This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

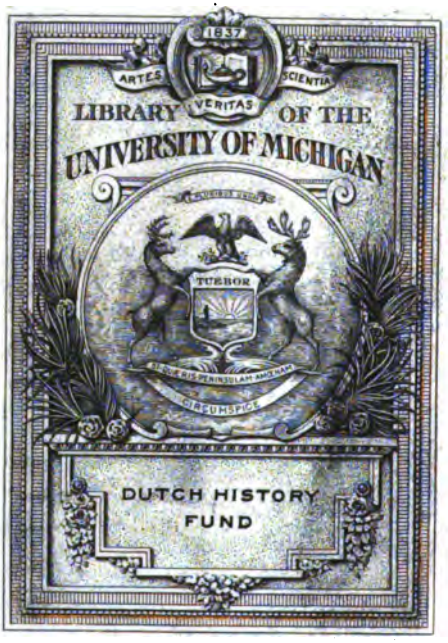
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
DUTCH HISTORY
FUND

AP
14
.V12

LETTER-OEFENINGEN,

VOOR

1794

LUTHER-OLIVIANUM.

VOOR

1794.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen, betrekkelyk.

EERSTE STUK.

VOOR

1794.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By J. YNTEMA.
1794.

Dutch lit.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Het Tweede Boek van Samuël; naar het Hebreeuwsch: door YSBRAND VAN HAMELSVELD: *Korte Aanmerkingen over het Tweede Boek van Samuël, voor Ongeleerden, (door denzelfden). Te Amsterdam by* M. de Bruyn, 1792. *In gr.* 8*vo.* 100 *en* 94 *bl.*

Op onzen gewoonen voet in de aankondiging van dit nuttig Werk voortgaande, vinden wy terstond in het Eerste Hoofddeel een Stuk, het welk wy niet nalaaten kunnen aan onze Lezers mede te delen, namelyk den Klaagzang van DAVID op SAUL en JONATHAN, door den Here HAMELSVELD op deze wyze vertaald:

Dus werdt dan *Israëls* sieraad op uwe heuvels verslagen!
Hoe vielen, helaas! de Helden!
Ach! maakt het te *Gath* niet bekend;
Verkondigt het niet op *Askelons* straaten!
Op dat de *Filistynsche* dochters zich niet verblyden,
De dochters dier onbesnedenen van vreugde niet dartlen!
Ô *Gilboa's* berg, daauw, noch regen, moet u immer besproejen!
Noch de akkers, zoo vruchtbaar in godgewyd graan!
Ach! daar viel het schild der Helden, met *smaad*, op den grond;
Het *schild van Vorst* SAUL! — *als ware 't nooit gezalfd.*
JONATHANS boog ontspande zich nooit,
Dan verzadigd van bloed, van 't merg
Der verslagene Helden!
Nooit keerde SAULS zwaard onvoldaan in de schede!
SAUL en JONATHAN! beminlyk paar!
In hun leven vereenigd, in hunn' dood niet gescheiden!
Sneller waren zy dan arenden!
Hun moed was leeuwenmoed!
Weent, Israëls dochters! weent over SAUL;
Die u in 't kostbaarst purper kleedde,
Die uw gewaad met gouden kleinodiën sierde!
Hoe vielen de Helden, op het bloedige slagveld!
JONATHAN, helaas! verslagen op uwe heuvels!
Om u, myn broeder, myn JONATHAN! ben ik ontroostbaard
Ô Lust van myn leven,

Dien ik vuuriger, dan ooit eene ſchoonheid, beminde!
Helaas! hoe vielen de Helden!
Hoe lagen de wapens in 't ronde verſtrooid!

Het achttiende Vers van dit Eerſte Hoofdſtuk, dat in de gewoone Vertaaling geheel onverſtaanbaar is, krygt in die van onzen Schryver een zeer goeden zin: „ DAVID „ maakte dezen Klaagzang — welken hy gebood, dat „ die van *Juda's* Stam zouden leeren zingen, gelyk zy „ ook, [onder den titul] *de Boog*, geplaatst is in het „ *Boek der Gezangen.*" De Lykzang kreeg, gelyk hy 'er in de Aantekening byvoegt, waarſchynlyk dit Opſchrift, uit het gewag van JONATHANS *Boog* in denzelven; gelyk zo meermaals de Liederen der Oosterlingen Opſchriften draagen naar eene zaak, welke byzonder aangeroerd wordt.

De moeilyke plaats, Kap. V: 6—8, vertaalt de Heer HAMELSVELD: „ De *Jebuſiten* zeiden tegen DAVID: Gy „ zult hier niet binnen komen, alzoo de kreupelen en blin„ den u genoeg zullen afweeren, door te roepen: DAVID „ *komt hier niet binnen!* — Evenwel veröverde DAVID „ het burgſlot *Ziön*, dat naderhand DAVIDS *Stad* genoemd „ is. — By deze gelegenheid zeide DAVID: Al wie de „ *Jebuſiten* doodſlaat, wanneer men by de waterleiding „ doordringt, [die verſlaat] die kreupelen en blinden, wier „ geſlagen vyand DAVID is. — Vandaar is het ſpreek„ woord afkomſtig: *Een kreupele en blinde komen niet in „ den tempel.*" — Ter nadere verklaaring zyner meening, zegt hy in de Aantekeningen: „ De *Jebuſiten*, ſteunende op de ſterkte van het bergſlot, het welk zy voor onwinbaar hielden, en niet min op het heiligdom, het welk zy waanden, dat door de magt der Goden genoeg zou beſchermd worden, beſpotten DAVIDS onderneeming, zeggende: Dat kreupelen en blinden hem wel zouden afweeren, door enkel te roepen: DAVID komt hier niet binnen. DAVID bemagtigde echter de bergvesting — en, als men nu genoegzaam meester was van de ſterkte, doordien men doorgedrongen was tot aan de waterleiding; (om dit te verſtaan, moet men weten, dat de bron *Siloäm*, door eene waterleiding, aan den burg *Ziön* water bezorgde, en dat een Belegeraar van *Jeruſalem*, meester zynde van deze bron en waterleiding, den belegerden het water kan affnyden, en dus tot de overgave dwingen) als DAVID, zeg ik, nu meester was van deze waterleiding, en dus op het punt om de vesting te bemagtigen, wilde

hy

hy dezelve niet verwoest, maar gespaard, hebben. Hy zeide, vs. 8. *Al wie*, enz. Zyne meening is: Men zal de *Jebusiten* in het leven spaaren; met hen te dooden zou men geen meer eere inleggen, dan of men kreupelen en blinden versloeg, dan of men byzonder die Afgoden versloeg, welker geslagen vyand DAVID was, en die, in de daad, zoo magteloos waren, als lammen en blinden. —— Vanhier kwam nu het spreekwoord: „ Een *kreupele* en blinde *komen* niet in den tempel," in dat heiligdom. Het *zal den Jebusiten*, ééns vandaar verdreven, of hunne Goden, onmooglyk zyn, om 'er zich ooit weder te vestigen."

Kap. VI: 4, houdt onze Schryver het zeer waarschynlyk, dat de naam UZZA, uit den Hebr. Tekst uitgevallen is. Wy hebben het reeds dikwyls te voren gezien, dat de Heer HAMELSVELD volkomen vry is van het vooroordeel, voor de zuiverheid en ongeschondenheid der tegenwoordige uitgaven van den Hebr. Bybel; en hy geeft daarvan ook by dit Boek meerdere bewyzen.

Van de zelfde wreedheid, waar mede DAVID de verwonnen *Moabiten* behandelde, volgens Kap. VIII: 2, zegt de Heer HAMELSVELD: „ Deze daad kunnen wy, volgends onze zeden en gewoonten, niet vry pleyten van wreedheid. Doch wy weten niet alle de omstandigheden, welken hem daar toe aanleiding gegeven hebben; het voetenspoelen, dat onze Voorvaders omtrent de *Spanjaarden* oefenden, was ook wreed, maar noodzaakten de Spanjaards zelven hen 'er niet toe? —— zoo veel *weten* wy, dat het doel der verbonden *magten*, onder welken *ook de Moabiten behoorden*, niet minder was dan de *Israëliten* geheel uit te roeijen, Ps. LXXXIII: 5." [Zou de Schryver hier niet uit eene poëtische figuur ten onregte besluiten, door dezelve, naar den letter, als eene historische waarheid op te vatten?] „ Verders mag men zich beroepen op het Krygsrecht van die tyden, enz."

Kap. XII: 31. De Heer HAMELSVELD hadt te vooren, *in zyn' Bybel Verdedigd*, III, 362, zich niet ongeneigd getoond, om de vertaaling, door SCHULZE van deze plaats gegeven, aan te nemen, en dus de wrede daad van DAVID, die hier gemeld wordt, in een ander licht voor te stellen. Doch met genoegen zien wy, dat hy thands dit gevoelen verlaat. De woorden dulden, in de daad, geen zachteren zin. De redenen ondertusschen, die eenigermaa-

maate de zwaare ſchuld van den Koning in dit geval kunnen verligten, zyn door onzen Schryver goed voorgeſteld, en in het gemelde Werk, en in zyne Aantekeningen op deze plaats. Men vergelyke vooral MICHAËLIS, *Moſaïſch Regt*, I Deel, bl. 322, en verv.

Over de geſchiedenis van den ongelukkigen ABSALOM, Kap. XVIII: 9, vinden wy de volgende Aanmerking: „ Dat ABSALOM aan zyn hoofdhair is blyven hangen, is wel eene algemeene gedachten, die JOSEFUS ook heeft; doch de Tekst zegt 'er niets van. Hy kwam onder de dichte takken van een' Terpentynboom doorryden, en raakte tuſschen twee laager hangende takken, onder welken hy, bukkende, meende door te ryden, met het hoofd verward, waar toe zyn hair ook wel iet kan toegebragt hebben; door den ſchok raakte hy van den Muilëzel af, dien hy, naar de gewoonte by de *Arabieren* nog heerſchende, zonder Zadel of Stygbeugels bereedt, en bleef dus aan zyn hoofd, niet eigenlyk aan zyn hair, hangen. Het blykt, eindelyk, uit de uitdrukking, dat zekere bekende Terpentynboom door den Schryver aangeduid wordt.

Van de twee ſchoone Dichtſtukken, die Kap. XXII en XXIII voorkomen, geeft de Heer HAMELSVELD ſchoone metriſche Vertaalingen. Wy kunnen niet nalaaten het twede, het welk het kleinſte is, hier nog tot eene proeve mede te delen:

Een Godſpraak van DAVID, ISAÏS Zoon;
Een Godſpraak eens mans, op het hoogſte verheven!
Tot Koning gezalfd, door *Israëls* God,
Geliefd in de liederen, die *Israël* zingt.
De geest van JEHOVA ſpreekt heden door my,
Zyn redenen vloejen my thans van de tong,
Want *Israëls* God heeft tot my geſproken,
Want *Israëls* rotsſteen heeft aan my beloofd:
EEN HEERSCHER DER WERELD, GROOT EN RECHTVAARDIG;
EEN HEERSCHER, DIE GODLYKEN EERBIED VERWEKT.
Gelyk het licht van den morgen, by 't ryzen der zon,
Ja van eenen onbenevelden morgen;
Gelyk de glans na den regen
Op 't jeudige kruid,
Zie! zoo is myn huis by mynen God!
Dit is zyn verbond, voor eeuwig geſtaafd,
In alles bepaald, in alles gehouden!
Zie! zoo zal myn heil, zoo zal myn wensch,
Ook glansryk uitſpruiten!
Daar tegen zyn ſnoodaarts den doornen gelyk,

Die

Die elk zoekt te myden;
Geen' hand aan durft vatten;
Wie ze uitrukt, voorziet zich
Met ſpiesſen met yzer beſlagen.
Zy worden ten laatſten
Verbrand, daar zy ſtaan!

Wy ſluiten deze aankondiging met het begin mede te delen der Aantekening van onzen Schryver op de hiſtorie van DAVID's Volksteling, Kap. XXIV: 1: „ Men heeft zwaarigheden gevonden, in het hoofd van deze geſchiedenis, om dat 'er gezegd wordt, dat JEHOVA DAVID aanporde, enz. Doch men bedenke, dat de Schryvers des O. T., alle de gebeurtenisſen der ondermaanſche waereld aan de Goddelyke Voorzienigheid onderwerpende, *meermaalen* dus ſpreken, en aan God, als de Opperöorzaak aller dingen, toekennen, het geen aan de middeloorzaaken het naast moet worden toegeſchreven. De Schryver van het Boek der *Chronieken* heeft daarom het woord *Satan* in de plaats geſteld, waar over wy te dier plaatſe ſpreken zullen."

De Oplettende Bybelbeſchouwer, het Hoogduitsch van den Heer J. L. EWALD, *vry nagevolgd door* J. A. S. HOEKSTRA, *Leeraar der Doopsgezinden te Utrecht, (thans te Altona,) en Lid van verſcheidene Taal-, Dicht- en Letterkundige Genootſchappen. Eerſte Deel. Te Utrecht, by de Wed.* S. de Waal en Zoon, *1792. In gr.* 8*vo.* 503 *bl.*

Onvergelykelyk veel hebben de aankoomende Kinderen van onzen leeftyd vooruit, by die van vroegere dagen —— van ſlegts twintig of dertig jaaren rugwaarts gerekend. Indien de volgende Geſlagten beantwoorden aan de moeite, welke thans, zints eenigen tyd, wordt aangewend, om het verſtand der Jeugd met nutte kundigheden te verryken, zal de verlichting, ten deezen opzigte, een hoogen trap bereikt hebben. Zo verre onze opmerking ſtrekt, is deeze moeite niet geheel zonder vrugt. Onder de menigte der Boeken, welke door onze handen gaan, ontvangen wy hierom met genoegen elk Geſchrift, waar door het heilzaam doelwit der verlichtinge des verſtands kan bevorderd worden. By Christenen moet de

kennis der gewyde Geſchiedenisſen van het letterkundig vak der Opvoedinge niet worden uitgeſlooten, maar veeleer daarin eene ruime plaats beſlaan, mids de voordragt daar van worde ingerigt op eene wyze, berekend naar de Kinderlyke vatbaarheden. Van deeze inrigting hangt, voornaamelyk, af, de beſlisſing der Vraage, of de Kinderen vroegtydig met den Bybel moeten bekend en gemeenzaam worden? Het Werk, welk wy thans aankondigen, koomt ons voor, geſtelde vereischte vry wel getroffen te hebben. Alleenlyk zouden wy in bedenking geeven, of een Boek van ruim vyfhonderd bladzyden, door de groote uitgeſtrektheid, de jonge Leezers wel niet konde afſchrikken. Doch dit zou eenigzins kunnen verholpen worden, indien de Ouders zich verledigen, om, op gezette tyden, zich eenig gedeelte te doen voorleezen, en, op een gemeenzaamen trant, over het geleezene met hunne Kinderen te ſpreeken.

Van de natuur en de uitvoering des Werks, zullen wy een kort verſlag doen, en voorts iets ter proeve mededeelen. Over het geheel genomen is het Werk, door regelrechte aanſpraak, onmiddelyk tot de Kinderen ingerigt. Naa een algemeen berigt, wat men door den *Bybel* te verſtaan hebbe, gaat de Heer EWALD over tot eene afzonderlyke beſchouwing van ieder Boek, in den gewyden Bondel begreepen, van het Boek *Geneſis* af, tot dat der Openbaaringe aan *Joannes*; geevende een kort berigt, zo van elken Schryver, als van den algemeenen inhoud en bedoelinge. Over de Brieven der Apostelen, in 't algemeen, geeft hy aan zyne Leerlingen dit verſlag:

„ In veele groote Steden waren reeds geheele aanziene-
„ lyke Christen Gemeentens, die op eene regelmaatige
„ wyze byeen kwamen, hunne Beſchermers, Opzienders,
„ Leeraars en Onderlingen, hadden, en ook tot elkande-
„ ren in een allernaauwst verband, door de heiligſte be-
„ trekkingen, ſtonden. Gy kunt u zeer gemakkelyk voor-
„ ſtellen; dat het in deze Gemeentens niet altoos na de
„ juiste orde verricht wierd, wat ter inſtandhouding
„ derzelver verricht moeste worden, dat 'er verſcheidene
„ misbruiken van tyd tot tyd inſloopen, dat de Chris-
„ tenen dikwerf niet zoo leefden, als zy wel behoorden
„ te doen, en dat 'er vaak zulke gevallen in hun mid-
„ den plaats konden grypen, in welken zy zich zelve
„ niet wel te rechte konden helpen. —— Jeſus Aposte-
„ len konden niet altoos na de Gemeentens zelve rei-

„ zen,

„ zen, *daarom* ſchreeven zy, ter vervulling hier van, „ hunne Brieven aan de onderſcheidene Christen Ge„ meentens, welke dan openlyk voorgeleezen, en niet „ zelden aan andere Gemeentens in de nabyheid gezon„ den, wierden."

Aldus den Kinderen een algemeen denkbeeld van den Bybel gegeeven hebbende, gaat de Heer EWALD over om de aanmerkelykſte gebeurtenisſen in een gemeenzaamen *trant* te verhaalen; om voorts, meestal, uit de gebeurtenisſen zodanige nutte leeringen af te leiden, welke daarin onmiddelyk liggen opgeſlooten, en naar de vatbaarheden van Kinderen berekend zyn. Tot een ſtaal zullen wy hier laaten volgen, het verhaal der ontmoetinge van *Moſes* met den Egiptiſchen man, en des Schryvers aanmerkingen op dit verhaal: „ Moſes had wel *eens gehoord*, dat hy van geboorte geen Egyptenaar, maar een Jood, was. —— Hy bezogt dikwerf dan ook de Jooden, en hoe meer hy met hen omging, des te meer zag hy, hoe zy onderdrukt, en door Pharao en zyne Hovelingen benadeeld, en onrechtvaardig behandeld, wierden. —— Dit was hem hartelyk leed, want hy was zeer goedaardig van natuur, en kon in 't byzonder geheel niet verdraagen, dat men iemand onrechtvaardig behandelde. Op eenen zekeren tyd weder tot hen gaande, ziet hy, dat een Egyptiſche Huurvoogd eenen onſchuldigen Jood erbarmelyk ſlaat, en als een laagen ſlaaf tot den geringſten arbeid aanzet. Dit maakt hem toornig — hy valt met eene edele zugt voor recht en *gerechtigheid op den Egyptenaar aan —— en ſlaat hem* dood. —— *Ziende wat hy gedaan had, en welke gevolgen* dit zoude kunnen hebben, vergraaft hy hem onder een hoop zand, en gaat zyns weegs. —— Voorzeker heeft hy op het ernſtigſte den geredden Jood aanbevolen, om het toch aan niemand te willen zeggen. —— Maar deze konde niet wel zwygen; hy verhaalt het aan alle Jooden, die hy ontmoet. Dezen verhaalen het weder aan anderen, en zo verbreid zich het gerucht weldra onder alle de Jooden, die in Egypten woonden. — Moſes wist van dit alles *niets*, —— maar, op eenen anderen keer weder uitgaande, treft hy twee Jooden aan, welke elkanderen ſloegen; weldra bemerkte hy wie dezen twist en ongeregelde handelwyze begonnen had, en ſpreekt met verachting hem aan, hem met verwyt onder de oogen brengende het ſchandelyke zyner daad, dat hy zynen broeder ſloeg.

Maar deze, in plaats van geroerd te worden door zyne aanſpraak, word boos, en zegt, wat hebt gy my te beveelen, dat is in 't geheel uw zaak niet, houd gy u buiten ons geſchil, of zyt gy ook voorneemens, om my even zo moorddadig om het leeven te brengen, als gy den Egyptenaar om het leeven gebragt hebt? —— Moſes verſchrikte, en werd van ſchrik dood bleek, toen hy dit hoorde, wyl hy gedacht had, dat niemand van dit voorval iets wist. —— Niet lang daarna hoorde hy, dat dit geval ook reeds aan Pharao gemeld was, en dat deze een heimelyk voorneemen had opgevat, om hem om het leeven te brengen. Nu zag en begreep hy duidelyk, dat hy zyn leeven niet meer zeker zoude zyn — indien hy in Egypten bleef. Wat zou hy derhalven doen? Hy ging in het geheim op de vlugt, en verliet Egypten, zonder te weeten waar hy in 't eind belanden zoude.

* * * *

„ Hier zal ik u iets zeggen, lieve kinderen! dat gy ter deegen in uw geheugen ingriffen en bewaaren moet.

„ Dikwyls leezen wy in den Bybel, dat ook vroome menſchen nu en dan dingen deeden, die, wel bekeeken, niet goed en rechtvaardig zyn: zoo als by voorbeeld hier van *Moſes* verhaald word, dat hy een *Egyptenaar* doodgeſlagen heeft. Zulk een daad ware daarom niet goed of rechtvaardig, wyl ze door een anders goed en rechtvaardig man gedaan werd. —— Neen —— kwaad is kwaad, en verandert niet, alſchoon het ook door den anders braaven Moſes bedreeven word. —— De lieve God heeft daar geen behaagen in, en in zulke daaden moet men de vroome menſchen niet navolgen; want, wanneer de vroomen altoos onvroome en ondeugdzaame daaden doen, dan zyn zy geene vroome, maar godlooze, menſchen. Moſes en veele andere Bybelheiligen worden daarom vroom en braaf genoemd, en ons ten voorbeelde geſteld, wyl zy altoos eene hartlyke genegenheid tot het goede hadden, —— altoos de overhellende keus hunner harten was, om God te vreezen en zyne geboden te onderhouden, —— veele goede daaden verrichtten, en dat uit zuivere en aan God geheiligde beginzelen, —— en overigens maar weinige kwaade daaden deeden, en dat nog niet met voorbedachten raad, maar doorgaans by overyling, zoo als hier het geval van Moſes omtrent den

Egyp-

Egyptenaar geweest is; en zoo ze eene kwaade daad begaan hadden, dat zy alsdan terstond getroffen waren door het leevendigste berouw en het hartelykste bezef van schuld, en zich oogenblikkelyk aan God en hun eigen geweeten verbonden, om voortaan wyzer en beter te zullen handelen, en zich in het toekomende voor deze en dergelyke daaden te hoeden. —— Hierin nu, lieve kinderen! en niet in haare gebreken, moeten wy deze vrome lieden navolgen, en het ook zoo maaken, als zy het gemaakt hebben.

„ Daarom, mag ik u bidden, lievelingen van myn hart! in wier geluk ik zoo veel belang stel, lieve kinderen! tracht 'er toch altoos na, om langs hoe meer goed en deugdzaam te worden: gehoorzaamt toch bestendig uwe lieve Ouderen —— uwe lieve Leermeesters —— en, boven alles, —— uwen lieven God. —— En hebt gy eens wat kwaads, wat onrechtmatigs —— gedaan, ô dat het u toch schielyk leed zy en hartelyk berouwe; en dus moet gy, met een biddend hart tot God, alle uwe vermogens in het werk stellen, om het nooit weer te doen. —— Dan ook zyt gy vroome kinderen, en zult steeds geliefd en hartelyk bemind worden van den lieven God.

„ Nu myne lieve kinderen! het geen ik u daar gezegd heb is voor u veel waardig; ô bewaart deze lessen dan toch in uwe harten, en doet 'er uw voordeel mede."

Leerredenen over eenige Onderwerpen, betreffende de beöefening van den Christelyken Godsdienst. Door ROBERT WALKER, *Bedienaar van het H. Euangelie, in de Hoofdkerk te Edenburg. Uit het Engelsch vertaald. Derde Deel. Te Utrecht by* W. van Yzerworst, 1792. *In gr.* 8vo. 502 *bl.*

Een achttiental bevat dit Derde en laatste Deel der Leerredenen van den Godvrugtigen WALKER. In een Voorberigt ontmoeten wy eenige karaktertrekken van den Schryver, overgenomen uit eene Lykrede, op denzelven, uitgesproken door den beroemden, en by ons genoeg bekenden, HUGH BLAIR, den vriend en medgezel zyner jeugd, en bykans vyf en twintig jaaren 's Mans Ampt-genoot in den dienst der zelfde Kerke; „ gedurende wel-

ken langen tyd," ſchryft de Lykredenaar, „ hoe zeer „ wy dikwyls verſchilden in denkwys over publieke „ zaken, heeft egter dat verſchil nooit ons hartlyk ver„ trouwen afgebroken, noch eenige kreuk van onder„ linge vriendſchap veröorzaakt." Volgens eene Aantekening aan het einde des Voorberichts, zyn wy de Vertaaling der negen eerſte Leerredenen deezes Deels verſchuldigd aan de kunde en vlyt van wylen Vrouwe SOPHIA THEODORA DE BEVEREN, Dochter van den Heere THEOD. FELTMAN DE BEVEREN, laatst Predikant te *Utrecht*, en in haar leeven gehuwd aan Mr. MEINARD TYDEMAN, Griffier der Ed. Mog. Heeren Staaten van *Overyſſel*. — Wat de Leerredenen zelve aangaat, zy zyn achttien in getal, en van de zelfde ſtrekking, als wy, ten aanzien der voorgaande Deelen, reeds hebben aangekondigd; van een ſtigtelyken inhoud, en met gemoedelyken ernst aandringende op de beoefening der waare Godzaligheid. Het lust ons thans, iets ter proeve mede te deelen uit de achtſte en negende Leerrede, handelende over het gebod, Exod. XX: 8. *Gedenkt des Sabbathdags, dat gy dien heiligt.* Twee zaaken, behalven het toepaſſelyk gedeelte, behandelt aldaar de Leeraar. Vooreerst onderzoekt hy, *hoe verre het gebod in den Text de Christenen verbinde*; vervolgens, *op hoedanig eene wyze dit gebod moet onderhouden worden.* Uit het eerſte deel, zullen wy het hoofdzaaklyke van 's Mans bedenkingen overneemen.

De Heer WALKER, zich verklaarende voor de pligtmaatigheid, om, van tyd tot tyd, éénen dag aan den dienst des Allerhoogſten toe te wyden, houdt de volgende ſtellingen voor erkend en toegeſtaan: Vooreerst, dat een gedeelte van onzen tyd moet beſteed worden in den onmiddelyken eerdienst van God. Vervolgens, dat het regt, om te bepaalen, welk tydsgedeelte, of welke ſtaatelyke tyden, moeten beſteed worden in den dienst van God, aan God toekoome. Eindelyk, dat God werkelyk, door zyn gezag in dit ſtuk, is tuſſchen beiden gekoomen, en, door eene ſtellige wet, voor zich zelven éénen dag uit zeven heeft voorbehouden. Doch, hoewel dus de Sabbath van eene verbindende kragt ware voor de Jooden, tot welke deeze wet regelregt was ingerigt, is het, egter, eene zaak van nader onderzoek, of dezelve onder de bedeeling der Christenen haare kragt behoude. De Eerw. WALKER houdt het daar voor, dat dit gebod nog van kragt is, in zo verre naamlyk hetzelve eene verklaaring

van

van Gods wil behelst, dat een dag van de zeven aan Godsdienstige oogmerken moet worden toegewyd. „ Met „ opzigt op den byzonderen *dag*, welke moet worden „ waargenomen, alle de dagen in *zig* zelve gelyk zynde, „ zo moet de *vaststelling* derzelven van een stelligen aart „ zyn, en kan daarom verwisseld worden, naar het wel„ behagen van den Wetgever." Wat 'er, intusschen, zy van *de* aanmerkelyke verandering, daar omtrent door *de* Christenen gemaakt, en of dezelve op *genoegzaam* Godlyk gezag stenne, lydt een verder onderzoek. De Heer WALKER is van meening, dat voor de gewoonte, om, in de plaats van den laatsten, den eersten dag ter weeke godsdienstig te onderhouden, voldoende redenen kunnen worden aangevoerd. Zie hier het hoofdzaaklyk beloop deezer redenen:

Vooreerst, zegt hy, blykt het uit *de* Schrift, „ dat „ deeze de dag was, op welken de *Apostelen* en eerste „ Christenen hunne plegtige zamenkomsten hielden, tot „ de openbare oefeningen van Godsdienstigen eerdienst." Ten bewyze hier van beroept zich de Schryver op Hand. XX: 7 en 1 Kor. XVI: 1, 2. Omtrent den eersten Text, in welken gesproken wordt van de byeenkomst der Discipelen, op den eersten dag der weeke, om brood te breeken, of het H. Avondmaal te vieren, merkt hy aan, dat aldaar niet slegts een Kerkgebruik beschreeven, maar hetzelve door de vaststelling van eenen door den Heiligen Geest schryvenden Apostel bekragtigd en bevestigd, wordt. Of wil men het werk van dien *dag* bepaalen *tot het inzamelen van aalmoezen, waarvan* in de andere plaats *wordt gesproken*, „ *dan nog* sluiten de woorden „ noodwendig in, dat deeze een weekelykſche dag was, „ toenmaals in gebruik, op welken de Christenen hunne „ wereldsche bezigheden staakten, en zamen kwamen tot „ de gemeenschaplyke aanbidding van God; en dat de „ Apostel deeze handelwyze regtvaardigt en goedkeurt." Hier by koomt, dat de gemelde dag, in de vroegste tyden, onderscheiden wierd door de benaaming van den *dag des Heeren*; „ den dag, op welken de Verlosser ze„ *gepraalde* over den dood, en welken Hy, door zyne „ opstanding op denzelven, verheerlykte boven alle andere „ dageu." Gelyk nu, onder het O. Testament, de zevende dag geheiligd wierdt ter gedagtenisse der Scheppinge, om dat God op dien dag rustte van alle zyne Werken; „ is het dan niet even redelyk en welvoegelyk

„ (vraagt

„ (vraagt de Heer WALKER) dat onder de Euangelie-
„ bedeeling de eerſte dag zoude geheiligd worden, daar
„ wy zien, hoe, op dien dag, de groote God en Zalig-
„ maker rustte van allen zynen arbeid, in den ſtaat zynes
„ lydens volbragt, en uit den dood verrees, ter getui-
„ genis dat 's menſchen Verlosſing volkomelyk was daar
„ geſteld? voorzeker, de vernieuwing der werald, na-
„ dat de zonde, in zekeren zin, dezelve geſloopt hadt,
„ is een even heerlyk en Godlyk werk, als de eerſte
„ ſchepping derzelve, en even waardig, om door ons dank-
„ baar gedagt te worden." In de derde plaats beroept zich de Schryver op het ſtandvastig gebruik, zints den leeftyd der Apostelen, waar omtrent nimmer eenig verſchil heeft plaats gehad, hoe zeer anders de Christenen, omtrent het vieren van andere heilige dagen, onderling mogen verdeeld geweest zyn. Eindelyk beroept zich de Schryver op eene menigte gunstbewyzen en geestlyke zegeningen, in vroegere en laatere tyden, op deezen dag door den Geest Gods aan de Geloovigen verleend; waar omtrent hy vraagt, of het wel geloofbaar zy, „ dat de
„ Heilige en Regtvaardige Regeerer der Wereld zyne
„ ſchepzelen zoude aanmoedigen in eene bygeloovigheid
„ van hunne eigen vinding, tot openlyk en weeklyksch
„ verzuim van eene klare en ſtellige wet?" Uit dit alles oordeelt de Heer WALKER te mogen beſluiten, dat het Textgebod „ als nog in kragt is, zo ver het
„ groote doeleinde en oogmerk deszelfs aangaat; en dat
„ de verandering van den dag, welke alleen tot de om-
„ ſtandigheden behoort, zodanige blykbare kenmerken
„ van Godlyk gezag draagt, welke het eenſtemmig be-
„ grip, en de onafgebrokene praktyk van alle de Chris-
„ telyke Kerken, genoegzaam regtvaardigen."

Wy twyfelen niet, of de aangevoerde bedenkingen zullen den Leezer voorkoomen, wel zo veel kragt te bevatten, dat, hoewel hy den Heere WALKER, omtrent alle de byzonderheden, niet kunne toevallen, het aangenomen gebruik der Christenen daar door genoegzaam gebillykt wordt. —— Om niet te uitvoerig te worden, kunnen wy onzen Schryver niet volgen, in zyn onderzoek van de wyze, op welke het Textgebod, door de Christenen, moet volvoerd worden. De zulken, welke in eene Leerrede niet zo zeer fyn uitgeploozene redeneerkunde, of diepzinnige beſpiegelingen, als gemoedelyke ſtigting, zoeken, kunnen wy de aandagtige leezing deezer

Leer-

Leerredenen met volle ruimte aanpryzen, al is het ook, dat ze aan zommige van des Schryvers gezegden en grondſtellingen hunne toeſtemming niet kunnen geeven.

Verhandelingen, raakende den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst, uitgegeeven door TEYLER'S *Godgeleerd Genootſchap. XIIIde Deel. Te Haarlem by* J. Enſchedé *en Zoonen en* J. van Walré. *In gr. 4to. Behalven de Voorreden,* 339 *bl. Nederduitsch, en* LXXIV *bl. Latyn.*

Wanneer de Leden van TEYLER'S Godgeleerd Genootſchap ten Prysvraag hadden opgehangen het Voorſtel: *In welken zin kunnen de Menſchen gezegd worden elkanderen Gelyk te zyn; en welke zyn de Regten en Pligten die uit deeze Gelykheid voortvloeijen?* lazen wy in zeker Periodiek Papier, dat de Leden dienſ Genootſchaps wel ſchielyk in het Godgeleerde uitgevraagd moesten weezen, daar zy dus eene Vraag, het Natuurlyk Regt betreffende, voordroegen; wy hoorden ook te meermaalen dergelyk eene aanmerking maaken. Ongegrond, vermoedden wy, was dezelve, en durven thans in 't zekere verklaaren, dat ze ongegrond is. Het inzien des Berigts, voor 't Eerſte Deel deezer Verhandelingen geplaatst, ontdekte ons volledig het wydſtrekkend veld, waarin zich die Leden mogen begeeven, om *Vraagen* uit op te zamelen. Des Heeren TEYLER'S *Uiterſte Wil, hun regelmaat, geregtigt hun, om 's jaarlyks eene Vraag uit te ſchryven, behoorende tot den Godsdienst*, of *Godsdienſtige Waarheden*, en *deszelfs Vryheid in den Burgerſtaat.* Overeenkomſtig met welk doel ook het Randſchrift op de rechte zyde van den Eerpenning luidt: WAARE GODSDIENSTKENNIS BLOEIT DOOR VRYHEID. Wy merken dit op, om dergelyke voorbaarige en ongegronde Aanmerkingen te voorkomen, in gevalle dit Genootſchap, vervolgens, mogt goedvinden, meer Vraagen van dien aart te doen. Terwyl men, des betreffende, ook *toelichting* kan vinden in de Voorreden voor dit XIIIde Deel.

Wy keurden deeze Vraag, toen dezelve werd voorgeſteld, voor hoogst belangryk, en zeer gepast in de toenmaalige tydsömſtandigheden, naamlyk die des Naajaars van MDCCXC; en wordt dit, in de laatstgemelde Voor-

Voorreden, ook zeer gepast aangevoerd. Zodanig moet de Vraag ook voorgekomen weezen aan eene Menigte van Schryveren die na den uitgeloofden Eerprys dongen; althans blykt het dat ze uit dit oogpunt in 't ooge ſtraalde aan de twee Hoogleeraaren, in deezen bekroond; de aanvang van beider Verhandelingen wyst zulks ten overvloede uit.

Met eene voldoening, geëvenredigd aan ons verlangen, hebben wy en de Verhandeling van den *Amſterdamſchen* Hoogleeraar H. C. CRAS, welke den Gouden Eerprys ſtreek, en die van den *Utrechtſchen* Hoogleeraar L. W. BROWN, door Heeren Directeuren met een Zilveren Penning begiftigd, gekeezen.

Onderſcheiden zyn ze in waardye, en overeenkomſtig met dezelve bekroond. Wy kunnen bykans volledig onderſchryven den grond, op welken de Beoordeelaars in hunne Beoordeeling te werk gingen, in de Voorreden breedvoeriger opengelegd dan men gewoon is de Voorberigten diens hooggeſchatten Genootſchaps aan te treffen. Wy leezen akdaar: —— „ Hoe men ook over de zaak in geſchil denke, men zal deezen Schryver, (te weeten den „ Hoogleeraar CRAS,) niet wel den lof kunnen ontzeggen, dat hy het Onderwerp diep doordagt heeft, en „ in de bearbeiding van 't zelve niet ongelukkig geſlaagd „ is. By eene zeer naauwkeurige onderſcheiding en „ ongemeen juiſte bepaalingen, weet hy zyne gedagten „ naar eisch uit elkander te zetten, en dezelve met de „ noodige klaarheid, bondigheid en aangenaame bevalligheid van ſtyl en taal, voor te draagen; terwyl hy zyne „ gevoelens met eene zedige beſcheidenheid, en te gelyk „ met eene edele rondborſtigheid, bepleit en verdedigt, „ en over het geheel, naar het ons toeſchynt, eenen „ verſtandigen middenweg tusſchen de beide uiterſten in„ ſlaat, en ten einde toe betreedt.

„ De Bepaaling van den Hoogleeraar BROWN, in zyne „ beantwoording van het eerſte Lid der Vraage, kwam „ ons min juiſt en min volledig voor, als ſlegts den „ ontkennenden zin, (waar naar eigenlyk niet gevraagd „ was,) aanwyzende en opheldernde; terwyl hy, in 't „ algemeen, niet meer dan gedeeltlyk de Vraag, volgens „ haar uitgeſtrekt doel, onzes eragtens, beantwoordt, en „ voorts, in zyne uitweidingen over de door hem daar „ uit afgeleide *Regten*, niet overal zo openhartig en duidelyk zyne gevoelens aan den dag ſchynt te leggen,

„ of

„ of 'er blyft, hier en daar, plaats over, om naar eenige
„ nadere verklaaring te verlangen. —— Ondanks dit alles,
„ twyfelen wy geenzins, of de kundige en onzydige Lee-
„ zer zal met ons, ook in deeze Verhandeling, zeer veele
„ ſchoone gedagten, *uitmuntende gezegden*, (waar van
„ 'er als gulden Spreuken mogen aangemerkt worden,)
„ en bondige redeneeringen, vinden; en den meesterly-
„ ken ſtyl en ſchryfwyze, welke ons, meer dan ééns,
„ onder het doorbladeren, verrukte, bewonderen. By-
„ zonder munt ook deeze Verhandeling uit, door eene
„ zo fraaije als uitvoerige uitweiding over 's Menſchen
„ *Pligten*; welke met des te meer oplettenheid verdient
„ geleezen te worden, naar maate ons de ondervinding
„ van alle tyden leert, dat het gros der Menſchen ruim
„ zo veel agt ſlaat op hunne weezenlyke of vermeende
„ *Regten*, en derzelver gronden, dan op hunne tegenover-
„ ſtaande *Pligten*, en de laatſten dikwerf het meest uit
„ het oog verliezen, wanneer zy het ſterkſte voor de
„ eerſten yveren, of 'er onderling over twisten."

Bykans volledig zeiden wy *dien grond der beoordeelinge te kunnen onderſchryven*; om dat in de Verhandeling van den Hoogl. CRAS, onzes inziens, de *Pligten*, ſchoon wel degelyk in de Vraag, niet min dan de *Regten*, bedoeld, te ſchaars behandeld worden, en zulks, ondanks het gezegde diens Hoogleeraars, bl. 162 enz., een weezenlyk gebrek is in dit anders wel uitgewerkt Antwoord. Het ſtrekte ons dus ten genoegen, dit gebrekkige eenigermaate vergoed en aangevuld te zien door zynen Mededing*er*, wiens Verhandeling, *ten deezen* opzigte, al den *lof verdient*, *in het gedeelte* der even aangehaalde Voorreden *hem toegezwaaid*.

De Verhandeling van den Hoogl. CRAS, oorſpronglyk in 't *Latyn* geſchreeven, vindt men, naar gewoonte, hier mede gedrukt, en de *Nederduitſche* Vertaaling is van des Opſtellers eigen hand: zo dat 'er geen twyfel kan vallen, of de zin en meening van het Oorſpronglyke is wel getroffen, en naar behooren uitgedrukt; terwyl de veelvuldige Aanhaalingen uit POPE's *Proeve over den Mensch* in *Nederduitſche Verzen* voorkomen, naar de nog onuitgegeevene Vertaaling des Heeren P. VAN WINTER N. Z., die deeze Dichter de vriendlykheid gehad heeft, aan den Hoogl. CRAS toe te ſchikken. —— De Vertaaling der in 't *Engelsch* ingeleverde Proeve van den Hoogl. BROWN,

is

is vloeibaar genoeg om voor oorſpronglyk in 't *Neder-duitsch* geſchreeven te kunnen doorgaan.

Zo veel van beide de Verhandelingen. — Wy zullen ons voor tegenwoordig tot de Eerſte bepaalen, om vervolgens van de Tweede afzonderlyk te ſpreeken.

De Hoogl. CRAS geeft, naa de belangrykheid van het Onderwerp kortlyk vermeld te hebben, de wyze op, hoe de oplosſing dient te geſchieden, en zyne Hoofdverdeeling beſtaat in twee Hoofddeelen, overeenkomſtig de tweeledige Vraage.

Het Eerſte Deel, in Vyf Hoofdſtukken nader onderſcheiden, vervat de volgende byzonderheden: — 1. *Hoofdſt. Over het denkbeeld van Gelykheid in 't gemeen.* 't Welk in 't eerst Taalkundig, volgens den aart der *Latynſche* Taale, de oorſpronglyke der Verhandelinge, en voorts Wysgeerig, het woord *Æqualitas*, of *Gelykheid*, verklaart, om 'er den waaren zin van te bepaalen, en wat het in heeft te ontvouwen. 't Geen ſtrekt ten grondwerk der geheele Verhandelinge.

Het *Tweede Hoofdſtuk*, ingerigt tegen de vreemde en harsſenſchimmige denkbeelden, door ROUSSEAU, aangaande de *Natuurlyke* of *Oorſpronglyke Gelykheid*, gevormd, heeft ten opſchrift: *Over den Natuurlyken Mensch van* ROUSSEAU.

By dit Schepzel der Verbeeldinge, ſteekt de Natuur-Mensch, in het *Derde Hoofdſtuk* naar waarheid geſchetst, overheerlyk af. Wy waren in bekooringe om deeze, tegen elkander overgeſteld, ter proeve te neemen; doch dit zou ons de plaats ontrooven ter geheele korte ontleeding der Verhandelinge beſtemd. Deeze welopgemaakte Schets gaat gepaard met eene ontvouwing van de *Gelykheid*, welke daar uit voortvloeit. Byzonder ſtaat de Hoogl. ſtil op de *Zedelyke Gelykheid*, die ook, onzes agtens, in de Vraage voornaamlyk bedoeld wordt. Hy zegt 'er van: „ Met één woord, indien de Menſchen alleen naar hunne „ louter algemeene natuur beſchouwd en geſchat worden, „ dan zyn zy onderling geheel en al *Gelyk*. En het is „ deeze overeenkomst, deeze eenpaarigheid van Regten „ en Pligten, die de eigenlyk genaamde *Gelykheid*, dat is „ de *Zedelyke Gelykheid*, uitmaakt: opdat zy onderkend „ worde van de overeenkomst en gelykenis van Lichaam „ en Geest; welke geene *Zedelyke*, maar ſlegts eene *Natuurlyke* (Phyſique) *Gelykheid* is, en genaamd kan worden."

„ den." In eene Aantekening toont hy, dat de *Franſchen* deeze *Zedelyke Gelykheid* beoogen, als zy, in hunne Stellingen wegens de *Regten van den Mensch*, aldus aanvangen: *De Menſchen zyn in Regten* gelyk. Hy gaat het ten onregte berispen van deezen Grondregel, door den Heer NECKER, te keer, en wyst aan, dat het de *Franſchen niet* zyn, welke thans het eerst gezegd hebben, dat de Menſchen *gelyk in Regten* gebooren worden. Dit *alles in* het beloop deezes Hoofdſtuks breeder ontwikkeld hebbende, trekt hy het zamen, en is het antwoord, op het eerſte Lid der Vraage, door hem in deeze weinige woorden begreepen: „ De Menſchen zyn in „ dien zin met elkanderen gelyk — *vooreerst*; dat zy, „ wat het lichaam, wat de ziel, wat de natuurdriften „ en verlangens, wat het lot van gebooren te worden „ *en te ſterven*, aangaat, met elkanderen ten eenemaale „ overeenkomen; dat is, dat zy allen een en dezelfde „ natuur met elkanderen gemeen hebben. *Ten tweeden*; „ dat, uit hoofde van die gemeenſchap aan dezelfde na„ tuur, noodzaaklyk ook de Regten en Pligten, welken „ uit die gemeene natuur der Menſchen alleen voort„ vloeijen, even zeer en gelyklyk tot alle Menſchen „ behooren; en dat die Gelykheid van Regten en Plig„ ten nog ſtand grypt onder verſcheide Menſchen, en „ ook onder de vrye Volkeren, die door geenen anderen „ band van betrekking, dan alleen door dien van de al„ gemeene menschlyke natuur, onderling verbonden zyn.

Ter naauwkeuriger aanwyzinge van deeze *Gelykheid*, oordeelt de Schryver het noodig, *twee* Hoofdſtukken te beſteeden, *om ook* de *Ongelykheid* breeder in overweeging te neemen, en wel vooreerst, *De Ongelykheid der Menſchen in den Staat der Natuure*, en ten anderen, *De Ongelykheid der Menſchen in den Burgerſtaat*. Twee Hoofdſtukken, die, keurig uitgewerkt, den Schryver tot dit beſluit brengen, 't welk ter verdere beantwoording van het eerſte Deel der Vraage dient, en door hem met deeze woorden wordt opgegeeven: „ Dat de Menſchen „ *in* dien zin met elkanderen gelyk zyn, dat de Reg„ ten en Pligten, welken uit de algemeene natuur der „ Menſchen voortvloeijen, even zeer en gelyklyk tot alle „ Menſchen behooren: dat de Menſchen, derhalven, ge„ lyk zyn, *vooreerst* in den Staat der Natuure, voor„ zo ver noch eenige byzondere natuurlyke betrekking, „ noch eenig regtmaatig beding en overeenkomst — en

„ *ten anderen*, in de Burgerlyke Zamenleeving; voor „ zo ver noch eenig regtmaatig beding, noch de aart „ van de Burgermaatſchappy, en het Burgerlyk Opperge„ bied zelve, aan zommigen, boven anderen, eenige by„ zondere Regten heeft gegeeven; of ook eenige by„ zondere Pligten opgelegd." — En voegt hy 'er, met het hoogſte regt, by: „ Deeze oplosſing der voorge„ ſtelde Vraage is niet alleen op zichzelven zeer gewig„ tig; maar ook vooral nuttig en geſchikt om den waa„ ren aart en de zekere grenspaalen van alle Oppermagt, „ byzonder van het hoogst bewind in de Burgermaat„ ſchappyen, af te bakenen, en daar uit de eerſte grond„ wetten der Burgermaatſchappyen af te leiden."

Hier mede treedt de Heer CRAS, ter beantwoording van het tweede Lid der Vraage, in het tweede Hoofddeel zyner Verhandelinge, geſplitst in twee Hoofdſtukken; waar in hy naſpeurt, *De eigenlyke Regten en Pligten, die uit de Gelykheid der Menſchen voortvloeijen.*

In dit gewigtig onderzoek volgt hy deeze natuurlyke orde, dat hy, in het eerſte deezer Hoofdſtukken, het oog vestigt op die Regten en Pligten, uit de Gelykheid der Menſchen ontſtaande, die in den Staat der Natuur kragt hebben. Hier treft de Vriend der Vryheid in het Burgerlyke en Godsdienſtige een alleraangenaamst onderhoud aan; en zal hy niet minder ſtigting raapen uit het volgend Hoofdſtuk, 't welk ten opſchrift draagt: *Over de eigenlyke Regten en Pligten, die, uit de Gelykheid der Menſchen voortvloeijende, ook nog in den Burgerſtaat, kragt hebben;* om dat zy, zelfs niet door de Burgerlyke Heerſchappy, noch verdelgd, noch verdrukt, noch verduisterd, konden worden. Uit een vooraf betoogde en dus vaste en onwrikbaare Stelling leidt de Hoogleeraar af: „ Dat 'er in den Burgerſtaat, uit zynen aart, geen „ byzondere *Burgerlyke Ongelykheid* onder de Menſchen „ gevonden wordt, dan eeniglyk en alleen zodanige, wel„ ke de natuur en het weezen der Burgerlyke Vereeni„ ging noodzaaklyk medebrengt. Maar de aart, de „ natuur en het weezen der Burgermaatſchappy kan „ geene andere *Ongelykheid* medebrengen, dan alleen „ zodanige, welke het algemeen welzyn van den Staat, „ die hoogſte wet en maatſtok van alle Burgerlyke in„ rigtingen, bewind en beſluiten, volſtrekt vordert en „ vereischt. Waar uit wy dan dit wettig beſluit en dee„ zen gewigtigen Regel mogen opmaaken: *Dat ook zelfs*

„ *in*

„ *in den Burgerſtaat, voor zo verre het algemeene welzyn*
„ *niet anders gebiedt, de Burgers, enkel onder elkanderen*
„ *als Burgers beſchouwd, onderling* Gelyk *zyn, en even*
„ *dezelfde Regten genieten, en door den band van dezelfde*
„ *Pligten verbonden zyn.*" Op die *Leidſtar* gaat de Hoogleeraar af, en houdt, in zyn voordragt der veelvuldige zaaken, welke hier in overweeging komen, den veiligen middenkoers tusſchen geweldige Verdrukking en Losbandigheid, die beide op verkragting der Vryheid uitloopen. Wat de byzonderheden betreft, moeten wy onze Leezers ter Verhandelinge zelve verzenden; waar in eene beleezenheid van oude en nieuwer Schriften over dit Onderwerp, en 't geen 'er toe betrekkelyk is, met de beoordeeling van dezelve, voorkomt, die een ſchat van kundigheden oplevert. Wy moeten ons vergenoegen met de opgave van de uitkomst van het betoogde, en de oplosſing der geheele Vraage. „ I. Dat de Menſchen in dien zin *Gelyk* zyn, „ dat, alle byzondere betrekkingen en bedingen, en alle „ burgerlyke vereenigingen, ter zyde geſteld zynde, de „ Pligten en Regten, welke alleen uit de algemeene na„ tuur der Menſchen voortvloeijen, eenpaariglyk tot alle „ Menſchen behooren; doch dat die Regten en Pligten, „ welke uit eenige byzondere betrekking of beding, of ook „ uit het Burgerlyk Oppergebied, ontſtaan, alleen die geenen aangaan, welke door die byzondere betrekkingen „ zyn verbonden; dat de Menſchen dus, wat deeze laatſtgenoemde Regten en Pligten betreft, aan elkanderen „ Ongelyk zyn. —— En II. Dat uit de Natuurlyke Gelyk„ heid der Menſchen, welke wy zagen dat plaats heeft, „ als uit eene eigenaartige oorzaak, verſchoidene Regten, „ en, tegen die Regten overſtaande, evenredige Pligten, „ gebooren worden; naamlyk zodanige Regten en Pli„ ten, welke noch eenige natuurlyke betrekking of eenig „ beding in den Staat der Natuur, noch eenig Burgerlyk Oppergebied of beding in de Burgerlyke Maatſchappy, heeft kunnen vernietigen; of, indien het die „ al had kunnen vernietigen, egter niet vernietigd heeft."

Wy kunnen ons niet wederhouden van het Slot deezer Verhandelinge af te ſchryven. „ Dat zy dan wy komen, „ die het onderwerp van deeze geheele overweeging, en „ dit betoog, of kleinagten, of ook zelfs beſpotten! — Dat „ zy vry komen en oordeelen, daar zy zichzelven in de „ ſtrikken van hunne fyne ſcherpzinnigheden verwarren, „ met welk een regt zy anderen de verkeerdheid en het

„ kwaad gebruik van fyn, maar valsch, geſponnene rede-
„ neeringen verwyten (*)! — Dat zy vry komen, en be-
„ ſlisſen, of het betaamlyk is, alle hunne opgeſmukte wel-
„ ſpreekenheid uit te ſtallen en te misbruiken, om de goede
„ zaak, de zaak der Menſchlykheid, te onderdrukken en te
„ overrompelen! Of het betaamt, enkel om de misſtappen
„ der Menſchen, aan welke de zwakheid en bekrompen-
„ heid van het menschlyk vernuft in veele zaaken ons
„ blootſtelt, de heilige Regten, aan het Menschdom door
„ den weldaadigen Schepper zelve geſchonken, ſlegts
„ voor beuzelingen te houden, of ook geheel te verag-
„ ten en te vertreeden! Of het betaamlyk is, met ſtout-
„ heid en eenen vloed van woorden, ja zelfs met eeni-
„ ge trotsheid, de agtbaarheid te beſchimpen van die
„ mannen, die den Mensch op eenigen prys ſtellen, en
„ zyne Regten nog eerbiedigen! — Dat zy vry ko-
„ men, die enkel met uitwendigen luister, met rykdom-
„ men, met het vermogen van aanzienlyken, ingenomen,
„ en, door dien uiterlyken glans bekoord, der braaven ge-
„ ringheid veragten, of der geringen deugd en ſchuld-
„ deloosheid, als eene kleinigheid, verwerpen (†)! —
„ Dat zy komen, dat zy zien en oordeelen, of die *Regten*
„ *en Pligten van Gelykheid en Vryheid*, welken uit de
„ voortreffelykheid der algemeene menschlyke natuur
„ ontluiken, of dezelven, 't zy door het ſtigten van
„ Burgerſtaaten, het zy door andere menschlyke inſtel-
„ lingen, zo geheel en al hebben kunnen worden uit-
„ wischt en verdelgd, dat geen de minſte, of niet dan
„ flaauwe, voetſtappen derzelver meer overig en te vin-
„ den zyn; en dat zelfs een enkel denkbeeld en gun-
„ ſtiger gedagten der Burgers aangaande die nog over-
„ gebleevene *Gelykheid*, en haare *Regten* en *Pligten*,
„ zo te berispen zy en te verwerpen, als ware daar van
„ het

(*) „ Het opſtel van de *Regten van den Mensch* is ſterk
„ gegispt door den Heer BURKE, in zyn Werkje tegen
„ de Omwenteling in *Frankryk*, in 't licht gegeeven in 't
„ Jaar 1790."

(†) Nadat de rykdommen begonden tot eer te ſtrekken, en
„ dezelve van roem, oppergebied en magt, vergezeld wierden,
„ toen begon de deugd te kwynen, de armoede voor een
„ ſchande, en de onſchuld voor kwaadwilligheid, gehouden te
„ worden. SALLUSTIUS, *Bell. Catil.* Cap. 12."

„ het grootste gevaar en het dreigendst verderf voor den
„ Burgerstaat te dugten!"

Wy vereenigen ons met den *Schryver* in de Slotbede.
„ GOD schenke ons die gunst, dat de Burgerstaaten en
„ Volkeren dermaate *geregeld* worden, *dat*, van den eenen
„ kant, de grootste eerbied voor het Oppergezag en Staats-
„ bestier de gemoederen van Burgers en Ingezetenen
„ beziele, en deszelfs agtbaarheid ongekwetst, deszelfs
„ *gezag* kragtig, zy, en vermogende om de kwaade be-
„ *geerlykheden* en schandelyke neigingen der boozen,
„ en alle snoode en verderflyke losbandigheid, (welken
„ de Vyanden van rust, veiligheid en geluk, den hei-
„ ligsten naam misbruikende, ten onregte *Vryheid* on-
„ derstaan te noemen,) te bedwingen en te beteugelen;
„ om alle Burgers en Ingezetenen de waare en zuivere
„ *Vryheid* te doen genieten; om allen eene volkomene
„ zekerheid en veiligheid, (zonder welke geene Vryheid
„ bestaat of mogelyk is,) voor lyf, leeven, goederen,
„ eer, en al wat dierbaar is, te doen genieten.

„ De GODHEID schenke ook teffens en bewyze ons die
„ gunst, dat, aan den anderen kant, die gemaatigdheid
„ en wysheid in alle Burgerlyk Bestier uitblinke, dat
„ alle Burgers en Ingezetenen, welken, in zekeren zin,
„ nog in de daad, ook in den Burgerstaat zelven, *gelyke*
„ en *vrye* Menschen zyn, ook als zodanigen mogen be-
„ schouwd, geagt en behandeld, worden! Dat die *Ge-*
„ *lykheid* overal in het oog der Oppergebieders *heilig*
„ en onschendbaar zy! en door geen geweld, wapenen,
„ *en overheersching van onmenschlyke Geweldenaars*,
„ *worde onderdrukt! Het* OPPERWEEZEN, de Stigter en
„ Bewaarder der Volkeren en Burgerstaaten, bevestige dee-
„ ze onze hartelyke wensch en bede!"

T. L. OSKAMP, *A. L. M. Med. Philos. & Artis Obstetr. Doctoris* Tabulæ Plantarum Terminologicæ, adjecta Systematis Linnæi Explicatione, nec non præcipuos Vegetabilium Characteres eruendi Methodo brevissima. Lugd. Bat. apud *A. & J. Honkoop*, 1793. In fol. m. f.

De geleerde Autheur levert ons hier een, voor de Minnaars der Kruidkunde, allernuttigst Handboek, doordien men hierin, als met een opslag van het oog, de geheele Leer der Plantkunde, met alles wat daartoe verëischt word, kan overzien: dan daar de Schryver, by ondervinding, wist, hoe moeijelyk, en teffens hoe noodzaakelyk, het voor een Leerling in deeze Weetenschap is, om alle de hiertoe behoorende Kunsttermen in zyn geheugen te prenten, zo heeft hy, om dit gemakkelyker te maaken, eene wel korte, maar echter voldoende, verklaaring van dezelve uit het Grieksch daar by gevoegd; terwyl hy, tot de zamenstelling van dit Werk, zich van de beste en nieuwste Schryvers, gelyk uit de zeer wel geschreeven Voorreden blykt, heeft bedient.

Het bevat zes groote Tafelen, in welker eerste de Wortelen en Stam, in de tweede de Bladen, in de derde de Steelen of Steunsels, in de vierde de Bloemen, en wel voornaamelyk alle de deelen die tot de Voortteeling der Planten behooren, en waardoor het onderscheid der Geslachten bepaald word, alle, volgens derzelver onderscheidene deelen, zeer juist beschreeven en gerangschikt worden; de vyfde behelst het *Systema* van LINNÆUS, volgens de laatste Uitgave van den Heer SCHREBER, met byvoeging der nieuwste ontdekkingen in de vier-en-twintigste Classe; de zesde, eindelyk, strekt om eene gemakkelyke handleiding te geeven, ten einde een Plant, in alle derzelver kenmerken, volgens het Stelzel van den Heer LINNÆUS, te kunnen kennen, evenwel op zodanige wyze, dat men dezelve ook aan het *Systema* van den Heer GLEDITSCH toetzen en beproeven kan.

Het zal onnoodig zyn, hier iets meerder ter aanpryzinge van dit Werk te zeggen, daar men, uit de opgegeevene Schets van deszelfs Inhoud, het wezentlyk nut, dat de Beoefenaars dier Weetenschap uit hetzelve trekken kunnen, genoegzaam kan opmaaken.

Ou-

Onderricht voor de Officieren die zich in den Velddienst zaaken bekwaam te maaken, of doch den Veldtogt met nut bywoonen willen. Door Voorbeelden uit den Zevenjaarigen Oorlog opgehelderd, en met de noodige Plans voorzien, door JOHAN GOTLIEB TIELKE, *Capitein by de Cheurvorstel. Saxiſche Artillerie. Naar den vierden veel vermeerderden Druk, uit het Hoogduitsch vertaald, en met de noodige Byvoegzels vermeerderd. IIde en IIIde Deel. Te Arnhem by* J. H. Möeleman, 1791 *en* 1793. *In gr.* 8vo., 608 *en* 186 *bl., behalven de Voorrede, en eene menigte Plaaten.*

Het nut, dat dit onderricht van Kapitein TIELKE voor MARS Aankweekelingen kan hebben, is door ons, by de beoordeeling van het *Eerſte Deel* dezer Vertaaling, reeds gemeld (*). Had de Schryver, in dat Deel, de verrichtingen van den *Veld-Ingenieur* doen kennen; hy *deelt* nu, in het *Tweede*, XIX *Byvoegzels* tot dezelve mede, die alle hunne betrekking tot het verhandelde hebben, en het eens geleerde duidelyk maaken. Het *Derde Deel* handelt over het opneemen en vervaardigen van *Militaire Plans*; beſchryvende, in XXIX *Hoofdſtukken*, het vervaardigen der *Maatſtok*; het *opneemen* met behulp van *Landkaarten*, en zonder dezelven; als mede door middel van een *Compas*, en nog een ander *Inſtrument*. Het *opneemen* naar *Mans-* en *Paardenſchreden*; als mede van *Legers*, *Rivieren*, *Bosſchen*, *Gehugten*, *Steden*, *Dorpen*, enz.; het *maaken van een Plan* van een *Bataille*; het legeren en verſchanſen. En eindelyk alles wat tot het maaken, verſieren, verven en couleuren, van Plans, en derzelver opplakking, behoort; wordende het geheele Werk door een *Tafel* der verſchillende voetmaaten, naar de *Paryſche* en *Rhynlandſche* verdeeling geſchikt, geſloten.

Proeven te geeven uit een Werk van deezen aart, zou aan het algemeen weinig voldoen, als hebbende maar weinigen van onze Leezers belang by het kunstmaatige van den Krygsdienst. Dan, daar de Schryver hier en daar eenige verhaalen, of zogenaamde *Anecdoten*, heeft ingevlogten, die ook voor Lieden, die geene Officieren zyn, eenig vermaak kunnen aanbrengen, door dezelve te

(*) In de *Alg. Vad. Lett.* van 1791, bl. 411.

te overweegen, neemen wy een enkel ſtaaltje, uit het zestiende *Byvoegzel*, over; zynde de aantooning eener ſchoone *manœuvre* van een Fransch Officier, welke, door zyn verſtandig gedrag, met 400 man, een zeer *importante* post, tegens een Armee van 40 tot 50,000 man, bewaarde, die de Vyand anders, zonder zwaarigheid, zou hebben kunnen inneemen.

„ Deeze Officier ſtond, in 1708, geduurende den Italiaanſchen Oorlog, op de Hoogte van een Berg, die het Dal van *Oulx* van dat van *Paragelos* ſcheidt. Hy kwam daar op aan om deeze Hoogte te bewaaren, en de Franſche Armee, die veel verder daar van daan was dan de Keizerlyke, tyd te geeven om daar zelve te kunnen komen. Hy liet ten dien einde, tegen den nacht, 5 of 6 vuuren op de Hoogte, ongeveer 100 ſchreden van elkanderen, maaken, zo dat men in het vyandelyke Leger dezelve zien konde. Hier na liet hy, den geheelen nagt dóór, zyne 400 man voorby de vuuren, naar de vyandelyke zyde, zodanig heen marcheeren, dat zy altyd agter het vuur in de ſchaduw weêr te rug kwamen; en liet zulks 10 tot 12 maalen herhaalen; zo dat de Vyand niet twyfelde, of een groot Corps van de Armee had reeds deeze Hoogte ingenomen. In deeze overtuiging ſtelde de Vyand zyne verdere beweeging uit, en de Marechal VAN VILLARS bekwam daar door tyd aldaar aan te komen; waar door de Vyand nu niet alleen gehinderd wierd om in het Dal van *Paragelos* voort te rukken, maar ook eene geheel andere *poſitie* neemen moest."

Onder de Hulpmiddelen, door den Schryver opgegeeven, om afſtanden en wegen te meeten, hebben wy den *Schredewyzer* niet gevonden, welke NICOLAI, in zyne Reizen door Duitschland, gebruikte, en zo ſterk aanpryst: welligt zou die Wyzer van veel nut in de Krygskunde kunnen zyn, om dat men 'er het tellen der ſchreden meer wiskunſtig door doet.

Het ſpyt ons, verſcheidene Taalfeilen, vooral in den eerſten Naamval, in dit Werk aangetroffen te hebben. Schoon wy gaerne willen gelooven, dat veele Leezers van hetzelve dit niet merken zullen, had men het voor de keurigen toch gemakkelyk kunnen voorkomen. Papier en Letter zyn evenredig met zulk eene keurige uitvoering: die intusſchen van een Officier niet te vergen is; maar die ſommige Spraakkundigen nog al gaerne op zich neemen.

Ver-

Verhandelingen den Vestingbouw betreffende, door N. YPEY, *Hoogleeraar in de Wiskunde aan de Hoogeſchoole te Franeker. Met Plaaten. Te Amſterdam by* J. B. Elwe, 1793. *In gr.* 8vo. 216 *bl.*

Eene vernieuwde uitgave van Verhandelingen, welke, in deeze oorlogzuchtige tyden, niet minder dan voorheen, de oplettenheid van alle Krygskundigen vorderen. Zy zyn de volgende tien. 1.) *Oplosſing van een Vraagſtuk in de Krygsbouwkunde*; door P. DE LAVAUX, Majoor in dienst der Vereenigde Nederlanden. „ Dewyl de kragt van een Vestingwerk alleen afhangt van de ruimte, die binnen in een Bolwerk is, en van de grootheid van deszelfs verdediging, zo is het zeker, dat de allervolmaaktſte wyze van een Vestingwerk te maaken, die geene zal zyn, die voor een ieder Veelhoek (*Polygone*), aan den beſtreeken hoek (*angle flanque*), aan de halve keel, en aan den Vleugel tevens, de allergrootſte uitgeſtrektheid verſchaft. Maar, volgens alle de tot nog bekende wyzen van Vesting-werken te maaken, kan de beſtreeken hoek niet aangroeijen, ten zy de Vleugel verkleind worde; en, dit geſteld zynde, zo volgt uit den aangroei van den Vleugel noodzaakelyk het afneemen van de halve keel; gelyk, aan den anderen kant, uit het aangroeijen van de halve keel, het verminderen van den Vleugel geboren wordt."

De meeste Schryvers, en voornamenlyk DE VAUBAN, pasten de wyze van Vestingen te maaken op een Zeshoek toe. Doch eindelyk deedt de Hoogleeraar YPEY, in den Jaare 1749, te *Franeker*, in eene Academiſche Redevoering over de Vestingwerken, zien, dat men te gelyk den beſtreeken hoek, de halve keel, en den vleugel, zoo groot kan maaken als mogelyk is. De Hoogleeraar gaf geene oplosſing van dit ſchrander uitgedacht Vraagſtuk, het welk den Auƈteur dezer Verhandeling aanzettede, om, in het volgend jaar, zyne oplosſing van dat *Problema*, aan den *Leydſchen* Hoogleeraar JOHAN LULOFS, en anderen, in geſchrifte, mede te deelen. Reeds in den Jaare 1737, was de wiskundige GEORG WOLFG. KRAFFT bedacht geweest, om de hoogere gedeelten der *Stelkunde* op den *Vestingbouw* toe te paſſen; hy gebruikte daar toe de zogenaamde *Methodus*, *de maximis & minimis*, doch

vond eenige zwaarigheden, die hem eenen anderen weg deeden kiezen. Doch nu maakte de Heer DE LAVAUX, van het evengemelde Vraagſtuk, een Meet- en Stelkunſtig Voorſtel, het welk door MAC-LAURIN, in deszelfs *Treatiſe of Fluxions*, Art. 910, en nog duidelyker door SIMPSON, *Treatiſe of Fluxions*, *Section XI*, *Prob. V*, behelzende *the Reſolution of Problems of various Kinds*, opgelost wordt. Welke oplosſing uit het Engelsch vertaald, bl. 12—14, wordt opgegeeven; èn op dezelve eene Meetkundige afteekening, voor alle ſoorten van geregelde Veelhoeken, gegrondvest. De Hoogleeraar LULOFS heeft deeze belangryke Verhandeling uit het Fransch vertaald.

De Heer DE LAVAUX, in den Jaare 1752, met den onvermoeiden Heer D. KLINKENBERG in kennis geraakt zynde, deelde dit *Theorema*, door hem in weinige dagen gevonden, aan denzelven mede, welke laatſte echter zoo ſpoedig daar in niet konde ſlaagen. De *Formule*, na eenige maanden, mede gevonden hebbende, werdt hy daarnaa een' anderen regel of eigenſchap ontwaar, van welke de beſchryving, met de noodige en wel uitgewerkte Tafelen, ten dienſte der minſtgeoefenden, in deze Verhandelingen voorkomen, onder den tytel: 2.) *Beſchouwing van de deelen van het Bastion*, volgens een daaröver opgegeeven Voorſtel van den Hoogleeraar N. YPEY, door D. KLINKENBERG, *Ordinaris Klerk* ter Secretaryë van *Holland*. Deze Verhandelingen gaven den Hoogleeraar YPEY aanleiding, om den Beminnaars der Veſtingbouwkunde de gronden mede te deelen, op welken de Heeren DE LAVAUX en KLINKENBERG hunne regelen gevestigd hebben. Geſchiedende dit in de 3.) *Verhandeling, over de Beginſelen, op welken het Problema, om een gegeeven Veelhoek met het meeste voordeel te verſterken, is gegrond.* —— 4.) *Verhandeling over de Profilen der Veſtingen*, door N. YPEY. Het bepaalen der *Profilen*, zodanig dat dezelve het meest aan het oogmerk voldoen, is een der gewigtigſte deelen in de Krygsbouwkunde. Het denkbeeld, dat hooge wallen noodzaakelyk zyn, is, na de uitvinding van het Buskruid, tot nadeel van de hedendaagſche Vestingen, te veel overgebleven. De ondervinding heeft, genoegzaam in alle laatere belegeringen, aangetoond, dat, de *glacis* en bedekte weg ingenomen zynde, de overige Vestingwerken, na evenredigheid, geen tegenſtand hebben geboden; het welk alleen veroorzaakt is, om dat de borstweeringen van dezelve, door de Be-

le-

legeraars, op een verren afſtand, eer zy de *glacis* en bedekten weg hadden vermeesterd, reeds buiten ſtaat van tegenweer waren gebragt, daar echter de Capitaale Werken dan eerst dienden uit te werken, dat het oprechten der vyandelyke *Contrebatteryën* op de *glacis*, en het vullen der *gragten*, kragtdaadig wierde belet. En dewyl het blykt, dat men zich in de laagſte *Werken*, dat is in de bedekte wegen, zelfs tegens de verſchrikkelyke *Ricochetſchooten*, geweldig kan verdedigen, zoo *zal* uit *derzelver* werkingen geen bewys tegens de laage Capitaale Wallen kunnen worden bygebragt. In deeze onderſtelling nu, dat de laagſte Werken de beste zyn, tracht de Hoogleeraar wiskunſtig te bepaalen, zo wel voor één, als voor veele, Figuuren, hoe de *Profilen* voor een *natten* en droogen Horizont, op een effen Terrein, in een oneindigen Veelhoek, of regte *linie*, (die hier toe de gemakkelykſte is,) welkers linien van *defenſie* met regte bolwerkshoeken regthoekig op elkanderen ſtaan, en waar voor geene Buitenwerken, behalven de bedekte weg en *glacis*, zyn gelegt, moeten gemaakt worden.

Op deeze belangryke Verhandeling volgt 5.) *Oplosſing van drie Vraagſtukken in de Vestingbouwkunde*, van denzelfden Auteur. 6.) *Verhandeling over de Profilen der Muuren*, door denzelfden. Het bepaalen der ſteenen *Profilen*, welke de drukking van den grond kunnen verdraagen, het zy dezelve tot het bouwen van Kaaijen, het zy dat ze tot bewaaring der Wallen van eene *Vesting* zullen worden gebruikt, is altoos eene *zaak* van het grootſte belang in de Bouwkunde. De Baron VAN KOEHOORN ſchynt byzondere Regelen gehad te hebben, naar welken hy de Muurwerken der Vestingen bepaalde, welke hy echter niet goedgevonden heeft te openbaaren. Maar de beide groote Krygslieden, de Marechal DE VAUBAN, en Brigadier BELIDOR, hebben in hunne Werken algemeene Tafelen gegeeven, uit welke men, de hoogte van den muur gegeeven zynde, de boven- en benedenbreedte van denzelven kan vinden; hebbende de laatſte vooral, in zyne *Science des Ingenieurs*, zeer vernuftige beginzelen medegedeeld, volgens welke deeze Weetenſchap, op eene wiskunſtige wyze, kan behandeld worden. Deze beginzelen van den Heer BELIDOR legt de Hoogleeraar ten grondſlage in deeze Verhandeling; trachtende, volgens dezelve, het maaken van Muuren aan Vaste Regelen te verbinden.

De

De *Zesde* Verhandeling gaat *over de onregelmaatige Vestingbouw.* Door *onregelmaatig* verſtaat men eene Vlakte, welker Grondliniën, met ongelyke hoeken, aan malkanderen ſluiten, of van eene ongelyke lengte zyn; zodanig, dat men geenen Cirkel kan trekken, in welkers omtrek de toppunten van deeze hoeken liggen; terwyl de zyden, van eene gelyke lengte zynde, ook gelyke hoeken bevatten. Sterkten, die nevens zulke grondliniën worden gebouwd, hebben, van daar den naam van *onregelmaatige Vestingen* ontvangen. Deze op eene regelmaatige wyze aan te leggen, wordt in deeze Verhandeling geleerd.

De Liniën, naar het Voorſchrift van DE VAUBAN gemaakt, op dat een Leger zich agter dezelve zoude kunnen beveiligen, hebben zeer weinig voordeel aangebragt; blykende genoegzaam in de Geſchiedenisſen van den Oorlog wegens de Spaanſche Troonsöpvolging. Dit weinig voldoen aan het oogmerk, deedt den Marquis DE FRUQUIERE tot het beſluit vervallen, dat deeze Liniën geheel geen nut in de Krygsbouwkunde hadden. DE CLAIRAC, daar tegen, erkende het nut, maar zag groote gebreken in de Liniën der Franſchen. Even zo deedt de Marquis DE SANTA CRUZ, welke, in derzelver plaats, platte *Bastions*, en buiten dien *Ravelins*, in het midden der *Courtines* wilde leggen; denkende dat deeze voorzorg, door het nadeel, dat de Soldaaten den Vyand zoúden toebrengen, rykelyk vergolden zoude worden. Van dit gevoelen was ook de Marquis D'ASFELD, toen hy, in de belegering van *Philipsburg*, het Franſche Leger in een *Retranchement* beſloot, dat uit *Bastions* en *Courtines* was te ſamengeſteld, het welk, wegens zyne kleine uitgeſtrektheid, en overgroote ſterkte, zo ontzagchelyk in de oogen van Prins EUGENIUS van *Savoyen* was, dat hy niet durfde beſluiten, om hetzelve met een Leger van 70,000 mannen aan te tasten. De noodzaakelykheid der *Bastions* aan een *Retranchement* dus bewezen zynde, heeft zy den Ingenieur LANDSBERGEN nieuwe regelen, tot het aanleggen van dezelve, doen uitvinden. Het verzwygen van dezelve, als mede het te veel zamengeſtelde van zulk een *Retranchement*, heeft den Hoogleeraar YPEY een eenvoudiger ſoort doen uitvinden; wordende naauwkeurig beſchreven in de 7.) *Verhandeling over de Retranchementen.*

De *Agtſte* Verhandeling van denzelfden Auƈteur ontvouwt *de Voor- en Nadeelen, die men, door een Werk op ver-*

verſchillende wyzen te maaken, verkrygt. Daar het by veelen voordeelig wordt gehouden, ſommige Werken zodanig te maaken, dat 'er of nimmer, of ten minſten niet dan na verloop van eene groote menigte jaaren, eenig onderhoud aan behoeft te geſchieden; zo is dit beſluit nogthans van de volgende vier oorzaaken afhangelyk. 1. Van de kosten, welken 'er worden vereischt, om een Werk op die wyze te vervaardigen. 2. Van de kosten, waar voor het op eene andere wyze, die binnen eenen bepaalden tyd vernieuwing noodig heeft, tot denzelfden dienst, met eene gelyke veiligheid, gemaakt kan worden. 3. Van den tyd, op welken de vernieuwing moet geſchieden; en eindelyk; 4. Van de Renten, welke, volgens den gemeenen loop van het geld, te bekomen zyn. —— De Hoogleeraar onderzoekt deeze oorzaaken op eene ſtelkunſtige wyze; moetende de uitkomſten, (zo als men ligt ziet,) naar de onderſtellingen verſchillen.

Eindelyk ſluit de Hoogleeraar zynen arbeid met eene 9.) uitgebreide *Verhandeling over de Gewelven*; wordende het geheele Werk geſloten door eene 10.) *Verhandeling over de Natuur der Bastions*, door A. LIEFTINCK. De Krygsbouwkundigen doorgaans van gevoelen zynde, dat de *Bastions* of Bolwerken, uit haar eigen aart, van twee *Facen* en twee *Flanquen* zyn ingeſloten, en daar eene bepaaling op gronden; zo beweert de Heer LIEFTINCK in deeze: dat die bepaaling niet net is; nadien de *Bastions* ook wel twee *Facen*, twee Gordynen, twee *Stryk-flanquen*, en twee *Bresflanquen*, kunnen hebben. Zo dat uit gemelde bepaaling niet kan bewezen worden, dat een *Bastion* uit twee *Facen*, en twee *Flanquen*, moet beſtaan.

De Uitvoering deezer Verhandelingen verdient allen lof.

Byvoegſels en Aanmerkingen voor het Zesde Deel der Vaderlandſche Historie van JAN WAGENAAR. *Door Mr.* H. VAN WYN, *Mr.* N. C. LAMBRECHTSEN, *Mr.* ANT. MARTINI, E. M. ENGELBERTS, *en anderen. Te Amſterdam by* J. Allart, 1792. *In gr.* 8vo, 121 *bl.*, *behalven eene Bylaage.* —— *Zevende Deel*, 139 *bl.*

Wie eenigzins werk maakt van de Geſchiedenisſen van ons Vaderland weet, dat het Zesde Deel der His-

torie van den uitmuntenden WAGENAAR begint met het aanvaarden der regeeringe door PHILIPS den II, en eindigt met de belegeringe en het ontzet van Leyden; terwyl in het Zevende Deel het verhaal van 's Lands gebeurtenisſen wordt voortgezet tot op den dood van Prinſe WILLEM den I. Tot dit tydvak van omtrent negen-en-twintig jaaren behooren dus de Aanmerkingen en Byvoegſels, welke in deeze beide Stukjes den Nederlandſchen Leezer worden medegedeeld. Over de waardy van deezen letterarbeid der in den bovenſtaanden titel genoemde Heeren hebben wy, weinig tyds geleden, onze gedachten gezegd (*), en vinden ons hier weder bevestigd in ons gevoelen, raakende de dankbaarheid, den geleerden mannen verſchuldigd, welken deeze taak op zich hebben genomen. Het is onnoodig daarover uit te weiden in breedvoerige betuigingen: de geachte Schryvers zullen ze niet vorderen; en het uitkippen van eene en andere byzondere plaatze, om ze den Leezeren te toonen als monſters van de doorgaans (†) uitmuntende Waaren, welke hier hun worden aangeboden, zal wel rykelyk zo veel ruimte wechneemen, als wy met gevoeglykheid daartoe kunnen beſpaaren: terwyl wy tevens oordeelen de lengte onzer berichten en uittrekſelen liever naar de waardy dan naar de dikte der boeken te moeten regelen.

Gaarne zouden wy een begin maaken met de eerſte Aanmerkinge van het Zesde Stukje, over het bewaaren en byeenzoeken der Privilegien en oude Handveſten, indien niet de lengte dier Aanmerkinge ons noodzaakte daarvan af te zien. Alleenlyk kunnen wy niet nalaaten ons te bedroeven over de weinige zorge, welke men heeft aangewend, om veele Gedenkſtukken der Oudheid in tyds aan het verderf te ontrukken (‡). Door zulke achteloosheid zyn, misſchien, niet weinige papieren van aanbelang, welke aan ſommige deelen van 's Lands oude Geſchiedenisſen aanmerkelyk licht konden byzetten, on-

her-

(*) *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1793. 1 St. bl. 536, enz. 587, enz.

(†) *Doorgaans* zeggen wy; want niemand kan eiſchen, niemand zal verwachten, dat in een Werk van deezen aart alles even gewigtig of belangryk zal weezen.

(‡) Zie, bl. 8, het verſlag, daarvan gedaan in het Jaar 1589; en, bl. 10, de aantekening van den Heere G. SCHAEP.

herſtelbaar verlooren. En is dit het geval in ſtukken, welke, als onder het oog der opperſte magt zelve, in daartoe geſchikte plaatzen bewaard werden, hoeveel erger moet het lot zyn van papieren, welke onder byzondere perſoonen berusten, door erfenisſe, koop, of andere toevallen, geduurig van bezitter veranderen, en veeltyds in onkundige handen vervallen? Welken dank is men, derhalven, niet ſchuldig aan de naarſtigheid en vaderlandsliefde der geenen, welken, in onze dagen, hun werk maaken van de nog overgebleven ſtukken te verzamelen, en, door middel der drukperſe, der vergetelheid te ontrukken; en hoeveer moet men wenſchen, dat diergelyke poogingen yverig voortgezet, door allen, welken daartoe gelegenheid hebben, begunſtigd en bevorderd, en zelfs door openbaar gezach mogen aangemoedigd, worden. —— Doch wy keeren weder tot onze Schryvers.

Van bladz. 32 tot bladz. 45 vinden wy verſcheidene aanmerkingen, raakende het character en de handelingen van den beruchten Kardinaal GRANVELLE. Eene derzelve, welke de inborst van deezen bekwaamen en moedigen, maar ſtaatzuchtigen, man duidelyk kenmerkt, zullen wy afſchryven. Ter gelegenheid dat WAGENAAR (*) twyffelachtig ſpreekt van eenen aanſlag tegen des Kardinaals leeven, leezen wy, bl. 37; „dat, egter, de Kardinaal zelve, aan ſoortgelyke gerugten, geloof ſloeg, „maar, des niet te min, met zyne zaaken doorging, „blykt uit een Brief, den 27 van Wintermaand des „Jaars 1567, door hem, uit Beſançon, aan zekeren „CLAUDE BELIN CHASNEY .... geſchreeven. „Gy moet „„ (zegt hy) zo kleinmoedig en vreezagtig niet zyn. „„ Indien gy in myne plaatz geweest waart —— toen „„ men, twee jaaren lang —— daagliyks voorſpelde, „„ dat ſommigen *my poignards ſteeken geven zouden*, gy „„ waart van angst geſtorven; en, *zelfs hier, moet ik* „„ *nog op myne hoede zyn.* Die voort wil komen moet „„ voor zyn huid niet vreezen." "

Over het bekende Verbond der Nederlandſche Edelen, ter handhaavinge van 's Lands Vryheid, wordt niet veel aangetekend. Men wyst ons hier, bl. 47, tot de *Hiſtorie van het Verbond en de Smeekſchriften der Edelen*, door den Hoogleeraar TE WATER in het licht gegeeven. Raaken-

(*) *Vad. Hiſt.* D. VI. bl. 85.

kende het invoeren der openbaare preeke door de Hervormden, gedraagt men zich aan deszelfden *Verhaal der Reformatie van Zeeland*, en andere, na den tyd van WAGENAAR, gedrukte ſtukken. Over de beeldſtorming, welke, helaas! zo dikwyls op het preeken volgde, wordt even weinig gezegd, behalven met betrekkinge tot het gebeurde in den Briel, bl. 58, en te Gouda, bl. 59, in welke laatstgemelde Stad het voorzichtige beleid van den Slotvoogd KORNELIS VAN DER MYLE, en van de overige leden der Regeeringe, de rust bewaarde, en de plondering voorkwam.

Gaarne zouden wy, van bl. 62, enz., overneemen, hetgeen daar voorkomt, raakende de heillooze gevolgen, welke de onverdraagzaamheid der Lutherſchen en Calvinisten onder elkander, maar voornaamelyk der eerstgemelden, voortbragt tot nadeel der verdrukte Nederlanden. Doch, om niet te breed uit te weiden, en eenige ruimte voor eene andere aanmerkinge over te houden, zullen wy alleenlyk zeggen, dat men van den uitmuntenden Brief van ANTONIUS CORRANUS, ter dier plaatze gemeld, een uitvoerig uittrekſel vindt in G. BRANDT's *Hist. der Reform.* D. I. bl. 430, enz. —— Om gelyke reden gaan wy voorby hetgeen de Schryver, bl. 69, aanmerkt ten opzichte „ der geenen, die, uit de *Commiſſien* der *Graaflyke* Stadhouderen, opmaaken, dat de *vereenigde waardigheden* van *Stadhouder*, *Kapitein* en *Admiraal Generaal* tot onze *Conſtitutie* behooren." Gelyk ook de aantekening, bl. 72, over het ongehoorde vonnis der Spaanſche Inquiſitie, door den Koning bevestigd, waar by, in 't Jaar 1568, *alle Nederlanders, eenigen .... uitgenomen, voor Ketterſch of Ketterguntſtig, en, uit dien hoofde, ſchuldig aan Majeſteitſchennis* verklaard werden.

Breedvoerig is de Schryver over die gewigtige gebeurtenisſe, waaruit, gelyk WAGENAAR zich uitdrukt, *de behoudenis of herſtelling van 's Lands Vryheid ſproot.* Met eenige verkortinge, en aflaatinge van aanhaalingen, zullen wy hetgeen de Heer VAN WYN (want aan deezen is men weder deeze aanmerking, en, waarſchynelyk, deeze beide Stukjes, verſchuldigd) daarvan zegt (bl. 76, enz.) onzen Leezeren, als een, ongetwyffeld, aangenaam onthaal voorzetten. „ Hoe zeer onze WAGENAAR hier 't voornaamſte „ aantekent, 't geen onze Schryveren opgeeven, eischt „ egter deeze, alleropmerkenswaardigſte, zaak 'er eenige, „ veelal onbekende, byzonderheden by te voegen.

„ Wat

„ Wat de *Engelſche Haven* betreft, uit welke VAN „ DER MARK herwaarts ſteevende, ſchynt men, zoo niet „ om *Douvres*, immers om een nabygelegen oort, te moe„ ten denken: want, ſchoon onze oudſte Schryvers de „ plaatz niet noemen, getuigt egter één hunner, dat de „ Watergeuzen zig, meestal, „ onderhielden onder En„ „ geland *in de Duinen* (*), ende tot *Doeveren*." Ook „ zegt een Schryver der XVIIde Eeuw, dat de Vloot in „ *Douveren* was vervaardigd. Hier toe zoude ook kun„ nen dienen zekere Zinneprent, enz.

„ Dat de tyd der inneeming op den *eerſten April*, (die „ op een *Dingsdag* viel) moet geplaatst worden, blykt, „ om geene Schryveren aan te haalen, ontegenzeglyk, „ uit het hooſd eener oorſpronglyke Theſaurie-Reekening „ der Stad *Briele*, alwaar men leest, „ expireerende den „ „ *eerſten Aprilis* anno twee ende tzeventich, *als den* „ „ *Grave van der Marck binnen derzelver Stede quam.*"

„ De Watergeuzen den koers naar Texel zettende, „ waren gekoomen tot voor *Egmond aan Zee*. Op deeze „ hoogte draaide de wind; zy keerden toen weder, en „ liepen, met klein zeil, de Maze in; alwaar, des mid„ dags om twee uuren, *by ſchoonen dage*, de Hoplluiden „ BRAND en DAAM, voor den *Briel* ſtreeken, kort daar„ op, door de rest, gevolgd. BRAND was een Veere„ naar, en DAAM, eigenlyk gezegd ADAM VAN HAREN, „ een Luiksch Edelman, die het Verbond der Edelen „ voorheen getekend hadt.

„ Naauwlyks lagen deeze twee voor Anker, of BRAND „ begaf zig naar HAREN, hem vraagende, of hy wat te „ eeten hadde? Waarop deez hem 't laatſte ſtuk Kaas, „ 't geen hy aan boord hadt, toereikte (†). Ik teekene „ dit

(*) Hiermede meent VAN METEREN, van welken deeze woorden zyn, gewisſelyk *Downs*, of, zo als wy het veelal noemen, *Duins*. R.

(†) „ „ *Et vint a mon Bort* MARIN BRAN *de* CAMUEER, *le* „ „ *quel me di a tu a mangè? & lui donnoit mon dernier* „ „ *Fromage*." Deeze woorden ſchreef my wylen Jonkheer „ O. Z. VAN HAREN, (wiens ſtaal geheugen aan veelen nog „ bekend is,) meêr dan eens geleezen te hebben in, en ont„ houden uit, het *Journal*, 't geen door zyn'... Voorvader, „ DAAM VAN HAREN, van deezen en andere togten, eigenhan„ dig was gehouden. Dit onwaardeerbaar Handſchrift, 't geen

„ dit aan, om dat die ſchaarsheid een gevolg ſchynt van „ het ſtreng verbod der Koninginne ELISABETH, aan „ haare Onderdaanen, om den Watergeuzen geen lee„ vensmiddelen meer te verkoopen; 't geen deezen dwong „ te vertrekken.

„ Dat niemand, in den Briel en Maaslandſluis, thans „ aan Watergeuzen dagt, dan de Veerman, JAN PIETERSZ „ KOPPELSTOK, (zo noemen hem Stads Archiven,) ſchry„ ven HOOFD en BOR, voor onzen WAGEN. Doch men „ heeft, voor eenige jaaren, te regt, opgemerkt, hoe „ het, in deezen oort, geene vreemdigheid kon gerekend „ worden, thans aan deezen te denken; daar zy (reeds „ in 1569 bekend en overal gevreesd,) in den Zomer, „ des Jaars 1571, eene landing gedaan hadden in het „ nabuurig Ooltgensplaat.... Ook blykt het zeker, dat „ die van binnen, al ras op onraad.... bedagt waren, „ wyl KOPPELSTOK, by zyn' komst aan Land, de Poort „ geſlooten en den Raad vergaderd vondt. Maar op „ welken onraad kon men natuurlyker denken, dan op de „ Watergeuzen?....

„ Dan, dit zy hoe 't wil; KOPPELSTOK, die, volgens „ de beste Schryveren, uit eigen beweeging, TRESLONG „ aan boord voer, ſchynt geen vreez voor de Water„ geuzen.... gehad te hebben, en dus.. een van die „ Burgers geweest te zyn, die 's Prinſen zyde en der „ nieuwe leer waren toegedaan; dezelfde, die men, als „ Ouderling, in den Briele, reeds ten Jaare 1569, ver„ meld vindt.....

„ TRESLONG, een Brielenaar, zal hem en zynen ſtou„ ten aart, denklyk, gekend, en, op die gronden, by „ LU-

„ men zegt, veele byzonderheden te hebben bevat, wierdt, „ met de Boekery, op WOLVEGA, in den nagt van den eerſten „ van *Louwmaand*, des Jaars 1733, door de vlammen verteerd. „ De tyding hiervan zou den toenmaligen Heer Griffier van „ Hun Hoogmog., Mr. FRANÇOIS FAGEL, zo getroffen hebben, „ dat hy verklaarde, zyn halve Bibliotheek te hebben willen „ miſſen, voor 't behoud van dit Stuk. *Brieven van* o. z. „ VAN HAREN *van* 21 *January en* 27 *Mei* 1777, *aan my.* De „ laatſte, in hogen Ouderdom overleden, Heer Griffier, Mr. „ HENRIK FAGEL, die dat Geſchrift in zyne Jeugd behandeld „ hadt, en de Geſchiedenisſen van zyn Land kende, heeft 'er „ my, te meermalen, met lof, van geſprooken. —— 'Er is, „ zo ver men weet, geen Afſchrift van."

„ LUMEY aangepreezen hebben, „ als de regte man, „ „ om hem dienst te doen."

„ 't Is natuurlyk te denken, dat de Regeering zig zeer „ beklemd vondt, op den eisch der Vlootelingen. Zy „ wist dat, ... veele aanzienlyken de nieuwe leer om„ helsd hadden, onder welken ook de geweezen.... „ Bailiu SANDYCK, Oom van TRESLONG, behoorde; die, „ thans voortvlugtig, openbaarlyk was ingedaagd. De „ Wet hadt, zo 't my toeschynt, dit werk, ... wel „ met veel beschеidenheid behandeld, en, nog onlangs, „ aan den Bailiu Jr. JOHAN VAN DUVENVOORDE, ver„ klaard, de zaak van zekeren AART PIETERSZ, *gebannen ter cause van troubelen voorleden*, niet te kunnen „ afdoen, dan *in 't volle Collegie*; maar op last van „ ALVA,... somtyds, strenger moeten handelen, eenigen „ ter dood brengen, en de goederen van anderen aan„ slaan.... al het welke de Watergeuzen, zo zy bin„ nen kwamen, met woeker konden verhaalen. Die in„ komst, egter, was niet ligt te stuiten, daar 't ontzet „ ver af, en zy voor de poorten waren; te minder, daar „ veelen.... heimlyk verlangden,... zig van ALVA's juk „ te kunnen ontslaan, en Roomsch en Onroomsch zynen „ tienden penning en Spaansche benden vloekte. Die „ benden hadden, nog onlangs, der Stede op 't hart „ gelegen. Men hadt ze .... byna van alles moeten „ voorzien, en, op Stads kosten, zekeren JOOST CORNE„ LISZ moeten aanneemen, *voor dat hy die Burgers in 't „ Spaensch, jegens de Soldaeten, vertolkte.* De Stad... „ was... eerst op den 19den van *Slagtmaand*, des Jaars „ 1571, *dit Volk kwyt geraakt*...

„ Na veel raadpleegens egter, waar onder ook 't ge„ vaar van 's Konings ongenade, by de overgave, niet „ zal vergeeten zyn, kwam men tot besluit. JAN PIE„ TERSZ NICKER, (dien ik ook JAN PIETERSZ TINNE„ GIETER genoemd vinde,) ging voor.... De vreez „ van geplunderd te worden, en de zorg, om zig en 't „ zyne, door de vlugt, te redden, was by hem, zyn me„ degenoot, JAN JANSZ KOEKEBAKKER, en de andere Re„ genten, veelligt de hoofdreden, waarom zy in de over„ gave stemden, en daar op den Raad verlieten, zon„ der de Vlootelingen daadlyke kennis van 't beslootene „ te geeven; waardoor deezen verpligt wierden, zigzel„ ven ruimbaan te maaken, LUMEI, door RÔBOL, de „ Noortpoort deedt opbranden, en TRESLONG zig naar de

„ Zuidpoort begaf, 't geen niet kan geſchied zyn, zon-
„ der andere Poorten en Muurdeuren (*) voorby te
„ trekken, die dus, denklyk, allen geſlooten waren.
„ By d'inneeming, die hier op volgde, vondt men,
„ volgens onze Schryveren, d'aanzienlykſte Inwoonderen
„ gevlugt; één zelfs hunner vermeent, dat 'er naauwlyks
„ vyftig weerbaare mannen in de Stad gebleven waren.
„ TRESLONG wederhield . . . den vlugtenden JOAN VAN
„ DUVENVOORDE. Hy was niet alleen Rentmeester,
„ maar, zo als wy ſtraks in 't voorbygaan zagen, ook
„ Bailiu. In zekeren brief, vier dagen hier na geſchree-
„ ven, verhaalt men, dat verſcheide Regenten naauw
„ bewaard wierden. De tweede Burgemeester, KLAAS
„ JANSZ KOEKEBAKKER, ſchynt het met de vlugt te zyn
„ ontkoomen. Hy was nog afwezig in den Jaare 1575;
„ maar in 1577 bevondt hy zig weder in den Briele (†).
„ Dat, by 't overgaan der Stad, de woede der plun-
„ dering, alleen op de Kerken en Kloosters . . . viel,
„ is 't eenpaarig gevoelen van alle Schryveren, voor zo
„ ver my bewust is . . . Dat de . . . Geestelyke Geſtig-
„ ten zéer ſlegt behandeld wierden, is zeker; ook ſchy-
„ nen de Hoofden der Watergeuzen hun deel uit den
„ buit gehadt te hebben, en, daar onder, VAN HAREN,
„ *een ſchoone geborduurde Caſuyffel* (‡); maar wat de
„ Burgerye betreffe, zo de minderen al vry kwamen,
„ kan dit, in 't algemeen, niet van de aanzienlykſten,
„ met

(*) „ Dat 'er zodanige waren, leeren de Stads Archiven."

(†) Is deeze niet dezelfde, van welken boven, onder den naam van JAN JANSZ. KOEKEBAKKER, geſproken wordt? Zo ja, gelyk alles aanduidt, dan moet, of daar, of hier, en wel waarſchynelyk daar, eene ſchryf- of drukfeil zyn. R.

(‡) „ *Un beau Caſuffle brodé.* Brief van Jonkheer o. z. v.
„ HAREN, *van* 27 *Mey* 1777, aan My. Men beſchuldigt [FOK-
„ KE ABELSZ, één der Bevelhebberen onder de Watergeu-
„ zen (*a*)], dat hy aan boordt, geene andere dan gewyde
„ Kelken, enz. uit de geplunderde Kerken, gebruikte, CAROLUS
„ [*de rebus* C. A ROBLES *in Friſiâ geſtis*] *p.* 9 & 10. Toen TRES-
„ LONG, den 20ſten van Bloeimaand, naar Vliſſingen . . overſtak,
„ was zyn Volk met Kappen en Kaſuyffelen der Geestlykheid
„ gekleed. BOR, 6 *B. bl* 370."

(*a*) Dat deeze woorden hier moeten ingevoegd worden, blykt uit de aangehaalde plaatze van CAROLUS, en uit de Verbeteringen geplaatst achter het Achtſte Stuk deezer *Byvoegſelen*. R.

„ met naame van de Leden der Regeering, worden ge-
„ legd. Immers in de Thesauriers Reekening, eindigen-
„ de met 10 *April* 1572, en gedaan ten Jaare 1580,
„ wordt, nopens den voorzittenden Burgemeester NICKER,
„ geleezen, *dat de pennyngen van de wyn excys, met*
„ *zyne goederen, int incomen van* Lume, *binnen dezer*
„ *stede van den Briele, genomen ende hem afhandigh zyn*
„ *gemaect.* Scheldende men hem, vervolgens, die gel-
„ den kwyt, nadien hy *presenteerde zulx by eede te affir-*
„ *meeren.* Ook leez ik, in de Resolutien van Holland,
„ ten Jaare 1579, een verzoek der Erfgenaamen van den
„ bovengem. *Fr.* JOHAN VAN DUVENVOORDE, *in zyn le-*
„ *ven Rentmeester van Voorne, om Rembourssement van*
„ *f* 6000, *ten tyde van den Graef* VAN DER MARCK, *uit*
„ *desselfs comptoir afhandich gemaect.* Dat ook, by de in-
„ neeming, eenige huizen in brand geraakten, b. v., dat
„ van PIETER PAUWELSZ STEURS, op den Timmerwerf;
„ en andere, leeren de Stads Boeken van den Briele;
„ die, voor 't overige, sedert den 1 April tot den 1sten
„ van Hooimaand, meestal ontbreeken, en (*), zelfs
„ een pooz daarna, zeer verward en dooreen loopende,
„ gehouden zyn. De Huizen der voornaamste Vlugte-
„ lingen dienden terstond voor LUMEI en zyne Hopluï-
„ den. De Onder-Admiraal, BARTEL ENTENS, hadt zyn
„ intrek in dat van den geweeken Schepen KAREL GANSZ,
„ alwaar LUMEI, en anderen Bevelhebberen, dikwyls eene
„ vrolyke Maaltyd hielden.

„ Wat de Inneemers van den Briele betreffe, men
„ heeft 'er, na onzen Schryver, *uitvoeriger* Lyst van
„ gemaakt, *die in de hier onder aangehaalde* Schryve-
„ ren (†) kan nagezien worden; by welken men nog
„ voegen kan WILLEM en FREDERIK VAN DORP, en een
„ Edelman uit het Geslagt van RENGERS. WAGENAAR
„ spreekt van OOM HEDDING D'OVELENS, als van één'
„ per-

(*) „ 't Geen ik hier zeg van den Briel, heeft, dat zeer te
„ bejammeren is, ook elders, omtrend deezen tyd, plaatz. De
„ *Memoriaalen* van 't Hof van *Holland* worden vermist van
„ 31 July 1571 tot 4 December 1572. En de *Resolutien* der
„ Staaten van den 7 December 1571 tot den 25 Augustus
„ 1574." enz.

(†) „ VAN HAREN, Geuzen, in 't *Histor. Verhaal.* CLEYN,
„ Dankoffer, *bl.* 73 en 74. TE WATER, tweede Eeuwgety,
„ enz. *bl.* 28—36."

„ perſoon; doch ik zoude ze liever voor twee houden;
„ zo om dat HOOFD en BOR duidelyk leezen „ OOM
„ „ HEDDING, en D'OVELENS," als om dat HOMMO
„ HETTINGA (†) en LA DOUVE, by andere gelyktydige
„ Schryveren, onder de Scheepskapiteinen der Watergeu-
„ zen worden geteld. 't Kan zyn, dat ook zekere VAN
„ TOL, C. MUSIUS, en VAN DER LAAN, tot deezen be-
„ hooren.

„ Na LUMEI, in 't vervolg, de Stad, tegen den aanval
„ van BOSSU, verdeedigd hadt, wierdt zy meer geſterkt, de
„ Noord- en Zuidpoort herſteld, en, voor deeze laatſte,
„ een nieuw Bolwerk gelegd, ſedert LUMEI's Bolwerk
„ genoemd, doch 't geen, met de beide oude Poorten,
„ niet meer aanweezig is. TRESLONG wierdt, ſedert,
„ *Gouverneur*- en *Kapitein-Generaal* der Stad. Hy komt
„ dus reeds voor op den 17 van Hooimaand des Jaars
„ 1572. De Regeering .... bleef, na den eerſten April,
„ meest buiten bewind, en op den 1 van Hooimaand
„ wierden nieuwe Leden aangeſteld. DUVENVOORDE,
„ egter, behield het Bailiuſchap, waar in hem TRES-
„ LONG ook, naderhand, opvolgde."

Niet minder naauwkeurige en uitvoerige Byvoegſels geeft ons de Schryver over het gebeurde in Zeeland, kort na de verovering van den Briel, over de belegering en het ontzet van Leyden, in het Jaar 1574, en het oprichten der beroemde Hooge-Schoole in de laatstgemelde Stad, waaromtrent eene en andere kleine misvatting van WAGENAAR verbeterd wordt. Dan hoe gaarne wy hiervan iets wil-

(*) „ CAROLUS *de reb. geſt.* CASPARI A ROBLES, *pag.* 11, die „ zynen naam door HOMERUS overzet; doch de naam van „ *Homme* was, voor lang, in Friesland bekend ..... en dit „ *Homme* kan, in onzen tongval, ligtelyk in *Oom* veranderd „ zyn; ook droegen meer Lieden dien Voornaam ..... *Hedding* „ kan, op gelyke wyze, van *Hettinga* komen; ten zy men lie- „ ver dagte op *Hiddinck*, 't geen een Geſlagt in Groningen „ was," enz. De geleerde Schryver beroept zich in deeze noot meer dan eens op het aangehaalde Werk van JOANNES CAROLUS. Doch in mynen druk van het Jaar 1750 vinde ik de bedoelde woorden niet op de aangehaalde bladzyden. De Heer VAN WYN heeft, misſchien, den eerſten druk gebruikt. In eene zo bekende zaak, als het gebruik van den naam *Homme* in Friesland, hebbe ik niet noodig geoordeeld veel tyds aan nazoeken te beſteeden.

wilden bybrengen, wy moeten de Leezers tot het Werk wyzen, om nog iets van het volgende of Zevende Stukje te kunnen zeggen.

(*Dit by de naaste gelegenheid.*)

Reize door Spanje, gedaan in de Jaaren 1786 *en* 1787, *in 't byzonder met opzigt tot den Landbouw, Manufacturen, Koophandel, Bevolking, Belastingen en Inkomſten, van dat Land; door* JOSEPH TOWNSEND, *A. L. M. en Predikant te Pewſey in het Graafſchap Wilts. II Deel* 1 *Stuk. Te Haarlem by* A. Loosjes Pz., 1792. *In* gr. 8vo. 212 *bl.*

Indien wy, in onze Leezing, ter Boekbeoordeeling, altoos naar onze verkiezing te werk gingen, zouden wy reeds voorlang den waarneemenden Reiziger TOWNSEND in *Spanje* gevolgd hebben; dan wy oordeelen het rechtmaatig, dat wy, naa eene zo ras mogelyke bekendmaaking eens Werks, 't geen uit verſcheide Deelen beſtaat, ten gevalle onzer Leezeren, en ter beantwoording aan den aart onzer *Letteroefeningen*, met de volgende Deelen eenigen tyd te mogen neemen, om tuſschen beiden andere Nieuwe Werken te beoordeelen en plaats te geeven; terwyl de veelvuldigheid der Boeken in dit ons Vak, ondanks deeze voorzorge, te wege brengt, dat ze niet zo ſchielyk vermeld worden, als en Schryvers en Boekhandelaars wel zouden wenſchen. Enkel *aankondigen*, waar toe de Dagbladen, die veelvuldig uitkomen, moeten dienen, en *beoordeelen*, zyn twee zeer onderſcheide zaaken. Een Tytel in te zien en af te ſchryven, met een woord, of ettelyke, 'er by te voegen, is een gereed werk, en zo vaardig afgedaan als ondernomen; maar een Boek te doorleezen, met de pen in de hand te doorleezen, 'er by gelegenheid aanmerkingen by te voegen, of met oordeel het belangryke uit te kippen, gaat zo vlot niet.

Wy wilden dit, om reden, onzen Leezeren eens met een kort woord onder 't oog houden; en zullen nu voortgaan om van het *Tweede Deels Eerſte Stuk* deezer belangryke Reize verſlag te geeven. Het algemeen oordeel, over dit Werk by de eerſte Bekendmaaking geſtreeken,

ken (*), en vervolgens bevestigd (†), zullen wy niet herhaalen; wat wy ter welverdiende Aanpryzing, te eerst aangetoogene plaatze, gezegd hebben, geldt ten vollen omtrent dit vervolg, en zal het een en ander, daar uit aangeſtipt, zulks ten vollen bekragtigen.

Asturien is het eerſte Gewest, waar in wy den Eerw. TOWNSEND aantreffen. Zyne byzondere aanbeveeling aan den Graaf VAN PENALBA, den Vriend van den zo beroemden CAMPOMANES, een Heer die zeer veele bekwaamden bezat, en voor een *Spaansch* Edelman zeer goed onderwys hadt genooten, gaf hem gelegenheid, om dit gedeelte van *Spanje*, in diens gezelſchap, meer te doorkruiſen, en meer in 't zelve te zien, dan doortrekkende Reizigers meest mag gebeuren. Van hier de uitvoerige beſchryving niet alleen van de Hoodſtad *Oviedo*, maar ook van *Aviles* aan de Zeekust, werwaards hy trok om de Kermis by te woonen, en van *Luanjo*, het Landgoed *Carrio*, de kleine Stad *Gujon*. Gemeenzaame huislyke verkeering onder de *Spanjaarden* van aanzien geeft gelegenheid tot het vermelden van veele kleine byzonderheden, die haare bevalligheid hebben, en eene Natie juist kenſchetzen. Grootere worden van hem niet verzuimd op te tekenen. Wy kunnen hem in alles niet volgen. Overneemenswaardig dagt ons dat in *Spanje* de Bezittingen van den Man, in den volmaaktſten zin, onderſcheiden zyn van die der Vrouwen. „Zo lang de laatſte leeft," ſchryft onze Reiziger, „kan haar niemand haare bezittingen ontneemen, en wanneer zy ſterft, gaan dezelve over op haare Kinderen; of, zo het Leengoederen zyn, vervallen deeze oogenbliklyk aan haaren oudſten Zoon, die daar van bezit neemt op den ouderdom van een-en-twintig jaaren, of zo veel vroeger als hy jonger komt te trouwen, al ware het dat zyn Vader als dan nog leefde. Bezit de Vrouw adelyke tytels, dan behoudt zy deeze naa haar Huwelyk, en brengt ze over op haaren Erfgenaam. Wanneer een Huwelyks Contract geſlooten wordt, maakt de Man eene gerechtlyke verklaaring, wegens de bezittingen, die onaſſcheidelyk aan hem

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1792. I D. 1 St. bl. 424.

(†) ——————————— voor 1793. I D. 1 St. bl. 84.

hem zelven, en die aan zyne Vrouw, toebehooren; aan welke laatstgenoemde haar eigendom zo wel verzekerd is, dat, in gevalle de Man een bankbreuk mogt begaan, zyne ſchuldeiſchers echter geene magt hebben om haar goed aan te tasten; doch indien daarentegen naa zyn overlyden blykt, dat het hem in de waereld wel gegaan is, mag zy haar gerechtlyk aandeel, in de geheele overwinst, opeiſchen. Deeze laatſte voorzorg is, buiten tegenſpraak, zeer verſtandig; doch het is te denken, dat de eerſte vry wat aanleiding moet geeven tot bedrog. Dit is ook werkelyk het geval, hoewel het geenzins ontbreekt aan drangmiddelen, ten einde den Mensch tot eerlykheid te noodzaaken. Eén voorbeeld hier van mag genoeg zyn. Zeker Koopman te *Oviedo* maakte, toen hy in het Huwelyk trad, eene valſche Verklaaring op, met oogmerk om zyne ſchuldeiſchers te benadeelen, indien hy het ongeluk hadde van ooit een bankbreuk te moeten maaken. De Vrouw ſtierf kort naa het voltrokken Huwelyk, en nu eischten haare Nabeſtaanden alle die goederen, als haar wettig eigendom, waar van hy in de Verklaaringe gewag gemaakt hadde; waar door de Koopman, die vóór zyn Huwelyk een welgeſteld Man was geweest, zich, zonder herſtel, eensklaps in armoede zag gedompeld."

Naar gewoonte naauw agt ſlaande op alles wat den Landbouw betreft, vermeldt de Eerw. TOWNSEND: „Om te wannen, hangt men in *Asturien* ten eenemaale van den wind af, alzo men daar geen denkbeeld heeft van eenigerhande werktuig, waar mede men zulks in de ſchuuren kan verrigten. Zo men hier eens een Wan te zien kreeg, gemaakt naar het modél van een werktuig, dat eerst uitgevonden is door REISELIUS, van *Wurtemberg*, by den naam van *Rotatilis fuctor & preſſor*, doch naderhand verbeterd door Dr. PAPIN, en vervolgens uit *Holland* in *Engeland* overgebragt, is het te hoopen, dat de *Spanjaarden*, zonder door vooroordeel of beſchroomdheid daar tegen vooringenomen te zyn, dat werktuig ook terſtond by hun zouden invoeren, en dat geen dweepzuchtig Prieſter, gelyk in *Schotland*, het gebruik daar van als een godlooze daad veroordeelen zoude, onder het belachlyk voorwendzel, dat men niet vertrouwde op de Voorzienigheid, in het beſchikken van eenen gunſtigen wind, die in ſtaat is om het koorn uit te wannen."

De Natuurlyke Historie, waar in onze Reiziger ſterk

is, trekt, zo onder den weg als in de Kabinetten, zyne aandagt, en geeft zulks aanleiding tot het mededeelen van gewigtige byzonderheden: als zodanig zal men zeker keuren het volgend verslag: „ Toen ik te *Oviedo* was te rug gekomen, werd my door zeker Heer aldaar eene verzameling geschonken van *Amber* (of *Barnsteen*) en *Git*. Beiden worden in deeze Provincie overvloedig aangetroffen; doch de twee aanzienlykste Mynen daar van liggen in het grondgebied van *Beloncia*, de eene in een Valei, *las Guerrias* genaamd, de andere ter zyden van eenen hoogen Berg in het Dorp *Arenas*, in het Kerspel *Val de Soto*. De eerste wordt gevonden tusschen leijen, in de gedaante van hout. Dit hout gebrooken zynde, ontdekt men in deszelfs knoesten eene witte korst, insluitende een geel, helder en doorschynend, Amber. Waar deeze is vindt men ook altyd Git, benevens eene soort van Steenkool, in *Engeland* bekend onder den naam van Kennel-koolen. De Natuurlyke Historie deezer Zelfstandigheden is als nog zo duister, dat alles, wat eenige betrekking daar toe heeft, zorgvuldig behoorde byeen verzameld en opgetekend te worden. Voor weinige jaaren wierd de Barnsteen alleen gevonden aan de Zeekusten, waar zy door de Golven aangespoeld wordt; doch ook toen beweezen reeds de onderscheiden gekorven diertjes, als mieren, vliegen, enz. welke daar in dikwyls opgeslooten zyn, dat die Zelfstandigheid een voortbrengzel van het land is. Dewyl thans, aan verscheiden plaatsen, insgelyks delfbaare Barnsteen wordt gevonden, *zo* wyst zulks eenige betrekking aan tusschen die stoffe en de harsten; en wy kunnen haar beschouwen als één schakel, in eene groote keten, van welke alle Wysgeeren den oorsprong tragten te ontdekken. Men vindt deeze Zelfstandigheid in sommige landstreeken, waar de haar insluitende laagen of beddingen, die beladen zyn met Zee-schelpen en Zee-gewassen, ten duidelykſten aantoonen, dat beide de eerste en de laatſten door den Oceaan daar ter plaatze nedergelegd zyn (*)."

De

(*) Wy herinneren hier onze Leezers aan het *Uittrekſel eens Briefs, uit Koningsbergen aan den Heer* CRELL *geſchreeven, over het Succin, of Geel Amber of Barnſteen, en de ontdekte Vorming daar van*, uit het *Journal de Phyſique*, met eenige Aanmer-

De Reis uit *Asturien* na het *Escuriaal* verſchaft, onder den weg, zeer veele en zeer verſchillende voorwerpen, als de *Merino-Schaapen*, de Steden en Dorpen, met de kleindere en grootere ontmoetingen. Den weg over *Salamanca* neemende, waagde hy het, den Marquis DE OVIEDO, aan wien hy bevolen was, daar niet aantreffende, zich te laaten aanmelden by Doctor CURTIS, Voorzitter van het *Iersch* Collegie, die hem als een huisgenoot de dagen zyns verblyfs in *Salamanca* aanmerkte. *Hier door* bekomen wy een breed verſlag van dit Collegie. Ten aanziene van Doctor CURTIS, geeft de *Engelſche* Predikant dit getuigenis, en laat hetzelve vergezeld gaan van de volgende aanmerking; naa dat hy de manier van Onderwys aldaar, boven de Voorleezingen op de Academien gebruiklyk, heeft aangepreezen: „ Dr. CURTIS leeft met zyne Studenten als een Vader met zyne Kinderen; en, alhoewel hy zich bevindt in een ſtaat van bannisſement, ſchynt hy nogthans gelukkig in het waarneemen van zyn gewigtig Ampt. Is het in waarheid niet te beklaagen, dat hy, benevens zo veele andere *Ierſche Roomſchgezinden*, in de noodzaaklykheid gebragt is, om in een vreemd, en van zyn geboortegrond verre afgelegen, Ryk, eene ſchuilplaats, en die beſcherming, te gaan opzoeken, welke hun eigen Vaderland aan hen behoorde te verleenen. Deeze ſoort van vervolging en geweetensdwang, welke onze (de *Britſche*) regeering zich veroorlooft, is even min ſtaatkundig als regtvaardig. Het is zeker, dat onkunde en bygeloof zeer naauw aan elkander verknogt zyn. Wil men nu de *ingewortelde vooroordeelen uitrodijen*, en het bygeloof verbannen? *tragt dan het Menschdom te verlichten.* Wil men de liefde en toegenegenheid der zodanigen verwerven, die in Godsdienſtig geloof van ons verſchillen? ſtaakt dan alle vervolgingen, omhelst hen als Broeders, en zy zullen van onze Vyanden onze Vrienden worden; met de toeneemende verlichting verdwynt het onderſcheid van gevoelens. By de verlichter Natien zyn de *Catholyken* niet langer Papisten. Het geheele Syſtema van den *Roomſchen* Stoel valt langzaamerhand in duigen, en, zonder aanſpraak te maaken op meer dan gemeene ſcherpzinnigheid, mogen wy het waagen te voorſpellen, dat, naar maate het

merkingen, geplaatst in het *Mengelwerk* onzer *Letteroefeningen* voor den Jaare 1792, bl. 233.

het gebied der Verdraagzaamheid zich verder uitſtrekken zal, alles, wat het licht ſchuuwen moet, ook allengskens zal verdwynen, tot eindelyk het verſchil tusſchen *Roomsch-gezinden* en *Proteſtanten* geheel en al ophoudt."

De Stad *Alba* wordt naar verdienſte beſchreeven, met een breed verſlag van *St. Tereſa*. De Reiziger doet een uitſtap na *St. Ildefonſo*, welken de Leezers, om de beſchryving, hem zullen dankweeten. „ De Glasfabryk is daar gebragt tot een trap van volmaaktheid, welke als nog in *Engeland* onbekend is. De grootſte Spiegelglazen worden vervaardigd in een koperen raam, honderd en twee en zestig duimen lang, drie en negentig duimen breed, en zes diep, weegende naby de negen ton, of achttien duizend ponden. Deeze zyn alleenlyk voor de koninglyke paleizen, en tot geſchenken, die de Koning uitdeelt."

Het vervallen *Segovia* krygt zyne beurt, en men bedroeft zich, dit leezende; terwyl men zich verbaast over het Klooster van *St. Lorenzo* en het *Escuriaal*. Wy neemen 'er niets van over, om plaats te vinden tot de volgende beſchryving des *Spaanſchen* Monarchs: „ De Koning brengt zyn tyd meerendeels met de jagt door. Naa zich des voormiddags eenigen tyd vermaakt te hebben, keert hy te rug tegen het midden van den dag, om den maaltyd te houden. Naa het eindigen van denzelven, ſpreekt hy met buitenlandſche Ministers, begeeft zich vervolgens, voor weinige minuuten, alleen met zynen Biechtvader, en verlaat dan gemeenlyk vóór drie uuren, doch ſomtyds veel vroeger, het Paleis, en ryde tot den afſtand van twintig of dertig Engelſche mylen, eer hy begint te jaagen. Wanneer het donker wordt, treedt hy weder in zyn rytuig, en keert na huis. Geenerhande weêr kan hem hier van te rug houden; want hy vreest geen donder, bliksem, hagel, regen of ſneeuw; maar is zyn overrok doornat, dan trekt hy eenen anderen aan, en, wat zyn gevolg betreft, zegt hy tot hetzelve zeer koeltjes: „ De Regen breekt geen armen of „ beenen!" Ook zelfs op heilige dagen moet aan deeze zyne liefhebbery voldaan worden; waar van, echter, twee dagen, in de Paſſie-week, uitgezonderd zyn; en, hoewel hy uit den aart zeer vriendlyk is, zegt men, dat de knorrigheid hem als dan zodanig beheerscht, dat niemand gaarne tot hem nadert. Toen het eens gebeurde, dat een zyner Zoonen, naar eens ieders oordeel, op ſterven lag,

lag, ging hy evenwel, als naar gewoonte, op de Jagt, dringende 'er ſteeds op aan, dat de Zieke zekerlyk herſtellen zoude; doch, toen hem, kort daar naa, de tyding wierd gebragt, dat zyn *Zoon* dood was, antwoordde hy, met zyne gewoone bedaardheid: „ Wel nu, dewyl „ wy niets daar tegen doen kunnen, moeten wy ons „ daar in ſchikken!" —— Zyn gevolg beſtaat gewoonlyk uit den *Prins* van *Asturien*, den Kapitein der Lyfwagt, zyn *Groot*-Stalmeester, Groot-Kleederbewaarder, Lyfarts *en Heelmeester*. Deezen hebben te ſamen vyf Rydtuigen tot hun gebruik, en nog een ander rydtuig dient tot berging van geneesmiddelen, ſchietgeweer, kruid en lood, drooge kleederen, enz. Ieder Rydtuig wordt getrokken van zes Muilezels, en dewyl voor deezen, als ook voor de hem verzellende lyfwagt, verſcheide ontſpanningen op den weg gereed moeten ſtaan, is het getal deezer dieren, die tot dagelyks gebruik vereischt worden, omtrent twee honderd. De ſpoed, welke op reis gemaakt wordt, is naar evenredigheid van twaalf (*Engelſche*) mylen in één uur, waar door niet zelden aan menſchen en muilezels ongelukken overkomen. — De Koning verlaat zich, onder het jaagen, niet geheel alleen op zyne honden; maar heeft ook gemeenlyk twee honderd mannen by zich, die het Wild moeten opſlaan, en het op bekwaame plaatſen na hem toe dryven, waar hy en de Prins gereed ſtaan, vergezeld van een genoegzaam aantal Bedienden om de geweeren te laaden, en die, zo dra het één afgeſchooten is, hun een ander moeten toereiken." —— Wy kunnen deezen NIMROD niet verder op de Jagt volgen; noch overneemen de opgegeevene onberekenbaare ſchaden, welke hy daar door aan zyne Onderdaanen doet; noch ook een Jagtparty, *Baſtida* gemaamd, welke de Heer TOWNSEND bywoonde, beſchryven; vier zodanige worden 'er jaarlyksch gehouden. „ De kosten van dit Jagtvermaak, zo bloedig en martelend," dat hier zeer leevendig beſchreeven wordt, „ worden begroot op driemaal honderd duizend Reaalen, of ten naasten by de drie en dertig duizend Guldens."

De *Eerw.* TOWNSEND keert weder te *Madrid* te rug, om den winter in die Hoofdſtad door te brengen. Dubbel leezenswaardig is het denkbeeld, 't welk hy oplevert, van de Leevenswyze, waar aan een Vreemdeling zich daar onderwerpen moet, en de beſchryving zyner waarneemingen, aangaande de gebruiken deezer Eeuw.

De

De leefwyze, welke hy hieldt, de verkeering, welke hy met de eerſte Staatsdienaars van *Spanje* en buitenlandſche Mogendheden hadt, ſtelde hem in ſtaat, om het Hofleeven, en dat der Grooten, meer van naby te beſchouwen; met de Geleerden, en Liefhebbers van Weetenſchappen en Kunſten, om te gaan, en de Huislyke Zeden der Inwoonderen op te neemen. In deeze opgave krygen de *Cortejos* der *Spaanſche* Dames een ruim aandeel. „ In de groote Steden zyn de Domheeren, of Kanunniken der Kathedraale Kerken, de voornaamſte *Cortejos*; doch in plaatſen daar Garniſoenen leggen, neemen eerst de Officiers hunne keuze, en laaten dan de rest de Kerkelyken over. In de vlekken en dorpen van het Platteland, regeeren de Munniken over de harten der Vrouwen, ten minſten zo veel zy zulks in hunne magt hebben, en zelfs ontzien veele Kloosterlingen zich niet, om in de Steden daar na te ſtreeven. Wat de Parochie-priesters aangaat, is het eene onbetwistbaare waarheid, dat veelen onder hun Kinderen hebben, en zy al te zamen beſchuldigd worden in ontugt te leeven. —— Geduurende myn geheel verblyf in *Spanje*, heb ik nooit eenig mensch aangetroffen, die genegen was de Priesters van deeze algemeene beſchuldiging vry te pleiten; terwyl nogthans allen, als met éene ſtem, getuigenis gaven van de meerdere deugdzaamheid der Biſchoppen. En in de daad, voor zo veel ik deswegens uit anderen vernam, en uit het geen ik door den gemeenzaamen ommegang, waar mede ſommigen van hen my vereerden, zelve heb waargenomen, kunnen deeze eerwaardige Mannen nooit genoeg bewonderd worden om hunnen yver, vroomheid en zuiverheid van zeden; daar en tegen ſchynen maar zeer weinigen van de Geestlykheid, het zy Waereldlyken of Kloosterlingen, de kuischheid noodzaaklyk te agten, of zulke flikkerende voorbeelden naa te volgen, voor zy na het bezit der Biſchoplyke Waardigheid beginnen te reikhalzen." Dit geeft hem gelegenheid, om over het ongehuwde leeven der Geestelyken uit te weiden.

De Schouwburgen betekenen, te *Madrid*, niet veel. En klaagt onze Reiziger, dat men 'er, by weinige lieden, zugt voor Weetenſchappen beſpeurt. Waar deeze zugt zich opdeedt, trok hy 'er, blykens het verhaal zyner ontmoetingen, voordeel van. Hoe verbaazend groot zyn de Inkomſten veeler *Spaanſche* Grooten, hoe talryk en kostbaar hunne Huis- en Hofhouding! Is iemand begoerig

den

den ſtaat der Geldmiddelen des *Spaanſchen* Ryks, zo juist mogelyk, te weeten, hy vindt hier eene zeer naauwkeurige opgave. Uit dezelve blykt, dat de *Inkomſten*, zedert veele jaaren, minder geweest zyn dan de *Uitgaven*. En is het dus niet te hoopen, dat de *Spaanſche* Monarch het voorbeeld zal volgen van FERDINAND DEN VI, „ die met de geleerdſte Caſuisten van zyn Ryk raadpleegde over de Vraag, of een Souverain wel verpligt zy, de ſchulden van een voorgaanden Monarch te betaalen? Deeze onnozele Vraag werd, met veel plegtigheid, ontkennenderwyze beantwoord; en zo dra, ingevolge van dien, beſlooten was, dat de Koning deeze ſchulden niet betaalen zou, verzamelde FERDINAND aanmerkelyke ſchatten, en liet by zyn overlyden een wel gevulde ſchatkist naa."

Hier by voegt de Reiziger een verhaal van de Middelen, ter Geldbekoming te werk geſteld; doch wy moeten, dit berigt reeds zo verre uitgeloopen zynde, den Leezer tot de Reize zelve verzenden: met het Verſlag van welker reeds uitgegeeven Deelen wy minder hoopen te verwyten.

Burgerpligt leerende Redenvoeringen, gericht aan het Volk, door THOMAS PAYNE, *Schryver van het Werk:* De Regten van den Mensch. *Uit het Engelsch vertaald. Te Duinkerken, by* van Schelle en Comp., 1793. *In gr.* 8*vo.* 16 *bl.*

PAYNE, die zich elders, en ook hier te Lande, eenen Naam gemaakt heeft, door zyn Geſchrift: *De Regten van den Mensch* (*); een Werk hoog gepreezen en opgehemeld van deezen, diep verfoeid, en in den zwartſten afgrond verweezen, van geenen; komt hier, als 't ware, ten kanſel, en neemt de Taak eens Redenaars voor 't Volk op zich. —— Kort is deeze Redenvoering. Dezelve heeft ten onderwerpe: *Waarom oordeelt gy niet altyd door u zelf over 't geen billyk is?* Zyne bedoeling ſtrekt, om het Volk te toonen, dat hetzelve het *Vermogen* en de *Bevoegdheid* hebbe, om *te oordeelen over het Staatsbeſtuur*. —— 's Mans denkbeelden, ten dien opzigte, zyn, uit zyn grooter Werk, zo algemeen verſpreid en geleezen, genoeg bekend. Alleen worden ze hier in een gemeenzaamer vorm gegooten. En hebben wy in dit *Eerſte Stukje* gevonden, dat hy zyn weelderig en ſpeelend Vernuft, zo dikmaals in een ruimer

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* 1791. 1ſte St. bl. 572, en 1793. 1ſte St. bl. 32.

mer beſtek uitſpattende, nu in dit engère perk beter weet te bepaalen. De Uitgeevers berigten ons, dat het ontbaal, 't welk dit *Eerſte Stukje* ontmoet, zal uitwyzen, of zy met de Uitgave van de volgende Stukjes *al* of *niet* zullen voortgaan.

Wysgeerige en Staatkundige Geſchiedenis van de Bezittingen en den Koophandel der Europeaanen, in de beide Indiën. Door den Abt WILLEM THOMAS RAYNAL. *Uit het Fransch vertaald, volgens de Geneefſche Uitgave van* 1780. *Eerſte en Tweede Deel. Te Amſterdam by* M. Schalekamp, 1792 *en* 1793. *Met Privilegie. In gr.* 8vo. 492 *en* 542 *bl., behalven het Voorwerk en de Kaarten en Plaaten.*

De bekwaame RAYNAL gaf zyn oorſpronglyk Werk, in den Jaare 1773, het eerst in 't licht. Byna zo ſpoedig uitverkogt als uitgegeeven zynde, werdt hetzelve verſcheiden maalen herdrukt. Eene Nederduitſche Vertaaling werdt na eene verbeterde uitgave van 1775 vervaardigd, welke Vertaaling mede ſpoedig aan den man was. In *Duitſchland*, *Engeland*, *Italiën*, *Spanjen*, zelfs in *Conſtantinopolen*, verſcheenen van tyd tot tyd Vertaalingen van dat Werk, ten blyke van deszelfs waarde. Intusſchen doorreisde de Schryver een aanmerkelyk gedeelte van *Europa*, met oogmerk om nieuwe ontdekkingen te doen, of kundiger te worden, en zyn Werk daar door volkomener te maaken. Van dien opgegaarden voorraad bediende hy zich in de derde of laatſte uitgave, welke Ao. 1780 te *Geneve*, in tien Deelen, in gr. 8vo, met een Atlas van 50 Kaarten van BONNE, het licht zag. Naar deeze uitgave wordt deeze nieuwe Nederduitſche bearbeid, welke, daar en boven, door een bekwaame hand, met opheldernde Aantekeningen voorzien, en met zodanige Byvoegzelen verrykt, als de gebeurtenisſen, welke in en na de jongſte Oorlogen hebben plaats gehad, of de loop van den Koophandel, noodzaaklyk maaken. Welke verbetering ook in de Kaarten plaats heeft; wordende dezelve naar de ontdekkingen der nieuwſte Reizigers hervormd. Deeze Nederduitſche uitgave zal derhalven de beste zyn van die immer, in welk eene taale ook, verſcheenen.

Twee Deelen van deezen druk zien reeds het licht. Het *Eerſte Deel* bevat de *Bezittingen*, *Oorlogen* en *Koophandel*, der *Portugeezen* en *Hollanders* in *Oost-Indië*. By hetzelve is een *Tafel* van den Staat der Nederlandſche *Oost-Indiſche Comp.*, haare *Uitdeelingen* tot op deezen tyd, en de onderſcheidene *waarde* haarer *Actiën*, van 1723 tot heden; een *Tafel* van haare *Uitrustingen* en *Verkoopingen* van 1720 tot 1729; als mede 6 Kaarten, en het Afbeeldzel van den Schryver, gevoegd.

Het

Het *Tweede Deel* behelst de *Bezittingen*, *Oorlogen* en *Koophandel*, der *Engelschen* en *Franschen* in *Oost-Indië*, met de noodige *Kaarten* en *Tafels*.

Dit alleen meenden wy, van deeze nieuwe en alzins keurige Nederduitsche uitgave, te *moeten* melden; van een Werk, dat al te bekend is om "er uittrekzels van te geeven; en van welkers Schryver de *Monthly Reviewers*, naar waarheid, zeggen: „ 't Valt moeijelyk te bepaalen, of zyne Leezers meer onder„ richting zullen trekken uit zyne verhaalde Gebeurtenissen, „ dan uit zyne Aanmerkingen; niets kan zyne naauwkeurigheid „ *in de eerste*, niets de doordringenheid zyner inzichten in de „ laatste, overtreffen."

Aan Nederland; ter gedachtenis van den dapperen Hopman KROPFF, *na eene hardnekkige verdediging van de Vesting de Klundert doorschoten. In 's Hage by* J. F. Jacobs de Agé, 1793. 10 *bl. in gr.* 8*vo.*

Het algemeen gerucht schryft dit Dichtstukje aan den Heere BILDERDYK toe, met regt, of ten onregte, kunnen wy niet beslissen. Maar dit is zeker, dat het eene gunstige onderscheiding verdient onder de menigte Verzen, die derzelver geboorte verschuldigd zyn aan de gebeurtenissen, zedert eenigen tyd in Europa, en byzonder in ons Vaderland, voorgevallen. 'Er zyn zeer schoone coupletten in, b. v.:

Gy wist, gy zaagt, den dood voor oogen,
Gy zaagt hem, maar uw' plicht met een'!
En, door uw hart-alleen bewogen,
Besloot gy, in dien dood te treen.

Minder behaagt ons de volgende plaats:

Wat Godheid thans bestiert uw slagen!
Wat bliksem knalt 'er om u heen!
Hoe! nog de zege weg te dragen:
Nog zegevierend door te treen?

*

„ Neen," zegt de Geest uit 's afgronds kolken,
Die 't Fransche woeden onderschaagt,
En de ondergang bezweer der volken:
Hy, door uw stoutheid zelf vertsaagd.

„ *Neen,*" *zegt hy, knettert op de tanden,*
Terwyl gy duizend dooden tart;
Rukt zelf een roer uit Gauler handen,
En dryft u 't doodlyk lood in 't hart.

Wy zyn 'er verre af, van het invoeren van hoogere wezens in zulke gevallen af te keuren; maar het moet op eene wyze geſchieden, die der waarſchynlykheid niet benadeelt, en de illuſie niet verhindert. En wy twyfelen zeer, of dit hier in het oog gehouden zy.

Voor het overige ſpreekt het van zelven, dat wy hier alleen dit Dichtſtuk als Dichtſtuk beoordeelen, en de gevoelens van den Schryver voor zyne rekening laaten.

De Moerbeziën-boom, Herders Zangſpel: door JAN A. BACKER. *Te Amſteldam by* D. M. Langeveld, 1792. 46 *bladz. in* 8vo.

ALEXIS en GLICERUS, de Zoon en Dochter van ERGASTUS en PALEMON, twee Arcadiſche Herders, waren reeds eenigen tyd aan elkanderen verloofd, en ſtreelden zich met het denkbeeld hunner aanſtaande verbindtenis, toen hunne Vaders met elkanderen in twist geraakten over een' Moerbeziënboom, die het eigendom van PALEMON was, maar welken de gierige ERGASTUS zich toeëigende. De jonge Geliefden ontvingen nu het wreed bevel van elkanderen niet weder te zien, en alle hoop op hun huwelyk ſcheen verlooren. Maar PALEMON, door zyn Zoon verbeden, was edelmoedig genoeg, om den boom aan ERGASTUS af te ſtaan, na dat deze echter eerſt, door tusſchenkomst van THERMOSIRIS, den Prieſter van *Pan*, het eigendom van PALEMON op denzelven erkend hadt. De twist was nu bygelegd, en de jonge lieden werden vereenigd. 'Er is noch in het plan, noch in de uitvoering, van het Stukje, iets, dat byzondere aanpryzing verdient; en de Schryver begaat dikwyls taalfouten, hoedanige iemand niet begaan moest, die voor het Publiek ſchryft, en vooral niet, die zich in het vak der ſchoone Kunſten, of fraaije Letteren, begeeft.

Eene

Eene Geſchiedenis voor de Jufferſchap, door JOHANNES TIMOTHEUS HERMES. *Drie Deelen. Te Utrecht* en *Amſterdam by* G. T. van Paddenburg en Zoon *en* M. Schalekamp. *In gr. 8vo., te zamen 660 bl.*

Onder de Boeken die wy met genoegen geleezen hebben, en die, om het nuttig oogmerk, dat 'er zo duidelyk in doorſtraalt, onze aanpryzing verdienen, bekleed deze *Geſchiedenis voor de Jufferſchap* een der eerſte plaatſen. Dezelve is geſchreven in Brieven van en aan byzondere perſoonen, vertoonende deugdzaame en ook zeer ſlegte karakters, welke met elkander hier in een ſterk *Contrast* geplaatst zyn. Een in 't geheim rondwaarend, en telkens aangroeijend, verderf, door het welk vele jonge lieden, vóór hun' tyd, als wegkwynen, wordt, in deszelfs nadeelige gevolgen, met ſterke kleuren geſchilderd en tegengegaan. De Heer HERMES ondersteunt dus, met deze Geſchiedenis, de Geneeskundige Waarneemingen van TISSOT, ZIMMERMAN, VOGEL, en anderen, welke over deeze kwaal, de onnatuurlyke *Onanie* en *Nymphomanie*, ernſtige en gepaste Waarſchouwingen ſchreven. De Schryver heeft intusſchen zeer wel gevoeld, hoe moeijelyk het zy, zich alleen door ſchuldigen te doen verſtaan, zonder door de onſchuld verſtaan te kunnen worden. Zyn Ontwerp geheel nieuw, en zyn oogmerk zo uitſteekend nuttig, zynde, zullen wy geene aanmerkingen op zommige wat al te ſterke plaatſen, of te veel gerekte beſchryvingen, maaken; het welk anders ligt te doen zoude zyn.

Veit-Roſenſtok. Een Geestige Roman. Door W. T. *Te Utrecht by* H. van Emmenes, *1792. In gr. 8vo. 538 bl.*

Sedert langen tyd hebben wy geen Roman geleezen, van welken wy de uuren, daar toe beſteed, meerder moesten beklaagen, dan wegens deezen telkens afgebrooken en lang gerekten *Roſenſtok*. Indien langdraadige redeneeringen *geestig* mogen heeten, dan ſtemt de inhoud met den tytel volkomen overeen. Intusſchen zien wy ongaerne zulke aanpryzingen op den tytel van een Boek, om dat wy, by ondervinding, weeten, dat dezelve 'er dikmaals even zo min mede ſtrooken, als gouden *letters* op het bord van een Bierhuis, in een of ander gehucht. Schoon wy nergens gemeld vinden, dat dit Boek eene Vertaaling is, zien wy het echter, zo uit de Geſchiedenis als uit den Styl, voor een *Hoogduitsch Origineel* aan; ja, het zoude ons ſpyten, indien hetzelve in ons Vaderland oorſpronglyk ware, nadien verſcheidene Tafereelen in

hetzelve, onder anderen die van zekeren *Baron* en *Marquise*, (bl. 48), zo *wulpsch*, in plaatse van *geestig*, zyn, dat dezelve de beschaafde Zeden der Nederlanderen kwetsen; stellende de Echtbreuk op zulk eene wyze voor, dat dezelve meer aanmoediging dan afkeer moet verwekken. Onder de veele Boeken, die men veilig had konnen missen, behoort derhalven ook deeze *Veit-Rosenstok*.

De Maatschappy. Een Leesboek voor Lieden van Smaak en Vernuft. Te Rotterdam by N. Cornel, 1792. *In gr. 8vo. 176 bl.*

Dat men tegenwoordig veel gemakkelyker Boeken schryft, dan men 'er bevallige Tytels voor vindt, is aan veele Auctéurs, tot geene geringe pyniging van hunnen geest, maar al te wel bekend. Dan, wie viel het tot heden in, om eene *Verzameling* van *Tafereelen*, *Bespiegelingen*, *Ontleedkundige Beschryvingen*, *Ontwerpen van Operas*, *Fabelen*, *Minnehandelingen* en *Galante Nachtbezoeken*, eene *Maatschappy* te noemen? Zeker, dit was alleen voor een vindingryk Vernuft van het einde deezer verlichte Eeuwe bewaard.

De *Leden*, die deeze zonderlinge *Maatschappy* uitmaaken, dus opgenoemd hebbende, zullen wy alleen, ten opzichte van hun *algemeen karakter*, zeggen: dat, indien het waar is, het geen de Schryver of Verzamelaar van dit Boekje zegt, namelyk: „ dat de bestbeöordeelde Boeken doorgaans, in het vertier, de vlag voor de Pruischriften moeten stryken;" dat dan deeze *Maatschappy* reeds lang uitverkogt zal moeten zyn: het welk zeer goed komt; nadien wy, na eene ernstige leezing, geheel geene vryheid gevonden hebben, om deeze *Maatschappy*, in een of ander opzicht, onzen Leezeren aan te pryzen: Niet, om dat het Werk ons te *zedig*, maar om dat het, op veele plaatsen, te *zedebedervend*, (zo als bl. 148, enz.) te *galant*, te *langdraadig*, te *slegt* van *styl*, en te *onzuiver* in *taale*, voorkomt.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Aardrykskunde des Bybels, door Y. VAN HAMELSVELD. *Vierde Deel. Te Amſterdam by* J. Allart, 1792. *In gr. 8vo. 478 bl.*

Vier byzondere Boeken, in Hoofdſtukken verdeeld, maaken den inhoud van dit *Vierde Deel*, der Bybelſche Aardrykskunde uit; zynde het Vierde tot het Zevende Boek van het geheele Werk. De Aardrykskunde van het Boek JOSUÄ, wordt in het Vierde Boek; die van het Boek der *Rechteren*, en een gedeelte van *I* SAMUËL, in het Vyfde; die van het overige der Boeken van SAMUËL, der *Koningen* en *Chronieken*, in het Zesde; en de Aardrykskunde des Bybels, na de Babyloniſche Ballingſchap, wordt in het Zevende, Boek, omſtandig voorgedraagen. Daar wy ons oordeel over de drie voorgaande Deelen reeds medegedeeld hebben, en wy in dit *Vierde Deel* niets gevonden hebben, waaröm wy 'er minder gunſtig over zouden moeten ſpreeken; zullen wy alleen de volgende Beſchryving van *Bethſaïda*, als eene Proeve der Aardrykskundige Ophelderingen des Nieuwen Testaments, overneemen:

„ *De naam Bethſaïda is ongetwyfeld ontleend van de* Vischvangst, *waar van derzelver inwooneren hun beſtaan hadden, gelyk men dan ook weet, dat verſcheiden* Apostelen van JESUS, *die te Bethſaïda t'huis hoorden, Viſſchers waren.*

„ *Bethſaïda* wordt dan eene Stad, dan een Vlek, genoemd, *Joh.* I: 45. *Luc.* IX: 10. *Marc.* VIII: 20, 21, 26; doch deze beide benaamingen worden van de *Grieken* dikwyls verwiſſeld, byzonder wanneer 'er van kleine Steden geſproken wordt, gelyk RELAND reeds heeft aangemerkt. —— In het Nieuwe Testament wordt deze Stad in *Galileë* geplaatst, *Bethſaïda* in *Galileë* vindt men uitdruklyk *Joh.* XII: 21; waaröm ook de Broeders ANDREÄS en FILIPPUS, die men weet uit *Bethſaïda* geweest te zyn, *Joh.* I: 45, zo menigmaalen *Galileërs* genoemd worden. —— Maar, hier hebben nu de heilige Land-

beſchryvers zich eene zwaarigheid gemaakt; JOSEPUS zegt ons uitdruklyk, dat *Bethſaïda* in *Gaulanitis* gelegen hebbe, dus niet in *Galileë*, naar het ſchynt; *Galileë* is het landſchap bewesten den *Jordaan*, en *Gaulanitis* beöosten die Rivier, want, dat LIGTFOOT heeft misgetast, wanneer hy wilde, dat *Galileë* zich ook ten oosten van den *Jordaan* zou hebben uitgeſtrekt, is door ons reeds aangemerkt. JOSEPUS verhaalt ons (*), dat FILIPPUS, Viervorst van *Ituréë*, *Gaulanitis* en *Bataneë*, aan *Bethſaïda*, een Vlek aan den oever des Meirs *Genezareth*, de gedaante eener Stad gegeeven, en hetzelve met inwooneren vermeerderd, en met eenige voorrechten verrykt, hebbende, het ter eere van JULIA, de dochter van AUGUSTUS, *Juliäs* genoemd hebbe. Hy zegt vervolgends (†), dat FILIPPUS eene Stad gebouwd hebbe, in *Neder-Gaulanitis*, welke hy *Juliäs* noemde. PLINIUS plaatst insgelyks *Juliäs* ten Oosten van de *Galileeſche* Zee. —— Wat moest men nu met deze zo openlyke ſchynſtrydigheid aanvangen? daar JOSEPUS *Bethſaïda* in *Gaulanitis*, en dus beöosten, maar de Euängelisten dezelfde Stad in *Galileë*, en dus bewesten, de Zee van *Tiberiäs* plaatzen? Indien men den Reiziger POCOCKE volgt (‡), dan heeft 'er, in de daad, een *Bethſaïda* in *Galileë* gelegen; ten minſten in de Vlakte van *Hutin*, twee mylen ten Westen van de Zee van *Tiberiäs*, en drie mylen West-Noord-West van deze Stad, zyn, volgends hem, de puinhoopen van eene Stad, of groot Vlek, te zien, nog hedendaagsch *Beitſida* genoemd. Men ziet hier puinhoopen van eene groote Waterkom en andere Gebouwen, en byzonder veele overblyfzels eener Kerk, waar onder die van een ongemeen fraai gewerkt Deurraam van witten Marmerſteen, en eenige Zuilen, voornaamlyk uitmunten. —— Dit *Beitſida* houdt POCOCKE, zonder te twyfelen, voor het *Bethſaïda* der Euängelisten, en hy lost zelfs de bedenking op, die men zou kunnen maaken, dat dit *Beitſida* twee *Engelſche* mylen van het Meir of de Zee ligt, daar men verwagten zou, dat het, als eene Visſchers-plaats, vlak by het Meir moet gelegen hebben. Volgends den Munnik BROCHARDUS, by BACHIENE aangehaald,

(*) *Ant. Jud.* XVIII: 2, 1.
(†) *De bello.* 9. II: 13, 2.
(‡) *Reize. IIde Deels 1ſte Stuk, bl.* 114.

haald, leg. *Bethſaïda* aan den hoek der *Galileeſche* Zee, alwaar dezelve begint zich van het Noorden naar het Zuiden te wenden.

„ De Heer BACHIENE (*) heeft, ten einde deze zwarigheid op te losſen, op het voetſpoor van RELAND gedacht, dat 'er twee Steden met den naam *Bethſaïda* geweest zyn, *eene in Galilea*, en ééne in *Gaulanitis*, het eerſte in de Schriften der *Euängelisten*, het laatſte by JOSEFUS, voorkomende; echter meent hy, dat van *Bethſaïda in Gaulanitis* tweemaalen by de *Euängelisten* gewaagd wordt, *Luc.* IX: 10, en *Marc.* VI: 45, alwaar uitdruklyk gezegd wordt, dat JESUS van *Kapernaüm*, of, gelyk anderen meenen, van *Nazareth*, beiden aan de Westzyde der *Galileeſche* Zee, te ſcheep vertrokken is, *Matth.* XIV: 13, om te komen in de Woestyn van *Bethſaïda*; maar aan den Westelyken oever der Zee in *Galilea* hadt men geene zodanige Woestynen, of, gelyk LUKAS ſchryft, *woeste plaatzen*, doch wel aan de Oostzyde in *Gaulanitis*; hier gebeurde het wonder der Spyziging van 5000 menſchen met vyf brooden en twee visſchen, waarna JESUS zyne Leerlingen ſcheep deedt gaan, en voor hem heen varen, aan de *andere* zyde, tegen over *Bethſaïda*, *Marc.* VI: 45. Deze Geſchiedenis is, in de daad, ook zo duidelyk, dat men niet ontkennen kan, of *Bethſaïda* moest zo gelegen hebben, dat men, van *Kapernaüm* te ſcheep derwaards willende, dwars over de *Galileeſche* Zee moest vaaren. —— Doch, waar is eenige blyk, dat 'er twee Steden van denzelfden naam *Bethſaïda* geweest zyn? In deze *Geſchiedenis geven* ten minſten de *Euängelisten* niet de geringſte blyk, dat zy een ander *Bethſaïda* bedoelen, dan het geen zy zo menigmaal noemen, en in *Galilea* plaatzen. —— En hoe komt het, dat zy enkel één *Bethſaïda* kennen, en JOSEFUS ook niet meer dan één? Ondertuſſchen kan men deze ſchynſtrydigheid heel wel wegnemen, zonder het uiterſte hulpmiddel te gebruiken, om, zonder grond, van ééne Stad twee te maaken. Dit middel is door den ſchranderen SCHUTTE (†) aan de hand gegeven: door de waare ligging van *Bethſaïda*, of *Julias*, aan te wyzen, volgends BROCHARDUS, in den hoek der *Galileeſche* Zee, daar die begint zich van het Noorden naar het

(*) *IIde Deels 3de Stuk, bl.* 1076.
(†) *Heil. Jaarboeken. IIde Deel, bl.* 99, 100.

het Zuiden te wenden; juist daar de *Jordaan* in het Meir *Genezareth* valt, gelyk JOSEFUS het uitdrukt (*), zo dat een gedeelte van die Stad op den oostelyken, en een gedeelte op den westelyken, oever gelegen hebbe; en de Rivier tusschen beide doorliep. Zy lag dan in *Galileë*, daar JOANNES haar plaatst, te meer, om dat misschien de Broeders ANDREAS en FILIPPUS aan die zyde woonden; maar zy lag ook in *Gaulanitis*, en daar toe brengt JOSEFUS haar, om dat zy aan de heerschappy van den Viervorst FILIPPUS onderhorig was; de Woestyn van *Bethsaïda* lag ten Oosten van de Stad, en dus aan de Oostzyde van het Meir. „ Nu kan men verstaan, (zegt de Heer SCHUTTE, en wy met hem,) dat JESUS, uit *Galileë* naar *Bethsaïda* reizende, te scheep gaat over de *Galileesche* Zee, *Matth.* XIV: 13. *Marc.* VI: 32, *Joh.* VI: 1, en dat hy, uit *Bethsaïda* naar *Kapernaüm* zich begevende, in *Galileë* wederom over de Zee terug komt, *Joh.* VI: 16–21, vergeleken met vs. 22–25. Eindelyk, dan kan men eerst, zo de Heiland, volgends onze onderstelling, (zegt de Heer SCHUTTE, welke meent, dat 'er van *Nazareth* eene beek geloopen heeft naar de *Galileesche* Zee, en dat JESUS, by deze gelegenheid, met eene schuit die beek is afgevaren, en zo in het Meir gekomen,) van *Nazareth*, om dat zyne Apostelen moede waren, te scheepe gegaan is naar *Bethsaïda*, zonder eenige de minste zwarigheid bevatten 't geen MARCUS ons zegt, (*Marc.* VI: 33,) dat de Schaaren, JESUS en zyne Apostelen ziende heenen vaaren, gezamenlyk te voet liepen van alle Steden derwaards, en hem nog voorkwamen, zo dat ze eer te *Bethsaïda* waren dan JESUS met zyne Leerlingen. Dit is onmogelyk, volgends de gemeene onderstelling; doch, naar de onze, volgt het van zelve. Want *Nazareth*, *Bethsaïda*, en de mond van de beek, de oosterbeek, daar ze in de *Galileesche* Zee stort, maaken een driehoek uit; waar van de Schaaren, die door het midden van *Galileë* te voet gingen, slechts één zyde, maar CHRISTUS met de zynen, die in een Schip vertrokken langs de beek en de *Galileesche* Zee, twee zyden, moesten afdoen." "

Als eene uitsteekende blyk van de waarde deezer *Bybelsche Aardrykskunde*, moeten wy, by deeze gelegenheid, mel-

(*) *De bello.* III: 10, 7.

melden, dat dezelve aan onze Nabuuren, de Duitschers, mede zeer wel bevalt; nadat de Wel Eerw. R. JANISCH, Hoogduitsch Leeraar by de oude Lutherſche Gemeente te *Amſterdam*, zyne voorige Landgenooten, dit Werk, door eene uitmuntende *Vertaaling*, heeft leeren kennen. Wy hoopen, dat de arbeidzaame VAN HAMELSVELD genoegzaame gelegenheid zal vinden, om hetzelve ſpoedig te voltooijen.

Leerredenen van HUGO BLAIR, *Doctor der Heilige Godgeleerdheid, een van de Predikanten der Hoofdkerk, en Hoogleeraar in de Rhetorica en fraaije Letteren aan de Hooge-Schoole van Edinburg. Naar den laatſten Druk uit het Engelsch vertaald. Vde en VIde Deel. Te Amſterdam by* W. Holtrop, 1793. *In gr.* 8vo., *ieder* 208 *bladz.*

Gedagtig aan het nut en genoegen, waar mede wy, nu reeds meer dan tien jaaren geleeden, de voorgaande Stukken van BLAIR's uitmuntende Leerredenen hadden geleezen, zagen wy, zints de aankondiging van nog een volgenden bondel, de daadelyke afgift daar van met verlangen te gemoet. Thans onzen wensch vervuld ziende, willen wy niet draalen, om het leezend gedeelte onzer Landgenooten eenigzins nader bekend te maaken met deeze meesterſtukken van gezond Verſtand, redelyke Godsvrugt, en mannelyke Welſpreekendheid. *Met regt meenen wy de aangekondigde Leerredenen dus* te mogen kenmerken; *en wy agten het, uit dien hoofde, voor een* geluk, dat zy gevallen zyn in handen van eenen Vertaaler, welke het oorſpronklyke in een niet ongevallig Nederlandsch gewaad getooid heeft. Wilden wy de voetſtappen drukken van onze waardige en veelgeagte Amptgenooten, de Schryvers van de *Monthly Review*, een ruim veld zou voor ons openleggen, om in breedſpraakigen lof deezer Leerredenen uit te weiden. Want, hoewel onze Britſche broeders, gemeenlyk, vry kaarig zyn in het pryzen van Leerredenen, beſteeden zy aan deeze alle de titels, met welke lettervrugten van deezen aart kunnen vereerd worden. Hun gevoelen gaarne toevallende, willen wy het oordeel onzer Leezeren niet vooruit loopen, maar zullen, door het mededeelen van eenige ſtaa-

len, gelegenheid geeven, om de waardy van het geheel te berekenen.

Ieder der aangekondigde Deelen bevat tien Leerredenen. Zie hier derzelver Opſchriften. 's Menſchen waare Eer. Aandoenlykheid. Het ten nutte maaken van den Tyd. De Pligten der middelbaaren Ouderdoms. De Dood. Voortgang der Ondeugd. Kloekmoedigheid. Afgunſt. Ledigheid. Het gevoel der Godlyke Tegenwoordigheid. Lydzaamheid. Gemaatigdheid. Blydſchap en Droefheid des Harten. Kenmerken van onvolkomene Vroomheid. Het Sakrament van 's Heeren Avondmaal, als eene Voorbereiding tot den Dood. Het gebruik en misbruik der Waereld. De Uiterſten in Godsdienſtig en Zedelyk Gedrag. Het Spotten met den Godsdienst. De Schepping —— en de Slooping der Waereld.

Om nu te voldoen aan onze beloften, bepaalt zich, in deeze aangenaame verſcheidenheid, vooreerst onze keuze tot de Leerrede *over den Dood*. In het Derde Deel hebbende gehandeld over de leeringen, welke ieder mensch, uit het vooruitzigt van zynen *eigen* dood, kan afleiden, bepaalt de Heer BLAIR zich hier tot den dood van andere menſchen; onderſcheidenlyk aantoonende, op hoedanig eene wyze wy behooren aangedaan te worden door den dood van *vreemden* —— van *vrienden* —— en van *vyanden*. In de eerſte Afdeeling ſpreekende over het Graf, als de algemeene Verzamelplaats van alle onze Natuurgenooten, en de gevoelens, welke het gemeene ſterflot in ons moet verwekken: „ *De kleine en de groote*," ſchryft BLAIR met Jobs woorden, „ *is daar*. Daar, ten langen laatſte, legt de behoeftige den last van zyn kommervol leeven af. Niet meer zal hy zuchten onder het pak van armoede en kommer. Niet meer zal hy hooren de onbeſcheidene eiſchen des meesters, van wien hy zyn ſober loon ontving. Niet meer zal hy gewekt worden uit noodige ſluimering op zyn bed van ſtroo, noch voortgejaagd van zynen ſchraalen disch, om den herhaalden arbeid des dags te verduuren. Terwyl zyn nederig graf gegraaven wordt, en eenige weinige armoedige en afgeleefde nabuuren hem derwaarts draagen, mogen wy, intusſchen, met vrugt bedenken, dat ook deeze mensch onze broeder was; dat om hem de bedaagde en verlaatene huisvrouw en de behoeftige kinderen nu ſchreiën; dat, hoe ongezien hy ook by de waereld was, hy, veelligt, zo wel een gezond verſtand, als een waardig hart, bezat; en nu ge-

gedraagen is van Engelen, om te rusten in den ſchoot van Abraham. —— Niet verre van hem wordt het graf geopend, om den ryken en trotſchen mensch te ontvangen. — Zyne rykdommen verhinderden niet, dat hy, nevens den armen man, in het zelfde lot deelde; misſchien verhaastten dezelve, door overdaad, zyn vonnis. Dan, in de daad, *gaan de rouwklaagers om in de ſtraaten*; en terwyl, met alle de ſtaatelykheid en pragt van treurigheid, de toeſtel tot zyne lykſtatie wordt gemaakt, *zien*, intusſchen, zyne erfgenaamen, onverduldig na den inhoud van zynen laatſten wil, elkander aan met jaloerſche oogen, en maaken reeds eenen aanvang van krakeelen over de verdeeling zyner nalaatenſchap. —— Den eenen dag zien wy de lykbaar van het lachend kind voorby draagen; de bloem, verplet in 't eigen oogenblik, als zy onder der Ouderen oog begon te ontluiken; op den volgenden dag zien wy den jongeling, of de maagd, van bloeiende geſtalte en veel beloovende verwagtinge, in een ontydig graf nederleggen. Terwyl de uitvaart wordt verzeld van een talryk, onverſchillig, gevolg, met elkander ſpreekende over het nieuws van den dag, of over de gemeene belangen des leevens, laaten onze gedagten zich liever wenden na het ſterfhuis, en zich voorſtellen, wat aldaar gebeure. Daar zouden wy aanſchouwen een mistroostig gezin, nederzittende in zwygende droefheid, bepeinzende de jammerlyke breuk, die in hun klein genootſchap voorviel, en, met betraande oogen, ziende na het vertrek, 't welk nu ledig ſtaat, en na ieder *gedenkteken*, 't welk zich van *hunnen* verſcheidenen vriend *aanbiedt*. Door *dusdanig* eene opmerking van de ſmarten van anderen, zal de zelfzoekende verhardheid onzer harten allengskens verzagt worden, en tot menschlykheid ſmelten.

„ Op een anderen dag volgen wy iemand na het graf, die in hoogen ouderdom, en naa een langen leevensloop, in volkomene rypheid, ten langen laatſte, tot de rust is neêrgedaald. Terwyl wy over weg gaan na de wooning des *doods*, loopen, eigenaartig, onze gedagten en geſprekken over alle de veranderingen, welke zulk een perſoon, geduurende zynen leeftyd, heeft gezien. Hy heeft, naar allen ſchyn, veele geluksverwisſelingen doorgeſtaan. Hy ondervondt voor- en tegenſpoed. Hy zag huisgezinnen en geſlagten opkoomen en ten gronde gaan. Hy zag vrede en oorlog elkander beurtelings vervangen;

het gelaad zyns Vaderlands veele veranderingen ondergaan, en de ſtad zelve, waarin hy woonde, in zekeren zin, nieuw worden. Naa al wat hy gezien heeft, zyn nu zyne oogen voor altoos geſlooten. Hy was een vreemdeling geworden, in 't midden van eene nieuwe opvolginge van menſchen. Een geſlagt, welk hem niet kende, was opgeſtaan om de aarde te vervullen. Aldus gaat de waereld voorby. Door alle rangen en ſtanden *gaat het eene, en komt het andere, geſlagt*; en deeze groote herberg wordt, beurtelings, ontruimd, en van nieuws aangevuld met troepen van afwisſelende pelgrims."

By deeze ſchilderagtige beſchryving voegen wy nog eene andere, uit de Leerrede *over de Schepping der Waereld*. De Heer BLAIR, ſpreekende over het oogmerk der Godheid, in het voortbrengen van het Heeläl, drukt zich, onder andere, in deezer voege uit: „ Kwaadwillig moet het hart van dien mensch zyn, met een verdraaid oog moet hy de Schepping beſchouwd hebben, die op het vermoeden kan vallen, dat zy niet het voortbrengzel van oneindige goedwilligheid en liefde is. Hoe veele duideljke kenmerken van goedwillige bedoelinge vertoonen zich rondom ons! Met welk eene milde hand is ſchoonheid en tooizel op het gelaad der natuure uitgeſtort! Welk een pragtig ſchouwſpel voor 's menſchen oog ten toon geſteld! Welk een onderſtand voor zyne behoeften toebereid! Welk eene verſcheidenheid van voorwerpen hem aangebooden, om zyne zintuigen te ſtreelen, zyn verſtand bezigheid te verſchaffen, zyne verbeeldingskragt te oeffenen, zyn hart te verblyden en te vervrolyken! In waarheid, de aanweezigheid zelve van het Heeläl is een duurzaam gedenkteeken van de goedheid des Scheppers. Want niets, behalven goedheid, konde oorſpronklyk de Schepping daar ſtellen. Het Opperst Weezen, van zelf beſtaande, en algenoegzaam, hadt geene behoeften, welke Hy konde tragten aan te vullen. Geen nieuw toevoegzel van geluk of heerlykheid konde Hem toevloeien van de ſchepzels, die Hy formeerde. Goedheid was het, zich zelve mededeelende en uitſtortende goedheid; goedheid, welke vermaak ſchiep in het mededeelen van geluk, in alle deszelfs gedaanten; die in den beginne den hemel en de aarde ſchiep. Van hier de ontelbaare rangen van leevende ſchepzelen, met welke de aarde is bevolkt; van de laagſte klaſſen van gevoelige Weezens, tot aan den hoogſten rang van reden en verſtand. Overal, daar lee-

leeven is, is eenige maate van geluk; zyn 'er genietingen, naar de verſchillende kragten van gewaarwordinge berekend; en aarde, en lucht, en water, zyn, met glorieryke milddaadigheid, met leeven bezwangerd."

Met eenige trekken, uit de laatſte Leerrede, *over de Slooping der Waereld*, zullen wy deeze aankondiging eindigen. Uitvoerig gehandeld hebbende over de Schepping en Slooping der Waereld, om te toonen, welk een grootheerlyk denkbeeld dit alles, aangaande de Heerſchappy des Almagtigen, moet doen opvatten: „Met eerbied," dus ſchryft hy, „beſchouwen wy zyne hand in de treffende bedeelingen der voorzienigheid onder de menſchen: beſliſſende het lot der gevegten; koninkryken doende opkoomen, of verdwynen; de hoogmoedigen nederwerpende, en de vernederden opheffende uit het ſtof. Maar wat zyn dusdanige gebeurtenisſen, by de magt en wysheid, welk Hy in de volwigtiger omwentelingen van het Heelal ten toon ſpreidt; door zyn woord Waerelden formeerende, of ſloopende; naar zyn welgevallen zyne ſchepzels verplaatzende, uit de eene waereld in de andere: opdat Hy nieuwe ontwerpen van wysheid en goedheid moge voortzetten, en de geheele ruimte met de wonderen der Scheppinge vervullen. Agtervolgende geſlagten zyn 'er opgeſtaan om de aarde te bezitten. By beurten zyn ze voorby gegaan, en verreisd na onbekende oorden. Ons heeft Hy doen opſtaan, om hunne plaats te vervullen. Ook wy zullen binnen kort verdwynen. Maar de menschlyke aanweezigheid vergaat nimmermeer. Het leeven verandert ſlegts van gedaante, en wordt vernieuwd. De Schepping wordt telkens aangevuld, maar is nooit vol. Wanneer de geheele beſtemde loop van de geſlagten der menſchen zal geëindigd zyn, dan, even gelyk een Herder zyne kudde van de eene weide in de andere leidt, zal de groote Schepper de zielen, die Hy gemaakt heeft, in nieuwe en toebereide wooningen des leevens overvoeren. Zy gaan, van deeze aarde, na eene nieuwe aarde, en nieuwe hemelen; en evenwel verhuizen zy ſlegts uit het eene gewest der Godlyke heerſchappye in het ander. Te midden van alle deeze veranderingen der natuure, blyft de groote Beheerſcher zelve *zonder verandering of ſchaduw van omkeeringe*. Voor Hem zyn deeze afwisſelende omwentelingen des leevens ſlegts als de *dag van gister, als hy voorby is*. Van zynen eeuwigen troon ziet Hy Waerelden opſtaan, en verdwynen;

begaaft de ſchepzelen, die dezelve bewoonen, met vermogens en bekwaamheden, aan hunnen ſtand voegende; en deelt onder hen uit beloonings en ſtraffen, aan hunne daaden evenredig."

Genoeg oordeelen wy deeze Proeven, ter uitlokkinge van Leeraars en Leeken; de eerſte, om BLAIR als een uitmuntend modél van naavolginge te gebruiken; de andere, om verſtandelyke en gemoedelyke ſtigting te zoeken. Onze eigen ondervinding, indien deeze op onze Leezers iets vermoge, zouden wy, als eene drangreden tot het laatſte, kunnen aanvoeren.

Onderzoek, of en in hoe verre de Leeraars van Jezus Godsdienst 'er zelf oorzaak van zyn, dat het Christendom zo weinig vruchten toont by deszelfs Belyderen; met opgave van eenige middelen, om dit kwaad te verhelpen. Door CHRISTIANUS. *By de voornaamſte Boekverkoopers te bekomen. In gr.* 8*vo.* 147 *bl.*

Een warm gevoel van de aangelegenheid zyns Onderwerps, leide de woorden in de pen van den Opſteller deezer Verhandelinge. Zyn onderzoek ſtellig beantwoordende, wagt hy zich, egter, voor het ſchimpend en ſmaalend uitvaaren tegen alle Leeraars zonder onderſcheid; een karaktertrek, te zigtbaar in menig een Geſchrift, welker Stellers, onder den dekmantel van het alleen gelaaden te hebben op de openbaare Bedienaars, niet onduidelyk toonen, den Godsdienst zelven geen goed hart toe te draagen. Den waardigen Leeraar den verdienden lof toezwaaiende, gispt hy alleen de zulken, die hun gewigtig ampt misbruiken, of zonder gepaste voorbereiding hetzelve aanvaarden. Veele nutte aanmerkingen bevat dit Boekje; en wy gelooven, dat, indien de aankondigingen, daarin gedaan, door de zulken, tot welke zy zyn ingerigt; algemeen gevolgd wierden, de goede zaak der Christenheid merkelyk zou bevoordeeld worden. Ernſtig pryzen wy daarom dit *Onderzoek* ter leezinge aan by allen, die, 't zy door opleiding, onderwys, of eigen oeffening, by het onderwerp belang hebben.

In de Inleiding maakt CHRISTIANUS eenige aanmerkingen over het belang, welk de Menſchenvriend ſtelt in de bevordering van waarheid, deugd en geluk, en over

de

de beletzels, welke derzelver voortplanting belemmeren. Deeze beletzelen meent hy, onder andere, te vinden in de wyze, op welke door zommigen het Leeraarämpt bekleed wordt. De gebreken, welke hy opelt, ontdekt hy in de Leerredenen der Predikanten —— Catechisatien —— Huisbezoekingen —— bezoeken van de Zieken —— en Gedrag. Hier op volgt eene Schets van den waardigen Christen-Leeraar, in de voorgemelde byzonheden; voorts eene aanwyzing van de oorzaaken der bovengemelde gebreken, beſtaande in de keuze van perſoonen tot het Predikämpt —— in de gebreken op de Schoolen en Akademien —— in het gebrekkig Examen —— het verwaarloozen van den Proponententyd —— en eindelyk in de ſlegte Beſoldigingen. Als een hulpmiddel tegen de meeste deezer gebreken, ſtelt de Schryver, ten beſluite, voor, een Algemeen Magazyn voor Predikanten, waarvan hy een Plan opgeeft. — Hier en daar ontmoet men Aanteekeningen ter verdere opheldering, en die tevens blyken van des Schryvers beleezenheid, in Schriften tot zyn onderwerp betrekkelyk, opleveren. Onder deeze hebben wy egter twee Aanteekeningen ontmoet, bl. 27 en 39, welke de Schryver, onzes oordeels, met voegzaamheid zou kunnen terug gehouden hebben. Zulke historiëtjes laaten zich in een gemeenzaam geſprek niet onaartig vertellen, doch ſtrooken niet met de deftigheid des onderwerps in openbaaren geſchrifte.

Verhandelingen, raakende den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst, uitgegeeven door TEYLER's *Godgeleerd Genootſchap. XIIde Deel. Te Haarlem by* J. Enſchedé en Zoonen *en* J. van Walré, 1793.

Tweede Berigt (*).

De uitvoerigheid, welke ons Berigt kreeg over de Eerſte, en met den Gouden Eerprys bekroonde, *Verhandeling*, van den *Amſterdamſchen* Hoogleeraar CRAS, verpligtte ons, het Verſlag over de *Proeve*, van den *Utrechtſchen* Hoogleeraar BROWN, met een Zilveren Eerprys door Heeren Directeuren beſchonken, tot eene nadere gelegen-

(*) Zie het Eerſte, hier boven, bl. 13.

genheid te verſchuiven. Wy neemen de eerſtvoorkomende waar, om deeze Stukken niet te wyd vaneen te doen komen.

Van de betrekkelyke waardye tusſchen de *Verhandeling* en deeze *Proeve* hebben wy, ter aangetoogene plaatze, het onze gezegd, en de Toewyzing van den Eerprys ten hoogſten gebillykt; en twyfelen wy geenzins, of de opgave van het beloop der laatſte, met de ſchikking van de eerſte vergeleken, zal de regtmaatigheid van onze oordeelvelling onderſchraagen, en uitwyzen, dat, ſchoon het deeze *Proeve* aan verdienſten op verre na niet ontbreeke, dezelve, egter, wat de rechtſtreekſche Beantwoording der Vraage, en de gezette Wysgeerige Behandeling des Onderwerps, betreft, op een grooten afſtand by de *Verhandeling* agteraan kome; een afſtand, misſchien voor de meeste Leezers minder groot en merkbaar, uit hoofde van de wyze van Voordragt, en den fraaijen Styl waarin dezelve geſchreeven is.

De Belangrykheid des Vraagſtuks en de gepastheid van 't zelve in het Tydsgewricht der opgave maaken eene gepaste Inleiding uit. Waarin de Hoogleeraar, onder andere, ook betuigt, dat hy, „ zints hy bekwaam was „ eenigzins redelyk te denken, zyne ziel aangevuurd „ vondt door de heilige vlam der Vryheid, vervuld met „ een affchrik van Onderdrukking, en met die zugt tot „ Regtvaardigheid, welke een gelyk genot van alle de „ oorſpronglyke Regten der Menschlyke Natuure voorſchryft.

„ Het groot Beginzel van de Natuurlyke Gelykheid der „ Menſchen is, wél begreepen, de eenige grondſlag, op „ welken algemeen Regt en Vryheid vast gevestigd, en „ ſtandhoudend verzekerd, kunnen worden. 't Geen de „ Schryver van deeze *Proeve* zich voorſtelt onder 't „ ooge te brengen, is zo verre van de banden der Maatſchappye los te maaken, of die Ondergeſchiktheid, zonder welke geen Staatsbeſtuur kan beſtaan, te verzwakken; dat het elke Maatſchappyelyke band naauwer zal „ toetrekken, en de Verpligtingen tot wettige Gehoorzaamheid, en de Regten van wettig Gezag, te vaster „ bevestigen.

„ Genoeg bevroedt hy, dat de Beginzels, welke hy „ ten oogmerke heeft te ontvouwen, niet zullen ſmaaken, „ of aan de ongemaatigde Voorſtanders van Vryheid, of

„ aan

„ aan de ſlaaffche en dwinglandſche Verdedigers van
„ willekeurige Magt. Die Gemaatigdheid, welke voort-
„ vloeit uit liefde tot, en bevatting van, de waarheid,
„ (welke, in alle geſchilſtukken van deezen aart, door-
„ gaans tuſſchen twee uiterſten in ligt,) is zeldzaam wel-
„ kom by de menigte, die, onbekwaam in het gebruik van
„ het misbruik der dingen te onderſcheiden, doorgaans zo
„ driftig en buitenſpoorig te werk gaat in het handhaaven
„ des Regts, als in het beſtryden des Onregts. Het zyn
„ alleen de weinigen, die de ketens van vooroordeel
„ en drift afgeſchud, en den kerker, waarin zy de ziel
„ gevangen houden, verlaaten, hebben, die de voorwerpen
„ kunnen beſchouwen, met genoegen beſchouwen, gelyk
„ zy zich vertoonen in het zuiver en beſtendig licht,
„ waar mede de natuur dezelve beſchynt. De oogen
„ van de rest des Menschdoms zyn of te zwak om
„ dien glans te verdraagen, of, indien zy denzelven,
„ voor eene wyle, beſchouwd hebben, worden zy der-
„ maate ſchemerblind, dat zy het gezigt verliezen van de
„ voorwerpen, tot welker kennis dit licht hun moest
„ brengen, en dus beroofd van dat beſtuur, ten opzigte
„ van hun gedrag, welke het behoorde te verleenen."

Dan, laaten wy bezien welken weg de Hooggeleerde Schryver zich afbaakent, om dit zyn doel te bereiken. Drie Hoofdverdeelingen, naar de Vraag ingerigt, onderſcheiden zyne *Proeve*: of hy ſtelt zich voor, in drie Boeken deeze drie Vraagen te beantwoorden. Voor I. *In welke opzigten kunnen de Menſchen gezegd worden Gelyk te zyn?* — II. *Welke zyn de Regten, uit die Gelykheid voortvloeijende?* — III. *Welke zyn de Pligten, die deeze Gelykheid oplegt?*

Het Eerſte Boek voert ten Opſchrift: *De Natuurlyke Gelykheid des Menschdoms.* Aan dit Opſchrift ſchynt weinig te beantwoorden dat des Eerſten Hoofdſtuks, *Over de Natuurlyke Verſcheidenheden der Menſchen*; 't geen, hoe veel fraais het bevatte, meer ſtrekt om de *Ongelykheid*, dan de *Gelykheid*, der Menſchen aan te toonen, en dus ongeſchikt is ter beantwoordinge van de Vraage, *in welk een zin* de Menſchen daadlyk Gelyk zyn. Deeze bepaaling ontbreekt, zo veel wy zien kunnen, in dit geheele Eerſte Boek. Of men moest daar voor laaten gelden, 't geen de Schryver, in het Tweede Hoofdſtuk, *Over de Uitdeeling der Menschlyke Bekwaamheden en Talenten*, zelve als iets wonderſpreukigs opgeeft: „ dat het juiſte

„ denk-

„ denkbeeld der *Natuurlyke Gelykheid* van het geheele
„ Menschdom, zo verre het hunne onderlinge Pligten
„ betreft, uit de *Ongelykheid* moet afgeleid worden; en
„ dat de *Ongelykheid*, hoe wonderſpreukig het voorko-
„ me, de naauwkeurigſte en volledigſte *Gelykheid* her-
„ voortbrengt, ten aanziene van elke zedelyke en maat-
„ ſchappyelyke verpligting."

Het Derde Hoofdſtuk loopt, in gevolge hier van, *over de onderlinge Afhangelykheid des Menschdoms, en de Gelykheid der Verpligting*. Het ſlot zal ons eenigzins nader toonen, welk eene Gelykheid de Hoogleeraar bedoelt, ſchoon niet naauwkeurig genoeg bepaald en geſteld in eene gelyke betrekking van allen tot de Maatſchappy, en eene gelyke wederkeerigheid van Pligten, met een zeer welſpreekend vermelden van de Voordeelen dier Gelykheid. „ Het is," ſchryft hy, „ die *Gelykheid* des
„ Menschdoms, welke men zo dikwyls beweerd heeft,
„ maar zelden recht verſtaan is. —— Eene *Gelykheid*,
„ welke de Trotsaart en Dwingeland verſmaadt; dewyl
„ dezelve aangekant is tegen hunne zelfzoekenheid en
„ traagheid. —— Eene *Gelykheid*, welke onrustige en
„ byzondere oogmerken bedoelende Menſchen gaarne mis-
„ bruiken als een werktuig om een geregeld Staatsbe-
„ ſtuur overhoop te werpen, en die regeeringloosheid in
„ te voeren, te midden van welke zy zichzelven kunnen
„ verheffen. —— Eene *Gelykheid* van behoeften, met
„ eene verſcheidenheid van middelen om dezelve te
„ vinden. —— Eene *Gelykheid* van verpligting, met on-
„ derſcheidene wyzen om zich van dezelve te kwyten. —
„ 't Is eene *Gelykheid*, die, door alle Rangen even nood-
„ zaaklyk te ſtellen, allen, die hun pligt getrouwlyk
„ volbrengen, even agtenswaardig maakt in 't oog van
„ GOD —— doch, door hooger en laager rangen, door
„ veelvuldige onderſcheidingen en kringen, te vorderen,
„ onderſcheide trappen van aanzien en eer onder de
„ Menſchen vaſtſtelt. —— 't Is eene *Gelykheid*, welke
„ niemand vernedert dan den dwingeland, den ſchurk,
„ den dief, den wellusteling en den luiaart —— en allen,
„ behalven deezen, verhoogt tot de veredelende waardig-
„ heid van mede uitmaakende Leden der groote Gemeen-
„ ſchap des Menschdoms, en van Medearbeiders met
„ GOD, om het Geluk van zyne zedelyke en verſtandige
„ Scheppinge te bevorderen."

Het Vierde en laatſte Hoofdſtuk deezes Boeks wyst eeni-

eenige Omſtandigheden aan van Menſchlyke Gelykheid, nog niet in overweeging genomen. De laatſte omſtandigheid hier vermeld, en welke wy geheel overneemen, wordt op deezen klemmenden trant voorgedraagen: „ Alle „ Menſchen zyn daarin aan elkanderen Gelyk, dat zy „ zich geplaatst vinden in een Staat van *Beproeving* tot „ een toekomenden Staat van Vergelding. De Natuurlyke „ en Geöpenbaarde Godsdienst ſtemmen zamen om ons „ van *deeze* groote en ontzaglyke waarheid te overtuigen. „ *'t Is niet* min openbaar, volgens de eeuwige begin- „ zels naar welke het Godlyk Bewind beſtuurd wordt, „ dat de Characters, welke de Menſchen verkreegen „ hebben in dit tegenwoordig beſtaan, tot de eenige „ maat van hun toekomend lot zullen ſtrekken. Indien „ dan eenigzins agt geſlaagen wordt op de verſchillende „ *Standen*, welke de Menſchen hier beneden bekleeden, „ zal het alleen zyn om te bepaalen, hoe verre zy de „ pligten, daar aan verbonden, volbragt hebben, en welk „ eene maate van verdienſten of wanverdienſten aan elk „ moet toegekend worden, naar de Talenten, welke hy „ bezat, en de Gelegenheden, welke hy genoot tot het „ betragten van elke deugd. Hier zyn alle Menſchen op „ den volmaaktſten trap van Gelykheid geſteld, hebben „ dezelfde maate van Regtvaardigheid te wagten, en ont- „ leenen hunne voornaamſte hoop van dezelfde eeuwige „ Bron van Goedheid. Kan iemand, de oogen op dit too- „ neel gevestigd houdende, met eenigen gepasten *indruk* „ van die ontzettende volëindiging in zyn *hart*, (*en* „ *dwaas moet hy zyn in wiens ziel zodanige* gedagten „ *nimmer opkomen,*) de *Gelykheid der* Menſchen loche- „ nen? Kan hy naalaaten op te merken de nietsbetekе- „ nende Tytels, de valsch ſchitterende Eeretekenen, de „ ydele Praalvertoomingen, van dit voorbygaande tydperk, „ dryvende voor zyn oog, en in het einde verdwynen- „ de, gelyk de droomen die zyne verbeeldingskragt in „ den ſlaap bezig houden, doch verzwakken en vergee- „ ten worden als hy zyne oogen opent, en wederom „ het weezen der dingen geniet." — Hy beſluit dit Hoofdſtuk met deeze Spraakwendingen, die de uitboeze- mingen mogen heeten van een getroffen hart: „ Gy ſtout „ en vermetel Sterveling! die, uit de hoogte uwer in- „ gebeelde grootheid, nederziet op uwe Medebroederen „ onder de Kinderen der Menſchen, en veronderſtelt, „ dat zy alleen gevormd zyn om hunne gaven op uw

„ Al-

„ Altaar te brengen, en voor u, in ſlaafsch huldebetoon,
„ de knieën te buigen, weet, dat uwe verheffing u alleen te
„ zigtbaarder veragtlyk maakt! Overweeg, dat, indien
„ deezen, welken gy veragt, uwe Beginzels omhelsden, en
„ de banden van Maatſchappyelyke Vereeniging, waar door
„ zy alleen uwe Afhangelingen gemaakt zyn, aan ſtarden
„ rukten, de Magt aan hunne zyde is. Wanneer zy al-
„ leen hunne onderſteunende hand te rugge trokken, zon-
„ der u eenig daadlyk leed te doen wedervaaren, gy zoudt
„ plotsling nederzinken tot eene laagte, veel dieper dan
„ die van den Daglooner, die zyn brood in het zweet
„ zyns aanſchyns wint. Minder tegen gebrek gehard,
„ zoudt gy min bekwaam weezen om in de vervulling
„ van 't zelve te voorzien, en minder reden hebben om
„ deeze van anderer goedheid te verwagten. —— Over-
„ weeg, dat gy, zelfs in uwe tegenwoordige verheffing,
„ in de daad afhangelyker zyt dan zelfs de onedelſte
„ onder de Kinderen der Menſchen. Is hy minst afhan-
„ gelyk, die 't minst de hulp van anderen behoeft, hy
„ is het in de hoogſte maate, die des het meeste gebrek
„ heeft. Met onzen Rang groeijen onze behoeften, on-
„ ze eiſchen, onze zorgen, aan. De ſchakels, met welke
„ wy aan onze Medemenſchen gehegt zyn, vermenig-
„ vuldigen, en de eigenſte omſtandigheid, die onzen in-
„ vloed uitbreidt, doet onze innerlyke ſterkte inkrim-
„ pen. —— Hy, derhalven, die het grootſte aantal Af-
„ hangelingen telt, heeft alleen het grootſte getal der zo-
„ danigen, aan welke hy zyn aanzien en magt moet
„ dankweeten. Hoe hooger en breeder een gebouw is
„ opgehaald, met des te grooter val ſtort het in, wan-
„ neer de ondermynde pylaaren wankelen. Leer, over-
„ zulks, uwe Aangelegenheid en Waardigheid zoeken,
„ waar gy ze alleen kunt vinden, — in, door ge-
„ meenzaamheid en goeddaadigheid, troost en geluk te
„ verſpreiden onder het Menschdom. Geniet, het ſchyn-
„ beeld van Trotsheid vaaren laatende, de daadlyke
„ voortreffelykheid der Deugd! — — Maar gy, die uwe
„ onderſcheidende Bekwaamheden en verhevene Vermogens
„ aanwendt tot de oogmerken waar toe de Voorzienig-
„ heid dezelve verleende, vrees niet, dat eenig deel van
„ dat Ontzag, Gehoorzaamheid en Eere, waar toe gy
„ geregtigd zyt, u zal onthouden worden. Goedheid,
„ zich in eenen verheven kring beweegende, en beſtuurd
„ door waare Wysheid, ſchynt met zulk een bekoorely-

„ ken

„ ken luister, bezit zulk een overheerschenden invloed, en „ is zo onwederstandelyk aantreklyk, dat zy heerscht „ over de harten der Menschen, en menigmaal moet „ bloozen over de Hulde, die zy ontvangt; dewyl de„ zelve der Aanbidding zo naby komt. Magt moge vrees „ aanjaagen; luisterryke Rang de oogen doen schemeren; Vernuft moge verbaazen; Goedheid, Goedheid „ alleen, kan het hart vermeesteren!"

De Regten, uit de Natuurlyke Gelykheid der Menschen voortvloeijende, beslaan het Tweede Boek, en gaat het Eerste Hoofdstuk *over de wyze, op welke wy ons begrip van Regten verkrygen*; het Tweede *over de twee groote Verdeelingen der Regten, die voortvloeijen uit de onderlinge Gelykheid des Menschdoms*; het Derde *over de aangeboorene en onvervreemdbaare Regten der Menschlyke Natuure*. Breedvoerig is 's Hoogleeraars behandeling over het Regt van Vryheid, hoofdzaaklyk gebragt tot Persoonlyke Vryheid — Vryheid van Werking — Vryheid van mededeelen zyner Begrippen — en Vryheid van Geweeten. Schoon de Schryver in dit Hoofdstuk uitmuntende Tafereelen ophangt van Vryheid, daar tegenover gestelde Dwinglandy, en daar mede strydende Losbandigheid, welke wy met verdubbeld genoegen geleezen en herleezen hebben, en wy ons in de bekooringe vonden om 'er geheele stukken, elk om 't treffendst gemaald, uit over te neemen, indien ons beftek zulks niet verbood; hebben wy te meermaalen reden gevonden om te wenschen, dat hy *min algemeen* uitgeweid en *bepaalder* gesprooken hadt. Hoe *zeer* wy ons *getroffen* voelden door de beelden *in 't groot* geschilderd, *ontbraken* 'er *kleine*, die ongetwyfeld tot de volkomenheid van het stuk behoorden, of ze zyn te veel in de schaduw geplaatst om genoeg in het oog te vallen.

Het Vierde Hoofdstuk ontvouwt *de Regten, byzonder eigen aan zekere Leevensstanden en Bekwaamheden*. In deeze Afdeeling straalt zo zeer als ergens in de geheele *Proeve* door, dat de Schryver meer uit de door hem *voorheen* ten grondslage gelegde *Ongelykheid*, dan uit eene *eigenlyk* gezegde *Gelykheid*, redenkavelt. Men hoore het *algemeen gevolg, uit het verhandelde in dit Boek afgeleid*, 't welk het Vyfde Hoofdstuk uitmaakt: „ Ik heb, „ in deezer voege, zo kort my mogelyk was, getragt op „ te tellen en te bewyzen, de onderscheide Regten, wel„ ke voortvloeijen uit de Natuurlyke Gelykheid der Men-

„ ſchen, in haar waare licht beſchouwd. Eenige deezer
„ zyn zo weezenlyk noodig tot Menschlyk Geluk, dat
„ ze niet geſchonden kunnen worden, dan met omkee-
„ ring van de eerſte grondbeginzelen der Maatſchappye.
„ Andere volgen, in de daad, wel uit deeze Grondbe-
„ ginzelen; maar, dewyl dezelve niet zo naauwkeurig
„ kunnen bepaald worden, om een juisten bepaalden eisch,
„ in elk byzonder geval, vast te ſtellen, mogen zy eene
„ min ſtrikte waarneeming lyden, zonder de leevensdee-
„ len der Menschlyke Zamenwooning aan te tasten. In-
„ dien deeze van den eerſten rang, egter, de grondſla-
„ gen uitmaaken van het Gebouw der Maatſchappye,
„ wyzen die van den laatſten de middelen aan tot des-
„ zelfs bevestiging en hoogst mogelyke volmaaking.

„ Wanneer alle deeze Regten gehandhaafd worden, over-
„ eenkomſtig met derzelver byzonder aanbelang, zo verre
„ de toeſtand des Menschdoms gehenge, is de Maat-
„ ſchappy bloeijend en gelukkig, onder welk eene Re-
„ geeringsvorm dezelve zich ook geſteld vinde. 'Er zyn,
„ 't is waar, zekere Regeeringsvormen, wier geſteltenis
„ zelve de gewigtigſte Regten met den ondergang dreigt,
„ en, uit dien hoofde, voor weezenlyk kwaad moeten
„ gekeurd worden. Doch 'er zyn andere, die, de
„ groote voorregten der Menschlyke Natuure ſtaande
„ houdende, eene rechtſtreekſche ſtrekking hebben tot de
„ bevordering van gezellig Geluk, ſchoon in onderſcheide
„ maate. Onder de zodanige geplaatst te zyn, mag het
„ Menschdom alkoos voor een Zegen rekenen. Die Re-
„ geeringsvorm is de beste, waar in alle de aangeboo-
„ rene Regten der Menschlyke Natuure onſchendbaar
„ beveiligd zyn; waar in het Heilig Gezag gehandhaafd, en
„ tot de gepaste voorwerpen bepaald, wordt; waar in de
„ Magt van den Staat beſteed wordt in het algemeen
„ Geluk te bevorderen, en de *Ongelykheid* selve ſtrekt
„ om eene *Gelykheid* van Wet en eene *Gelykheid* van
„ Verpligting onder alle de Leden der Gemeenſchappe
„ voort te brengen."

De Pligten, ontſtaande uit de Gelykheid des Menschdoms, maaken het Derde Boek deezer *Proeve* uit. Hierin is de Heer BROWN ongelyk breedvoeriger dan zyn Mededinger, de Heer CRAS; en in dit opzigt, gelyk wy reeds hebben aangeduid, is de *Proeve* boven de *Verhandeling* te ſtellen, in het beantwoorden van alle de Deelen der Vraage. Wy moeten ons vergenoegen met den Inhoud

der

der Hoofdſtukken op te geeven. Het Eerſte bevat eenige *Voorbereidende Aanmerkingen*, die op deezen grondregel rusten: „ dat elke gezellige en burgerlyke Pligt wederkeerige Verpligtingen veronderſtelt, gegrond op de „ voorwaarden van Gelykheid, op welke de Menſchen „ zich in Zamenwooning by elkander vervoegen." — Hierom beweert hy, in het Tweede Hoofdſtuk, dat *alle Menſchen even zeer verbonden zyn om de oorſpronglyke Regten der Menschlyke Natuur te eerbiedigen*; in het Derde handelt hy *over de Pligten der zodanigen, die in laagere Leevensſtanden geplaatst, of met mindere Bekwaamheden en Vermogens bedeeld*, zyn; in het Vierde wyst hy eenige *Voorbehoedzels* aan, *welke men in agt te neemen hebbe, in het ſtaan na eenen hoogeren en blosijender Leevensſtand*; het Vyfde betreft *de Pligten der zodanigen, die in hooger Leevensſtanden geplaatst, en met uitſteekender bekwaamheden beſchonken, zyn*; het Zesde loopt *over de Pligten, gemeen aan allen, ten aanzien van hunne Gelegenheden en Begaafdheden.* Met een zeer ernſtig en klemmend *Beſluit* eindigt de *Proeve.*

In het ſchetzen deezer Pligten vindt de welverſneede penne des Hoogleeraars gelegenheid om uit te weiden over verſcheide Deugden en Ondeugden; de eerſte in in een beminnelyk, de laatſte in een haatelyk, licht voor te ſtellen. Weshalven dit gedeelte met *Stichting*, in eenen eigenlyken zin van het woord, konne, en zal, geleezen worden, ook van hun die in de *Proeve* meer bepaalds verlangd hadden.

Meermaalen is, ten opzigte van TEYLER's *Godgeleerd Genootſchap*, *gezegd: Creſcit tundo.* Het Dertiende Deel, 't welk wy twee maalen onder handen namen, zal aan dit zeggen een bykomend *Zegel* hangen.

Nieuwe Manier van Cataract of Staarſnyding, beneffens Heel- en Vroedkundige Waarneemingen, door G. J. VAN WY, *Lid van verſcheide Geleerde Genootſchappen, Stads Heel- en Vroedmeester te Arnhem, enz. enz. Te Arnhem by* W. Troost en Zoon, 1792. *In gr.* 8vo. 120 *bl.*

In dit Stukje vindt men, behalven het noodig Voorbericht, eene Verhandeling over eene nieuwe Manier van Cataract of Staarſnyding, ter veiliger herſtelling van het Gezicht, beproefd en goedgekeurd door de Koninge-

lyke Paryſche Academie der Heelkunde, met het geen daar toe betrekkelyk is; herſtelling eener omgekeerde Baarmoeder; Waarneeming eener vernielende Kankerzweer aan de onderlip van een Kind; korte en oppervlakkige beſchouwing der *Stranguria* en *Iſchuria Venerea*, veroorzaakt door *Venerea Tubercula Urethræ*; Scheikundige onderzoeking van den *Mercurius Sublimatus Corroſivus Adustus*; en eindelyk Waarneeming eener Aarsöntbeering, anders ſamengroeijing van den Aars, *Coalitus Ani* genoemd; beneffens eene *Coalitus Intestini Recti*, door middel van doorſnyding eener uitgebreide vleeschachtige zelfſtandigheid en van het *Intestinum Rectum* herſteld.

Om onze Leezers een denkbeeld van de nieuwe wyze van Staarſnyding, voor zo verre zulks, zonder de in het Werk gevoegde *Plaat* te zien, geſchieden kan, te doen verkrygen, zullen wy dezelve, met de eigen woorden van den geleerden en zeer ervaren Schryver, voorſtellen.

Nadat hy vooraf een aantal gewigtige bedenkingen over de voor- en nadeelen der depreſſie en extractie van de Cataract heeft opgegeeven, vervolgt hy aldus:

„ De Staarſnyding, of nieuwe Kunstbewerking ter her-
„ ſtelling der blindheid, welke door de verduistering der
„ *Lens Cristallina* veroorzaakt word, en welke ik thans,
„ algemeen mede te deelen, voorgenomen had, is door
„ my, ter oefening, verbetering, en zo veel mogelyk
„ tot volmaaking, aan een aantal oogen, op Lyken be-
„ proefd, en ter uitvoering aan leevende Lyders niet al-
„ leen verkieslyk geacht, maar ook ter algemeene aanpry-
„ zing waardig gekeurd.

„ Ten einde in het een en ander wel te ſlaagen, heb
„ ik, uit de menigvuldige proefneemingen op Lyken, de
„ volgende manier van werken, (die mogelyk nog aan
„ veele verbeteringen kan onderhevig zyn,) ter bepaalde
„ navolging vastgeſteld. — Het blinde oog word, door
„ den Operateur, en een kundigen Helper, op de gewoone
„ wyze, (ten einde de inſnyding veilig te kunnen doen,)
„ zeker bepaald. — Hier na vat men het op de Plaat
„ afgebeelde Werktuig (overeenkomſtig met dat, het welk
„ de Duitſchers tot de Aderlaatingen bezigen, en bekend
„ is onder den naam van *Sneller* of *Snepper*, alleen in
„ opzigt van het Mesje verſchillende,) tuſſchen den duim
„ en voorſten vinger van de rechterhand, indien de Kunst-
„ bewerking aan het linkeroog geſchieden zal; en om-
„ gekeerd, indien het rechteroog het voorwerp der

„ Ope-

„ Operatie zal zyn. Men voert de punt van het Sny-
„ mesje, op de gewoone plaats, door de *Cornea*, tot in
„ de *Camera Anterior*, (wel zorg draagende, dat de
„ duim of vinger, welke het Werktuig beſtiert, en
„ op de Veer geplaatst is, deeze niet te veel drukke,
„ ten einde dezelve de te ſpoedige loslaating van het
„ Mesje voorkomt, het welk anders zoude kunnen ge-
„ beuren, indien men hier mede onbedachtzaam te werk
„ ging, offchoon ik zulks nimmer ondervonden heb,)
„ tot aan den naasten rand der *Pupilla*; alsdan moet men
„ het Mesje eenigzints ſchuins doen nederwaarts hellen,
„ en zodanig beſtieren, (het welk een kundig en han-
„ dig Heelmeester gemakkelyk valt,) dat de punt van
„ het Mesje op de bekwaamſte plaats (in de bygevoeg-
„ de Afbeelding duidelyk voorgeſteld) uitkomt, en de
„ onderſte rand der *Cornea*, genoegzaam uitgeſtrekt,
„ halvemaanswyze, in eenen trek doorſnyd, wanneer men,
„ het Mesje wel gevestigd hebbende, op het einde van
„ de Veer zagt drukt.

„ Het Mesje van ons Werktuig, (in de Afteekening
„ te zien,) is aan het voorſte gedeelte van deszelfs
„ punt (tot op eenige lynen afſtand) tweeſnydend,
„ maar voor het overige is de rug rond en ſtomp,
„ en over het geheel van de punt tot aan het einde
„ langzaamerhand dikker wordende, en van beide zyden
„ bolachtig zynde, zo word de wond, die men ſteeken-
„ de in de *Cornea* maakt, zodanig geſtopt, dat 'er niets
„ van het *Humor Aqueus* verlooren gaat, voor dat, de
„ Veer losgelaaten zynde, de geheele *Cornea* doorſneeden
„ is. — *Hier van hangt de meeste veiligheid, gemakke-*
„ *lykheid en zekerheid, der doorſnyding af*, want de
„ *Uvea* kan, door een voorzigtige hand, in deeze Kunst-
„ bewerking, nimmer gekwetst worden, dewyl, niet voor
„ de volbrenging der doorſnyding het *Humor Aqueus*
„ verlooren gaande, de *Uvea*, niet als in alle andere
„ Operatien, waarby men de *Cornea* doorſnyd, door de
„ neerzinking van het laatstgemelde Vlies, voor het
„ Mesje kwetsbaar word.

„ Het overige van onze aangepreezene Kunstbewer-
„ king moet volgens de gewoone en bestgekeurde wyze
„ geëindigd worden."

Na nog eene verdere beredeneering en verklaaring, aangaande deeze nieuwe bewerking, opgegeeven te hebben, verhaalt de kundige Schryver twee Gevallen, in welke

ke hy dezelve aan leevende Lyders verricht heeft, en uit welke het wezentlyk nut daar van onbetwistbaar blykt. Wy zouden, indien ons beſtek zulks gedoogde, ook gaarne van de overige Waarneemingen, die alle voor den Liefhebber en Oefenaar der Heelkunde hoogst belangryk zyn, nog iets willen zeggen; dan, dit moetende nalaaten, kunnen wy echter niet af van te verklaaren, dat wy volkomen eenſtemmig over deeze nieuwe wyze van Staarſnyding oordeelen met het getuigenis, 't welk deswegen, door de Koninglyke Academie der Heelkunde te Parys, gegeeven is, in welk men deeze merkwaardige woorden leest:

„ Deeze Werktuigkonst van een bekend Inſtrument, „ zeer vernuftig geäppliceerd voor de doorſnede van „ het Hoornvlies, maakt de Operatie der Staar of Ca„ taract veel juister, veel gemakkelyker en veel zeker„ der, in de handen van een behendig Operateur."

Verhandelingen, uitgegeeven door de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen te Haarlem. XXIXſte Deel. Te Haarlem en Amſterdam by C. Plaat *en* J. Allart, 1793. *In gr.* 8vo. 225 *bl.*

Beredeneerd Register, ofte Hoofdzaaklyke Inhoud der Verhandelingen, die in de XXVIII *Deelen van de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen voorkomen. Op derzelver verzoek opgemaakt, door* J. F. MARTINET, *A. L. M. Phil. Doctor, Lid der Hollandſche Maatſchappy, en Predikant te Zutphen. En door de Maatſchappy uitgegeeven.* 250 *bl.*

De *Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen* deelt, in het XXIXſte Deel haarer Verhandelingen, drie Antwoorden mede, op haare Prysſtoffe, voor den Jaare 1790, dus woordelyk door haar opgegeeven: „ *Een der* „ *voornaamſte gebreken van de gewoone Scheprädmolens is,* „ *ongetwyffeld, daar in gelegen, dat het rad ondieper in* „ *het water ſtaat, naar maate het ſneller omloopt; en dus* „ *dat de weerſtand of laſt vermindert, naar maate de* „ *beweegkragt toeneemt, en omgekeerd. Daar echter, in* „ *dit geval, buiten kyf, kragt en tyd nutteloos verſpild;* „ *mitsdien ook tegen de eerſte regels der Werktuigkunde* „ *gehandeld wordt, zo wordt gevraagd: Op welke wyze* „ *kan het gewoone Scheprad, behoudens deszelfs overige vol-*

„ *ko-*

„ *komenheden, zodanig verbeterd en toegeſteld worden, dat,*
„ *de toevoer van Water geduurig aan de ontlasting geë-*
„ *venredigd zynde, het rad altoos, het zy hetzelve ſnel of*
„ *langzaam beweege, even diep in het water hange? En,*
„ *als een tweede gebrek, moet men aanmerken, dat, volgens de*
„ *tegenswoordige geſteldheid der Schepradmolens, de weêr-*
„ *ſtand of laſt niet verminderd of gemaatigd kan worden,*
„ *naar maate de beweegkragt vermindert, waar door de Mo-*
„ *lens, by verſlapping van den Wind, genoodzaakt zyn ſtil*
„ *te ſtaan: men vraagt derhalven, in de tweede plaats,*
„ *welk het geſchiktſte middel zy, om dit gebrek te ver-*
„ *goeden, mits hetzelve, zonder aanmerklyk tydverlies, werk-*
„ *ſtellig gemaakt kan worden; en geene groote, noch ge-*
„ *duurige, oplettenheid van den Molenaar vereiſche.*"

Het *eerſte Antwoord* op deeze Vraage, zynde met de gouden Medaille bekroond, is geſchreeven door J. BLANKEN JANSZ., *Luitenant by 't Corps Artillerie, ten dienſte deezer Landen, en Opzichter van 's Lands Fortificatien, te Brielle*, op aangeeven van deszelfs Vader J. T. BLANKEN, *Fabryck en Dykmeester van den Krimpenerwaard, enz.* Het *tweede Antwoord*, aan welk het *Accesſit* van eene zilveren Medaille is toegewezen, is van J. D. HUICHELBOS VAN LIENDER, te *Rotterdam*; en het *derde* van MARCUS VERKUIL, te *Zaandyk*, aan wien eene zilveren Medaille is toegewezen, als eene erkentenisſe voor deszelfs aangewende moeite. By de eerſte Verhandeling zyn drie, by de laatſte zeven, Plaaten ter opheldering gevoegd, welke het beredeneerde van de Opſtellers duidelyk aantoonen.

De Heer BLANKEN beſchouwt en behandelt de Vraag der Maatſchappy in drie byzondere Afdeelingen. In de *eerſte* onderzoekt hy, *Voor welke Verbeteringen het gewoon Scheprad, in zyn Zamenſtel, vatbaar zy.* Hier toe was derhalven eene beſchryving van het *Scheprad* noodig: die kortelyk hier op neder komt. Het *gewoon Scheprad* is een Zamenſtel van vry zwaar Eikenhout, in elkander gewerkt, opgeſloten en verbonden, gelyk de bygevoegde Plaat aanwyst, en by veelen bekend is. Dit Scheprad ſtaat, of hangt, loodregt, en wordt om een zwaar hout, dat men *Water-as* noemt, als in een paſſende trommel bewoogen, tuſſchen twee regt opſtaande *Wanden* of muuren, dito *Vloer* en *Opleider*, onder den naam van *Krimp*, by den Molenbouw, bekend. In deezen *Krimp* moet het Water, dat door het *gewoon Scheprad* zal worden uitgemaa-

maalen, door middel van zyne omdraaijende beweeging worden opgeheven, zodanig, dat deszelfs hoogte van binnen die van het buiten- of boezem-water overtreft; waardoor de Waterdeur, (gewoonlyk *Wagt-* of *Schoepedeur* genaamd,) welke het buiten- of boezem-water ophield, en keerde, om niet naar binnen te loopen, geopend wordt, en aldus het, zodanig opgeheven, of in den *Krimp* verhoogde en opgebragte, binnenwater naar buiten doet ſtroomen, met eene ſnelheid, die evenredig is aan den omloop van het *Scheprad*, en den ruimen toevoer van het binnenwater. Deeze korte omſchryving van het *Scheprad*, deszelfs *plaatſing* en *werking*, zal elk, die eenige kennis heeft van de eigenſchappen der vloeiſtoffen in het algemeen, en van die van het Water in 't byzonder, duidelyk het naauw verband doen zien, dat 'er tuſſchen het *Scheprad*, den *Krimp*, *Opleider* en *Schoepedeur*, gevonden wordt.

Naa zich verwonderd te hebben, dat, in een Land als het onze; in het welk men, om zo te ſpreeken, zedert eeuwen, op elken voet gronds de Schepradmolen noodig heeft; nog zulk eene bekrompene verſcheidenheid gevonden wordt, dat niet alleen byna alle de werktuiglyke deelen der gewoone Watermolens; maar zelfs de grovere inrichtingen, zo als de *Schepraden*, de *Krimpen*, *Waterloopen*, *Schoepedeuren*, ondanks de zigtbaare gebreken, nog op dezelfde wyze gemaakt worden; ſchikt de Schryver zich, in deeze Afdeeling, tot het beſchouwen der Hoofdgebreken, welke in den toe- of zamenſtel van de hem bekende *Schepraden* plaats vinden, namelyk: dat zy te veel zwaar hout, of ligchaam, door den *Krimp* omvoeren, daar by elken omgang Water moest plaats vinden; het welk, zonder eenig bezwaar, zo geen verligting, in de werking, uitgemaalen zoude worden, indien het niet, door het *Corpus* van het Waterrad, daar uit wierd gehouden en te rug geperst. Eene kleine verſchikking in de *Conſtructie* van dit gedeelte van het *Scheprad* is derhalven het eenvoudig en onkostbaar middel, door hem, ter verbetering van dit Hoofdgebrek, aangeraaden.

De verſchikking van den Heer BLANKEN komt hier op neder. In plaatſe van de *Gordingen*, welke nu gemeenlyk uit eiken ribben, zwaar 3 a 6, en 4 a 7 duim, genomen worden, ſtelt hy voor, om yzeren Cirkelſtukken, als een rondgaanden ring, zwaar $\frac{1}{2}$ en 3 duim, te neemen; en de *Zwaarden*, *Korbeels* of *Steek-ſchooren*, die de *Kruis-*

ar-

armen verbinden, en waarin de *Schoepen* worden gewerkt, cirkels-wyze te maaken, ten einde zy geene plaats in het Water, of ſchoon hetzelve eenige duimen boven het zomerpeil gerezen ware, beſlaan; en eindelyk de *Kruis-armen* zelven, uit *den tand* der *Zwaarden*, aan den voorkant, tot op de dikte van een gewoone *Schoep*, dat is van 2 *duim*, in plaats van $3\frac{1}{2}$ a 4 en meer duimen, dikte, die hen nu gemeenlyk gelaaten worden, te maaken.

Om dit verbeterd *Scheprad* met een gewoon *Scheprad te vergelyken*, geeft hy van elk eene tekening en berekening op, welke het voordeel zyner verſchikking zeer duidelyk maaken. Twee *Schepraden*, elk groot over 't kruis 19 voeten, breed 20 duim, diep in het Zomerwater = 40 duim, worden gelyklyk onderſteld agt omgangen in één minuut te doen. Het eerſte of *gewoone Scheprad* heeft 1.) 8 ſtuks eiken *Gordingen*, die altoos geheel door het water gaan, op hun ligtſte geſteld, zwaar 3 en 6 duim ieder, lang 13 voet, welker ligchaamlyke inhoud is, 22,464 cubiecq duimen, 2.) 8 dito *Zwaarden*, doorgaans zwaar 7 a 9 duim, welken men ſtellen mag, dat, met hunne einden, voor het minſt, by iederen omgang, één a twee voeten door het water gaan, eer die van het nieuwe *Scheprad* aan de oppervlakte van hetzelve raaken: ſtelt dus gemiddeld $1\frac{1}{2}$ voet door het water gaande, zwaar 7 en 9 duim, dat is voor 8 ſtuks *Zwaarden* 9,072 cubiecq duimen. Stelt nu de gemelde onnodige zwaarte van $3\frac{1}{2}$, 4, 5 en meer duimen, op de einden der *Kruis-armen*, tegen de *afbiljoeningen*, die aan de binnenkanten der houten *Gordingen* plaats hebben; en dat voorts de opſluiting der *Schoepen*, met *houten* en *plaaten*, in beide gevallen gelyk zyn, zo bekomt men by het eerſte rad, in ieder omgang, eene ligchaamelyke zwaarte van hout in het water van 31,536 cubiecq duimen, dat is by agt omgangen 252,288 cubiecq duimen = 146 cubiecq voeten, of den inhoud van $27\frac{17}{21}$ Tonnen Waters, die dadelyk iedere minuut gemist worden, om dat ze geen plaats in den *Krimp*, door de opgegeeven houten *Gordingen en Zwaarden*, als opgevuld, kunnen vinden.

„ Het nieuwe voorgeſtelde *Scheprad*, met yzeren *Gordingen* en geboogen *Zwaarden*, brengt voor dit alles niet meer in het water als 108 voet lengte *yzeren Gording*, zwaar $\frac{1}{2}$ en 3 duim = 1,944 cubiecq duimen by ieder, en dus by de agt omgangen 15,552 cubiecq duimen, of de plaats van $1\frac{14}{21}$ Ton Water, die by dit nieuwe *Scheprad* in den

Krimp wordt *geöccupeerd*, in tegenſtelling van $27\frac{17}{21}$ Ton Water, die thans by de gewoone *Schepraden*, door de zwaarte der houten *Gordingen*, enz. iedere minuut verlooren wordt. Waaruit dus allerduidelykst volgt: dat, alléén door deeze kleine verandering in den Zamenſtel van het *Scheprad*, met behoud van alle overige volkomenheden, niet alléén, maar met duidelyke verbetering in ſterkte en onderhoud, zonder eenige de minſte bedenkingen, (het zy kostbaare noch moeilyke uitvoering,) in de uitmaaling van Water, voor iedere minuut, alles op zyn minſte en zeer toegeeflyk gerekend, gewonnen wordt $26\frac{3}{21}$ Ton Waters, het welk, volgens het meest aangenomen vermogen van onze beste en grootſte *Schepraden*, op ruim een tiende gedeelte vermeerdering in het vermogen van een gewoon *Scheprad* kan worden geſteld." —— En dit acht de Schryver ook hoofdzaakelyk de eenige verbetering te zyn, voor welke het gewoone *Scheprad*, op zich zelven, vatbaar zy.

In de *tweede Afdeeling* toont de Heer BLANKEN aan, *Hoedanig de toevoer van Water, meer aan de ontlasting evenredig, kan worden bevorderd, dat het Scheprad, het zy het ſnel of langzaam beweege, even diep in het Water hange;* het welk geſchied, wanneer men, in plaatſe van den agterwaterloop tregters-wyze naar het *Scheprad* toe te trekken, zo als men gemeenlyk doet, hetzelve met meerder ruimte evenwydig te trekken, tot zo ver de wanden of *agterwaterloopsmuuren* cirkelvormig, kort agter het *Scheprad*, daar de eigenlyke *Krimp* begint, kunnen worden aangehaald. Zo als in de bygevoegde Plaaten duidelyk te zien is. Waar door dan zeker kan worden voorgekomen, het zo ras nederſlaan van het Water in den *Krimp*, by eenigen ſnellen omloop of beweeging van het *Scheprad*, waar door het rad, ondieper in het water tastende, minder water bevat, en alsdan, met ſneller omgang, in vermogen afneemt: ſchoon hier mede evenwel meerder bezwaar, in de werking van de gantſche Machine, gepaard gaat. —— In het ſlot van deeze Afdeeling beſchryft de Heer BLANKEN eene drieledige *Schoepedeur*, denkelyk door zynen Vader uitgevonden, zynde zulk een, die in lengte of hoogte uit drie byzondere Stukken beſtaat, en, geſloten zynde, een gantsch digtſluitende deur uitmaakt, dienende, om, by ſlappe winden, het zogenaamde *lepperen* te verbeteren; geevende tevens aanleiding, om Molens, die aanmerkelyk verſchil

in

in de hoogte van hunne boezempeilen hebben, zo dat zy op den eenen tyd voeten meer, dan op den anderen tyd, opmaalen moeten, behulpzaam te wezen.

De *derde Afdeeling* is aan een Onderzoek gewyd, *Op welke wyzen het gebrek der tegenswoordige Schepradmolens kan worden vergoed, dat, zonder aanmerkelyken toeſtel, noch verlies van tyd, de weêrſtand of last voordeelig gemaatigd, vermeerderd, of verminderd, worde, naar maate de beweegkragt toe- of afneeme; en aldus niet meer, zo als thans het gebrekkig geval der gewoone Schepradmolens is, kragt en tyd nutteloos verſpild, noch tegen de eerſte regelen der Werktuigkunde gehandeld, worde.*

Het zeer eenvoudig en onkostbaar middel, dat de Heer BLANKEN hier toe aanraadt, is: dat in, of aan, een en hetzelfde ligchaam, huis of romp van onze gewoone Watermolens, *drie* onderſcheiden, op zich zelven beſtaande en werkende, *Schepraden* van *applicatie* worden gemaakt; zodanig, dat dezelven niet alleen kunnen verſchillen in grootte of breedte; maar ook, daar 't noodig zy, in hoogte der opmaalingen, op meer dan eene wyze; naar de plaatſelyke geſteldheid der Polders; zelfs tot eene dubbelde opmaaling met een en dezelfde Molen. Deeze verbetering wordt door hem uitvoerig betoogd, en omſtandig beſchreven. Aangaande de ſnelheden, welken aan deeze onderſcheidene *Schepraden*, in hunnen omloop, dienen gegeeven te worden, draagt hy daar toe den volgenden algemeenen regel voor: als, het kleine rad tegen 6½ eind; het tweede of middelbaare rad tegen 7 einden; en het derde of groote *Schepraad* tegen 14 einden; *zo als men gewoonlyk in des Molenmaakers ſtyl zich uitdrukt*, het welk zeggen wil: dat het *Scheprad* éénmaal heeft omgedraaid, tegen dat één eind der roede zo veel maalen voorby een aangenoomen plaats *paſſeert*.

Twee bedenkingen, tegen de werking van twee en drie *Schepraden*, lost de Schryver vervolgens op. Ten opzichte van de eerſte; of, namelyk, het gaande Werk, *Kammen*, *Staven*, *Spillen*, *Aſſen* en *Roeden*, de beweegkragt wederſtaan kunnen, die tot zulk eenen wederſtand of last vereiſcht worde; wyst hy een groote Steenen Watermolen, genaamd *Kostverlooren*, even buiten de *Oostpoort*, te *Rotterdam*, ten voorbeelde aan. Deeze heeft twee *Schepraden*, beiden 19 voeten groot over het kruis, doende, zedert zyne verbetering, A°. 1774, de beste werkin-

kingen, zonder dat 'er eenige meerdere ongemakken, aan het gaande Werk, boven andere Molens, by plaats hebben. En, met betrekking tot de tweede bedenking; of een Molen met drie *Schepraden*, die, naar maate de omſtandigheden, aan- en afgelegd moeten worden, niet te veel tydverlies en oplettenheid in den Molenaar vereischt, om door hem beheerscht en bemaalen te kunnen worden; wyst de Schryver andermaal tot gemelde *Rotterdamſche* Molen, en deszelfs inrichting; wordende deeze altyd door één Molenaar, zonder te veel tydverlies en oplettenheid, beheerd en bemaalen.

Ook in het Antwoord van den Heer HUICHELBOS VAN LIENDER, is het invoeren van twee of drie *Schepraden* in één Molen, (volgens het voorbeeld van meer dan eene *Schepradmolen*, onder het Hoog-Heemraadſchap van *Schieland*; behalven het voorbeeld der *tonne Vyzelmolens*, van welken 'er drie in een zelfde Molen worden geplaatst,) de eenige verbetering. Ja, hetzelfde denkbeeld wordt, in de derde Verhandeling, door den Heere VERKUYL, mede voorgedragen en ontwikkeld. Deeze raadt insgelyks drie *Schepraden* in één Molen aan; hangende elk op eene verſchillende hoogte; verſchillende $1\frac{1}{2}$ voet van elkander: dus het hoogſte met het laagſte 3 voeten. Kunnende de Molenaar, by vermindering van beweegkragt, of verſlapping van wind, de verſchillende raden uit- en inhangen. Intusſchen gelooft deeze Schryver, dat één *Scheprad* ook zoude voldoen, wanneer hetzelve 3 voeten ryzen en zakken konde, door middel van een *Vyzel*, met zyn grondſtuk of *Opleider*, welke alle omſtandig door hem beſchreven, en in Plaaten aangewezen, worden.

Opzettelyk zyn wy eenigzins breedvoerig geweest in het aanwyzen der voorgedragene Verbeteringen, om dat wy begrypen, dat de beste ſtaat der Watermolens voor ons Land van zo veel gewigt is, dat men niet te veel moeite kan aanwenden om denzelven te bevorderen; of de middelen, daar toe ſtrekkende, algemeen bekend te doen worden. —— Ten opzichte van het overige kunnen wy kort zyn.

Agter deeze bekroonde Antwoorden, volgen toegezondene Verhandelingen van de Leden der Maatſchappye, als 1. Eene *Beſchryving van eene dryvende Krib*, door den Heere JOHANNES SAMUEL CREUTZ, A. L. M. *Phil. Dr. Ingenieur-Majoor in dienst van Haare Majeſteit de Kei-*

Keizerin aller Ruſſen, Ridder van de St. Vladimirs Orde, te Petersburg. Deeze Beſchryving, met de bygevoegde Plaaten, geeft een algemeen en byzonder denkbeeld van eene *dryvende Krib*, welker agter-end (of nek) tegen den oever is vastgelegd, terwyl het voor-end met de getyden omzwaaijen kan, en door kabeltouwen in de bepaalde ſtrekkingen gehouden wordt. Zynde zodanige *Krib* geſchikt om van de beide tegenovergeſtelde richtingen der Stroomen gebruik te kunnen maaken. 2. *Verhandeling over de beweeging en gedaante der Golven*, door den Heer FLAUGERGUES, *Lid der Academiën der Weetenſchappen, te Montpellier en te Lyon, Correſpondent van de Koninglyke Maatſchappy der Geneeskunde, te Parys.* — „Volgens het gevoelen van NEWTON, is de golvende beweeging, welke ontſtaat op de oppervlakte van een effen en ſtilſtaand water, wanneer deeze oppervlakte in eenig punt ingedrukt wordt, door eene botſing of drukking, eene beweeging, ſaamgeſteld uit eene wezenlyk voortgaande beweeging in de horizontale richting, en van eene beurtelings op en nederdaalende beweeging in de deeltjes van het water, zo dat die deeltjes beurtelings ryzen en daalen; beſchryvende op die wyze eene *Serpenterende* of *Slangswyze lyn* van de *paraboliſche* ſoort, en zich verwyderende van het punt der oppervlakte des waters, alwaar het indrukkend vermogen gewerkt heeft." Dit gevoelen, het welk door alle de Wiskunſtenaars naa NEWTON, en vooral ook door den geleerden D'ALEMBERT, in zyne *Encyclopedie*, op het Artykel *Onde* (*Golf*,) omhelst is, ſcheen den Heere FLAUGERGUES toe, niet met de waarheid overeenkomſtig te zyn; ten *minſten*, uit zyne gedaane, en hier medegedeelde, Proeven, heeft hy een gevolg afgeleid: dat eene Golf geenzins het uitwerkzel is van eene beweging in de waterdeeltjes; maar dat zy eene bultige ophooging is, welke die botſing doet ontſtaan rondom die plaats, door de indrukking welke zy daar veroorzaakt, welke ophooging zich vervolgens rondom cirkelvormig voortplant, enz. Intuſſchen heeft de Vertaaler deezer Verhandeling, in een klein *Naſchrift* tot dezelve, met grond reeds getwyfeld, of de *Equatie* van den Schryver, wegens de gedaante der Golf, niet te veel ingewikkeld is, en eene meer algemeene oplosſing zoude vereiſchen, van dergelyken aart, als de Heer DE LA GRANGE voor de bocht der Muzykſnaaren gegeeven heeft. — Beide deeze Verhandelingen zyn tevens in het Fransch gedrukt, in welke

taal

taal zy opgeſteld zyn. Wordende gevolgd van de *Weerkundige Waarneemingen*, geduurende den Jaare 1792, op den Huize *Zwanenburg*, gedaan; uit welke blykt, dat de *Hoogſte Barometer* aldaar in dat Jaar 30 dm. 4 lyn, de *Laagſte* 28 dm. 9½ lyn; de *Hoogſte Thermometer* 81, en de *Laagſte* 11, graaden, geweest is.

Het *Beredeneerd Register*, door de *Hollandſche Maatſchappy* naast dit XXIXſte Deel uitgegeeven, is het *tweede* op haare Verhandelingen; loopende van het XIIde tot het XXVIIIſte Deel ingeſloten; —— benevens eene *korte aanhaaling* der Artykelen, breeder omſchreven in het *eerſte Register*, over de XII eerſte Deelen. Het is in denzelfden zaakryken en omſchryvenden trant, als het voorgaande; hebbende men het aan dezelfde vlytige en kundige hand, namelyk die des Heeren MARTINETS, te danken.

Byvoegſels en Aanmerkingen voor het Zesde Deel der Vaderlandſche Historie van JAN WAGENAAR. *Door Mr.* H. VAN WYN, *Mr.* N. C. LAMBRECHTSEN, *Mr.* ANT. MARTINI, E. M. ENGELBERTS, *en anderen. Te Amſterdam by* J. Allart, 1792. *In gr.* 8vo. 121 *bl., behalven eene Bylaage.* —— *Zevende Deel*, 139 *bl.*

(*Tweede Uittrekzel.*)

Eene der allerbelangrykſte Aantekeningen, zo niet de gewigtigſte van alle, is die welke voorkomt bladz. 67—90, over het maaken der *Unie van Utrecht*; een Verbond, waarop, gelyk de Heer VAN WYN aanmerkt, „ het Gemeenebest der Nederlanden gevestigd ſtaat." Uit het aangeſtipte getal van bladzyden, ſpreekt van zelve, dat die Aantekening te breedvoerig is, om ze hier geheel over te neemen. Wy zullen daarom trachten 'er uit te kippen, wat bepaaldlyk het gedrag des Prinſen van Oranje, in het beleiden van dat groote werk, betreft. De handelwyze van eenen der geſlepenſte en voorzichtigſte Staatsmannen zyner eeuwe na te gaan, kan niet anders dan vermaaklyk en nuttig tevens zyn. „ Een minder ver„ nuft, dan 't zyne, (zegt de Schryver, ORANJE be„ doelende, bl. 68) moest, ras na de aankomst van Don „ JAN, al ligt, gevoelen, hoe, in zulk eene woeling „ der Koningsgezinden, in zulk eene tegengeſtelde vast„ houdenheid der Vryheidsminnaaren, in zo groot een

„ wan-

„ wantrouwen aan wederzyde, in zo veel verſchil van
„ begrippen.... de Gendſche Bevrediging geen duurzaa-
„ men ſtand konde houden; dat Gelderland, Holland,
„ Zeeland, Vriesland, Utrecht, en de aangelegene Ge-
„ westen, de eerſte uitberſting van 't... Spaansch on-
„ weder te dugten hadden, en hier tegen geen ander..,
„ middel overig bleef, dan zig, by tyds, te vereenigen
„ tot onderlinge hulp. De gedagten, dan, van den Prin-
„ ſe, die ook, tot behoud van eigen perſoon en gezag,
„ hier by het hoogſte belang hadt, moesten zig, reeds
„ ſpoedig, vestigen op dit doel. Waar omtrend....
„ door de geloofwaardigſte Schryveren en onwraakbaarſte
„ Stukken, vermeld wordt, dat zyne Doorlugtigheid,
„ nevens de Staaten van Holland en Zeeland, niet alleen
„ reeds in 't begin des Jaars 1577, werkzaam was, en dat,
„ op den 16den van Louwmaand deszelven Jaars,... op
„ de Kwartiersvergadering van Gelderland, de onderlinge
„ verſtandhouding met de nabuurige Gewesten, en 't
„ geeven van wederzydſche hulp, reeds was voorgeſlagen;
„ maar dat zelfs, reeds in Wintermaand des Jaars 1576,
„ eenige Afgezondenen van Gelderland, Holland, Fries-
„ land, Overysſel en Groningen.. over een nader Ver-
„ bond gehandeld hadden; waartoe men, te Bommel, was
„ byeen gekomen, onder voorzitting van FLORIS VAN
„ PALLANT, Graave van Kuilenburg.... die, een boezem-
„ vriend van den Prinſe zynde... thans zyner Doorlug-
„ tigheid van zeer veel nut zyn konde, en ook was.

„ 't Kan zyn, dat ORANJE, in 't begin, zynen naam,
„ in deeze handelingen, ſpaarzaamer liet gebruiken, maar
„ hy *kwam, ſomtyds, meerder uit*, byzonder toen hy,
„ in 't laatst van Hooimaand des Jaars 1577, na Don
„ JAN de Stad Namen hadt ingenomen, Jr. WILLEM
„ VAN ZUYLEN VAN NIEVELT, en Mr. LEONARD CASEM-
„ BROOT, naar de Staaten van Gelderland... afzondt, en
„ hun.... deedt voorſlaan, om, zo de oorlog uit-
„ brak, zig, nevens Utrecht, Overysſel en Vriesland,
„ by hem, Holland en Zeeland te voegen; welke twee
„ laatſte Gewesten hy, teffens, liet boodſchappen, *te*
„ *vrede te zullen wezen, met haarluyder* in eenicheyt *te*
„ *treden, onder al ſulke redelyke conditien, als, over*
„ *wederſyden, ſouden ge-accordiert worden.*"

In Gelderland was men hieromtrent verdeeld, en gaf een uitſtellend antwoord.

„ Men oordeelde dan noodig (bl. 71) naar eenen
„ Stad-

„ Stadhouder uit te zien, die de zaaken, met nadruk, „ konde voortzetten." Doch omtrent de keuze was men zeer oneenig. Eindelyk „ namen de zaaken, en 't be„ ſtuur zyner Doorlugtigheid, zodanig een leiding, dat „ deszelfs Broeder, JAN, Graaf VAN NASSAU, tot dit „ gewigtig Ambt beſtemd wierdt, hetzelve aannam, en „ den 22ſten van Bloeimaand des Jaars 1578 wierdt aan„ geſteld.....

„ Onder Graaf JAN, (bl. 72) wiens ... Ambtsbe„ diening hem nu meer betrekking en invloed op de „ Staatsleden, ook der nabuurige Gewesten van zyn „ Stadhouderſchap, geeven moest, namen de zaaken, „ wel ras, eenen meêr ernſtigen keer. De aanſtaande „ Bondgenooten wierden, niet ſlegts in Slagtmaand, (als „ by onzen WAGENAAR,) maar reeds tegen den 15den van „ Zomermaand, te Arnhem beſchreven. Hier ſprak men.. „ over, of bragt.. in Geſchrifte, een Ontwerp van na„ der vereeniging, tusſchen Gelderland, Holland, Zee„ land, Utrecht en Overysſel.... De Leden namen, „ denklyk, aan, hier over met hunne Meesters te ſpree„ ken, en keerden t'huiswaarts; doch 'er liep een vier„ dedeel jaars, eer men weder by den anderen kwam (*);

„ in

(*) „ Als men nagaat, hoe veel gewilligheid 'er bevorens, „ byzonder by Holland en Zeeland, nopens dit Werk, gevon„ den was, zoû dit draalen kunnen vreemd ſchynen; maar, „ misſchien, zal men niet ver van de oorzaak af zyn, wanneer „ men overweegt, *Vooreerst*, dat 't gezag zyner Doorlugtig„ heid, hoe zeer in ſchyn hooger gereezen, egter, ſedert des„ zelfs afwezen, in deeze Gewesten merklyk geknakt was; „ in zo verre, dat hy, om deezen tyd, reeds zyn werk maak„ te, om Graaf JAN tot zynen Vertegenwoordiger te doen kie„ zen; *Ten tweeden*, dat men overal verſpreidde, als wilde „ men, ondanks de bewoordingen, in 't ontwerp der Unie, „ duidlyk, voorkomende, deeze Gewesten van de overigen „ afſcheiden, en de Gendſche Bevrediging breeken; *Ten der„ den*, dat, daar men, tot nog toe, ſlegts over eene nadere „ verbintenis met eenige Gewesten, om elkander in nood te „ helpen, gearbeid hadt, 'er nu nieuwe voorſlagen, by het, „ in den Tekst vermelde, Ontwerp ('t geen ik liefst zou aan„ zien voor de *Memorie van zekere punten*, by den Heere „ V. D. SPIEGEL, onder de *Ontwerpen der Unie*, *bl.* 1. *Letter A.* „ voorkomende) gedaan wierden, met naame om zig, nopens „ *'t point van de Religie* (*l. c. p.* 5) *te reguleeren naervolgende „ de Religionsvrede by den Eertshertoge Matthias — geconci„ pi.*

„ in welken tusschentyd, egter, Graaf JAN (op wiens naam „ nu dat geen verrigt wierdt, 't geen de Prins, hoe zeer „ met hem te zamen werkende, als algemeen Stadhouder „ der Nederlanderen, niet zo opentlyk konde verrig- „ ten) geen moeite spaarde, om de Leden tot spoed te „ vermaanen, en de gevoelens tot één te brengen."

Na hierop eenige byzonderheden, raakende het tekenen der Unie, en den tyd, waarop dezelve door de onderscheiden Gewesten en derzelver Leden werd aangenomen, verhaald te hebben, vervolgt de Schryver, op bladz. 83, aldus:

„ Wat, eindelyk, den Prinse van ORANJE betreffe, onze „ Schryver heeft reeds de voornaamste redenen opgegee- „ ven (*), waarom zyne Doorlugtigheid een pooz draalde, „ eer hy de Unie aannam.

„ In de daad, schoon men, te Utrecht, spoediger, dan „ 't eerste voorneemen was, geslooten hadt, 't is egter „ niet te denken, dat zulks, zonder 's Prinsen kennis en „ onderhandsche toestemming, zal volbragt zyn. Hy zal, „ zo zeer als iemand, gevoeld hebben, dat Gelderland, „ alleenlyk door dien stap, uit een, toen oogschynlyk, „ gevaar (†), kon gered, worden, en, gelyk Dordrecht, „ ten opzigte van zeker punt der Unie, den 24 van Sprok- „ kelmaand, des Jaars 1579, op 't believen zyner Door- „ lugtigheid, toestemde, verklaarden, vier dagen daar na, „ de Staaten van Holland mede, *dat sy deselve Unie, „ op 't believen van syn Exc., hebben goedvoyeert.*

„ De Prins dan, schoon alles, door Graave JAN, „ hebbende doen bestuuren, hadt, voor zigzelven, de „ nadere *Unie, ook na zy geteekend was,* begunstigd; „ dit was, byzonder in zyne Stadhouderschappen, be- „ kend, maar, zekerlyk, een daad van minder gewigt, „ dan, voor heel de waereld, aan te neemen, deeze „ Verbintenis van slegts eenige Gewesten, daar hy, on- „ der MATTHIAS, en wegens de algemeene Staaten, „ Stadhouder was van allen. In die laatste hoedanigheid, „ in welke, alleenlyk, men hem, alhier, moet beschou- „ wen,

„ *pleert*, enz.; 't geen, geheel en al, tegen de, thans, in Hol- „ land en Zeeland aangenomene, maatregulen aanliep."

(*) „ Vaderl. Hist. VII D. *bl.* 249, 250 en 267."

(†) Naamelyk dat ontstond uit den inval des vyands in Gelderland, waarvan op *bl.* 77 gesprooken was.

„ wen, en hy ook zigzelven beſchouwde, kost hy niet
„ roerloos gedoogen, dat, by voorbeeld, de Roomſche
„ Godsdienst, met geen gunſtiger oog was aangezien,
„ nog 't gezag van MATTHIAS, als Hoofd van 't Bond-
„ genootſchap, erkend, en dit zettede hem (die, voor
„ zigzelven, meêr dan ſommige Staatsleden, voor Ver-
„ draagzaamheid in de Leer, en voor een Hoofd in de
„ Regeering, was) gereedlyk, aan, om, door den Aarts-
„ hertoge, eene algemeene Staatsvergadering, te doen be-
„ ſchryven, tegen den 28 van Lentemaand, des Jaars
„ 1579; werwaarts zyne Doorlugtigheid de Staaten van
„ Holland ... ernſtiglyk verzogt en vermaande, hunne
„ Afgevaardigden te zenden, alwaar, ſedert, over vrede,
„ oorlog, 't opbrengen van penningen ... den Gods-
„ dienst, en 't gezag van een Opperhoofd, geraadpleegd
„ wierdt, by een nader Ontwerp voor eene nieuwe, en,
„ zo het heette, *vastere*, Unie, over *alle* de Nederlan-
„ den, 't geen den Leden, op den 22 van Grasmaand
„ daar aan, wierd overgegeeven (*). Dan, de Afgevaardig-
„ den der Utrechtſche Bondgenooten .... namen klein
„ behaagen in dit Ontwerp, vertoonende, onder an-
„ deren, hoe, nopens den Godsdienst, by 't gedrag
„ [verdrag zal dit, misſchien, moeten zyn] van Utrecht
„ genoegzaam voorzien ware, door 't afſchaffen van al-
„ len gewetensdwang, en hoe gevaarlyk het zyn zou-
„ de, daar de Walſche Gewesten geenen, dan den
„ Roomſchen, zouden voorſtaan, dit ſtuk, in 's Lands
„ verwarden ſtaat, aan nieuwe geſchillen te onderwer-
„ pen. Ook dagten zy, dat 't gezag van MATTHIAS,
„ en van de byzondere Landvoogden, te hoog, by 't
„ Ontwerp, getrokken was, en, hierdoor, ten eenigen tyde,
„ den weg tot voorige, of ſtrengere, ſlaverny, ſtondt ge-
„ baand te worden ....; betuigende zy, egter, dat men
„ zyne Hoogheid niet uit de nadere Unie gelaaten hadt
„ om hem te verſmaaden, *mer wuyt zaecke, dat die van*
„ *Hollant ende Zeelant hem noch nyet geaccepteert en had-*
„ *den*; enz.

„ ORAN-

(*) „ Zie hetzelve by den Heer V. D. SPIEGEL, Bundel,
„ II D. *bl.* 31; daar, egter, geen dag- of maandteekening ge-
„ vonden wordt; doch boven hetzelfde Stuk, onder de Papie-
„ ren van den Heere G. V. HASSELT, leeze ik, „ Concept der
„ Union *binnen Antwerpen ontworpen den* XXIIen *Aprilis*
„ *Anno* 1579."

„ ORANJE (bl. 86) ... spaarde ... geene moeite om „ het Utrechtsch Bondgenootschap .... uit te breiden „ ook over de Brabandsche en andere Nederlandsche Ge- „ westen, en 'er dus eene, zo veel mooglyk, *algemeene* „ Unie van te maaken. Van hier, onder anderen, dat „ hy zig niet eerder, bepaaldlyk, voor de *Utrechtsche* „ verklaarde, ja zelfs den Graave VAN RENNENBERG, „ die de toestemming van den Aartshertoge, en zyner „ *Doorlugtigheid*, om in de laatstgemelde Unie te tree- „ den, gevraagd hadt, een geruimen tyd, naar antwoord „ *liet* wagten.

„ In die omstandigheid, en in 't vooruitzigt van 't ge- „ vaar, 't geen, door 's Prinsen langer draalen, den „ Utrechtschen Bondgenooten boven 't hoofd hing, meen- „ den deezen de zaak ernstiger te moeten aanvatten." Zy schreeven dan eenen dringenden Brief, van welken de inhoud hier wordt opgegeven, en waarvan het slot was, dat zy (bl. 87) „ zyne Doorlugtigheid baden den Graave „ VAN RENNENBERG de verzogte toestemming ... te doen „ geworden, en ze [de Unie] ook, in eigen persoon, te „ avoueeren, *ende dat*, (zeiden zy,) *soe verre des eenichsints* „ *mogelyk es, sonder eenich langer vertrek, alsoe dat die* „ *voorsz. Grave* VAN RUANENBERCH *van tselve op den* „ *IIIIe van de toecomende maendt van Mey, als den Lant-* „ *dach tot Deventer geholden sal worden, veraduerteert* „ *mach wesen, ten eynde dat syn Gen. die saecke van de* „ *voorsz. Unie opentlyck ende te vrymoediger mach vorde-* „ *ren* (*).

„ Zulk

(*) „ Zie dien Brief by v. D. SPIEGEL, Bundel, II D. *bl.* „ 98—105, alwaar ook, uit een volgend Stuk, (*bl.* 108.) „ blykt, dat de Bondgenooten, deezen Brief, aan hunne Me- „ dezigevaardigden in Braband, zonden, met verzoek, den in- „ houd van dien zyner Doorlugtigheid, mondeling, met alle „ bescheidenheid, aan te geeven; „ want, zeggen zy, de *Mes-* „ „ *sive by ons geresumeert synde, hebben (wy) daerinne eenige* „ „ *zwarichey beuonden, daer deur wy beducht zyn, dat daer-* „ „ *inne yet soude wesen, dat syn Exc^ie. soude moegen offenceren,* „ „ vermits wy nyet en weten off die Propositie van de Ge- „ „ neraele Unie, aldaer (te Antwerpen) gedaen, 't werk van „ „ syn Exc^ie. es, ende off syn Exc^ie. met ernst die hant daer „ „ aen holt ofte nyet." Men heeft geen meerder bewys noo- „ dig, omtrent de omzigtigheid, met welke de, veel zwygen- „ de, en meer doende, Vorst, dit, zo teder als gewigtig, punt

 „ be-

„ Zulk een nadruklyk ſchryven trof den Prins; hy „ merkte, ligtlyk, dat men zyn doen .... begon te „ mistrouwen, en, vooruitziende dat de *Antwerpſche* on„ derhandeling ..... zou moeten vallen, en, met haar, „ alle denkbeelden eener *algemeene* Unie, gevoelde hy „ ſtraks, dat, door langer uitſtel zyner toetreeding tot de „ *Utrechtſche*, ook deeze, en dus 't geheel behoud, zo „ van 't Land als van hem zelve, aan eenen zwakken „ draad ſtondt te hangen, dien de eerſte ſlag van Par„ ma's zwaard doorkerven zoude. Hy beſloot dan ... „ opentlyk uit te komen, en deedt dit, te Antwerpen, „ op den 3 Mei, des Jaars 1579, by eene, eigenhandig ge„ teekende, en, met zyn opgedrukt zegel, bevestigde, „ Acte, met zo veel omzigtigheid, egter, geſteld, dat „ zy, mynes inziens, genoegzaam aantoont de moeilyke „ geſtalte, in welke hy zig, als algemeen en byzonder „ Stadhouder, bevondt, en hoe zeer hy vermyden wilde „ één der partyen te beleedigen. Immers, ſchoon hy, aan „ de eene zyde ..., de Utrechtſche Unie verklaarde aan „ te neemen en goed te keuren, was hy, aan den an„ deren kant, verre van het oogmerk tot eene algemeene „ te mispryzen, plotzeling de handelingen te Antwerpen „ af te ſnyden, of den ſchyn te geeven van iets, tegen „ den zin van den Aartshertoge, te willen onder„ neemen, waarom hy zeide, de Utrechtſche niet om„ helsd te hebben, dan nadat de Aartshertog, en een „ groot deel der Provintien *van herwaarts over*, (de Prins „ ſchreef uit *Antwerpen* ...) het aanneemen van *eene al„ ſodanighe Unie* (*) hadden goedgekeurd," enz.

Nog

„ behandelde, en die zo verre ging, dat de Utrechtſche Bond„ genooten, 's Prinſen houding niet kunnende doorgronden, „ eindelyk verlegen raakten, wat men, ten deezen, van hem „ vermoeden moest."

(*) „ Zo heeft de Text. Onze WAGENAAR en andere knu„ dige Schryvers verſtaan 'er door, de *Utrechtſche Unie*; maar, „ hadt MATTHIAS, en hadden *een groot deel der Provintien van „ herwaarts over*, de *Utrechtſche* Unie aangenomen?

„ Ik, voor my, zou, liever, door de woorden ALSODANIGE „ *Unie*, verſtaan, niet de *Utrechtſche*, maar eene ſoortgelyke, „ en wel het *Antwerpſch* Ontwerp, dat, hier en daar, den „ *Utrechtſchen* Text hieldt, ſchoon met verſcheiden, aanmerk„ lyke, veranderingen; en dan is de zin, dat, daar de Aarts„ hertog, en veele andere Provintien, buiten 't Utrechts ver

„ bond

Nog verſcheidene aanmerkenswaardige byzonderheden, raakende het overgaan van 's Hertogenbosch tot des Konings zyde, het opdraagen der Graaflykheid van Holland aan WILLEM den I, des Prinſen ongelukkigen dood, en andere, zouden wy kunnen aanhaalen. Maar wy moeten eindigen, na alleenlyk nog gezegd te hebben, dat, onder de Bylaagen, geplaatst is eene uitvoerige en leezenswaardige *Reſolutie der Staaten van Utrecht, by welke zy den Koning van Spanje vervallen verklaaren van de Heerſchappy over hun Gewest;* en dat het Zevende Stukje verſierd is met het Afbeeldſel van JOHAN STRICK, DEN JONGEN, *eerst aangeſtelden Secretaris der Staaten van Utrecht.*

„ bond, eene *algemeene* Unie nodig agtten, de Prins, hiertoe, „ de *Utrechtſche* het bekwaamſte oordeelde, en met zyn Stem „ aannam. Vergelyk ook v. d. SPIEGEL, Bundel, IIde D. „ *bl.* 131."

Beknopte Historie der Onluſten in de Nederlanden, ſedert de Onderhandelingen over de Gewapende Neutraliteit in 1780, *tot op deezen tyd, uit echte Gedenkſtukken byeen geſteld. IVde Deel. In Brabant*, 1792.

Naardemaal de Schryver in dit *Vierde Deel* denzelfden voet houdt als in de *drie* voorgaande, willen wy het daar van reeds gezegde ook op 't zelve toegepast hebben (*). 't Zelve is, om den Inhoud kortlyk aan te duiden, in Drie Hoofdſtukken verdeeld. — Het *Eerſte* behelst de Gebeurtenisſen, van het begin des Jaars 1787, tot aan het Gevegt tuſſchen een Detachement Soldaaten van VAN EFFEREN, en eenige *Utrechtſche* Burgers, by *Vreeswyk*; gezegd de *Vaart*. — Het *Tweede* het voorgevallene, zints 't gemelde Tydperk, tot aan de Aanhouding van Mevrouw de Prinſes van ORANGE, by de *Goejanverwellen-Sluis*. — Het *Derde* loopt, van die Gebeurtenis af, tot aan den Inval der Pruiſſiſche Troepen in *Holland*, en het overgaan van *Utrecht*.

De Byeenſteller, die weinig meer dan de *Nieuwe Nederlandſche Jaarboeken*, en het *Bevoerd Nederland*, ſchynt ge-

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1791. 1 St. bl. 451. Voor 1792, bl. 380.

geraadpleegd te hebben, betuigt zyne *Vaderlandsche Vrienden*, in een kort Voorberigt: „ Het hier verhaalde, „ Land- en Lotgenooten! raakt ook u van zeer naby. Gy „ vindt daar een ſpiegel opgehangen van de rampen, die „ den Vaderlyken eigen-grond getroffen, —— van de „ verdeeldheden, die het hart der Ingezetenen ver„ ſcheurd, deezen van elkander vervreemd, hebben, en, „ ongelukkig! nog blyven afkeerig houden: in één „ woord, gy ziet u zelven, uwe tydgenooten, en beider „ onderſcheidene bedryven." —— En meldt ten Slot: „ Hier zal ik voor eene wyl myne pen nederleggen, om, „ naa eenige ademhaaling, my over te geeven aan de „ treurige beſchouwing der verdere Onlusten, die deeze „ merkwaardige Omwending vergezeld hebben, of wel „ de gevolgen daar van geweest zyn, ten einde ook dee„ ze, met beſcheidene vrymoedigheid, in een volgend „ Deel voor te draagen."

Berichten van Napels en Sicilie, byeenverzameld op eene Reis, gedaan in de Jaaren 1785 *en* 1786, *door den Heer* F. MUNTER, *Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Koppenhagen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Met Plaaten. Tweede Deel. Te Haarlem by* A. Loosjes Pz., 1792. 366 *bl. in gr.* 8vo.

By de aankondiging van het Eerſte Deel deezes Werks, gaven wy onzen Leezeren verſlag van het byzonder oogmerk des Hoogleeraars MUNTER met het doen deezer Reize, en van het geen hy, als daar mede gepaard, volvoerde; voorts van den geheelen aanleg en 't beloop zyns arbeids, in deezen beſteed, en wat 'er de Vertaaler aan toegebragt hebbe. Wy wyzen hun derwaarts (*); en kunnen hun verzekeren, dat dit Tweede Deel geheel aan het voorheen met lof vermelde, en aan onze opgevatte verwagting, beantwoordt.

Van het *Vasteland* ſteekt de Heer MUNTER na *Sicilie* over; en vangt dit Deel aan met *Algemeene Berigten*, dat *Eiland* betreffende: hy doorloopt de drie Standen des Lichaams van Staat op *Sicilie*; den Adel —— den tweeden Stand, de Biſchoppen en Abten —— en den der-

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1793, 1ſte St. bl. 206.

derden, de Steden die onmiddelyk onder den Koning ſtaan. Men zal niet kunnen naalaaten, met verwondering de Staatkundige Inrigtingen, en de onderlinge tegenwryting der Partyen, te leezen, en te zien, welk een voornaame rol de Advocaaten daar ſpeelen; die een geheel afzonderlyken Stand uitmaaken; en wier waardigheid de zekerſte weg is tot Eer, Aanzien en Rykdom. Waarom veele jongere Zoonen, uit de aanzienlykſte Huizen van den Adel, zich op de Regten toeleggen, om de voornaamſte Ampten in de Geregtshoven te verkrygen. „ De Adel," ſchryft MUNTER, „is geen Vriend van de Advocaaten; en de laatſten zyn meer Vrienden van de Regeering; en voor dezelve byzonder van nut in het ſnuiken van 't gezag van den Adel. —— 'Er zyn 'er, egter, die het met den Adel houden, om dat ze geduurig denzelven bedienen, het zy als Advocaaten, of ook als Secretariſſen, en Fiscaalen op hunne goederen. Deeze zyn daar door afhangelyk van den Adel. —— Daarenboven geeft de onzekerheid en verwarring, die 'er door het Leenregt veroorzaakt wordt, veel aanleiding tot geſchillen, en de *Sicilianen* is een groot Vriend van pleiten, zo dat de Advocaaten, hoewel minder in getal te *Palermo* dan te *Napels*, egter niet minder gelegenheid hebben, om een aanzienlyk vermogen in te zamelen."

De ſtaat der Geestlykheid, welks beſchryving kort, maar zeer toelichtend, is, wordt beſlooten met een verſlag van de thans vernietigde Inquiſitie. Het Paleis der Inquiſitie is geheel ontruimd, en een gedeelte daar van tot een Tolhuis, en het overige tot byzondere wooningen, geſchikt. *Nog zag die Heer eenige overblyfzels* van dit haatlyk Geregtshof, *die eerlang* geheel zullen verdweenen zyn. De plaats, waar voormaals de Veroordeelden verbrand werden, is veranderd in een tuin, die voor elk open ſtaat. „ Wie," vraagt de Heer MUNTER ten ſlot, „ wie, die eenig menschlyk gevoel in zyn hart omdraagt, wenscht niet, dat de Gerechtshoven te *Liſſabon*, Goa, *Sevilla*, *Rome* en *Parma*, (het jongſte, maar tevens het verfoeilykſte, van allen, om dat het in onze verlichte dagen geſticht werd,) eerlang een zelfde lot mogen ondergaan; opdat men, in de Negentiende Eeuw, deeze ſchandvlekken van het Menschdom niet meer moge vinden."

De Steden ſtaan deels onder de Koninglyke Regeering, deels onder de Vryheeren: dit baart aanhoudende twist;

en zoeken de laatstgemelde Steden, wars van den Adel, den Koning te believen, en regt tot Zitting in het Parlement te krygen. Ook is de Regeering op *Sicilie* in 't algemeen niet zeer bemind, ter oorzaake van het Verval des Handels. Ook verbergt het Volk zyn misnoegen niet; dikwerf klaagt het aan de Vreemdelingen zyn nood, en handelt vrymoedig met hun over de oorzaaken van het verval, zo wel als over de middelen tot herſtel.

Palermo, in den ouden en den tegenwoordigen ſtaat, wordt in een afzonderlyk Hoofdſtuk voorgeſteld, en de groote Stad *Monreale*, in derzelver Nabuurſchap, beſchreeven.

De Reis van *Palermo* na *Girgenti* is zeer onderhoudend; zo ook de beſchryving van *Girgenti* zelve. Oudheidkunde vergezelt den geleerden Reiziger allerwegen; doch men ziet met vermaak, hoe hy, door dezelve geleid, gewaande Oudheidkunde, en haare Verdichtzelen, by alle voorkomende gelegenheden belacht, en op eene geestige wyze ten toon ſtelt.

Van *Girgenti* na *Syracuſe* is de Tocht, uit hoofde van 's Reizigers Waarneemingen, niet min merkwaardig. Hoe veel behelzend is de aanhef der beſchryving van *Syracuſe:* „ Onder de aloude en vermaarde Steden van *Griekenland*, is 'er geene, die *Syracuſe* eenigzins kan evenaaren, dan *Athene*; trouwens, men kan zich geen gering denkbeeld vormen van een Gemeenebest, het welk over half *Sicilie* heerſchappy voerde —— den zegepraalenden voortgang der *Karthaginenſen* op dit Eiland ſtuitte — aan *Athene*, in een tydſtip, toen geheel *Griekenland* met ſchrik en vreeze voor die Stad vervuld was, het hoofd boodt — twee aanzienlyke Vlooten van dit Gemeenebest vernielde, en twee Heirlegers volkomen verſloeg. *Rome* alleen vermogt het haar te overwinnen, en, ofſchoon de Overwinnaar van HANNIBAL, de groote MARCELLUS, de Opperbevelhebber der *Romeinen* was, zou het hun egter mislukt zyn, indien niet binnenlandſche onlusten en oneenigheden, die oorzaaken van den Oorlog waren, dien Veldheer aanleiding gegeeven hadden, om met eenige Burgers in onderhandeling te treeden, zo dat deezen hem gelegenheid gaven, om zich eerst van een gedeelte der Stad meester te maaken. —— Niet minder was *Syracuſe* de Zetel van waare Geleerdheid, de Voedſter van Kunſten en Weetenſchappen, waar toe haar groot vermogen, haar uitgebreide Koophandel, haare Verbintenisſen

met

met de aanzienlykſte Gemeenebesten van *Griekenland*, het langduurig genot van Vrede, en de Regeering van braave en verſtandige Vorſten, als GELO en HIERO, eene ſchoone aanleiding gaven. —— Men telde *Syracuſe* onder de Griekſche Steden, gelyk de overige Steden in *Sicilie*, en *Groot Griekenland*, die door Griekſche Volkplantingen aangelegd waren. Hierom kon HIERO mede opgenomen worden onder het getal der geenen, die in de Olympiſche Spelen om de overwinning kampten, waar toe geen Vreemdeling toegelaaten werd. Ook namen veele edele en aanzienlyke *Grieken* herwaards de wyk, om den haat en de vervolging hunner Medeburgeren te ontwyken. —— Dikwerf dreef de nieuwsgierigheid veelen herwaards. Wilde ik hier alle die Mannen optellen, welke die Stad heeft opgeleverd, ik zou te omſlagtig worden; dan wie betreurt niet het verlies van de Schriften van den vermaarden PHILIPPUS, den Tydgenoot van PLATO en XENOPHON? Wie kent niet de ſchoone Idyllen van THEOKRITUS, waarin de natuurlyke toeſtand van *Sicilie* zo ſchoon, en zo getrouw tevens, geſchilderd wordt, dat men nog ten huidigen dage, en dus tweeduizend jaaren naa den dood van dien Dichter, dezelfde tooneelen ontdekt, zo als ze door hem werden afgemaald? *Syracuſe* bragt den vermaarden ARCHIMEDES voort; een Man, die in de Werktuigkunde zo veele nieuwe ontdekkingen maakte, als ooit iemand onder de Ouden. —— 't Was te *Syracuſe*, waar een PLATO, die hier dikwyls kwam, een weelderig en bedorven Hof met eerbied voor zyn Perſoon wist te vervullen; waar TIMOLEON, naa dat hy den *Dwingeland van den Troon gebonsd hadt*, te midden onder zyne vrye Medeburgers, als Burger leefde, zonder eenige heerſchappy, hoe ligt verkrygbaar voor hem, zich aan te maatigen. De Deugden van HIERO, zyne Gastvryheid, en zugt voor de Weetenſchappen, zyn overvloedig bekend, uit de Olympiſche *Hymnen* van PINDARUS, en uit de Geſchiedſchryvers, die de gouden Eeuw, welke *Syracuſe* onder zyn beſtier beleefde, *te boek* ſtelden."

Voorts geeft de Hoogleeraar zynen Leezeren een denkbeeld van de grootte en het vermogen van het aloude *Syracuſe*; en laat daar op volgen een verſlag van de aanzienlykſte overblyfzels der Oudheid, welke men nog tegenwoordig in *Syracuſe* vindt; en haalt by die gelegenheid uit de oude-Geſchiedenisſen aan, wat dienen

kan om licht over dezelve te verſpreiden, en dezelve belangryk te maaken. Wy kunnen hem hier in niet volgen, door de engte van ons beſtek, en 'er alleen van zeggen, dat hy, volgens zyne gewoonte, meest ſtil ſtaat op ſtukken, door anderen min beſchreeven, of van laater ontdekking dan de meeste berigten van *Syracuſe* loopen.

Dan, kunnen wy niet naalaaten ten ſtaal hier af te ſchryven, wat hy vermeldt van het Kasteel *Labdalum*. „ Want het is," gelyk hy optekent, „ in de daad byzonder, dat van alle de geenen, welke *Sicilie* zyn doorgereisd, bykans geen een is, wiens aandagt op dit oude overblyfzel viel. Noch D'ORVILLE, noch ook de Reizigers van laater tyd, BRYDONE, BORCH, RIEDEZEL; welke laatſte in 't byzonder in andere opzigten zo naauwkeurig was; maaken 'er gewag van. SWINBURNE reedt de overblyfzels voorby; maar rekende het niet der moeite waardig, om dezelve naauwkeurig te onderzoeken; althans zyne berichten zyn zeer onvolledig. De Schryver van de *Voyage pittoresque de Naples & de la Sicilie* is insgelyks zeer kort in zyne berichten. Ik zou dezelfde fout begaan hebben, indien niet de Heer LANDOLINA my het belangryke van deeze overblyfzels hadt onder 't oog gebragt. Overal wees hy my den weg; ook gaf hy my zo veel onderrigt, dat ik volſtrekt niet mistasten kon; en dit verſchafte my dat genoegen, dat ik *Labdalum* gezien heb, en dus in ſtaat ben om my een duidelyk denkbeeld van eene oude Sterkte te kunnen vormen."

MUNTER's berigt luidt: „ Onder alle de overblyfzels van *Syracuſe*, is 'er geen merkwaardiger, dan het Kasteel *Labdalum*, de eenige Burgt, waar van men in 't zekere weet, dat dezelve nog voorhanden is. Men kan niet met zekerheid bepaalen, wanneer dit Kasteel wierd gesticht. Reeds ten tyde van den *Peloponeſiſchen* Oorlog, was het eene Sterkte. NICIAS, de Veldheer der *Athenienſen*, overweldigde hetzelve, leide 'er Magazynen aan, en verſterkte het nog meer. Weinig tyds daar naa wierden zy weder vandaar verdreeven door GYLIPPUS, den Veldheer der *Spartaanen*. Ook DION maakte zich meester van dezelve, toen hy DIONYSIUS zocht te noodzaaken om de wyk te neemen; ook vermeerderde hy de Werken, waar van men waarſchynlyk tegenwoordig nog de overblyfzels ziet. Toen MARCELLUS, met behulp van eenige

de Burgers, *Syracuſe* overweldigde, drong hy van deezen kant de Stad in. —— In dit Kasteel wierden de Schatten van dit Gemeenebest bewaard. Men kon 'er eene bezetting van zesduizend Man, zo voetvolk als ruitery, in brengen. Niet weinig bevorderde de ligging van dit Kasteel deszelfs ſterkte; dewyl het op eene hoogte gelegen was, vanwaar men de geheele Stad kon beſtryken; waarom 'er by de belegeringen van *Syracuſe* veel aan gelegen lag, dat de Burgers van deeze Sterkte meester waren. Zy beſlaat ſlegts weinig plaats; naar giſſing denk ik niet, dat haar omkring meer dan vierhonderd ellen zal bedraagen. Met weinig moeite zou men alle de ſteenen weder op hunne plaats kunnen brengen, en dus dit Kasteel in dien ſtand brengen, waarin het oudtyds was.

„ Vergezeld door myne Leidslieden, en voorgelicht door een genoegzaam getal van flambouwen, ſteeg ik nederwaards in de onderaardſche gangen, die onder dit Kasteel liggen, en die een blyvend gedenkteken zyn van de rykdommen, die *Syracuſe* bezat. Men heeft ze ten deele in de Rots, waarop het Kasteel ligt, uitgehouwen, en ten deele van hardſteen opgemetzeld, zo dat zy min of meer het vernielend vermogen van den tyd konden weêrſtand bieden. Reeds voorlang wist men, uit oude overleveringen, dat 'er zulke onderaardſche gangen onder dit Kasteel waren; dan de puinhoopen verhinderden het onderzoek naar, en den ingang tot, dezelve, tot dat eindelyk MIRABELLA zommige ontdekte. Op zommige plaatzen is het nog zeer moeilyk om nederwaards te komen; ook zyn 'er, om bovengemelde reden, zommige nog ontoeganglyk. Overal, waar men zonder gevaar kon komen, ben ik geweest; zo dat ik meer dan een half uur in deeze onderaardſche gangen omwandelde. Een is 'er onder andere, van zulk eene hoogte en breedte, dat vier ruiters daar in gemaklyk naast elkander te paard kunnen ryden. MIRABELLA vondt hier en daar ringen in den muur, waarſchynlyk om de paarden vast te maaken, wier ſtallen onder den grond waren. — Men vindt ergens een zeer gemaklyke trap, langs welke, volgens het gevoelen van MIRABELLA, de paarden na boven gebragt wierden. —— Op veele plaatzen beſpeurde ik onder myne voeten een bedompt en dreunend geluid, waaruit ik beſluit, dat onder deeze nog andere Verwelven zyn, die, welligt ter bewaaring van de Schatten van dit Gemee-

meenebest gediend hebben. Myne Wegwyzers waren egter nooit dieper geweest; de ouderdom van het werk, 't welk reeds derdehalf duizend jaaren oud is, maakt het ook niet raadzaam om dieper te gaan; en eerlang ſtuitten wy, doordien ons pad aangevuld was met ingevallen puin, waarom wy ſpoedig het daglicht opzogten. — Midden onder het Kasteel was een groote ronde verwelfde Zaal, (een van de ſchoonſte Gebouwen van dien aart in *Italie*,) waarin alle onderaardſche gangen als in één middelpunt zich vereenigden. Men kan de uitgeſtrektheid dier gangen niet bepaalen. Zeer zeker ſtrekken zy zich verder uit dan het Kasteel. MIRABELLA, die zo ver ging als hy kon, geeft geen naauwkeurig bericht van derzelver uitgeſtrektheid. FAZELLUS wil, dat ze hier en daar met de Stad gemeenſchap hadden, en dat de Vorſten 'er zich van bedienden by Oproeren van het Volk, om hier, in eene veilige ſchuilplaats, de wyk te kunnen neemen. Dan zyn bericht ſteunt alleèn op overlevering; want hy zelve heeft deeze gangen niet gezien. Ook vermengt hy waarſchynlyk deeze onderaardſchen gangen met die, welke onder *Tyche* liggen."

Wy zullen eerlang van het Derde Deel deezes Werks, 't welk reeds het licht ziet, en waar mede het volkomen is, verſlag geeven.

Anthologia Poëtica; in uſum Gymnaſii Amſtelodamenſis. Amſtelodami, apud *Petrum den Hengst*, 1793. 204 p. p. in 12mo.

Wy hebben dit Boekje te danken aan den Heere R. VAN OMMEREN, Rector van het Latynſche School te Amſteldam, die, niet alleen door verſcheidene Latynſche Gedichten, welken hy vervaardigd heeft, en door zyne uitmuntende Redevoeringen over HORATIUS, maar ook door de Discipulen, welken hy heeft gevormd, en waar van zommigen reeds de vruchten van hunnen geest aan het Publiek hebben medegedeeld, overvloedige bewyzen heeft gegeven van zyne ryke geleerdheid en kieſchen ſmaak, en van zyne geſchiktheid voor den post, welken hy bekleedt. Hy werdt, tot het verzamelen en uitgeven dezer *Poëtiſche Anthologie*, door twee redenen bewogen: vooreerst, door de ſchaarſchheid van naauwkeurige, en voor de Schoolen geſchikte, uitgaven der oude Latynſche Dichters: ten anderen, door het gevaar, waar aan Jongelingen, door het vuur hunner jeugd, en de zwakheid hunner zielen, blootgeſteld zyn, wanneer men hun die Dichters, geheel zo als

als zy zyn, in handen geeft, uit hoofde der menigvuldige wellustige tooneelen, die in dezelven geſchetst zyn. De laatſte bedenking hadt ERASMUS, wiens woorden tot een *motto*, achter den titul van dit Boekje, gedrukt zyn (*), reeds het maaken van zodanig een uittrekzel doen aanraaden. 'Er zyn wel meer zulke Anthologiën voorhanden; de Duitſchers, onder anderen, hebben 'er, zederd eenigen tyd, verſcheidene vervaardigd; doch, behalven dat van dezen zommigen te groot waren, en in anderen de keus der Stukken aan den Heer VAN OMMEREN minder behaagde, zoo was ook van dezelven in ons Land niet gemakkelyk een genoegzaam aantal te bekomen, om in de Schoolen gebruikt te worden.

Hy beſloot dus zelf aan het uitkiezen en verzamelen te gaan, en de Stukken, die hy in deze Anthologie eene plaats waardig keurde, zyn de volgende:

Uit CATULLUS, het *Epithalamium* van PELEUS en THETIS, en het *Carmen nuptiale*.

Uit TIBULLUS, Boek I, Eleg. 1, 3, 7; Boek II, Eleg. 1, 2, 5; Boek III, Eleg. 1, 2, 3, 5.

Uit PROPERTIUS, Boek III, Eleg. 1, 2, 3, 5, 7, 9, 16; Boek IV, Eleg. 3, 4, 6, 9, 10, 11.

Uit de *Heroïdes* van OVIDIUS, Brief 1, 5, 10, 13, 14: uit zyne *Amores*, Boek I, Eleg. 15; Boek II, Eleg. 6; Boek III, Eleg. 9 (Lykzang op TIBULLUS): Uit de *Ars Amatoria*, de Historie van DAEDALUS en ICARUS, Boek II, vs. 21—97; ULIXES en CALYPSO, Boek II, vs. 123—143; CEPHALUS en PROCRIS, Boek III, vs. 687—747: Uit de *Fasti*, Boek I, CACUS, vs. 539—583; Boek II, ARION, vs. 83—119, de FABIUSSEN, vs. 193—243, ROMULUS en REMUS, vs. 381—425, LUCRETIA, vs. 685—853; Boek III, de Roof der Sabynſche Maagden, vs. 179—229, (waar achter gevoegd is dezelfde Geſchiedenis, uit *Art. Am.* I, 101—131) ARIADNE, vs. 459—517 (en uit *Art. Am.* I, 527—565); Boek IV, de Schaaking van PROSERPINA, vs. 419—618.

De Troostzang van een' onbekenden Dichter aan LIVIA AUGUSTA, wegens den dood van haaren Zoon DRUSUS NERO.

Uit JUVENALIS het achtſte Hekeldicht.

Uit LUCRETIUS, Boek I, vs. 272—330; Boek II, vs. 1—60; 342—376; Boek III, vs. 1037—1098; Boek IV, vs. 548—598, 959—1023; Boek V, vs. 930—1154, en 1240—1456; Boek VI, vs. 1088—1283.

Eindelyk de *Prologus* van LABERIUS, uit MACROBIUS, *Saturn.* II, 7.

Uit

(*) „Ex Poëtis deligat castos; cæterum ex his, qui lectu digni sint ob eruditionem sed pernicioſi propter obſcœnitatem, excerpenda cenſeo, quæ pueris intro prælegi poſſint." ERASMUS, *in Epiſtola ad Jo. Uliettenum ſcripſ.*

Uit deze opgave zien kundige Lezers genoegzaam, dat de Heer VAN OMMEREN eene zeer verſtandige keuze in deze Stukken gedaan heeft. Veelen echter zullen misſchien ook wenſchen, dat nog eenige andere Stukjes, zo uit de genoemde als andere oude Dichters, in dezen Bundel opgenomen waren, welken zich door derzelver ſchoonheid daar toe ſchynen aan te bevelen, en die geene gevaarlyke uitwerkzelen op de zeden der jonge lieden hebben kunnen. Doch, behalven dat dit Boekje dan misſchien te dik zou geworden zyn, zoo ſchynt het uit het Voorberigt, dat de Verzamelaar nog andere redenen had, welken hy niet nodig vondt op te geven, waarom hy dezen wensch niet vervulde. Van HORATIUS gaf hy geen één Stuk, om dat reeds, zederd de voorleden Eeuw, een uittrekzel uit dezen Dichter in de Hollandſche Schoolen, op hoog gezag, is ingevoerd.

De Heer VAN OMMEREN was lang in twyfel, of hy ook Aantekeningen, ter verklaaringe van zwaare plaatzen, by deze Stukjes voegen zou; eindelyk echter hadt hy beſlooten, daar van af te zien: de redenen, die hy voor dit beſluit bybrengt, zyn ons niet ongegrond voorgekomen.

Wy hebben met genoegen vernomen, dat dit Boekje, behalven in de Amſteldamſche, reeds in eenige andere Schoolen is ingevoerd: en wy wenſchen, dat onze aankondiging van hetzelve zal medewerken, om het ook daar, waar het nog niet aangenomen is, in gebruik te brengen; dewyl wy van het doelmaatige van hetzelve volkomen overtuigd zyn.

Myne Kinderlyke Traanen. Te Amſterdam by J. Allart, 1792. *In gr. 8vo. 92 bl.*

Traanen van Mejuffrouw E. M. POST, op het Graf van haare deugdzaame Moeder, MARIA JOHANNA VAN ROMOND, kunnen zeker geene gemeene traanen zyn, zo als men door veelen dagelyks ziet ſtorten; maar moeten den beſpiegelenden geest der Dichteres, of de kenmerken van Reden en Godsdienst, duidelyk vertoonen. Haare *Beſpiegelingen* zyn: 1. *Aan den Geest van myne Moeder.* 2. *Myne eerſte gedachten by haar Lyk.* 3. *By de wegvoering van hetzelve.* 4. *In de Schemering.* 5. *De Dood.* 6. *Aan mynen Broeder.* 7. *De Bybel.* en 8. *De Hairlok*; kunnende men aan deeze Opſchriften reeds opmaaken, dat deeze Traanen ook voor anderen troostryk kunnen zyn. Het volgend Staaltje zal onze Leezers daar van nader overtuigen:

„ Wy weenen! is dit liefde? —— is dit wys? Voorheen, toen deze edele Christin, als een beladen pelgrim, haare moeijelyke levensreis volbragt —— toen zy, op haar kronkelend pad, nu ſteile hoogten, dan diepe valeijen, dan brandende vlakten, dan eenzaame wildernisſen, ontmoette; toen zy, om een

roos-

roosjen te plukken, veele doorn-ſteeken voelen moest; toen zy dikwyls, met een wankelenden, ſchoon door den Godsdienst ondersteunden, moed, al hygende voordging; toen was zy een voorwerp van medelyden, en van traanen. Ook toen zy van de grootſte vreugde haars levens, haaren Gade, beroofd —— als eene zwakke verlatene Weduwe haar lot betreurde —— toen zy daarna, van het eene genoegen na het andere, door toeneemende zwakheid, werd beroofd; toen haar anders werkzaame geest dikwyls in eene matte kwyning wegzonk, en in zyne edele werking verhinderd werd; toen was het de tyd van weenen; en hoe veele ſtille traanen, lieve, edele, Moeder! ontvolden dikwyls, by dezen aanblik, in de laatſte maanden uws levens, myne oogen! —— dan gevoelde ik, dat gy leedt, en onder het aardſche leven zugtte; en ik verlangde met u naar het uur, dat uwen geest zyne vryheid hergeeven zoude.

„ Dit uur is daar! Gy zyt het dal der traanen ten eind, alle moeite te boven; al het zwerven is over! Gy zyt in 't Vaderland binnen, en geniet de rust, die 'er overblyft voor het volk van God. Nu, zalige Moeder! hebt gy de waarheid van uwe troostryke verwagting, die gy zoo menigmaal, met vogtige oogen, al zingend gevoeldet, ondervonden —— en op dat ontzettend oogenblik, toen uw vleesch en uw hart bezweeken, bleef God de rotsſteen van uw hart, en uw eeuwig deel. In dit eeuwig deel hebt gy u, by 't genot en by 't gemis der aardſche goederen, als uwen waaren ſchat, verheugd —— met dit eeuwig deel ſchriktet gy niet voor dezen ſtond, wanneer het gantsch heelal u ontzinken zou. En de laatſte woorden, die gy met een onbedwelmd verſtand uitte, waren juichtoonen over dit eeuwig goed."

Proeve van uitgekipte Vertaalingen uit MEISSNER's *Skizzen. Te Rotterdam by* N. Cornel, *1793. In 8vo. 206 bl.*

Eene Proeve van uitgekipt *ſlegte* Vertaalingen van een Werk, dat veel beter lot verdiende, en het ook in andere deelen, by voorbeeld, in *Alcibiades*, *Bianca Capello*, *de Weduwe te Zehra*, enz. reeds getroffen heeft. In het geheele Boekje is zeer weinig van het origineel vernuft van MEISNER te vinden; maar zo veel te meer blyken, dat de Vertaaler zo min den *Hoog*duitſchen text verſtaan heeft, als hy de Nederduitſche ſpraake kende. Zie, ter proeve, de eerſte bladzyde:

„ ALEXANDER, Erfprins van W. bekroop den lust, gelyk veele andere Duitſche Vorſten, ITALIEN te doorreizen. Deels om het te bezichtigen, en deels om bezien te worden; of om de Vaderlyke Erfſchat te verſpillen, of om nieuwe kundigheden te vergaderen, dit kan ik niet bepalen. Genoeg! hy reisde,

de, en 't eenige 't geen hem van 't grootsgedeelte zyner voorgangers onderscheide, was het gezelschap van eenen doorzichtigen Duitscher, den Kamerheer van C."

De feilen in het Nederduitsch, in deze weinige woorden reeds zichtbaar, hebben wy, door het plaatsen van grooter letters, aangeweezen: thans zullen wy 'er byvoegen, wat de oorspronglyke Schryver, volgens onze Vertaaling, zegt:

„ ALEXANDER, Erfprins van W. bekroop de lust, dien verscheidene Duitsche Prinsen reeds gehad hadden, namenlyk, om *Italien* te doorreizen. Of hy dit wilde doen, om het land te zien, of om gezien te worden; om de vaderlyke schatten aldaar te verspillen, of om 'er nieuwe kundigheden te verzamelen, dat weet ik niet, enz."

Dat de Vertaaler geen Engelsch kent, zullen wy hem als geene misdaad aanrekenen, zo lang 'er geene Wet is, welke bepaalt: dat men *alle vreemde Taalen* moet kennen, wanneer men uit *één Taal* vertaalt. Intusschen behoorde hy de Engelsche woorden, welke hy niet verstond, letterlyk overgenomen te hebben; en niet: *God pleayse you*, *Gentelman*, in plaatse van: *God please you*, *Gentleman*, te schryven; welke laatste woorden MEISNER, denkelyk verkeerd, voor *God bless you*, *Sir!* in zyne, aan hem medegedeelde, waare Anecdote: *Der Teutsche im Boulevard Theater zu L .. n*, gebezigd heeft.

Ida van Zwaben. Kleindochter der Keizerinne Gisela. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Alkmaar by J. Hand, 1792. *In gr.* 8vo. 378 *bl.*

IDA, eene Heldin uit de ruwe en onbeschaafde Middeneeuwen, wordt als eene braave Regentesse van het Graafschap *Ditmarsen* in dit Werk voorgesteld; steekende haar beminlyk karakter, en verwonderenswaardige grootmoedigheid van ziel, in de meeste haarer verrichtingen, zeer sterk en blinkend af, by de heerschzuchtige bedriegeryen van eenen WALSTORP, UDO, en anderen van hunnen aanhang, die in dit Werk mede ten tooneele verschynen. Jammer is het, dat deeze waardige Moeder over haar Land, en deszelfs Ingezetenen, in veele opzichten op eene langdraadige wyze, en over 't geheel in geen zó bevalligen styl, wordt voorgesteld, dat dit Werk veele Lezers zal aantreffen.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Bybel vertaald, omſchreven en door Aanmerkingen opgehelderd. VIIde D. Te Utrecht en Amſterdam by G. T. van Paddenburg en Zoon *en* J. Allart, 1793. *In gr. 8vo. 722 bladz.*

Met lofwaardigen yver gaat de Heer VAN VLOTEN voort in zynen nutten arbeid. De wensch van veele kundige Bybeloeffenaaren wordt hier door vervuld, en verblyden zy zich, dat, ondanks 's Mans zwakke ſchaamsgeſteldheid, zyne kragten toereiken, om, al gaande de weg, voort te ſpoeden na het einde van zo een omſlagtig Werk, 't welk, zo ten aanzien van het verzamelen der bouwſtoffen, als met opzigt tot het bewerken en ſchikken, den Opſteller, gewisſelyk, zeer veele moeite kost. Onder het doorloopen van het Werk zyn ons veele ſchoone Aanmerkingen voorgekomen, door welke verſcheiden moeilyke Schriftuurtexten worden toegelicht. Of niet de Schryver, nu en dan, misſlagen begaan hebbe? Voorzeker zal hy door Eigenliefde niet zo volkomen overheerscht worden, om zulks niet te erkennen. Ook vernemen wy, uit de Voorrede, dat de Heer VAN VLOTEN de edelmoedigheid heeft gehad, om dit, ten aanzien van een voorgaand Deel, althans in één geval, te belyden. Doch dit vermindert geenzins onze hoogagting voor het Werk, over 't geheel genomen. De regel, welken HORATIUS volgde in het beoordeelen van de goedheid van een Vaers, geldt ook by ons omtrent alle andere lettervrugten. De overmaate van voortreffelykheid is de maatſtok, naar welken de hoedanigheid van eenig Werk moet gewaardeerd en op prys geſchat worden.

Dit *Zevende* Deel bevat de *Spreuken van Salomo*, het *Boek van den Prediker*, het *Hooglied van Salomo*, en het *Boek van Jeſaïas*. Ieder deezer Afdeelingen wordt voorafgegaan van eene Inleiding, en het Boek Jeſaïas, daar en boven, van eene *Algemeene Inleiding op de Schriften der Profeeten*. In de byzondere Inleidingen is ons niets voorgekoomen, 't welk men insgelyks niet by de meeste

Uitleggers aantreft. Het *Hooglied* beſchouwt hy als een Minnedicht, 't welk, in den ſtyl der Eeuwe, in welke het door SALOMO wierdt opgeſteld, in een letterlyken zin moet worden opgevat. Uit de algemeene Inleiding op de Schriften der Profeeten zullen wy het hoofdzaaklyke overneemen. „ Het hoofdkarakter van eenen Profeet, was," volgens VAN VLOTEN, „ een Leeraar der deugd te zyn, „ en als 'er hervorming vereischt wierd dit te toonen; „ het hoofddoel van hunne voorſtellen, Leerredenen ge„ naamd, was, de bloei van Godsdienst en Burgerſtaat „ op de hoogst mogelyke wyze te bevorderen; om meer „ gezag aan deze bediening te geven, en zoms hunne „ waarſchuwende Leerredenen meer klem by te zet„ ten, wierden ze veel in hun voorſtel aangedreven om „ het toekomſtig noodlot van een verkeerd beſtaand volk „ nader te ſchetzen; en van dit buitengewoone in hun „ voorſtel verkregen hunne Redenvoeringen den naam „ van Profeetiſche Leerredenen, daar, eigenlyk geſproken, „ de Profetien meer de bekragtiging van hun voorſtel „ dan wel het voorſtel zelve waren; en hierom heeft „ men de benaming van Profeetiſche Leerreden niet van „ hun karakter, maar van den inhoud derzelve, al was „ zulks ten uiterſte gewrongen, afgeleid." Uit het werk der Profeeten, uit het bovengemelde oogpunt beſchouwd, leidt de Heer VAN VLOTEN af, de hooge waarde, in welke zy, zo niet by den Vorst, immers by de Natie, over 't geheel, gehouden wierden. „ Elk edel„ denkend Staatsman waardeerde hun als de onzydigſte „ Raadsmaannen in de neteligſte gevallen; niet alleen als „ zulken, die het best den ſchakel der zaken inza„ gen, maar die ook zoms, voorgelicht door de God„ heid, met alle zekerheid de uitkomst konden voorſpel„ len." Van den anderen kant, evenwel, ontkent de Heer VAN VLOTEN niet, dat de Profeeten, by wylen, in minagting vielen by lieden, „ die, door zedenloosheid in het „ Godsdienſtige, en door geweld in het Burgerlyke, hun„ aanzien en gezag verſterkten. —— Daar zy (ſchryft „ hy) in hun ampt Godsdienst en Staatkunde naauw „ verbonden, moesten zy natuurlyk tot den waren ſcha„ kel van oorzaken doordringen, waaruit misbruiken „ ontſtaan waren —— en uit deze kunde vloeide het, „ dat ze in hunne Leerredenen tot hervorming van den „ Staat of den Godsdienst zich altoos bepaalden in „ hunne aanſpraken tot de gekroonde Hoofden, Hove-

„ lin-

„ lingen, Staatsmannen, Priesters en valsche Profeeten, „ de ware oorzaken en de zedelyke misleiders eener volg„ zieke Natie." Aangaande den aart en oorsprong van den voordragt der Profeeten, verklaart zich onze Uitlegger niet stellig, zelf niet *zeer* duidelyk. Indien wy zyne meening kunnen gissen, was de aanleg van een Profeet, eene natuurlyke opheldering van verstand, volkomener geworden door *studie*, en geheiligd door zuiverheid van hart; waar by vervolgens kwam, eene byzondere aanblaazing of ingeeving van een hooger geest. Betreffende het *oogmerk* der Profetien, verklaart VAN VLOTEN zich tegen de stelling, volgens welke *het hoofddoel van alle Profeetische Schriften is, de komst van den* MESSIAS *en de lotgevallen des N. T. te voorspellen.* Wanneer wy ons herinneren de denkwyze van het hof, de geestelykheid en het volk, tot wien de Profeeten spraken, als mede hunne bestryding der heerschende gebreken, „ welke in„ vloed," vraagt hy, „ heeft daar op hun hoofddoel, de „ voorspelling van de komst van den MESSIAS, en de „ ware toestand en lotgevallen zyner Gemeente?" Hy ontkent niet, dat de denkbeelden aangaande eenen MESSIAS, in laatere tyden, een zeer gewigtig verband gehad hebben met hunne Voorstellen: verscheiden nutte einden, ter bemoediginge en versterkinge der vroomen, konden hier door bereikt worden. Maar, evenwel, „ de „ Profeeten predikten voor hunne Natie, onder welke zy „ leefden, en niet voor de geenen, die eerst eeuwen na „ hun zouden geboren worden." Hy meent daarom, dat, *onder de regelrechte en onmiddelyke bedoelingen* der Profeeten, *het onderwys van het Volk* omtrent hunne pligten jegens den Staat en den Godsdienst, de voorspellingen van den MESSIAS in dezelve als ingevlogten, en daar mede naauw verknogt, waren.

Uitvoerig staat, voorts, de Heer VAN VLOTEN stil op de Voorzeggingen, in welke de MESSIAS onder tweederlei gedaante voorkoomt: die van nedrigheid en hoogheid, van de diepste armoede en veragting, te gelyk met den grootsten rykdom en aanzien. Om deeze schynstrydigheid te vereffenen, moet men, volgens onzen Uitlegger, onderscheid maaken tusschen de eerste en de tweede komst van den MESSIAS. Door zyne eerste komst zou hy alle de inzigten van den Levitischen Schaduwdienst vervullen; door de laatste moeten de Voorzeggingen van het O. T. de Jooden betreffende, in zo verre alle ge-

ſlagten der aarde in hun zullen gezegend worden, haare vervulling bekoomen. „ Eene uitwendige herſtelling der „ Jooden, gelukkiger tyden op de waereld, hebben JESUS „ CHRISTUS en de Apostelen byna allen voorſpeld." Het overige deezer Inleidinge beſteedt VAN VLOTEN aan een onderzoek na de oorzaaken van der Jooden Ongeloof, en de Voorſpellingen der Profeeten over nabuurige Ryken. Doch, vermits wy hier in niets byzonders ontmoet hebben, zullen wy uit het Werk zelve iets ter proeve mededeelen. Onze keuze bepaalt zich tot het Drieënvyftigſte Hoofdſtuk van JESAÏAS. Zie hier 's Mans Vertaaling en Uitbreiding, of Omſchryving, van die merkwaardige Bybelplaatze:

vs. 1. „ Wie geloofde onze prediking?
„ Aan wien *werd Jehovahs* arm openbaar?
vs. 2. „ *Toen* hy als een ryske opſchoot voor Zyn aangezicht,
„ Als uit den wortel in een dorren *grond*;
„ Hy had noch *vertoning* noch *loof*,
„ Geen *ryſigheid*, die wy anders begeeren.

1. „ Maar helaas! hoe treurig is de uitwerking, welke „ onze Voorſtellen by de Natie hebben; reijen van Pro„ feeten mogen den anderen volgen; waar is de hoorder „ die met alle overreding verwagt, dat de inhoud ver„ vuld zal worden? die daar op rekent, och! wie kent „ *Jehovahs* Alvermogen? ſchoon zigtbaar en treffend wer„ kende in de uitvoering van dat geene, 't welk hoe „ zeldzaam, hoe ongedagt, echter door Hem daarge„ ſteld wordt. 2. Zo ooit deze beklagenswaardige ge„ moedsgeſteldheid plaats hadde, 't was gewis, toen die „ voortreffelyke Dienaar van *Jehovah* verſcheen; 't is „ waar, hy vertoonde zich by zyne verſchyning niet als „ eene ryzige ceder; 't was niet meer dan een tedere „ ſcheut op eene oude en beroemde ſtam, onder het „ hooge opzicht bewaart; eene tronk in een dorre grond, „ van welke men in dien tyd geene andere verwag„ ting konde hebben; en hoewel hy aanmerkelyk groei„ de, hy had toch niets aantreklyks; hy maakte „ geen kroon, waar onder men ter verkoeling zitten kon„ de; geen ſtatig aanzien, waar door onze hoop op „ herſtelling van het familie-huis van DAVID konde op-

„ wak-

Vs. 3. „ Hy was veracht *verlaten van achtbaare mannen*;
„ Een man van ſmart, *gemeenzaam met elende*;
„ *Elk zag* hem *met afkeer aan*,
„ *Ja*, hy was veracht, van *niemand onzer* wierd hy geacht.

Vs. 4. „ *Nogtans nam* hy onze krankheden *weg*,
„ En *nam* onze ſmarten *op zich*;
„ Doch wy *ſtonden in het* begrip,
„ Dat hy *bezogt*, *door Elohim getroffen en vernederd* was.

„ wakkeren. 3. En dit was hy niet alleen in de ſchatting
„ der menſchen van zyn leeftyd, maar ook in de noodlot-
„ tigheden zynes leevens; onder groot en klein hield men
„ hem niet voor die afſtammeling uit dat waardige huis;
„ vermogenden en aanzienlyken agtten hem niet eens
„ hun aandagt waard; grievende onaangenaamheden moest
„ hy aanhoudend lyden; geen ſterveling kan bekender
„ worden met treffender ſmarten dan hy, en die verag-
„ ting nam eindelyk zo hand over hand toe, dat hy
„ zelfs van zyne vrienden en lievelingen ten uiterſte hoo-
„ nende en laag behandeld werd. 4. Van agteren leer-
„ den wy anders oordeelen; alle die elenden onderging
„ hy ten onzen voordeele om ons van de grievenſte
„ en pynlykſte te bevryden; hoe gunſtig, hoe gelaten,
„ onderging hy een lyden, 't geen wy billyk hadden moe-
„ ten lyden; in plaats dat onze liefde en bewondering
„ daardoor omtrent hem opgewekt zouden worden; ſton-
„ den wy in 't begrip, dat hy om zyne hoog-gevoelend-
„ heid, eene gevaarlyke dooling, tot zyn vernedering van
„ de Godheid zo gekastyd, ter neder gedrukt, ja ge-
„ marteld wierd. 5. O! Wy gevoelen nu, diep getrof-
„ fen, hoe belangryk deze perſoon voor ons was, wy heb-

„ vs. 3. Dit *veracht* vertaald STINSTRA uit de eerſte beteke-
„ nis dus: *haar waren de lendenen gebroken*; dit ſchynt in den
„ eerſten opſlag kragtig te wezen, maar komt hier zo zeer niet
„ te pas; 't was geen boom, die door een felle wind geknakt
„ was, maar een teder lenig rysje, 't geen voor ſtormen bui-
„ gen kan."

vs. 5. „ *Waarlyk* hy is *door* ons overtreden gewond,
„ Hy is om onze *wanbedryven verbryzeld*;
„ Hy *droeg* de *kastyding tot onze herſtelling*,
„ En door zyne ſtriemen *kwam* onze genezing.
vs. 6. „ Wy *zworven* als Schapen,
„ *Elk van* ons *liep* zynen weg;
„ *Jehovah deed hem voor* onze *verkeerdheden boeten*,
„ *Toen* die *verzameld* wierden, werd hy gedrukt.
vs. 8. „ In zyn angst deed *men* hem geen recht;
„ Wie dagt aan *de zorg van* zyn *familie?*
„ Hy werd afgeſneden uit het land der leevendigen;
„ *Door* de *trotsheid* mynes Volks *werd* hy *doodelyk getroffen.*

„ hebben hem de gevoeligſte ſmarten aangedaan, door
„ ons ondankbaar ongevoelig beſtaan omtrent hem, en
„ dat hy daarom, voor onze trotſche wederſpannighe-
„ den, tegen den goedertierenſten Vader begaan, zich
„ gansch liet verguizen tot de onberekénbaarſte trap
„ van laagheid; dit alles en zulks aanhoudend, liet hy
„ zich, gelaten, welgevallen, in vertrouwen van onze
„ verzoening daardoor uit te werken; en in der daad, de
„ nypendſte geesſelſlagen, die hem troffen, en zyn hart
„ ſcheurden, dienden in de uitkomst om onze wonden
„ te zuiveren en het gezonde vleesch te doen aanwas-
„ ſen. 6. Ik zal dit duidelyker ontwikkelen; ons gedrag
„ was als dat der ſchapen, die van onder het opzicht des
„ herders naar welgevallen grazen; die dwalen, zonder
„ iets te weeten van de gevaren, waarin zy zich ſteken, en
„ in plaats van zich by den anderen te houden, waar
„ door ze nog eenigzins beſtand zyn, ging elk zonder
„ teu-

„ vs. 6. STINSTRA leest hier niet onaartig: *onzer aller ver-*
„ *ſtuiktheid is op hem aangelopen*; het derde lid vertaald GREVE:
„ *Jehovah ſtuitte door hem de zonde*; dit denkbeeld is minder
„ hart voor zommige ooren, dan dat 't geen wy volgen, 't
„ geen plaatsbekleeding vooronderſtelt; doch zo wy aan de Schrif-
„ ten des N. T. den ſchyn van gezag willen toekennen, moe-
„ ten wy eenen tweeden ADAM als hoofd erkennen. — 't Vier-
„ de lid moet gewis de betekenis van *byeendryven*, door STIN-
„ STRA opgemerkt, hebben; maar dan is de vraag, of de ver-
„ ſtuiktheden dan of de Schapen byeen gedreven worden; ik
„ geloof 't eerſte."

„ teugel, zonder order, waar zyn trek hem voerde; —
„ nu deed de *Jehovah* hem als hoeder voor alle die ge-
„ volgen verantwoorden; toen die gevolgen alleen in
„ ſchynbaar-billyke overweging beoordeeld wierden, deed
„ dit zyn treurige toeſtand nog zwaarder worden. —
„ 8. En dat elk onbevlekt gemoed in de diepſte beklemd-
„ heid 't meest opbeurt, de hoope op een regtvaardig
„ vonnis wierd ook hem ontnomen; 't recht werkte al-
„ leen om hem ſchynbaar billyk te veroordeelen; men
„ dagt niet aan zyn ſtamhuis, dat heldenhuis, noch aan
„ zyne vrienden en aanhangelingen; die ongelukkigen
„ die in hem hun hoofd misten, anders de gewaande
„ hoogheld van myne Natie; in der daad, eene blyk van
„ de ſchandelykſte en ſlaafſche onderwerping deed hem
„ 't wreede ſlagtoffer voor den dood worden."

Wy vraagen geene verſchooning voor de uitvoerigheid van dit Uittrekzel. Liever verkoozen wy, zo veel van deeze merkwaardige plaats in zyn geheel te geeven, dan ginds en elders iets uit te kippen.

Het eerſte boek der Koningen; naar het Hebreeuwsch: Korte Aanmerkingen over het eerſte boek der Koningen, voor Ongeleerden: door Y. VAN HAMELSVELD. *Te Amſteldam bij* M. de Bruyn, 1792. 116 *en* 106 *bl. in gr.* 8vo.

Wy zullen thands weder de gedachten van den Schryver over eenige der meest betwiste plaatzen van dit boek, waar over zeer veel te zeggen valt, aan onze Leezers mededeelen. Ter verdediging der laatſte bevelen, die David aan Salomo gaf, 1 Kon. II: 5, en vervolg., zegt de Heer VAN HAMELSVELD: „ Men merke ſlechts aan, dat DAVID, niet regelrecht, en volſtrekt, aan SALOMO beveelt, om JOÄB, en SIMEÏ ter dood te brengen. Neen! Hy waarſchuwt SALOMO ſlechts voor deze lieden, en geeft dit algemeen bevel: *Handel volgends uwe wysheid*, vs. 6, en *dewyl gy een verſtandig man zyt*, vs. 9. Deze beide lieden, JOÄB en SIMEÏ, waren gevaarlyk, door hunnen onrustigen aart, byzonder in 't begin der regeering van eenen jongen Vorst. — Dat DAVID geen volſtrekt bevel geeft, om hen ter dood te brengen, blykt, dewyl SALOMO, die toch zyns Vaders woorden verſtondt, en

zyne meening begreep, hen niet terſtond ter dood gebracht, maar wel in 't oog gehouden, en zo dra zy zich aan vergryp ſchuldig maakten, zonder genade, geſtraft heeft." —— Wy zien in deze gantſche redeneering ter verdediging van DAVID volſtrekt geene kracht. Het bevel, om SIMEÏ en JOÄB om te brengen, was buiten allen twyfel *een ſtellig gebod*, welks volvoering niet van een nieuw vergryp afhing. De woorden zeggen dit zoo duidelyk, dat het volſtrekt geen bewys behoeft. SALOMO kreeg alleen vryheid, om de volvoering van dit gebod eenigen tyd, en wel tot eene geſchikte gelegenheid, uit te ſtellen. Hier in moest hy toonen een verſtandig man te zyn, dat hy, als een bedreven Staatkundige, een paar mannen, die om hun aanzien gevaarlyk waren, en waarſchynlyk grooten aanhang onder het volk hadden, *op zulken tyd* en *zulke eene wyze* ombragt, dat hy van het volk niets kwaads te vreezen hadt. Hy moest maaken, dat hy in een' manſlag, die tegen den eed van Vader DAVID aan geſchieden moest, ten minſten ſchyn des regts hadt.

Over het *Ofir*, werwaarts SALOMO een Schip zondt, Cap. IX: 28, ſchryft onze Uitlegger: „ Gen. X: 29, wordt, onder de zoonen, of nakomelingen, van JOKTAN, een *Ofir* genoemd, dus betekent deze naam zekerlyk eene landſtreek van gelukkig *Arabië*, dat door deze nakomelingen van JOKTAN bevolkt is. Maar nu is de vraag, of deze benaming ook vervolgends aan andere gewesten gegeven is? —— Dat SALOMO's Schip, of, als men wil, zyne Vloot, drie jaaren heeft doorgebracht op haare reize, geeft reden, om te gelooven, dat *Ofir*, van waar men goud haalde, verder gelegen heeft, dan gelukkig *Arabië*; aan *Ceylon* behoeft men echter niet te denken; maar heeft *Ofir* geene verwandſchap met den naam *Afrika?* De Heer BRUCE heeft, met zeer veel waarſchynlykheids, de ligging van *Ofir* opgeſpoord, en den koers en het beloop der reize van SALOMO's Schip, of Vloot, nageſpoord; volgends hem zal het landſchap *Ofir* op de *Afrikaanſche* kust van *Melinde*, *Sofala*, enz. te zoeken zyn, alwaar hy ook dat *Tarſis* meent gevonden te hebben, het geen in de berichten van SALOMO's ſcheepvaart, in het vervolg, voorkomt."

Van dit *Tarſis* zegt de Heer VAN HAMELSVELD vervolgends, op Kap. X: 22: „ *Tarſis* is anders *Tartesſus* in

in *Spanje*, waar op de *Feniciërs* grooten handel dreeven. —— Doch, nadien dit het zelfde Schip ſchynt te zyn, het welk op *Ofir* voer, zou men moeten denken, dat hetzelve, of de Vloot van SALOMO, indien men wil, *Afrika* is rondgevaaren, en dus *Spanje* tevens bezocht heeft, en, in de daad, 'er zyn blyken by de oude Geſchiedſchryvers, dat de vaart om de *Kaap de Goede* Hoop, ſchoon naderhand geheel onbekend geraakt, den ouden echter niet onbekend was; ondertuſſchen heeft BRUCE gedacht, een *Tarſis* op de kust van *Melinde*, of *Sofala*, gevonden te hebben, en dus zou het *Tarſis*, hier gemeld, niet verre van *Ofir* te zoeken zyn. De verdere overweeging hier van vereischt eene andere plaats."

De Geſchiedenis van ELIÄ en ELIZA houdt de Heer HAMELSVELD voor een byzonder opſtel, het welk de Schryver van het Eerſte Boek der Koningen in zyne Geſchiedenis heeft ingelascht; voor eene Geſchiedenis vol wonderen, doch daarom niet ongeloofly k, dewyl de omſtandigheden van dien tyd dezelven vereischten. Hy verwyst voorts naar het geen hy, ter beantwoordinge der bedenkingen, welken tegen deze Geſchiedenis ingebragt worden, in den *Bybel verdedigd*, heeft gezegd. Des niet tegenſtaande wendt hy ook hier en daar, in deze aanmerkingen, zyne poogingen aan, om die bedenkingen op te losſen, en om de gewoone opvattingen dier wonderverhaalen te verdedigen.

Zoo ſchryft hy op Kap. XVII: 6, waar, gelyk men weet, veele Vertalers en Uitleggers de *Raven* reeds verlaaten hebben: „Ik blyf by deze Vertaaling *(ik heb den Raven geboden, dat zy u daar van Spyze voorzien zullen)*; en zie niet, dat eenige andere opvatting beter aan alle zwarigheden beäntwoordt. —— Maar, is het dan ongeloofly k, dat Raven, een roofgevogelte, van welke eene ſoort niet alleen pluimgediert, maar ook jonge haazen, in haar nest draagt, haaren roof thans by de beek *Krith* gebracht hebben, door het beſtuur der Voorzienigheid? Het was thans eerst in het eerſte jaar der droogte, en dus was 'er nog Spyze voor haar te bekomen. —— En, ſchoon de Raven onrein zyn, voor de *Joden*, volgt daar uit, dat ELIÄ de Spyze, door haar aangebracht, niet zou hebben mogen eten, byzonder in dit geval van nood, in welke gevallen de kerkplegtige geboden werden opgeſchort, en geene verpligting hadden?"

Op vs. 14 zegt hy, onder anderen: „ Dat hier de meening enkel zou wezen, dat de vrouw geen gebrek aan meel en olie zou hebben, geduurende den duuren tyd en hongersnood, twyfel ik zeer; veeléer ſchynt men te moeten denken aan een wonder, waardoor, in de daad, dit meel en deze olie niet verminderde. My dunkt, dit leert het geheele verhaal. —— En den Schepper der Natuur kon dit niet onmooglyk zyn."

Op vs. 17: „ Uit alle omſtandigheden, dunkt my, is te beſluiten, dat het kind, waarlyk, overleden is."

Op Kap. XIX: 8, waar de Overzetting luidt: „ Hy „ rees dan op, en, gegeten en gedronken hebbende, ging „ hy, door de kracht van deze Spyze, veertig etmaalen „ voort, tot aan den god-gewyden berg *Horeb*:" leezen wy deze Aantekening: „ Sommigen verſtaan dit zoo, dat hy hier voorraad van Spyze genoeg vondt, daar hy zich veertig etmaalen mede kon behelpen. —— Het naast, echter, ſchynt men aan een wonderwerk te moeten denken. —— Verders. —— De afſtand tuſſchen *Beërſeba* en *Horeb* is zeker geene veertig dagreizen; men moet dan hier onder dezen tyd mede begrypen den tyd, dien de Profeet by *Horeb* doorbracht, en dien hy vervolgends tot zyne terugreize beſteedde."

Op Kap. XX: 30, waar men verhaald vindt, dat, door het omvallen der muuren van *Afek*, 27,000 man van het leger van BENHADAD omkwam, tekent de Heer VAN HAMELSVELD aan: „ Ongetwyfeld gebeurde hier eene aardbeving. —— Ter plaatze, daar ik dit *Afek* meen te vinden (in de vlakte tuſſchen den *Libanon* en *Antilibanon*, gemeenlyk *Coele Syrië*, of het *holle Syrië*, genaamd) heeft men een meir, *Lemoun* genoemd, alwaar eertyds eene Stad zal geſtaan hebben, die door eene aardbeving zal omgekeerd zyn. —— Dan kan men ook beter begrypen, hoe hier 27,000 man omkomen. De Koning ontkwam ter naauwernood, door van kamer tot kamer te vluchten. —— JOSEPUS zegt, dat hy zich in een onderaardsch gewelf bergde."

Wy zullen dit Uittrekzel beſluiten, met een gedeelte op te geeven van de Aantekeningen van onzen Schryver, over het tafereel van den hemelſchen raad, Kap. XXII: 19, en verv. Hy meent, dat de beelden hier ontleend zyn, uit het geen MICHA, volgens vs. 10, hier voor oogen zag. „ Gelyk de beide Koningen hier zaten, elk

op

op zynen troon, omringd van de gantſche menigte hunner Hovelingen en Krygslieden, om over den togt te raadplegen, zoo vertoont MICHA den Koning van het Heel-al, raadplegende over het lot van ACHAB, en dat vastſtellende, hy ziet Hem op zynen troon zitten, opgewacht van het gantſche heir des hemels, van alle de bewooners des hemels. —— Hy verklaart de beloften en voorzeggingen der andere Propheeten voor valsch en ydel, en verzekert, dat God den dood van ACHAB, op dezen togt, heeft vastgeſteld. —— Dit noemt hy: God heeft eenen valſchen voorzeggingsgeest gegeven: Dat is, het door zyne Voorzienigheid zoo beſtuurd, dat deze Propheeten valschlyk den geest der voorzegging voorwenden, dien zy niet hebben, en u dus misleiden."

Brief van een Heer uit Utrecht aan zyn Vriend te Amſteldam, over eenige gebreken in de Bybel, vertaald door Y. VAN HAMELSVELD. *Ter waarſchouwinge opgedraagen aan alle Ledemaaten der Proteſtantſche Kerk, in de Zeven Verëenigde Nederlanden. Te Amſteldam, by* Bom, Pepelenbos; *Utrecht*, van Roſſum; *en Alom. In gr. 8vo. 16 bl.*

Een voortbrengzel van domheid en kwaadaartigheid, waarin men, met eenige voorbeelden, poogt te bewyzen, dat, in de Vertaaling van het Nieuwe Testament door den Heere HAMELSVELD, niet alleen *onnaauwkeurigheden* gevonden worden, maar ook *valſche* en *onteerlyke vertaalingen*, „ waar door, met uitlating of byvoeging van „ denkbeelden, de kragt der Spreekwyze wordt wegge„ nomen, en een geheel verkeerd idée in de ziel des „ Leézers gebragt wordt; en, dat het doel ſchynt, om „ in de vertaaling, zo wel als in de aantekeningen, alles „ te vermyden wat dienstbaar is om de carakterizee„ rende Leerſtukken van onze Kerk te bewyzen." Wy hebben niets meer, dan dit, te zeggen, om de waarde van dit Prulſchrift aan onze Leezers kenbaar te maken, daar zy uit de Uittrekzels, die wy uit HAMELSVELD's Vertaalingen, zoo wel van het Nieuwe als Oude Testament, gegeeven hebben, genoeg weeten, hoe zeer hy overal, waar het maar eenigzins geſchikt geſchieden kan, een getrouw aankleever betoont te zyn van het leerſtelzel zyner Kerke, en hoe weinig hy dus zulke aantygingen ver-

verdient. —— Wederlegging is de Schryver niet waard; en over de oogmerken van zyn geſchryf oordeele zyn eigen Geweten!

Menschkunde. Of Verzameling van de beste en voortreflykſte Waarnemingen en Ondervindingen over de Menſchen. Met een Byvoegzel van de gewigtigſte Bylagen en Voorbeelden, uit de Geſchiedenis van geheele Volken en byzondere Menſchen ontleend. Geheel geſchikt tot algemeen gebruik. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Dordrecht, by de Leeuw en Krap, 1793. *In gr.* 8*vo.* 331 *bl.*

Ook het Werk, welk wy, onder den bovenſtaanden titel, aankondigen, verdient eene plaats op de lyst der Schriften, welke over de gewigtige Weetenſchap, de kennis van den Mensch, met voordeel kunnen geraadpleegd worden. De Schryver, die heeft goedgevonden zynen naam te verzwygen, heeft het voorkomen van iemand, die veel geleezen, veel opgemerkt, en daar by veel gedagt, heeft. Hoewel het onderwerp, en zelf, dikmaals, de wyze van behandelen, verre is van nieuw te zyn, 't welk ook niet altoos ter aanpryzinge kan dienen; de zulken, evenwel, die, met den Engelſchen Dichter, den Mensch tot hunne hoofdſtudie ſtellen, zullen veele der Waarneemingen, hier voorgedraagen, ten nutte kunnen aanwenden, in het verbeteren of uitbreiden der reeds verzamelde kundigheden.

Naa eene korte *Inleiding*, waarin de Schryver voordraagt, eenige aanmerkingen over den geest van Waarneeminge, geheel betreklyk tot de Menschkunde, treedt hy ter zaake; verdeelende zyn Werk in twee Hoofddeelen, in welke hy den Mensch, eerst in zyne zedelyke, vervolgens in zyne verſtandelyke, hoedanigheid, beſchouwt. Onder de eerſte Afdeeling oppert de Schryver eene reeks van Waarneemingen, afgeleid van eene algemeene beſchouwing der Menſchen, zo als zy zich, volgens zyne meening, in alle tyden en landen vertoonen, ondanks de groote menigte van onderſcheidene karaktertrekken, welke als zo veele wyzingen der algemeene geaartheid moeten beſchouwd worden. Wy agten het niet ondienſtig, het hoofdzaaklyke dier Waarneemingen hier in te laſchen, als komende onder dezelve nog al eenigen voor, die den oplettenden Menschbeſchouwer ſtoffe tot naadenken zullen geeven. Zie hier de Waarneemingen:

„ De

„ De Mensch; zo als hy uit de hand des Scheppers
„ kwam, en nog dagelyks komt, is, in de daad, een
„ goedaartig Schepsel. 'Er zyn, onder het opgevoedde en
„ gevormde menschdom, noch volkomen goede, noch vol-
„ komen kwade, menschen; —— maar by ieder vind men
„ eene vermenging van licht en van duisternisse —— en
„ 't geheele onderscheid tusschen elkanderen bestaat in
„ de meerder- of minderheid aan de eene of andere zy-
„ de. De mensch word dat geen, wat hy door opvoe-
„ ding, aanleg en omstandigheden, worden kan. Alle
„ menschen willen genieten, en verre de meesten wil-
„ len, van 't geen hun genoegen geeft, aan anderen nog-
„ thans juist zoo veel geven, als zy zelve kunnen mis-
„ sen, en als zy hopen dat de andere, of in zyne
„ plaats een derde, hem daarentegen zal wedergeven.
„ De menschen zyn 't geen zy zyn, en doen 't geen
„ zy doen, het zy goed, het zy kwaad, zeer zelden vol-
„ gens grondstellingen, zeer zelden uit eene vrye, op-
„ eigen overlegging steunende, verkiezing; maar ten deele
„ volgens hun gestel (temperament) —— ten deele uit
„ traagheid, welke het nadenken schuwt; ten deele uit
„ eene verkeerde gewoonte, die hen noodzaakt het tegen-
„ deel te doen van 't geen hun verstand beter keurt;
„ ten deele uit nood en behoefte. De menschen be-
„ oordeelen naar hunne begrippen, en handelen daar,
„ waar hen niets hindert, naar hunne beoordeelingen.
„ Hunne begrippen, echter, en tevens ook hunne beoor-
„ deelingen, neigingen, hebbelykheden en handelwyzen,
„ hangen oorsprongelyk, en meestendeels, niet van hunne
„ eigen verkiezing, maar van de gesteldheid en omstan-
„ digheden, af, in welke zy zich, van hunne wording,
„ tot op het tegenwoordig oogenblik, bevinden. Alle
„ menschen hebben eene neiging tot zinnelykheid, dat
„ is eene begeerte naar aangenaame, een afkeer van on-
„ aangenaame, zinnelyke gewaarwordingen; alhoewel zy,
„ met betrekking tot de voorwerpen dezer neiging, en
„ de manier en wyze hoe zy dezelve voldoen, verba-
„ zend verschillen. Alle menschen hebben gevoel voor eer
„ en schande; dat is, 'er is onder hen niemand, dien
„ 't volkomen onverschillig is, wat anderen van hem den-
„ ken, spreken, en hoe zy zich jegens hem gedragen.
„ Alle menschen hebben hunne luimen, de een meer, de
„ ander minder. Niemand is 'er, die ten allen tyde de
„ zelfde gemoedsgesteldheid, graad van rust, vrolykheid;

„ de

„ de zelfde begrippen over perſoonen en zaaken, de zelf-
„ de warmte van vriendſchap, bezit. De menſchen van
„ alle plaatzen en ſtanden hebben veelvuldige overeen-
„ komſten, met betrekking tot het uiterlyke, onder zich
„ ingevoerd, over welker waarneeming zy meer bezorgd
„ zyn, dan over het volgen der zedelyke inſtellingen.
„ Alle menſchen handelen, meer of minder, volgens voor-
„ oordeelen; dat is, naar begrippen, om welke te on-
„ derzoeken zy noch tyd, noch luſt, noch kracht, noch
„ gelegenheid, hadden, en die men evenwel, zonder ge-
„ noegzamen grond, voor waarheden aanneemt. De men-
„ ſchen, hoe zy ook van elkanderen verſchillen, door
„ opvoeding, klimaat, Godsdienſt en levenswyze, in
„ ligchaam en ziel, in geeſt en hart, in kundigheden,
„ bekwaamheden, neigingen en afkeerigheden, hebben
„ allen echter, meer of minder, zedelyk gevoel, een
„ overblyfzel der edele en reine menschheid behouden, wel-
„ ke hun ingeſchapen was. De menſchen zyn voor ver-
„ hevener deugden, grootere verloocheningen en opoffe-
„ ringen, vatbaar." Alle deeze Waarneemingen worden, door den Schryver, afzonderlyk, uitgebreid of geſtaafd, met bedenkingen, die het wonderſpreukige, 't geen in zommigen derzelven mogt voorkoomen, doen wegvallen. Wy hebben deeze Waarneemingen in haar geheel willen mededeelen, omdat des Schryvers algemeene Theorie der Menschkunde uit dezelve kan worden afgeleid.

Vervolgens handelt de Schryver, onder deeze Afdeeling, over de onderſcheidene Hartstogten, zo die ten goede, als de zulke, welke ten nadeele, werken. Doch in deeze opgave, en in de uitbreiding daar van, hebben wy niets ontmoet, 't welk niet meermaalen, ook in zommige onlangs uitgekoomene Schriften, breedvoeriger is voorgedraagen. Het zelfde mogen wy ook aanmerken omtrent het verhandelde in de tweede Afdeeling, loopende over 's Menſchen Verſtandige Geſteldheid. Het Voorgevoel, de Geestdryvery, en ſoortgelyke onderwerpen, zyn zo menigmaalen beſchouwd in het licht, waarin zy hier geplaatst worden, dat wy geene reden zien voor deeze herhaaling. Had de Schryver zich bepaald tot de voorgeſtelde *Waarneemingen*, en tot eene meer uitgewerkte opheldering en ſtaaving van dezelve, zyn Werk zou meer het voorkoomen van Oorſpronklykheid gehad hebben, en voor de beoeffenaars van het zeer belangryk vak van menſchelyke Weetenſchap, de Menschkunde, van uitgebrei-

breider nuttigheid geweest zyn. De menigte van gemengde Waarneemingen en Bylagen, welke men ginds en elders aantreft, levert thans te veel gronds voor de gisſing, dat men het Werk heeft willen rekken.

Het Beſtaan en de Werkingen van het Dierlyk Magnetismus en het Magnetisch Somnambulismus Proefondervindelyk geſtaafd en Wysgeerig verdedigd; benevens de nodige Onderrichtingen, om de kennis aan deze Geheimen der Natuur ten nutte van den Evenmensch te beſteden. Door den Hofraad VAN ECKARTSHAUSEN. *Uit het Hoogduitsch. Te Dordrecht, by* de Leeuw en Krap. *In* gr. 8vo. 140 *bl.*

Dit Werkje gelooven wy Leezers van allerlyen aart en denkwyze, Dweepers en al te ligtgeloovigen uitgezonderd, gerust te kunnen aanpryzen, mits zy niet anders dan hunne ſnippernuuren, die voor geen nuttiger bezigheden beſtemd zyn, daar toe verkiezen te beſteeden; immers zal voor hun, die in den ſmaak van Democriet vallen, hier een overvloed van ſtoffe, die de lachlust kan verwekken, te vinden zyn, terwyl de zwaarmoedige Heraclietsgezinde geen minder voorraad zal aantreffen, om de dwaasheid, ligtgeloovigheid en misleidingszugt, van zommige menſchen te kunnen betreuren. Zie hier een ſtaaltje.

Onder verſcheidene bewyzen voor het beſtaan en de kragt van het Dierlyk Magnetismus, word in dit Werkje zeer breedvoerig over zeker Ierlandsch Edelman, VALENTIN GREATRAKES, geſprooken, zyne wonderkuuren verhaald, en alles met Getuigſchriften der beroemdſte Mannen (uit de voorige Eeuw; want te dier tyd heeft hy geleefd) bevestigd. In zekeren Brief van Doctor GEORG RUST aan JOSEPH GLANVILLE leest men: „Zedert vier jaaren heeft hy een wonderbaar inſtinkt in zig gevoeld, „en zig verbeeld in zyne ooren de ſtem als van een „Beſcherm-Engel te hooren, die hem toefluisterde: *Gy „bezit de gave om Kropgezwellen te geneezen! — —* „Zyn Vrouw," (op deeze ſchynt het Magnetismus geen vat gehad te hebben, of zy is misſchien van der jeugd af door een kwaaden *Dæmon* bezeeten geweest,) „die hy „'er berigt van gaf, ſchreef dit alles liever toe aan een „verhitte en buitenſpoorige verbeeldingskragt. Daar echter

„ter

„ ter dit fluisteren in de ooren niet ophouden wilde, „ besloot hy eindelyk 'er zig naar te rigten, en vermits „ hem toen gevallig eene Vrouw, met een Kropge- „ zwel, te vooren kwam, beproefde hy wat hy vermogt, „ bestreek het Kropgezwel met zyne handen, en, na dit „ eenige reizen herhaald te hebben, was de Lyderes genee- „ zen." Eenigen tyd daarna kreeg hy, op voorige wyze, dit berigt: „ *Gy bezit ook het vermogen om de Koorts te ge-* „ *neezen!* GREATRAKES begaf zig te midden onder de „ Koortzigen, en genas dezelve met oplegging of be- „ stryking zyner handen. Maar, omtrend een half jaar „ naderhand, fluisterde deeze stem hem op nieuw toe: *Gy* „ *hebt eene Geneezende Kragt in U!* Hy werd zelf hier „ door overtuigd, dat dit zyn geneezingvermogen zig „ over ALLE Ziekten uitstrekte, en het gelukkig gevolg „ rechtvaardigde dit zyn begrip; want, *welke Lyders* hy „ met de hand ook aanroerde, zy zagen hunne Kwaalen „ wyken."

Doch genoeg van deeze Wondergeschiedenissen!

Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden; behelzende het begin der Beschryvinge van het Landschap Drenthe. Eerste Stuk. Te Amsterdam, Leyden, Dorth en Harlingen, by J. de Groot, G. Warnars, S. en J. Luchtmans, A. en P. Blussé *en* V. v. d. Plaats, 1792. *In gr.* 8vo. 243 *bl.*

De opgenoemde Boekhandelaars, die zich, by aanhoudenheid, bevlytigen, om het nog ontbreekende aan den *Tegenwoordigen Staat der Vereenigde Nederlanden*, door den Heer TIRION met zo veel lofs aangevangen, en met behulp van den Vaderlandschen Geschiedschryver WAGENAAR voortgezet, te voltooijen, leveren ons hier het begin der *Beschryvinge* van het Landschap *Drenthe*, dat reeds van ouds een byzonder Gewest heeft uitgemaakt, en zyne eigene Regeering heeft, van andere Landen en Provincien onderscheiden. „ Men kan," leezen wy in eene Aantekening, bl. 14, „ zich niet genoeg „ verwonderen, hoe anderzins naauwkeurige Schryvers „ ten deezen opzigte zeer verkeerde berigten, wegens het „ Landschap, hebben opgegeeven. De Eerw. MARTINET, „ in zyn *Vereenigd Nederland*, getuigt, *dat de Raad van* „ *Staa-*

„ *Staaten de Inkomſten van Drenthe beſtiert.* Even zo „ min ſtrookt het met de waarheid, dat hun Ed. Mog. „ zulk een regt over de andere Provincien zouden oefe„ nen. Zie p. 465." — Een Landſchap welks toeſtemming en medewerking, in de XVIde Eeuw, in belangryke zaaken, van veel gewigts geoordeeld werd; 't geen tot de Unie toetradt, die deedt tekenen door Afgezondenen, welke ook *Zitting* by hun Hoog Mogenden namen. In welken rang het bleef tot den tyd der Overheering door de *Spanjaarden;* ſedert welken het verſtooken is gebleeven van dat voorregt, terwyl *Groningen* en andere Gewesten, *jure post liminii*, weder zyn aangenomen: over welk gemis voor *Drenthe* zich de groote BYNKERSHOEK verwondert. Twee Stadhouders, Prins MAURITS en Graaf WILLEM VAN NASSAU, van de gegrondheid van dit Regt overtuigd, hebben 's Landſchaps belangen gunſtig aanbevolen, en geadviſeerd, om, by voorraad, aan 't zelve de Zitting in den Raad van Staaten toe te ſtaan; terwyl het Hof van *Gelderland* het Landſchap volkomen geregtigd heeft verklaard, om Zitting in de Vergadering der Staaten Generaal te hebben (*).

Om van dit Landſchap, 't welk tot onze Zeven Vereenigde Gewesten dus eene zo naauwe betrekking heeft, en voorheen de gewoone en buitengewoone Landslasten droeg (†), van welke laatſte het, volgens de jongſte regeling, naa de uitgaave van dit Werk, ontſlaagen is, en thans, in de gewoone honderd Guldens, 19 Stuivers en 10 Penn. opbrengt, eene Beſchryving te leveren, hadden de Uitgeevers hunne hoop gevestigd op den Heer en Mr. J. TONKENS; doch werden daarin door diens vroegtydigen dood te leur geſteld. Waar op zy zich vervoegden by den Heer en Mr. JOHANNES HENRICUS PETRUS VAN LIER, ten dien tyde Rentmeester van 's Landſchaps Domeinen, thans Raadsheer by den Hove van Juſtitie in 't Landſchap *Drenthe*, wien het behaagde de Beſchryving van 't zelve, die wy nu aankundigen, vóór eenige jaaren, door een kundig Ingezeten aldaar, tot een byzonder oogmerk, ontworpen, met eenige veranderingen, opheldernde aanmerkingen, en byvoegzelen vermeerderd, mede te deelen. Waar door wy een volledi-

(*) Zie bl. 13—16.
(†) Zie bl. 91.

diger en naauwkeuriger berigt bekomen van dit weinig te recht bekend, hoewel merkwaardig, Gewest.

Zeker komen 'er kleinigheden in, die alleen voor de *Drenthenaaren* van belang kunnen weezen; dan hieromtrent verklaart de Schryver: „ Niemand mispryze de „ aantekening van zommige zaaken, die men voor klei„ nigheden zou kunnen aanzien. Allen naamlyk zyn min „ of meer belangryk voor den onkundigen, en voor alles„ weetenden hebben wy niet geſchreeven. Hadden de „ Schryvers van vroegere en laatere Eeuwen niet in het „ ongelukkig begrip verkeerd, om zogenaamde kleinighe„ den hunne pennen onwaardig te agten, of, door on„ oplettenheid, veele zaaken, die men voor algemeen „ bekend aanzag, voor de vergetelheid te beveiligen, de „ Konſten en Weetenſchappen zouden hedendaagsch tot „ nog hooger toppunt geſteegen zyn, en veele oude en „ nuttige kundigheden, handgreepen en werktuigen, nu „ niet ontbrooken hebben."

De Schryver, of liever de Mededeeler, deezer Beſchryvinge, heeft zich de moeite gegeeven, om, in veele Aantekeningen, aan Benaamingen en Woorden, of verouderd of plaatslyk in gebruik, een Oudheid- en Taalkundig licht by te zetten, 't welk in veele gevallen noodig, in andere nuttig, was, en het genoegen onder het leezen moet vermeerderen.

In dit Eerſte Stuk treffen wy Twee Hoofdſtukken aan. Het Eerſte en voornaamſte voert ten Opſchrift: *Staats-, Burgerlyke-, Kerkelyke- en Natuurlyke-, Geſteltenis van het Landſchap Drenthe.* —— Het Tweede beſtaat uit *Byvoegzels*; het een *Betrekkelyk de Oprigting van het Hof van Juſtitie, in plaats van den Etſtoel, volbragt den 30 Sept.* 1791; het tweede *Betrekkelyk de Invoering van het Drenthſche Landregt, binnen de Stad en Heerlykheid Koevorden:* met de *Inſtructien voor het Collegie der Gedeputeerden van het Landſchap Drenthe*; en de *Inſtructie voor de Drosten van Koevorden en het Landſchap Drenthe, van den Jaare* 1671.

Het Eerſte Hoofdſtuk hebben wy het voornaamſte genoemd, en kwam ons, by het inzien van den korten Inhoud, en het doorleezen des Werks, voor, dat het zeer voegelyk eene ſcheiding in kleindere Hoofdafdeelingen zou hebben kunnen lyden, en daar door een voegelyker houding bekomen, in ſtede van 178 bl. in éénen adem af te loopen. Wanneer de aart der Onderwerpen eene ſchif-

ting

ting aanbiedt, is het den Leezer welgevallig rustplaatzen aan te treffen. Wy zullen, om hem te doen weeten wat hy in dit lange Hoofdſtuk aantreft, den inhoud voordraagen in die onderſcheidingen, welke ons zeer gepast dunken.

De Gelegenheid, Grenzen Omtrek, van het Landſchap, of Graafſchap, Drenthe. Verdeeling in Dingſpillen. Verdeeling der Dingſpillen in Karſpelen. Verdeeling in Scholtampten. Ligging en Grenzen der Dingſpillen. Oude Inwoonders. Naamreden. Oude Landsheeren. De Staaten, Ridderſchap en Eigenërfden genaamd. Derzelver Vergadering. Getal en wyze van Stemmen. Vereischten der Riddermaatigen. Haverzaaten. Verſchreeve Ridders. Voorregten der Edelen. Vereischten en Voorregten der Eigenërfden. Karſpelen die ten Landsdage verſchynen. Zitting op den Landsdag. Vergadering in Grollerhout, en over de Hagenſpraaken. Bedienden der Vergadering. Collegie van Drost en Gedeputeerde Staaten. Etſtoel, Lotting en Etten. Aloude Benaaming. Crimineele Vergadering. Zitting der Dingſpillen in den Etſtoel. Georſpraaken. Wapen van het Landſchap. Landregt, Wetten en Reglementen. Privilegien. Erfſtadhouderſchap. Drostampt. Asſesſoraat. Miniſteriaale en andere Ampten en Bedieningen in en buiten het Landſchap. Schultesſen. Keurnooten. Advocaaten. Commiſſen ter Admiraliteit, en Conducteur Militair. Accynſen en Pagten. Haardſtedegeld. Grondſchatting. Omſlagen. Collateraal en 40ſte Penning. Militie op de Repartitie van het Landſchap.

Wy hebben in dit gedeelte niet kunnen naalaaten ons te verwonderen over het aantal van Regenten en Amptenaaren ter beheeringe van een Landſchap welks omtrek men ten naasten by op vyftig uuren gaans rekent, en het getal van welker Inwoonders men niet hooger dan op acht en dertig duizend kan begrooten. Onder de Amptenaaren ſteekt de Heer Landdrost uit, als, naa den Heer Erfſtadhouder, de aanzienlykſte en vermogendſte Amptenaar in 't geheele Landſchap; hy trekt eene ruime wedde; en, als hy te *Koevorden* vernagt, wordt aan hem de gewoone Krygseere beweezen. By zyne aankomst, zo wel als by zyn vertrek, wordt hy uit het grof geſchut begroet, en geeft, geduurende zyn verblyf, het Wagtwoord.

By de vermelding van de Belastingen, vinden wy deeze niet ongepaste aantekening: „ Uit de gedaane Optelling

„ van de Specien der verpacht wordende Accynſen, wordt „ lichtelyk opgemerkt, dat 'er, in het Landſchap *Drenthe*, „ van de Koffy, Thee en Zuiker, geenerhande Impost be„ taald wordt, en dat over den Accyns van den Tabak „ kan worden geaccordeerd, uit welken hoofde dezelve „ ook weinig van belang opbrengt. In het voorbygaan „ zal ik hier eene bedenking in 't midden brengen, te „ weeten, dat, indien eene geringe belasting, by voor„ beeld op het Pond Koffy van twee Stuivers, op de „ Thee van drie Stuivers, op de Zuiker en Tabak van „ éénen Stuiver, by wyze van Havencyns, of inkomend „ regt, gevorderd werd, de Heeren Staaten daar door ge„ noegzaam in ſtaat zouden geſteld worden, zonder eeni„ ge krenking hunner Finantien, om den drukkendſten last „ voor het Gemeen, naamlyk het Hoofdgeld, tot op de helft „ te verminderen. Het gebruik van Koffy, Thee, Zuiker „ en Tabak, offchoon, door gewoonte, maar al te veel „ noodzaakelyk geworden, is en blyft, egter, te eene„ maal eene vrywillige daad, daar, in tegendeel, het Hoofd„ geld, of de Redemptie van het Gemaal, zonder keuze, „ volſtrekt noodzaaklyk moet betaald worden." — In het vervolg merkt de Schryver op, hoe groot, voor een zo weinig bevolkt Gewest als *Drenthe*, de verkwisting in Koffy, Thee en Zuiker, is, en berekent, dat dit 's jaarlyks verre over de tweemaal honderd duizend Guldens beloopt; en dat 'er, tegen zekeren gemaatigden prys berekend, vyftig duizend Mudden Rogge moeten verkogt en uitgevoerd worden om de benoodigde Koffy te betaalen. — Geſtempeld Papier is in het Landſchap buiten gebruik, (bl. 91.).

Dan, om met de opgave van den inhoud voort te gaan, in de ons voorgekomene geſchikter Tweede Afdeeling ontmoeten wy deeze byzonderheden: *Begrooting van 't Getal der Ingezetenen. Standsverdeeling der Ingezetenen. Algemeene Beſchryving der Dorpen. Van de Heerlykheden en eenige Dorpen in 't byzonder, gegraaven Vaarten. Naamreden van Koevorden, Aſſen en Dikkeningen. Producten. Maaten en Gewigten. Jacht. Viſſchery. Leenen. Tienden. Zylſchot. Of het Landſchap minder bewoond worde dan eertyds. Tegenwoordige Ligging niet voordeelig. Aantal der Inwooners tegen de uitgeſtrektheid des Landſchaps vergeleeken. Kerklyke Geſteltenis. Wetten en Gewoonten. Kosters en Schoolmeesters. Orgels. Kerkhoven. Oudheden. Beſchryving der Hunnebedden. Oude*

Stryd-

Strydhamers, Bytels en Urnæ. Oude Grafkelder, en 't geen daar in gevonden is. Oude Tumuli, of Lykheuvels, en 't geen daar in gevonden is. Wapenſchyven. Romeinſche Penningen. Banlöer Kule. Grollerhout. Romeinſche Legerplaatzen. Stad Hunſow.

De kleinheid van het getal der Inwoonderen, in vergelyking van de uitgeſtrektheid der Landſtreeke, zou, gelyk onze Schryver te recht opmerkt, door het toelaaten van andere Gezindheden, onder meer andere huishoudlyke ſchikkingen, zeer kunnen vermeerderd worden, bl. 92. Te weeten, men vindt in het Landſchap *Drenthe* geene andere Kerken, dan de zulken, welke door Leeraars van de *Gezindte der Hervormden* bediend worden. Alleenlyk heeft men, zedert vier jaaren, een Statie van *Roomſchgezinden te Koevorden*, en, zo wel hier als te *Meppel* en op het *Hoogeveen*, eene kleine *Joodſche* Synagoge. Een algemeen erfgerugt, of overlevering, als of 'er, naamlyk, geen *Roomſch* Priester binnen het Landſchap, zonder verlof, zou mogen vernagten, wordt meestal als een ſtaalen Wet beſchouwd (*). Intuſſchen is my niet bekend, dat 'er zulk een verbod voorhanden is: zeker althans gaat het, dat deeze Wet niet gehandhaafd wordt, en buiten gebruik is. Intuſſchen is het mogelyk, dat men, ten tyde der Reformatie, het neemen van zulk een Beſluit noodig heeft geoordeeld, om alle poogingen, tegen het opgang maaken van den Hervormden Godsdienst, voor te komen.

Als eene byzonderheid vinden wy, by 't melden der Kerk in de Heerlykheid *Hoogersmilden*, opgetekend, dat men *in die Kerk, zo min als elders in deezen oord*, geene Klokken aantreft; *doch men* heeft 'er een zonderling en elders ongewoon gebruik ingevoerd, om de Gemeente van het aanvangen der Godsdienſtoefeningen te verwittigen. Men onderhoudt, naamlyk, een Tamboer, die, door het ſlaan van de eene of de andere marsch, deeze waarſchuwing doet.

Wat de Oudheden betreft, en 't geen wyders volgt, *is*, by verkorting, ontleend uit de *Oudheidkundige Brieven* van J. VAN LIER, in 's Hage 1760, by P. VAN THOL; ge-

(*) L. P. KRAIJENHOF, in zyne *Geographie*, bl. 378, geeft deeze Overlevering op als ware het eene ſtellige Wet.

gedrukt; gepaard met een Voorreden en Aantekeningen van A. VOSMAER (*).

't Laatſte gedeelte des Eerſten Hoofdſtuks, waar van wy een ander zouden maaken, ſtelt ons voor oogen: *Schets van de Natuurlyke Hiſtorie. Heidevelden. Rivieren en Wateren. Meer- of Moerdamp. Zandſtuivingen. Character der Drenthenaaren. Opvoeding der Kinderen. Paarden en andere Beesten. Wilde Dieren. Viſſchen. Houtgewas. Heide en haare nuttigheid. Verſchillende ſoorten van grond. Veenen. Steenen. Geluk der Landzaaten.* Wy zullen hier uit alleen overneemen 't geen onze Schryver zegt aangaande de *Meer-* of *Moerdamp*: „ 's Jaarlyks, in „ de Lente, of in het begin van den Zomer, naar maate „ het ſaiſoen drooger of vogtiger is, beſpeurt men hier „ een verſchynzel, over welks oorzaak en uitwerking „ men elders in geene geringe dwaaling verkeert; iets, „ 't welk te meer te bewonderen is, vermids de waare „ oorzaak niet verre behoeft gezogt te worden. Ik heb „ het oog op dien Rook, of Damp, welke, naar dat de „ windſtreek zich uitſtrekt, meer dan zestig uuren verre „ zich verſpreid (†), en, in 't algemeen, elders by den „ naam van *Meer-* of *Moerdamp* bekend is, om dat men „ onderſtelt, dat dezelve uit de Zee, of uit Moerasſen, „ opſtygt (‡); zynde men voorts van begrip, dat de„ zelve aan de gezondheid der menſchen groot nadeel „ toebrengt. Dan, men dwaalt omtrent het een en an„ der. Geen ondank zal ik, hierom, by den waarheid„ zoekenden Leezer behaalen, indien ik hier de oorzaak „ van dit verſchynzel, overeenkomſtig met de waarheid, „ voordraage.

„ Alle voorjaaren wordt een groot aantal Morgens Veen„ land (§), in de Provincien van *Vriesland*, *Groningen* en „ Over-

(*) In het Eerſte Deel onzer *Vaderl. Letteroefeningen*, hebben wy van dit Werk een zeer breedſpraakig Verſlag gegeeven, bl. 385.

(†) Het is zeker, dat men deezen Rook, of Damp, nog veel verder waarneemt. Doch hier wordt alleen de afſtand aangeweezen welken ik zelve meermaalen heb waargenomen.

(‡) *Meer* en *Maar* betekent, in de oude en nog heden in de Hoogduitſche Taal, de *Zee*; en *Moer*, of *Moeras*, in 't byzonder, de hooge *Veenen*.

(§) Niet onwaarſchynlyk mag dezelve wel op vier duizend Morgens bepaald worden.

„ *Overyssel*, als mede in het Landschap *Drenthe*, en in „ *Munsterland*, tot de Boekweitteelt, op de volgende „ wyze, toebereid. De hooge Veenen, om het overtollige „ water, 't geen deeze spongieuse gronden influrpen, af „ te leiden, worden, in 't gemelde saisoen, begrupt; „ waar door de oppervlakte eene genoegzaame droogte „ bekomt, om met een *Hak* (*) te kunnen omgespit „ en in kluiten verdeeld worden. 't Zyn deeze kluiten, „ welke, naa eenigen tyd, wanneer ze droog genoeg zyn, „ in brand gestooken worden. De dikke Rook, welken „ deeze verbranding doet oprysen, en die zich door „ den wind verspreid, veroorzaakt dien *Moer-* of *Meer-* „ *damp*, waaromtrent men zich zulk een verkeerd denk- „ beeld gevormd heeft. En dat deeze Rook geene na- „ deelige uitwerking op de gezondheid te wege brengt, „ leert de ondervinding in deeze Gewesten, alwaar die „ Rookdamp het eerste en dikste wordt waargenomen.

„ Deeze Damp is veeltyds zo dik, dat men, in eenige „ dagen, de Zon daar door niet kan ontdekken, of dat „ dezelve zich bloedrood vertoont; en dezelve is van „ langer of korter duur, naar maate de Veennerf droo- „ ger, het saisoen gunstiger, of de wind sterker, is. Op- „ merkelyk is het, dat, geduurende den tyd waarin dee- „ ze Veenrook plaats heeft, zeer zeldzaam Onweder be- „ speurd wordt. Intusschen schryft men aan deezen Rook „ toe, dat dezelve veele Insecten, welke den bloemknop „ of bloezem der Vrugtboomen beschadigen, zoude ver- „ oorzaaken, en alzo de hoop op eene ryke inzameling „ te leur stelt. Naa de verbranding der Veennerf wordt „ de asch ingeëgd, en de Boekweit gezaaid, waar van „ veeltyds een goede Oogst wordt ingezameld. Volgens „ eene doorgaande gewoonte, moet de Bearbeider een vier- „ de gedeelte aan den Eigenaar der Veenen, voor het ge- „ bruik daar van, betaalen.

„ Deeze verbranding van de oppervlakte der Moerassen „ heeft een tweederlei nut; eerstelyk om de Veenen, die „ tot Turfgraavery zullen dienen, van de ruwe Veennerf, „ of Bonkaarde, te ontblooten; en ten anderen om door „ de Boekweitteelt geen gering voordeel te genieten. Met „ dit

(*) De *Hak* is een puntige Schop, of Spade, die na binnen krom gebobgen is. Men slaat dezelve in den grond, en haalt ze dan na zich, met een kluit van den Veengrond.

„ dit laatſte oogmerk alleen worden ook Veenen gebrand,
„ die tot het graaven van Turf, by gebrek aan Vaarten
„ om deeze Brandſtoffe af te voeren, niet gebruikt kun-
„ nen worden. Naa dat deeze Verbranding twee of drie
„ jaaren achter een geſchied is, worden eenige jaaren
„ vereischt om de Veennerf, andermaal, de vereischte
„ vastigheid te doen verkrygen om deeze bewerking te
„ hervatten. Intuſſchen ontbreekt het nimmer aan gron-
„ den, waar op dezelve geſchieden kan."

Vaderlandsch Woordenboek, oorſpronglyk verzameld door J. KOK. *XXVIIſte Deel. Met Kaarten, Plaaten en Pourtraiten. Te Amſterdam by* J. Allart. *In gr.* 8vo. 384 *bl.*

Soortgelyke Aanmerkingen, als wy ons genoodzaakt vonden op het laatst voorgaande Deel deezes uitvoerigen Werks te maaken (*), gebiedt ons het tegenwoordig afgegeeven Deel te herhaalen. Eigenaartig verwagt men in een Werk van deezen aart *Perſoonen* en *Zaaken* vermeld te vinden zo veel mogelyk *tot den Tegenwoordigen tyd:* ras genoeg wordt het, ondanks alle aangewende moeite tot deeze volkomenheid, onvermydelyk gebrekkig.

Wy raadpleegden, by het overlyden van den Hooggel. H. A. SCHULTENS, der *Leydſche* Hoogeſchoole, in Oogſtmaand deezes Jaars, te vroeg helaas! ontvallen, dit *Woordenboek*, om 'er de Voorzaaten deezes bekwaamen en braaven Mans, die mede in het zelfde Vak dier Hoogeſchoole tot Cieraaden, en der Oosterſche Oudheid en Taalkunde tot voorlichtende Fakkels, ſtrekten, in naa te zoeken; doch geen woord van deeze Mannen! — — terwyl geheele bladzyden by bladzyden gevuld zyn met veel min Verdienſtlyken, of wier Leeven en Bedryf allerwegen kan gevonden worden, en die ons, tot verveelens toe, de oude Geſchillen tuſſchen de *Contra-Remonſtranten* en *Remonſtranten* herinneren.

Andere nieuwe Artykels zyn gebrekkig: hoe veel meer, b. v., zou 'er te zeggen gevallen hebben van den Lui-

te-

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 't Jaar 1792, 1ſte St. bl. 175.

lenant Admiraal KORNELIS SCHRYVER? Men hadt flegts de *Jaarboeken* open te ſlaan. Die ook het ſtoutmoedig gedrag van den *Oost-Indiſchen* Schipper J. FREDERIK SCHRYVER, tegen een *Engelsch* Oorlogſchip ſlaande, vermelden. Een Bedryf, 't welk 's dapperen Mans naam en daad geregtigde om in een *Vaderlandsch Woordenboek* te verſchynen; althans in een dat zo uitgebreid is, en veel vermeldt dat min geheugenis verdient.

Doch wy maaken geen Register van overgeſlaagene of gebrekkig behandelde *Artykelen*; waar toe wy anders, byzonder de laatſte Tydperken onzes Vaderlands, ruime gelegenheid zouden aantreffen. Het bygebragte dient alleen ter Herinneringe aan de Heeren, die de verzamelde Brokken van den Heer KOK zamenvoegen of vermeerderen.

Volgens gewoonte iets ontleenende uit elk Deel, valt thans ons oog op SIKKE SJAARDEMA, hier beſchreeven als „ een *Friesch* Edelman, om zyne ongemeene zugt voor 's Lands Vryheid, en grootmoedige Belangloosheid, zeer vermaard in de Aloude Geſchiedenisſen. Hy werd gebooren omtrent het einde der Twaalfde, of het begin der Dertiende, Eeuwe. Dit leiden wy daar uit af, dat hy omtrent het Jaar 1240 tot *Poteſtaat* van *Friesland* werd verkoozen; welke waardigheid niet dan aan Mannen van beproefde trouwe en ervaarenisſe werd opgedraagen. Van zyne zugt voor de welvaard van 't Gemeene Land getuigt de voorſpoed, welke het Gewest, onder zyne Regeering, genoot. Van de opgemelde hoedanigheden, Vryheidsliefde en Belangloosheid, kan het volgende ten voldingenden bewyze dienen.

„ Tot geluk der *Frieſche* Landzaaten, hadt het gezag, welk zich de *Hollandſche* Graaven over hen hadden weeten aan te maatigen, in den leeftyd van SJAARDEMA een einde genomen. Om die onafhangelykheid te handhaaven, hadt men, voornaamlyk, aan hem het Poteſtaatſchap opgedraagen. Intuſſchen bekleedde Koning WILLEM, onder de aloude *Hollandſche* Graaven, by den naam van WILLEM DEN II bekend, de Graaflyke Waardigheid over *Holland*. Heerschzugtig van aart, en alles te werk ſtellende om zyn vermogen uit te breiden, gevoelde hy een' heimlyken ſpyt, dat het gezag, welk zommigen zyner Voorzaaten over *Friesland* hadden geoefend, op hem niet was afgedaald. Om deeze ſchade te beteren, zogt hy zich, op eene liſtige wyze, in te wikkelen in de

gunst van verſcheiden Grooten. Onder andere ſchonk hy aanzienlyke giften aan de Abten en Prelaaten, om hen alzo te beweegen tot aanneeminge van hem voor Heer van *Friesland*, gelyk zy zommigen zyner Voorzaaten daar voor erkend hadden. Zy aanvaardden de gunstbewyzen; doch droegen een te edel hart in hunnen boezem, om daar voor 's Lands Vryheid en Onafhanglykheid te verkoopen. Om evenwel den Koning niet plotſeling voor het hoofd te ſtooten, en met een het uitzigt op verdere gunstbewyzen af te ſnyden, gaven zy een dubbelzinnig antwoord, en weezen hem tot 's Lands Poteſtaat SIKKE SJAARDEMA, als zonder wiens toeſtemming en medewerking de Graaf nimmer zyn doelwit zou kunnen bereiken. Straks wendde zich Koning WILLEM met een Brief tot den Poteſtaat, vol van aanbiedingen van weldaaden en gunstbetooningen, indien hy hem ter bekominge van den begeerden Titel, en het daar aan verknogte Gezag, de behulpzaame hand wilde leenen. Maar hoe groot was 's Konings te leurſtelling, wanneer hy van den Vryheidminnenden en Grootmoodigen *Fries* eenen Brief ontving van den volgenden inhoud:

Grootmagtige Koning!

„ Wil u niet te vergeefsch vermoeien. Meent gy, „ dat ik, om my en myn Geſlacht te verheffen, een „ Verraader wil zyn, en de Naakomelingen van die Vry„ heid berooven, welke onze Voorvaders boven alle goe„ deren geſchat hebben? Verre van my een geldgierig „ en oneerlyk hart! Vaar wel, en wil my met uwe Brie„ ven niet meer begroeten in dier voege; want ik wil „ naa deezen geene van u ontvangen. —— Uit onzen „ Huize SJAARDEMA."

„ Om zynen afkeer van den aan hem gedaanen voorſlag nog duidelyker te doen openbaar worden, vindt men aangetekend, dat SJAARDEMA, tot ſpyt van den *Hollandſchen* Graave, gouden Penningen deedt ſlaan; op de eene zyde van welke men deeze woorden las: SIXTUS SJAARDEMA, POTESTAS FRISLÆ; en op den anderen kant een Man verbeeld zag, die geld uit zyne hand liet vallen; zinſpeelende op SJAARDEMA's Afwyzinge van de Graafſlyke Aanbiedinge, met het Randſchrift: LIBERTAS PRÆVALET AURO. *De Vryheid is meer waardig dan Goud!*"

Aan het einde deezes overgeſchreeven Artykels vinden wy,

wy, niet naar de doorgaande gewoonte, die op goeden grond ſteunt, en ter naazoekinge veelal eene bepaalder aanwyzinge, dan meest geſchiedt, zou vorderen, geene aanduiding, vanwaar die Geſchiedenis ontleend zy. Dit bewoog ons den grond, waar op dit Verhaal ſteunde, na te zoeken. Weinig moeite hadt het in, dien te vinden by WINSEMIUS, in zyn *Frieſche Kronyk*; doch teffens troffen wy aan, dat UBBO EMMIUS uitdruklyk zegt: *'t geen zommigen in dit gedeelte der Historie omtrent* SICCO SJAARDEMA *beuzelen, agt ik zelfs der moeite niet waardig om aan te haalen.* De Brief is nogthans geplaatst in het *Charterboek van Friesland.* De egtheid is zeer te verdenken, en de Jaartekening by WINSEMIUS, 9 Aug. 1239, wil men die houden, zou de valschheid uitmaaken; want dan was WILLEM omtrent elf jaaren oud, en nog by lang geen *Roomsch Koning.* Wy laaten aan zyne plaats 't geen de Heer J. MEERMAN, in zyne *Geſchiedenis van Graaf* WILLEM *van Holland, Roomsch Koning*, I D. bl. 355, over dit Gedrag van SJAARDEMA, de egtheid des Verhaals aangenomen zynde, oordeelt; doch 't geen die Schryver, bl. 361, aanvoert, als redenen om aan deeze geheele Gebeurtenis weinig geloof te ſlaan, heeft vry veel gewigts. —— Waarlyk men behoorde, by het bearbeiden eens Werks dat een *Vaderlandſche Bibliotheek* moest uitmaaken, meer op de Geſchiedkundige Waarheid te zien, althans het geen twyfelagtig is niet als een onbetwiste Gebeurtenis te neder te ſtellen.

Tegenwoordige Staat van Zweeden, door den Heer CATTEAU. *Uit het Fransch vertaald, en met Aantekeningen en Byvoegzels vermeerderd. Te Utrecht by* B. Wild en J. Altheer, *en te Rotterdam by* J. Meyer. *In gr. 8vo.* 378 *bl.*

Geene ongepaste bynaamen voegen wy aan deezen *Tegenwoordigen Staat van Zweeden* toe, als wy denzelven *leerzaam, onderhoudend* en *veelbevattend*, noemen. De Heer CATTEAU vondt zich tot het vervaardigen deezes Werks in ſtaat geſteld, doordien hy zich lang in *Zweeden* opgehouden, het binnenſte des Rykx doorreisd, en de Taal des Lands geleerd, hadt. Voorts hadden verſcheide *Zweeden*, grondig onderrigt van alles wat betrekking heeft tot hun Vaderland, hem, door het doen toe-

ko-

komen van Gedenkſchriften, hunne kennis medegedeeld. En putte hy uit de ryke bronnen van veele Werken in *Zweeden* in 't licht gekomen, door hem in de Voorreden vermeld; ſlegts twee der Werken in *Frankryk*, *Engeland* en *Duitſchland*, en elders, over *Zweeden* in 't licht gegeeven, die van SHERIDAN en CANZLER naamlyk, erkent hy hem van nut geweest te zyn. Misſchien waren de *Travels* van W. COXE; waar van de twee eerſte Deelen te *Londen* in den Jaare MDCCLXXXIV het licht zagen, en het derde, eene herhaalde Reis door de Noordſche Ryken behelzende, in MDCCXC uitgekomen, hem onbekend. Deeze hadden, anderzins, zo zeer als eenige Buitenlander, die over *Zweeden* ſchreef, verdienen geraadpleegd te worden (*).

Aan de *Zweedſche* Natie, in wier midden hy zo lang geleefd en verkeerd heeft, biedt de Schryver dit Werk aan, waaromtrent hy met waarheid betuigt: „ De zorgvuldigſte onzydigheid heeft myne pen beſtuurd; ik heb „ geſchreeven 't geen myne oogen gezien hebben, myn „ geest gedagt, en myn hart gevoeld, heeft. Gy weet het, „ 'er is geene menschlyke Maatſchappy, welke haare onvolmaaktheden niet heeft: dezelve zonder bitterheid „ aantoonende, ſpoort my aan, dezelve te verbeteren. „ Voor het overige, is het uwe agting, waar naar ik yverig haak, en ik zou niet anders dan uwe veragting „ verdiend hebben, indien de vleijery my de belangen „ der waarheid hadt doen verraaden."

Lang was hy, naa het verzamelen der Stukken tot het opſtellen van dit Werk, in 't onzekere geweest omtrent het ontwerp, 't welk hy wilde volgen; eindelyk dagt hem best en geregeldst, het geheel te ſchiften in XXIII Hoofdſtukken, die de volgende Opſchriften voeren: I. *Natuur- en Aardrykskundige Geſteldheid.* — II. *Geſchiedkun-*

(*) Wy vermelden dit in 't byzonder; dewyl wy deeze gelegenheid waarneemen, om onzen Leezeren te herinneren, dat het voornaamſte en weetenswaardigſte uit deeze Reizen getrokken, in den vorm van Brieven gegooten, en uitgegeeven, is by den Drukker deezes, YNTEMA, onder den Tytel van *Beſchouwing der Maatſchappy en Zeden, in Poolen, Rusland, Zweeden en Deenemarken, doorvlogten met Voorvallen, eenige uitſteekende Characters betreffende*; welker leezing tot eene breedere opheldering van zeer veele kort aangeroerde byzonderheden van den Heer CATTEAU zal kunnen ſtrekken.

kundige Schets. — III. *Naam, Wapens, Tytel, der Konings, Kroening, Hof, Koninglyke Familie, Hofplaats, Sloten.* — IV. *Verbintenisſen met vreemde Mogenheden.* — V. *Regeeringsgeſtaldheid.* — VI. *Inwendig Beſtuur.* — VII. *Godsdienst.* — VIII. *Burgerlyke en byſtraftyke Wetten.* — IX. *Krygsturigtingen.* — X. *Ridderorden.* — XI. *Inkomſten en Uitgaven der Kroon.* — XII. *Bevolking.* — XIII. *Natuurlyke Rykdommen.* — XIV. *Land- en Akkerbouw.* — XV. *Nyverheid.* — XVI. *Binnenlandſche Koophandel.* — XVII. *Buitenlandſche Handel.* — XVIII. *Geldmiddelen, Muntſpecien, Gewigten en Maaten.* — XIX. *Openbaare Opvoeding.* — XX. *Volks-Character, Zeden en Gebruiken.* — XXI. *Over de Taal.* — XXII. *Kunſten en Wetenſchappen.* — XXIII. *Oudheden.* Den Regeeringsvorm van MDCCLXXII, in deszelfs uitgeſtrektheid, in het Hoofddeel van de Staatsgeſtaltenis niet hebbende kunnen invoegen, en dit Stuk nogthans alle aandagt en opmerking verdienende van de geenen die de Staatkundige Wetten van *Zweeden* begeeren te kennen, heeft hy het aan 't einde geplaatst.

Den tyd, wanneer de Heer CATTEAU dit zo wel uit elkander gezette Werk opſtelde, duidt hy in de Voorrereden, die geen Jaar- of Dagtekening draagt, aan; ſchryvende: „Myn oogmerk is, een Land te doen kennen, „ 't welk door veele groote Mannen vermaard geworden „ is; een Land, het welk langen tyd de Scheidsman van „ Europa is geweest, en, gedurende één-en-twintig jaaren, „ talryke Magten, die zich tegen 't zelve verbonden hadden, het hoofd gebooden heeft; een Land, 't welk, zelfs „ naa zynen val, door zyne huislyke Omwendingen, en „ door zyne aangewende poogingen tot herſtelling zyner „ rampen, zich de aandagt en oplettenheid des onderzoekers heeft waardig gemaakt; een Land, eindelyk, het „ welk thans, met kloekmoedigheid, eenen gedugten en „ magtigen Nabuur beoorloogt." — Voor den Vertaaler, die zich van zyne taak wel gekweeten, en eenige Byvoegzels en Aanmerkingen by het Werk gedaan heeft, was dus, zo veel laater dit Werk in de *Nederlandſche* Wereld zendende, een ruim veld geweest om die Byvoegzels te vermeerderen, en zich niet te vergenoegen met de zeer korte Aantekening op bl. 82: „ *Zweeden* in den Oorlog tuſſchen *Rusland*, *Oostenryk* en „ de *Porte*, ingewikkeld zynde, tastte hetzelve *Rusland* aan; „ doch

„ doch met geen gelukkig gevolg. Een byzondere Vre-
„ de, in de Maand Augustus des Jaars 1790, op het
„ onverwagtst, tusschen de Keizerin van *Rusland* en den
„ Koning van *Zweeden* geslooten, maakte aan den Oor-
„ log tusschen die beide Mogenheden weêr een einde."
Het Hoofddeel der *Regeeringsgeschiedenis* loopt tot den Jaare MDCCLXXII. Hier aan hadt niet weinig weetenswaardigs en belangryks kunnen toegevoegd worden.

Leerzaam, *onderhoudend* en *veelbevattend*, hebben wy gezegd de, onzes oordeels, welvoeglyke bynaamen van dit Werk te weezen. Overvloed van plaatzen biedt zich aan; om deezen onzen lof te wettigen; het afschryven van een enkel Hoofddeel zou hier genoeg volstaan kunnen; dan liever willen wy hier en daar wat ontleenen, om den Schryver in meer dan een opzigt in zyne denkwyze en schryftrant te doen kennen.

's Schryvers penceel is, wanneer het op schilderen aankomt; en geene voeglyke gelegenheid daar toe laat hy voorby glippen; daar op volmaakt afgerigt. Zie hier een kleine: „ De groote wegen in *Zweeden* zyn hard en
„ breed: allen kronkelende loopende, verschaffen zy
„ dikwyls eene aangenaame verrasfing; waar door de-
„ zelve minder verveelende zyn. De schilderagtigste too-
„ neelen vertoonen zich in menigte; daar is 'er, waar-
„ uit de landschapschilder het grootste nut kan trekken,
„ en die een romansch karacter hebben het welk men
„ bezwaarlyk elders zou vinden. Het oog vermaakt zich
„ in het beschouwen dier treurige en woeste rotsklom-
„ pen, hellende over eene groenende weide; dier duis-
„ tere en digte bosschen, welke zich hier en daar ope-
„ nen, om, in derzelver doodsche schuilhoeken, begraas-
„ de velden en kudden te doen ontwaar worden; dier
„ vreedzaame hutten (*), staande tegen zandige gebergten,

(*) Men reist in *Zweeden* somwylen geduurende vier-en-twintig uren door bosschen, en tusschen rotzen, zonder eene andere woning te zien dan die der *Chivergoors*, zynde boeren Postmeesters. De *Chivergoors* woonen gemeenlyk op twee, somtyds op drie, en dikwyls zelfs op vier, mylen afstands van elkander, en hebben, behalven hun houten hut, slegts een paar hutten voor hun vee of voor hun graan, en een klein vierkant stuk gronds om 'er hop op te zaaijen. Deeze lieden weeten weinig van moeskruis-

„ ten, op welker kruinen eenige verſtrooide dennen
„ door den wind bewoogen worden. Met veel moeite
„ eenen ſteilen berg beklommen, en deszelfs top bereikt,
„ hebbende, ontdekt men eene vloeiende vlakte, om-
„ geeven door een bosch, welks geboomte zich in 't
„ zelve ſpiegelt; dit eenzaam bosch, waarin eene
„ doodſche ſtilte heerscht, doorwandelende, en geloo-
„ vende verre van de menſchen en derzelver wooningen
„ afgeſcheiden te zyn, verandert in eens het tooneel;
„ de gezigtëinder breidt zich uit, en men ontdekt ge-
„ *hugten*, tuinen en velden, in welken kloeke ſterk
„ geſpierde armen den veldärbeid oefenen."

De Inrigting des Ryksdags beſchryvende, die zamengeſteld is uit den Koning en de vier Ordens, den Adel, de Geestlykheid, de Burgery en de Boeren, laat de Heer CATTEAU zich wegens de *Boeren* dus hooren: „ De
„ Boeren, die de landen, welke zy en hunne afkome-
„ lingen bezitten, bebouwen, magtigen, zo lang zy om-
„ trent hunne verbintenisſen met de Kroon niet in ge-
„ breke blyven, de Orde der Boeren op den Ryks-
„ dag. *Zweeden* is het éénig Land, waar de vertegen-
„ woordigers van het lichaam der Landbouwers eene
„ byzondere en onderſcheiden klaſſe in de Volksverga-
„ deringen uitmaaken. In de beraadſlaagingen, betreklyk
„ de algemeene belangen, kunnen veele zaaken voorko-
„ men, die een Landman niet kan kennen, en naar
„ waarde ſchatten; doch 'er worden ook veele overwoo-
„ gen en verhandeld, die hem byzonder betreffen, en
„ tot welker ontzwagteling zyne gevoelens van het groot-
„ ſte nut kunnen zyn. In de onderzoekingen zelfs, die
„ buiten hem ſchynen te zyn, kan hy een goed door-
„ zigt hebben, wanneer de zaak hem in haar waare dag-
„ licht wordt voorgeſteld; het eenvoudig gezond ver-
„ ſtand en de natuurlyke redenkunst oordeelen dikwyls
„ niet min verſtandlyk en bondig, dan een door oefe-
„ ning en arbeid aangekweekt verſtand." —— „ Alles,"
ſchryft hy wyders, „ is treffend in de ontzagverwek-
„ kende vertooning eens Ryksdags; doch men wordt in-
„ zonderheid getroffen door de rol welke de Boeren op
„ dit

kruiden, en eeten ſchier niets anders dan brood in melk geweekt, en hier mede leeven zy, met hunne Vrouwen en Kinderen, vrolyk en vergenoegd, zyn ſterk en gezond.

„ dit ſtaatlyk tooneel ſpeelen: hoe ſchoon is het, den
„ Landbouwer, in zyn eenvoudig boersch gewaad,
„ plaats naast de andere Inwoonders te zien neemen,
„ den Throon met vrymoedigheid naderen, en den Vorst,
„ zonder verlegenheid, zonder ſchroom, aanſpreeken!
„ Rampzalige *Ruſſiſche* en *Poolſche* Boeren, hoe verre
„ zyt gy van deeze treffelyke beſtaanlykheid verwyderd!
„ Gy beſproeit het aardryk met uw zweet, wanneer gy
„ met veel moeite en arbeid hetzelve doorſnydt; en nooit
„ verzoet het denkbeeld van één dier voorregten, van één
„ dier voordeelen, welke der Menschheid eer en luister
„ byzetten, uwe kwellingen en moeilykheden, noch ſtort
„ vreugde en vertroosting in uwe hutten! Gy hebt noch
„ Eigendom, noch Vaderland; een wreed Despoot offert
„ u aan zyne wonderzinnigheid op, en gy durft de klag-
„ ten niet uitbrengen, welke een verbitterd hart u
„ op de lippen legt! — — — Verſchoont, Leezers,
„ die afgeperſte beweeging eener Ziele, die alle ſterve-
„ lingen, van welken rang zy ook zyn, bemint en hoog-
„ ſchat; eener Ziele, die ſmerte gevoelt, wanneer zy een
„ mensch onder het juk des rampſpoeds gedrukt ziet,
„ die zich vergramt, wanneer zy hem ziet veragten en
„ onteeren."

Elders van den Boerenſtand ſpreekende toont hy zeer ingenomen met denzelven in *Zweeden* te weezen. „ Hoe
„ belangryk is het, den Mensch in deezen ſtaat te be-
„ ſchouwen, waarin hy zich het naast by zyne oor-
„ ſpronglyke beſtaanlykheid bevindt! Deeze agtenswaar-
„ dige Stervelingen, welken een naarſtige arbeid van de
„ ondeugd verwydert, op wier voorhoofd onſchuld en
„ opregtheid rusten, die geen andere pragt en wellust
„ kennen, dan eenen ſchoonen Hemel, en een verruk-
„ lyk groen, zouden zy niet eerder de oplettenheid tot
„ zich trekken, dan die Hoveling, die zich alleen door
„ laag kruipen verheft, dan die Gunſteling van het ge-
„ luk, ſlaapende op het dons, in de armen van den wel-
„ lust, dan die Pronkert, die de waardigheid van den
„ mensch bezwalkt, door de beuzelagtigheid van zynen
„ ſmaak? Laaten wy in de hut van den *Zweedſchen* Land-
„ man treeden; 'er heerscht orde, zindelykheid, gast-
„ vryheid, en meestal welgeſteldheid; men beſchouwt met
„ genoegen den Bewooner; zyn voedzel is eenvoudig,
„ maar kragtig, en overeenkomſtig met het Gewest; zyne
„ kleederen zyn alleen tot verwarming, en niet tot cie-

„ raad;

„ raad; hy is geen ſlagtoffer van Staatkundige onderdruk-
„ kingen; eene ziele, welke door het juk van *Despotis-*
„ *mus* niet is verpletterd geweest, noch gedrukt door
„ het gewigt der elende, ſtraalt uit zyne oogen; hy kan
„ gemeenlyk leezen en ſchryven; de voornaamſte trekken
„ uit de Geſchiedenis zyns Lands zyn hem bekend; hy
„ ſpreekt daar over met zyne Kinderen, en ontſteekt
„ in hun hart het vuur van Vaderlandsliefde.

„ Men heeft 'er verſcheidene gezien, die, in de hach-
„ lyke *tyden*, waarin Regeeringloosheid onrust en twee-
„ dragt verſpreidde, eene rol geſpeeld hebben. De naam
„ van OLOF HOKANSON zal altyd in *Zweeden* geëerbiedigd
„ zyn: deeze Landman, gebooren in een Dorp van de
„ Provincie *Blekingen*, was twaalfmaal Afgevaardigde en
„ achtmaal Spreeker op den Ryksdag. Toen de Staaten,
„ 1743, over de keus van een Troonsopvolger raad-
„ pleegden, verkoozen de Adel, de Geestlykheid en de
„ Burgerſtand, eenpaariglyk, ADOLPH FREDERIK; de Boe-
„ ren keurden deeze Verkiezing niet goed, ſtonden op,
„ en wilden hunne Stem alleen aan den Prins van *Deene-*
„ *marken* geeven: HOKANSON ſtelde zyne poogingen te
„ werk, ten einde hun tot bedaaren te brengen; hy
„ vergaderde hen, en deedt hen binnen een uur tot het
„ gevoelen der andere Volksvertegenwoordigers overgaan.
„ Deeze waardige Vaderlander overleedt te *Stokholm*, ge-
„ duurende den Ryksdag van 1769, in den Ouderdom
„ van 75 Jaaren. Men deedt hem eene pragtige Be-
„ graafenis aan; de Maarſchalk, de Spreekers van de
„ Geestlykheid en den Burgerſtand, alle de Afgevaar-
„ digden van den Boerenſtand, en verſcheidene van die
„ der drie andere Standen, maakten zyne Lykſtatie uit.
„ Hy werd in de Kerk van *Ridderholm* bygezet, alwaar
„ hy eene plaats kreeg in het Familiegraf der Graaven van
„ FERSEN. —— HOKANSON was met een billyk oordeel
„ en gezond verſtand begaafd, en had de gaaf van wél
„ te ſpreeken; zonder eenige Letteröefeningen verrigt te
„ hebben, hadt hy door waarneeming en leezen kundig-
„ heden verkreegen. De Eer, welke hy in de Hoofd-
„ ſtad genoot, de Vermaaken, tot welken hem toegang
„ werd gegeeven, ontnamen hem niets van zyne loflyke
„ eenvoudigheid; te *Stokholm* aan de pragtige tafels van
„ de Grooten des Ryks gezeten hebbende, keerde hy
„ niet minder vergenoegd en te vreden na de landlyke

„ maaltyden, welken zyn hut hem aanboodt; met de-
„ zelfde hand, waar mede hy de Besluiten des Ryksdags
„ tekende, stuurde hy het kouter, waar mede hy de
„ vooren des velds tekende. —— De Koning FREDERIK,
„ door de Zuidlyke Provincien des Ryks reizende, hieldt
„ met zyn Gevolg stil by HOKANSON, en het Middagmaal
„ by deezen goeden Landman. Hoe belangryk moest
„ deeze ontmoeting van de Kroon en den Ploeg zyn!
„ Welk eene genoeglyke vreugde moest de ziel van FRE-
„ DERIK ondervinden, indien de trotschheid en groothe-
„ den dezelve niet ongenaakbaar hadden gemaakt voor
„ de gevoelens, welken de Natuur bemint!"

Breeder, dan wy bedoeld hadden, is de aanhaaling, de *Zweedsche Boeren* betreffende, uitgeloopen; dan Leezers, wier hart wél geplaatst is, zullen zich des niet belgen. Meest altoos maakt de Heer CATTRAU in elk Hoofdstuk een aanloop tot de zaak daar in verhandeld, die zyne denkwyze over 't een en ander aan den dag legt. Hoe welgepast begint hy het Hoofddeel over den *Godsdienst:* „ De duisternisfen der onkunde heerschten
„ overal; het Bygeloof drukte den geest der menschen,
„ met het juk van duizend dwaalingen, ter neder; ydele
„ kunstgreepen waren het weezenlyke van den Gods-
„ dienst geworden; men deedt alles voor GOD, behal-
„ ven 't geen hy eischte. Op dit voor de Mensch-
„ heid vernederend tydstip namen de *Zweeden* het *Chris-*
tendom aan." —— Vermeld hebbende, hoe *Pausdom*, *Cal-*
vinismus en *Lutherdom*, na den voorrang dongen, en
't laatste bepaald werd voor altyd de Godsdienst der
Zweeden te zullen zyn, vaart hy voort: „ Men was
„ ten tyde der Hervorming genoeg verlicht, om de mis-
„ bruiken te zien, welke in de Kerk ingevoerd waren;
„ maar men was het niet genoeg om het zagtaartig en
„ vreedzaam karakter te bekleeden, het welk woeste ze-
„ den en schandelyke vooroordeelen uit het Christen-
„ dom verbannen hadden. In de algemeene gisting, wel-
„ ke in dien tyd heerschte, moest men zonder twyfel
„ het Geloof vaststellen, en slegts éénen heerschenden
„ Godsdienst toelaaten; maar deeze voorzorg sloot van
„ toen af de liefde en zagtmoedigheid niet uit; men zou
„ het waar karakter van het Euangelie, zonder eenige
„ uitzondering, hebben kunnen volgen, zo dra het werk
„ bevestigd was geworden, en de wysheid der Souve-
„ reinen, eenstemmig met die der Geestlyken, zou, van

„ dit

„ dit oogenblik af, de Godsdienſtige vereeniging heb-
„ ben kunnen doen gebooren worden, welks beſchou-
„ wing thans de ziel des Wysgeers voldoet, en tot
„ troost verſtrekt. — Maar het is uit de Geſchiedenis
„ bekend, dat de Christenen der onderſcheide Gemeen-
„ ſchappen, verre van elkander wederzyds dezelfde be-
„ ſtaanlykheid toe te ſtaan, in de Gewesten waarin zy
„ vereenigd zyn, elkander die groote voorregten heb-
„ ben ontzegd, welke de Menschheid voor ieder Mensch
„ in elk Land tragt te verwerven." Hoe verre men daar van *in Zweeden* vervreemd was, wyst dit Hoofddeel uit; en nog is 'er veel te lenigen in een Land, waar, in deeze verlichte dagen, onder andere harde bepaalingen, de Vaſtſtelling geldt: „ Dat tegen de zulken der *Zweeden*, „ die hunnen Godsdienst verlaaten, volgens de Wetten „ des Lands zal te werk gegaan worden." En welke is de Straf, die de Wet in dit geval voorſtelt; een Straf, ten tyde van KAREL DEN XII bepaald: „ Iemand van de On-
„ derdaanen des Konings van *Zweeden*, van Godsdienst
„ veranderende, zal uit het Ryk gebannen worden, met
„ verlies van allen Regt van Erfenis voor hem en zyne
„ Afſtammelingen!"

Wy twyfelen geen oogenblik, of deeze opgave van de denk- en ſchryfwyze des Heeren CATTEAU zal onze Leezers uitlokken om het Werk zich eigen te maaken, en te zien hoe hy met dien Geest de opgenoemde Hoofddeelen behandelt.

Verzameling van Caſus Poſitiën, Voorſtellingen en Declaratiën, betrekkelyk tot voorvallende Omſtandigheden in den Koophandel, van tyd tot tyd binnen deeze Stad beoordeeld en ondertekend. Eerſte Stuk. Te Amſterdam by P. H. Dronsberg, *Stadsdrukker*, 1793. *In gr.* 8vo. 204 *bl.*

Ten einde kostbaare en langwylige Procedures zo mogelyk voor te komen, heeft men al van oudsher de toevlucht genomen tot het opſtellen van *Caſus Poſitiën*, *Turbens*, en andere Voorſtellen, welke in den Koophandel en Aſſurantie zomtyds voorvallen; en om eenige bedenklykheid, of voorziening tegen dezelve, door Keuren, Plakaaten, Statuten, enz. aanleiding tot geſchillen tusſchen Partyen geeven. Zodanige mogelyke voorvallen laat men dan door kundige Rechtsgeleerden en Kooplieden beöordeelen; wier Advyzen, op de reden en billykheid

gegrond, offchoon niet met dezelfde *Sanctie*, als die van den Souverain geëmaneerde Wetten, bekleed, meermaalen, als zodanig, door zeer geëerde Rechtbanken zyn aangenomen.

Het wegraaken van veele zodanige *Turbens*, na dat zy door de Kooplieden getekend waren; het moeilyke, om dan weder zodanige op te ſtellen, en te laaten beöordeelen; heeft eenige Amſterdamſche Kooplieden het beſluit doen neemen, om dezelve in een bundel te verzamelen, en van tyd tot tyd te doen uitgeeven, om by voorkomende omſtandigheden gemaklyk te kunnen nazien, of ſoortgelyke differentien niet reeds bevoorens beoordeeld waren; en hoe. En op deeze wyze, heeft men, na den Jaare 1788, geene *Turbens* ondertekend, dan van welken aan de Uitgeevers van dit Eerſte Stuk een Copy was ter hand geſteld, benevens de naamen der Kooplieden en Rechtsgeleerden, die over die voorgedraagene Voorſtellen geadviſeerd hadden.

Eene uitnoodiging in de Couranten, om zodanige Stukken, in vroegere tyden opgeſteld, aan den Uitgeever te bezorgen, heeft weinig vrucht gedaan; men heeft echter XXIII Voorvallen in dit Eerſte Stuk medegedeeld, en men hoopt, dat, in het vervolg, de bedoelde oude Stukken, ter onderſteuning van deeze onderneeming, nog zullen gezonden worden.

Om een voorbeeld, uit een deezer *Caſus Poſitiën*, aan onzen Leezer te geeven, zullen wy alleen het eerſte hier laaten volgen; in het welk beweerd wordt: *dat de Houder van een Wisſelbrief zyn recht van aanſpraak op den Remittant verliest, uit hoofde van deszelfs Delcredere, in geval van de zyde des Houders verzuimd is, behoorlyk te proteſteeren.* — De Voorſtelling is dus:

„ A te *Parys* remitteert voor zyn rekening aan B te *Amſterdam* Wisſelbrieven, waar voor hy van hem retour verlangt in Wisſels op *Spanjen*, onder zyn *Delcredere*. B accepteert den voorſlag, en doet hem de verlangde retouren, op den 6 February, in diverſe Wisſels op *Spanjen*, waar onder een 2de Wisſel is geweest van 1250 Piasters op *Madrid*, uit *Londen* getrokken den 31 January op *Uſo*, waar op eene aanwyzing, de *prima* daar van by C te *Madrid* te vinden, en, des noods, gerecommandeerd aan D, mede te *Madrid*, door E te *Amſterdam*, Endosſant van B. A remitteert deeze Wisſel aan zyn Correspondent te *Bajonne*, en, dezelve vervolgens te *Madrid* gekomen zynde, meldt deszelfs Houder zich aan by C, om de *prima*, uit hoofde der aanwyzing op de 2de geſteld. C levert een *prima* zonder *acceptatie*, en waar van de vervaltyd niet accordeerde met de gezegde 2de, zynde deeze *prima* getrokken op één en een half *Uſo*. De Houder laat dezelve ongeproteſteerd tot op den 1 April, faute van betaaling, en addresſeert zich by D, die weigert te *intervenieeren* voor rekening van E, geevende voor reden, dat de Wisſel *geprejudiceerd* was. A ontvangt de Wisſel te rug; en zendt dezelve

aan

aan B, met ordre om van E daar van de betaaling te vorderen, en hem daar voor te *crediteeren*. E weigert aan B de Wisſel te *rembourſeeren*; zeggende, dat dezelve *geprejudiceerd* was door verzuim van den Houder, zo als by het *protest* bleek. B zendt vervolgens de Wisſel met het *Protest* te rug aan A, om zich te voorzien tegen dien zulks aangaat.

„ A pretendeert B aanſpraakelyk te maaken voor alle de gevolgen, uit de weigering van het *rembourſement* van deeze Wisſel voortgekomen; zich grondende op deszelfs *Delcredere*, alzo het Evenement, dat gebeurd is, zonder zyn toedoen is voortgekomen, en zich B uit dien hoofde niet onttrekken kon, om de Wisſel te *rembourſeeren*, indien zyn eisch op zyn Correspondent te *Bajonne*, dewelke hy had doen actioneeren, hem ontzegd wierd, en hy gevolglyk zyn recht op B reſerveerde.

„ B ſustineert, dat zyn Engagement voor 't *Delcredere* aan A berekend, wegens zyne gedaane retouren, zich alleenlyk extendeerde op de ſolliditeit van zyn Endosſant, dewelke met reden geweigerd heeft, de Wisſel te *rembourſeeren*, als zynde door den Houder van dezelve verzuimd geworden de noodige demarches, op zyn' tyd, daar tegen te doen, waar door hy van zyn Engagement met A ſustineert ontſlagen te zyn, als hebbende geen bewys om zyn regres van Guarantie tegens zyn Endosſant te handhaaven; en, zo hy een eisch van Guarantie moest formeeren tegen zyn Endosſant, en hem in rechten vervolgen, uit krachte van een ontydig *Protest*, alle de gevolgen van dien ten laste, rekening en riſico, van Committent A zouden komen te vallen.

„ De Heeren Banquiers en Negotianten te *Amſteldam* worden verzogt hun Advys te geeven over 't bovenſtaande geval.

„ De ondergetekende Banquiers en Negotianten van *Amſterdam*, de queſtie, hier boven voorgedragen, overwogen hebbende, zyn van Advys, dat de eisch van A tegen B ongefundeerd is, om reden de Houder van den Wisſel verzuimd heeft, in tyds, de noodige demarches te doen, waar door B van zyn Engagement van Guarantie is ontſlagen, als ſtrekkende hetzelve zich maar op de ſolliditeit van zyn Endosſant, zynde B niet anders dan Commiſſionair van A; blyvende dus alle de gevolgen, die, uit hoofde van een ontydig Protest, kunnen voortkomen, ten laste, rekening en riſico, of van A, voor wiens rekening die operatie geſchied is, of van dien, dewelke het verzuim heeft gedaan."

Dit Advys is door 41 Huizen van Negotie te *Amſteldam* ondertekend. —— Het laatſte voorſtel, in dit Eerſte Stuk, is uit het Italiaansch vertaald, en te *Genua* opgeſteld.

Wy herinneren ons, dat de *Wisſelſtyl* van *Amſteldam* mede, voornamenlyk, uit zulke voorſtellen aan Kooplieden ontſtaan is: maar zyn de Pleitgedingen daar door verminderd? Wy

wenschten het! Zekerlyk kunnen deeze en soortgelyke opstellen daar toe strekken, dat wy tot eer van het Menschdom hoopen.

De Krygskunst, in zes Zangen. Naar het Fransch van FREDERIK DEN TWEEDEN, *Koning van Pruissen, door* J. C. DOORNIK. *Te Amsteldam, by* P. J. Uylenbroek, 1793. *In gr.* 8vo. 134 *bl.*

Indien bekwaame en ervaaren Heden, boven anderen, het recht hebben, om in die Kunst of Weetenschap lessen te geeven, in welke zy boven veele anderen uitmunten; dan zal men niet twyfelen, of FREDERIK DE TWEEDE juist de man was, die een *Leerdicht* over de *Krygskunst* mogt schryven. Hy, die zoo veel deel had aan de Oorlogen, in deeze Eeuwe in *Europa* gevoerd. Die met eigen oogen zyne regelen proefondervindelyk konde toetsen; en, door hy, aan de eene zyde, dikmaals den dood in de oogen zag, aan den anderen kant, meermaalen den schrik zyner Wapenen onder zyne Vyanden konde verspreiden. Hy, die dit alles deedt, en te gelyk zoo veel vernuft bezat, om zyne ervaaringen in vloeiende Verzen voor te dragen, bezat waarlyk het grootste recht, om deeze stoffe te bezingen.

Dat de *Krygskunst* nuttig is, om dat de *Kryg* bestaat —— dat eene zucht tot de laatste hem niet aanvuurt tot zingen —— maar Vrede boven alle te waardeeren zy; dit toont de Koninglyke Dichter reeds in den aanvang van zynen *eersten Zang*, in de volgende Verzen:

6 Gy, tot erfgenaam van Pruissens kroon geboren,
Wien eenmaal scepter, troon en weegschaal zyn beschoren!
Gy, 't bloed der helden! gy, de last en hoop des Staats!
Hoor, jonge Koningsteelg! de lessen eens Soldaats,
Die, opgekweekt in 't veld, gevormd in krygsrumoeren,
U tot de glori roept, u leert de wapens voeren.

Geen paarden, oorlogsvolk, kanon en handgeweer,
Verdeedigen alleen der volken magt en eer:
Leer eerst hun recht gebruik, en ken de vaste wegen
Waar langs, door de oorlogskunst, de zege word verkregen.
Myn Zangster schetse u hier, door 't dichterlyk penceel,
De deugden van een' held, gevormd voor 't krygstooneel;
Zyn aangeboren vuur; vergaerde kundigheden;
Zyn' moed, vol werkzaamheid en waakzaam zorg besteden;
En eindlyk door wat kunst de waarlyk groote held
De grenzen van de kunst met roem te buiten snelt.

Waar

Waan niet dat de Oorlogzucht myn dichtvuur doet ontvonken;
Dat ik, door glori blind en door haar dwaaling dronken,
Den krygstoon daavren doe de menschlykheid ten spyt,
En in uw hart ontvonke een woeste drift ten stryd'.

Geen ATTILA *zy ooit uw volgzucht waard' geöordeeld:*
Een TITUS, *een* TRAJAAN, *des menschdoms eer en voorbeeld,*
Bekroond, zo door hun deugd, als door hun heldendaên,
Bied u myn Zangeres, ô Prins! ten toonbeeld aan.
Dat eer de glans verwelk' der blinkendste eerlaurieren,
Dan dat het onrecht ooit hun glori zou ontsieren.

ô Zegenryke Vreê, die elk gelukkig maakt!
En gy, Beschermgod, die der Pruisschen ryk bewaakt!
Verwydert van hun land, hun grenzen, velden, steden,
Dat schriklyk volksverderf, die bloedige yslykheden,
Geroemde geessels van deeze ongelukkige aard'!
Acht ge, in der goden raad, myn beê verhooring waard',
Dat dan uw toezicht steeds dit bloeijend oord bewaake;
Dat, door uw zorg, dit volk het zoet der rust steeds smaake;
Dat, onder 't rieten dak, de landman, wel te vreên,
De vruchten van zyn vlyt vergaêr voor zich alleen;
Dat THEMIS, *op haar stoel steeds veilig, de ondeugd straffe;*
En aan de onnozelheid gerechte wraak verschaffe;
Dat onze schepen vry belanden op de reê,
Geen vyand duchten, dan de winden en de zee;
Dat, op den troon, MINERV', *de olyftak in haar handen,*
Steeds voorzitte in den raad, tot heil van deeze landen!

Doch, zo een vyand ooit, misleid door trotsche hoop,
Zyn handen stout durft slaan aan d'achtbren vredeknoop,
Gespt, Vorsten! Volken! dan het harnas aan uw leden:
De Hemel sterke uw zaak, en straff' het rechtvertreeden.

De Dichter verdeelt zyne kunst des Oorlogs, op eene zeer geleidelyke wyze. Na, in den *eersten Zang*, de algemeene Plichten en Wettên beschreven te hebben, die elk Krygsman moet volgen; na getoond te hebben, dat men, om Soldaaten te gebieden, vooraf eerst zelfs de laagste rangen, en dus ook dien van Soldaat, moet doorgegaan zyn; begint hy den *tweeden Zang* met eene Aanspraak aan de Tweedragt. Hierop verschynen de Legers in het veld, wier neêrslaan, voortrukken, verschansen, en verwisselen van stand, beschreven worden. In den *derden Zang* wordt het beleid van den Krygsman, ter verdediging van zyn heir en posten; in den *Vierden*, het belegeren van Steden; in den *Vyfden*, het betrekken der Winterlegeringen; en in den *Zesden*, het moeilykste en gevaarlykste der geheele

Krygskunde, namenlyk het leveren van een' Veldſlag, omſtandig beſchreven.

Aanmerkelyk is het, dat FREDERIK, tot zyn eerſte voorwerp, de *Baijonet* verkozen heeft, welk krygsgeweer dit afgeloopen jaar, in de Legers der oorlogende Volken, zulk eene vreeſelyke verwoesting heeft aangericht, dat men de volgende Verzen niet voor te ver gedreven zal houden.

Ik maal u 't oorlogstuig, dat woede en liſt bedachten,
En in Baijonnes *wal het eerst ten voorſchyn bragten,*
't Geen, daar 't de kracht van 't vuur en 't ſtaal te ſaamen paart,
Een dubblen dood vertoont, een dubble yzing baart.

By de herinnering, dat FREDERIK's Vader een uitſteekend gegenoegen vondt, in eene menigte groote lieden onder zyne Troupen te hebben; en tevens dat het een aangenomen gebruik, en, door den tyd, als eene Wet geworden is, dat men, in de meeste Legers, de grootſte Lieden in het eerſte gelid ſtelt; ondervonden wy, dat de Dichter van dit bedrog voor het oog verſtandig gezweegen heeft; meldende alleen, dat de Pruisſchen drie man hoog in 't gelid ſtaan. Wy voor ons, hebben bovengemelde plaatſing der groote lieden, in het eerſte gelid, altoos als een misſlag beſchouwd, nadien dezelve dáár de kleinere agter hen ſtaande ſoldaaten beletten om voorwaards te zien, en dus het ſchot van den ſnaphaan, of den ſteek der *Baijonet*, meer onzeker maaken. Wanneer men de orde eens omkeerde, en de kleine perſoonen voor, en de grootere agter, zich ſtelde, zou men dan niet geſchikter handelen? Zekerlyk zouden de Vyanden dan geene Dwergen agter Reuzen vermoeden; maar de kleine lieden zouden hun geweer veel gemakkelyker kunnen gebruiken, en van zich kunnen zien; terwyl de grootere met minder moeite over de kleinere zouden kunnen heen ſchieten. Voeg hier by, dat de trapswyze opklimming van de geledéren zelve aan het oog dan veel beter voldoen zouden.

Het betrekken der Winterkwartieren wordt, op de volgende wyze, door FREDERIK aangeraaden.

't Is noodig dat uw Volk, dat veel in 't krygsveld lyd,
In ongeſtoorde rust den guuren Winter ſlyt':
Te veel vermoeijing doet hen lust en kracht ontbeeren:
De kunst kan hier 't gevaar van overrompling weeren.
Zorg dat een goed deel volks, ſtrydvaardig op uw' wenk,
Des vyands magt bedwing', dat hy uw rust niet krenk':
Een trouwe en ſterke wacht moet ieder voorpost dekken,
En, als een keten, zich langs 't front uws legers ſtrekken;
Elke engte, elk bosch of ſpoor, zy daadelyk bezet
Met een gedeelte uws heirs, dat op den vyand let;

Een

Een kundig Oorlogsman moet gy den post betrouwen.
Om op dees keten ſteeds een waakend oog te houën.
Uw ligte ruitery, dragonder en huzaar,
Zy telkens op de been, ter weering van 't gevaar,
Beſpiede 's vyands heir, ontruste 't, doe het ſchroomen,
En van zyn' minſte ſlap de tyding u bekomen:
Door hun herhaald bericht, word all' wat hy beſtuit
U daadelyk gemeld en daadelyk geſtuit.

De Heer DOORNIK, die, als dichterlyk Vertaaler van deeze *Krygskunst* des grooten FREDERIKS, de toegeeflykheid van het Publiek, op deezen moeijelyken arbeid, verwagt, heeft onze Natie eenen wezenlyken dienst gedaan, met haar dit *Leerdicht*, in zulke vloeijende Verzen, in handen te geeven. Het afbeeldzel van den Oorſpronglyken Dichter verſiert het eerſte blad van dit zeer net gedrukt Werkje.

Liederen voor den Landman, door JAN VAN EYK, *Predikant te Loosduinen. Eerſte Stukje. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1793. *Behalven het Voorberigt, 68 bladz. in* 12mo.

Dit Stukje bevat, behalven een Versje aan de Landlieden', drie *Melkliederen*, drie *Zaailiederen*, twee *Avondliederen*, twee *Morgenzangen*, en voorts nog vyftien Liederen, getituld: *By het Maaijen, op het Dorſchen, op het Wannen, op de Markt, op den Regen, de jonge Herder, de Herder met de Lammertjes. de Herder met het kreupel Schaapje, het Schaapſcheeren, het Boomkweeken, de Kinderſchoole, de Schoole van het Christendom, het Catechizeeren, op Oudejaars avond, op Nieuwjaars dag.* Zy zyn allen berymd, op één na, *het Catechizeeren* getituld. De Heer van EYK wydde ze toe aan het Genootſchap *tot Verdediging van den Christelyken Godsdienst*, opgerigt in 's Hage, 't welk iederen Godsdienstminnaar hadt uitgenodigd, om ook voor den gemeenen man te werken. Menigmaal hadt de Schryver, als hy zyne Dorpelingen in derzelver arbeid bezig zag, gedacht: „ Hoe gelukkig is de Landman, en allen, „ welke, uit kracht van hun beroep, met de vrye lucht, de „ zachte leere der ſchoone Natuur inademen! Hunne bezighe„ den kunnen hen opleiden tot godsdienſtige gevoelens. Wer„ kende om de ſpyze, die vergaat, kunnen zy de ſpyze, wel„ ke blyft tot in het eeuwig leven, proeven. Wisten zy allen „ ſlechts, welk eene ſtichting onder hun moeilyk werk, welk „ een geestelyk en hemelsch voedzel in het ſtof der aarde voor „ hun te vinden zy." Dit denkbeeld hadt hem aangezet, om de betaamlyke gedachten en gevoelens, welke den Land- en Akkerarbeid kunnen vergezellen, in deze Liederen uit te drukken; de zo even gemelde uitnodiging, gevoegd by de

voorbeelden VAN VAN ALPHEN, MARTINET, VAN DEN BERG, en van *de Maatſchappy tot nut van het Algemeen*, hadt hem opgewekt, om dezelven in het licht te geeven; en, als zy wel ontvangen worden, belooft hy 'er meerder by te voegen, niet alleen voor den Landman, maar ook voor andere lieden uit den geringen Burgerſtand, geſchikt.

Wy twyfelen 'er niet aan, of die belofte zal vervuld worden; want het zou ons zeer ontſchieten, indien deze arbeid van den Heer VAN EYK niet wel ontvangen werdt, daar dezelve in de daad alles lof verdient, en ter bereikinge van het oogmerk, dat hy zich voorſtelde, volkomen geſchikt is. Hy bedient zich van de natuurverſchynzelen op het land, en van de bezigheden en lotgevallen van den Landman; niet alleen, om hem tot dankbaarheid en vertrouwen op God aan te zetten; maar hy gebruikt dit alles ook als zinnebeelden van geeſtelyke zaaken. In dit laatſte, echter, is hy ook geheel natuuriyk en ongedwongen, en meestal gebruikt hy zyne zinneprenten op dezelfde wyze, waarop zy in den Bybel voorkomen, ten welken einde ook boven ieder Lied een toepaſſelyk gezegde, uit de H. S., geplaatst is. Een ieder dus, die in de godsdienſtige gevoelens van den Heere VAN EYK inſtemt, zal zich hartelyk gaarne met deze zyne Liederen vereenigen: en zy, die hier in eenigszins van hem verſchillen mogen, zullen wenſchen, dat een voor dezen taak zo bekwaam man ook eens andere onderwerpen kieze, of wel de eigen onderwerpen zo behandele, dat zy van allen, welke godsdienſtige gevoelens zy ook aankleven, welmeenend kunnen worden nagezongen. Want, in de daad, hy heeft den regten toon van Volksliederen; hy is eenvouwig, zonder laag te zyn; hy blyft Dichter, en nooit is echter zyn vlucht zo hoog, dat hy voor den onkundigen onverſtaanbaar worde; zyne taal is zuiver; zyne uitdrukking kiesch; en zyne Wyzen zyn, of die van de Pſalmen, of van bekende Liederen, en meestal vry gemakkelyk.

Maar met regt verwachten onze Leezers van ons een proeve uit dit Bundeltje. Ziet daar dan een Lied

OP HET DORSCHEN.

Wiens wan in zyne hand is, en Hy zal zyn' dorschvloer doorzuiveren, en zyne tarwe 'in zyne ſchuure 't ſamenbrengen, en zal het kaf met onuitbluschlyk vuur verbranden. Matth. III: 12.

WYZE: *Zwygt winden, gy ſtroomen.*

VOET.

Sa! luſtig, myn Vrinden!
Brengt bundelen aan!
En ſlingert de vlegels
Op 't ſpringende graan!

Ginds

Ginds zuivert de Wanner
Het onkruid en kaf,
Van 't Zaad in zyn Zeeve;
Hoe vliegt het 'er af!

Straks ſteeken wy luſtig
De ſtoppels in brand;
Zoo blyft 'er niet over,
Dan asch op het land.
Dan kunnen wy rusten,
En droogen ons zweet,
En danken voor 't goede,
Dat God aan ons deed.

Het Dorſchen geeft voordeel,
En ſtichting daar by.
Deeze aarde is Gods akker,
Gods akkerwerk, wy.
Gods knegten, de zaaijers.
Gods woord is het zaad.
Tot maaijers zyn de Eng'len
Beſtemd in Gods Raad.

Op 't laatſte der dagen,
Eer alles bezwyk',
Wordt eenmaal deze aarde
Een' Dorschvloer gelyk.
En Jeſus zal koomen,
En onkruid en kaf
Doen branden met vlammen
Van eenwige ſtraf.

Dan voert Hy de vroomen,
Als zuiver gewin,
Ter hemelſche ſchuure,
Door de Engelen in.
Dan wyst Hy de Boozen,
Als kaf, van de hand,
Door vuur te verteeren,
Dat timmer verbrandt.

De maat van dit Stukje komt zeer wel overeen met het onderwerp, iets, dat geenszins altyd by onze Dichters in achtgenomen wordt, en dat vooral in Liederen van het hoogſte belang is.

Brieven over het voordzetten van Schaapen en het verfynen van derzelver Wol in de Vereenigde Nederlanden, door P. T. COUPERUS, *Lid van de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen te Haarlem, en van het Provintiaal Utrechtſch Genootſchap van Kunſten, enz. Dienaar des Woords te Gouda. Te Gouda by* W. Verblaauw, 1793. *In gr.* 8vo. 54 *bl.*

De Wel Eerw. COUPERUS, by de uitgave der Verhandelingen van den Heere D'AUBENTON over de *Franſche Wolle* (*), beloofd hebbende eenige Aantekeningen op dezelve te zullen doen volgen, verſtond van den Drukker dier Verhandelingen: dat de aandacht van onze Landgenooten op die Stukjes niet zoo veel gevallen was, dat hy, by het uitgeeven van dezelve zyne rekening vondt; en oordeelde derhalven best, die beloofde Aantekeningen in eenige *Brieven* te omvatten, ten einde de daarby belang hebbende, van zyne verrichtingen, ten opzichte van het verfynen onzer Vaderlandſche Wolle, niet onkundig te laaten.

In den *Eerſten Brief*, welke enkel in dit Stukje gevonden wordt, ſchryft zyn Eerw. aan den Heer P. A. TWENT, Heer van *Raaphorst* en *Rozenburg*, welke met hem, ſedert den Jaare 1786, de zorg op zich genomen heeft, over zulke Schaapen, die de *Huishoudelyke Tak* van de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen te *Haarlem* gekreegen hadt, om daar mede Proeven tot verbetering van onze Inlandſche Wolle werkſtellig te maaken: dat hy, onder zyne Papieren, een bewys van onzer Voorvaderen nyverheid gevonden heeft, onder den titel: „ *Conſideratiën en Middelen om de Duinen te herſtellen, en door het depopuleeren der Konynen bekwaam te maaken tot het beweiden van Schaapen, om daar door een product van Wol te bekomen, tot maintenue der Manufacturen*;" gedrukt by ENSCHEDÉ te *Haarlem* 1739. Dat hy vervolgens van den Eerw. Heer KNEPPELHOUT, Predikant te *Gorinchem*, een ander geſchrift, in *Folio* gedrukt, ontvangen heeft, behelzende: *Conſideratiën en Middelen, die zouden kunnen ſtrekken tot aankweeken van Wol, en tot voortzettinge van Wolle Manufacturen, en de gevolgen van dien, in de Provintie van Holland en Westvriesland.* Deelende, ten ſlotte van dit bericht, beide deeze Stukken, als *Aanhangzels* op deezen Brief, of als *Bydragen* tot de Verhandeling van den Heer D'AUBENTON, mede; ſchoon zyn Eerw. niet in alles met de Opſtellers dier Stukken, (zynde geweest de Heeren BUISSANT,) overeenſtemt; keurende inzonderheid het daarin voorgedragen verbod, van den uitvoer der Inlandſche Wolle, af.

In

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* voor 1793, bl. 623.

In het tegenwoordig tydſtip, in het welk men zo veel moeite doet om ook in ons Vaderland de *Wolle* tot meerdere volkomenheid te brengen, kunnen deeze Stukken van dienſte zyn, om het gevoelen van vroegere Schryvers, over dit belangryk onderwerp, met de tegenwoordige denkbeelden te kunnen vergelyken. Zekerlyk *is* 'er heden nog al te veel waarheid, in de klagten, welken men in het tweede Stuk aantreft, en reeds in den Jaare 1739 ontboezemde, namenlyk: „dat de „ Engelſchen *Vigilanter* als wy in dit ſtuk geweest zyn; dat „ zy zich op de Manufactuuren toegelegd, en ons onverwagt „ daar van ontbloot hebben, door de Fabryken met haare „ Wolteelderyen te ondersteunen; terwyl wy verwaarloosd heb„ ben, de onzen op dien grondslag te bouwen; dat men die „ Waarheden wel erkend, maar tot derzelver herſtellinge geene „ wegen heeft ingeſlagen."

Wy hoopen dat de Eerw. COUPERUS gelukkiger in zyne poogingen moge ſlaagen dan de Heeren BUISSANT gedaan hebben; het geen wy ook voorzien, nadien, (als men ons wél onderricht heeft,) zyn Eerw. reeds zodanige Inlandſche Wolle geteeld heeft, die in de bereiding, en in het maaken van Lakenen, geenszins voor de *Spaanſche Wolle* behoeft te wyken. Wy verlangen dit in de volgende Brieven bewezen te zien, en raaden intusſchen de leezing van deezen eerſten Brief, de by die ſtoffe belanghebbende Nederlanders —— dat wy allen zyn —— met genoegen aan.

Grondbeginſelen der Cyfferkunst; zynde eene volledige opgave van alle de regelen tot deeze Weetenſchap behoorende, betoogd uit de Natuur van het Tal-Stelſel, *en opgehelderd door een menigte uitgezogte Voorbeelden: waar by gevoegd zyn, de Tafelen der ondeelbaare getallen, en die van de deelers der deelbaare getallen van* 1 *tot* 21600: *Opgeſteld ten dienſte myner meergevorderde Leerlingen, en ingericht om hun, die zich op het onderwys in deeze Weetenſchap willen toeleggen, tot een Handleiding te ſtrekken. Door* JACOB DE GELDER, *Fransch en Duitsch Kostſchoolhouder, en Leermeester in de Wis- Sterre- Aardryks- en Zeevaartkunde, te Rotterdam. Gedrukt te Rotterdam by* N. Cornel, 1793. *In gr.* 8vo. 746 *bl.*

De wiskunſtige VAN GELDER deelt dit Werk in *drie Boeken.* In het *eerſte* handelt hy over de *geheele getallen;* in het *tweede* over de *gewoone* en *tientallige gebrokens*, benevens het *trekken* der *Quadraat-* en *Cubix-Wortelen;* en in het *derde* over de *evenredigheid* der getallen, de *Meet-* en *Rekenkunſtige Reekſen*, benevens de natuur der *Logarithmen.* In alle gevallen is hy duidelyk en uitgebreid, zo dat een Leerling, die de

de Grondbeginſelen der Cyfferkunst in hunnen aart omſtandig wil leeren kennen, dit Werk met voordeel daar toe kan gebruiken.

Waarom zyn zoveel menſchen bevreesd voor den Blikſem en Donder? Uit het Hoogduitsch. Te Amſterdam by A. B. Saakes. *In gr.* 8*vo.* 110 *bl.*

Om de bovenſtaande Vraag op te losſen, beſchouwt de Schryver, in het 1ſte Hoofdſtuk, de natuurlyke vrees voor den dood, welke by alle menſchen plaats heeft. In het 2de, de valſche meening der menſchen, als wierd de Blikſem en Donder van God verwekt om daar door de Zondaaren te ſtraffen. In het 3de Hoofdſtuk, beſchryft hy de eigenlyke geſchaapenheid des Onweders; in het 4de, eenige ſchadelyke gevolgen, welken het veroorzaakt; en in het 5de, deszelfs menigvuldige nuttigheden. Het 6de Hoofdſtuk bevat eenige middelen om zich tegen de ſchadelyke uitwerkſelen van het Onweder te beveiligen; en het laatſte, of 7de, behelst een Onderzoek: of 'er waarlyk *Donderſteenen* zyn? dat ontkend wordt. —— Over 't geheel is dit Stukje te oppervlakkig geſchreeven, om voor het Onweêr bevreesde Menſchen hunne vreeze te ontneemen. Ook gelooven wy, dat, (zo als de Schryver bl. 35 zegt,) de meeste menſchen, die daar angstvallig voor zyn, zulks alleen door hunne opvoeding verkreegen hebben, waar door hen deeze vreeze als een andere natuur is geworden; zo dat het verdryven van dien ſchrik byna onmogelyk is.

Onze Vraagen van den Dag. Te Amſterdam by J. Allart, *1794. In gr.* 8*vo.* 48 *bl.*

Een klein Stukje, of Redevoering, van zeker beroemd Amſteldamsch Geneesheer, dat meer gezond verſtand en oordeel oplevert, dan zommige dikke *Folianten*. De *Vraagen van den dag* zyn niet zo talryk als *de Vraagál* ſedert eenigen tyd heeft opgeleverd; maar daar zy telkens, zelfs zonder 'er aan te denken, herhaald worden, verdienden zy niet minder de overweeging van een boertig vernuft, dat hen in een beſpotelyk licht plaatſte. De Redenaar geeft dezelve dus kortelyk, in den aanvang zyner Redevoering, op. „ *Hoe laat is het? — Hoe vaart gy? — Wat is het voor weêr? — Is 'er ook iet nieuws?* —— zyn onze Vraagen van den dag; tot beantwoording van welken wy ons gaande, ſtaande, ſpeelende Uurwerken, Geneeskundige Overleveringen, Huismiddeltjes, Almanachen, Ba-

ro-

rometers, Thermometers, Couranten, Journalen, en Bylagen tot de Nieuwspapieren, aanschaffen — zonder echter één' dag op te houden met die Vraagen aan elkander te doen. — Naauwlyks openen wy onze oogen, of wy vraagen: *hoe laat is het?* Naauwlyks zyn wy uit ons bed gestapt, of wy vraagen: *wat is het voor weêr?* en naauwlyks treffen wy iemand onzer medeburgeren aan, of wy vraagen: *hoe vaart gy?* —— *is 'er ook iet nieuws?*"

Daar de Redenaar deeze Vraagen niet enkel als onkundig *Vraager* doet, maar dezelve ook daadelyk als *Antwoorder* oplost, zal dit Stukje altyd, maar vooral heden, met genoegen gelezen worden: te meer, daar hy, onder het beantwoorden der Vraage: *is 'er ook iet nieuws?* duidelyk genoeg aantoont: dat *Liberté* en *Egalité*, de schikking der Fransche *Tydrekening*, de *Guillottine*, en de *Sansculotterie*, geheel geene nieuwe uitvindingen zyn, nadien LYCURGUS zyne Spartaansche Republiek reeds op gronden van *Vryheid* en *Gelykheid* vestigde; de Maanden van 30 dagen, in Griekenland en *Athene*, voorheen al in gebruik waren; zynde de vyf Fransche Feestdagen (*Sansculotides*) toen *Epigenomenes* geheeten; wyl CATS reeds een Werktuig als de *Guillottine* beschreven heeft; en nadien men, in de *Nieuwe Kerk* te *Amsterdam*, nog de gedachtenis van eenige mannelyke en vrouwelyke *Sansculottes* bewaart, welke, in den Jaare 1535, naakt over straat liepen. —— Over 't geheel, heeft dit Stukje zeer veel luimige trekken, die men overal zeldzaam, maar byzonder weinig in de Nederlandsche Vernuften, aantreft, en die daardoor de waarde eener zeldzaamheid by de waarde der geheele behandeling voegen.

De Graaf en zyn Liefje. Uit het Hoogduitsch. Te Rotterdam by A. Danserweg Wz., 1793. In gr. 8vo. 324 bl.

Deeze tytel toont reeds, dat men in dit boek de Geschiedenis van twee elkander minnende personen moet aantreffen. De Graaf VAN SILDERBAU wordt, met zyn gezelschap, des avonds, in een bosch overvallen, terwyl de Jaager HILKUR, niet verre van daar woonende, ter hulpe toeschiet, en hen by zyne Kinderen in huis brengt. Hier raakt één van 's Graaven Gezelschap, zynde een Ritmeester, met HILKUR in gesprek over den zevenjaarigen Oorlog, in welken de laatstgemelde mede als Ritmeester gedient heeft. Dit tydstip neemt de Graaf juist waar, om, volgens de Spreuk van RABENER: *dat oude liefde niet roest*, zich aan zyne lieve WILHELMINA, Dochter van den hem herbergenden Jaager, te verklaaren. In de gewoone Waereld zou men dit welligt voor onbezonnen

neu verklaaren; maar in de romaneske is dit zeer gepast, vooral wanneer de Schryver daar door *iets* van STERNE's vernuft, in het aanvoeren van eenige luimige trekken, kan vertoonen, zo als by deeze gelegenheid, in navolging van *Tristram Shandy*, geſchied. „ Ter gerustſtelling van WILHELMINA en den Graaf, „ (zegt men bl. 23.) was de overyling van den laatſten, door „ de oorlogvoerende Machten (namenlyk de twee Ritmeesters) „ aan de Kagchel niet opgemerkt. Zy waren juist, toen dit „ geſchiedde, in de belegering van *Praag*, en hadden te veel „ met den Vyand te doen, om te zien of te hooren, wat op „ eenigen afſtand van hun omging. FRITS had ook niets be„ merkt, want hy vulde toen juist, in de nevens zynde Ka„ mer, de meirſchuimen pyp van den Ritmeester, met ver„ ſche tabak; terwyl deeze Held in den wil had om *Praag* „ te bombardeeren, en WILLEM, door zynen ſterken rit, en den „ aanval by *Lowoſcitz* zich zo zeer vermoeid had, dat hy, op „ zyn paard, was in den ſlaap gevallen."

De Vertaaler van deezen Roman heeft, behalven dat hy overal zeer zuiver Nederduitsch ſchreef, ook veel goeds gezegt van het Werk dat hy vertaalde, en het dus karaktermaatig geſchetst. „ Dat de neigingen van het hart' (zegt hy), bovenal in het ſtuk der Liefde, zich niet ligt laaten bepaalen, of uitdooven; dat de zucht naar rykdom en ſtaat, die anderzins, op de gemoederen der meeste menſchen, zulk een onbepaald vermogen uitoeffent, in dit geval, niet zelden haare krachten te vergeefsch ſpilt: —— dat de voortreflykheid en edelheid eener vrouwelyke ziele, meeſtal, ook in den nederigſten ſtaat, uitſchittert en kennelyk is: dat het natuurlyk ſchoone en bevallige geene tooizels behoeft, daar het, in het kleed der nederigheid, niet zelden, het ſterkst in het oog blinkt: —— dat edelmoedigheid, in de handelingen der Liefde, in die van eene te leur geſtelde Liefde, ook in vrouwelyke karakters vallen kan; en dat een vuurig Minnaar zich, ter bereiking zyner oogmerken, niets ontziet, liſtig en vindingryk is, en de ſtem der Vriendſchap voor die der Liefde zwygen doet, zyn waarheden, van welke men zich, by het doorbladeren van dit Boek, op nieuw zal overtuigd houden." Dit alles zegt de Vertaaler, en wy kunnen 'er byvoegen dat hy waarheid ſpreekt; ſchoon wy hier en daar de redeneeringen wel wat korter gewenscht hadden.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Bybel, door beknopte Uitbreidingen, en opheldernde Aenmerkingen, verklaerd; door J. VAN NUYS KLINKENBERG, *A. L. M. Theol. & Phil. Doctor, Hoogleeraer in de H. Godgeleerdheid en Kerkelyke Geſchiedenis, aen het Illuſtre Athenæum, en Predikant in de Gemeente te Amſterdam; mitsgaders Lid van het Zeeuwſch Genootſchap der Wetenſchappen, te Vliſſingen. XXVſte Deel. Te Amſteldam, by* J. Allart, 1793. CCXII, *en* 464 *bladz. in gr.* 8vo.

Dit Deel bevat de Uitbreidingen van, en de opheldernde Aanmerkingen over, de zeven Brieven van de Apostelen JACOBUS, PETRUS, JOANNES en JUDAS, welke de *Algemeene Zendbrieven* pleegen genaamd te worden, waar voor, naar gewoonte, zeer uitvoerige Inleidingen geplaatst zyn. In deze Inleidingen wordt, gelyk men verwachten kon, de echtheid en het Godlyk gezag van *alle* deze Brieven, door onzen Schryver verdedigd. —— Het gevoelen van HERDER (of, gelyk wy liever zeggen zouden, het gevoelen van *verſcheide Ouden*, door HERDER nader ontwikkeld, en met bewysredenen geſtaafd,) over den perſoon van JACOBUS, en den naam *broeder des Heeren*, die hem gegeven wordt, noemt hy „ eene nieuwigheid van allen grond ontbloot, welke geenen opgang gemaakt, noch eenige verdedigers gevonden heeft." De Heer KLINKENBERG zou hard werk hebben, om deze uitſpraak, ten genoege van bevoegde Rigters, waar te maaken. Van de bewyzen van HERDER zegt hy, dat zy *geheel onvoldoende* zyn: maar waarlyk, hoe dan ook die bewyzen zyn mogen, door de aangevoerde tegenredenen van onzen Schryver zyn zy toch niet krachteloos gemaakt. —— Hy beſchouwt dezen Brief als *een' voorgaanden Brief*, en de benaaming *de twaelf Stammen*, welke in de verſtrooijing waeren, geeft, volgens hem, te kennen, Jooden, die belydenis van het geloof in Christus deeden, woonende in de landen der Heidenen, en wel bepaaldelyk die, welken door de bekeerden op het Pink-

ſterfeest, na dat dezelven te huis gekomen waren, in alle waereldddeelen, bewoogen waren geworden, om de leer der Apostelen te omhelzen. Welk een vreezelyken tyd moet het gekost hebben, eer de Brief alle die Gemeenten rondliep! —— By den tweeden Brief van PETRUS, omhelst hy het gevoelen van Biſchop SHERLOCK, dat de Apostel het karakter, de gevoelens, en de levenswys der dwaalgeesten, tegen welke hy waarſchouwt, Kap. II, omſtandig beſchryvende, eenige plaatzen uit eenen ouden Hebreeuwſchen Schryver, raakende de valſche Propheeten van zynen tyd, overgenoomen, en op de grouwzaame verleiders, welke hy bedoelde, toegepast hebbe: en dat daar aan het verſchil van ſtyl toe te ſchryven zy. —— Den eerſten Zendbrief van JOANNES, of liever het ſtuk, dat doorgaands dien titul draagt, houdt hy, in navolging van MICHAËLIS, niet voor een' brief, maar voor een boek, geſchrift, of opſtel, en wel bepaald voor een aanhangſel, of de toepaſſing van het *Euangelie* van JOANNES. —— Van den tweeden Brief poogt hy uitvoerig te bewyzen, dat dezelve van den Euangelist JOANNES, en niet van eenen anderen JOANNES, Ouderling te Epheſen, geſchreven zy: en hy beroept zich naderhand op dit bewys by den derden. —— Hy meent, dat de tweede Brief aan eene zekere Christin houdt, wier eigen naam KURIA was, en aan haare kinderen; en dat die Christin de *uitverkorene*, dat is, de *uitmuntende*, *voortreflyke*, genaamd wordt, of om haar voorbeeldig gedrag, of om haaren aanzienlyken ſtand in de Gemeente, en de dienſten, welke zy aan dezelve gewoon was te bewyzen. —— Omtrent CAJUS, aan wien de derde Brief geſchreven is, durft hy niets bepaalen. —— By den Brief van JUDAS wordt HERDER wederom op dezelfde wyze, als by dien van JACOBUS, afgevaardigd; en over de echtheid en den Schryver van denzelven het gewoon gevoelen, met de gewoone bewyzen, verdedigd.

Voorts kennen onze Lezers dit Boek reeds genoegzaam, en een ieder heeft zyn gevoelen over de waarde of onwaarde van hetzelve reeds zoo gevestigd, dat wy niet nodig hebben nieuwe proeven van de behandeling van deze of geene byzondere plaats daar uit op te geven.

Ver-

Verzameling van Redevoeringen, openlyk uitgesproken door de beroemdſte mannen van ons Vaderland. Uit het Latyn vertaald. Te Dordrecht by de Leeuw en Krap, 1793. *Behalven de Voorrede,* 118 *bladz. in gr.* 8vo.

Daar deze Verzameling, wanneer dezelve een goed vertier heeft, agtervolgd zal worden, dienen wy, by de eerſte aankondiging van dezelve, het oogmerk en den aard dezer onderneming volledig aan onze Lezers te doen kennen; en wy kunnen dus niet beter doen, dan de korte Voorrede der Uitgevers mede te deelen. Dezelve luidt aldus:

„ In dit en de volgende boekdeelen wordt onzen landgenooten eene verzameling van Redevoeringen aangeboden. Een iegelyk, die de namen van derzelver opſtellers leest, en daar van niet iets ſchoons en nuttigs verwagt, moet voorzeker een vreemdeling zyn in de Letterkunde van ons Vaderland. Immers zy allen waren mannen van grooten naam, die door hunne uitgebreide kundigheid onze Akademiën en Scholen tot den grootſten luister verſtrekt hebben. Men kan ligtelyk bezeffen, dat die uitmuntende mannen, in het ſamenſtellen der Redevoeringen, welke zy in de tegenwoordigheid eener aanzienlyke ſchare van kundige toehoorderen openlyk uitſpraken, en waarin zy, als in een klein beſtek, proeven van hunne ervarenheid en vernuft geven moesten, alle de vermogens van hunne ziel hebben te werk geſteld: — te meer, daar de roem van hunnen volgenden leeftyd veelal voor een groot gedeelte van hunne eerſte proeven by het aanvaarden hunner bedieningen afhing. Deze fraaije Stukken, die dus een ſchat van geleerdheid in zich bevatten, waren voor de meeste onzer Landgenoten, die in de Latynſche taal niet bedreven zyn, geheel onnuttig, terwyl zy, in de boekverzamelingen der Geleerden opgeſloten, der wereld zeer weinig voordeels aanbragten. Wie zal dan met regt ons voornemen kunnen wraken, om deze eerwaardige gedenkſtukken van Vaderlandſche geleerdheid der vergetelheid te ontrukken, en onze Landgenoten door goede Vertalingen in ſtaat te ſtellen, om zich in derzelver ſchoonheid te verlustigen, en de gewenschte nuttigheid daar van te erlangen. Niemand voorzeker: integendeel verwagten wy van onze Landgenoten de nodige aanmoediging, om in dit ons voornemen zonder onze ſchade te kunnen volharden."

En in deze verwachting zullen de Uitgevers waarſchynlyk niet te leur gefteld worden, wanneer zy maar op den duur aan de vereischten voldoen, welken zulk eene Verzameling noodzaaklyk hebben moet, indien zy haar oogmerk bereiken zal. 1°. Men moet Redevoeringen kiezen, waarin zulke onderwerpen behandeld worden, die algemeen nuttig zyn, waarin ook zulke Lezers belang kunnen ſtellen, die in het Latyn onbedreven zyn.

2°. Zoodanige onderwerpen moeten in de Redevoeringen, die men kiest, op eene uitmuntende wyze behandeld zyn: 'er is een ſchat van allervoortreflykſte Stukken voorhanden, waaruit de Verzamelaar zyne keuze doen kan; en de arbeid van middelmaatige vernuften moet dus aan de vergetelheid overgelaten worden.

3°. De Vertaaling moet getrouw, zuiver, en vloeiende zyn.

Aan het eerſte en laatſte van deze vereischten heeft de Verzamelaar voldaan. Zyne Vertaaling verdient lof, en wat de keuze der onderwerpen betreft, de drie Redevoeringen, welken dit eerſte Stukje bevat, behandelen Stoffen, welke niet blootelyk voor den Geleerden, maar voor iederen beſchaafden Lezer belangryk zyn; zy zyn naamelyk die van

J. WESSELIUS, *over de uitmuntendheid van den Apostel* PAULUS, gehouden te Rotterdam, in 't Jaar 1711.

J. PERIZONIUS, *over den oorſprong en den aard der Koninglyke Regeering*, uitgeſproken te Franeker, 1 Juny 1689.

J. G. GRAVIUS (GRÆVIUS,) *over de waarheid van den Kristelyken Godsdienst*, gehouden te Utrecht, in 't Jaar 1664.

Aan het tweede vereischte ſchynt ons de Uitgever zoo volkomen niet beantwoord te hebben. Althands, in plaats van de Redevoering van WESSELIUS, zouden wy, oneindig liever, die van TIBERIUS HEMSTERHUIS, over het zelfde onderwerp, welke door VALCKENAER uitgegeven is (*), en welke door alle kenners met regt als een meesterſtuk bewonderd wordt, verkoozen hebben.

(*) T. HEMSTERHUSII *Orationes, quarum prima eſt de* PAULO *Apostolo*; L. C. VALCKENARII *tres Orationes*; &c. L. B. 1784, 8°, maj.

Vier-

Vierde Bedeſtond, volgens Ps. II: 11*b.*; *Vyfde Bedeſtond, volgens Spreuk.* XXI: 31; *Zesde en laatſte Bedeſtond, volgens Ps.* XXXVI: 6, 7*a.*; *gehouden* 3 *July*, 4 *September, en* 6 *November* 1793, *door* J. VAN LOO, *Predikant te Ootmarſum. Te Utrecht by* W. van Yzerworst, 1793. 74 *bladz. in gr.* 8*vo.*

Wy kunnen God niet dienen, gelyk het behoort, zonder ons over Hem, zyne werken, en handelingen te verheugen; maar deze vreugde moet gepaard gaan met wyzen ernst en ſtil ontzag. —— God voert het opperbewind in den oorlog; men maakt te vergeefs de beſte, de ſterkſte, toerustingen ter verdediging en aanval, zonder Hem; en Hy is het, die alle uitkomſten van den ſtryd beſtiert en regelt, die de overwinning geeft, aan wien hy wil. —— Het beſtier, 't welk God over de waereld in 't algemeen, over de menſchen in het byzonder, houdt, is verwonderlyk. Gelyk de grootſche toneelen der Natuur, predikt het de Majeſteit, de Grootheid, de Oneindige Heerlykheid van den Almagtigen. —— Deze zyn de ſtellingen, welke de Heer VAN LOO, in deze drie Stukjes, in korte aanſpraaken ontwikkelt, zoo veel nodig betoogt, en op de omſtandigheden, waarin hy ſpreekt, toepast: wordende iedere aanſpraak met een gebed beſlooten. —— Over de uitvoering hebben wy niets te voegen by het geen wy van de drie eerſte Bedeſtonden gezegd hebben (*).

(*) *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1793, No. 11, bl. 483.

Bewaar uw vuur en kaarslicht wel! of Leerreden over de noodzaaklykheid, om met vuur en licht voorzichtiglyk om te gaan. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amſterdam, by J. R. Poster. *In gr.* 8*vo.* 15 *bladz.*

Naar aanleiding van *Eph.* V: 15: *Ziet dan, hoe gy voorzichtiglyk wandelt*, wordt de voorzichtigheid omtrent vuur en licht, in deze korte Leerreden, voorgeſteld, als een plicht 1. jegens ons zelven, en 2. jegens de menſchen, onder welken wy leven. De redenen,

waardoor deze plicht kan aangedrongen worden, zyn volledig en beknopt voorgesteld. De Redenaar rekende zich tot de behandeling van dit onderwerp verplicht, niet alleen, om dat hy als Leeraar van den Godsdienst van Jesus (welke Godsdienst, zoo als hy met regt zegt, niets anders is, als de zekerste aanwyzing tot gelukzaligheid, welke wy met al ons doen en laten in betrekking moesten brengen,) zich gehouden achtte, om, in den uitgestrektsten zin, zyne Gemeente op den weg des geluks te leiden, maar ook, om dat de Overigheid van het Land, waar hy woont, bepaaldelyk aan alle Leeraars bevolen hadt, by elke geschikte gelegenheid, aan hunne Gemeenten de noodige voorzichtigheid met vuur en licht aan te beveelen. Misschien achten veelen onder ons dit onderwerp voor den kanzel ongeschikt; doch, in landgemeenten vooral, was toch oneindig meer nut te verwachten van zoodanige verstandige aanwyzingen ter vermeerdering van menschengeluk, en ter voorkominge of verzachting van menschelyke ellenden, dan van dat altoos *dogmatizéren*, het welk, helaas! in ons land, nog maar al te veel, zoo aanhoudend, en op zulk eene wyze, gedreven wordt, dat eene inrigting, welke een onberekenbaar nut zou kunnen stichten, (hoedanig buiten twyfel het openbaar godsdienstig onderwys is,) op verscheidene plaatzen, jaaren achter een, volstrekt nutteloos blyft. —— Om een wenk ter verbetering in dit opzicht aan jonge Leeraars te geven, was misschien de overzetting dezer Leerreden geen onnutte arbeid: maar anders hadt het opstel op zich zelve juist zulke uitstekende verdiensten niet, dat het daarom der Vertaaling waardig gerekend kon worden.

HERM. JO. KROM, Eccles. Mediob. Ministri, & Theol. Exeget. nec non Hist. Ecclesiast. in Illustri ejus Civitatis Athenæo Professoris, Diatribe de authentia Dialogi Justini Martyris cum Tryphone Judæo, sive Disquisitio, qua γνησιότης illius libri ab exceptionibus, præcipue Wettenianis, vindicatur. Editio altera. Accedit Mantissa vindicans & illustrans. Traj. ad Rhenum, ex officina *W. ab Tzerwerst*, 1792. 22. XX. & 124 pagg. in 8vo. maj.

Na dat de Heer KROM, in het Jaar 1778, voor het eerst deze Verhandeling, *over de echtheid der Za-*

men-

gesprek van JUSTYN den Martelaar, *met* TRYPHO den Jood, uitgegeven hadt, werdt dezelve in de *Algemeene Bibliotheek*, Tweede Deel, bl. 413—417, niet zeer gunstig beoordeeld. De Hoogleeraar hadt deze beoordeeling nog niet beantwoord: doch, daar de Boekverkooper *van Yzerworst* nu voornemens was, de gezegde Verhandeling andermaal uit te geven, het welk, door het herdrukken van weinige bladzyden, gemakkelyk geschieden kon; vondt de Schryver goed, deze nieuwe Uitgave te vermeenderen met een Byvoegzel, ter opheldering en verdediging zyner Verhandeling dienende.

Dit Byvoegzel, dat 20 bladzyden beslaat, begint met de vermelding van verscheidene zeer gunstige oordeelvellingen, die over den arbeid des Hoogleeraars gestreken waren, zoo in de *Nederlandsche Bibliotheek*, als in verscheiden particuliere Brieven, die hy van mannen, welker geleerdheid hy hoog roemt, ontvangen hadt, en waaruit hy eenige uittrekzels aan zyne Lezers mededeelt. Vervolgens beantwoordt hy kortelyk de Aanmerkingen, die de Schryver der gemelde beoordeeling tegen zyn Stuk gemaakt hadt. Daar nu deze aanmerkingen, en dus ook het antwoord op dezelven, meest byzaaken betreffen, en de hoofdzaak, welke hier in geschil was, naauwlyks aangeroerd wordt; daar dus deze wederlegging van eene beoordeeling, die reeds zoo lang geleden geschreven, en welker Schryver waarschynlyk reeds overleden is, weinig belangryks bevat voor Lezers, die in deze zaak niet betrokken zyn; zoo zullen wy 'er ook geen uittrekzel van geven: maar alleen dit nog zeggen, dat in de Verhandeling zelve, by deze tweede uitgave, geene verandering hoe genaamd gemaakt is; en dat het Byvoegzel voor de bezitters der eerste uitgave afzonderlyk te bekomen is.

Gebeden der Portugeesche Joden, door een Joodsch Genootschap uit het Hebreeuwsch vertaalt. Vierde Deel. 's Graavenhaage by Lion Cohen, 1793. *In gr.* 8vo. *507 bl.*

Toen wy dit Vierde en laatste Deel, niet minder zwaarlyvig dan de drie voorgaande, van welke wy, op zyn tyd, verslag gedaan hebben, in handen namen, konden wy niet naalaten ons het zeggen van dat Wyaften

der Koningen te herinneren. *Weest niet te snel met uwen monde, en uw harte haaste zich niet een woord voort te brengen voor Godes aangezigte: want God is in den Hemel, en gy zyt op Aarde: daarom laat uwe woorden weinig zyn.* PREDIKER V: 1. Hoe weinig strookende met dit Voorschrift der Wysheid zyn vier zwaare Boekdeelen met *Gebeden* voor een gedeelte der tegenwoordige Naakomelingschap van het Volk diens Vorsten, en nog, zo men beweert, het minst bygeloovige.

't Is waar, dezelve zyn, voor een gedeelte, aangevuld met Aanhaalingen uit de Heilige Schriften, en doorvlogten met Psalmen en Plaatzen uit de Propheeten, die, gelyk wy dit omtrent voorgaande Deelen hebben aangemerkt, van wegens derzelver Vertaalinge, alle opmerking geenzins, ook voor den Christen-Leezer, onwaardig zyn; en, schoon 'er onder de Gebeden van eigen opstel eenige voorkomen, die den geest van waare Godsvrugt ademen, vloeijen de meeste over van Woorden en Herhaalingen tot in het oneindige, waarin niet zelden alle orde en schikking ontbreekt. Zy gebruiken *een ydel verhaal van woorden, als of zy meenden door de veelheid van woorden te zullen verhoord worden.*

Onder deeze Stukken van eigen opstel hebben wy met de meeste goedkeuring geleezen, een Stuk hier ingevoegd, getyteld: *Kroon des Oppergebieds*, door den Rabbyn SALOMON *aben Gabirol*, een Dichter die omtrent voor zeven Eeuwen bloeide. De korte Inleiding luidt: „ Myn Gebed zal den Mensch tot voordeel strekken; „ want daar door zal hy Opregtheid en Deugd leeren. „ Niet breedvoerig, maar slegts in het kort, heb ik 'er „ de wonderdaaden van den Leevenden God in afgemaald. Ik heb het als den voornaamsten myner Lofzangen geagt, en het den naam van *Kroon des Oppergebieds* gegeeven."

Uit de *Gebeden* in dit Deel, zo wel als de voorige, kunnen wy, door de Invoegingen, der *Joden* hedendaagsche wyze van Eerdienst leeren: terwyl eenige Opheldering, aan den voet der bladzyden geplaatst, tot opheldering dienen: en teffens niet zelden toonen, hoe zy aan kleinigheden blyven hangen. By voorbeeld, de *Klanken*, die in het *Ochtend-Gebed* voor het *Nieuwejaarsfeest* geblaazen worden, vermeld hebbende, vinden wy de volgende opheldering: „ 'Er zyn vierderlei Klanken, „ te weeten: תקיעה *Tekia*, een gladde en aanhoudende „ klank;

„ klank; שברים *Sebariem*, een afgebrooken klank, als
„ het kermen van een die met herhaalde zuchten ach,
„ ach, ach! zich beklaagt; תרועה *Teroeä*, een dren-
„ nende klank, als van iemand die al sidderende zyn
„ nood klaagt; שברים תרועה *Sebariem Teroeä*, een
„ samengestelde klank, welke van de tweede en derde
„ byeen gevoegd is. De H. Wet gebied ons LEV.
„ XXIII: 24, ib. XXV: 9 en NUM. XXIX: 1, eenen
„ klank met benaaming van *Teroeä* te blaazen: dus moe-
„ ten wy door overlevering driemaal *Teroeä* blaazen;
„ en volgens de *Talmud* moet elke *Teroeä* door een *Te-*
„ *kia* voorgegaan en agtervolgd worden; het welk tot
„ dus verre negen Klanken uitmaakt; maar vermids on-
„ der de wederwaardigheden, welke ons door de Ba-
„ lingschap toegebragt zyn, wy in de onzekerheid bly-
„ ven, of de eigenlyke meening van het Bybelwoord
„ *Teroëa* het geen is, het welk wy *Teroeä Sebariem* of
„ wel *Sebariem Teroeä* noemen, en het ons een pligt is
„ Gods bevel stiptelyk na te komen, blaast men eerst
„ driemaal *Sebariem Teroeä*, vervolgens driemaal *Seba-*
„ *riem*, en eindelyk driemaal *Teroeä*; het welk met de
„ reeds gemelde Klanken van *Tekia* zeven-en-twintig Klan-
„ ken uitmaakt; zommigen ten onrechte *Sebariem Teroeä*
„ voor een dubbelen Klank neemende, berekenen het op
„ dertig. Deeze Klanken moeten met aandagt en zit-
„ tende aangehoord worden."

Uit de Gebeden, die van herhaalingen overvloeijen strekke dit ter staale. „ Verhoor ons, ô Gy, die de
„ nooddruftigen verhoort! Verhoor ons, ô Gy, die de
„ onderdrukten verhoort! Verhoor ons, ô Gy, die de
„ verbrokenenen van harte verhoort! Verhoor ons, ô Gy,
„ die de verootmoedigden verhoort! Verhoor ons, ô Gy,
„ die de nedergeslaagenen van geest verhoort! Verhoor
„ ons, ô Gy, die Abraham op den Berg Moria verhoord
„ hebt! Verhoor ons, ô Gy, die Isaac op het Altaar
„ verhoord hebt! Verhoor ons, ô Gy, die Jacob te Be-
„ el verhoord hebt! Verhoor ons, ô Gy, die Joseph in
„ den Kerker verhoord hebt! Verhoor ons, ô Gy, die
„ *Moses* en onze Vooronderen by de Schelfzee verhoord
„ hebt! Verhoor ons, ô Gy, die Aaron met het Wie-
„ rookvat verhoord hebt! Verhoor ons, ô Gy, die Phi-
„ neas te Sithim verhoord hebt! Verhoor ons, ô Gy,
„ die Josua te Gilgal verhoord hebt! Verhoor ons, ô Gy,
„ die Eli te Ramg verhoord hebt! Verhoor ons, ô Gy,

„ die Samuel te Mispa verhoord hebt! Verhoor ons,
„ ô Gy, die David en zyn Zoon Salomo te Jeruſalem
„ verhoord hebt! Verhoor ons, ô Gy, die Elias op den
„ Berg Carmel verhoord hebt! Verhoor ons, ô Gy, die
„ Eliſa te Jericho verhoord hebt! Verhoor ons, ô Gy, die
„ Hiskias in zyne krankheid verhoord hebt! Verhoor ons,
„ ô Gy, die Jonas in het ingewand van den Visch verhoord
„ hebt! Verhoor ons, ô Gy, die Hananias, Miſaël, en
„ Azarias in den brandenden Oven verhoord hebt! Ver-
„ hoor ons, ô Gy, die Daniel in den Leeuwenkuil ver-
„ hoord hebt! Verhoor ons, ô Gy, die Mordechai en
„ Ester in den Burgt Suzan verhoord hebt! Verhoor ons,
„ ô Gy, die Esdras in de Ballingſchap verhoord hebt!
„ Verhoor ons, ô Gy, die Honni in den kring ver-
„ hoord hebt! Verhoor ons, ô Gy, die de regtvaardi-
„ gen, oprechten en volmaakten in alle geſlachten ver-
„ hoord hebt!

„ Barmhartige (God!) verhoor ons; Barmhartige (God!)
„ verlos ons; Barmhartige (God!) bevryd ons; Barm-
„ hartige (God) die van Goedertierenheid vervuld zyt! be-
„ gunſtig ons en alle onze Huisgenooten, en wil ons,
„ ter eere van uwen grooten naam van de duisternisſe in
„ het licht ſtellen."

Vreemd klinken zommige *Gezangen*. Men hoore!
„ De zagtmoedige Engelen, welke als vonken uitblin-
„ ken, wier vlammende klingen en gewaad als de heer-
„ lykſte gloed glinſteren, moedigen elkanderen aan, te-
„ gen over den verheven Troon met dreunende ſtem; zy
„ die den HEERE alleen in verſchynzel aanſchouwen,
„ zyn vol ievers om God te heiligen; roepende: *Gy kin-*
„ *deren der machtigen! wilt den* HEERE *roem en zegepraal*
„ *toeſchryven*.

„ De verhevene *Hayot*, welke den onbeweegelyken Ze-
„ tel onderſchraagen, en *Arêlim* en *Hasmalim*, van luis-
„ ter en klaarheid omgord, pryzen, in vier benden ver-
„ deeld, Gods Lof en Heerlykheid; deezen verheffen,
„ geenen roemen Hem met lof en Pſalmgezang. Deeze
„ hemelſche ſchaaren zyn dag en nacht onwankelbaar
„ in hunne bedieningen (zy roepen) *Gy kinderen, enz.*

„ De benden der eerſte afdeelinge, welke aan 't hoofd
„ der Hemelryen, onder het bewind van den voornaa-
„ men Legerhoofd *Michaël* ſtaan, en zich met tien dui-
„ zenden legerwagens aan Gods rechter zyde bevinden,
„ vereenigen en verzamelen zich om zyne Woonſtede op

„ te

„ te ſpeuren; en als zy de aanbiddelyke plaats tot voor
„ het gordyn genaderd zyn, vernederen zy zich (en roe-
„ pen) *Gy kinderen, enz.*

„ De benden der tweede afdeelinge van dit leger aan
„ de ſlinker zyde geſchaard, zyn onder het Gebied van
„ den waakzaamen *Gabriël*, en beſtaan uit duizenden
„ Seraphim, met een machtig heir verſterkt; hier en
„ ginds omcingelen zy den Heiligen Zetel. Zy zyn van
„ vuur gewrocht, met vuur gewapend, op paarden van
„ vuur gezeten (en roepen) *Gy kinderen, enz.*

„ De benden der derde afdeelinge, welke een ſchellen galm
„ en zoetluidenden maatklank doen opgaan, ſtaan onder
„ het bevel van den Godlyken Legerhoofd *Nuriël*, die
„ als een ſterkte in 't midden (van haar) pal ſtaat; door
„ hun optrekken en gedruisch dreunt het hemelsch ge-
„ welf, zy roepen waar is de plaats van het Eeuwig
„ Weezen, van den Schepper van Hemel en Aarde? en
„ verlangen dag en nacht om Hem, die door luister ver-
„ ſterkt is, te aanſchouwen (zy roepen) *Gy kinderen,*
„ *enz.*

„ De benden der vierde afdeelinge, met pracht ver-
„ cierd, getuigen het Alvermogen; deeze menigte onder
„ *Raphaël* (banieren geſchaard) verkondigt Gods Lof met
„ Pſalmgezang, en wyd Hem de Kroon van macht en
„ dapperheid toe. —— Alle deeze benden vereenigen dus
„ geſtadig Zang en Lof. HEERE! Gy hebt haar zamen-
„ geſteld en zo onvertzaagt gemaakt, dat zy nimmer ver-
„ moeit noch afgemat worden (zy roepen) *Gy kinde-*
„ *ren, enz.*

„ *Deeze ſchitterende Engelenryen verheerlyken U ge-*
„ *zamentlyk*, en trachten *Uwe* Gemade te beweegen, ten
„ voordeele van het onderdrukt volk; zy ſchikken hunne
„ ſchreden in Uwe vrees en ontzag; verbreiden Uwe
„ Heiligheid met een hevig donderende ſtem, en als zy
„ U, ô Heilige God, heilig erkennen, zyn zy U, ô Al-
„ lerheiligſte! welgevallig (zy roepen) *Gy kinderen, enz.*"

Meerder zullen wy niet aanhaalen, om in onze Opgave niet te vervallen tot het door ons meermaalen opgemerkte gebrek in deeze *Gebeden der Portugeeſche Joden.*

Che-

Chemiſche en Phyſiſche Oefeningen, voor de Beminnaars der Schei- en Natuurkunde in 't algemeen, ter bevordering van Industrie en Oeconomiekunde, en ten nutte der Apothekers, Fabricanten en Traficanten in 't byzonder, door P. J. KASTELEIJN, *Apotheker en Chymist te Amſterdam, en Lid van verſcheidene Geleerde Genootſchappen. Iſte en IIde Deel. Te Leyden by* Honkoop *en* van Tiffelen, 1793. *In gr.* 8vo. *Ieder Deel* 488 *bl.*

De onvermoeide werkzaamheid van onzen Autheur levert, in deeze Deelen, wederom eene aanzienlyke Verzameling van Scheikundige Proeven en Waarneemingen, ten nutte der Apothecars, Fabricanten en Traficanten, zo door hem zelven als ook door anderen in het werk gefteld; waar door hun gelegenheid gegeeven word, om veele van hunne verrichtingen, min kostbaar, en nogthans aan alle de vereischten voldoende, ter uitvoer te kunnen brengen. De door hem by de voorgeſtelde Proeven gevoegde redeneering en verklaaring der oorzaaken en uitwerkzelen, zyn teffens geſchikt, om hun, die gaarne iets meer dan alleen navolgers van hunne Leermeesters wenſchen te zyn, in ſtaat te ſtellen van langs dien weg hunne kundigheden te kunnen vermeerderen, en die vervolgens, op veele andere zaaken in hun beroep voorkomende, met nut te kunnen aanwenden. Dan deeze zyn het niet alleen, welke in dit Werk een ſchat van weetenswaardige Ontdekkingen kunnen vinden, maar ook zy, die ſich op de beoefening der Scheikunde zelf met yver en lust toeleggen, zullen hier, door de bekendmaaking van eene menigte Proeven, door aanzienlyke Mannen in andere Landen te werk gefteld, een niet min groote voorraad van onderwerpen byeen verzameld vinden, die hunne verdere proefneemingen en navorſchingen, by uitſteekenheid, waardig zyn: vooral die geenen, welke zich met de Proeven en Redeneeringen voor en tegen het nieuw Scheikundig Leerſtelzel willen bekend maaken, kunnen in het eerſte en wel voornamelyk in het tweede Deel daartoe eene zeer gepaste gelegenheid verkrygen.

Wy voor ons, meerder het groote nut beoogende, het welk door de bekendmaaking van dit Werk aan onze Vaderlandſche Fabriquen, enz. kan toegebragt worden, dan wel eigentlyk de zuivere *Orthodoxie* van het Leerſtel-

ſtellige, wenſchen, dat de geleerde Schryver op dezelfde lofwaardige wyze moge voortgaan met zyn tyd en vermogens ten algemeenen beste aan te wenden, het welk hem de dankbaare achting van 't algemeen gewis verwerven zal.

Leſſen, over de Geſchiedkunde en Algemeene Staatkunde, door JOSEPH PRIESTLEY, L. L. D. F. R. S. &c. &c. *Uit het Engelsch vertaald. Iſte Deel. Te Deventer, by* L. Leemhorst, L. A. Karſenbergh *en* G. Brouwer, 1793. *In gr.* 8vo. 466 *bl.*

PRIESTLEY, wien men, welke Eer- of Schandnaamen, naar dat Voor- of Tegeningenomenheid of Partyſchap den geest beheerſche en de pen beſtuure, hem ook mogen gegeeven worden, de bynaamen van werkzaam, en in veele takken van Weetenſchap en Geleerdheid bedreeven, niet kan ontzeggen, treedt hier, als *Leeraar in de Geſchiedkunde* en *Algemeene Staatkunde*, te voorſchyn — niet vercierd — maar daadlyk; dewyl de Leſſen over die onderwerpen door hem reeds jaaren geleeden gehouden zyn (*) op eene School te *Warneton*: een van die Schoolen onder de *Diſſenters* in *Engeland*, op welke veele jonge lieden ten onderwys komen, die voor het grootſte gedeelte niet tot eenig geleerd Beroep beſtemd zyn, maar tot Regenten, Amptenaaren, of andere werkzaame en der Maatſchappye hoogst nuttige Leden, opgeleid worden.

Het plan deezer Schoolopvoeding brengt eene andere inrigting der Leſſen, dan men op de Hoogeſchoolen meest aantreft, te wege: dezelve is natuurlyker, eenvoudiger, en ten algemeenen nutte meer beduidend. Deeze geeft den Leeraar gelegenheid, om in de Leſſen zo veele gemengde kundigheden te ſmelten, als de aart des hoofdonderwerps toelaat, om den Toehoorderen opgeklaarde denkbeelden te geeven van zeer veele gewigtige onderwerpen, welke niet zo gevoegelyk in andere Leſſen — kon-

(*) Reeds in den Jaare 1788, hebben wy in ons *Mengelwerk* een Stuk daar uit geplaatst. Zie onze *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroef.* IIIde D. 2de St. bl. 331. en IVde D. 2de St. bl. 49.

konden verhandeld worden, en waarvan egter eene algemeene kundigheid in de meeste rangen van het Burgerlyk Leeven zeer noodig, of althans zeer nuttig, zyn. —— Wy kunnen zeer wel ons zegel hangen aan den wensch des Vertaalers, in 't flot des Voorberigts: „Mogten deeze Lesſen niet alleen veele Leezeren onderigten, en tot verdere oefening aanſpooren; maar ook „ aanleiding geeven, dat ſoortgelyke Lesſen op onze „ Hoogeſchoolen, werwaards zich de meeste Jongelingen met dezelfde beſtemming als PRIESTLEY's begeeven, ook gehouden wierden!"

Te recht herinnert ons de Vertaaler, „ dat men in „ deeze Lesſen niet meer moet verwagten, dan hoofd- „ en buitenomtrekken: daar het flegts de algemeene „ Grondbeginzelen zyn, welke op de Hoogeſchoolen voeg- „ lyk geleerd kunnen worden; en waarvan het gemaakte opſtel dan nog eene verſcheidenheid van voordragt, „ uitbreiding, of herhaaling, vordert, terwyl eene meer „ byzondere ontleding der dingen, en de voltooijing, als „ 't ware, van het geheele ſtuk, aan eens ieders toekom- „ ſtige naaverſchingen moet overgelaaten worden. —— „ Aan die reden, en aan zynen eigenen Leertrant, ſchryft „ Dr. PRIESTLEY mede toe, de ongelyke lengte deezer Lesſen: zynde hy gewoon geweest dezelve eerst „ voor te leezen, en vervolgens als in een gemeenzaam „ geſprek [op te helderen, en eindelyk over derzelver „ inhoud zyne Leerlingen zeer naauwkeurig te onder- „ vraagen, vóór en aleer hy tot eene volgende Les over- „ ging. Al het welk by de eene Les vry meer tyds „ wegneemen moest, dan by eene andere."

Naardemaal PRIESTLEY zyne Lesſen voor *Engelſchen* opſtelde en uitbreidde, is het zeer eigenaartig, dat hy veelal *Engelſche* Schryvers opgeeft, zyne meeste Voorbeelden uit de *Engelſche* Geſchiedenis ontleent, en veele byzonderheden, den *Engelſchen* betreffende, breedvoerig opheldert, terwyl hy die met betrekking tot andere Volken flegts aanſtipt, of geheel voorby gaat. „ Dit door- „ gaans te veranderen," ſchryft de Vertaaler, „ en „ het ganſche Werk op eenen *Nederlandſchen* leest te „ ſchoeijen, ſtreedt minder met onzen wil, dan met onze „ kragten." — Wy kunnen 's Vertaalers goeden *wil* niet in twyfel trekken; doch hadden wel gewenscht, dat hy zyne *kragten* beproefd hadt. Althans in het ſtuk, waar hy zyn Voorganger verlaaten heeft, waar van

ſtraks

ſtraks nader, toont hy, in dit vak, niet *onvermogend* te weezen.

Dan laaten wy tot de *Leſſen* van PRIESTLEY zelve toetreeden. De eerſte Les is eene Inleiding. Hier ontmoeten wy het geheele plan en de rangſchikking deezer Leſſen; hy ſtelt zich voor, te beſchouwen. I. De algemeene nuttigheid der *Geſchiedkunde*. — II. De Bronnen der *Geſchiedkunde*. — III. Wat al noodig of nuttig is geweeten te worden, vóór dat men tot de beoefening der *Geſchiedkunde* overgaat. — IV. Geeft hy onderrigtingen, om op eene gemaklyke wyze tot de kennis der *Geſchiedkunde* te geraaken, en dezelve te behouden. — V. De eigenlyke voorwerpen, tot welke zich de aandagt des beoefenaars behoort te bepaalen. Onder welke Afdeeling wy de onderſcheidene onderwerpen van het Staatsbeſtuur, in het algemeen, zullen beſchouwen: te weeten die omſtandigheden, welke voornaamlyk ſtrekken om de burgerlyke Maatſchappyen zeker, talryk en gelukkig, te maaken: zynde dit het gewigtigſte der voorwerpen, welke de aandagt van den Leezer der Geſchiedenis behooren bezig te houden.

De drie eerſte Leſſen ontvouwen, in de meeste en treffendſte opzigten, de *Nuttigheid der Geſchiedkunde*. In de eerſte hegt hy reeds de *Staatkunde* en *Geſchiedkunde* zamen, als hy ſchryft: „ Maar de voornaame Nuttigheid der Geſchiedkunde, welke wy onder dit hoofdpunt beſchouwen kunnen, is, dat alle toekomſtige vorderingen in de Weetenſchap van het Staatsbeſtuur alleen uit deeze bron geſchept kunnen worden, en dat, *indien* wy op *het welzyn van den Burgerſtaat zien*, *die Weetenſchap zekerlyk de belangrykſte van alle Weetenſchappen* moet gerekend worden: want de Maatſchappy trekt, buiten kyf, meer voordeel uit het juiſte evenwigt der verſchillende magten van den Staat, ja zelfs uit eene enkele wyze wet over de Vryheid en den Eigendom der Menſchen, dan alle andere Weetenſchappen, te zamen genomen, kunnen te wege brengen, uitgezonderd nogthans de Weetenſchappen, indien wy ze met dien naam beſtempelen mogen, der Zedekunde en Godsdienst.

„ De menschlyke natuur, met de verſchillende belangen en betrekkingen der menſchen in eenen maatſchappyelyken ſtaat, is zulk een zamengeſteld onderwerp, dat men daaromtrent, vooraf, door bloote redeneering niets met veiligheid kan beſluiten. Alles, waarop men eenigen ſtaat kan maa-

maaken, moet uit daaden of gebeurtenisſen worden afgeleid. Alle de ontwerpen van Regeering, door de wysſten onder de Ouden, als PLATO, ARISTOTELES, en CICERO, geſchetst, zyn, zonder uitzondering, in veele hoofdzaaken gebrekkig, en, niettegenſtaande het meerder licht, welk MORE en HARRINGTON uit de geſchiedenis van zo veele laater eeuwen hebben kunnen ſcheppen, zyn egter noch de *Utopia* van den eerſten, noch de *Oceana* van den laatſten, voor eene daadlyke invoering geſchikt. De eerſte is zelfs wegens haare harsſenſchimmigheid ten ſpreekwoorde geworden.

„ Deeze groote Weetenſchap is nog in haare kindſchheid. Menſchen van de grootſte opmerkzaamheid en ondervinding zouden zich niet vermeeten, met eenigen grond van zekerheid te kunnen bepaalen, wat, *a priori*, het gevolg zyn zoude van eene aanmerkelyke verandering in onze Staatsinrigting of Regeering, of in die van andere Volkeren. Zien wy niet dikwyls, dat onze Staatsdienaaren, die het inwendig beſtuur van het Ryk, met de ingeſpannenſte aandagt, naagaan, egter verpligt worden van maatregelen te verwisſelen; vermids zy zich in de verwagting van dezelven bedroogen vonden? Dit maakt het zo ten uiterſten hachlyk, eenige weezenlyke verandering in eenen vastgeſtelden Regeeringsvorm te maaken: geen menschlyk doorzigt kan voorzien, welk nadeel daar uit zou kunnen voortſpruiten.

„ Van zo veel aangelegenheid is deeze Weetenſchap van het Staatsbeſtier, dat een mensch van genoegzaame bekwaamheden, en een vriend des menschdoms, zich op niets waardigers kan toeleggen, terwyl geſchiedkundige gebeurtenisſen de eenige grondſlag zyn, waar op menſchen, welke denken, en zich niet door hunne verbeelding laaten wegſleepen, in deezen eenig beſluit kunnen bouwen. Onderſtellingen, welke op bewyzen *a priori* berusten, kunnen minst van allen geduld worden. Opmerkzaamheid en ondervinding zyn hier de eenige veilige Leidslieden.

„ Gelyk alle andere Weetenſchappen zeer ſnelle vorderingen in de tegenwoordige Eeuw gemaakt hebben, laat het zich voor de Weetenſchap van het Staatsbeſtuur ook gunſtig inzien, om een gelyken tred met de overige te houden. Veele verſtandige Mannen hebben, in deezen laatſten tyd, hunne gedachten naar dit onderwerp gewend, en treffelyke Verhandelingen over 't zelve zyn in dit Land, en

en buiten hetzelve, in het licht gekomen. Maar, 't geen van grooter waarde is, wy hebben thans eenen geruimen ſtapel van gewigtige gebeurtenisſen, ter onzer beſpiegeling, voor ons. De oude Regeeringen van *Europa* zyn tot eenen aanmerkelyken graad van rypheid gekomen. Wy mogen haast eerder zeggen, zy zyn aan het vervallen: zo dat derzelver onderſcheidene voordeelen en gebreken zich thans duidlyk genoeg opdoen: terwyl de nieuwe Regeeringen in *Noord-America* zo veele nieuwe proeven zyn, waarvan de Staatkundige Wysgeeren zekerlyk veel gebruik zullen kunnen maaken. Bovendien heeft de tyd veele vooroordeelen ter begunſtiging van voorgewende Rechten tot de Regeering, en van byzondere Regeeringsvormen, verzwakt, of weggenomen: zo dat het éénige eigenaartige voorwerp der Regeering, het Welzyn des Volks, nu byna algemeen erkend, en eenigſyk in het oog gehouden wordt.

„ By gebrek van kennis aan de Geſchiedenis, ſtaan wy bloot, om veele dingen, *a priori*, als onmogelyk te doemen, welke waarlyk met de daad beſtaan, en ten uiterſten heilzaam zyn. Dus kon men den Koning van *Siam* niet doen gelooven, dat de *Venetiaanen* geenen Koning hadden; even min als het water de hardheid van ſteen aanneemen, en menſchen en rydtuigen draagen konde."

De Leſſen der volgende Tweede Afdeeling, van de Vierde tot de Twaalfde ingeſlooten, handelen over de Bronnen der Geſchiedenis, en gaat de Onderwyzer, hierin, op den gepasten trant te werke, dat hy alle of ten minſten de voornaamſte Middelen optelt, waarvan men zich bediend heeft, om de kennis van verledene Gebeurtenisſen aan de Naakomelingſchap over te brengen; hy vangt aan met de minst volkomene, voegt 'er de betere nevens, en eindigt met het laatſte en volmaaktſte; 't welk het menschlyk vernuft tot hier toe heeft uitgevonden. —— De Leſſen worden te belangryker, daar de Heer PRIESTLEY, by elk ſtuk, den aart van het getuigenis, waarop hetzelve rust, overweegt, en een algemeen verſlag geeft van het onderrigt, 't welk wy 'er van kunnen verwagten. —— Naa deeze rechtſtreekſche Bronnen der Geſchiedenis, vermeldt hy de voornaamſte middelen, door welke wy in ſtaat zyn de kennis van gewigtige Voorvallen van ter zyde te bekomen, en voort te planten.

Van de Dertiende Les neemt de Derde Afdeeling een

aanvang, en toont ons, tot de Zeventiende, wat al noodig of nuttig is geweeten te worden, vóór dat men tot de beoefening der Geſchiedenis overgaat: als de Kennis der Menschlyke Natuur; Wysgeerige Kennis in 't algemeen; Aardrykskunde; Tydrekenkunde; de Tydverdeelingen; de onderſcheide Jaartellingen. Hier ook ontvangen zyne Kweekelingen onderrigting over de wyzen, om de Rykdommen en Magt van oude en ver afgelegen Volken te beoordeelen: terwyl de bronnen van Misvatting, ten aanziene van dit Onderwys, worden aangeweezen.

In de Vierde Afdeeling vaart onze Schryver voort met de Onderrigtingen, om de beoefening der Geſchiedenis gemaklyk te maaken. Hy handelt over de Korte Begrippen, de Tydrekenkundige Tafelen, de Geſlacht Tafelen. De *Kaart der Geſchiedenis* en de *Kaart der Leevensbeſchryvingen*, van PRIESTLEY's Vinding, worden hier niet vergeeten. Dan de Vertaaler heeft de Proeven deezer beide Kaarten, die in het oorſpronglyke gevonden worden, agterwege gelaaten, om dat ze beide door PRIESTLEY zelve in 't groot uitgegeeven, en in 't *Nederduitsch* zyn overgebragt; gedrukt te *Amſterdam*, by de Wed. J. DÓLL. —— Verder handelt hy over den regelmaatigen Voortgang in de Geſchiedenis, en drukt zich, met den aanvang van de Twintigſte Les, deswegen in deezer voege uit. „ Daar eene regelmaatige voortgang in alle zaaken in het algemeen welbehaagelyk is, en wy langs de vaart der Geſchiedenis (om eene Leenſpreuk te gebruiken,) met meerder aangenaamheid gevoerd worden, wanneer wy eenpaarig den ſtroom des tyds volgen, en nimmer voorwaards of achterwaards gedreeven worden in den loop van ons leezen, zal ik, ten dienſte der zodanigen, welke gelegenheid en lust hebben, om tot de Bronnen der oude Geſchiedenisſen op te klimmen, uit WHEARE's *Lectures on History*, door BOHUN uitgegeeven, eene wyze opgeeven, volgens welke de voornaamſte Schryvers der Oudheid mogen geleezen worden, in diervoege dat men 'er eene vry regelmaatige keten der Gebeurtenisſen uit zal kunnen opmaaken, welke de Geſchiedenis van *Aſia*, *Afrika*, *Grieksenland* en *Rome*, tot aan de vernietiging van het Ryk van *Conſtantinopolen*, zal bevatten. Alle *Griekſche* en *Latynſche* Geſchiedſchryvers van eenigen naam worden hier kortlyk aangehaald en beoordeeld.

PRIESTLEY hadt, ten dienſte der zulken, die, ten aanziene van hun eigen Land, van geene *Compilateurs* verloo-

koozen af te hangen, de oorſpronglyke Schryvers der Engelſche Geſchiedenis opgenoemd in die orde, waarin zy, overeenkomſtig den tyd waarover zy handelen, behooren geleezen te worden. De Vertaaler heeft dit te recht geheel agterwege gelaaten, en die gaaping aangevuld met, ten dienſte der *Nederlandſche* Gebruikeren deezer Leſſen, iets dergelyks, met betrekking tot de *Vaderlandſche Geſchiedenis*, in plaats te ſtellen. Hy verdeelt, tot zyn oogmerk, onze *Vaderlandſche Geſchiedenis* in vier groote Tydvakken, waar van het *Eerſte* de Aloude Geſchiedenis — het *Tweede* de Middeleeuwen — het *Derde* den *Spaanſchen* Oorlog, en het *Vierde* de Republiek der *Vereenigde Nederlanden*, bevat. Wy hebben, met veel genoegen, de bondigheid van deeze Lyst der Schryveren, en derzelver beoordeeling, geleezen. Dan het verwonderde ons, dat hy, van CERISIER's *Tableau de l'Histoire generale des Provincies-Unies* met lof gewaagende, geheel geen gewag maakt van de *Nederduitſche Naavolging* deezes Werks, by WILD te *Utrecht* 1787, enz. uitgegeeven; die zeker het *Oorſpronglyke* verre overtreft. De Heer CERISIER hadt den Bearbeider van dit Werk, ten dienſte der *Nederlanderen*, alle mogelyke vryheid daaromtrent gegeeven, als hy hem, wegens den voet, welke hy daarin meende te houden, onderrigt zynde, ſchreef: „Ik weet, dat „ het Tafereel, op die wyze bearbeid, bykans niet meer „ het myne zal weezen; doch ik laat 'er u alle Eer van, „ en behou alleen voor my de Eer van u den weg ge„ baand te hebben." Men zie, over 't geen deeze Naavolger 'er aan gedaan heeft, zyn breedvoerig Voorberigt voor het *Eerſte Deel*. En is ons uit de Vergelyking, tuſſchen het Franſche *Tableau* en het Nederduitſche *Tafereel*, gebleeken, dat, ſchoon in de drie eerſte Deelen de overeenkomst vry groot zy, en deeze ook best bewerkt zyn door den Heer CERISIER, in de volgende Deelen de afwyking langs hoe grooter wordt, naar evenredigheid, dat de *Franſche* Schryver met wanlust zynen arbeid voortgezet, en daar door gebrekkig ten einde gebragt hadt (*).

Voorts ſchenkt ons de Vertaaler, of liever hier de Schryver, deezer Leſſen, een naamlyst van de voornaam-

(*) Deeze geeft de Heer CERISIER te kennen, *Tom. IX. p.* 554, 555.

naamſte Leevensbeſchryvingen, Gedenkſchriften, Brieven en Apologien tot onze Vaderlandſche Geſchiedenis behoorende; ſpreekt van de Kerklyke Geſchiedenisſen, Stedebeſchryvingen, enz. PRIESTLEY treedt, in de laatſte Les deezer Afdeelinge, weder te voorſchyn, en geeft de Geſchiedſchryvers van andere Volken op, als mede Leevensbeſchryvingen, en Zee- en Land-Reizen.

De Vyfde Afdeeling, over de belangrykſte Voorwerpen, waarop de Beoefenaar der Geſchiedenis zyne opmerking behoort te vestigen, is als 't ware de Toepaſſing der voorgaande Lesſen, en geeft de nuttigſte Waarneemingen aan de hand, daar de Onderwyzer zyne Leerlingen wyst op die deelen der Geſchiedenis, welke meest kunnen ſtrekken, om zyn Oordeel te vormen, en zyn Gedrag te regelen. Wy gelooven dat de Heer PRIESTLEY, ten aanziene van dit gedeelte, veel aan de daar by gevoegde Mondlyke Overlevering heeft overgelaaten. Doch zo veel hy mededeelt, in Geſchrifte, zal over 't algemeen met genoegen en deelneeming geleezen worden.

De Oude en Nieuwe Conſtitutie der Vereenigde Staaten van Amerika, uit de beste Schriften in haare gronden ontvouwd, door Mr. GERHARD DUMBAR, *Lid van de Maatſchappy der Nederl. Letterk. te Leyden, van het Prov. Utrechtſche Genootſchap van Konſten en Weetenſchappen, en van het Genootſchap* pro excolendo jure patrio, *te Groningen. Eerſte Deel. Te Amſterdam by* J. A. Crajenſchot, 1793. *In gr.* 8vo. 255 *bl.*

Te midden van zo veel gewoels en gruwzaamen bedryfs des Oorlogs, te midden van zo aanhoudende worſtelingen der Vryheid, kan het niet dan aangenaam weezen, op vreedzaamer tooneelen het oog te vestigen, en de Vryheid daadlyk beſtaande, zonder losbandigheid, zegepraalend en gezegend te zien, als mede den loop na te gaan, welken, in een ander Werelddeel, die edele zaak des Menschdoms, met zo gelukkig een uitſlag, genomen heeft.

Om ons het gezigt dier belangryke voorwerpen in klaaren dag te verſchaffen, heeft de Heer DUMBAR zyne welverſneede pen opgevat, en ons het Eerſte Deel des opgemelden Werks geſchonken. 't Zelve is noch geheel oorſpronglyk Opſtel, noch geheel Vertaaling; maar een meng-

mengzel van beiden. Het beſtaat uit Negen Afdeelingen. De *eerſte*, een *Hiſtoriſch Verſlag van den oorſprong en voortgang van het Congres, en van het invoeren der Artykelen van Confederatie*, is van eigen opſtel. —— De *tweede* geeft ons eene Vertaaling van de *Oude Conſtitutie*, en heeft boven de Vertaalingen, welke wy 'er reeds van hebben, het voordeel van toegelicht te worden door Aantekeningen op eenige voor den *Nederduitſchen* Leezer niet gemaklyk verſtaanbaare plaatzen. —— De *derde*, van DUMBAR'S eigen hand, geeft ons op, de *Uitwerking der Artykelen van Confederatie, in 't algemeen beſchouwd. Gedagten van den Generaal* WASHINGTON, *en den Gouverneur* TRUMBULL, *over den te geringen invloed van het Congres, en het algemeen heerſchend wantrouwen. Oorzaaken van het wantrouwen op Regenten, het welk Staatsomwentelingen pleeg te vergezellen. Inleiding tot een onderzoek nopens de Gebreken in de Artykelen der Confederatie gevonden.*

De *vierde* Afdeeling geeft ons op, het *Hoofdgebrek in de Artykelen van Confederatie (daar in beſtaande, dat het Congres over de byzondere Staaten, als Lichaamen aangemerkt, en niet over de byzondere Ingezetenen van eenen Staat, konde bevelen,) uit de natuur der zaak betoogd, en door beſchouwing van de uitkomst bewezen.* —— De *vyfde* heldert dit ſtuk op, door eene *Beſchouwing der Conſtitutien van andere vereenigde Staaten, ingerigt om te toonen, dat dezelven hetzelfde Hoofdgebrek hadden, en daarom of geheel vervallen zyn, of minder voorſpoedig zyn bly ven beſtaan.* — *Leenregeeringen, byzonder in Schotland.* —— *Griekſche Republieken onder den Raad der Amphictiens.* —— *Achaiſche Bondgenoot ſchap.* —— *Duitſche Ryk.* —— *Pooten.* —— *Zwitzerland.* —— *Vereenigde Nederlanden.* —— De *zesde* ſtelt ons voor oogen, *andere Gebreken in de Artykelen der Confederatie.* —— *Gebrek aan een Guarantie der byzondere Staatsconſtitutien.* —— *Betaaling by Quoten.* —— *Gebrek aan een algemeen gezag ter regeling van den Koophandel.* — *Het ligten van Krygsvolk by wyze van Quoten.* —— *Gelyk Stemregt der Staaten.* —— *Gebrek aan een Nationaal Geregtshof.* —— *Magt der byzondere Staaten tot het uitgeeven van Papieren geld.* —— *Te veelvuldige afwiſſeling onder de Leden van het Congres.* — *Enkelvoudigheid der Vergadering in het Congres.* — *De Artykelen nimmer door het Volk zelf goedgekeurd.* —— Deeze drie Afdeelingen zyn bykans geheel getrokken uit een Werkje *The Federaliſt* getyteld, waaromtrent de Heer DUM-

BAR niet ſchroomt te zeggen, „ dat zy, die niet verkiezen in de gewesten der verbeelding om te zwerven, „ maar egte praktikaale op Ondervinding en Menſchenkennis, zo wel als op beginzelen van het Regt, gegronde Staatkunde verlangen, zyns oordeels, vergeefsch „ naar iets beters zouden zoeken." Hy geeft ons, egter, geene geheele Vertaaling; doch om voldoende reden, in het Voorberigt bygebragt, beſloot hy die Vertoogen uit den *Federalist*, welke hem meest algemeen belangryk voorkwamen, over te neemen; doch dezelve zo in te rigten, dat ze de gedaante van een oorſpronglyk Werk verkreegen, 't welk niet meer voor Ingezetenen van de *Americaanſche* Staaten, die over het al of niet aanneemen van eenen nieuwen Regeeringsvorm hadden te raadpleegen, maar voor allen, die verkiezen mogten eene werklyk vastgeſtelde, eene in een Gewest, welk de aandagt van geheel *Europa* heeft tot zich getrokken, vastgeſtelde Conſtitutie, naauwkeuriger te leeren kennen, zou ſchynen geſchreeven te zyn. Van eenige andere ſtukken, tot dit onderwerp betrekkelyk, heeft de Schryver tevens het noodige gebruik gemaakt.

Hierop laat de Heer DUMBAR in de *zevende* Afdeeling, eigen werk, volgen een Geſchiedkundig Verſlag van de *nadeelige uitwerkzelen der boven beſchreeven gebreken in de Artykelen der Confederatie, door voorbeelden aangeweezen. — Onderhandelingen tuſſchen Groot-Britanje en de Vereenigde Staaten, over wederzydſche nalaatigheid in het nakomen van ſommige Vredesvoorwaarden. — Groot-Britanje weigert een Traktaat van Koophandel aan te gaan. — Betrekkingen tuſſchen Noord-America en andere Europeaanſche Staaten, met opzigt tot den Koophandel. — Staatkunde van Groot-Britanje, ten aanzien van den Handel op America, vóór en na de Omwenteling. — Het Congres onmagtig tot beſcherming van den Handel tegen de Barbaryſche Zeerooverſ, en van de Ingezetenen tegen de Invallen der Indianen.*

In de *achtſte* allermerkwaardigſte Afdeeling, vermeldt ons de Staat-, Geſchied- en Menschkundige Schryver de *Poogingen tot Verbetering der Conſtitutie. — Een voorſlag van het Congres tot het verkrygen van een vast inkomen raakt niet tot ſtand. — Voorbeeld van eene Bezending uit het Congres aan eenen der Staaten. — De nadeelen, door den Koophandel geleeden, veroorzaaken de Conventie van Annapolis, die een nadere Conventie te Philadelphia voorſlaat. — Handelingen van*

de

de Conventie van Philadelphia tot het beraamen der Nieuwe Conſtitutie. — Een Ontwerp, door Dr. FRANKLIN *in 't Jaar MDCCLIV opgeſteld, dient tot een grondſlag van het Werk. — Gedagten van Dr.* FRANKLIN, *en Generaal* WASHINGTON, *over de nieuw ontworpen Conſtitutie. — De Conſtitutie wordt getekend, en aan het Congres gezonden. — Handelingen daarover in het Congres, 't welk dezelve verzendt aan de byzondere Staaten.*

Waarop, in de *negende* en laatſte Afdeeling, de *Artykelen der Nieuwe Conſtitutie* volgen, aangegaan in den Jaare MDCCLXXXVII, en die ten grondſlag ſtrekt van een Staat, om ons van 's Heeren DUMBAR's eigene woorden te bedienen, „ die, in een Werelddeel, 't welk tot „ hier toe ten ſpeelbal der *Europeaanſche* Heerschzugt „ geſtrekt hadt, thans geſchikt ſchynt, om den verdruk„ ten *Europeaanen* eene ſchuilplaats tegen de oyerheer„ ſching aan te bieden; eenen Staat, die de Wereld het „ eerſte voorbeeld moest geeven van eenen Regeeringa„ vorm; niet door geweld of liſt opgedrongen, niet uit „ de ſtrydige Inzettingen van veele eeuwen zamengeſteld, „ maar door Wysgeeren ontworpen, en door een Vry „ Volk bekragtigd. —— Eene Conſtitutie, die den grond „ gelegd heeft tot den voorſpoed van de Vereenigde Staa„ ten, en welke wy regt meenen te hebben aan te zien, „ niet als volmaakt, want volmaaktheid ſchynt aan alle „ menschlyke Inſtellingen ontzegd te zyn, maar als de „ beste die het menschlyk verſtand tot heden heeft wea„ ten te beraamen." —— Men leeze naa, wat FRANKLIN des gezegd, wat de groote WASHINGTON des geſchreeven heeft, (bl. 205—210;) en men zal zien, dat die Mannen, met hunne medewerkende Landgenooten, geene *herſenſchimmige Volmaaktheid* gezogt, maar het daadlyk beſtaan gegeeven hebben aan een Conſtitutie, niet vry van onvolmaaktheden, maar de beste die men kon verkrygen.

Uit de opgave van het beloop deezes Werks, welks Geſchiedkundig gedeelte uit de beste bronnen geput is, bronnen die aangeweezen worden, valt elk in 't ooge hoe dit geheele ſtuk zamenhangt, en in 't verband dient naagegaan te worden. Onbedenklyk genoegen heeft het ons verſchaft, en van 't zelve durven wy ieder Waarheid- en Vryheidsvriend verzekeren.

De voorkomende byzonderheden geeven den Schryver niet zelden gelegenheid tot eene uitweiding. Een deezer willen wy onzen Leezeren mededeelen, verzekerd dat

dezelve aller gezette overweeging verdient. Het algemeen Wantrouwen, in de *Americaansche Staaten* ten eenigen tyde heerschende, en waarvan de Gouverneur TRUMBULL een akelig tafereel ophing, beschreeven hebbende, vaart de Heer DUMBAR voort: „ Dit algemeen Wantrouwen is „ misschien de noodzaakelyke, de noodlottige, gezellin „ van alle Omwentelingen, welke ten doel hebben de „ Vryheid te grondvesten op de puinhoopen der Dwing„ landy. Een Volk, welk, geduurende een reeks van jaa„ ren, magt en onderdrukking steeds heeft zien gepaard „ gaan, komt eigenaartig tot de hebbelykheid van de „ denkbeelden van beiden te verwarren, of in een te smel„ ten. Het vordert uitgebreider kundigheden, uitgebrei„ der ondervinding en dieper nadenken, dan men by het „ gros der menschen billyk verwagten kan, te begrypen, „ dat het naauw beperken van de maate des gezags niet „ het éénige, niet altoos het beste middel is, om zich „ voor deszelfs nadeelige uitwerkzelen te behoeden: dat „ in iedere Burger-Maatschappy ergens eene onbegrensde „ Magt moet huisvesten, dewyl de wil der Maatschappy, „ welke ergens moet kunnen geuit en uitgevoerd wor„ den, in haare natuur zelve onbegrensd is. Men vormt „ eene Constitutie, en men keurt dezelve goed; maar die „ Constitutie begint te werken, men ziet een Wil die „ somtyds van den onzen onderscheiden is, men gevoelt „ een Magt, die aan deezen kan paalen zetten; en, „ schoon het alleen de Wet is, die onze bandeloosheid „ beteugelt, beschouwt men in de Uitvoerders dier Wet „ de haatlykheid van Aristokraaten, die zich boven hun„ ne Medeburgeren zoeken te verheffen. —— Men ver„ geet te bedenken, dat die gewaande Aristokraaten, „ welken men, even te vooren, als aller vertrouwen waar„ dig, zelf hielp op den eerstoel plaatzen, op den wenk „ des Volks wederom van denzelven zullen moeten af„ treeden, en zich onder den gemeenen hoop der Inge„ zetenen vermengen, om de kluisters, welke men on„ derstelt door hun gesmeed te worden, zelven te hel„ pen draagen. —— Men vergeet vooral, dat niets meer „ toebrengt om het Gezag in eenen Burgerstaat heilzaam „ of gevaarlyk te maaken, dan de grondslag op welken „ hetzelve rust.

„ Een Regent, die zich volgens den algemeenen wil „ eener Vrye Natie aan derzelver hoofd gesteld ziet, „ kan onregt doen, kan onderdrukken: want hy kan

„ zwak

„ zwak of boos zyn; doch zyne verkeerdheid zal dik-
„ werf kortſtondig, en derzelver uitwerkzelen zullen nim-
„ mer algemeen zyn. Den Despoot, in tegendeel, die
„ zich vermeet zyne magt van God en zyn Degen af te
„ leiden, als of de hoogſte goedheid en 't barbaarſche ge-
„ weld zich immer konden vereenigen; den Despoot,
„ die zich almagtig waant, ontbreekt juist dat vermogen,
„ welk hem meest naar eene aardſche Godheid zou doen
„ gelyken, het vermogen om goed te doen, wanneer hy
„ wil. Daar hy ſteeds omringd is door de nevelen
„ van vleijery en leugen, houdt de waarheid zich op
„ eenen afſtand, en laat hem in 't duister rondtasten,
„ en wanneer hy meent het gemeene best te bevorderen,
„ begunſtigt hy niet zelden blootlyk de baatzugt van
„ huurlingen, die hem bedriegen, en de volkeren in zynen
„ naam kwellen. Zyne Weldaaden zelve moeten ge-
„ paard gaan met de vreeskoesterende vertooning van
„ zyne Magt. Vrees is de bron der gehoorzaamheid, die
„ hem beweezen wordt, en wat zal van deeze worden,
„ indien zyne Slaaven eenmaal de eenvoudige waarheid
„ bezeffen, dat een enkele arm, ook met den zwaarſten
„ ſcepter gewapend, niet beſtand is tegen duizenden,
„ en dat zy alleen Slaaven moeten zyn zo lang zy het
„ zyn willen.

„ Dan het zyn niet alleen de vooroordeelen, welke de
„ onderdrukking doedt gebooren worden, en welke eene
„ nieuwe orde van zaaken niet op eenmaal kan uitroei-
„ jen, die het Wantrouwen, waar van wy hier ſpree-
„ ken, onderhouden. Dat Wantrouwen is zomtyds niet
„ *ongegrond*. *De beste zaak heeft ook ſlegte voorſtan-*
„ *ders*. Eene Omwenteling, die heerschzugt fnuikt, kan
„ tevens voedzel aan heerschzugt geeven: eigenbaat kan
„ zich met het hulzel der Vaderlandsliefde vermommen;
„ en wie kan van de menigte verwagten, dat zy, door
„ den ſchyn in 't gewaad der waarheid bedroogen, de
„ waarheid zelve ontmoetende, niet vreezen zal in haar
„ wederom niets dan den ſchyn te omhelzen?

„ Evenwel ſchynt het ons toe, dat die menigte in
„ geen ding ſcherpzigtiger is dan in het karakter van die
„ geenen te onderkennen, aan wien haare groote belan-
„ gen zyn toebetrouwd, en dat zich niet zo dikwyls zou
„ misleid vinden, indien zy, alleen haar eigen gevoel
„ raadpleegende, aan 't geſchreeuw der zich dus noe-
„ mende Volksvrienden, weigerde het oor te leenen, en

„ meest die geenen wantrouwde, die met niets anders
„ bezig zyn dan met wantrouwen te zaaijen. Zommi-
„ gen deezer tragten verdenking te verſpreiden om het
„ getal der mededingers tot de waardigheden, die zy
„ bejaagen, te verminderen. Anderen, te zeer van hun-
„ ne nietigheid verzekerd om zo hoog te durven opzien,
„ doen het zelfde uit nyd, of bloothyk, om, door 't
„ verwekken van onrust, nog eene figuur te maaken,
„ die in kalmte geheel en al verdwynt. Nog ande-
„ ren, wel niet zo boos, doch meer verwaand en ſtyf-
„ hoofdig, worden met hunne eigene begrippen en ſtel-
„ zels, waarin zy uit gebrek aan doorzigt geene zwaa-
„ righeden ontdekken kunnen, en die zy derhalven voor
„ onfeilbaar houden, zodanig ingenomen, dat zy zich
„ zelven alleen bevoegd rekenen om den toon aan 't volk
„ te geeven; terwyl een heimlyk gevoel van zwakheid,
„ een wantrouwen op hun vermogen om door bedaarde
„ redeneering de overhand te behouden, hen aanzet om
„ den invloed van anderen, die ook voor zichzelven den-
„ ken en ſpreeken willen, door het inboezemen van ver-
„ moedens, te ſtuiten. Gezond verſtand te bezitten, en
„ tevens hunne denkbeelden te verwerpen, kan, indien
„ men hen gelooven wil, by niemand gepaard gaan dan
„ by verraaders en vyanden des Volks. Allen, welke
„ ook hunne bedoelingen zyn, allen omhangen zy zich
„ met denzelfden mantel van Vaderlandsliefde; en ge-
„ lukkig ware het, indien niet nog eene andere troep
„ van rampzaligen zich onder hetzelfde dekzel wiste te
„ verbergen: wy bedoelen die politieke Tartuffen, die,
„ aan de tegenparty gehegt, of door dezelve omgekogt,
„ zich onder de welmeenenden vermengen, zich ſteeds over
„ gebrek aan yver voor de goede zaak beklaagen, alles
„ aan ſlinkſche inzigten toeſchryven, en niets minder be-
„ oogen dan eene verdeeldheid en regeeringloosheid te
„ bewerken, die het gemaklyk maaken den Volke het
„ oude juk wederom op den hals te werpen, en zelfs
„ veelen uit wanhoop dat juk doen te gemoet ylen.

„ De hier beſchreevene hinderniſſen voor de bevestiging
„ van Volksvryheid vloeijen voort uit den aart der werking
„ van 's Menſchen verſtand en hartstogten; zy zyn van
„ alle tyden en van alle plaatzen; zy zyn te overwin-
„ nen; maar niet te ontwyken; het geen wy ons voor-
„ ſtelden te onderzoeken is een weefzel van menſchen
„ handen; een weefzel 't welk daarom gebrekkig zyn

„ moet;

„ moet; doch welks gebreken niet noodzaakly zyn, en, „ eens aangeweezen, eens overdagt, eens doorgrond, „ door alle volgende geſlachten kunnen worden vermyd."

Tot dit gelukkig toppunt is men in de *Vereenigde Staaten van America* opgeklommen, uitwyzens dit Boekdeel; waarin wy, door het Geſchiedkundig verſlag, de gedagten der kundigſte *Americaanen*, over hunne eigene Staatsgeſteldheid, en niet des Schryvers, op een verren afſtand gemaakte, beſpiegelingen, aantreffen. — Misſchien is men begeerig te weeten, wat de Beſchouwer en Beſchryver van dit *groot* Werk in *America* denkt over de Omwenteling in *Frankryk*. Hy geeft in zyn Voorberigt, in 't voorby gaan, ze kortlyk dus op: „ In de Historie der Omwente„ ling van *Noord-America*, met die van *Frankryk* vergeleeken, zal men mogelyk een gedeelte der redenen „ kunnen vinden, waarom de *Franſche* tot heden toe nog „ met geen gelukkiger uitſlag is bekroond. Ons is het „ altoos vreemd voorgekomen, dat men in de Oude We„ reld zo blykbaar geweigerd heeft zich het zo wel be„ ſlaagen voorbeeld der Nieuwe ten nutte te doen ge„ dyen; en wy ſchroomen niet te belyden, dat de min „ gunſtige denkbeelden, welken wy doorgaans, bykans „ van den beginne af, omtrent de *Franſche* maatrege„ len gevoed hebben, uit de kennis, die wy van „ het voorgevallene in *America* verkrygen konden, groo„ tendeels hun oorſprong ontleenden. Nogthans wa„ ren wy ook lang te vooren in het algemeen ten vol„ len overtuigd, dat gelyk, aan den eenen kant, alle „ de Magten der Aarde vereenigd zich te zwak zul„ len bevinden om de *gevolgen van den*, ſchoon lang„ zaamen, ſchoon meestal onmerkbaaren, egter minmer „ ophoudenden, voortgang der menſchelyke begrippen, „ door middel van ſtrafwetten of van kanon, te ſtuiten, hoe „ zeer zy dezelven voor een poos mogen verdraagen; „ het, aan den anderen kant, mede niets dan te leerſtel„ ling baaren kan, wanneer men dien voortgang trägt „ vooruit te loopen, en den menſchen maatregelen op te „ dringen, voor welken de tegenwoordige ſtaat hunner „ begrippen (waare of valſche doet hier niets tot de „ zaak,) hen onvatbaar moet maaken."

Wy twyfelen niet, of het gunſtig onthaal deezes Eerſten Deels zal den Schryver aanſpooren om zynen arbeid voort te zetten; en hem hoeden tegen het onaangenaam gevoel, om, door het opſluiten van het vervaardigde

in

in zyn Lesſenaar, den arbeid van veele uuren vrugtloos te zien wegzinken. Wy verlangen na het Vervolg, en zullen niet in gebreke blyven om dien verdienstlyken arbeid, zo ras hy ons in handen komt, op eene wyze denzelven waardig, bekend te maaken.

De Burgerlyke Vryheid in haare heilzaame, de Volksvryheid in haare ſchadelyke, gevolgen voorgeſteld, inzonderheid met betrekking tot dit Gemeenebest. Door Mr. JOHAN MEERMAN, *Vryheer van Dalem. Te Leyden by* S. en J. Luchtmans, 1793. *In gr.* 8vo. 96 *bl.*

De Tytel van dit Stukje wyst genoegzaam aan, wat men van den Inhoud te wagten hebbe. Niemand zal den *Vryheer van Dalem* de bekwaamheid ontzeggen, van de pen meesterlyk te kunnen voeren. Zyne met naam uitgegeevene *Geſchiedenis van Graaf* WILLEM *van Holland, Roomsch Koning* (*); zyne *Berigten omtrent Groot-Brittanien* en *Ierland* (†), zonder zyn naam, doch egter thans genoeg als zyn werk bekend, kunnen des tot voldingende bewyzen verſtrekken.

Die zelfde bekwaamheid in een ander vak dan de *Oude Lands Geſchiedenis*, dan in het opgeeven van Waarneemingen op *Reis* gedaan, de pen opvattende, kan zich wel genoeg uitdrukken, en een ſtyl voeren, welke het even min ontbreekt aan welluidenheid, en voldoening ſchenkt aan allen, die met hem in denkwyze overeenſtemmen, omtrent een Onderwerp, 't geen verre is van op dezelfde wyze begreepen te worden door de Ingezetenen des Lands, voor welken het oorſpronglyk beſtemd is, waarvan hy te meermaalen ſpreekt, als in *twee Partyen* verdeeld, en de zodanigen, die van hem verſchillen, een *gedugt gedeelte der Natie* heet, (bl. 86.).

Het verklaarde oogmerk des Heeren MEERMAN is, om, onder de twistende Partyen in ons Vaderland, „ eene laat„ ſte pooging aan te wenden om hun de wapenen te „ doen nederwerpen, en, in plaats van in elkanders boe„ zem langer te wroeten, verzoening, vrede, liefde, „ een-

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* VI D. 1ſte St. bl. 323 en 508.

(†) *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroef.* IIIe D. 1ſte St. bl. 589.

„ eenſtemmigheid, en al wat de Ingezetenen van het „ zelfde Land veredelt, in hunne gemoederen in te gie„ ten." —— Om dit oogmerk te bereiken, ſchetst hy de *Burgerlyke Vryheid*; als beſtaande „ in de zekerheid, „ dat het Oppergezag myn Perſoon en myne Bezittingen „ en kan, en wil, en moet beſchermen, en dat ik in den „ geenen, aan wien ik my, tot myne verdediging, eeni„ germaate onderworpen heb, geen nieuwen Geweldenaar vinde." Eene Bepaaling, die over 't algemeen byval zal ontmoeten.

Doch, wanneer hy dit Denkbeeld op ons Land toepast, en het Bezit van die Vryheid in groote en overloopende maate beſchryft, treft men niet weinig plaatzen aan, die zeer *overdreeven* zyn. Men zal ons wel willen verſchoonen, uit hoofde van de veelvuldigheid, hier in geene byzonderheden te treeden. Alleen kunnen wy niet voorby, om, ten aanziene van 't geen de Heer MEERMAN zegt, aangaande de Verbintenisſen met Buitenlandſche Mogenheden, en byzonder van die met *Groot-Brittanje*, (bl. 17 en 72,) eene ſtrydigheid op te merken met de gevoelens van den Burgemeester RENDORP, dien men zeker niet zal verdenken van *Onſtadhoudersgezind*, of *Engeland* ongenegen, te zyn, in zyne *Memorien*, I D. bl. 33, enz. en bovenal bl. 65, waar deeze Schryver, naar het oordeel des Heeren MEERMAN, zeker zal moeten gerangſchikt worden onder hun, die van de Verbintenis met *Engeland* ongunſtig ſpreeken, „ en van de Heerſchappy, die het Hof van „ *St. James* zich over onze Raadzaalen heeft zoeken aan „ te maatigen, den grootſten ophef maaken;" immers de Heer RENDORP ſchryft, ter laatst aangehaalde plaatze: „ Voor my, ik beken rondborſtig, dat de invloed, dien „ het Hof van *Londen* hier te lande hadt, my dikwyls „ onmaatig is voorgekomen, en dat ik gaarne de Repu„ bliek van die Afhangelykheid zou hebben gezien ont„ ſlaagen." In een ander opzigt ſtemt de Heer MEERMAN met den Burgemeester wel overeen, als hy betuigt: „ Het Eigenbelang is de dryfveer die alle Cabinetten be„ ſtuurt!" (bl. 72.) Vergelyk RENDORP, *Mem.* I D. bl. 42, 86, 92, 115, 118. II D. bl. 176, 189, 300 (*).

Dan

(*) Wy ſchryven hier die plaatzen niet uit, om dat wy, de *Memorien van den Burgem.* RENDORP beoordeelende, des eene

Op-

Dan hoe bepaalt onze Schryver de *Politike* of *Volks Vryheid*? Hy verſtaat 'er door „ het Regt van allen of „ van een groot getal der Inwoonderen, om, 't zy in per„ ſoon, 't zy door repreſentanten, telkens door hun ver„ koozen, in het uit- en inwendig beſtuur des Lands „ deel te kunnen neemen." —— Gelyk de Heer MEERMAN de beste en ſchitterendſte verwen koos om de *Burgerlyke Vryheid* af te maalen, zo zoekt hy de ſlegtſte en zwartſte uit om de *Volksvryheid* te ſchilderen; en dit was noodig om deeze laatſte te doen voorkomen als de *Verdelgſter*, de *Uitroeiſter*, de *Moordenaares* der eerſte.

Dit *Gedrocht*, want dusdanig wordt het vervolgens onder de hand der bewerkinge, ſtemt de Schryver toe, dat in de *Democratiſche Cantons* van *Zwitzerland* beſtaan kan, doch in een ſtaat van eenig aanbelang in *Europa* niet, en dat het *Nederlandsch* Gemeenebest voor zulk een Regeeringsvorm berekend zou zyn, wederſpreekt, zyns oordeels, zich zelve, en behoeft ſchier geene wederlegging. —— Voorzigtig ſpreekt hy van *Europa*; want alle Schryvers van zynen ſtempel wenden het oog, als zy van Volksregeering ſpreeken, altoos af van de *Vereenigde Staaten van America*. Of zou *Volksvryheid*, en daar uit voortvloeijende Invloed op de Regeering en Regeeringsbeſtelling, in de *Nieuwe Wereld*, eene andere betekenis, en tegenſtrydige uitwerkzels, hebben, dan by ons in de *Oude Wereld*? Men zou tot die gedagten moeten komen, indien anders, 't geen de Heer MEERMAN van de *Volksvryheid* in *Europa* zegt, waarheid zy; want, wel verre van in *America* de bovengemelde haatlyke naamen te verdienen, gaat zy, als *Voorſtandſter*, *Bevorderaarſter* en *Vriendin*, met de *Burgerlyke Vryheid* aan de hand, ja mogen die beide Tweeling-Zusters heeten (*). Doch, gelyk zeker *Engelsch* Schryver te regt opmerkt, „ de Naa„ ko-

Opgave gedaan hebben; waartoe wy den Leezer, die de *Memorien* niet, en onze *Letteroef.* al, bezit, wyzen. Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1793, bl. 627, 628.

(*) Dit wordt niet met ſnorkende grootſpraak gezegd; maar met de Stukken beweezen, in het overheerlyk Werk van den Heer DUMBAR, *Oude en Nieuwe Conſtitutie der Vereenigde Staaten van America*, welks Eerſte Deel wy zo even aankondigden, bl. 168, enz.

„ komelingſchap zal regt doen aan de Wysheid en Eer-
„ lykheid der Beſtuurderen van de *Vereenigde Staaten*
„ *van America*, die niet, gelyk eenige Staatkundigen,
„ wier naamlyst zou kunnen worden opgemaakt, de er-
„ kende onvolmaaktheid van alle menschlyke Inſtellin-
„ gen ten voorwendzel bezigen om in Dwaaling, en aan
„ Misbruiken gehegt, te blyven, —— maar die zich ge-
„ reed betoonden om de wenſchen hunner Landgenoo-
„ ten voor te komen, door zulk eene vrywillige Hervor-
„ ming der Staatsgeſtelteniſſe, als, zonder van den waa-
„ ren aart af te gaan, meest ſtrekte om den duur daar
„ van te verzekeren, en de groote einden van het Staats-
„ beſtuur te bevorderen; de einden door de Voorzienig-
„ heid bedoeld: niet om aan de ſtaatzugt der Vorſten,
„ aan den trots der Edelen, en den hoogmoed der Staats-
„ dienaaren, voldoening te verſchaffen; maar om het wel-
„ vaaren, den Vrede, en het geluk des Volks, waar-
„ uit de Magt oorſpronglyk voortvloeit, te bevorde-
„ ren."

Tot welk een laagte vernedert de Heer MEERMAN den *Nederlandſchen* Burger in zyne Kunde en Bekwaamheden tot het Regentſchap? Doch, is zyne opgehangene ſchets waarheid, en gaat het door 't geen de Burgemeester RENDORP vermeldt van de Kunde en Bekwaamheid van de meesten der zodanigen, die veelal tot de Regeeringsposten in ons Land opgeroepen worden, dan loopen wy, door gebrek aan bekwaame Mannen, gevaar van Regeeringloosheid, of althans van een zeer gebrekkig Beſtuur. „ *Het is noodlottig*," luiden zyne woorden, „ *dat in*
„ *ons Land de jeugd zo weinig opgeleid* wordt tot de
„ kennis van zaaken van Staat, en de behandeling der-
„ zelve. In de gewoone opvoeding, die gegeeven wordt,
„ wordt daar ſchier niet aan gedagt. De Regtsgeleerd-
„ heid, en nog wel byzonderlyk die der Romeinen, is
„ het voornaamſte daar de jonge lieden zich op toeleg-
„ gen, en wanneer daar by kome eene maatige oefening
„ in de Practyk, zyn zy zekerlyk in ſtaat, om met allen
„ roem Scheepen in hunne Geboorte-Stad te weezen;
„ maar gewoon alles te toetſen aan die juistheid, die
„ een onontbeerelyke eigenſchap der ſchaale van Themis
„ moet weezen, zyn hunne geesten zelden geſchikt tot die
„ meerdere toegeevenheid, die in 't beſtuur der publieke
„ zaaken volſtrekt noodig is, dewyl hun geheel ont-
„ breekt de vereischte kennis der Tractaaten, en byzonder

„ die

„ die der byzondere belangen der *Europeſche* Mogenhe-
„ den (*)." —— Wy zullen hier niet byvoegen de ſtaa-
len van veeler diepe onkunde in zaaken van Staat en
Koophandel en Zeevaard en Fabrieken, die ons Gemee-
nebest betreffen, en hun, met regt, ten doel van beſpot-
ting ſtelden hunner kundiger, en in deeze zaaken afgerig-
ter, Medeburgeren.

Over het geheel geeft de Heer MEERMAN ons *Carrica-
turen* van de *Volksvryheid*, of liever hy verwart *Volks-
vryheid* met *Volksloosbandigheid*, en poogt aan de eerſte
al die haatlykheid en afzigtigheid by te zetten, welke de
laatſte by alle Braaven verdient en verwekt. Wy willen
gaarne toeſtaan, dat verkeerde en buiten 't ſpoor hollende
begrippen van *Volksvryheid* aangenomen en gekoesterd
zyn door verhitte Vooritanders, of ſlegte oogmerken be-
doelende Lieden; deeze aan te wyzen, deeze te weder-
ſpreeken, en regtmaatiger begrippen op te geeven, is oor-
deelkundig en braaf gehandeld; maar te deezer oorzaake
in een tegenovergeſtelde uiterſte te loopen, en tegen alle
Volksvryheid uit te vaaren, is geen teken van een onbe-
vooroordeeld verſtand, en een waarheid zoekend hart. Zou
men, en met het grootſte regt, niet wraaken, dat iemand,
alle verkeerde begrippen van het *Christendom* gevormd, alle
de rampen door eene baatzugtige en vervolgzieke Geest-
lykheid gebrouwen, byeen voegende, dit voor een Schets
van den *Christlyken Godsdienst* opgaf? Ongetwyfeld: en
zou men, op zulk een vertoon des *Christendoms*, niet mo-
gen zeggen, *ik beef voor zulk een Christenheid!* gelyk men,
in 't geval van eene gedrogtlyk misvormde *Volksvryheid*,
mag uitboezemen, *ik beef voor zulk eene Volksvryheid!* De
onregtmaatigheid van zulk een handel ſtraalt elk in
't ooge.

De ſpraakwending tot de *ongerepreſenteerde beminnelyke
Sexe* heeft ons doen glimlachen. In ernſtiger plooi ge-
raakten onze trekken, als wy lazen: „ Men onttneeme
„ aan het Britſche Ministerie zynen invloed op het Par-
„ lement, en op de verkiezing van een tamelyk getal van
„ deszelfs Leden; men laate ieder Graafſchap en iedere
„ Stad gerepreſenteerd worden, gelyk de volkrykheid
„ van elk derzelven in onderlinge evenredigheid ſchynt
„ te vorderen; en het Ryk van *Europa*, waar men thans
„ de

(*) RENDORP, *Mem.* II D. bl. 132.

„ de voortreflykſte balans der Magten bewondert, het „ vrye *Groot-Brittanje* zal welhaast de klem zyner uit„ voerende Magt verzwakt, zyn Laagerhuis in een Natio„ naale Conventie veranderd, en zyn Koning misſchien „ wel na den *Tower* heen geweezen, of tot het Lot der „ Karels en Lodewyken gedoemd, zien."

Wy kunnen niet afzyn hier by te brengen, wat onze *Engelſche* Broeders, de *Reviewers*, hier op zeggen: „ Was deeze aanmerking gemaakt door een *Engelſch* On„ derdaan, wy zouden dezelve aangemerkt hebben als „ een Libel op de Natie, de Conſtitutie, en den Ko„ ning: in een Vreemdeling ſchryven wy zulks toe aan „ onkunde, of aan vooroordeelen met welke wy mede„ lyden hebben. Wie de *Engelſche* Conſtitutie verſtaat „ en bemint, zal de Onafhangelykheid van het Laager„ huis aanmerken, als niet min weezenlyk tot dezelve „ behoorende, dan de Voorregten van de Kroon. Die „ invloed, voor welken de ſlaafſche Huurlingen van het „ Miniſterie ſteeds pleiten, is altoos, met niet min regts „ dan welſpreekenheids, vertoond als gevaarlyk voor de „ Conſtitutie, door veelen der agtbaarſte Leden van bei„ de de Huizen; dat zommigen deezer zints eene an„ dere taal gevoerd hebben, verzwakt de waarheid niet „ van 't geen zy in vroegeren tyde beweerden, maar toont „ alleen de wondere buigzaamheid van hun Vernuft; 't „ welk ſchynbaare verdeedigingen kan uitvinden voor „ dien invloed, wanneer dezelve ten hunnen voordeele „ werkt, dien zy, buiten den kring haarer werkzaamheid „ zich beweegende, met regt veroordeeld hadden (*)."

Wegens des Schryvers uitvaaren tegen *Frankryk*, zonder onderſcheid te maaken tuſſchen de Beginzelen en Gronden der Staatsverbetering, en de Gevolgen, welke daaruit zints ontſtaan zyn, willen wy geene aanmerking maaken.

't Geen de Heer MERRMAN zegt van 't gebeurde in ons Vaderland, in de laatſte jaaren, zal niemand, dier Ge-

(*) Zie *The Appendix to the Eleventh Volume of the Monthly Review enlarged*, p. 513. 't Geen die Schryvers ter ſtaavinge hier van bybrengen, is voor ons ter overneeminge te lang: doch verdient door de Bezitters van die keurige Boekbeoordeeling, of die dit Stukje ter leezing kunnen krygen, naagezien te worden.

Gebeurtenisſen eenigzins kundig, oordeelen, zodanig voorgedraagen te weezen, „ dat geen druppel gal den beker „ verbittere — den beker des genoegens, dien hy zo „ gaarne in overloopende volheid allen zynen Landgenoo„ ten toe wilde reiken!" (bl. 3.) Over het geheel twyfelen wy zeer, of dit Werkje de berouwbetuigende bekentenis zal baaren by veelen, te welker overtuiging van de ſchadelykheid der *Volksvryheid* 't zelve geſchreeven is; eene bekentenis, door den Heer MEERMAN den zulken in den mond gelegd. „ Ik had my tot eene Party „ laaten overhaalen, die een eeuwigen ſtaat van onrust „ in ons midden zou onderhouden hebben: waar de „ woelziekſten, de ſlimſten, en de geen die het minſte „ keurig waren omtrent de middelen om hun einde te „ bereiken, de eenigſte kans hadden, om, telkens, onder „ den naam van Vryheid, hunne Landsgenooten te over„ heerſchen; tot eene Party, waarvan de hoofden my „ in meer dan een enkel opzigt misleid hebben: waarin „ wy allen ter ſlaavernyy toe van *Frankryk* zouden af„ hankelyk geworden zyn, en van *Engeland*, intusſchen, „ den ondergang van onzen Handel, en by het eerſte „ voorwendzel een nieuwen Zeekryg, met het verlies on„ zer Colonien, zouden te vreezen gehad hebben: tot eene „ Party, die eene Conſtitutie lasterde, waarvan zy zig voor„ genomen had de verdienstlykheid voorby te zien. Thans „ verheug ik my, ook tegen mynen wil, van myne ver„ blinding geneezen te zyn: en zo weinig het my van „ achteren zou grieven, in eene reize, waar op ik myn „ hart gezet hadt, verhinderd te zyn geworden, wan„ neer ik vernam, dat het ſchip, dat my zou overge„ bragt hebben, tegen een klip verbryzeld ware; zo „ weinig grieft my meer eene Omwenteling, die den „ Staat voor een toen nog aan my onbekend verderf be„ hoed heeft! (bl. 92) (*)."

(*) Wanneer men de Beſchryving der hoedanigheden en oogmerken van veelen dier Partye, zo als dezelve worden opgegeeven door den Schryver der *N. Nederlandſche Jaarboeken*, die zeker tot dezelve niet behoorde, hier by vergelykt, zal men moeten bekennen, dat deeze meer regts aan zynen Naaſten laaten wedervaaren. Zie 't Jaar 1787, bl. 5874, vergeleeken met 6067.

Al-

Algemeene Geſchiedenis der Tegenwoordige Eeuw, In Vier Deelen. Met Plaaten. Te Harlingen, by V. van der Plaats, 1793. *In gr.* 8vo. 381 *bl.*

Onder den bovenſtaanden Titel ontvangt het leesgraag Publiek een Werk, 't welk zekerlyk volgens geen onbehaaglyk plan is uitgevoerd. De Geſchiedenisſen van onderſcheidene Volken ſtaan, dikmaals, in zo naauw verband met elkander, dat dezelve, in zekeren zin, zich onderling vermengen, en de Historie van eenig byzonder Volk of Land zich bezwaarlyk laat ſchetzen, of 'er moet tevens van de lotgevallen van andere Gewesten, meer of min uitvoerig, verſlag gedaan worden. Een beknopt verhaal, 't welk het onderling verband der waereldſche lotgevallen aanwyst, en alzo het geheel derzelven in een zamenhangend tafereel voordraagt, is, derhalven, een waardig geſchenk voor de zulken, die, meer of min, met een wysgeerig oogmerk, een der gewigtigſte voorwerpen der menſchelyke Weetenſchap, de Geſchiedenis, beoefenen. Daar de Opſteller deezer *Algemeene Geſchiedenisſe* ten oogmerke hadt ſlegts een kort begrip mede te deelen, heeft hy noodwendig een aantal voorvallen van minder gewigts moeten verzwygen, en zich alleen tot de hoofdgebeurtenisſen bepaalen. In de keuze daar van koomt hy ons voor niet ongelukkig geſlaagd te zyn.

Het *Eerſte Deel*, 't welk, voor zo veel wy weeten, nog maar alleen het licht ziet, brengt de Geſchiedenis der Volken tot onderſcheidene tydſtippen, by welke dezelve gevoeglykst kon worden afgebroken, om den draad des verhaals naderhand te hervatten. Daar de aart deezes Werks geen *doorloopend verſlag* gedoogt, zullen wy een en ander ſtaal der ſchryfwyze mededeelen. Ten dien einde valt ons oog op het berigt, wegens eenige Karaktertrekken en de laatſte oogenblikken van den vermaarden grondlegger der Rusſiſche Monarchie.

„ Geduurende zyne afweezigheid in *Perſie*, hadt Czar Peter het gebied van zyn Ryk opgedraagen aan twee zyner voornaamſte Gunſtelingen Mentzikoff en Schaffiroff. Doch deeze wierden ras oneenig, en beſchuldigden elkanderen van het verduisteren van 's Lands Penningen. Toen de Czar was te huis gekomen, bragt ieder hunner zyne klagten in, doch die van *Mentzikoff* vonden alleen ingang by den Czar. De zaak van den thans in ongenade vervallen Gunſteling wierd onderzogt, en hy eerlang naar het Schavot geſleept, alwaar men hem, volgens de Rusſiſche gewoonte, met de knoet tegen de voeten ſloeg, en hem voorts naar het blok bragt, om te worden onthoofd, 't geen echter door een pardon, 't geen de Keizerin verworven had, een oogenblik vóór de uitvoering

wierd verhinderd. De doodſtraf wierd toen veranderd in ballingſchap. Doch in laater tyd wierd hy weder aan het Hof geroepen, en in het eerſte aanzien herſteld. Terwyl de Czar dus waakte voor de rechtvaardigheid, bevorderde hy van een anderen kant het welzyn zyner Staaten, door het afſchaffen van eene menigte, tot hier toe onaangeroerde, dwaaze gebruiken. Grooter dan Lodewyk de XIV, die zich tot een ſlaaf ſtelde van het heerschzuchtig Priesterdom, bepaalde hy de Geeſtelykheid binnen behoorlyke grenzen, en ſchafte onder anderen af het geloof aan het Klooster van Pezaski, het geen tot hier toe by de Ruſſen zo heilig was geacht, dat een ieder, die aldaar begraaven wierd, in den Hemel kon komen, zonder dat hy berouw had behoeven te toonen over zyne Zonden. Insgelyks wierd verbooden, voor de Hooge Geeſtelykheid op de knieën te vallen, wanneer zy voorby gingen, gelyk ook het plaatzen van ſpyzen en dranken op de Graven, eveneens als of de Dooden daar gebruik van konden maaken. Het ter Bedevaartreizen naar zogenaamde heilige plaatzen, eveneens als of het Gebed niet even kragtig was op alle plaatzen van den Aardbodem, en een aantal van diergelyke dwaasheden, wierden mede afgeſchaft.

„ Na dat de Czar zyne geliefde Catharina, by trappen, had verheven tot zyne wettige Gemaalin, volbragt hy in 1724 dat geen, het welk noch aan haare grootheid ontbrak. Hy deed haar met ongemeen veel pragt kroonen, als Keizerin aller Ruſſen, en verwekte daar door reeds de gedagten, gelyk naderhand gebeurde, dat hy voorneemens was, om haar, by zyn overoverlyden, het gebied over de magtige Ruſſiſche Monarchy in handen te laaten. Na het afloopen der plegtigheden, zag men Czar Peter wederom, volgens gewoonte, in het midden zyner Konſtenaaren en Bouwlieden; zo dat dikwyls de grootſte Ruſſiſche Heeren klaagden, dat zy geen gehoor by den Monarch konden krygen, terwyl zyn Kabinet voor ieder Architect of anderen Konſtenaar, die iets nuttigs had voor te ſtellen, open ſtond. Tot hier toe had de Czar met Catharina in groote eensgezindheid geleefd. Doch kort na haare krooning betrapte hy haar, zo hy meende, in eene al te groote gemeenzaamheid met een Duitsch jong Heer, van eene ſchoone geſtalte, Moëns genaamd, een der Kamerheeren der Keizerinne, en wiens Zuster de voornaamſte gunſtelinge van Catharina was. Dit nam de nayverige Czar, ſchoon gewoon alle dagen de trouw aan zyne Huisvrouw gezworen, te ſchenden, zo euvel, dat hy hen alle drie, en zelfs de Kinderen, die hy by Catharina had, in koelen bloede wilde vermoorden. Doch hy liet zich eindelyk, ten opzichte van zyne Gemaalinne en Kinderen, verbidden. De onvoorzigtige Jongeling kwam 'er zo wel niet af, maar verloor zyn hoofd op het Schavot, ſchoon onder een ander voorwendzel.

„ De

„ De menigvuldige togten van Czar Peter, in allerlei weder, hadden zyne gezondheid allengskens verzwakt, en deeden hem met jichtige en rheumatique toevallen zukkelen; doch hier voegde zich, zo men zegt, eene andere kwaal by, die de zelfde zou geweest zyn, door welke de herſteller der Franſche Letterkunde in vroeger tyd wierd weggeſleept. Zeker is het, dat de Monarch een zeer ongebonden leven leidde, en dikwyls by nagt zich op gevaarlyke plaatzen begaf, zonder veel voor zyne eer of gezondheid te zorgen. Hoe dit zyn moge, de pynelyke toevallen, die hem kwelden, namen zodanig toe in het laatst van 1724, dat hy geen reden had zich met eene merkelyke verlenging van zyn leven te vleien. De groote Held voelde den dood nadeten met eene wysgeerige gelaatenheid, en beklaagde zich voornaamelyk, dat hy noch veele dingen onvoltooid moest laaten. Geduurende de laatſte dagen van zyn leeven wierd hy bezogt met een aanhoudend yien, zo dat hy maar nu en dan by zyne kennis was. In een dier laatſte bedaarde oogenblikken, vroeg hy pen en inkt, en wilde iets op papier zetten: doch kon niets voor den dag brengen, dan, *geef alles weder aan*.... Toen begaven hem zyne kragten geheel, wanneer hy zyne Dochter Anna deed komen, doch deeze vond hem reeds buiten kennis; en, weinige uuren laater, overleed de groote Monarch, in de armen der Keizerinne Catharina."

By het bovenſtaande zullen wy nog voegen het Verſlag eener Zwitzerſche Volksvergaderinge, waarvan wy hier eene Afbeelding aantreffen. De Schryver, een berigt gegeeven hebbende van zeker geſchil, omtrent den aanvang deezer Eeuwe, tuſſchen den Abt van ST. GAL en de Tockenburgers ontſtaan, en hoe de laatſten, ter verdeedigínge van hunne regten, die van Bern en Zurich hadden in den arm genomen, welke zich insgelyks hunne zaak aantrokken, vervolgt aldus: „ Om de genomene be„ ſluiten" (te weeten, die der Berners en Zurichers) „ meer „ kragt by te zetten, wierden dezelve, gelyk omtrent alle ge„ wigtige zaaken pleeg te gebeuren, in de Volksvergadering „ gebragt, welke in de Gewesten van dit Gemeenebest, op „ eene zeer zonderlinge wyze, worden gehouden. De voor„ naamſte Burgerlyke Amptenaaren zyn alhier ook ſteeds de aan„ zienelykſte Krygsbeampten, terwyl ieder Burger een Soldaat „ van zyn Vaderland is. Wanneer 'er nu iets van gewigt „ moet worden beſlooten of goedgekeurd, worden de Bur„ gers met Krygs-Muziek vergaderd, en verſchynen gewapend, „ ieder in zyne reije. De Amptenaaren verſchynen teffens in „ hunne Krygsuniform, te voet, behalven den tydelyken Voor„ zitter des Raads, die als Opperbevelhebber te Paarde ver„ ſchynt. Zo ras eene zodanige Vergadering voltallig is, ſluit „ men een kring om de Officieren. Waarop de eerſte in ring

„ de te doene voorſtellen opgeeft, die dan, by wege van „ overſtemming, door de meerderheid, worden toegeſtemd, of „ afgekeurd."

Tydrekenkundige Oefeningen, en Vervolg op dezelve. Opgeſteld door MATT. VAN OLM J. Z. *Leermeester in de Wiskunde, Medelid der Maatſchappy*: Tot nut van 't Algemeen, *te Amſterdam, enz. Te Groningen, by* N. Veenkamp *en* A. Groenewolt, 1792. *In gr. 8vo. 98 bl.*

De rekenkundige VAN OLM deelt in deeze twee Boekskens, elk van agt Hoofdſtukken, eenige Tydrekenkundige Voorſtellen mede, leerende 1, de *Dagnaam der Weeke* uit te rekenen. 2. Het vinden van den *Zonnen-cirkel* en *Zondagsletter*. 3. Van den *Maanen-cirkel*, of *het Guldengetal*. 4. Van de *Epacta*. 5. Van de *Roomſche Indictie*. 6. Van de *Julliaanſche Periode*. 7. Van de *Paaschviering*, en 8. om door dezelve het *Pinxterfeest* te vinden. Het Vervolg gaat over het Burgerlyk *Juliaansch* en *Gregoriaansch Zonnejaar*; het vinden van de verſchillende *datums* in dezelve; als mede van den *Zon-* en *Maanen-cirkel*, het *Guldengetal* en de *Epacta:* wordende deeze alle door eenige Proeven of Voorbeelden opgehelderd; eindigende met een *Calender* om het *Paaschfeest* te vinden. Styl en Taal zyn zeer gebreklyk, ook kon de Beſchryving, in veele opzichten, korter en zaakelyker zyn.

Poëzy van HARMANUS ASSCHENBERGH. *Te Amſterdam, by* P. J. Uijlenbroek, 1793. *In 4to. 280 bl.*

De Dichter HARMANUS ASSCHENBERGH, te *Amſterdam* den 18den van Slagtmaand, 1792, in den ouderdom van 66 jaaren en 7 maanden, overleden, is aan onze Natie meest bekend door eenige vertaalde Tooneelſtukken, welken op den Amſteldamſchen Schouwburg vertoond worden. Medegewerkt hebbende aan ſommige Tooneelſpellen, uitgegeeven onder de Zinſpreuk: *Oefening beſchaaft de Kunſten*; als mede aan de berryming der *Pſalmen*, bekend onder de Zinſpreuk: *Laus Deo, Salus Populo*; en aan de *Chriſtelyke Gezangen*, ten gebruike der Doopsgezinde Gemeente, vergaderende by het *Lam* en den *Toren*, te *Amſteldam*; heeft hy nog, kort voor zyn dood, een eigen opgeſteld Zedelyk Tooneelſpel: *De deugdzaame Zoon*, in het licht gegeeven, en, by die gelegenheid, afſcheid van de Zanggodinnen genomen.

Wat nu deeze zyne *Poëzy* aanbelangt, nimmer heeft men hem kun-

kunnen overhaalen, om dezelve, by zyn leven, der Waereld mede te deelen. Hy heeft echter niet gewild, dat zyne verzamelde Dichtſtukken nimmer het licht zouden zien. Integendeel. Hy heeft dezelve niet alleen daar toe, naar zyn eigen oordeel, en naar dat van des kundigen, geduurig meer en meer verbeterd en beſchaafd, maar ook grootdeels zelfs ter uitgave gerangſchikt. Het ontwerp deezer rangſchikking heeft de Uitgeever P. J. UIJLENBROEK, met goedvinden van des Dichters eenigen Zoon, Mr. GYSBERT ASSCHENBERGH, geheel gevolgd; „ hebbende niets agtergehouden, dat 's Dichters „ roem als Mensch en Kunstbeöefenaar zou kunnen bevorde„ ren; niets gegeeven dat dien zou kunnen krenken." —— Met vermaak kunnen wy 'er het volgende by afſchryven. „ Stukken, die alleen waarde ontleenen van den tyd, of van „ de perſoneele betrekkingen, waarin zy zyn geſchreven, heeft „ men geöordeeld gevoeglyk geheel weg te moeten laaten. „ De roem eens Dichters hangt niet af van de veelheid, maar „ wel van de verdienſtelykheid zyner voortbrengſels; en dee„ zen behooren zo wel algemeen behaagelyk, als ſlechts be„ trekkelyk belangryk, te zyn." —— Wy hoopen dat dit voorbeeld veele naavolgers zal vinden.

Drie byzondere *Afdeelingen* rangſchikken deeze Gedichten, op eene zeer voegzaame wyze. De *eerſte Afdeeling* bevat elf *Brieven*, in welken het karakter der opſtellers zeer wel is waargenomen. Dezelve zyn: 1. *Hypermneſtra aan Linceus.* 2. *Caſſander aan Statira.* 3. *Statira aan Caſſander.* 4. *Turnus aan Eneas.* 5. *Eneas aan Turnus.* 6. *Karel, Erfprins van Spanje, aan Iſabella de Valois; uit zyne gevangenis.* 7. *Anna van Boulein aan Henrik den Agſten; uit haare gevangenis.* 8. *Daphnis aan Silvia.* 9. *Leopold aan Bregitta; uit zyne gevangenis.* 10. *Charlotta aan Emilia*, en 11. *Ferdinand aan Arnold.* De *tweede Afdeeling* behelst tagtig *Vertelzels* en *Puntdichten*; en de *derde* zes-en-dertig *verſcheiden Gedichten*, op byzondere onderwerpen.

Om onzen Leezer, uit eenige weinige Proeven, het boertig en ſatyriek vernuft van den Heere ASSCHENBERGH eenigermaate te doen kennen, kiezen wy de volgende *Vertelzels* uit de *tweede Afdeeling.*

DE SNORK.

Leer dat geen gramſchap u betaamt,
Wanneer ge een' gek een tal van logens hoort verdichten:
Lieg plomper noch dan hy; maak daar door hem beſchaamd,
Zo zult gy hem en elk verpligten.

GELLERT.

Een zeker logenaar
Vertelde kort en klaar,
Dat hy een' grooten ſnoek had in zyn net gekregen;
(Het was geen ſchrobnet, maar een zegen.)
Een' Snoek, veel meer dan honderd ponden zwaar.
Eén, die dit hoorde, zei: Dat 's een verbruide logen!
Waar toch, op welk een ſchaal, is deeze ſnoek gewogen?
Een ander trok hem by de mouw,
Hem wenkend' dat hy zwygen zou,
En ſprak: Dit 's waarlyk niet byzonder;
'k Zal u vertellen grooter wonder.
Een waardig vriend van my, die 't landverblyf verkoos,
Had, vóór zyn plaats, een brug, (hier moet men wel op letten.)
Waarop een jongen was gewoon de pruikedoos,
Des morgens, tydig neér te zetten.
Myn vriend had zich gekleed; ſprak tot zyn knecht: ga heen,
Om de opgemaakte pruik my van de brug te haalen.
Hy gaat; hy komt te rug, en zegt: Ik zie 'er geen:
Wat drommel! zou de jongen dwaalen!
Hoe! zei myn vriend, ik zag, (dat zweer ik op myne eer!)
Dat hy de pruikedoos zette op haar plaats ter neder;
Zie nog éens; gy zaagt mis. Jan gaat, maar komt veort weder,
En zegt: Zy is 'er niet, myn heer!
Hoe! ſprak hy, kan dit mooglyk weezen?
Waar zou de jongen zyn? hy mag myn gramſchap vreezen:
Ikzelf heb hem gezien? zou hy ook op de plaats
Aan 't wandlen zyn, en zich vermaaken met de maats?
Men zoekt; doch, waar men zoek', hy is niet op te ſpooren.
Al wat men onderwind is moeite en tyd verlooren.
Geduld dan, zei myn vriend: ik zal my deezen dag
Behelpen met de pruik, die 'k gistren heb gedraagen;
Hoewel ik 't liever anders zag:
Die jongen, ſchynt het, heeft thans lust om my te plaagen.
Zo als hy uit zou gaan komt Pieter, zyn tuinier,
Al vliegend naar hem toe, en ſchreeuwt, vol drift en yver:
Mynheer! mynheer! ei kom toch ſpoedig aan de vyver,
En zie welk een verſchriklyk dier.
Daar op den kant ligt; och! ik durf 't niet nader komen.
Loop, ſprak hy, Piet! gy ſchynt te droomen.
Neen, 't is zo als ik zeg; ik droom waarachtig niet;
Geloof het als jy 't met jouw eigen oogen ziet.
Hy volgt zyn' tuinman, zonder draalen;
Hy komt, hy ziet, hy ſchrikt, op 't zien van zulk een' ſnoek:
Geeft last hem op den wal te haalen.
Zes kaerels deeden dit, zynde allen ſterk en kloek.
Zodra hy was op 't land gekomen,
Heeft één van hen een mes genomen

En

En ſneed den buik hem op tot in het ingevand.
Maar, och! wat ſchrik beving zyn leden,
Wanneer hy uit den ſnoek zag treeden
Den pruikejongen, met de doos nog aan zyn hand!

* * *

Hier ſtond de logenaar, van d'eerſten ſnoek, verſlagen,
Sloop zachtjes heen, en dorst geen tweede logen waagen.

VRAAG ZONDER ANTWOORD.

De Prins van Luik, die ook als Biſſchop word geächt,
Reed, prachtig uitgedoscht, naar 't land, met eedle Heeren
En Krygsliên, die aan hem verſtrekten tot een wacht,
Om allen overlast te weeren.
Dit zag een Boer, die lagchte en ſchaterde als ontzind.
De Prins wierd dit gewaar, en deed hem by zich komen.
Hy ſprak: zeg de oorzaak my, myn vrind!
Waarôm ge uw vreugd niet kunt betoomen?
De Boer zei: 'k lagch alleen, mynheer!
Door 't denken wat toch zy, die hier, in vroeger jaaren,
Vôôr u, ook Prins en Biſſchop waren,
Wel zeggen zouden van die ſtaatſie, pracht en eer,
Die zy in hunnen tyd nooit zagen?
Maar, zeker, 'k lagch om u geenzins.
'k Doe 't, ſprak de Vorst, ook niet als Biſſchop, maar als Prins,
En 't kan me, als Prins, op 't hoogst behaagen.
'k Geloof jouw woord, ter goeder trouw,
Zei Kees: maar, zeg my, zonder draalen:
Indien de Duivel eens mynheer den Prins kwam haalen,
Waar toch de Biſſchop blyven zou?

DE DRIE AMBACHTEN.

Een zekere iemand kwam by zekren Predikant,
(Ik meen 't was in Zuidbeveland.)
Dien hy zeer nedrig bad aan hem een gift te geeven,
Tot onderſteuning van zyn leven.
Hoe! ſprak de Predikant, verwonderd zynde: gy
Komt my ordentlyk voor, en vraagt ge een gift van my?
Ja, zei hy, ja, mynheer! 'k ben tot dien ſtap gekomen,
Op dat my 't leven niet door honger word benomen.
Kent gy geen ambacht? vroeg hy weêr,
Ja; ik ken 'er drie, mynheer:

Het ſtraatenmaaken, 't knoopenmaaken,
En 't brillenſlypen; dat zyn alle drie myn taaken.
Wel, vroeg hy, waaröm bleeft gy aan 't ſtraatenmaaken niet?
Och! dat 's een werk, mynheer, dat niets baart dán verdriet:
Men heeft thans zo veel ommewegen,
Dat aan den rechten weg geen ſterſling ligt gelegen,
Waaröm die ook niet ſlyt. Wel, 't knoopenmaaken dan?
Dat 's iets, waarby geen mensch de kost ooit winnen kan,
Was 't antwoord: wie dit waant, vind zich gewis bedrogen:
Men hoort thans veel te veel van haaken en van oogen.
Nu, 't brillenſlypen?.... och mynheer!
Dat 's nog het ergst van all'; geloof my, op myne eer:
Want op het goede word geheel geen acht geſlaagen;
Dies is een bril ommut in dees bedroefde dagen;
En 't kwaad, dat dag aan dag geſchied,
Is 't, dat men door geen bril, maar door de vingers, ziet.

GULLE TORGEEVENDHEID.

Een Schipper, 't zacht geloof van Menno toegedaan,
(En, by gevolg, geen vrind van vechten of van ſlaan,)
Zeilde in den grond een' Turkſchen roover.
Een deel van 't volk ſprong by hem over,
Dat daadlyk wierd geveld, doch geenszins op zyn last.
Veel andren hielden, aan een touw, by 't roer, zich vast,
Op hoop van redding. Snoode Turken!
Dus ſprak de Schipper: gy zyt waarlyk rechte ſchurken.
Is zelfs een touw by u niet vry?
Beſtaat gy niets dan dievery,
Dan rooven, plunderen, en plukken?
Gy zyt, zo waar! inhaalig vee.
Hieröp kapt hy dat touw aan ſtukken,
En zegt: daar, dieven! neemt het meê.

DE SCHIPPER EN ZYN STUURMAN.

Een Schipper, zwervende op de woeste en holle baaren,
Zag, dichte by zyn Schip, een' Britſchen Kaaper vaaren.
De Stuurman zeide: ik zal dien hond,
Dat zweer ik! zeilen in den grond:
Men dient die roovers uit te roeijen,
Eer zy in magt en aantal groeijen!
De Schipper ſprak, bedaard te moê:
(Hy was een Mennoniet:) ik geef geen' last daar toe;
Maar, zo gy 't echter wilt beproeven,
Dan dient ge een weinigje op te loeven.

DE MANTEL IN DEN LOMBERD.

Het uur van elven was verloopen,
Straks riep de wacht afgryslyk: Brand!
Een Franschman ſtiet zyn venſter open,
En keek verbaasd aan allen kant.
Waar is de brante? zek, myn frinte?
Dus vroeg hy: zek het my ter deeg;
Zek op wat plaats hy hum beſinte?
Men antwoord: in de Lomberdſteeg.
Ok! borst hy uit, wat ramp! wat ſpyte!
Myn arme mantle, ik ben jou kwyte!

KWINKSLAG.

Een Schout ontbood een' Boer voor 't hooge dorpgerecht,
En ſprak, wel, hondsvot! guit! hebt gy van my gezegd
Dat nooit een grooter ſchurk, dan ik ben, is geboren?
Wie, ik? hervat de Boer: dat klinkt my vreemd in de ooren.
Neen Schoutlief! neen, men heeft jou logens aangebragt:
'k Heb 't nooit gezeid, maar 'k heb 't wel duizendmaal gedacht.

Wy erkennen gaerne, noch niet te kunnen bevroeden, welke reden de Heer ASSCHENBERGH gehad moge hebben, om deeze Gedichten, by zyn leven, niet te laaten drukken, daar 'er toch reeds vertaalde Tooneelſpellen van hem in het licht waren: die, als *vertaalingen* beſchouwd, zyn kunstroem minder konden bevorderen, dan eenige *eigen vindingen* in deeze *Poëzy*, vooral in de *eerſte Afdeeling*, bl. 1-61, voorkomende. Dan, moogiyk heeft het meer ernſtig gelaat van ſommigen, vergeleken met eenige losſe uitdrukkingen in eenigen deezer Gedichten, (zo als op bl. 84, 108, 122, 126 en 152 voorkomen,) hem daar toe aanleiding gegeeven. Maar waarom dan eene uitgave naa zyn' dood toegeſtaan? —— Dit is voor ons een Raadzel. Zeker is het intuſſchen, dat eenige *Vertelzels* in deezen Bundel alleen door de berym̃ing eene ſoort van nieuwheid gekreegen hebben, zo als *het Geduld*, bl. 141, *de Billyke Wensch*, bl. 152, *de ontydige Voorzorg*, bl. 172, enz. welke, als oude, en genoeg bekende, Kluchten, een Dichter te weinig eer kunnen aanbrengen.

Ge-

Gezangen op de Geboorte, het Lyden, Sterven en Verheerlyking van Jezus Christus. Door J. HAZEU Cs. z. *Te Amſteldam, by* N. T. Gravius *en* J. Hazeu Cz. z., 1794. *In gr.* 8*vo.* 258 *bl.*

Tot heeden mist men, in de Hervormde Kerk van Nederland, zodaanige Godsdienſtige Gezangen, welke by de verklaaring van JEZUS Lyden, en op de Feestdagen, gezongen kunnen worden. Noch het aanhoudend verlangen van veelen; de ernſtige poogingen van ſommigen; noch het voorbeeld der *Lutherſchen* en *Doopsgezinden*, welke zeer gepaste en reeds hernieuwde Euangeliſche Liederen gebruiken, hadden kragt genoeg, om dit gebrek in de Hervormde Kerk te doen vergoeden. Heeden ſchynt men 'er ook veel minder dan ooit aan te denken, zedert de door de Provintiën afgevaardigde Predikanten, tot het berymen van nieuwe, en nu reeds in gebruik zynde, Pſalmen, te vergeefsch aangehouden hebben, om eenige Euangeliſche Gezangen by die Pſalmen te mogen voegen. Ware 'er immer een gepaste tyd of gelegenheid, om zodanige Gezangen te ontwerpen en te voeren, het ware zeker die van den Jaare 1772; dan daar het toenmaals, zelfs op verzoek, tot geen beſluit heeft kunnen gebragt worden, merkt men ras, dat 'er gewigtige redenen moeten zyn, welke de invoering van zulke Gezangen by de Hervormden, tot heeden, wel eene alzins gewenſchte zaak doen blyven, doch geen vooruitzicht opleveren, dat dezelve ſpoedig zal geſchieden.

Intuſſchen kan men de poogingen van den Heere HAZEU (wiens dichterlyk genie men uit een' berymden, en geheel op Nooten geſtelden, *Heidelbergſchen Catechismus* reeds heeft leeren kennen (*)), om voorgemelde redenen, geenszins afkeuren; en wel te minder, om dat hy deeze Gezangen aan de Hervormde Kerk niet opdringt, maar nederig van gevoelen is, dat, indien men by dezelve eens zulke Gezangen begeerde in te voeren, men bekwaame Dichters genoeg vinden zoude; weshalven hy zich volſtrekt niet durft vleyen, dat men zyne Gezangen, in zulk een geval, daar toe zoude kiezen en goedkeuren. Echter zou hy het zich, en met reden! tot eene eer rekenen, wanneer hy, door dit zyn Werk, den grond mogt leggen, dat 'er Godsdienſtige Gezangen in de Hervormde Kerk ingevoerd wierden. Doch zyn groote wensch is, dat dit Werk in de huisgezinnen der Christenen moge ingevoerd worden, en aldaar tot ſtichtinge zal zyn.

Daar de vervulling van deezen wensch voornamelyk zal af-

(*) Zie, onder anderen, onze beoordeeling van dat Werk, in de *Alg. Vad. Lett.* voor 1791. bl. 40 en 41.

afhangen van de meerdere of mindere kunde en kieschheid der Huisgezinnen, die dit Gezangboek zullen gebruiken; zo kunnen wy niet nalaaten om aan te merken: dat zy, die iets meer dan eene drooge berijming van Schriftuurplaatsen, of van zeer oppervlakkige Zedelessen uit dezelve getrokken, in hunne geestelyke Gezangen begeeren, zich maar zelden in deezen Bundel zullen voldaan vinden; nadien in dezelve niet alleen zeer weinig poëzy gevonden wordt, maar zelfs de kieschheid der taale en der denkbeelden, op veele plaatsen, enkel aan de zucht om te rymen is opgeofferd. De volgende Proeven zullen het bewyzen.

Zie hier de aanhef van het 50ste Gezang.

De Landvoogd stelt, ô Heer!
Een kruisschrift, niet tot eer
Der Jooden, in vertooning;
Gy had geen misdaên, neen:
Maar by uw' Naam *alleen,*
Schryft hy: „ der Jooden Koning.

*

Schoon 't Volk dit hoonend' ziet,
Hy toch herschryft het niet;
Maar waakt, met trotsche tooneu,
Voor d'eer van zyn geschryf;
Hy bleef dus 't wanbedryf
Aan u betoond, verschoonen.

*

Ziet daar, verblinde Joôn!
Het opschrift voor Gods Zoon,
Dien gy aan 't kruis doet sterven;
Schoon gy uw' Koning dood,
Zyn magt blyft eindloos groot;
Wat straf zult gy verwerven!

Welk een gewrongen, welk een koud verhaal van eene omstandigheid, die zo veel edele denkbeelden in het hart van een Christendichter kan verwekken! Op bl. 16 komen de volgende regels voor:

De vreê bazuin klinkt overal,
De heem'len maaken bly geschal,
En aard en zeeën juichen;
Het Zuid' en Noord' roemt 's Heeren daên,
Het Oost' en West brengt Schatten aan;
't Moet alles voor hem buigen.

De-

behalven dat *juichen* en *buigen* niet zeer kiesch gerymd is, zo heeft het *aanbrengen* van Schatten nog zo weinig verband met het algemeen gejuich, dat het enkel een ſtoplap wordt. Doch deze zyn, in zulk eene menigte, in deeze Gezangen te vinden, dat men dezelve byna op elke bladz. kan aantreffen.

Dan, wy zeiden, dat de denkbeelden, en de kieschheid der taale, in dit Gezangboek, dikmaals aan het *rym* zyn opgeofferd geworden; wy behooren hetzelve dus nog in eenige Proeven te bewyzen.

1ode Gezang:

Laat een ſnoodäart, een Verraader
Vluchten als het licht hem ziet;
Hy, voor 't onderzoek een' ſmaader
Vlucht, maar zyne daaden niet.

Die *ſmaader* voor het onderzoek komt alleen daar zoo gewrongen voor om te rymen. Zo ook vinden we, bl. 63. *Geef ons het Schild van 't waar gelove!* in plaatſe van *'t geloof*. En bl. 8, een *geeven* van *hart* en *hand* aan *God:* NB. de *hand* aan GOD!! ja, de Heer HAZEU maakt geene zwaarigheid, om den *Hof Gethſemané*, bl. 42, eene *Woestyn* te noemen, om dus, by voorraad, een rymwoord voor *pyn* te hebben. Doch genoeg om ons gezegde te ſtaaven. Zelfs buiten den dwang van Rym en Versmaat, is de taal deezer Gezangen, dikmaals, onzuiver, zo als bl. 11. vs. 6, *juichd'* in plaatſe van *juicht*, bl. 57, *gy ſlaat en wond* DE *Knegt*, in plaatſe van DEN *Knegt*, en ſoortgelyken. — Intuſſchen zullen minder kieſche Zangers zich met dit Gezangboek mogelyk zeer wel te vreede achten, voornamelyk in *Amſterdam*, nadien het, volgens het *Pasſieboekje* van die Stad ingericht, en met *Kerkelyke goedkeuring* bekragtigd is: beſtaande het geheel in 75 Gezangen; verſierd met een niet onbevallig Tytelplaatjen.

De Naarſtigheid der Kinderen beloond, in aangenaame en leerzaame Verhaalen en Geſprekken. Door C. MULLER, *Predikant te Zyderveld. Met Plaatjes. Te Rotterdam, by* J. Meyer, 1793. *In* 8vo. 117 *bl.*

Onder alle Werkjes, die in deeze tyden, waarin meer dan ooit ten voordeele der Kinderen, zo in ons Vaderland, als buiten het zelve, geſchreeven word, zyn uitgegeeven, verdient dit Stukje van wylen den Heer C. MULLER, met regt, eene plaats. Zyn voordragt is eenvouwig, en voor kinderlyke verſtanden geſchikt. Zyne Verhaalen en Geſprekken zyn leerzaam, pryzen het goede

be-

bevallig aan, en ſtellen het tegenovergeſtelde naar verdienſte in het veragtelykſt licht. De Leezer oordeele uit het volgend ſtaaltje, zynde het eerſte Verhaal dat in dit Stukje voorkomt.

„ *Kinderen moeten dankbaar zyn.*

„ De Dankbaarheid is eene ſchoone deugd, Kinderen kunnen dezelve niet beter leeren, dan wanneer men hen dikwerf doet gevoelen, hoe veele dingen zy nodig hebben, en hoe veel goeds zy elk oogenblik van hunne Ouderen genieten.

„ GEERTRUIDA gedroeg zich altoos zeer ondankbaar jegens haare Ouderen. De Meester kwam eens by haar Moeder klaagen, dat zy, tegen andere Kinderen, gezegd had: „ Myne Ouderen moeten my wel alles geeven, dat zyn zy verplicht; daar voor ben ik hun kind." Zy moest aanſtonds uit de warme kamer in een koud vertrek gaan, kreeg weinig te eeten, en, in plaats van naar gewoonte op een bed te ſlaapen, moest zy nu op een matras gaan leggen; den volgenden dag kreeg zy des morgens geen ontbyt, en des middags werd haar niets anders, dan brood en water, gegeeven. Toen leerde zy zien, hoe veel goeds zy van haare Ouderen genoot, en welk een groot voorrecht zy boven zo veele duizende arme Kinderen had.

„ KLAARTJE, in tegendeel, was een zeer dankbaar kind, welke onzen lieven Heer elken morgen dankte, dat Hy haar zulke goede Ouderen had gegeeven, welke van den morgen tot den avond voor haar zorgden, en haar zoo veel goeds bewezen. Zy was hun ook zeer gehoorzaam, om dat zy haare dankbaarheid nog door niets anders kon bewyzen. Uit eigene beweeging deed zy hun allerhande kleine dienſten, en verrichte alles, wat zy maar eenigzins doen kon."

Uit dit ſtaaltje kan de Leezer zien, dat dit Boekje niet alleen Leſſen bevat voor de Kinderen; maar dat ook, daarin, den Ouderen, van ter zyden, zonder dat het zelfs van de Kinderen gemerkt word, word aangeweezen, hoe zy hunne Kinderen behandelen moeten. Zulks het veelen deezer even nuttig zyn zal dit te leezen, als hunnen Kinderen zelf.

De Bode uit Thuringen, beſtaande in Schetzen tot een Tafereel van Menſchelyke Gelukzaligheid, door C. G. SALZMAN. *Uit het Hoogduitsch vertaald. IVde Deel. Te Amſterdam, by* G. Roos *en* J. ten Brink, Gz., 1794. *In* 8*vo.* 416 *bl.*

Men behoeft den Naam van den Heer SALZMAN, die, door verſcheidene zyner Schriften, in onze taale overgezet,

zo wel als door de drie voorige Deeltjes van het Werk, dat wy thans aankondigen, by onze Landgenooten genoeg bekend is, ſlegts te leezen, om verzeekerd te zyn, dat men, in dit Deel, weder zeer veele nuttige Leſſen, welker opvolging 't menſchelyk leven gelukkig maaken kan, op eene aangenaame wyze voorgedraagen, ontmoeten zal. —— Dit Deel behelst de Levensgeſchiedenis van den Heer CONSTANT. *Koopman te Richmannshauzen*, en zal waarſchynlyk agtervolgd worden, dewyl de Heer CONSTANT in het zelve nog niet in de hoedanigheid van Koopman ten voorſchyn treed; SALZMAN laat hem alleen by 't ſlot, als Knegt van eenen Heer VAN ASSOF, na *America* reizen. —— Indien de ſtyl, en wyze van voordragt, van den Autheur, niet reeds t' overbekend was, zouden wy gaarne een ſtaaltje daar van opgeeven, doch nu vergenoegen w ons met te zeggen, dat het Deel, voorhanden, niet minder ſchoon geſchreeven is, dan de voorgaande. De Uitgeevers berichten ons, dat dit Deel ook afzonderlyk, onder den titel van Levensgeſchiedenis van den Heer CONSTANT, ten dienſte der geenen, welke de Bode niet bezitten, by hen te bekoomen is.

De Geſchiedenis van Sir Charles Grandiſon verkort. Ten Nutte der Nederlandſche Jeugd. Uit het Engelsch vertaald. Te Leyden, by Honkoop *en* du Mortier, 1793. *In* 12*mo.* 219 *bl.*

De Vertaaler bericht, in zyn Opdragt aan de Nederlandſche Jeugd, dat zyn oogmerk in deezen tweeledig was: eerst om in de Characters der Hoofdperſoonen deezer Geſchiedenis uitmuntende voorbeelden van deugd en regtſchapenheid ter navolging voor te ſtellen, en om tevens daardoor de Leeslust der Jeugd op te wekken; ten anderen, om dezelve, in het aanleeren van taalen, als de geſchiktſte hulpmiddelen ter verkryging van verdere nuttige kundigheden, de behulpzaame hand te bieden; ten dien einde belooft hy, dat dit Werkje ook in andere taalen zal gegeeven, en door andere zoortgelyke agtervolgd worden.

Daar het groote Werk van den Hr. RICHARDSON, in veelen handen, ook in onze Taale is, behoeven wy van den Inhoud deezer Geſchiedenis niet te ſpreeken. Ter aanpryzing van dit Uittrekzel uit dezelve, zeggen wy alleenlyk, dat de ſtyl zeer verſtaanbaar is, de voornaamſte trekken in de Characters der Hoofdperſonaadjen naauwkeurig in agt genomen zyn, dat de geheele Geſchiedenis in een zeer geſchikt geleide word opgegeeven, en de Opſteller zich bevlytigd heeft, om op zulke byzonderheden eenigzins breeder ſtil te ſtaan, die nuttige Zedelesſen voor de Jeugd konden opleveren.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Vyftal Leerredenen, ter aanpryzing van Onderzoek, in zaaken den Godsdienst betreffende, door G. BONNET, *Doctor en Profesſor der H. Godgeleerdheid, en Academie-Prediker te Utrecht. Te Utrecht by* W. van Yzerworst, 1793. *In gr.* 8vo. 134 *bl.*

Het vyftal Leerredenen van den Hoogleeraar BONNET, hier aangekondigd, bevat zeer belangryke onderwerpen. Zy zagen het licht op verzoek van eenigen van des beroemden mans byzondere Vrienden, en verdienen ook onze opzettelyke beſchouwing. Zonder ons tot goed- of afkeuren in te laaten, hebben wy alleenlyk voorgenomen, de zaaken, in de Leerredenen begreepen, en de wyze der behandelinge, met alle mogelyke beknoptheid aan te kondigen. De vier eerſte Leerredenen voeren aan het hoofd denzelfden text, het vereerende getuigenis, welk PAULUS aan die van *Bereën* geeft, *Hand.* XVII: 11. De vyfde Leerrede loopt over het gebod diens zelfden Apostels, 1 *Theſſ.* V: 21.

In de Inleiding tot de eerſte Leerrede beklaagt zich de Heer BONNET over de heimelyke ondermyningen en openbaare aanrandingen van den Christen Godsdienst in onze dagen, als mede over de zucht tot nieuwheid; „ eene oorzaak, ſchryft zyn Hoog Eerw. van de „ rampzalige pooging onder hen, die nog den Christen„ Godsdienst willen ſchynen voor te ſtaan, om wat „ nieuws in te voeren, en, in de Verklaaring van Gods „ heilig woord, zulk eene uitlegkunde ſmaakelyk te „ maaken, die men, ten aanzien van ongewyde Schry„ vers, ten ſterkſten veroordeelen zou: eene uitlegkun„ de, regt geſchikt, om het voornaam gedeelte der Evan„ gelieleere twyfelachtig te maaken, te verdonkeren, ja, „ geheel weg te neemen." Voorts behelst deeze Leerrede eene uitvoerige Verklaaring van den Text, ter aanwyzinge van het pryswaardig gedrag der Bereërs, in deszelfs onderſcheidene byzonderheden, en van den lof, hun deswegen door den Hiſtorieſchryver gegeeven.

In de tweede Leerede, nader ter zaake treedende, onderzoekt de Heer BONNET meer bepaaldlyk, *welk het woord zy*, 't geen aan die van Bereën door de Apostelen wierdt verkondigd. Dit doet zyn H. Eerw. met oogmerk om de Leere der Proteſtantſche, dat wil zeggen, der hier te Lande door openbaar gezag vastgeſtelde, Kerke, tegen de zogenaamde dryvers van nieuwigheden te verdeedigen. „ Volgens de gedagten der laatstgenoemden (ſchryft de „ Heer BONNET) moeten wy ons Jeſus Christus ſlegts „ voorſtellen, als een bloot mensch, doch, als den bes„ten, den voortreflykſten, onder de menſchen; die van „ God in de Wereld gezonden is, om wyze leſſen te „ geeven; den weg ter deugd aan te wyzen; de gee„ nen, die deezen weg bewandelen, die hun best doen „ om deugdzaam te zyn, uit dien hoofde te verzeke„ ren, dat ze na deezen gelukkig zullen zyn; verder „ moeten wy gelooven, dat Jeſus die leer, met wonde„ ren, en een heilig leeven, bevestigd heeft; —— ein„ delyk, dat Hy, onregtveerdig ter dood gebragt zyn„ de, uit den dooden is opgeſtaan, om alle twyfeling „ aangaande zyne Godlyke zending, en een leeven na „ dit leeven, weg te neemen. —— Derhalven (*vervolgt* „ de Hoogl.) wanneer een mensch, naar zyn vermo„ gen, de deugd betragt, eerlyk, regtveerdig, maatig, „ weldaadig is; na bedryf van zonden zyn leeven be„ tert, en, naar zyn vermogen in goed doen volhardt, „ dat hy zich dan, van de vergeeving zyner misdaaden „ en zwakheden, en van eene eeuwige zaligheid, verzeke„ ren kan; zonder dat hy noodig heeft te gelooven in „ eenen Verloſer, die, zoo als de Proteſtanten bewee„ ren, niet alleen mensch, maar ook waarachtig God, „ zynde, door zyne gehoorzaamheid, door zyn lyden „ en ſterven, in de plaats van Zondaaren, aan Gods ge„ regtigheid genoeg gedaan, en de eeuwige zaligheid „ niet alleen, maar ook al wat ter verkryging van de„ zelve, door geloof en heiligmaaking, noodig is, ver„ worven heeft: en overzulks weerdig is, dat allen *Hem* „ Godsdienſtige eer bewyzen, op Hem hun vertrouwen „ ſtellen, in Hem hunne Zaligheid zoeken, van *Hem* al„ leen hun heil verwagten, en God den Vader, wegens „ zyne onbegrensde liefde, in het zenden, in het gee„ ven, van zulk eenen Verloſer, *dien Hy tot zonde* „ *heeft gemaakt, op dat wy zouden worden regtveerdigheid* „ *Gods in Hem*, eindeloos de eere toebrengen: —— niets

„ van

„ van dit alles behoort, naar de gedagten van deeze „ lieden, die eene andere gedaante aan het Christendom „ poogen te geeven, tot het weezen van den Godsdienst „ van Jesus."

Noodig hebben wy het geoordeeld, door deeze aanhaaling, den Leezer een denkbeeld te geeven, wat het zy, waarvan de Heer BONNET het bestryden en verdeedigen zich in deezen bondel hebbe voorgesteld. Ter bereikinge nu van zyn oogmerk, naa eenige algemeene aanmerkingen, bepaalt de Redenaar de aandagt zyner hoorderen by den waaren aart der leere, welke Jesus Kruisgezanten alomme verkondigd hebben: waaromtrent drie zaaken, vooral, opmerking verdienen: Vooreerst, of wy ons Jesus slegts als den besten der menschen, als Profeet en Leeraar der deugd, dan ook als Godmensch en verzoenenden Middelaar, moeten voorstellen? Vervolgens, of de hoofdleere van 't Euangelie alleen bestaa in Voorschriften van goede Werken, gestaafd met beloften, dan of daartoe ook behoore de leere des geloofs aangaande God den Vader, den Zoon, den H. Geest, en van de reinigmaaking der zonden door Jesus dood? Eindelyk, of onze geheele verpligting jegens Jesus daar in gelegen zy, dat wy naar zyne Voorschriften zo deugdzaam zyn als wy kunnen, en staat maaken op zyne beloften, dan of wy hem hebben aan te merken als de verdienende oorzaak onzer zaligheid, zonder wiens tusschenkomst wy eeuwiglyk hadden moeten verlooren gaan? Om dit geschil te beslissen, doorloopt de Hoogleeraar het Boek der Handelingen, en vervolgens de Brieven der Apostelen, om aldus naa te gaan, hoedanige leeringen, aangaande de voorgestelde Vraagen, aldaar worden voorgedraagen; al het welk zyn H. Eerw. tot het besluit leidt, dat de leere der Protestantsche, „ en in 't byzonder die der Gereformeerde, Kerk, „ aangaande den weg des heils, met de waarheid over„ eenstemt."

Om nu te doen zien, dat de bovenstaande leere niet aan de Schryvers van het N. V. byzonder eigen, maar reeds van ouds voorspeld, was, tragt de Heer BONNET vervolgens de overeenstemming van de leere der Apostelen en Profeeten naauwkeurig te ontwikkelen; dit is de inhoud der derde Leerrede. Het aanvoeren, ten dien einde, van eenen reeks van getuigenissen, ten bewyze, „ dat de Apostelen, en PAULUS in 't byzonder, ver-

„ ſtaavinge van hunne leere, in navolging van hunnen „ Heer en Meester, zich hebben beroepen op de Schrif- „ ten van het Oude Testament;" dit alles geeft den Heere BONNET aanleiding tot eenige Vraagen, „ wel- „ ker beantwoording, in den tyd dien wy beleeven, „ zeer belangryk voor ons is, ter bevestiging van ons „ geloof aan de Euangelieleer." De bedoelde Vraagen zyn deeze: „ Vindt men waarlyk, in de Schriften van het „ O. V. Voorzeggingen aangaande den Heere Jeſus, en „ hebben de Apostelen, in het geen zy, ter bevestiging „ hunner leer, bybragten, den waaren zin van de door „ hen aangehaalde gezegden opgegeeven? —— Wat „ hebben zy *voornaamlyk*, uit de H. Boeken des O. V. „ willen bewyzen? —— Was het noodig, dat de Apos- „ telen zich, op oude Voorzeggingen aangaande den „ Meſsias, beriepen? —— Hebben de Profeeten, hebben „ de oude Geloovigen, die Voorzeggingen kunnen ver- „ ſtaan?" Aangaande de eerſte Vraag verzet zich de Heer BONNET zeer ernſtig tegen de zulken, die, alle Voorzeg- gingen verwerpende, van oordeel zyn, dat de aanhaalin- gen, uit het O. V., door Christus in 't geheel geenen grond opleveren om aan Voorzeggingen te denken; maar dat het ſlegts *toepaſſingen* zyn van zekere gezegden, en over- brengingen van zekere gebeurtenisſen, waar aan de Schry- vers van het O. T. niet *gedagt* hebben, en niet *konden* denken. Nogthans erkent zyn H. Eerw. dat 'er in het N. T. *woorden*, *ſpreekwyzen* en *gezegden*, uit het O. T. ont- leend, alleen by wyze van toepaſſinge op deeze of gee- ne zaaken en gevallen, gebezigd worden, zonder dat de oude Godsmannen aan die zaaken of gevallen gedagt hebben. Gaarne hadden wy gewenscht dat de Hoogl. eenige kentmerken hadt medegedeeld, aan welke de aan- haalingen, ten aanzien van derzelver bedoelinge, van el- kander kunnen onderſcheiden worden. —— Omtrent de tweede Vraag is de Hoogl. van begrip, dat de Schry- vers van het N. T. met hunne aanhaalingen, voornaam- lyk, tragtten te bewyzen, dat Jeſus, als de beloofde Mes- ſias, *lyden moest en ſterven*, en vervolgens *uit de dooden opſtaan*: om reden dat „ de leere van Meſsias toekom- „ ſtig lyden, by de oude Iſraëlitiſche Kerk zeer wel be- „ kend, de openbaare leer der Joodſche Kerk, ten aan- „ ziene van den Meſsias, ten tyde van Christus, en al „ lang te vooren, zeer bedorven was." —— Voor de noodzaaklykheid der beroepinge op Voorzeggingen geeft

de

de Hoogl. als de reden op, dat de Wonderwerken, door de Apostelen verrigt, niet genoeg waren ten bewyze van het gezag der Christelyke leere; maar dat de Jooden, als verpligt zich te houden aan Mozes en de Profeeten, uit de Schriften van het O. V. moesten overtuigd worden, dat Jesus de Messias was. Eindelyk, op de vierde Vraag, met de woorden, *Luc.* X: 24, en 1 *Petr.* I: 11, een bevestigend antwoord gegeeven hebbende, doch tevens erkennende, dat, in de oude Godspraaken, voor ons, zomtyds nog veel duisterheid overblyft, meent de Hoogl. dat eertyds deeze duisterheid geene plaats had, als zynde 'er „ alle reden om vast te stellen, dat de oude Kerk, „ by het beschreeven woord, ook byzonder onderwys „ genoten heeft, tot regt verstand der Godspraaken, ge„ lyk ook, tot kennis der wyze bedoelingen, van den „ Levitischen Godsdienst:" welk byzonder onderwys, gelyk de Hoogl. vervolgens aanmerkt, „ door mondelyk „ onderwys mededegedeeld, en door getrouwe overlevering „ bewaard," zal geweest zyn de *sleutel der kennisse*, welke, volgens het zeggen van Christus, *door de Wetgeleerden was weggenomen.* Hoewel de Heer BONNET, ter staavinge van zyn gevoelen, het gezag van GROTIUS inroepe, dunkt ons, egter, deeze meening te smaaken naar de Overleveringen der Roomsche Kerke, die door de Protestanten, gemeenlyk, yverig worden afgekeurd.

De vierde Leerrede, in welke het onderzoek van de leere des Christendoms wordt aangepreezen, behelst niet veel byzonders. Meer uitgewerkt is de vyfde en laatste, in welke de beproeving in zaaken van Godsdienst, als noodig en nuttig, wordt voorgedraagen. —— Verscheiden bedenkingen brengt hier de Hoogl. in 't midden, welke opmerking verdienen, hoewel zy, waarschynlyk, geenen algemeenen byval zullen ontmoeten; inzonderheid 't geen zyn H. Eerw. aangaande de verborgenheden in den Godsdienst, en het gebruik der reden, als eenen toets ter beproevinge, voordraagt. Doch ons bestek gedoogt niet, hier over verder uit te weiden. Te wyd, misschien, naar gelange van het Werkje, is ons verslag uitgedyd. Maar een Geschrift, gevloeid uit de pen van eenen man van die vermaardheid als de Heer BONNET, verdiende onze byzondere opmerking.

Onderwys in den Godsdienst, door J. VAN NUYS KLINKENBERG, *A. L. M. S. S. Theol. & Phil. Doctor, Hoogleeraar in de H. Godgeleerdheid en Kerkelyke Geschiedenis, aan het Illustre Athenæum, en Predikant in de Gemeente, te Amsterdam; mitsgaders Lid van het Zeeuwsch Genootschap der Weetenschappen te Vlissingen. Te Amsterdam by* J. Allart, 1793. *IX en Xde Deel, in gr.* 8vo., *van* 675 *en* 686 *bl.*

Van het omslagtig Werk des Amsterdamschen Hoogleeraars en Predikants VAN NUYS KLINKENBERG hebben wy, van tyd tot tyd, berigt gegeeven, en hetzelve, naar onze manier van bevattinge, op zynen regten prys geschat. Thans voegen wy de twee genoemde Deelen byeen, omdat zy het zelfde onderwerp behandelen, te weeten, de Zedeleer der Openbaaringe; met eene uitvoerigheid, welke het getal der opgetekende bladzyden uitwyst.

Naa eenige algemeene aanmerkingen over de Christelyke Zedeleer, de hoedanigheden der Goede Werken, de inwendige Verbetering van het hart, en de uitwendige Verbetering van den wandel, handelt het *Negende* Deel over de Pligten, welke de Christenen aan God verschuldigd zyn, zo met hunne gedagten en woorden, als met hunne daaden. In een afzonderlyk Hoofdstuk spreekt de Hoogleeraar van de Zonden tegen God, en besluit dit Deel met eene beschouwing der *Plichten, welke de Christenen, meer byzonderlyk, aan elk der Drie Goddelyke Persoonen verschuldigd zyn.* Het *Tiende* Deel ontvouwt de Pligten, welke de Christenen aan zich zelven verschuldigd zyn, nevens de Zonden, welke daar tegen over staan; als mede de Pligten, welke de Christenen jegens den Naasten moeten oefenen. Alle deeze onderwerpen worden hier behandeld met eene uitvoerigheid, doorgaans nederdaalende tot kleinigheden, welke veelligt, aan zommige Leezers, lastig en vervelende zal voorkoomen. Dit algemeen berigt zy genoeg omtrent dit Werk, in 't welk ook zulke Leezers, die aangaande verscheiden, dus genaamde, Geweetensgevallen, opheldering verlangen, hunne begeerte zullen voldaan vinden.

Huis-

Huisboek voor Vaderlandſche Huisgezinnen. Door JOHANNES FLORENTIUS MARTINET, *Meester der vrye Konſten, Doctor in de Wysgeerte, Lid van de Hollandſche, Zeeuwſche en Gelderſche Maatſchappyen der Weetenſchappen te Haarlem, Rotterdam, Vliſſingen en Arnhem; en Predikant te Zutphen. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1793. *In gr.* 8vo. 546 *bl.*

Met zeer veel genoegen hebben wy dit nuttig *Huisboek* doorleezen; onzen dank daar voor betuigen wy, in naam van het Publiek, aan den arbeidzaamen en menschlievenden Schryver, door de ronde verklaaring van ons gevoelen, dat de Vaderlandſche Natie, welke, in andere opzigten, reeds zo veele Verpligting aan den Heere MARTINET heeft, door den tegenwoordigen letterarbeid, onder eene nieuwe verpligting is gelegd. Het ontwerp, en de aanleg van dit Werk is, in allen deele, lofwaardig en heilzaam, en de uitvoering, veelal, daar aan evenredig. Deugd, in de uitgebreidſte betekenis van dit woord, onder alle de Leden der byzondere Huisgezinnen, aan te kweeken, en daar door de goede orde en het geluk dier kleine maatſchappyen te bevorderen, is, voorwaar, eene pooging, den Wysgeer en den Christen Leeraar waardig. Hier toe, onzes oordeels, is het geſchrift van den Heere MARTINET zeer wel berekend. Zyn Eerw. moge, nu en dan, nederdaalen tot byzonderheden, die, naar het oordeel van zommigen, het aanzien van kleinigheden hebben. Doch ook deeze zyn van gewigt, zyn noodig om een voegzaam zamenhangend geheel te vormen.

Naa een woord ter onderrigtinge, aangaande het oogmerk van zyn Geſchrift, tot de *Vaderlandſche Huisgezinnen* in 't algemeen te hebben geſproken, treedt de Heer MARTINET ter zaake. In de eerſte Afdeeling (zy zyn in alles *elf* in getal) wendt hy zyne rede tot twee ondertrouwde lieden, vermeldende den lof des Huwelyks, ruimt de zwaarigheden uit den weg, die hen tegen de verandering van ſtaat met ſchroom doen opzien, en geeft vervolgens eenige voorbereidende onderrigtingen, welker opvolging hen kan ſtellen in het daadelyk bezit van het geluk, voor welk het Huwelyk berekend is. In eene volgende Afdeeling beſchouwt hy dezelven, als door den

Huwelyksband met 'er daad vereenigd, en deelt hun, in die hoedanigheden, zyne bedenkingen mede, noodig ter voorkominge van verwyderinge, en om hun de zoete vrugten dier allernaauwſte vereeninginge, door de ondervinding, te doen ſmaaken. „ De eerſte maanden, (zegt „ hy) na een geſlooten Huwelyk, zyn wonder aange„ naam; maar laat my toe u te zeggen, dat die eerſte „ tyden hagchelyk en zelfs gevaarlyk zyn. De dagen „ der te vooren beteugelde driften, en der omzigtigheid, „ zyn voorby, en zeer ligtlyk wordt men achteloos. De „ gevaarlyke ſtormen van koelheid, verveeling en wal„ ging, kunnen dan opkomen, en geweldige ſchokken gee„ ven. Veelen werden daarvan beloopen, en zyn 'er in „ vergaan. Het valt onmogelyk alle dingen aan te ſtip„ pen, die de rust kunnen verſtooren. In ongelukkige „ Huwelyken is de grootſte oorzaak van het kwaad, by „ geringe gelegenheden, voortgekomen. De eerſte voor„ naamſte regel is dan, zich aan geene beuzelingen te „ bekreunen." Vervolgens, de Echtgenooten beſchouwende, in de gewigtige hoedanigheid van Ouderen, geeft de Heer MARTINET eenige regels aan de hand, aangaande de Lichaamelyke en de Zedelyke Opvoeding. Gelyk de meeste deezer regelen, uit de beste hedendaagſche Opſtellen, over die gewigtige onderwerpen, ontleend, een algemeenen byval zullen ontmoeten, zal de wyze, op welke zy ontvouwd worden, dezelve dies te gereeder ingang doen vinden. Met opzigt tot het onderwys in den Godsdienst, aangemerkt hebbende, hoe de verſtandige Moeder best geſchikt is, om de Kinderen over de eerſte gronden te onderhouden: „ Gy zult hun, mogelyk, (gaat hy „ voort) daarna eenen Katechiſeermeester geeven; maar „ welken? Weinigen verſtaan den waaren kinderlyken On„ derwystrant: meestal volgt men den ouden ſlender. Hy „ moet uwer kinderen Meester zyn, die, als een kind, „ kan denken; die op den eenvoudigen kindertoon kan „ praaten; die eerst woorden en daarna zaaken vatbaar „ kan verklaaren, en duizend gelykenisſen ter opheldering aan de hand heeft. Noem hem, die dat wél kan „ uitvoeren, een' voortreflyken Man, en waardeer hem „ hoog; het geen niet veel gebeurt. Dan, (vervolgt „ de Heer MARTINET) by deeze gelegenheid moet ik u „ herinneren, dat gy alle Leermeesters uwer kinderen, „ tegen de byna algemeene gewoonte, wél moet betaa„ len, en lievér meer, dan by van anderen ontvangt;

„ dat

„ dat gy hem alle achting moet bewyzen, en minzaam
„ bejegenen; en dat gy hem niet naar een slegt vertrek
„ of hok verwyzen, maar in eene goede kamer, 't win-
„ ters by een goed vuur, moet zetten; of zal eene
„ koele modevisite beter ontvangen worden, dan de Man,
„ die het groote Werk des Onderwys by uwe Kinderen
„ zal verrigten?" Naa de taak der Ouderen te hebben afgehandeld, gaat de Schryver tot de Kinderen zelve over, om hun eenige algemeene pligten onder het oog te brengen. „ De Schryver van dit Boek," dus teder luidt de inneemende aanhef des kinderlievenden Schryvers, „ die eene opluikende tederheid altoos met eene
„ genoeglyke aandoening beschouwt; die met verwonde-
„ ring ziet wat gy, Kinders des Vaderlands! nu reeds
„ zyt, en verder worden kunt; die een zagt gevoelig
„ hart voor u heeft, en, gaarne iets tot uw geluk wil-
„ lende toebrengen, zo veele voorschriften, ter bestie-
„ ring van uwe Lichaamlyke en Zedelyke Opvoeding,
„ in de handen uwer Ouderen overgaf; dees Schryver
„ komt thans ook tot u, dewyl 't ganschе Vaderland, onze
„ groote Maatschappy, tot welke gy behoort, uwe Ou-
„ ders, en ook hy, het grootste belang 'er in stellen.
„ Ziet hem niet aan als een norschen, stuurschen, hat-
„ den, grimmigen Man, die, met eene onverbiddelyke
„ roede, voor u verschynt, om te slaan, zonder dat 'er
„ misdreeven is; of om een hard Onderwys, dat afgry-
„ zen baart, aan gehoorzaame Kinderen voor te werpen.
„ Gewis, zo gy dat vermoedt of vreest, dan kent gy
„ hem niet. Zagte lieve voorstellen wil hy aan u doen;
„ en daar gy zodanigen zo gaarne van uwe Ouders, ja
„ zelfs van Vreemden, hoort, waarom zoudt gy ze van
„ hem niet willen ontvangen? Hy bedoelt uw geluk, het
„ geen gy zien kunt in alles, wat hy, ten uwen voor-
„ deele, aan uwe Ouders schreef; en zodanige bedoe-
„ ling kan u immers niet mishaagen?"

Niet minder hartlyk is des Heeren MARTINET's aanhef, daar hy het woord tot de *Jongelingen* zal voeren, om dezelven hunne voornaamste pligten, of liever hun waar belang, onder 't oog te brengen. Diep doordrongen van het gewigt van hun leevensperk: „ Nu, (schryft hy)
„ nu is het zo verre met uwe jaaren gekomen, dat gy
„ eerlang (welk een gewigtig tydstip!) op het groot
„ tooneel des levens zult moeten verschynen: eene ver-
„ schyning, voorzeker noodzaakelyk, en in een' zekeren

„ zin noodzaakelyk voor u; maar ook gevaarlyk en on-
„ zeker voor uw geluk; waren 'er geene legioenen van
„ openbaare en geheime verleidingen, men zou gerust,
„ en zonder één woord te reppen, u daarop laaten tree-
„ den; maar nu, nu 'er nergens eene volkomen veilig-
„ heid gevonden wordt, zou het eene waare onbarm-
„ hartigheid zyn, u, onvermaand, tot het openbaar le-
„ ven te laaten overgaan. De ſchoone vlam der Vriend-
„ ſchap, en het vuurig verlangen naar uwe behoudenis,
„ gloeien in myn hart, het welk nimmer dulden zal,
„ dat het door een ander, in tederheid en zugt naar uw
„ waaragtig geluk, overtroffen worde! Gelooft dit, en
„ dan wil ik u meer zeggen." En, inderdaad, de regels en onderrigtingen, welke de Heer MARTINET, in deeze Afdeeling, den Jongelingen, gelyk ook in de volgende aan de *Dochters*, mededeelt, zyn van dien aart, dat, door eene getrouwe opvolging van dezelve, hunne beſchaafdheid, hunne glorie, hunne deugd, en, 't geen tog 's Mans hoofdbedoeling is, hun waar geluk, aanmerkelyk zou bevorderd worden.

Intuſſchen heeft de Zutphenſche Leeraar hier mede zyne taak nog niet afgedaan. Nog drie gewigtige beſchouwingen, in zo veele Afdeelingen, houden zyne aandagt bezig. 't Zyn die van de Hoofden der Huisgezinnen, ten aanzien der Dienstboden; van de Dienstboden zelve; om nogmaals weder te keeren tot de Hoofden der Huisgezinnen, met opzigt tot hunne maatregels en gedrag aangaande den Godsdienst; om eindelyk alles met een woord van bemoediginge tot *de Ouden van dagen* te beſluiten. In het begin der laatſte Afdeelinge ontmoeten wy eene beknopte zamentrekking van het verhandelde in het geheele Werk. Niet onaangenaam, vertrouwen wy, zal 't voor veelen zyn, die herinnering hier te leezen. „ Vaders en Moeders, Hoofden der Huisgezinnen, „ meer dan immer eerwaardig wegens uwen gevorder-
„ den leeftyd! Hy, die het vermaak hadt u zo lang te
„ onderhouden, over veele gewigtige dingen, welke kon-
„ den dienen, om u en uw Huisgezin gelukkig te maa-
„ ken, verbeeldt zich thans, dat gy tot het einde uwes
„ levens nadert: des wil hy, voor de laatſte reis, tot
„ u ſpreeken, en dan affcheid neemen. —— Gy zyt,
„ myne geëerde Vrienden! jong geweest, en hebt nu
„ eenen hoogen jaartop bereikt. Gy hebt twee zeer
„ gewigtige tydperken van uw leven, waarin veel ge-

„ beurd

„ heur l is, doorgeloopen, uwe jeugd en uwen volwas-
„ ſen ſtaat: nu komt het derde en het laatſte aan, mede
„ van geen gering belang, dewyl gy in hetzelve van de
„ Waereld zult afſteeden. Dus zal 'er haast aan uwe
„ aanzienlyke en verheven beſtemming, ten opzigte van
„ uwen aardſchen ſtaat, voldaan zyn. En welk eene
„ eer, welk een geluk voor u, dat gy, door het liefde-
„ ryk beſtier van GOD, daaraan hebt mogen voldoen! —
„ Staat, bidde ik u, thans één oogenblik ſtil, en ziet
„ te rug naar den grooten afgelegden weg, welken gy zo
„ lang bewandeld hebt; naar de verſchillende tooneelen
„ van uw leven, welke gy hebt gezien; en naar de zo
„ onderſcheiden aanmerkelyke lotgevallen, die u zyn we-
„ dervaaren. —— Denkt aan uwe tedere kindſchheid zo
„ veel, als gy u daarvan nog kunt herinneren: denkt
„ aan den volgenden jeugdigen vrolyken tyd, toen alles
„ u aanlachte: denkt aan uwen volwaſſen ſtaat: en denkt
„ vooral aan dien nooit van u vergeeten, blyden en ge-
„ lukkigen Dag van uwe onderlinge Verbindtenis. En,
„ als gy dat alles herdagt zult hebben, zegt my, hoe
„ waart gy in dien heerlyken morgenſtond, en op den
„ ſchoonen dag van uw leven! Laat my toe, u dat
„ met eenige trekken te herinneren. Alles, ja alles, was
„ kragt, genoegen, blydſchap! Gy bevondt u beiden
„ wonder wél geſchikt tot arbeiden, en alles werdt door
„ u met vaardigheid, lust en yver, verrigt. Uwe zenu-
„ wen waren ſterk geſpannen, uwe ſpieren vast. Zelden
„ waart gy bedugt voor gevaaren: weinig wierdt gy door
„ vrees beloopen, en gy bezweekt niet onder eenige we-
„ derwaardigheden. Uwe moed ſtondt vol, en, naar ge-
„ lange eenig kwaad u aanrandde, des te ſterker was
„ uw wederſtand. Gy behoefde weinig hulp; maar ſtondt
„ meer gereed, om, zelfs ongevraagd, anderen by te
„ ſpringen. Gy liept naar eenen kranken met de genees-
„ middelen in de hand, en konde geheele nagten waa-
„ ken zonder hindernis. Gy ſnelde naar eene ongeluk-
„ kige Weduwe met zo veel gelds als troosts. Gy vloogt
„ naar uwen arbeid; want werkeloosheid was voor u eene
„ zwaare pynbank. — Hoe vrolyk loofde gy uwen Schep-
„ per in den morgenſtond, en met welk eene gloeiende
„ dankbaarheid vereerde gy hem in den avond! Een vaste
„ aanhoudende ſlaap, naar welken gy niet lang wagtte,
„ kwam aan, en herſtelde uwe kragten, hoeveel zy ook
„ geleeden hadden. —— Maar nu, ô welk eene verbaa-

„ zen-

„ zende, welk eene bykans ongelooflyke, maar gevoel-
„ en zigtbaare, verandering! Gy zyt geworden het geen
„ gy niet dagt te kunnen worden; en nooit zult gy meer
„ worden 't geen gy geweest zyt. — Zo vervallen van
„ den ouden bloei! Nu willen uwe voeten traaglyk voort;
„ en zy beweegen zich niet lang, of uwe oogen zien
„ reeds om naar eene rustplaats voor uwen hygenden
„ adem. De ftyve ruggegraad kromt zich niet dan met
„ moeite, en herftelt zich niet dan onder veel verzuch-
„ ten. — Uwe zielsvermogens zelve gevoelen de groot
„ veranderde lichaamsgeftaldheid. Uwe Natuur is ontaard
„ naar gelange zy in jaaren is toegenomen. De Ziel heeft
„ grootelyks geleeden by het verflyten des lichaams. Zy
„ is gewis nog zeer jong: want wat is eene eeuwiglee-
„ vende Ziel van flegts zeventig of tagtig jaaren! —
„ Maar is uwe Ziel nog jong in deeze waereld, haare
„ wooning is oud, en dat belemmert haar in alle haare
„ werkingen. Het edel verftand is onvatbaar, het oor-
„ deel ftomp, de wil magteloos, de verbeelding zeer
„ flaauw, en het geheugen is trouwloos geworden. —
„ Gy verhaalt menigmaal het geen gy niet weet immer
„ gezegd te hebben, en dat men u duizendmaal vertel-
„ de is u thans een vreemd nieuws: ja het nieuwe,
„ waarvan gy voorheen zo veel verwagtte, heeft nu
„ bykans geen fchoon meer in uw oog, om dat gy
„ lang geleerd hebt weinig daar van te kunnen ont-
„ vangen. Denken was eertyds uw leven; maar denken
„ is thans voor u een zwaare arbeid. En waar zyn
„ die lieve tedere hoedanigheden, voorheenen één uwer
„ uitmuntendfte hoedanigheden! Tedere gevoeligheid,
„ weleer door uw hart zo ligt bewerkt, maar die u ook
„ zo menig zagt vermaak in het medelyden gaf, is ge-
„ weeken, en dat heeft uwe ziel tot koelheid vernederd;
„ ja de zoete aandoeningen van liefde en ontferming hou-
„ den ook bykans op. Gy beklaagt u, dat gy by eene
„ weenende ongelukkige Weduwe niet meer kunt wee-
„ nen, by eenen blyden niet meer kunt vrolyk zyn, en
„ fmert hebt in u zelven, terwyl gy geene fmert in an-
„ deren kent. Kwyning volgt op des lichaams verzwak-
„ king, en verminderende zielskragten verzwaaren het leed:
„ ja, het geen verder gaat, eene ongemaklyke tederheid
„ tast nu de beste aandoeningen zelfs aan, en verbittert
„ de anders aangebooren, zagte, en lieve goedaartigheid.
„ ô Treurig verval, dat u zelven verbaast, en dat gy,

„ ook

„ ook by zekere ondervinding, naauwlyks gelooven kunt!
„ ô Hoe veel verſchilt niet de oude van den jongen
„ Mensch!"

Hoewel reeds tamelyk uitgebreid, kunnen wy, egter, ons verſlag van dit Werk niet eindigen, zonder daar nevens te voegen den hartlyken wensch, met welke de menschlievende Schryver van de hoogbejaarden zyn afſcheid neemt, en zyn Boek beſluit. „ En nu, myne „ waardſte Vrienden! na u, na uwen Kinderen en Dienst„ boden, zo veel kortlyk gezegt te hebben, van al wat „ dienen kan tot het Huislyk-Geluk, door den zegen „ van den besten Vader, die in de Hemelen is; en „ na u, in 't byzonder, thans geleid te hebben tot de „ verbaazende grenzen der Eeuwigheid, waar aardſche „ menſchen niets meer ten uwen voordeele kunnen doen, „ moet ik een aandoenlyk afſcheid van u neemen. Ver„ laat vrolyk deeze zo ſchoon van GOD geſchaapen, maar „ door dwaaze en zondige menſchen zo beſmette, wae„ reld. Rust van uwen langduurigen en veelvuldigen ar„ beid, ten nutte uwer Huisgenooten afgedaan. Ont„ vangt den loon voor denzelven, u beſprooken in de „ gewesten der vergelding, uit handen van den genadi„ gen JESUS, die niets van denzelven vergeeten, en alle „ uwe ſtruikelingen vergeeven, heeft. Ziet daar millioe„ nen verheugde Ouders, millioenen zalige Kinderen, „ millioenen gelukkige Dienstboden; en wanneer gy met „ die volmaakten de Liederen der Eeuwigheid zult aan„ heffen, willen wy op Aarde bidden, dat de uwen, door „ u hier nagelaaten, u langs deezen ſchoonen weg mogen „ volgen, om uwe Hemelſche vreugd meer te volmaaken!"

De Tweede Oorzaaken, welke Mr. GIBBON *heeft geſteld voor den ſpoedigen Voortgang van het Christendom; door den Heer* DAVID DALRYMPLE *onderzogt. Uit het Engelsch vertaald. Te Utrecht, by* W. van Yzerworst, 1793. *In gr.* 8vo. 187 *bl.*

De Vertaaler van dit wederleggend Geſchrift ſchynt geene kennis gehad te hebben aan het Werk, in het welk de beginzels voorkoomen, die hier wederſproken worden. Des Heeren GIBBON's *History of the Decline and Fall of the Roman Empire* is in *Engeland* algemeen bekend; hierom mogt deszelfs Tegenſchryver. de

Heer

Heer DAVID DALRYMPLE, gelyk men ſpreekt, met de deur in 't huis vallen, en zonder eenige inleiding ter zaake treeden. Dit is niet het geval der Nederlanders; om de kostbaarheid des beroemden Werks, is hetzelve, in vergelyking geſproken, in weinige handen. De Vertaaler, om geene andere redenen te melden, zou ſlegts aan het billyk verlangen der Leezeren van DALRYMPLE's Tegenſchrift voldaan hebben, indien hy, vooraf, van het oorſpronklyk Werk eenig inlichtend verſlag gegeeven hadde. By deeze aanmerking voegen wy eene andere, volgens welke het ons althans eenigermaate onvoegzaam voorkoomt, eene Wederlegging in het Nederduitsch af te geeven van een Werk, 't welk in eene andere taal geſchreeven is. Hoewel wy de goede trouwe van den Heere DALRYMPLE, in het aanhaalen van GIBBON's woorden, geenzins in twyfel trekken, verlangt, egter, ieder onpartydige, in het oordeelen tusſchen den man en zynen naasten, het geheele redenbeleid, zo wel van den eenen als van den anderen, in zyn geheel voor oogen te hebben: iets, waaromtrent zyn verlangen, door aangehaalde plaatzen, dikmaals uit haar verband gerukt, bezwaarlyk zal voldaan worden. Wy herinneren ons, eene en andere Aankondiging ter Vertaalinge van het Werk van den Heere GIBBON gezien te hebben. Hoewel veelen onzer Landgenooten misſchien wenschten, dat die taak door eene kundige hand volvoerd wierdt, denken wy egter, dat deeze wensch niet ligt zal vervuld worden. Van wegen de uitvoerigheid en kostbaarheid, zoude het geene genoegzaame koopers vinden, om de moeite en kosten eens Boekhandelaars te kunnen vergoeden.

De Speciebus Plethoræ diverſis, quatenus inde Hæmorrhagiæ uterinæ oriri, venæſectionisque noxæ & commoda determinari queunt. Amſtelodami apud *A. Fokke Simonsz.* 75 p. 8vo. maj.

Het al te ſterk in de mode geraakte aderlaaten, vooral in bloedvloejingen, en wel voornamentlyk in zogenaamde ſtortingen, of bloedvloejingen van de Baarmoeder, tegen te gaan, het ſchadelyke daar van aan te toonen, en zekere kentekenen aan te wyzen, wanneer men verplicht is al of niet eene aderlaating in het werk te ſtellen, maakt het hoofdoogmerk uit van dit Werkje, het welk

welk wel klein in omvang, maar ryk in zaaken, is. In eene beknopte Voorrede tracht de ongenoemde Schryver den Geneesheeren, ten aanzien van het misbruik der aderlaatingen, en eene algemeene verkoelende geneeswyze, die dikwyls even nadeelig zyn kan, oplettend te maaken; en daarby aan te toonen, van hoe veel gewigt het is, om de wezentlyke bloedrykheid van eene ſchynbaare wel te onderſcheiden, en welke ongelukkige gevolgen uit eene minnaauwkeurige behandeling ontſtaan kunnen. In de behandeling van het onderwerp, beſchryft de Autheur eerst de waare bloedrykheid, geeft de kentekenen, toevallen, oorzaaken, en de vereischte hulpmiddelen, op, waarby zeker eene aderlaating dikwyls van het grootſte nut en zelfs hoogstnoodzaakelyk zyn kan; dan hy voegt 'er teffens, en met het grootſte recht, by, dat eene bloedrykheid, van gezond bloed namentlyk, veel zeldzaamer bloedſtortingen veroorzaakt, dan 'er uit eene ſchynbaare bloedrykheid, en vooral uit een ongeſteldheid en oneevenredigheid der vaste en vloeibaare deelen, ontſtaan kunnen.

Vervolgens de ſchynbaare bloedrykheid, in derzelver onderſcheidene ſoorten, met haare bedriegelyke verſchynzels, beſchryvende, maakt hy ook melding van eene zodanige, welke uit eene ophooping van galachtige ſtoffe dikwyls ontſtaat, en die menigwerf van alle kentekenen, waaraan men eene waare bloedrykheid kan onderkennen, vergezeld word, behalven dat zich doorgaans daarby opdoen, een geelachtig beſlaage tong, bittere ſmaak, zomtyds duizeling, hoofdpyn voornamentlyk in het voorhoofd, verlooren eetlust, niet zelden neiging tot overgeeven, en eene zekere onaangenaame gewaarwording op de krop van de maag.

Deeze ſoort is het die zeker allerbedrieglykst is, menigvuldige reizen voorkomt, en zeer zeldzaam eene aderlaating gedoogt; maar in tegendeel, in weerwil der ſterkſte bloedvloejingen, door gepaste galtemperende, naar boven en onder ontlastende, met byvoeging van plaatzelyke bloedſtelpende middelen, kan geneezen worden, zo als de kundige Schryver dit alles bondig beredeneert, met voldoende getuigenisſen der beroemdſte Geneesheeren, en overtuigende Waarneemingen, bevestigd.

Wy zouden gaarne van dit belangryk Werkje iets meer willen zeggen, indien het voor Leezers van allerleie classen geſchikt was; dan daar het, uit hoofde der Latynſche Taal, waarin het geſchreeven is, alleen voor de Geleerden,

den, en vooral voor Geneesheeren, beſtemd is, van welken wy niet twyffelen, of zy zullen het met groot genoegen doorleezen, en hunne oplettendheid waardig keuren, zo zullen wy het, by de verzekering, dat het ons als zeer nuttig, en in een aangenaamen ſtyl opgeſteld, voorgekomen is, laaten berusten.

De waare Volksverlichting, met opzigt tot Godsdienst en Staatkunde, beſchouwd in haren aart, oogmerken, grenzen, bronnen en gevolgen, door Mr. HIERONYMUS VAN ALPHEN. *Eerſte gedeelte. Te Utrecht, by de Wed.* J. van Terveen en Zoon, 1793. *Behalven het Voorberigt,* 200 *bladz. in gr.* 8vo.

In het Voorberigt voor deze Verhandeling, waarvan wy reeds den Tweeden Druk voor ons hebben, zegt ons de Schryver, dat hy, by het begin van dezen arbeid, niet dacht, dat de Inleiding, die hy voor zyn Stuk plaatzen wilde, zo veel arbeids in zich hebben, en zo veel plaats beſlaan zou, als hy by de ondervinding gewaar werdt: dat hy daarom zyn taak, gedurende den voorleden Winter, niet verder heeft kunnen afwerken, dan tot het einde der eerſte Afdeeling: dat hy ondertuſſchen, daar deze Afdeeling, zo wel als de Inleiding, op zich zelven ſtaan kan; daar hy niet wist, welke verhinderingen hem, in den aanſtaanden Winter, het vervolgen van dit Werk zouden kunnen beletten; daar eindelyk de genoemde twee Stukken, in den tegenwoordigen toeſtand van zaaken, niet ongeſchikt zyn, om herinnerd en overwogen te worden; beſloten heeft, dezelven afzonderlyk uit te geeven.

Het voornaam oogmerk van de gemelde Inleiding was, volgens des Schryvers eigene verklaaring, „ aan te toonen, dat Staatkunde en Godsdienst, zo lang 'er beſchaafde Natiën en Volken geweest zyn, nimmer van „ elkander geſcheiden waren; dat de aart der zake dit „ noodzaaklyk maakt; en dat 'er geene reden is, om te „ vermoeden, dat daarin, thands, eenige verandering „ zoude kunnen gemaakt worden; gelyk ook, dat ver„ lichting in Godsdienst verlichting in Staatkunde veroor„ zaakt; en dat deze beide, gezamentlyk en wederkeerig, werkſaam zyn tot bevordering van menſchelyk, „ burgerlyk en ſtaatkundig, geluk."

Doch

Doch laat ons zelven den voornaamen Inhoud van dit Stuk wat uitvoeriger opgeven. In het begin ſpreekt hy van zeker Boekje *over de Verlichting*, naar het Hoogduitsch, te Lingen gedrukt. Hy hadt, by het oppervlakkig doorbladeren van hetzelve, 'er eene klachte in gevonden, over het gebrek van vryheid der Drukpers in Nederland, en één oogenblik zich zelven gevraagd, of die klachte ook gegrond ware: doch, by een aandachtiger lezing, hadt hy dit geſchrift van dien aard bevonden, dat zyn Vaderland, ten opzichte van hetzelve althands, geene verdediging behoefde. Het zou geen overtollige arbeid zyn, zegt hy, het hersſenſchimmige, wandrochtelyke, enz. daar in voorkomende, eens voor minkundigen bloot te leggen; doch hy wilde geen Twiſtſchrift ſchryven, en hy vondt het ook nuttiger, dit onderwerp eens vooral, van de regte zyde, onverminkt, en duidelyk aan het oog te vertegenwoordigen, dan het gebrekkige in alle dagelyks uitkomende Schriften *over de Verlichting* aan te toonen. Na dat hy dienhalven zyne *uitſpraken* gedaan heeft over de pogingen van anderen, welken zich voor Verlichters en Leeraars van het menſchdom en der Christenheid uitgeven, en welker denkbeelden hy of uit hunne Schriften hadt leeren kennen, of uit de Geſprekken, die zy hielden, wanneer hy hen *tot zich had geroepen, en, by het ſchynzel eener eenzame lamp, in eene onafgebroken ſtilte vry uit laten ſpreken, en met alle aandagt aangehoord*: na dat hy voorts eenige aanmerkingen gemaakt heeft over het gewigt en de moeilykheid der ſtoffe; treedt hy zelf ter zaake, om ons, by wyze van Inleiding tot zyne Verhandeling over de Volksverlichting, te leeren, wat hem overgehaald hebbe, om Staatkunde en Godsdienst, die hy twee oude gezellinnen noemt, niet van elkanderen af te ſcheiden. Vooreerst, komt hier in aanmerking, het gezag der oudheid; MELCHIZEDEK, de priesterlyke Koning ANIUS in Italië, de Joden, de Egyptenaars, de Grieken, de Romeinen; de Eleuſiniſche verborgenheden, hoe zeer naderhand verbasterd, ſchynen hem toe, in hunnen oirſprong, eene Staatkundige inſtelling te zyn geweest, waar in, behalven deze of geene meer verhevene waarheden van God en Godsdienst, ook de beginzels en voorregten der burgerlyke vereeniging geleerd werden. „ Ja zelfs, zegt hy, „ de gewaagde ſtelling: dat de Godsdienst een uitvin„ ding der Staatkunde zou geweest zyn, toont, zo ik

„ my niet bedriege, ten minſten duidelyk, de algemeen-
„ heid zo wel, als de noodzaaklykheid van deze ſamen-
„ voeging, in alle burgerlyke regering, aan; welke men
„ daarom ook by alle volken, welke eenigen trap van
„ beſchaafdheid hebben, tot hier toe heeft aangetroffen;
„ terwyl zulks alleen by *Eskimaux*, *Camſchatdalen*, en
„ ſoortgelyken, geen plaats heeft. Waar beſchaafdheid
„ is, vondt men, gedurende bykans agt-en-vyftig eeuwen,
„ nationalen Godsdienst:" —— [Als de zaak met gezag af te doen was, dan hadt de Heer VAN ALPHEN 'er ook nog het gezag van eenige vry onbeſchaafde volken by kunnen voegen. Maar tevens hadt dit gezag hem dan kunnen leeren, het welk hy uit de historie der beſchaafde natiön nog niet ſchynt geleerd te hebben, en het welk zy echter op iedere bladzyde zo duidelyk zegt, dat de vereeniging der Staatkunde met dat geen, wat by verſchillende volken Godsdienst genaamd wordt, altyd de bron is geweest van tallooze gruwelen, de hinderpaal der verlichting en der deugd, en de oirzaak van de yzelykſte rampen. Van de Taheiters, b. v., ſchryft FORSTER (*): „ Behalven de Goden van den tweeden rang,
„ ſtellen zy nog eenige mindere Wezens. —— Van dien
„ aart is by hen de OROMETOEA, een kwaadaartige geest,
„ die zich, naar hunne gedachten, gemeenlyk rondom
„ de —— begraafplaatzen —— onthoudt. —— De Ta-
„ heiters gelooven, dat deeze boöze geest, als de Prieſ-
„ teren hem aanroepen, in ſtaat is, om die menſchen,
„ over welke zy zyne wraak afbidden, eensklaps te doen
„ ſterven. Misſchien zyn deeze Prieſteren juist niet zeer
„ naauwgezet van geweten, en weeten, als men hun de
„ handen vult, eenen mensch, dien men gaarne van kant
„ wil hebben, te vergiftigen, en dan zynen ſchielyken
„ dood aan OROMETOEA toe te ſchryven. Dit komt my
„ te waarſchynlyker voor, dewyl de Inwooneren my
„ plechtiglyk verzekerden, dat het in het geheel geene
„ ongewoone zaak was, dat het gebed der Prieſteren
„ aan deeze Godheid verhoord wierdt." Een weinig verder (†) zegt dezelfde Schryver, van de menſchenoffers der Taheiters ſprekende: „ De byzonderheid, van welke
„ men den Heer COOK verzekerde, te weeten, dat men
„ niet dan ondeugende menſchen doodde, om de Goden
„ te

(*) *Waarneemingen*, IIde Stuk, bl. 667.
(†) Bl. 677.

„ te verzoenen, ſchynt de wreedheid van deeze gewoonte „ eenigszins te verminderen; en aan een onheilig bedryf „ eenen ſchyn van wettigheid te geven. Dan deeze daad „ verſchynt wederom in haare geheele verſchriklykheid, „ wanneer 'er verder gezegd wordt, dat men de keuze „ van het Offer aan den Hoogepriester overlaat. Deeze „ kan dus, by zulk eene gelegenheid, niet ſlechts aan „ zynen byzonderen haat zeer gevoeglyk den teugel vie- „ ren, maar ook ongeſtoord de vreeslykſte tooneelen van „ Priesterlyke Staatkunde vertoonen. —— Nog één be- „ merking, dat men naamlyk ſlechts zulke misdaadigers, „ die geen losgeld voor hunne misdaaden kunnen op- „ brengen, tot deezen dood veroordeelt, is een bewys, „ dat de Priester by zulk eene gelegenheid teffens aan „ zyne hebzucht voldoen kan. Is dit alles waar, dan „ leveren ook de Inwooneren der *Societeits-eilanden* een „ droevig voorbeeld van die onzalige afwykingen, in wel- „ ke de menſchen altoos dieper zinken, naar maate zy „ zich in zaaken van den Godsdienst meer aan hunnen „ eigen waan overlaaten, en zich van de eenvouwigheid „ dier aanbiddinge in geest en waarheid verder verwyde- „ ren, die ons door de Christelyke Openbaaring op zulk „ eene volmaakte wyze geleerd wordt." —— En wat kan ondertusſchen de Verlichting ooit uitwerken, om die onzalige afwyking te ſtremmen, zo lang zy door de Staatkunde ondersteund worden? In de daad, indien men door *Godsdienst* verſtaat, het geen 'er eigenlyk door verſtaan moet worden, *maatig, regtvaardig, godzalig leven in deze tegenwoordige waereld* (*); *Weezen en Weduwen bezoeken in haare verdrukking, en zich zelven onbeſmet bewaaren van de waereld* (†); indien men eene Staatkunde bedoelt, die, van de Zedekunde niet onderſcheiden, niets anders leert, als de plichten, waar toe zich een Vader door de ſtem der natuur zelve genoopt voelt, van den engeren kring eener enkele huishouding, tot het groote lighaam eener gantſche burgerlyke maatſchappye, over te brengen (‡): dan

(*) *Tit.* II: 12.
(†) Jac. I: 27.
(‡) „ Ce ſont les vertus privées qui ſont preſque toujours les vertus publiques; & un homme eſt à la tête de l'Etat ce qu'il eſt dans l'intérieur de ſa maiſon. Les premiers ſentimens de la nature ſont ceux qui forment l'ame: & la vertu qui gouverne, n'eſt que cette premiére honnéteté appliquée à de

dan is het zo zeker, dat Godsdienst en Staatkunde ten naauwſten te zamen verbonden, of liever één en dezelfde zaak zyn; als het onbetwistbaar is, dat de geregtigheid een volk verhoogt, en de zonde de natiën uitteeren doet (*), dat is té zeggen, gelyk het zeer wel uitgebreid wordt door den zeer lofwaardigen Schryver van de *Brieven over de Weelde* (†), „ dat een volk gezamenlyk, en als Maatſchappy beſchouwd, door deugd „ en goede zeden machtiger wordt, terwyl deszelfs afzonderlyke leden over 't geheel gelukkiger leeven, daar „ het zich in tegendeel door Zedeloosheid zo wel zwak „ van buiten, als ongelukkig van binnen, maakt." Doch, indien men, Godsdienst met Godgeleerdheid of Bygeloof verwarrende, daar door of een zamenſtel van waarheden of dwaalingen verſtaat, waar omtrent men, behoudens deugd en geluk, verſchillend denken kan, of een zamenſtel van, uitwendige plegtigheden, die dikwyls ongerymd en ſchadelyk, en altyd willekeurig, zyn; indien men van eene Staatkunde ſpreekt, die meer het handhavenen eener byzondere regeeringsvorm, of van de gewaande voorregten van één clasſe van burgeren, dan het algemeene welzyn bedoelt; en indien men dan het verband tuſſchen Godsdienst en Staatkunde beweert, dan beweert men te onbedachtzaam eene zeer gevaarlyke ſtelregel, welker opvolging duizenden gruwelen en duizenden onheilen gebaard heeft, waar mede de Jaarboeken der Menschheid opgevuld zyn. De Heer VAN ALPHEN zal 'er, hoopen wy, zeer ver af zyn, om de vereeniging van Godsdienst en Staatkunde (de woorden in deze, helaas! al te zeer gebruiklyke, betekenisſen genomen zynde,) aan te pryzen: doch, was het, om misverſtand en misbruik voor te komen, niet allernodigst geweest, dat hy, terſtond in het begin zyner Verhandeling, uitdrukkelyk verklaard hadt, wat hy door Godsdienst en Staatkunde verſtaat? Vooral, daar hy zich, ter ſtaavinge zyner ſtelling, op het gezag van volken beroept, by welken werkelyk de vereeniging van Godsdienst en Staatkunde (de woorden in dien kwaaden zin genomen zynde,) zulke tal-

loo-

plus grands objets." THOMAS, *Notes ſur l'Eloge du Duc de Sully*, p. 357.

(*) Dit ſchynt de zin te zyn van *Spreuk.* XIV: 34.

(†) In de Voorreden voor het Eerſte Deel.

looze boosheden en elenden ſtichtte? —— Doch laat ons voortgaan.]

De Schryver komt vervolgens op eene tegenwerping tegen zyne ſtelling, naamelyk, dat de Christelyke Godsdienst, in de drie eerſte Eeuwen onzer Jaartelling, geheel afgeſcheiden was van het burgerlyk bewind; en na dat hy in een uitſtap heeft zoeken te bewyzen, dat, niet tegenſtaande het menigvuldig onderſcheid tusſchen Sinai's Wetgeving en het Euangelie, echter het Christendom, met opzigt tot alle Ryken en Staten, *hetzelfde* is, wat de Moſaiſche Wetgeving met opzicht tot Israël was, naamelyk, „ de bron van menſchelyken en nationaalen voorſpoed; en zulks onder het opperbeſtier van den verhoogden Jeſus, gelyk by de Joden onder de theocratie van den Jehova;" na dat hy getracht heeft dit te bewyzen, zegt hy, dat 'er dus in het plan van den Verhoogden Middelaar reden moet zyn, waarom, „ in de „ drie eerſte Eeuwen van het Christendom, de Staatkunde geheel afgeſcheiden bleef van de Christelyke „ Leer, en de laatſte door dezelve zo min geleid, als „ de eerſte door de laatſte gehandhaafd of beſchermd „ werdt." En, ſchoon hy bekent, hier niet alles te doorzien, meent hy echter, uit den aard van de Leere van Jeſus, en uit zyne Geſchiedenis, eenige byzonderheden te hebben opgemerkt, waaruit men die reden misſchien zou kunnen opmaaken.

[Wy hebben geen lust, om den Schryver hier te vergezellen. Wy voor ons, eerbiedig volgende de uitdrukkelyke verklaaring van Jeſus zelven, *dat zyn Koningryk niet van deze Waereld is*, vinden het in het geheel niet vreemd, dat, gedurende de drie eerſte Eeuwen, het Christendom met de Staatkunde niets gemeens had; maar geloven veeleer, dat ieder onpartydige, die de inrigtingen en het gedrag der Christenen vergelykt met hun voorgewend geloof aan de leer van den heiligen JESUS, het ten uiterſten vreemd, en allerbetreurenswaardigst, moet vinden, dat men, na verloop van die drie eerſte Eeuwen, zoo verre van den geest des Christendoms afgeweken is, dat men geheel tegenſtrydige dingen, die Jeſus zelf gezegd had niets met elkanderen gemeen te hebben, met elkanderen heeft willen vereenigen, waaruit natuurlyk heeft moeten voortvloejen, dat men van het ééne veelal niets heeft over behouden, dan den blooten naam, en de uitwendige gedaante.]

Na voorts kortelyk geſproken te hebben over de verheffing van het Christendom tot nationalen Godsdienst, onder CONSTANTYN; over de ſchudding van hetzelve, onder JULIAAN; over de verbastering van dezen Godsdienst, onder THEODOSIUS, en vervolgens, komt hy op de tyden der hervorming, beſtedende het overige, en wel het grootſte gedeelte, dezer Verhandeling, aan een overzicht der drie laatst verloopen Eeuwen; poogt den weldaadigen invloed van de hervorming op de burgerlyke maatſchappy in dat tydvak, en wederkeerig de hulp der waereldlyke magt op den voortgang der hervorming op het voordeeligst af te maalen; tracht de tegenwerpingen, welken uit de Geſchiedenis van dat eigen tydvak, tegen zyne ſtelling aangevoerd worden, te ontzenuwen; beweert, dat nog heden, door de meerdere verlichting, de vereeniging van Godsdienst en Staatkunde niet onnodig gemaakt is, en beſluit eindelyk, *om*, zoo als hy zegt, *alles in eens ſamen te trekken, en den knoop toe te haalen*, deze Verhandeling op de volgende wyze: „ De Godsdienst vormt goede menſchen, en legt daar door den grond, dat de Staatkunde goede burgers en regenten verwagten kan. Hy derhalven, die den Godsdienst van bygeloof zuivert, en wat 'er in gebrekkig was, uit de ware bronnen, aanvult; die egte godsdienſtige denkbeelden en gevoelens in omloop brengt, bewyst aan het menschdom dienst, en is voor de Staatkunde behulpſaam. De overtuiging in zaken van Godsdienst hangt wel van geene uitwendige beſcherming of hulp af; het Christendom zal ook nooit op aarde worden uitgeroeid; maar, zal het Volksgodsdienst blyven, en als zodanig aan menſchen en burgers geluk en welvaart toebrengen, dan moet het gehandhaafd worden tegen geweld en liſt; zo wel tegen inwendige ondermyningen, als tegen uitwendige aanvallen. Daar men toch door de ondervinding geleerd heeft, dat bygeloof en heerschzugt, die twee geeſtels van het menschdom, niet ophouden, hare oogmerken op allerhande wyzen te willen bereiken, en de waereldlyke magt daar toe by de hand te nemen, is het uit dien hoofde noodzaaklyk, wil men egte Godsdienſtige en Staatkundige vryheid voor den ondergang of verbastering behoeden, de verdediging naar den aanval te rigten. Zodanig was het altoos met de zaak, uit haren aart, gelegen. De inwendige geſteldheid der Christen-natiën, en hare betrekking op elkander, vordert zulks. Zodanig was de toeſtand van Europa in

in de drie laatſte Eeuwen; en wy hebben voor als nog geen reden, om te denken, dat veranderde omſtandigheden deze maatregelen onnodig maken; te meer, daar de aart der zake altoos dezelfde blyft. Het is zelfs te vreezen, dat eene geheele ſcheiding van Staatkunde en Godsdienst zoude aanvangen met onverſchilligheid omtrend, en eindigen zal in veragting en verlating van, allen Godsdienst. Daar dan de Godsdienſtige verlichting de Staatkunde zo wel, als de Staatkundige den Godsdienst, beveiligt en bevestigt, is 'er alle reden, om deze twee gezellinnen, verder, door de woestyne dezes levens te ſamen te laten reizen."

'Er komt in dit alles zeer veel voor, waar aan ieder verſtandig en braaf man zeer gaarne zyn' zegel zal hangen, wanneer hy het op zyne wyze verklaaren mag. Doch 'er moet noodzaaklyk by den Lezer telkens twyfeling ontſtaan over de wyze, waar op de Heer VAN ALPHEN verſtaan wil worden. 'Er zyn verſcheiden plaatzen in dit Stuk, die men opvatten kan, als gunſtig voor die bepaaling van Godsdienst en Staatkunde, welke wy zoo even hebben opgegeven: maar, zoo als men die gelezen heeft, ſtoot men weder op anderen van een' gantsch anderen ſtempel. In één woord, de denkbeelden van *Godgeleerdheid*, *Godsdienst* en *Bygeloof*, zyn in deze Verhandeling telkens onder één gemengd, en, terwyl men van den invloed van den *Godsdienst* ſprak, zyn dikwyls redeneeringen gebezigd, die alleen van dat geen ontleend zyn, wat verdwaasde of bedrieglyke menſchen, by alle volken, voor *Godsdienst* uitgevent hebben, daar het ondertusſchen niets anders was, als ydele heirklovery, of bygelovige plegtigheid, door het blind vooroordeel voorgeſtaan, of door de baat- en heerschzucht tot een bedekſel haarer bedoelingen gebezigd. Even zoo is het met het woord *Staatkunde* gegaan. Naauwkeurig bepaalde denkbeelden en uitdrukkingen, die in een zoo gewigtig Stuk vooral zoo noodig zyn, om verwarringen voor te komen, vinden wy in deze gantſche Verhandeling nergens: maar in tegendeel telkens of algemeene uitdrukkingen, of eene ongeſchikte vermenging van de inrigtingen des bygeloofs en des bedrogs, met die der vrienden van waarheid en deugd. Wie zou, b. v. in het midden van het betoog, dat de toenemende verlichting des menschdoms het verband van Staatkunde en Godsdienst niet onnodig maakt, de volgende plaats verwachten:

„ De ondervinding bevestigt, dat 'er by de Joden eene
„ Priesterschaar, en by de Romeinen Vestalen noodig
„ waren, om het Godlyk vuur voor het uitgaan te be-
„ waren. Zoude men zelfs niet mogen gissen, dat de
„ wyste volkeren, met deze en soortgelyke verrigtingen,
„ hebben te kennen gegeven, overtuigd te zyn, dat de
„ weldadigste bekendmakingen des hemels spoedig haren
„ luister en kragt verliezen, byaldien zy niet door de
„ dankbare oplettendheid en zorg der menschen worden be-
„ waard en gade geslagen?" Van de Joodsche Priester-schaar willen wy thands niet spreken; maar wy mogen toch wel eens vraagen, hoe hier de Vestalen te pas komen? De Heer VAN ALPHEN houdt zeker den dienst van *Vesta* niet voor *de weldaadigste bekendmaaking des hemels*; en hy kan ook zoo onkundig niet zyn, in de geschiedenis der Romeinen, dat hy niet weeten zou, dat de verstandigsten onder hen hem daar even min voor hielden; hy kan niet onkundig zyn, dat en de dienst van *Vesta*, en het overige geheele zamenstel der Romeinsche bygeloviglieid, niets anders was, als een loos bedrog, waar door de Grooten het volk van alle genot hunner eigene regten, en van alle denkbeelden van regtvaardigheid jegens hunne nabuuren, listiglyk wisten te berooven. En waarom moest dan toch aan de bedrieglyke zamenstelzels van zulke volken telkens gedacht worden, in eene Verhandeling over het *verband van Godsdienst en Staatkunde*? Of zou men moeten stellen (gelyk werkelyk zommige brokken van dit geschrift gemakkelyk zoo zouden kunnen opgevat worden) dat wel de ééne Godsdienst eene meerdere strekking heeft, dan de andere, om maatschappyelyk geluk voort te brengen, maar dat toch alles, wat by éénig volk den naam van *Godsdienst* gevoerd hebbe, welk een ontaard, wanstaltig, ongerymd of snood, ding het dan ook ware, ten minsten *eenigen* nuttigen invloed op den Staat gehad hebbe? De Senaat van Genua verzoekt zomtyds van den kerkelyken Staat voor de gantsche Republiek verlof, om gedurende de vasten vleesch te mogen eeten: maar, als de leden van den Senaat, die veelal Kooplieden zyn, eene groote hoeveelheid gezouten visch te verkopen hebben, dan wordt voor dat jaar het verlof niet gevraagd, de Senaat handhaavt dan strenglyk de vasten, het volk eet geen vleesch, maar de edelen verkopen hunne visch,

visch (*). Zou zulk een *Godsdienst* ook *eenigen* nuttigen invloed op den Staat hebben? . . . Waarlyk! laat ons het nog éénmaal in drie woorden zeggen; zoo men door Godsdienst iets anders verstaat als Deugd, dan is het van de gevaarlykste zitzichten, wanneer men de handhavening van dien Godsdienst aan den Staat toeëkent. De Staat handhavent dan, onder den naam van Godsdienst, of menschelyke begrippen, of willekeurige plechtigheden; handhavent dus, in allen gevalle, niets, waaromtrent hy niets te zeggen heeft; en handhavent dikwyls, met verdrukking van waarheid en deugd, de dwaaling en het bygeloof, of het bedrog en de huichelaary.

Doch ons beftek laat niet toe, dat wy ons verder in dit onderwerp begeven. Kundige Lezers zullen de Schriften van de uitmuntendfte mannen kennen, die vóór den Heer VAN ALPHEN dit Stuk behandeld hebben; en zy zullen in die Schriften aanleiding genoeg vinden, om de Verhandeling van onzen Schryver naauwkeuriger ter toetze te brengen. Wy kunnen intusschen niet nalaaten, tot zelfden einde nog byzonder aan te pryzen een onlangs uitgegeven Stukje van een' zeer diep denkenden en vrymoedigen Engelschman joël BARLOW, geticuld: *Avis aux ordres privilégiés*, &c., (Lond. 1794), van welk boekje het tweede capittel, *l'Eglise* ten opichrifte voerende, door iederen denkenden en onpartydigen Lezer met het grootfte genoegen gelezen zal worden; ook dan, wanneer hij het met den Schryver niet overal eens mogt zyn.

Op deze *Inleiding*, die reeds 128 bladzyden beflaat, volgt nu, in de overige 72 bladzyden van dit Stukje, het eerfte gedeelte van des Schryvers Verhandeling over de *Volksverlichting*. In deze Afdeeling zegt hy getracht te hebben „ het echte denkbeeld van verlichting en volksverlichting, vooral met betrekking tot Godsdienst en Staatkunde, te geven; eene fchets van eene Natie, in beide opzichten verlicht, op te hangen; en verder nog het een en ander op te merken, omtrend den aart, oogmerken en grenzen, dezer verlichting; ten einde men zich

(*) *Lettres fur l'Italië en* 1785 (par M. DU PATY.) Vol. I, p. 58.

zich een geregeld en volledig denkbeeld van myn onderwerp zoude kunnen maken."

Daar ons Uittrekzel reeds zoo uitgebreid geworden is, en daar wy ook het plan dezer Verhandeling beter zullen kunnen overzien, en de uitvoering gegronder beoordeelen, wanneer het tweede gedeelte het licht ziet; zullen wy thands niets meer van dit Stuk zeggen, maar alleen nog maar, uit het Voorberigt, aan onze Lezers meedeelen de opgaave van den taak, dien de Heer VAN ALPHEN in het tweede gedeelte nog denkt af te werken.

„ De taak, my nu nog overig, is:

„ I. Aan te wyzen de bronnen en middelen tot deze verlichting; waar toe ik brenge α) de schriften der wyzen; β) vooral den Bybel, welken ik houde en in byzonderheden hope aan te pryzen, als het beste Godsdienstig en Staatkundig Handboek voor menschen, burgers en regenten; γ) eene nationaale lecture; δ) opvoeding, scholen, openbaar onderwys, enz. enz.

„ II. Te beschouwen den tegenwoordigen staat der Staatkundige en Godsdienstige verlichting, in vergelyking gebragt met dien der vorige eeuwen; en by die gelegenheid eenige Stellingen der nieuwere verlichters te beproeven; als b. v. α) de opstand is de heiligste der pligten; β) men heeft geenen heerschenden Godsdienst noodig; γ) geene Natie is vry, zo zy niet, in eene Nationale Conventie, zig zelf eene Constitutie gegeven heeft, en mogelyk nog eenige andere, of soortgelyke.

„ III. Zal ik waarschynlyk nog wel deze of geene Aanmerkingen en Byvoegselen hebben, welke ik het best in eene laatste Afdeeling by één zal kunnen plaatsen."

Vaderlandsche Historie, vervattende de Geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden, zints den aanvang der Noord-Americaansche Onlusten, en den daar uit gevolgden Oorlog tusschen Engeland en deezen Staat, tot den tegenwoordigen tyd. Uit de geloofwaardigste Schryvers en egte Gedenkstukken zamengesteld. Met Plaaten. Ten Vervolge van WAGENAAR's *Vaderlandsche Historie. Xde Deel. Te Amsterdam by* J. Allart, 1793. *In gr.* 8vo. 490 *bl. Behalven den Bladwyzer.*

De Schryver deezes Werks hadt, in het laatste Boek des voorgaanden Deels, om den zogenaamden Oorlog

log met den Keizer niet te verre uit het oog te verliezen, wat daar toe behoorde, nevens den daarop gefloote-nen Vrede, gemeld, met eene Opgave van den gedreig-den Oorlog met de *Venetiaanen*, en hier door den draad van het Verhaal der Onlusten, die den Staat inwendig beroerden, afgebrooken. Met den aanvang deezes Deels; of het XXVI Boek, knoopt hy dien weder aan; fchryven-de: „ Wy moeten te rug keeren tot den Aanvang „ des Jaars MDCCLXXXV, om de toedragt der zaa-„ ken binnen 's Lands te beſchouwen. Die zelfde toones-„ len van Oneenigheid en Verwarring zullen zich aan ons „ oog opdoen, en ſterker rollen dan immer werden 'er ge-„ ſpeeld. In een tyd, dat Eensgezindheid hoogst noo-„ dig was, zien wy de toorts van Tweedragt zwaaijen, „ en de glocjende vonken van verderf alom verſpreiden." Zulks bleek uit de Bedenkingen van zyne Hoogheid en den Raad van Staaten, by het overleveren der Petitien, en de taal van *Holland* te dier gelegenheid gevoerd. Hier ontmoe-ten wy eene overneemenswaardige *Aantekening*, betref-fende het nader onderzoek der *Memorie van Conſidera-tien en Elucidatien van den Raad van Staaten*, die zo veel gerugts maakte, en aan 't welke die Raad thans ver-klaarde zich nimmer te zullen ontrekken.

„ Deeze *Memorie*," zegt de Aantekening, „ over wel-„ ke wy breeder geſprooken hebben in het VII Deel on-„ zer *Vaderl. Hist.*, bl. 359 werd, ingevolge van een „ Staatsbeſluit by Staaten van *Holland* den 24 van „ Slachtmaand des voorleden Jaars genomen, en ter over-„ weeginge aanbevolen aan de Heeren DE GYZELAAR; „ VISSCHER EN DE KEMPENAAR, Penſionarisſen van „ *Dordrecht* en *Amſterdam*, en Ordinaris Gedeputeerde „ van *Alkmaar*, en den Raadpenſionaris VAN BLEISWYK; „ die dit Stuk daadlyk ter hand namen, en eene zeer „ uitgewerkte *Memorie van Conſideratien* opſtelden, die-„ nende tot wederlegging van die, waar op de Raad van „ Staaten zich hier beriep. —— Eene *Memorie* wel ver-„ vaardigd; maar nimmer by *Holland* ingeleverd; om „ dat, gelyk wy uit vastgaande beſcheiden weeten, de-„ zelve niet volkomen af was, toen de Heer PIETER „ PAULUS, Secretaris dier Commisſie, met den aanvang „ van Grasmaand des Jaars 1785, tot Raad en Advo-„ caat-Fiscaal ter Admiraliteit op de *Maaze* werd aan-„ geſteld, en hy dezelve eerst eenigen tyd daar naa „ kon afmaaken. —— Ten anderen, en wel vooral om

„ dat

„ dat men de verwydering niet grooter wilde doen wor-
„ den, daar men zag dat de Raad van Staaten, naa het
„ gedaan Rapport, hoe zeer dezelve gemeend hadt daar
„ op *in eeniger voege* te moeten antwoorden, evenwel,
„ *in de daad*, aan den inhoud van dat Rapport begon
„ te voldoen, door de Frontieren in beter ſtaat te ſtel-
„ len, ten minſten zo veel de tydsomſtandigheden toelie-
„ ten, en Geſchut te doen aangieten en aankoopen; te
„ meer daar, het Ministerie van den Raad geheel veran-
„ derd zynde, het te wagten was dat 'er by den Raad
„ andere Maatregelen zouden worden gevolgd. —— Wy
„ hebben deeze nadere ontworpen *Memorie van Conſide-*
„ *ratien*, *met de Bylaagen*, onder het oog gehad en ge-
„ leezen; doch, om bovengemelde redenen, en ook, de-
„ wyl zulks ons uitdruklyk verzogt is, zullen wy daar
„ van geen verder gebruik maaken. Het genoeg oor-
„ deelende deeze gelegenheid waargenomen te hebben,
„ om te vermelden, dat dezelve, ſchoon nooit overge-
„ leverd, weezenlyk beſtaat."

Schoon wy 's Schryvers Voorzigtigheid pryzen, en hem zeer kwaalyk zou gevoegd hebben van aanbetrouwde Papieren een verder gebruik te maaken, dan hem uitdruklyk vergund was, ſpyt het ons, dat hy zich hier zo bepaald vondt, en wederhouden van byzonderheden aan 't licht te brengen, die nu misſchien voor altoos in 't duister zullen blyven. Met dit alles weeten wy thans, dat deeze *Memorie*, die veelen als een harsſenſchim beſchouwd hebben, werklyk beſtaat; en waarom zy nooit ter tafel van hun Ed. Gr. Mog. kwam.

In dit Boek ontmoeten wy de ontworpen Publicatie des Stadhouders, en wat in onderſcheide Gewesten daar over te doen viel. Voorts bepaalt het zich tot *Holland* in 't byzonder, de voortgezette Oproeren aldaar, en bovenal in de Hofplaatze. De aanſtelling van Mr. JOANNES GERARDUS LUYKEN, tot *Advocaat-Fiscaal*, wordt 'er beſchreeven, met eenige byzonderheden welke men elders vergeefsch zou zoeken. Het netelig Stuk over het Commando des Capitein Generaals in *'s Graavenhaage* is uitvoerig behandeld. Wat te *Dordrecht* en *Delft*, ten aanziene van de Grondwettige Herſtelling en Wapenhandel, geſchiedde, vindt men vermeld; in 't breede wat te *Leyden* des aangaande gebeurde, met een verſlag van het veel gerugts wekkend *Leydſche Ontwerp*. Onder de byzonderheden, *Amſterdam* betreffende, de Vergaderingen van

van Regenten uit verſcheide Gewesten daar gehouden. Voorts wat in *Gouda*, te *Rotterdam* en te *Vlaanen*, ten deezen Jaare gebeurde. Het Nationaal Adres aan Staaten van *Holland* in een der Vergaderingen van vrywillige Schutters en Genootſchappen in ons Vaderland ontworpen. Terwyl dit Boek beſlooten wordt met een kort verſlag van de Burger-Societeiten, die, om deezen tyd, vroeger en laater op veele Plaatzen, onder veelerlei gedaanten, en naar byzondere Wetten, werden opgerigt.

„ Algemeen," zegt de Geſchiedſchryver, „ was de „ Wet, dat in die Gezelſchappen allen onderſcheid van „ Rang ophieldt, en de aanzienlykſte met hunne min „ aanzienlyke Medeburgeren op gelyken voet verkeerden. „ Eenigen zagen ze met onverſchillige, anderen met ſcheele oogen aan, en ontbrak het niet aan de zodanigen, „ die 'er openlyk tegen uitvoeren, en geene Smaadnaamen „ te affchuwelyk hielden om die Byeenkomſten 'er mede „ te beſtempelen; terwyl zy niet naalieten de Gebreken, „ daar aan vast, en de Misbruiken, waar voor dezelve „ bloot ſtonden, en hier en daar daadlyk plaats greepen, ten breedſten uit te meeten. Voorſtanders der „ Burger-Societeiten, die bykans overal in grooten getale „ gevonden werden, toonden, terwyl zy dezelve aanpreezen, niet blind te zyn voor een en ander Gebrek „ en Misbruik, 't geen te dugten ſtondt, indien de Leden deezer Broederſchappen zich daar tegen niet wapenden, door het vaſtſtellen en aankleeven van welingerigte Wetten, en het volgen van heilzaame Maatregelen." Twee raadgeevingen, uit Schriften van dien tyd, bygebragt hebbende, velt hy dit, onzes agtens, billyk oordeel.

„ In hoe verre de Burger-Societeiten over 't algemeen, en eenige in 't byzonder, beantwoord hebben „ aan deeze heilzaame raadgeevingen en nutte waarſchuwingen, of 'er van afweeken, zullen wy niet op ons „ neemen te beſliſſen. Dit alleen mag ongetwyfeld beveſtigd worden, dat zy alle op verre na niet gelyk „ ſtonden. Wie dezelve, ten deezen dage, op verſchillende Plaatzen, bezogten, (want 'er was eene onderlinge toelaating der Leden, in verſchillende Plaatzen; „ het toonen eens Getuigſchrifts van Lidmaatſchap was „ genoeg voor een Vreemden om 'er te verſchynen, zo „ hy door geenen Societeits-Broeder werd ingeleid,) bekennen eenpaarig, dat men, de eene Burger-Societeit

„ naar

„ naar de andere beoordeelende, een zeer onregtmaatig
„ vonnis zou vellen; en dat, gevolglyk, de lof aan dee-
„ ze gegeeven, en de blaam geene opgelegd, met geene
„ regtmaatigheid altoos ten regelmaat kan dienen om de
„ waarde of onwaarde dier Burger-Broederſchappen te
„ bepaalen. Wy zullen, in den verderen loop onzer Ge-
„ ſchiedenisſen, meer dan éene gelegenheid aantreffen, om
„ dezelve op zeer onderſcheidene wyzen werkzaam te
„ zien, en die getrouwe opgave zal onze Leezers in
„ ſtaat ſtellen, om voor zichzelven te beſliſſen. Te meer,
„ dewyl 'er een tyd zal opdaagen, waar in de Tegen-
„ ſtanders van de Grondwettige Herſtelling desgelyks
„ Burger-Societeiten aangingen, en hier door betoonden,
„ dat het houden van dusdanige Byeenkomſten der In-
„ gezetenen op zichzelven niet te wraaken was, gelyk zy,
„ in den aanvange, een algemeene kreet daar tegen aan-
„ hieven."

Het XXVII Boek betreft *Gelderland*, *Zeeland*, *Vriesland*, *Overyſſel*, *Stad en Lande* en *Drenthe*, en vangt de Schryver, de ſtoffe van 't zelve opgeevende, dus aan:

„ De veelvuldigheid van 's Lands inwendige Lotgevallen,
„ die zich als opeen ſtapelden, hielden ons lang in de
„ Hofplaats en in *Holland* op (*), welk Gewest, om zo
„ te ſpreeken, het middelpunt was, waaruit de eerſte be-
„ weegingen ontſtonden, en na de andere Bondgenootſchap-
„ lyke Gewesten onderſcheidene rigtingen namen, die gewy-
„ zigd werden door byzondere Staatsbelangen, inzigten en
„ omſtandigheden, 't geen aan de ééntoonigheid, anders
„ onvermydelyk in 't Verhaal van Volksgebeurtenisſen, in
„ een niet uitgeſtrekter Staat dan onze *Vereenigde Nederlanden*, eene verſcheidenheid byzet, welke het ver-
„ veelende, zo niet wegneemt, althans vermindert. Hoe 't
„ zy, de Geſchiedkunde ſchept de voorwerpen niet; maar
„ verwerkt de voorkomende ſtoffe, en moet zich, ſchoon
„ het op verre na niet aangenaam valle, ſchikken om
„ getrouw te boekſtaaven wat 'er gebeurde, en, hoe groot
„ de eenzelvigheid ook moge weezen, zich troosten met
„ der waarheid hulde te doen." —— Wat in de opgemelde Gewesten, den Wapenhandel der Burgeren, en de Grondwettige Herſtelling, de twee hoofdvoorwerpen, van deezen voorgeſtaan, door anderen beſtreeden, betreffende,

voor-

(*) Meer dan de helft van dit Boekdeel wordt aan *Holland* beſteed.

voorviel, wordt naar eisch beschreeven. De taal der Voor- en Tegenstanderen hoort men in de opgegeevene Stukken, en de bedryven ziet men in de ontvouwde Verrigtingen. Tot welker opgave uit den Inhoud ons de plaats ontbreekt. De Beschryving der Vieringe van het Tweede Eeuwfeest der Hooge Schoole te *Franeker* geeft eenige verademing te midden van zo veele gebeurtenissen van eenen anderen aart, die ons de woelingen der Partyschappen in veele schilderyen voor oogen hangen. Woelingen in de Raadzaalen der Staaten, in de Stadhuizen der Steden, in de Raadhuizen ten Platten Lande, als mede tusschen Burger en Burger. Nergens ontbrak het aan lieden, die niets onbeproefd lieten om de Onderneemingen ten Grondwettigen Herstel, en de daarby gevoegde Wapening, te dwarsboomen en te ondermynen, door het zaad van Tweedragt tusschen Regenten en Regenten, tusschen Regenten en Burgeren, tusschen Burgeren en Burgeren, te zaaijen, en alles toe te brengen om daar aan een weeligen wasdom te bezorgen; terwyl onder de Voorstanders van het Patriotismus dier dage by wylen zich zelven vernielende Verdeeldheid heerschte. Hoe veel herinnerings verschaffen ons deeze Verhaalen!

En mogt de Schryver, het XXVIII Boek ontsluitende, 't welk over *Utrecht* handelt, met regt, zeggen: „ Wanneer wy het *Sticht* noemen, en van *Utrecht*, in deezen tyd, spreeken, vertoont zich aan onzen geest een „ reeks van Gebeurtenissen, zo digt opeen gedrongen, „ dat ze bezwaarlyk te schiften en te scheiden vallen, „ en, schoon meest in een onmiddelyk verband staande „ met die wy voorheen te boek stelden, hooger en hooger liepen. Veel, 't geen waare Vryheidsmin niet naalaat goed te keuren, en toe te juichen, doet zich op; „ doch zomtyds te zeer vermengd met omstandigheden „ en bedryven, die de Gemaatigdheid en Bedaardheid „ moet wraaken; terwyl de Zuiverheid van veeler Oogmerken te meermaalen in verdenking komt, en de middelen, ter bereiking van dezelve aangewend, niet altoos „ even pryswaardig zyn."

Van de regtmaatigheid deezer voorloopige Waarneeming zal de Leezer overtuigd worden, als hy de Lotgevallen van het *Sticht*, in den Jaare MDCCLXXXV, in dit Boek *aanvangelyk verhaald*, zal geleezen hebben. — *Aanvangelyk verhaald* zeggen wy, om dat wy op het ein-

einde deezes Deels dit Slot aantreffen: „ Het breed be-„ loop der *Utrechtſche* en *Stichtſche* zaaken zal voor „ den Leezer eene verpoozing vorderen, weshalven wy „ het verdere Verhaal tot een volgend Boek uitſtellen."

De Splitzing in het Verhaal één Gewest betreffende, moge den Schryver en Boekhandelaar best gelegen komen; kan het anders geſchikt worden, zal het den Leezer zeker welgevalliger weezen.

De Belegering en Verdediging van de Willemſtad, in Maart MDCCXCIII. Beſchreeven door PIETER VAN OLDENBORGH, *Secretaris en Penningmeester der Steede en Landen van Willemſtad. Met Afbeeldingen. Te Dordrecht en Amſterdam by* A. Bluſſé en Zoon *en* J. Allart, 1793. *In gr.* 8*vo.* 144 *bl.*

Tot het vervaardigen der Beſchryvinge van de *Willemſtad*, tot het geeven van een Dagverhaal des Belegs, van een Berigt des Aftochts der *Franſchen*, van de Veroveringen op dezelve behaald, en van de verwoestingen door het vyandlyk vuur in die Vesting aangerigt, en eenige andere merkwaardige omſtandigheden hier toe betreklyk, was de Secretaris dier Stad, VAN OLDENBORGH, Oog- en Oorgetuigen dier Gebeurtenisſen, in ſtaat, *ſchoon het zyn gewoon werk niet ware voor de Drukpers te ſchryven, waarom hy voor het gebrekkige in ſtyl en taal verſchooning verzoekt.* Dit is waarlyk geen Compliment aan den Leezer gemaakt. Hy behoeft ze. Wy willen ze hem gaarne verleenen.

Verreweg de meeste byzonderheden, behalven kleinigheden het plaatslyke betreffende, zyn uit de nog versch in 't geheugen liggende Dagpapieren van dien tyd, toen de *Franſche* Wapenen dreigden in 't hart des Lands te dringen, bekend.

Wy tekenen 'er alleen uit op, dat dit Beleg dier Veste zestien dagen duurde; dat de Verdedigers ruim 500 Man en de Belegeraars 8000 ſterk waren; dat tusſchen de 9 en 10,000 gloeijende en andere Kogels, met omtrent 500 Bomben, Houwitzers en Granaaten, in de Vesting gevallen zyn; dat van het Garniſoen en de Burgery niet meer dan 15 ſneuvelden, waar onder 4 Burgers, terwyl het getal der Gekwetſten 12 a 13 beliep. Maar één eenig Huis was van Bombe of Kogel vry gebleê-

bleeven, en de ſchade binnen de Stad zo groot, dat ze met geen 80,000 Guldens zal te boeten zyn. Het noodige herſtel der Kerke berekent men dat alleen op eene ſom van 8000 Guldens zal te ſtaan komen.

Men heeft dit Werkje, 't welk ten Gedenkſtuk eener zo merkwaardige Gebeurtenisſe moet dienen, met Prentverbeeldingen opgecierd; en bovenal de Helden, die ter Verdediging zich kweeten, in gedagtenis bewaard, door derzelver Silhouëtten. Prykende het Silhouët des Barons VAN BOETZELAAR, Gouverneur der *Willemſtad*, op den Tytel: terwyl men dertien andere op twee Plaaten zamengevoegd vindt, en één onder de Voorrede aantreft.

De breede Naamlyst der Intekenaaren wyst uit, de hooge verwagting, welke men van dit aangekondigd Werk vormde. Of daaraan, in allen deele, voldaan zy, twyfelen wy zeer; doch de Bezitters hebben in een kort beſtek byeen, wat deeze voor den Lande zo gewigtige Gebeurtenis betreft.

Proeve, betreffende de Natuurlyke Gelykheid der Menſchen, als ook der Rechten, die daar uit voortvloeijen, en de Pligten, die hier op ſteunen. Welke met een Zilveren Medaille bekroond werd door het Godgeleerd Genootſchap van PIETER TEYLER VAN DER HULST, *in Grasmaand* 1792. *Overgezien en vermeerderd, door* L. W. BROWN, *S. T. D. Hoogleeraar in de Zedelyke Wysbegeerte, het Recht der Natuur, en Kerkelyke Geſchiedenis, als mede Bedienaar des Godlyken Woords in de Engelſche Gemeente te Utrecht. Te Utrecht, by de Wed. S. de* Waal en Zoon, 1794. 200 *bl. in gr.* 8vo.

De Hoogleeraar BROWN, wiens Verhandeling, over het opgemelde Onderwerp, door de *Heeren Directeuren van* TEYLERS *Naalaatenſchap*, met een *Zilveren Eerprys* beſchonken, en niet, gelyk de *Tytel* vermeld, door TEYLERS *Godgeleerd Genootſchap* daar mede bekroond is, blykens de Tytels in de uitgegeevene Verhandelingen van TEYLERS *Godgeleerd Genootſchap*, waar men, tuſſchen het toewyzen van den *Gouden Eerprys* en den *Zilveren*, altyd dit onderſcheid in agt genomen vindt (*), heeft, kort naa de

(*) Dit onderſcheid, gelyk ons van goeder hand verzekerd

 is,

de Vertaalde Uitgave zyner Proeve in gedagte Verzameling, deeze, in 't oorſpronglyk *Engelsch*, *overgezien* en *vermeerderd* het licht doen aanſchouwen.

Wy hebben van die Verhandeling, zo als dezelve in de Werken van TEYLERS *Godgeleerd Genootſchap* voorkomt, den Inhoud en onze Beoordeeling opgegeeven (*). —— In deeze Vertaaling, daar mede vergeleeken, vinden wy eenige *Verſchikking*, ſoms eenige *Uitbreiding*, en ook wel eene *Uitlaating*. Doch de verandering is zo groot en van dat aanbelang niet, dat dezelve eene nieuwe Opgave of herhaalde Beoordeeling vordert: weshalven wy onze Leezers tot de reeds aangeduide plaatzen onzer *Letteroefeningen* te rugge wyzen; en hier alleen aanmerken, dat deeze Vertaaling, in kragt van taal en cierlykheid van ſtyl, op verre na niet haalt by die in het Werk des Genootſchaps. Wie de moeite neemt eener vergelykinge zal, met eenen enkelen oogſlag, dit verſchil ontwaar worden. —— In de tegenwoordige gedaante is het meer een Handboek, en voor elk verkrygbaarder geworden.

is, rust daar op, dat het *Godgeleerd Genootſchap* alleen een *Gouden Eerprys* uitlooft, en de *Zilveren* enkel afhangt van de Heeren Directeuren der Nalaatenſchap van TEYLER, als één of meer Verhandelingen waardig gekeurd worden met de Bekroonde in openbaaren druk te verſchynen, en zy goedvinden dit blyk van agting daar aan te verleenen.

(*) Zie hier boven, bl. 13 en 03, enz.

Het Jaar Tweeduizend vierhonderd en veertig. Een Droom. Door den Heer MERCIER, *thans Lid van de Nationaale Conventie, enz.* ô Utinam! *Naar den derden Druk uit het Fransch vertaald. Tweede Deel. Te Haarlem by* F. Bohn *en* A. Loosjes Pz., 1793. *In gr.* 8vo. 320 *bl.*

Wanneer men, met de daad, een aangenaamen Droom heeft, en wakker wordt, wenscht men niet zelden, weder in te ſluimeren, en dien Droom te agtervolgen; een wensch die zeldzaam gelukt. Wy kunnen niet ontkennen, dat wy, het Eerſte Deel van deezen Droom uit de hand leggende, ons in 't geval bevonden van te wenſchen om het andere, en met MERCIER voort te droomen.

men. Wy hebben dien wensch moeten uitſtellen tot het den Vertaaler en Uitgeevers gelegen zou komen, om ons weder op den gang te helpen. —— Gelukkig hebben zy niet lang verwyld (*).

De Hoofdſtukken, waarin deeze Droom is afgedeeld, voeren deeze over 't geheel min duistere Opſchriften dan die des voorigen Deels: XXXII. *De Franſche Academie.* —— XXXIII. *Het Kabinet des Konings.* —— XXXIV. *De Zaal der Schilderſtukken.* —— XXXV. *Zinnebeeldige Schilderyen.* —— XXXVI. *Beeldhouw- en Graveerkunst.* —— XXXVII. *De Troonzaal.* —— XXXVIII. *De Regeeringsvorm.* —— XXXIX. *De Troonsopvolger.* —— XL. *De Vrouwen.* —— XLI. *De Belastingen.* —— XLII. *De Koophandel.* —— XLIII. *Het Avondgezelſchap.* —— XLIV. *Seinen.* —— XLV. *Het Christendom.* —— XLVI. *Theocratie.* —— XLVII. *Taalkunde.* —— XLVIII. *De groote Wet.* —— XLIX. *De Leeraar der Natuurlyke Historie.* —— L. *Onbebouwde Landen.* —— LI. *Een Vraagſtuk.* —— LII. *Afloſſing der Schulden van den Staat.* —— LIII. *Openlyke Voorleezing van een Oud Edict.* —— LIV. *Het Lugtſchip.* —— LV. *Kort geſprek over gewigtige zaaken.* —— LVI. *Zeemagt.* —— LVII. *De Leeraar in de Staatkunde.* —— LVIII. *Staatspenſioenen.* —— LIX. *Van Africa.* —— LX. *Tuinierskonst.* —— LXI. *Vervolg van het voorgaande.* —— LXII. *Van de Oost-Indiën.* —— LXIII. *Van den Algemeenen Geest.*

Het inzien deezer Opſchriften is genoeg, om elk, die den ſchryftraat van MERCIER kent, uit te lokken. Veel, zeer veel, biedt zich om ſtryd aan dat het hier eene plaats vinde. Byzonder werd onze aandagt getrokken door het Hoofdſtuk, 't welk Belastingen ten Opſchrift voert: ſchoon het geheel te lang is om het over te neemen, inzonderheid als men de veelvuldige en geenzins korte ophelderende Aantekeningen daar by wilde voegen, zullen wy het voornaamſte opdiſchen. „ Zag my eens," vraagt MERCIER aan zynen onderrigtenden Gids, „ hoe de algemeene Belastingen geheeven worden; „ want hoe volmaakt uwe Wetgeeving ook zy, daar „ moeten, denk ik, egter almoos Belastingen opgebragt „ worden? — In plaats van te antwoorden, vatte my „ de

(*) Zie onze Aankondiging van het IIde Deel, *Alg. Vad. Letl.* voor 1793, bl. 220.

„ de braave Man, die my geleidde, by de hand, en bragt „ my op een groote en ruime kruisſtraat. Daar zag ik „ eene Geldkist, twaalf voeten hoog. Die kist ſtondt op „ vier rollen; boven op dezelve zag men eene opening, „ in de gedaante van een Armbos, waar over een af„ dak was gemaakt, dat haar voor den regen beveiligde. Op die bos ſtondt geſchreeven, *Schatting voor „ den Koning, vertegenwoordigende den Staat.* Naast dezelve ſtondt eene andere bos, wat kleiner, waar op „ deeze woorden: *Vrywillige Gift.* Ik zag verſcheide „ perſoonen, die met een ongedwongen vrye en genoeglyke houding verſcheide verzegelde pakjes in de bos wierpen, gelyk men in onzen tyd brieven in het Postcomptoir ſteekt. Alzo ik die gemaklyke wyze van „ Belastingen te betaalen bewonderde, en daaromtrent „ duizend belachlyke vraagen deedt, beſchouwde men „ my als een arme Grysaart, die uit zeer verre Landen „ kwam; en de ſpraakzaamheid van dat Volk liet my „ nooit lang na een antwoord wagten. Ik beken dat „ men droomen moet om zulke beleefde Menſchen te „ vinden: ô welk een getrouw Volk!

„ Die groote kist, die gy daar ziet, zeide men my, „ is onze algemeene ontvanger der Geldmiddelen. In „ deeze kist werpt elk Burger het geld, dat hy ſchuldig is tot onderhoud van den Staat. In de eene zyn „ wy verpligt jaarlyks de vyftigſte penning van ons inkomen te werpen. De daglooner, die geen goed „ heeft, of de geen, die maar juist zo veel heeft als „ tot zyn onderhoud noodig is, is van de Belasting „ ontſlaagen: want hoe zou men het brood van den „ ongelukkigen nog kunnen beſnoeijen, die een geheelen „ dag werken moet om het te winnen? In die andere „ kist zyn de gewillige giften, tot nuttige ſtigtingen beſtemd, gelyk tot de uitvoering van voorgeſtelde ontwerpen, die de goedkeuring van het algemeen ontvangen. Somtyds is die kist nog beter voorzien dan de andere; want wy willen gaerne vry in onze giften „ zyn, en onze edelmoedigheid wil geene andere beweegreden hebben dan de Reden en de Vaderlandsliefde. „ Zo draa onze Koning een nuttig Edict heeft uitgevaardigd, dat de algemeene goedkeuring verdient, dan „ ziet men ons in menigte toeloopen, en eenig blyk van „ erkentenis in die kist brengen. Op dezelfde wyze beloonen wy ook alle waakzaame daaden van den Vorst; hy

„ heeft

„ heeft maar voor te ſtellen, en wy leveren hem de „ middelen om zyne groote ontwerpen ter uitvoer te „ brengen. Daar is zodanig eene bos in elke wyk. El„ ke Stad heeft zulk eene kist, waar in de Schatting van „ het landvolk geworpen wordt, dat is van den welge„ ſtelden boer; want de daglooner heeft zyne armen „ in eigendom, en zyn hoofd is niemand iets ſchuldig. „ De Oſſen en Varkens zyn zelfs vry van dat haatlyk „ regt, dat men eerst op de hoofden der Jooden gelegd „ heeft, en dat gy betaaldet, zonder de vernedering te „ bemerken.

„ Maar, antwoordde ik, hoe! men laat het aan de „ goede trouw van het Volk over, welk eene Schatting „ het betaalen zal? Daar moeten veelen zyn, die dezel„ ve inhouden, zonder dat men zulks kan bemerken? „ — Geenzins, die vrees is ongegrond. Vooreerst „ geeven wy het geen wy geeven, met een goed hart; „ onze Schatting is niet gedwongen; zy is op de billyk„ heid, zo wel als op gezonde reden, gegrond. Daar „ is niemand onder ons, die het zich niet tot een punt „ van eer maakt om de heiligſte en wettigſte ſchuld naauw„ keuriglyk te voldoen. Daarenboven, zo 'er iemand „ was, die, in ſtaat zynde om te betaalen, zig daar van „ durfde onttrekken, zo ziet gy dat tafereel wel, waar op „ alle de naamen der Huisvaders ſtaan; men zou wel „ ras ontdekken, dat hy zyn verzegeld pakjen, waar by „ zyne handtekening zyn moet, niet in de kist gedaan „ heeft; hy zou zig eene eeuwige ſchande op den hals „ laaden, en zou met het zelfde oog aangezien worden „ als een dief; de naam van een ſlegt Burger zou hem „ tot zynen dood byblyven.

„ Die voorbeelden zyn zeer zeldzaam, naardien de „ Vrywillige Giften gewoonlyk hooger loopen dan die „ der Schatting. De Burger weet, dat hy, als hy een „ gedeelte van zyne inkomſten aan den Staat geeft, zig „ voor zigzelven nuttig maakt, en dat hy, zoo hy ze„ kere gemakken genieten wil, daar toe de onkosten „ moet doen.

„ Maar wat zyn woorden, als het u met voorbeelden „ getoond kan worden? Gy zult het zien, beter dan ik „ het u zeggen kan. Het is van daag de dag, dat, van „ alle kanten, de billyke Schatting van een getrouw „ Volk, jegens eenen weldaadigen Koning, inkomt; hy „ erkent, dat hy ſlegts de bewaarder is der giften, die

„ hem aangeboden worden. —— Gaa mede na 's Ko-
„ nings Paleis. De Afgevaardigden van alle de Provin-
„ cien komen van daag aan. —— In de daad, eenige
„ ſchreden gedaan hebbende, zag ik mannen, die kleine
„ wagentjes voorttrokken, waarop kisten ſtonden met lau-
„ rieren bekroond. Men brak de zegels van die kisten,
„ men woog haar met een ſchaal, en de ſchaal toonde
„ terſtond het gewigt van het Zilver dat zy bevatte-
„ den, als men 'er de zwaarte van de kist, die bekend
„ was, aftrok. Alles wierd altoos in Zilver betaald, en
„ men wist dus met juistheid, hoe veel de algemeene
„ Schatting opbragt; de ſom werd openlyk bekend ge-
„ maakt by het geluid van pauken en trompetten. Na
„ deeze algemeene ſchouwing plakte men het beloop der
„ geheele ſom aan, en men wist de inkomſten van den
„ Staat: zy wierden in de Koninglyke Schatkamer ge-
„ bragt, onder de bewaaring van den Boekhouder der
„ Geldmiddelen.

„ Deeze dag was een dag van vreugdebetooningen.
„ Men kroonde zyn hoofd met bloemen; men riep, *lang*
„ *leeve de Koning!* men ging op de wegen elke Schat-
„ tingkist te gemoete. Zy waren bedekt met tafeltjes,
„ naar het landleeven geſchikt. De Afgevaardigden der
„ verſchillende Provincien groeteden elkanderen, en dee-
„ den elkaar geſchenken. Men dronk op de gezondheid
„ van den Vorst, onder het gebulder van 't kanon; dat
„ van de hoofdſtad antwoorddé, als de tolk van de dank-
„ zeggingen van den Vorst. Toen ſcheen het Volk maar
„ één eenig Huisgezin. De Koning tradt in het midden
„ van die vrolyke ſchaare; hy beantwoordde de toejui-
„ chingen zyner Onderdaanen door dat teder en vriend-
„ lyk gezigt, dat vertrouwen inboezemt, en liefde voor
„ liefde ſchenkt; hy kende die konst niet van ſtaatkun-
„ dig te handelen met een Volk, van 't welk hy zich
„ als den Vader beſchouwde."

„ Ik heb u vergeeten te vraagen," zegt MERCIER wy-
ders, „ of gy altoos, en op gezette tyden, van die Lo-
„ teryen hebt, waarin, in mynen tyd, het arme Volk
„ al zyn geld bragt? —— Neen zeker niet, wy misbrui-
„ ken de ligtgeloovige hoop der menſchen zoo niet. Wy
„ ligten niet, van het armſt gedeelte der Burgeren, eene
„ zoo wreede als ſchrander uitgedagte Belasting. De el-
„ lendige, die, vermoeid van het tegenswoordige, niet dan
„ in hoop van het toekomende kan leeven, bragt het

„ loon

„ loon van zyn zweet en arbeid in dat noodlottig rad, „ waaruit hy ſteeds zyn geluk verwagtte; het bedroog „ telkens zyne armoede. Het groot verlangen, om wat „ te bezitten, belettede hem te redeneeren, en, ſchoon „ het bedrog tasthaar was, verbeeldde zich elk, alzo „ het hart eer ophoudt te leeven dan te hoopen, dat hy „ eindelyk eens als een gunſteling der Fortuin zou be„ handeld worden. Het waren de ſpaarpenningen van „ het arm Volk, van welke die heerlyke gebouwen ge„ ſtigt waren, daar het zyn leevensonderhoud kwam be„ delen. De pragt der altaaren was zyn werk, en naauw„ lyks werd het by dezelve toegelaaten. Altoos vreemd, „ altoos te rug geſtooten, kon de Arme niet op dien „ ſteen gaan zitten, dien hy hadt laaten houwen: ryk „ betaalde Prieſters bewoonden de ark, die, ten minſten „ als de billykheid plaats hadde, hem moest toebehoo„ ren, en hem tot ſchuilplaats moest dienen."

Het geheele Werk door, treffen wy, waar het te paſſe komt, een *Koning* aan. MERCIER is voor een *Monarchaale Regeeringsvorm*: zie daarover de Hoofdſtukken, de *Throonzaal*, de *Regeeringsvorm* en de *Throonsopvolger*, geteyteld. „ De beste Regeeringsvorm," dus drukt hy zich onder andere uit, „ is die van eene vrye Monarchie, in welke „ één eenig Koning in zynen perſoon, alleen, de wetgee„ vende en uitvoerende magt vereenigt, mits hy de „ Grondwetten niet konne veranderen, en de tusſchen „ beide komende Lichaamen deel aan de Regeering heb„ ben. —— De Vertegenwoordigers der Steden, de magt „ hebbende om op zekere tyden te vergaderen, om over „ den toeſtand en de benoodigdheden van den Staat te „ raadpleegen, om berigten en vertoogen daarover aan den „ Vorst te doen, zullen, wel verre van zyn gezag te belem„ meren, hetzelve bevestigen, in plaats van vernietigen." — Dan, hoe veel verſchilt zyn Monarch in het Jaar *Tweeduizend vier honderd en veertig*, van die hy bl. 45 in het einde der *Achttiende Eeuwe* beſchryft. „ Acht of tien „ gekroonde hoofden houden het menschlyk geſlacht aan „ de keten, zyn het eens, verleenen zig onderling hulp, „ om die in hunne Koninglyke handen te laaten blyven, „ om die, naar hun welgevallen, te kunnen aanhaalen, tot „ het voortbrengen van ſluiptrekkingen toe." Dit ſchreef de Heer MERCIER waarſchynlyk in den Jaare 1787, toen de derde Druk, met eenige nieuwe Hoofdſtukken en Aantekeningen, verſchoen, welke de *Nederduitſche* Vertaaler

gevolgd heeft. De overgenomen Bedenking komt in eene Aantekening voor, welke de gereedheid der Vorſten ten Oorloge met veel nadruks beſchryft. „ Werpen wy, is „ zyne taal, een vlugtig oog over *Europa*, het is niet „ anders dan een groot tuighuis, daar duizenden vaten „ kruid ſlegts een klein vonkje wagten, om op te vlie„ gen. Dikwyls is het de hand van eenen voorbaarigen „ Staatsdienaar, die de uitbarſting veroorzaakt. Zy ſteekt „ in eens het Noorden, Zuiden, en de twee einden der „ Aarde, in brand."

Wy zullen van dit Deel afſtappen, met nog eene andere trek, over de *Gelykheid*, dat dikwyls zo verkeerd begreepen, en met moedwil misduide, ſtuk, aan te voeren. „ De Burgers," ſchryft MERCIER, „ zyn gelyk; de „ eenige onderſcheiding is die, welke natuurlyk onder de „ Menſchen, door deugd, vernuft en arbeid, plaats heeft." —— „ Wat kan," laat hy den *Leeraar der Staatkunde* zeggen, „ wat kan de bewerktuiging der Maatſchappy ver„ ſcheelen, die in den grond niet dan een uitwendige „ vorm is, mits het Natuurlyk Regt elken byzonderen „ Perſoon beſchermt, mits de Gelykheid weezenlyk be„ waard blyft? En waarin beſtaat die Gelykheid; het is „ noch in de magt, noch in den rang, noch in den „ rykdom, om dat de Menſchen in natuur, in talenten „ en verſtand, in kragten zelve, ongelyk zyn. Die Ge„ lykheid, zo wezenlyk menſchenswaardig en dierbaar, „ beſtaat in de regten, die elken Burger den eigendom „ zyner goederen, en zyner gevoelens, zyner nyverheid, „ en van zyne talenten, verzekeren. Dus zal elke Staat, „ waarin het geluk tot de laage klaſſen zal komen, daar „ de minſte der Burgeren in vrede leeft, baarblyklyk naar „ de regtvaardigheid geregeerd worden, op welke wyze „ de wetgeevende magt ook ingerigt zy. — Alles wordt „ gelyk in 't oog der reden, als de veiligheid dezelfde „ is: zy kan, het is waar, van fyner wetten afhangen; „ maar die wetten zyn altoos in de magt der menſchen, „ zo dat men de Staatkunde eer door de felten, dan „ door die veranderlyke vormen, die zo zeer van de „ grilligheden der gebeurtenisſen afhangen, beoordeelen „ moet." —— „ Zy zyn," vervolgt die Leeraar, „ zeer „ weinig onderrigt, die altoos om de Gelykheid roepen, „ en die den ſtaat der Natuur in de Burgerlyke Regee„ ring willen invoeren. Het geen de Burgers ſchynt te „ ſcheiden is juist dat geen 't welk hun vereenigt, 't

„ welk

„ welk het geweld en de vermetelheid beteugelt. Men is
„ dan genoodzaakt, de Ongelykheid in het ontwerp der
„ ſtaatkundige Regeeringsvormen te laaten inkomen, en
„ het zou een ſchoon geheim zyn, ſlegts zoo veel Onge-
„ lykheid 'er in te brengen, als noodig zou zyn tot de
„ beweeging en het behoud der Maatſchappye. Maar
„ toen door de Wetten den Patriciers van Rome verboo-
„ den werd, zich met Plebejiſche geſlachten door huwe-
„ lyken te verbinden, was dit uitſluitend regt op de
„ Regeerings-ampten, op de Priester-ampten, op de eer
„ van de zegepraal, de raaskalling der hoogmoed. Zoo
„ draa de ryken trotsch zullen worden, zullen de armen
„ onbeſchoft zyn. Eene wyze Regeering behoort langza-
„ merhand die wreede wetten te ondermynen, die de on-
„ gevoeligheid der ryken begunſtigen, en de dagelykſche
„ aanvallen van onmededoogende ſchuldeiſchers te ſtuiten;
„ maar welke behendigheid wordt 'er niet vereischt om
„ den ryken te doen betaalen, en om den laatſten eigen-
„ dom der armen te redden. — Hoe zou de Regeering
„ hoopen kunnen, dat het Volk te gelyk en het werk-
„ tuig van haare grootheid, en de ſpeelbal van haare
„ grilligheden, zou zyn? De Regeering moet vooral die
„ beledigende meerderheid, haatlyker dan de dwinglandy
„ zelve, vermyden."

Het Hout, of Boschgedachten, in Zes Beſpiegelingen. Door A. LOOSJES, PZ. *Te Haarlem*, 1793. *In gr.* 8*vo.* 228 *bl.*

De *Zes Beſpiegelingen*, welke de Heer LOOSJES in dit Boek mededeelt, gaan 1. over *de Natuur*, 2. *den Mensch*, 3. *de Eer*, 4. *Het Vaderland*, 5. *den Godsdienst*, en 6. over *de Onſterfelykheid*; zynde elk van hun met eene Plaat voorzien, welke zes verſchillende gezichten van *het Hout* (gemeenlyk *den Hout* genoemd,) voorſtellen: als 1. Een gezicht uit *den nieuwen Hout*, op het *Spaarne*. 2. Een der *Slingerlaanen uit den nieuwen Aanleg*, by het gebouw van HOPE. 3. Een gezicht *op het Huis van* HOPE. 4. Een gezicht in *de Spanjaards-Laan*. 5. Een gezicht *op den Agthoek*, en 6. Een gezicht *in het Sparreboschjen*. Vooraf gaat een Tytelplaat, of afgezet Vignet, verbeeldende den *platten grond van het geheele Hout*: zynde het geheele Werk der Burgerye van *Haarlem* toegewyd.

Over 't geheel voldoen deeze *Beſpiegelingen* aan de verwachting, die men, op het zien van hunne Opſchriften, vormt; hier en daar komen ons dezelve echter wat te droog en ſleepend voor, hebbende dan te veel den ſtyl van Zedekundige

Vermogen. Intusschen schynt ons de aanleiding, om in de *derde Beſpiegeling* van *de Eer* te ſpreeken, door het zien van het prachtig huis van den Heere HOPE, geheel ongezogt; vooral naa het leezen van de volgende korte *Inleiding*, die wy alleen ter proeve, uit deeze *Boschgedachten*, zullen mededeelen.

„ In het Bosch afgetreden, om myne beſpiegelingen te agtervolgen, valt myn oog op het prachtig gebouw, wiens roem verre over de grenſen van ons Vaderland klinkt..... 't Schynt dat de Eerzucht der oude Romeinen, uit haare asſche opgereezen, herwaards overgevloogen, een gedenkteken haarer grootheid, in eene kostbaare *Villa*, hier heeft agtergelaaten. — Neen! 't is niet in het prachtig *Italië*, 't is niet in den bergagtigen omtrek van *Rome*, maar in het nederig en eenvoudig Nederland, in het laag en moerasſig *Holland*, waar de eerzucht dit trotsch gevaarte geſticht heeft. Is het dan wonder, dat hier onze geest zich uitbreidt in Beſpiegelingen over de Eer, en die verbaazende hartstogt, die, uit zucht na haar ontſpruitende, de menschlyke charakters de byzonderſte wyzigingen geeft."

Fragmenten voor Wandelaren. Uit het Hoogduitsch. Te Rotterdam, by A. Danſerweg, Wz., 1793. *In gr.* 8*vo.* 114 *bl.*

By het ontluiken der bevallige Lente, of wanneer de weldaadige Zomer zyne ſchatten den ſtervelingen aanbiedt, mogt elk gevoelig hart, ieder opmerkend verſtand, dit klein Boekje met voordeel gebruiken. De onderwerpen, door den Schryver, met een lofwaardig oogmerk, aangevoerd, zyn daar toe volmaakt berekend. Deeze onderwerpen zyn de volgende: „ De Natuur; het Beſtaan van God; de Goedheid Gods; over „ de Voorzienigheid; de Verheerlyking van God in de Na„ tuur; Menschlievendheid; de Tyd; Eenzaamheid." *Fragmenten* is eene gepaste benaaming, welke de Schryver aan zyne Opſtellen heeft gegeeven. Het zyn, in der daad, ſlegts invallende gedagten, of zo veele *hints*, om den verſtandigen Leezer aanleiding tot verder naadenken te geeven. De ſtyl is, doorgaans, zuiver, hoewel, hier en daar, een weinig zwellende, en te *ſentimenteelagtig*; iets, 't welk wy, evenwel, den Schryver ligtelyk vergeeven, wanneer wy hem aan ons voorſtellen, als weggevoerd in eene ſoort van opgetogenheid, door de eigen natuur der aangekondigde belangryke onderwerpen. Hoor, ter proeve, in het eerſte Fragment, den Schryver den Lof der Lente, onder andere, in deezer voege vermelden. „ De „ jonge Lente ſpreidt een kleed van zacht groen over de „ velden, en beſtikt dit oogbetooverend tapyt met de vroegſte „ bloempjes, om welken de kleenſte inſekten vrolyk heenen

„ dar-

„ dartelen, en op welken zy gretig azen. Zy heeft den heu-
„ vel met jeugdig mos beplant, op het welk de vermoeide
„ Reiziger, zachtkens nedergezegen, de doorwandelde dalen,
„ met verrukking en vergenoeging, beschouwt. —— De beu-
„ ken siert zy met hof, en door de doornen heggen vlecht
„ zy de lieve rozen. —— Het lieffelyk weste windje schudt,
„ zachtkens, de bloeisels van de vruchtboomen, op het lage
„ dak van de vreedzame hut des werkzamen Landmans, en
„ doet derzelver verkwikkende geuren tot op het legerstede
„ der zuchtende Kranken doordringen. —— De zoete Lente
„ doet de tedere spruitjes, op de bevruchte velden, ten
„ voorschyn treden, en lokt over dezelven den lofzang der
„ Leeuwriks uit. —— Zy wekt de rups, uit derzelver zyden
„ graf, tot een nieuw en zoeter leven op. Eens kroop zy
„ langzaam en treurig langs de donkere dennen, en knaagde
„ aan derzelver dorre schors; nu verheft zy zich, met prach-
„ tige vlerken, boven derzelver toppen, en daalt weder op
„ lagchende bedden neder, om nectar uit bloemkelken te
„ drinken.

„ Dank zy u, ô lieve Lente! die alles een nieuw leven geeft
„ —— alles verjongt, en het lyden der nedergebogen harten
„ verzacht."

Pieter Klaus, door den Vryheer VAN KNIGGE. *Tweede en Derde Deel. Te Haarlem, by* F. Bohn, 1792. *In gr. 8vo.* 180 *en* 176 *bl.*

Het voorneemen van PIETER KLAUS, 't welk hy, aan het einde van het *Eerste Deel* dezes Werks, te kennen gaf, namelyk: dat hy, die, tot dien tyd toe, als een lossen knaap geleefd had, in 't vervolg als een eerlyk man wilde leven (*); wordt, in het *Tweede* en *Derde Deel*, zo wel uitgevoerd, dat hy, ten slotte van het laatste, met zyne zeldzaam genoeg verkreegene Echtgenoote, verre van het Hof, in *Rustdal* zyne intrede doet. Hier komt hy evenwel niet, dan na verschillende standen doorgegaan, en verscheidene onverwagte ontmoetingen gehad, te hebben. Dus gaat hy te Scheep naar *Holland*, doch verzeilt, door tegenwind, naar *Denemarken*, alwaar hy een oude kennis ontmoet. Hy vertrekt vervolgens naar *Amsterdam*, alwaar hy weder eene onverwagte ontmoeting heeft; van daar naar *Hamburg*, van waar hy, onder den naam van *Signor* PEDRO CLOZETTI, als Muzikant, zich naar eenige Duitsche Steden begeeft. In *Lubek* geeft zeker Koopman hem een Brief aan den Pruissischen Gezant in *** mede, welke laatste hy in *Stettin* ontmoet; en die zo veel behaagen in zyn persoon

(*) Zie onze Beoordeeling in de *Alg. Ved. Letteroef.* van 1792. bl. 262.

ſoon vindt, dat hy hem tot zyn' Geheimſchryver aanſtelt. Nu begint *Signor* CLOZETTI, in dat karakter, te reizen; ziet verſcheidene Duitſche Hoven, en maakt aan één van dezelve, op een uitſteekende wyze, zyn fortuin; klimt dus in het burgerlyke hoe langer hoe hooger, tot dat hy, onder den naam en tytel van KLAUS VAN KLAUSBACH tot den Adelſtand verheven zynde, het bewind over de *Finantiën* verkrygt. Hier blyft het niet by; zyn gedrag en luister, by het bekleeden van dien post, doen hem nog met een ſplinter nieuwe orde, namelyk die van den *blaauwen Haring*, begunſtigen. Nu gaat hy, met zyne Doorluchtige Hoogheid op reis; heeft op dezelve verſcheidene ontmoetingen en zeldzaame gevallen, welke hy met gepaste opmerkingen mededeelt. Eindelyk begint zyn luister te taanen; de Hofcabaalen beginnen te werken; hy zelf werkt in zommige opzichten mede, om zynen val te verhaasten. Het onweder barst los; doch hy komt 'er nog met half-geſcheurde klederen af, waarna hy zyn aangekogt landgoed by *Urſſtadt*, namelyk het zo evengenoemde *Rustdal*, betrekt; van waar hy zynen Vorst een Brief ſchryft, en zich verder der ruste toewydt.

De ſchryfwyze van den Heer KNIGGE is te veel bekend, dan dat wy die, uit deze twee Deelen, nader zouden aantoonen: intuſſchen kunnen wy niet afzyn een en andere opmerking mede te deelen, welke hy op zyne reize met den Prins maakte, om dat dezelve op veele reizen gemaakt kunnen worden, en in verſchillende Landen.

„ Zo veel ik kon (zegt KLAUS) trachtte ik den Vorst, geduurende de reis, te doen letten op zodanige zaaken, welken groote Heeren anders zelden zien; zo lang wy in *Duitschland* rondzworven, vestigde ik zyne aandacht op de verſchillende manieren, waar op onze Duitſche Prinſen regeeren; dat zo veelen van hun in een klein niets betekenend Landje, door wyze, vaderlyke en huishoudelyke ſchikkingen, den werkkring van hunne weldaaden verder uitzetten; by hunne Onderdaanen zegen en liefde, en buitenslands roem, behaalen: terwyl andere veel grootere Vorſten, by hunne werkeloosheid, zorgloosheid, tegenſtrydige handelwyzen, ſlechte keus hunner Vrienden, gebrek aan grondbeginſelen, en verkeerde huishouding, in weerwil van hun eerbied-afperſend despotismus, als zwakke menſchen verachtt, uitgekreeten, en in ſchriften voor de na-waereld ten toon geſteld worden: ik dreef met den hooffchen klatergoudglans, overal waar wy denzelven vonden, den ſpot: hy hoorde alles, lachte mede, zag den ſplinter in de oogen van de Heeren zyne Ambtgenooten, en zeide met den Phariſeeuw: *ik dank u God! dat ik niet ben gelyk andere lieden!* —— het was den Moriaan geſchuurd —— eindelyk begon al dat preêken my ook te verveelen, en ik werd allengskens mede gewoon aan het gezicht van alle deeze dwaas-

waarheden: daar by kwam, dat geen één van de overige reisgenooten my in myne poogingen onderſteunde: wy trokken derhalven menige Stad door, zonder iet anders gezien te hebben, dan Tooneelſpellen, Wachtparaden, Bals en Ommegangen, en het dagboek van den Vorst, waar van hy ſomtyds de goedheid had my iet voor te leezen, behelsde gemeenlyk niets dan opmerkingen over Gebouwen, over den Schouwburg, Uniformen, van de Parforce-jagt, Engelſche Tuinen, en wat dies meer zy, welke hy by zyne t'huiskomst mede invoeren en nabootſen wilde —— de hairen reezen my te berge, wanneer ik bedacht, waar het geld ter uitvoeringe van deeze ontwerpen van daan zoude komen.

„ Om dat wy nu van Engelſche Tuinen ſpreeken, moet ik nog iet zeggen van den zotten aanleg, welken ik hier en daar in *Duitschland* gezien heb: ik vond eenigen, waarin men de Natuur had mishandeld, om op kleine plekken gehcele Landkaarten te ſchetſen; bergen, tusſchen welken men met geweld moest doordringen, en gevaar liep van te blyven ſteeken, en rivieren, waarin een groote ſnoek, dien men daar in gezet had, door een afzonderlyk daar toe aangeſteld en bezoldigd man, telkens by den ſtaart had moeten te rug getrokken worden, wanneer hy aan het einde was; en zich niet had kunnen draaijen zonder de aan den oever ſtaande Indiaanſche Paleizen het onderſte boven te keeren.

„ Myne poogingen hadden voor het grootſte gedeelte de Waarneemingen van de zeden en karakters der menſchen ten doel; dit is altoos myne aangenaamſte bezigheid geweest; de aanblik van het koſtelykſte edele geſteente, van het zeldzaamſte buitenlandsch gewas; het leezen van het nuttigſte boek, of de bewondering van het voortreflykſte kunſtſtuk, zyn nooit voor my half zo gewigtig geweest, als de omgang met menſchen; en van één uur, met een hersſenloos mensch of zotskap, heb ik menigmaal meer geleerd, dan uit twintig bladen door een verſtandig mensch geſchreeven: wee u, zo 'er ooit een man van u wegging, zonder dat gy iet van hem geleerd hebt!

„ Toen wy in * * * waren, ging ik gemeenlyk, om dat wy ons hier agt dagen ophielden, 's morgens tegen zeven uuren eene wandeling doen, en dikwyls liep myn weg een huis voorby, waarin ik altoos om deezen tyd een jammerlyk gekerm hoorde: dit wekte myne nieuwsgierigheid, en ik verzocht iemand, die in de Stad zeer wél bekend was, na hem het huis naauwkeurig beſchreeven te hebben, eens te vernee-men, welke ſoort van lieden aldaar op den gezetten tyd alzoos kwamen: deeze man meesmuilde, en hielp my oogenblikkelyk uit den droom. „ Dit huis," zeide hy, „ wordt be-„ woond door den Raadsheer SANDERSTEEN; een man, die zich „ een jaar lang in *Engeland* heeft opgehouden, en daarby een „ groot vriend is van ROUSSEAU's wyze van opvoeding; deeze

„ wil

„ wil hy met geweld ook in zyn huis invoeren; maar hoewel „ zyne kinderen van eene zeer zwakke ligchaamsgesteldheid „ zyn, moet het 'er evenwel door: des morgens, toen gy „ deeze arme schepseltjens hebt hooren kermen, was 't juist „ het uur, waarin het geheele huisgezin zich in koud water „ moet baden; in den Winter hoort men veeltyds drie huizen „ ver het geschreeuw en klappertanden der van koude tril- „ lende menschen, en de geheele familie is ook het geheele „ jaar door verkouden." —— Zeldzaam waarlyk! Wat ziet en hoort men toch niet al op reis!

Nieuwe Proeven voor het Verstand, den Smaak en het Hart, door eenige Nederlanders. Eerste Stukje. Te Utrecht by G. T. v. Paddenburg en Zoon, *1794. In 8vo. 156 bl.*

Tien jaaren geleden, werden door eenige Academie-Vrienden te *Utrecht*, onder welken zich de onsterflyke Dichter JACOBUS BELLAMY bevondt, twee Stukjes van een Werkje, by J. M. VAN VLOOTEN, te *Utrecht*, uitgegeeven, onder den tytel: *Proeven voor het Verstand, den Smaak en het Hart.* Een herdruk daar van verscheen, in den Jaare 1790, by DE LEEUW en KRAP, te *Dordrecht*, vermeerderd met eenige nieuwe Stukjes, welke laatstgemelde Uitgeevers, in de *Voorrede*, berichtten voor een derde Stukje ontvangen te hebben. Over deeze laatste Uitgave, of liever over de wyze waarop dezelve geschied is, verwonderen zich, in het *Voorbericht* van deeze *Nieuwe Proeven*, drie der nog overig zynde Academie-Vrienden van BELLAMY, eensdeels, om dat nu alle de Stukjes —— en dus ook de hunne, in dien herdruk, als werk van BELLAMY voorkomen, welke 'er den *Samensteller* van genoemd wordt. Anderdeels, om dat ook de bygevoegde Stukjes niet alle van BELLAMY zyn, zo min als het verzamelde voor een derde Stukje der *Proeven*; en eindelyk, om dat zy in 't geheel over die nieuwe Uitgave niet gekend zyn; in welk laatste geval zy zich zeker niet zouden onttrokken hebben. Bepaalende zich eindelyk, in gevolge deeze redenen, nu tot de uitgave van een *Vervolg* op die eerstgemelde *Proeve*, onder den hier boven geplaatsten tytel; komende dit Stukje zo in formaat als letter en geheele inrichting zo naby mogelyk overeen met de twee Stukjes by VAN VLOOTEN voorheen uitgegeeven.

De inhoud van hetzelve is: *Kwank en Kwink*, eene Vertelling. *Fragment. Brief. De Schoenen. De Historie van onze Poes. Burgerlied. Denkbeelden uit het Vrouwelyk Character. Vrouwendeugd. Aan* GOD, *toen myne* KLISE *beviel. Jukia. Toen ik niet zeer te vreeden 't huis kwam. Toen ik reden tot klagten had. Elegie in de ballingschap. Het Jongetje. De stomme Schoone, naar 't Hoogduitsch van* WEIZE, en *drie waare en originaale Anecdotes.*

De

De meeste deezer Stukjes, schoon het vernuft van BELLAMY ontbreekende, zullen genoeg bevallen, om met verdere *Proeven* te vervolgen: intusschen zou het niet kwaad geweest zyn, dat men de *Naarvolging* van WEISZE had agtergelaaten; niet om dat dezelve niet bevalt, maar om dat men van de Medehelpers, tot den verderen opbouw van dit Werk, alleen *Orgineelen* vordert.

Graav Donamar. Brieven geschreeven ten tyde van den Zevenjaarigen Oorlog in Duitschland. Uitgegeeven door E. R. T. O. B. U. E. W. K. Iste en IIde Deel. Amsterdam by J. de Coster, *1793. 't Samen, behalven 't Voor- en Nabericht, 544 bl. gr. 8vo.*

Deeze Brieven zyn, volgens het bericht, oorspronglyk in Cyfferletters geschreeven, en, naderhand, ontcyfferd in 't licht gegeeven, en dit is mooglyk de rede, dat de Uitgeever zyn eigen naam als in Cyffer opgeeft, welken hy, dien 't lust, onzent wege, vry ontcyfferen mag. —— Ook word ons in 't zelve gezegd, dat DONAMAR en zyn Vriend JAN GIULIANO, die de twee Mannelyke Hoofdpersonaadjen in deeze Brieven zyn, twee Voorbeelden opleveren van *menschelyke grootheid in haare dwaalingen:* en, met deezen Leiddraad aan de hand, zetten wy ons tot het leezen deezer Brieven; doch bevonden ras, dat hy ons uit den Doolhof, waar in wy ons begeeven hadden, niet kon verlossen. —— Wy konden, met alle ons mooglyke oplettenheid, het Plan of oogmerk van deezen Roman niet opspeuren; dit maakte ons, eenigzins, verdrietig, en deed ons naar het einde verlangen, in hoop van als dan het een of ander te ontdekken; en, ziet daar, tot aan het zelve gekomen zynde, vonden wy een *Fragment van eenen Brief aan den Uitgeever, in plaats van een noodig Voorbericht aan den Leezer*, en hier in word ons aangekondigd, dat in een derde Deel het *punt van vereeniging* zal gevonden worden, en dat men dus het *Plan niet voor de volëinding van het geheel, kan beoordeelen.* Dus moeten wy wagten tot dat ons dit ter hand gesteld zal zyn, om alsdan over de Characters der Hoofdpersoonen, en het beloop des Verhaals, met grond, te kunnen oordeelen. —— Dat men in een Roman, waar in, maar al te veel, de Liefdesgevallen het voornaame inweefzel zyn, eene *Bylaage* vind, *over de Vrouwelyke geneigdheid en haaren aart*, is niet te verwonderen, en zodanige komt ons ook hier voor, Iste D. bl. 159—167, die zekerlyk niet zeer tot eer der vrouwelyke Sexe verstrekt. —— Maar dat men, in een Werk van deezen aart, een soort van Geloofs-belydenis, ontmoet, dat het zo veel geruchtmaakend Stelzel van *Kant*, schoon eenigzins verbanzeld, daar in vyftien bladz. (IIde D. van 39—55) beslaan zoude, had zeker niemand kunnen vermoeden, en het komt ons voor, dat het,

een

om de waarheid te ſpreeken, 'er als ingeſchooven is, of, om 't met andere woorden te zeggen, dat al komt het 'er niet te pas, evenwel te pas gebragt word. —— Het hier voorgeſtelde gevoelen zal zeker voor veelen onverſtaanbaar zyn, en gelyk het dus van deezen (volgens den Uitgeever zelven) kan worden overgeſlaagen, zo zou het ook zeer wel hebben agterwegen gelaaten kunnen zyn.

Hoe de Zevenjaarige Oorlog op den titel van 't Iſte Deel, met opzicht op deeze Brieven, te pas komt, verklaaren wy in dezelven niet te hebben kunnen vinden; 'er word ſlegts als ter loops, en als een bycieraad, een en andermaal van iets, dat daar toe betrekking heeft, gewag gemaakt, en 't zal veele koopers, denken wy, gaan even als ons, die meenden daar in verſcheidene byzonderheden, daar toe behoorende, te zullen vinden. Zou het ook zyn om zo veel meer aftrek te krygen?

Wat eindelyk de Vertaaling betreft, ſchoon wy, uit de vergelyking der Overzetting, met een en ander Vers, hier in 't Hoogduitsch 'er bygevoegd, hebben beſlooten, dat dezelve over het algemeen vry getrouw is, zo vind men 'er echter te veel Germanismen in, en geen klein getal Schryf- en Taalfouten tegen de Geſlagten, Woordbuiging, enz.

De Kluizenaar in Helſa. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Leyden by P. H. Trap. *In gr. 8vo. 260 bl.*

LUCIE, eene voortreflyke Vrouw, zedert 30 Jaaren gehuwd aan een man, die eens zo oud als zy is, reist met haar Zoon over *Caſſel*, op het oogenblik dat eenige Soldaten uit *America* te rug zyn gekomen, die ten dienſte van een vreemd volk verkogt, en aan hun Land, hunne Vrouwen en Kinderen, ontrukt waren. Deeze vinden hunne Velden verwoest, hunne Vrouwen bedorven, hunne Kinderen verwilderd; maar van het Geld, dat voor hun bloed in het Land gekomen *is*, geen het minſte ſpoor. Zeker Ambtman, nadrukkelyke voorſtellen aan den Vorst, tegen deezen menſchenhandel gedaan hebbende, word by deeze gelegenheid, met verbaazing en bewondering, door de menigte geroemd; doch hy leeft zo afgezonderd, dat men hem *den zonderlingen Kluizenaar in Helſa* noemt. Intuſſchen weet LUCIE zo bekend met hem te worden, dat hy haar zynen levensloop, in alle opzichte, vertelt, welke waarlyk byzonder genoeg is, en eindelyk toont, dat zy weleer zyn meest geliefde Minnareſſe was. —— Met welke ontdekking het boekje eindigt.

De ſchikking van deezen Roman is volgens den gewoonen aard ingericht, dienende dezelve tevens om eenige byzondere Zedekundige Stelregels van zekeren FAHREN ten toon te ſpreiden, van welke de *Kluizenaar* geheel doordrongen is; waar door zyne LUCIE dan ook hier en daar op het punt ſtaat van eene *Proſeliete* te worden.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Oude Joodſche Brieven Saemenſpraeken en Verhaelen van ſommige Tydgenooten des Zaligmakers. (Behelzende het voornaemſte der Euangelie-Geſchiedenisſen.) Gevolgd naer het Hoogduitsch van wylen J. K. PFENNINGER, *in leven Diaken van St. Pieters Kerk te Zurich. VIIde Deel. Te Leyden, by* L. Herdingh, 1792. *In gr.* 8vo. 264 *bl.*

Onder den ſtroom van Boeken, welke telkens ons toevloeit, hadt dat van den Heere PFENNINGER eenen ſtreek genomen, welke ons hetzelve, een tyd lang, hadt doen uit het oog verliezen. Thans het boek in onzen weg ontmoet hebbende, haasten wy ons, om het ter kennisſe onzer Leezeren te brengen. In het Voorberigt meldt ons de Nederduitſche Naavolger van het oorſpronklyk Hoogduitsch Werk, dat de Heer PFENNINGER, door zyn onverwagt overlyden, is verhinderd geworden om het geheele plan te voltooien. Dit berigt, twyfelen wy niet, zal veelen onzer Landgenooten, die in 's Mans wyze van behandelen ſmaak vinden, ſmartlyk vallen. Tot hunne bemoediginge, egter, kunnen wy 'er, uit het zelfde Voorberigt, nevens voegen, dat de vertaalende Naavolger zyn voorneemen heeft aangekondigd, om, in het ſpoor zyns Voorgangers, het overige der Geſchiedenisſe van het Christendom aan te vullen, welke de gewyde Schriften, en inzonderheid het tweede Boek van Lukas, de Handelingen der Apostelen, daar van opleveren. Voor zo veel het jammer zyn zoude, dat een Werk, zonderling in zyne ſoort, en nuttig in veele opzigten, onvoltooid wierdt gelaaten, kan zulk eene aankondiging, in 't algemeen, niet dan aangenaam weezen. Wy hoopen dat de Naavolger diep genoeg zal doordringen in den geest van het Oorſpronklyke, om eene gepaste éénheid te bewaaren; waaromtrent, evenwel, de moeilykheid dier taake in aanmerking genomen zynde, eenige ongelykheid ligtelyk verſchooning zal vinden.

Wat den Inhoud deezes Deels aangaat, hetzelve behelst een berigt van de verdere omſtandigheden en ge-

volgen van den dood van Stephanus, voorheen reeds verhaald; de Geschiedenis der bekeeringe van Saulus, en den aanvang der Voortplantinge van het Christendom onder de Heidenen. Zy, die smaak vinden in deeze wyze der behandelinge van de gewyde Geschiedenissen, zullen ook dit Deel met genoegen doorleezen. Onder het zoeken om iets ter proeve te leveren, viel ons oog op een *Avondmaalslied*, 't welk de Schryver in den mond legt van eenige Discipelen en Discipelinnen van Jezus, welke hy zich voorstelt als vierende de hoogwaardige Instelling. De Naavolger heeft hetzelve gesteld op de wyze van zeker Lied, by eenige Doopsgezinden in gebruik, getiteld: *Zielzucht tot Jesus Christus*, beginnende, O *Jesus*, O! *waar rukt de liefde?* Te liever verkiezen wy deeze proeve, om dat dezelve ons gelegenheid geeft tot het melden van een staal van het bedryf van Saulus, vóór zyne bekeering, in het stooren van eene Christelyke Vergaderinge. Het Lied is van deezen inhoud:

1.

„ O Heer! Wil ons den voorsmaek geven
„ Van 't zegepraelend Hemelsch leven,
„ Terwyl we hier in 't Avondmael
„ Vol liefd' en eerbied tot u naken,
„ Laat onze Ziel een drupje smaken
„ Van 't zoet der volle zegeprael.

2.

„ Der Zegeprael dier kloeke helden,
„ Die onverslaegd uw grootheit melden,
„ Al moet het zyn op 't moordschavot;
„ Wy zien hier wat gy hebt geleden,
„ Wat zwaeren stryd gy hebt doorstreden,
„ Toen g' ons bevredigd hebt met God!

3.

„ Hoe ook natuur van 't kruis moog' gruwen,
„ ó Midd'laer Gods! wy zyn toch d'uwen,
„ En zullen 't zyn in eeuwigheit.
„ Het Avondmael streelt uw beminnaers
„ Met d'eerekroon der overwinnaers,
„ Door U behaeld en ons bereid!

4. „ Al

4.

„ Al kwam, daer w' U ter eere zingen,
„ Het moordrot in deez' Feestzael dringen.
„ Het sleep ons weg van deez' uw' disch,
„ Om ons voor 't bloedgericht te stellen,
„ Geen nood, uw Geest zal ons verzellen!
„ Wy vreezen geen gevangenis."

Naauwlyks hadt de vergaderde Christenschaar dit Lied geëindigd, of *Saul* met eenen *Gerichtsdienaar* en eenen *Verspieder* koomen in de Vergadering, om de Christenen gevangen te neemen. Van dit bedryf, en het gesprek, by die gelegenheid gehouden, ontmoeten wy dit dichterlyk verslag:

„ GERICHTSDIENAER. Hoor! zy zingen daer binnen.
„ SAUL. Zingen? — — Zo wilde ik hen juist aentreffen.
„ GERICHTSDIENAER. Wat zou dat zingen beduiden?
„ Zoo laet in den avond?
„ SAUL. Dat doen zy, hore ik, altyd, wanneer zy
„ het doodmael van hunnen valschen Messias gevierd heb-
„ ben; die bedrogene dolle menschen!
„ VERSPIEDER. Ja wel, die bedrogene dolle — —
„ SAUL. Is dit niet de ondeugendste list van den val-
„ schen Messias, dat hy, op dat zich zyne leerlingen
„ aen zynen dood niet zouden ergeren, dien juist als
„ het wezenlykste middel ter hunner verlossinge heeft
„ opgegeven, en een gedenkmael dier voorgewende ver-
„ lossinge door zynen dood instelde?
„ VERSPIEDER. Moses — — —
„ SAUL. Stil! wy moeten ons by malkander voegen.
„ *De* VERSPIEDER *en* GERICHTSDIENAER *voegen zich*
„ *byeen, en stellen zich in orde. Op een door* SAUL *ge-*
„ *geven teken, doen zy de deur losspringen, en vliegen met*
„ *lantaernen, uitgetogen zwaerden, touwen en boeïen, in*
„ *de handen onder een vreeslyk geweld ter kamer in.*
„ *Een groote* VERGADERING *van Christenen,* — *aen*
„ *lange tafelen zittende met saemgevouwene en om hoog ge-*
„ *hevene handen,* — *houdt eensklaps op met zingen,*
„ *verbleekende in 't eerste oogenblik, schoon ze zich wel*
„ *dra weder herstellen.*
„ SAUL *zet de ledige schotel en den beker midden op de*
„ *tafel, vloekt en vaert gramschoorig uit tegen dit gezel-*
„ *schap voor het Avondmael, pogende dit op de vlugte te*
„ *smyten, en met de voeten te vertrappen, wanneer een*

„ *der broeders, eenen anderen toewenkende om dit te bergen,*
„ *zich kloekmoedig tusſchen dit tafelgereedſchap en* SAUL
„ *in ſtelt. Deze trekt zyn Zwaerd; —— de Christen*
„ *ſtaet ſtil, en* SAUL *zegt:*

„ Neen! razende Zondaer! gy moet niet hier ——
„ maer met ſmaek [ſmaed] ter dood gebracht worden.
„ *Dit zeggende ſteekt hy zyn Zwaerd weêr in de ſchede;*
„ *en intusſchen had de andere broeder de ſchotel en den beker*
„ *door een zydeur in veiligheid gebracht, — en was nu te rug*
„ *gekomen; toen de Wacht beide de uitgangen bezettede.*

„ SAUL had onder anderen vooral het oog gevestigd op
„ de Dochter van den Raadsheer GEHASI, die met haere
„ Oppaster, welke ook eene heimelyke Discipelin van
„ Jeſus was, ontſnapt, en nu mede hier by het Avond-
„ mael tegenwoordig was, —— en hy doet deze Oppas-
„ ter allereerst en ſterkst binden en boeiën; maer met
„ de jonge maegd ſtelt hy nog eerst eenige pogingen in
„ 't werk, om haer ter verlochening te brengen. Maer,
„ toen dit niet gelukte, en alles vruchtloos was, wat hy
„ zeide, werd hy als woedende, rukte haer zelve van
„ haere zitplaets af, greep zelve de banden, en hielp haer
„ in alleryl boeiën en wegvoeren."

De gevatte Christenen vervolgens na den Kerker geſleept zynde, doet de Heer PFENNINGER, SAUL aan ASER, den Opziender van 't gevangenhuis, en zynen ZOONE, den volgenden Brief ſchryven:

„ SAUL. God zy met u lieden! bewaert dezen aller-
„ zekerst! weigert hen alles! honger en ellende bren-
„ gen hen misſchien nog tot berouw, en behouden wel-
„ ligt nog hunne Zielen. Ziet wel toe, dat gy hen
„ wel bewaert, of gy zult voor hen moeten boeten; ja
„ Gods toorn treffe u voor iedere gunst, die gy hen
„ bewyst. —— Ik moet weder voort —— —— ——
„ *hy veegt het zweet van zyn aangezicht, en gaat heen.*"

Van wegen de eenheid van het onderwerp, kunnen wy niet nalaaten hier nog nevens te voegen het volgende tooneel, vertoonende *de Gevangenen, in den nacht, door* ASER *en zynen* ZOON *aan de deur van den Kerker beluisterd.*

„ *Zy hooren nu den eenen dan den anderen, ook Vrou-*
„ *wenſtemmen.*

„ EENE. God richt in gerechtigheid. Hy zal hem
„ alles op zyn hoofd doen nederkomen.

„ EEN ANDERE. Laat ons liever bidden, gelyk onze

„ He e-

„ Heere deed aen het Kruis: Vader! vergeef het hem! „ hy weet niet wat hy doet!

„ EEN ZAGTE JONGELINGS-STEM. Wie weet, of hy „ het niet wel meent. Zeide de Heere zelve niet; zy „ zullen in der daed meenen, Gode eenen dienst te doen, „ wanneer zy ons doodeu?

„ EENIGEN TE GELYK. ô Vader van Jeſus Christus! „ vergeef het hem, hy weet niet, wat hy doet.

„ EENE. Hy vloog als een bezetene ter kamer in.

„ EEN ANDERE. Hy ſpottede evenwel niet.

„ EEN DERDE. Neen, hy was altoos in ernſt toor- „ nig.

„ EEN VROUWENSTEM. Bid voor Cidli. Zy ſterft by- „ na in myne armen.

„ *Na een poos zwygens*, EENE *met de ſtem als van een* „ *oud man*. In den naem van Jeſus! zy ſterft!

„ VEELE *met elkander*. Gelooft zy Jeſus Christus! Hy „ is ons naby!

„ EENE *met een Vrouwenſtem*; Vergeef Aſer die dui- „ velſche hardheid, waer meê hy Cidli eenige druppelen „ ter verkwikkinge weigerde!

„ EENE ANDERE. Zekerlyk heeft Saul hem die ge- „ ſtrengheid geboden.

EENE ANDERE. Niet anders.

„ EENE *met de ſtem van een jong meisje*. De Zoon „ zeide, in het voorby gaan, tegen my: Lief kind! hoe „ gaerne zouden myn Vader en ik ulieden verkwikken, „ durfden wy ſlechts!

„ EENE *met een man's ſtem*. Vader van onzen Heere! „ vergeld hen 't geen zy gaern gedaen zouden hebben, „ even als of zy het gedaen hadden!

„ VEELEN. Amen! Amen! doe het Barmhertige God! „ zegen den Opziender van dezen Kerker en de zynen! „ Amen!

„ *Aſer en zyn Zoon, buiten ſtaende, droogen de traenen* „ *af, en zweeren, dat zy de zaek van Jeſus van nieuwsop* „ *zullen onderzoeken*, enz."

Nagelaatene Leerredenen van H. D. PÖRTNER, *in leven Leeraar der Hervormde Gemeente te Frankfort aan den Main; uit het Hoogduitsch vertaald. Voorzien met eene Voorreden, van* S. J. VAN DE WYNPERSSE, *Meester in de Vrye Kunsten, Doctor in de Wysbegeerte, Bedienaar des Godlyken Woords te Amsterdam, en Lid van het Provinciaal Genootschap van Konsten en Weetenschappen, te Utrecht. Tweede Stuk. Te Amsterdam, by* Wesingh *en* van der Hey, 1793. *In gr.* 8vo. 260 *bladz.*

Van soortgelyke bedoeling, en in den zelfden smaak uitgevoerd, zyn de hier voorgedraagene Leerredenen, als die des eerſten Stuks, elders door ons aangekondigd. De onderwerpen zyn belangryk; de wyze van voordragt is geleidelyk, en het oogmerk alleszins lofwaardig: verlichting des verſtands, verbetering van het hart, en ernſtige aandrang op gemoedelyke Godzaligheid. — Zes Leerredenen bevat dit Stuk; de Opſchriften daar van zyn de volgende: „ Over het waardig gebruik der Voorregten, welke de Christenen in de dagen des Nieuwen Testaments genieten. —— Over het regt gebruik „ van de Onzekerheid onzes levens en onzer lotgevallen. —— De treurige Gevolgen eener ſlechte Opvoeding. —— Aankondiging der heerlyke en genadige Verſchyning van Christus op aarde. —— Over de beste „ gemoedsgeſteldheid, om verzoekingen tot zonde gelukkig te wederſtaan. —— Gods genadige verſchoopingen als eene kragtige opwekking ter bekeering beſchouwd." De laatſte Leerrede wierd op den Bededag te *Frankfort*, in den jaare 1760, uitgeſproken.

Naar gewoonte zullen wy 't een en ander ter proeve mededeelen. In de Tweede Leerrede aangetoond hebbende, uit hoofde der onzekerheid van het toekomende, het overgroot gewigt, om de tydlyke, en vooral de geestlyke, aangelegenheden naar den eisch te verzorgen, gaat de Heer PÖRTNER aldus voort: „ Maar hoe is hier het gedrag „ der menſchen geſteld? —— Tot deze gewigtige en onontbeerlyke bezigheden hebben zy nog altoos tyds genoeg. Schoon zy de noodzaaklykheid daarvan erkennen, zo denken zy toch niet verder, dan om dezelve „ van den éénen dag tot den anderen te verſchuiven, en „ op eenen volgenden tyd te hoopen, waarin zy daar wel

„ eens

„ eens nader aan denken zullen. Hoewel een FELIX
„ voor zyne zonden, en derzelver onafscheidelyke ge-
„ volgen, schrikt, zo wil hy toch niet alles ter zaake
„ doen, om zich van de eene te ontlasten, en de an-
„ dere te ontwyken. Hy zoekt uitstel. Hy verlangt,
„ dat de Leeraar der geregtigheid op eenen gelegener tyd
„ wederkome. Hy wendt allerleie, veelmaalen verdich-
„ te, bezigheden voor, die hem thands niet toelieten,
„ met de benoodigde aandagt van zynen geest, aan eene
„ zo gewigtige zaak te denken. —— In de jeugd rekent
„ de mensch op eenen ryper' ouderdom, dewyl deze
„ hem bekwaamer dunkt, om zich tot God te bekeeren,
„ zich met den Godsdienst op te houden, en voor de
„ eeuwigheid te zorgen. Zo laat hy de lente zynes le-
„ vens verby gaan, en hoopt op deszelfs onzekeren
„ zomer. Verschynt dezelve, dan begint het uitstel op
„ nieuw. Dan omringen hem zo veele andere bezig-
„ heden en zorgen, waarmede hy zich meent te veront-
„ schuldigen, dat hy de uitnodigingen des Euangeliums
„ nog geen gehoor geeven kan. Wanneer ik eens oud
„ worde, denkt hy, dan zal 'er nog tyds genoeg zyn,
„ om my tot de eeuwigheid voor te bereiden, dan zal ik
„ beter daartoe rust en ledigen tyd hebben. Of hy hoopt
„ wel op een hemzelve onbekend tydstip, op eene krank-
„ heid, op een doodbedde, om dan het groote werk der
„ bekeeringe en der verzoeninge met God by de hand te
„ neemen. Dus laat hy 'er zich nooit regt aan gelegen
„ zyn, om eene zaak tot stand te brengen, van welke
„ evenwel eene geheele eeuwigheid afhangt. Hy ver-
„ traagt dezelve van den eenen tyd tot den anderen, en
„ rekent altoos op het toekomende. Hy beroemt zich
„ alzo over den dag van morgen, en ziet den toekomen-
„ den tyd voor zeker aan, en als zodanig, dat hy daarin
„ alles nog wel zal kunnen doen, dat hy echter heden
„ behoorde te doen.

„ Onderwyl verloopt de eene tyd na den anderen, en
„ het groote werk, waarop toch alles aankomt, blyft on-
„ gedaan. —— Eindelyk valt de laatste uurslag. De En-
„ gel verschynt, die by hem, die leeft van eeuwigheid
„ tot eeuwigheid, zweert, dat 'er na dezen tyd geen
„ tyd meer zyn zal. —— Hoe treurig zullen dan niet
„ de gevolgen van zulk een uitstel, van zulk eene ver-
„ traaging, wezen? —— Welk een angst, welk eene

„ verſchrikking, zal den uitſteller niet overvallen, wanneer „ hy de eeuwigheid intreedt."

Uit de Leerrede, handelende over de bekende ontmoeting van JOZEF met POTIFAR's huisvrouwe, en voordraagende de beste gemoedsgeſteldheid om de Verzoekingen te wederſtaan, zullen wy ſlegts het volgende aanhaalen, terwyl wy de leezing der geheele Leerrede ernſtig aanpryzen: „ Men verkrygt in de jonge jaaren alleen duistere „ begrippen van God en zyne Eigenſchappen, en van an„ dere waarheden van den Godsdienst, zonder overtui„ ging en zonder gevoel, weshalve men daarvan ook „ geene byzondere werkingen verwachten kan; of, wan„ neer, ja, by eenigen een beter grond gelegd wordt, „ en door de kennis der waarheden eenige goede in„ drukken veroirzaakt worden, zo wordt dit toch alles „ ras weder door dwaasheden en ydelheden, waarin „ men ſmaak krygt, en door de vrye en dartele levens„ wys, waarin men een welgevallen vindt, verſtikt, en „ in zyne kragt verhinderd. — De ondervinding leert, „ dat ieder indruk, welke onze ziel gevoelt, ras weder „ verdwynt, wanneer zy niet bywylen vernieuwd, en dik„ wyls door herhaalde voorſtellingen levendig en werk„ zaam gehouden, wordt. Het is dus ook niet genoeg, „ dat men God heeft leeren kennen, dat men eenige „ begrippen van de waarheden van den Godsdienst ver„ kreegen heeft, en dat het hart goede gevoelens ge„ waar wordt; maar 'er moet ook vlyt aangewend wor„ den, om dit alles te bewaaren, en tot eene meerdere „ levendigheid en kragt te brengen. Men moet het den„ ken aan God en zyne Eigenſchappen dikwyl vernieu„ wen; men moet zich dikwyls tot de pligten jegens „ hem opwekken; men moet zich derzelver gewigt dik„ wyls levendig voor den geest brengen, en men moet „ 'er zich aan gewennen, om derzelver vervulling als „ zyne gewigtigſte bezigheid, en als onvermydlyk noodig „ tot ware gelukzaligheid, te beſchouwen."

Syl-

Sylloge Opusculorum ad Doctrinam Sacram pertinentium. Edidit H. MUNTINGHE, S. S. Theol. D. Ejusdemque & Histor. Eccles. in Academia Gelro-Zutphanica Professor ordinarius, & Ecclesiastes Academicus. T. I. & II. Lugduni Batavorum, apud *A. & J. Honkoop*, 1791, 1793. 303 & 330 pagg. in 8°. maj.

Kleine Verhandelingen, Redevoeringen, en Programmata, die aan de Academiën in het openbaar verdedigd, of uitgesproken, of by verschillende plechtige gelegenheden uitgegeven worden, pleegen doorgaans, hoe voortreflyk zy ook dikwyls zyn, onder de menigte nietsbeduidende pamphlets schielyk verlooren te gaan. Meestal komen zy ook, reeds by de eerste uitgave, niet in den algemeenen boekhandel, en worden dus niet veel verder verspreid, dan het landschap, waar in zy het licht zagen. En ondertusschen geven vernuftige en geleerde mannen, in zulke kleine Stukjes, dikwyls of het resultaat van zeer geleerde onderzoekingen, of gewigtige ontdekkingen, of vernuftige gissingen, of veel betekenende wenken over onderwerpen van zeer veel belang: en, schoon zommigen van hun, wanneer zy een zeker aantal van zulke Stukjes uitgegeven hebben, dezelven naderhand wel eens in bundels vereenigen, zoo is dit toch op verre na het geval met allen niet, en men is ook, wanneer men na zulke verzamelingen wachten moet, langen tyd beroofd van zeer schrandere naspooringen over onderwerpen, waarover een ieder weetgierige gaarne eenig nieuw licht begeert. —— Men heeft dus groote verplichting aan hun, die medewerken om aan zulke Stukjes spoedig een grooter Publiek te bezorgen; en onze Landgenooten dierhalven hebben reden, om den Heer MUNTINGHE voor de bezorging van de Verzameling voorhanden hartelyk dank te zeggen; vooral, daar hy, als een man van smaak en oordeel, alleen zulke Stukken in dezelve opgenomen heeft, die, uit hoofde en van de verhandelde onderwerpen, en van de wyze van behandeling, allerbelangrykst zyn. Zy behooren alle tot het vak der Godgeleerdheid, of van die Wetenschappen, die voor den waaren Godgeleerden onontbeerlyk zyn, vooral de uitlegkunde der gewyde Schriften. Zy zyn

allen in Duitschland geſchreven, waar men zich thands op dit zoort van ſtudiën met den besten uitſlag toelegt.

Het eerſte Deel bevat zes Verhandelingen; naamelyk: 1. van J. C. G. ERNESTI, over de ſpreekwyzen en gebruiken van het gemeene leven, beſchouwd als een hulpmiddel in de verklaaring van het N. T.; 2. van J. G. C. HESSE, dienende ten betooge, dat de Christelyke Godsdienst niet naar de Stoiſche wysbegeerte gevormd is, en niets in zich bevat, wat ter handhavening van derzelver gezag dient; 3. van J. C. H. KRAUSE, over het gebruik Φως (*licht*) en σκοτια (*duisternis*) in het N. T.; 4. van G. C. KNAPP, over de zitting van Christus aan de regterhand Gods; 5. van C. C. TITTMAN, over het onderſcheid tusſchen Godgeleerdheid en Godsdienst; en 6. van denzelfden, over het ontdekken en beoordeelen van de randtekeningen, (*Gloſſen*) die door onachtzaamheid der Afſchryvers in den tekst van het N. T. zyn ingeſlopen.

Het tweede Deel bevat vyf Verhandelingen; als 1. van J. A. DATHE, over het lied van Moſes, Deut. XXXII.; 2. van G. C. STORR, over den Historiſchen zin; 3. van C. C. KNAPP, over de plaats, 2 Petr. I: 19—21, of over den aard en het gebruik der voorſpellingen, betreffende den Meſsias; 4. van C. C. STORR, over de ſpreekwys *Koningryk der hemelen* in het N. T.; en 5. van C. G. ANTON, over de zekerſte en voor onzen tyd geſchiktſte wyze van de voorſpellingen, aangaande den Meſsias, te verklaaren. —— Achter het tweede Deel zyn Registers gevoegd van de opgehelderde bybelplaatzen, woorden, ſpreekwyzen en zaaken.

Wy wenſchen, dat de Hoogleeraar dezen nuttigen arbeid vervolgen zal.

Genees- en Zedenkundige Verhandeling over de Hartstochten, door J. F. ZUCKERT. *Uit het Hoogduitsch vertaald, door* J. G. SANDBERG, M. D. *Met een voorafgaanden Brief van* B. NIEUHOFF *aan* J. P. MICHELL, *het ontſtaan der Hartstochten betreffende. Te Harderwyk, by* J. van Kasteel, 1794. *In gr.* 8vo. 152 *bl. en de Brief* 212 *bl.*

Dat de Hartstochten een zeer grooten invloed op bykans alle voorkomende ziekten hebben, is ieder Geneeskundigen te over bekend; dat zy nu eens ten voor-

dee-

deele dan ten nadeele werken, leert de dagelykſche ondervinding; en de grootſte Geneesheeren hebben daarom, in hunne Ziektekundige Werken, ook niet verzuimd van dezelve behoorlyk gewag te maaken. Dan geene van hun heeft in onze taal over de Hartstochten, als oorzaak of geneesmiddel der ziekten, tot nog toe opzettelyk gehandeld, veel min, op eene Wysgeerige wyze, derzelver oorſprong aangeweezen, en na dezelve, wat hunne oorzaak en uitwerkzelen betreft, duidelyk ontvouwd, het voor- en nadeelige daar van aangetoond te hebben, door middel van Genees- en Zedekundige voorſchriften, dezelve tot het nuttigſte einde, waartoe zy ons door een Alwyzen Schepper ingeſchapen zyn, poogen te leiden; en dit is juist het oogmerk, het welk de geleerde ZUCKERT met deeze Verhandeling heeft bedoeld, en waar toe de voorafgaande Brief van den Wysgeerigen Hoogleeraar NIEUHOFF insgelyks, voor zo verre daarin over den oorſprong der Hartstochten gehandeld word, van zeer veel nut kan zyn.

Om onze Leezers met het eene en andere nader bekend te doen worden, zullen wy eerst over de Verhandeling onze gedagten zeggen. Dezelve is zeer klaar en bevattelyk geſchreven, met vermyding van alle geleerde Onderſtellingen en diepzinnige Beſpiegelingen, om, zo als 'er de Autheur in zyne Voorrede, en met recht, byvoegt, het Boek voor alle menſchen bruikbaar te maaken. Het is in verſcheide Paragraaphen afgedeeld, waarin, na vooraf de oorzaak der Hartstochten uit de zinnelyke indrukken, voorſtellingen en gewaarwordingen, zo wel aangenaame als onaangenaame, aangewezen, en de noodzaaklykheid van dezelve betoogd te hebben, onze geleerde Schryver dezelve in vier Hoofdclaſſen verdeelt, te weeten, in aangenaame, onaangenaame, redelyke en zinnelyke; dan, daar de redelyke niet zo merkbaar, of met een zo magtig geweld, als de zinnelyke Hartstochten, op de geſteldheid van ons Lichaam, kunnen werken, zo zyn dezelve wel eens tuſſchen beide aangeſtipt, maar worden hier eigentlyk niet breedvoerig afgehandeld; het zyn dus alleen de zinnelyke, onder welken ook die, welke uit de verbeelding, voorſtellingen, enz. ontſtaan, mede begrepen zyn, die hier in hunne oorzaaken en uitwerkzelen, zo wel heilzaame als nadeelige, op eene geregelde wyze onderzogt, en de vereiſchte hulpmiddelen daar by aangepreezen worden: wy verkiezen, om onze Leezers een ſmaaltje der ſchryfwyze te doen zien, de 75ſte Paragraaph.

„ Ik heb, (zegt de Schryver,) reeds in de 67ſte §
„ beweezen, dat het tot de vermindering der Hartstoch-
„ ten niet alleen niet genoeg, maar ook dikwyls ge-
„ vaarlyk is, wanneer men alleen de daarmede verzeld-
„ gaande lichaamlyke bewegingen onderdrukt, zonder de
„ Hartstocht zelve te dempen. Men moet dierhalven in
„ de genezing der Hartstochten de Ziel zelve bedaarder
„ maken. De beſpiegelende kennis der dingen is de
„ naaste oorzaak der Hartstochten (§ 2.). Van de groot-
„ te, uitgebreidheid en richtigheid der kennisſe, hangt de
„ grootte en ſterkte der Hartstochten af (§ 6 en 49.).
„ *Men moet dierhalven de kennis zelve verminderen*, wan-
„ neer men de Hartstochten verzwakken wil. Dit ge-
„ ſchiedt door onze eigene bewerking, of door die van
„ andere lieden. Den genen, die het voorwerp uit een
„ valsch gezichtspunt beſchouwt, zich het zelve anders
„ voorſtelt, dan het in de daad is, en *dierhalven in eene*
„ *uit verkeerde kennis ontſprootene Hartstocht geraakt is,*
„ *moet men, volgens* § 68. *en* 70. *het valſche, ongerymde*
„ *en ſtrydige in zyne voorſtellingen overtuigend bewyzen.*
„ Men moet hem aantonen, dat het goede of kwade,
„ het nut of de ſchade, wezenlyk zoo groot en gewig-
„ tig niet, maar veel kleiner, en over 't algemeen gansch
„ anders is, dan hy zich voorſtelt. Dit moet van zul-
„ ke perſonen geſchieden, die niet onmiddelyk tot voort-
„ brenging der Hartstocht gelegenheid gegeven hebben;
„ want anders wordt het Affect maar vermeerderd. Wan-
„ neer een geliefd voorwerp den liefhebber het onge-
„ rymde zyner liefde tonen wilde, zoo wordt hy daar
„ door maar verliefder; en een vertoornde geraakt in
„ grooter vuur, wanneer de belediger zelf hem op deze
„ wyze tragt tot bedaren te brengen. Deze wederleg-
„ ging der valſche kennis moet ook maar in die tus-
„ ſchentyden geſchieden, waarin het gemoed van den
„ anderen wat bedaarder is. Want in de hevigheid der
„ Hartstocht is men zeer eigenzinnig en wantrouwend;
„ men kan geen tegenſpraak verdragen; men haat den
„ genen, en houdt hem voor zyn vyand, die ons an-
„ dere gedachten wil inboezemen; men wil, dat ande-
„ ren ons volſtrekt gelyk geven: want een Mensch, die
„ in eene ſterke gemoedsbeweging is, geeft aan geene
„ waarheden, maar alleen aan dwalingen, gehoor; wyl
„ de laatſten zich best tot zyne verwarde voorſtellingen
„ ſchikken. In dezen toeſtand zouden wy door weder-

„ leg-

„ legging van 't ware oogmerk afwyken, wy zouden de „ Hartstocht nog maar vergrooten, in plaats van dezelve „ te verminderen. Dan daar elke Hartstocht hare ver„ schillende tusschenpoozingen heeft, zoo dat het ge„ moed dan eens bedaarder, dan weder oproeriger is, „ moeten wy deze bedaarde oogenblikken van den an„ deren aanwenden, om hem van zyne dwalingen te „ overtuigen en te bevryden."

Dit zy genoeg ten aanzien der Verhandeling zelve. Betreffende nu den Brief, door den Hoogleeraar NIEUHOFF voor dezelve geplaatst, van deeze kunnen wy geenszins hetzelfde zeggen, het welk wy van de Verhandeling gezegt hebben; want deeze is voor allerleie zoort van Leezers zeker niet zoo gemakkelyk om te bevatten; en daar dezelve eene menigte gevoelens der oudere en laatere Wysgeeren, nopens der menschen Ziel, de Natuur, enz. opgeeft, verklaart, toestemt of wederlegt, zo blykt reeds hier uit, dat 'er eene meerdere maate van kennis, tot eene nuttige doorleezing van dezelve, nodig is, dan 'er tot de Verhandeling vereischt wordt. Zulke Leezers ondertusschen, wier denkvermogen reeds geoeffend is, die gaarne nog by het leezen stof tot ruimer bespiegeling willen overhouden, zullen denzelven niet slegts met vermaak, maar ook met wezentlyk nut, leezen en herleezen kunnen, en de rykdom van gedachten, die daarin vervat is, zal hun gewis, zelf na herhaalde doorleezingen, telkens nog eene aanzienelyke nieuwe voorraad van onderwerpen, ter bespiegeling en overdenking, opleveren. Wy zullen, hoe moeielyk dit ons ook voorkomt, zonder een zaak uit zyn verband te rukken, en daardoor den geleerden Schryver onrecht aan te doen, echter een staaltje, ten bewys en proeve, doch met weglaating der aangehaalde Schryvers, opleveren.

Nadat de Hoogleeraar, by het onderzoek na de oorzaaken der Hartstochten, Gemoedsaandoeningen, of liever Menschaandoening, de verschillende denkwyze der Ouden over meerdere Zielen, die den Mensch zouden bestuuren, enz. voorgesteld heeft, vervolgt hy op pag. 36 aldus:

„ 'T is zoo; zy, die de natuurkunde van den Mensch, 't zy in gevoelen, of denken, 't zy in bespiegelende, of dadelyke aandoeningen, werkingen, betrekkingen, —— met de grootste diepzinnigheid en naauwkeurigheid, beoeffenen, onderscheiden ook nu, als voorheen, in den Mensch velerlei werkzaamheden, krachten, vermogens.

Men

Men telt hedendaags, daar zich waarheid, ſchoonheid, goedheid, als bronnen openen, die meest allen in eene talryke reeks van allerlei gevoels, en ſmaken, worden opgevangen, —— zelfs meer dan voorheen. Met dit onderſcheid nochtans, dat, die men, voor dezen, wezenlyk verſcheiden hield, thans houdt, als zoo veele bezondere wyzigingen van een grondbeginzel, meer in naam, ter aanduiding dezer, of gener werking, dan in natuur, en wezen, onderſcheiden. 'T wysgerig vernuft ziet, in die allen, zoo veel verſchynzels; doch waant zich niet berechtigd, voor die allen, zoo veel wezenlyk onderſcheidene beginzels der Natuur op te dringen: —— veel eer houdt het zich verplicht, in den Mensch, als in de overige werken van den al, de Natuur te eerbiedigen, in wyzigingen milde, in beginzels hoogst ſpaarzaam. Eene uitſpraak, waarop het heilig denkbeeld eener oneindige Wysheid van den groten maker een onbetwistelyk zegel zet; — die ook, door den doorzichtigen Natuuronderzoeker, zoo veel te ſterker bevestigd wordt, hoe meer de grondige verſtandsopklaring veld wint. — Geheel voltooid en volledig is deze optelling, omtrent alle de werkingen, en derzelvere ontbinding tot een eenig grondbeginzel, noch niet: edoch toereikend, om daar aan zyne redelyke toeſtemming te geven. Die ook gene geringe verſterking vindt in de voorddurende zelfsbewustheid van den Mensch, en de éénheid, of dezelfdheid van het natuurlyk, verſtandig, redelyk en zedelyk, onderwerp, 't welk zich, in alle omkeringen, den zelfden perſoon erkent. Menzikof, die met koekjes loopt, —— Menzikof, Czar Peters ſpeeljonge, Menzikof, Hoveling, —— Krygsman, Staatsman, Vorst, Menzikof —— ten toppunt van eer, gezach, en koninglyken rykdom in vorstelyken pracht; —— Menzikof in den harden pyerok, in de Siberiſche hut, behoeftiger dan Menzikof, die koekjes verkoopt, —— was noch Menzikof. Gelyk zich de Mensch ſteeds denzelfden kent, in alle zyne uiterlyke, dus ook innerlyke, Staatswisſelingen, zoo als PLATO reeds bezefte. Hy is, hy blyft 't zelfde onderwerp, 't welk gevoelt en denkt, lydt en handelt, begrypt, oordeelt, kiest, beſluit, begeert, wil. Welke ongerymdheid! voor elke handeling eene geheel eigene Ziel in te roepen? Een Zielentroep, die met de ſteeds blyvende éénheid van 't menſchelyk ik, en deszelfs voorddurend bewust zyn, niet kan ſtroken. Wordt dit voor een tyd, of blyft dit aanhoudend onherſtelbaar, verbro-

broken, dan waant zich de Krankzinnige een plant, een dier, een engel, een god! —— Dus roept ons ook de wet van 't redelyk verſtand, om, gelyk by velerlei werkingen, en verſchynzelen in den Mensch, velerlei krachten en vermogens, als derzelver gronden, te denken; ook deze wederom onderling tot éene te brengen, die een iegelyk, voor zich zelven, doet zeggen: ik denk, ik gevoel, —— ik lyde, ik handele."

Was de recenſie over dit Boek niet reeds verre onze gewoone paalen te buiten gegaan, wy zouden 'er, ten aanzien van een en ander, nog vry wat moeten byvoegen; dan de opgegeeven ſtaaltjes zullen den Leezer, zo wy vertrouwen, in ſtaat ſtellen, om zelve over dit, in onze oogen zeer nuttig, Werk te kunnen oordeelen.

Vervolg op M. N. CHOMEL's *Algemeen, Huishoudelyk, Natuur-, Zedekundig en Konst-Woordenboek, door* J. A. DE CHALMOT. *Verrykt met Kunstplaaten. Zestiende Stuk. Te Campen, by* J. A. de Chalmot, *en te Amſterdam, by* J. Yntema. *In gr. 4to.*

Men heeft te meermaalen opgemerkt, ten aanziene van *Woordenboeken*, en wy hebben de gegrondheid daar van wel eens gezien, dat de eerſte *Letters*, of de Zaaken onder dezelve voorkomende, eene breedvoeriger en netter behandeling kreegen, dan wanneer het op het einde der Letteren begon te loopen. Een onderſcheid, 't geen billyk elks afkeuring verdient. Wy kunnen niet zeggen 't zelve ontdekt te hebben in den arbeid des Heeren DE CHALMOT, beſteed ter volmaakinge van CHOMEL's *Woordenboek*, die met dit XVIde Stuk reeds in Letter S treedt, en dus in 't laatſte gedeelte des Alphabeths gevorderd is. Men mag van dit Werk zeggen, dat het zich zelven gelyk blyft; en mogen wy ons, derhalven, om niet tot herhaalingen te vervallen, op veele voorgaande gunſtige Beoordeelingen, in onze *Letteroefeningen*, beroepen.

Dan gewoon uit elk Stuk iets te ontleenen, bepaalen wy ons thans, verſcheidenheidshalven, tot het *Artykel* RAAD-PENSIONARIS, ten aanziene van welk Ampt, *Holland* betreffende, wy deeze toelichtende Beſchryving aantreffen:

RAAD-

RAAD-PENSIONARIS, dat letterlyk betekent *Loontrekkend Raadsman*, is eene waardigheid in de Provincie van *Holland*, die maar voor vyf jaaren wordt begeeven; doch men is doorgaans gewoon dien tyd te verlangen. Lastiger noch gewichtiger ambt is 'er niet in 't gantſche Land. Ten tyde der Nederlandſche Vorſten uit den Huize van *Oostenryk*, was hy, dien men nu *Raadpenſionaris* heet, en toen *Advokaat van Holland* noemde, de Voorſtander der gemeene Vryheid. Uitſteekend was en bleef dit ambt, zo door de gevaaren, die het in hagchelyke tyden altoos verzelden, als door het gezag, 't welk het den Ambtenaar byzette: *Is (Hollandiæ Advocatus) principum temporibus vox erat publicæ libertatis, utque tunc periculis, ita mutata republica auctoritate præcipuus, in Conventu Ordinum & delegatorum Conſeſſu exquirit ſententias, præit ſuadendo, componit, diſſidentes.* H. GROTII *Annal. Libr. V. p.* 109. Lust het den Leezer het ambt van *Raadpenſionaris*, deszelfs gewicht en gevaar, met de woorden van eenen *Raadpenſionaris* zelven, beſchreeven te zien; zie hier hoe 'er de Ridder JAKOB KATS van zinge, in zyn *twee en tachtig jarig Leven*, den vyfden druk, 1721, *bl.* 167.

„ De Staat gaf my de magt om voor te mogen ſtellen,
„ En op den Lantdag zelfs de Stemmen op te tellen,
„ En na dat yeder Lidt zyn reden hadt geuyt,
„ Ten dienſte van het Lant, te maaken het beſluyt.

Bl. 169.

„ Een ampt van deſen aart is vol geſtaâge ſorgen,
„ Vol aanſpraaks, vol gewoels, ook in den vroegen morgen;
„ Dit vond ik aldermeest, wanneer men aan den Staat
„ Al wat tot vrede dient moest brengen in beraat.
„ Wat vond ik daar een ſwier van ongebaande wegen,
„ Waar door men ſtont te gaan, al was het ongelegen?
„ Hier was een driftig zant, en daar een harde klip,
„ En dickmaals rees 'er ſtorm te midden in het Schip.

„ Myn God heeft my behoed wanneer het qualik ging,
„ En als ſchier aan een draat myn ſtaat en weſen hing.

„ Wie heeft voor mynen tyt, wie heeft 'er vast gegaan,
„ Op ſoo een krockig ys, en ſoo een gladden baan?

Bl.

Bl. 172.

„ Ik most op deſen ſtroom met grooten aandagt zeylen,
„ Want op een harde kust daar moet men dikmaal peylen,
„ Al wie bezyden af ging treeden aan de ree
„ Die gaf zyn ſwacken voet ten beſten aan de zee.
„ De winden blieſen hart en maackten groote baren,
„ En by my was 'er noyt ſoo hollen zee bevaren:
„ Maar noch ik kwam 'er uyt, doch door myn wysheyt niet,
„ 't Was Godes Vadergunst die my ten besten riedt.

„ De noodzaakelykheid die 'er was, om 's Lands rechten en vryheden voor de overmagt der Oostenrykſche Vorſten te bewaaren, deed den Staaten waarſchynlyk, kort voor den aanvang der Regeering van Graaf KAREL VAN OOSTENRYK, naderhand Keizer KAREL DEN V, beſluiten om eenen Advokaat van *Holland* aan te ſtellen. Zy verkooren hier toe, vermoedelyk voor de eerſte reize, omtrent den Jaare 1510, Mr. ALBRECHT VAN LOO, eenen Raadsheer des Hofs van den Graave. 't Schynt dat zy deezen het ambt van Advokaat hebben opgedraagen, om, door hem, zo veel te meer ingang by den Graave te vinden. Men vindt, dat die van *Dordrecht*, in 't Jaar 1518, te *Bruſſel* ſtaande hielden, dat de twee gemelde ambten niet te gelyk door éénen perſoon bekleed mogten worden, 't welk den Graave dermaaten vertoornde, dat hy der Regeering van *Dordrecht* ſchriftelyk bevel zondt, om haaren *Penſionaris* Mr. FLORIS OEM VAN WYNGAARDEN, die het woord gevoerd, en ook in andere opzichten wat te yverig voor de oude voorrechten gepleit hadt, van zyn ambt te ontzetten, en binnen twaalf uuren de Stad te doen ruimen. Dit hard bevel werdt nagekomen. Onze Advokaat behieldt zedert beide zyne ambten. Men vindt hem in 't Jaar 1518, op het ſluiten van 't vervolg des beſtands, tuſſchen Koning, naderhand Keizer KAREL, en Hertog KAREL VAN GELDER. Hy overleed den 5 January 1525. Na hem werdt, op den 16 May des zelfden jaars, Mr. AERT VAN DER GOES, of AERT MAERTENS VAN DER GOES, van *Penſionaris* van *Delft* tot 's Lands Advokaat aangeſteld. Yverig heeft hy allezints 's Lands rechten voorgeſtaan, in eenen tyd, toen 'er naauwlyks iets dan last aan 't bedienen van hooge ambten vast was. Dikwils is hy naar *Mechelen* en *Bruſſel* ter dagvaart gereist, om 't belang van *Holland* te helpen bevorderen, ook dan als 't hem, door de on-

gemakken van 't weder en de zwakheid zyns lighaams, bezwaarlyk werdt toegelaaten. Hy zag den aanwas van 't gezag der Graaven met leedſchap, en kende van naby de ſtreeken der Landvoogden, Stadhouders en Hovelingen, die dikwils door geſchenken moesten bewoogen worden, om te doen 't gene ze van rechtswegen niet weigeren mogten. Oprecht en naauwkeurig was hy in het berekenen zyner daggelden en reiskosten: alle welke byzonderheden, benevens veele anderen, wy met zyne eigene aanteekeningen zouden bewyzen kunnen, indien ons beſtek zulks toeliet. Hy ſtierf den eerſten November des Jaars 1545; na dat hy, reeds in den aanvang des voorgaanden Jaars, afſtand van zyn ambt gedaan hadt. Zyn Zoon, Mr. ADRIAAN VAN DER GOES, werdt in zyne plaats, den 30 January 1544, tot Advokaat van *Holland* verkooren, en den 6 February daar aan volgende beëedigd. Hy beleefde de overdracht der Landen aan FILIPS DEN II, en zag de eerſte beginzels van de beroertens, die naderhand het gantſche Land deeden waagen. Ervaaren was hy in de Regten. Hy overleed den 5 November 1560. Eerst in 't Jaar 1562, werdt Mr. JAKOB VAN DEN EINDE verkooren, om hem in de bedieninge op te volgen. In den aanvang der Nederlandſche beroertens, haalde hy zich den haat van ALVA op den hals. In 't Jaar 1568, werdt hy, by BOSSU ten avondmaal genodigd zynde, van zyn Gastheer gevangen genomen en na *Bruſſel* gevoerd, alwaar hy, meer dan één jaar, in eenen verdrietigen kerker, geſleeten hebbende, van hartzeer overleedt, op den 12 Maart des Jaars 1569. Mr. PAULUS BUIS, *Penſionaris* van *Leiden*, werdt, eerst in 't Jaar 1572, tot Advokaat van *Holland* verkooren. Loffelyk heeft hy dit ambt bekleed. Een boezemvriend van WILLEM DEN I, Prins van *Oranje*, heeft hy, voor anderen geyverd, om hem tot Graaf van *Holland* te doen verheffen. Na 't ombrengen des Prinſen, verzogt hy, nog in 't Jaar 1584, zyn affcheid van de Staaten. Hy gaf voor, te onvrede te zyn, over de bekrompenheid van zyn berichtſchrift en wedde. Anderen meenden egter nadere redenen van zyne onlust in 't Advokaatſchap te weeten. Sedert kreeg hy zitting in den Raad van Staaten van wegen *Utrecht*, alwaar 't hem ook niet altyd naar wensch ging. Mr. JOHAN VAN OLDENBARNEVELD, *Penſionaris* der Stad *Rotterdam*, werdt, op den 5 Maart 1586, tot zynen opvolger benoemd. Hy heeft, door zy-

zyne voortreffelyke hoedanigheden, het ambt, 't welk hy bekleedde, nieuwen luister bygezet. Zo getrouw in 't raaden als onverwinnelyk van gemoed was hy, en al te braaf een voorſtander der Vaderlandſche Vryheid, om zyn leeven, ten loon zyner dienſten, op een Schavot te moeten verliezen. Men weet, hoe hy, die ſlegts den last zyner Meesteren, de Staaten van *Holland*, hadt opgevolgd, door onbevoegde Rechters veroirdeeld zynde, den 13 May des Jaars 1619, openlyk onthalsd is geworden. Mr. ANDRIES DE WIT hadt het ambt van Advokaat van *Holland*, al in den Jaare 1618, bekleed, terwyl BARNEVELD nog in hegtenis zat. Nu bleef hy zyn opvolger. Den 8 December des Jaars 1620, werdt hy Raadsheer in het Hof van *Holland*. Mr. ANTONY DUYK, gewoonlyk Raadheer in den Hoogen Raad, werdt, den 22 January des Jaars 1621, tot Raadpenſionaris aangeſteld. Hy ſtierf in 't Jaar 1629. Mr. ADRIAAN PAUW, Heer van *Heemſtede*, eerst *Penſionaris* van *Amſteldam*, en toen Raad en Rekenmeester der Domeinen van *Holland*, werdt, den 12 April des Jaars 1631, tot *Raad-Penſionaris* verkooren, voor eenen tyd van vyf jaaren. En ſchoon hy buiten *Amſteldam* metter woon vertrok, beloofden Burgemeesters egter ſchriftelyk, hem en zyne kinderen als ingebooren' poorters te zullen erkennen. Veel gezach hadt hy in de regeering, en daar by 't oor van den Stadhouder FREDRIK HENRIK. In 't Jaar 1634, werdt hy, tegen den zin *Holland*, en van *Amſteldam* in 't byzonder, in gezantſchap naar *Frankryk* gezonden, om den Koning, tot het verklaaren van den oorlog tegen *Spanjen*, te beweegen. De Stadhouder hadt hem en den Heer DE KNUIT, zynen Medegezant, byzondere berichten desaangaande medegegeeven. In zyn afwezen, zogt men te bewerken, dat hy van zyn ambt verſteeken bleef. Daar lag een beſluit, dat de Gezanten niet wederom komen mogten, dan na dat ze uitdrukkelyk verlof daar toe bekomen hadden. Dit verlof poogde men te doen achterblyven. PAUW, ziende waar 't om te doen ware, ontſloeg zich van zyn ambt van *Raad-Penſionaris*, in 't Jaar 1636, waar na hy ligtelyk verlof bekwam, om t'huiswaards te mogen keeren. Mr. JAKOB KATS, *Penſionaris* van *Dordrecht*, hadt, na den dood van den Heere DUIK, en by afwezigheid van den Heere PAUW, het ambt van *Raad-Penſionaris* reeds waargenomen; weshalven hem na dit ambt werdt opgedragen, genoegzaam met eenpaarige

ſtemmen; want eenigen hadden wel voorheenen tegen hem ingebracht, dat hy, een Zeeuw van geboorte zynde, niet bevoegd was om in *Holland* hooge ambten te bekleeden; doch deeze zwaarigheid was afgedaan. Men droeg hem nu 't ambt ook maar voor vyf jaaren op; doch die tyd werdt telkens verlengd. Met veel yver en trouwe, heeft hy die gewichtige bediening waargenomen tot in 't Jaar 1651; wanneer hy, het einde der groote Vergadering afgewagt hebbende, zyn afſcheid van de Staaten van *Holland*, op zyne ernſtige begeerte, bekomen heeft. Den zeven- en twintigſten September des gemelden Jaars, dag van zyn ontſlag, viel hy, in de Vergadering van *Holland*, op de kniën; eerst GOD, die hem, in zo moeijelyke en gevaarlyke bedieninge, bewaard hadt, voor zyne hulpe, en toen de Staaten, voor hunne gunst, met hartelyken ernst, bedankende. Mr. ADRIAAN PAUW, ten zelfden dage, voor de tweedemaal tot *Raad-Penſionaris*, verkooren zynde, liet zich bezwaarlyk, en niet dan onder zekere beſtemde voorwaarden, beweegen, om 't lastig ambt wederom te aanvaarden. Hy deedt den Eed op den vierden October; doch bleef maar weinig tyds in de bedieninge, alzo hy, op den een- en twintigſten February des Jaars 1653, overleedt. Mr. JOHAN DE WIT, *Penſionaris* van *Dordrecht*, werdt, op den 30 July daar aan volgende, tot zynen opvolger gekooren. Negentien jaaren lang, heeft hy 't ambt van *Raad-Penſionaris* bekleed. Zeer heeft hy, in zynen tyd, geyverd tegen de Stadhouderlyke regeering. Zyn hoofdoogmerk was, 't gezach der byzondere Staaten, vooral dat van *Holland*, ten hoogſten top op te vyzelen. Men beſchuldigt hem, dat hy, te zeer op 't bezuinigen van 's Lands Penningen geſteld, daar door gelegenheid gaf tot de ongelukken, die den Staat, in 't Jaar 1672, by gebrek aan krygsvolk en welverſterkte grensvestingen, overkwamen. Anderen, die dieper in de Staatsgeheimen meenen gezien te hebben, willen, dat de beoogde verheffing des Prinſen van *Oranje* de voornaame oirzaak van alle die rampen was. Wat 'er van zy, DE WIT hadt zich, in dien tyd, den haat van 't gemeen en van veele grooten, in zo verre, op den hals gehaald, dat hy goedvondt zich, op den 4 Augustus des Jaars 1672, van zyn *Raad-Penſionaris-ambt* te ontſlaan. Hoe hy, nevens zynen Broeder, den twintigſten der zelfde maand, dag op welken men, ter vergadering van *Holland*, nog beſlooten hadt, DE WITTEN te-

tegen allen overlast te beſchermen, van het Haagſch graauw zy omgebracht, is te bekend, om hier in 't byzonder gemeld te worden.

„ Zonder ons met eene verdere optelling der volgende *Raad-Penſionarisſen* op te houden, zullen wy liever tot eene byzondere beſchryving van het ambt van *Raad-Penſionaris* overgaan. Hy wordt, by meerderheid van de ſtemmen der Edelen en Steden, verkooren. Hy woont de aanzienlykſte Vergaderingen des Lands gewoonlyk by; als de Vergadering der Staaten van *Holland*, die der Gecommitteerde Raaden, de byzondere byéénkomſten van het Lid der Edelen, als hun byzondere *Penſionaris*, en de Vergadering der Algemeene Staaten. In de eerſte, heeft hy zyne plaats aan het laager einde van de tafel der Edelen. Hy ſtelt, met ontdekten hoofde, de zaaken voor, over welken men moet raadpleegen. De Leden der Vergadering hebben wel volkomen recht, om voorſlagen te doen; doch zy geeven 'er doorgaans den *Raad-Penſionaris* kennis van, die ze, in hunne plaats, voorſtelt. Hy neemt de ſtemmen op, en tracht de verſchillende gevoelens te vereenigen. Hy beſluit met de meerderheid, of met eenpaarige ſtemmen, daar eenpaarigheid vereischt wordt. Het groot Zegel van *Holland* wordt hem ook, op zyne beurt, toevertrouwd. Ook houdt hy onderhandelingen met uitheemſche Staatsdienaars, over alles wat den dienst der Landen betreft.

„ De natuur van dit wichtig ambt zal beter bevat konnen worden uit de jongſte *Inſtructie*, die, al na het ophouden der Stadhouderlyke Regeeringe, veranderd en vastgeſteld was, op den twaalfden September 1737, met eenige weinige veranderingen, wederom vernieuwd is. Zie *Reſolutie van Holland* 16 *February* 1737. Wy voegen den korten inhoud derzelve hier nevens', in welken wy de voornaamſte jongst gemaakte veranderingen, met eene Italiaanſche letter, geſteld hebben.

„ De *Raad-Penſionaris* moet ter goeder naame en faame ſtaan, van den Hervormden Godsdienst, en, behalven in de Nederlandſche, ten minſten in de Latynſche en Franſche, taalen ervaaren zyn. Hy mag geene ambten, of dienſten, behalven het *Raad-Penſionarisſchap*, binnen of buiten de Provincie van *Holland*, bedienen, ten ware die hem door de Staaten zelven waren opgedraagen. Hy moet zorg draagen, dat 's Lands voorrechten en gewoontens, de oppermacht der Staaten van *Holland* en

hunne tegenwoordige Regeeringsvorm in 't byzonder, ongeſchonden bewaard blyven: *en krygt hy immer kennis, dat 'er iets tegen worde ondernomen, hy moet het den Staaten terſtond aandienen; op dat 'er by tyds in voorzien worde.* Ook moet hy op het naarkomen der gemaakte Wetten, Staatsbeſluiten en Berichtſchriften, acht, en den Staaten kennis, geeven van 't gene 'er tegen misgaan wordt. In alle zaaken, die eenige ſtreeken, ſteden, dorpen of Collegien van *Holland* of andere Provincien betreffen, en ter vergaderinge van *Holland* overwoogen worden, is hy verplicht, eene volkomen' onzydigheid te bewaaren, zonder van eenigen derzelven belooningen of wedden te mogen trekken. De dagvaarden der Staaten moet hy, met de tegenwoordig zynde Leden, ten dage der beſchryvinge, waarneemen, op den derden dag *van elke gewoonlyke vergadering*, de openſtaande ambten in omvraage brengen, die dan ook, *overéénkomſtig met de Reſolutie van den* 20 *December* 1670, begeeven worden. Het Collegie der Gecommitteerde Raaden en de Vergadering der Algemeene Staaten moet door hem, zonder merkelyk belet, worden bygewoond. Hier heeft hy ſlegts eene raadgeevende ſtem. Valt 'er, ter Generaliteit, iets voor, waar op, zyns oirdeels, de Staaten van *Holland* behooren beſchreeven te worden, dan moet hy 'er den Gecommitteerden Raaden kennis van geeven, en derzelver bevelen, 't zy tot het beſchryven der Staaten op eenige buitengewoone punten, of in eenige andere punten, naarkomen. Hy moet, des morgens en des namiddags, *ter bekwaamer uure*, eenen aanvang van de Staaten-Vergadering maaken; trachtende tydelyk de Generaliteits-Vergadering by te woonen, om aldaar de zaaken, ten voordeele der Vereenigde Landen in 't algemeen, en van *Holland* in 't byzonder, te helpen beſtieren. Ook moet hy zich by tyds in de Vergadering der Gecommitteerde Raaden vervoegen, om van hun te verneemen, wat zy noodig oirdeelen ter Vergadering van *Holland* in overweeging te brengen. De *Raad-Penſionaris* moet zyne voorſlagen, ten dienst van den Lande, zo zoeken te beleiden, dat, in elke zitting, de zaaken, in omvraage zynde, ten beſluite mogen worden gebracht. De voorſtellen gedaan zynde, moet hy den Edelen en Steden daar op hun gevoelen laaten verklaaren, zonder iemant in de reden te vallen, of zyn eigen gevoelen tusſchen beide te zeggen, ten ware zulks uitdrukkelyk begeerd, of tot on-

der-

derrechting der Leden uit voorgaande Staatsbesluiten, of om andere redenen, by hem noodig geoirdeeld wierdt. De stemmen door hem opgenomen zynde, moet hy 't gevoelen der meerderheid verklaaren; en vooral in zaaken van gewigt de Leden tot de meeste eenpaarigheid zoeken te brengen. In zaaken, waarin duidelyk overstemming plaats heeft, moet hy met de meerderheid besluiten. Tot bekorting der onderhandelingen, moet de *Raadpensionaris* de Leden beschaidelyk vermaanen, hunne meeningen kort en beknopt voor te stellen. Hy mag, *zo anders de natuur der zaake of 's Lands dienst zulks vereischt*, aan niemand, dan aan de afgevaardigde Leden, openbaaren, welke byzondere gevoelens en redenen ter Vergadering voorgesteld zyn. Ook moet hy alles geheim houden, waarvan 't openbaaren nadeel zou doen, of waar omtrent 't geheim bevolen is. De *Pensionaris* moet, in elke byéénkomst, *de gewichtigste zaaken, of zulken, daar de meeste haast by is, eerst ter hand neemen*, onder welken zulken, die de geldmiddelen betreffen, begreepen zyn. By hervatting over die punten handelende, moet hy zich alleenlyk tot zulken onder de Leden richten, die zwaarigheid gemaakt hebben; zonder eene algemeene omvraage te doen, ten ware hy daar voor byzondere redenen hadt. De *Raad-Pensionaris* moet een register van alle de Resolutien houden, en in het uitbreiden derzelven kort en klaar zyn. Van de Leden, welken zwaarigheid gemaakt hebben, moet hy byzondere aanteekeningen houden. Voorts moet hy alle gewichtige Staatshandelingen zelv' uitbreiden, *of ten minsten de uitbreiding derzelven, door zynen Commis gedaan zynde, naarzien*, en 'er den konten inhoud boven stellen. Hy moet zorg draagen, dat, alle morgens, de Resolutien van den voorgaanden dag, en die van Zaturdag, des Dingsdags daar aan volgende, herzien worden; ten ware dezelven terstond moesten worden uitgevoerd. De Resolutien *van gewigt*, den laatsten dag van elke Vergadering genomen, moeten, door den *Raad-Pensionaris*, ten minsten kortelyk, op 't papier gebragt en der Vergadering voorgeleezen worden, op dat dezelven terstond als vastgesteld zouden konnen worden uitgegeeven. De *Apostillen* en *Appointementen* op de gewoonlyke verzoekschriften moeten, beide door den *Raad-Pensionaris* en den Secretaris, herzien worden. De Resolutien herzien zynde, moet van dezelven, *zonder tydverzuim*, den Secretaris der Staaten van *Holland* een wel

geſchreeven afſchrift behandigd worden, op dat de Leden der Vergadering en de Gecommitteerde Raaden terſtond van behoorlyke uittrekzels zouden konnen gediend worden. Alle boeken, ſtukken, brieven en papieren, het gemeene Land betreffende en den *Raad-Penſionaris* in handen komende, moeten, door hem, op een net Register en Bladwyzer worden gebragt. Voorts moet hy zulke ſtukken, waar op geene verdere Reſolutien ſtaan te vallen, jaarlyks *ter Charter-Kamer van hunne Ed. Groot Mog. doen overbrengen.* Eenige Leden der Vergaderinge tot byzondere overweegingen gemachtigd zynde, moet de *Raad-Penſionaris* bezorgen, dat het eerſte Lid in de *Commisſie*, des daags na het neemen der Reſolutie daar toe, de *Acte Commisſoriaal* worde behandigd. Hy moet ook bezorgen, dat 'er een lyst van deeze Commisſien gehouden worde, nevens aanteekening der zaaken, welken, by eenige Leden, opgehouden of overgenomen zyn. Eens ter weeke, indien zulks, zonder merkelyke verhindering der openbaare overweegingen, geſchieden kan, moet hy den eerſten Leden in elke Commisſie, en allen die eenige zaaken overgenomen of opgehouden hebben, tot het afdoen der hangende zaaken, opentlyk en ernſtelyk vermaanen. De *Raad-Penſionaris* moet, zo lang 'er geene Vergadering der Staaten is, het Collegie der Gecommitteerde Raaden, en zo veel mooglyk ook de pleitgedingen voor het zelve, dagelyks bywoonen. Ook moet hy, nevens de Heeren uit de Gecommitteerde Raaden, wier beurt het zyn zal, zich, des morgens, ter Generaliteit vinden laaten. In het begin van elke Vergadering van *Holland*, moet hy verſlag doen van het geene, zedert het ſcheiden der jongſte Vergadering, van gewigt is voorgevallen, zo wel in het Collegie der Gecommitteerde Raaden als ter Generaliteit. Alle brieven, aan de Staaten of Gecommitteerde Raaden gericht, en den Staat van den Lande betreffende, *ook alle Verzoekſchriften*, moet hy, by de eerſte gelegenheid, voortbrengen, zonder eenigen te mogen achterhouden. De *Raad-Penſionaris* moet ook briefwisſeling houden met de buitenlandſche Dienaars van den Staat, en dezelven, tot uitwerkinge van het oogmerk der Regeeringe, bekwaam maaken. Doch zo hy ooit eenige tedere punten te handelen heeft, moet hy den Staaten, indien dezelven vergaderd zyn, of anders den Gecommitteerden Raaden, daar van kennis geeven; in 't laatſte geval daar by beſcheidende de Heeren uit

het

het Noorder-Kwartier, ter Generaliteit afgevaardigd. Ook moet hy de *Minuuten* der brieven, welken hy afzendt, bewaaren. De *Raad-Penſionaris* moet, by gelegenheid, den buitenlandſchen Staatsdienaaren kennis geeven van alles wat hy oirdeelt hun aangenaam te zyn, of betrekking tot hunne Meesters te hebben, mids dat het hun met dienst, immers zonder ondienst van den Staat, kan medegedeeld worden. Van 't gewichtige dat hy uit hun verneemt, moet hy opening doen aan de Staaten, of aan de Gecommitteerde Raaden, en de Afgevaardigden ter Generaliteit, van wegen het Noorder-Kwartier. Van tyd tot tyd, moet hy ook onderzoek doen op den ſtaat der geldmiddelen van *Holland*, om deswegen, by den aanvang van elke Vergadering, verſlag te konnen doen; doch met het beſtieren en uitgeeven der geldmiddelen moet hy de Gecommitteerde Raaden geheellyk geworden laaten; die hy alleenlyk, des verzogt zynde, *of de Staat der Geldmiddelen zulks vorderende*, gehouden is van zynen raad te dienen. Den *Raad-Penſionaris* is op den Eed verbooden, zich met het verkiezen van Ambtenaaren of Regeeringsperſoonen te bekommeren: zelfs mag hy niemand den Staaten, of derzelver Afgevaardigden ter Generaliteit, opentlyk of bedektelyk, tot bekominge van eenig ambt, aanbeveelen; zyne naaste vrienden, tot broeders en zusters kinderen ingeſlooten, alleenlyk uitgezonderd. *Doch hy mag egter voor dezelven geen comptabel ambt verzoeken.* Over alle anderen, welken, tot bekoming van eenig ambt, voorgeſlaagen worden, ſtaat het hem ondertusſchen vry, des verzogt zynde, of *wanneer hy oirdeelt, dat 's Lands dienst zulks vereischt*, zyn gevoelen te uiten. De Commisſien en Reizen, den *Raad-Penſionaris* door de Staaten opgelegd, moeten van hem getrouwelyk achtervolgd worden. Hy moet zyne vaste woonplaatze in den *Haage* houden, en mag, zonder verlof der Gecommitteerde Raaden, daar buiten niet vernagten, en niet buiten de *Vereenigde Nederlanden*, dan met verlof van de Staaten zelven. Alle de gemelde punten moeten door den *Raad-Penſionaris* bezwooren worden; die ook, onder Eede, belooven moet, van niemand eenige giften, by beſchreeven rechten verbooden, te zullen ontvangen, zelfs geene geoirlofde geſchenken, hoe gering ook, wanneer hy weet, dat de ſchenker iets by de Staaten, of derzelver Gecommitteerde Raaden, te verrichten heeft. *Van zyne naaste vrienden*

alleen mag hy eenige kleinigheden van vrugten of vangst, die terſtond gebruikt worden, ter ſchenk ontvangen; doch niet als zy iets by de Hooge Collegien te verrichten hebben. Ook moet hy zorg draagen, dat zyn Commis en Klerken geene giften, zelfs geene eetbaare ſpyze of drank, aanneemen. Voor eene jaarlykſche wedde, wordt den *Raad-Penſionaris*, uit 's Lands gemeene middelen, toegelegd zesduizend guldens, van welke ſomme alle drie maanden een vierde gedeelte betaald wordt. Behalven deeze zesduizend guldens, in de Inſtructie gemeld, is de wedde van den *Raad-Penſionaris* nog met zesduizend guldens verhoogd. Zie *Groot Plakaatboek*, *V. Deel*, *bl.* 91. De *Raad-Penſionaris* DE WITT genoot niet meer dan drieduizend guldens in 't Jaar. Zie *Reſolut. van Conſid. ten tyde van* DE WITT, *bl.* 822. En op dat wy hier ook de oude wedde van 's Lands Advokaaten byvoegen; de Advocaat ABRT VAN DER GOES trok jaarlyks vierhonderd Rinsguldens. Zie zyn *Register der Dagv. van Holland*, *bl.* 42. Hoe hy zyne daggelden en reiskosten rekende, blykt uit deeze zyne eigene woorden: *bladz.* 8. Item deſe Dagvaert hebbe ick geuacceert / zoe tot Bruſſel en Mechelen / ſichtent den 17 February [1525] totten eerſten Aprillis beide inclus / makende 49 dagen. *bladz.* 10. Ick hadde betaelt den Clercken Wyn twee Carolus guldens / ende Duytwyck noch nae een goude Crone / facit vier Carolus guldens / ende te vooren an beſloten Brieven an LUBECK negentien Stuyvers / ſomma t'ſamen vyf Rinsguldens drie Stuyvers / behalven myn Vacatien / die beloopen drie en ſeventich Rinsguldens / ſommarum acht en ſeventich Rinsguldens dertien Stuyvers. *bladz.* 241. Ick ben t'huyſs gecommen den 7 Martii ende ick reyſde weyt den 9 February [1536] / makende acht en twintich gheheele dagen / maer alzoe ick extraordinaris coſten van ouer eyſch en by nagte te eyzen / hebbe gehadt / [want ick / hadt hy even te vooren [*bl.* 239] gezeid, de wagen om groot geld hyuren moeſte] zoe hebbe ick in myne Rekeninge geſtelt drie en dertich dagen / want de Procureur Generael ende Mr. GELEIN, die van 't Raedtswegen in deſen tydt tot Bruſſel zyn geweeſt / veel meer dagen geſtelt hebben dan duyt geweeſt / om dat zy in pericle als ick ouer eyſch zyn gereiſt. Al te gering, voorwaar, waren de voordeelen, eertyds aan dit gewichtig ambt vast; zo dat de *Raad-Penſionaris* KATS met recht zeggen mogt:

„De

„ De zegen die my GODT, in tydelycke saaken,
„ Heeft eertyts toegevoegt, en dikmaal laten smaacken,
„ Quam niet uyt eenig Ambt dat ik eens hadt bekleedt,
„ De loon daar toe gestelt en was niet al te breet.
Twee en tachtig jarig Leven, bl. 204.

„ De dienst van den *Raad-Pensionaris* eindigt met de vyf jaaren, na verloop van welken men over de verkiezing van eenen nieuwen moet raadpleegen, ten ware verre de meeste stemmen goedvonden, deezen, op dezelfde Instructie, wederom aan te neemen; wanneer hy dezelve, na dat ze op nieuws vastgesteld is, ook wederom beëedigen moet. Hy heeft, geduurende zynen dienst, rang na de byzondere Leden der Staaten, en na de Gecommitteerde Raaden. Zo hy zyn ambt niet blyft bedienen, mag hy, zonder verlof der Staaten van *Holland*, zich niet in dienst begeeven van eenige andere Staaten, buiten de Provincie. *Groot Plakaatboek, V Deel, bl.* 91. De *Raad-Pensionaris* heeft eenen Commis, en eenige Klerken, onder zich."

Romeinsche Geschiedenissen door M. STUART. *Met Kaarten en Plaaten. Tweede Deel. Behelzende de Geschiedenis van het Gemeenebest, van deszelfs Vestiging tot aan den Ondergang der Fabiën. Te Utrecht, by* B. Wild en J. Altheer, 1793. 562 *bl. in gr.* 8*vo.*

Genoeg hebben wy, by de Aankondiging van het Eerste Deel (*) deezes belangryken oorspronglyken Werks van den Eerw. STUART, die zints zyne Standplaats, als Leeraar onder de *Remonstranten* te *Utrecht*, voor die van *Amsterdam*, by diezelfde Gezindheid, verwisseld heeft, gezegd, om onze Leezers van des Schryvers wydstrekkend en alle goedkeuring verdienend plan te onderrigten; hem den aanleg te doen weeten van eenen Letterarbeid, die, reeds by den aanvang zelve, zyn Eerw. met Letteeere bekroond heeft. Onze wensch, toen uitgeboezemd, dat een goed vertier mogt uitwyzen, dat het den *Nederlander* aan geen smaak mogt ontbreeken, is, zo als wy van goeder hand vernomen hebben, vervuld.

Het

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 't Jaar 1793, I D. bl. 304.

Het Tweede Deel dat thans, te onzer beſchouwinge, voor ons ligt, houdt de welverdiende agting van den Eerw. STUART ſtaande, in het beſchryven des Tydvaks op den Tytel uitgedrukt, en waarvan het overzigt, met het begin des *Eerſten Hoofdſtuks* van het *Tweede Boek*, deeze ſchets geeft: „ Thans opent de Geſchiedenis van *Rome* een geheel nieuw tooneel voor deszelfs beoefenaar. Het gemaatigd Koninglyk gezag, het welk langzaamerhand tot een eenhoofdig beſtuur overging, en ten laatſten in de willekeurigſte overheerſching eens dwingelands ontaardde, is vernietigd; *Rome* is in een Gemeenebest hervormd. —— Geene Wysgeerige volmaaktheid van Regeeringsvorm vond echter ooit een weezenlyk beſtaan in deezen Staat, hoewel die, van dit tydperk af tot aan de vestiging des Keizerlyken Gezags, telkens van gemeenebestbeſtuur veranderde. —— Nu zal zich *Rome* onder de gemaatigdſte *Ariſtocratie* vertoonen, welke 's Volks belangen zorgvuldig in 't oog houdt, en trouwhartig bevordert. Welhaast zullen de Grooten zich alleen verheffen op de onderdrukking des Volks, en, door hun willekeurig, eigenbaatig, en ongevoelig Staatsbeſtuur, de onderdrukte menigte nog tydig genoeg wekken uit den gevaarlykſten ſlaap, waarin zy haare geheiligſte rechten als menſchen en burgers anders zoude verſluimerd hebben. Daar op vindt het Volk deszelfs voorſpraaken, bedingt de onſchendbaarheid hunner dierbaarſte belangen, en ſtelt uit deszelfs midden de wachters, beſchermers en voorvechters, hunner rechten aan. Lang hangt daar naa de balans tusſchen de Grooten en de menigte door dit billyk tegenwigt in den evenaar, zomtyds ſlaat hy tot deeze of naar geene zyde over; doch meestal vindt hy het gelukkig evenwigt; tot dat eene overdreevene volkszucht het zelve geheel verbreekt, en eene ongelukkige regeeringloosheid, het gevolg van de heerschzugt van allen, de teugels des bewinds, na verſcheide gelukkige eeuwen, los laat hangen voor den eerſten ſtoutmoedigen verweldiger die dezelven ſlechts op durft vatten.

„ Niet alléén binnen *Rome*, maar ook buiten deszelfs grondgebied, is alles van gedaante veranderd. Met de verbanning van TARQUINIUS mogt de Stad zich van inwendige overheerſching verlost rekenen, zy zag zich tevens van haare bondgenooten verlaaten, en van haare oude vyanden omringd. Alle verbonden waren meer ten voordeele der Koningen, en op derzelver naam, dan voor

den

den Staat aangegaan. De veelvuldige overwinningen der nabuurige Volken hadden meer den luister van een zegepraalend Vorst, dan de wezenlyke macht of het grondgebied des *Romeinſchen* Ryks, vermeerderd. Met de vernietiging des Koninglyken gezags, ſcheen *Rome* thans allen luister in het oog haarer nabuuren te verliezen, en alle bondgenootſchap verbroken, welke met anderen op 's Vorſten naam was aangegaan. Andermaal bevondt zich dus deeze Stad, welke reeds geheele Volken voor haar uitgebreid gezag deedt bukken, tot denzelfden hulploozen ſtand van buiten gebragt, waar in zy by haare eerſte grondvestiging geweest was. Haare inwendige vergrooting, en de vyftigvoudige verdubbeling van haare eerſte talrykheid, ſtelden haar echter nu beter in ſtaat, om de aanvallen op haare onafhangelykheid af te weeren, en het verlies van haar vermogen onder haare nabuuren eerlang met verdubbelde vergoeding weder in te haalen. —— Zo wel van buiten als van binnen belooft *Rome's* geſchiedenis ons in dit Boek de allerbelangrykſte tafereelen, waarin een oplettend oog de ſpreekendſte overeenkomſten vinden zal met alle de Staatkundige gebeurtenisſen van zynen tegenwoordigen tyd."

Aan deeze opgehangen Schets beantwoordt het tegenwoordig Deel, en zet de laatst aangeweeze omſtandigheid aan de leezing eene verdubbelde aangenaamheid by. Het zou ons gemaklyk vallen deeze overeenkomſten op te zamelen; doch wy willen den Leezer hierin niet voorkomen. Voor tegenwoordig vergenoegen wy ons om de Characterbeelden van eenige Mannen, door den Heer STUART gelukkig getroffen, voor zyn oog op te hangen.

Allereerst doet zich BRUTUS voor: „ BRUTUS hadt in weinige maanden meer gedaan, dan de grootſte mannen geduurende geheel hun leeven. Hy hadt zyn Vaderland vry gemaakt van het ſlaafſche juk; hy hadt deszelfs vryheid vaſt gelegd in het bloed zyner Zoonen, en was zelf geſneuveld in den ſtryd tegen een der dwingelanden. In het beſtuur van één jaar hadt zyn verſtand en hart zyne naagedagtenis den eerſten rang waardig gemaakt onder de burgerhelden van vroege en laatere eeuwen. Zyn Character was ongetwyfeld hevig, onſtuimig, alles verweldigend; doch juist daar door was hy ten hervormer geſchikt van den *Romeinſchen* Staat. *Rome* hieldt nimmer op, ook in de tyden eener ſlaafſche on-

RAAD-PENSIONARIS, dat letterlyk betekent *Loontrekkend Raadsman*, is eene waardigheid in de Provincie van *Holland*, die maar voor vyf jaaren wordt begeeven; doch men is doorgaans gewoon dien tyd te verlangen. Lastiger noch gewichtiger ambt is 'er niet in 't gantſche Land. Ten tyde der Nederlandſche Vorſten uit den Huize van *Oostenryk*, was hy, dien men nu *Raadpenſionaris* heet, en toen *Advokaat van Holland* noemde, de Voorſtander der gemeene Vryheid. Uitſteekend was en bleef dit ambt, zo door de gevaaren, die het in hagchelyke tyden altoos verzelden, als door het gezag, 't welk het den Ambtenaar byzette: *Is (Hollandiæ Advocatus) principum temporibus vox erat publicæ libertatis, utque tunc periculis, ita mutata republica auctoritate præcipuus, in Conventu Ordinum & delegatorum Conſeſſu exquirit ſententias, præit ſuadendo, componit, diſſidentes.* H. GROTII *Annal. Libr. V. p.* 109. Lust het den Leezer het ambt van *Raadpenſionaris*, deszelfs gewicht en gevaar, met de woorden van eenen *Raadpenſionaris* zelven, beſchreeven te zien; zie hier hoe 'er de Ridder JAKOB KATS van zinge, in zyn *twee en tachtig jarig Leven*, den vyfden druk, 1721, *bl.* 167.

„ De Staat gaf my de magt om voor te mogen ſtellen,
„ En op den Landdag zelfs de Stemmen op te tellen,
„ En na dat yeder Lidt zyn reden hadt geuyt,
„ Ten dienſte van het Land, te maaken het beſluyt.

Bl. 169.

„ Een ampt van deſen aart is vol geſtaâge ſorgen,
„ Vol aanſpraaks, vol gewoels, ook in den vroegen morgen;
„ Dit vond ik aldermeest, wanneer men aan den Staat
„ Al wat tot vrede dient moest brengen in beraat.
„ Wat vond ik daar, een ſwier van ongebaande wegen,
„ Waar door men ſtont te gaan, al was het ongelegen?
„ Hier was een driftig zant, en daar een harde klip,
„ En dickmaals rees 'er ſtorm te midden in het Schip.

„ Myn God heeft my behoed wanneer het qualik ging,
„ En als ſchier aan een draat myn ſtaat en weſen hing.

„ Wie heeft voor mynen tyt, wie heeft 'er vast gegaan,
„ Op ſoo een krockig ys, en ſoo een gladden baan?

Bl.

Bl. 172,

„ Ik most op deſen ſtroom met grooten aandagt zeylen,
„ Want op een harde kust daar moet men dikmaal peylen,
„ Al wie bezyden af ging treeden aan de ree
„ Die gaf zyn ſwacken voet ten beſten aan de zee,
„ De winden blieſen hart en maackten groote baren,
„ En by my was 'er noyt ſoo hollen zee bevaren:
„ Maar noch ik kwam 'er uyt, doch door myn wysheyt niet,
„ 't Was Godes Vadergunst die my ten besten riedt.

„ De noodzaakelykheid die 'er was, om 's Lands rechten en vryheden voor de overmagt der Oostenrykſche Vorſten te bewaaren, deed den Staaten waarſchynlyk, kort voor den aanvang der Regeering van Graaf KAREL VAN OOSTENRYK, naderhand Keizer KAREL DEN V, beſluiten om eenen Advokaat van *Holland* aan te ſtellen. Zy verkooren hier toe, vermoedelyk voor de eerſte reize, omtrent den Jaare 1510, Mr. ALBRECHT VAN LOO, eenen Raadsheer des Hofs van den Graave. 't Schynt dat zy deezen het ambt van Advokaat hebben opgedraagen, om, door hem, zo veel te meer ingang by den Graave te vinden. Men vindt, dat die van *Dordrecht*, in 't Jaar 1518, te *Bruſſel* ſtaande hielden, dat de twee gemelde ambten niet te gelyk door éénen perſoon bekleed mogten worden, 't welk den Graave dermaaten vertoornde, dat hy der Regeering van *Dordrecht* ſchriftelyk bevel zondt, om haaren *Penſionaris* Mr. FLORIS OEM VAN WYNGAARDEN, die het woord gevoerd, en ook in andere opzichten wat te yverig voor de oude voorrechten gepleit hadt, van zyn ambt te ontzetten, en binnen twaalf uuren de Stad te doen ruimen. Dit hard bevel werdt nagekomen. Onze Advokaat behieldt zedert beide zyne ambten. Men vindt hem in 't Jaar 1518, op het ſluiten van 't vervolg des beſtands, tuſſchen Koning, naderhand Keizer KAREL, en Hertog KAREL VAN GELDER. Hy overleed den 5 January 1525. Na hem werdt, op den 16 May des zelfden jaars, Mr. AERT VAN DER GOES, of AERT MAERTENS VAN DER GOES, van *Penſionaris* van *Delft* tot 's Lands Advokaat aangeſteld. Yverig heeft hy allezints 's Lands rechten voorgeſtaan, in eenen tyd, toen 'er naauwlyks iets dan last aan 't bedienen van hooge ambten vast was. Dikwils is hy naar *Mechelen* en *Bruſſel* ter dagvaart gereist, om 't belang van *Holland* te helpen bevorderen, ook dan als 't hem, door de on-

onderwerping, zyne nagedagtenis heilig te houden, welke in deeze dagen nog, door alle de Beminnaars der Vryheid en Voorſtanders van de rechten van den Burger, dankbaar geëerbiedigd wordt."

Uitvoeriger ſchetst hy ons den *Volksvriend* POPLICOLA: „ In hem verloor de Vryheid haaren bekwaamen en dapperen Voorvegter; de Raad deszelfs ſchranderſten en eerlykſten Staatsman; het Gemeenebest den gemaatigden, wyzen Wetgeever; het Volk deszelfs belangloosten Begunſtiger; zyne Kinderen den braafſten Vader; en eene geheele reeks van Maatſchappelyke deugden derzelver ſpreekendst Voorbeeld. — Geene Eerzucht deed hem ooit het onbepaaldst vertrouwen misbruiken. Door hem viermaalen in een zo kort tydsbeſtek de hoogſte waardigheid in het Gemeenebest op te draagen, waagde de Vryheid niets. — De Raad, misnoegd over zyn Volkbelievend beſtuur, het geen hem aller harten toeëigende, mogt zomtyds zyne grootheid willen krenken, hy was verheven boven de aanvallen van den nyd, en kende de wraakzucht niet. — Geene baatzugt was onder den ſchyn van edelmoedigheid de dryfveer zyner daaden. Hy, die 's Dwingelands goederen ten buit aan het Volk gaf; die telkens het beſchik over alle de uitgaven en inkomſten des lands hadt; die tweemaal zegepraalend zyn verrykt Leger binnen *Rome* wederbragt; die dus alle middelen bezat, om zich, zonder eenig verwyt, met ſchatten te verryken, ſtierf zo arm aan eigen bezittingen als ryk aan goede werken. — Alle zyne grondbeginzelen hadden geen enkel beſchouwende verdienſten; maar werden geleerd en bevestigd door zyn eigen leeven, het geen wy door niet eenen trek hebben misvormd gevonden, en waaraan wy, na alle die veredeling, welke de Godsdienst aan onze begrippen van Deugd heeft geſchonken, nog eerbiedig de hulde bewyzen, zo wel van ons verſtand als van hart."

Hulde aan de Waarheid en Regt te doen is de taak eens Geſchiedboekers; deeze volvoert de Heer STUART, als hy ons TARQUINIUS SUPERBUS dus voor oogen ſchildert: „ Wy, die TARQUINIUS in zynen voorſpoed, zo wel als in zynen tegenſpoed, onpartydiger beſchouwd hebben dan de *Romeinen*, by wien zyn Naam alleen gehaat was, ooit wilden of konden doen, kunnen niet nalaaten, by het opmaaken van zyn Character, deszelfs uitſtreekende bekwaamheden, ſchrander beleid, en onvermoeid ge-

geduld tot het bereiken zyner oogmerken, met verwondering te erkennen. In zynen voorſpoed bedacht, voorzag en wapende hy zich reeds tegen zynen val. Zyn tegenſpoed benam hem zynen moed geenzins, en deedt zyne bekwaamheden, zo al min gelukkig, zeker niet zonder lof uitſchitteren. Een Man toch, die, beroofd van kroon en van vermogen, overal aan zyne machtige tegenſtreevers vyanden kan verwekken; die de banden van het naauwſte bondgenootſchap kan doen breeken, om zyne verlooren zaak byſtand te bieden; die zich aan het hoofd van talryke Legers weet te dringen, en met dezelven meer dan eens zyne vyanden tot het uiterſte brengen kan; die, in eenen afgeleefden ouderdom, nog geheele Volken, zelfs tegen hunnen zin, tot zyne oogmerken en onderhandelingen weet te dringen, en in het veld met onverſchrokken moed den dood voor hem te gemoet doet gaan; wiens beleid geheele Legers beſtuurt; wiens tegenwoordigheid de ſlagorden aanvuurt; wiens zwakke hand den bekwaamſten vyand durft aanvallen; en wiens geest, tot aan deszelfs jongſten ſnik, vreeslyk voor zyne overwinnaars is; —— zulk een Man bezat toch vermogens, welken men bejammeren moet het deel van eenen Vorst geweest te zyn, die dezelven alleen tot zyne eigen grootheid en willekeurig gezag dienstbaar hieldt. —— Zulke bekwaamheden, tot heil des Volks aangelegd, hadden zyne alleenheerſching tot een zegen des Lands gemaakt, daar zy nu alleen den zegepraal der Vryheid vergrootten over den bekwaamſten Dwingeland. —— De uitgelaaten vreugde van den Raad, over de tyding van den dood van TARQUINIUS, ſtaat borg voor het recht, welk wy hier aan zyne vermogens gedaan hebben."

Een tweede POPLICOLA komt ons te vooren in MENENIUS AGRIPPA, wien het Volk als een Vader beminde en vereerde: „ Zyn Zegepraal over de *Sabynen* mogt zynen naam in de Gedenkſtukken van *Rome's* heerschzugt vereeuwigen; zyne bevrediging van den Raad en het Volk richtte zyner naagedachtenis eene bevalliger eerzuil op in het dankbaar hart van duizende Nakomelingen, voor wien de erkenning van hunne Rechten, als waardige medeleden van den Staat, een duurzaamer zegen bleef. Aan den vereeuwigden POPLICOLA in gevoelens gelyk, vereerde de armoede, waar in hy ſtierf, even zeer zyne belanglooze Vaderlandsliefde. Zyne geringe nalaatenſchap vergunde geen uitvaart aan den rang geëven-

te-

redigd, dien hy in 't Gemeenebest bekleed hadt. De Voogden zyner Kinderen zouden hem daarom als een gemeen man doen begraaven hebben; doch dit leedt de dankbaare menigte niet. De Gemeensmannen riepen het Volk byeen, hielden openlyk eene lofrede over den waardigen Volksvriend, en ſtelden elk eene vrywillige toelaage voor, om door eene luisterryke uitvaart het verwyt van ondankbaarheid jegens den verdienstlykſten Burger te ontgaan."

CORIOLANUS, door een omgekogte bende verraadlyk vermoord, terwyl hy bezig was met zich redenvoerende te verdeedigen, werd regt gedaan door de *Volſcers*. De meeste Leden der algemeene Vergaderinge gaven over dit ſnood bedryf hun hoogſte misnoegen te kennen. Het voorafgaand oproerig geſchreeuw: *Vermoord den Schelm! Stenigt hem!* hadt hun verbaasd, en de onmiddelyke geweldige aanval in eene verwarring gebragt, waar uit niemand zich ter verdeediging van MARCIUS ſpoedig genoeg hadt kunnen redden. —— „ Men zag, vervolgt de Heer STUART, eenpaarig den val van deezen Held, wien de dood op het ſlachtveld ſcheen te vreezen, met een diepgetroffen hart aan. Zy zelven, die zyn gedrag veroordeeld zouden hebben, weerhielden hunne traanen by zyn Lyk niet, welks veelvuldige verraaderlyke wonden in hunne oogen de eeuwige tekenen der ondankbaare ſchelmſche lafhartigheid hunner Natie zouden blyven. Om dien ſchandvlek voor de eer des Volks af te wisſchen, beſloot men de vervolging der moordenaars.

„ Allen, die onder hem gediend en overwonnen hadden, waren woedend over zulk een dood van hunnen Veldheer, en wilden aan deszelfs Lyk den eerbied bewyzen, dien zyne nagedagtenis in hun dankbaar hart immer behouden zou, door alles gewillig zamen te brengen, wat 'er tot eene aanzienlyke uitvaart van CORIOLANUS kon vereischt worden. — Deszelfs Lyk werd in een prachtig Veldheers gewaad op een praalbed ten toon gelegd, en, op de ſchouders van jonge aanzienlyke Oorlogshelden, naar de kostbaare houtmyt gedraagen. Voor dit zielloos overſchot ging een lange trein met alle de kenmerken en gedenktekenen zyner veelvuldige overwinningen en veroveringen; agter het zelve volgde byna het geheele Volk, wiens eenpaarige traanen de onpartydigſte getuigen van zyne voorbeeldlooze verdienſten voor de *Volſcers* waren. Na dat elk het eerbiedwekkend Lyk nogmaal beſchouwd, en zich naauwlyks aan dit gezigt hadt kunnen verzadigen,

werd

werd de brandſtapel ontſtooken, waar op men 't nu gelegd hadt. Al wat de weelde en pracht toen nog had kunnen uitvinden, om de laatſte eer aan Bevelhebbers en Vorſten luisterryk en kostbaar te maaken, werd hier ryklyk aan de vlammende houtmyt verkwist. Zy, die het jongſte gedrag van MARCIUS, om deszelfs edele beginzelen, geduldigd hadden, bleeven by het overſchot van hunnen Vriend, tot dat het vuur alles verteerd, en alleen de beenderen overgelaaten hadt. Deeze overblyfzelen werden voords met de zorgvuldigheid van naauwe Bloedverwanten uit de asſche opgezogt, verzameld, en onder een hooge en prachtige grafzuil begraaven, welker vercierſelen den nakomeling herinnerden aan den grootſten Krygsheld van deszelfs tyd (*).

„ *Rome*, welk weinig reden had om eenen vyand te vereeren of te betreuren, die zyn eigen Vaderland op den rand des verderfs gebragt, en de traanen van eenige Vrouwen hooger hadt geacht, dan de aanzienlykſte en eerwaardigſte Afgezanten van den Staat, liet het ſlechts de Vrouwen toe om over den dood van CORIOLANUS, als over het verlies van eenen Vader, Zoon, of Echtgenoot; tien maanden rouw te draagen. Zyne naagedachtenis werd echter vereeuwigd in de *Romeinſche* Geſchiedenisſen; ten tyde van DIONYSIUS, en dus vyf eeuwen naa zynen dood, ſprak men nog van CORIOLANUS, en de Krygshaftigheid van zyn Character wischte byna ten

eer

(*) Schoon wy in deeze Aankondiging alle andere Aanhalingen des Schryvers hebben overgeſlaagen, kunnen wy niet voorby deeze te plaatzen: „ DION. HAL. Lib. VIII. p. 598. PLUT. in CORIOL. p. 233. — LIVIUS (L. II. c. 40.) ſchynt meer, geloof geſlaagen te hebben aan het verhaal van den oudſten *Romeinſchen* Geſchiedſchryver FABIUS, volgens wien CORIOLANUS tot eenen hoogen ouderdom in ballingſchap geleefd, en menigmaal gezegd zou hebben, dat zulk een toeſtand dubbeld ellendig voor eenen grysaard was. — CICERO zegt, dat men meende, dat hy zichzelven om het leeven zou gebragt hebben, om de woede der *Volſcers* over zynen aftocht te ontkomen; maar ſchynt zelf dit verhaal voor een vercierſel der Geſchiedſchryvers te houden, om eene volkomen gelykheid tuſſchen CORIOLANUS en THEMISTOCLES te hebben, daar zy beiden, naa de uitmuntendſte dienſten aan hun Vaderland; in ballingſchap verweezen, tot de vyanden van hun Vaderland overliepen, *in* BRUTO n. 10. 11."

eenemaale de ſchandvlekken zyner heerschzugt en doemwaardige wraakgierigheid uit by dat Volk, welks oorlogzuchtige geest Dapperheid Deugd noemde. Wy, die het gebruik van natuurlyke vermogens en bekwaamheden zorgvuldig onderſcheiden van het enkel bezit dier voortreflykheden, kunnen den lof niet toeſtemmen, dien de bedwelmende luister van zyne ſchitterende daaden den meesten ouden en laatere Geſchiedſchryvers van dit vak ontſtreeken heeft."

Naa dit, 't welk wy oordeelden te moeten laaten voorafgaan, vermeld te hebben, is dit de Characterſchets van den Eerw. STUART: „ Ongetwyfeld had *Rome* nog geen grooter Veldheer dan CORIOLANUS voortgebragt. Het geluk volgde immer zyne heldhaftige ondernemingen, om dat hy dezelven altyd voorzichtig berekende, dapper en uitvoer bragt, en zich door de ſtrengheid zyner krygstugt ſteeds op zyne bende verlaaten kon. Op zyne wenken herſtelde zich meer dan eens een te rug deinzend, een op de vlucht geſlaagen, Leger; tegen zyne bevelen waagde het niemand te ſpreeken, ſchoon zeer veelen zyn laatſten afrocht veroordeelden. — Zyne bekwaamheden als Veldheer waren hem min dienſtig in den Raad. Onverzettelyke ſtyfzinnigheid heeft niets met de Staatkunde gemeen, en niets voegt den Regent in een vry Gemeenebest minder, dan den gezagvoerenden geest van den ſtreng Krygsbevelhebber. — Eene natuurlyke eigenzinnigheid, uit eene toegeevende opvoeding gebooren, ſtelde hem buiten ſtaat, de inſchiklyke houding van een volkbehaagend man aan te neemen, en zyne oorſpronglyke trotsheid wilde zich hierin niet tot de minſte pooging vernederen. — De gemeenebestgezindſte denkwyze had hem, met zulk een Character, de liefde des Volks nooit kunnen bezorgen; doch zyne gevoellooze heerschzucht maakte hem nu het rechtmatig voorwerp van deszelfs haat. — Alle zyne burgerlyke deugden konden hem nooit meer dan geacht, nimmer bemind, maaken. Zyne ſtroeve ingetogenheid, welke geen deel naam aan eenige ligtzinnige genoegens der jeugd; zyne ſtrenge regtvaardigheid, welke even min voor anderen, dan voor zichzelf, toegeevend was; en de ernst van zyn voorbeeld, het welk altyd Zeden voor anderen predikte, ontnamen allen bevalligen luister aan, zyne onbaatzuchtigheid, weldaadigheid en opofferingen voor zyne Vrienden. De oninſchiklykheid, onverzoenlykheid en wraakzug-

zugtigheid, van zyn ligt beledigd hart, maakten hem ongeschikt voor de minzaame zamenleeving. —— Eerzucht en moedermin waren de alles overspannende dryfveeren zyner daaden. —— In veelvuldige gevechten zyn leeven voor het Vaderland gewaagd hebbende, schroomde hy niet dat Vaderland op te offeren aan zyne beledigde eer; en de luisterrykste voldoeningen zyner eer van de hand geweezen hebbende, uit trouw voor zyne aangenomen Vrienden, onderwierp hy onbeschroomd derzelver belangen aan de boden zyner Moeder. De tederste moederliefde moge nu de agterstelling van de zaak zyner weldoenders al eens bedekken; nimmer billykt de allergevoeligste eerzucht den vyandlyken aanval van eigen medeburgers en vaderland. —— Deeze misdaad verduistert alle zyne verdiensten. Zy is de grootste, waaraan zich een sterveling kan schuldig maaken. Alle andere misdaaden toch maaken of hem alleen die ze bedryft, of slechts weinigen buiten hem, ongelukkig; maar de vyand zyns Vaderlands dreigt den ondergang aan geheele Maatschappyen, en offert duizenden aan zyne rampzalige woede op. Geene reden ter wereld kan ooit zulk eenen aanval rechtvaardigen, en, hoe groot het Character van CORIOLANUS in ons oog voor het overige ook zyn mogt, deeze daad alleen zou ons hem met verfoeijing in deeze Geschiedboeken doen brandmerken."

Reize van Zeeland, over de Kaap de Goede Hoop, naar Batavia, Bantam, Bengalen, enz. gedaan in de Jaaren 1768 *tot* 1771, *door den Heer* J. S. STAVORINUS, *Schout by Nacht by de Admiraliteit van Zeeland. Gevolgd van eenige belangryke Aanmerkingen, over den Aart, Gewoonten, Levenswyze, Godsdienstplechtigheden en Koophandel, der Volkeren in die Gewesten. In Twee Deelen. Met Kaarten. Te Leyden by* A. en J. Honkoop, 1793. *In gr.* 8vo. 464 *bl.*

EERSTE UITTREKZEL.

Indien eene ondervinding van veertig jaaren, die men in den dienst van zyn Vaderland gereisd heeft, iemand boven anderen het recht geeft, om zyne Waarneemingen en gevoelens, ten opzichte van Landen en Volken, mede te deelen; dan bezat de Heer STAVORINUS dit recht; en wel

wel te meer, daar zyne betoonde opmerkzaamheid zyne onvermoeide vlyt alzins evenaarde. Van tyd tot tyd, eenige beſchryvingen van zyne gedaane Reizen opgeſteld hebbende, begreep de Uitgeever, die dezelve, naa des Schryvers dood, met zeer veel genoegen gelezen had, dat nog veele anderen hetzelfde genoegen zouden kunnen ſmaaken, wanneer zy deeze Reizen gedrukt konden leezen. Dit denkbeeld gaf aanleiding tot de uitgave der eerst opgetekende Reize des Schryvers, met een Schip der Nederlandſche Oost-Indiſche Compagnie gedaan. De Heer STAVORINUS, zynen tyd nuttiger willende beſteden, dan denzelven, geduurende ettelyke maanden agter den anderen, aan Land door te brengen, het geen al dikwils het lot der Zee-Officieren is, gevoelde, door reislust aangeſpoord, groote begeerte om intusſchen eene reiz' naar *Batavia* te doen; verzoekende daarom, behoudens zynen rang als Capitein ter Zee, by de Oost-Indiſche Compagnie, als Scheepshoofd te worden aangeſteld, het geen hem ook is toegeſtaan: loopende hy met het Schip *de Snoek*, den 24ſten Juny, uit *Vliſſingen* in Zee.

Uit den Tytel, hier boven, ziet men reeds, dat de Schryver zyne reize verder dan *Batavia* heeft voortgezet, waar toe de gelegenheden telkens door hem opgegeeven worden. De geheele Reis wordt in het *Eerſte Deel*, in twee *Boeken*, het Eerſte van *Zeven*, het laatſte van *Zes*, *Hoofdſtukken*, voorgedragen. Dus vindt men, in het Iſte *Boek*, Iſte *Hoofdſtuk*, de reiz' van *Zeeland*, tot aan *de Kaap de Goede Hoop*, alwaar het Schip den 17den November, des namiddags omtrent drie uuren, op de Ree liep; hebbende, ſedert deszelfs vertrek van *Vliſſingen*, 30 dooden en 58 zieken, meest alle aan het ſcorbut. By de laatſte Monſtering in *Zeeland*, 10 Juny 1768, beliep het geheele getal der Manſchappen op 225 Koppen. In het *Tweede Hoofdſtuk*, beſchryft de Heer STAVORINUS zyne reize van *de Kaap*, den 12den December, met 218 Koppen, (hebbende uit het Hospitaal aldaar een party half gezond Volk aan boord gekregen) tot deszelfs aankomst op de Reede van *Batavia*, den 19den Maart, namiddag om 4 uuren. In het *Derde Hoofdſtuk*, eene kleine reis om Peper, van *Batavia* naar *Bantam*, van 10 Mey tot 4 Juny. In het *Vierde*, eene Reize van *Batavia* naar *Bengalen*, met 74 Europeaanſche Zeevaarenden en 31 Mooren aan boord, van 12 Augustus tot 26 September

1769,

1769, wanneer zy op de Reede van *Voltha* het anker wierpen, en naar het Hollands Comptoir *Hougly* vertrokken. In het *Vyfde Hoofdſtuk* wordt *Bengalen*, en de terug togt naar *Batavia*, beſchreven, tot 2 July 1770, in het *Zesde*, de terug reize naar *Kaap de Goede Hoop*, alwaar de Schryver den 3den January 1771, met het Schip *het Huis ter Mye*, ten anker kwam. Wordende het vervolg der reize naar Nederland, tot 26 Mey van dat zelfde jaar, in het *Zevende Hoofdſtuk* voorgedragen.

Het *Tweede Boek* des *Eerſten Deels* bevat, in *Zes Hoofdſtukken*, verſcheidene *Aanmerkingen*, betreffende het Eiland *Java*, de *Straat Sunda* en *Batavia*; gaande het 1ſte over het Eiland *Java* in 't gemeen, de *Straat Sunda*, het *Prinſen Eiland*, het Eiland *Dwars in den Weg*, de *Bogt van Anjer*, de *Reede van Batavia*, het *Ryk* van *Bantam*, van *Jaccatra*, van *Cheribon*, over den Keizer en Sultan van *Java*, en het Vorſtendom *Madura*. In het 2de *Hoofdſtuk* wordt de natuurlyke geſteldheid van *Java* beſchreven; in het 3de de geographiſche geſteldheid van *Batavia*, en in het 4de en 5de de Regeeringsvorm en de levenswyze der Europeërs aldaar. Het *zesde*, of laatſte, *Hoofdſtuk* vertoont de Nederlandſche *Buiten-Comptoiren*, *Ambon*, *Banda*, *Ternaten*, *Maccaſſer*, *Timor*, *Banjer-Maſſing*, *Malacca*, *Java's* Noordoostkust, *Choromandel*, *Ceilon*, *Bengalen*, *Suratte*, *Mallabaar*, *Sumatra's* Westkust, *Bantam*, *Palembang*, *Cheribon*, enz. benevens de Eilanden *Onrust*, *de Kuiper*, *Purmerend*, en *Edam*.

Deze Reisbeſchryving zeer veele byzonderheden bevattende, meenen wy onze Lezeren te zullen vermaaken, wanneer wy hen eenige verſchillende beſchryvingen uit dezelve voordragen. Wy bepaalen ons derhalven aanvanglyk tot de beſchouwing der *Dorades*, *Haayen* en *Lootsmannetjes*, welke in menigte naby de Linie aangetroffen worden, en het volk op onze Schepen meestal eene aangenaame ververſching verſchaffen; wordende zekere viſch, *Albicores* geheeten, door hetzelve gemeenlyk met den naam van Halve Koorden beſtempeld.

„ De *Dorades* is een der lekkerſte Zeeviſchen die men vindt; hy is lang en plat, en bedekt met zeer kleine ſchubben, daar zyn 'er van de lengte van vier tot agt voeten; doch de meesten, die ik heb helpen vangen, waren zelden boven de zes voeten lang, en gemeenlyk tien

of twaalf pond zwaar. De kop is ſtomp en rond, hebbende de Visch aldaar ook zyne grootſte breedte, van waar ze dun en ſmal naar den ſtaart afloopt. Wanneer zy digt aan de oppervlakte van 't water zwemmen, vertoonen zich verſcheiden couleuren, als blaauw, groen, zilver en goud, door malkanderen, op het allerlevendigst. Zy zwemmen zeer ſnel, en ſpringen ſomtyds eenige voeten boven water om hun prooi te vatten, welke de vliegende Visch is. Schoon de *Dorades* de lekkerſte Zeevisch is, die men in de groote Zeeën vangt, zoo is hy echter wat droog: als de ſtaart gebraaden is, heeft hy in ſmaak veel van onze Kabbeljauw. De *Dolphyn*, die voor het mannetje van de *Dorades* gehouden wordt, heeft dezelfde gedaante en ſmaak; doch is zoo fraai van couleur niet. De *Albicores* zyn dik en in een gedrongen, met een ſcherpen kop, dikken buik, en dunnen ſtaart, voorzien; de rug is donker bruin, en van onderen wit; de visch is vaster en drooger dan van den *Dorades*, en is ook zoo fyn niet; echter verſtrekt hy den Zeeman tot eene ſmakelyke Spys: wy vongen 'er verſcheiden die meer dan zestig of zeventig ponden zwaarte hadden, en welke wy met moeite met de lyn binnen boord ſleepten; zy zwemmen nooit alleen, maar altyd met eene menigte te ſamen; men vangt ze met den haak, of ſchiet ze met den harpoen; zy azen niet alleen op vliegende, maar ook op allerhande kleine, Visſchen. Hier van hadden wy op zekeren dag eene aangenaame vertooning; wy zagen van verre eene groote menigte van *Albicores*, die in een ronden kring zwommen, en met hunne ſtaarten met groot geweld het water beukten, en in het midden was eene menigte van kleine visch; nader by komende, zagen wy, dat de kring hoe langer hoe kleiner door hun gemaakt wierd, waardoor de kleine visch in menigte op malkander wierd gepakt, tot dat ze, kort daar na, door hunne Vyanden werden verſlonden. Deze kleine vischjes, die de gedaante van de Spiering vertoonden, hadden wy dikwils in zoo eene menigte by het Schip, achter aan het roer, dat het volk die in volle mandjes uit het water ſchepte, en, na een dag of drie in het zout te hebben gelegen, voor *Ansjovis* aten; zoo rasch wy deze vischjes by ons zagen, werden wy altyd door *Dorades* en *Albicores* vergezeld.

„ De *Bonyt* ſchynt dezelfde visch te zyn, zoo wel in gedaante als ſmaak; maar hy is veel kleiner, zoo dat ik ge-

geloove, dat hy, nog jong zynde, den naam krygt van *Bonyt*, doch ouder en grooter, *Albicores* wordt genaamd; ik heb 'er ten minſten geen onderſcheid in kunnen zien dan alleen in de grootte.

„ Met mooi ſtil weêr vongen wy nu en dan ook *Haaijen*; doch meer uit vermaak dan om dezelve te eeten, vermits zy daar weinig toe geſchikt zyn, ſchoon de ſtaart, door den Matroos, nog wel eens gegeeten wordt; maar dan moet hy eerst eenigen tyd met voeten getrapt worden, tot zoo lang, dat 'er een ligt ſchuim van afkomt. Het is een gulzig en vleeschvreetend dier, dat alles opſlokt wat het maar voorkomt, en zeer gevaarlyk is voor hun die over boord vallen, of zwemmen willen op plaatſen daar zy zich ophouden: hun prooi zou hun nooit ontſnappen, indien zy niet veel moeite hadden om ze te vatten, doordien de opening van de keel van onder is; ſteekende het bovenſte van den ſnuit wel agt of tien duimen verder vooruit dan de mond, die zeer wyd en breed is, met drie ryën tanden, die alle in malkander ſluiten, en alles affnyden wat 'er tuſſchen komt. Ik heb een van deze dieren een yzeren koevoet in den bek zien ſteeken, waarin wy naderhand de gaten, welke de tanden gemaakt hadden, duidelyk konden zien. Zyn grootſte kracht is in zyn ſtaart gelegen. Gevangen zynde ſlaat hy het water dat het ſchuimt, en binnen boord moet zich ieder voor hem wachten, dien hy anders armen en beenen aan ſtukken zou ſlaan. De huid is zeer hard en ſcherp, vooräl gedroogd zynde, en is van boven en ter zyde van eene vuil groene couleur. By zyn prooi komende, zwemt hy 'er regt onder, en, zich als dan op den rug keerende, wegens de plaatſing van zyn' mond, vat hy die ſchielyk, en ſloktze geheel in den romp. Men vangtze gemeenlyk met een groeten haak, die aan koperdraad van twee of drie dik, en vier of vyf voeten lang, vastgemaakt is, vermits hy touwwerk daadlyk afbyt; dit koperdraad is gehecht aan eene lange ſterke lyn, die in 't Schip vastgemaakt is; omtrent zes voeten van den haak, bindt men een ſtuk houts, dat al dryvende den haak ophoudt, waaraan een ſtuk ſpek of vleesch geſlagen is; zoodra de *Haai* den haak gevat heeft, moet men terſtond met de lyn botvieren, vooräl wanneer het dier wat groot is, dat men zien kan, door dien het water in de groote Zeeën zeer helder en doorſchynend is, waarna men de lyn zacht inpalmt, tot dat hy weder begint

te rukken, als dan viert men bot, tot dat hy eindelyk, vermoeid, op zyde van het Schip met zwaarder touwen, die men om zyn lyf tracht vast te maaken, binnen boord wordt gehaald, daar hy met koevoeten en handſpaaken op den kop geſlagen en gedood, of verdoofd wordt, om zonder gevaar den ſtaart af te kunnen ſnyden. Dit dier heeft veeltyds vyf, zes of meer, zuigers aan het lyf hangen, die hem niet verlaaten, maar daar zo vast aan blyven, dat men eenigzins geweld moet gebruiken, om ze 'er van af te trekken.

„ Behalven deeze is 'er nog eene andere ſoort van visch, die de *Haai* vergezelt, en altyd by dezelve zwemt; zy heeft den naam van *Lootsmannetjes* gekreegen, om dat men meent, dat zy het aas voor hem opſpoort; en deze is veel moeijelyker om te vangen, dan de *Haaijen* zelf; echter gelukte het ons 'er een van te ſchieten met een helger, want zy byten aan geen haak. Hy was agt duim lang, met donker blaauwe, en witte, ſtreepen voorzien, ieder van een duim breed, en die als banden om 't lyf liepen. Hy hadt omtrent twee ponden zwaarte, was zeer ſmaakelyk, en niet zoo droog als andere Zeevisch."

Wy zullen op deeze Natuur- of Vischkundige Beſchryving doen volgen des Schryvers Reize naar den *Tafelberg*, welks gezicht algemeen als merkwaardig bekend is, weshalven de Schryver, niet lang na zyne aankomſte aan *de Kaap*, zyne nieuwsgierigheid op dien Berg voldoen wilde; wordende zyne reize derwaards dus beſchreeven:

„ Party met nog drie andere Liefhebbers gemaakt hebbende, en na ons van wat eeten, drank en een Wegwyzer te hebben voorzien, vertrokken wy des morgens omtrend half drie uuren uit het Vlek van *de Kaap*, dat aan den voet des Bergs gelegen is; een weinig voortgegaan zynde, leidde ons de weg langs de Tuinen, die hier en daar door de Kaapſche Burgers aangelegd zyn. Een klein half uur gaans boven dezelve, bleef de weg gemakkelyk en met weinig ryzing; doch verder komende, begon hy meer en meer ſteiler te worden, loopende langs den ſmallen rug des Bergs, welke omtrent ter halver hoogte tegens de regtopgaande ſteile zyde van den *Tafelberg* eindigt: deeze plaats wordt door de Kaapenaars *de Kranz* genaamd. Hier bevonden wy ons met Zonnen opgang, zynde omtrend half vyf uuren, en hielden hier onze ruſtplaats. Aan beide zyden van deezen rug waren ſteile en die-

diepe laagtens; aan de regterzyde ſtroomde een riviertje, het welk haar oorſprong boven uit den *Tafelberg* ontleent, en *de Kaap* van verſch water voorziet; maakende hier een zacht geruis door de keiſteentjes, die in menigte in deeze kloof liggen: de rug zelve was byna overal met laag kreupelbosch bezet, alwaar zich eertyds het wild gedierte plagt te onthouden; doch welk aldaar nu niet meer gevonden wordt, ten minſten werd niets daarvan by ons vernomen.

„ Tot dus verre was het opklimmen ons niet zeer zwaar gevallen; maar nu begon het pad hoe langer hoe ſteiler te worden, en zoo ſmal, dat het ſomtyds ſlechts de breedte van twee voeten had: verſcheiden plaatzen waren 'er, die wy op moesten klimmen, die weinig van het loodregte verſchilden. Aan de linkerzyde hadden wy, als het ware, een muur van ſteile opeen geſtapelde rotſen, en aan de regterzyde een diepe kloof, het welk, wanneer wy ons verſtoutten daar in naar beneden te zien, een yſelyk gezicht gaf. In het klimmen hielden wy ons vast aan kleine heesters, die hier en daar tuſſchen de rotſen waren opgewaſſen: dit noodzaakte ons dikwyls te rusten, wanneer wy eene wat breeder plaats aantroffen. Hoe verder wy naar boven kwamen, hoe moeilyker het pad wierd, zo dat wy werk genoeg hadden, ons aan de ruigte vast te houden, om niet in deeze verſchrikkelyke diepte neder te ſtorten, en ellendig ons leven te verliezen. Wanneer de plaats het ons toeliet, rolden wy nu en dan groote ſteenen naar beneden, die, in het vallen op andere nederſtortende, een yſelyk geweld en geluid in de kloof maakten, tuſſchen de ſteile zyden van den Berg geleegen: ſomtyds ontmoetten wy groote brokken ſteenen, van wel twintig voeten in het vierkant, die van den Berg afgeſcheurd waren, en hier en daar verſpreid lagen. Het pad, dat wy betraden, was zelfs niet anders dan opeen geſtapelde losliggende ſteenen, die het klimmen nog gevaarlyker en ten uiterſten moeijelyk maakten, door de ſcherpe kanten en punten. Een van deeze lostrappende, volgden 'er veele andere, en als men in zo een geval zich niet met de handen aan het heestergewas ſterk vast houdt, loopt men veel gevaar om naar beneden te ſtorten.

„ Eindelyk geraakten wy des morgens om half agt op het platte, of opperſte, gedeelte van den *Tafelberg*, het

welk den naam heeft van *de Tafel*, dewyl zy, van beneden gezien zynde, zich plat vertoont.

„ Hier hadden wy het fraaiſte gezicht, dat men zich verbeelden kan: weêr en wind waren ons dien dag gunſtig; de lucht was helder met aangenaame zonneſchyn: landwaards werd ons gezicht bepaald door het hoog gebergte, van *Hottentotsch-Holland*; zuidwaards zagen wy de *Baai-Fals*, tot deszelfs oosthoek toe, en de *Romansklip*, welke in die Baai ligt, branden. Tuſſchen den *Tafelberg* en den Zeeboezem, vertoonden zich de Tuinen *Conſtantia*; wat verder zagen wy de *Houtbaai*, en, wat meer westwaards draaijende, den *Leeuwenberg*, waarvan de kop, ſchoon zeer hoog, ons niet meer dan een heuveltje toeſcheen, wegens de veel grootere hoogte, daar wy ons op bevonden; hy ſcheen onder onze voeten te liggen, niettegenſtaande de afſtand by de tienduizend voeten was. De *Leeuwenſtaart*, over de duizend voeten hoog, geleek eene effene vlakte; het allerfraaiſte gezicht was dat van de *Tafelbaai*; het *Robben-Eiland*, dat midden in dezelve ligt, verbeeldde niet grooter dan een ordinaire Rog, op het water dryvende, ſchoon hetzelve drie kwartier uur gaans in den omtrek is. Van de Schepen, die in de Baai geankerd lagen, kon men bezwaarlyk de Masten, maar geenszins de Raas, onderkennen: de Booten, en andere kleine Vaartuigen, vertoonden zich weinig grooter dan enkele ſtipjes. Het *Daſſen-Eiland*, dat ruim agt mylen van *de Kaap* afligt, en zeer laag is, was echter volkomen zichtbaar. Het vlek van *de Kaap*, waar wy van boven op nederzagen, ſcheen een klein vierkant, waar van wy wel de blokken, maar geenzins de huizen, konden onderkennen, dan alleen, doch flaauwelyk, de Kerk; ook het Kasteel, om dat hetzelve een weinig van het vlek verwyderd ligt. Het is niet wel te beſchryven, in welk een klein begrip dit alles en de rondom gelegene landen, wegens de groote hoogte, zich vertoonden. Ten uiterſten akelig was het gezicht aan dien kant, waar wy opgeklommen waren, alzo dezelve zich als een ſteile opgaande muur vertoonde, en zelfs voorwaards over ſcheen te hangen. Het vooruitzicht, van daar langs weder naar beneden te moeten afdaalen, was ver van ons uit te lokken, en 'er was geen ander pad dat wy gebruiken konden.

„ De lucht was hier boven zeer fyn en koel, niettegen-

genſtaande de Zon zeer helder ſcheen, en het thans in dit gewest Zomer was, en aan *de Kaap* een warme dag, alwaar de Thermometer op dien tyd op 80° ſtond. Wy lieten van eenige Slaaven, die wy medegenomen hadden, wat ruigte by malkanderen gaêren, en een goed vuur aanſtooken, daar wy rondom gingen zitten, en ons middagmaal deeden.

„ Eenigen tyd dus uitgerust hebbende, gingen wy een gedeelte van de *Tafel* rond wandelen, daar wy ruim anderhalf uur mede doorbragten. Deeze is zo vlak niet, of 'er zyn hier en daar verhevenheden van rotſen; doch de hoogſte ſlechts van een mans lengte; op veele plaatſen is de grond ook niet anders dan enkele rotſen, die, gelyk als zeebaaren uitgeſtrekt liggen. Uit het Noordoosten en Zuid-oosten, tusſchen die rotſen, zyn plaatſen van een ſteenachtige aarde, waarin verſcheiden aan ons onbekende ſoorten van bloemen ſtonden te bloeijen, waarvan 'er ſommige een zeer aangenaamen, en andere een ſtinkenden, reuk gaven. Wy zochten eenigen tyd naar Vyvers, die men verhaalde, dat hier vóór deezen zouden zyn geweest; doch zagen niets, dat daar naar geleek; maar wel een aangenaam zoet water, dat een weinig geel gecouleurd was; op ſommige plaatſen, in de ſcheuren en reeten der rotſen, agtergelaaten door de dikke wolken, waarmede de *Tafel* bedekt wordt, als 'er een Zuid-oostenwind waait. Dit water verfriſchte ons zeer, toen wy boven kwamen, vermits wy geen water van *de Kaap* medegenomen hadden, en byna van dorst verſmachtten.

„ Men vindt 'er ook op verſcheidene plaatſen, daar maar een weinig aarde is, eene ſoort van rietachtig gras, dat ſcherpe punten heeft, en nog al redelyk hoog opgroeit, en tusſchen beide met bloemen verſierd is, zo als wy hier boven reeds gemeld hebben. Naar het Zuiden en Zuid-oosten heeft de *Tafel* eene merkelyke helling; doch op het einde loopt de Berg weder veele honderde voeten ſteil naar beneden, met zwart uitſteekende en overhangende rotſen, zo dat ze van die zyde onmogelyk te beklimmen is.

„ Na ons alhier ruim vier uuren te hebben opgehouden, begonnen wy even voor den middag den Berg af te klimmen. Een half uur benedenwaards gekomen zynde, vonden wy eene inwyking in de rots, die verre voorwaards overhong, en een aangenaame grot maakte. De grond was 'er met een kort gras bezet; een ſtraal

van

van een helder zoet water, ter dikte van een duim, ontſprong uit de rots, in het binnenſte der grot, die wy in het opklimmen niet opgemerkt hadden; hier leiden wy ons een half uur op het gras neder, en nuttigden de ons nog overgeblevene proviſie, waarop wy weder met friſſchen moed afklommen.

„ Was het opklimmen moeijelyk en gevaarlyk geweest, het neêrgaan was nog erger. Dewyl wy verplicht waren altoos rond te zien, waar wy onze voeten zetten zouden, zagen wy te gelyk in de yſſelykſte diepte neder, welke ons hoofd duizelig maakte. De minſte misſtap was nu veel gevaarlyker dan by het opklimmen, vermits wy ons toen nog met onze handen aan het heestergewas konden vasthouden, waarvan wy nu geen gebruik konden maaken, ten zy wy achterwaards afgingen, waartoe wy ſomtyds genoodzaakt waren: en over de losliggende ſcherpe ſteenen af te glyden, kwam ons nog gevaarlyker, zo niet ondoenlyk, voor. Gelukkig kwamen wy echter om half drie uuren aan de platte klip, op twee derde van de hoogte naar beneden. Dit is een laage vlakke rots, waarover het riviertje, dat van boven uit de kloof ontſpringt, naar beneden afſtroomt.

„ Toen wy hier een weinig gerust, en ons met een teug van dat helder Springwater verfrischt hadden, daalden wy verder af naar beneden; doch langs een veel gemakkelyker weg, dan wy des morgens in het opklimmen tot hier toe gehad hadden, en kwamen 's namiddags om vier uuren in het vlek van *de Kaap* te rug. 's Avonds, en den volgenden dag, waren wy byna niet in ſtaat om armen of beenen te gebruiken, door vermoeidheid en ſtyfte, die ons van het op- en afklimmen bybleef: nog wel zes dagen daarna behielden wy pyn in de dyen, die ons het gaan, zelfs langs eenen gelyken grond, zeer moeilyk maakte."

Hier en daar vind men, in deeze Reis, berichten, welken voor den Zeevaarenden van veel belang zyn. Dus ſchryft de Heer STAVORINUS, dat de miswyzing van het Compas het gemakkelyk en byna het zekerſt middel is, om *de Kaap* aan te doen. Dat hy, op zyne reize van *de Kaap* naar *Batavia*, by het Schip, van onder het water, een geluid hoorde opkomen, even als de ſtem van een kermend mensch; het welk zich vervolgens telkens herhaalde. Dat hy vermoedde dit van een Zeeleeuw kwam, die zich digt by het Schip kon bevonden hebben,

ben; doch dat zyn Conſtapel hem verhaalde, dat hy, op een zyner reizen naar de *Indiën*, nog eens een dergelyk geval gehad had, en dat zy daarop eenen vliegenden ſtorm hadden gekreegen, waar door zy, 24 uuren lang, geheel geen zeil konden voeren. En dit zelfde had ook by den Schryver plaats, nadien mede onverwagts zulk een vliegende ſtorm ontſtond. Eindelyk, dat de ververſching, welke men te *Bantam*, op verzoek, aan de Schepen levert, en voor welke de Compagnie honderd guldens in rekening gebragt wordt, beſtaat in een kleine oude Buffel, wiens vleesch niet gaar kan gekookt worden, een weinig ſlegte Groente, en veertig ſtuks Hoenders.

Het *Tweede Deel* — doch wy hebben voor ditmaal genoeg gezegt, van een Werk, dat in een Tweede Uittrekzel nader beſchouwd dient te worden.

HIERONYMI DE BOSCH Carmen de æqualitate hominum. Amſtelodami apud *P. den Hengst*, 1793. 80 pagg. in 4to. f. m.

De Prysvraag van *Teyler's* Godgeleerd Genootſchap, over de gelykheid der menſchen, ſchynt aan den Heer DE BOSCH tot het zamenſtellen van dit Dichtſtuk aanleiding gegeven te hebben. Men zou onregtvaardig handelen, wanneer men van hem dezelfde naauwkeurigheid, in het beantwoorden dezer Vraage, verwachtte, waarvoor een wysgeerig betoog vatbaar is. Eene dichterlyke behandeling van dit onderwerp laat eene zoo volledige ontwikkeling, en naauwkeurige bepaaling van alle de byzonderheden, die daar toe behooren, geenszins toe: Maar daar tegen heeft deze behandeling wederom dit voordeel, dat de plichten, die uit de gelykheid der menſchen voortvloeiën, door de Dichtkunst, die onmiddelyk tot het hart ſpreekt, met oneindig meer kracht en vuur kunnen worden aangedrongen, en dus een grooter vermogen op de menſchelyke ziel oefenen, dan de koele redenen der Wysbegeerte. En de Heer DE BOSCH heeft, in de daad, in dit ſtuk van zyne dichterlyke talenten een nieuw en zeer voldingend bewys gegeven; alle de voordeelen dier edele kunst op de uitmuntendſte wyze doen werken; en zyn onderwerp met alle ſieraadiën, waar voor het vatbaar was, allerangenaamst verlevendigd. Wy geven tot eene proeve de volgende plaats over de gewigtige Vraag; of een Volk zyn' Koning, wanneer hy onbillyk handelt, onttroonen mag:

Hia

Hic mihi difficilis cantanti caussa movetur;
Fasne sit injustum solio destrudere regem!
Res gravis exempli; velit hanc quicunque tueri
Sulcet iter medium Scyllamque interque Charybdim;
Ne nimis imperii popularis laxet habenas,
Neve tyrannorum manibus nova tela ministret.
Suadeat utilitas, justi prope mater & æqui,
Quid primum videas, & quanta bonique malique
Inde superventura humanis copia rebus;
Tunc tu, subdictis rationibus omnibus, illam,
Civibus & patriæ quæ proderit, elige partem.
Unius ob fastus fœdumque cupidinis æstum
Fas & jura vetant lacerari mille dolore.
Si tormenta parans sociis cædesque nefandas
Sanguine civili maculet Mezentius aulam,
Communem consurgat Etruria fortis in hostem,
Et regis furias præsenti Marte retundat.
Hic modo non valeat Therſitis garrula lingua,
Emptaque vox pretio vel seditiosa tribuni,
Errores hominum qui sæva in crimina vertit,
Confulit atque sibi, patriæ nec commoda curat.
Lex suprema, salus populi, lex aurea, nullis
Decretis regum vel commaculanda senatus:
Huic consul fasces, submittat rex diadema;
At quoque submittat se mens ignara popelli, &c.

De Opdragt van dit Vers, aan den Heere WYTTENBACH, is zeer schoon geschreven: en van de Ode van den Heer OOSTERDYK, die voor hetzelve geplaatst is, moeten wy, schoon wy over den inhoud daarvan ons niet verkiezen uit te laaten, dit getuigenis geven, dat zy, als kunststuk beschouwd, alleruitmuntendst is, en een treffend bewys oplevert van het uitstekend dichtvermogen van dezen bekwaamen Gryzaart.

Traité

Traité des Declinaiſons & Conjugaiſons de la Langue Françaiſe, *of: Verhandeling van de Declinatiën en Conjugatiën der Franſche Taale, voorzien met veele noodige en nuttige regelen, in Vraagen en Antwoorden*, par J. E. DU CASQUET, Maitre admis d'une Ecole penſionaire établie a Dordrecht. *Te Dordrecht, by* N. van Eysden en Comp. 1793. *In* 8*vo.* 158 *bl.*

The new Pocket Dictionary, of the Dutch and English Languages, in two Parts, *dat is: Nederduitsch en Engelsch Woordenboek, door* BALDWIN JANSON, Profeſsor and Translator of the Dutch and French Languages, &c. *Te Londen, by* T. Vernor *en* Hood, *enz., en te bekomen te Rotterdam, by* L. Bennet, 1794. *In half Quarto formaat.* 570 *bl.*

Leſsen voor Eerstbeginnenden in de Engelſche Taal, verdeeld in vier Clasſen. Vertaald en uitgegeeven door J. VAN BEMMELEN, *Kostſchoolhouder te Leyden. Te Leyden, by* A. en J. Honkoop. *In* 12*mo.* 271 *bl.*

Wy voegen deeze drie Stukjes by elkander, om dat ze over een zelfde zaak, namelyk over de kennisſe van de taal onzer nabuuren, handelen. In het eerſte geeft de Heer DU CASQUET de beste en geſchiktſte regelen aan de hand, om in de Franſche Taale te *Declineëren* en te *Conjugeeren;* en wel volgens de *Franſche Academie* van *Parys*, in alle tyden en wyzen.

In het tweede ontmoeten wy een beknopt *Engelsch* en *Hollandsch Woordenboek*, het welk de Engelſche Hoogleeraar JANSON heeft opgedraagen aan de Hertogin van YORK, die, in die *Opdragt*, omſchreven wordt, als zeer bekend zynde met de keurigſte lettervruchten der Nederlanderen; en haar vermaak vindende in het leezen der weêrgaêlooze Dichtwerken van JOOST VAN VONDEL. De Opſteller heeft de Spelling van HALMA, volgens den laatſten druk van 1791, gevolgd. Tot plaatswinning hadden 'er wel eenige verouderde woorden uit mogen blyven, die men toch in zulke *beknopte* Woordenboeken niet kan verwachten.

In het derde Boekje geeft de yvrige J. VAN BEMMELEN een aantal zeer bevattelyke en aangenaame *Leſsen*, dienende om de eerstbeginnenden de Engelſche Taale door voorbeelden te leeren. Dit Werkje is zeer goed geſchreeven, en de opklimming der Clasſen by uitſtek geſchikt voor de Schoolen. Hier en daar echter is de Vertaaling eenigzins ſtyf: zo als by voorb: *Make haste*, —— daar de Heer VAN BEMMELEN: *Maak haast*, voor ſtelt; doch dat wy liever in de gewoone Volkstaal zouden uitdrukken: *Haast u*, en ſoortgelyken.

Men-

Mengelingen uit myne Portefeuille. In Vier Afdeelingen. Door J. A. BACKER. *IIde Deel. Te Amſteldam by* A. B. Saakes, 1794. *In* 8vo. 252 *bl.*

Even als het voorgaande Deel (*) behelst dit *tweede*, in *Vier* byzondere *Afdeelingen*. 1. *Vertelzels*, *Vertoogen* en *Herderszangen*, in *proſa*. 2. *Dichtſtukjes*. 3. *Anecdotes*, en 4. *Medegedeelde Mengelingen*. Ten opzichte van allen beroepen wy ons op ons reeds gegeeven oordeel; kunnende de volgende *Anecdote* ter proeve verſtrekken:

XANTIPPE.

„ Op het hooren van den naam van XANTIPPE, maalt ieder zich haar wezenlyk karakter voor zyne verbeelding, en ſtelt 'er den geduldigen SOCRATES nevens. 'k Behoef diensvolgens niet te zeggen wie zy was. Maar 't volgende verhaal zal aantoonen, dat zy, by alle kwaadaartigheid, haaren man liefde toedroeg. —— SOCRATES had verſcheiden Filoſofen van zynen tyd by zich verzocht, om eene Redevoering over de gezellige Deugden te hooren; maar XANTIPPE begreep dat dit uitgeſteld moest worden, alzo zy eenige Vriendinnen meende te onthaalen in de zaal daar SOCRATES oreeren zoude. —— De Wysgeer moest gehoorzaamen, ſchoon hy naauw tyd hadt om het zyne Vrienden te doen weeten. In de haast die hy maakte, om by hun rond te loopen, vergat hy DIOGENES, die ter beſtemder uure verſcheen, toen XANTIPPE met haar gezelſchap alreede vergaderd was. —— Men weet dat hy de *hondſche* bygenaamd wierd, en zyn toenaam beantwoordde aan zyn gedrag. —— Hy vraagde XANTIPPE, of SOCRATES niet zou ſpreeken van de kwaade Vrouwen en haar vooraan ſtellen, 't geen haar dermaate verbitterde, dat zy de Redevoering van haar man met haare tanden verſcheurde, en, met behulp van haare Vriendinnen, DIOGENES het huis deed ruimen. SOCRATES, te huis komende, zag de brokken van zyn werk over de vloer geſtrooid, en, hoe geduldig hy ook zyn mogte, vervoerde hem de ſpyt tot zo verre, dat hy XANTIPPE een klap aan de ooren gaf. Met een yſelyk geſchreeuw vloog zy ten huize uit naar den Aereopagus, dien zy wist dat juist op dat oogenblik vergaderd was; zy beklaagde zich van geweld, en beriep zich op het gezelſchap dat 'er tegenwoordig geweest was. Men kan ligt denken, dat het getuigenis dier in haare vrolykheid geſtoorde Vrouwtjes den armen SOCRATES niet weinig bezwaarde. Alle ſtemden zy overeen dat XANTIPPE onmenschlyk behandeld was. De Aereopagus daagde den Wysgeer voor zich, en ſtond gereed hem te vonnisſen; doch men wilde nog eenmaal 't getuigenis der beledigde hooren; men riep haar voor zich, vraagde haar of al het gezegde van haar en die Vrouwen waar was. *Ja*, antwoordde zy, *maar ik had het 'er dubbeld na gemaakt*; en door dit getuigenis, dat de liefde haar afperſte, verlostte zy haaren man, die, volgens de Wet der Athenienſers op vrouwenſlag, anders een zwaare ſtraf had moeten ondergaan."

(*) *Algem. Vaderl. Lett. voor* 1792, bl. 627.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Overdenkingen over het Lyden, den Dood en Opstanding, van JESUS. *Volgens het Verhael van zynen Vriend en Leerling Joannes. Door* J. L. EWALD. *Uit het Hoogduitsch vertaeld. Te Utrecht, by de Wed.* S. de Waal en Zoon. *In gr.* 8vo. 309 *bl.*

Legio is het getal der Schriften, ook in onze taal voorhanden, in welke de Verhaalen der Euangelisten, aangaande het Lyden van den gezegenden Zaligmaaker, aanéengeschakeld, Taal-, Oudheid- en Historiekundig, behandeld worden. Behalven de Werken, daar toe opzettelyk vervaardigd, ontmoet men geenen Schriftverklaarder van eenige vermaardheid, welke zich daar toe niet heeft verledigd. Niet zo ruim is de voorraad van opstellen, in welke het leerzaame, stigtelyke en opwekkende, in de altoos gedenkwaardige voorvallen begreepen, opzettelyk ontvouwd wordt. Menigmaalen verwonderden wy ons, dat, onder het groot aantal van uitmuntende Leerredenen, zints geruimen tyd afgegeeven, de Opstellers derzelven niet op de gedagte zyn gevallen, om dit allergewigtigst gedeelte der gewyde Geschiedenisse praktikaal te behandelen. Een JERUZALEM, ZOLLIKOFER, BLAIR, en anderen, hadden zy die moeite op zich genomen, welk een allernuttigst Leesboek zou het Publiek van hunne welverspreedene pennen hebben ontvangen! Onder het klein getal leezenswaardige Schriften van die soort, gedenken wy met genoegen aan het Werk van den Haagschen Kerkleeraar KRIEGER, onlangs met lof door ons aangekondigd. EWALD, door meer dan één Geschrift onzen Landgenooten bekend, komt hier het zyne bydraagen 's Mans *Overdenkingen* verdienen eene aanzienlyke plaats op de kleine Lyst der Leesboeken, in welke de Euangelische Verhaalen kort en zaaklyk toegelicht, en de praktikaale leeringen, in dezelve opgesloten, ernstig en kragtig worden voorgedraagen.

Zie hier den aanleg en het beloop van EWALD's Geschrift. Hy heeft hetzelve gegooten in den vorm van

Overdenkingen, te zamen twintig in getal; ieder derzelven, uitgezonderd de drie eerſte en de laatſte, heeft ten onderwerpe eenig merkwaardig voorval uit de gewyde Verhaalen, betreffende den lydenden en den opgewekten JESUS. Van de vier Overdenkingen, die wy van het algemeen Ontwerp hebben uitgezonderd, bevat de eerſte een Onderzoek, wegens *het Lyden van onzen Heer, uit een menſchelyk oogpunt beſchouwd*; de tweede overweegt de vraag: *Welk een uitwerkzel hadt het lyden en de verzoekingen op de gezindheid van onzen Heer? Het Gebed, waarmede onze Heer zyn lyden aanvaerde*, wordt in de derde Overdenking behandeld, en in de twintigſte of laatſte Overdenking *het oogmerk van de Geſchiedenis van Joannes* ontvouwd. By wyze van Inleidinge, heeft de Heer EWALD, aan het hoofd des Werks, geplaatst, eene korte Schets der Geſchiedenisſe van het Lyden, den Dood en de Opſtanding, van JESUS, opgemaakt uit de zamengetrokkene berigten der Evangelisten, zo als dezelve naar de meening van onzen Schryver moeten gerangſchikt worden.

Over 't algemeen kunnen wy van deeze *Overdenkingen*, die ook wel den naam van korte Leerredenen kunnen draagen, getuigen, dat zy met genoegen, en tot ſtigting, zullen geleezen worden. Zonder te vervallen in het verveelend uitvoerige van Taal- en Oudheidkundige Aanmerkingen; zonder eene vertooning te maaken van geleerdheid, die ligt te bekoomen is, en waar mede menig Leeraar de onkundige Gemeente zand in de oogen werpt, doch de geoefenden verveelt; en 't welk de oorzaak is, waarom, geduurende de dus genoemde Paſſieweeken, de openbaare Godsdienſtoefening door veelen vermyd wordt: dit alles zorgvuldig vermydende, geeft de Heer EWALD een algemeen berigt van perſoonen en zaaken, zo veel als genoeg was, om in den geest van het voorgeſtelde Verhaal in te dringen, en zich hetzelve, als 't ware, door daadelyke aanſchouwing te vertegenwoordigen, zo als ieder gebeurtenis zich met 'er daad hadt toegedraagen. Niet even gelukkig, egter, is de Schryver hierin altoos geſlaagd: waarom de Vertaaler het noodig heeft geoordeeld, hier en daar, eene aanmerking te plaatzen, in welke de blyken van oordeel en goeden ſmaak doorſtraalen. Dus ontmoeten wy, onder anderen, aan het ſlot der IXde *Overdenkinge*, eene aanwyzing van het onbeſtaanbaare in hes karakter van *Pilatus*, zo als hetzelve door

door EWALD geſchetst was. Elders, daar de Schryver van de klederen des Heilands ſpreekt, maakt de Heer Vertaaler op de uitdrukking: *De Lyfrok was zonder naad: uit één ſtuk, zoo als Hy, die hem droeg*, met regt deeze aanmerking: „ Dit zal zo veel moeten betekenen als „ *eenvoudig, oprecht*; —— dan, het mag zyn wat het „ wil, het ſtuit my verſchrikkelyk, ik kan het niet lee„ zen, zonder iets, ja! ik weet niet hoe ik 't noemen „ zal, verontwaerdigends? maer dit is wat ſterk, te ge„ voelen, —— het heeft, dunkt my, veel van iet aer„ tigs, of van een laege naïviteit, en die beide, vind „ ik, dat in eene Godsdienſtige Overdenking eene ſlechte „ vertooning maeken; EWALD heeft dikwyls reflexiën van „ dien aert, die ſchoon zyn, —— maar de zucht, om „ zulke reflexiën te maeken, verleidt weleens tot on„ voegzaeme." Wy herinneren ons, by deeze gelegenheid, eenen Leeraar ſoortgelyk eenen misſlag te hebben hooren begaan, daar hy, handelende over CHRISTUS, als gekruist tuſſchen twee Moordenaaren, 'er nevens voegde: „ Hy was hier op zyne rechte plaats: de Deugd in „ het midden."

Om iets ter proeve te leveren van de wyze, op welke de Heer EWALD de overdagte voorvallen tot een zedelyk gebruik aanwendt, willen wy hier iets voordraagen uit het geen hy uit *den val en 't berouw van* PETRUS afleidt. „ Hier (dus luidt, onder anderen, 's Mans taal,) „ hebben wy de geſchiedenis van ons hart; en helaes! „ niet van een verhard, diep bedorven, maer van het „ beſte edelſte hart. De besten onder ons, wanneer zy „ deze geſchiedenis leezen, moeten gevoelen, dat PE„ TRUS vleesch van ons vleesch zy. —— Wanneer zou„ de ik aen het einde komen, wanneer ik deze ge„ ſchiedenis op alles wilde toepaſſen, waer op zy zich „ al laet toepaſſen! Gy kunt deze geſchiedenis nooit „ leezen, ſtruikelende en vallende, of gy, die nog nooit „ diep gevallen zyt, die gaerne wildet opſtaan, —— die „ ook opgeſtaen zyt, niemand kan ze leezen, zonder 'er „ eene menigte licht, en waerſchouwing en troost, in te „ vinden.

„ Maer laet ons vooral zien, wanneer en hoe en „ hoe diep de welmeenende mensch vallen kan. —— „ Juist dan, wanneer gy u voorſtelt het zekerſte te zyn, „ juist dan, wanneer gy denkt, hier toe ben ik niet in „ ſtaet! dat zou ik nooit in myn leeven doen! —— juist

„ dan, wanneer gy u zelven het meest vertrouwt, be-
„ vindt gy u in het grootſte gevaer. —— Die op zich
„ zelve niet veel ſteunt, die waekt en bidt, en zal dan
„ ook niet in verzoeking vallen; maer die gerust is,
„ die waekt en bidt niet, maer valt ook, als PETRUS
„ viel. Wee! die menſchen, die op hunne kracht, om
„ zich van alles te kunnen onthouden, die op hun edel
„ hart vertrouwen; die op geene waerſchouwing letten, die
„ met waerſchouwingen ſpotten, om dat zy zich ver-
„ beelden, boven de gewoone waerſchouwingen ver ver-
„ heven te zyn, —— als zy maer eens op PETRUS za-
„ gen, wie hy was, en hoe hy viel, en wie zy zyn,
„ en hoe zy vallen kunnen. Ja! bleef de mensch altyd
„ in eene geruste gemoedsgeſteldheid, waerin hy aen
„ elke waerſchouwing denken, waerin hy ſteeds op zyne
„ hoede kon zyn, —— dan kon hy nog veel eer bly-
„ ven ſtaen, dan hy ſtaende wilde blyven. Maer daer
„ komen verzoekingen, die onze driften aenſpooren, daer
„ komen uuren van driften. —— Gy wordt tot drift en
„ toorn verwekt; het vuur der wellust wordt in uw
„ binnenſte ontſtoken; angst en menſchenvrees komt in
„ u op, —— en helaes! dan zyt gy niet meer de
„ mensch die gy van te vooren waert. *De wet in uwe*
„ *leden neemt u gevangen onder de wet der zonde*; gy
„ zult vallen, zelfs eer gy noch denkt dat gy kunt
„ ſtruikelen. En denk niet, dat het by éene ſtruike-
„ ling, by éénen val, zal blyven. —— Hebt gy eens gelo-
„ gen, gy zult meer liegen; eens bedrogen, gy zult
„ meer bedriegen; hebt gy u eens aen onmaetigheid,
„ aen wellust overgegeeven, gy zult 'er u meer aen
„ overgeeven, en dan ſteeds meer liegen en bedriegen,
„ ſteeds ſterker aen onmaetigheid en wellust verkleefd
„ worden. —— In minder dan twee uuren kwam de
„ opénhartige PETRUS zoo ver, dat hy de ſnoodſte leu-
„ gen bezwoer; en wie onder ons durft vertrouwen,
„ beter te zyn, dan hy was?"

In zyne Overdenking der zorge van JESUS voor zyne Moeder en voor zynen Vriend *Joannes*, hooren wy den Heer EWALD, eenigzins in den ſmaak van PFENNINGER, aldus redekavelen. „ Het was een bevel van JESUS,
„ te weeten aan *Joannes*, om *Maria* tot zich te neemen,
„ dat hy naerkwam; maer hoe dikwyls zal hy Hem niet
„ voor dit bevel gedankt hebben! Hoe veel vreugd
„ hadt JESUS hun beide door dit woord geſchonken!

„ Hoe

„ Hoe goed moet het hun niet geweest zyn, wanneer
„ zy op ſtille winteravonden by elkander zaten, en over
„ Hem ſpraken, aen wien hun hart zoo verkleefd was!
„ wanneer zy zich zoo menige zyner woorden en dae-
„ den herinnerden! wanneer *Joannes Maria* iets ver-
„ haelde, 't geen zy nog niet wist, uit de drie laetſte
„ jaeren van zyn leeven; en *Maria Joannes* wederom
„ zoo veele dingen uit zyne kindsheid en jongelingsjae-
„ ren! — wanneer zy den zoo veel bevattenden zin
„ van menig woord naerſpoorden, en deszelfs vroegere
„ of laetere vervulling gisten! wanneer zy in uuren van
„ droefheid zich met zyne belofte oprichtten: — *Ik*
„ *wil u geene weezen laeten*, — *Gy zult my wederzien*,
„ — *Ik zal u tot my neemen, op dat gy zyn meugt*
„ *daer ik ben!* Zeker heeft het *Joannes* nooit berouwd,
„ dit laetſte bevel van zynen Heer gehoorzaem geweest
„ te zyn. En (dus beſluit de Heer EWALD) dit zal
„ nooit iemand in de geheele waereld berouwen, wan-
„ neer hy met eene kinderlyke gehoorzaemheid dat geen
„ doet, 't geen hy voor den wil des Heeren erkent.
„ Jesus beveelt alleen, om de menſchen gelukkig te
„ maeken, en verbiedt alleen, om de menſchen uit het
„ verderf te redden. Hy geeft te genieten, terwyl Hy
„ het genot van andere dingen verbiedt. Al 't zwaer-
„ ſchynende, 't geen Hy gebiedt, is maer eene opwek-
„ king uit den ſlaep, om in de vreugd van een mor-
„ genfeest der Lente te deelen. Dat zult gy onder-
„ vinden, Mensch! als gy u maer een tyd lang aen
„ zyne woorden houdt, die alle zyn als dit woord.
„ Meer dan men zeggen of beſchryven kan, is zyn juk
„ zacht en zyn last ligt."

Wy eindigen ons Berigt met de ernſtige aanbeveeling van dit Werk aen allen, die in het leezen der gewyde Verhaalen, en vooral van de laatſte allergewigtigſte uuren van 's Heilands leeven, leering en ſtigting zoeken. Op zommige plaatzen zou de Heer Vertaaler zynen ſtyl een weinig meer hebben kunnen beſchaaven, en van Germanismen zuiveren.

Leerredenen over eenige Geboden der Wet Gods. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Leyden, by A. en J. Honkoop, 1793. In gr. 8vo. 181 bl.

Uit het Voorbericht leeren wy, dat de Vertaaler „ge„ waagd heeft, de Leerredenen, in deezen Bondel „ begreepen, by wyze van Uittrekzels uit een grooter „ Werk, door een waardig, rechtzinnig, Luthersch God„ geleerden, in de Hoogduitsche Taal geschreeven, in „ Nederduitsch gewaad, onder 't oog zyns Leezers te „ brengen, en aan zyne beoordeeling over te geeven." Van het verzwygen van den naam des oorspronklyken Schryvers geeft hy geene reden. Veelen, misschien, zullen zich hier over verwonderen: alzo de uitgave van Leerredenen, zonder den naam des Opstellers, eene zeldzaamheid is, en 'er, van wegen het karakter van *rechtzinnigheid*, op de Lutherſche gronden, den Redenaar toegeëigend, niets in den weg stondt, waarom, althans uit dien hoofde, 's Mans naam niet zou genoemd worden.

Wat de Leerredenen zelve aanbelangt, zy hebben ten onderwerpe zodanige byzonderheden uit de, dus genoemde, Tien Geboden van de Wet van *Mozes*, als den Vertaaler meest belangryk voorkwamen, zo van wegen de natuur der zaak zelve, als uit hoofde van de gesteldheid van tyden en zeden, ook hier te Lande, die de voorgestelde waarschuwingen en onderrigtingen, naar zyn begrip, meest noodzaaklyk maaken. Vry geregeld is, doorgaans, de behandeling der voorgestelde onderwerpen, hoewel, meestal, eenigzins dor en schraal, en niet genoeg verleevendigd door zulk eene wyze van voordragt, welke, door de overtuiging des verstands, zich eenen weg tot het hart baant, en, door dit middel, de welbegreepene waarheden haaren invloed doet oefenen op de bestuuring van gemoed en gedrag. Hier en daar betrekt de Prediker tot eene behandelde Ondeugd, of Verbod, byzonderheden, welke zekerlyk door den Wetgeever niet bedoeld zyn. Spreekende, b. v. van het misbruik van Gods naam, rekent hy daar aan schuldig „ zulke Dwaalleeraars, die met de grootste onbeschaamd„ heid hunne eigene meeningen en harsenschimmen voor „ Gods Woord uitgeeven, dezelve uit de Heilige Schrift, „ door valsche Verklaaringen, listig zoeken te bewyzen,

„ en

„ en ſpreeken, de Heere heeft het gezegd; die, onder „ voorwendzel van 't Christendom van menſchelyke in„ ſtellingen en overgeloof te reinigen, en daardoor aan„ neemlyk te maaken, de wigtigſte waarheden, en in„ zonderheid de onderſcheidende leeringen van hetzelve, „ zoeken te verdringen."

In de vyfde Leerreden ontmoeten wy een onderzoek, *wanneer het geoorloofd en plicht zy te dooden?* Drie gevallen worden hier als zodanig vermeld. Vooreerst, wanneer Overheden rechtvaardige levensſtraffen aan misdaadigen uitvoeren. Ten tweede, by onvermydelyke lyfsverweering tegen eenen moordenaar; en eindelyk, op bevel van de Overheid in den kryg. Onder de eerſte Afdeeling treedt de Leeraar in een onderzoek omtrent het regt der Overheid om aan het leeven te mogen ſtraffen. Op het regt der natuur, zegt hy, kan dit niet gegrond zyn, omdat, volgens dit regt, alle menſchen elkander „ gelyk zyn, en niemand magt heeft over de „ goederen, veel minder over 't leeven, eens anderen." Ook kan de grond daarvan niet zyn, de vrywillige opdragt der Onderdaanen, toen zy de Regeering en de zorge voor het algemeene welzyn in handen der Overheden ſtelde; om reden, dat de mensch, geen Heer zynde over zyn leeven, en zich hetzelve niet kunnende ontneemen, „ gevolgelyk ook niet aan eenen anderen 't „ regt kan mededeelen, om hem daar van te beroo„ ven, en met den dood te ſtraffen." In de onderſtelling, dat „ het recht van de hoogſte Lands-Overheid „ over het leeven en den dood haarer Onderdaanen aan „ geen' twyfel onderworpen is," is de Schryver van oordeel, dat God, zynde de Heer over het leeven der menſchen, het gemelde regt aan de Overheid heeft opgedraagen; zich, ten bewyze daar van, beroepende op het zeggen van Paulus, dat de Overheid *het Zwaard niet te vergeefs draagt, en zy Gods dienaaresſe is, een wreekſter tot ſtraffe den geenen die kwaad doet.* „ Is nu het „ Zwaard, zegt hy, een werktuig des doods, zo heeft „ God met het Zwaard, aan de Overheid het recht om „ te dooden, overgegeeven." —— „ Dit recht der Over„ heid," gelyk de Leeraar verder ſchryft, „ om aan 't „ leeven te ſtraffen, heeft ook Jeſus zelf erkend, wan„ neer hy niet ſlegts Petrus daar aan erinnert, met het „ zeggen naamlyk, dat, *alle die het Zwaard nemen, door* „ *het Zwaard vergaan zullen;* maar ook op het zeggen

„ van den Romeinſchen Stadhouder Pilatus: *weet gy niet, dat ik macht hebbe u te kruicigen, ende macht hebbe om los te laten?* antwoordde: *Gy en ſoudt geen macht hebben tegen my, indien het u niet van boven gegeeven en ware.* Even zo bereid was ook de Apostel Paulus, „ om zich te laaten dooden, wanneer hy van oproer, „ of van eene andere groote misdaad, overtuigd konde „ worden, waardoor hy volgens de Wetten het leeven „ verbeurd hadde: *indien ik onrecht doe, ende iets den „ doode weerdig gedaan hebbe, ik en weigere niet te ſterven.* Hoe had ook Paulus dit kunnen weigeren, die „ zelf aan de Christenen te *Rome* ſchreef: *alle ziel zy den „ machten over haar geſtelt onderworpen. Want daar is „ geen macht dan van Godt: ende de machten die daar „ zyn, die zyn van Godt geordineert. Alzoo dat die haar „ tegen de macht ſtelt, de ordinantie Godts wederſtaat. „ —— Zy en draegt het Zweert niet te vergeefs. Want „ zy is Godts dienaaresſe, een wreekſter tot ſtraffe den geenen die quaet doet.* En (dus beſluit de Schryver) alleen op deeze plaatſen der Heilige Schrift, ſlegts op „ deeze uitſpraak van den geöpenbaarden Godsdienst, „ grondt zich het recht der Overheid, om doodvonniſſen uit te ſpreeken. Zy heeft dus het recht om te doo„ den." In hoe verre dit beſluit wettig zy, en de aangevoerde redekaveling het meergemelde regt wettige, willen wy liever aan des Leezers oordeel overlaaten, dan dat wy daar over breedvoerig zouden uitweiden; waar toe ons Maandwerk, boven dien, niet geſchikt is.

Leerreden over Judas vs. 14, 15. *Uitgeſprooken den* 13 *January* 1793, *in de Remonſtrantſche Kerk te Bleiswyk, door* GERBRAND BRUINING. *Veel licht verſpreidende over den Brief van Judas, en over Daniël* VII. *Toepaslyk op onze tyden, en ingerigt om der inkruipende Atheistery te keer te gaan. Te Rotterdam by* N. Brakel, 1793. *In gr.* 8*vo.* 44 *bl.*

Op eene ontleedende beſchouwing van den Brief van den Apostel JUDAS, vergeleeken met den Voordragt des Zienders Daniël, Hoofdſt. VII, laat de Eerw. BRUINING volgen, zyn ernſtig beklag over het verval van het Christendom in onze dagen, en over het hand over hand toeneemend getal van Ongeloovigen; die, hoewel zich

ſchuil

ſchuil houdende agter het masker van uitwendige belydenisſe van het Euangelium, nogthans, zo niet, met het geloof in God, allen Godsdienst, althans het geloof in JEZUS, verzaakt hebben. Omtrent de Roomschgezinden, in zommige Landen, voedt hy vooral zeer ongunſtige gedagten. „ De weidſche Tempelen (ſchryft hy) wor„ den, vooral by die plegtigheden, welken 's nagts ver„ rigt worden, in Tempelen van Venus verkeerd, en „ de Kloosters, waar mede die Landen zyn doorzaaid, „ zyn doorgaans de affchuwlykſte tooneelen, niet alleen „ van brasſerye en dronkenſchap, maar ook van zulk „ eene ontugtigheid, welke de menschlykheid ſchuwt te „ noemen." Zeer gunſtige gedagten, intusſchen, voedt de Leeraar aangaande de bedoelingen van de tegenwoordige hoofden der Franſche Natie, om den Godsdienst tot deszelfs oorſpronklyke beſtemming te doen wederkeeren. „ Kan men (vraagt hy) het Godsdienſtig „ doel der Franſchen den lof weigeren, dat zy de Geestlykheid weder aan de Stigters des Christendoms willen doen gelyken, en den Christen Godsdienst onder „ hen langzaamerhand tot deszelfs oude eenvoudigheid „ te willen te rug brengen; een plan volgende, welk „ de groote ERASMUS ten zynen tyde reeds poogde in „ 't werk te ſtellen?" In verre na niet zo gunſtig denkt de Eerw. BRUINING over de voormaalige geſteldheid der Franſchen, vóór de Omwenteling. „ Geen los vermoeden is het (dus ſchryft hy) —— dat zulke Hoven, „ waar weelde, hovaardy en geldgierigheid, de eenige „ dryfveeren der Hovelingen zyn; gelyk men, met zekerheid, omtrent de meeste Franſche Hovelingen heeft „ kunnen zeggen: het is geen los vermoeden, dat zulke „ Hoven der Godverzaaking ten zetel verſtrekken, van „ waar die pest der Zielen zig door het ganſche land „ verſpreidt, en niet alleen den Prelaat en Staatsdienaar, maar ook den Burger, beſmet. —— Ja! de droevige ondervinding leert, hoe zeer die onderſcheidene „ Standen, in Frankryk, daar door vergiftigd waren." Wy gelooven dat de Eerw. BRUINING in dit alles gelyk heeft; doch wy gelooven tevens, dat 'er geene reden is, om juist Frankryk alleen tot een voorbeeld te ſtellen; maar dat zeer veel van zyne gezegden zich ook elders laat toepaſſen. In het ſlot zyner Leerreden ontmoeten wy eenige aanmerkingen tegen het ſtelzel der be-

ſpiegelende Godverzaakeren; om alzo zyne *Bleiswykſche* Gemeente tegen alle verleidingen der ongeregtigheid te waarſchuwen; welk oogmerk zekerlyk lofwaardig is.

Het lot der Menſchen na hun dood, of vrye Gedagten over de ſpoedige herſtelling der Menſchen ten Eeuwigen leeven; ter Proeve voorgeſteld aan myne onderzoek- en waarheid - beminnende Medechristenen. Te Haarlem by A. Loosjes Pz., 1793. *In gr.* 8vo. 46 *bl.*

Loflyk is het oogmerk des Opſtellers van deeze korte Proeve; het dient om den mensch gerust te ſtellen omtrent zyn lot naa het ſterven, en dat het deel der vroomen, onmiddelyk, immers kort naa hunne intrede in de onbekende Gewesten, eene gelukkige kanswisſeling zal ondergaan. In de twee eerſte Afdeelingen handelt de Schryver over de Onſterflykheid van 's menſchen ziel, en over de Opſtanding, of herſtelling van den Mensch ten eeuwigen leven. Omtrent de Opſtanding ſchynt hy niet vreemd te zyn van de wysgeerige giſſing, volgens welke in den mensch een fyn werktuiglyk en onvergankelyk beginzel verborgen is, 't welk, reeds in dit leeven, het bekleedzel, of de zitplaats, der Ziele, en tevens het beginzel is, 't welk, by, of naa, het ſterven van het aardſche Lichaam, zich zal ontwikkelen tot een heerlyker en onverderflyk Lichaam, dat tot eene eeuwige duurzaamheid geſchikt, en verordend is, om 's menſchen Lichaam in den ſtaat der heerlykheid en gelukzaligheid te zyn. Op de Natuur, en vooral op het Ryk der *Inſekten*, beroept hy zich ten dien einde, als welk laatſte eenige veranderingen van dien aart oplevert. Ook meent hy eenig ſteunzel voor deeze giſſing te vinden in de bekende vergelyking van PAULUS, 1 *Kor.* XV: 35—38. De derde Afdeeling bevat eenige bedenkingen, welke den Schryver als aanneemelyk doen voorkomen het gevoelen, volgens 't welk het afleggen van dit aardſche van de herſtelling tot het eeuwige leeven ſpoedig zal gevolgd worden. „ De opwekking van den Mensch (ſchryft hy) „ het andermaal bekleed worden zyner Ziele, met een „ werktuiglyk, doch nu niet aardsch, maar hemelsch, „ Lichaam, geſchied zekerlyk ter volmaking van 's Men„ ſchen toeſtand. —— Niets minder dan dit, kan de God„ lyke Wysheid met de herſtelling van den Mensch ten

„ eeu-

„ eeuwigen leeven beoogen. Is dan (vraagt de Schry-
„ ver) deze herſtelling niet hoe eer hoe beter? Waar-
„ om zal de Mensch, na zig, volgens zyne beſtemming,
„ tot een volmaakter ſtaat voorbereid te hebben, geduu-
„ rende eenige weinige jaren, weder een reeks van ja-
„ ren, of eeuwen, in een werkeloozen ſtaat gelaten
„ worden, eer hy op nieuw in de gelegenheid geſteld
„ worde, om zyne zedelyke ontwikkeling en volmaking
„ voort te zetten, en het geluk te genieten, waarna
„ hy in dit leeven ſtreefde, welke het doel zyner pogin-
„ gen, en tevens het doel der Godheid met dezelve, ge-
„ weest is?" Ter ſtaavinge van dit gevoelen beroept zich de Schryver op de leere der Schriftuure, in welke verſcheiden uitdrukkingen of onderſtellingen voorkoomen, welke, naar zyne meening, zodanig eene ſpoedige herſtelling aankondigen, immers zonder dezelve niet dan zeer gedwongen kunnen verklaard worden; tragtende hy, eindelyk, in de vierde of laatſte Afdeeling, de nuttigheid van het hier beweerde boven het algemeen aangenomen gevoelen, nader aan te toonen. Daar de *Proeve* met beſcheidenheid is opgeſteld, zal zy, ook van anders denkenden, met genoegen geleezen worden.

De Artz voor de Minnareſſen der Schoonheid. Te Utrecht by H. van Emenes. *In* 8*vo.* 199 *bl.*

Om onze Leezers, of liever Leezereaſen, want voor haar is dit Werkje eigentlyk geſchreeven, in een kort beſtek den inhoud van hetzelve te doen zien, zullen wy de Opſchriften van ieder der negen Hoofddeelen, want in zo veele is het afgedeeld, zeer gaarn voor haar afſchryven. Het *eerſte* handelt van de Schoonheid in 't algemeen; het *tweede*, over de bevordering der groei des Menſchelyken lichaams; het *derde*, van het Vel; dit Hoofddeel, het welk het meest uitgewerkſte van allen is, bevat zo veele gewigtige waarheden, inzonderheid voor de Jufferſchap, dat hetzelve by voorkeus door haar verdient geleezen te worden; het *vierde* handelt over het Hair; het *vyfde*, van de Oogen; het *zesde*, van den Neus, den Mond en ſtinkenden Adem: ook iets van het kuſſchen; een uitneemend nuttig hoofdpunt voor Dames! Het *zevende*, van de Tanden; het *agtſte*, van den Hals, den Boezem en den Middel; het *negende* en laatſte van de Na-

ge-

gelen aan de Vingers, van rechte Beenen en kleine Voetjes. Dat dit altemaal Onderwerpen van veel gewigt voor de ſchoone Kunne zyn, zal wel niemand, die eenig gevoel voor de beminnelyke Sexe heeft, in twyfel trekken; dan het is niet ſlegts voor de Schoonheid alleen, dat onze kundige Schryver, die wy niet twyfelen of hy zal daar door by de Dames veel eer inleggen, maar ook voor de gezondheid, zo wel in meer gevorderde jaaren, als ook reeds in de vroegſte jeugd, de pen opgevat, en, in een aangenaamen onderhoudenden ſtyl, zyn welmeenenden raad gegeeven heeft: dat hierby een aantal gebreken der opvoeding, vooroordeelen, Mode, enz. niet ongeſtraft konden blyven, ſpreekt van zelve; maar om de wyze, die hy daar in houdt, te doen zien, verkiezen wy het begin van het agtſte Hoofddeel mede te deelen; de reden waarom wy dit juist uitkippen zullen de Dames best weeten.

„ Hoe ſlim zyn de Dames niet! —— om de Kroppen, „ of, gelyk zy liever hooren, de dikke Halzen, voor de „ oogen der Mannen te verbergen; hebben zy de mode „ uitgedacht, den hals en den boezem tot de ooren toe „ met een berg van gaas, *Linon* en blonde, te verbou„ wen. Aan Dames met Kroppen, of ſtyve Boezems, is „ dit noch toe te geeven, wyl zy oorzaak hebben om „ hunne leelykheid te verbergen: doch wanneer ſchoone „ Meisjens en Vrouwen, die zig over hunnen hals en „ boezem niet behoefden te ſchaamen, deeze draagt „ (dragt), alleen om dat het de mode is, namaaken, en „ hunne inneemende geſtalte alleen om de mode misvor„ men en verminken, dan kan men hun deeze dwaas„ heid onmooglyk vergeeven. Hoe of de mode van het „ eene uiterſte tot het andere overſpringen kan. Noch „ voor korten tyd droeg iederé Dame haare borſten ge„ heel bloot, zy leiden dezelve voor een ieder ten toon, „ en boog zy, uit eerbiedigheid, een konſtig netwerk „ van doorzichtig ſloers en gaas om dezelve, zo was „ dat zo dun, dat het wellustig oog der Mannen alles „ zien moest. De eene deezer onzinnige modens is zo „ wel als de andere tot nadeel van het ſchoone geſlacht; „ by de tegenwoordige mode is elke ſchoone by de Hee„ ren in verdenking, dat zy onder heur gaas-gebergte „ eene lelyke krop, een geelen platten boezem, benevens „ vooruitſteekende ſleutelbeenen of eenige ribben konſtig „ verborgen heeft. Zy, welke van deeze nadeelige ver-

„ den-

„ denking vry wil blyven, onttrekke zig de misvormende
„ mode, en betrachte wat wy hier willen aanraaden,
„ dan zal hals en boezem beziens waard blyven, en niet
„ ligt een bedekzel noodig hebben."

Jammer is het, dat, in dit aartig Handboekje voor de Jufferschap, zeer veele taal- spel- en drukfouten ingesloopen zyn.

Vervolg op M. N. CHOMEL, *Algemeen, Huishoudelyk, Natuur-, Zedekundig en Konst-Woordenboek, door* J. A. DE CHALMOT. *Verrykt met Kunstplaaten. Zeventiende Stuk. Te Campen, by* J. A. de Chalmot, *en te Amsterdam, by* J. Yntema, 1793. *In gr.* 4*to.*

Mag dit *Vervolg* des alom bekenden en algemeen geprezen Woordenboeks van CHOMEL een Voorraadverzamelplaats heeten van de noodigste, nuttigste en vermaakendste, Kundigheden des Huislyken, Burgerlyken en Zedelyken, Leevens, waarin men, met zeer weinig zoekens, by een opslag van het oog, de gewigtigste, beste en nieuwste, Ontdekkingen en Waarneemingen aantreft, gelyk wy, de voorige Stukken aankondigende, telkens, hier van staalen bybragten; het mag, inzonderheid, eene Voorraadverzamelplaats genaamd worden van 't geen tot de Plantkunde behoort.

Uit dit Stuk zouden wy, ten bewyze hier van, eene menigte Artykels kunnen aanstippen, of slegts één, uitvoerig bearbeid, overneemen; dan, daar dit enkel aanstippen niets beduidt, en één lang Artykel te veel plaats zou beslaan, lust het ons het voornaamste op te geeven van twee Artykelen in dit vak.

Ten dien einde is onze keuze gevallen op SUIKERRIET en TABAK: wy zullen dezelve, overeenkomstig ons oogmerk, en naar gelange van de bekrompenheid der plaatze, welke wy daar toe kunnen verleenen, bekorten.

Het *Suikerriet* heeft drie Soorten, naamlyk: 1. *Wild* Suikerriet. 2. *Gewoon* Suikerriet. 3. *Italiaansch* Suikerriet, en 4. *Gestreept* Suikerriet. Van welke wy alleen zullen mededeelen, het

„ SUIKERRIET (*Gewoon*). *Saccharum officinarum. Suikerriet*, met gepluimde Bloemen en platte Bladen. *Saccharum Floribus paniculatis, Foliis planis.* LINN. *Syst. Nat. Hort. Cliff.* 26. *Mat. Med.* 33. ROY. *Lugd.* 52.

A-

Arundo Saccharifera. C. BAUH. *Pin.* 18. SLOAN. *Jam.* 31. *Hist. I. p.* 108. *T.* 66. RUMPH. *Amb. V. p.* 186. *T.* 74. *f.* 1. BURM. *Fl. Ind. p.* 23.

„ Van dit *Riet*, dat op vogtige en onder water ſtaande gronden, zo wel in *Oost-* als in *West-Indiën*, overvloedig geteeld wordt, gewaagen byna alle Reisbeſchryvers. Het heeft dikke knoopige Wortels, zich ſchoef en zydewaards uitſpreidende, waar uit Rietſtengen voortkomen, dikwils twee of drie duimen dik, van zeven, agt, tot tien en twaalf, voeten lang. RUMPHIUS heeft ze gezien van zeventien voeten. Zy zyn geelachtig en glad, maar beſtaan uit Leden, van een handbreed tot een half voet lang, die dus het Riet knoopig maaken. De bovenſte Leden geeven Bladen uit, van eenige voeten langte, maar niet breed, die opwaards ſtaan, en het Riet ten deele omvangen. „ De Heer HOUTTUYN zegt: ik heb zulk „ een gedroogd *Suikerriet*, dat in zyn geheel tien voeten „ lang is, en ruim een duim dik, met Bladen van wel „ twee ellen langte, niet meer dan een vinger breed. „ De Leden hebben, in 't midden, ongevaar de langte „ van twee duimen; by den Wortel zyn ze korter. Gewoonlyk wordt het, zyne dikte en grootte hebbende, „ wat boven den grond afgeſneeden, en dan geeft het „ weder andere Stengen uit. Indien men het voort laat „ groeijen geeft het ſomtyds eene Bloem-Air uit, als een „ uitgeſpreide Pluim, en draagt een langwerpig ſpits „ Zaad. Door Stek, of in den grond gelegde ſtukken, teelt men het gemaklyk voort; ja een geheel „ *Riet*, begraven, geeft uit ieder Knoop een nieuwe „ Plant."

„ Het ſappige honigzoete Merg, dat rykelyk in het welgehavende *Riet* vervat is, levert die zo bekende Suiker uit, wier Latynſche benaaming van 't Arabiſch woord *Saccar* afgeleid wordt. 't Is zeker dat den Ouden reeds dit natuurlyk Sap-zoet bekend was; hoewel men meent, dat zy het, in *Arabiën* en andere *Oosterſche Landen*, door de hitte der lucht geſtolde Sap des Riets daar voor gebruikt hebben. Mooglyk hebben zy eerst maar het zoete ſap, als ſyroop, uit zulk *Riet* gezoogen en genuttigd. *Quique bibunt tenera dulces ab Arundine Succos.* LUCANUS. GALENUS ſchreef, dat de *Sacchar*, uit *Indiën* en *Gelukkig Arabiën* aangebracht, een ſoort van Honing was, doch minder zoet dan die. *Simpl. Medicam. Libr.* 7. PLINIUS verhaalt, dat men het gomachtig in Rie-

Rietek vondt, van grootte als een Hazelnoot; doch ſpreekt ook van *Rieten*, op de *Gelukkige Eilanden* groeiende, uit welken ſap geperst werdt van aangenaamen ſmaak. *Hist. Nat. Libr.* 6.

„ De zeer geleerde SALMASIUS heeft zich verbeeld, dat de *Suiker* der Ouden alleenlyk de traan ware van het *Bamboes-Riet*, 't welk groote Boomen maakt in *Oost-Indiën*. Dit is, ten deele, niet onwaarſchynlyk; om dat zy van *Riet* ſpreeken, dat als Boomen groeide, en dewyl de Bamboezen, jong zynde, een zoet ſap, als Honing, bevatten, 't welk door uitdrooging hard wordt: maar het is ook te denken, dat zy insgelyks het regte *Suikerriet* gekend hebben, en allengs gekomen zyn tot de bekwaamſte manier, om het ſap daar uit te perſen, en door uitwaaſeming daar van *Suiker* te bereiden. Sommigen willen zelfs, dat het zo beruchte *Tabaxir*, 't welk AVICENNA zeid' de asch te zyn van gebrand *Riet*, niets anders zy geweest dan *Suiker*, die, ruuw en ongezuiverd, veel naar asch gelykt. PISO verhaalt, dat in *Braſil* het *Suikerriet* van zelv' groeit, en zeer hoog wordt; geevende Suiker-Kryſtallen uit door de hitte der zonne.

„ Onder de *Verzengde Luchtſtreek* onzes Aardkloots wordt dit *Riet* meest overal, waar een bekwaame grond daar toe is, hedendaags geplant. Om het te teelen, moet een grond uitgekoozen worden, die niet te vet of zwaar is, maar ligt en diep, taamelyk vogtig; doch zodanig niet, dat 'er het water op ſtaan blyft, en van alle kanten vry blootgeſteld aan de zonneſchyn. Vóór het planten moet het land van allerlei ontuig, dat de onbelemmerde Wortelſchieting van het *Riet* zoude verhinderen, wel gezuiverd worden. Als dan wordt het zelve in vierkante perken verdeeld, daar men, langs een geſpannen Koord, Groeven in maakt, die twee of drie voeten van elkander zyn, naar de bekwaamheid van het land. In ieder van deeze kuilen, die by de twee voeten lang, vier of vyf duimen breed, en niet boven de zeven of agt duimen diep zyn, poot men twee ſtukken *Riet*, ruim vyftien duimen lang, aan het boven-end van het *Riet*, daar het zelve knoopigst is, afgenomen, en deeze worden met aarde bedekt, zodanig dat ieder Plantſoen of Stek, aan elk end van het kuiltje, omtrent drie duimen uit den grond ſteekt. Het bekwaamſte ſaizoen, tot de planting, is de kleine Regentyd; dewyl de vogtigheid der aarde als dan het Gewas te ſpoediger Wortelen doet ſchieten.

Wei-

Weinig dagen na de planting ziet men het uitſpruiten, en dan is het welhaast noodig, het onkruid en allerlei Bygewas, waardoor de groeijing verhinderd zou worden, te doen uitroeijen. Dit geſchiedt, terwyl het *Riet* nog jong is, twee of driemaal, en na verloop van eenige maanden nog eens: want het komt tot volwasſenheid of rypheid niet, dan na verloop van een jaar. Vervolgens laat men het affnyden, waar toe eerst de Koppen of Toppen, met de Bladeren daar aan, afgehakt, en dan de *Rieten*, dicht by den grond, afgekapt worden, zonder egter den Stoel te beſchadigen. De *Rieten* worden vervolgens in twee of drie ſtukken, niet boven de vier voeten lang, gekapt, en met den afval, de Top-enden naamelyk, aan bosjes gebonden, om het naar de Molen voeren. Best is het, niet meer *Riet* te laaten ſnyden, dan men binnen een etmaal tyds kan uitperſen, om dat het anders ligt bederft.

„ Om het Sap, dat de Suiker geeft, uit het *Riet* te perſen, worden werktuigen gebruikt, die men in 't algemeen Suiker-Molens noemt. Zodanigen zyn 'er van tweederlei ſoort, naamlyk die door Water, en die door Paarden of Runderen, omgedreeven worden. Windmolens heeft men 'er weinig. Het binnenwerk beſtaat uit drie zwaare Houten Rollen, overend geplaatst en met yzeren Boſſen bekleed, die omgedraaid worden door een groot Rad, welks Tanden vatten in die van het Rad dat aan de Spil vast is. Dewyl de middelſte Rol byna tegen de anderen aan komt, zo begrypt men ligt dat de ſtukken *Riet*, aan 't end ſcherp geſneeden, welke de Slaaven daar geduurig in ſteeken, door deeze klemming ſtyf worden uitgeperst, zo dat het Sap in een daar onder ſtaanden bak loopt, en uit denzelven wederom, door middel van een' geut, geleid wordt in de koperen ketels, die, met fornuizen, daar onder gemetzeld, bezyden de pars, in het Kookhuis ſtaan. De Ketel bekwaamelyk voorzien zynde, wordt aanſtonds vuur daar onder geſtookt, en dan laat men het ſap, zo dra het door ſchuimen gezuiverd is, in een anderen loopen, om met ſterker vuur verder gezuiverd te worden; waartoe men ook droge Steenkalk gebruikt. Uit deezen Ketel komt het in een derden, die wat kleiner is, en daarin kookt men het zelve tot de bekwaame dikte, om in Houten Koelbakken overgeſchept te worden, waarin de Suiker droog wordt, die men daar uit ſchept in Vaten, tot verzending naar

Hol-

Holland. De Kookhuizen van de Suikermolens zyn met vyf, zes of zeven, Ketels voorzien.

„ De Schuim, welke van de Suiker-Ketels komt, wordt in de Volkplanting zelve gebruikt, om den ſterken drank te ſtooken, die *Dram* genoemd wordt, of *Kilduivel*, en voor de Slaaven gebruikt, even als men in de *Nederlanden* aan Werkvolk de Jenever geeft. De Dram is een gezonde drank. Door een tweede overhaaling wordt de Dram veel ſterker, en gelykt dan meer naar de Rum, die van de Melaſſen op de Eilanden, en in de Engelſche Volkplantingen, wordt geſtookt. Melaſſe noemt men de Syroop, die uit de Vaten lekt, daar de Suiker in overgeſchept is, wanneer dezelven te verzygen ſtaan. Dit is nu de wyze op welke het te *Surinamen* gedaan wordt. In *Oost-Indiën* geſchiedt het op dergelyke manier, door de Javaanen en Chineezen, maar op ſommige Eilanden kookt men 'er ſlegts Syroop van, die aldaar anders gemaakt wordt van de uitgeperſte *Rieten*, waarvan de Europëers ook Bier brouwen. De Maleijers noemen de Suiker *Gala*, de Chineezen *Tang*. De Rum, weet men, is een ſterke drank, welke in de *West-Indiën* van de Melaſſen, gelyk in *Oost-Indiën* de Arak van Ryst, geſtookt wordt. Voorts eeten de Indiaanen of kaauwen veel de jonge Spruiten van dit *Riet*, inzonderheid van eene ſoort, genaamd *Tecſia*, welke zeer dun is van Steng en Bast, en zeer zoet Sap heeft, zo RUMPHIUS meldt. Dit doet men ook in *Egypten*, zegt FORSKAÖHL, die te *Kairo* de Halmen zag te koop venten: maar de *Suiker*, zegt hy, wordt 'er zo goed niet gemaakt als in *Europa*.

„ 't Menigvuldig gebruik van de *Suiker*, in de huishouding, tot het aangenaam maaken van allerlei laffe, en het verzagten der ſcherpheid van zuure, ſpyzen en dranken, is zeer bekend. Men ſchynt ze hedendaags niet te kunnen miſſen; terwyl in de oudſte tyden enkel Honig daar toe gebruikt werdt. Ook is zy van oneindigen dienst, tot het bereiden van konſerven, geleijen, tot het inleggen van vrugten, en inzonderheid tot de ſyroopen der Apotheeken. Men kan ze derhalven niet van de Geneesmiddelen uitzonderen, en, behalven het gebruikbaar maaken van veele Artſenyën, welke zonder dien te leelyk of te ſcherp zyn zouden, wordt zy, op zich zelve, ook, tot verzagting van de borſt, van maag- en kolyk-pynen, dienſtig bevonden. Zelfs is zy zagtelyk den afgang bevorderende; maar gelyk, volgens 't gemeene

ſpreekwoord: *te veel Zoets walgt*, zo wordt ook *het al* te rykelyk gebruik van de *Suiker*, in ſommige geſtellen, voor de ingewanden nadeelig; ja kan, misſchien, wel eene uitteering veroirzaaken: gelyk ſommigen daar van de Engelſche ziekte, in kinderen, afleiden. Anderen pryzen een rykelyk gebruik van *Suiker*, Honig en andere zoete dingen, als middelen aan, om de gezondheid te bewaaren. En, wat het ſcorbut in de mond betreft, daar eenigen de *Suiker* van beſchuldigen, wordt het voorbeeld bygebracht van zeker Heer, die zyn geheele leeven veel daar van gehouden hadt, en, over de zagtig jaaren oud zynde, een ſtel nieuwe Tanden kreeg, leevende tot by de honderd jaaren; zie dit omſtandig in de *Philoſophiſche Verhandelingen*, by F. HOUTTUYN, *III Deel, bladz.* 327, *&c.* Op dien grond heeft zeker voornaam Engelſch Geneesheer, genaamd Doctor SLARE, een verdediging uitgegeeven van de *Suiker*, tegen de beſchuldigingen van Doctor WILLIS en andere Geneeskundigen, als ook tegen 't algemeene vooroirdeel; draagende dan vertoog aan de Dames op. Dus zien wy dat dit ſtuk zeer in twyfel ſtaat, en dat de *Suiker*, even als allerlei leevens- en geneesmiddelen, ſpyzen en dranken, naar de omſtandigheden, het geſtel, de leevensmanier, van den geenen die ze gebruikt, heilzaam kan zyn, of vergiftig. Uitwendig is zy, als een zagtelyk zuiverend middel, tot verſche wonden, als ook, inzonderheid, voor ſommige oogkwaalen, dienſtig.

„TABAK, in het latyn *Nicotiana*, is de naam van een Planten-Geſlacht, onder de Klaſſe der *Pentandria*, of *Vyfmannigen*, gerangſchikt. —— De Kenmerken zyn, een trechterswyze Bloem met een geplooiden Rand; *hellende* Meeldraadjes; voorts een tweehokkig tweeklepkig Zaadhuisje. —— Daar zyn zeven ſoorten van, waar van de zes eerſten tot de Kruiden, en de laatſte tot de Boomen behooren.

„1. *Gewoone Tabak. Nicotiana Tabacum. Tabak*, met lancetswys' eyronde ongeſteelde afloopende Bladen en ſpitspuntige Bloemen. *Nicotiana Foliis lanceolata-ovatis, ſeſſilibus decurrentibus, &c.* LINN. *Syſt. Nat. XII. Gen.* 247. *p.* 171. *Veg. XIII.* 248. *p.* 185. *Hort. Cliff.* 56. *Upſ.* 45. ROY. *Lugdb.* 423. *Nicotiana major latifolia.* C. BAUH. *Pin.* 169. *Hyaſcyamus Peruvianus.* DOD. *Pin.* 452. *Biennochoos.* RENEALM. *Sp.* 37. *T.* 38.

„Deeze ſoort levert den Geſlachtnaam uit, als dus genoemd

noemd zynde naar J. NICOTIUS, die Gezant van *Frankryk* was aan 't Hof van *Portugal*, en aldaar het Zaad kreeg van dit Kruid, 't welk door zekeren Nederlander, omtrent het midden der zestiende eeuw, uit *Florida* was overgebracht. Hy vertoonde of zondt het zelve aan KATHARINA DE MEDICIS, Koninginne Weduwe en Voogdesse van FRANÇOIS DEN II, op wier order het in den Koninglyken Tuin in *Frankryk* gezaaid, en, opkomende, *Herba Medicea* geheeten werdt. Anderen, die het zelve ook voortteelden, gaven 'er wederom andere naamen aan. De Spaansche of Engelsche, die het vervolgens overvloedig vonden groeijen op *Tabago*, noemden het, zo men wil, deswegens *Tabaco* en *Tobacco*, of met een Latynschen uitgang *Tabacum*. Dus is het, by den naam van *Tabak*, zedert alom bekend geworden in het voorste der voorgaande eeuw: hoewel de Brasilsche naam *Petun* was of *Petum*, naar welken men het dikwils *Herba Peti* genoemd vindt. Van de Wilden der *West-Indische Eilanden* werdt het *Touly* geheeten.

„Waarom dit Gewas, dat zekerlyk ook in *Peru* voorkomt, in 't byzonder *Peruviaansch Bilsenkruid* genoemd zy, is onzeker. Het allerbeste, *Varinas* genaamd, naar de Volkplanting *Varina*, groeit aan de vaste kust van *Zuid-Amerika*, genaamd *Tierra firme*; voorts door de geheele *West-Indiën* en is verder in de Provincie van *Virginiën*, in *Noord-Amerika*, voortgeplant. Deeze is de voorraadschuur van *Tabak* voor *Engeland* geworden; gelyk de *Franschs Eilanden* voor *Frankryk* zyn, en dus voert de *Tabak*, naar haare afkomst, den naam van *Virginische* of *Portorikische*, *St. Domingo*, *Havana* of *Baai-Tabak*, enz. De overvoering van het Kruid gaf ook wederk aanleiding tot het overbrengen van het Zaad, en daar door heeft men dit Gewas in de middelste deelen van *Europa*, in onze *Nederlanden* en de nabuurige Ryken, zo sterk begonnen voort te teelen, dat die teeling nu ruim vyftien jaaren geleden door den Koning van *Frankryk*, om den invoer der *West-Indische Tabak* niet te benadeelen, verbooden werdt.

„'t Is een jaarlyks Zaai-Gewas, dat uit zeer klein Zaad een groote Plant wordt, en dus zeer schielyk groeit. Naar de vetheid van den grond maakt het een Steng van drie of vier ellen hoogte, die by den Wortel onmachtlyk lange en breede Bladen uitgeeft, zynde bleekgroen, en als met kleine haartjes begroeid, doch op 't aanraken zagt

en ſineerig. Aan den Steng zyn de Bladen kleiner, en deszelfs top is gekroond met groote Bloemen van gezegde figuur, welke bleek paarsch en aan den rand witachtig zyn. Hier op volgt het Zaadhuisje.

„ Men hadt van de *Tabak*, oudtys, een zo uitmuntend denkbeeld, dat zy *Herba Sancta* of Heilig Kruid, en *Panacéa* of Algemeen Geneesmiddel, getyteld werdt. De kragten, die 'er de Indiaanen aan toeſchreeven, waren verbaazende. Het hadt, onder de wondheelende, pynſtillende en tegengiftige, middelen, zyns gelyke niet. Ook hebben verſcheiden Autheuren, zo in de zestiende als zeventiende eeuw, tot lof van dit Kruid geſchreeven. Men kan niet ontkennen, dat het uitwendig een goed wondmiddel is, geneezende tevens veelerlei huidziekten en vuile zweeren: doch het is ook zeker, dat het zelve, op het hoofd gelegd, om hoofdpyn te doen bedaaren, of ook om het ongediert te dooden, de Menſchen ſomtyds ſtomp en als dronken maakt. Hier uit blykt het gevaar, dat 'er in ſteekt, om zulks aan Kinderen te doen. Een aanmerkelyk voorbeeld, dien aangaande, vindt men in het *IV. Deel* der *Uitgezogte Verhandelingen*, *bladz.* 447, enz. Geene bereidingen daar van, 't zy de *ſyroop*, het *extrakt* of de *olie*, kunnen inwendig gebruikt worden, zonder groote voorzichtigheid. Men heeft ondervonden, dat een weinigje van het *ſap*, onder 't Bloed van leevende Dieren gemengd, hun oogenblikkelyk doet ſterven. De *Tabak* kan egter, in kleine veelheid gebruikt zynde, tot een braak- en purgeermiddel dienen. Tegen tandpyn is zy een beproefd middel. De rook-klyſteeren, daar van, zyn niet alleen in 't algemeen dienſtig om afgang te verwekken, maar ook, zedert weinige jaaren, met byzondere vrugt gebruikt, om Drenkelingen in het leeven te behouden.

„ Daar zyn ook bereidingen van de *Tabak*, welke *Sauſſen* genaamd worden, die maaken, dat ſommig volk, ('t welk in de Noorder landen onder 't gemeen veel in zwang gaat,) dezelve met ſmaak en zonder hinder kaauwt; gelyk het ambagtsvolk en de zeelieden, van alle Natiën, zeer veel doen met de raauwe *Tabak*: maakende de gewoonte het gebruik daarvan op die manier onſchadelyk, ja zelfs, zo men voorgeeft, dienſtig tegen ſcheurbuik in 't tandvleesch. Het Vrouwvolk, te *Lima* in *Peru*, heeft geſtadig een rolletje *Tabak* in den mond, dat zy kaauwen en *Limpion* noemen; 't welk hen, in

de

de oogen van Vreemdelingen, gantsch niet bevallig maakt. Het Manvolk rookt 'er ſterk, zo wel als te *Karthagena* en elders in de *Weſtindiën*. Het een zo wel als 't andere doet kwylen, en ſtaat, in dit opzicht, eenigermaate gelyk. Het *Tabakrooken* hebben de Portugeezen, met en benevens dit Kruid, overbracht in de Oosterſche landen, en waarſchynlyk is het, door de verovering van *Braſil*, ook tot ons gekomen. De Perſiaanen, zo mannen als vrouwen, zyn daar van groote liefhebbers, en van hun is de gewoonte, om tabaksrook door een lange houten pyp of riet in te zuigen, overgegaan tot de Arabieren en andere volkeren van *Aſiën*. De Chineezen en Japoneezen zuigen den rook der aangeſtooken *Tabak* door een pyp in, gelyk de Europeaanen, en veelen haalen dien door water op, gelyk de Turken; maar by de Negers en Amerikaanen is het de gewoonte een pypje te maaken van een opgerold blad *Tabak*, en dit pypje, aan 't eene end brandende, by 't andere in den mond te houden; gelyk ſommig zeevolk, in de *Weſtindiën*, ook wel doet: doch veelen van die volkeren bedienen zich van eigen gemaakte tabakspypen.

„ Offchoon nu het tabakrooken, in *Europa*, waarſchynlyk reeds in het begin der voorgaande eeuw bekend geweest zy, was nogthands, wegens de duurte van de *Tabak*, die gewoonte niet algemeen. In 't voorſte deezer eeuw rookte men, in onze *Nederlanden*, nog maar zeer weinig, en byna niet dan in herbergen, of by andere ſamenkomſten. Zedert de Engelſchen de *Virginiſche Tabak* zo gemeen gemaakt hebben, en de Franſchen ons zo veel van hunne *Weſtindiſche* hebben toegevoerd, is de pyp, by den gemeenen man, den geheelen dag naauwlyks uit den mond: maar by lieden van aanzien, rang en vermogen, is het rooken meest uit de mode geraakt: ten minſte wordt het niet rooken in een gezelſchap thands niet meer voor vreemd gehouden; noch het rooken als een bewys van deftigheid aangezien.

„ Het rooken van *Tabak*, dat men wel eens, ſpottende, *Tabakdrinken* genoemd heeft, is by de Franſchen niet ingedrongen; maar die Natie heeft zich zo veel te meer overgegeeven aan het gebruik van *Snuiftabak*, 't welk in *Aſiën* tot dien trap is gehaat geweest, dat de Koning van *Perſiën* en de Groot Hertog van *Moskoviën* het zelve, op ſtraffe van den neus, ja zelfs van 't hoofd, te verliezen, verbooden hebben gehad. Zo heeft ieder Natie,

mag men zeggen, zyn byzonderen ſmaak. Want, 't zy men de *Tabak* kaauwe, 't zy men ze rooke of opſnuive, dit kruid behoudt altoos zyn venynigen aart, die, wanneer men 't overdaadig doet, niet nalaat zich, door haare uitwerkingen, vroeger of laater te openbaaren.

„ Ik wil nu de voorbeelden niet aanhaalen van de geenen, wier hoofden of herſenpannen van binnen door den rook zwart, en de voorhoofdsholligheden met Snuif gevuld gevonden zyn; maar alleen acht geeven op de verdoovende eigenſchappen van dit Kruid, dat een vergift is voor meest alle Dieren, en de rook inzonderheid voor 't Gevogelte en de Inſekten. Bovendien wordt, *in het eerſte geval*, door het geduurig uitwerpen van de kwyl, dat in veelen by 't rooken plaats heeft, de ſpysverteering benadeeld, en, door het inzwelgen van een gedeelte des rooks of van het ſap, de maag bedorven. Het ſnuiven droogt de herſenen op, bederft den reuk, en kan allerlei kwaalen der zintuigen en zenuwen veroirzaaken. Doch ten opzicht van dit alles maakt de geſteldheid van den Menſch, de hoedaanigheid van de *Tabak*, de tyd des jaars en de gewoonte, een oneindig verſchil, 't welk de reden is, dat ſommige Geleerden met zo veel kragt voor, als anderen tegen, 't gebruik van den *Tabak* geſchreeven hebben. Zie *Waarneemingen over 't gebruik en misbruik van de Tabak. Uitgez. Verh. VIII. D. bl.* 129. Zeker is 't, dat, in alle ſpyzen en dranken, of alles wat men ten monde inneemt, de overmaat van het gebruik een misbruik maakt, en de gezondſte dingen verandert in vergiften. Dus is het zeker, dat een maatig gebruik van de *Tabak*, op de eene of andere manier, naar de gewoonte, bevonden wordt tot aangenaamheid, *verſterking* en verfriſchinge, te ſtrekken: ja het kan, *in zekere* omſtandigheden, dienen tegen honger en dorſt.

„ In *Sweeden* heeft men *Tabaks-Land* van de overgebleevene Stengen en Bladen, door de Schaapen, zonder hinder, laaten zuiveren en ſchoon eeten. Dit komt zo vreemd niet voor, dewyl men weet, dat dit Vee verſcheiden Kruiden, zelfs die ſcherp zyn, gelyk de Veld-Ranonkel, nuttigt, en dus een land, van 't geene de Runders overlaaten, geheel kaal ſcheert. Bovendien heeft de *Tabak*, die in de Noordelyke landen, ja zelfs die in onze Provincien, geteeld wordt, op verre na de ſcherpte niet van de *Virginiſche*, en die van de *Spaanſche Weſtindiën*. In de *Levant*, en op de kusten van *Klein Aſien*, niet al-

alleen, maar ook in *Oostindiën*, valt *Tabak*, die in 't rooken een zeer aangenaamen geur heeft, daar onze *Nederlandsche* onverdraaglyk ſtinkt. Of dit verſchil van de *Tabak*, die in byzondere deelen des aardbodems geteeld wordt, enkel aan de verſchillende landaart en kweeking, dan ook aan het gebruik van verſchillende ſoorten van dit Kruid, toe te ſchryven zy, is my bedenklyk. 't Is zeker, dat men 'er in de *Westindiën* heeft, die groot- en breed-, of ook die ſmalbladig, en die klein en rond van Blad is; zynde deeze de beste en mooglyk komt dezelve naast overéén met de *Turkſche Tabak*, waar van LINNÆUS ſpreekt. Een uitvoerig en naauwkeurig bericht, wegens het planten en bereiden van de *Tabak* zo in *Virginiën*, *Maryland*, als in onze *Nederlanden*, is reeds medegedeeld in ons WOORDENBOEK, *VI. Deel*, *bl.* 3591, enz."

Wegens de zes andere Soorten moeten wy onze Leezers wyzen tot het Werk zelve, deeze beſtaan in, 2, *Heesterige.* 3, *Boerſche.* 4, *Geplaimde.* 5, *Lymerige.* 6, *Zeer kleine.* en 7, *Brandende* Tabak.

Verhandeling over de Vraage; in welken zin kunnen de Menſchen gezegd worden Gelyk te zyn? en welke zyn de Regten en Pligten, die daar uit voortvloeijen. Door Mr. PIETER PAULUS, *voorheen Raad en Advocaat-Fiscaal ter Admiraliteit op de Maaze, enz. enz. enz. Te Haarlem, by* C. Plaat, 1793. *In gr.* 8vo. 216 *bl.*

't Is geen misnoegde Mededinger na den Gouden Eerprys van TEYLER's Godgeleerd Genootſchap, die, verſtooken van deeze Eere, met zyne Verhandeling ter baane komt, om, ware het mogelyk, van het Algemeen eene Goedkeuring te ontvangen, hem ontſtaan by het Genootſchap, waar hy een Antwoord op de Vraage inleverde: neen, ſchoon de Heer P. PAULUS wel degelyk het oogmerk hadt, om na den Prys te dingen, werd hy, door zynen Overſchryver te leur geſteld, in de onmogelykheid gebragt, om, ten beſtemden tyde, hetzelve toe te zenden. Hy liet het, derhalven, leggen, tot hy zag, hoedanig door het Genootſchap omtrent de ingekomene Antwoorden zou worden beſlooten; of wel tot dat de door hetzelve bekroonde Verhandeling, of Verhan-

delingen, indien zulks geſchiedde, zouden weezen uitgegeeven.

Naa de Uitgave der Verhandelingen van de Hoogleeraars CRAS en BROWN (*), meende de Heer PAULUS veilig te kunnen beſluiten, om ook deeze zyne Verhandeling in het licht te zenden: zo, om dat het hem voorkwam, dat de onderſcheide wyze van Behandeling van het zelfde onderwerp genoeg uit elkander liep, om daar door ten minſten niet te verveelen; als ook, om dat het Onderwerp zelve overwaardig was, van alle zyden, en uit verſchillende oogpunten, beſchouwd te worden; en hy zich vleide, dat daar door zelfs aan het Oogmerk des Genootſchaps, by het opgeeven der Vraage, te meer zou worden voldaan.

De betrekking, welke deeze Verhandeling heeft tot TEYLER's *Godgeleerd Genootſchap*, bewoog den Schryver, om dezelve aan Heeren Directeuren en Leden van 't zelve op te draagen: „geenzins," gelyk hy zich te recht uitdrukt, „om voor haar, myn Heeren! van uw gezag of aanzien eenige beſcherming te vraagen of te verwagten. „Neen zeker. Zy daale liever in de diepſte vergetelheid, byaldien zy, door het gewigt der Gronden en redeneeringen, waar op zy gebouwd is, zichzelven niet ſtaande houden of beſchermen kan; en men hoone het Onderwerp zelve nimmer, met 'er in zodanig geval, by wien het ook zy, eenige beſcherming voor te vraagen of te eiſchen. Het betoog der waarheid kan zo min door gezag of magt ingeboezemd en voortgeplant worden, als deezen, op zichzelven, buiten ſtaat zyn, om grondige waarheden te wederleggen, te verdonkeren, of met wortel en tak uit te rooijen, gelyk de Hiſtorie van den Chriſtlyken Godsdienſt daar van, in vroeger en laater dagen, de treffendſte bewyzen oplevert."

Op het leezen van den Naam, den zo verdienſtlyk beroemden Naam, des Schryvers, dan nog veel meer naa het leezen der Verhandelinge, ſmertte het ons, dat de Heer PAULUS niet tydig genoeg gereed geweest was, om met de hem waardige Kampvegters, CRAS en BROWN, in het ſtrydperk te treeden. Zyn Stuk zou, ongetwyfeld, eene plaats naar verdienſten, in TEYLER's *Verhandelingen*, be-

(*) Zie derzelver Beoordeeling, hier boven, bl. 13 en 63.

beſlaagen hebben, ſchoon wy het ons niet vermeeten te bepaalen, welk eene, huns oordeels, dezelve zou verkreegen hebben. Dat de Verhandeling by het Genootſchap en de Directeuren van TEYLER'S Naalaatenſchap een gunſtig onthaal ontmoette, is ontwyfelbaar: dewyl wy, van goeder hand, verzekerd zyn, dat, by eene Goedkeuring van dit zo laat gekomen Stuk, den Schryver, uit erkentenis, door de Heeren *Directeuren van* TEYLER'S *Fundatie*, eene Zilveren Medaille, op den Stempel van het *Godgeleerd Genootſchap* geſlaagen, met een buitengewoon Opſchrift voorzien, is toegezonden, nevens een Exemplaar van de Verhandelingen, zo by dit Genootſchap, als by TEYLER'S Tweede Genootſchap, uitgegeeven, met toezegging van de Deelen, welke ſtaan te volgen. —— Het ongeluk der laate gereedheid, waar door de Bundel der Verhandelingen van TEYLER'S *Godgeleerd Genootſchap* den arbeid deezes Schryvers derft, wordt vergoed, door de Algemeenheid, waar mede de afzonderlyk uitgegeevene Verhandeling geleezen is: herhaalde Oplagen, binnen korten tyd vertierd, wyzen onwederſpreeklyk uit, hoe zeer dezelve viel in den ſmaak onzer leezende Landgenooten.

Van eene Verhandeling, reeds door vier Drukken zo wyd en zyd verſpreid, zal geen breeder opgave noodig weezen, dan van den korten Inhoud. In de *Inleiding* over het aanbelang, het recht begrip, en het waare doel, der Vraage, ſnydt de Schryver, door zich tot de *Zedelyke Gelykheid*, als mede tot *volkomene* en *volſtrekte Regten* en *Pligten*, te bepaalen, veel overtolligs af, en beſchiet het wit door de Heeren Vraagers voorgeſteld, blykens de Voorreden voor de Verhandelingen van CRAS en BROWN geplaatst (bl. IV). Drie Hoofd-Afdeelingen ſcheiden de Onderwerpen deezer Verhandelinge.

De *Eerſte Afdeeling* bevat Twee *Hoofdſtukken*. Het Ifte toont *in welken zin de Menſchen in den Natuurſtaat kunnen gezegd worden*, GELYK *te zyn*. —— Het II. *Welke de* REGTEN *en* PLIGTEN *zyn, die uit* DEEZE *Gelykheid der Menſchen voortvloeijen*.

De *Tweede Afdeeling* is in Vier Hoofdſtukken geſmaldeeld, die tot Opſchriften voeren: I. *In welken zin de Menſchen*, IN EENE BURGERLYKE MAATSCHAPPY *leevende, gezegd kunnen worden*, GELYK *te zyn*. —— II. *Welke de* REGTEN *zyn, die uit deeze Gelykheid der Menſchen, in eene Burgermaatſchappy leevende, voortvloeijen*. —— III.

Welken de PLIGTEN *zyn, die uit deeze Gelykheid der Menſchen, in eene Burgermaatſchappy leevende, voortvloeijen.* IV. *Wederlegging van eenige Aanmerkingen, die tegen de Gelykheid der Menſchen, en der Regten en Pligten, daar uit in den Burgerſtaat voortſpruitende, gemaakt zyn.*

De *Derde Afdeeling* behelst *Gevolgen, uit de Gelykheid der Menſchlyke Regten en Pligten in den Natuur- en Burgerſtaat tuſſchen de Volken onderling voortvloeijende.*

Deeze wel gemaakte en uit elkander voortvloeijende Verdeeling der Stoffe verwerkt de Heer PAULUS met eene doorgaande evenredige breedvoerigheid; *doorgaande* ſchryven wy; want zou hy, onzes oordeels, de aangevoerde bewysreden uit het *Euangelie* ontleend, hoe ſchoon en gewigtig in zichzelve, zonder nadeel, merklyk hebben kunnen bekorten, —— hy verwerkt dezelve met ten toon ſpreiding van oordeelkundige beleezenheid in de Schriften, voorheen betrekkelyk dit Onderwerp uitgegeeven, en eene gelukkige te pas brenging van Gezegden, die ſoms ter beweeringe dienen van Waarheden, welke ſchor in eeniger ooren klinken, wanneer ze geuit worden door lieden, van elders niet geſtempeld met een gangbaar merk in het Godsdienſtige of Staatkundig Regtzinnige; ſchoon de Heer PAULUS toont die ſcherm niet altoos te behoeven of ook te zoeken, daar zyn Rondborſtigheid, niet min dan zyn zugt voor Deugd en Godsvrugt, allerwegen, in deeze Verhandeling, doorſtraalen, — hy verwerkt ze met byzondere Toepaſſing op de ten tyde van het geeven der Vraage heerſchende, en nog by lange naa niet geëindigde, geſchillen over de *Regten van den Menſch*, met beoordeeling der Voor- en Tegenſchryveren, byzonder in het IVde Hoofdſtuk der IIde Afdeelinge.

Allertreffendst hebben wy gevonden de Derde Afdeeling, en zouden gaarne zo daar uit, als uit de voorgaande, het één en ander ontleenen; doch de alombekendheid der Verhandelinge maakt het overtollig.

Met veel genoegen lazen en herlazen wy dit Stuk; en, in vergelyking met de twee Verhandelingen, by TEYLER's Genootſchap, ter Beantwoording van dit Vraagſtuk, uitgegeeven, zouden wy deeze de Meeſtgeſchiktſte voor het Algemeen heeten, die van CRAS de Wysgeerigſte, en die van BROWN de Cierlykſte.

By gelegenheid der Vierde Uitgave, die van de voorige nergens in verſchilt, dan dat onderaan op bl. 35 nog gevoegd is, JACOBUS II: vs. 1—10, betuigt de Schryver

ger zyn genoegen over het gunstig onthaal, 't welk de *Nederlanders* aan de Schriften van zynen Jeugdigen leeftyd verleend, en de nog grootere graagte, met welke zy deezen zynen arbeid ontvangen hebben. Dezelve schryft hy, daar 'er zo veel goeds en treffends, thans over dit Onderwerp geschreeven, het licht ziet, meest toe aan het doorstaekend oogmerk, dat men daar in meent gevonden te hebben, om, naamlyk, der Waarheid hulde te doen, en dezelve *in alle haare gevolgen*, zonder eenige verdraaijing of bewimpeling, naakt, en zo als die zich aan mynen geest vertoonden, voor te stellen: en dit zeker is eene verdienste, welke deeze Verhandeling zich vrylyk mag toeëigenen, en waarin zy aan geene andere Schriften behoeft toe te geeven; daar ik met de volkomenste overtuiging verzekeren kan, dat men by het opstellen derzelve niets anders dan het opspeuren der waarheid op het oog, en geen ander doel, gehad heeft, dan om, door het betoog der Gelykheid, en de bepaaling der Regten van den Mensch, zo in den Natuur- als in den Burgerstaat, het waaragtig belang en algemeen Broederschap des Menschdoms te bevorderen (*).

(*) Eene beloofde Vertaaling, in het *Fransch*, van deeze Verhandeling ziet thans het licht by den Uitgeever van de *Nederduitsche*.

Missive aan Mr. PIETER PAULUS, *Schryver eener Verhandelinge, over de Vraage: In welken zin kunnen de Menschen gezegd worden Gelyk te zyn? en welke zyn de Regten en Pligten, die daar uit voortvloeijen? In gr. 8vo. 40 bl.*

Deeze Missive uit *Amsterdam* den 22 November 1793 gedagtekend, en onderschreeven VERITAS, en die voorts geen spoor van Schryver of Drukker draagt, heeft ten slot: „ Indien ik, in de Verdeediging en bepaaling „ der waaragtige Regten en Pligten van den Mensch en „ Burger, zoms eenige odieuse uitdrukkingen heb moe„ ten gebruiken, [en waarlyk de Missive vloeit des over] „ bedenkt dat ik geen aanvaller ben: want het valt ge„ weldig hard het Menschdom voor onverstandig en laf„ hartig te hooren uitschelden, door iemand, die alle „ banden van Zamenleeving wil los maaken, om een „ Sys-

„ Systema van Moord en Verwoesting in te voeren." — Wy twyfelen geen oogenblik, of de Heer PAULUS heeft deezen Duisterling op 't ooge, als hy, in de Aanspraak aan den Leezer, voor den Vierden Druk geplaatst, schryft, *te veel agting en eerbied voor het Publiek te hebben, dan dat hy denken kan, dat het zelve van hem vergen zou, om eenigen agt te slaan op de niets beduidende aanmerkingen, of liever aantygingen en opsnookingen, tegen zyne Verhandeling, in zeker Naamloos Geschrift gemaakt of gedaan; en dat hy het niet aan den tyd alleen zou kunnen overlaaten, om aezelve op haare regte plaatze te stellen.* —— Wy vertrouwen dat hy het gerustlyk kan doen, en hebben ook geen lust om ons langer op te houden met een Schryver, die het *odieuse* van zyn eigen Werk erkent.

Opheldernde Aanmerkingen op de Verhandeling over de Vraag, in welken zin kunnen de Menschen gezegd worden Gelyk te zyn? en welke zyn de Regten en Pligten, die daar uit voortvloeijen? Door Mr. PIETER PAULUS. *Tweede Druk. Te Amsterdam, by* D. M. Langeveld, 1794. 150 *bl. met nog* 32 *bl. Bydraagen.*

Op zeer goede gronden meenen wy, hier boven bl. 318, als een doorsteekende Charactertrek der uitmuntende Verhandelinge van den Heer PAULUS, opgegeeven te hebben, dat dezelve *zeer geschikt is voor het Algemeen*, of voorgesteld, zo in Taal en Styl, als in wyze van behandeling, dat de gewigtige Leere, daar in ontvouwd, voor alle eenigzins denkenden, ten vollen bevattelyk gemaakt wierd. Met dit begrip vervuld, zagen wy vreemd op, toen wy de thans aangekundigde *Opheldernde Aanmerkingen* in handen kreegen.

Aan het slot eener vry winderige Inleiding, zegt de Ophelderaar: „ Een oogmerk zo heilzaam, als dat van „ den Heere PAULUS, te helpen voordzetten, kan niet „ dan goedkeuring wegdraagen, —— naar die goedkeu„ ring heb ik verlangd, en dat verlangen heeft my de „ pen doen opvatten, om het beknopte Werk van ge„ zegden waardigen Schryver, hier en daar, voor de „ oogen van min doorzigtigen, op te helderen, te ver„ klaaren, en zodanig uit te breiden, dat het, zonder veel „ nadenkens, kan bevat worden, op dat het edelste van „ alle Leerstukken door ieder aangenomen, en myn Va„ der-

„ derland gelukkiger worde. —— Aangevuurd door wel-
„ gegronde hoop op goedkeuring, treede ik ter zaake.
„ —— Ik zal eenige Texten uit het Werk van den Heere
„ PAULUS overneemen, dezelve woordlyk, met onder-
„ ſcheidende commas op den kant, en met aanwyzing der
„ bladzyden, alwaar zy in het gezegde Werk te vinden
„ zyn, ter neder ſtellen, en myne Verklaaringen en Uit-
„ breidingen daarvan laaten volgen, zo beknopt als eenig-
„ zins met myn oogmerk beſtaanbaar zal weezen."

Wy hebben, by het doorleezen, de reeds veronder-ſtelde noodloosheid der Verklaaringe van een duidelyk geſchreeven Boek, allerwegen, ondervonden; en gelooven dat de Heer PAULUS met zulk een *Verklaarder* van zyne Begrippen zo min gediend is als met den hoogzwellenden Tytel van *Apostel der Menschheid* (bl. 9.) aan hem gegeeven; doch deeze laatſte is hem reeds met meer dergelyke grootſpraak van elders toegeſchikt, en, zo wy vertrouwen, door hem afgekeurd.

De Schryver duidt zich aan als de Opſteller van de Stukswyze uitkomende *Wysgeerige- Staat- en Historiekundige Brieven, tuſſchen een gevoelig Nederlander en het beminnelykst Batavisch Meisjen*, bl. 51 (*), en Maaker van het Dichtſtukje, getyteld: *De Egaliteit.* —— Het is ons alzins voorgekomen, dat het ſterk Vertier der Verhandelinge, waar toe dit Stukje ter opheldering moet dienen, en *Schryver* en *Boekhandelaar* aangeſpoord hebben, om vaardig met deeze *Aanmerkingen* ter baane te komen, en, ware het mogelyk, in dat zog vaarende, medegeſleept en aan den man gebragt te worden. Of dit oogmerk bereikt is weeten wy niet, ſchoon men veelligt in dit vermoeden zou vallen; althans op den Tytel van het ons toegezonden Exemplaar leezen wy, *Tweede Druk.*

Nederig ſtaat de Schryver (bl. 65.) aan den Heer PAULUS, „ welmeenend af eene meerderheid in de bekwaam-
„ heid van *krachtig* te ſchryven," en, in de daad, de *Opheldernde Aanmerkingen* zyn op veele plaatzen *kragtloos*, gerekt, vol wind, of men moest Uitroepingen, Spraakwendingen, en ſtoute Verzekeringen, voor *kragtig*, bondig en afdoenend, houden.

Of het Boekdeeltje, buiten dat, te dun ware, dan of dit

(*) Zie, over het Eerſte Stuk van dit Werkje, onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 't Jaar 1793, 1ſte St. bl. 557.

die Toevoegzels ook elders moeten dienen, heeft men er 30 bladzyden *Bydraagen* aan gehegt; bestaande uit een Brok van 's Schryvers Dichtstukje *De Egaliteit*, uit Fragmenten van AGRIPPA's Ydelheid der *Weetenschappen*, uit BOËTHIUS *Troost der Wysbegeerte*, en de *Verlichte Bramin*, meest tegen den *Adel* en *Adeldom* ingerigt.

Wat behooren Adel en Grooten thans te doen? Eene beantwoordde Vraag van J. L. EWALD. *Te Amsterdam by* W. Holtrop, 1793. *51 bl. in gr. 8vo.*

Treffend waren, en zeer gepast, eene menigte der Aanmerkingen, die de Heer EWALD den Vorsten voor oogen hieldt, als hy *over de Staatsomwentelingen, derzelver Bronnen en Beheedmiddelen*, handelde (*); dit zelfde mogen wy getuigen van zeer veele voorkomende Bedenkingen in dit kleine Boeksken aan den *Adel* en *Grooten* gerigt, ter beantwoordinge der Vraage: *Wat behooren de Adel en Grooten thans te doen?*

Hy schetst de Geestgesteltenis der tegenwoordige tyden in *Duitschland*, en zegt, onder anderen: „ Reeds hebben in de meeste Steden van het Zuidelyk gedeelte van „ *Duitschland* zich Clubs gevormd, die Vryheid en Gelykheid prediken; zy staan in onderlinge verbintenis, „ en begeeren niets minder uit te werken dan overal „ dien geest te verspreiden, die hun bezielt, en welke, „ in de daad, zeer ligt kan ontvonkt worden: wyl ten „ minsten het kiempje daarvan in ieder Mensch ligt, die „ naar Gods beeld geschapen is. —— Overal in geheel „ *Duitschland* zyn, wie weet hoe veele duizenden, Menschen verspreid, die van dorst naar Vryheid verslagten, die van yver blaaken, om dezelve, ook in hun „ Vaderland, te doen huisvesten. En zy, die deeze neiging koesteren, zyn juist de scherpste vernuften, „ de aandoenlykste en gevoeligste harten; menschen, die „ veel kunnen en durven ondernemen; zy wagten slegts „ op den blyden dag, op welken zy iets kunnen bewerken voor de Vryheid, naar welke hun hart reikhalst."

Hy

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1793, 1ste Stuk, bl. 406.

Hy toont hoe allerzorgiykst deeze tyd is voor de bevoorregte Standen in *Duitschland*, uit hoofde van de grieven, welke men tegen den Adel heeft; hoe die hachlykheid veld wint —— waar op hy deezen raad laat volgen: „ Niet dan door vrywilligen afftand van veele verworvene of door list verkreegene regten; niet dan „ door eene vrywillige deelneeming aan de lasten van „ het verdrukte gedeelte der Natie; niet dan door den „ onbaatzuchtigen, vaderlandlievenden geest, door daaden „ aan den dag gelegd en overal zigtbaar; niet dan door „ een waarlyk edel gedrag, kunt gy uwen Adel by de „ Natie wettigen, en de denkwyze veranderen, welke in „ *Duitschland*, van tyd tot tyd, algemeener wordt."

Het *onregtvaardige*, het *onverſtandige*, van een tegenovergeſtelt Gedrag, 't welk zy nog houden, inzonderheid door het niet mede toebrengen in het draagen der algemeene laſten, en door uit eene hoogte van gewaande Grootheid op den Burgerſtand neder te zien, en verdrukking van veelerlei aart te pleegen, wordt met leevendige kleuren geſchetst, en aangeweezen hoe zeer de tyden veranderd zyn. „ Het ware," zegt de Heer EWALD, „ eene dwaasheid, zo wy het oordeel en de denkwyze der „ duistere eeuwen tot een maatſtaf van ons oordeel en „ denkwyze wilden neemen; de mensch moet niet blyven ſtaan, maar van tyd tot tyd onbevooroordeelder, „ verſtandiger en wyzer, worden; en ik meen, dat wy „ thans wat meer licht verkreegen hebben met opzigt „ tot de Beſtemming en de Regten van den Mensch, de „ Burgerlyke Vryheid en het Oogmerk der Regeeringen, „ dan men in vroeger tyden hadde. Wy zouden kwaalyk doen, wanneer wy de Veemgerigten, de Vuurproeven, de Hekſenproceſſen en de Godſpraaken, in ſtand hielden, om dat wy die by onze Voorvaderen vinden; even zo kwaalyk zouden wy doen, wanneer wy den Adel als eene geheel uitmuntende, door God bevoorrechtte, klaſſe van Menſchen wilden beſchouwen, al hadden onze Voorvaderen denzelven ook aldus beſchouwd.

„ Het Volk is lang genoeg onmondig geweest, en als „ onmondigen behandeld. Doch geloof vry dat dit alzoos zo niet gaan kan. Het is mondig geworden, en „ zal zichzelven voor mondig verklaaren, indien de Regenten en gy het zelve niet daar voor gelieft te ver-

„ klaaren. De Jongeling laat zich niet meer zodanig be-
„ handelen als men den kleinen jongen behandelde; hy
„ verscheurt alle banden, en begaat baldaadigheden, wan-
„ neer men zulks doet. En al eens ondersteld zynde, dat
„ hier en elders in *Duitschland* het volk nog niet ryp
„ genoeg ware, om zyne Regten, die het als Mensch
„ heeft, zelve te ontwikkelen, weet gy dan niet, hoe
„ veele welgevormde menschen gy, met recht of onrecht,
„ tegen u in 't harnas hebt gejaagd? hoe veelen van de
„ onderneemendste, bekwaamste, werkzaamste en versten-
„ digste, Burgeren, met recht of onrecht, party tegen u
„ trekken? ô! Deeze voorrechten zonder verdiensten,
„ deeze uitsluiting by groote verdiensten, dit nederzien op
„ anderen, 't welk zich zo veelen van u veroorlooven,
„ en deeze genadige nederdaaling, die zwaarder nog, dan
„ de lompste hoogmoed, drukt —— gist en smeult in
„ veele duizenden van harten, die trotsch genoeg zyn
„ om by evengelyke verdiensten evengelyke voorrechten
„ te begeeren; maar echter niet trotsch genoeg om zich
„ boven aanmaatigingen zonder verdiensten te verheffen.
„ Het verdriet van den beledigden Burger-trots zal los-
„ barsten, zo dra eene gelegenheid zich daartoe aanbiedt;
„ het zal ysselyker losbarsten, dan gy u thans kunt ver-
„ beelden; de beledigde menigte zal in haaren eigen Stand
„ een' magtigen Aanhang vinden, gelyk zy in *Frankryk* ook
„ vondt; zy zal het Volk deszelfs Regten en het ver-
„ kragten van dezelve bekend maaken, gelyk zy in *Frank-*
„ *ryk* deedt. —— Alle oude gebruiken, alle verdragen,
„ alle geschreevene, onderteekende en gezegelde, Privi-
„ legien, zullen u niets kunnen baaten; tienvoudig zal
„ men u elke verdrukking vergelden, en gy zult onder
„ het burgerlyk Despotismus verslagten, gelyk zo menig
„ arm lyfeigen onder het Despotismus van den Adel ver-
„ smagt is. —— Dit zyn geen ydele uitroepingen en over-
„ dreevene begogelingen. Een Man van den Burgerstand
„ kan meer daar van weeten dan gy; want voor hem durft
„ men zyne gevoelens openhartig aan den dag leggen."

EWALD wenscht en raadt, dat de Adel en Grooten in *Duitschland*, door tydige Opofferingen, van zich het lot van *Frankryk* verwyderen, en de verdrukking tot die hoogte niet laaten komen als dezelve in *Frankryk* was geklom-men, gevolgd van de verschriklykste Volksberoerten. Ter voorkominge hier van bidt hy hun, „ om vrywillig af-

„ affland te doen van onbillyke, door list verkreegene,
„ tegen de eerſte grondbeginzelen van het *Recht der Na-*
„ *tuur* regelrecht ſtrydige, Voorregten, om het Volk van
„ verdrukking te ontheffen, en langs deezen eenigen weg
„ het Vaderland te behouden by die rust, waarin het
„ zich zo lang heeft mogen verheugen."

Schoon dit Antwoord bepaald voor *Duitschland* berekend is, ontvouwt het ons de Geestgeſteldheid des Volks, aldaar, en kan het met vrugt geleezen worden overal waar men Menſchen vindt, (en waar treft men ze niet aan?) die, op Geboorte en Afkomst trots, zich verbeelden van een ander Leem gevormd te zyn dan de *Burgerman*.

Hoe zeer onbeledigend dit Antwoord geſchreeven zy, zal het weinig ſmaaken aan die met weerzin leezen het oude Rympje van JOHN BULL:

Toen Adam ſpitte en Eva ſpan,
Waar vondt men toen den Edelman?

en geen ſmaak vinden in de Grondſtelling door KOTZEBUE als een Zinſpreuk aan het hoofd van zyne *Fragmenten over den Adel* geplaatst.

Vergeet uw rang wanneer de Menschheid ſpreekt:
Gedenk niet aan uwe Adelyke Voorzaaten,
Dan alleen wanneer de Eer u oproept!

„ Laat," dus luidt het ſlot des Voorberigts, laat
„ dit Boekje de Waereld ingaan, en uitwerken wat
„ het kan uitwerken; zelfs de onredelykſte Beoorde-
„ laar zal den Schryver niet kunnen beſchuldigen, dat
„ hy Onlusten heeft willen aanſtooken. Nimmer toch
„ heeft eenig mensch iemand met den naam van Brand-
„ ſtichter beſtempeld, die, wanneer 'er brand ontſtondt,
„ olie en ſtroo, waar door het vuur gevoed wordt, tracht-
„ te uit den weg te ruimen."

Beſchryving van den Archipel, tot nut van den Krygsman, Zeevaarenden en Handeldryvenden. Volgens de nieuwſte Waarneemingen opgeſteld door den R. v. K., *Lid der Koninglyke Maatſchappy van Weetenſchappen te Berlyn. Te Amſterdam by* J. Allart, 1793. *In gr.* 8vo. 198 *bl., met eene uitgebreide Kaart.*

De Ridder VAN KINSBERGEN deelt, in dit Werk, eene beknopte Beſchryving mede van de eertyds zo vryë als bloeijende Eilanden van den *Archipel*; thans onder het onbepaald *Despotismus* der Turken zuchtende, en tot de grootſte elende vervallen zynde. Hy begint zyne eerſte Afdeeling met het Eiland *Candia*; beſchryft de Europeeſche Kust, en die Eilanden welken gerekend worden aan dezelve eigen te zyn, als *Cerigue*, *Milo*, *Thermia*, *Andro*, de Stad en de *Golf* van *Athenen*, *Negroponte*, de Kusten van *Thracien* en *Macedonien*, de *Golf* van *Saloniki*; *Lemnos*, met deszelfs Haven en Kasteel. Hier aan het Kanaal der *Dardanellen* gekomen zynde, verlaat hy *Europa*, en wendt zich naar de Eilanden op de Aziatiſche Kust liggende, als *Tenedos*, *Metelin*, de kleine Eilandjes *Porto Seguri*, de *Golf* van *Smirna*, de Eilanden *Samos*, *Nicaria*, *Tino*, *Micony*, *Paros*, en deszelfs Haven *Nauſſa*; beſchryvende tevens de vastigheden en ſterkten, door de Ruſſen, in den voorgaanden Oorlog, in die Haven aangelegd; eindigende deeze eerſte Afdeeling met de beſchouwing der Eilanden *Naxia* of *Naxo*, en *Nio*, van waar hy weder tot *Candia* te rug komt. In de tweede Afdeeling, begint de Ridder zynen togt van het Kanaal der *Dardanellen*, aan de Europeeſche Kust; zeilt de Zee van *Marmara* door, *Conſtantinopolen* voorby, en door deszelfs Kanaal naar de Zwarte Zee; vervolgens, langs de Aſiatiſche Kust, weder naar de *Dardanellen* terug. Beſchryvende, op dien togt, eerst de nieuwe Kasteelen van *Europa*, en die der *Dardanellen*; vervolgens de *Dardanellen* zelve; de Eilanden van *Marmara*; de Stad *Conſtantinopolen*, met deszelfs omliggende Streeken en Voorſteden, zoo wel op de Kust van *Europa*, als op die van *Aſien*, gelegen. Eindigende deeze Afdeeling, 1) met eenige *Aantekeningen*, betreffende de Land- en Zeemagt der Turken, vóór den laatſten Oorlog; 2) met eenige *Aanmerkingen*, betreffende de middelen van *Defenſie* van het Ka-

Kanaal der *Zwarte Zee*, en die der Kusten van *Europa* en *Asia*, aan hetzelve grenzende; gevolgd van eenige belangryke *Aantekeningen*, en *Aanmerkingen* omtrend de *diepten* op de Europeesche en Asiatische Kusten.

Agter deeze beide Afdeelingen zyn, ten gebruike van den Zeeman, eenige *Aanmerkingen* gevoegd, omtrend de Westelyke Kust van *Morea*, en wel voornaamlyk de Havens en Ankerplaatsen van *Navarino*, *Corron* en *Modon* betreffende. Zynde deeze Beschryving daar te boven met eene geheel nieuwe en veel verbeterde Kaart van den *Archipel* voorzien.

Dit Werk, waarvan de eerste druk op kosten van den Autheur, en alleen ter leezinge van zyne Vrienden, gedrukt was, doch het welk nu voor 't algemeen te bekomen is, bevat eene menigte bewyzen, en doorslaande blyken, van des Schryvers kunde en oplettenheid. Overal toont de Ridder, dat hy zelve den *Archipel* bevaaren heeft, en, met het doordringend oog eens Krygsmans, de zwakke en sterke plaatsen daarin heeft opgemerkt. Niet alleen nuttig zynde voor den Zeeman, wien hy de Coursen, Verheden, Diepten, enz. van dat Vaarwater omstandig aanwyst, deelt hy, in zyne beschryving der byzondere Eilanden, den Staat- en Handelkundigen Leezer ook telkens belangryke berichten mede, die by hun gewigt ook den stempel der Waarheid en Nieuwheid draagen, en derhalven zeer wel tegen andere vroegere Beschryvingen vergeleken mogen worden. Om onze Leezers hier van te overtuigen, zullen wy, het Werk doorloopende, hier en daar eenige korte Beschryvingen daar uit overneemen.

„ De tegenwoordige onvruchtbaarheid van het Eiland *Candia*, het geen thans haare eigene bewooners niet voeden kan, moet niet aan den grond, noch bergachtige ligging, worden toegekend, dewyl ze alleen aan de *vexatien* der Turken, de luiheid en onkunde der Slaaven, te wyten zy; want zeker is het, dat dit Eiland op zich zelve meer dan ééns zoo veel bewooners voeden kan, welker getal men thans op 240,000 begroot. — Door het *Despotismus* der Turken is de gevoeligheid der Grieken ten eenemaal uitgedoofd, en in eene vollagene vadzigheid veranderd. De *Sphactrioten*, welke de bergachtigste gedeelten van het Eiland bewoonen, hebben alleen de oude dapperheid en zucht tot vryheid van de *Cretenſers* overgeërfd, en zouden op het eerste oogen-

blik eener onderneeminge tegen het Eiland gereed zyn om dezelve te bevorderen, en het juk der Turkſche Dwingelandy af te ſchudden.

„ *Cerigue* is de Sleutel van den *Archipel*, doch deszelfs Fortificatien zyn in een zeer ſlegten ſtaat, kunnende voor niets gerekend worden. —— *Milo* brengt zeer veel Tarwe, Katoen, Snyboonen, Meloenen, Citroullen en Colloquinte voort.

„ Op het Fort *la Palamide* hebben de Turken hun Arſenaal geplaatst; het welk met eene menigte van bomben en kogels, van verſchillend kaliber, voorzien *is*;" wordende deszelfs toeſtand, en de wyze om het te *attaqueren*, omſtandig voorgedragen.

„ Het getal der Inwooners van *Napoli di Romania* wordt op 6000 gerekend; eenige familiën, in het Fort *la Palamide* woonende, 'er onder begreepen. De meeste zyn Turken; de Grieksche familiën beloopen naauwelyks 100 in getale, en de Jooden nog veel minder; ook vindt men 'er ſommige Armeniaanen. De Franſchen woonen in de Voorſtad buiten *Napels* zelve, en dryven eenen vry voordeeligen handel; beſtaande voornaamlyk in *Oly*, *Graanen*, *Wollen*, *Zyde*, *Vermilioen*, *Garst*, *Snyboonen*, *Boonen*, en andere Artykels; waar tegen zy uit *Frankryk* ontbieden, *Lakens*, *Koffy*, *Indigo*, *Cochenille*, *Suiker*, *Lyonſche Stoffen*, en andere kleine voorwerpen meer.

„ *Thermia* is voor den Koophandel, eenige *Zyde* uitgezonderd, van weinig of geen belang." —— De Stad *Athenen*, zoo beroemd in de oude Geſchiedenisſen der Grieken, is thans nog aanmerkelyk genoeg, om 'er eene omſtandige beſchryvinge over te leezen. „ Dezelve bevat ongeveer 12000 Inwooners, en groeit, wegens de gezondheid der lucht, en de gemaatigdheid, waarmede de Grieken behandeld worden, daaglyks aan. Men heeft dezelve nog onlangs uitgelegd, en, op het eerſte gerucht van den Oorlog, met een zeer ſlegten muur voorzien. De *Albaneezen*, die zich geduurende den voorgaanden Oorlog in *Morea* verſpreidden, kwamen verſcheidene maalen de Stad plunderen, en het was toen, dat de Turken deeze belagchelyke Werken opwierpen: het geen een duidlyk bewys is van de vreeze, welke de Turken voor binnenlandſche onlusten bezielt. Men verzekert ook van goeder hand, dat, in geval van eenen nieuwen opſtand, de Grieken meerder moeds dan ooit zouden betoonen, en noch door de vreeze voor hunne meesters, noch door

het

het herdenken van de voorige ſtrengheid, noch van de trouwloosheid en de kwaade behandeling der Ruſſen, te weêrhouden zouden zyn.

„ De omliggende ſtreeken van *Athenen* zyn wel bebouwd. De zo beroemde Rivieren, de *Ilisſus* en *Eridanus*, verdienen thans den naam van Rivieren niet. De eerſte, die aan den zuidkant de Stad en de Citadel inſluit, ligt 's Zomers droog; en de *Eridanus* is een beekjen, het welk, in verſcheidene takjes verdeeld, de *Olyven-vlakte* beſproeit. Voor een Esquader zoude hier eenen overvloed van ververſchingen, als Oſſen, Schaapen, Wild en Groenten, maar geen Brandhout en weinig Water, te vinden zyn.

„ De *Oly* is het voornaamſte artykel, het welk *Athenen* oplevert; waar van een gedeelte naar *Conſtantinopolen*, een gedeelte naar *Venetiën* en *Frankryk*, verzonden wordt; welke handel op twee huizen ſteunt, aldaar geëtablisſeerd, welke nog eenige *Wol* en *Hennip* by hunne verzendingen voegen.

„ De Fortificatien van de Stad *Negropont*, op het Eiland van dien naam gelegen, zyn van weinig belang. Men rekent het getal van Inwooners byna op 16,000, en van het geheele Eiland, te zamen, op niet meer dan 40,000; zynde een gevolg der desporique regeering en geduurige kwellingen der Turken, waarom eene vruchtbaare landſtreek, onder het gezegendſte luchtsgeſtel gelegen, en met de vetſte Weilanden voorzien, byna woest en onbewoond blyft liggen. Met een geringen arbeid verzamelt men veel *Oly*, *Koorn* en *Wyn*; de bergen zyn overal met bosſchen bedekt, en leveren zeer veel Timmerhout op."

De Golven van *Volo*, *Saloniki*, *di Contesſa* en *Monte Santo*, worden met recht de Koornſchuuren van *Conſtantinopolen* genoemd. Eene oneindige menigte van kleine Vaartuigen van den Grooten Heer vaaren altyd op deezelve af en aan. De Grieken van het Eiland *Hydra* leggen zich vooral op deeze Scheepvaart toe, en dit Eiland levert de bekwaamſte Zeelieden van den geheelen *Archipel*. — De Golf en Stad van *Saloniki* acht de Ridder VAN KINSBERGEN van weinig belang: de eerſte, om dat haare noordwestelyke ligging te verre afgeſcheiden is van het gewoone Vaarwater van den *Archipel*, en men 'er niet gemakkelyk kan uitkomen. De Stad zelve zou alleen, in gevalle van *attaque*, en ter proviandee-

deering eener Vloot, in aanmerking kunnen komen. *Saloniki* levert zeer veel *Katoen*, *Tabak*, *Graanen*, *Vee* en *Timmerhout*, op, welke Waaren door *Conſtantinopolen* tegen geld, door *Smyrna* tegen gedroogde Fruit, en door *Candia* tegen *Zeep*, worden verruild. Een Esquader zou daar aan alles overvloed vinden. Aan den voet van den berg *Olympus*, digt by de Haven van *Ste Catharina*, is het beste Timmerhout, en drie kleine dagreizen van *Saloniki* zyn zeer goede Yzer- en Koper-mynen. *Pik* en *Harst* vindt men in overvloed op *Negroponte*, en de Vlakten van *Macedonien* leveren eene menigte van *Hennip* op. Waarvoor men Duitſche, Franſche en andere Lakens derwaards zoude kunnen voeren, als zynde byna den geheelen *Archipel* door, doch voornaamlyk te *Saloniki*, zeer getrokken en beroemd.

„ Het getal der Inwooners van *Saloniki* rekent men op 70,000, waar van 20,000 Jooden, 10,000 Grieken, 200 Franſchen, en de rest Turken. De Pest van het Jaar 1781 heeft daar zwaare verwoestingen aangericht, en het getal der Inwooners ſterk verminderd; meest alle jaaren heerſchen hier, tegen het einde van den Zomer, beſmettelyke koortſen, welke men gelooft, dat aan de uitdampingen van de moerasſen, die zich van de Stad tot aan den mond van den *Verdac* noordwestelyk uitſtrekken, toe te ſchryven zyn.

„ De Inwooners van de Stad *Lemnos* rekent men ongeveer op 1000, waaronder 300 Turken en 700 Grieken; by de Stad is een kleine Haven, en eene vry aanmerkelyke Scheepstimmerwerf. Men rekent op het Eiland 50 Dorpen en 1000 Inwooners: binnen op hetzelve zyn byna geen Turken, en de Landeryën leveren *Tarwe*, *Garst* en *Wyn*, die men meest naar *Smyrna* vervoert, op. Timmerhout is op dit Eiland niet te vinden, maar wordt derwaards van *Taſo* en de kusten van de Golf *di Contesſa* heen gebragt. —— De Stad *Tenedos*, alwaar zich alle de bewooners van het Eiland van dien naam bevinden, bevat in zich, behalven 1000 Janitzaren, die de Groote Heer 'er, onder het bevel van eenen Aga, onderhoudt, ongeveer 800 Turken, 400 zo wel Grieken als Jooden, die den *Wyn*, het eenigſte voortbrengzel van het Eiland, tegen Koorn, Hout en andere Producten van de kust van *Trojen*, verruilen.

„ De bevolking van het Eiland *Metelin* bedraagt niet boven 25000 *Zielen*, waar van $\frac{1}{3}$ Turken en $\frac{2}{3}$ *Grieken*.

De

De daar woonende Turken behandelen alhier de Grieken met grootere verdraagzaamheid, dan elders in den *Archipel*; niettegenſtaande dit alles, is het getal van bewooners, aangezien de uitgeſtrektheid en de vruchtbaarheid van het Eiland, zeer gering.

„ Eene menigte ſchoon land, groote vlakten, overal door beekjens bevogtigd, liggen onbebouwd. Het Eiland is van grooten overvloed van Brand- en Timmerhout voorzien; zelfs heeft men zomtyds in de haven van *Metelin* Schepen van linie gebouwd; doch de Werven zyn ten eenemaal vervallen, en in eenen onbruikbaaren ſtaat. —— De Bewooners van het Eiland verwaarloozen den Landbouw, en leggen zich meest op de Zeevaart toe, en het Eiland levert zelfs niet genoeg *Graanen*, voor deszelfs bewooners, op. Zy ruilen, met groot voordeel, het *Koorn* voor de voortbrengzelen der *Olyfboomen*, en, derzelver planting en onderhoud weinig moeite vereiſchende, is dit hun voornaamſte werk. —— Het Vee en de Weilanden munten boven alle anderen uit.

„ De Stad *Smyrna* is open, en van alle vestingwerken en muuren ontbloot: het oude Kasteel op eene hoogte boven de Stad door de Griekſche Keizers gebouwd, ligt byna ten eenemaal verwoest; op hetzelve liggen eenige Soldaaten, waarvan de dienst alleen beſtaat in het hyſſen der Turkſche Vlag, en in het groeten van den *Molly* uit *Smirna*, uit drie kleine en ſlegte ſtukjes Canon. —— Beneden by de Stad, juist by den mond van de oude, doch thans gedempte, haven, is nog een ander Kasteel, op de ruïnes van eene Fortresſe, door de Ridders van *Rhodus* aangelegen, gebouwd; het welk men nog duidelyk uit derzelver Wapens, in blokken marmer uitgehouwen, en waarvan de muuren gemetzeld zyn, ziet. Dit zeer vervallen Kasteel is zonder de minſte *Defenſie*; op hetzelve liggen zes kleine Vierponders, welke gebruikt worden om het feest van *Bayram*, of eenig ander publiek feest, aan te kondigen: zelfs hebben verſcheidene particulieren, binnen den omtrek van het Kasteel, hunne huizen gebouwd. —— De *Disdar* bewoont het Kasteel, doch houdt 'er geen volk, en heeft niets anders te doen, dan op eenige gevangenen te paſſen. Het Fort of Kasteel, aan den uithoek van de Reede gebouwd, is in geenen beteren toeſtand dan de twee voorige, en beſtaat alleen in een Vierkant gebouw met eenige toorens, zonder graft en buitenwerken. 'Er zyn 30 ſtuk-

ſtukken Canon, waaronder 2 metaalen 60 ponders, vyf 18 ponders, tien 12 ponders, en de overige alle van 4 tot 8 ponders. Hier toe houdt de Groote Heer 18 Canonniers, alle genomen uit de nabyliggende Dorpen, welke ook verplicht zyn, om, op de eerſte order van den Commandant, 100 man te leveren. —— De poſitie van dit Fort, in eene zo naauwe paſſage, is zeer belangryk, vermids alle in- of uitloopende Schepen genoodzaakt zyn, op een halve piſtoolſchoot by hetzelve langs te houden, ten einde niet op de Zandbanken, welke op den anderen wal, voor de rivier *Menimen*, liggen, te vervallen. Deeze paſſage is zo naauw, dat de Turken, na het verliezen hunner geheele Zeemacht voor *Tchesmé*, kans meenden te zien, om dezelve geheel te ſtoppen, ten einde den Ruſſen het inneemen van *Smyrna* te beletten. Om hun oogmerk te bereiken, lieten zy, in allen haast, eenige van hun eigene Vaartuigen, benevens twee Raguſeeſche en twee Franſche Schepen, zinken; doch, tot groot geluk voor den Koophandel, waren deeze middelen niet toereikende genoeg; en, aangezien de groote menigte Vreemdelingen te *Smyrna* woonachtig, zetteden de Ruſſen hunne overwinningen aan dien kant niet verder voort.

„ De volkrykheid van *Smyrna* neemt hand over hand toe, zo wel wegens deszelfs uitgebreiden en bloeijenden Koophandel, als wegens de ſtrengheid, waarmede de Agas de bewooners der rondom liggende Dorpen behandelen, welke meeſtal onbewoond en verlaaten zyn. Vóór eene kleine Eeuw wierdt het getal van Inwooners te *Smyrna* op 30,000 begroot, daar men 'er thands reeds *meer dan* 100,000 telt; waarvan 65 à 70,000 Turken, 23 à 24,000 Grieken, 6 à 7,000 Armeniaanen, 10 à 12,000 Jooden, en 4 à 500 van andere Natiën.

„ Het diſtrict van *Smyrna* ſtrekt zich ten Noorden ſlechts weinige, maar aan den Zuidkant wel 25 en 30, myten uit, en levert eenen overvloed van *Oly*, *Tarwe*, *Turks-koorn* en allerhande ſoorten van vruchten op: welke gedeeltelyk in het land vertierd, en gedeeltelyk, door de havens van *Adajat* en *Scala Nova*, naar *Malthe* en andere plaatſen van *Europa* worden vervoerd. *Smyrna* en deszelfs omliggende ſtreeken leveren ook nog veel *Catoen*, *Wol*, *Wasch* en *Rozynen*, op, doch de *Zyden* en andere ſtoffen, *Galnooten* en verdere *Drooge-ryën*, welke van hoogerop derwaards gebragt worden, ſtaan verkeer-

handelyk, als voortbrengzels van *Smyrna*, by veelen te boek.

„ De Koophandel trekt eene menigte Vreemdelingen derwaards, en dezelve maaken verreweg het grootste gedeelte der Inwooners uit; geheel *Anatoliën*, *Morea*, *Candia*, de Eilanden van den *Archipel*, ja *Perſien* zelfs, brengen zeer veel tot de bevolking van *Smyrna* toe. In het geheele Turkſche Ryk wordt geene Stad gevonden, waarin de Inwooners minder geplaagd worden, of met grooter vryheid den Koophandel dryven; zo dat men veilig mag verzekeren, dat de Inwooners van *Smyrna*, door van Meester te veranderen, niet gelukkiger kunnen zyn.

„ De Koophandel van *Smyrna*, ſchoon dezelve jaarlyks op 20 millioenen guldens kan gerekend worden, zoude nog eenen veel grooteren aangroei kunnen erlangen, byaldien *Perſien*, zedert eene halve Eeuw in eene regeeringloosheid vervallen, zich eindelyk onder het gebied van eenen Vorst vereenigd zag, en, de *communicatie* met de Turkſche Provintiën geopend zynde, aan de Caravanen eenen veiligen doortogt wierd verleend. Ook zonde het zeer mooglyk zyn, om eenige nieuwe takken van Koophandel aan te leggen, zo het Gouvernement der Turken zich hier toe bevlytigde; doch hierin, gelyk in al het overige, is het ondoenelyk den Turken gezonde denkbeelden in te boezemen, in de plaatſe van de verkeerde *principes*, waarop hunne regeeringsvorm rust.

„ *Samos* levert, gelyk de meeste Eilanden van den *Archipel*, *Fruit*, *Wyn*, *Zyde*, *Pek*, *Honig* en *Wasch*, op. De *Zyde* is zeer fraai, en men betaalt dezelve ongeveer een Ryksdaaler het pond, en de uitvoer van dezelve wordt jaarlyks op 40,000 Guldens begroot. De *Honig* en *Wasch* zyn 'er van een zeer uitmuntende hoedanigheid, en de eerſte wordt de 50 pond tegen eene Daalder, en de tweede 4½ ſtuiver het pond, betaald. Het Eiland levert van het eerſte ongeveer 200 Quintaalen, en van het tweede 100 Quintaalen, op, ieder Quintaal gerekend op 150 pond, gelyk men in den *Archipel* overal gewoon is. De geheele bevolking van dit Eiland beloopt ſlechts 12000 Zielen, die alle van den Grieksſchen Godsdienst zyn. — De bewooners van het Eiland *Micony* ſtelt men op 6000, alle in het Steedje *Micony* woonachtig, en zich op de Zeevaart alleenlyk toeleg-

gende; wordende hunne Landeryen zelve door Vreemdelingen van de nabygelegen Eilanden bebouwd." —— Men rekent het getal der Inwooners van *Conſtantinopolen* ſlechts op 600,000, waar onder nog begreepen zyn *Galata*, *Pera* en *Typhana*. Dit ſchynt een wonder voor zulk een groote Stad, die de Ridder zeer naauwkeurig beſchryft; maar de oneindige menigte van Mosqueeën vereiſchen zeer veel plaats; daar en boven zyn de huizen, die meest van hout zyn, zeer laag, en ſlechts door éene familie of huisgezin bewoond, en met een klein tuintje, of ten minſten met eene plaats, voorzien. Het Serail, de getrouwde Sultanen, die haare Paleizen in de Stad hebben, en de huizen van de Grooten van het Hof, beſlaan zeer veel plaats; voor het overige zyn 'er, na den laatst ontſtaanen brand, zeer veele Inwooners uit de Stad vertrokken, wier huizen tot nog toe niet weder zyn opgebouwd.

Schoon wy, door het overneemen van voorenſtaande berichten uit dit Werk, ons gewoon beſtek eenigzins te buiten zyn getreden, moeten wy 'er ten ſlotte toch nog byvoegen, de tegenwoordige bekwaamheid, of liever onbekwaamheid, der Turken in de *Navigatie* en *Zeetactiq*; voorwerpen, welke men den Heere VAN KINSBERGEN zeer wel ter beöordeelinge kan toevertrouwen; doch die, aan de zyde der Turken, nog al te veel verwaarloosd worden.

„ De Turken, die, den 7 July 1770, voor *Tchesmé*, hunne geheele Vloot alleen door onkunde der commandeerende Officieren verlooren, hebben niet noodig geöordeeld om meer kunde, zedert dien tyd, te trachten te verkrygen. De overledene Capitein Pacha, die, zonder twyfel, een man vol moeds is geweest, hadt van Zeezaaken geen het minſte bezef; en ſchoon men in Hem het grootſte verlangen veronderſtelle, om het gezach van zynen Meester ten hoogſten toppunt te verheffen, blykt het echter duidelyk, dat hy van zyn crediet alleen gebruik gemaakt heeft om zyne gierigheid te kunnen voldoen.

„ 'Er is geen een enkeld Capitein van de Caravellen, waaruit de Turkſche Zeemagt beſtaat, die het minſte denkbeeld van *Navigatie*, *Manœuvres* of *Zee-tactiq*, bezit, en zullen door de Ruſſen, met eenige kunde aangegreepen, altoos geſlagen worden. Zie hier de voornaamſte reden: Niemand kan een Schip krygen zonder aan-

aanbieding van eene ſomme gelds, en die het meest biedt wordt het bevel opgedraagen. Hier door worden de Capiteins in de noodzaakelykheid geſteld, om op hunne beurt weder middelen te bedenken, om hunne gedane ſchade te vergoeden. Een der meest gebruiklyke is, om, terſtond na het uitzeilen, de helft van de Equipagie aan land te zetten, en, geduurende de geheele reize, daar van de Soldy te trekken tot hun eigen voordeel. Deeze vermindering van manſchap nog gevoegd by hunne onkunde ſtelt hun aan gewisſe gevaaren bloot, welke zy, echter, zoo veel mogelyk, trachten te vermyden, door zich maanden lang in eene haven op te houden, tot dat zy met eene voor den wind op de plaatſe hunner *destinatie* hoopen te kunnen komen.

„ Hunne Lootzen, die meest Grieken zyn, bezitten niets dan eene oppervlakkige, en door lange ondervinding verkreegene, kennisſe der Kusten; en verliezen zy eens het land uit het gezicht, dan is het Compas voor hun ten eenemaal onnut. Ook ziet men gewoonlyk, zoo eene Caravelle naar *Syrien* of *Egypten* gezonden wordt, dat de Capitein, in de haven van *Smyrna* of *Rhodos*, een Vaartuig, om hem voor te zeilen en den weg te wyzen, opzoekt.

„ Op hunne Schepen heerscht geene de minſte order of discipline; alle ſtanden zyn onder elkander verward, de uitdeelinge der Levensmiddelen ongelyk, en het Water niet bepaald; dus daar ieder afzonderlyk eet, en wat hy wil, is het eenen Capitein onmooglyk, om te bepaalen hoe lang hy in Zee blyven kan.

„ In het timmeren en optuigen der Schepen hebben zy, door middel der Franſchen en Engelſchen, eenige vorderingen gemaakt; doch de andere ſchikkingen zyn, binnen boords, even ſlecht als dezelve te vooren zyn geweest. —— De Cajuit is verdeeld in verſcheidene kleine hutten voor de Officieren, en hunne geheele battery, van vooren tot achteren, met kleine houten hutten opgepropt, dienende tot Winkels, Koffyhuis, en zelfs tot Keuken voor de Equipagie. Het rooken en branden van licht ſtaat alle uuren van den dag en den nacht, aan boord, overäl vry. Het Exerceeren met de Stukken is hun onbekend, zoo dat men hierdoor gemaklyk kan bemerken, met welke moeite men een zodanig Schip tot den ſlag prepareeren zou.

„ Op hunne batteryen liggen Stukken van allerhande Ca-

Caliber-naast elkander, en het is zeer dikwyls, dat men naast eenen zesponder, eenen 48 of 60 ponder vindt: waar uit noodzaaklyk in den tyd eener actie de grootste verwarringe moet ontstaan, door de onmogelykheid om schielyk genoeg voor ieder Stuk de juiste kogels en cardoesen aan te kunnen geeven. Dit maakt, dat zy altoos oneindig meer dooden en geblesseerden, dan haare kundiger Vyanden, moeten hebben.

„ In dien tyd bestond de geheele Turksche Vloot in 24 Schepen van linie, waaronder 8 byna geheel buiten staat om Zee te bouwen; en, aangezien de onbegrypelyke verwaarloozinge in derzelver ouderhoud, kunnen de andere 16, schoon nog nieuw, niet lang dienen. Door de ongehoorde bedriegeryen der Opzieners, die het geld der Timmerlieden in hunnen zak steeken, is het calefaten der Schepen ten eenemaale verwaarloosd; zoo dat, toen ter tyd, het Turksch Esquader geen *travaat* van 8 dagen had kunnen uitstaan, en een nagelnieuw Schip, het jaar te vooren, in volle Zee zonk. Om kort te gaan, de onkunde, wanorder, dievery en verwaarloozing, in het bestuur van de Turksche Marine, gaat zoo verre, dat men gerust kan verzekeren, dat geen enkel Turksch Schip in staat is, om zelfs den zwaksten Vyand één oogenblik het hoofd te bieden."

Beknopte Beschryving van den Rhynstroom, benevens de Steden, Dorpen en Plaatsen aan deszelfs Oevers gelegen. Verrykt met eene nieuwe Kaart van den loop des Rhyns, van zynen Oorsprong in Zwitserland tot aan deszelfs einde in de Duinen by Katwyk; en twee-en-twintig Gezichten van de voornaamste Steden, Bergen, enz. Te Amsteldam by A. B. Saakes, 1794. *In 4to. 58 bl.*

Deze Beschryving voldoet aan den tytel, met betrekking tot het woord *beknopt*; doch aan het klein getal blad-zyden is tevens ligt op te maaken, dat veele Steden en Plaatsen, langs den *Rhyn* liggende, in zulk eene *beknopte* beschryving enkel genoemd kunnen worden. De Opsteller heeft hier en daar eenige trekken van Oudheidkunde aan den dag gelegt; ook schynen de Platen niet geheel nieuw. Intusschen kan men dit, ten opzichte van de voorgeplaatste *Nieuwe Kaart* niet zeggen, nadien men het in dezelve gewaagd heeft, om den *Rhyn* eenigzins te verleggen, of een *nieuwen loop* aan denzelven te geeven, namelyk van Elnd wegs een

Zui-

Zuiden van *Leyden* af, in plaatſe van *dóór Leyden* heen. Loopende dus, als 't ware, nu dóór de zogenaamde *Weipoort*, langs het Noordeinde van *Voorſchoten*, naar *Katwyk*, of het *Mallegat*. Voor den Graveur was dit zekerlyk de kortſte weg, om dat zy een regte Lyn vormt; doch deeze kortheid ſtrookt niet met den natuurlyken loop deezer Rivier, die, zo verre wy weeten, nog heden *dóór Leyden* vloeit; krommende zich daar toe, zo als zy op veele plaatſen doet. De beſchryving zelve verbetert de Kaart, in dit geval, niet, wanneer zy zegt: „ Zy (de *Rhyn*) voorby de oude Biſſchoplyke Stad *Utrecht* heenen vlietende, en *Woerden* voorby geſtroomd zynde, verliest zich *naby* de Stad *Leyden*, by het Dorp *Katwyk aan den Rhyn* in het Zand, en vindt daar zeker een Canaal, waar door ze zich in het binnenſte der aarde verder ontlast." —— Eigenlyk ſluit zy naby het Dorp *Katwyk op Zee*, zonder dat men daar iets van een Canaal onder de aarde weet.

WD. CAPPENBERG, *Notaris te Amſteldam, aan het Publiek. Te Amſteldam by* A. Mens Jansz., 1794. *In gr.* 8*vo.* 58 *bl.*

WILLEM BOX, *te Amſteldam, aan het Publiek. Te Amſteldam by* J. B. Elwe, 1794. *In gr.* 8*vo.* 171 *bl.*

Brief aan WILLEM BOX, *wegens het door hem uitgegeeven Bericht aan het Publiek; en de daar in tegens den Wel Edelen Heer Notaris* CAPPENBERG *opgeſtotene beſchuldigingen. Alomme. In gr.* 8*vo.* 28 *bl.*

Een-en-twintig Rechtsgeleerden, namelyk de Heeren Mrs. H. SCHEPMAN, J. A. VAN DER SPYK, J. E. REUVENS, G. VAN ZELDER VAN BEVEREN, P. VAN HAMEL, G. VAN DER MEERSCH, WM. PRANGAN, L. J. VITRINGA, A. VAN TWIST, P. DAMEN, C. VAN DER KOP, CORNZ., J. J. TH. DUVAL, F. G. ALSCHE en J. L. VERWEY MEJAN, in *'s Hage*; mitsgaders de Heeren Mrs. H. CALKOEN, P. H. MOORRees, A. G. VAN MEURS, R. J. SCHIMMELPENNINCK, J. L. FARJON, M. C. VAN HALL en A. J. CUPERUS, te *Amſteldam*, hebben ons bekend oordeel, over de *Brieven* van den Notaris W. CAPPENBERG te *Amſteldam*, aan den Notaris P. W. BERNST te *Dusſeldorp*, uitgegeeven door WILLEM BOX (*), niet alleen in het Eerſte der bovengeplaatſte Stukken bevestigd; maar bovendien gemeend (bl. 19) dat gemelde Uitgeever BOX wel degelyk een oogmerk gehad heeft, om den Heer CAPPENBERG by het Publiek te proſtituëeren; zonder dat de gemelde *Misſive* aan den Notaris BERNST hem daar eenig recht toe gaf. —— De Heer CAP-

(*) Zie *Alg. Vaderl. Lett.* voor 1793, bl. 874 en 560.

CAPPENBERG heeft dit ſchriftelyk Advys vergezeld doch gunt van eenige *Bylagen*, welke de zaak, in geſchil, minder raaken, dan zy de Handelingen tuſſchen hem en den Notaris ERNST nader ontwikkelen.

De Heer BOX heeft zich, in het tweede hier boven geplaatſte Stuk, mede als de Notaris CAPPENBERG tot het Publiek gewend; zynde reeds het derde Stuk, door hem, over die zaak, met zynen naam in 't licht gegeeven. Het inwinnen van Rechtsgeleerde Advyzen noemt hy een inroepen van *Auxiliaire* troupen. Dit gezegde zou echter meer afdoen, indien hy zelve ook geene Advyzen van Rechtsgeleerden, in dit Stuk, had te berde gebragt, namenlyk van de Heeren *Mrs.* J. F. L. L'HONORÉ en WM. BILDERDYK in *'s Hage*. Is twee tegen één, volgens het bekend ſpreekwoord, reeds een Moordenaarswerk, dan zullen 21 Auxiliaire tegen 2 nog veel minder balans kunnen houden, vooral wanneer moed, kragt en wapenen, gelyk geſteld mogen worden. Dan hier tegen blykt, dat de Heer BOX ook geen ledig aanſchouwer is, maar alle kragten aanwendt, om zyne party overhoop te werpen; ſchoon veele zyner pylen, naar ons inzien, te ſtomp zyn, om met dezelve immer de overwinninge te behaalen. 'Er is veel door hem omgehaald, dat niets, ten opzichte van CAPPENBERG, ter zaake doet.

De Brief, aan den Heere BOX gericht, is niets dan eene voor CAPPENBERG alzins beleedigende toejuiching aan BOX; in welke eenige trekken van vernuft gebezigd zyn, om zo veel te dieper te grieven. Dit is derhalven een *nog onbekend Auxiliaire*, die, niet zonder reden, uit den VIRGILIUS van VONDEL zal opgemerkt hebben, *dat men zoo wel van het bedrag, als van de dapperheid, tegen een vyand mag gebruik maaken.* Wy hoopen echter, dat de Schryver eene betere Zedeleer, dan die in deeze regelen ligt opgeſloten, voor zich ter naarvolginge gekozen heeft, of kiezen zal.

Nederlands ſpoedige Verloſſing; zynde een beknopt verſlag van de meest weetenswaardige Gebeurtenisſen, die 'er gedurende den onregtvaardigen Inval der Franſchen, in den Jaare 1793, *in de Republiek der Vereenigde Nederlanden zyn voorgevallen tot op de door hun geheele Ontruiming van ons Vaderland toe; waar in vervat zyn het Decreet der Oorlogsverklaaring door de Nationaale Conventie in Vrankryk aan den Stadhouder der Vereenigde Provintien, en de verdere Stukken daartoe betrekkelyk. Te Delft by* J. de Groot, 1793. *In gr.* 8vo. 160 *bl.*

Deeze breede Tytel geeft ons een genoegzaam denkbeeld van den Inhoud. Wy hebben 'er niets aan toe te voegen, dan dat Leezers, na iets nieuws, of dit Tydvak byzonder toelich-

lichtends, begeerig, hunne begeerte, naa het doorleezen, ten dien opzigte, even min als wy, zullen voldaan vinden.

Het Lyden der Ortenbergſche Familie, door A. VAN KOTZEBUE. *Uit het Hoogduitsch. Met Plaaten. Iſte Deel. Te Utrecht en Amſterdam, by* G. T. van Paddenburg en Zoon, *en* M. Schalekamp, 1793. *In gr.* 8*vo.* 280 *bl.*

Men levert ons hier weder een Stuk van den in ons Vaderland, door andere vertaalde Werkjes, genoeg bekenden Heer VAN KOTZEBUE. Daar ons ſlegts het eerſte Deel gegeeven word, willen wy de nadere Opgaave en verdere beoordeeling van het Werk liefst uitſtellen, tot dat ons het volgende van deezen Roman ter hand geſteld word. —— Dit alleen kunnen en durven wy 'er van zeggen, dat het Werk den Mensch- en Characterkundigen VAN KOTZEBUE waardig is: zo wel de Hoofd- als de bykomende Characters zyn uitneemend wel getroffen, en getuigen van de vrolyke en ſchertzende denkingskragt van den Schryver, zo wel, als van zyne ſchranderheid en doorzicht. De ſtyl is levendig en afwisſelende; alleen zullen ſommigen dien als wat al te langdraadig beſchouwen, echter is hy niet verveelende.

Leonore van Belfond. Niet vertaald. Te Dordrecht, by N. van Eysden *en* B. J. Morks, 1793. *In gr.* 8*vo.* 200 *bl.*

Dit Stuk, 't geen, volgends den Titel, een oorſprongelyk Nederlandsch is, voldoet niet kwalyk aan het oogmerk van den Schryver, in zyn Voorbericht opgegeeven. —— Het kenmerkt zeer duidelyk, hoe Vooroordeelen van hoogmoed, gegrond op zogenaamde Adelyke afkomst, in ſtaat zyn, om menſchen, gelukkig in zich zelven, volſtrekt ongelukkig te maaken, en in den afgrond des verderfs, waar heen zy zelf medegeſleept worden, te ſtorten. —— De Graaf DE LAUZANNE had zich met eene Dame van Burgerlyke Geboorte, LEONORE VAN BELFOND, in den Echt verbonden, en leefde met haar in 't genot van alle de Zaligheden van een welvergenoegd Huwlyk. —— Zyn Moeder, een op haare Edele afkomst zeer verwaaten, en daar te boven van alle Edele Denkwyze vervreemd, vrouwlyk weezen, ſtelt alle mogelyke middelen in 't werk, om die Echtverbintenis te verbreeken, en ſpant daar toe aan, met twee overgegeevene ſchurken, om tweedragt tuſſchen het vergenoegd paar te verwekken, ten einde den Zoon tot Huwlyks-ſcheiding te brengen, 't geen

haar

haar gedeeltelyk gelukt; doch daarna word één van haare medeſtanders de ſchaaker en onteerer van de Graavin DE LAUZANNE, en was oorzaak van haaren Dood, die door dien des Graaven gevolgd werd. Terwyl de eene Booswigt door de hand des anderen gedood, en dees zelf door den Graaf aan zyne wraak opgeofferd werd. De ontſtelde Moeder nam, op het bericht van het ongelukkig uiteinde van haaren Zoon en deszelfs Gemalinne, vergif, en boette haare misdaad door eenen wanhoopigen Dood. — „ Dus was (zegt de Schryver) het einde van alle Edele en Onedele karakters, die ik, in de voorenſtaande Brieven, heb gepoogd af te ſchetzen."

Spiegel voor het Menschdom. Iſte Deels 1ſte Stuk. Te Amſterdam, by H. Molenyzer, 1794. *In gr.* 8vo. 131 *bl.*

Uit den Tweeden Titel blykt, dat deeze Spiegel opgehangen is door een Gezelſchap Lettervrienden, onder de Zinſpreuk: *Tot Heil der Maatſchappy.* Het Voorbericht luid aan de geſamentlyke Intekenaaren, en is ondertekend uit naam van 't Gezelſchap, door G. C. H...., *Voorzittenden* Beſtuurder. Het Werkje behelst vier, of zo men wil drie, (want de tweede is een vervolg op de eerſte,) niet zeer belangryke Vertellingen, die ten Opſchrift hebben: 1.) De Roekeloosheid eindelyk met den Dood geboet. 2.) De Godlyke Wraak. 3.) 's Vaders Edelmoedigheid eenmaal in den Zoon beloond. 4.) De Geredde Onſchuld. De ſtyl, in welken deeze Verhaalen geſchreeven zyn, is, inzonderheid in de twee eerſten, allerjammerhartigst, en ſchoon die der twee laatſten iets beter, dat is, minder ſlegt, is, zo is hy nochtans verre van inneemend te zyn. Dit eerſte Stuk, (dat overal van Drukfouten krielt,) is, volgends het Voorbericht, vooraf gezonden, om de Intekenaaren met het Werk bekend te maaken, en de Lyst derzelven te vermeerderen: hoewel wy niet denken kunnen, dat dit laatſte zeer aan de verwachting beantwoorden zal, en vreezen, dat de reeds deelhebbende Intekenaars, indien zy lieden van ſmaak zyn, geene zeer gunſtige uitzichten op de volgende Stukken hebben zullen. Achteraan zyn nog twee Dichtſtukjes geplaatst, een Fabel en een Klinkdicht, die wy gaarne maatig zouden noemen. Maar....

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Bybel een Werk der Godlyke Wysheid. Door D. J. KÖPPEN, *Predikant te Zettemin in Pommeren. Met eenige bekorting uit het Hoogduitsch vertaald door* J. VAN DER ROEST, *Predikant te Haarlem. Eerste Deel. Te Utrecht en Gouda, by de Wed.* S. de Waal en Zoon, *en* M. van Lopik, en Comp. *In gr. 8vo.* 332 *bl.*

Daar wy het met den Eerw. Vertaaler van dit Werk eens zyn, dat alleen een bevestigd geloof aan de Godlykheid van de aloude Openbaaringen, begreepen in de gewyde Boeken, onze twyfelingen tot gewisheid, en onze geweetens tot rust, brengt, moet 's Mans arbeid, aan de overzetting van het Werk van den Heere KÖPPEN besteed, in dank erkend worden. Gewisselyk zal niet ieder stelling, door den Pommerenschen Godgeleerde geopperd, een algemeenen byval ontmoeten. Dit, evenwel, belet geenzins, dat zyn Geschrift, over het geheel genomen, moet beschouwd worden als eene niet ondienstige bydrage tot de algemeene verzameling van aanmerkingen, dienende ten bewyze, dat, zonder eenige godlyke tusschenkomst, de Verzameling der gewyde Boeken nimmer zou hebben aangenomen die eenpaarige gestalte, of éénheid, welke het onbevooroordeeld verstand thans in dezelve opmerkt en bewondert.

Ter bereikinge van zyn doelwit, om naamlyk aan te toonen, dat de Bybel een Werk der Godlyke Wysheid is, betreedt de Heer KÖPPEN den zelfden weg, die gemeenlyk wordt bewandeld, om, door de beschouwing van de zigtbaare natuur, de menschen te leiden tot de overtuiging, dat de Waereld niet een Werk van een bloot geval, maar het wel overlegde Werk van een verheevener, verstandig en wys, Weezen is. Hoedanig de Schryver dit plan hebbe uitgewerkt, kan eenigzins blyken uit de Inleiding, alwaar hy eene opgave doet van de Vraage, welke hy, ten dien einde, zich zelven heeft voorgesteld, en door het beantwoorden van welke hy

van meening is, de voorgeſtelde taak te zullen volvoeren. „ Om naar het aengeweezen Beſtek geregeld te gaan, „ zal het nodig weezen te onderzoeken de volgende „ Stukken, in even zoo veele Afdeelingen:

„ Voor *eerst*, welk is het oogmerk, dat de Bybel, in „ zyn geheel genomen, de geheele verzameling aan- „ duidt?

„ Ten *tweeden*, zyn alle Stukken en deelen des By- „ bels tot dat doeleinde toereikende, en daar mede over- „ eenſtemmende?

„ Ten *derden*, is het mogelyk, dat zulk eene Ver- „ zameling van Boeken, die een zoo zamengeſteld ge- „ heel opleveren, tot ſtand kon gebragt worden zon- „ der eenen byzonderen invloed van God? Bevinden wy, „ dat wy dit met *neen* moeten beantwoorden, dan vloeit „ hier uit van zelve dit gevolg voort. —— *De Bybel is* „ *een Werk der Godlyke Wysheid.*

„ Ten *vierden*, van welken aard, en hoedanig, is de „ invloed Gods daar by geweest? Eindelyk,

„ Ten *vyfden*, zullen eenige aanmerkingen over on- „ derwerpen, die in 't algemeen betreffen het gedrag „ met opzicht tot den Bybel, en den Bybelſchen Gods- „ dienst, het beſluit uitmaaken." De twee eerſte Vraagen worden in het Eerſte Deel beantwoord, en de oplosſing der overige tot het volgende Deel uitgeſteld. Zich nederzettende tot de oplosſing van de eerſte Vraage, betuigt de Eerw. KÖPPEN al aanſtonds, naa eene herhaalde beſchouwing van de geheele Bybelſche Verzameling, niet te kunnen ontdekken, één eenig oogmerk, dat zich voor 't geheel ſchikt. —— Ook is het, zegt hy, niet noodzaaklyk, dat een werk ſlegts één *oogmerk*, en niet meerdere, hebbe; de Werkmeester kan 'er zich verſcheidene by voorſtellen. „ 't Is waar, het wordt „ dan meer zamengeſteld, het verband der deelen wordt „ meer ingewikkeld; 'er wordt meer kunst vereischt om „ alle die oogmerken te gelyk even goed te bereiken, „ en tot eene gelukkige uitvoering wordt eene meerdere „ bekwaamheid des te noodzaaklyker. Dan, (vervolgt „ KÖPPEN) ik bekommer my hier niet over; ik neem „ het Werk, zoo als ik het vinde, en 'er doen zich „ als dan drieërlei oogmerken op, welke wel van elkan- „ der onderſcheiden zyn, maar alle drie nochtans door „ 't geheele Werk voortgaan, en blykbaar hebben moe- „ ten bereikt worden." Zie hier de drieërlei oogmerken,

ken, welke, volgens KÖPPEN, met de Verzameling van alle de Bybelſche ſchriften, over 't geheel genomen, bedoeld zyn. „ Voor *eerſt*: 'Er moest eene opeen„ volging van geſlachten, eene geſlachtrekenkundige ſcha„ kel, van den eerſten mensch af tot op Jezus Chris„ tus, voortgezet worden. —— Ten *tweeden*: God heeft „ zyne anders onzichtbaare kracht en heerlykheid willen „ ontdekken op eene meer merkbaare wyze, dan zulks „ gewoonlyk naar den loop der wereldſche dingen ge„ ſchiedt. —— Ten *derden*; 'er moest geleeverd worden „ een voortduurende grondſlag tot den waaren Godsdienst „ en de Zedekunde in de wereld." Ten bewyze van zyne eerſte ſtellinge redekaveit de Eerw. KÖPPEN aldus: „ Indien de Godheid reeds van den beginne beſlo„ ten had, tot het grootſte heil van 't menschdom eene „ uitneemend verheevene en belangryke Perſonaadje uit „ de menſchen ten bekwamen tyde te voorſchyn te laa„ ten komen, was het dan niet voegzaam, zelfs nood„ zaaklyk, dat nu ook deeze Perſoon, boven alle andere „ menſchen, zoo voor, als na, hem, door byzondere „ onderſcheidingen wierd gekenmerkt? Een bekwaam „ middel daar toe was zekerlyk, wanneer, onder ande„ ren, reeds lang te vooren, het geſlacht wierd bekend „ gemaakt, van het welk deeze Perſoon zoude afſtammen, „ en in gevolg hier van eene Geſlachtlyst met naauw„ keurigheid tot op hem toe wierd voortgezet." „ Wy „ weten," zegt de Heer KÖPPEN, by wyze van ſluitreden, „ God had zulk een voorneemen, en zulk eene ſchikking „ is, in de daad, met betrekking tot Christus, gemaakt. „ Niemand kan afkeuren eene Geſlagtrekening, ook in „ dit opzicht." Dat ook in de daad dit oogmerk in den Bybel bedoeld is geworden, tragt de Schryver e ſtaaven, door de opgave van eene voortloopende Geſlagtrekening, aldaar voorhanden, beginnende met Adam, en eindigende met Christus; alles gepaard met zodanige opheldering, door welke de zwaarigheden, tegen zyne ſtelling ingebragt, worden uit den weg geruimd.

Omtrent het tweede oogmerk van den Bybel, *eene duidelyker openbaaring van Gods onzichtbaare Kracht en Heerlykheid*, voorziet de Schryver ſtraks eene tegenwerping. „ Welke byzondere daaden, (vraagt men) wil of kan „ men tot dat einde begeeren? 't Geheele aardryk is im„ mers vol daar van. Het boek der Natuur ligt dage„ lyks voor elk open." De Schryver de gegrondheid deszer

zer bedenkinge, in 't afgetrokkene, en in 't algemeen beſchouwd, erkennende, merkt, egter, naar 't ons voorkomt, met reden, aan, dat, „ wanneer het geval plaats „ heeft, dat een op zich zelve tot zyn oogmerk ge„ ſchikt middel door toevallige omſtandigheden ophoudt „ daartoe geſchikt te zyn, ('t welk het geval is by de „ openbaaring Gods door de Werken der Natuur) het „ der Wysheid zeer betaamende is, by dat, nu niet „ meer toereikend, middel, iets anders te voegen, 't welk „ het meerdere kracht byzet. Of, vraagt hy, moet de „ Wysheid tot een zeker einde altyd ſlechts een eenig „ of geheel eenvoudig middel in 't werk ſtellen?" De Heer KÖPPEN treedt vervolgens in verſcheidene byzonderheden, uit de ondervinding ontleend, welke, zyns oordeels, doen blyken de wenſchelykheid eener nadere ontdekkinge van God aan het menschdom. Doch ons beſtek gedoogt niet, hem daarin te volgen.

In de overweeging van het derde oogmerk van den Bybel, het daarſtellen van een voortduurenden grondſlag tot den waaren Godsdienst en de Zedekunde, biedt zich natuurlyk de Vraag aan, of 'er dan iets zodanigs, als de Bybel, noodig ware tot het verſchaffen van zulk eenen grondſlag, en of de Natuur en de Reden daar toe niet toereikten? Ter beantwoordinge van deeze Vraage, onderzoekt de Eerw. KÖPPEN wat Godsdienst zy, en geeft eenige der gewigtigſte Stukken op, omtrent welke men noodzaaklyk iet bepaalds en zekers weeten moet, indien de mensch met verſtand eenige waare Godsdienſtigheid zal oefenen. Van deezen aart zyn: de kennis van Gods Volmaaktheden en Voorzienigheid; Gods bedoeling omtrent den mensch; uit hoedanig een oogpunt God het gedrag der menſchen beſchouwe; wat goed of wat kwaad by God zy; of, en waardoor, voor bedreeven kwaad, vergiffenis kan verkreegen worden. Omtrent alle deeze onderwerpen is KÖPPEN van begrip, dat, hoe aanneemelyk de hedendaagſche Wysgeeren, voorgelicht door eene hemelſche Openbaaring, over dezelve mogen redekavelen, het ongeholpen menſchenverſtand daar over niet die klaarheid verſpreidt, als het gewigt der zaake ſchynt te vorderen. De hiſtoriſche bewyzen, welke hy voor zyne meening aanvoert, verdienen zekerlyk opmerking. Voorzigtigheidshalve mengt hy, evenwel, niet te onregt, onder zyne redenkavelingen, de volgende waarſchuwing: „ Verdenkt my niet, myne Broeders en mede-*Christe*„ nen!

„ nén! 't is verre van my ſlechts een eenige der hier
„ bygebragte Waarheden twyfelachtig te willen maaken.
„ Neen! ik wenſche uwe overtuiging daarvan veel
„ meer behoorlyk te bevestigen, en wel daar door, dat
„ men ze allereerst en voornaamlyk alleen bouwt op
„ het onderricht van God zelven, den eenigen die ons
„ zeggen kan, wat in zijne Raadsbeſluiten verborgen is.
„ Ontdekt dan een Wysgeerig vernuft, in den zamen-
„ hang der dingen, ſpooren, die ook daar henen leiden,
„ men verheugt zich ook over die uitzichten en de
„ overeenſtemming in de Huishoudinge Gods. Maar
„ vindt het, in deeze of die ſtukken, geene volkomene
„ zekerheid, dit verhindert niet in het minſte, de overtui-
„ ging van dezelve, want zy behooren uit haaren aard
„ geenzins tot die zaaken, welke het menſchelyk ver-
„ ſtand door zich zelven ontdekken kan; maar tot zul-
„ ke, welke God alleen bekwaam is op eene voldoende
„ wyze bekend te maaken."

Om evenwel den ſchyn van zich te weeren, als of hy geen Vriend der Reden zy: „ Wie, vraagt hy, is de
„ beste vriend van eenen zwakken; Hy die hem ſterkt
„ in den waan van zyne kracht, en hem daar door dies
„ te meer bloot ſtelt aan 't gevaar van te veel te waa-
„ gen op zyne ſterkte, alle hulp te veragten, en ten
„ val te komen? Of, die hem ter goeder trouwe zegt:
„ dit kunt gy doen en dit niet, en hem daardoor dies
„ te bedachtzaamer, en oplettender, op zynen wyzeren
„ leidsman maakt?"

Dat nu de Bybel daadlyk tot eenen grondſlag van Godsdienst en Zedelykheid heeft gediend, is iets, 't welk, volgens den Heer KÖPPEN, op de ondervinding ſteunt.
„ Al wat 'er in de wereld geweest is, en nog is, van
„ zuivere, Gode tot eere, en der menschheid tot cie-
„ raad en tot heil ſtrekkende Godsdienſtigheid en Zede-
„ lykheid, dit alles ſteunt op den Bybel, als op eenen
„ grondſlag, of dat alles is uit den Bybel, als deszelfs
„ eerſte bronwel, voortgevloeid, en dat nu reeds meer
„ dan drieduizend jaaren. Dit, zegt hy, is geen bloot
„ voorgeeven, maar geſchiedkundig zoo ligt te bewy-
„ zen, als uit een zoo ruim tydvak ſlechts iets te be-
„ wyzen is."

In eene Tweede Afdeeling gaat de Schryver nu over om te bewyzen, dat aan de geſtelde Vereischten in den Bybel met 'er daad voldaan is. Hy doet zulks met eene

uitvoerigheid, in welke wy hem niet kunnen volgen. Om te doen zien, wat 'er in den Bybel gedaan zy, met opzigt tot de Openbaaring van Gods Kracht en Heerlykheid, doorloopt hy de geheele Schriftuur; uit dezelve voorbeelden aanhaalende, volgens welke 'er onder alle de verſchillende ſoorten van ſchepzelen niet eene zou gevonden worden, omtrent welke God zyne wonderdaadige kragt niet op de eene of andere wyze heeft uitgeoefend. Intusſchen vreezen wy, dat de Heer KÖPPEN, de kragt van zyn bewys ten duidelykſte willende doen gevoelen, hetzelve, naar het oordeel van zommigen, zal verzwakt hebben, door het aanvoeren van voorvallen als bovennatuurlyk of wonderdaadig, welke ook voor eene andere uitlegging vatbaar zyn. Aldus, om te doen blyken dat Gods kragt niet alleen over zienlyke of lichaamlyke, maar ook over onzigtbaare of onſtoffelyke Weezens werkzaam is geweest, verklaart hy in een letterlyken zin eenige bybelſche verhaalen, welke, gemeenlyk, in een allegoriſchen zin worden opgevat. De twee bekende voorvallen, de Verleiding der eerſte Ouderen, en de Verzoeking van Christus in de Woestyn, verklaart hy in deezen zin; meenende dat niet eene loutere verbeelding, maar met 'er daad een boos Weezen, gemeenlyk de Duivel geheeten, aldaar eene rol geſpeeld hebbe. Zo vindt hy ook dit zelfde booze Weezen in het geval van den Gadareenſchen mensch, Mark. V: 1—19, 't welk hem voorkoomt van zulk eenen aart te zyn, „ dat, indien wy „ by overige geneezingen van bezeetenen eenigzins zou„ den kunnen vermoeden, of hunne kwaal niet mogelyk „ eene krankheid van het ligchaam of van den geest, „ of van beide tevens, zy geweest, welke het Volks„ begrip den boozen Geesten toeſchreef, het in dit ge„ val niet mogelyk zy, dat die gedachte in ons opko„ me." Ja zo zeer ſchynt de Heer KÖPPEN overtuigd te zyn van het daadlyk aanweezen en werken van eenen Duivel, dat, volgens zyn ſchryven, „ het geheele (ſtraks „ vermelde) geval, zo als het daar is, met opzet ſchynt „ uitgezogt en toegelaaten te weezen, opdat men uit het „ zelve, zoo taatbaar en zichtbaar als maar mogelyk „ was, zou bemerken, dat het geen men Duivel noemt, „ niet zy een verdichtſel, of iet dat oneigenlyk verſtaan „ moet worden; maar eene in de daad beſtaande geestlyke „ natuur, van groote magt voorzien; maar dat in Chris„ tus eene kracht huisvestte, welke over alle andere „ krach-

„ krachten gebied voert." Allen, welke ooit dit onderwerp hebben naagedagt, weeten, hoe veel tegen het gevoelen van onzen Schryver kan worden aangevoerd. Wy zullen ons daartoe niet inlaaten, maar alleen hier nog nevens voegen, dat, wanneer de Heer KÖPPEN tot zyne oogmerken zich op de Voorzeggingen beroept, onder dezelve eenige vermeld worden, welke by zommige Leezers weinig kragts ter overtuiging zullen hebben, naardien zy nu eens van twyfelagtige uitleggingе zyn, dan wederom eene andere meening, dan de Schryver daar aan hegt, noodzaaklyk ſchynen te vorderen. Het aanvoeren van betwistbaare bewyzen dient meer ter verzwakkinge, dan ter ſtaavinge, van eene zaak, voor welke men in de bres is geſprongen.

Dit zelfde zouden wy ook kunnen aanmerken op een reeks van bedenkingen, welke de Schryver aanvoert, ter aanwyzinge wat in den Bybel gedaan zy, met opzigt tot Godsdienst en Zedelykheid. Hoewel wy gaarne erkennen, en den geagten Schryver den lof geeven, veel gezegd te hebben ter eere van de Godlyke Openbaaringen, en ten blyke der opheldering, daarin voorhanden, van 't geen de Reden onzeker of twyfelagtig laat; vreezen wy, nogthans, dat hy, dikmaals meer redekavelt op gronden van een aangenomen ſtelzel van leerbegrippen, dan op die algemeene gronden, omtrent welke alle Christenen het met elkander eens zyn. —— Doch ons beſtek gedoogt hier over geene verdere uitweiding. Van het Tweede Deel, welk reeds het licht ziet, zullen wy, eerlang, verſlag doen.

Leerredenen, door ALEXANDER GERARD, *Leeraar der heilige Godgeleerdheid en Hoogleeraar derzelve op de Hoogeſchool te Aberdeen, in Schotland. Uit het Engelsch vertaald. Eerſte Stuk. Te Haarlem, by* E. W. Cramerus, Junior, 1793. *In gr.* 8*vo.* 151 *bl.*

Ondanks de herhaalde klagten van veelen onzer Leeraaren, over het heerſchende verzuim der bywooninge van den openbaaren Godsdienst, ziet men, egter, van tyd tot tyd, veele bondels Leerredenen ten voorſchyn komen. Van het *leezen* van Leerredenen ſchynen, derhalven, onze Landgenooten niet afkeerig te zyn; althans, indien men moge afgaan op den regel, volgens welken de Boekhandelaars van den ſmaak der Natie zich

doorgaans vry wel weeten te bedienen, en dienvolgens afgerigt op het verſpreiden van zodanige Schriften, als, onder den grooten hoop, inzonderheid getrokken worden. Gelukkig, indien hunne keuze, of die van hunne vrienden en raadslieden, op zodanige lettervrugten van deezen aart valle, welke tot een heilzaam voedzel voor het verſtand en voor het hart kunnen dienen. Aan de Leerredenen van den Hoog Eerw. GERARD moeten wy het getuigenis geeven, dat zy aan deeze vereischten niet kwalyk voldoen. De voordragt is geleidelyk, en evenredig aan de vatbaarheid van toehoorderen of leezeren, die eenige geoeffendheid bezitten. Zyne begrippen ſtrooken volkomen met die van onze Nederlandſche Kerke; doch worden met die beſcheidenheid voorgedraagen, dat ook andersdenkenden 's Mans bedenkingen met genoegen zullen hooren. Alles, eindelyk, ademt eene verſtandige Godsvrugt, en eenen ernſtigen aandrang op gemoedelyke deugdsbetragting. Een zestal Leerredenen is in deezen Bondel begreepen. Naar aanleiding van Pſ. CXVI: 9, hebben de twee eerſte tot Opſchrift: „ De Godsdienst met het gewoone leeven „ naauw verbonden." De twee volgende, ontvouwende de woorden Gen. III: 15, handelen over de „ eerſte be„ lofte des Verlosſers." Gen. XXII: 18 is de text der vyfde Leerrede; hebbende tot Opſchrift: „ De Verlos„ ſer aan Abraham beloofd." In de zesde of laatſte Leerrede wordt, uit de woorden 1 Kon. X: 13e, beweezen, „ dat ſtandvastigheid in den Godsdienst door de gemee„ ne rampen des menschlyken leevens verſterkt wordt."

Met ongemeen genoegen hebben wy de twee eerſte Leerredenen geleezen, van wegen de heilzaame ſtrekkinge van den ſnhoud, ter aanpryzinge van Godsdienst en het daadlyk beoefenen en betragten van dien. Tot eene proeve van 's Mans denkwyze omtrent den Godsdienst, „ als „ invloed hebbende op onze tydlyke werkzaamheden, „ en aan alle die daaden, welk de innigſte betrek„ king tot ons tegenwoordig dierlyk leeven hebben, den „ grond en waare gedaante geevende," zullen wy ons, voor het tegenwoordige, tot de volgende aanhaaling bepaalen. „ Wanneer ik (dus ſchryft de Eerw. GE„ RARD) den Godsdienst in dit licht plaats, meen ik „ niet ſtaande te houden, dat hy geene pligten bevat, „ van het recht beſtier onzer gewoone beroepsbezighe„ den onderſcheiden; of dat 'er geene oefeningen toe be-

„ hooren, die van ons gemeene leeven afgetrokken zyn.
„ Neen. Daar zyn tyden en gelegenheden, aan byzon-
„ dere godsdienſtige pligten toegeëigend, in welken geen
„ belang omtrent onze gewoone beroepsbezigheden zich
„ mag indringen. 'Er zyn Vergaderingen ſamengeroe-
„ pen om de bondzegelen te gebruiken, de openbaare
„ aanbidding by te woonen, het woord te hooren; al-
„ waar wy omtrent deeze oefeningen *alleen* ingeſpannen
„ moeten zyn, en waar wy alle waereldſche gedachten
„ en zorgen uit moeten bannen. Daar zyn oefeningen
„ van godsdienſtigheid, welke in het verborgen, in de
„ ſtilheid der afzondering, verricht moeten worden: als
„ bidden, de Schrift leezen, de grondbeginzels van den
„ Godsdienst en de verbindtenisſen onzer verſcheidene
„ pligten, overdenken, ons zelven onderzoeken, onze
„ zonden belyden, en beſluiten van verbetering neemen.
„ Wy zyn niet waarlyk godsdienſtig, wanneer wy toe-
„ ſtaan, dat bezorgdheid voor onze tydlyke belangen, dat
„ naarſtigheid in onze waereldlyke bezigheden, ons deeze
„ doen verzuimen. Zy hebben geene onmiddelyke be-
„ trekking op de werken van ons beroep, maar zy zyn
„ 'er beſtaanbaar mede: zy ſchortenze ze voor een weinig
„ tyds op, maar zy kunnen zonder eenige ongevoeglyke
„ ſtremming derzelven verricht worden.

„ Deeze godsdienstpligten (dus vervolgt GERARD,)
„ betreffen niet regelrecht het gewoone leeven, ook zyn
„ zy in deszelfs verrichtingen niet op 't naauwst inge-
„ lyfd; integendeel, veeleer in ſchyn daarvan afgezon-
„ derd; maar, in de daad, tot de juiste volbrenging
„ derzelve dienstbaar. Zy maaken indrukken, welke in-
„ vloed op ons leeven kunnen hebben; zy wekken ge-
„ voelens op, welke, zonder dezelve, door de drukte
„ der beroepsbezigheden verſtrooid konden worden; zy
„ verſterken de grondbeginzels van ons gedrag, welke
„ door de afleidingen der waereld ligtlyk verzwakt zou-
„ den worden, maar den grond uitmaaken, op welken
„ de vroome man daaglyks werkzaam moet zyn. Zon-
„ der op deeze godsdienstpligten de aandacht te vestigen,
„ zouden wy noch goede gevoelens, noch grondbegin-
„ zels, hebben, om ze met ons in de waereld te voeren:
„ maar wy vestigen 'er onze aandacht te vergeefs op,
„ indien wy niet de goede gevoelens en grondbeginzels,
„ welken zy bekwaam zyn in te boezemen, met ons in
„ de waereld brengen. De kerk en de binnenkamer zyn

„ de plaatſen, waar deeze pligten verrigt worden; maar „ de waereld is de plaats, alwaar zy de uitwerkingen, „ welken zy voortbrengen, ten toon moeten ſpreiden, „ en den geest van heiligheid, welke zy aankweeken, „ openbaaren. Het geeſtlyk leeven moet, door de oefe„ ningen der eenzaamheid en afzondering, worden ver„ ſterkt; maar, wanneer het door deeze, als het juist „ gepaste voedſel voor hetzelve, verſterkt is, moet het „ in de waereld zyne ſterkte vertoonen: zyne werk„ zaamheden moeten zich met die van het dierlyk lee„ ven vereenigen: ons werk voor de eeuwigheid moet „ in alle onze bezigheden voor den tyd ingeweeven „ zyn." Mogten deeze beginzels meer algemeen gehoord — en ook betragt worden!

Over de Volksverlichting, haare Grenzen en Voordeelen, door J. L. EWALD, *nevens drie Leerredenen, over de waare Christlyke Verlichting, door* J. G. ROSENMULLER. *Te Amſterdam, by* W. Holtrop, 1793. *In gr.* 8vo. *Het eerſte* 217 *bl. en het laatſte* 85 *bl.*

Over de Volksverlichting, door J. L. EWALD, *met eene Voorreden van den Schryver der Tafereelen voor het Menschdom, en door denzelven vertaald. Te Utrecht, by de Wed.* S. de Waal en Zoon, 1793. *In gr.* 8vo. 172 *bl.*

De onvermoeide EWALD betoont zich ſteeds werkzaam in een Vak, 't geen thans veelshands bearbeid wordt. Getuigen zyn Werk *Over de Staatsomwentelingen, derzelver Bronnen en Behoedmiddelen* (*). —— Zyne *Beantwoording der Vraage, wat behooren Adel en Grooten te doen* (†)? en het Stuk *Over de Volksverlichting* thans voor handen. Men is niet yverloos in ons Land, om den arbeid diens *Duitſchers* den Landgenoot te leezen te geeven. De twee Vertaalingen van het laatſte Werk, hier boven aangeduid, toonen, dat men als 't ware elkander tragt voorby te loopen, om het den *Nederlander* te ſchenken. Beide komen ze uit eene andere hand, dan waaraan wy het Stuk over de *Staatsomwenteling* verſchuldigd zyn. En de Eerw. GORDE, en de *Schryver van de*

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1793. bl. 406.
(†) Zie hier boven, bl. 322.

de Tafereelen voor het Menschdom (*), denken anders, dan de Eerw. VAN LOO. Blykens de *Aantekeningen* door den eerstgemelden by zyne Vertaaling gevoegd, zo die uit eigen pen vloeiden, als die hy overnam uit den Recenſent van het *Bronswykſche Journal*, in de Beoordeeling van EWALD's *Volksverlichting*; en de onderrichting des anderen Vertaalers, in zyne aanſpraak aan zyne Landsgenooten, als die geene Aantekeningen van belang maakte, en van wiens hand wy iets naders wagten.

Immers deeze drukt zich dus uit. „ Het Stuk, dat ik u thans aanbiede, bevat gewis veel weetenswaardigs, zeer veel nuts, zeer veele waarheden, welke den Volken en hun, dien derzelver belangen zyn aanbetrouwd, nimmer genoeg kunnen ingedrukt, nimmer met te veel klem en aandrang kunnen voorgeſteld en gepredikt worden. Zie daar, wat my bewoogen heeft, hetzelve voor den *Nederlanderen* verſtaanbaar te maaken, en hun te ſchenken. Dan de Heer EWALD leeft onder een ſcepter van een oppermagtig Vorst, hy ſchreef, zo ik geloove, met de allerbeste, de edelſte en reinſte, bedoelingen —— met de bedoelingen van eenen waaren Menſchenvriend —— doch hy ſchreef voor *Duitschland*, en voor *Duitschland* kon, en mogt, ja durfde, hy niet anders ſchryven: eensdeels, uit aanmerking der vatbaarheid van het grootſte gedeelte der geenen, voor wien hy de pen had opgevat, en andersdeels, wyl het voor hem zelven ten uiterſten gevaarlyk zou geweest zyn, ſlegts eenen enkelen ſtap verder te gaan, of de paalen der Verlichting voor den Onderdaan eene enige ſchrede wyder uit te breiden —— hy deedt dus alles wat hy konde of mogt, en leide tevens eenen voortreffelyken Grondſlag voor eene algemeene Verlichting. —— Dan niet te min begreep ik reeds by de eerſte leezing van dit Werkje, dat men 't zelve in de daad geenzins als een volkomen geheel, als eene volmaakte handleiding tot het bewerken van eene volledige Verlichting van het Menschdom, beſchouwen kon, maar ſlegts als eenen grondſlag voor dusdanig een gebouw behoorde aan te merken. —— Ik deed dit dus ook werkelyk, en heb op het zelve vervolgens, zo verre my mogelyk was, den ſtaatlyken tempel ten vollen tragten op te trekken. Ik heb, het geen aan dit Geſchrift ontbrak,

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1792. bl. 213.

brak, naamlyk de *Wyze van Verlichting in eenen waarlyk vryen Staat* —— in een *Gemeenebest* —— in eene afzonderlyke Verhandeling poogen te ſchetzen; ten einde dit tot een Tegenſtuk, een *Pendant* op het Werk van EWALD, dienen mogt, en dit ſtuk zal dra insgelyks by den Uitgeever van deeze Bladen het licht zien —— het zelve ligt bereids afgewerkt, en wagt ſlegts dat men het ter Perſe brenge."

In dit verwagtwordend *Tegenſtuk* zal de Schryver, wat hy verkeerd of te bekrompen in EWALD oordeelt, zeker mededeelen: en zullen wy het befliſſende oordeel over zyne poogingen, in vergelyking met die van EWALD, tot den tyd dat deeze Verhandeling het licht ziet, volgens 's Schryvers verzoek, opſchorten.

De Eerw GORDE ſpreekt met uitgebreider lof van zynen oorſpronglyken Schryver. „ Verſcheide *Hoogduitſche* Stukjes *voor* en *tegen* de Verlichting, zegt hy, had ik geleezen, die my meeſtal veel te partydig voorkwamen, en my dus zo veel ſterker deeden haaken naar een Geſchrift, dat minder partydig, en meer gegrond, dit onderwerp behandelde. Ik vond in twee *Hoogduitſche* Tydſchriften, welke men zeggen kan, dat bykans lynrecht tegen elkander aanloopen, beoordeelingen van EWALD's Boek, die hetzelve wederzyds ten ſterkſten aanpreezen. Dit verſtrekte my tot het grootſte blyk, dat onze Schryver onpartydig moest zyn te werk gegaan: ik bezorgde my zelven het Boek, en vond my, by het leezen daar van, niet alleen in myn denkbeeld volkomen bevestigd, maar ook myne verwagting op de aangenaamſte wyze overtroffen."

Wat de beide Vertaalingen aanbelangt, zal men wat ſtyl, vloeibaarheid en *Nederduitſchheid*, betreft verre den voorrang moeten afſtaan aan den ons onbekenden *Schryver der Tafereelen voor het Menschdom*.

Het Werk des agtenswaardigen Geestlyken EWALD is in zestien Afdeelingen onderſcheiden. Derzelver *algemeen beloop* komt hier op neder —— *algemeen beloop*, ſchryf ik: want het *Ontwerp en Schets van dit Geſchrift*, door den Eerw. GORDE voor zyne Vertaalinge geplaatst, is ons ter overneeming te lang. In de *twee eerſte* handelt EWALD over de openbaare en meer heimlyke *Vyanden* der *Verlichting*, en hoe men zich ten hunnen opzigt te gedraagen hebbe. Met aanduiding waarin de *Volksverlichting* beſtaat: dit words in de *derde* voortgezet. De

vier-

vierde, *vyfde*, *zesde* en *zevende* gaan over de *Paalen* der Volksverlichting. De *achtſte* loopt over de Voorwerpen tot welke de Verlichting zich moet uitſtrekken. De *negende* biedt de *Middelen* aan om de Verlichting uit te breiden. De *tiende* bepaalt zich tot de *Godsdienſtige Verlichting*, welker *Voordeelen* in de *elfde* en *twaalfde* geſchetst worden: inzonderheid door eene *Statiſtiſche* Tafel, welke uitwyst, dat de Staaten in *Europa*, ten opzigte van hunne betrekkelyke Magt, in denzelfden rang ſtaan, dien zy ten aanziene van de Verlichting bekleeden. In de *dertiende* gaat de Schryver eene Tegenwerping te keer, dat zy den lust tot arbeid beneemt. In de *veertiende* komt hy tot de voornaamſte Tegenwerping daar uit ontleend, dat de Verlichting ongehoorzaame Onderdaanen maakt, welke hy beſtrydt; een gewigtig onderwerp in de twee laatſte Afdeelingen voortgezet, en met eene Narede aan de Goede Vorſten beſlooten.

Alleszins ademt dit Werk denzelfden geest, als wy, te boven aangehaalde plaatze, ontdekt hebben in EWALD's Werk over de *Staatsomwentelingen*. Verſtandige Raadgeevingen, Leſen van Voorzigtigheid, van Menschlykheid, van Godsdienst, geeft de Schryver, en laat zich omtrent harde Waarheden, met eene beſcheidenheid, hooren, die lofwaardig is, ſchoon zommigen zulks te ſchroomvallig zullen vinden; gelyk veelen ook niet zullen inſtemmen met de *Paalen* der Verlichtinge door den Eerw. EWALD geſteld; veeleer zich voegende by den Schryver van het *Brunswykſche Journal*, wiens Aanmerkingen de Eerw. GOEDE ons oplevert, en waaromtrent wy van den anderen Vertaaler zyn eigen Werk te gemoete zien.

Niet ongepast is het toevoegzel op de Verhandeling van den Heer EWALD, door den Eerw. GOEDE daar agter geplaatst, beſtaande in drie *Leerredenen over de waare Christlyke Verlichting door* J. C. ROSENMULLER, onzen Landgenooten uit andere verdienſtelyke Schriften voordeelig bekend. De Geſchillen en wyd uiteen loopende Begrippen over de Verlichting ten deezen dage, en het misverſtand waaruit deeze veelal voortſpruiten, gaf deezen Leeraar gelegenheid om by het Pinxterfeest zyne Toehoorders over dit gewigtig onderwerp te onderhouden.

In de eerſte Leerreden beantwoort hy de twee volgende Vraagen: I. Waar in beſtaat waare Verlichting in 't algemeen? II. Wat heeft men in 't byzonder te verſtaan, door waare Christlyke Verlichting?

In

In de tweede handelt de Leeraar over de voornaamſte Hinderpaalen der waare Christlyke Verlichting, en brengt ze tot deeze drie: I. De heerſchende zinnelykheid, en de daar uit ontſtaande traagheid tot ernſtig nadenken van den Godsdienst. II. De al te buitenſpoorige Schryf- en Leeslust, die, in onze dagen, hand over hand toeneemt. III. De zo verkeerde en gebrekkige wyze waarop men de jeugd gewoonlyk in het Christendom onderrigt.

De derde Leerreden geeft de Middelen op ter bevordering van de waare Christlyke Verlichting. Zy beſtaan: I. In een zorgvuldig en verſtandig gebruik te maaken van den Bybel en goede Stichtlyke Boeken. II. In eene betere Opvoeding van de jeugd tot den Godsdienst.

De Eerw. ROSENMULLER deelt zyne veelal zeer opgeklaarde begrippen, over deeze Onderwerpen, mede op eenen voor den Toehoorderen en Leezeren bevatlyken trant, en met een ernst die zyn hart eer aandoet. Uitgewerkter zou alles hebben kunnen weezen. Veel is enkel aangeſtipt. Doch wy durven die *Leerredenen*, met de *Verhandeling* van EWALD, als in deeze dagen zeer nutte Schriften, zonder verder iets uit dezelve te ontleenen, aanpryzen.

Beknopte Cliniſche Verhandeling, over den Typhus, de Geele, en Kerker-koortzen, by gelegendheid der beſmettende Ziekte, onlangs te Philadelphia, door J. C. F. BRÜCKNER, *Doctor Medicinæ, en voor deezen de laatſte Evangeliſche Predikant by het laatſte Staaten Garniſoen in de Staaten Barriere Namur. In 's Hage, by* J. F. J. de Agé. *In gr. 8vo. 24 bl.*

De vernielende Ziekte, welke onlangs te Philadelphia geheerscht en zo veele inwooners ten grave gerukt heeft, deed den Heer BRÜCKNER, uit aanmerking dat men ook hier te lande ſomtyds dergelyke Koortſen aantreft, het bovenſtaande Stukje tot verlichting zyner Ambtgenooten ter neder ſchryven. *Eene Pathologiſche Cliniſche beſchryving*, zegt hy, *van beide Koortſen* (de Geele- en Kerker-koortſen) *zal by myne Heeren amptsgenoten niet met een onverſchillig oog kunnen ontvangen worden; vermits veele Dogmatiſche Auteuren der geneeskundige Scholen of van deeze wreede koortſen geheel ſtil zwygen; of de Symptomata pathognomica zeer oppervlakkig be-*

ne-

myens de therapeutica zeer inadequate opgeven, wanneer men, dan een, en anderen Schryver uitzondert. En welke Geneesheer kan, alle auteuren gelezen te hebben, zig met waarheid roemen? De menigte is immers al te menigvuldig! Indien de Schryver door *beknopt* even hetzelfde als *kort* verſtaat, heeft hy zeker aan het Opſchrift van zyn Boekje voldaan, en zyne Ambtgenooten, tot welker behoeve hy zyne Pen geſcherpt heeft, zullen zeer weinig tyds noodig hebben, om hetzelve door te leezen; nadien het, ondanks verſcheide uitvallen tegen de waanwyze en laster-zieke Dorp-barbiers, tegen de bedillers van de openbaaring omtrent de Bloedzweeting van den Heiland, eenige geleerde aanmerking over de *Serpens Hæmorrhois*, en ſoortgelyke fraaijigheden meer, ſlechts 24 bladz. druks beſlaat; doch zo men tevens bondigheid, volledigheid, en andere vereischten van eene goede *Ziekte*beſchryving, in dit Sukje zoeken wilde, zou men zich zeer bedroogen vinden; dewyl het niet anders dan eene onvolkomen gebrekkige en verwarde compilatie bevat, welke, door de vreemde aanmerkingen, byzonderen ſtyl, en de ryke inmengſels van Griekſche en Latynſche woorden, een zeer zonderling en tevens wanſtaltig geheel uitmaakt.

Een zeker Middel, waarin de Schryver zeer veele treffelyke hoedanigheden tegen deeze Koortſen ontdekt heeft, kunnen wy tot ons leedwezen in onze *Materia Medica* niet vinden, waarſchynlyk door onagtzaamheid van den Letterzetter, want ook deeze is niet in gebreke gebleven, om het Stuk allen mooglyken luister by te zetten. Zie hier, wat 'er de Schryver van zegt, en dit kan tevens als een ſtaaltje zyner ſchryfwyze dienen: „ onder „ de *præſerverende middelen*, om het ontſtaan van eene „ putrescerende fermentatio tegen te gaan, verdient wel „ de *Peleponze*, *mits hy met het acidum overzaligd is*, in „ verſcheidene opzigten den eerſten rang. Men doet „ hem eene onbezuiste injuria aan, als men hem op de „ rol der *verhittende dingen* wil plaatſen. Hy behoort, „ onder de *ἀντιφλογιστικα-δυτικεττικα* met regt den eer„ ſten rang te hebben; en maakt tevens met een gelyk „ regt aanſpraak, onder de *ἀνατονητικα*, Senſu Schroederi „ olim Marburgi Profeſoris, zo wel, als ook onder de „ *θωρακονητικα* mede boven aan geplaatst te worden. Re„ denen genoeg voor zyn eerſten rang onder de præ„ ſerverende antiputrida."

De

De *Poleponze* zelfs niet by gisfing kennende, zullen wy wel zorg draagen, om dezelve op geen verkeerde rol of rang te plaatzen; maar zo veel meenen wy uit het een en ander te mogen opmaaken, dat de Heer BAÜCKNER zonder hem eene *onbezuiste injurie* aan te doen, in den eerſten rang der goede Ziekte-ſchryvers niet behoort geplaatst te worden.

Gedachten over de Bloed- en Watervloejing uit Jezus doorſtokene zyde, van den Heere M. J. DE MAN, *in deszelfs leven Med. Doct., Archiater der Stad en des Kwartiers van Nymegen, enz. Uit het Latyn vertaald, door* W. L. KRIEGER, *Predikant in 's Gravenhage. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1794. *In gr.* 8vo. 41 *bl.*

Na de verſchillende gevoelens, zo van Godgeleerden als Geneeskundigen, omtrent dit Stuk aangehaald, en de meesten derzelven wederlegd te hebben, ſtelt de Heer DE MAN zyne eigen meening voor, welke hierop nederkomt, dat men, zonder tot eenig wonderwerk de toevlugt te moeten neemen, de afzonderlyke uitvloeijing van Bloed en Water uit de doorſtoken zyde van den Heiland, zeer natuurlyk kan verklaaren, door te ſtellen, dat de Spies „ door de rechter zyde, langs den kant der tiende „ ribbe, voor (misſchien ook eenigzins boven) het kraak„ beenig buigzaam uiteinde van de elfde ribbe zy inge„ gaan in 't lichaam, en in eene ſchuine richting op„ waards gaande door de zelfſtandigheid (*parenchyma*) „ van de lever zy doorgegaan, en de met bloed opge„ vulde nederwaards gaande holader (*vena cava*) door„ ſtoken heeft, waardoor dit bloed terſtond is uitge„ ſtort, terwyl de ſteek, voortgaande, ook opening ge„ geeven heeft aan de vochten, waar mede het harte„ zakje (*pericardium*) zo zeer was vervuld." De groote hoeveelheid deezer beide vochten leidt hy af uit de meer dan gewoone ophooping van bloed in de *vena cava*, en van weiachtig vocht in 't hartezakje, die vooral uit de geweldige folteringen, welke den dood vooraf gingen, en de daaruit ontſtaande belemmeringen in den omloop des bloeds, noodwendig moest plaats hebben.

In deeze verklaaring komt niets voor, hetwelk ſtrydig is met 't maakzel en de verrichtingen van het menſchlyke lichaam zo wel, als de verſchynſelen in lyken, die door

door een geweldigen dood zyn omgekomen, en kan dus zeer wel tot eene natuurlyke en ongedrongen ontvouwing eener gebeurtenis, waarover zo veel geſchreeven en getwist is, gebezigd worden. Dezelve is echter niet nieuw, als komende in 't hoofdzaaklyke overeen met hetgeen, onder anderen, de Hoogl. RICHTER reeds voorlang in zyn *Programma, de morte Servatoris in Cruce*, deswegens met weinige woorden heeft aangetekend.

De Eerw. KRIEGER heeft dit Stuk, hetwelk oorſpronglyk in het Latyn geſchreeven, en in de *Act. Natur. Curioſor.* geplaatst is, in 't Nederduitsch vertaald, om daardoor, zo hy zegt, *de hartlyke taal van eenen Geleerden en Godvruchtigen Geneesheer, aangaande het Lyden van onzen gezegenden Zaligmaaker, meer uitgebreid kenbaar te maaken:* en indedaad levert deeze geheele Verhandeling, vooral de byna dichterlyke beſchryving van het Lyden des Heilands, de doorſlaandſte bewyzen op van de Godsdienſtige gevoelens, welke de pen van den vroomen DE MAN, in het vervaardigen van dit opſtel, beſtuurd hebben.

Byvoegſels en Aanmerkingen voor het Agtſte Deel der Vaderlandſche Historie van JAN WAGENAAR. *Door Mr.* H. VAN WYN, *Mr.* N. C. LAMBRECHTSEN, *Mr.* ANT. MARTINI, E. M. ENGELBERTS, *en anderen. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1792. *In gr.* 8vo. 108 *bl.* —— *Dezelfde voor het Negende Deel*, 1793, 115 *bl.* —— *Dezelfde voor het Tiende Deel*, 1793, 130 *bl. Behalven een Aanhangſel van* 12 *bl.*

De drie Deelen van het groote Werk des Vaderlandſchen Historieſchryvers, tot welker opheldering deeze drie Stukjes geſchikt zyn, behelzen, gelyk bekend is, een der gewigtigſte Tydperken van ons Gemeenebest, hetgeen, naauwelyks ontſlagen van het juk der Spaanſche dwingelandye, door den verraaderlyken moord van WILLEM DEN I, en de daarop gevolgde gebeurtenisſen, weder gebragt werd op het punt van door zynen magtigen vyand vernield, of van beroofd te worden van zyne afhangelykheid, onder den ſchyn van buitenlandſche beſcherminge; maar door den Moed en het Beleid der Staaten, de Schranderheid en Staatkunde van OLDENBARNE-

NEVELD, de Krygskunst en Dapperheid van MAURITS en WILLEM LODEWYK, onder den Godlyken zegen, van den ondergang gered, eerlang zo hoog steeg in magt en aanzien, dat deszelfs voormaalige beheerschers, ten einde adems geoorlogd, zich genoodzaakt vonden, het Twaalfjaarige Bestand met de Vereenigde Gewesten te sluiten. Gelukkig ware men geweest, indien men ook, terwyl men rust van buiten had, den Vrede en de Eendragt inwendig had weeten te bewaaren, en elkanders verschillende begrippen, over eenige afgetrokken stellingen der Godgeleerdheid, in liefde te verdraagen. Nu miskende men den aart der menschelyke Rechten en van ieders Christelyke Vryheid, van niet alleen in zaaken des Geloofs voor zichzelven te oordeelen, maar ook zyne gevoelens, voor zo verre zy de rust der zamenleevinge niet stooren, openlyk te belyden, en met bescheidenheid te verdedigen. Hieruit onstonden verdeeldheden, waaronder zich staatkundige inzichten mengden, welke eindelyk 's Lands gryzen Staatsdienaar het eerlyke hoofd kostten, terwyl in het Kerkelyke de magtigste party, gelyk het doorgaans gaat, zich de hoedanigheid van Rechter aanmaatigde, en derzelver uitspraaken gevolgd werden van eene vervolginge haarer min vermogende tegenstreevers, welke de menschenvriend gaarne in vergetelheid zoude begraven zien, indien niet haare geheugenis in 's Lands Jaarboeken den nakomelingen tot waarschouwing konde dienen.

Onze Schryvers leveren over dit Tydperk weder een aantal van Aantekeningen, en daaronder niet weinige van aanmerkelyken dienst, tot opheldering van verscheidene byzonderheden in 's Lands Geschiedenissen. Zy bewaaren, zoveel ons gebleeken is, overal die naauwkeurige onpartydigheid, welke een der voornaamste vereischten van eenen goeden Historieschryver uitmaakt; maar tevens zo ligtlyk uit het oog verloren wordt. Geen braaf man, geen eerlyk burger, kan onverschillig zyn, omtrent de welvaart van zyn Vaderland. Wanneer in hetzelve geschillen ontstaan, welke op die welvaart aanmerkelyken invloed hebben, en waarover hy eenigzins bevoegd is te oordeelen, kan hy naauwelyks nalaaten der eene partye meer dan der andere te zyn toegedaan, het zy omtrent den grond des geschils, het zy uit hoofde der wyze, waarop de twistende aanhangen zich jegens elkander gedraagen. Hieruit ontstaat dikwyls, ook by de beste menschen,

lien, eenig vooroordeel, eenige vooringenomenheid, welke, zelfs zonder dat zy het weeten of bedoelen, eenen meer of min ſchadelyken invloed hebben op hunne beſchryvinge der daaden van anderen; hen de bedryven hunner vrienden doorgaans van den gunſtigſten kant doen beſchouwen, terwyl zy hunnen vyanden ter naauwernood, en dit nog niet altoos, gemeen recht laaten wedervaaren. Vooral niet minder is de vooringenomenheid ten voordeele van alles wat ons Vaderland betreft, en tegen deszelfs vyanden, of dikwyls tegen vreemdelingen in het algemeen. Waar vindt men den Geſchiedenisſchryver, die niet hier of daar zyne eigene Natie, meer dan behoorde, verheft boven andere Volken, of, in de beſchryving van oorlogsdaaden en ſtaatsbedryven, de misſlagen der Krygsoverſten en Staatsdienaaren van zyn Vaderland, altyd gewillig en openhartig erkent, de fraaie daaden en pryswaardige handelingen van deszelfs vyanden altyd den verdienden lof toedeelt? WAGENAAR munt boven verre de meesten grootlyks uit, zo in de naauwkeurigheid zyner verhaalen, als in die edele onzydigheid, welke den geest verheft boven partyzucht en byzondere inzichten; niet alleen, wanneer hy ſpreekt van de betrekkingen en handelingen van den Staat tot en met andere Mogendheden, maar ook daar hy van binnenlandſche geſchillen handelt. Een ſterk bewys hiervan is, dat de heethoofdigen van beide partyen, het zy in het ſtaatkundige, het zy in het kerkelyke, hem altoos van weerskanten beſchuldigd hebben van al te groote toegeeflykheid of aankleevinge aan hunne tegenſtreevers. Eene beſchuldiging, welke veelmeer tot zyn voordeel bewyst, dan de eenzydige loffpraak van eenen byzonderen aanhang immer konde uitwerken. Die beſchuldiging maakt eene opzettelyke verdediging van deezen waardigen Man onnoodig: en het is ons oogmerk niet zulk eene verdediging te ſchryven. Alleenlyk willen wy aanmerken, dat de geleerde Opſteller (want ſchoon op den titel deezer drie Stukjes verſcheidene naamen ſtaan, komt het ons duidelyk voor, dat dezelve weder geheel uit de pen des Heeren VAN WYN gevloeid zyn) deezer Byvoegſelen getrouwlyk het voetſpoor drukt van zynen Voorganger, ook dan, wanneer hy deszelfs misſlagen, het gevolg van 's menſchen bepaalde vermogens en gebrekkige kundigheden, aanwyst en verbetert. Hy erkent de groote verdien-

dienſten van MAURITS, maar geeft ook rechtmaatigen lof aan de Staaten, zo van Holland, als Algemeene (*).

Zeer gewigtig is de Aantekening, welke wy in het Achtſte Stukjen, bl. 91, enz. vinden ter opheldering van het geene, in de *Vaderl. Hist. D.* VIII, *bl.* 455, enz. gezegd wordt, raakende den ſtaat van *Eerſten Edele* in Zeeland. Zy is getrokken uit „ 't geen de Zeeuwſche Edele, JACOB VAN GRYPSKERKE, in zyn onwaardeerbaar Handſchrift, *het Graafſchap van Zeeland* genaamd ... heeft aangeteekend," en beſlaat ruim negen bladzyden. Zy is dus te lang om geheel door *ons* te worden overgenomen. En echter is zy van zo grooten aanbelang, dat wy niet kunnen nalaaten ze onzen Leezeren, met zoveel verkortinge, als mogelyk is, tot een ſtaal van dit Achtſte Stukjen aan te bieden, „ Van den „ ſtaat of titul van *eerſten Edele*," dus begint zy, „ vindt men, in Zeeland, geenerlei ſpooren, in de 15 „ eeuw. Alle de Edelen wierden ... geroepen, tot beleid van 's Lands zaaken .... Allengskens ... begonnen de Edelen uit den huize van *Bourgondie*, van *Egmond*, van *Lalaing* .... (ſchoon zonder wettig gezag „ of toeſtemming) zig als eerſte en voornaamſte Edelen „ te onderſcheiden, en zig een voorregt aan te maatigen, 't geen, naderhand, aanleiding gegeven heeft tot „ trapsgewyze uitbreiding van gezag. 't Beſtondt hier in, „ dat zy .... geroepen wierden tot het aanhooren van „ 's Lands Rekeningen, op 't ſtuk der .... Beden, Belastingen en het *Surcrois* (†), dat ook hunne naamen „ aan 't hoofd der Rekeningen en Rentebrieven, geſteld „ wierden, dat zy de Rekeningen teekenden, en, daar „ en boven, uit het *Surcrois*, een aanzienlyk inkoomen „ genoten; waartegen het allen anderen Edelen wel vry „ ſtondt, op 's Lands rekeningen mede te verſchynen, „ maar

(*) Men zie, by voorb., het geen hy zegt van den betoonden moed en wakkerheid der eerſten, terſtond na den moord van WILLEM DEN I. *Byvoegſels op het* VIIIſte *Deel*, *bl* 3-5. Van de voorzorgen en het beleid der anderen, terwyl zy, binnen Oſtende, de uitkomst van den gevaarlyken veldſlag by Nieuwpoort afwachtten. *Byvoegſels op het* IX *Deel*, *bl.* 40, enz.

(†) „ Nopens het *Surcrois* handelt de Heer VAN GRYPSKERKE, in 't 9 Hoofdſt., en zie men verder de Aanteekening „ van den Heer VAN DE SPIEGEL, in zyn Bundel van Onuitg. „ Stukken, I *D. bl.* 26-28."

„ maar zonder .... dezelve te teekenen, of daarop, by „ naame, *geïntituleerd* te worden.

„ Onder de Edelen .... muntte, door zyne eerampten, rykdommen en heerlyke goederen ... uit, MAXIMILIAAN, Heer van Beveren, Veere, enz. ... Geen „ wonder dan, dat hy zig, op gelyke wyze, ... onderſcheidde. Nimmer egter is de *titul* van *eerſten Edele*, „ aan hem, 't zy alleen, 't zy nevens andere Edelen, „ opgedraagen, of door hem aangenomen. Nimmer heeft „ hy het 'er op toegelegd, om de andere Edelen uit te „ ſluiten, of, door eenen Gemagtigden, op de Vergaderingen der Algemeene Staaten van Zeeland te verſchynen, ſchoon hy zulks deedt op die der byzondere „ Staaten.

„ Na het overlyden van ... MAXIMILIAAN ... hadt MICHIEL VAN DEN HAMERLE, uit naam der Verzorgers „ van den boedel, zig wel geſteld in het bezit der hoedanigheid van eerſten Edele, door, alléén, 's Lands „ rekeningen te onderteekenen, en daarop *geïntituleerd* „ te worden; maar, ten Jaare 1562, verzette zig hier tegen Prins WILLEM VAN ORANGE, ten behoeve van zynen Zoon, PHILIPS WILLEM, als Heere van St. Maartensdyk, verzoekende, uit dien hoofde, mits het overlyden van den ... Markgraave van Veere, „ *als geweest zynde de apparentſte Edelman van Zeeland*," „ erkend te worden voor *Hoofd en eerſten Edele*, en dus „ mede toegelaaten tot de *intitulatie* der Rekeningen: „ welk verzoek .... toegeſtaan zynde, zonder egter de „ andere Edelen uit te ſluiten, is, hier uit, de titul van „ *eerſten Edele*, te voren onbekend, eerst ter gelegenheid „ van 's Lands Rekeningen, geboren, en, ten volgende „ Jaare 1563, by dezelve byzondere Staaten, niet alleen „ weder toegelaaten, maar de betrekking van eerſten Edele „ zelfs ook uitgebreid, buiten de rekening, tot zaaken „ van Regeering, onder voorwendſel van ſpoediger afdoening, enz.

„ Toen nu, ten Jaare 1565, de Bezorgers der Nalatenſchap van den Markgraave van Veere, dat Markgraafſchap, en, als een deel daar van, den ſtaat van „ *Eerſten Edele* ... hadden te koop geſteld, verzetteden „ zig hier tegen de Prins VAN ORANGE; als reeds, voor „ zynen Zoon, tot *eerſten Edele*, aangenomen; by een „ ſmeekſchrift aan de Landvoogdes, in 't welk hy ſtaande hieldt dat de ſtaat van *eerſten Edele* .... niet ver-

„ bonden ware aan het Markgraafſchap van Veere, enz.
„ .... met dat gevolg, dat de Landvoogdes, het ver-
„ zoek ſtellende in handen der gemelde Verzorgers, deſ-
„ zelven, egter, voor eerst, verboodt, den ſtaat van
„ *eerſten Edele* en 't regt van *Surcreis* te koop te ſtel-
„ len. De Verzorgers .... veroorloofden zig, des niet
„ te min, de openbaare veiling .... te doen voortgaan,
„ met byvoeging alleen deezer woorden, *voor zoo veel*
„ *des in de magt van de Crediteuren mogt zyn, en ver-*
„ *der niet.*

„ De verkooping, op dien voet, doorgegaan zynde ....
„ en de Koning, by naasting, kooper geworden, ... bleef
„ de Prins VAN ORANGE, voor zynen Zoon PHILIPS, in het
„ ongeſtoord genot van den ſtaat van *eerſten Edele*, ſchoon
„ de Koning, eerst den Heere ADOLF, en, naderhand,
„ ANTHONY van Bourgondie, last gaf, om, in zynen
„ naam, als Markgraave van Veere en Heer van Brou-
„ wershaven, te verſchynen op de Staatsvergaderingen
„ .... terwyl, intusſchen, van elders blykt, dat de an-
„ dere Zeeuwſche Edelen almede ter Vergadering wier-
„ den beſchreven ....,

„ Het blykt egter niet, dat de Koning, of zyn Ge-
„ magtigde, den naam van *eerſten Edele*, op de Staats-
„ vergadering, immer gebruikt hebben, maar wel op
„ 's Lands Rekening overgebragt, den 17 July 1571, al-
„ waar men las: „ ANTHONY VAN BOURGONDIE, *van we-*
„ „ *gens de Koninglyke Majeſteit, als gecoft hebbende het*
„ „ *Marquiſaat van Veere, repreſenteerende den ſtaat van*
„ „ EERSTEN EDELE *'s Lands voornoemd.*"

„ Ondertusſchen had het gevoelen des Konings, van
„ .... Eigenaar geworden te zyn van den ſtaat van *eer-*
„ *ſten Edele*, den Prinſe VAN ORANGE niet verhinderd,
„ om zig, in de waarneeming derzelver hoedanigheid ....,
„ te handhaaven. Ten dien einde, gaf hy onderſcheiden
„ lastbrieven, van welken egter geene ſtrekten, om de
„ andere Edelen uit te ſluiten. Maar zy vervielen, door
„ de opkomende beroerten .... Nu ſtremde het oorlog
„ den gewoonen loop van zaaken. De Zeeuwſche Staats-
„ leden waren verdeeld, ſommigen de zyde des Konings
„ houdende, anderen die des Prinſen VAN ORANGE. De
„ laatſte wierdt, na de inneeming van Middelburg, de
„ magtigſte. De Prins gedroeg zig als 's Konings Stad-
„ houder, en hadt 't voornaame beleid van zaaken, met

„ ad-

„ advys van Gouverneur en Raaden van Zeeland (*). „ Dit duurde tot den Jaare 1577, wanneer, na de vereeniging van alle de Zeeuwſche Steden tegen den Koning, de eerſte voltallige Staatsvergadering kon gehouden worden.

„ Jonker AREND VAN DORP bekleedde nu de plaats van *eerſten Edele*, voor den Heere van St. Maartensdyk, op last van den Prins VAN ORANGE, die dus de *eerſte* was, welke door een' Gemagtigden, den *eerſten Edele*, op de Vergadering der Algemeene Staaten van Zeeland, deedt verbeelden. Hy nam die waar, tot den Jaare 1579, wanneer hy, na eene vrugtelooze pooging, om, aan de Steden, Vliſſingen en Veere, de derde Stem, ter Staatsvergadering, te doen toewyzen ..... genoodzaakt wierdt zyne waardigheid ... neder te leggen, en ... opgevolgd wierdt door Mr. PIETER DE RYKE, wederom naamens den Heere van St. Maartensdyk (nogthans niet zonder aanmerkelyke byvoeging en verandering in den lastbrief, waarin egter van de uitſluiting der andere Edelen niet gewaagd wordt) tot den Jaare 1586, en, van dien tyd af, tot zynen dood, voorgevallen ten Jaare 1596, naamens Prins MAURITS, en ..., den Heere van St. Maartensdyk.

„ Trouwens, de Koop van het Markgraafſchap van Veere, door Koning PHILIPS, ten Jaare 1566, was te niet gegaan, door het niet betaalen der Hoofdſom, en de zaaken ... zoodanig veranderd ... dat men, na het ſneuvelen van ANTHONY VAN BOURGONDIE, in het Jaar 1573, onnoodig ſchynt geoordeeld te hebben, hem een' Opvolger, als Plaatsbekleeder van den Heere en de Steden Vliſſingen en Veere, te benoemen (†).

„ Bei-

(*) „ De Prins, in Zeeland zynde, zal, denkelyk, de plaats van eerſten Edele, voor den Heere van St. Maartensdyk, „ daar zulks met nut en voordeel geſchieden kon, ſedert den „ Jaare 1574, zelf vervuld hebben, en, by zyne afwezigheid, „ die hebben doen waarneemen, eerst door ADRIAAN JUNIUS, „ naderhand, door AREND VAN DORP, of door CHRISTOFFEL „ RÖELS."

(†) „ Aan de zyde des Konings, wierden, na het verlies van „ Middelburg, voor de Staaten van Zeeland gehouden JAN VAN „ STRYEN, gekooren Biſchop van Middelburg, doorgaans *de Edele* genaamd, eenige Edelen, en de Steden Goes, Tho-

„ Beide Steden waren ook, inderdaad, van alle leen-
„ roerigheid aan den Graave ontſlagen. Zy waren goede
„ en Graaflyke Steden geworden, en behoefden dus,
„ door hunnen nieuwen Heer, of zyne Gemagtigden, ter
„ Staatsvergadering niet meer verbeeld te worden. Dit
„ was te minder noodig, na dat hun, in 1574, by uit-
„ drukkelyke Voorregtsbrieven, uit naam van den Graave,
„ door den Prins VAN ORANGE, als deszelfs Stadhou-
„ der, belooft was, *dat zy nimmer zouden kunnen wor-*
„ *den vervalieneert, by tranſporte, beleeninge of anderzins,*
„ *in 't geheel of ten deele.*

„ Ondertuſſchen wierden zy, ten Jaare 1580, op den
„ aandrang van eenige Rentheffers, nogmaals te koop ge-
„ ſteld, en ook ingekogt door de Burgemeesters dier
„ Steden: maar ook deeze tweede Verkoop, met gereede
„ betaaling niet gevolgd zynde, oordeelde men, ten vol-
„ genden Jaare, eene derde Verkooping noodzaaklyk.
„ Zy geſchiedde, op voorwaarden, by Vonnis van den
„ Hove van Holland, den 12 Mei 1581 vastgeſteld, *in*
„ welken men zig gedroeg tot de voorige van den Jaare
„ 1566, zonder van den Staat van *eerſten Edele*, of met
„ naame, of in kragt, gewag te maaken.

„ Men hadt, nogthans, ten dage van het Vonnis, eene
„ Waarſchouwing aangeplakt, aangaande de te doene
„ Verkooping van het Markgraafſchap, waar by men
„ verklaarde, *dat den Kooper zoude volgen de Geregtig-*
„ *heid en prærogative van, over alle de Edelen van Zee-*
„ *land, te repreſenteeren den tweeden Staat van voorn.*
„ *Landen.*

„ Prins WILLEM VAN ORANGE kogt beide de gemelde
„ Steden; doch maakte geen den minſten eisch op den
„ ſtaat of titul van *eerſten Edele*, veel min tot uitſlui-
„ ting der anderen, of tot het voorgewend regt om den
„ tweeden Staat alleen te verbeelden. Mr. PIETER DE
„ RYKE bleef Plaatsbekleeder van PHILIPS, als Heere van
„ St. Maartensdyk, zelfs lang na 's Prinſen dood, en 't
„ was eerst ten Jaare 1586, wanneer Prinſe MAURITS, te
„ Middelburg koomende, onder het oog gebragt wierdt,
„ dat, by overlyden van zynen broeder PHILIPS, de
„ Heer-

„ len en Reimerswaale, waarby, naderband, nog kwam de
„ Stad Zierikzee. .... Zie VAN DE SPIEGEL onuitg. Stukk. I D.
„ bl. 1-17. Hist. der Satisf. van Goes, bl. 56, 57 en 210."

„ Heerlykheid van St. Maartensdyk (uit hoofde van welke de ſtaat van *eerſten Edele* thans wierdt waargenomen) mogte kunnen vervallen aan anderen, terwyl hy, „ als Markgraaf van Veere, ook op dien ſtaat aanſpraak „ zoude kunnen maaken. Hy gaf dan, den 3 July 1586, „ een' nieuwen Lastbrief aan denzelven Mr. PIETER DE „ RYKE, uit zynen eigen naam, zonder vermelding zyner hoedanigheid, nogthans met byvoeging van een „ nieuwen titul, naamelyk van *Præſident van Gecommitteerde Raaden*, en met magt van een ander, in zyne „ plaats, te kunnen ſtellen in de Vergadering der Staaten van Walcheren, zonder dat, wederom, van de „ uitſluiting der andere Edelen gerept wierdt.

„ Nu, egter, Mr. PIETER DE RYKE, ten Jaare 1596, „ overleden was, veranderden de zaaken van gedaante. „ Prins MAURITS, die eerst ... den ſtaat van *eerſten Edele* gelaaten hadt aan zynen broeder PHILIPS, en, „ naderhand, op eigen gezag, dezelve hadt aangenomen, „ nevens zyn' Broeder, altoos, egter, zonder uitſluiting „ der andere Edelen, vondt nu geraaden, dien ſtaat tot „ dien van *énen Edele* over te brengen. Hier toe gaf „ aanleiding de groote magt en invloed van den Prins, „ die, mits de afwezigheid der anderen, nu gewoon „ was alleen het Lid der Edelen te verbeelden, wyl de „ meeste Zeeuſche Edelen ten Lande waren uitgeweken, „ of der Roomſche Godsdienst en den Koning getrouw „ gebleven, terwyl de overigen buiten ſtaat waren hun „ regt, tegen 's Prinſen gezag, te doen gelden. Waar „ by kwam, dat de meeste Regenten van Zeeland, dien „ de Regeering van voorige tyden bekend was, by het „ overlyden van Mr. PIETER DE RYKE, waren uitgeſtorven, terwyl de nieuw' aangekoomene geen oudere Regeering kenden, dan van den Jaare 1581, ſedert welken tyd, de Edelen wel niet uitgeſlooten, maar, egter, niet verſcheenen waren.

„ Geen wonder dan, dat Prins MAURITS, eindelyk, „ zyn oogmerk bereikte, en dat zyn Lastbrief, op Jonker JACOB VAN MALDERÉ, ſtandt hieldt. 't Is waar, „ dit geſchiedde *zonder prejudicie, en onverminderd eens „ ieders geregtigheid*; maar *door zoodanige Acten van non „ prejudicie*, ('t zyn de woorden van den Edelen VAN „ GRYPSKERKE, waar mede wy ook deeze ſchets van „ zyn betoog ... beſluiten zullen) *worden doorgaans de „ zwakken in magt of courage, of in beiden, geabuſeert*,

„ *en verliezen hun regt, terwyl de magtigen grooter magt,*
„ *en dus ſchyn van regt, verkreegen hebbende, niets los laa-*
„ *ten, maar hooger ſteigeren.*"

De geleerde Schryver, enkel de Geſchiedenis des Vaderlands willende opheldren, maakt hier op geene verdere aanmerkingen. Wy zullen zyn voorbeeld volgen, en alleenlyk hier byvoegen, dat, volgens de naastvolgende Aantekening, de Staaten van Zeeland, tot voor weinige jaaren, niet konden *verſtaan den ſtaat van* eerſten Edele *verbonden of geaffecteerd te zyn aan eenige Huizen, Plaatſen, Perſoonen ofte Familien* (*). Doch hierin is onlangs verandering gekomen. „ Het ſpreekt van zelve" (dus eindigt de gemelde Aantekening) „ dat, na „ dat Hun Ed. Mog. de Heeren Staaten van Zeeland, „ by Reſolutie van den 1 Mey 1788, ten verzoeke van „ eenige Landlieden, in Walcheren, goedgevonden heb„ ben de waardigheid van *eerſten Edele* erfelyk te ver„ klaaren, in *die* wettige Afſtammelingen van Prinſe „ WILLEM V, aan welken het Stadhouder-Kapitein-Ge„ neraal- en Admiraalſchap van Zeeland, den 30 Novem„ ber 1747, door Hun Ed. Mog., mede Erfelyk, opge„ draagen is (†), de bovengemelde bepaaling, ten aan„ zien der opvolging, wel moet gehouden voor afge„ daan; nogthans, behoudens de overige bepaalingen, „ by voorige Reſolutie van den 1 November 1751, met „ betrekking tot den Plaatsbekleeder van den *eerſten Ede*„ *le*, by vernieuwing, vastgeſteld (‡)."

(*) Bl. 100.

(†) „ Vaderl. Hist. 12 D. bl. 132. Lees 20 D. bl. 151." [Zo als de kanttekening nu ſtaat, behoort zy tot de voorige bladzyde, alwaar de Schryver ſpreekt van de afſchaffinge der waardigheid van *eerſten Edele*, na den dood van WILLEM II: waarſchynlyk is zy by vergisſing hier geplaatst.]

(‡) Bl. 101, 102.

(*Een tweede Uittrekſel in een volgend Stukje.*)

Nieuwe Reize, in de Vereenigde Staaten van Noord America, door J. P. BRISSOT (WARVILLE). *Uit het Fransch vertaald, en met eenige Opheldering en Byvoegzelen vermeerderd. Eerste Deel. Te Amsterdam by* M. de Bruyn. *Behalven de Voorreden*, 370 *bl. in gr.* 8*vo.*

Een Vryheidsminnaar, voor welken de Heer BRISSOT bekend staat, deedt de Reis na *America* niet met oogmerk om op Oudheden agt te geeven, of onbekende Planten op te zoeken, maar Menschen gade te slaan die hunne Vryheid verworven hadden. „ Wy hebben," schryft hy, in zyne Voorreden, zich tot zyne Landgenooten, de *Franschen*, vervoegende, „ wy hebben ons „ ook vrygemaakt. Wy behoeven dus van de *Amerikaanen* niet te leeren, op wat wyze de Vryheid moet „ verkreegen worden: maar wel het geheim om de„ zelve te behouden. Dit geheim ligt hoofdzaaklyk in de Zeden: de *Americaanen* bezitten het, en ik „ zie, met leedweezen, niet alleen dat wy het nog niet „ bezitten; maar ook zelfs zyne volstrekte noodzaaklykheid tot het behoud onzer Vryheid niet bevroeden. „ Dit stuk is gewigtig, het heil der Omwenteling hangt „ daar van af; derhalven moet het grondig onderzogt „ worden."

Ten dien einde beschryft hy wat, zyns oordeels, waare Vryheid is, en toont hoe dezelve zonder Zeden niet bestaan kan; hoe verre *Frankryk* van dit laatste zich verwyderd vindt, en de echte Patriotten 'er schaars gevonden worden. Treffende trekken wisselen in dit Tafereel elkander af. Twee grondstellingen, door hem beweezen, zyn noodig ter behoudenisse der Vryheid. De eerste, *zonder byzondere Zeden heeft men geen openbaare Zeden, geen gemeen Verstand, geen Vryheid.* —— De tweede, *zonder Persoonlyke Onafhangelykheid kan noch politieke noch endeelbaare Vryheid lang stand houden. Doch is geene Onafhangelykheid, zonder een eigendom, of een hanteering, of eene neering of eene eerlyke nyverheid, die voor behoeften en afhangelykheid beveiligen.* Hoe zeer het in *Frankryk* aan de uitoefening deezer Grondstellingen ontbreekt, wordt met sterke kleuren geschetst, en met deeze spraakwending beslooten; „ *Franschen*, gy die deeze middelen „ ter behouding van de Vryheid niet wilt leeren kennen, „ let met aandagt op de tegenwoordige *Americaanen*; slaat

„ dit

„ dit boek open; gy zult aan de eene zyde daar in zien,
„ tot welken trap van geluk de menschlyke nyverheid
„ door de Vryheid kan verheeven worden; hoe deeze
„ haatſte de menſchen kan verbeteren, en tot eene alge-
„ meene Broederliefde geneigd maaken. Gy zult, aan
„ de andere zyde, daar in zien, door welke middelen
„ men de Vryheid bewaart! Het geheim van haare duur-
„ zaamheid ligt in de goede Zeden; en dit is eene
„ waarheid, welke door de beſchouwing des tegen-
„ woordigen toeſtands van *America* by elken ſtap bevestigd
„ wordt (*)."

De Heer BRISSOT hieldt het voor zeer nuttig en zeer noodwendig, deeze Grondſtellingen door groote voorbeelden te bewyzen; en dit is de eerſte rede, waarom hy deeze Reize in 't licht geeft; en tweede rede was, dat hy zynen Landgenooten een Volk wilde ſchilderen met welke het hun voegt, in alle betrekkingen, vriendſchaplyk te verbinden. De *zedelyke Betrekkingen*, welke de *Franſchen* tot de *Americaanen* moeten doen overhellen, zyn, volgens des Schryvers opgave, in de twee eerſte Deelen ontwikkeld; het derde behelst meer byzonder de *Betrekkingen van den Koophandel*. Dit derde Deel was reeds, in den Jaare MDCCLXXXVII, door den Heer CLAVIERE en hem in 't licht gegeeven. De druk daarvan uitverkogt zynde, heeft hy het tot een pligt gerekend het zelve op nieuw met verbeteringen het licht te doen zien. Om het Werk volkomen te maaken, ontbreekt aan 't zelve nog een vierde Deel, 't geen over de *Staatkundige Betrekkingen*, en het tegenwoordig Bondgenootſchap der Vereenigde Staaten, moet handelen. Hier toe zyn de bouwſtoffen gereed; doch toen hy de Voorreden des eerſten Deels ſchreef ontbrak hem den tyd om ze in orde te brengen.

Voorts verflag doende van de bronnen, waar uit hy ge-

(*) Hoe gegrond is eene bedenking elders in deeze Voorreden voorkomende, waar de Schryver aanmerkt, dat de *Franſchen* van character moeten veranderen, of dat zy hunne Vryheid niet lang behouden zullen. „ De Vryheid, die den „ Mensch niet verbetert, geeft haast haare plaats aan eene „ nieuwe Dienstbaarheid over; het is een hulpmiddel dat op „ een zeer beroerd lichaam geen kragt heeft, het verwekt in „ 't zelve eenige zwaare ſtuipen, om het weder in eene groo- „ tere ſlaapziekte te doen vallen."

geput heeft, en van de Regelen, welke hy zich in zyne beſchouwing voorſchreef, laat hy, onder anderen, zich dus hooren: „ Naardien ik brieven van aanbeveeling van de geagtſte Mannen in *America* had, genoot ik overal dat liefddaadig onthaal, dat men eenen Broeder, een Vriend, verſchuldigd is, die eeniglyk voor het welzyn van 't menschlyk geſlacht reist. Ik weet niet waarom ik eensklaps myn gemak gevonden heb by Perſoonadien, welke in de Vereenigde Staaten de grootſte rol ſpeelen. Naa een geſprek van eenige uuren, was ik met hun als of ik onder hen gebooren was, als of ik een van hun was geweest. „ Is dit niet de wederzydſche werking „ van deugd en opregtheid? Zy maakt anderen en ook „ zich zelven gelukkig. Eerlyke lieden, die elkander „ voor de eerſtemaal zien, onderhouden eene vriend- „ ſchap, welke eene Eeuw zou kunnen duuren. —— „ Het Werk, dat ik met den Heer CLAVIÉRE, over „ *Frankryk en de Vereenigde Staaten* in 't licht had ge- „ geeven, was reeds in *America* bekend. De Geleer- „ den, de doorkneede Staatkundigen, maakten alle haast „ om my alle de Memorien, alle de Onderrigtingen, „ welke ik konde verlangen, te verſchaffen; en hunnen „ verpligtenden yver heb ik die inlichtingen te danken, „ welke den ſpoed myner Reize, en myn kort verblyf in „ *America*, vergoed hebben. Ik heb hen, in den loop „ van dit Werk, de geregtigheid doen wedervaaren, die „ zy verdienden. Myne lofredenen zyn niet verdagt: ik „ heb getoond dat ik maatig in loffpraaken was, en dat „ ik niemand roemde als met een opregt gemoed. Neen, „ nimmer zal myn pen zich veragtlyk maaken, om eenen „ Man te roemen, hoe magtig hy ook zy, eenen man, „ dien ik verfoeije, of die den gemeenen haat zou waar- „ dig zyn."

Wat de Regelen betreft, welke de Heer BRISSOT zich voorſchreef, deeze komen neder op de drie volgende. Wanneer men nuttig wil reizen, moet men zyne aandagt gevestigd houden: *Voor eerst*, op de Menſchen. *Ten tweeden*, op de Boeken. *Ten derden*, op de Plaatzen. Regels door den Schryver in deeze wydloopige Voorreden breeder uitgewerkt. Wy wyzen den Leezer derwaards.

Dit Deel beſtaat uit twee-en-dertig Brieven. Derzelver inhoud kortlyk op te geeven zal ons dit Werk best doen kennen. Eerst zes van den Heer CLAVIÉRE aan den Heer

BRIS-

BRISSOT. Om dezelve wel te vatten is het nóódig zich den tyd te herinneren, wanneer dezelve geſchreeven zyn; in 't voorjaar naamlyk des Jaars MDCCLXXXVIII, toen veelen in *Frankryk*, om het *Despotismus* te ontwyken, eene ſchuilplaats in verren lande wilden zoeken. De I. behelst een algemeen Ontwerp van Beſchouwingen over de Staatkundige, Burgerlyke en Militaire, beſtaanlykheid, als mede over de Wetgeevende Magt der Vrye *Americaanen*. —— De II. loopt over den Grond, de Leevensmiddelen, de Volksverhuizingen; en de oorzaaken, die het *wel ſlaagen* daarvan verhinderen. —— De III. ſtelt het *Ontwerp* eener Volkplantinge in *America* voor. —— De IV. gaat over de deelen der Vereenigde Staaten, waar heen de *Europeaanen* best zouden kunnen verhuizen. —— De V en VI. handelt over den inkoop der Landeryen; de ſchuld der Vereenigde Staaten, en den toeſtand der *Americaanſche* Finantien. Hieraan is gehegt eene Wyze van Beſchouwingen die de Heer BRISSOT *zich voorſtelde* geduurende zyne Reize in *America* te volgen, *ter bereiking* van zyn Hoofdoogmerk „ om te onderzoeken de „ uitwerkzelen der Vryheid op de *ontwikkelingen* van „ den Mensch, van de Maatſchappy en van de Regeering;" de wyze, of ſchikking, is van hem, de Beſchouwingen zyn van zynen Vriend CLAVIÉRE. Deeze wel te overdenken is een ſleutel des volgenden Werks, en kunnen zy andere Reizigeren van nut weezen, om een plan te vormen naar 't welk zy hunne Aantekeningen inrigten.

De I en II. Brief van den Heer BRISSOT zelve betreft *Havre de Grace*, en den Koophandel dier Stad. —— Met den III. vangt zyne Reis na Zee aan. *Een overvaard van een-en-vyftig dagen bragt hem te Boston.* Het Zeeleeven behaagt hem niet, hy geeft 'er eene zeer ongunſtige ſchets van by zyne bepeinzing van het *onnatuurlyke* van 't Zeemans leeven. Ik geloof veele Leezers, die Zeelieden kennen, zullen, met ons, deeze Schildery als te zwaar en te donker gekleurd beſchouwen. „ Door „ hetzelve," luidt zyne taal, „ in alle zyne omſtandighe„ den te beſchouwen, ſcheen het my toe, dat de Mensch „ voor de Zee niet geſchikt was, ſchoon zyn *verſtand* „ zo ſterk heeft uitgeblonken om dat element te bedwingen. Hy leeft daar alleen, afgezonderd van *zyne* „ Vrouw en Kinderen, en g volglyk verliest hy voor „ de eerſte zyne tederheid, die door het huislyk leeven „ geduurig aangekweekt wordt; hy kan de andere niet

„ op-

„ opvoeden; hy kan van dezelven niet teederlyk bemind „ worden. Wat kan eene Vrouw, alleen zynde, doen? „ Daar zy geheele maanden agtervolgens alleen is, moet „ men zich dan wel verwonderen als zy tot ontugt ver„ valt? Is zy getrouw, zo zal zy ongelukkig zyn, om „ dat zy altoos door bekommeringen zal gekweld wor„ den. Het Zeemans leeven is eene Lotery; men kan „ 'er veel in winnen en verliezen. De gewoonte nu van „ zodanig een leeven geeft aanleidingen tot buitenge„ woone verteeringen, sluit de orde en spaarzaamheid „ uit, sleept na zich de verkwisting, als men veel ge„ wonnen heeft, en liefde tot roof en plundering, als „ men verlooren heeft. De Zeeman is, aan boord zyn„ de, gewoon op een meesteragtigen en trotsen toon te „ gebieden, en hy brengt dien toon in zyn huisgezin „ en in de maatschappy over. Aan de grootste gevaaren „ en ongemakken gewend, verliest hy het gevoel van me„ delyden; eens anders rampspoeden verwekken geen de „ minste aandoening meer in zyne ziele. De zwaare spy„ zen, de sterke dranken, strekken nog meer om zyne „ inborst te verbitteren, en zyn bloed te verhitten. Ein„ delyk is de onzindelykheid, die men op de Schepen „ niet kan vermyden, eene laatste hoedanigheid, die „ met het huislyk leeven, en by gevolge met het geluk, „ strydig is (*)." De IV. Brief deelt ons een zeer leezenswaardig verslag mede van *Boston*. Waar hy alles by kans schoon, en weinig berisplyks, vondt. — De V. behelst de Reis na *New-York* over land, vol Plaats- en Persoonsbeschryvingen, die ons deeze Landstreek als met hem doen doortrekken. — De VI. is eene Reis van *Boston* na *New-York*, over *Providence*. Van welke eertyds bloeijende Stad en Staat hy een bedroevend tafereel ophangt; grootlyks de oorzaak des vervals toeschryvende aan het *Papiergeld*. „ Dit heeft," zyns oordeels, „ den uitland„ schen Handel, de nyverheid en den arbeid, verstikt. Men „ verkoopt niets; men arbeidt niet, uit vreeze van zich „ bloot te stellen om zyne waarde of arbeidsloon in die „ veragte Munt te ontvangen. De Handel in 't klein al-

„ leen

(*) Tot dit onaangenaame van het Zeemans leeven komt de Heer BRISSOT weder, bl. 171, waar hy het Land- en Zeereizen tegen elkander over stelt, en verreweg de voorkeuze aan 't eerste geeft.

„ leen houdt eenigzins ſtand, om dat dezelve niet anders
„ dan met gereed Geld gedreeven wordt. De Koopman
„ ontduikt de Wet, vermits hy zyne koopmanſchap niet
„ anders als tegen gereed Geld aflevert; maar de Arbeids-
„ man, die zyne bezolding altoos eerst naar het verrig-
„ ten van den arbeid bekomt, weigert te arbeiden uit
„ vreeze van met Papiergeld betaald te zullen worden. —
„ De oorſprong van dit Papiergeld bewyst, hoe ligt boos-
„ aartige en listige menſchen een onweetend volk kun-
„ nen bedriegen." De ontvouwing dier ſchelmery, zo zwanger van den Staatverwoestendſte gevolgen, moet in het Werk zelve naageſlaagen worden. — „ De Staat van *Rho-*
„ *de Eiland*," ſchryft de Heer BRISSOT, „ zal zich niet
„ weder opbeuren, als naa dat zy het Papiergeld buiten
„ Omloop in zyne Regeering veranderd heeft."

Dit geeft den Schryver aanleiding, om zyne gedagten over de *Republikeinſche Regeering* mede te deelen, op eene wyze, welke hem eere aandoet, en toont hoe hy verre is van Regeeringloosheid op eenigerlei wyze te begunſtigen. „ De Magiſtraatsperſoonen, is zyne taal, moe-
„ ten niet van het Volk afhangen, en de Leden der
„ Vergadering niet zo dikwyls verkooren worden. Het
„ is onbegrypelyk, waarom zo veele braave lieden, die
„ onder de tegenwoordige Regeeringloosheid (*Anarchie*)
„ rusten, zo veele Quakers, welke de voornaamſte Volks-
„ menigte van deezen Staat uitmaaken, zich nog niet
„ vereenigd hebben, om deeze verandering te bewer-
„ ken (*). Komt deeze verandering niet ſpoedig tot
„ ſtand, zo twyfel ik aan de ontvolking van deezen Staat
„ geen oogenblik. De meeste Colonisten van *Muskin-*
„ *gum*, naby de *Ohio*, zyn uit zynen boezem uitgegaan.
„ De overſte VARNUM was aan hun hoofd. Talryke Fa-
„ milien maaken zich ook tot die verhuizingen gereed.
„ Byna alle eerlyke lieden zouden, uit afkeer van de Re-
„ geeringloosheid, waar onder deeze Staat bezwykt, *New-*
„ *Port*

(*) De Schryver maakt op dit vermeldde, in den Jaare 1788, de volgende Aantekening. „ Deeze verandering is niet meer ver af." De Staat van *Rhode-Island* heeft onlangs het beſluit genomen, om tot het nieuwe Bondgenootſchaplyk Systema toe te treeden. Deeze ſtap bewyst, dat de goede grondſtellingen eindelyk de overhand behouden hebben, en dat de byzondere misbruiken beginnen te verdwynen.

„ *Port* verlaaten, als zy hunne eigendommen konden ver-
„ koopen. —— Ik twyfel ook geenzins, of het voorbeeld
„ van *Rhode-Island* zal in de oogen van veele lieden een
„ genoegzaam bewys zyn, dat de Republikeinſche Re-
„ geeringsform de ongelukkigſte van allen is. Men zou ten
„ onregte zulks gelooven; dit voorbeeld bewyst alleen, dat
„ de Wetgeevende Magt in eene Republiek niet te dikwyls
„ moet veranderd worden; dat in de Uitvoerende Magt geene
„ onbeſtendigheid moet zyn, dat het even zo gevaarlyk is de
„ Magiſtraatsperſoonen in eene te groote afhangelykheid
„ van het Volk te ſtellen, als deeze afhangelykheid te veel
„ te verzwakken: het bewyst, met één woord, tegen de
„ *zuivere* en niet tegen eene *vertegenwoordigende Volksre-*
„ *geering* (*Democratie*); want eene vertegenwoordiging
„ van zes maanden is ſlegts de regeering van het Volk
„ zelf. De vertegenwoordiging is als dan ſlegts eene te
„ ſnel voorby gaande ſchaduwe, om door zichzelven te
„ kunnen beſtaan en werken. Gevolglyk bewyst dit voor-
„ beeld niets tegen het wyze Systema eener duurzaamere,
„ onafhanglykere Vertegenwoordiging, welke de waare Re-
„ publikeinſche Regeering uitmaakt, zo als zy in de overige
„ Vereenigde Staaten gevonden wordt." Hadt de Heer Vertaaler deeze plaats wel gade geſlaagen, hy zou zyn berispende bedenking over de Vryheidsliefde en Democratie des Schryvers, of agtergehouden, of verzagt hebben. Doch wy moeten voortgaan.

De VII. Brief ſtelt ons *New-York* voor, met alles wat daar in opmerkenswaardig is, en treffen wy de Characterſchetzen van veele beroemde Mannen aldaar aan. —— De VIII. is een Reis van *New-York* na *Philadelphia*, op welke hy de droeve uitwerkzels van het Papiergeld in de *Jerſeys*, op den Landbouw, den Koophandel en Zeden, afmaalt. —— De IX. vermeldt de Reis na *Burlington*, en 't bezoek by den Heer TEMPLE FRANKLIN, waar een onderhoudend Tafelgeſprek over *America* en de *Americaanen* voorkomt. —— De X. behelst een Bezoek op de Landhoeve eens Quakers. —— De XI. een dergelyk Bezoek. —— In den XII. wordt de Begraafenis eens Quakers en hunne Godsdienſtoefening beſchreeven. De Heer BRISSOT houdt zeer veel van de *Vrienden*. —— De XIII en XIV. geleiden ons in een Verbeter- of Tugthuis, als mede in een Dolhuis; die aan andere Landen ten voorbeelde en verbetering dier Inrigtingen dienen kunnen. — De XV. betreft BENJAMIN FRANKLIN, en geeft zyn Leevens-

vensgeſchiedenis op. Wy kunnen ons niet wederhouden van 'er uit af te ſchryven; „ Ik heb in *America* eene „ menigte verlichte Staatkundigen, en deugdzaame Man„ nen, gevonden; maar ik heb 'er geen gezien, die het „ character van een waaren Wysgeer in eenen zo hoo„ gen graad ſcheen te hebben, als FRANKLIN. Gy kent „ dit Character, myn Vriend: liefde voor het mensch„ lyk geſlacht, die van alle oogenblikken des leevens „ eene behoefte wordt, eenen onvermoeiden yver om het „ dienst te doen, uitgebreide kundigheden, eenvoudig„ heid in de manieren, en zuiverheid in de zeden; dee„ ze afbeelding zou hem nog niet bepaald genoeg van „ andere Patriottiſche Staatsmannen onderſcheiden, zo „ ik niet nog eenen hem byzonder kenmerkenden trek „ hier by voegde; naamlyk, dat FRANKLIN, in 't mid„ den van het wyduitgeſtrekt Schouwtooneel, waar op „ hy eene zo ſchitterende rol ſpeelde, zyne oogen onop„ houdelyk op een nog grooter, op den Hemel, op een „ Toekomend Leeven, gevestigd hieldt; het eenig ge„ zigtpunt, dat de Mensch op Aarde kan ſterken, ſcha„ deloos houden, grooter maaken, en tot eenen waaren „ Wysgeer vormen." —— FRANKLIN, in de Leevensbeſchryving van dien gadelozen Man, als een Nieuwsſchryver beſchouwende, gaat hy het vooroordeel, 't welk dit nuttig en gewigtig beroep veragt, te keer. „ De Nieuws„ Schryvers zyn by een vry Volk zyne beste Vrien„ den, zyne eerſte Leeraars, en wanneer zich by hen „ het Talënt met het Patriotismus, met de Wysbegeerte „ verbindt, wanneer zy zich van dit kanaal bedienen, „ om onophoudelyk waarheden te verbreiden, vooroor„ deelen en haatlyke neigingen te verſtrooijen, om uit „ het menschlyk Geſlacht ſlegts eene Familie te maaken, „ dan zyn deeze wysgeerige Nieuws-Schryvers Zielzor„ gers, Misſionarisſen, Engelen van den Hemel tot ge„ luk der Menſchen afgezonden. Te vergeefsch zou „ men my tegenwerpen, om dat Beroep belachlyk te „ maaken, het misbruik dat eerlooze lieden daarvan „ maaken, om de ondeugd, het Despotismus, de dwaa„ lingen, te verdeedigen. Moet dan de welſpreekenheid, „ moet dan de kunst om zyne gedagten met woorden „ uit te drukken, verbannen worden, vermits Schelmen „ en Deugnieten haare geheimen bezitten?" Aan deezen Brief is een Byvoegzel gehegt, in Dec. MDCCXC, na FRANKLIN's dood, geſchreeven, verſlag doende van de eere

hem

heen in *Frankryk* aangedaan, en van het afſterven dien grooten Mans.

Dan wy moeten ons bekorten in de Opgave; telkens worden wy uitgelokt om iets te ontleenen uit een zo veel weetenswaardigs behelzend Boek, doorzaaid met leerzaame aanmerkingen. De XVI. Brief gaat over eene Ontdekking om de Rivieren op te vaaren, en geeft eenige Aanmerkingen over het Character der *Americaanen* en der *Engelſchen*. —— De XVII. beſchryft de Maatſchappy van den Landbouw, en de Bibliotheek te *Philadelphia*. —— De XVIII. ſchetst de Markt te dier Stede, en toont ons den prys der Leevensmiddelen. —— De XIX. ſtelt ons voor oogen de Algemeene Vergadering van *Penſylvanie*, en de Landhoeve eens *Franſchmans*. —— De XX. voert den Leezer met twee *Franſchen* op reis na de *Ohio*. — De XXI. gaat over de School der Zwarten te *Philadelphia*, en over de *Americaanen*, die ten hunnen voordeele geſchreeven hebben. — De XXII. over de poogingen om den Negerhandel in de Vereenigde Staaten af te ſchaffen. —— De XXIII. over de Wetten, die, wegens de Vrymaaking der Slaaven, in verſcheide Staaten gegeeven zyn. —— De XXIV. over den algemeenen toeſtand, de Industrie, de Zeden en het Character der Zwarten in de Vereenigde Staaten. Vermeerderd met een Aanhangzel tot de voorgaande Brieven, over de verrigtingen en vorderingen der verſcheidene Maatſchappyen in *America*, zedert het Jaar MDCCLXXXIX. —— De XXV. beſchryft de vervulling van Rietzuiker uit eene ſoort van Mastboomen, die in de Vereenigde Staaten zeer overvloedig gevonden worden: welke vervulling hy aanmerkt als een der Middelen, door de Voorzienigheid geſchonken, om dat Land, door Slaaverny bevlekt, daar van te zuiveren. —— De XXVI en de laatſte geeft een Ontwerp op van Remigratie, of terugvoering, der Zwarten uit de Vereenigde Staaten na *Africa*. Deeze laatſte Brieven, de Negers en de Slaaven betreffende, zullen met veel genoegen geleezen worden, door hun, die voorſtanders zyn van eene Waarheid, welke zo menigmaal de Hebzugt heeft doen bloozen; van eene Waarheid, die men eertyds in *Baſtilles* zou geſmoord hebben, niettegenſtaande zy in den Bybel geleerd wordt. De Waarheid, *God heeft de Menſchen van alle Natien, van alle Talen, van alle Kleuren, even vry geſchaapen; de Slaaverny is in alle haare gedaanten, in alle haare trap-*

pen, eene Schending der Godlyke Wetten, en eene Vernedering der Menschlyke Natuure.

De Vertaaler, die doorgaande vry gelukkig geſlaagd is, heeft, gelyk hy berigt, aanſtootelyke uitdrukkingen, welke hem, ſchoon op weinige plaatzen, voorkwamen, zo veel eene getrouwe Overzetting toeliet, verzagt, om niemand ergernis te geeven. Voorts heeft hy hier en daar 'er eenige Aantekeningen over zaaken, die duister konden ſchynen, of eene nadere verklaaring noodig hadden, bygevoegd, en daar toe ook gebruik gemaakt van de *Hoogduitſche* verkorte Overzettingen, de een door T. F. EHRMANN, te *Durkheim aan de Haard*, en de ander door J. R. FORSTER, te *Berlyn*, uitgegeeven. — Wy zullen, naa deeze Opgave des Eerſten Deels, niet behoeven te zeggen, dat wy na de overige verlangen.

Misſive van de H. H. Gecommitteerden wegens Zeeland, tot de zaaken der O. I. Compagnie, van den 6den Maart 1794. Alom te bekomen. In gr. 8vo. 16 bl.

De Heeren J. H. SCHORER en J. VAN DEN HOUTE, gecommitteerd wegens de Provintie *Zeeland*, tot de zaaken der O. *I. Compagnie*, geeven in deeze Misſive den zorgelyken toeſtand te kennen, in welken gemelde *Compagnie* zich bevindt; zo door het agterblyven van verſcheide Retourſchepen, het aangroeijen van Schulden en Interesſen, als het aanhoudend gebrek van Zeevaarenden, zo wel hier te Lande, als in *Oost-Indiën*. In dezelve deelen zy, aan H. E. M. de Staaten van *Zeeland*, den inhoud eener *Nota* mede, hen door Gecommitteerden beëedigde Hoofdparticipanten, uit de Kameren *Amſteldam* en *Zeeland*, ter hand geſteld: uit welke blykt, dat de *Compagnie* het den noods, met haare zaaken en gewoone betaalingen, tot het uiteinde van de maand July 1794 zoude gaande kunnen houden, indien eenige posten van uitgaaf wierden *gedefalqueerd*, en de betaaling daar van, voor eenigen tyd, *geprotraheerd*. Doch, dan zouden twee Poincten van meerder aanbelang, en als *conditiones ſine quibus non*, moeten vast ſtaan, terwyl, zonder die, de Maatſchappy eerlang, en binnen zeer korten tyd, het zoude moeten opgeeven; en niet alleen ver-

verpligt zyn met de voldoening van haare Crediteuren en dagelykſche betaaling op te houden, maar ook genoodzaakt haare Werven te ſluiten, en de gewoone arbeidslieden af te danken. —— Deeze twee Poincten zyn:

1. Dat, geduurende het voorn: tydvak, geene geldſpecien, en op welker verzending de Compagnie, van het voorige jaar, nog twee millioenen guldens ten agteren is, met de uitgaande Schepen naar *Indiën* zouden worden verzonden. En

2. Dat de betaaling van de verſcheenen, en nog tot in de maand van July te verſchynen, interesſen, welke de Maatſchappy aan de H. H. Staaten van *Holland*, en aan die van *Zeeland*, verſchuldigd is, mitsgaders van het Montant der 100 en 200 penning op de Actien, bedraagende te ſamen tusſchen de 15 en 16 tonnen Gouds, proviſioneel zouden moeten worden uitgeſteld, en tot eene bekwaame gelegenheid *gefurcheerd*.

Na aangemerkt te hebben, dat het niet zenden van Contanten naar *Indiën*, (volgens het eerſte poinct,) in de daad en in de uitwerking, het zelfde is, als, van nu af aan, aanſtalte te maaken tot de *diſſolutie* van de Maatſchappy; terwyl het toeſtaan van het 2de Poinct, van de jegenswoordige omſtandigheden van tyden en zaaken, en de geſteldheid der Provintiale Finantiën, het meest zal afhangen: zo beſluiten gemelde Heeren, dat, met al dien onderſtand voor het tegenwoordige, de zaaken van de Maatſchappy, na het einde van July, dan evenwel niet gered zyn. Nadien het ten eenemaal onzeker blyft, of de verwagt wordende Retouren, zo dezelve al behouden mogten binnen komen, toereikend zullen zyn, om uit derzelver *provenu* de verdere noodige onkosten voor de Maatſchappy te kunnen vinden, welken tot de Voorjaarsverkooping van 1795 betaald moeten worden; en waar voor zy, zoo uit hoofde van de voortduurende ſterfte in *Indiën*, en het daar door veroorzaakte gebrek aan Zeevaarende perſoonen, als om dat de Hooge Regeering misſchien zwaarigheid zal maaken, de belaadene Schepen, by gebrek aan Convooijen, herwaards te zenden, ten uiterſten bedugt zyn.

De Negerſlaven, Treurſpel, in vyf Bedryven. Naar het Hoog-duitsch van CAREL, *Vryheer van* REITZENSTEIN. *Te Rotterdam by* A. Danſerweg, Willemsz., 1794. *In* 8*vo.* 219 *bl.*

Sedert eenigen tyd is de zaak der Negerſlaaven het algemeene onderwerp der Europeſche Natiën, vooral in *Engeland* en *Frankryk*, geweest; alwaar het *Parlement* en de *Nationale Vergadering* opzettelyk zich aan hetzelve gelegen hebben laaten liggen. Deeze openlyke behandeling van eene zaak, welke in den tegenwoordigen toeſtand der Mogendheden, welke *buitenlandſche* Colonien bezitten, zo veel voor- en tegenſpreekers vindt, moest noodwendig ook in andere Landen oplettende beſchouwers en onderzoekers aantreffen; zo dat men zich niet behoeft te verwonderen, dat een Duitsch-vryheer zulk eene ryke en belangryke ſtoffe tot het onderwerp van zyn Tooneelſtuk verkozen heeft.

Daar het Tooneel zo wel geſchikt is, om ſtrydende belangens te vereenigen, door die in den mond van contraſteerende karakters te leggen, en met alle de werkingen der menſchelyke driften, even als in de natuur, kunſtmaatig voor te draagen; zo zal men, uit de volgende ſchets der Geſchiedenisſe van dit Treurſpel, kunnen opmaaken, welk eene leiding de Opſteller gekozen heeft, en in hoe verre hy de onderſcheidene denkbeelden vereenigt.

JULIA, de Dochter van OSDAL, Gouverneur der Hoofdſtad van een Westindisch Eiland, waar van de Engelſchen bezitters zyn, is in ſtilte gehuwd met TADO, een jonge vrygemaakte Neger, welke haar te vooren van den dood gered heeft, zonder zulks echter uit edelmoedigheid te willen weeten. De groote vyand van TADO is een eigenbelangzoekend Planter BARKLY; blank van wezen, maar geheel zwart van ziel; zynde zoo wreed en gierig, dat hy een Slaaf, die zyn been gebroken heeft, zoo lang ſlaat tot hy ſterft, om dat hy hem vervolgens voor niet de koſt niet meer zal geeven; en die deeze moord tracht te verdeedigen, door het inroepen van de oude Wetten der Colonie, welke hem vryheid geeven, om zynen Slaaf, als zyn regtmaatig eigendom, te dooden, of te laaten leven, naar het hem gevalt, weshalven hy ook twintig zulke moorden in den tyd van vier jaaren gedaan heeft. Daar tegen is DONALD, de Neef van den Gouverneur, een groot en yverig vriend der Zwarten, en voornaamelyk van TADO, welke door DONALD's Vader te *Londen* is opgevoed. De laatſte komt in dit ſtuk voor als even van *Londen* gekomen zynde, alwaar hy wel veele vrienden der Zwarten vondt, maar nog meer vrienden van het Goud; en bericht dus, aan zynen vriend, het ongunſtig beſluit van het *Parlement*, ten opzichte der Negerſlaaven. Op dat oogenblik ontdekt

DO-

DONALD eerst het huwelyk van zynen vriend, even na dat hy van den Gouverneur deszelfs voornemen verstaan heeft, om zyne Dochter aan BARKLY te geeven. Dit brengt alles in werking. Een verbond tusschen DONALD en TADO, om een opstand in de Colonie te verwekken, wordt nog sterker door de komst van eenige Negers, welken over BARKLY, wegens het overlyden van den geslagen Slaaf, hunne klagten by den Gouverneur willen doen; doch door DONALD, die zich aan hun hoofd stelt, van den Gouverneur te rug gehouden, en door de volgende Aanspraak bemoedigd worden. „ Koomt, Zwarten! gy hebt den Gouverneur niet noodig; wy zullen uwe wreekers zyn. Europeërs! ik zal u toonen, hoe de vertwyfeling vertrappers der beledigde natuur kan straffen; ik zal u toonen, dat het den mensch slechts eene gedachte kost, om zyne onderdrukkers te verpletteren! Koomt, ongelukkigen! Koom, rampzalig Vader! geef my het lyk uws Zoons; ik zal het laaten begraaven, met eene pracht —— ô! Het zal eene Lykstatie wezen, waarvan de aarde geen voorbeeld zag!"

Uit deeze Aanspraak ziet men reeds, dat DONALD, door zyn te vuurigen yver, eene daad begaat, die men, wanneer hy dezelve, na het mislukken van meer gematigder en redelyker poogingen, beging, welligt nog eene misdaad zoude noemen. Het is ook aan deezen onvoorzigtigen stap voornamelyk te wyten, als mede aan het te vroeg ontdekken van den Gouverneur, dat JULIA getrouwd is, en aan het driftige van zyn karakter, dat alles verkeerd uitvalt. OSDAL doorsteekt zyne eigen Dochter, en vervolgens haaren echtgenoot TADO; waarna hy zelf, even als BARKLY, door de woedende Negers wordt afgemaakt. Een gelyk lot ondergaat DONALD, die, te laat de ontembre woede der Zwarten gezien hebbende, geen aanvoerder van een Moordrot wil zyn. In deezen ongelukkigen uitslag deelen alle de vlugtende Europeërs der Colonie, en het stuk eindigt met de volgende Zedelesſen van een ouden Planter, welken de Negers voor dood gehouden hebben. „ Mogten de beſtuurders der Volken, uit dit yselyk voorbeeld, leeren, welken de gevolgen zyn van overheerſching en geweld. De opstand der onderdrukten moge hunnen eigen val bewerken, maar hy is tevens de val der tyrannen. Mogten de Volken der aarde hier leeren erkennen, dat zy nimmer, met het Zwaard in de hand, hunne ellenden kunnen verminderen: dat zy het wyze plan der eeuwige Voorzienigheid, door oproer, niet mogen vooruit loopen: zy alleen weet, wanneer het de tyd is, om heerschende misdaden te betoomen, en de weenende onschuld weder op te richten. En welk een zalig gewest zal dan de Waereld wezen, als de dwingelandy, en met haar de muitzucht, voor eeuwig van deezen aardkloot verbannen is!"

'Er zyn verscheidene schoone Tooneelen, en veele uitmuntende denkbeelden en gezegden, in dit Treurspel te vinden:

de volgende zullen tot eene proeve kunnen dienen. Wanneer TADO aandringt, om van DONALD zeker geheim te mogen weeten, zegt deze: „ Vraagt my niets meer! Bedenkt alleen dit, dat TADO een Zwart is, en dat de menſchen, in weêrwil van alle de ſchitterende voortreffelykheden van hunnen geest, evenwel in ſtaat zyn, om hun eigen, en ook het geluk van anderen, te vernielen, alleen om eene donkerer of lichter kleur van het aangezicht. Zy meeten de hemelen, doorzoeken de afgronden, en volgen de zonnen op haare banen; maar nog hebben zy niet geleerd voor elkanderen te zyn, wat zelfs de tyger voor den tyger is! —— Zy hebben nog niet geleerd, tegen menſchen menſchelyk te zyn, en het evenbeeld des Eeuwigen weder te vinden in een aangezicht, dat zwarter dan het hunne is! —— ô Zy willen het niet vergeeven, dat zonneſtraalen, die hier ſlechts verwarmen, in andere luchtſtreeken verſchroeijen!"

Niet minder ſchoon is de volgende beſchouwing, van den voormaaligen en den tegenwoordigen toeſtand der Slaaven, welke DONALD hen voorſtelt, om hen tot wraak aan te ſpooren. „ Treed nader; hoor opmerkzaam naar alles wat ik zeggen zal; bewaar het in uw bloedend hart, en dan zult gy ſterk genoeg zyn, om woedende ſnoodaarts te temmen en moordenaars te ſtraffen. Treedt nader, myne Vrienden!

(*De Zwarten ſchaaren zich digt om hem.*)

„ Vrienden en Medebroeders! eens waart gy vry —— nu zyt gy Slaaven; eens waart gy gelukkig —— nu zyt gy ellendig. Waarôm zyt gy Slaaven? Waarôm zyt gy ellendig? —— Ik liet u roepen, om u te zeggen, dat gy Slaaven zyt, dewyl gy het wezen wilt; maar dat gy vry en gelukkig kunt worden, zoo raſch gy vry en gelukkig zyn wilt. —— Eens durfde gy de ſpooren van het vlugtend Wild volgen, door alle de boſchen, die uw oog —— die uw ſbelle voet bereiken kon; nu wordt gy, als laſtdieren, door een zwakken blanken, voortgedreven, waarheên het hem behaagt. Eens doorvischte gy alle de ſtroomen en meiren, in welken uwe glydende kanoes u voerden; nu wordt gy, by honderden, door een enkelen blanken, tot den drukkendſten arbeid gedwongen. Dezelfde moed, die eertyds nooit bezweek voor het moordgeweer uwer vyandelyke nabuuren, wordt nu door eene verachtelyke bullepees getemd. Eens, als gy des avonds vermoeid waart van de jagt, kost gy rusten, en u laaven aan de bemoschte bron, in het koele dal, of aan den oever der wyde Zee, om de zinkende ſtraalen der Zon, op de ſpeelende golven, te zien flikkeren en danſen; nu hebt gy geene rust, geene laaſnis meer; gy moet u afmatten, dat het zweet van uwe ſlaapen afgaat, —— dat het bloed u tuſſchen de nagelen

len uitzypelt. Met de avondſchemering ſtopt men u in onreine, onmenſchelyke, holen; daar ziet gy geene zinkende Zon meer —— daar omzuiſen u geene verkoelende luchtjes. De geesſelzweep is het laatſte dat gy ziet en voelt, eer uwe verſtramde leden door den ſlaap overweldigd worden; de geesſelzweep is het eerſte dat gy ziet en voelt, als gy weder voor de nieuwe ſmarten des nieuwen dags ontwaakt. En waaröm toch wordt gy zoo gemarteld, door een klein aantal zwakke Europeërs? Hebt gy hun ooit beledigd? Waren zy uwe Vyanden? neemen zy wraak aan u? Neen, gy wordt gemarteld, om dat deze zwakke Europeërs eene afſchuwelyke begeerte hebben naar eene verharde, blinkende, aarde, welke zy Goud noemen, doch die u geene enkele vryë ademhaling waardig is. Om deze te bezitten, haaten, vervolgen en vermoorden, zy elkanderen —— om deze te bezitten, doen zy uw bloed, uwe traanen, als water, wegſtroomen —— voor één handvol meer of minder, verdelgen zy ganſche geſlachten van u! Is dat niet ſchandelyk?

VEELE ZWARTEN *door elkander.*

„ Ha! ſchandelyk! ſchandelyk!

DONALD.

„ Wie zyn dan deze blanken, die u martelen, vertrappen en vermoorden? van waar hebben zy het regt, om met uw bloed en traanen te ſpeelen? om dat zy zwakker en ſnooder zyn, dan gy? om dat hun aangezicht bleeker is, dan het uwe?"

Voor de leezing bevalt dit Treurſpel zeer wel, alleen het Karakter van OSDAL komt ons voor te weiflend te zyn, en niet genoeg overeenkomst met 's mans redenen te hebben. Hy ſpreekt te wel, om telkens tot uiterſten over te ſlaan, en nu door dreigen, en daadelyk daar op door ſmeeken, zyne Dochter haar geheim te willen ontwringen: men verwondert zich daarom dat hy haar eindelyk doorſtoot, om dat men zo veel ſtoutheid in hem niet durfde vooronderſtellen. —— Hier en daar bezigt hy, in het woeden zyner driften, uitdrukkingen, die te veel kunſt vertoonen, om in die oogenblikken zoo te kunnen denken: by voorb. in het *Vyfde Bedryf*, na den moord van TADO en JULIA gepleegd te hebben, zegt hy: „ De wreedſte pynigingen zou ik zegenen, indien zy my ſlechts konden verdelgen uit het ryk der Wezens; maar ik ſta daar, in volle kragt, als eene eeuwige rots, *van welken duizend geſlingerde blikzems, als vonken, te rug ſtuiven.*" —— Zekerlyk zou iemand, in zulk een toeſtand als OSDAL, zeer wel aan een Rots kunnen denken; maar van de daar op aanvallende blikſems dan zulk eene Dichterlyke beſchryving te geeven, is niet natuur-

lyk. Hier ſpreekt derhalven de Dichter REITZENSTEIN, en niet de verleegen Moordenaar OSDAL.

Uit de medegedeelde Proeven zal men kunnen zien, dat de Vertaaling zeer wel, en vloeijend, is: zynde overäl zuiver Nederduitsch. De Vertaaler zag gaarne, dat dit Stuk in Nederland ten tooneele gevoerd wierdt, al ware het, dat men, om deszelfs uitvoerigheid, 'er geen Naſtukje agter gaf: 't welk hy als eene door vooroordeelen gevestigde gewoonte aanziet. Dan, ten opzichte van het laatſte, kunnen wy berichten, dat men, ſedert eenige jaaren, verſcheide maalen reeds, op den Amſteldamſchen Schouwburg, zodanige groote Stukken enkel door een Ballet heeft doen volgen; zo dat het vooröordeel, om altoos nog een Klucht of Naſpel te zien, in *Amſteldam* zo groot niet meer is. Maar wat het eerſte aanbelangt: daar de Vertaaler meent reden te hebben, om te gelooven, dat niemand zich zyn geld beklaagen zou, al zag hy dien avond niets anders dan het ſpeelen van dit Stuk, gelooven wy in tegendeel, dat hy hier een te gunſtig vooroordeel heeft van zyn vertaald Treurſpel, of van den algemeenen ſmaak onzer Natie. Onze Natie bemint, over 't geheel genomen, die ſoort van Treurſpelen nog niet, in welken zo veele perſoonen ſneuvelen; zo als in dit Stuk, van de elf Vertooners, de vyf voornaamſte afgemaakt worden. Zy ziet de handelende perſoonen gaerne op het eind van het Spel gelukkig; ten minſten het meerdergedeelte. Onze oude Dichters ſchreeven daarom, boven hunne Stukken: *Treur- bly- eindend-ſpel.* 'Er zyn zeker eenigen die uitzondering verdienen, by voorb: een *Titus en Aran*, enz., doch zulke ſpeelt men thans niet meer: en dus zou de vraag zyn, of eenige lieden, by het zien ſpeelen van deeze *Negerſlaaven*, (in welken alle de perſoonen vallen of vluchten, en de laatſte alleen weêr van onder de dooden opſtaat,) niet even zouden denken als JAAP by LANGENDYK, toen hy bovengenoemd Treurſpel *Titus en Aran*, op den *Amſteldamſchen Schouwburg*, zag:

Het gong 'er zo, dat ik 'er 's nachts te met van droom.
Men ſtak menhaer daer dood as katten en as hongden,
Zo dat 'er op het leſt gien over eind meer ſtongden,
As twie of drie. Ik zaay, kom Maertje loop je best;
Want meughyk worden ſtrak de kykers ook eqnest.

De Drukkunſt, eene Verhandeling. Uitgeſprooken in eene aanzienelyke Maatſchappy. Te Amſterdam, by J. Koning, *1794. In gr. 8vo. 26 bl.*

Zy, die de *Drukkunſt* geen onwaardig voorwerp hunner beſchouwinge achten, zullen in deeze Verhandeling, met eenig ge-

gehoegen, eerst een *Verhaal* van de *Uitvindinge* en *Voortgang* dier Kunst; ten tweeden derzelver *Nuttigheid*, en eindelyk het gewaand *Nadeel* dat zy aanbrengt, beknopt voorgesteld vinden. Derzelver Opsteller noemt zich een jongen Redenaar, die voor het eerst van zyn leven een Spreekgestoelte beklimt, en die het nog nimmer gewaagd heeft, om in het openbaar te verschynen. Zyne Voorstelling is echter zodanig, dat zy aan sommigen, die over dit Onderwerp minder hebben kunnen denken en leezen, een beknopt Tafreel kan verschaffen, in het welk LAUWERENZ JANSZOON COSTER van *Haarlem*, (wiens heeldtenis vóór deeze Verhandeling geplaatst is,) als de eigenlyke Uitvinder dier Kunst, voor allen uitblinkt. Schoon wy niet weeten, in welke *aanzienelyke Maatschappy* deeze Redevoering gehouden is, weeten wy, by ondervinding, dat het inzien of min *aanzienelyke* eener Maatschappy geene meerdere of mindere *waarde* geeft aan de Verhandelingen, die in dezelve uitgesproken worden: schoon de eerste de beste zouden vereischen.

Charlotte van Bourbon. Door A. LOOSJES, P. Z. *Te Haarlem, by* A. Loosjes, P. Z. *In gr.* 8*vo.* 204 *bl.*

CHARLOTTE *van Bourbon*, Dochter van LODEWYK, Hertog van *Montpensier*, en JAQUELINE van *Jouy*, door haare Moeder opgevoed in de gevoelens der Hugenooten, maar, uit hoofde der talrykheid van het Vaderlyk gezin, in het Klooster *Jouare*, in het Landschap *Brie*, bezorgd; verschynt in dit Boek met alle de schoonheid eener aanvallige Maagd, en met al den afkeer, welke haare jeugd en haar geweeten tegen zulk een afgezonderd leven kunnen voeden. Na eene zeer plechtige —— maar tevens zeer onwillige, belofte gedaan te hebben, ontdekt CHARLOTTE, in een haarer Kloostervriendinnen, de beminde van Graaf LODEWYK *van Nassau*, wiens afbeeldzel deeze Maagd, in stilte, op haaren boezem draagt. Een wederzyds vertrouwen is het gevolg van deeze ontdekking, welk vertrouwen nog grooter wordt, wanneer CHARLOTTE de plaats van haare Moeije, JOHANNA CHABOT, (mede tot aan haaren dood, in het heimelyke, der Hugenooten Godsdienst toegedaan,) als Abtdisse vervuld: en als zodanig aan THERÉZE alles opdraagt, wat zy, behoudens haar karakter, als de Opperste van het Klooster, haar bevelen kan.

In deezen toestand van zaaken verschynt WILLEM *van Nassau*, in het Klooster van *Jouare*, ten einde de Non THERÉZE te spreeken; en aan dezelve eenen ring van zynen Broeder te overhandigen. Dit gesprek zo harttreffende en ontroerende voor THERÉZE, dat deeze eerlang aan de gevolgen daar van, als een slachtoffer van te ver getrokken Godsdienstigheid, sterft,

geef

geeft aan de Abtdisse CHARLOTTE, en aan WILLEM *van Nassau*, eene voegzaame gelegenheid, om elkander, eerst over de godsdienstige gevoelens van CHARLOTTE, en vervolgens over de liefde van den Prins, jegens haar, te onderhouden. Zyn raad om het Klooster te ontvluchten, en zich by den Keurvorst van den *Palts* te begeeven, werkt het meeste op het hart van CHARLOTTE, wanneer het gerucht van den afgryzelyken moord, aan de Hugenooten, te *Parys* en elders, op ST. BARTHOLOMEUS nacht gepleegd, reeds op den morgen van dien dag, binnen de vreedzaame muuren van haar Klooster indringt; en haar, door een verhit Priester, den lastbrief van het Hof wordt voorgelegd, om geene huisvesting of schuilplaatse aan een der Hugenooten, van welken rang, ouderdom, of kunne, in het Klooster te verleenen. Haare vlucht volgt op eene diepe zwaarmoedigheid. Dezelve geschied in den nacht, door den Tuin des Kloosters. Een Landman, benevens zyne Vrouw en twee Kinderen, verschrikt door de onverwagte komst der Abtdisse, verzellen haar, op haare ontdekking als Hugenoote, en ernstig verzoek, naar *Rosoi*, en verder naar den *Palts*; alwaar alle wel ontvangen worden. Blyvende CHARLOTTE aan het Hof van den Keurvorst, ondanks de verzoeken van haaren Vader, om haar terug te mogen hebben, zo lang, tot de Heer VAN ALDEGONDE, op last van den Prins van *Oranjen*, haar, als deszelfs aanstaande Bruid, van daar naar *Embden* geleid. Twee Hollandsche Oorlogschepen voeren haar van daar naar den *Briel*, alwaar eene hartelyke verwellekoming der twee gelieven, door een wettig Huwelyk, zelfs met goedkeuring van CHARLOTTE's Vader, spoedig agtervolgd wordt.

Uit deeze Schets zal men zien, dat de Heer LOOSJES, wat de hoofdzaak betreft, zeer naauw by de geschiedenisse gebleven is: hier en daar heeft hy zich alleen van verdichtingen bedient, waar toe de Dramatische Voorstelling eener Geschiedenis hem de volkomen vryheid liet. Met vermaak en deelneeming zal men dus verscheidene Tooneelen, in deeze *Charlotte*, kunnen leezen; en vooral die, in welken de Dweepery en de vrees voor Menschen in het waare licht geplaatst worden. — Intusschen komt de uitdeeling van het H. Avondmaal, hoe eenvoudig en plechtig dezelve ook door den Landman JAQUES geschied, wat ontydig voor; over 't geheel gebeurt 'er al te veel, en met te veel gemak, tusschen den Avondmaaltyd der Nonnen, en het vertrek van CHARLOTTE, met haare reisgenooten, naar *Rosoi*, ten één uure.

HET-

HENRY en LOUIZE. *Eene Nederlandſche Geſchiedenis in gemeenzaame Brieven, door* CORNELIA LUBERTINA VAN DER WEYDE. (*Niet vertaald*). *In twee Deelen. Eerſte Deel. Te Leyden by* D. du Mortier en Zoon, 1794. *In gr. 8ve., behalven 't Voorbericht*, 480 *bl.*

Een Nederlandſche Roman, die, onder zulk zoort van ſchriften, met regt eene goede plaats verdient. Hy behelst de Liefdengeſchiedenis der op den titel genoemde Hoofd-perſonaadjen, die, op elkander by eene toevallige ontmoeting verliefd geworden, onder begunſtiging van den Voogd van LOUIZE, hunne Vryerye voortzetten; doch eerst gedwarsboomd worden door eene vroome of fyne Tante van LOUIZE, en vervolgens in veelerleie zeer onaangenaame omſtandigheden gewikkeld worden door eene boezemvriendin van LOUIZE, die, zelf op HENRY verliefd geworden, eerst twist en wantrouwen ſtookt tuſſchen de Gelieven, en naderhand LOUIZE in de handen ſpeelt van een Huzaaren-Officier, een gemeenden Vriend van HENRY, door welken zy geſchaakt word; doch, door toedoen van twee anderen van HENRY's Vrienden, word zy uit zyne handen gered. Waar mede, en met het vertrek van HENRY, zonder dat men weet werwaards, dit eerſte Deel afloopt. — De Hoofd- en byzondere Characters zyn, over het gemeen genomen, wel geſchetst, inzonderheid dat van de vroome Tante Bedil-ziek en den ſchynheiligen Broeder Bemoeial. De haatelyke ondeugd der Huichelarye word hier zeker met de ſterkſte kleuren afgemaald; jammer is het maar, dat, indien dit wél gedaan word, de Hoogsteerwaardige Naam van 't Opperweezen, en van onzen gezegenden Verloſſer, die monſters zo dikwils, op eene onteerende wyze, moet in den mond en pen gelegd, en de ſpreekwyzen der Gewyde Schriften misbruikt en verdraaid moeten worden, 't geen eenen Eerbiediger daar van dikwerf ſtooten moet; doch evenwel dat nut kan doen, dat die met regt gevloekte ondeugd zo veel te haatelyker vertoond word. —— Echter mogen wy niet ontveinzen, dat ſommige Characters niet geheel vry zyn van eenige overdrevenheid, byzonder in 't ſtuk der Liefde; hoewel dit eenigzins verſchoonlyk is; want het wil, met jonge Lieden, toch gaarne dien weg heen. —— Wy weeten wel, dat het 't voorregt is der Romanſchryvers, met Ducaaten te gooijen als of het Pagtpenningkjens waren, even als het dit is der Schryveren van Nieuwstydingen, die het in hunne hand hebben, duizenden op een Slagveld te doen ſneuvelen: maar het komt toch eenigzins vreemd in, eenen ryken Oostindisch-Vaarder, alleen uit dankbaarheid aan den Vader van LOUIZE, die hem, op zyn eer-

eerſten tocht, aan een baantje geholpen had, de Dogter van zynen Weldoener, die hy nooit gezien had, tot zyne algemeene Erfgenaame aan te ſtellen, niet alleen; maar zelfs, aan haaren, hem even zo onbekenden, Minnaar, een wiswasje van honderd duizend Ducaaten, tot een Huwlyksgifte, toe te zeggen (bl. 389.) —— In eene Dame, die in 's Hage woont, kan het gemaklyk verſchoond worden, dat zy, die mooglyk ſlegts ter loops in Amſterdam geweest is, zich vergist in 't Character der Menisten (zo als zy die noemt, bl. 250.) van 't *Lam*, en de *Zon*, en dat zy de laatſten, als zich zwieriger kleedende, beſchryft; waarvan mooglyk het tegendeel (ſchoon het by de laatſten ook al hierin zo geheel zuiver niet *is*) zoude kunnen beweezen worden. Maar onverſchoonlyk *is* het, het oude afgeſleeten verwyt van de *ſtreeken van Menno Simons kinderen* hier weder op te krabben, en (als ter Opheldering,) een bedrieglyke ſtreek van een Jood, een Landlooper, te verhaalen, en de ſchelmeryen van den laatſten met de ſtreeken van de eerſten te vergelyken. Dit kan 'er niet door! Mejuſvr. VAN DER WEYDE heeft zich mooglyk alleen van deeze haatelyke aanmerking bedient, om eene Alledaagſche *Historie van* de Jooden te kunnen vertellen, om haar werk eenig Cieraad by te zetten; ſchoon het, onzens achtens, hetzelve een weinig ontluiſtert, (bl. 251 en volg.)

Brieven van ALBERT, *aan zynen Vriend, van het begin zyner Verkeering met* CHARLOTTE, *tot haaren Dood. Met Plaaten. Te Utrecht en Amſteldam by* G. T. van Paddenburg en Zoon, *en* M. Schalekamp, 1793. 8*vo.* 256 *bl.*

Wy hadden gedagt, ten minſten gehoopt, dat de lydende WERTHER, voor lang ontzield en begraaven, met alle zyne woeste, zogenaamde ſentimenteele, indrukken, ook voor lang zou vergeeten zyn: wy zagen dus vreemd op, dat, in deeze brieven, ons de Historie van zyne CHARLOTTE werd opgedischt, en dus zyn aandenken, tevens met de wonden, die zyn Lyden in de tedergevoelige Hartjens geſlagen had, weder werd opgekrabt. —— Is 'er, dachten wy, dan geene genoegzaame treurens-ſtof in de Wezenlyke Wereld voorhanden? moet die nog uit de Ingebeelde worden vermeerderd? —— Dan, ſchoon wy, verdrietig over de menſchelyke Dromeryen, het boek ter zyde legden, dachten wy: daar is toch nog iets goeds in; deeze Geſchiedenis (*in quantum credere fas ſit*) kan leeren, zich niet te vergapen aan een zo dubbel overgeverniſt, doch vergiftigd, verguldzel.

Ze-

Zedelyke Verhaalen, Fabelen en Vertellingen, voor de Nederlandſche Jeugd. Door N. C. VAN STREEK, geb. Brinkman. *Te Amſteldam by* J. B. Elwe, 1793. *In* 8vo. 200 *bl.*

Deeze Verhaalen, enz. zullen, naar ons inzien, niet misſen te beantwoorden aan 't Heilzaam Oogmerk, dat zich Mej. VAN STREEK heeft voorgeſteld, in dezelve voor de Nederlandſche Jeugd te vervaardigen. De Verhaalen, enz. zyn duidelyk naar de vatbaarheid der Jonglingſchap geſchikt, en de zedelyke aanmerkingen zyn niet alleen voor deeze, maar ook voor meer bejaarden geſchikt, en moeten voor den bedachtzaamen nuttig bevonden worden. Het Voorbericht meld ons, dat veele Fabelen overgenoomen zyn uit den Franſchen Dichter DE LA MOTTE, doch naar de omſtandigheden der Nederlandſche Jeugd veranderd; hoewel 'er ook veelen, en wel twee derden, het eigendom zyn van Mej. VAN STREEK. Aan 't hoofd van ieder Verhaal of Fabel is een klein Plaatje geſteld, dat dit Boeksken voor de Kinderen zo veel te aangenaamer maakt, waar toe ook, voor anderen, de zoetvloeijende Versjes, die elke Afdeeling ſluit, kunnen dienen. —— Tot een ſtaaltje diene het volgende:

DE TWEE STANDBEELDEN.

„ Op de top van een prachtigen tempel, in Griekenland, wilde men eens het Standbeeld van *Pallas* plaatſen —— om dit gedenkteken te vervaardigen, ſtelde men de twee beroemdſte Kunſtenaaren in 't werk; en 'er werd eene zeer groote ſom beloofd aan hem, die het fraaiſte Standbeeld zoude vervaardigd hebben —— de beelden moesten echter alvoorens openlyk ten toon geſteld, op dat ze algemeen zouden kunnen beoordeeld worden —— de Kunſtenaar die den prys wegdroeg, zou alleen het geld, en des ook de roem genieten. —— Elk van hun beyvlytigde zich, en bezigde al zyn kunstvermogen —— de glorie en het voordeel vuurden beiden aan — zy hadden hunne pronkſtukken welhaast voltooid — men bragt dezelven op het voorplein van den tempel —— 't volk verzamelde zig aldaar in menigte —— het één Standbeeld trok de oogen en goedkeuring van allen tot zich —— het andere bezag men naauwlyks —— dat geene, 't welk men bewonderde, ſchitterde door duizende bevalligheden; alle de trekken waren fyn; en edel; het geheele beloop was bevallig en uitgewerkt; de hekelaars zelfs vonden 'er niets op te zeggen —— 't andere, daar en tegen, werd algemeen afgekeurd, het was, volgens het algemeene oordeel, ſlechts een onvoltooid ſtuk marmer; ieder trek was grof, en had een lompen omvang; 't was een vreeslyke groo-

groote gefialte; het volk wilde het den werkman doen terug zenden —— hy, zeide men, die het andere Standbeeld vervaardigd heeft, is de Meester, terwyl men den anderen voor zyn' leerling kan houden; men was gereed om de beloofde ſom aan den gezegden Meester af te geeven, zonder zich verder te beraaden. —— Wacht, zeide de Beeldhouwer, wiens werk afgekeurd werd; men moet de proef eerst van onzen arbeid neemen —— is het voor 't voorplein van den tempel, dat myn Standbeeld gemaakt is? —— Neen! —— nu, dat men het dan, nevens het andere, boven op den tempel plaatſe; en gy zult van hier kunnen zien, wiens werk 't volmaaktſte is —— men deed dit, terwyl men zich ondertusſchen over de *moeite* en kosten reeds beklaagde; maar zo dra de beide Standbeelden op den tempel geſteld waren, veranderde alles van gedaante —— het bewonderde Standbeeld verloor alle zyne ſchoonheid; de fyne trekken, die men eerst zo geroemd had, verflaauwden door den afſtand, en men kon dezelven byna niet onderſcheiden.

„Het andere, daarentegen, verkreeg door den afſtand alle mogelyke bevalligheid, die men nimmer aan het zelve had toegeſchreeven, toen men het van naby beſchouwde. —— Men moet alles op zyn rechte plaats zien.

„Dit Verhaal toont u, ô jeugd! dat men, om tot een hoogen trap van bekwaamheid, in welk vak het ook zy, maar vooral in dat der Kunſten en Weetenſchappen, te geraaken, het niet genoeg zy, ſlechts algemeene regelen van juistheid en orde te volgen; maar dat hiertoe ook eene oordeelkundige onderſcheiding der voorwerpen, der oogmerken, en der ſtanden vereischt wordt —— let voorwaar, dat veel oplettenheid, en een juist oordeel vordert, en deeze kieſche onderſcheiding is het, die in alle vakken het ſchoone van een werk uitmaakt —— dit heeft zelfs invloed op de zamenleeving, en iemand die oordeel genoeg heeft, om zich deeze juiste onderſcheiding der voorwerpen, waarmede hy te doen heeft, ten nutte te maaken, zal zich veel verdriets beſpaaren.

Door vlyt en oefening wordt men in kunst volleerd;
De Kunstnaar is 't alleen die waare kunst waardeert.
Laat vry het dom gemeen zyn edlen roem bevlekken.
Het einde zal zyn' roem aan deeze ſchande ontrekken;
Zyn werk, door Kunſtenaars beſchouwd, wordt eens beloond,
En toont, hoe kunst, hoe vlyt, met glorie wordt bekroond."

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Godgeleerde, Uitlegkundige en Wysgeerige Verhandelingen, door HERM. JO. KROM, *Predikant en Profesſor in de Uitlegkundige Godgeleerdheid, en Kerklyke Geſchiedenisſen, aan de Illuſtre School te Middelburg, Lid van het Zeeuwſche, Provinciaale Utrechtſche en andere Genootſchappen. Tweede Deels Tweede Stuk. Te Middelburg, by* P. Gillisſen *en de Wed.* J. P. Gillisſen, 1793. *In gr.* 8*vo.* 110 *bl.*

Drie Uitlegkundige Verhandelingen, ter Opheldering van eenige Bybelplaatzen, behelst dit Tweede Stukje des Tweeden Deels van den arbeid diens Hoogleeraars.

De eerſte is, gelyk eene en andere, in voorgaande Stukjes, ons medegedeeld (*), eene Voorleezing in het *Middelburgſche Departement* van het *Zeeuwſche Genootſchap*, meer uitgebreid, en met bewyzen en voorbeelden, by de mondlyke voordragt, om den bepaalden tyd, niet aangevoerd, geſtaafd. Deeze Verhandeling behelst eenige *Aanmerkingen tegen de voorgewende Duisterheid en Onverſtaanbaarheid in de Heilige Schriften, inzonderheid de Schriften der Propheeten.* Men wagte hier niets van het geſchil deswegen door de Oudvaders tegen de zogenaamde *Gnostiken* gevoerd; nog ook over het geſchil daar over tusſchen de *Proteſtanten* en *Roomschgezinde Christenen.* 's Hoogleeraars oogmerk is alleen, om de eer der Godlyke Openbaaring in deeze byzonderheid te handhaaven, tegen zulken, die dezelve verwerpen, en, ook nog in den tegenwoordigen tyd, door het ſchreeuwen over *Duisterheid* en *Onverſtaanbaarheid*, vooroordeelen tegen dezelve, ook by anderen, zoeken aan te kweeken, en in te boezemen. Dan, daar deeze klagten over Duisterheid, Dubbelzinnig- of Tegenſtrydigheid, vooral in de Schriften des Ouden Verbonds, en wel byzonder in de zogenaamde Godſpraaken der *Propheeten*, door de Ongeloovigen van dee-

(*) Zie onze Aankondigingen van de voorgaande Stukjes, *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1793. bl. 1 en 613.

deezen tyd dagelyks vernieuwd worden, bepaalt de *Hoog* Eerw. KROM zich hier toe voornaamlyk.

Wel verre is hy van alle Duisterheid in de Schriften der Openbaaringe, en bovenal in die der *Propheeten*, te ontkennen: dan hy geeft de onvermydelyke oorſprongen daarvan op, en zyne beleezenheid wyst ons op de Schryvers, die daar over breeder handelen. Doch merkt hy op, dat veele Duisterheden reeds opgeklaard zyn door de betere kennis van de Taal der *Oosterlingen*; dat 'er veel is opgehelderd door de keurige Reisbeſchryvingen in het *Oosten*.

Met reden vraagt hy: „ Zouden de meeste byzonderheden, ook zelfs in de *Voorzeggingen der Propheeten*, „ in zichzelven waarlyk altoos wel zo duister zyn, als „ veelen zich doorgaans ter goeder trouwe verbeelden? „ Zou niet die duisterheid al dikwyls voortſpruiten uit de „ zonderlinge en gedrongene verklaaringen van deeze en „ die Godſpraaken, en uit een zekere zugt van ſommige, „ anderzins niet onkundige, Uitleggers, om b. v. die H. „ Mannen altoos te willen laaten *propheteeren* van verre „ henen: ik wil zeggen, om de vervulling doorgaans in „ laateren tyde te zoeken, tot welken de *Joden* of die „ Volken, aan welken die Voorzegging gedaan werden, „ geene regelrechte betrekking hadden; en voor welken „ dan zekerlyk toen ter tyd reeds die Godſpraaken buitengemeen duister, en meeſtäl geheel onverſtaanbaar, „ moeten geweest zyn? *Voorzeggingen* immers zyn gewoonlyk *propheetiſche Redenvoeringen* of *Dichtſtukken*, „ waarin aan het Volk deszelfs zonden en verkeerdheden ernstig worden onder het oog gebragt, met bedreiging en aankondiging van Gods naakende oordeelen, indien men dezelve niet voorkwam door eene tydige bekeering; en dikwyls ook met beloften van uitredding, als des Heeren gerichten de gewenschte uitwerking by het Volk gehad hadden; of wel van zyne „ bewaaring en zegen over de zulken onder het zelve, „ die waarlyk den Heere vreesden, en zyner ſtemme gehoor gaven. — Dit voornaame oogmerk in de Leerredenen der *Propheeten*, het welk niemand immers wel „ voegelyk ontkennen kan, wordt (myns oordeels) *in* „ de verklaaring van dezelven, door ſommige Uitleggers „ onder de Godgeleerden, niet genoeg op het oog gehouden."

Veele zwaarigheden, merkt de Schryver wyders op, worden

den ſpoedig weggenomen, wanneer men hier en daar ſlegts een weinig toegeeft aan den *Oosterſchen* ſtyl en denkbeelden, of behoorlyk agtſlaat op deeze en geene Spreekwoordelyke Gezegden, zonder daar in verborgenheden te zoeken: met zich door woordenklank te laaten misleiden, maakt men klaare Godſpraaken duiſter.

Vervolgens laat de Hoog Eerw. KROM zich uit, over de onderſcheidene wyze van Aanhaaling der Voorzeggingen uit het Oude Testament, of ook zelfs van andere Gezegden, aldaar, in het Nieuwe. Behoedzaamheid en Omzigtigheid in deezen aangeraaden hebbende, vervolgt hy: „ Neemt „ men deeze manier der Aanhaaling by *Toeſpeeling*, of „ *Adcommodatie*, van zommige Godſpraaken der Propheeten in 't geheel niet in agt, men wikkelt zich, ik „ beken het gaarne, in zeer groote zwaarigheden, en „ maakt geheele Godſpraaken duister, door dezelven als „ dan te willen verklaaren en wringen naar zyne aangenomene veronderſtelling. Het is zo! men moet zich „ verwonderen over de moeite en het vernuft van ſommige braave en geleerde Mannen, als men de verklaaringen leest, welke zy, volgens hunne veronderſtelling, dat zulk een *Tekst* naamlyk een rechtſtreekſche „ Voorzegging van den MESSIAS en zyne lotgevallen behelst, ſomtyds aan het geheele beloop van zulke Godſpraaken geeven. En kan men zich zelven hierin, naa „ bedaard en onpartydig onderzoek, volkomen voldoen, „ ik wil hun die vryheid geenzins betwisten; maar ik „ twyfel zeer, of men lieden, die denken, en meer op „ klaare bewyzen, (zo veel de aart van zulk eene zaak „ toelaat) dan op onderſtellingen en aardige verſtandsbeſchouwingen, pleegen agt te geeven, wel van de gegrondheid dier uitleggingen gemaklyk zal kunnen overtuigen. En, in de daad, het komt my onder verbetering zo voor, hoe pryslyk ook anderzins het oogmerk van zulke geleerde en godvrugtige Uitleggers zyn „ moge, dat men, door zommige gezegdens der *Propheeten*, tegen het kennelyke *verband* van zaaken, of tegen „ het heerſchende *oogmerk*, te buigen, in plaats van eenvoudig aldaar eene *Adcommodatie* te erkennen, der agtbaarheid van Gods Woord meer nadeel dan voordeel „ aanbrengt. Voorzeker deeze manier van Aanhaaling „ doet zich zeer kennelyk op in meer dan één Godſpraak, en de melding van die gezegden in het N. „ Verbond: welke Godſpraaken, buiten het ſtellen van

„ zulk eene *Adcommodatie*, volgens derzelver Verband *en* „ Oogmerk, myns oordeels, niet wel te verklaaren zyn."

Dit door een aantal Voorbeelden geſtaafd hebbende, die in de Verhandeling zelve moeten naageleezen worden, vaart hy voort: „ Maar zou men, behalven al 't ge- „ melde, die duisterheid in ſommige *Propheetiſche* ſtukken, „ (als men de waarheid zeggen zal,) niet veeltyds daar- „ aan moeten toeſchryven, dat men de Vervulling van „ verſcheide Voorzeggingen, die kort op handen was, „ voorby ziende, ſteeds zyn werk daar van maakt, om „ alles op laatere tyden, b. v. die van den *Antichrist* „ onder het N. T., of wel op de laatſte dagen van de „ *Waereld*, te willen toepaſſen: als of zulk eene Ver- „ klaaring der Godſpraaken eene meerdere verheeven- „ heid en grooter agtbaarheid aan dezelven byzette? En „ het is te verwonderen, hoe zeer men ſommige, ander- „ zins niet onverſtandige, Mannen (naa het licht, dat, „ door zeer aanneemelyke verklaaringen, reeds over de „ meeste Prophetien verſpreid is,) nog verſlaafd ziet „ aan zulke vooroordeelen. Men ſchynt ſomtyds voor „ eene uitlegging benaauwd te zyn, om dat ze dezelfde „ is met die van CALVYN en GROTIUS, of dezelve al te „ na mogt komen."

Hier valt de Schryver, en niet ongepast, weder op het voorheen aangeduide denkbeeld, dat de *Prophetien* meest- al *Redenvoeringen* zyn der *Propheeten*. „ Is het nu," vraagt hy, „ niet zeer oneigen, zwaare oordeelen, die „ voor de deur ſtonden, geheel voorby te zien, en zulke „ Propheetiſche bedreigingen toe te paſſen op het geen „ dat Volk, ſomtyds honderden van jaaren laater, is „ overgekomen in hun naageſlacht? —— Laaten wy ons „ eenvoudig verbeelden, dat 'er, van wegen de zonden „ van een Land of Volk, binnen eenen zeer korten tyd, „ zwaare oordeelen op handen waren, zou het dan niet „ zeer oneigen zyn, indien openbaare Volksleeraars, (ver- „ onderſteld zynde, dat deezen, door eene boven-natuur- „ lyke leiding en verlichting, die zaaken zeer duidelyk „ vooruit zagen,) zulk een Volk waarſchuwden, en tot „ eene tydige bekeering aanſpoorden, en, voorby ziende „ het geen voor de deur was, die vermaaningen *ernſtig* „ aandrongen, met eene uitvoerige bedreiging van zwaare „ bezoekingen, welke anders de naakomelingſchap, naa „ verloop van twee- drie- of vierhonderd jaaren, zeker- „ lyk treffen zouden.

„ Ik

„ Ik zou dit nader kunnen ſtaaven met Godſpraaken, „ welke men onder de zwaarſte rekent, en die in de „ daad ook daar toe behooren, indien men dezelve uit „ zyn eens aangenomen *Systema van Propheetiſche God-* „ *geleerdheid*, of uit de bloote klanken der woorden in „ zommige *Texten*, wil verklaaren; maar welke gelukkig „ veel van haare duisterheid verliezen, indien men, zo „ veel mogelyk, met ter zyde ſtelling van alle vooroor- „ deelen, op het oogmerk, taalgebruik by de Oosterlin- „ gen, en het geheel beloop van zulk eene Godſpraak, „ behoorelyk agt geeft, en dezelve daar uit eenvoudig „ verklaart."

De Hoogleeraar heldert wederom, met een ſpreekend voorbeeld, zyne ſtelling op: gelyk hy 'er ook een by-brengt, ter ſtaaving deezer volgende veel behelzende aanmerking. „ Waarlyk, indien men zich verplaatst in die „ tyden, waarin de Propheeten hunne Godſpraaken voor- „ droegen — eenigzins gemeenzaam is met derzelver ſtyl „ en wyze van voorſtel — en met eenige naauwkeurig- „ heid agt geeft op 't geen zomtyds kort daar naa is „ voorgevallen, zal men dikwyls in die gebeurtenisſen, „ of in eenige merkwaardige omſtandigheden van dezel- „ ven, duidelyk zaaken en voorvallen ontdekken, welke „ zulk eene Godſpraak terſtond ophelderen, en toeſtaan „ moeten, nopens verſcheiden byzonderheden derzelver „ Schriften, dat dezelven, in hunnen ſtyl of manier van „ voordragt, eer die dingen werkelyk gebeurd waren, „ niet beter, niet duidelyker en meer treffend, zulke voor- „ vallen konden geſpeld hebben."

Dan genoeg trekken uit deeze Verhandeling, welke wy der leezinge aanpryzen. De tweede Verhandeling is *over den waaren zin van* JEREMIA XXXI: 26, volgens onze *Nederduitſche* Vertaaling: *Hier op ontwaakte ik, en zag toe, en myn ſlaap was my zoet.* Welke plaats hy, met regt, onder de duistere telt, en die veelshands verklaard is, gelyk deeze Verhandeling uitwyst, en door die ophaaling niet vry blyft van het verveelende der ouderwetſche Schriftuurverklaarderen. De Hoogleeraar verwerpt het algemeen aangenomen gevoelen, dat het eene *Turſcheureden* van den *Propheet* zy, en de Verklaaringen van andere, door hem bygebragt, en waagt het, om (naa zo veele gedagten van groote Mannen,) zyne gisſing op te geeven. Eene gisſing, welke (zo zy doorgaat) zyns bedunkens, van dien aart is, „ dat de woorden, zonder

„ dat wy hier om een *Tusschenreden* behoeven te denken, „ in een onafgebrooken verband ſtaan met de voorigen: „ eene zeer naauwe betrekking hebben op dezelven, en „ wonder wel voegen in het redenbeleid en de beloften „ van des Heeren vernieuwde gunstbewyzen, welke hier „ aan het wedergekeerde Volk gedaan worden." Het verband in 't breede naagegaan en de kragt der woorden getoetst hebbende, zal, zyns bedunkens, de meening hier op uitkomen. „ Ik heb de vermoeide ziel dronken ge„ maakt, en alle treurige ziel vervuld, *zeggende*, en „ bly te moede ſteeds voortjuichende, (behoorende *dit* „ als nog tot den lofzang, welke men als dan weder „ volvrolyk op zou zingen) *van wegen deezer dingen*, „ uit hoofde van deeze dingen, t. w. van al den over„ vloed, rust en veiligheid, onder des Heeren magtige „ en gunſtige voorzorge, *ontwaak ik*, ſteeds naa eene „ ongeſtoorde rust, *zie welgemoed en vrolyk op* by het „ ontwaaken, *en myn ſlaap is my zoet*. Zulk eene on„ beſchroomde en ongeſtoorde rust ſtrekt my ſteeds tot „ eene zeer aangenaame en gezegende verkwikking. — „ Het welk dan, by het voorige gevoegd, een onbekom„ merd en genoeglyk beſtaan, in 't midden van een ge„ zegenden overvloed en gewenschte veiligheid, te ken„ nen geeft."

Het derde Stuk, hier voorkomende, is een *Onderzoek naar de rechte betekenis der Woorden in de Spreuken van* SALOMO, XXX: 28, volgens onze *Nederduitſche* Vertaaling: *De Spinnekop grypt met de handen, en is in de Paleizen der Koningen.* Dezelve is eene Vertaaling eener *Latynſche* Verhandeling reeds voor eenigen tyd door de Hoogleeraar geſchreeven, en te vinden in de *Opuscula Societatis* TENDIMUS AD IDEM & TANDEM FIT SURCULUS ARBOR. *Traj. ad Rhen.* 1782, thans vertaald door des Schryvers Zoon JO. HERM. KROM, Predikant te *Poortvliet*. — De gedagten, dat men, volgens zommigen, hier een *Hagedis* of *Salamander* verſtaan moet, wordt verworpen, en den *Spinnekop* behouden: die, hoe gering en veragt, egter voor ſchrander en vernuftig in 't werken bekend ſtaat; de werkzaamheid van dit Diertje wordt zeer eigenaartig door het *grypen met de handen* beſchreeven. De zwaarigheid, dat de wysheid van dit Diertje doorſtraale in het Verblyf in de *Paleizen der Koningen*, wordt weggenomen, als wy, door de *Paleizen der Koningen*, hier dat Huis verſtaan, 't welk de Spin-

ne-

nekop zichzelven weeft en toebereid, 't welk dan met het Paleis eens Konings vergeleeken wordt: Taalkunde onderſchraagt deeze opvatting, en de zin is: „ *De Spin* „ *nekop grypt met de handen* —— *en is een Koning in* „ *zyn Paleis:* wy zouden in onze taal zeggen: *Hy woont* „ *in een prachtig Paleis.* Door welk gezegde dan de „ zonderlinge wysheid en behendigheid van dit anders „ geringe en veragtelyke Diertje ten duidelykſten wordt „ aangeweezen; terwyl tevens alles aan het oogmerk „ van den wyzen SALOMO in deezen geheelen volzin, „ ook met betrekking tot de voorige gezegden, vol„ komen beantwoordt!" —— Wy vinden dit eene zeer gepaste Vertaaling, doch veel minder klems, dan de Schryver ſtelt, in eene Opheldering van den Eerw. NIEUWLAND, te vinden in diens *Letter- en Oudheidkundige Verlust.*, D. I. Hoofdſt. XIV. §. 4. bl. 491, in het Voorberigt door den Heer KROM bygebragt, om deezen zynen Uitleg te onderſchraagen.

Buiten weezenlyke verhindering geeft de Hooggel. Schryver ons hoope, dat wy nog meer Verhandelingen van deezen opheldereden aart te wagten hebben.

Brieven aan EMMA *over de Philoſophie van* KANT, *uit het Hoogduitsch van* J. L. EWALD. *Te Utrecht by* W. van Yzerworst, 1793. 100 *bl. in gr.* 8*vo.*

In de Wysbegeerte onzer dagen heeft die des Koningsbergſchen Wysgeers KANT, als 't ware, een *Epoque* gemaakt. Althans hy wykt van alle andere Wysgeeren af, en heeft al de kragt van zynen geest ingeſpannen, om alle de Leerſtelzels zo der Wysgeeren van vroegeren als van laateren tyde om verre te werpen. Een bedryf, 't welk niet kon misſen de hevigſte twisten onder de Wysgeeren, bovenal de *Duitſche*, te verwekken. Aan Vyanden en Tegenſtanders ontbrak het hem niet; dan groot was ook het getal zyner Vrienden en Voorſtanderen, die hem wyd en verre den voorrang boven alle Wysgeeren afſtonden; één deezer, de *Jenaſche* Wysgeer REYNHOLD, noemde hem een Man, die alle Stelzels der verſtandigſte en voortreflykſte Wysgeeren vergruisd heeft, of den *alles zermalmenden* KANT, om zyne eigene woorden te bezigen.

Wie moest niet verſteld ſtaan, als hy las: „ Onmoge-

„ lykheid van een ontologisch, cosmologisch, phyſicotheo-
„ logisch bewys voor het beſtaan Gods!" Dan KANT brak niet alleen, in zyn *Kritik der reinen Vernunft*, af; hy tragtte ook op te bouwen, in twee andere Schriften: *Kritik der practiſchen Vernunft*, en *Grundlegung zur Metaphyſik der zitten*, gaf hy zyn bewys op voor het Beſtaan GODS (*), voor de Onſterflykheid, en eenige Zedelyke Gronden.

De Heer EWALD handelt in het *Twaalftal Brieven*, hier voor ons liggende, over deeze *Philoſophie*. Met welk byzonder oogmerk zal hy zelve ons best beduiden als hy in zyn Voorberigt zich dus laat hooren: „ Dat myn oogmerk „ in het geheel niet was tegen KANT te ſchryven, wien „ ik als Denker en als Man vereer, dat heb ik in deeze „ Brieven meer dan eenmaal gezegd, en de geheele geest „ van dit kleine Geſchrift toont het duidelyk. Maar ik „ zag tot myne verwondering, dat ook Philoſophiſche „ Leeken, ook Dames, de Schriften van KANT lazen; „ dat het begint tot den goeden toon te behooren van „ zyne Philoſophie te ſpreeken; dat men zyne *Grond-* „ *legging*, *enz.* tot een *Catechisme des gens d'eſprit* wil „ maaken, en ik dagt daar over naa wat toch dit „ Boek, of de andere Schriften van KANT —— niet „ voor den beſchouwenden Wysgeer, maar voor het ge- „ zond menſchenverſtand, voor het nog onbedorven „ menſchen hart, zyn, of zy de behoeftigheden des ver- „ ſtands en des harten van een geestvolle fynvoelende „ Dame, of haar verlangen naar rust, naar zekerheid en „ reinheid, kunnen ſtillen. Ik ſtelde my zulk een Indi- „ vidu voor, vergeleek dat geen wat KANT geeft, met „ de behoeftigheden, die ik in myn Ideaal kon veron-
„ der-

(*) Dit Moreel Bewys, door KANT als het éénige opgegeeven, heeft eene Vraag daar over by de *Hollandſche Maatſchappy*, te Haarlem, doen gehooren worden. Op welke men drie Antwoorden vindt in het XXVIII Deel van de *Verhandlingen dier Maatſchappye*, werwaards wy onze Leezers wyzen, die lust mogten hebben in die hooge vlugt van *Metaphyſica*. Ook heeft die eigenſte Maatſchappy eene Vraag opgehangen over KANT's algemeene Grondſtelling omtrent den eerſten en algemeenen grond van Zedelyke Verpligting, welke zommigen duister, anderen onzeker of onvrugtbaar, voorkomt. (Zie ZENO over Ongeloof en Zeden, bl. 10.)

„ derſtellen. —— Zo kwamen deeze Brieven te voor-
„ ſchyn.

„ Ik hoop dat ik KANT niet kwalyk zal verſtaan heb-
„ ben, offchoon menig een Philoſoof, en, niet zonder
„ grond, daar van beſchuldigd wordt. Zonder voorliefde
„ tot eenig Philoſophisch Stelzel, hoe genaamd ook,
„ zonder zeer gewoon te zyn aan eenige Philoſophiſche
„ taal, heb ik de Schriften van KANT, om myn zelfs
„ wil geleezen, en overpeinsd: en menig een Leek, die
„ den Bybel uit behoefte in de hand neemt, verſtaat
„ hem beter, dan menig een Godgeleerde, die zyn
„ Stelzel in het hoofd heeft! —— Doch daar over mo-
„ gen de JABOBIS, de REINHOLDS, de RHEBERGS oordee-
„ len; en over het geheele Geſchrift die kleine kring van
„ Dames, die als Mannen kunnen denken, zonder op te
„ houden als Vrouwen te gevoelen."

Schoon de Wysbegeerte van KANT onder ons, zo veel wy weeten, geen grooten, althans geen algemeenen, opgang gemaakt heeft, en 'er onder de *Nederlandſche* Dames weinig EMMAS zullen gevonden worden, is dit Werkje niet ongeſchikt om 'er ons eenig denkbeeld van te geeven. —— Eenig denkbeeld, ſchryven wy; want, om KANT geheel te verſtaan, zou men, blykens de boven aangeweeze *Verhandelingen by de Hollandſche Maatſchappye* over een zyner Stellingen uitgegeeven, een nieuw Woordenboek zyner Taale, met opheldering zyner vreemde en eigengeſmeede Spreekwyzen, noodig hebben. De Heer EWALD heeft, wel is waar, getragt, dit in eene gemeenzaame en voor allen verſtaanbaare taal uit te drukken. Maar was het hem altoos mogelyk? Kon hy het doen, als hy ſchryft: „Neen, lieve EMMA! ik heb zo veel
„ eerbied voor den innerlyken ſamenhang van het Stel-
„ zel van KANT, dat ik liever bekennen wil: ik verſta
„ hem niet!" —— Als hy in het denken over deeze en geene Stellingen diens nieuwen Wysgeers, „ zich als
„ in een luchtbol bevindt, tuſchen hemel en aarde, en
„ de vrees voor vallen, het verlangen na vasten grond,
„ waar op zyn voet wandelen kan, hem ieder oogenblik
„ leert, dat hy tot gaan en niet tot vliegen gemaakt
„ is." —— Niet ongepast drukt hy zich in zyn laatſten Brief in deezer voege uit, als hy den indruk, welken hy oordeelt dat de beſchouwing van 't geheel des Stelzels van KANT op EMMA moet overlaaten, dus beſchryft:
„ Gy zult dan vinden, dat zyne Philoſophie eene bo-

„ vennatuurkundige wereld is, vol innerlyke ſamenhang; „ maar eene vreemde wereld voor ons; eene Opera, „ die bedriegt, zo lang men daar in is, maar die ons „ een droom voorkomt, zo haast het ſcherm gevallen „ is; een Obelisk, met bewonderenswaardige kunst ge„ bouwd; maar waarin men niet woonen kan, en niet „ woonen zal, die alleen tot een bewys daar ſtaat, wat „ menschlyke kunſten en kragten vermogen!" —— De Schryver erkent, intusſchen, dat ze voor anderen meer zyn kan.

Van het ganſche beloop deezer Brieven, die *zo weinig* bladzyden beſlaan, zullen wy geen afzonderlyk verſlag geeven. Dan het zal zommigen onzer Leezeren niet ongevallig zyn, dat wy eene opgave doen eener tegenoverſtelling van het Zedelyk Beginzel van JESUS en het Zedelyk Beginzel van KANT.

„ Het Zedelyk Beginzel van JESUS is, *heb God lief* „ *boven alles, en uwen Naasten als uzelven* —— het Be„ ginzel van KANT, *handel altyd zo, dat de regel, naar* „ *welken gy handelt, een algemeene wet kon worden.*

„ Het Zedelyk Beginzel van JESUS —— wordt van „ alle menſchen bevat, om dat ieder een, meer of min„ der, weet en gevoelt wat liefde is.

„ Het Zedelyk Beginzel van KANT —— kan van de „ meeste Menſchen in 't geheel niet gevat worden, om „ dat de minſte Menſchen weeten, wat goed zou zyn, „ wanneer het eene algemeene wet wierd.

„ Het Zedelyk Beginzel van JESUS is algemeen, en „ vordert evenwel van ieder Mensch ſlegts zo veel als „ hy kan. Zo waar en zuiver iemand zichzelven of ande„ ren kan liefhebben, dat is voor hem de maatſtaf. Hy „ veronderſtelt by verſchillende Menſchen verſchillende „ vatbaarheid en verſchillende kragten.

„ Het Zedelyk Beginzel van KANT is ook algemeen; „ maar vordert van den eenen zo veel als van den ande„ ren, even als of allen dezelfde vatbaarheid en kragten „ hadden.

„ Het Zedelyk Beginzel van JESUS tast den geheelen „ Mensch

„ Mensch aan, is een doel voor den geheelen Mensch,
„ in die veronderstelling, dat rede en gewaarwording,
„ hoofd en hart, te gelyk moeten worden aangetast, wan-
„ neer men op den Mensch sterk wil werken.

„ Het Beginzel van KANT is een regel voor de Rede,
„ tast eenzydig slegts de rede aan, in die veronderstel-
„ ling, dat zich by den Mensch alles naar de rede schik-
„ ken zal.

„ Het Zedelyk Beginzel van JESUS sluit het *ik* mede
„ in: dewyl de liefde gelukkig maakt; maar arbeidt de
„ Zelfzoeking tegen; dewyl de liefde alleen in het geluk
„ van anderen haar eigen geluk vindt.

„ Het Zedelyk Beginzel van KANT sluit elk te rug-
„ zigt op zichzelven uit, en arbeidt dus ook de Zelfzoe-
„ king tegen.

„ Het Zedelyk Beginzel van JESUS knoopt deezen
„ pligt en zelfsliefde zamen, en maakt deeze verbinding
„ onschadelyk.

„ Het Zedelyk Beginzel van KANT knoopt beide niet
„ zamen.

„ Het Zedelyk Beginzel van JESUS geeft regelen voor
„ onze handelingen aan, maar wenkt tevens op gron-
„ den onzer handelingen, (dat GOD beminnenswaardig
„ is, dat Menschen uit één Huisgezin afstammen) of het
„ was onzin.

„ Het Zedelyk Beginzel van KANT geeft alleen, op
„ zichzelven staande, regelen onzer handelingen aan;
„ en wenkt niet op gronden onzer handelingen.

„ Het Zedelyk Beginzel van JESUS laat voor buiten-
„ gewoone daaden van buitengewoone Menschen genoeg
„ speelruimte open: dewyl het den graad van liefde on-
„ bepaald laat, en deeze ook niet bepaald kan wor-
„ den.

„ Het Zedelyk Beginzel van KANT laat zulk eene speel-
„ ruimte niet open: dewyl een iegelyk dat alleen maar
„ doen moet, wat goed was als allen het deeden.

„ De

„ De Mensch, die het Zedelyk Beginzel van KANT op-
„ volgt, wordt goed om dat hy kragt heeft naar eene
„ Grondſtelling te handelen.
„ De Mensch, die het Zedelyk Beginzel van JESUS
„ opvolgt, wordt goed om dat hy lief heeft."

Aan den aart van het Werkje, 't geen door de inrigting aan EMMA eene bevallige gedaante krygt, is zeker voor een gedeelte toe te ſchryven, de menigte van vreemde bewoordingen en ſpreekwyzen; doch 'er loopen ook veele Woorden en Uitdrukkingen onder, die de geboorte geheel verſchuldigd zyn aan de *Hoogduitſche* Moeder.

Leerredenen by gelegenheid van het Kersfeest, door H. D. PÖRTNER. *Uit het Hoogduitsch. Te Amſterdam by* W. Brave, 1793. *In gr.* 8*vo.* 143 *bl.*

Vier Leerredenen bevat deeze bondel. In de eerſte wordt aangeweezen *de zekerheid der Godlyke toezeggingen, en onze pligt, wanneer de vervulling daarvan ſchynt te vertraagen*, volgens HABAK. II: 3, 4. Het verhaal by LUK. I: 13—17, geeft den Eerw. PÖRTNER aanleiding om te handelen *over den perſoon en de verrichtingen van Joannes, den Voorlooper van Christus.* In de derde Leerrede dienen de woorden van PAULUS, *Gal.* IV: 4, 5, tot eenen grondſlag om te ſpreeken *over den tyd en de oogmerken der Koomst van Christus in de Weereld.* Uit LUK. XI: 27, 28 wordt, eindelyk, in de vierde Leerrede, onderzogt, *hoe, en in hoe verre, de verwantſchap van Christus met het menschlyk geſlacht ons tot eer en tot zaligheid verſtrekke.* De Eerw. PÖRTNER behandelt deeze onderwerpen uitvoerig, ernſtig en gemoedelyk, nadrukkelyk aandringende op de beoefening van het werkdaadige, 't welk daar in ligt opgeſlooten. De manier van uitvoeringe is nagenoeg dezelfde, welke nog heden by de meeste Leeraaren onzer Nederlandſche Kerke in gebruik is; en in denkwyze en begrippen ſtemt hy ook daar mede vry naauwkeurig overeen. PÖRTNER is een Lutheraan van het oude licht.

Het

Het Godsdienſtig Huisgezin, in aangenaame en leerzaame Geſprekken, tot bevordering van Bybelkennis en Godvrugt, door S. VAN EMDRE, *Predikant te Wageningen, Lid van de Zeeuwſche Maatſchappy der Weetenſchappen, Correſpondeerend Lid van 't Haagsch Genootſchap tot Verdediging van den Christelyken Godsdienst, enz. Eerſte Deel. Te Utrecht by* W. van Yzerworst, 1793. *In* 8vo. 252 *bl.*

Volgens zyne betuiging in de Voorrede, hadt de Eerw. VAN EMDRE dit Werkje, oorſpronklyk en in de eerſte plaats, opgeſteld ten dienſte zyner Kinderen. De edele wensch, om een uitgebreider nut te doen, deedt het zyn Eerw. ter Drukperſe geeven. 's Mans oogmerk is, om, volgens een nieuw plan, „ drie voorname za„ ken te gelyk op eene bevatbare wys aan de jeugd te „ leeren, namelyk de heilige geſchiedenis, of de histo„ rien die in den Bybel voorkomen; tevens de voor„ naamſte Leerſtukken van den geopenbaarden Gods„ dienst; en eindelyk de Christelyke Zedekunde, of eene „ aanſporing om gelovig en godvrugtig te leven." In de uitvoering van dit plan is de Schryver niet ongelukkig geſlaagd. De vorm van Zamenſpraaken, in welke hy zyne voorſtellen heeft gegooten, maakt dezelve bevatteIyk, en veraangenaamt het leezen. Van de drie Deeltjes, met welke het geheele Werk zal voltooid zyn, ziet thans het Eerſte Deel het licht. Het bevat acht Geſprekken. Het eerſte Geſprek loopt over de *Schepping der Waereld, in 't byzonder van den mensch in den ſtaat der regtheid*; het tweede verhaalt de *Geſchiedenis der eerſte menſchen met opzicht tot den Zondenval*; in de derde wordt gehandeld van de *Verbastering der menſchen na den Zondenval, tot de geboorte van Noach*; het vierde vervolgt de *Geſchiedenis van Noach en den Zondvloed, tot op Abrams roeping*. In de vier overige Geſprekken worden verhaald het leven van ABRAM, ISAAK, JACOB en JOSEPH. In deeze geſprekken verhaalt de Schryver de voornaamſte gebeurtenisſen en lotgevallen, in het O. Verbond vermeld; doormengende alles met opheldernde aanmerkingen over 't geen duister, of min bevattelyk, is, en uit ieder geſprek zodanige gevolgen afleidende, als tot ſtigtinge en verbeteringe kunnen dienen.

Wy

Wy gelooven, dat deeze leerwyze haare *nuttigheid* heeft, en aanpryzing verdient boven den gewoonen leertrant, die zich voornaamelyk tot het van buiten leeren bepaalt, en door het moeilyke, voor veele jonge lieden daar aan verknogt, dezelven, heel ligt, zo geenen tegenzin tegen Godsdienſtige oefening doet opvatten, althans dezelve met een ongunſtig oog doet beſchouwen. Zie hier iets ter proeve van de wyze, op welke de Vader de zwaarigheden, tegen hem ingebragt, zoekt uit den weg te ruimen. Handelende over de eerſte *Zonde* van ADAM en EVA: „ Het ſchynt my toe, Vader (*doet hy* „ JAN, eenen der Zamenſpreekeren, zeggen) dat EVA, voor „ dat zy begeerte naar die vrucht had, en die daadelyk „ gebruikte, reeds in zonde was gevallen, namelyk zon„ de van hoogmoed, om als God te wezen; en van „ waar die zondige eigenliefde, daar immers ADAM en „ EVA goed en naar Gods beeld geſchapen waren?

VADER.

„ Gy hebt dit ongemeen wel opgemerkt, en zommige „ onzer Godgeleerden en Uitleggers hebben daar niet op „ gedacht, als zy op de eene plaats breed uitweijen over „ ADAM's en EVA's kennis en heiligheid in den ſtaat der „ regtheid, en op een andere plaats ſpreeken, dat deeze „ menſchen door eenen zondigen hoogmoed begeerte had„ den naar deeze vrugt, en daar van aten.

JAN.

„ Hoe moet ik dan dit ſtuk begrypen?

VADER.

„ Dat alle begeerte om aan God gelyk te zyn geen „ zonde is; zy hadden, uit kragt van ſchepping naar „ Gods beeld, gelyk getoond is, gelykheid aan God, en „ konden daarin nog veele vorderingen maken. De Za„ ligmaker beveelt ons immers dat wy God zullen gelyk „ zyn, als Hy zegt: *weest dan gylieden volmaakt, gelyk* „ *uw Vader, die in de hemelen is, volmaakt is.* Wy heb„ ben hier ſlegts in agt te neemen, dat wy zulk eene „ gelykheid met God niet mogen begeeren, waar door „ wy onafhanglyk, almagtig, alwetend, enz. worden, „ want dat zyn eigenſchappen Gods, die in geen ſchep-

„ ſel

„ſel kunnen vallen. En MOZES zegt ons niet, dat de „Slang zulk eene gelykheid bedoelde, noch ook dat „EVA die begeerde. Ook moeten wy in agt neemen, „dat, ſchoon 't geoorlofd is naar eene meerdere gelykheid „aan God te ſtaan, door vordering in kennis en heilig„heid, wy die gelykheid niet moeten tragten deelagtig „te worden, langs eenen weg, die met Gods wet niet „overeenkomt; zo was hier 't geval. Zy vestigden „hun aandacht alleen om [op] die beloofde gelykheid „aan God, kennende goed en kwaad; maar verlooren „op dat oogenblik Gods uitdrukkelyk verbod uit het „oog, die niet wilde, dat zy zulks langs dien weg „zouden verkrygen.

JAN.

„Ik begryp nog niet VADER! hoe zulke menſchen, „gelyk ADAM en EVA, konden in de zonden vallen, die „met een volmaakt verſtand, een gezond oordeel, en „een heiligen wil om God lief te hebben, waren ge„ſchapen?

VADER.

„God had aan onze eerſte Ouderen zulk een *volmaakt* „verſtand gegeven als hem nodig en nuttig was; doch „dat ſluit niet in zich eene volmaaktheid in kundigheden, „deeze zou hy door de beſchouwing en ondervinding „vermeerderen kunnen. Zyn *oordeel* was wel gezond, „maar ongeoefend, hier toe was dienstbaar de redenee„ring, en 't onmiddelyk onderwys van God. Hy bezat „wel een heiligen wil om God lief te hebben, en naar „eene meerdere gelykformigheid met Gods beeld te trag„ten; doch veele zaken waren hem nog onbekend en „duister, en daarby zyn oordeel ongeoefend: hoe lig„telyk kon door middel van zinnelyke voorwerpen (in„dien hy niet geduurig op zyn hoede was) zyn oor„deel overdwarst worden. Was 't anders, dan kon men „niet zeggen, dat ADAM en EVA, ſchoon goed geſcha„pen, nogthans *veranderlyk* waren."

Gebed, en Formulier van het H. Avondmaal, ten gebruike van de Proteſtantſche Kerk te Parys, opgeſteld door den Burger MARRON, *Predikant aldaar* 1794. *Benevens Gebed, opgedraagen aan de Franſche Natie, door den Burger en Vaderlander* CASTELLIER, *Paſtoor van de Parochie de Fourqueux, by St. Germain- en Laye, Departement van de Seine en Oiſe. In het Franſch en Hollandſch. Tweede Druk*, 1794. *In gr.* 8vo. 24 *bl.*

Het Gebed van den Burger-Prediker MARRON *ademt* de gevoelens, welke men eigenaartig moet verwagten van eenen yverigen Voorſtander der tegenwoordige Franſche Conſtitutie. Van hier, dat hy zich tegen derzelver beſtryders, vooral ook tegen de vereenigde Oorlogvoerende Mogendheden, eenige ſterke uitdrukkingen veroorloft; welke, naar ons inzien, aan welke zyde dezelve ook mogen gebezigd worden, in eene *plegtige* aanſpraak tot het alregeerend geduchte Opperweezen, altoos zeer kwalyk voegen. Niets aanſtootelyks van deeze of eenige andere natuure is ons voorgekomen in het Formulier en het Gebed van het H. Avondmaal. —— Nagenoeg van denzelfden geest, als dat van MARRON, *is* het Gebed van den Pastoor CASTELLIER.

ADRIANI VAN SOLINGEN Oratio Inauguralis: de præſtantia Recentiorum in arte Obſtetricia progreſſuum. Publice dicta Medioburgi die XXVI Septembris MDCCXCII. in illuſtris Athenæi Auditorio: quum artem Obſtetriciam publice prælegendi munus ſollemni ritu auſpicaretur. Additæ ſunt Adnotationes aliquot, quibus elementa Recentiorum demonſtrantur. Medioburgi, apud *P. Gillisſen, & Viduam J. P. Gillisſen.* 118 bl. in 8vo. f. m.

By het aanvaarden van het Lectoraat in de Vroedkunde, aan de Illuſtre School te Middelburg, werd deeze Redevoering, over de voortreflyke vorderingen der Hedendaagſchen in de Verloskunde, door den Heer VAN SOLINGEN openlyk uitgeſproken. Een kort overzicht van den ſtaat der Vroedkunde in verſchillende eeuwen gegeven hebbende, ſchetst hy voornaamlyk zodanige verbeteringen af, welke men in de laatst verlopen jaaren gemaakt heeft; doch merkt

merkt tevens met zeer veel reden op, dat, hoe voortreflyk ook de poogingen der beroemdſte Mannen geweest zyn, en hoe veele wichtige ontdekkingen de Konst aan hen te danken gehad hebbe, het echter voor onze tyden eerst bewaard was, om de natuurlyke baaring regt te kennen; en van de wyze, waarop de doortocht van 't kinds hoofd in de verſchillende afmeetingen van 't bekken zich toedraagt, en die den grondſlag der geheele Verloskunde uitmaakt, een juist begrip te vormen. Terwyl noch LEVRET, noch ROEDERER, noch CAMPER, dit uitmuntend en hoogst-bewonderenswaardig ſtuk der dierlyke huishouding wel verſtonden, wordt met regt de eer eener juiste beſchryving, en verſtandige toepaſſing daarvan op alle handgreepen der Konst, aan den uitmuntenden en nog leevenden Parysſchen Verloskundigen BAUDELOCQUE, (die de eerſte beginſels dier Leer aan PETIT en SOLAYRES te danken had,) toegekend; in wiens lof dus de Heer VAN SOLINGEN met reden breedvoerig uitweidt, en uit wiens ontdekkingen hy de onberekenbaare voordeelen in het gelukkig beſtuuren der natuurlyke, zo wel als tegennatuurlyke, verlosſingen op goede gronden afleidt.

Wyders is de voordragt deezer Redenvoering zeer leevendig, en bevat veele trekken van welſpreekendheid, waarin men het bekende dichterlyk genie van den Redenaar ziet doorſtraalen; hier en daar echter is de ſtyl wat gezwollen, en ontaardt ſomtyds in 't windrige. De bygevoegde aantekeningen zyn vry wydloopig, en ſtrekken vooral ter verklaaring van 't ſtelzel des Heeren BAUDELOCQUE, aangaande de richtingen van 't hoofd in den doorgang des bekkens. In de geſchiedkundige aanmerkingen heeft hy grootendeels FREIND, en onder de laateren LE ROI, gevolgd: doch hierin is de grootſte naauwkeurigheid niet in acht genomen. Zo kunnen wy b. v. de groote voortreflykheid van PAULUS van *Ægina*, dien de Heer VAN SOLINGEN, op 't voetſpoor van FREIND, boven alle de overige Grieken verheft, ten aanzien van 't Vroedkundige niet opmaaken: immers, daar zyne voorgangers, MOSCHION en AËTIUS, by tegennatuurlyke geboorten, wanneer de voeten nader by 't *ostium uteri* lagen, als 't hoofd, in dit geval het uithaalen van 't Kind by de voeten aanbevalen, verwerpt PAULUS deeze pryslyke handelwyze, en gelast altoos zodanige deelen opwaards te werken, en 't hoofd te zoeken: het geen zeker de gunſtigſte denkbeelden van zyne bekwaamheden niet geeven kan. Dat A. PARÉ

op den rang der onweetende Arabieren, waarvan hy de uitſchryver zou geweest zyn, geplaatst moete worden, terwyl GUILLEMEAU, deszelfs Leerling, te regter tyd in tegennatuurlyke gevallen de wending van het kind zou aangeprezen hebben, is den lof diens grooten Mans veel te kort gedaan: PARÉ toch had met ronde woorden de wending van het kind in alle verkeerde liggingen uitdruklyk aanbevolen, terwyl GUILLEMEAU dit leerſtuk zyns Meesters ſlechts nader uitgebreid en opgehelderd heeft. Van daar dat men ook aan PARÉ de eer deezer gewichtige verbetering in de Verloskunde vry algemeen heeft toegeſchreven; welke echter met meer regt aan P. FRANCO, die zulks reeds vóór hem had aangeraaden, ſchynt toe te komen. —— Meer andere aanmerkingen van dien aart gaan wy met ſtilzwygen voorby.

La Flore des Inſectophiles précédée d'un Discours ſur l'Utilité des Inſectes & de l'Etude de l'Inſectologie. Par JAQUES BREZ. à Utrecht, chez *B. Wild & J. Altheer*, 324 pag. in gr. 8vo.

Dit Deel, het welk, volgens des Auteurs *belofte*, door meer andere ſtaat gevolgd te worden, behelst, behalven de Vooraſſpraak, eene zeer uitvoerige redeneering over de nuttigheid der Inſecten en de beoefening van hunne Geſchiedenis, waarby gevoegd zyn eenige Noten, voor het grootſte gedeelte Uittrekzels uit de Werken van de in dat vak der ſtudien meest beroemde Schryvérs; dienende om het nuttig gebruik *deezer Dieren* te betoogen, tot voedzel, ter voorkennis *eener* aanſtaande verandering van weder en luchtsgeſteldheid, tot huisſelyk en geneeskundig gebruik, tot verwſtoffen, enz. Ten aanzien evenwel van het Geneeskundig gebruik der *Scorpioenen*, waarvan in de derde Note gezegd word, dat men, volgens het getuigenis van REDI, ter zyner tyd, 's jaarlyks wel 400 ℔ tot het bereiden der zogenaamde *ſcorpioenen-oly* bezigde, moeten wy aanmerken, dat wy gaarne het getuigenis van dien beroemden Florentyaſchen Geneesheer willen gelooven; maar dat, in onze dagen, de Geneeskundigen al te wel overtuigd zyn, dat de zo hoog geprezen geneeskragt dier Oly geenzins aan de Scorpioenen, maar wel aan de Oly, en ook aan deeze alleen, kan en moet toegeſchreven worden; waarom dan

dan ook dit Insect, bykans algemeen, op de lyst der Geneesmiddelen met regt uitgeschrapt is.

Hier op laat de Schryver volgen een Lyst der Planten, Boomen en Heesters, die voor de Insecten zo wel ter bewooning als voedzel dienen; het een en ander met de Naamen, en volgens het Stelzel, van den beroemden LINNÆUS. Wy twyfelen niet, of de Liefhebbers deezer Studie zullen met genoegen van dit Werk gebruik kunnen maaken.

Byvoegsels en Aanmerkingen voor het Agtste Deel der Vaderlandsche Historie van JAN WAGENAAR. *Door Mr.* H. VAN WYN, *Mr.* N. C. LAMBRECHTSEN, *Mr.* ANT. MARTINI, E. M. ENGELBERTS, *en anderen. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1792. *In gr.* 8vo. 108. *bl.* —— *Dezelfde voor het Negende Deel*, 1793, 115 *bl.* —— *Dezelfde voor het Tiende Deel*, 1793, 130 *bl. Behalven een Aanhangsel van* 12 *bl.*

(Tweede Uittrekſel.)

Uit den ryken voorraad van gewigtige Aanmerkingen, welke ons in deeze drie Stukjes voorkomen, zouden wy nog zeer veel onzen Leezeren kunnen aanbieden; doch moeten, om dit Uittrekſel niet al te lang te maaken, hen tot het Werk zelve wyzen. Evenwel kunnen wy den lust niet wederſtaan van eenige byzonderheden aan te tekenen raakende PHILIPS WILLEM, den oudſten Zoon van WILLEM DEN I, by ANNA VAN EGMOND, Graavinne van Buuren, die, nimmer eenig deel aan de beſtuuring van 's Lands zaaken gehad hebbende, veel minder bekend is dan zyne broeders, en, egter, uit hoofde van zyne lotgevallen, perſoonlyke hoedanigheden en gehouden gedrag in de neteligſte omſtandigheden, wel verdient gekend te worden. Deeze ongelukkige Vorst werd, omtrent 14 jaaren oud, door den Hertoge van ALVA, met geweld geligt uit de Hooge Schoole van Leuven, ondanks de vryheden en voorrechten dier Schoole, en na Spanje gevoerd, alwaar hy, 28 jaaren lang, gevangen bleef (*), tot dat hy, in het jaar 1596, geſlaakt,

(*) *Vaderl. Hist.* VI D. *bl.* 259.

ſlaakt, en met den Kardinaal-Aartshertoge, ALBERTUS VAN OOSTENRYK, na de Nederlanden werd gezonden (*). WAGENAAR meldt, ter laatst aangehaalde plaatze, dat *de Graavin van* HOHENLO, *volle Zuster van* PHILIPS WILLEM *en Prins* MAURITS *zelf, in het Land van Kleef, een mondgeſprek met hem hielden.* Doch hierop vinden wy aangetekend in het VIII Stukje, *bl.* 89. „ De Graavin „ van HOHENLO, na, driemaal, door PHILIPS genoodigd „ te zyn, begaf zig, uit Buuren, daar zy Hof hieldt, naar „ hem toe, zonder 'er MAURITS van te ſpreeken; die, „ vreezende dat zy zig, by haaren Broeder, beklaagen „ zoude over 't beſtuur der goederen van Breda, hem „ den Raadsheere HESSELS toezondt, zo om hem te be„ groeten, als om opening van dat beſtuur te gee„ gen (†)." PHILIPS WILLEM bekwam, door den tyd, handligting van zyne Goederen in Bourgondie, zo als WAGENAAR meldt ter aangehaalde plaatze. Doch hier wordt, in deeze Aantekeningen (mede ter laatstgemelde plaatze) bygevoegd. „ Men zegt, dat dit, den onge„ lukkigen Prinſe, wierdt aangeboden, mits hy, uit die „ Goederen, jaarlyks drieduizend Guldens, aan de Erf„ genaamen van zyns Vaders moorder, zoude uitkeeren; „ doch dat hy, verklaarende veeleer alle zyne Goede„ ren te willen misſen, dan ze, op zulk een' ſchande„ lyken voet, te aanvaarden, 'er eenige tyd verliep, al„ vorens men hem 't vry genot derzelven vergunde. De „ algemeene Staaten, den Prinſe, by deszelfs komst te „ Brusſel, doende begroeten, gaven den Bezorgers van „ 't Sterfhuis zyns overleeden' Vaders last, om hem, „ by Wisſel, tienduizend Guldens, uit deszelfs Goede„ ren, over te maaken. Men deedt dit, om hem geen „ reden tot misnoegen te geven, en teffens, zynen aart „ te polſen (†)." In het Negende Stukje deezer Byvoegſelen vinden wy, raakende PHILIPS WILLEM, alleenlyk, op

(*) *Vaderl. Hiſt.* VIII D. *bl.* 429.

(†) „ 'Er was, thans, groote koelheid tuſſchen MAURITS en „ HOHENLO, over 't beſtuur dier Goederen; zo zeer, dat de „ laatſte zig, aan een der Staatsleden van Holland, beklaagde, „ by gelegenheid van zekeren, door hem gegeven' Maaltyd, „ tot welken hy, ook de Algemeene Staaten verzogt hebbende, „ 't genoegen niet hadt ze by zig te zien, ſchoon hy naar „ dezelven, *tot over één uur*, des middags, gewagt hadt. BOR. „ 33 B. *bl.* 246."

(†) „ BOR. IV D. 32 B. *bl.* 151, 153, 167, 173 en 246."

op bl. 110, aangetekend, dat hy, na het ſluiten van het Beſtand, in den jaare 1609, door de Staaten „ met eene „ ſomme van *vyf-en-twintig duizend guldens eens*, be„ ſchonken wierdt." Men weet, dat WAGENAAR (*), uit de *Negotiations de* JEANNIN, verſlag doet van de verdeelinge der nalaatenſchap van WILLEM DEN I, onder deszelfs drie Zoonen. Ingevolge van die verdeelinge, en van het geſlooten Beſtand „ nam PHILIPS WIL„ LEM zyn verblyf te Breda (†):" en dit geeft onzen Schryver aanleiding om in het Tiende Stukje zyner Byvoegſelen, *bl.* 2, enz. nopens deezen ongelukkigen Prins, „ nog 't een en ander, voor zo ver het tot deeze „ Landen betrekking heeft, en, deels niet, of niet ge„ noegzaam, bekend is, aan te teekenen." En dit zullen wy, met eenige verkortinge, overneemen.

„ De vreeze voor ... Spaanſchgezindheid, van welke „ .. de ... Staaten ... PHILIPS WILLEM, by zyne komst „ naar de Nederlanden, verdagt hielden, ... bleek al„ lengskens ongegrond te zyn, en verdween meest al by „ de .. overweeging, dat een Prins, in deeze Gewesten „ geboren, en, tot zyn vyftiende jaar, opgevoed, maar „ toen, met vertrapping van 's Lands voorregten, tegen „ zynen wil .. opgeligt, naar Spanje gevoerd, aldaar, „ tot in het een-en-veertigſte jaar zyns leevens, wel zonder „ kluisters ... doch met verlies, egter, van natuurlyke „ vryheid ... opgehouden, en ... door 't beleid van „ Spanje van eenen, by hem altyd geliefden (‡) Vader, „ een groot deel zyner aanzienlyke goederen, en de hoop „ ter

(*) *Vad. Hist.* IX D. *bl.* 456, enz.

(†) ——— X D. *bl.* 4.

(‡) „ De liefde en agting, die hy voor zynen Vader droeg, „ bleek ... in de wraake, welke men zegt, dat hy van eenen „ Spaanſchen Hopman nam, die, daar te Lande, de wagt by „ hem hadt. Deezen zeer ſmaadelyk van WILLEM I ſpreeken„ de, kon PHILIPS (wel zagt, maar niet laf, van aart) dien „ hoon niet langer dulden, greep hem om den middel, en wierp „ hem ten venſter uit, zo dat hy, in 't nederkomen, den halze „ brak. De Prins liep toen gevaar van den zynen, indien „ niet GABRIEL D'OSORIO, een jong Edelman, daar tegenwoor„ dig, hem gered, en, voor 's Konings Raad, verklaard hadt, „ dat de verregaandſte belediging en terging des Hopmans 't „ regtvaardig gevoel zyner Doorluchtigheid hadt ontſtooken, „ en deeze dus, als de onſchuldige oorzaak van dit onheil, „ moest worden beſchouwd. AUBERY *Memoires, p. m.* 170."

„ ter opvolging in de hoogſte waardigheden hier te Lan-
„ de, geweldaadiglyk, beroofd, en, ſedert, ſlegts met
„ glimpige eertitelen en weinige inkomſten gepaaid, den
„ Nederlanderen ... geen kwaad hart konde toedraagen;
„ te minder, daar men reeds kennis droeg van zynen
„ zagten aart, die hem de harde behandeling des Vyands
„ deedt verduuren ... alwaar hy ... kwanswys, met
„ eene Bende van driehonderd mannen, begunſtigd was;
„ zonder dat my gebleeken is, dat hy ooit met dezelven
„ tegen deezen Staat te velde trok, hoe zeer hy, in 't
„ gevolg van ALBERTUS, 't beleg van Calais en Amiens
„ bygewoond, en, aldaar, met brein en bloed van drie,
„ aan zyne zyde geſneuvelde, Spaanſche Edelluiden,
„ beſpat, groot gevaar van 't leeven geloopen hadt. (*).
„ Men zag hem dan ... al vroeg, met medelyden
„ aan, ſchoon 't Roomsch geloof, 't welk hy beleedt,
„ de Spaanſche party, die hy moest aankleeven, en, mis-
„ ſchien ook, de verſchillendheid van denkwyze, tus-
„ ſchen hem en ... MAURITS, over 't beſtuur der Va-
„ derlyke Erfgoederen (†), 's Lands Regeering ... hui-
„ verig maakte, om hem herwaarts te noodigen, zo
„ lang men in vollen Oorlog met de Aartshertogen was.
„ Toen, egter, in .. 1607, de Vredehandelingen ge-
„ pend wierden, PHILIPS WILLEM ... ſchoon tegen den
„ zin van MAURITS, in zyn Prinsdom Oranje herſteld
„ en gehuldigd was (‡), en alles zig ... tot eene vrien-
„ delyke verdeeling der bovengemelde Erfgoederen, tus-
„ ſchen hem en zyne Broeders en Zusters, begon te
„ ſchikken, verkreegen zyne zaaken, hier te Lande ..
„ een eenigſints gunſtiger aanzien (§). Dit bleek .. toen
„ hem .., om ten dienſte van zyn Slot Oranje te ge-
„ bruiken, niet alleen wierdt toegeſtaan in Holland tien
„ ſtukken Geſchuts ... te doen gieten, maar ook de-
„ zelve ſtukken hem, ſedert, grootendeels, nevens twee-
„ honderd musketten en ſpietſen, ten dienſte als vooren,
„ wier-

(*) „ METER. Nederl. Hist. 18. *B. bl.* 366. AUBERY *Memoir. p. m.* 171.
(†) „ Zie myne Aanmerk. op Vaderl. Hist. VIII D. *bl.* 429. *v.* 11."
(‡) „ BOR, Nederl. Oorl. 36. *B. bl.* 359. AUBERY *l. c. p.* 171. Vaderl. Hist. IX D. *bl.* 16."
(§) „ GROT. *Ann. l.* 17. *p.* 550."

„ wierden geſchonken (*), waar op een ſpoedig verlof
„ volgde, van zig, nog voor 't ſluiten van den Treves,
„ naar Holland te mogen begeeven. Over Buuren ...
„ den 13 van Slagtmaand des Jaars 1608, in den Haage
„ gekomen, wierdt hy, door eene bezending der Alge-
„ meene Staaten, afgehaald (†), en verbleef 'er een' ge-
„ ruimen tyd, binnen welken ... door zyn beſtel en
„ vredelievenden aart, MAURITS met deszelfs Zuster EMI-
„ LIA, gehuuwd aan EMANUEL, Prins van Portugal, ver-
„ zoendt wierdt.

„ Geduurende zyn verblyf hier te Lande, ging men,
„ egter, zyne wegen zeer na, en 't leedt niet lange, of
„ 'er rees eenig wantrouwen ... De Raaden van Staaten
„ droegen, in Sprokkelmaand des Jaars 1609, ter alge-
„ meene Staatsvergadering voor, dat de Prins van Oran-
„ ge, eerstdaags, naar Breda ſtondt te vertrekken, om
„ aldaar gehuld te worden ....; dat het regt, 't welk ..
„ zyne Doorlugtigheid tot deeze Stad was hebbende, door
„ der Staaten wapenen was verkregen, en dat hy „ dier-
„ halven dezelve van deze Landen te leen moest hou-
„ den" .... geevende verder de Raad in bedenken, of
„ men zyner Doorlugtigheid niet diende aan te zeggen,
„ dat de Staat van den Lande het pleegen van eenige
„ nieuwigheid ... binnen Breda, niet zou kunnen lyden?
„ Dan de Staaten oordeelden, op dit een en ander, voor-
„ eerst, nog geen beſluit te moeten neemen (‡); ook
„ weet ik niet, dat dit ſedert geſchiedde .... Ondertus-
„ ſchen wierdt de Raad, omſtreeks Bloeimaand, weder
„ verwittigd, dat PHILIPS WILLEM de Magiſtraat van
„ Steenbergen wilde verzetten, waar op, terſtond, twee
„ Leden uit hun midden afgevaardigd wierden, welken,
„ niet alleen den Prinſe moesten verzoeken die verande-
„ ring uit te ſtellen .... maar zig ook begeeven
„ naar „ *Grave* MAURITS," en deezen vermaanen de aan-
„ ſtelling des Magiſtraats, aldaar „ te *continueren*, ...
„ tot nader orde van haar Mog. E." De uitſlag, egter,
„ deezer bezending, beantwoordde weder niet aan den
„ wensch des Raads .... De Raad ... verzogt toen
„ al-

(*) „ Reſol. der Staat. Gener. 10 Nov. 1607. 30 Jan. 13 Feb.
„ en 2 Nov. 1609."
(†) „ ——— 24, 31 Oct. 13, 22 en 24 Nov. 1608."
(‡) „ ——— 19 Feb. 1609."

„ alleenlyk, dat [de Algemeene Staaten], hier no-
„ pens, geliefden te handelen, zo als zy, ten meeſ-
„ ten dienſte van den Lande, zouden oordeelen te be-
„ hooren (*), maar 't blykt my niet, dat de laatſt-
„ genoemden . . . zig verzetteden tegen . . . Oranje,
„ die 't vertrouwen van veelen... meer en meer gewon-
„ nen hadt, en... zig... in 't begin van Hooimaand
„ des Jaars 1690, naar Breda begaf, om de hulde zy-
„ ner onderzaaten te erlangen. Voor dit vertrek, ver-
„ ſcheen de Prins, in perſoon, ter algemeene Staatsver-
„ gadering, en nam, na behoorlyke dankzegging... af-
„ ſcheid, met aanbod van zynen gewilligen dienst, in
„ al het geene, waarin men hem zou begeeren te ge-
„ bruiken. Toen het hart nader openende, beklaagde
„ hy zig.. over den rampſpoed zyner langduurige gevan-
„ genis, in welke hy 't beste deel zyns leevens hadt
„ moeten verſlyten... verzoekende, eindelyk, dat de
„ Staaten, die alles in aanſchouw neemende, en byzon-
„ derlyk lettende, hoe zyn Vader en Vrienden, hun lee-
„ ven en bloed voor den Lande hadden gelaaten en ge-
„ ſtort, en hoe het meerderdeel der goederen van Nasſau
„ en Buuren, door denzelven zynen Vader, in 's Lands
„ dienst, was verteerd, waar by hy, thans, het meeste
„ naadeel leedt, daaromme, zyn' perſoon, in des Lands
„ *recognitien* (†), even gunſtiglyk als zyne Broeders, ge-
„ liefden te gedenken. Ook boodt hy... de hulde der
„ Stad en Baronnie van Breda den Staaten aan, die,
„ hier op, den ongelukkigen Vorst het deel, 't welk zy
„ in zynen rampſpoed namen, verzekerden, en hunnen
„ dank voor deszelfs aanbod betuigden, doch zig.. op
„ het... klein getal der aanwezende Leden... veront-
„ ſchuldigden, van, op 't ſtuk der verzogte *recognitie*,
„ voor als nog, niet te kunnen beſluiten, 't welk men
„ egter hem toezeide, by de terugkomst der afweezen-
„ den, gunſtiglyk te zullen geſchieden." —— De Schry-
ver meldt, vervolgens, dat „ in de eerstvolgende Oogst-
„ maand,"

(*) „ Reſ. der Staat. Gener. 1 May 1609."

(†) Zie myne Aanmerk. 9de St. bl. 110... *Recognitien*
„ noemde men, toen ten tyde, de giften, door welken men,
„ op voordragt en aandrang der Franſche en Groot-Brittanni-
„ ſche Gezanten, beſlooten hadt, de dienſten van het huis
„ van Nasſau te erkennen."

„ maand," den Prinſe *vyfentwintig duizend guldens eens* werden toegelegd „ niet onder-naam van *Recognitie*, maar „ onder dien van *Vereeringe* over den *welkomst* ende „ *defroyement* (*)."

„ Kort na de affcheidsneeming, vertrok zyne Doorlug- „ tigheid naar Breda, alwaar hy, den 12den van Hooi- „ maand des Jaars 1609, werdt ingehuldigd. Men meldt, „ dat hy, ten zelfden tyde, wegens de Algemeene Staa- „ ten... door den Heere *van Bredenrode*, begroet is „ geworden, waar voor hy hunne Hoogmogenheden ſchrif- „ telyken dank betuigde (†). My is, egter, van deeze „ bezending in de Staatspapieren niets voorgekoomen, „ ſchoon ik de zaak niet ontkenne. Zeker gaat het, dat „ hy, of ten minſte zyne Gemalin... in Slagtmaand van „ dat zelfde jaar, een keer, voor eenige dagen, her- „ waarts deedt, en een bezoek afleide, by LOUISE DE CO- „ LIGNY, Prinſesſe Weduwe van Oranje... 't Verdient „ eenige opmerking, dat men, in de algemeene Staats- „ beſluiten, op den 16 van Slagtmaand, deeze woor- „ den vindt, „ geproponeert, off men de *Prinſesſe van* „ „ *Oraingien*, ende andere alhier gecommen, zal *ver-* „ „ *willecommen*, maer goetgevonden, dat men 't ſelve „ „ zal *diſſimuleeren* (‡)." Dan, wat ook tot deeze „ koelheid reden gegeven moge hebben ... zy duurde „ niet lang, en, reeds den volgenden dag, vaardigden „ Hunne Hoogmogenheden de Heeren *van Oldenbarne-* „ *veld*, *Magnus* en *Nyeveld*, wegens Holland, Zee- „ land en Utrecht, af, om haar te *congratuleeren*, 't „ geen, vervolgens, plaats hadt (§). Zy kwam, na dien „ tyd, te meermaalen in Holland; onder anderen, ten Jaa- „ re 1611, toen zy, met haaren Gemaal, nevens de Prin- „ ſesſe Moeder en regeerende Prinſesſe van Condé, een „ keer door de Steden doende, ook, wegens de Staaten „ van dit Gewest, treflyk onthaald, vergast, en, met, „ omtrend, voor twaalf duizend gulden aan Lynwaat, „ naar de gewoonte van die tyden, beſchonken wierdt (**).

„ PHI-

(*) „ Reſol. der Staat. Gener. 19 Aug. 1609."
(†) „ VAN GOOR, Beſchryv. van Breda, bl. 38."
(‡) „ Reſol. der Staat. Gener. 16 Nov. 1609."
(§) „ ——————— 17 en 18 Nov. 1609."
(**) „ —— van Holl. 25 Oct. 9 en 10 Nov. 1611, bl. 207 „ en 215."

„ PHILIPS WILLEM, zo om 't Roomſche geloof, 't
„ geen hy en zyne Gemalin beleedt, als om de hooge
„ bedieningen, in welken zyne jongere Broeders zig hier
„ bevonden, zig niet wel met der woon in Holland kun-
„ nende nederzetten, hieldt zig, ſedert, meest, met zyn
„ gezin, binnen Breda, ſomtyds ook te Bruſſel, Parys
„ en elders, op. Te Bruſſel byzonderlyk, was hy, na
„ zyn aanzienlyk huwelyk, en bekoominig van een groot
„ deel zyner Goederen, meer dan in vroeger tyden ge-
„ zien, en de Prins van *Condé*, uit Frankryk *gevlugt*,
„ toefde, aldaar, by hem. 't Beſtuur van zyn *Prinsdom*
„ Oranje betrouwde hy, eenigen tyd, aan EMANUEL,
„ Prins van Portugal, zynen Schoonbroeder. Zyn lee-
„ ven dus, buiten den ſlommer van zaaken, doorbren-
„ gende, overleedt hy te Bruſſel, op den 20 van Sprok-
„ kelmaand 1618, het 64 jaar zyns ouderdoms, aan de
„ kankerige gevolgen eener kwetſinge, die hem, zeer
„ met bloedige aembeien gekweld, door zynen Kruid-
„ menger, ongelukkiglyk, was toegebragt (*).

„ Hy was een man van gezond, maar, in het diepst der
„ Staat- en Krygskunde, min geoefend, vernuft; 't geen
„ aan 't verzuim zyner opvoeding, in Spanje, te wy-
„ ten was. Ook ſcheen zyn *treurig verblyf* aldaar
„ ('t welk hy, nu en dan, door het Schaakſpel plagt
„ te leenigen,) de natuurlyke leevendigheid van zynen
„ geest eenigſints verminderd, en zwakker indrukzelen
„ te hebben gelaaten van de gronden en beginſelen der
„ Wetenſchappen, die hem, hier te Lande, in zyne
„ eerſte jeugd, met zeer veel zorge, waren aangeleerd.
„ Met dat al, ontbrak het hem aan geene beſchaafdheid,
„ die, byzonder na zyn ontſlag, door 't bywoonen
„ van 't Hof der Aartshertogen, en zyne reizen door
„ Italien, Frankryk, Duitschland en de Nederlanden,
„ bevorderd was geworden; waarom hy ook ... ſom-
„ wylen, tot het afleggen van Gezantſchappen, niet on-
„ geſchikt, en, door ALBERTUS, gekooren was (†). Van
„ zyne goede geaartheid heb ik reeds gewaagd; ook
„ bleek zyne verdraagzaamheid in den Godsdienst, uit de
„ on-

(*), AUBERY *Memoires*, *p.* 172 & 176. METER. 31. *B. bl.* 619. *vſo.* 6. 3. *vſo.* 654. *vſo.*

(†) METER. *l. c.* 18. *B. bl.* 362. *vſo.* 20. *B. bl.* 140 en
„ 22. *B. bl.* 442. *vſo.*"

„ onverhinderde oefening, zo van den Roomſchen als van „ den Hervormden, welken hy, beiden, in zyn Prins„ dom Oranje, toeliet (*). Kloek en zwaar was hy van „ ligchaam, draagende een' vry grooten en blonden „ baart. Zyne Gemalin overleedt nog geen jaar na „ hem (†)."

De lengte van dit Uittrekſel verbiedt ons hier meer by te voegen, ſchoon wy daartoe anders overvloed van ſtoffe zouden hebben. De ſtukjes zelve zyn onontbeerlyk voor de Liefhebberen van de Geſchiedenisſen des Vaderlands. De ſtyl, in welken zy geſchreven zyn, konde ſomtyds netter, zuiverder en beknopter, zyn; waarover wy, misſchien, by eene volgende gelegenheid, wel iets zullen zeggen. Doch, indien de Schryver, of Schryvers, deezer Byvoegſelen hierin niet met WAGENAAR gelyk ſtaan, zy evenaaren hem in de gewigtiger vereischten van kundigheid, arbeidzaamheid, onpartydige waarheidsliefde en bezadigdheid.

(*) „ METEREN *l. c.* 21. *B. bl.* 430."
(†) „ AUBERY *l. c. p.* 168. KLUIT Foed. T. I. *p.* 128. „ Tab. C.

Historisch Schouwtooneel van 's Waerelds Lotgevallen, of kort aaneengeſchakeld Berigt der voornaamſte Gebeurtenisſen van deezen tyd; verrykt met een Historisch Mengelwerk. Met Plaaten en Kaarten. IIde Deels, 1ſte en 2de Stuk. No. I. 1793. *Te Haarlem, by* A. LOOSJES, Pz. *In gr. 8vo.*

„ Een geheele reeks van kleine noodlottigheden," vermeldt de Uitgeever, „ heeft de uitgave van dit „ Stuk des *Schouwtooneels* dus lang vertraagd, waar „ voor hy het Publiek verſchooning verzoekt, terwyl hy „ meent zulks op beter grond te kunnen doen, daar hy „ vertrouwt, dat dit Tydsgewricht, zo interesſant als „ moeilyk, met alle waarheidsliefde, onzydigheid en „ naauwkeurigheid, is behandeld geworden."

In de daad, het langer tydsverloop tusſchen dit en het laatst voorgaande Stuk, en de vroegere van dit *Schouwtooneel*, deedt zommigen denken, en de begunſtigers van 't zelve vreezen, dat het Werk, om de moeite daar aan vast, bleef ſteeken. Wy kunnen niet ontkennen ons in dit

dit geval bevonden te hebben; doch werden, door de ontvangst van dit Stuk, *July — September*, het gebeurtenisvolle Jaar 1792 betreffende, uit deeze onzekerheid gered.

Gaarne willen wy bekennen, dat de beoordeelende Lectuur van een onnoemelyk aantal Nieuwspapieren en andere Schriften tot het vervaardigen eens Werks van dien aart noodig; dat het ſchiften en ſcheiden van het waare en het valſche; het plaatzenswaardige of het onaangeleegene, 't welk, zonder weezenlyk gemis, kan agterwege blyven, veel tyds, oplettenheids en moeite, kost, en wy ons geenzins verwonderen, dat de Redacteur niet altoos kan ſpoeden zo ras hy begeert, zal zyn Werk die waarde en lof behouden, welke het, met zo veel regts, verkreegen heeft, en by aanhoudenheid verdient; met dit alles zal het ons, en zo veelen als deezen Geſchiedkundigen arbeid hunne goedkeuring ſchenken, hoogst welgevallig weezen, wanneer hy allen ſpoed maake, die met het wel uitvoeren van zyn Plan beſtaanbaar is.

Wy behoeven naauwlyks te vermelden, dat *Frankryk*, in dit Driemaandig Tydvak, een uitſteekende figuur maakt, en de binnenlandſche Staatsgebeurtenisſen, zo wel als die des gevoerden Krygs, geen gering gedeelte deezes dikken deels uitmaaken: dan moeten, daar men ons wel zal verſchoonen van ſtaalen op te geeven, dewyl alles in het verband behoort beſchouwt te worden, hier aanmerken, dat in alles, dit Land, zo vol beroertenisſen, betreffende, en waaromtrent de gevoelens zo wyd uit een loopen, door den Schryver eene onzydigheid wordt in agt genomen, welke in eenen Geſchiedboeker zo pryslyk is als eene moeilyke taak.

Wat ons Land betreft, vinden wy vermeld, 't geen daar beſlooten werd ten aanziene van onzen Gezant te *Parys*, den gryzen LESTEVENON VAN BERKENRODE, en des *Franſchen* Ministers by onzen Staat in *'s Gravenhaage*, de te rugroeping des eerſten en het opſchorten van alle Miniſterieele Gemeenſchap met den laatſten. Als mede het beſluit van hun Hoog Mogenden, omtrent het geen ſchuilplaats verleenen aan eenige Perſoonen, die zich aan de grootſte misdaad tegen hunne Allerchristlykſte Majeſteit, en de Koninglyke Familie, zouden hebben ſchuldig gemaakt.

De groote zaak der *Quoten* of Aandeelen in het draagen der Algemeene Lasten, tuſſchen de onderſcheide deelen van ons Bondgenootſchaplyk Gemeenebest, werd in

Herfst-

Herfstmaand tot ſtand gebragt, en voor den tyd van vyf en twintig jaaren, met verhooging van eenige en vermindering van andere Landſchappen, op den volgenden voet bepaald.

In de gewoone Lasten van het Bondgenootſchap moeten voortaan opgebragt worden, door

Gelderland, naar evenredigheid van	*f*	6- 0-10
Holland		62- 1- 0
Zeeland		3-16- 0
Utrecht		4-10- 0
Friesland		9- 7- 0
Overyſſel		3- 9- 6
Stad en Lande		5- 7- 8
Drenthe		1-19-10
En de kas van de Generaliteit		4- 8- 2
Te ſamen uitmaakende	*f*	100- 0- 0

En in de buitengewoone Lasten, van welk een aart dezelve weezen mogen,

Gelderland	*f*	6- 7- 9
Holland		65-11-10
Zeeland		4- 0- 4
Utrecht		4-15- 2
Friesland		9-17- 8
Overyſſel		3-13- 5
Stad en Lande		5-13-10
Te ſamen uitmaakende	*f*	100- 0- 0

Blyvende de Kas der Generaliteit bevryd van eenig aandeel in deeze buitengewoone Lasten.

Dit wordt, met meerdere byzonderheden, tot dit Staatsbeſluit behoorende, omſtandig opgegeeven. Wy oordeelden het bovenſtaande te moeten plaatzen, om deeze nieuwe Verdeeling, welke, met de voorige vergeleeken, zeer elks aandagt verdient, ook onzen Leezeren in 't oog te doen vallen (*).

Op

(*) Men zie dezelve onder anderen met veele opheldering in de *Verklaaring* der Unie van *Utrecht*, door Mr. PIETER PAULUS, Iſte D. bl. 247.

Op de Bylaage van de Oorſpronglyke Stukken, die van weezenlyk aanbelang en ten aanzienе van *Frankryk* veelvuldig zyn, volgen de *Levensbyzonderheden* van den beroemden WASHINGTON, met eene keurige Afbeelding dien onvergelyklyken Mans. Voorts is dit Tweede Deels 1ſte Stuk voorzien met de Portraiten der *Franſche* Koninglyke Familie in een Groep, met die van CUSTINE, KELLERMAN en BOURNONVILLE, zullende dat van Mad. LAMBALLE, tot dit Stuk behoorende, by de afgifte van het volgende geleverd worden: ook vindt men den Tempel afgebeeld, die ter Gevangenisſe der Vorſtlyke Perſoonen ſtrekte.

Van drie nog overſchietende Maanden des Jaars 1792, *October*, *November* en *December*, maakt de Schryver in het IIde Deels 2de Stuk, door No. 1. onderſcheid, en eenen aanvang; doch alles bepaalt zich tot *Turkyen*, *Rusland*, *Poolen*, *Zweeden*, *Denemarken*, *Portugal*, *Spanje*, *Italie*, met eenige weinige Bylaagen: zo dat men, ter voltooijing van dien Jaarkring, nog veel belangryks te wagten hebbe.

Zeer belangryk ondertusſchen is dit uitgegeeven Stuk, door het bygevoegd *Historisch Mengelwerk*, ſchoon maar één Stuk behelzende, naamlyk de *Beſchryving van Parys*, met een platten grond, naar de jongſte Verdeeling; doch, daar dit ook afzonderlyk te krygen is, zullen wy 'er afzonderlyk van ſpreeken; naa vermeld te hebben, dat het beloofde Portrait van de ſchoone Prinſes DE LAMBALLE hier verſchynt; ook ontmoeten wy de Afbeeldingen van de twee Zusters de Heldinnen FERNING, als mede die van MARAT, een uitſlaande Plaat, het inneemen van *Mons* door DUMOURIER vertoonende, is 'er aan toegevoegd, om ter behoorelyke plaatze in het *Schouwtooneel* te komen.

Beſchryving der Stad Parys, bevattende een beknopt Verſlag van den tegenwoordigen Staat der voornaamſte Geeſtlyke en Waereldlyke Geſtichten, welke binnen derzelver omtrek gevonden worden, als zyn Kerken, Kloosters, Abtdyen, Collegien, Seminarien, Bibliotheeken, Paleizen, Hotels, Theaters, Tuinen, Standbeelden, Bruggen, Straaten en den loop van de Rivier de Seine; alles dienende ter verklaaringe van het Plan deezer Stad, in acht en veertig wyken, door de Nationaale Vergadering. Te Haarlem, by A. Loosjes Pz. 1794. *In gr.* 8vo. 214 *bl. Behalven de Aanwyzing.*

Parys, de alom beroemde Hoofdſtad van het *Franſche* Ryk, heeft onlangs eene zo verbaazende verandering binnen heure muuren ondergaan, dat men te recht zeggen mag, dat de grootheid van het voorig *Parys* geëindigd is, en de Stad, als 't ware, thans den naam van *Nieuw Parys* mag draagen, en op nieuw aanvangt te beſtaan: 't is dan nu, zo ooit, de tyd om dezelve in heure tegenwoordige geſteldheid te beſchryven, en tevens te rug te zien op de tyden van heure eerſte ſtichting, aanwasch, bloei, en eindelyken top van grootheid, van welken zy thans nedergeſtort ſchynt te zyn, om, mogelyk, op nieuw te verryzen. Immers, hierin komt de beſchryving van eene Stad met die van 't leeven eens Menſchen overeen, welke men niet kan zeggen volledig te zyn, ten zy die met den dood beſlooten worde: zeldzaam echter valt het voor, dat de tydperken der geſchiedenis eener Stad zig zodanig laaten verdeelen, dat men het einde derzelve by den dood vergelyken kan: hier ondertuſſchen laat de omſtandigheid van zaaken dit geſchiktlyk toe. Welaan, het *Oude Parys* is 'er geweest, laat ons dus deszelfs leevensperk overzien: ten einde deeze beſchouwing tot eene voeglyke Inleiding ter beſchryvinge van het *Nieuwe* of *Hedendaagſche Parys* ſtrekken moge, waarin wy alleen de gedeeltelyke verwoeste overblyfzelen der oude grootheid zullen aantreffen, even gelyk men in een lyk nog ſpeuren van de voormaalige ſchoonheid van den mensch, en, in een verwoest paleis, nog enkele nablyfzelen van deszelfs eerſte pragt gewaar wordt. *Parys* vangt aan een tweede *Rome* te worden, waar de ſchooné Kunſtenaar nog de verbryzelde brokken der

magt

magt en kunst bewondert, zo 's Volks nieuwe denkwyze niet ook zelfs deeze overblyfzelen aan 't oog der naakomelingſchap onttrekke!"

Op deezen gepasten en toelichtenden trant vangt de Schryver zyn Werk aan, 't geen, gelyk in het voorgaande Artykel gemeld is, een Stuk van het *Historisch Mengelwerk*, in het uitgebreide *Historisch Schouwtooneel*, uitmaakt; doch ook afzonderlyk het licht ziet, en dus zeer gevoegelyk ten Vervolge, of tot een tweede Deeltje, kan dienen van een Werkje, getyteld: *Frankryk volgens de jongſte Staatkundige Verdeeling, door de Nationaale Vergadering in* 1789 *beſlooten, en in* 1790 *in orde gebragt en ingevoerd*, 't welk mede in 't *Historisch Schouwtooneel*, voor 't Jaar 1791, voorkomt, (zie het IVde Stuk deezes Werks voor dat Jaar,) en op zichzelven is uitgegeeven. Ging dit laatstgemelde vergezeld van eene *Kaart van Frankryk, verdeeld in* 83 *Departementen*, het tegenwoordige is opgecierd met een *Platten grond van Parys, naar de jongſte verdeeling in* 48 *Wyken*, welke zeer keurig is uitgevoerd, en, gekleurd zynde, alles, zo onderſcheiden, als in een Heelvels beſtek mogelyk is, in 't oog doet vallen.

De Uitgeever zegt 'er in het Voorberigt van. „ Zy, die het hier bygevoegde Plan met deeze Beſchryving vergelyken, zullen wel de voornaamſte Gebouwen op hetzelve aangeſtipt vinden; doch de kleinheid der voorwerpen, en de weinige plaats, liet niet toe, om die alle op het Plan naauwkeurig genoeg aan te wyzen, even min als het klein beſtek dulde, dat alles, tot het geringſte toe, wat de Stad *Parys* oplevert, beſchreeven wierd. Wy hebben ons dus ſlegts tot de voornaamſte Gebouwen en merkwaardigheden bepaald, en doorgaans de oudheid, ſtichter en uiterlyke gedaante derzelve, opgegeeven, gelyk ook van ſommigen, welke kostbaar- en zeldzaamheden 'er weleer in gevonden werden. Ten dienſte der reizende perſoonen van ſmaak, hebben wy de Bibliotheeken, en ſomtyds ook wat 'er hoogst zeldzaamst in dezelve gevonden wordt, aangeweezen, en de beste Tafereelen in de voornaamſte Kerken opgenoemd, gelyk ook, welke meesterſtukken van den beitel 'er weleer geweest zyn; doch deeze laatſte, gelyk ook een groot aantal fraaije Tafereelen, de Koninglyke Regeering betreffende, zyn thans of vernield of verduisterd, 't welk derzelver beſchry-

ſchryving, zo ons voorkwam, nog te meer noodzaaklyk maakte."

Van het een en ander, in dit korte Voorberigt gezegd, zouden wy ſtaalen in overvloed kunnen bybrengen, indien ons bepaald beſtek zulks gedoogde: wy bepaalen ons tot één voorbeeld. „ Meest van alle," zegt de Schryver, van *le Pont Neuf*, of de *Nieuwe Brug*, ſpreekende, „ werd deeze Brug weleer vercierd, door het waereldberoemd *Standbeeld* van HENDRIK IV, *te Paard* (*Statue Equeſtre d'Henri* IV) 't welk vlak tegen over de *Place Dauphine* ſtondt: juist niet op het midden van den Brug; want dat kon niet geſchikt worden, om dat de Brug een ſchuinſche rigting heeft. Dit Colosſaal Beeld ſtondt weleer op een plein of platte vlakte, welke buiten den Brug naar de *Seine* uitgebouwd is, en eigenlyk de punt van het Eiland *Notre Dame* uitmaakte, op een allergunſtigſten ſtand, wyl het de geheele *Seine* langs, als ook van beide de Bruggen, die, ten einde der twee armen van dezelve, in de Stad liggen, te weeten *le Pont aux Changes* en *le Pont St. Michel*, als ook van de geheele *Place Dauphine*, en dus in een zeer grooten omtrek gezien kon worden, en dagelyks door millioenen van menſchen gezien werd: wyl juist dit oord het allerdrukſte van geheel *Parys* is.

„ Dit Gedenkſtuk is begonnen geſticht te worden den 23 Aug. in den Jaare 1614, op last van Koning LODEWYK XIII, de Opvolger van HENDRIK IV; doch werd niet voleindigd voor den Jaare 1635. De laatstgenoemde Koning was in 't harnas, te Paard zittende, de helft meer dan leevensgrootte, van gegooten koper, afgebeeld, en ſtondt op een wit marmeren voetſtuk, of *pitdeſtal*; aan de vier hoeken deszelfs zaten koperen beelden, verbeeldende gebondene ſlaaven, welke verſcheiden Krygstuigen onder den voet traden, vervaardigd door FRANCEVILLE van *Kameryk*, en op de vier zyden waren koperen plaaten, waarop verſcheide opſchriften tot eer des Konings gegraveerd waren. Het beeld was getekend en ook gegooten door zekeren Kunſtenaar, genoemd DU PRÉ. Het Paard was niet van denzelfden Kunſtenaar, en ook niet in deszelfs aanleg voor dit beeld van deezen Koning geſchikt. Het was te *Florence* gemaakt door JEAN DE BOULOGNE, een Leerling van MICHAËL ANGELO, op last van den Groot-Hertog van *Toscanen*, FERDINAND, welke eerst van voorneemen was 'er zyn eigen

beeldtenis op te doen plaatzen; want te dier tyd wist men nog het geheim niet om een Standbeeld te paard in eens te kunnen gieten. Men wil zelfs dat dit paard geheellyk volgens het modél van TOCCA, een Leerling van BOULOGNE, en niet eens door hem zelven, zou gegooten zyn. Deeze Hertog en zyn Kunſtenaar overleden zynde, zondt COSMUS II dit paard ten geſchenke aan MARIA DE MEDICIS, de Weduwe van Koning HENDRIK IV, en Regentesſe des Ryks; doch het Schip, waarin het zelve gelaaden, en dat te *Livorno* onder zeil gegaan was, ſtrandde op de kust van *Normandyen*, en zonk naby *Havre de Grace*, en dit zwaare paard bleef aldaar wel een jaar lang op den bodem der Zee gezonken; tot het eindelyk, naa met zwaare kosten en moeite weder opgewonden te zyn, in 1613, na *Parys* gevoerd, en op deeze plaats geſteld werd, waar het in de jongſte onlusten, naa egter nog lang by uitzondering 's volks eerbied, als 't ware voor een toegift, genooten te hebben, eindelyk toch den 14 Aug. 1792 verbryzeld werdt. —— Dit geheele ſtuk werks was met een ſierlyk yzeren hekwerk omringd, ten einde het beſchadigen en tegenwerpen van ſlyk, enz. tegen 't zelve te beletten. De ruimte, of het plein, 't welk op den Brug tuſſchen dit Standbeeld en de *Place Dauphine* gevonden wordt, heeft, tot heden, den naam van *Place d'Henri* IV gedraagen. —— Men vulde den buik van het paard met gruis van ſteenkoolen, en verborg daar in een pergament, waar op de geheele historie van het oprigten van dit Standbeeld, met zeer groote letteren, in de *Franſche* taale geſchreeven was, ten einde de laatſte Nazaat, wanneer mogelyk dit Beeld eens, door het woeden der tyden, onkenbaar mogt geworden zyn, nog zou kunnen zien, tot wiens eer en door wien het geſteld ware; doch de ſamenloop der omſtandigheden heeft dit pergament onnut gemaakt."

By de vernieling van dit Beeld, betreuren wy zo veele andere Kunst- en Gedenkſtukken, aan welke deeze Stadsbeſchryving ons herrinnert. Eene Beſchryving, die, verre van dor en droog te zyn, door veele zeer te paſſe komende verhaalen van ouden en laateren, en ook van den tegenwoordigen, tyd, zeer verleevendigd wordt: terwyl de Opſteller niet in gebreke blyft om het ſterk *contraſteerende* op veele plaatzen op te merken; dan, wy moeten de Liefhebbers, om voldoening, verzenden tot de Beſchryving zelve: waaromtrent de Opſteller, in 't ſlot,

ver-

verklaart: „ Hier mede hebben wy onze om- en doorwandeling dier zo uitgebreide Stad ten einde gebragt; overal waar wy eenige voornaame Gebouwen of Kerken aantroffen, dezelve, zo al niet beſchreeven, dat ons beſtek niet duldde, ten minſten aangeſtipt. Zeer mogelyk is het ondertusſchen, dat ons nog wel een enkel Kerkjen, Hotel of Theater, die hier in zo groote menigte zyn, ontſnapt is; inzonderheid, wanneer die niet, of zeer twyfelagtig, op de groote Kaart, (naar welke deeze verkleinde door VAN BAARSEL gemaakt is,) aangeweezen waren. Dit ondertusſchen is zeker, dat de Leezer, deeze Beſchryving by de Kaart bezigende, een genoegzaam volledig denkbeeld van het aanmerkelykſte, wat in *Parys* gevonden wordt, vormen kan."

Zeer zal hem tot dat einde te ſtade komen eene vry uitvoerige *Aanwyzing om de voornaamſte Gebouwen, zo wel op het Plan, als de Beſchryving zelve, in het Werk te vinden*, agter het Werk geplaatst.

Reis langs den Rhyn van Maintz tot Duſſeldorp, behelzende eene zo naauwkeurige als belangryke Beſchryving der Steden, Dorpen en Vlekken, aan den oever des Rhyns gelegen. Benevens een zeer omſtandig bericht van den Wynbouw, als ook van den geheelen Houthandel, toeſtel en beſtuuring der Houtvlotten. Met Plaaten en Kaarten. Eerſte Deel. Maintz — Andernach. Te Haarlem, by F. Bohn, 1793. *In gr.* 8*vo.* 181 *bl.*

Wie deeze Reis gedaan heeft, en wanneer dezelve gedaan is, blykt niet ten vollen. Alleen kunnen wy, uit eene Aantekening (bl. 163), opmaaken, dat hy, ten eenigen tyde, te *Nieuwied*, in het Huis der Boekdrukkers-Societeit, woonde; en vinden wy, wat den Tyd betreft, ſpooren naa den Jaare 1789. Eene toevallige ontmoeting (bl. 115) te *Coblentz* leert ons, dat de onbekende Reiziger deezen Tocht langs den *Rhyn* deedt en beſchreef met oogmerk om het Reisverhaal te doen drukken. — Oorſpronglyk is dezelve in 't *Hoogduitſch* opgeſteld; en ons ſtaat voor 'er eene *Franſche* Vertaaling van gezien te hebben.

Die Uitgeever deezer *Nederduitſche* Overzetting merkt, in zyn Voorbericht, te recht op. „ Alhoewel 'er be„ reids veele beſchryvingen van den zo alouden als ver-

„ rukkenden Rhynſtroom, en der Steden aan deszelfs „ oevers gelegen, voorhanden zyn, zal het echter den „ *Nederlander* niet verdrieten, dit getal met nog één „ vermeerderd te zien: daar, in de *eerſte plaats*, de „ genwoordige Staatsomſtandigheden den *Rhyn* een nieuw „ belang, in de geſchiedenisſen der Waereld, byzetten, „ en de verderflyke verwoesting, welke den woedenden „ Kryg op de hielen volgt, het herdenken aan den voo„ rigen bloeiſtaat van zommige Rhynſteden niet ontydig „ maakt." Dit inzonderheid ten aanziene van het gryze *Maintz*, ten tyde des ſchryvens van dit Voorberigt, door het Oorlogsgeweld beſtormd, meer byzonder opgemerkt hebbende, vervolgt hy: „ Maar ook, ten „ *tweeden*, alle Reizigers beſchouwen en beſchryven de „ plaatzen, die zy doortrekken, niet op dezelfde wyze; „ deeze zien dezelve uit een Staatkundig, geene uit een „ Zedekundig, anderen wederom uit een Kunst- of Han„ delkundig, oogpunt. —— Onze Reiziger heeft genoeg„ zaam dit alles byeen getrokken, en zyn ſchilderagtig „ beſchreeven Reistocht, welke hy voor de *vierdemaal* „ gedaan heeft; (dit zal de Steller des Voorberigts ont„ leend hebben uit des Schryvers Voorreden, voor de „ *Hoogduitſche* uitgave, welke onvertaald gelaaten is, als „ niets zonderlings omtrent het Werk zelve bevattende,) „ met Oudheid- Geſchied- Zede- en Koophandelkundige, „ nuttige en aangenaame, aanmerkingen doorweeven; zo „ dat zyn arbeid, behalven het nut, dat de *Nederland„ ſche* Koopman uit de zo uitvoerige en nergens elders „ zo voorkomende, beſchouwing van den Wynbouw en „ van den voor *Nederland* zo gewigtigen Houthandel, „ trekken kan; ook om deszelfs, na de natuur en op de „ plaats zelve geſchilderde tafereelen van den heerlyken „ Rhynſtroom, den *Nederlander* in 't algemeen, wiens „ Land dergelyke ſchoonheden der grootſche Natuur niet „ oplevert, ten hoogſten verrukken moet; daar ook zelfs „ de Geleerde zich niet zal beklaagen, zynen tyd aan „ de doorbladering van dit Werk beſteed te hebben."

Men moet, op het doorleezen deezer Reize, bekennen, dat de ſchilderagtige *Rhynſtroom* een Schilder met de pen aangetroffen hebbe. Weleens vervalt hy, door deezen ſchryftrant, tot het gebrek, 't geen hy zelve gevoelde, en met deeze woorden uitdrukt: „ Het is in „ de daad moeilyk, zo iets ſchilderagtigs te ſchetzen, „ zonder in het gezwollene van den Poëtiſchen ſchryf„ trant

„ trant te vervallen, welke altyd het eenvoudig ſchoone „ der Natuur nadeelig is. (bl. 55)." Hiervan is niet vry te kennen de volgende beſchryving: „ De hitte „ van den onbeſchryflyk ſchoonen dag was reeds ge„ brooken, en de in 't westen gedaalde Zonne wierp „ nog heur blikkerend rood door de verdeelde wolken, „ over de boschryke kruinen der bergen, welkers top„ pen van dien goudgloed blonken. De avondklok hadt „ reeds, uit den hoogverheven Kerktoren, zyn geluid „ over de ſtille velden doen nederrollen, en in de wyde „ velden en heuvelen den vermoeiden akkerman en wyn„ bouwer in de armen der ruste en zyner wagtende „ gade terug geroepen; de bleeke Maan tradt reeds ag„ ter het donker woud ten voorſchyn, en liet heur wit„ ten zagten wederſchyn op den kronkelenden ſtroom „ ſchitteren, eer ik, getroffen door die tooneelen, de her„ berg bereikte." Dan men bedenke dat dit het einde was van eenen Dag, van welken de Schryver zegt: „ Deeze zo gelukkig als welbeſteedde dag behoort in „ de daad tot den voornaamſten en aangenaamſten myns „ leevens. Dronken van aandoening over de ryke Natuur„ tooneelen, ging myn avond in ſtille overdenking om."

Terwyl wy als verlegen ſtaan, om eene keus te doen van de waarlyk ſchoon getroffene Schilderyen, valt ons oog op zyne Landſchaps-ſchildery, als hy op den *Rhyn* tot de hoogte van de *Trierſche* Tol- en Overamptſtad *Boppard* genaderd is. Men zie —— „ De heldere ſtille „ Rivier vormt hier een zeer regelmaatige kom. Men „ ziet zig in een langwerpig ovaal, door het ryk ge„ ſtoffeerde Landſchap, als ingeſlooten; aan de eene zyde „ gebergte, drie hoog opgeſtuwd, waar het oog tuſſchen „ ſtruiken eene hermitage gewaar wordt, en onder de„ zelve de Stad met heure zwaare muuren, kloosters en „ kerktorens; aan de andere zyde wynbergen met afper„ kingen en wegen doorſlingerd, en aan den voet met „ wachthuisjes, hutjes, vischnetten en overvaarende „ menſchen, geſtoffeerd; in 't verſchiet *Kamp*, voor zig „ de vreedzaame Dorpen *Niedersburg* en *Filſen*, tuſſchen „ akkers en vrugtboomen gelegerd, en boven, in een „ dikbewaſſen donker woud, van den lachenden *Jacobs„ berg*, een ſchoone ruime hof- en lustplaats der gewee„ zene *Jeſuiten* van *Coblentz*, welk de op- en afgaande „ ſchepen, zonder bemerkt te worden, beſpiedt. Dit alles „ vormt en verſterkt het romaneske deezer ſtreek, dat

„ zig ſomwylen met het verhevene vermengt. — *Doch*
„ is het mogelyk, al het ſchoone, alle de verſcheide af-
„ wisſelingen, de verbaazende vertooningen voor 't ge-
„ zicht, op te merken en te beſchryven!"

Dit wekt by den Reiziger eene ſpraakwending aan den jongen Landſchaps-ſchilder, welke wy zullen overneemen, om veel ſchilderagtigs, elders uitvoeriger getekend, by een te vinden. „ Hier, jonge Landſchaps-ſchilder! hier opent „ zig voor u de rykſte School. — Het tafereel der „ waarheid ligt u ſteeds voor oogen, en biedt u meer dan „ alle de ſchatten der rykſte galleryen en kabinetten der „ waereld. Mogten toch onze jonge Kunſtenaars, gelyk „ SWANEVELD en SACHTLEVEN, SCHULTZ en MANNS-„ KIRSCH deeden, de oevers van den *Rhyn* bezoeken; „ hoe veele duizende onnoembaare voorwerpen zouden „ zig niet vanzelve aan hun voorſtellen, welk zelfs het „ vindingrykſte vernuft niet in ſtaat is uit eigen dich-„ terlyke krachten voort te brengen. — Het oorſprong-„ lyke overtreft alle kunſt van navolging. — Welk een „ tekenſchool tuſſchen deeze ſtille en egter bewaſen ber-„ gen en hangende klippen, aan welkers voeten de edel-„ ſte Rivier van *Duitſchland* zig in de onderſcheidenſte „ kronkelingen ſlingert! Welk eene menigte belangryke „ en verhevene voorwerpen, door de Natuur reeds in „ regelmaatige orde ontworpen, en in verraſende har-„ monieerende groepen ſamengeſteld! — Hier zagtlyk „ afhellende ſchaduwryke heuvelen, die, door de lieflyke „ zonne verguld, blinken — daar geſcheurde rotzen, „ van welke beeken of wilde regenplaſen nederbruis-„ ſchen, en in welker holen en uitſtekken, treurige over-„ blyfzelen van vervallen Sloten, de wooningen van *lang* „ verdweenen Helden, met mosch, braambezien en vaal-„ groene ſtruiken, bekleed, het bevallig ontroerende in „ het landſchap verwekken: oude gryze wouden, die zig „ met ontzag wekkende deftigheid tot boven de wolken „ opſtapelen, en den prachtigen gezigtskring plegtig be-„ ſluiten. — Bontgekleurde dorpen en kloosters, kapel-„ len en torens, molens en afzonderlyke hoven met „ boomen omſlooten — bezeilde ſchepen en belaaden „ zaken, vaten, en ten deele overeind ſtaande baalen, die „ den ledigen aanſchouweren tot ſteun en ruste dienen, „ en met welke zig het gevoel van het arbeidend ſcheeps-„ volk verbindt. Dit alles op een kleinen afſtand met de „ overal groenende en lachende Natuur gelukkig veree-

„ nigd

„ nigd te zien —— welk een voedzel verſchaft dit voor
„ den geest! welk een uitmuntend voorbeeld voor den
„ jongen, zich zelf oefenenden, Landſchapsſchilder!"

Naa dit alles zou men zich zeer vergisſen, indien men deeze Reis, als geheel uit Tafereelen van *Rhyngezigten*, aanmerkte. Niet weinig, tot de Oudheidkunde behoorende, treft men in de Stad- en Plaatsbeſchryvingen aan, en wordt het duistere der Oudheid door veelvuldige Aantekeningen aan den voet des blads toegelicht. —— Terwyl de tegenwoordige toeſtand der Steden zyn deel krygt. In het mededeelen der berigten blykt des Schryvers recht inzigt van het belang des Handels, van de voortzetting der Weetenſchappen en den Menschdomme nutte kundigheden, niet alleen in de verhevene takken van Taalgeleerdheid en Wysbegeerte, maar ook van Burgerlyk Onderwys. Was het niet te uitvoerig voor ons beſtek, wy zouden overneemen 't geen hy van de Inrigtingen te *Coblentz* vermeldt; en byzonder die het Kweekſchool van Schoolmeesteren betreffen. Een ſtuk van zo veel aanbelangs, en waar op thans de aandagt van veele Leden der Nederlandſche Maatſchappy: *Tot Nut van 't Algemeen*, gevestigd is, en die hier wel eenige aanleiding tot het ontwerpen of verbeteren van hun Plan kunnen vinden. Door de ſchikkingen te *Coblentz* door den Keurvorst gemaakt, door de medewerking der Geestlyken, door de voordeelen en voorregten aan de Schoolmeesters geſchonken, die in de Reis zelve moeten geleezen worden, heeft men een daadlyk beſtaan gegeeven aan eene verbetering in het Schoolweezen, welke den gevoeligen Schryver doet uitroepen: —— „ Gelukkige tyd voor elken Vriend
„ van 't Menschdom! —— waarin men —— dank zy
„ der goede Voorzienigheid! —— alle takken van nuttige en aangenaame Kundigheden, niet alleen voor den
„ ſtand der Geleerden, maar voor elken beminnaar van
„ het goede en ſchoone in 't gemeen bearbeidt, en den
„ mensch, door de vereischte beſchaaving van geest en
„ lichaamskragten, ſteeds meer tracht voor te bereiden
„ tot dien graad van volkomenheid, welke hy ongehinderd
„ in toekomende tyden, onder de beſcherming en het geleide
„ van belanglooze en menschlievende aanvoerders, kan en
„ zal bereiken; in welke de waarheid, door de verhevenſte Throonen van *Duitschland*, geëerbiedigd en gehoord
„ wordt, in welke de Regenten, de Wysgeeren, in het

„ Kabinet, op den Rechterſtoel, en in de Studeerkamer, „ eendragtig werken, om bygeloof, zelfbelang, volksver„ drukking, kabaalen, veragting van den geringeren ſtand, „ onweetendheid en onbeſchaafdheid onder den gemee„ nen hoop, allengs uit te roeijen, en de Regten der „ Menschheid tot het meetſnoer hunner Wetten en Voor„ ſtellen te maaken."

De beſchryving van het Nieuw Paleis des Keurvorsts is ſchoon, en toont de Reiziger hier, gelyk elders, een bevoegd Kunstregter te weezen in 't geen tot *een goeden* ſmaak, en wel byzonder tot de Schilderkunst, *behoort*.

Met *Nieuwied* is de Reiziger zeer ingenomen, en geeft een gansch voordeelig berigt van 't geen de tegenwoordige Vorst FREDERIC ALEXANDER doet om zynen kleinen ſtaat welſtand te bezorgen; door Vlytbetoon en Handel aan te moedigen, Buitenlanders te lokken. „ Alom „ heerscht," ſchryft hy, „ in dit kleine Graafſchap, dat „ eerst onlangs tot een Prinsdom verheven is, leeven en „ werkzaamheid onder de Ingezetenen, die uit omtrent „ 1500 Huisgezinnen beſtaan; overal een ſtreeven naar „ meerdere beſchaaving en hoogere volkomenheid. Ver„ draagzaamheid en Vryheid in den Godsdienst, in den„ ken en handelen. — De Belyderen van allerlei Gods„ dienstgezindheden, *Gereformeerden*. *Lutheraanen*, *Hern„ hutters*, *Mennoniten*, *Quakers*, *Roomſchen*, *Jooden*, „ enz. woonen hier vreedzaam by elkander, en bieden „ de een den ander broederlyk de hand." — Zeer gunſtig is zyne Beſchryving van de *Hernhutters*, of zogenaamde *Moraviſche* Broeders.

Eene Kaart van den Rhynſtroom, van *Maintz* tot *Andernach*, of zo verre dit Deel loopt, helpt den Leezer om hem die Rivier langs te leiden, en is 'er, tot verfraaijing, een Gezigt op de Stad *Maintz* bygevoegd.

Uit de bygebragte Staalen zullen onze Leezers hebben kunnen zien, dat de Vertaaling deezes Werks in gelukkige handen gevallen is. Wy verwagten eerstdaags een twéede en laatſte Deel.

Schet-

Schetzen voor het Menſchelyk Hart, door J. E. DE WITTE, Junior. *Tweede Deel. Te Amſterdam by de Wed.* J. Döll, 1793. *In gr.* 8vo.

Hoewel niet allen van evenveel gewigts, laaten zich, egter, deeze *Schetzen*, in een uur van uitſpanninge, met genoegen leezen. In 't byzonder durven wy dezelve aan de Jeugd, zo van de eene als van de andere Sexe, wanneer de leeslust by haar begint uit te botten, gerustlyk aanpryzen. De ſtukjes zyn, meestal, kort, en loopen af wanneer de nog niet gevestigde aandagt begint te verflaauwen. Daarenboven zyn de gevoelens edel, menschlievend; de bevordering der deugd is een doorloopende Karaktertrek deezer Schetzen. Voor 't grootſte gedeelte bevatten zy korte Geſchiedenisſen, Voorvallen, Ontmoetingen, gelukkige of rampſpoedige Uitkomſten, terwyl men, tusſchen beiden, eenige korte Dichtſtukjes aantreft; omtrent welke wy moeten getuigen, dat dezelve niet onduidelyk uitwyzen, dat de Heer DE WITTE, zints hy zyn werk heeft gemaakt van de beoefening der Dichtkunde, in de edele kunst aanmerkelyke vorderingen heeft gemaakt, in vergelyking van zyne vroegere Dichtproeven. Daar de meeste Schetzen te lang zyn om te kunnen geplaatst worden, deelen wy het volgende Dichtſtukje mede; het heeft tot Opſchrift:

UW HART ZY UW RECHTER!

„ *Natuurgenoot! myn Ziel, door uw belang gedreeven,*
„ *Vondt altoos in uw heil haar eigen heil bereid:*
„ *'k Ben dikwerf zwaar beproefd, in myn verbitterd leeven;*
„ *Doch ſteeds bleef menſchenmin myne enkle zaligheid!*

„ *Eene ondervinding, uit den rampſpoed voortgeſprooten,*
„ *Bewees my dat op aard ons waar geluk niet woont;*
„ *De braafſte ſterfling wordt uit zynen rang verſtooten,*
„ *Terwyl het wuft geval de onwaardſte zotten kroont!*

„ *Doch 't Hart, myn Stofgenoot! ons hart moet ons waardeeren:*
„ *Als alles ons verlaat, blyft ons 't gewisſe by;*
„ *Gewis, ons eigen hart moet ons het eerst vereeren,*
„ *Dan ſtappen wy, vol moed, een berg vol ramps op zy!*

„ *Het kleene leevenswebbe is ſpoedig afgeſponnen;*
„ *De ſcepter en de ploeg zyn een, in 't oog van God;*
„ *Doch, ſpreekt het hart ons vry — heeft men het kwaad verwonnen,*
„ *Dan is elk mensch een Vorst, hoe ook vervolgd door 't lot!*

„ *'t Zegt weinig of deeze aarde ons toelacht met haar zegen;*
„ *Dan of een ſtormorkaan ons kromt in diepe ellend;*
„ *Geloof me, ons hart alléén moet onze daaden weegen,*
„ *En, als 't die edel vindt, is alles wel in 't end!*

Mengelingen, door PETRONELLA MOENS *en* BERNARDUS BOSCH. *Iſte Deels iſte Stukje. Te Amſteldam by* J. L. van Leur Mahuët, 1793. *In gr.* 8vo. 186 *bl.*

Na eene Opdragt in Verſen *aan den Burgervader* HENRIK HOOFT DANIELSZ., deelen Mejufvr. MOENS en de Eerw. BOSCH, in dit Boekje een aantal ſtukken mede, wegens hunnen verſchillenden inhoud te recht met den naam van *Mengelingen* beſtempeld. Zy draagen de volgende Opſchriften. *Aan den Vrede. De Godsdienst van den Mensch. Het Patriotismus. Vaderlandsliefde. De verlichte agttiende Eeuw. Overdenking in eenzaamheid, terwyl het geſchut der Franſchen en Oostenrykers een donderenden Weêrgalm wyd en zyd verſpreidde, den 29ſten van Slagtmaand* 1792. *Vryheid en Gelykheid. Vrye Zanglust, in een ſchoonen Nacht. Aan den Nachtegaal.* KAREL DE *IXde, Koning van Frankryk: aan de Voorſtanders der Dwinglandy. Over den Slaavenhandel.* NB. Geenzins ten voordeele van denzelven. *Byvoegſel uit* R. J. FROSSARD, *De waare Vriend der Vryheid. Het kenmerk der Goddelyke afkomst in de menſchelyke natuur*; en CHARLOTTE *aan* SELINDE, *over den dood van haar Vriend.* De meeste deezer Onderwerpen zyn zeer wel behandeld, en treffen den gevoeligen Leezer. Een voorbeeld daar van geeve het volgend Stukje, van de *overdenking in Eenzaamheid*, by het hooren van het geſchut.

„ Moordend geluid! dat door de ſtilte akelig heenen rolt, waarom verdryft gy nog de kalmte, die my begon te overſchaduwen? Het losbrandend geſchut brult nog om de overwinning; elke ſchok verkondigt den dood — myn hart beeft. ó God! welligt eindigt het leven van een' nuttigen medeburger der waereld op dit tydſtip —— welligt dringt een kogel in zyn hart, en verſmoort, terwyl het losbarſtend geluid nog dommelt, een leven, dat niets dan zegen en geluk om zich heen verſpreidde. —— Mooglyk valt op dit oogenblik de braafſte Vader van een bekoorlyk bloeijend gezin; vruchtloos zal de verlangende Echtvriendin naar hem uitzien —— vruchtloos zal zy haar' Zuigeling het vaderlyk welkom leeren ſtamelen —— vruchtloos zullen de huppelende kinders de vleijende armpjes naar hem uitſtrekken — nooit, nooit zullen zy hem wederzien! —— Neen ongelukkigen! uw liefling — uw beſchermer, ligt onder de vertrapte dooden —— ongekend en geplunderd zal hy op het Slagveld door den overwinnaar begraven worden. ——

El-

Elke ſchoot voert eene koude rilling door myn bloed, en myne verbeelding verliest zich in doodelyke tekeningen. Achtbaare Grysaards liggen met den dood te worſtelen naast bloeiende jongelingen, wier vermorzeld brein wyd en zyd heenſpat. —— *Hier* valt een edele Menſchenvriend met het gebed der tederſte broederliefde op de verbleekende lippen —— en de ſnoodſte booswicht, gevoelloos en wraakzieh in den Kryg gewikkeld, blaast op de borst des grootmoedigen al vloekend den jongſten adem uit. *Daar* gilt de wanhoop; *ginds* ſmeekt de Vriendſchap, en geheel de natuur ſtaart met weemoedigen angst op den uitſlag des ſtryds.

Aardsengten! kunt gy traanen weenen?
Weent dan, terwyl de Menschheid woedt;
Weent —— als geweld en wraak vereenen,
Belust op rookend Menſchenbloed.
Meelydende Engten! ja uw traanen
Zyn paerlen voor uw hemeldeugd ——
Zy ſchittren op de Zegevaanen,
Die 't glorypad der onſchuld baanen,
Als morgendaauw van reine vreugd.

*

Waarom die wreede moordtooneelen?
Ach! kan de hand der broedertrouw
Geen waare grootheid wakker ſtreelen?
Moet ſmart —— moet duldeloose rouw
De Zegepraal des rechts verzellen?
Moet zo veel bloed dan 't offer zyn,
Als moed der heldenborst doet zwellen ——
En wetloosheid haar juk voelt knellen,
Weleer misleid door ydlen ſchyn?

*

Verwoesting brult uit yzren monden,
De Wapenkreet ontroert natuur;
Het lood, naar 't broederhart gezonden,
Bereidt het yslykst ſtervensuur.
Neen Held! die 't zuchtend recht verdedigt,
Geen wraak onteert uw dapperheid;
Nooit wordt uw grootſche ziel beledigd;
Als ontrouw zich met 't recht bevredigt,
Dan wordt uw vriendſchap majeſteit.

*

De Menschheid heeft zich zelve ontluisterd,
Zy boodt haar hand aan Dwinglandy;
Nu ziet zy zich vertrapt, —— gekluisterd,
En ſtrydt zich — ſchoon al worstlend — vry.

t Godt

ô God! haar grootheid zal herleeven;
De trotschheid heeft haar jeugd misleid;
Haast doet zy aardstirannen beeven,
Haast durft zy naar volmaaktheid ſtreeven —
Bekoord door Englen zaligheid."

Volgens openbaare bekendmaakingen, heeft men geen Vervolg van deeze *Mengelingen* te wagten: zo dat dit *eerſte Deels eerſte Stukje* te gelyk het *laatſte Deels laatſte Stukje* kan heeten.

De gevallen van PEREGRINE PICKLE. *Naar het Engelsch van deen Heere* SMOLLET. *Eerſte Deel. In 's Hage by* I. van Cleef, 1793. *In gr.* 8*vo.* 426 *bl.*

Zy, die de Werken van STERNE geleezen, en deszelfs vernuft bewonderd hebben, zullen geen minder vermaak vinden by het doorbladeren van PICKLE's gevallen; *in welken* de Commandeur TRUNNION het zelfde luimig karakter bezit, dat TRISTRAM's Oom TOBIAS overal doet blyken; alleen met die uitzondering, dat de eerſte altyd van de Zee en den Scheepsdienst, de laatſte daar tegen van den Oorlog te land, zyne redenen ontleend. Eene menigte gevallen, die wy niet zullen ſchetſen, nadien dezelve, in dit eerſte Deel, reeds 34 byzondere Hoofdſtukken, met gepaste opſchriften, vullen, ſchilderen de byzonderheden van een aantal zeldzaame karakters, zo wel, dat men hen, als waren zy levend voor onze oogen, ziet werken. Een bewys van het laatſte, en van het luimig karakter van TRUNNION, zal het volgend kort bericht kunnen opleveren. Een zeldzaame echtverbintenis aangegaan hebbende, zend hy, ter voltrekking daar van, zyne Bruid naar de naast bygelegen Kerk, om hem aldaar op te wagten. Een proefſtuk van zyne galanterie willende geeven, ſtygt hy, *benevens* zyn Luitenant, op twee Harddraavers, aan het hoofd van alle zyne trawanten en bedienden van het mannelyk geſlacht, mede te paard gezeten, en uitgedoscht in de witte kleedjes en zwarte bonnetten, welke zyne Scheepsroeiers voorheen gedragen hebben. Met deeze Equipagie trekt hy van zyn huis, of zogenaamd Garnizoen, naar de Kerk; doch door eene Hegge, welke in den weg ſtaat, verhinderd wordende, om verder in dezelfde richting voort te trekken, lost hy zyn pistool, en wend vervolgens naar de andere zyde, met de *lyn* van zyn voorigen *Cours* een *ſtompen hoek* maakende; terwyl de rest van het Esquader zyn voorbeeld volgt, zich beſtendig in elkanders agterhoede houdende; even gelyk een vlugt wilde Ganzen.

De Bruid ongerust geworden zynde, over het lang wegblyven van haaren Bruidegom; terwyl ter gelyker tyd de onbe-

zuis-

zuisde drift eener nieuwsgierige menigte, eenige lieden half dood gedrongen, en verscheidene Banken in de Kerk gebroken heeft, zend een knegt om te zien wat 'er hapert. Deeze verbaasd over den byzonderen optogt, en de wonderlyke manier van des Commandeurs reizen, vervoegt zich by hem, en verhaalt hem, met hoe veel ongeduld zyne Bruid en de Vrienden hem reeds wagten. Op deeze boodschap geeft TRUNNION ten antwoord: —— „ hoor eens hier, kameraad; ziet „ gy dan niet, dat wy ons haasten, zo veel wy kunnen? Keer „ te rug, en zeg aan die geenen, die u uitgezonden hebben, „ dat de *wind omgeschooten* is, zedert dat wy het *anker geligt* „ hebben, en dat wy nu genoodzaakt zyn te *laveeren*, en „ slechts *korte gangen* kunnen doen, uit hoofde van de *naauwe* „ *te van het Vaarwater*; en dat, wyl wy binnen *zes streeken* „ *van den Wind* leggen, zy iets rekenen moeten op de *mis-* „ *wyzing* en *afdryving*." —— *God zegen ons! Myn Heer!* (zegt de Knegt) *wat reden hebt gy toch, om op die manier te ziegezaagen? Geef slechts uw paard de spooren, en ryd al regt uit; en ik wil 'er voor instaan, dat gy, in minder dan een quartier uurs, voor de deur van de Kerk zult zyn.* —— „ Wat! *vlak* „ *in den wind op?* (antwoord de Commandeur,) wel heil broer „ lief! Waar hebt gy de *Navigatie* geleerd? HAWSER TRUN- „ NION is de man niet, dien men hoeft te leeren, hoe hy „ hier, by den helderen dag, zyn *Cours* moet zetten, of hoe „ hy zyne eigen *calculatie* moet maaken. En wat u betreft, „ kameraad! gy kent de *Zeilagie* van uw eigen *Fregat* best." —— De Courier keert hier op naar de Kerk te rug, en de Commandeur, door zyn geduurig overleggen, met zyn gevolg den hoek der Pastory, die *boven wind* van de Kerk staat, reeds zo goed als *bezeild* hebbende, klinkt ongelukkiglyk het muzyk van een party Jagthonden de twee Harddraavers in de ooren. Deeze zetten het plotseling in een vollen ren, en, alle hunne Spieren uitrekkende, vliegen zy, met een ongelooflyken vaart, dwars het veld over, springen over heggen en slooten, en over al wat hun in den weg staat, zonder zich het minste over hunne ongelukkige Ruiters te bekommeren. De Luitenant, wiens Paard dat van TRUNNION vooruit gerend is, begrypende dat het eene groote dwaasheid en verwaandheid zonder zyn, wanneer hy zich, met zyn houten been, vast in den Zadel wilde houden, neemt zeer verstandiglyk de gunstige gelegenheid waar, om zich van het paard te laaten glyden, in een digt met klaver begroeid veld. Hier op zyn gemak liggende, en zyn Kapitein op een volle galop ziende aankomen, roept hy hem met de gewoone scheepsgroet toe: —— *Waar leid de reis? halo!* De Commandeur, in eene onbegrypelyke benaauwdheid, hem in het voorby vliegen overdwars aanziende, antwoord met eene beevende stemme: —— „ Gy hebt goed praa- „ ten, waarlyk! Gy legt daar veilig voor *anker*. Gave de He- „ mel, dat ik ook al zo wel *vertuid* was!" —— Deeze wensch-

e ch-

echter wordt niet vervuld, dan na dat hy over een hek van vyf dwarsboomen, vervolgens over een hollen weg heen gevlogen, en door zyn Paard in een Rivier geworpen is, in welke hy, als in zyn Element leevende, weder tot zich zelven komt, om het verlies van zynen opschik aan de Omstaanders te beklaagen.

Deeze opschik moeten wy nog schetsen, om dat dezelve karaktermaatig is. Hy had, naamlyk, ter eere van zyn trouwdag, zyn beste kleed van syn blaauw laken aangetrokken, door een Kleermaaker van *Ramsgate* gemaakt, en voorzien met vyf dozyn zo groote als kleine pinsbekken knoopen. Zyn broek was van hetzelfde stof, en met breede linten en strikken aan de knien vastgemaakt. Zyn kamisool was van rood pluis, met groene fluweele kleppen en gouden knoopsgaten. Zyne kousen hadden eene naauwe gelykenis, zo in kleur als gedaante, met een paar lederen brand-emmers. Zyn schouder was versierd met een breede buffels draagband, waaraan een byster groote houwer hing, met een gevest als dat van een slagzwaard. En aan beide zyden van den zadel stak een verroeste pistool uit, geklemd in een holster, met een beerenvel bekleed. Het verlies van zyn knoopparuik en omgeboorden hoed, die anderzins in hunne soort weezenlyke zeldzaamheden waren, strekte geheel niet om de fraaiheid van het schildery te verminderen. In tegendeel, zyn kaale kruin, en de natuurlyke lengte van zyn geele tronie, zich nu bloot voor het gezicht vertoonende, zo bragt zulks niet weinig toe tot het zonderlinge en klugtige van het geheel.

Het verhaal, dat TRUNNION, aan de verbaasde omstaanders, van zyn afgelegde reis doet, is niet minder luimig, dan al het voorgaande, en zal het slot van deeze Proeve uitmaaken. „ Ja, zie daar, broertje lief," (zegt hy tegen een der Heeren, die hem in zeer beleefde termen gevraagd heeft, *of hy niet onder weg zyn medgezel is kwyt geraakt;*) „ je zult mo„ gelyk denken, dat ik een vreemd slag van een mensch ben, „ nu je my zo wonderlyk ziet toegetakeld; inzonderheid, „ daar ik een gedeelte van myn *want* verlooren heb. Maar „ het is, moet je weeten, zo toegegaan: Heden voor den „ middag, de klokke tien uuren, *ligtte ik* van voor myn „ eigen huis, met schoon weder, en een frisschen *voordeeligen* „ *wind*, *Zuid-oost ten Zuiden*, het *anker*; zynde myne *destinatie* „ naar de naastbygeleegen Kerk, op de *Huwelyksvaart*. Maar „ nog naauwlyks waren wy een *quart myl onder zeil* geweest, „ of *de wind*, *omschietende*, woei ons vlak in ons bakhuis; „ zo dat wy, gelyk je ziet, wel genoodzaakt waren, den „ ganschen weg over te *laveeren*. Des niettemin hadden wy „ reeds byna tot het *gezigt der Haven opgeloefd*, toen deeze „ onze Paarden, in een oogenblik, *voor den wind omvielen*, en, „ niet meer naar *het roer* willende luisteren, als blikkems met „ my en myn Luitenant voortschooten. Hy had het geluk,

„ dat

„ dat hy, binnen kort, *op een goeden grond ten anker* kwam. „ Maar ik, armen drommel! ik wierd over *Rotſen*, *Banken* en „ *Welgronden* heen gevoerd, zo dat ik *eenige goederen over* „ *boord* moest werpen; onder anderen een allerbeste knooppa„ ruik, en een hoed met goud boordſel. Eindelyk ben ik *in* „ *vlak water*, en op een *goeden grond* gekomen."

Wy kunnen niet ontveinzen, hier en daar, in dit anders bevallig Werk, eenige losſe uitdrukkingen aangetroffen te hebben, die, offchoon dezelve met het karakter der handelende perſoonen al overeenkomſtig mogen zyn, in het hart van zommige Leezers zulke indrukken nalaaten, aan welke wy niet gaerne onze Jeugd zouden overgeeven. Mogelyk, dat men, by het vertaalen der volgende Deelen, gepaster, of liever minder ontſtichtende, woorden vindt!

Wysgeerige Staat- en Historie-kundige Brieven, tusſchen een gevoelig Nederlander, en 't beminnelykſte Bataviſche Meisjen; door den Schryver van het Dichtſtukjen de Egaliteit. 2de Stukje. Te Amſterdam, by J. L. van Laar Mahuët. *In gr. 8vo.* 48 *bl.*

Wy hebben, ten opzigte van het Tweede Stukje deezer Brieven, te rug te wyzen tot het geen wy van het Eerſte gezegd hebben (*). Niet meer dan dit, pryst zich het tegenwoordige aan. —— LEONARD, die op eenen zo wydverſchillenden denktrant ſchreef, daar toe bewoogen door een Verraad, welks kennis wy toen dagten dat ons zou ontknoopen hoe hy zichzelven zo ongelyk was, laat ons, met het beminnelykſte *Bataafſche Meisjen*, des in dezelfde onzekerheid, als hy ſchryft: „ Het Verraad, waar van ik het voorwerp „ geweest ben, begeer ik zeker voor u te verbergen, —— 't „ heeft ook reeds al zyne werking verlooren, ja het is alreê „ geheel uit myn hart verbannen: gy weet, dat ik, in der„ gelyke gevallen, de gelukkige eigenſchap van vergeetig te „ weezen bezit."

Dan wy ontdekken, in dit vervolg der Brieven, dat LEONARD, de Held deezer Brieven, getrouwd is aan de braave CHARLOTTE, die hy, als eene beste Huisvrouw, hartlyk lief heeft; maar dat hy ook SOPHIA, het *beminnelykſte Bataafſche Meisjen*, bemint.

„ 't Is zo," ſchryft hy aan zyn Vriend EELHART, „ ik on„ dervind werklyk, en heb het reeds een langen tyd ondervon„ den, dat ik en CHARLOTTE en SOPHIA tevens kan beminnen: „ 't geen ik CHARLOTTE altoos heb toegewenscht bezit so„ PHIA —— maar de braave CHARLOTTE zal my nimmer ver„ oorlooven het te belyden en aan de geheele wereld te „ toonen. —— Zy gelooft, dat het alleenlyk vriendſchap is, „ die ik voor SOPHIA gevoel, en nimmer zal ik haar doen „ bezeffen, dat liefde en vriendſchap eene zelfde zaak is,

„ on-

(*) *Algemeene Vaderl. Letteroef.* voor 't Jaar 1793. 1ſte St. bl. 557.

„ onder tweederleie benaamingen uitgedrukt; benaamingen, *die* „ alleenlyk te kennen geeven, tot welke Sexe het beminde „ voorwerp behoort. —— Zo zy ooit vermoedt, dat ik so- „ PHIA bemin, niet als Vriendin, (volgens haare denkbeelden,) „ maar als Minnares, dan zal de jalonſy haar voor myne oogen „ weg doen kwynen, ik zal de moorder worden van eene „ getrouwe Vrouw, en, ô God! wat zal myn hart daar by te „ lyden hebben! want ik bemin haar waarlyk, of kan men be- „ minnen en moorden te gelyk? nu reeds, nu zy nog niets „ van myne verborgene liefde vermoedt, nu reeds kwelt het „ my te weeten, dat zy op myn hart bouwt *als op een rots.....*"

Op den raad zyns Vriends, om alles voor CHARLOTTE verborgen te houden, en zich dan vrymoedig in het bezit van eene Vriendin als SOPHIA te verheugen, vraagt LEONARD, „ maar beste „ Man! zal ik uw raad altoos kunnen opvolgen? Gy kent my- „ nen leevendigen aart, en myne natuurlyke aanlage tot ver- „ rukking?" —— In de daad, zyn toeſtand is hoogst gevaarlyk. Hy ſchryft, „ de bevallige SOPHIA is myn Huisvriendin, de hart- „ vriendin van CHARLOTTE!" En wil men weeten met welk een oog hy de eerstgemelde beſchouwt, hy zegt het *ons in dem* toon der verrukking. „ Toen ik deezen Brief begon, verliet „ zy haare Vriendin, en ik had meer dan twee uuren haar aan- „ genaam byzyn genooten. —— Zy was in een thans zeld- „ zaam, maar weleer gewoon, opgeruimd humeur; zy dartelde „ voor myne oogen als een ſpeelende bevalligheid —— het „ leevendigst genoegen had zich op haar gelaad geplaatst —— „ de liefde ſmeedde in haar hemelsch ſchoon oog ſchig- „ ten, die, als onafgebrooken, elkander opvolgende, van daar „ in myn hart invloogen —— de bevalligſte glimplach, die „ haaren mond verſierde, gaf my alle oogenblikken verzeke- „ ring van haare liefde —— ô! hoe zat zy daar! de mede- „ heerſcheresſe over myn gevoelig hart, hoe zat zy daar in „ alle haare bekoorlykheden! betoverend als eene weldaadige „ Godin! —— hoe verrukkend was haar zacht kleurig en be- „ vallig plooiend tooizel."

Verrukkende Gedagten voor het Ledikant van CHARLOTTE, waar mede dit Tweede Stukje afloopt, ſluit hy met deezen uitroep: —— „ SOPHIA! ——, ik beef! —— kom zie haar rusten de geluk- „ kige! zie haar rusten, en laat uwe tegenwoordigheid my „ eene afleiding veroorzaaken, op dat myn hart bedaart —— „ ik ben my zelven niet!"

Waarop zal dit alles uitloopen? .... Wy weeten het niet te raamen. —— In deezen Brievenbundel komen, behalven kleindere Dichtſtukjes, twee uitvoeriger, het een van een peinzend Dichter, LEONARD's Vriend, getyteld: *Schets van 't Character eens Boozen en eens Braaven Mans, in verſchillende Standen van het leeven.* Het andere voert ten opſchrift: *De Huishoudelyke Egaliteit.* In beide ontbreeken geen *ſtoute* trekken; doch de *ſchoone* en waarlyk *verhevene* hebben wy niet kunnen vinden.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Bybel vertaald, omſchreven en door Aanmerkingen opgehelderd. Agtſte Deel. Te Utrecht en Amſterdam, by G. T. van Paddenburg en Zoon *en* J. Allart, 1793. *In gr.* 8*vo.* 613 *bl.*

Ondanks de zwakke lichaamsgeſteldheid, met welke de Eerw. VAN VLOTEN, by aanhoudenheid, blyft worſtelen, behoudt, nogthans, dezelve genoegzaame ſterkte van geest, en lust tot oefeninge, om zyn Bybelwerk onafgebroken te kunnen voortzetten. Wy verheugen ons over het geluk, welk zyn Eerw., ten dien opzigte, geniet. Jammer, immers, ware het, dat 's Mans arbeid, aan het nuttigſte aller Boeken, en door welken aan alle hoogſchatters der Openbaaringe geen kleine dienst geſchiedt, door luſteloosheid, van den kant des lichaams ontſtaan, moest worden afgebroken. Het thans afgegeeven Deel bevat de *Voorzeggingen* en de *Treurzangen* van JEREMIA, nevens het Boek van EZECHIEL. Volgens aankondiging, in het Voorberigt, zal met het Negende Deel het O. Testament beſlooten worden.

De uitvoering is hier de zelfde, als die der voorgaande Deelen. In de Inleidingen tot de Voorzeggingen, geeft de Heer VAN VLOTEN berigt van JEREMIA's lotgevallen, karakter, ſchryfſtyl en verdere byzonderheden, hem en zyne amptsbezigheid betreffende. „JEREMIA," ſchryft VAN VLOTEN, „was een mensch in geaartheid vreesagtig, „die een ſtil leeven, zonder de minſte inzichten, boven „alles waardeerde, evenwel onder dat alles niet koel, „en onaandoenlyk, maar hartelyk zyn Vaderland bemin„nende; hierom doet zyne zagte geaartheid hem niet „ſtreng dreigen, maar ſtil in zich zelven klaagen, en „zugten onder dat beſtaan." Omtrent de *Treurzangen* is VAN VLOTEN van oordeel, dat dezelve, niet zo als JOSEPHUS en HIERONYMUS, en in laatere dagen J. D. MICHAELIS, gewild hebben, als Treurliederen op den dood van Koning JOSIA, maar als onderſcheidene Gezangen, moeten beſchouwd worden; ieder op zich zelve ſtaan-

ſtaande, die door verſchillende orde en maat zich onderſcheiden, en ieder eene byzondere omſtandigheid bezingende. EZECHIEL was, volgens den Heer VAN VLOTEN, een tydgenoot van DANIEL en van JEREMIA; met den eerſten, egter, ſlegts by gerugte bekend; doch, met den anderen, in eenige verſtandhouding leevende. In de voordragt van zaaken munt EZECHIEL uit, in het ſtuk van orde, boven alle de andere Propheeten. Dat hy veel *Chaldeeuwsch* in zyne Opſtellen brengt, laat zich verklaaren uit zyn verblyf als balling in den oord, *alwaar zulks* de landtaal was. Zyne manier van profeteeren *koomt* meest overeen met die van DANIEL en ZACHARIA; doch zyn voordragt bevat minder van het profeetisch-poëtiſche; voerende hy meestal eenen ſtyl, die niet alleen ondicht is, „ maar zelfs de voordragt van de *publieke* „ *monumenten* der Oudheid ſchynt te volgen, door her„ haling van zaken, en eene zelfs ſtotende opeenſtape„ ling van ſpreekwyzen:" hoewel hy, voor 't overige, voor het profeetisch, dichterlyke niet onbekwaam was: waarvan zyn bezingen van het lot van *Tyrus* tot eene proeve kan verſtrekken. Zeer voldoende, intusſchen, Vaderlandlievend zelf, was, volgens VAN VLOTEN, de reden van zulk een min beſchaafden voordragt van EZECHIEL. „ Had hy dichterlyk geſproken, hy zou min„ der vatbaar voor zyne landgenooten geweest zyn, die, „ door de geweldige ſchokken van den Staat, den oorlog„ zuchtigen geest die 'er heerschte, in hunne beſchaafd„ heid, zeer verre terug gegaan waren; hierom bediende „ hy zich meestal van verbloemd voorſtel, ryk in uit„ voerige beelden; en meestal zulken die *grof en ſtout* „ zyn, en dienen moeten om zoortgelyk *gevoel* op te „ wekken."

Tot eene proeve bepaalen wy ons thans by een gedeelte van het Vierde Hoofdſtuk van EZECHIEL.

IV. HOOFDD.

„ *Vs.* 1. Gy, menſchen kind! *Voorziet* u van een tichel„ ſteen, legt die voor u, en maakt daarop eene *tekening van* „ de Stad *Jeruſalem.*

„ *Vs.* 2. *Tekent* een *beleg* rondom haar, bouwt houten „ torens rondom haar, en werpt eenen *aarden* wal op *tegen* „ haar; tekent legerbenden tegen haar, *voert* van *rondomme* „ tegen haar ſtormrammen aan.

„ *Vs.* 3. Voorziet u vervolgens van een yzere *plaat*, ſtelt „ die

„ die als een *schut* tusschen u en tusschen die stad; drukt met
„ uw gelaad het bevel tot belegering uit, en doet *als of* gy
„ ze belegerd; dit zal een teken voor het huis van *Israël*
„ wezen.

„ *Vs.* 4. Legt u dan neder op uwe linkerzyde, en helpt de
„ straffen van *Israëls* huis dragen; zo veel dagen als gy daar-
„ op liggen zult, zult gy hunne *straffen* dragen."

1. Toen ik dus opgesloten en gebonden lag, wierd my gelast van *Jehovah*, my eene vlakke schyf van kleiaarde, als eene ongebakke tichel, te laten bezorgen, en daarop, met een graveeryzer, het ontwerp van de stad *Jerusalem* te tekenen. 2. Verder moest ik rondom die stad eerst een ontwerp van insluiting, door de figuur van zekere kasteelen maken; vervolgens van een *formeel* beleg door een aarden wal, waar agter legerbenden en tenten beveiligd lagen; dan rondom aan de stads wallen de *instrumenten*, by het stormlopen in gebruik, daarby tekenen. 3. Daarop moest ik my laten aanreiken eene yzeren plaat, waarop de vladen gebakken wierden; die moest ik plaatzen laten tusschen dat plan van de stad in myn gezicht; myn gelaad moest evenwel de trekken van angstvalligheid behouden, den belegerden eigen; en ik moest met gebaarden het voortzetten van het beleg uitdrukken. 4. Ga dan, die verrigt hebbende, liggen, nogthans zo, dat gy beftendig op uwe linkerzyde rust; in de houding van eenen boeteling moet gy dus de verdiende straffen van het ganfche huis van *Israël* helpen torsfen; zo veel dagen als gy in die gestalte ligt, zult gy gerekend worden haar straf te helpen torsfen."

„ IV. *Hoofdst. Vs.* 1. Het is niet vreemd, dat de landge-
„ nooten van EZECHIEL in dien tyd aan niets minder dag-
„ ten, dan aan een beleg der stad *Jerusalem*; de af han-
„ gelyke Koning had een bezoek aan 't hof van *Babel*
„ gegeeven, en het scheen dat alles in goede verstand-
„ houding was met dat hof."

„ *Vs.* 2. Ik vind de gedagte van VENEMA geestig,
„ schoon een weinig gedrongen, evenwel geeft ze nog
„ de dragelykste verklaring; de yzere plaat verbeeld, naar
„ de gedagte der Jooden, de *Egyptenaaren*, die hem be-
„ letten het ontwerp verder af te maken, zo als hy by
„ de belegering begonnen had."

„ *Vs.* 3. *Israël* moet hier weder in de ruimste bete-
„ kenis genomen worden; de inwooners van dat ryk
„ waren voor een gedeelte wel ballingen, maar ook voor
„ een gedeelte in het land gebleven, en onder het be-
„ wind der Koningen van *Juda* gekomen."

„ *Vs.* 4—17. Dit zinnebeeldig voorſtel is voor ons
„ ooren vreemd; geen wonder dan, dat elke Uitlegger
„ byna eene gedagte op zich zelven heeft; het vlyd dunkt
„ my eenvouwig het allerbest dus: twee verſchillende
„ zaken drukt EZECHIËL in zyne gedragingen uit; hy
„ draagt de zonde van het huis *Israëls* in zyn eigen
„ perzoon, dit verſtaat een *Indiaansch* Wysgeer beter
„ dan wy, ſchoon de Jood dit uit zuiverder grond van
„ zyn *Levitieſche* dienst ontleend had; die draagt hy 3
„ dagen, welke voor jaaren gerekend worden, om dat het
„ zinnebeeld voor de jaaren niet vatbaar was; zulks nam
„ dan een aanvang met de ſcheuring der beide ryken,
„ om dat toen de afgodery, ſtaatkundig beſchouwd, den
„ Godsdienst van het land werd, met eenige zuivere
„ voorſtellingen daar onder; dan drukt hy den toeſtand
„ van het belegerde *Jeruſalem* uit in zyne leevenswyze
„ en ligging, den tyd van 390 dagen. Nog twee by-
„ zonderheden worden dan daarenboven zinnebeeldig; de
„ toeſtand in de laatſte 40 dagen zyn dan meer boet-
„ doende voor de ſtad, en onder zyn dragen van de
„ verheffende rampen in de laatſte 40 dagen, door mid-
„ del der *Babyloniers*; op zyn linkerzyde liggende, was
„ zyn regterarm nog vry; *Jeruſalem*, ſchoon ingeſloten,
„ had nog eenige kragten tot verweering; maar de laat-
„ ſte 40 dagen op de regterzyde liggende, was hy gansch
„ weerloos, uitdrukkende den toeſtand der ſtad, door
„ peſt en honger bykans in den weerloosſten ſtaat gebragt;
„ in zo verre hy de *nationaale* zonden droeg, worden de
„ dagen voor jaaren gerekend, en dan zyn 40 dagen
„ voor *Judaas nationaale* zonde 40 jaaren; dit valt on-
„ der JOSIA's bewind; hier ontbreekt ons het geſchied-
„ kundige; de Godsdienst moest toen ten opzichte van
„ de afgodery een verzwaarenden zwaai gekregen heb-
„ ben, ons onbekend: want die jaaren te berekenen van
„ den tyd, dat JEREMIA begon te profeteeren, is my te
„ flaauw. Hier blyft my dan eene donkerheid; wy kun-
„ nen hier niet dwalen, om dat die 40 dagen tot de
„ 390 behooren, en daarvan niet onderſcheiden worden
„ dan alleen daardoor dat zy meer verzwaarende zyn;
„ voor het naaste geloof ik, dat dit byzonder de ko-
„ ninklyke familie van DAVID betreft. —— Vraagt men
„ nu nog over het geheel, of dit ryke tafereel van zin-
„ nebeelden louter ſchildery is? Het komt my voor, dat
„ het *naïve* daarin gelegen is, indien de Profeet in 390
„ da-

„ dagen dit alles letterlyk ondergaan hebbe; hy ſpreekt
„ ſterker door zyn leevenswyze geduurende dien tyd,
„ dan hy met zyne redenen immer konde doen; is dit
„ voor iemand te onwaarſchynlyk en te onnatuurlyk, dan
„ blyft hem nog overig, geduurende die dagen, zich voor
„ te ſtellen, dat hy in tegenwoordigheid van 't volk
„ die houding alleen hadde, ook die leevenswyze, als
„ hy in tegenwoordigheid van eenig Judeër at of dronk."

Gaarne hadden wy des Heeren VAN VLOTEN's Vertaaling en Uitbreiding van het geheele Vierde Hoofdſtuk onzen Leezeren willen onder 't oog brengen. Te groote uitgebreidheid verbiedt ons dit. Men vergenoege zich daarom met de algemeene Aantekening, als behelzende 's Mans gedagten over de bedoeling der vermaarde zinnebeeldige voordragt. Nogthans kunnen wy ons niet wederhouden, om nog een plaats te gunnen aan het Vs. 12, als een ſtruikelblok, waaraan zo menig Christen en Onchristen zynen voet heeft geſtooten. Dus luidt de Vertaaling en Uitbreiding, nevens eene onderſtaande Aantekening.

„ *Vs.* 12. Als gy een gerſten *brood* eet, zult gy dit met
„ *menſchendrek* in hun byzyn roosteren.

12. Om in de laatſte dagen het verbazend gebrek aan alles te levendiger uit te drukken, zult gy die vladen, welke meestal geroosterd gebruikt worden, niet mogen roosteren op houtskolen, maar op menſchendrek."

„ *Vs.* 12. Dit *menſchendrek* moest vooral den toeſtand
„ van de reizende Joden uitdrukken, die van gedroogde
„ menſchendrek zich uit nood zouden bedienen, om
„ hunne ſpyzen, in plaats van andere brandſtoffen, te
„ bereiden. Gewoon is het daartoe dierenmist te neemen, welks geur de *Arabiërs* zelfs ſchynen te begeeren, naar het verhaal der Reizigers."

God, de Mensch en de Bybel, in eenige Gesprekken voorgedraagen aan Ouders en Onderwyzers, welken belang stellen in het tydelyk en eeuwig welzyn van Kinderen, en zich zelven de gekende waarheden willen herinneren; door een' oud Kerkleeraar in Nederland. Te Dordrecht, by N. van Eysden, *Breda, by* W. van Bergen, 1793. *In gr.* 8vo. 400 *bl.*

Wy herinneren ons, by eenen onzer geëerde Confraters Boekbeoordeelaars, eene Recensie van het Geschrift des ongenoemden Gryzaards te hebben geleezen, waar mede wy ons, althans in één opzigt, volkomen kunnen veréénigen: wy hebben het oog op de orde, of liever de wanorde, welke in dit Boek heerscht. In een Werk, 't welk eenigermaate een Systematisch voorkoomen heeft, waarin de Schryver zyne bedenkingen *in* de gedaante van Lesfen voordraagt, waarin, derhalven, eene gepaste aaneenschakeling, waarby het een uit het ander voortvloeit, behoorde te zyn in agt genomen: in zulk een Werk zagen wy met bevreemding op tegen eene schikking, volgens welke reeds in 't *begin* over 's menschen natuurlyke verdorvenheid, en zyne verzoening met God, wordt gehandeld, terwyl eerst lang daarna Gods aanzyn beweezen, en deszelfs natuur en hoedanigheden verklaard worden. In eene Verzameling van gemengde bedenkingen, waarin iemand zyne gedagten over een of ander onderwerp, by voorvallende gelegenheden, ten papiere brengt, kan zulks eenigermaate aangaan; maar geenzins in een Geschrift, 't welk, reeds duizend- en duizendmaalen behandelde zaaken bevattende, van de geregeldheid van voordragt, en de uit elkander voortvloeiende zamenschakeling der onderwerpen, zyne meeste waarde moet ontleenen.

Voor 't overige koomt ons de gryze Opsteller voor, een Man te zyn, die het wel meent; aan het Zamenstelzel, welk hy, in zyne jeugd, van zynen Professor heeft geleerd, getrouw blyft; hetzelve ernstig aanpryst, en ginds en elders eenige goede lesfen en raadgeevingen mededeelt. Van dien kant, derhalven, verdient zyn Eerw. in zo verre lof, dat hy zynen hoogeklommenen leeftyd niet nutteloos wil doorbrengen. Doch

of

of zyn Geſchrift kan dienen tot een dienſtigen leiddraad, om den kinderen klaare en onderſcheidene bevattingen van de behandelde zaaken in te prenten, hier aan, denken wy, zullen veelen twyfelen, die zich de moeite getroosten om het Werk te doorloopen.

Vrymoedige Gedagten over de zogenoemde Formulieren van Eenigheid. Alom by de Nederlandſche Boekverkoopers te bekoomen. In gr. 8vo. 217 bl.

Wy gelooven, aan deeze Verhandeling het regt te zyn verſchuldigd, dezelve te moeten plaatzen op de lyst der beste ſtukken, welke, over het veel gerugt maakend en al lang betwist onderwerp der Geloofsformulieren, zyn in 't licht gekoomen. Althans, wat ons betreft, moeten wy verklaaren, geduurende den loop onzer boekoefeningen, geen Geſchrift over dit onderwerp ontmoet te hebben, waar in het voor en tegen duidelyker voorgedraagen, en het groot nadeel, nevens de onbeſtaanbaarheid der Formulieren met de Proteſtantſche grondbeginzelen, met meer kragt van redenen wordt aangedrongen. Om van het Werk zelve een doorloopend, aaneengeſchakeld, verſlag mede te deelen, daar het zelve noodwendig vry uitvoerig zou worden, gedoogt het eng beſtek niet, waaraan wy zyn verbonden, van wegen het magtig aantal Boeken, welke ons telkens ter beoordeelinge over de hand koomen. Ernſtig raaden wy de leezing en beoordeeling van het geheele Werk aan, by allen, hoedanig eene denkwyze zy tot heden ook mogen zyn, toegedaan. De zulken, die, ondanks de aangevoerde redenen van den ongenoemden Schryver, zich nog voor de Formulieren blyven verklaaren, zullen 'er, althans, uit kunnen leeren, daar de tegenbedenkingen van zo veel klems en gewigts zyn, dat zy, ook in dit opzigt, de anders denkenden in liefde behooren te verdraagen.

Brieven over den Oirſprong en de Oogmerken van het Kwaad. Naar het Hoogduitſch van den Heer VILLAUME, *Hoogleeraar te Berlin. Derde Deel. Te Utrecht en Amſteldam, by* G. T. van Paddenburg en Zoon, M. Schalekamp, *en de Wed.* J. Döll. *In gr.* 8vo. 378 *bl.*

Naa hetgeen wy, in voorgaande Aankondigingen, over den aanleg en de uitvoering deezes wonderſpreukigen Werks, gezegd hebben, zal de *Leezer niet* verwagten, dat wy, van nieuws, hem daar over onderhouden. Met opzigt tot dit derde en laatſte Deel zullen wy daarom alleen aanmerken, dat de Heer VILLAUME, uit dezelfde beginzels als voorheen redekavelende, aldaar zyn volwigtig plan voortzet, en tot zulk een beſluit brengt, als, zyns oordeels, meest geſchikt is om de eer van den Grooten Formeerder der Natuurlyke en Zedelyke Waereld te handhaaven, en de zwaarigheden, die men, aangaande het belangryk onderwerp, vroeg en laat, heeft geopperd, zo niet geheel uit den weg te ruimen, althans te verminderen, en den twyfelaar tot ſtaan te brengen.

De ſtelling, waarvan de Schryver zich het betoog in dit Deel heeft voorgeſteld, luidt aldus: „ Dat het Kwaad „ eene van Gods weldaadigſte Schikkingen, de Bron der „ Volmaaktheid en der Menſchelyke Gelukzaligheid, is." In eenen reeks van achttien Brieven wordt deeze ſtelling uitvoerig overwoogen, met invlegting van eene menigte van aanmerkingen, zommige van welke, hoewel zy al niet mogen geoordeeld worden, tot bewys der *hoofdſtelling*, eene betoogende kragt te bezitten, *nogthans*, afzonderlyk en op zich zelve beſchouwd, zeer gewigtige waarheden behelzen.

Om den Leezer een naauwkeurig denkbeeld te geeven van 's Heeren VILLAUME's manier van betoogen, door een aaneengeſchakeld verſlag van den Inhoud en het beloop zyns Geſchrifts, hier toe is ons *Maandwerk* niet bevoegd; het zou in hetzelve eene te uitgebreide ruimte beſlaan. Om die zelfde reden moeten wy, onzes ondanks, de bedenkingen agterhouden, welke wy, zo op de hoofdſtelling, als op verſcheide bykoomende aanmerkingen, zouden kunnen voordraagen.

Met dit alles, en in weerwil van het bedenkelyke, 't welk

welk wy in dit Geſchrift ontmoeten, wenſchten wy den hoofdzaaklyken inhoud van hetzelve kortelyk te ſchetzen. Ten dien einde zullen wy ons de moeite getroosten van het overſchryven van den inhoud der Brieven. Naa eene korte zamentrekking van het verhandelde in de twee voorgaande Deelen, en de opgave der bovengemelde ſtellinge, in den XLII Brief, den eerſten in dit Deel, handelt de Heer VILLAUME eerst over het Natuurlyk, en vervolgens over het Zedelyk, Kwaad. Omtrent het eerstgemelde onderwerp oppert de vernuftige Schryver de volgende ſtellingen, ten bewyze, naar zyne meening, dat zo wel het een als het ander geen weezenlyk Kwaad is, maar altyd iet goeds voortbrengt. „ De meermaalen „ (door den Heer VILLAUME naamelyk) gebezigde ſtel„ ling, *dat Kwaad Gods Werk is, en derhalven Goed moet* „ *zyn*, beweezen. Het Kwaad leert ons onzen welſtand „ gevoelen. Het verädelt het gevoelen van het Goede. „ Zonder het Kwaade zoude men het Goede niet gevoe„ len. Het *ontkennend* Kwaad verbetert ons Genot en „ onze Krachten. Het Genot van eenig Goed maakt ons „ *minder* gelukkig, dan het verwagten, voorbereiden en „ vervaardigen, van hetzelve. Een treffend Voorbeeld ter „ bevestiging. De Mensch heeft *meer Behoeften*, dan „ eenig ander Schepzel. Het *ſtellig* Lyden heeft ook „ zyne Voordeelen. *Natuurlyke* Voordeelen des *Natuur„ lyken* Kwaads. Een verſchynſel der Natuure. Ziekten „ der Kinderen. Vuurbraakende Bergen. Aardbeevingen. „ 'Er kan geen Kwaad zyn, 't welk van den anderen „ kant ook geen Voordeel aanbrengt. De Voordeelen „ der Ziekten. De *Zedenlyke* Voordeelen van het *Na„ tuurlyk* Kwaad. De Nood en het Lyden in de Kinds„ heid en Jeugd. Het lyden verſterkt de Ziel. De Be„ hoeften en het Kwaad maaken de banden der Maat„ ſchappye vaster. Het Kwaad verwekt gezellige gevoe„ lens. Van den Ouderloozen ſtaat. Veele groote Man„ nen hebben geene Opvoeding gehad. Het Oorlog." Deeze ſtellingen zyn de onderwerpen van Brief XLIII—— XLVII. Ten aanzien van het *Zedelyk* Kwaad oppert en ontvouwt de Heer VILLAUME de volgende ſtellingen: „ Zwakheid van den Mensch. Nut daar van in 't alge„ meen; door eenige Voorbeelden opgehelderd. Een be„ kend luisterryk Voorbeeld. Waartoe de Grootheid „ diene. Van eenen ſtaat der *Onſchuld*. De Reden al„ leen maakt den Mensch niet werkzaam. Gezegden

„ van MANDEVILLE, BENAULT en ROUSSEAU, hier toe „ betrekkelyk, en de gedagten des laatstgenoemden daar „ omtrent. Alle Deugd rust op het *zedenlyk Bederf*. On„ weetendheid, beperktheid onzer kennisse, is de grond „ van de Verbeteringe onzer Verstandelyke Vermogens. „ Over de Onverzaadlykheid der Lusten, en de Onmaa„ tigheid der Hartstochten. Over de Ydelheid, Eerzucht, „ Eergierigheid, Eigenbaat, Toorn en Dweepery, en dat „ de laatste *beter is* dan Onverschilligheid in den Gods„ dienst, nevens de gezegden van ROUSSEAU *en* VOL„ TAIRE daaromtrent. Manier, op welke men het *Volk* „ moet verlichten. Over de Vreeze, en of in *dezelve* „ ook Liefde zy, door een Voorbeeld opgehelderd. Over „ de Liefde. Van de Hartstochten der Jeugd. Over de „ Eigenzinnigheid." Naa alle deeze grondstellingen, van Brief XLVIII—LIV te hebben overwogen, leidt de Schryver daaruit dit gevolg af: „ Uit dezelve, (te wee„ ten, de Bedenkingen over het Nut des *Zedenlyken* „ Kwaads) blykt dan, dunkt my, ontegenzeggelyk, dat „ het Zedenlyk Kwaad niet alleen zyne groote Nuttig„ heden heeft in de Waereld; maar ook, dat het, zon„ der het zelve, 'er maar zeer sober zoude uitzien met „ het menschdom. Men heeft de zonde (dus gaat hy „ voort), langen tyd, aan den val van ADAM toege„ schreeven. Dit gevoelen verraadt een even groot ge„ brek aan Wysbegeerte als Menschenkennis. Indien „ het echter zodanig zyn mogte, dat de zonde door den „ Val van ADAM is in de waereld gekomen —— niet om „ dat die de *eerste*, maar wel om dat zy de EENIGSTE „ *Bron* zoude zyn van alle Zedenlyke Verdorvenheid — „ dan kan men ook zeggen, dat de Val van ADAM het „ grootste Geluk is, het welk den Mensch ooit te beurt „ kon vallen.

„ Ook heeft men den Duivel voor den bewerker van „ die eerste zonde gehouden —— in waarheid, men „ heeft hem daardoor wel veel eer beweezen. Zo hy „ slim ware, en uit nyd niet wilde toelaaten, dat de „ Menschen DEN GODEN gelyk wierden, dan had hy zich „ moeten wagten, om den mensch te verleiden. Zyne „ boosheid is hem zeer kwalyk bekomen; want daardoor, „ dat hy de Zonde en het Lyden in de waereld gebragt „ heeft, heeft hy juist dat geen uitgevoerd, waar voor hy „ zo zeer bevreesd was; hy heeft, daardoor, de Men-

„ schen

„ ſchen tot de Wysheid en Gelukzaligheid der GODEN
„ verheven.

„ Maar (zegt de Heer VILLAUME) weg met zulke on-
„ wyze gevoelens! De Schepper wilde zyn geliefd ſchepſel
„ tot zyn EVENBEELD maaken, HY WILDE DEN MENSCH
„ KROONEN MET EERE EN HEERLYKHEID. De weg tot
„ deeze Heerlykheid is moeilyk, gaat langs ruwe, on-
„ effene, kromme paden, daar het dikwyls donker is,
„ en die niet zelden vol diſtelen en doornen zyn. Me-
„ nigmaal weet de Mensch niet, waar hy is, waar heen
„ hy gaat, hoe hy zich uit deezen doolhof zal redden.
„ —— Maar zyn Schepper leidt hem —— hy moet maar
„ met goeden moed voordgaan, en gewis zal hy het
„ einde bereiken."

Doch laaten wy onze opgave van den hoofdzaaklyken inhoud deezes Werks voltooien. De ſtelling, *Al het Goed wordt uit het Kwaad gebooren*, tragt de Schryver, in Brief LV—LIX, door de volgende Aanmerkingen te ſtaaven: „ Alle Kwaad BEDOELT Goed, en hoe dit
„ verſtaan moet worden. Het Kwaad is: 1) Of eene
„ *bykomende* Noodzaaklykheid. 2) Of een *onryp* Goed.
„ 3) Of een *Middel* tot het Goed. Alle Kwaad BE-
„ WERKT Goed. Twee dwaalingen, in het waardeeren
„ van het Goed, uit het Kwaad voordkomende, be-
„ gaan. —— Eerſte dwaaling. —— *Men begeert aange-*
„ *teond te hebben*, welk Goed uit het Kwaad voordſpruit.
„ Tweede dwaaling. —— *Men oordeelt verkeerd over de*
„ Beſtemming en de Gelukzaligheid van den Mensch.
„ Het Lyden der menſchen beſchouwd in *vergelyking* met
„ het Lyden van de andere ſchepſelen. De Mensch moet
„ MEER lyden dan eenig ander ſchepſel. Eenige ge-
„ dachten over de Ellenden, die den mensch *byzonder*
„ *eigen* zyn. 's Menſchen lyden neemt met zyne Vol-
„ maaking toe. Het Kwaad is tot de Beſchaaving van den
„ mensch volſtrekt noodzaaklyk. Opmerkzaamheid en
„ Bewustheid kunnen alleen door Lyden en Onvolmaakt-
„ heid verwekt worden. Waarom ſtellen de menſchen
„ het SCHOONE altyd in dingen, welken tot *het Wezen*
„ *dezer zaake* eigenlyk niet behooren? Waarom ſtellen
„ zy hun GELUK in zodanige dingen? Tot het kennen
„ der dingen is Wanorde, Verwoesting, noodig. Daarop
„ is ook het Genot gegrond. Het *Vermaak* kan den
„ Mensch *niet* zo goed tot werkzaamheid brengen als
„ het *lyden*."

Zie

Zie daar het geraamte van dit, in veele opzigten, zonderling Werk, 't welk in den negen-en-vyftigſten, of laatſten, Brief beſlooten wordt met eene korte ineentrekking van het verhandelde in alle de drie Deelen. „ Dus „ heb ik," (ſchryft VILLAUME in 't begin deezes Briefs) „ zoeken aan te toonen, dat 'er geen oorſpronglyk Kwaad „ (*Grondquaad*) is, of kan zyn; maar dat het Kwaad, „ geen uitgezonderd, natuurlyk en zedenlyk, niets anders is, dan eene toevallige afwyking van de werkende krachten in den mensch en in de natuur, welken „ niets anders, dan het Goede, bedoelen."

De Heer VILLAUME heeft agter dit Werk gevoegd twee Verhandelingen, beide tot zyn hoofddoel betrekkelyk: de eene, *over de Leer van den Duivel*, de andere, *over den Val van Adam*. De eerſte Verhandeling zoekt aan te toonen, dat het gevoelen wegens het aanweezen van een Duivel, of veelvermogenden boozen Geest, onwysgeerig is, en dat hetzelve uit de H. Schriftuur niet kan beweezen worden. — Wat de Schryver in de tweede Verhandeling beooge, zal eenigzins kunnen blyken uit het ſlot van dezelve, alwaar hy zich aldus uitdrukt: „ God „ heeft den mensch zo goed geſchapen, als deeze kon „ geſchapen worden. Almacht of Alwetendheid konde de „ mensch niet verkrygen, by gevolg was hy feilbaar. „ Dit konde hy niet weeten, en in 't algemeen kon hy „ zich van gebreken, van rampen, van kwaad, geen „ denkbeeld maaken, zonder eigene ondervindinge. Het „ was voor hem echter van het grootſte belang, om dit „ te leeren.

„ Zulks met woorden te doen, was volſtrekt *onmoog*„ lyk. Met woorden kan men wel denkbeelden *te rug roe*„ pen, tegenwoordig zynde begrippen byeen voegen; „ maar geene eerſte denkbeelden voordbrengen. Onder„ vinding was derhalve volſtrekt noodzaaklyk.

„ Deeze ondervinding konde de mensch, door te feilen, „ en wel daar door alleen, verkrygen.

„ Zedenlyke misſlagen konden al te groote nadeelen „ aanrichten, en nog niets leeren; om dat de ſtraf twy„ felachtig is, en meestentyds eerst laat komt.

„ Naardien de mensch noodzaaklyk feilbaar was, kon„ de hy de onſterflykheid op aarde niet verkrygen; ar„ beid was voor hem, in veele opzichten, noodzaaklyk. „ De menſchen moesten aan elkander ondergeſchikt zyn,

„ zo

„ zo eene Maatſchappy ſtand zoude grypen. Smarten „ waren onvermydlyk.

„ Dit alles konde GOD *den mensch* wel rechtſtreeks bekend maaken; maar het zoude geheel nutteloos geweest zyn. Maar, om verhevener oogmerken te bereiken, konde HY ook eene gansch andere richting nemen, welke, zonder de dingen te veranderen, daaraan maar een ander aanzien gaf.

„ Daarom ſtelt GOD den mensch als in eenen ſtaat, „ welke voor hem niet geſchikt ſcheen te zyn, omdat „ hy in denzelven niet kon ſtaande blyven; opdat eene „ allerzichtbaarſte verandering mogte voorvallen, als hy „ in zynen rechten ſtand geplaatst zou worden. Deze, zoo zeer zichtbaare, verandering was voor den „ mensch nuttig; daardoor werd hy tot oplettendheid op „ zyn gedrag, en tot omzichtigheid en behoedzaamheid, „ opgewekt.

„ Hoe ſterk moest ook de indruk niet zyn, welken „ de ſchikking van GOD op hem (ADAM) maakte. De „ gedachten van zonde, van ſtraffe, van ongeluk, van „ eenen Rechter, drukken zich in zyne ziel in, en brengen hem in eene verbaazing, waar door hy noodzaaklyk tot opmerkzaamheid, tot omzichtigheid, opgewekt „ moest worden."

Hoedanig ook iemand moge denken over de behandeling van den Heere VILLAUME, den lof van wysgeerig vernuft, van belangneeminge in het volwigtig onderwerp, zal niemand hem kunnen betwisten. Zo met opzigt tot het geheele Werk, als meer byzonder aangaande de Verhandeling over den Val van Adam, mogt, onzes oordeels, de Schryver zyn Werk aldus beſluiten:

„ Zonder twyfel kan men, met kwaade oogmerken „ bezield, deeze Proeve verketteren, door myne ſtellingen in een verkeerd licht te plaatſen, of uit elkander „ te rukken. Maar dan heeft men my niet verſtaan, „ niet willen verſtaan. De verſtandigen zullen myne welmeenende poogingen, hoop ik, niet verſmaaden. Misſchien zal ik dank by hun behaalen."

J. P. FRANK,

J. P. FRANK, *M. D. Geheimraad en Lyfarts des Bisschops van Spiers, Hoogl. in de Geneeskunde te Pavia, enz. enz. Geneeskundige Staatsregeling, of Verhandeling van die Middelen, welke, tot aanwas der Bevolking, en bevordering der algemeene Gezondheid, by ons en andere Volken, zyn in het werk gesteld, of nog aangewend zouden kunnen worden. Naar den derden Druk, uit het Hoogduitsch vertaald, en met Aanmerkingen vermeerderd, door* H. A. BAKE, *M. D. IVde Deels 2de Stuk. Te Leyden by de Erven* F. de Does, 1794. *In gr.* 8*vo.* 312 *bl.*

De waarde van dit voortreflyk en in zyn soort eenig Werk is onzen Leezeren, uit de beoordeeling der voorgaande stukken, reeds meer dan eens gebleken. Het Deel, welk wy thans voor ons hebben, is ook wederom zo belangryk in onderwerpen en uitmuntend in beärbeiding, dat wy geen reden vinden, om van onze voorheen gegeven aanpryzing het minst af te trekken. Ook hierin ontmoet men die zelfde uitgebreide kennis van zo veele misbruiken en vooroordeelen, als 'er by oude en laatere Volken plaats gehad, en den lichaamlyken welstand, met het daaruit voortspruitend geluk der Burgeren, op onderscheidene wyzen belemmerd hebben; benevens eene juiste opgave dier middelen, waardoor de meeste Wetgevers en Volksbestuurders in geregelde Maatschappyen getracht hebben, dezelve of voor te komen, of uit den weg te ruimen. Het onvoldoende en gebrekkige, zo in de keus als aanwending dier middelen, en de nog overige veelvuldige feilen van 't geneeskundig Staatsbestuur, waaromtrent de zorg eener burgerlievende Regeering behoorde werkzaam te zyn, worden ook door den Hoogl. zeer naauwkeurig en oordeelkundig aangewezen, terwyl hy te gelyk verscheidene zeer gepaste maatregelen voorslaat, welke tot den grondslag eener zo gewenschte verbetering zouden kunnen verstrekken.

De Onderwerpen, welke in dit stuk, onder den Titel *van de moedwillige verstooringen der openbaare veiligheid in het algemeen*, voorkomen, zyn de volgende: 1ste Hoofdd. *van de Vergiftiging*; het 2de, *van de Ongelukken door Vegteryen, Moorden, Tweegevegten, Zelfmoord en diergelyke ontstaan*; het derde, *van de Nadeelen door het voor-*

oor-

perdeel wegens Tovery, Duivelskonſtenary en Genezing door Wonderwerken ontſtaan; het 4de, *van de mishandeling van ſtervende menſchen*; het 5de, *van het gevaar om leevend begraven te worden, en van de al te lang uitgeſtelde begravenis.*

Wy hoopen, dat de Hoogl., die een geruimen tyd dit Werk heeft afgebroken, eens wederom dezen nuttigen taak vervolgen, en geheel ten einde moge brengen; te meer, daar de fraaije Vertaaling en gepaste Aanmerkingen van den Heer BAKE het belang dezer Staatsregeling voor den Nederlander niet weinig hebben doen toeneemen.

Korte Geſchiedenis van eenen Onanist, die zich zelven genezen heeft; voor Ouders en Opvoeders, maar inzonderheid voor zyne lydende Medebroederen geſchreven. Uit het Hoogduitsch. Te Dordrecht by de Leeuw en Krap, 1794. *In gr.* 8vo. 71 *bl.*

Hoe zeer de Aanmerkingen, die in dit Stukje voorkomen, ter waarſchuwing der jeugd tegens eene heillooze ondeugd, die zo dikwerf de jammerlykſte gevolgen naar zich ſleept, en tevens ter opwakkering der voorzorgen van Ouders en Opvoeders omtrent dit ſteeds toeneemend kwaad, verſtrekken kunnen, is echter de behandeling van dit geheel onderwerp op zulk eene wyze ingericht, dat de Vertaaling van dit Boekje, nadat de Schriften van TISSOT, en onlangs van VOGEL, over deze zelfde ſtoffe in onze moedertaal verſcheenen zyn, gemaklyk had kunnen agterwege blyven.

Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden. Twintigſte Deel. Vervattende een Aanvang der Beſchryving van Stad en Lande. Eerſte Deel. Te Amſterdam, Leyden, Dord en Harlingen, by J. de Groot, G. Warnars, S. en J. Luchtmans, A. en P. Blusſé *en* V. v. d. Plaats, 1793. *Behalven den Bladwyzer, 538 bl. in gr.* 8vo.

Zo zien wy eindelyk de hand geſlaagen aan de Beſchryving van het laatſte der Zeven Bondgenootſchaplyke Gewesten, in derzelver Tegenwoordigen Staat; tot voltooijing van een Werk, vóór het midden deezer Eeuwe, met zo veel glans en goedkeuring door den noes-

noesten Boekhandelaar TIRION aangevangen, en meerendeels, zo verre diens Uitgave reikt, gevloeid uit de penne van den verdienstlyken WAGENAAR. —— *Vriesland*, van laater tyd, is geheel afgewerkt, zo als het is. —— *Overyssel*, nog onder handen, verdient eene plaats by het Werk des gemelden WAGENAARS, en mogen wy die eere niet ontzeggen aan de *Beschryving van Stad en Lande*, welks eerste Deel wy thans voor ons hebben (*).

't Zelve is verdeeld in *vier Hoofdstukken*. Welks *eerste* ten Opschrift voert: *Benaaming*, *Hoofdverdeeling*, *Grenzen*, *Grootte*, *Waarde voor het Bondgenootschap*, *Rang*, *Overeenkomst met Friesland*, *Luchtgesteltenis*, *Meiren*, *Rivieren*, *kleiner Wateren*, *Trekvaarten*, *Zylen en Verlaaten*, *Dyken*, *Gronden*, *Voortbrengzelen en Middelen van bestaan*.

Dit alles wordt, met veel naauwkeurigheids, ontvouwd, en de kleinigheden, tot welke de Schryver afdaalt, zyn, hoe onverschillig voor den Vreemdeling, belangryk voor den Inwooner van dat Gewest. 't Geen, schoon verre van het minste, de laatste of zevende plaats in het Bondgenootschap bekleed. Eene plaats aan dit Gewest, naar 's Schryvers oordeel, te beurt gevallen: „ om dat het „ zelve het laatste van allen onder de beheering van „ Keizer CAREL DEN V. geraakt, en daar door het laat„ ste in alle openbaare stukken werd genoemd; en ten „ anderen het ongeluk hadt van niet dan vyftien jaaren „ naa de Unie, of eerst in 1594, in het Bondgenootschap „ voor 't geheel te kunnen worden ingelyfd."

Met genoegen lazen, met blydschap deelen wy mede 't geen wy, ten slot, over de Toeneeming van de Bevolking en de Welvaart vermeld vinden. „ De *gelukkige* „ pryzen van het Graan; het bevryd blyven van de „ Veepest zedert eenige jaaren; het uitbreiden van allen „ Koophandel (van deezen hadt hy even te vooren eene „ schets gegeeven;) het verbeteren van den Landbouw; „ het aanwassen van de Landen op den *Dullard*; het „ aanleggen van nieuwe en de steeds uitgebreid worden„ de

(*) Aan het Landschap *Drenthe* wordt thans ook gearbeid, en zien hier van twee Stukken het licht, zo dat wy, welhaast, eene volledige Beschryving van alles zullen hebben wat tot de *Nederlanden* behoort. Zie van het eerste Stuk eene Aankondiging, hier boven, bl. 116, enz.

„ de Veenkolonien, gevolgd door het bouwen van Hui-
„ zen, zyn te zigtbaare oorzaaken en bewyzen, dat het
„ aantal der Inwoonders van tyd tot tyd toeneemt, dan dat
„ wy dit niet als zeker zouden durven ſtellen. Ook is de
„ meerdere welvaart te duidelyk om ontkend te wor-
„ den, ſchoon wy gaarne toeſtaan, dat deeze zig door de
„ tevens aanwinnende weelde bloeiender vertoont, dan
„ zy waarlyk is. Wy weeten wel, dat deeze onweder-
„ ſtaanbaar vermeerderende invloed alleen in ſtaat is, om,
„ met eenen gelykblyvenden toeſtand over alle kostwin-
„ ningen, de welvaart en de bevolking te verminderen,
„ ten zy de vermeerdering van nyverheid zulks tegen-
„ houdt. Wy weeten insgelyks, dat honderd Gebeur-
„ tenisſen in ſtaat zyn, om, zelfs zonder buitengewoone
„ ongelukken, ons niet alleen op het peil onzer Voor-
„ ouderen, maar verre beneden 't zelve te rug te bren-
„ gen; maar, over het geheel, ſchynt ons hier meer
„ grond tot hoopen dan tot vreezen. —— Om het Naa-
„ geſlacht van den uitſlag te kunnen doen oordeelen,
„ agten wy de kennis van de tegenwoordige Bevolking
„ de eenige maatſtok: terwyl deeze den Tydgenooten be-
„ langryk is, als de eerſte grondſlag in alle ſtaatkundige
„ berekeningen. Wy hebben ons derhalven omtrent geen
„ onderwerp zo veel moeite gegeeven, als omtrent de
„ hoeveelheid der Bevolking van onze Provincie, en
„ vleijen ons dat wy dezelve vry naby gevonden hebben,
„ wanneer wy ze op 75000 begrooten."

Dit getal geeft de Schryver hier ſlegts op, en belooft, in een byzonder Hoofdſtuk, over dit belangryk onderwerp, nader te handelen. Hy gaat over, om, in het *Tweede Hoofdſtuk*, een Verſlag te geeven der Geſchiedenis en Lotgevallen der Voorouderen, en voorouderlyken grond, en behelst hetzelve de *Beknopte Historie van de vroegſte tyden af, tot aan het begin der Saxiſche Beroerten.* Hy verdiept zich niet in de duisterheden der vroege oudheid, van welke geen gedenkſtuk voorhanden is, en het eenen Geſchiedſchryver niet past iets te verzinnen. Oorlogen, Kruistochten, Magt van 't Bygeloof, de ſchrik der Geestlyke Wapenen, in die tyden, ſchoon zoms wederſtreefd, als mede Watervloeden, maaken de hoofdſom uit van 't geen men hier ontmoet. —— Verſcheide misvattingen, de Regeering betreffende, brengt de Schryver te regt. Onder andere toont hy, dat de *Biſſchoplyke Amptenaar geen Regtsgebied in de Stad had.* —

„ De ſtelling van zommigen, dat een Biſchoplyke bediende, onder welken naam dit ook zy, tot op deezen tyd toe alle magt bezeten heeft, in dier voege, dat de Stads-Raad geen weereldlyk regtsgebied, waarin het ook zy, over de Inwoonderen hadt; maar alles afhing van dien Amptenaar (*), zal zelfs een oppervlakkigen Leezer onzer geſchiedenis ſtooten, als hy herdenkt, hoe veele Verbonden, zelfs van het grootſte aanbelang, door den Stads-Raad ingegaan zyn (†), als over vrede of oorlog, het regelen der regtspleegingen, en het bepaalen van 't geene het dyk- en zylweezen vereischte. In alle die verdragen en handelingen is geen zweem, dat ooit eenige Biſchoplyke Amptenaar gekend is, of deazelfs toeſtemming noodig geoordeeld. Iets egter, waare zulks een vereischte, van dien aart, dat het louter ongerymdheid is te ſtellen, dat in al dien tyd by toeval waare verzuimd, of dat niemand der handelende partyen de Stads verpligting daar toe zou geweeten hebben (‡)."

Het *Derde Hoofdſtuk* vervolgt de *Geſchiedenis van de Stad Groningen en de Ommelanden, van het begin der Saxiſche Beroerten, tot aan de Overdragt der Regeering aan Keizer* CAREL DEN V. Welk een leiddraad de Schryver hier volgt, duidt hy met den aanvang aan. „ De orde des tyds brengt ons thans tot die aanmerkelyke gebeurtenisſen, waar by ons Gewest en Friesland tot in de grondvesten geſchud en onderwerpelyk gemaakt wierden aan vreemd gezag. De ontwikkeling hier van zal ons wel eenigzins de evenredigheid der ruimte, by deeze beſchryving voorgenomen, doen overtreeden: „ maar

(*) Deeze ſtelling is inzonderheid geliefkoosd door den Heer S. H. VAN IDSINGA, in het (zogenaamd) *Staatsregt der Vereenigde Nederlanden.*

(†) Eene lyst daarvan geeft B. ALTING, in *de dependentie der Oldampten*, bl. 60, op.

(‡) In deeze Aantekening, ons ter overneeminge te breed, geeft de Schryver omſtandig berigt van eenen Brief, wegens eene overeenkomst, geſlooten in den Jaare 1321, tuſschen *Aduard, Hunſingo, Fivelgo, Groningen* en *Drenterwelde*, of 't *Geregt*, over het leggen van een ſluis of zyl, om 'er aan te kunnen toetzen het geen IDSINGA, Iſte D. bl. 407, by gebrek, naar 't ſchynt, van een volledig affchrift, 'er uit heeft willen afleiden.

„ maar wyl eene angstvallige bekorting duisterheid gee-
„ ven zou, vertrouwen wy in het belang der Geschie-
„ denis onze verschooning te vinden. Wy zullen hier
„ volgen den leiddraad van EMMIUS, niet om dat wy
„ alle de beschuldigingen der meeste Friesche Schryvers
„ tegen Groningen ongegrond oordeelen, of, met onzen
„ Geschiedschryver, de handelingen van Groningens Raad
„ en Volk uit het zelfde oogpunt willen beschouwen;
„ maar om dat hy ons, na eene naauwkeurige wikking,
„ voorgekomen is de zekerste gids in het doorwandelen
„ deezes doolhofs te zyn; daar hy gebruik gemaakt heeft
„ van stukken, wier aanweezen thans voorby is, of ver-
„ looren in ongenaakbaare of onbekende bewaarplaatzen.
„ Indien wy hadden kunnen doorbladeren veele dier stuk-
„ ken, die nog overig zyn in Stads en Lands Archiven,
„ zouden wy ons stelliger kunnen uitlaaten over die on-
„ zydigheid, welker inagtneeming ten minsten ons doel is.
„ Wy schroomen derhalven niet te stellen, dat de ver-
„ regaande heerschzugt van Groningen, niet te vrede
„ met den invloed, dien zy reeds op de Ommelanden
„ verkreegen had, de waare dryfveer haarer handelingen
„ en verbonden met Friesland geweest is; om langs dien
„ weg haar gezag aldaar trapswyze te vestigen, en dat
„ zy daar door den grond gelegd heeft tot de gevolgde
„ omwenteling in het openbaar bestier. Maar hier tegen
„ is de volgende aanmerking even gegrond; dat nooit
„ die Stad daarin zo ver gekoomen waare, had niet
„ de droevige scheuring der Friezen, in Schieringers en
„ Vetkoopers, daar toe de gunstigste gelegenheid aan de
„ hand gegeeven. Want deeze verdeeldheden, van gely-
„ ken aart als de Hoeksche en Kabeljauwsche elders, had-
„ den haaren voornaamsten zetel gevestigd in het Wes-
„ terlauwersche Friesland, en van dat gezegend land een
„ dusdanig tooneel van verwarringen en wreedheden ge-
„ maakt, dat eene oppervlakkige beschouwing daarvan
„ reeds den menschenvriend met afgryzen vervult, en
„ verbaasd doet opmerken, hoe sterk het heerlykste voor-
„ regt, gelyk voorzeker de vryheid eens volks is, door
„ misbruik verwandelen kan in een allergrootst verderf.
„ Daar egter die onlusten minst plaats hadden in ons
„ gewest, vooral hier ter Stede, waaren de tegenover-
„ gestelde gevolgen ook zigtbaar in den gerusteren bloei
„ en de welvaart der Ingezetenen, en het meerder ontzag
„ voor alle wettige regtsoefening; en in den uitgebreide-

„ ren handel, naar de wyze dier tyden. Hier door was „ Groningen gereezen tot dat toppunt van magt, waar op „ zy, naar gelang haarer Inwoonderen, geen vooruit- „ zigt hebben kon. Haar bondgenootſchap wierd gree- „ tig gezogt, en verſtrekte, in de verſchillende ſmaldee- „ len der Ommelanden, tot een genoegzaamen breidel „ voor onrustige geesten. Geen wonder derhalven, dat „ dit de Inwoonders der nabuurige plaatzen in Friesland „ uitlokte, en begeerig maakte naar zoortgelyke voordee- „ len. Warsch van langer de ſpeelbal der *Edelen of* „ groote Landbezitteren te zyn, en gebruikt te *worden*, „ als werktuigen, ter voldoening aan dier Heeren driften „ en belangen, offerden zy den Groningers zulke regten „ op, wier gemis ſmertlyker viel voor den nationaalen „ hoogmoed der Grooten, dan hinderlyk was aan den Ge- „ lukſtaat eens Volks. Ja zelfs die Edelen, die hunne „ mededingeren beroofd, gedood, en daar door (volgens „ het woeste dier tyden) zich derzelver goederen toe- „ geëigend hadden, waaren niet zeker van het genot, om „ de overblyvende wraakzugt der maagſchap; indien zy „ niet gerugſteund wierden door een bondgenootſchap, „ in ſtaat om hun in dat bezit te handhaaven."

Toont deeze Aanvang des *Derden Hoofddeels*, wat wy 'er in te wagten hebben, en de onpartydige denkwyze des Opſtellers, de Inleiding van het *Vierde Hoofdſtuk*, 't welk de Geſchiedenis voortzet van de *Overdragt der Regeeringe aan Keizer* CAREL DEN V, *tot aan de Reductie der Stad Groningen* in 1592, wyst ons aan hoe belangvol 't zelve is, niet alleen voor de *Groningers*; maar voor alle Liefhebbers van 's Lands Geſchiedenisſe. „ Zedert de inlyving van dit Gewest," dus *luidt zyne* taal, „ in het Huis van *Bourgondien*, onder het beſtier van „ eenen Vorst, welke, buiten zyne uitgeſtrekte Erflan- „ den, Koning van Spanjen en Keizer van het Duitſche Ryk „ was, en wien daarenboven het krygsgeluk genoegzaam in „ alles medeliep, hadden de buitenlandſche gebeurtenisſen „ geenen meerderen invloed op onze, dan op de overige „ Nederlandſche, Provincien. De Staatkundige geſchiedenis „ derhalven van Stad en Lande wordt algemeener, en „ verſmelt in die van Keizer CAREL, Koning PHILIPS, „ en vervolgens in die van ons Gemeenebest. Wy kon- „ den ons des bekorten, daar de onſterflyke WAGENAAR „ die algemeene web zo meesterlyk afgewerkt heeft, om „ alleen op te geeven zulke gebeurtenisſen, als hier by-

„ zon-

„ zonder t'huis hooren. Maar wyl de meeste daar van „ by de Geſchiedſchryvers deezer tyden vry gebrekkig „ geboekt ſtaan, en het ons gelukt is daaromtrent *au-* „ *thentyke* berigten, hoewel ongedrukt, gekreegen te „ hebben, dagten wy het beter te zyn, ook dit vervolg „ der geſchiedenis iets omſtandiger onzen Leezer mede te „ deelen, al wierde hier door het verhaal, boven de maat, in „ dit boekdeel voorgenomen, uitgerekt: vertrouwende den „ Ingezetenen van dit Gewest niet alleen daar mede dienst „ te zullen doen; maar ook anderen, die graag, 't geen de „ Vaderlandſche Geſchiedenis betreft, in het waare dag- „ licht, uit egte bronnen opgehaald, geplaatst zien."

Met veel genoegen hebben wy dit vlytig bearbeid gedeelte geleezen, en de te regtbrengingen gezien van misſlagen, door anders geagte Schryvers, als WAGENAAR, VAN DE SPIEGEL, en anderen, uit gebrek aan oorſpronglyke Beſcheiden, of by overyling, begaan. Zie by voorbeeld de *Aantekeningen*, bl. 417, 466, 505. De eerſte, op dat wy die alleen aanhaalen, behelst een Brief, uit welks inhoud het den Schryver voorkomt, dat de Overheid, meerendeels gedrongen, de Algemeene Staaten erkende: hy laat den Brief zelve volgen, deels wyl hy niet bekend is, deels wyl hy niet bevat de plegtige verbintenis en eedſtaaving der *Groningers* aan de Algemeene Staaten; gelyk de Heer L. P. VAN DE SPIEGEL, *Bundel van onuitgegeeven Stukken*. I D. bl. 90, gegist hadt. De Acte daarvan is eerst opgemaakt 31 Dec. des Jaars 1576, naa dat de Heer LALAING VAN VILLE reeds als Stadhouder erkend en ingehaald was.

Overneemenswaardig, onder veele andere byzonderheden, tot welke wy ons, om onzes beſteks wille, niet kunnen inlaaten, dagt ons de beſchryving van het eerſte werk diens nieuwen Stadhouders. „ Het beſtondt om „ met de Regeering te raadpleegen, hoedanig de bezet- „ ting haar agterſtal te betaalen. Dit ſtuk hadt merke- „ lyke zwaarigheid in, daar het over de twee tonnen „ golds beliep (*), en 'er geen gereed geld in 's Lands „ ontvangplaatzen voor handen was. Daarby drongen de „ Soldaaten op die betaaling, dreigende anders op zyn „ Krygsmans te zullen leeven; ja ſchooten, waarſchynlyk om „ aan

(*) Volgens de naauwkeurige opgave by BOR, X. B. *f* 220 verſo, bedroeg het 224497-: 3.

„ aan die bedreiging klem te geeven, een kind op ſtraat, en
„ eene dienſtmaagd binnen huis ſtaande, dood. Ook eiſch-
„ ten zy eene overgroote maat van turf, en allerlei ſoort
„ van eetwaaren; daaronder openlyk durvende zeggen, an-
„ ders voor God en zyne Genade onſchuldig te willen wee-
„ zen van alle onheilen, welke zy zouden aanregten (*).
„ Hier door gedwongen, ſtelde men Staatsgewyze gemag-
„ tigden aan, welke over de geheele Provincie zouden
„ invorderen eenen vyfden Penning van de jaarlykſche
„ huiren en renten der Landeryen en Huizen; wordende
„ de eigenaaren, welke zelfs hun goed bewoonden, ge-
„ ſchat naar hunne nabuuren. Dan daar men wel voor-
„ uit zag hoe zeer deeze inzameling aan zwaarigheden
„ onderheevig zyn, en het geld langzaam zou inkomen,
„ wierd den aangeſtelde gelastigden magt gegeeven, tot
„ zeven, agt, tien, ja twaalf, ten honderd, penningen op
„ te neemen. Maar daar het Land geen genoegzaam Ge-
„ loof (*Credit*) hadt, en dus niet aangebragt wierd, ge-
„ lastte men, kort daar naa, al het gereede geld, dat een
„ ieder boven de vyftig Daalders in huis hadt, den
„ Lande op te ſchieten tegen twaalf ten honderd; als
„ mede al het gewerkt Zilver en Goud, voor welks
„ waarde men mede dergelyke Schuldbrieven ontving. Van
„ dit Zilver zouden, volgens het bevelſchrift, *Kiippenmin-*
„ *gen* (†) gemunt worden; boven dien hadt men by het
„ Landſchap *Drenthe* verworven, dertig duizend Gul-
„ dens (‡), en daar by van *Friesland* (in veele Geſchrif-
„ ten deezes tyds *Westerland* genoemd) twee derde
„ gedeelten verzogt, waar van egter, niet tegenſtaan-
„ de des Stadhouders goede beloften, niets geworden
„ is (§)."

Het Geſchil tusſchen *Groningen* en de *Ommelanden* wordt

(*) Bor *l. c.* verhaalt, dat zy onbeſchaamd zeiden, *het Plunderen anders hun elfde Gebod te zyn.*

(†) Waarſchynlyk *Noodpenningen.*

(‡) *Stads Ref.* v. d. 25 Jan. 1577. Bor zegt, dus *l. c.* kwalyk *drieduizend Guldens.*

(§) Schotanus *Fries. Hist.* bl. 800, verhaalt wel, dat *Friesland* 80000, en daar naa bl. 809, dat het 150000 Guldens bewilligd heeft; maar wy gelooven, dat die penningen gebruikt zyn tot betaaling van het Krygsvolk aldaar, dat even zwaare agterſtallen te vorderen hadt, gelyk men opmaaken kan uit het geen hy bl. 810 zegt.

wordt van den oorſprong opgehaald, en in deszelfs voortzetting beſchreeven, op eene wyze, die een groot licht verſpreidt over dit netelig ſtuk. De *Historie* loopt, met het einde deezes Eerſten Deels, tot den Jaare 1599.

Eenige Berichten omtrent de Pruisſiſche, Oostenrykſche en Siciliaanſche Monarchiën, benevens ſommige daar aan grenzende Staaten. Eerſte Deel. In 's Gravenhaage, by I. van Cleef, 1793. *In gr.* 8*vo.* 329 *bl.*

Even min, als toen, in den Jaare 1787, *Eenige Berichten omtrent Groot-Brittannien en Ierland*, van den Schryver der *Berichten* welke wy thans aankondigen, uitkwamen, behooren wy nog tot den Vriendenkring, die, ten dien tyde, zynen Naam wist; doch is dezelve voor ons geene verborgenheid meer (*). Mr. JOHAN ISBERMAN, *Vryheer van Dalem*, ſtaat thans als Opſteller deezer *Berichtende Werken* bekend —— met lof bekend. Wy mogten van het eerſte met die voldoening ſpreeken, welke wy, in het doorleezen, geſmaakt hadden, en hebben op nieuw dezelve gevonden in de uuren, die wy aan het laatſte te koste lagen. Vreemd zeker, dat de Schryver, nu zo bekend, zyn Naam op den Tytel verzwygt.

De *Twee* afgeleverde Deelen deezer *Berichten*, tot welker *Eerſte* wy ons thans bepaalen, geeven verſlag eener Reize van dertien maanden, in de laatſte helft van 1791, en de eerſte van 1792, door een goed gedeelte van *Duitschland* en *Italie* gedaan door den Schryver, vergezeld van zyne Echtgenoote. Men beſpeurt allerwegen den opmerkzaamen, denkenden, en vergelykenden, Reiziger.

Den voet in *Hannover* zettende, en van de Beheerſching deezes Gewests ſpreekende, merkt hy op. „ Gelukkiger „ ware het buiten twyfel, zo het van de oevers van de „ nederige *Leine* en niet van die der ſtoutere *Theems* „ geregeerd werd; gelukkiger zo het niet wel eens in „ oorlogen ware ingewikkeld, by wier overwinningen „ of nederlaagen het even onverſchillig kon blyven, en „ indien 'er niet wel eens een *Hannoverſche* Boer van „ den

(*) Zie *N. Alg. Vaderl. Letteroef.* III D. 2de St., bl. 589.

„ den Ploeg werd afgeſcheurd, om de rots van *Gibraltar*
„ te helpen bewaaken, of de bezittingen van *Groot-*
„ *Brittannien* aan de andere zyde des Aardskloots eenige mylen te helpen uitbreiden. —— Een der weezenlykſte voorregten, die het Keurvorſtendom nog geniet,
„ is buiten twyfel dat zyne inkomſten geheel in het
„ Land verteerd worden, en niet behoeven mede te
„ werken om *Britſche Parlementsleden* om te koopen, of
„ de *Europæiſche Cabinetten* tot de gevoelens van dat van
„ *St. James* over te buigen."

In het breedvoerig verſlag der *Göttingſche* Hoogeſchoole, den Schryver nog na aan 't hart liggende, wegens de twee nuttigſte jaaren zyns leevens daar voorheen doorgebragt, vermeldt hy: „ De Leſſen loopen hier *tweemaalen* in 't jaar af, in plaats van *ééns* op de Uni-
„ verſiteiten van ons Gemeenebest. Men kent 'er ook
„ noch de rust van den Zaturdag, noch die nimmer
„ eindigende Vacantien, in welke de Academiſche Jeugd
„ zo vaak de verkreegen kundigheden verliest, en daar
„ na als tot eene vreemde en moeilyke bezigheid tot
„ haare oefeningen te rug keert. Al het overige gelyk
„ geſteld, leert men te *Göttingen* dus in drie jaaren zo
„ veel als in ons Vaderland in vyf." — *Zo* dit, en 't geen hy verder tot lof van die Hoogeſchoole meldt, ſteek houde; waaraan het ons vergund zy hartlyk te twyfelen, dan vallen onze Hoogeſchoolen, in die vergelyking, deerlyk af; doch vooringenomenheid is een vergrootglas.

Van de Godsdienst-vryheid te *Hannover* hadt de Schryver reeds met goedkeuring geſprooken (bl. 22.); wegens de Godgeleerden te *Göttingen* laat hy zich in deezervoege hooren. „ Onder de geenen, die zich der Godge-
„ leerdheid toewyden, ſcheen ook niet lang geleeden een
„ geest van vryheid in de denkenswyze zich verſpreid
„ te hebben, die, gelyk alle overdreevene Vryheid, *Los-*
„ *bandigheid* of *Despotismus* ten gevolge moet hebben.
„ Van 260 aanſtaande Dienaaren des Euangelies, waren
„ 'er ſlechts 17, in het voorige jaar, die de *Dogmatiſche*
„ *Leſſen* bywoonden; de overigen meenden buiten twyfel, door het geen men hun verder mededeelt, genoeg
„ in ſtaat te zyn om hun Samenſtelzel zelve te vormen, en,
„ by het aantreeden huns Ampts, den ganſchen raad hunnes Meesters te verkondigen. De Godgeleerde Profeſſoren, zonder zich door zulke ketenen te laaten binden,
„ als men in zo veele Synodaale Steden by ganſche Cen-

„ te-

„ tenaars geſmeed heeft, en zonder alle die nieuwighe-
„ den te omhelzen, die men, in andere gedeelten van
„ het Ryk, met zo veel greetigheid opwerpt, erkennen
„ ten minſten de Gewyde Schriften voor Goddelyk, en
„ beſchouwen ze, welverklaard, als het eenigſte veilige
„ Richtſnoer van Geloof en Zedekunde."

In het *Hartzgebergte* ontmoet de Reiziger veele byzonderheden zyner optekeninge waardig, zo ook te *Wolfenbuttel* en *Brunswyk*. De Univerſiteit te *Helmſtedt* trekt in 't byzonder zyne aandagt. — Hier ontmoeten wy een voorbeeld van werkzaamheid in eenen Hoogleeraar, zo ſterk, als wy niet weeten ergens aangetroffen te hebben, en het geloof bykans te boven gaat: „ De Hofraad en
„ Profeſſor BEIREIS, van *Mühlhauſen* geboortig, reeds
„ 30 jaaren lang te *Helmſtedt* gezeten, vereenigt thans
„ het Hoogleeraarampt in zeven Weetenſchappen, en
„ leest, volgens zyn eigen verhaal, vyftien Collegien
„ daags; geen een dag der weeke als de Zondag hier
„ van uitgenomen. De ſlaap vergt hem ſlechts twee van
„ de vier-en-twintig uuren af, en één maaltyd herſtelt
„ in de afrolling derzelven zyne door arbeiden, denken
„ en ſpreeken, verſpilde krachten." — Zou in deeze opgave ook een misſlag in de getallen, of eene ſnorkende vergrooting, plaats hebben? Wanneer wy alles nadenken en berekenen, ſchynt het *facit* de kragten der menschlyke Natuur te boven te gaan.

Te *Maagdeburg*, *Brandenburg* en *Spandau*, zal men zich met den Reiziger genoeglyk eenigen tyd ophouden, om vervolgens met hem te *Berlyn* te komen. Van welke Stad, en de byzonderheden aldaar, de beſchryving buitengewoon breed is; verrukt door die Stad, even als SANNAZAAR over *Venetie*, voelt hy zich gedrongen zich diens woorden de zyne te maaken, en uit te roepen: De Stichting van andere Steden was het *werk der Menſchen*, Berlyn *hebben de Goden gebouwd*. Met dit alles geeft hy zo wel de na- als de voordeelen op, welke 'er plaats vinden. — „ De Bevolking dier Stad hadt, in 't Jaar
„ 1790, de hoogte van 150803 bereikt, dat is van om-
„ trent 22 Bewoonders, het middelgetal genomen, in ie-
„ der huis of openbaar gebouw; een verbaazend onder-
„ ſcheid der Steden in myn Vaderland, waar men ſom-
„ wylen ſlechts 3 zielen onder het zelfde dak door el-
„ kander kan rekenen. Deeze bevolking (hier breeder
„ omſchreeven) heeft intuſſchen zo weinig als de be-

„ bouwing eenige evenredigheid met de uitgeſtrektheid „ der Stad, en met het geen in dezelve zou kunnen be„ ſtaan. De ganſche *Frederiks-Stad* is doodsch; ook in „ veele andere gedeelten van *Berlyn* treft men niet dien „ drang van bezige, voorbyvliegende, zich met moeite „ mydende, en op elkander naauwlyks lettende lie„ den aan, die *Londen* en meer groote Steden zo alge„ meen kenſchetzen. Doch laaten de *Pruiſſen* het den „ *Britten* niet benyden, dat het lichaam van hunnen „ Staat met zulk een wanſtaltig hoofd niet bedekt zy; „ 't welk uit alle de overige ledemaaten de ſappen na „ zich trekt, en waar zich deeze, door gebrek aan be„ hoorelyke omvloeijing, maar al te dikwyls bederven! „ Alle Hoofdſteden zyn uit haaren aart Schoolen van le„ diggang, verkwisting, pracht, en van allerlei zeden„ verbastering; en waar de Bevolking derzelven wast, „ zonder dat die der mindere Steden en des Platten„ lands in dezelfde evenredigheid toeneeme; daar moe„ ten noodwendig de Akkerbouw daalen, de velden ver„ laaten worden, en honderd nuttige hanteeringen, te„ gen eene gemaklykere, doch voor den Staat minder „ nuttige, leevenswyze worden verwisſeld. Dit is tot „ *Pruiſſens* geluk het geval deezer Gewesten nog niet." —— De bevolking des Koningryks, toont hy vervolgens aan, tegen die der Hoofdſtad ſtaat als *veertig* tot *één*, daar zich te *Londen*, op zyn gunſtigſte gerekend, de *tiende* Man van geheel *Engeland* ophoudt.

Zeer leevendig ſchetst de Schryver de ongebondenheid der jonge Vrouwlieden, en laat aan de beſlisſing van anderen over of de Overheid voorzigtig handelt: „ Wanneer „ zy de Tempelen der Ontugt in alle de groote Steden van „ haar gebied zo goed als openlyk wettigt, en aan de Pries„ teresſen, die dezelve bedienen, pligten oplegt en voor„ ſchriften in handen geeft, die men voor niemand ver„ bergt." —— Met verdiende verontwaardiging verſmaadt hy de redenen, in het *Nieuwe Pruisſiſche Wetboek* voor de Egtſcheidingen opgegeeven, als geſchikt om voortaan, in dit Koningryk, eene geheele verbreeking van den heiligen band des Huwelyks uit te werken; als ſtrekkende om den Echt tot een gewettigden ſtaat van Byzittery te vernederen; daar zy het langs honderderlei wegen, waar van verſcheidene reeds zedert eenen geruimen tyd zyn ingeſlaagen, in de magt van elken Echtgenoot ſtellen om zyne te-

tegenwoordige Wederhelft tegen eene andere te verwisselen.

Te uitvoerig, om 'er ons eenigzins toe in te laaten, is de beſchryving van de Gebouwen en Stigtingen in *Berlyn*. Zo zyn ook 's Schryvers gedagten over de vryere denkwyze der Godgeleerden aldaar, en de gebezigde middelen van bedwang. Onder deeze rangſchikking komt vooral de Beantwoording der Vraage: Zyn de *Pruiſſiſche Staaten* al of niet eene willekeurige Monarchie? waarvan de Graaf VAN HERTZBERG het *Neen* heeft ſtaande gehouden: uit diens Memorie geeft de Reiziger een Uittrekzel, met toetzing van zommige der Grondwetten of der Gebruiken des Lands aan het pnnt van verſchil. Eene herinnering, welke de Schryver deezer *Berichten* vooraf zendt, is te gewigtig om onopgetekend te laaten. „ Ik moet alvoorens evenwel herinneren, dat men niet onderzoekt of het Beſtuur willekeurig gevoerd en de Onderdaanen gedrukt worden; dan of een ieder van dezelven onder een gemaatigd Bewind voor de veiligheid zyns perſoons, zyner Bezittingen en Rechten, gerust kan voortleeven. Maar hierop komt het aan, of de Koning, wanneer het hem lust, willekeurig *kan* heerſchen, ongeregtigheden *kan* oefenen, zyne Onderdaanen *kan* uitzuigen of ongelukkig maaken, zonder andere hinderpaalen in den weg te vinden, dan die, welke het ongenoegen eener getergde Natie hem daarna zou kunnen voorleggen? —— Ik vrees dat het onderſcheid deezer beide Vraagen, die echter zo zeer van elkander verſchillen, aan den yverigen Minister niet ſteeds in de gedagte gebleeven zy." Dit blykt uit de aanmerkingen des Schryvers in dit berigt ingevlogten.

Het Wetboek voor de *Pruiſſiſche* Staaten, ingerigt „ om het Land van alle vreemde Regtsgeleerdheid te doen ontworſtelen, en den talloozen drom zyner *Romeinſche*, *Saxiſche*, *Frieſche*, *Provinciaale*, *Stedelyke*, *Landſchaps-* of *Dorpswetten*, zyner Gewoonten, Gewysden, en wat niet al, duizendmaal met elkander ſtryd voerende, door ieder der twistende partyen in haar voordeel aangehaald, in een algemeen éénvoudig Wetboek byeen te trekken." Dit plan verdient zeker lof; doch komen 'er in dit Wetboek niet weinige zaaken voor, die des Reizigers berispende aanmerkingen niet ontgaan. — Van het Lyfeigenſchap der *Boeren* geſproken

ken hebbende, 't welk, zyns oordeels, in de *Pruisfische Staaten* „ nadert aan de grenzen van *Slaverny*," vervolgt hy. „ Maar laaten wy onderzoeken, of het Wetboek „ den Landman, over 't algemeen, een ruimere lugt doet „ ademen. Geen Boer, wordt hier bevolen, mag, zonder „ toeſtemming des Staats, eene burgerlyke neering dry- „ ven, noch zyne Kinderen daar toe beſtemmen. Hy „ kan gedwongen worden zyn land te bebouwen, of, „ zo het hem niet lust, het aan eenen anderen over te „ laaten. Men kan in tyden van gebrek *hem noodzaa-* „ ken, de overtollige opkomſten zynes lands te *verkoo-* „ pen. Zyne vrugten op den halm te verkoopen, *is* „ hem niet geoorlofd. Hy is aan den Staat Hand- en „ Spandienſten verſchuldigd: ook mag om deeze reden „ het getal van Boerenplaatzen geene vermindering on- „ dergaan. —— Men kome tog, met dit Wetboek in de „ hand, eens op eene Hofſtede in *Delfland* of in *Rhyn-* „ *land*, en vraage den dikwyls nog klaagenden bewoon- „ der, of hy ook lust hebbe na de *Oostzee* te verhui- „ zen, of zyne Regten tegen die der *Pruisfische* Veld- „ bouwers te verwiſſelen?"

Het vreemd Voorregt, den Mansperſoonen van Adel vergund, om het Huwelyk met de linker hand aan te gaan, voorgedraagen hebbende (*), betuigt de Schryver. „ Zo „ het mogelyk is een onnatuurlyker en gedwongener „ ſtaat in het menschlyk leeven, dan zulk een Huwelyk, „ uit te denken, zal ik de vindingskragt van het Ge- „ nie, dien dit gelukken zal, bewonderen. Ik twy- „ fel, of wel veele Edelen zullen verkiezen de proef „ eener zoodanige vereeniging te neemen; doch ik weet „ niet, wien ik dan meer beklaagen zou, *den Man*, die „ het voorwerp, dat hy in zyn Huwlyksbed heeft opge- „ nomen, ſlechts ten halven beminnen mag, of zyne on- „ gelukkige Wederhelft, die over dag een Dienstmaagd, „ des nagts eene Vrouw, in de belangen haars Heeren „ geen deel kan neemen. Wat zeg ik, die van uur tot „ uur

(*) Men zie over dit ſtag van Huwelyken mede de voornaamſte Artykels in het *Mengelwerk* onzer *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1793. bl. 30, waar wy in eene Aanmerking optekenden, dat het, ſchoon openbaar aangekondigd, nogthans, uit hoofde van onvoorziene hinderniſſen, door eene tweede bekendmaking, opgeſchort is, tot nader order.

„ uur moet beeven, dat de dood eens naastbeſtaanden, „ een ampt, een Lot, zynen ſtaat verbetere, haar voor „ eeuwig uit zyne omhelzingen rukke, en haare Kinde„ ren van eenen Vader beroove. —— Dikwyls zyn on„ gelyke Huwelyken, ik beken het, een vrugtbaare bron „ van huislyk verdriet; maar moet een Wetgeever, om „ deeze buiten dat zo zeldzaame gevallen te verhinderen, „ en om het Adelyk Bloed van vermenging met het Bloed „ der Landlieden rein te bewaaren, de vryheid zyner „ aanzienlykſte Onderdaanen zo zeer belemmeren, dat zy „ geen meesters zyn om in een ſtuk, waar van het ge„ noegen huns leevens afhangt, de beſchikkingen te maa„ ken, die hun hart hun ingeeft. Schier in hetzelfde „ jaar, dat men in een uitgeſtrekt Koningryk den Adel „ vernietigde, verbiedt men hem in een ander de hand „ aan een geringere te geeven, of dwingt hem in een „ Egt, by welken de naamen van Vader en Man in „ klanken vervliegen."

De *Militaire School*, de *Ecole Veterinaire*, het *Arſenaal*, verdienen 's Leezers aandagt. De Reiziger tekent, van het laatſte ſpreekende, op: „ Van 200,000 Gewee„ ren, die men hier gewoonlyk byeen houdt, ontbra„ ken 'er 30,000, en ander wapentuig in dezelfde even„ redigheid: de *Poolſche Republiek*, die, te dier tyde, be„ zig was zich ter handhaaving haarer nieuwe Conſti„ tutie te wapenen, hadt by denzelfden Fabriqueur, die „ voor het Tuighuis arbeidt, zo veel gewear beſteld, „ dat deeze het niet zo ſpoedig, als noodig was, ver„ mocht te leveren; *om haar dienst te doen* ſtondt de „ Koning toe, dat men intuſſchen uit het Arſenaal het „ benoodigde na *Poolen* verzenden zoude, terwyl de Fa„ briqueur van tyd tot tyd, in dit Gebouw, voor reke„ ning van de Republiek te rug zou bezorgen de hoe„ veelheid die 'er uit genomen was."

Vorts ſtaat hy het oog op verſcheide andere heilzaamere Fabrieken dan die voorraad tot de vernielende kunst des Oorlogs leveren. —— Naa uitvoerig over de inrigting der Zyde-Fabrieqnen geſprooken te hebben, laat hy volgen, dit gedaan te hebben, „ deels om dat de tak der „ Zydecultuur misſchien ook in ons Vaderland met eeni„ ge vrugt zou kunnen aangemoedigd worden, en, al „ ware het dan ook ſlechts de ruwe toebereiding, aan „ veelen eene toevoeging tot hun beſtaan kunnen ver„ ſchaffen; deels om te toonen hoe een verlicht Minis-

„ te-

„ terie, ſedert jaaren herwaarts, voortgaat het gedeelte „ der Bevolking, 't welk voor den Landbouw en voor „ den Handel niet geſchikt is, door 'er hun de middelen toe aan de hand te geeven, vlytig, en door dien „ vlyt welvaarende, te maaken. Dit is de heldere zyde „ der Monarchiſche Regeeringsvorm, waar den Fabriceerenden Steden nooit van eene onzusterlyke jaloeſie der „ Handeldryvenden het minſte te duchten ſtaat: en waar „ zich deezen nooit tot mederechteresſen over de voorſlagen, welke den bloei of de herleeving van geenen „ ten doel hebben, vinden aangeſteld."

Zo veel troffen wy uittrekkenswaardigs aan in het beloop des dus verre nagegaanen Deels, dat wy ons om plaats verleegen vinden, ter optekening van veele byzonderheden, die wy, onzen Reiziger vergezellende te *Potsdam*, *Wittenberg*, *Leipzig*, *Meiſſen* en *Dresden*, over welke de volgende Afdeelingen loopen, aantroffen. —— Ook hebben wy nog eenige algemeene Aanmerkingen mede te deelen, die wy tot een volgende gelegenheid moeten verſchuiven.

Memorien van den Generaal DUMOURIEZ, *door hemzelven geſchreeven in* 1793. *Twee Deelen. Amſterdam*, 1794.

Wy kunnen niet zeggen, over 't algemeen, groote Liefhebbers van *Memorien* te weezen; daar verre de meeste ſterk het *Egoismus* ademen, en, by Zelfverontſchuldiging, de heftige Veroordeeling van Party voegen, derwyze, dat men 'er dikwyls weinig waarheids, tot bydraage der Geſchiedeniſe, uit konne ontleenen, en wy daarom niet inſtemmen met eene Bedenking, die ons onlangs onder 't ooge kwam, dat eene Geſchiedenis verhaast of gebrekkig geſchreeven is, om dat men den tyd der Uitgave van *Memorien*, byzondere Perſoonen betreffende, niet had afgewagt.

In deeze begrippen vonden wy ons geſterkt by het doorleezen der *Memorien* van den Generaal DUMOURIEZ, die ongetwyfeld veelen tot derzelver leezing zullen uitlokken. 's Mans berugte Naam, zyne Verrigtingen in *Frankryk*, op de grenzen van *Nederland*, en in ons Vaderland zelve, moeten die uitwerking baaren. Het is daarom niet te bevreemden, dat men zich gehaast heeft 'er eene

Ne-

Nederduitſche Vertaaling van te bezorgen —— welke haast misſchien het haare toebrengt, dat dezelve overal niet klaar en op veele plaatzen ſtootende is.

Niet onvoorzigtig luidt een Aantekening des Vertaalers, als hy aan een gedeelte komt, 't welk betrekking tot ons Vaderland heeft. „ Indien wy ons niet voorgenomen hadden, ons geheel te onthouden van 't maaken „ van Aanmerkingen op den Text van den Generaal „ DUMOURIEZ, zoude hy ons menigmaal daar toe gelegenheid geeven. Dit moge de oordeelkundige Leezer „ zelve doen. Wy laaten dit Werk ter verantwoording „ van den nog leevenden Schryver: hebbende 't onze „ Vaderlanders in hunne taal alleen medegedeeld, als „ zynde een belangryk ſtuk, (welken zyne verdienſten of „ onverdienſten ook mogen zyn,) voor de Historie van „ onzen tyd; ons rekenende even weinig aanſpraakelyk „ voor deszelfs inhoud, als een Briefbeſteller is voor „ dien der Brieven, die hy ombrengt."

Wy kiezen met hem die voorzigtige zyde, en vergenoegen ons met den Hoofdinhoud op te geeven. Naa eene zwellende breedſpraakige en zelfverdeedigende Voorreden, behelst het Eerſte Deels Eerſte Stuk den Algemeenen Staat der Zaaken; den Staat der Legers; DUMOURIEZ's vertrek van *Luik*; zyn verblyf te *Parys*; het Proces des Konings, en vrugtlooze poogingen van den Generaal DUMOURIEZ. — Het Tweede Stuk diens Deels vangt aan met den Dood des Konings, vermeldt de Onderhandelingen met CAMBON, en 's Generaals Conferentie met eenige *Jacobynen*; Staatsraad; ROLLAND's verlaaten van het Miniſterie; Onderhandelingen van *Holland*; 't Vertrek van DE MAULDE, MARAT, en den Generaal DUMOURIEZ; vrugtlooze Onderhandelingen; Oorlogsverklaaring.

Het Tweede Deels Eerſte Stuk geeft ons op, het Plan van den Veldtocht en het formeeren van het Leger; de Geldleening en het Manifest; de Verzameling van het Leger; Sterkte van 't zelve; het neemen van *Breda*, de *Klundert*, *Geertruidenberg*; Belegering van de *Willemſtad*; het blokkeeren van *Bergen op Zoom*, *Steenbergen*; Sommatie van *Heusden*; DUMOURIEZ aan de *Moerdyk* en *Rotvaart*. Zyn verlaaten van het Leger, op de ontvangen order om te vertrekken. Hoe hy, te *Antwerpen* komende, de Commisſarisſen doet heenen gaan; te *Bruſſel* met de Volksvertegenwoordigers ſpreekt; aan de Conventie ſchryft;

ſchryft; CHEPY en RSTIENNE doet arresteeren; verſcheide Ordonnantien geeft; en te *Leuven* met de Commisſarisſen van de Conventie ſpreekt. Voorts vertoont het ons den toenmaaligen ſtaat des Legers, vóór den Slag van *Nederwinde*, en de Retraite, als mede het Gevegt van *Gotzenhoven*.

Het Tweede Deels Tweede Stuk zet 's Generaals bedryven voort, verhaalende den Aftocht, en nog twee Gevegten; zyne Retraite op *Bruſſel*; deszelfs Ontruiming; het Kamp van *Enghien*, van *Ath*; Conferentie te *Ath* met den Collonel MACK; het arresteeren van den Generaal MIRANDA; het Kamp van *Doornik*; Retraite uit het Kamp van *Maulde*; het arresteeren der Commisſarisſen van de Conventie, en van den Oorlogs Minister; het Vertrek van DUMOURIEZ; deeze te *Bergen*; Etabliſſement der Franſchen te *Leuzen*; 't Congres van *Antwerpen*; Tweede Proclamatie van COBURG; Vertrek van den Generaal na *Bruſſel*.

Hieraan is eindelyk gehegt een *Kort Begrip van 't Leeven des Generaals* DUMOURIEZ, *getrokken uit een Brief aan een zyner Vrienden*. Ten onderſchrift heeft de Vertaaler goedgevonden, de twee bekende Regels van CATO te plaatzen.

Nec te collaudes, nec te culpaveris ipſe,
Hoc faciunt ſtulti, quos gloria vexant inanis.

Dit Onderſchrift zou mogelyk op de *Memorien* beter paſſen, dan de Spreuk op den Tytel gebezigd.

— — — — *Vitamque impendere vero.*

Nodige Berichten aan de Nederlanderen; inhoudende ſcherpe, doch onpartydige, Aanmerkingen op de Memorien van den Verraader zyns Vaderlands DUMOURIEZ, *door hem zelven geſchreeven in* 1793. *Eerſte Aflevering. In Amſterdam*, 1794. *In gr.* 8vo. 32 *bl.*

Heeft de Vertaaler der *Memorien* van DUMOURIEZ zich *van het maaken van Aanmerkingen wederhouden*, het zal ons, blykens het Stukje 't welk wy thans aankondigen, des niet ontbreeken. De Schryver der NOODIGE *Berichten* verzekert, in 't Voorberigt, dat „ deeze bla-

„ den

„ den niet met een beevende hand — met geen be-
„ kneld hart — maar met eene ronde pen, en vryen
„ Republicainſchen geest, geſchreeven zyn." — Hy be-toont zich een yveraar voor de zaak der *Franſchen*; dan betuigt, „ hunne Verdeediging niet verder voor te heb-
„ ben, dan in zo verre zy door een DUMOURIEZ," en dit, zo als de inhoud der *Memorien* uitwyst, gaat zeer verre, „ beſchuldigd worden."

Om niet voorgekomen te worden, geeft hy eene *Eerſte Aflevering* van twee bladen, waar mede hy gevorderd is tot bl. XII der *Voorreden* zyns Party's, die uit XXVIII bl. beſtaat. Zo dat wy nog één *Aflevering* misſchien te wagten hebben, eer wy recht aan de zaak, of aan de *Memorien* zelve, komen.

Zonder ons in dit geſchil te mengen, en alleen den Schryftrant te beoordeelen, moeten wy zeggen, dat het woord *ſcherpe*, op den tytel, niet ten onregte gebezigd is. Dan, hebben wy de Voorreden van DUMOURIEZ *zwellende* genoemd, deeze Aanmerkingen mogen ook dien by-naam draagen. *Declamatien* tegen *Declamatien* geſteld, is het kortſte, en, onzes inziens, regtmaatigſte, 't geen dus verre van deeze Aanmerkingen gezegd kan worden. Mis-ſchien zal het Vervolg iets bondigers bevatten. Althans, indien de Tegenſchryver den voet van Party houde, zal hy meer tot bepaalde Gevallen, en derzelver ontwikkeling, moeten komen. — Wy hebben, dit afwagtende, ons gehaast, om by de Aankondiging van DUMOURIEZ *Memorien* terſtond te voegen, wat men ten Tegengifte heeft gemeend te moeten geeven. De Aanmerker, op dat wy dit nog vermelden, heeft, ten gemakke der Leezeren, die gedeelten, over welke hy handelt, uit de *Memorien*, letterlyk, overgenomen, en de bladzyden aangeweezen.

Briefwisseling van den Generaal DUMOURIER, *met den Oorlogsminister* PACHE, *staande den Veldtocht in het Belgische, in* 1792. *Te Dordrecht by* de Leeuw *en* Krap, 1794. *In gr.* 8*vo.* 248 *bl.*

Briefwisseling van den Generaal MIRANDA, *met den Generaal* DUMOURIER, *en de Ministers van Oorlog* PACHE *en* BEURNONVILLE, *zedert January* 1793, *benevens de Bevelen door den Generaal* DUMOURIER *aan den Generaal* MIRANDA *gegeeven, tot op den Slag by* Neerwinden, *en den Aftocht die daarvan het gevolg is geweest. Te bekomen in 's Haage by* I. van Cleef, *te Amsterdam by* A. v. d. Kroe, *enz. In gr.* 8*vo.*

By de *Memorien van den Generaal* DUMOURIEZ, in een voorgaand Artykel aangekondigd, zullen deeze Briefwisselingen, welke wy, uit hoofde van derzelver naauwe betrekking op elkander, byeen voegen, zeer wel passen, als wy derzelver Egtheid aanneemen, waaraan door zommigen getwyfeld wordt. Deeze Briefwisselingen, over de schikking en den loop der Krygsverrigtingen naby en op onze Grenzen, kunnen in veele gevallen aan de gedagte *Memorien* een wederkaatzend licht byzetten; schoon zy soms zullen dienen om den vergelykenden Loezer in twyfel te brengen wat de Geschiedkundige waarheid is. Briefwisselingen als deeze zyn voor een Uittrekzel niet wel, maar voor eene menigte Aanmerkingen zeer, vatbaar; doch men zal ons, vertrouwen wy, van dezelve te maaken, zo gereed ontslaan, als wy ons des, met den Vertaaler der *Memorien van* DUMOURIEZ, *ontslaagen oordeelden.*

Verhandeling over de Vryheid en Gelykheid in de Republiek der Athenienſen, toegepast op die van Frankryk, door den Heer Hofraad HEYNE. *Uit het Hoogduitsch vertaald, benevens eene Voorreden en Byvoegzelen van den Vertaaler.* Zonder Naam van Drukker of Plaats. *In gr.* 8*vo.* 68 *bl.*

De naam van HEYNE, met zo veel roems als Taal- en Oudheidkundige bekend, zal zeker de opmerkzaamheid trekken, en niemand deeze Verhandeling leezen zonder

'er

'er dien Man in te herkennen; ſchikking, taal en vernuft, moeten behaagen; en de Vertaaler heeft 'er alle eer aan gedaan, met ons eene zeer goede Overzetting te bezorgen, ſchoon hy, wat de Toepaſſing aanbelangt, wyd en verre van den *Gottingſchen* Hoogleeraar verſchilt, en, door eene menigte van Aanmerkingen, zyne geheel onderſcheidene denkwyze, op eene zeer verſtaanbaare en zoms niet zagte wyze, te kennen geeft. De Voorreden en het Slot zyn van denzelfden ſtempel.

Eén ſtaal zy, uit dit kleine Stuksken, genoegzaam. „ Alleen," ſchryft de Hoogl. HEYNE, „ wil ik nog „ aanmerken, dat het Tydſtip der bovengenoemde dertig „ Tyrannen, of van het Collegie, 't welk de *Spartaanen*, „ na de overgave van *Athene*, aldaar geſticht hadden, „ om Wetten en eene nieuwe Conſtitutie te ontwerpen, „ ongemeen veel overeenkomst hadt met de nieuwſte tyd„ perken in de *Franſche* Geſchiedenis. Deeze Dwing„ landen maakten zich binnen korten tyd meester van „ al het gezag, benoemden na hun goeddunken Raads„ heeren en Overheidsperſoonen, lieten het Krygsvolk „ van *Sparta* tot bezetting in de Stad komen, en ruim„ den een ieder uit den weg, wanneer zy dachten dat „ zy zich niet na hunnen zin en wil ſchikken zouden; „ zy benoemden verder drieduizend burgers, die het volk „ vertegenwoordigen, en waaruit de burgerlyke ampten „ vervuld zouden worden; alle de overige burgers moes„ ten de wapenen overgeeven, en menigen kop moest „ 'er vliegen, het zy wegens een byzonderen haat der „ Tyrannen, het zy om hunne roovlust te voldoen." — De ongenoemde Vertaaler, en in de daad hy heeft reden om zyn' Naam niet te melden, maakt hierop deeze aanmerking: „ Dit ziet, zonder twyfel, op de *Committés de* „ *ſalut public & de ſureté générale.* Zodanig zyn de ge„ voelens over de dezelve welke de *Engelſche* Minister „ PITT ons opdringt; dan, wie, met aandacht en oplet„ tenheid, deeze vergelyking overleest, zal zonder twy„ fel gewaar worden, dat deeze veelmeer op de jongſte „ gebeurtenisſen in *Poolen*, dan op deeze of eenige an„ dere macht in *Frankryk*, toe te paſſen zy. Immers is „ alle macht in *Frankryk* Nationaal, en in *Poolen* wierd „ dezelve door twee vreemde Perſoonen en hunne Agen„ ten, even als in *Athene*, uitgevoerd. Daarenboven zyn „ dit daadzaaken en niet partydige beoordeelingen van „ dingen, die ons nog niet genoeg bekend zyn."

PETER DE GROOTE *en* KAREL DE GROOTE, *met elkanderen vergeleeken, door* A. J. L. VAN WACKERBARTH. *Te Amſterdam by* W. Holtrop, 1793. *In gr.* 166 *bl.*

Deeze bladen zyn, blykens het Voorberigt, het eerſte voortbrengzel van den geest eens Jongelings, die 'er vermaak in ſchept om groote Mannen van vroeger en laater tyd te beſchouwen. De jonge Heer WACKERBARTH erkent, dat veelen dit terſtond zullen bemerken; hy *roept* hunne toegeeflykheid in, en verzoekt zyne misſlagen over 't hoofd te zien.

Hoe genegen wy zyn dit verzoek in te willigen, zouden wy aan onzen pligt te kort doen, als wy deeze over 't hoofd gezien lieten; daar ze zo veelvuldig zyn, en door het geheele Werkje heen heerſchen.

Beter hadt hy, wat het geheele Plan betreft, gedaan met PLUTARCHUS, dat verheeven Voorbeeld der oudheid, te volgen: doch, buiten die ongelykheid in ſchikking, mag de Schryver gezegd worden wel verre te weezen van *den leiddraad* diens beroemden Mans *in allen deele* te volgen.

Wy laaten des jongen Heers gevoelen over de *Alleenheerſching*, en derzelver uitmuntenheid boven ieder *beperkte Regeeringsvorm*, voor zyne rekening, en hem zeggen: „ Regenten hebben, om over millioenen van men„ ſchen en uitgeſtrekte Landen onbepaald te heerſchen, een „ gegrond recht, en zy doen 'er wel aan: want hoe „ zou de wereld, hoe het menschdom, anders kunnen „ beſtaan, indien men hun de onbepaalde *magt niet* „ wilde inruimen, om de menſchen, zelfs tegen wil en „ dank, tot gelukzaligheid op te leiden?" Doch, dit zyne begrippen zynde, kunnen wy zeer gereed begrypen, dat hy, in de beide hier vergeleekene Vorſten, alles *groot* vindt, en uitbundig is in hunnen lof; wat ter vermindering daar van zou kunnen ſtrekken, verzwygt, of de gebreken in een donkere ſchaduw plaatst. Zonder hier op te merken zyne gereedheid om veel als welbeweezene Geſchiedkundige Waarheden aan te neemen, in beider geval, 't welk den toets des onderzoeks niet zou kunnen doorſtaan.

Uitbundig ſchreeven wy, *was hy in hunnen lof.* — „ Verdienen," dus laat hy zich hooren, „ zulke groote „ Man-

„ Mannen, gelyk PETER en KAREL waren, niet reeds
„ daarom tot in de laatſte Eeuwen met het warmst ge-
„ voel van dankbaarheid geëerbiedigd te worden; dewyl
„ zy millioenen van hunne Menſchenkinderen door wyze
„ Wetten zo gelukkig als mogelyk poogden te maaken,
„ al hadden zy ook verder niets merkwaardigs verrigt?
„ Verdienen Mannen, die het menschdom zo veel goeds
„ hebben beweezen, niet even zeer hooggeagt, geroemd
„ en gepreezen te worden als de grootſte Wetgeevers uit
„ den gryzen Ouderdom? [dit moet mogelyk *Oudheid*
„ weezen, althans het zou beter zyn.] Zouden zy, die
„ alles door zichzelven wrochten, niet even zo veel, ja
„ nog veel meer, gedaan hebben, dan een JUSTINIAAN,
„ een NUMA, een MINOS? Zyn zy wel iets minder dan
„ een LYCURGUS of MOSES?" —— En elders. „ Man-
„ nen, die zulke verbaazende daaden uitvoeren, zo groo-
„ ten roem verwerven, en zich tot zulk een hoogen
„ trap van aanzien verheffen, die zo algemeen worden
„ geëerbiedigd, en byna aangebeden door hunne tydge-
„ nooten, daar tydgenooten toch zeldzaam iemands
„ waare grootheid erkennen; deeze Mannen verdienen
„ immers wel den toenaam van GROOT, die men zo
„ dikwerf te onregt verkwist heeft? De eeuw, waar in
„ zy leefden, zo wel als de nakomelingſchap, liet hun
„ in dit opzicht gerechtigheid wedervaaren. Op deeze
„ wyze zyn zy elkanderen zelfs in hunnen toenaam
„ gelyk!" —— Om de maate des lofs geheel ja over-
loopend vol te meeten, zegt de Schryver. „ Wy moo-
„ gen PETER en KAREL DE GROOTE beſchouwen, uit
„ wat oogpunt wy ook willen, overal vinden wy zo
„ veel groots, zo veel verhevens, zo veel voortreflyks
„ in hun character, in hunne denkwyze, in hunne ge-
„ voelens, dat wy hen eerbiedigen, bewonderen ja aan-
„ bidden, moeten. Dit is geene vleijery: het is alleen
„ die dankbaarheid, welke de nakomelingſchap hun ver-
„ ſchuldigd is!"

In deeze *aanbidding* zullen veelen gewis geen deel willen neemen; veelen zulks voor de hoogstgaande *vleijery*, zo niet iets ergers, houden, en, PETER DEN I van naderby kennende, met den Schryver der *Hiſt. de la Maiſon de Brandenbourg*, zeggen: „ *Hy liet ſtervende veeleer den* „ *roem naa van een zonderling dan van een groot Man;* „ *de Wreedheden van een Dwingeland met de Deugden van* „ *een Wetgeever zoekende te dekken.*" Beide deeze Vor-

ſten groote daaden te ontzeggen, zou de Geſchiedenis wederſpreeken. Zy hebben in verſcheide opzigten uitgemunt; maar dit geregtigt hun niet tot dien toon van onbegrensde loftuiting, welke dit geheele Werkje door klinkt, doch ſoms gemengd met iet ſchors en vreemds.

By voorbeeld. „Beiden wisten zy zich van den Godsdienst zeer goed te bedienen, wanneer zy denzelven behoefden, en in hunne aangelegenheden noodig hadden. Zo zeide KAREL, dat hy alléén deswegen tegen de Arabieren na Spanje optrok, om de Christenen, die zich aldaar bevonden, van het juk der Muhamedaanen te bevryden. PETER deedt juist het zelfde, toen hy te velde trok tegen de ongeloovige Turken. Voor het overige hadden zy dit nog met elkanderen gemeen, dat zy in alle kerken lieten bidden om een gelukkigen uitſlag van den veldtocht. In Gods naam greep men de vestingen aan, en in Gods naam leverde men veldſlagen. Welk een vermaak mag God 'er toch wel in ſcheppen, wanneer men onder het moorden en bloedvergieten zynen naam aanroept?

„Aan de verbetering van de geestlykheid, van den priesterſtand, en deszelfs gebruiken, arbeidden PETER en KAREL met veel meer yver, dan ooit eenig Vorst onder hunne Tydgenooten. Beiden bezogten zy de talryke vergaderingen van hunne geestlyken, namen daar by de eerſte plaats in, luisterden naauwkeurig toe by alle hunne onderhandelingen, die in hun eigen tegenwoordigheid plaats greepen, voerden het eerſte woord by dezelve, en beſliſten de zaaken zelf, wanneer hunne driftige priesters het niet eens konden worden. Zy waren dus niet alleen regenten over *lichaamlyke* en burgerlyke, maar te gelyk over de geestlyke en zedelyke belangen van het groot aantal burgers in hunnen Staat." — Is dit, en 't geen 'er verder volgt, over hunne gedraagingen in het ſtuk van den Godsdienst, waarlyk tot hun lof gemeend, dan begrypen wy niet hoe hy in hun kan pryzen, 't geen (bl. 50) in een ander gelaakt wordt.

Gelykvormigheden deeden zich gewis, in veele trekken, op, die de Schryver in de beste gedeelten van deese Vergelyking in agt neemt. Doch hy wil alles vergelyken, en vervalt tot kleinigheden. — „Hunne zorg en „welmeenende poogingen ſtrekten zich zelfs uit tot het „uitwendige, tot de zindelykheid der inwoonders van „hun-

„ hunnen Staat. Van alle uitmuntende verbeteringen, die „ ontelbaar zyn, zal ik hier flechts één eenige aanftippen, waarin zy elkander geleeken: Liet KAREL zyne „ Burgers de afzichtlyk lange baarden afneemen, PETER „ zorgde 'er niet minder voor, dat men zyne Ruſſen „ hunne ontzachlyk lange baarden afzabelde." Dit *afzabelen der baarden* is, op dat wy zulks in 't voorbygaan opmerken, een dier geſchiedkundige onnaauwkeurig- of onwaarheden, waarvan wy hier boven, met een woord, melding maakten. Zie W. COXE, *Travels into Poland, Ruſſia*, &c. Vol. II.

Ten aanzien van hunne Perſoonen ontmoeten wy deeze vergelyking. „ Groot en welgemaakt was het gebouw „ van hun lighaam. PETER DE GROOTE was zes voet „ en acht Engelſche duimen lang; KAREL DE GROOTE hadt „ juist dezelfde lengte. Daar by was hun lighaam ſterk „ en vast. Door hunne onvermoeide reizen, en rustlooze „ werkzaamheid, bewaarden zy beiden hunne gezondheid „ byna ſtooreloos, en bleeven zy aanhoudend in eenen friſſen bloei. Werden zy door eenige lighaams-ongeſteldheid „ overvallen, men beſpeurde ook hieromtrent by hen al „ weder de verwonderenswaardigſte evenredigheid; want „ geen van beiden hadt ooit met eenige andere ziekte te „ worſtelen, dan met eene ligte koorts." De Heer WACKERBARTH ſchynt niet geweeten te hebben, dat Czaar PETER met vlaagen van Vallende Ziekte, zyn leeven lang, gekweld was. Zie COXE als boven, Vol. I.

Om beider ſpaarzaam- en huishoudelykheid af te ſchilderen, vindt men bygebragt „ dat KAREL de onnutte Gewaſſen uit zyn tuin verkoopen liet; dat PETER's wollen Kouſſen moesten geſtopt worden, en hy droeg ze „ nog een geheel jaar."

Gelyken moeten deeze Vorſten zyn. En de Schryver weet de gelykenis te vinden. „ Men heeft beiden beſchuldigd, dat zy de maatigheid in eeten en drinken „ niet behoorlyk in agt genomen, en het dieet menigmaal „ gekwetst hebben. Maar ten allen tyde heeft men nydige lasteraars onder de menſchen gevonden, die zich „ ergerden aan de glansryke daaden van groote mannen, „ en die hunne uitgebreide deugden niet konden bevatten. Dit mag hier ook het geval wel weezen; verlaaten wy ons egter op hunne gelyktydige Geſchiedſchryvers, dan kwamen zy ook in dit opzicht beiden met „ elkander overeen.

„ De tafel van PETER DEN GROOTEN was zeer ſpaar-
„ zaam ingerigt. Ieder privaat perſoon in Engeland en
„ Duitschland, die niet geheel behoeftig is, ſpyst thans
„ onbetwistbaar met veel meer verkwisting, dan deeze
„ groote Keizer in 't begin van onze eeuw. Het geen
„ hy ondertusſchen van deezen kant ontbeerde, zogt hy
„ op eene andere wyze weêr ryklyk te vergoeden. De
„ wyn begaf zyn tafel nooit; geſtadig moest die dezelve
„ bedekken. Niemand mogt hieromtrent den huichelaar
„ of eenig bedrog ſpeelen in het drinken: deedt de een
„ of ander zulks evenwel, dan moest hy den grootſten
„ pokaal uit geheel Rusland, op de gezondheid van alle
„ aanweezenden, in éénen teug uitdrinken. Voor 't ove-
„ rige was hy op reis altyd voorzien van een goede fles
„ wyn.

„ KAREL DE GROOTE had, naar oud- Duitſche Zeden,
„ altyd maar zeer weinige ſchotels. Meer dan vier, of
„ vyf ten hoogſten, kwamen 'er op zyne tafel nooit. In
„ den Wyn hadt hy niet den minſten ſmaak. Maar, in
„ plaatze daar van, at hy gaarne Wildbraad. Het kan
„ daarom wel weezen, dat hy van zyn geliefkoosden
„ ſchotel ſomtyds een weinig te veel gebruikt heeft. Op
„ deeze wyze was dit verſchil dan weder vereffend, ter-
„ wyl de een een byzonder liefhebber van het Wild-
„ braad, en de ander van den Wyn was." —— Heer-
lyk gevonden!

Wildbraad en *Wyn* komen nog al by elkander, en maken beide op tafel een goed geheel. Doch hoe de Schryver 'er toe komt, om het bemagtigen van *Schlusſelberg*, (welk wonderbaarlyk verhaal, geheel ſtrydig met 't geen wy by COXE Vol. I. geboekt vinden, wy voor *rekening* van den Schryver laaten,) in vergelyking te brengen met EGINHARD's ſluikminnehandel by KAREL's Dogter IMMA, konden wy niet bevroeden, voor dat wy, dit liefdensgeſchiedenisje geleezen hebbende, en hoe KAREL het met dien Staatsdienaar maakte, opgetekend vonden: „ Hoe ſchie-
„ lyk weeten toch groote Mannen zich te redden uit de
„ verwardſte en bedenkelykſte omſtandigheden!"

De Styl, op dat wy dit Boekdeeltje ter zyde leggen, is zeer ongelyk; zomtyds hoog zwellende, en zomtyds laag kruipende. Op de Zuiverheid van Taal valt niet te boogen. De opgegeeven ſtaaltjes kunnen van 't een en ander, zonder verdere blyken, getuigenis draagen.

L.

Leven en Dood van CASIMIRE, *in Leven regeerende Gravin tot Lippe, Geb. Prinſes van Anhalt; benevens eenige van haare Brieven. Uit het Hoogduitsch, door* J. VAN LOO, *Predikant te Ootmarſum. Te Utrecht, by* W. van Yzerworst, 1794. *In gr.* 8*vo.* 164 *bl.*

Dit Stukken draagt op het Voorhoofd den Titel van het Leven en Dood van CASIMIRE; doch men zoude zich zeer bedriegen, wanneer men dagt hier eene volledige beſchryving van een of beiden te vinden; het behelst alleen eenige Anecdotes, die met het oogmerk van den Opſteller ſtrookten. De Heer CHAPON, een Vriend van EWALD, geeft van haar eene Lofrede, welke zeker zeer hoog loopt. Men heeft geene rede om aan de Egtheid zynes Verhaals, noch der Brieven, door hem gemeen gemaakt, te twyfelen, en dan is de Gravin *tot Lippe* gewis een uitmuntende, verſtandige en godvruchtige, Dame geweest. Doch ſommigen zullen mooglyk denken, dat zulke uitſteekende Ziels- en Verſtandsvermogens, onder eenen anderen beſtierer, zonder vermindering van waare Godsvrucht, eene andere en minder *Theologisch-ſentimenteele* leiding zouden verkregen hebben. Nochthans kan dit Werkje van veel nut zyn voor verſtandige vroome menſchen, en tevens doen zien, dat grootheid van ſtand niet altyd ſtrydig is met welgemeende Godsvreeze. Het kan den in rang verhevenen ten voorbeeld, en den minderen ter aanmoediging ſtrekken, om waare grootheid, waarin de Grooten der Aarde met den minſten gelyk ſtaan in de beoefening van naauwgezette deugd na te jaagen. —— In haare Brieven ademt alles menſchen-liefde, en erkentelyke dankbaarheid voor de liefde van God jegens den mensch. —— Men hoore haar, bl. 123.

„ Aanſtaanden Zondag denken wy het Avondmaal van onzen hooggepreezen Heiland te genieten. Welke liefde heeft hy ons beweezen! Vrugteloos is alle pooging, om de ondoorgrondelyke liefde van onzen God, op eene, maar eenigzins draaglyke, wyze te ſtamelen. —— Te vergeefsch zou ik ook tragten, ſlegts een flauwgelykend ſchaduwbeeld van alles, wat de Goedertierenſte aan my gedaan heeft, te tekenen. Wist gy toch al dat onbeſchryflyke! —— O Myn geliefde LOTTE! welk een geluk voor ons, dat onze God zo barmhartig is! welk een onnitſpreeklyk geluk! Hy de Beste, de Allerbeste! Hy de Allervolmaaktſte zal ons byſtaan, zal ons kragten verleenen, op dat wy hem welbehaaglyker mogen worden! —— God, die in de diepten van ons hart ziet, ziet uwen wensch, uwe begeerten naar het waare goed, naar zyne goedkeuring, met welbehagen; —— en hy —— hy, die niets dan ons hoogst geluk wil, verhoort u zekerlyk, wanneer gy hem om hulpe aanroept. Hy ondersteunt u zekerlyk met zynen Heiligen Geest, wanneer

gy u in alles, zonder uitzondering, naar zyne wyze en beste bevelen poogt te gedraagen. Wat kan aan God welbehaaglyker zyn, dan een opregt hart? een hart dat zig geheel aan hem toewydt? een hart dat zyne Geboden wel zoekt te kennen, en nauwkeurig te betragten?" Uit dit ſtaaltjen oordeele de Leezer!

Eenzaam Tydverdryf door PIERRE AGRON. *Te Amſterdam, by* M. Schalekamp, 1794. *In gr.* 8*vo.* 100 *bl.*

De Heer AGRON, dien wy, volgens zyn Vierden *Zang*, voor eenen Opvoeder der Jeugd leeren kennen, levert *ons*, in deezen Bundel, een aantal Digtſtukjes, die 's Mans *edele* denkwyze, en tevens zyne bekwaamheid in het Vak, waarin hy, volgens zyn zeggen, zich gewaagd heeft, leeren kennen. —— Hy verdient, onzes achtens, alle aanmoediging; daar is veel natuurlyks in zyne voordragt, en veel deelneemends in de belangen zyner medemenſchen: zonder overgedreeven te zyn, ſchetst hy dikwyls, zelfs zeer treffende gevallen, zeer natuurlyk. —— *Het Graf van* WERTHER tekent den gevoelvollen, doch tevens afkeerigen Man van alle te verre getrokkene aandoenelykheid, vooral, wanneer dezelve door ongeoorloofde neigingen gekoesterd word. Men hoore hem, op 't eind van dit Digtſtukje.

„ *Neen —— dan zal paberouw uw beevend hart verſlinden,*
Dan zult gy, met een' Gil die Wanhoop u ontrukt,
Uw billyk vonnis zien, en eeuwig ondervinden,
Met welk een bang gewigt de wraak des Hemels drukt.

Ach.... WERTHER! *'k beef voor u... God ſchenke u zyn Genade —*
Dat Hy u gunſtig zy uit goedertierenheid!....
Maar 'k vrees.... vampzaalge Vriend!... die wensch komt veel te ſpade,
Als ik uw lot beſchouw, verſchrikt my de Eeuwigheid."

Voortreflyke Les, voor allen, die met het ſentimenteele beſmet zyn, en zich WERTHER en CHARLOTTE ter navolging voorſtellen. Wy geeven onzen Leezer, ten bewyze van 's Mans ſmaak en uitvoering, het volgend, getiteld:

HET WAAR GENOEGEN.

„ *Gy! die alleen op ſchittrend Goud,*
Op aanzien, rang, en grootheid, bouwt;
Die, in een ruim genot van vleiende Vermaaken,
De ſtem van 't bang geweeten ſmoort,
't Welk dag en nacht uw rust verſtoort,
Gy kunt geen vergenoegen ſmaaken.

Ik

Ik doel op uwe ſchatten niet,
Geen grootheid wenkt my in 't verſchiet,
Myn Ziel is vry van ſmart — met weinig wel te vreden;
'k Zie lief en leed, gelaaten, aan,
En kan, met geene zorg beladn,
Gerust, myn Levenspad betreden.

Een edel meisje, dat my mint ——
Een Vriend, die my aan deugd verbindt,
En aanſpoort om myn' pligt, in alles, te betragten;
Gezondheid en een kalm gemoed,
Gepaard met middelmaatig goed,
Zyn meer, dan uwe weelde, te achten.

Ik ſlyt geen enkel ſmartlyk uur,
De groote Schepper der Natuur,
Op wien myn Ziel vertrouwt, troost my in 't aardſche zwoegen:
Wanneer men Hem waarachtig eert ——
Als Christen hier beneên verkeert,
Geniet men ſteeds het waar genoegen."

Portefeuille van Rozette, of Aanteekeningen tot verbetering van 's Menſchen verſtand en hart, in een Wysgeerigen en Menſchenkundigen trant beſchreeven, onder de Zinſpreuk: Docet & delectat. *1ſte en 2de Stuk. Te Rotterdam by* N. Cornel. *In gr.* 8vo., *te zamen* 483 *bl.*

Indien deeze Portefeuille aan 't oogmerk voldoet, word ons in de Voorrede bericht, dat men 's jaarlyksch drie of vier Stukken daar van te wagten heeft, om met den tyd een Compleet Werk te hebben.

Het Werk is verdeeld in drie Afdeelingen, waar van de eerſte van 't eerſte Stuk behelst: Wysbegeerte en Zedekunde, Liefde, Minnaryen en Vriendſchap, Aardrykskunde, Geſchiedkunde, de Beginzels van het ryk Argos, van Danaus, en de Danaiden; het tweede Stuk bevat, behalven de opgenoemde zeven rubrieken ten vervolge, nog de Geſchiedenis van Perſeus en der Gorgonen, en die der Volken en Koningen van Groot Phrygie. —— Schoon dit alles, gelyk dikwils herhaald word, op eenen Wysgeerigen trant geſchreeven heet, is de behandeling echter ſlegts zeer kort, en niet veel meer dan oppervlakkig, hoewel het des niet tegenſtaande zyn nut kan doen voor eerst beginnenden, vooral in het vak van de Aardryks- en Geſchiedkunde. —— De tweede Afdeeling levert ons twee Romans; ADELINE WILLIAMS, of de Zegeprael van Deugd en Schoon-

Schoonheid, een nieuwe Roman in den Engelſchen ſmaak geſchreeven, en het leven van ROZETTE, ſentimenteel werk; deeze twee Stukjes, in het eerſte Deel aangevangen, worden in het tweede voortgezet. —— ADELINE is niet zonder geestigheid geſchreeven, en doorweeven met zeer goede bedenkingen, op eenen vrolyken trant voorgedraagen; doch het tweede is zo ſentimenteel, dat, indien wy niet gedagt hadden dat het eene ſatyre op het ſentimenteele was, de leezing daar van ons ras zoude gewalgd hebben, en zeker is dit het eenig nut, dat wy bevroeden kunnen daar in beoogd te zyn. —— De derde Afdeeling, onder den titel van *Mengelingen*, geeft ons, in ieder Deeltje, een Toneelſtukje; in 't eerſte: *Beloften* zyn maar wind, of dit is de Eeuw der Vrouwen; burgerlyk Toneelſpel; in 't tweede: Wy zyn ons zelfs (zelven, zoude het moeten zyn) de naasten, of de Man zo als 'er veelen zyn; deezen zyn niet ongevallig, en kunnen met nut en vermaak geleezen worden. —— Voorts word ons, in 't eerſte Stuk, Laura, of de Standvastigheid, Nouvelle; in 't tweede, de Historie van Dorilas, een Fragment, te leezen gegeeven, twee Zedekundige niet onaangename Verhaalen, —— eindelyk, Fabelen en Anecdotes, die ons niet nieuw, en als van eigen vinding, zyn voorgekomen, alzo wy dagten, die meer (ten minſten voor 't meerderdeel) reeds elders geleezen te hebben; trouwens in 't tweede Deel vinden wy Anecdotes van PASCAL PAÖLI, doch daar by word, ter goeder trouwe, gemeld, dat zy getrokken zyn uit onze *Vaderl. Letteroefeningen.*

In de Voorrede word gezegd, dat wy dit Werkje aan eene van de Vrouwelyke kunne verſchuldigd zyn; doch, op bl. 87, leezen wy, dat *dit Werkje alleen door Hollanders is ontworpen en afgewerkt*; en, by het ſlot van de ADELINE, in 't eerſte Stukje, bl. 110, legt de Schryver *zyn Pen neder, en ſtopt zyn Pyp*, 't geen, ten minſten in Holland, de bezigheid en 't vermaak der Vrouwen van ſatzoen niet is. —— *Trouwens*, indien een Man de Schryver is, dan zyn ſommige *luchtige* uitdrukkingen, die zo hier als in het leven van ROZETTE, voorkomen, meer verſchoonlyk, dan wanneer zy van een Vrouwelyke hand voortgekomen waren.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Het tweede Boek der Koningen; naar het Hebreeuwsch: Korte Aanmerkingen over het tweede Boek der Koningen, voor Ongeleerden: door YSBRAND VAN HAMELSVELD. *Te Amſteldam, by* M. de Bruyn, 1792. 116 *en* 100 *bl. in gr.* 8vo.

Ook dit Boek bevat een aantal plaatzen, waar over de Uitleggers merkelyk verſchillen, en waaromtrent tuſſchen de beſtryders en verdedigers der bybelſche geſchiedenis vry wat twisten gevoerd zyn. Wy zullen weder het gevoelen van den Heer VAN HAMELSVELD over zommige dezer plaatzen aan onze Lezers mededeelen.

Kap. I: 9, en verv. wordt de yzelyke Straf verhaald, den hoplieden en ſoldaaten van Ahazia, door Elia's vloek, overgekomen. De Heer VAN HAMELSVELD meent, dat de twee eerſte hoplieden met de waardigheid van den Propheet den ſpot dreven, en dat Elia zich hier niet aan eene byzondere wraakzucht hebbe toegegeven, maar de eere van den Godsdienst, die onder Iſraël de grondwet van den Staat was, door dien vloek verdedigd hebbe.

Vs. 17 ontmoet men eene ſtrydigheid met Kap. III: 1, en VIII: 16. Ter vereffening van dezelve zegt hy: „Onderſteld, dat de getallen overal recht bewaard zyn gebleven, is dit de eenvouwige oplosſing. De beide Koningen, Achab en Joſafat, zullen, toen zy den togt zouden aanvangen tegen *Ramoth* in *Gilead*, hunne zoonen, de eerſte Ahazia, de tweede Joram, tot deelgenoten in het ryk hebben aangenomen. Joſafat zal in het vyfde jaar van Joram, den Iſraëlitiſchen Koning, misſchien by gelegenheid van den Krygstocht tegen de Moabiten, Hoofdſt. III, zynen zoon Joram, op nieuw, als zynen rykgenoot hebben laten inhuldigen, Hoofdſt. VIII: 16 —— dan is alles vereffend. Vergel. den *Bybel Verded.* II D. bl. 109—111."

Van den *vuurigen wagen*, waar mede Elia gezegd wordt opgevaaren te zyn, Kap. II: 11, ſchryft hy: „Niet een eigenlyke wagen en paarden van vuur, met wel-

ken Elia ten hemel voer. —— Maar 'er ontſtaat een onweder, Eliſa ziet in zyne verbeelding een vuurigen wagen en paarden; verg. Hoofdſt. VI: 17, en Elia is niet meer op aarde. —— Trouwens, wy hebben geene reden ter wereld, om te denken, dat hy ſlechts elders heen gevoerd, en nog lang daar na op aarde geweest zou zyn. Zyn brief, 2 Chron. XXI: 12, aan Joram, den Koning van Juda, eenige jaaren na dezen tyd, bewyst dit niet, gelyk wy daar zien zullen. —— Veel minder kunnen wy uit dit verhaal opmaaken, dat ELIA door den blikſem gedood zou zyn; dit drukken de Hebreen anders uit, gelyk uit het voorgaande eerſte Hoofdſtuk blykt. *Hy is opgenomen in den Hemel in een onweder*, dit zyn de eigen woorden van het Hebr. in dit verhaal.

De *nieuwe ſchaal met zout*, vs. 20, kon eigenlyk niets doen, tot verbetering der bron; maar de Propheten verrichtten meermaalen hunne wonderen onder zinnebeeldige handelingen.

De akelige geſchiedenis, vs. 23 en verv., ſtelt de Schryver in het volgend gezichtpunt voor: „Beth-el is de zetel van den kalverdienst. —— Deze jongens zyn jongens, tusſchen de 12 en 16 jaaren, gelyk het Hebr. woord die betekenis heeft, denklyk kweekelingen van de Afgodspaapen. —— Zy beſpotten den Propheet, als opvolger van Elia, dien zy uitdaagen, om het werk der Hervorming, door zynen meester begonnen, voort te zetten, zo hy kon! Nu heldert zich het geval op, en het was tyd, dat de eere van den Godsdienst gehandhaafd werdt in den Propheet. —— Wanneer 'er gezegd wordt, dat de Propheet hen *vloekte*, *zegt zulks niets* anders, dan dat hy hun de ſtraffe van God aankondigde, en dit deedt hy niet, dan na hen *aangezien*, dat is wel beſchouwd, en gezien te hebben, wie zy eigenlyk waren, en uit welke beginzelen zy hem beſpotten. Indien men te Beth-el reeds iet vernomen hadt van het opnemen van Elia, zou de beſpotting nog vuiler zyn; en de daar by gebruikte bewoordingen op de opvaart van Elia doelen."

Van de Godſpraak van Eliſa, Kap. III: 16—19, geeft de Heer VAN HAMELSVELD de volgende Vertaaling:

Zoo ſpreekt Jehova:
Delft in deeze vlakte,
Grachten by grachten.

Want

Want zoo ſpreekt Jehova:
Geen' wind zult g'ontwaaren;
Geen regen vernemen;
En toch zal de vlakte
Stroomen van water.
Zoo dat gy zult drinken,
Uw Vee, en uw' beesten!
Nog is dit te weinig,
In 't oog van Jehovah.
Hy zal ook op Moab
De zege u verleenen!
De uitgelezenſte Steden,
En vestingen, zult gy
Alle verwoesten;
De vruchtboomen vellen;
Alle bronnen verſtoppen;
Alle vruchtbaare akkers
Met ſteenen verderven. ——

En op de laatſte regels tekent hy aan: „ Dit is geen bevel van Jehova, ook geene goedkeuring eener wreede behandeling, maar alleen eene voorzegging van het geen gebeuren zou, en hoe verre de Iſraëliten hunne wraak tegen de wederſpannelingen zouden voortzetten —— anders was deze handelwyze tegen de wet van Moſes. Deut. XX: 19."

Kap. VI: 26, waar de gewoone Vertaaling *duivenmest* heeft, geeft de Heer HAMELSVELD *gerooste erwten*. Indien iemand het eerſte wilde houden, zegt hy, dan zou hy moeten achten, dat dit eene ſoort van ſpreekwoord bevatte, om alle afzichtlyke ſpyze te betekenen; doch het laatſte is het natuurlykſte.

Op vs. 33 tekent hy aan: „ Volgends den tekst zyn dit woorden van 's Konings Afgevaardigden; doch 'er ſchynt iet uit den tekst uitgevallen te zyn; te weten *onmiddelyk na den bode kwam de Koning, en zeide*."

Over de wyze van den dood van BENHADAD; Kap: VIII: 15, zegt hy: „ Het Hebr. woord is onzeker in zyne betekenis. —— MICHAËLIS denkt aan een *Muskito-* of *Vliegennet*, dat men in warme landen, om niet van de vliegen gekweld te worden, over het aangezicht dekt. — HEZEL meent, dat BENHADAD, om zyn hoofd te verkoelen, een natte doek met koud water om het hoofd geſlagen hebbe, en dat dit, door het te ſchielyk ſtremmen der uitwaaſeming, de oorzaak van zyn' dood geweest

weest zy. —— Het komt my nog ſteeds voor, dat HAZAËL, door een natten deken, hem geſmoord, en dus een geweldigen dood aangedaan heeft, en zich vervolgends van den troon meester gemaakt."

Op Kap. X: 1, verklaart hy de giſſing van MICHAËLIS niet geheel onwaarſchynlyk, volgens welke men, in plaats van *Jizreël*, hier zou dienen te lezen *Iſraël*. „ Evenwel, zegt hy, kunnen het Vorſten van *Jizreël* geweest zyn, die na *Samarië* gevlucht waren."

Kap. XIV: 8, 11, wordt de ſpreekwys הראיה פנים vertaald *elkander endet de oogen zien*. Deze vertaaling, zegt de Heer HAMELSVELD, voegt niet kwalyk in de hoonende uitdaaging van AMAZIA, en de ſpreekwys wordt, vs. 11, door den Geſchiedſchryver gebezigd, met toeſpeling op deze uitdaaging. Men zou uit de volgende fabel, die joas, de *Iſraëlitiſche* Koning, aanvoert, kunnen afnemen, dat de eigenlyke oorzaak tot dezen oorlog voor AMAZIA was, dat hy, een huwlyks voorſtel tuſſchen zynen zoon en de dochter van joas gedaan, en een weigerend antwoord bekomen hebbende, deswegens tot den oorlog beſloten heeft, waar toe echter zyne verwaandheid op de overwinning, die hy op de Edomiten behaald had, veel toebragt, behalven nog andere redenen, 2 Chron. XXV: 19.

Van *Kir*, werwaarts de Aſſyriſche Koning de inwooners van Damascus in ballingſchap zond, volgens Kap. XVI: 9, ſchryft onze Uitlegger: „ *Kir* ſchynt een landſchap in *Medië* geweest te zyn; daar is nog eene rivier, by de Ruſſen *Kur*, by de *Perſiänen Kür*, by de oude *Grieken Kyros* genoemd, die in de *Kaſpiſche* zee valt. Hier, ten noorden van den *Kur*, vondt ABRCHE een *Usbeks* volk van een uitlandsch en *Joodsch* gelaad. Misſchien konden dezen nakomelingen van deze *Damasceenſche* volkplanting zyn."

De geſchiedenis, Kap. XVII: 25, verklaart de Heer HAMELSVELD zeer eenvouwig en natuurlyk: „ Volgens de Heidenſche begrippen, hadt elk landſchap een' byzonderen Beſcherm-god, dus hieldt men Jehovah voor den byzonderen Beſcherm-god van Palæſtina. Men vindt in de Bybel-geſchiedenisſen meermaalen gewag van leeuwen, in Palæſtina; deze dieren, nu het land minder bewoond, en de nieuwe inwooners niet zoo afgericht waren, om ze te dooden, vermenigvuldigden dus ſterker, en richtten hier en daar verwoestingen aan. —— Men beſchouwde dit als eene landplaag, toegezonden door den

Be-

Beſcherm-god des lands, dien men derhalven wilde vereeren, en door eeredienst bevredigen, of verzoenen.

סכות בנות, aldaar vs. 30, vertaalt hy *hutten voor de jonge dochters*. „ De lieden van Babel maakten gewyde hutten voor de jonge dochters," dat is, zoo als hy in de Aantekening zegt, „ *Venus-tempels*, in welken de jonge dochters, ter eere van VENUS, haare eere en kuischheid, onder het pleegen van wellust, opofferden, en haaren maagdom verliezen moesten eer zy trouwen konden." —— Wy zouden echter, met andere Uitleggers, deze woorden liever voor een naam van de Godinne der wellust houden, om het vervolg.

Op Kap. XVIII: 2. tekent hy aan: „ Uit 2 Kon. XVI: 2. blykt, dat ACHAZ, de vader van HISKIA, 20 jaaren oud was, toen hy aan de regeering kwam, en 16 jaaren regeerde, dus is hy niet ouder geworden, dan 36 jaaren; indien nu HISKIA 25 jaar oud was, moet zyn vader hem reeds in zyn elfde of twaalfde jaar verwekt hebben. Maar is dit geloofiyk? Doch, misschien is hier eene fout in de getallen, en HISKIA zal maar 20 jaaren oud geweest zyn, toen hy zynen vader ACHAZ opvolgde. En, zo men al de lezing behoudt, is de zaak niet ongelooflyk in heete Oosterſche landen, daar men by veele volken voorbeelden van vroege huwlyken vindt. Zie den *Byb. Verd.* III Deel, bl. 98, 99."

Door den *verdervenden Engel*, die Kap. XIX: 35, gezegd wordt 185,000 man in het Asſyrisch leger verſlagen te hebben, verſtaan, gelyk bekend is, veele nieuwe Uitleggers den verdervenden wind *Sammiël* of *Samum* (*). De Heer HAMELSVELD zegt over deze plaats het volgende: „ Waarom zou men hier aan dien verheven perſoon niet mogen denken, dien wy, onder dezen naam, meer in deze geſchiedenisſen ontmoet hebben, als den Vorst van Iſraëls legerſchaaren, den geleider en beſchermer van dit volk? Het zy dan, dat hy zich bediend hebbe van een natuurmiddel, de peſt, den verdervenden wind *Sammiël*, een geweldig onweder, of hoe het zy?"

Omtrent Kap. XX: 8, is onze Uitlegger nog van hetzelfde gevoelen, dat hy voorgeſteld had *Bybel Verded.* Vde

(*) Men zie voorts, wat GREVE hier over onlangs geſchreven heeft, *Annots. ad vatic. Nahumi & Habacuci* (van welk uitmuntend boek wy binnen kort verſlag hopen te doen) p. 87.

Vde D. bl. 214. „ Ik denk aan geen' *Zonnewyzer*, (zegt hy,) derzelver uitvinding ſchynt niet zoo oud te zyn, wy vinden ook tot hier toe nog geen gewag van *uuren* in de Bybelboeken; daar wordt alleen geſproken van zekere trappen van ACHAZ, waarvan wy geene nadere berichten hebben; ook is de Zon niet terug gegaan, maar alleen de ſchaduwe, zoo dat dit zeldzaam verſchynzel ook niet algemeen is geweest; trouwens het Babylonisch gezantſchap kwam vervolgens ook onderzoek doen naar dat wonderteken, dat in *dat land*, het land van *Juda*, gebeurd was. 2 Chron. XXXII: 31. Het terug gaan der ſchaduw kan door eene byzondere breking der zonneſtraalen verôorzaakt zyn; welke onmidlyk op het gebed van JESAIA geſchiedde, en dus voor HISKIA een wonderteken was."

Kap. XXV: 7, lezen wy, dat ZEDEKIA geblind werdt. Dit geſchiedde, zegt onze Schryver, „ door hem een gloeiënd yzer voor de oogen te houden: eene gewoonte by de Oosterlingen, wanneer zy Vorſten onbekwaam willen maaken, om ooit te regeeren. Nu werdt de Godſpraak van EZECHIËL, XII, 13, nopens dezen Vorst, dat hy na Babel gebracht zou worden, maar echter dat land niet zien zou, duidlyk vervuld."

Gedenkwaardigheden uit het openbaar Leven van Jeſus, volgens de vier Euangelisten in overeenſtemming gebracht, en met opheldrende en praktikaale Aanmerkingen voorzien; door H. C. BERGEN, *Tweeden Prediker te Grunberg; met een Voorbericht van* H. MUNTINGHE, *Theol. Doct. Hoogleeraar der Godgeleerdheid en Kerkelyke Geſchiedenisſen, enz. aan de Hogeſchool te Harderwyk. Te Leyden, by* A. en J. Honkoop, 1793. *Eerſte Deel, XIV en* 519; *Tweede Deel*, 510 *bl. In* gr. 8vo.

In het korte Voorbericht, dat de Heer MUNTINGHE voor dit Werk geplaatst heeft, noemt hy hetzelve eene zeer geſchikte Handleiding voor alle, inzonderheid ongeletterde, Christenen, en voor Christelyke huisgezinnen, om den zin der gewyde oorkonden van de belangryke geſchiedenis van Jeſus wel te verſtaan, en dezelven tevens van die zyde te leeren beſchouwen, van welke zy ter bevordering van de hoogachting voor Jeſus, en van onze verbetering en gelukzaligheid, meest geſchikt zyn. De Schryver,

ver, zegt hy, heeft, over het geheel genomen, den tekst volgends de beste regels der Uitlegkunde toegelicht; de onderſcheiden verhaalen der Euangelisten, met veel oordeel, te zamen gevoegd; dezelven, zonder eenigen overtolligen omſlag, daar het nodig was, opgehelderd; en het praktikaale gebruik daar van klaar en overtuigend aangewezen, zonder losſe ſpelingen of ongegronde vergeestelykingen te maaken, waar door de Heilige Schryvers maar al te dikwyls mishandeld zyn.

Over het geheel genomen, ſtemmen wy volmaakt met dit oordeel overeen, en pryzen het dus aan alle Christenen aan, die zoodanig een Werk behoeven. Om het plan en de inrigting van hetzelve wat nader te leeren kennen, kunnen wy niet beter doen, dan eenige trekken uit de Voorrede van den Schryver zelven, by verkorting, op te geven.

„ Nademaal eigenlyk vier Euangelisten ons Levensbeſchryvingen van Jeſus, of liever *Gedenkwaardigheden uit het leven van Jeſus*, geleverd hebben —— zoo ſchikte ik alle en elke van deze *Gedenkwaardigheden*, naar de my waarſchynlykſte, en reeds van meer Geleerden gevolgde orde, overeenſtemmend by een, doch zonder daar by al te angſtvallig te wezen, dewyl het 'er by veele gebeurenisſen geheel niet op aankomt, of men ze voor of na anderen leest, en de ſtichting daar door ook niet verhinderd wordt. De *Schetſe der Geſchiedenis van Jeſus*, van den tegenwoordigen Abt SEXTROH te Helmſtadt, heeft my hier in meerendeels ten leiddraad gediend, wiens eigen woorden ik ook dikwyls, by het opgeven van den inhoud, behouden heb. Die gebeurenisſen, welke van meer Euangelisten of van allen verhaald worden, trok ik in ééns ſamen, en bediende my daar by, zoo als overal, van hunne eigene en ſtyryke bewoordingen. Dezen verdeelde ik in *Afdeelingen*, ſtrooide tusſchen den tekst, dien ik vertaalde, —— doch waar by ik ook niet zelden andere reeds voor handen zynde goede vertalingen gevolgd ben —— opheldernde Aanmerkingen en treffende praktikale Toepaſſingen voor onzen tyd, zoo dat de Lezer alles in ééns kan voortleezen, zonder door het terug zien op den kant, of in de onderſtaande aantekeningen, in zyne aandacht geſtoord te worden. Door deze Aanmerkingen poogde ik 1°. de zwaarigheden weg te nemen, die gemeenlyk voor de meeste Christenen, welke de behoorlyke voorlopige kundigheden niet hebben, het lezen

der Euangeliën moeilyk maken, nadien ik het nodigſte uit de oudheden, zeden, en gebruiken der Oosterlingen, enz., ter opheldering 'er byvoegde. (Dit is ook meermaalen door kleine inlaſſchingen in den tekst zelven geſchied.) Doch, 2°. nadien het by het lezen der H. Schrift de hoofdzaak is, dat men ze met de regte toepaſſing leest, zoo heb ik ook daar op byzonder acht genomen, en den Lezer wenken gegeven, hoe hy elke gebeurenis, elk voorval, elk onderwys van onzen Heer, ook praktikaal kan toepaſſen, en 'er voor zyn hart en leven gebruik van maken. Byzonder ben ik daar uitvoerig geweest, waar ik ſchadelyke vooroordeelen beſtryden, en op de oefening van veele zeer verwaarloosde Christelyke deugden aandringen kon. Eindelyk liet ik nog, daar ik het nodig vond, voor elke Afdeeling eene korte Inleiding vooraf gaan, die den Lezer het rechte gezichtpunt opgeeft, waar uit hy de daar verhaalde gebeurenis, gelykenis, en uitſpraak des Heilands, enz., te beſchouwen heeft, of die hem vooraf op het rechte gebruik derzelve opmerkzaam kon maaken, enz.' Onder de nieuwer Uitleggeren heb ik byzonder gebruik zoeken te maaken van HESS, MOLDENHAUER, LESS, SEILER, ROSENMULLER, enz., maar boven al van het voortreflyk Bybelwerk van HEZEL." Op het einde van het Tweede Deel vindt men een Register van alle de plaatzen der Euangeliën, die in het geheele Werk behandeld worden.

Uit dit gezegde zal men den aart van het Boek voorhanden genoegzaam kennen. Eene proeve daar uit kunnen wy niet geven, zonder eene geheele Afdeeling over te ſchryven: en, indien wy ook daar toe de allerkortſte koozen, zoo gingen wy toch ons beſtek verre te *buiten*.

Leerrede, uitgeſprooken binnen Londen, op den Algemeenen Vast- en Bededag, den 28ſten van Sprokkelmaand, 1794. *Door* JOHAN NEWTON, *Predikant aldaar. Uit het Engelsch vertaald, door* M. VAN WERKHOVEN, *en uitgegeeven, met een kort Voorbericht; door* CORN. BREM, *Ouderling der Schotſche Gereformeerde Gemeente te Rotterdam. Te Amſterdam, by* M. de Bruyn. *In gr.* 8vo. 52 *bl.*

Op eenen dag van algemeene Vernederinge, in de heerſchappyen van zyne Groot-Britanniſche Majeſteit, wierdt deeze Leerrede uitgeſproken, naar aanleiding der woor-

woorden JONAS III: 9. Zy is geſchoeid op den gewoonen leest van ſoortgelyke, dus genaamde, Gelegenheids-Redevoeringen. De van elders bekende ernst van den Eerw. NEWTON ſtraalt allerwege in zyn opſtel door. Optelling van genootene Volkszegeningen; ondankbaare beantwoording aan dezelve, door een zondig gedrag der landzaaten; beſtraffing van het heerſchend kwaad; nadrukkyke aanſpooring tot boetvaardigheid, als een middel ter afwendinge van Gods tuchtigende oordeelen: deeze zyn de ingrediënten van dit Vertoog; 't welk, by andere van diergelyken aart, geene onaanzienlyke plaats verdient. Het Voorberigt van CORNELIS BREM behelst niets anders, dan de Vertaaling van eenen Brief, door den Eerw. NEWTON aan hem geſchreeven, waarin hy den Rotterdamſchen Ouderling kennis geeft van den dood zyner Huisvrouwe, van de genootene hulp van boven onder dit verlies, en van zyne hoopende uitzigten op heil in de tegenwoordige tyden van beroerte.

Ernſtige Bedenkingen op zekeren Rondgaanden Brief van de Cardinaalen, Aartsbiſſchoppen, en Biſſchoppen van de Gallicaanſche Kerk, voor Echt verklaard door de Amſterdamſche Predikanten, JACQUES RENAUD BOUILLIER, FILIP SERRURIER, PETRUS HAACK *en* THOMAS PEIRSON; *betreffende de Onbeëedigde Uitgewekene Franſche Prieſters. Alom te bekoomen. In* gr. 8vo. 19 *bl.*

De Amſterdamſche Kerkleeraaren van de Franſche, Nederduitſche en Engelſche Gemeente, op den titel vermeld, hadden, door hunne onderteekening, bekragtigd, een verzoek, door de hoofden der Franſche Geestlykheid, aan de Ingezeetenen, onder andere, van Amſterdam gedaan, ten behoeve van een aanzienlyk aantal Franſche Prieſters, die, door de ſchikkingen, in hun Vaderland gemaakt, zich verpligt oordeelden, liever hetzelve te verlaaten, dan zich aan zekeren van hun gevorderden Eed te onderwerpen. Op dit gedrag der genoemde Kerkleeraaren maakt een onbekend Schryver zyne bedenkingen; welke, indien zy, by wylen, van ſcherpheid niet kunnen worden vrygeſproken, nogthans, veelal, ſteek houden, en het onvoegzaame of tegenzeggelyke der aanſpooringe tot weldaadigheid, in het tegenwoordig geval, nadrukkyk aanwyzen.

Verhandelingen van het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelyke Wysbegeerte te Rotterdam. Elfde Deel. Eerste Stuk. 1794. *In gr.* 4to. 143 *bl.*

Dit Stuk van het *Rotterdamsch Genootschap*, op welks Letterkundige Voortbrengsels het geleerd Publiek thans al te spaarsaam onthaald wordt, bestaat grootendeels uit Waarneemingen, die tot het vak der Genees- en Heelkunde behooren, en door verschillende Leden aan *hetzelve* zyn medegedeeld.

De Heer THUESSINK beschryft de gelukkige geneezing eener Borstwonde, waar alles een' naderenden dood scheen te voorspellen, en de Natuur niettemin op 't onverwachtst eene gunstige uitkomst beschikte. — Dr. VAN DER LEEUW geeft eene Waarneeming op van eene Zak-waterzugt, welke zich als een Buik-waterzugt voordeed, benevens daarin bevatte gezwellen, welke, by het openen van het doode lichaam, bevonden werden, van eene vleesch- vetpees- en kraakbeenige zelfstandigheid te zyn. Van den Zak, zo wel als de Gezwellen, worden Afbeeldingen geleverd, die, onzes oordeels, weinig tot opheldering van een geval, het geen buiten dat niet zeer vreemd is, dienende, gemaklyk ontbeerd hadden kunnen worden. — Hierna volgt het bericht van eene verbaazende menigte van Etter, door de *Paracenthesis* ontlast, uit den buik eener waterzugtige Vrouw; door den Heer L. BICKER: jammer in de daad, dat de opening van 't lyk niet werd toegelaaten. — Voorts twaalf Waarneemingen, wegens het gebruik van 't *Opium* in verstervingen van *teenen en* voeten; benevens twee Waarneemingen omtrent het nut van dit zelfde middel in Veneriſche ongemakken, door Dr. ROSOL. De Waarneemingen, aangaande de verstervingen, zyn gedaan door den Heer MULLER, Heelmeester in 's Lands Zee-Hospitaal te Enkhuisen, en reeds voor verscheidene jaaren, door den Heer DU PUY, in het Genees- en Vroedkundig Magazyn van de Heeren PRUIS en NOLST, kortlyk medegedeeld. Hier komen dezelve uitvoeriger voor, zonder echter eenig nieuw licht aan eene genoegzaam bekende zaak by te zetten. De twee Waarneemingen van het nut des *Opium's* zyn door denzelfden Heer MULLER, en een ander Heelmeester, opgegeeven.

Dan de allerbelangrykste Waarneeming, welke in deezen

een Bundel voorkomt, is de daaraan volgende, wegens een oogenſchynlyk bevrucht Eijernest, met de beſchryving van de zonderlinge ziekten en toevallen, die hetzelve vergezeld hebben, benevens de verſchynſelen, die zich by het openen van 't lyk opdeeden, door den Heer L. BICKER. Dit zonderling geval, waarvan deze beroemde Geneesheer de treurige ervaring in zyne eigen Dochter gehad heeft, is in allen opzichte merkwaardig, en verdient de ernſtige overweeging der Genees- en Heelkundigen; te meer, daar de ſchrandere Schryver tevens eene verzameling van ſoortgelyke bevruchtigingen, buiten de Baarmoeder, uit de nieuwſte Waarneemingen medegedeeld, en met zyne Aanmerkingen vergezeld heeft. Onder deze laatſte echter, hadden de Verhandelingen van JOSEPHI, WEINKNECHT, en vooral DEUTSCH, die zeer fraaije gevallen van *Conceptiones abdominales* beſchreven hebben, mede eene plaats behooren te vinden.

Eindelyk wordt dit Stuk beſloten met eene Verhandeling over het vervaardigen van tekeningen voor den Conus-ſpiegel, door den Heer J. ROGHUSSEN, en een Bericht, wegens het waarneemen der Zons-verduistering van den 5den September 1793, door de Heeren J. FLORYN en Dr. H. W. ROUPPE.

Inſtruction ſommaire aux Voituriers, Conducteurs de fourgons & autres voitures publiques, ſur les ſoins qu'ils doivent donner à leurs chevaux en route, pour les conſerver en ſanté, prévenir les acoidens, aux quels ils ſont expoſés, & remédier à ceux, qui pourroient leur arrivet. Par HUZARD, Vétérinaire en chef des Meſſageries Nationales. A la Haye, (d'après l'Edition de Paris,) chez *J. van Cleef*, 1794. pag. 94. In gr. 8vo.

Hoe zeer dit kleine Werkje, (het welk in 't Fransch en Nederduitsch, in twee naast elkander ſtaande colommen, gedrukt is,) oorſpronglyk ten dienſte der Franſche Posteryen geſchreven is, en daarom veele raadgevingen behelst, welke hier te lande nutloos of overbodig zyn, is het 'er echter verre van af, dat wy daarom de Vertaaling van hetzelve zouden afkeuren; naardien de regels ter behandeling der Paarden zo wel, als de Voorſchriften ter geneezing hunner ongemakken, die in hetzelve voorkomen, zeer wel gekozen en uit ervaring opge-

gemaakt zyn. Men verwachte hier echter geen volledig famenſtel van Paarden Artſeny-kunde, dewyl dit Werkje eigenlyk alleen ter onderrichting der Voerlieden geſchikt is, hoedanig zy zich, wanneer hunne Paarden op weg eenige ongemakken mogten opdoen, te gedraagen hebben, en hen te gelyk tegens verſchillende in zwang zynde middelen te waarſchuwen, en het gebruik daarvan te verbieden. Tot zulk een oogmerk is dit opſtel zeer wel berekend, en kan ook hier te Lande, in dergelyke gevallen, tot een nuttigen gids verſtrekken.

Verhandeling over de Gelykheid der Menſchen, en de Regten en Pligten, welken uit die Gelykheid voortvloeijen, door HENR. CONST. CRAS, *J. U. D. Hoogleeraar in 't Natuur- Volkeren- Romeinsch en Hedendaagsch Burgerregt aan het Athenæum Illuſtre te Amſterdam. Onder de Zinſpreuk:*

——— Quem te Deus eſſe
Jusſit & humanâ qua parte locatus es in re,
Diſce!

PERSIUS.

Aan welke Verhandeling door TEYLER'S *Godgeleerd Genootſchap, op den 6 April* 1792, *de Gouden Eerprys is toegeweezen. Te Haarlem en te Amſterdam by* C. Plaat *en* P. den Hengst, 1794. *Behalven de Voorreden LII bl.* 175 *bl. in gr.* 8vo.

Toen wy, in de *Groot-Brittanniſche* Boekbeoordeelingen, eene *Engelſche* Uitgave der *Proeve, betreffende 's Menſchen Gelykheid*, enz. door den Hoogl. BROWN, aangekondigd vonden, bleef by ons weinig twyfels over, of wy zouden eene *Nederduitſche* Vertaaling ontvangen dier Verhandelinge, door den Schryver *overgezien* en *verbeterd*; en wy kreegen dezelve eerlang (*); dit ging toe zonder de tusſchenkomst der *Teyleriaanſche* Stigting, aan welke die *Proeve* oorſpronglyk toebehoorde, en vertaald in haare Werken geplaatst was; dan weinig, of geheel niet, dagten wy de *Verhandeling* zyns overwinnenden Ma-

(*) Zie hier boven, bl. 229.

Mededingers, den Hoogleeraar CRAS, desgelyks afzonderlyk, in een kleinder formaat gedrukt, te zullen in handen krygen; en dus dit geheele Deel in twee handboekjes herschaapen te zien. Dit nogthans is, uitwyzens den bovenstaanden Tytel, het geval. En leezen wy, in de Voorreden, dat het geschiedt *met toestemming der Heeren Directeuren* van TEYLER's *Fundatie*; die zeker, ten aanziene der Antwoorden op de gewigtige Vraage over *'s Menschen Gelykheid*, de *Stof van den dag*, eene meer dan gewoone werkzaamheid betoonen, daar zy ook aan de niet medegedongen hebbende Verhandeling van Mr. PIETER PAULUS een zo onderscheidend blyk van Goedkeuring, en Eerbelooning gaven (*).

Ongetwyfeld hebben die Heeren, by wier Boekverkooperen het Deel, deeze Verhandelingen van CRAS en BROWN bevattende, gelyk ook alle andere Deelen, afzonderlyk te bekomen is, door deeze vergunning die bekroonde Verhandeling *voor elk* verkrygbaarder gemaakt; of zy daardoor de waarde huns *Genootschaplyken Werks* ophouden, is eene andere Vraag; doch de beantwoording hiervan zal gemaklyk vallen voor eene zo ryke Stigting.

Het bekroonde Antwoord is en blyft, met dat alles, in de *Werken des Godgeleerden Genootschaps* te vinden: want de Schryver verklaart: „ Hier en daar heb ik eenige „ veranderingen en byvoegingen gedaan, welken my niet „ ongepast voorkwamen; maar welke het niet wel mo„ gelyk is hier byzonder aan te wyzen. Des noods kun„ nen die ook altyd uit vergelyking met de voorige Uit„ gave van 't Genootschap zelve blyken. —— Ook geeft de Schryver te verstaan, dat de Heer VAN WINTER hem eenige merkelyke veranderingen in zyne vertaalde dichtregels van POPE medegedeeld heeft.

Voor zo veel wy die Vergelyking in het werk stelden, vinden wy geene zaaklyke Verandering altoos: zo dat wy, wat de Verhandeling betreft, volkomen kunnen berusten by ons oordeel daar over gestreeken (†).

De Voorreden, door den Hoogleeraar by de tegenwoordige Uitgave gevoegd, is eene weezenlyke Vermeerdering, en verdient dat wy 'er eenig Verslag van geeven.

Nas

(*) Zie hier boven, bl. 317.
(†) Ald. bl. 13.

Naa eenige algemeene Aanmerkingen over de wyze, waarop men over der *Menſchen Gelykheid* ſpreekt en ſchryft, en eene aanmaaning van de voeglykheid om hier het loopen in uiterſten te vermyden, gaat hy twee berispingen, op zyne Verhandeling gemaakt, te keer; als dat hy, by de *Regten* en *Pligten* der *Gelykheid*, ook teffens de *Regten* en *Pligten* der *Ongelykheid* hadt moeten voordraagen; ter wederſpreeking hier van, merkt hy, voldoende, met een kort woord, op, dat TEYLER'S Genootſchap na deeze niet gevraagd hadt.

Eene andere berisping, dat hy wel van de *Regten*, maar niet, of te ſpaarzaam, van de *Pligten*, der *Gelykheid* zou gehandeld hebben, geeft hem meerder werks; dan wy vinden geen reden, om het door ons des opgemerkte te herroepen (*).

Kort, maar zeer leezenswaardig, zyn de Bedenkingen, vervolgens opgegeeven, om de denkbeelden van *Natuur* en *Natuurſtaat* nader toe te lichten.

Breeder uitgewerkt, en bovenal opmerking verdienende, is dat gedeelte der Voorreden, waar in hy zich de Vraagen voorſtelt: „ Waar toe zich thans zo zeer met de „ denkbeelden van *Gelykheid* en *Ongelykheid* opgehou„ den? Waarom derzelver grenzen zo zorglyk naage„ ſpoord? Waarom is dit het geliefkoosd voorwerp van „ onze Tyden?" —— En 'er byvoegt. „ Dat die ty„ den zelve, dat de gebeurtenisſen onzer dagen, die „ even min als andere voorvallen, op deezen aardbol, „ of elders in 't Heelal, by louter toeval, zonder voor„ bereidende oorzaaken, geſchieden, dat vooral een op„ lettende aandagt op 't geen is vooraf *gegaan*, die „ Vraag beantwoorden!" —— Dit geeft den Heere CRAS aanleiding om een oog te ſlaan op de geſchiedkundige oorzaaken der thans heerſchende wending van de begrippen nopens *Gelykheid*, *Vryheid* en *Staatsbeſtuur*.

Het een en ander hier uit aangeſtipt! De Hoogleeraar vindt de eerſte bron in de te hoog ſtygende *Ongelykheid* in *Staat* en *Stand*, hy beſchouwt dit afzonderlyk ten aanziene van het *Kerklyke* en *Burgerlyke*. Zeer gepast is zyne aanmerking, als hy, het billyk misnoegen ten aanzien der Geestlykheid vermeld hebbende, zich dus laat hooren: „ 't Is waar, het losbreekend misnoegen gaat door„ gaans

(*) Zie hier boven, bl. 15.

„ gaans te ver, en brengt den Godsdienst zelve zomtyds „ in gevaar. Maar, behalven dat de Godsdienst, op „ zichzelven buiten de bykomende plegtigheden en in„ stellingen van menschen beschouwd, in de natuur der „ dingen en van den Mensch gegrond, en dus onver„ delgbaar is, is dit vervallen tot uiterſten, hoe be„ klaaglyk ook, meestal het lot van het Menschdom. „ Een koort of snaar springt ook met zo veel meerder „ geweld los, als zyne spanning overmaatig en onnatuur„ lyk was. Welk waar Vaderlander heeft ooit de Beeld„ stormeryen hier te Lande goedgekeurd? Het waren men„ schen van dezelfde natuur als wy; menschen van de„ zelfde Ziels- en Lichaamsvermogens, die voorheen de „ dwaaze, de dweepzugtige, de wreede Kruisvaarten on„ dernamen. Is dan dit uitspatten het bestendig gebrek „ van den Mensch, het past doorzigtige mannen, in zo„ danige omstandigheden, zo veel te meer tegen dat ge„ brek met bezadigdheid te waaken en moedig pal te „ staan. Doch daarenboven mogen wy ons hier wel eens „ herinneren, wie het eigenlyk geweest zyn, die in „ *Frankryk* de Ongodsdienstigheid het eerst gepredikt „ hebben? Waren het de Leken, de gemeene Burgers, „ de smalle Gemeente, de arme Landlieden? Of waren „ het niet veeleer de hooge Geestlyken, de Hoofden „ der Kerke zelve? de eerste Staatsdienaars, de groote „ Amptenaaren? vooral die magtige Geestlyken, die, in „ het midden hunner pragt, weelde en ongeloof, de „ Protestanten vervolgden, onderdrukten, en hun dat „ regt van vryen Godsdienst, 't welk de Natuur zelve „ hun hadt geschonken, onregtvaardiglyk betwistten en „ ontroofden?"

Ten aanzien van het *Burgerlyke* slaat de Schryver ook byzonder het oog op *Frankryk*, en hoe verdrukking en verkorting van 's Volks geluk, uit verkeerde Staatkunde geboren, hier sterk medewrogt.

„ Men spreekt," merkt hy, onder andere, op, „ door„ gaans veel van VOLTAIRE en ROUSSEAU, en wil aan der„ zelver geschriften en metaphysique leerstellingen (*), als „ hoofd-

(*) Omtrent het woord *Metaphysique*, in den Text gebezigd, teekent de Schryver in een Noot aan: „ Dit is zeker een „ misbruik van 't woord, ten zy men door *metaphysiek* alleen eene „ te ver afgetrokkene en louter bespiegelende Leer, van alle „ on-

„ hoofdoorzaaken, den oorſprong der thans zweevende
„ denkbeelden, en dus ook de oorzaak der gebeurtenisſen
„ van onzen tyd toegeſchreeven hebben. — Ik hou
„ veeleer de zaaken zelve, den toeſtand, de omſtandig-
„ heden, vooral de zedeloosheid der Staatsdienaaren, hun
„ valſche Staatkunde, de onmaatige heerschlust van zom-
„ mige Vorſten, en dit al beſchouwd in betrekking tot
„ den onverbreekbaaren zamenhang van oorzaaken en ge-
„ wrogten; deeze houde ik voor de *weezenlyke oorzaa-*
„ ken der Gebeurtenisſen onzer dagen, die *nu wel eerst*
„ uitgeborſten, maar reeds lang voorbereid geweest zyn:
„ van welken de Geſchriften op zyn hoogst als bykomen-
„ de en medewerkende oorzaaken kunnen worden aan-
„ gemerkt, en welke Geſchriften ook daar en boven,
„ zonder de omſtandigheden der zaaken zelven, of moge-
„ lyk niet gebooren zouden zyn geweest, of weinig op-
„ gang hebben kunnen maaken." — Behalven *dit* wa-
ren VOLTAIRE en ROUSSEAU de eerſten *noch* de eenigen, die op zodanigen trant ſchreeven, gelyk de Heer CRAS met naamsvermelding aantoont; en wel byzonder, hoe de Oorlog tusſchen *Groot-Brittanje* en de *Americaan-ſche* Volkplantingen een oogst van vryheid ademende Schriften teelde.

„ In het Staatkundige," merkt hy, by herhaaling, op,
„ is het niet minder, dan in het Natuurkundige, waar-
„ agtig, dat niets zonder oorzaaken geſchiedt; dat dus
„ de zonderlinge gebeurtenisſen, die wy hedendaagsch
„ beleeven, grootendeels niets anders zyn, dan ontwik-
„ kelingen en gevolgen van reeds te vooren beſtaan heb-
„ bende oorzaaken; dat doorgaans de *Volksomwentelin-*
„ gen, als 't ware, ontvlammingen van lang onder de
„ asſche bedolven en ſmeulende vuurvonken zyn; wel-
„ ker uitbarſting daarom door ſchrandere Staatsmannen
„ niet zelden voorſpeld is. En de ondervinding heeft
„ van alle tyden ook teffens geleerd, dat de heftigheid
„ der uitbarſting van dusdanige, uit misbruik of over-
„ weldiging geboorene, Staats- of Volksvolkanen, ſteeds
„ evenredig is, zo wel aan den tydverloop, en hoogen
„ trap

„ ondervinding ontbloot, wil te kennen geeven. Zy, die wat
„ *Metaphyſica* verſtaan, zullen noch VOLTAIRE, noch ROUSSEAU,
„ voor *Metaphyſici* houden. Zy hebben veeleer die weeten-
„ ſchap het oorlog aangedaan."

„ trap van misbruikt en verkeerd Staatsbestuur, als aan „ de talrykheid van Menschen, door dusdanige schokken „ in beweeging gebragt. En dit al met ongestoorde aan„ dagt, onzydig en bedaard overweegende, en den na„ tuurlyken band en schakel van oorzaaken en uitwerk„ zels nagaande, kunnen wy ons dan wel zo zeer ver„ wonderen over al 't geen wy in deeze laatste jaaren „ beleefd hebben; byzonder in *Frankryk* hebben zien ge„ beuren, en ook wel betreurd hebben."

Wy voegen by dit alles, ten besluite, des Schryvers eigene Aantekening op de even afgeschreeven plaats: „Hoe „ iemand ook moge denken, een menschlyk hart alleen „ is genoeg om te yzen van die vernielingen en slagtin„ gen van Menschen, welke in onze dagen hebben plaats „ gehad. Doch het is wederom de Geschiedkunde, die „ ons leert, dat de Volks-omwentelingen steeds met ver„ woestingen en bloed bemorscht zyn. Maar het is ook „ wederom diezelfde Geschiedkunde, die ons leert, dat „ veele Vorsten niet geschroomd hebben, tot enkele be„ reiking van hunne heerschzugtige oogmerken, dui„ zenden van hunne eigene onderdaanen op te offeren."

Raadgeving aan de Bevoorrechte Standen in de onderscheiden Staaten van Europa, voordvloeiende uit noodzaakelykheid en eigenaartigheid der Grondbeginselen van het Staats-bestier. Door JOEL BARLOW. *Naar den derden Druk uit het Engelsch vertaald. Te Utrecht by* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1794. *In gr.* 8vo. 179 *bl.*

Op de lyst der Werkjes, het thans zweevend groot Geschil betreffende, en waartoe wy telkens in onze Aankondigingen moeten wederkeeren, verdient geenzins de laagste plaats, de opgemelde *Raadgeeving aan Bevoorrechte Standen*, onlangs te *Londen* uitgegeeven, onder den Tytel: *Avis aux Ordres Privilégiés, &c.* De diep en vrymoedig denkende *Engelschman* BARLOW betoont zich een warm Voorstander van de *Fransche Omwenteling*, die hy niet alleen als volklonken beschouwt, maar ook aanmerkt als eene Vernieuwing der Maatschappy, die zich wyder en wyder zal uitstrekken. Het wordt, zyns bedunkens, voor het Menschlyk Geslacht, van veel gewigts, den waaren aart en uitgestrektheid deezer Veranderinge eens bedaardlyk te beschouwen; ten einde te

ontdekken, welke de voor- of nadeelen zyn, die men daarvan verwagten mag. Hy slaat den aart en de gevolgen van eene dergelyke Omwenteling in het Staatsbestier gade, en het oog op

I. *Het Leenstelsel.* II. *De Kerk.* III. *Het Krygswezen.* IV. *De Handhaaving van het Recht.* V. *De Inkomsten en Uitgaven van den Staat.* VI. *De Middelen van bestaan.* VII. *De Letterkunde, Konsten en Weetenschappen.* VIII. *Het Recht van den Oorlog te verklaaren, of Vrede te maaken.*

Het Stukje voorhanden loopt tot de Vierde *Afdeeling* ingeslooten, en laat de Schryver veelal het oog op *Engeland* vallen, en zyne pen hoogst vry vloeijen over de gezegde Onderwerpen, die ongetwyfeld veele byzonderheden behelzen, welke de voornaamste belangen der Volken van *Europa* uitmaaken. Harde Waarheden laat hy menigvoud hooren; doch zyn styl is beschaafd, zyn redenkaveling kragtig, schoon soms gedrongen, 't welk, zo wel in 't *Oorspronglyke*, als nog meer in de *Vertaaling*, nu en dan duisterheid baart, of althans eene herhaalde leezing vordert. — Niet zelden voert de Schryver veel gewaagde en veruitziende Stellingen aan, die den geest des onderscheids by den Leezer eischen; welke hem, althans dit was ons gevai, met behoedzaamheid zal wapenen, om niet alles aan en over te neemen.

Nu en dan, om niet verkeerd verstaan of misduid te worden, geeft hy den Leezer een wenk. By den aanvang van het Artykel *de Kerk*, 't geen wy onlangs ter leezinge aanpreezen (*), maakt hy deeze gepaste Aanmerking: „ Uit hoofde van die aangenomen *denkbeelden*, waardoor men de *Kerk* meestal met den *Godsdienst* vereenigt, zou ik zeer ligt gevaar loopen, van verkeerd begreepen te worden van zommigen myner Leezeren, ten ware ik hun, by voorraad, meldde, dat ik deeze twee voorwerpen geenzins als saamverbonden beschouwe; en dat alomme, waar ik in een onbepaalden zin van de *Kerk* spreeke, ik daar door het *Staatsbestier* bedoele, het welk zich van den naam van het OPPERWEZEN bedient, alleen ten einde dus, door middel van een Godlyk Gezag, te onbepaalder te kunnen heer-

(*) Zie hier boven, bl. 241.

„ heerſchen; of, met andere woorden, ten einde over
„ het geweeten eene zekere duisternis te verſpreiden,
„ en de ſterveliugen dus te gemaklyker te kunnen onder-
„ drukken.

„ In de *Vereenigde Staaten van America* beſtaat 'er,
„ om naauwkeurig te ſpreeken, niets hoe genaamd, het
„ geen men de *Kerk* zou kunnen noemen, en egter is
„ 'er geen Land waar het Volk meer eerbied voor den
„ Godsdienst toont. Men vindt 'er allerleie Godsdien-
„ ſtige Gevoelens, zonder egter van eenige, hoe genaam-
„ de, Kettery, in het minst te weeten; men oefent
„ 'er den Godlyken Eerdienst op allerhande wyzen uit,
„ en egter kent men 'er geene ſcheuringen; zeer dikwyls
„ veranderen ſommige lieden aldaar van Geloof en Ge-
„ zindheid, en egter heeft men 'er geen denkbeeld van
„ Afval; zy hebben Leeraaren en eenen Godsdienst;
„ doch geene Priesters. In het kort, de Godsdienst wordt,
„ daar te lande, als zodanig iets beſchouwd, het welk
„ alleen de onderſcheiden Perſoonen in het byzonder;
„ doch geenzins geheele te ſaamen vereenigde lichaamen
„ van Menſchen in hun geheel betreft."

Zo zeer zamengeſchakeld is de Voordragt des Schry-vers, dat wy, zonder veel te lang, voor ons beſtek, te worden, geen aanmerklyk gedeelte, 't welk een geheel zou opleveren, kunnen overneemen. Doch kunnen wy niet nalaaten op te merken, hoe zekere plaats een vroe-gere Jaartekening van dit ſchryven uitwyst, dan men veel-ligt zou denken: wy ontmoeten dezelve in het Derde Hoofddeel, *over het Krygsweezen* (bl. 106.): „ Dan, al-
„ hoewel men den grootſten lof aan de wetgeevende
„ Vergadering van *Frankryk* verſchuldigd zy, uit hoofde
„ van de bezadigde beſluiten en mannelyke ſtandvastig-
„ heid, welke derzelver verrigtingen in het gemeen ken-
„ merken, moet men egter erkennen, dat ſommige van
„ derzelver hervormingen de kenmerken van eene al
„ te vreesagtige hand vertoonen. Een erflyken Koning,
„ met eene verbaazende groote magt voorzien, te be-
„ houden; voor een noodloos getal van Priesteren, die
„ alle uit de ſchatkist des Volks moeten betaald wor-
„ den, te zorgen, en deeze Priesteren dus alle middelen
„ te verſchaffen om de half verſtrooide puinhoopen der
„ priesterlyke heerſchappy weder op te bouwen, zyn din-
„ gen, die men alleen om reden, welke wy bereids
„ hebben aangeweezen, verſchoonen kan. Doch de verbaa-

„ zende groote krygsmagt, welke men bepaald heeft, en
„ voordaan als een ſteeds duurende inrigting moet bly-
„ ven beſtaan —— deeze ſchynt my niet alleen onnoo-
„ dig, en zelfs gevaarlyk voor de vryheid, maar tevens
„ ganschlyk en rechtſtreeks ſtrydig met het doelwit, het
„ welk men zich heeft voorgeſteld. Het oogmerk was,
„ de veiligheid der grenzen, en het handhaaven van de
„ rust in den boezem van den Staat. Dan juist het te-
„ gendeel zal daarvan het gevolg zyn. Niet dat het
„ leger wel ligt tegen het Volk zelf zal gekeerd *worden*,
„ of den Staat in aanvallende oorlogen konde *wikke-*
„ len. In tegendeel: men veronderſtelle, dat het een-
„ voudig en getrouwlyk de grenzen verdedige, als ook
„ het volk beſcherme, als dan maaken deeze verdediging
„ en beſcherming nog juist de onheilen uit, waar over
„ ik my beklaage; zy ſtrekken om het volk te verzwak-
„ ken, door deszelfs vuur uit te dooven, en hen te lee-
„ ren, ter erlanging der noodige beſcherming, het oog op
„ anderen te vestigen, in ſtede van op hun eigen onver-
„ winnelyken arm te betrouwen. Een Volk, 't welk zelve
„ zyne wetten maakt, behoort ook in de mogelykheid
„ te zyn van deezen te verdedigen, of het zal weldra
„ den moed tot beiden verliezen. Een *genoegzaam bezef*
„ van zyn eigene kragten ſchenkt aan een *volk ſteeds*
„ eene wyze maatiging, en het betragten van zyne plig-
„ ten zet tevens aan deszelfs regten eene zekere waarde
„ by. —— Dit is insgelyks het geſchiktst middel om de
„ weezenlyke en innerlyke magt van een volk te ver-
„ grooten, zelfs verre boven alle begrippen, die wy ons
„ immer van ſtaande Legers kunnen vormen; en, tevens,
„ om het alle gelegenheid als ook alle zugt *tot het aan-*
„ vangen van eenen aanvallenden oorlog te beneemen.
„ De waare verzekering van een ſteeds duurende rust bin-
„ nen en buiten zoude, in zodanig een geval, uit deeze
„ waarheid gebooren worden, welke in eene ontegen-
„ zeggelyke ſtelling gewis moest overgaan, te wee-
„ ten —— dat alle aanvallen dus onmogelyk, het ver-
„ dedigen van zyn eigen grond ſteeds buiten allen twyfel
„ weezen zou."

Het is, ten aanziene van alles wat over *Frankryk* ge-ſchreeven wordt, van zeer veel aanbelangs, het Tydperk te weeten, wanneer de Schryver daar over de pen voer-de. Dit hadt in eene *Voorreden*, *Berigt* of *Aantekening*, behooren aangeduid te worden. De Vertaaler heeft nu

en dan eene Aantekening gemaakt; doch deeze zyn kort en niet veel beduidend; misschien deeden de gelegenheden tot dezelve zich te veelvuldig op; dan dit belet eenen Vertaaler niet, om, als hy zich tog Aantekeningen veroorloove, althans geene over te slaan, die licht over zynen Schryver kunnen verspreiden; en zeer komt het hier, gelyk wy zo even hebben aangeduid, te stade, van den Schryftyd niet onkundig te zyn.

Middelen om tot Vrede te kunnen geraaken. Uit het Fransch vertaald, 1794. *In gr.* 8*vo.* 64 *bl.*

De Schryver van dit kleine Stukje houdt deezen Oorlog voor een Oorlog van *Engeland* —— onderzoekt wat het oogmerk van *Engeland* geweest hebbe om geheel *Europa* in 't harnas te jaagen —— brengt eene en andere reden by, welke dit Ryk moeten aanspooren om Vrede te maaken —— stelt drie mogelyke gevallen: 1. dat de *Franschen* overwinnen, en dit houdt hy voor *Engeland's* val; 2. dat de Monarchie hersteld worde in het Huis van *Bourbon*, en dan agt hy *Engeland* ongelukkig —— en ten 3 even zo, wanneer de verbondene Mogenheden een einde aan den Oorlog maaken, in diervoege, dat uit deezen Oorlog niet eene volkomene overwinning van de Coalitie over *Frankryk*, noch eene volkomene zegepraal van *Frankryk* over de Coalitie, plaats hebbe. —— Voorts onderzoekt hy wat reden het *Britsche* Kabinet kan hebben om eenen zo bloedigen, en met zulke verbaazende kosten gevoerden, Oorlog voort te zetten. —— Het Bevredigings middel stelt de Schryver met deeze woorden voor: „ Zo zyne *Brittannische Majesteit* verklaart, en „ zyne Bondgenooten noodzaakt te verklaaren, dat zy „ niet willen gehouden worden van zich met de Inwendige Regeering van *Frankryk* te bemoeijen, noch op „ de Regten der *Fransche* Natie inbreuk te willen doen, „ van zich zodanig eene Regeeringsform te verkiezen, „ als haar het beste zal toeschynen; van dat oogenblik af „ kan de Oorlog als geëindigd beschouwd worden; en „ de onderhandelingen zullen van zelve beginnen." Te vooren hadt de Schryver, op zyne wyze, aangetoond, dat het *Fransche* Volk een geschikt voorwerp is om mede over den Vrede te handelen; althans voor *Engeland*, 't

weſk met de *Americaanen*, die het voor Rebellen hieldt, als een onafhangelyk Volk gehandeld heeft.

Wy bepaalen ons tot deeze Opgave des Inhouds. Het Stukje is getekend *Londen* 21 Juny 1794, en gaat vergezeld van dit *Byvoegsel*: „ Men kan in het Staatkundige „ de waarſchynlykheden berekenen; maar men kan de „ Gebeurtenisſen niet voorzeggen. Men heeft gezien, „ dat die geenen, welke daadlyk op dit Geſchrift ge„ volgd zyn, een groot gedeelte der redeneeringen, die „ in hetzelve gevonden worden, bevestigd hebben. Ik „ verzoek den Leezer te overweegen, of de redenen, die „ ik hier aanvoer, niet even zo klemmende zouden zyn, „ wanneer zelfs de jongſte overwinningen der *Franſchen* „ in *Vlaanderen* daaraan geen nieuwe kragt en ſterkte „ hadden bygezet."

Proeve van den Geest der Jacobynen van Parys, getrokken uit het Dagboek hunner Zittingen van de Maanden January — Maart des Jaars 1792. *In het Hoogduitsch uitgegeven en met Aanmerkingen verrykt, door* J. W. VAN ARCHENHOLTZ. *Te Amſteraam by* W. Brave, 1793. *In gr.* 8vo. 156 *bl.*

De Club der *Jacobynen*, te *Parys*, heeft eene zo groote rol geſpeeld in de *Franſche* Staatsomwenteling, dat deselve aller oogen trok, groote Voorſtanders en tevens groote Tegenſtanders kreeg. Onder deeze laatſten moeten wy ongetwyfeld J. W. VAN ARCHENHOLTZ, de Mededeeler deezer *Proeve*, rangſchikken; gelyk uit eene en andere korte Aantekening, aan den voet der *bladzyden*, blykt. In zyne Voorreden zegt hy, „ dat het Dagboek „ der Jacobynen, waarvan zyne Uitgave eene *Hoogduitſche* Vertaaling is, in den Jaare 1792 aangevangen, en „ deszelfs afſchrift daarom te aanmerkelyker gehouden „ mag worden, wyl het *Franſch* Origineel geheel verloo„ ren geraakt is, en dat hy deeze Anecdoten en Notulen daarom tevens zo zorgvuldig byeen verzameld heb„ be, ten einde, zo tyd en gelegenheid hem zulks ver„ gunnen, eene uitgebreide Geſchiedenis der *Franſche* „ Omwenteling zamen te ſtellen; wanneer hem dee„ ze bladen, tot een onmisbaare bouwſtof zouden kun„ nen dienen."

Of

Of derzelver Leezing alle de oogmerken kan bereiken, welke de *Nederduitſche* Vertaaler in zyn Voorberigt opgeeft, twyfelen wy zeer. Van het Vervolg deezer Zittingen, waarvan deeze drie Maanden ſlegts ten Proeve ſtrekken, wordt ons in dit Voorberigt eenigzins toezegging gedaan, zo dit Werkje met genoegen mogt geleezen worden, dewyl men zich in ſtaat bevondt om het met de verdere Zittingen aan te vullen. Wy hebben 'er niets van in handen gekreegen, en houden dus dit voorneemen als geſtaakt.

Reizen door Zwitſerland, Italien, Sicilien en de Griekſche Eylanden naar Konſtantinopolen, en van daar terug door een gedeelte van Griekenland, over Raguſa en de Dalmatiſche Eylanden, in de Jaaren 1787, 1788 *en* 1789. *Door* THOMAS WATKINS, *A. M. Uit het Engelsch vertaald. Eerſte Deel. Te Haarlem by* F. Bohn, 1794. *In gr.* 8*vo.* 142 *bl.*

Een der Schryveren in ons *Mengelwerk*, die het voor zyne taak heeft, uit *Engelſche* nieuw uitkomende Werken, deeze en geene Byzonderheden, zyns oordeels voor 't zelve geſchikt, te kiezen, heeft, uit de oorſpronglyke Reizen van WATKINS, welks Eerſte Deel der *Nederduitſche* Vertaalinge wy thans aankondigen, een en ander Stukje medegedeeld (*). Deeze keuze ſtrekt ten doorſteekenden blyke van de goedkeuring, door hem aan dit Werk, althans van de overneemenswaardigheid dier Gedeelten, gegeeven. —— Het ſtaat by ons vast, wanneer wy verneemen, dat eenig Werk, 't geen ons dus ſtoffe verſchaft, geheel in onze Landtaale verſchynt, de ſpade by het verder uitkippen te ſteeken; dit ook hebben wy gedaan, zo ras wy den toeleg zagen om deeze Reizen vertaald het licht te doen zien. Zy zyn zulks overwaardig.

Blykens het Voorberigt des Oorſpronglyken Werks, zyn deeze Brieven door den Reiziger aan zynen Vader P. WATKINS geſchreeven; deeze, aan eenige goede Vrienden, geduurende zyne uitlandigheid, ter leezinge medegedeeld, gaven een genoegen, 't welk den Schryver bewoog, om ze

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letteroef.* voor 1793. 2de St., bl. 2042 en voor 1794, bl. 25, 62 en 107.

ze aan het meer onzydig oordeel van een grooter *kring* te onderwerpen: om het Werk niet te veel te doen uitdyen, heeft hy de Brieven, *Frankryk* en *Spanje* betreffende, agterwege gelaaten.

Het tegenwoordig afgeleverd Deeltje bepaalt zich tot *Zwitserland*. Dit Land, zo ryk in schoone en verrukkende Gezigten, verlokt den Reiziger om 'er meermaalen over uit te weiden, en elk als overtreffend op te geeven. Hy bemerkt en erkent dit op eene bevallige wyze, als hy schryft: „ Daar ik zo hoog heb opgegeeven van de „ ligging van *Geneve*, kan ik thans niet voeglyk zeggen, „ dat ik die van *Zurich* den voorrang daaraan geeve. „ Gy zult my, wel is waar, te gemoet voeren, dat jonge luiden wat schielyk beslisfen; en gy moogt dit met „ veel regt doen, daar ik in deezen myne schuld voel „ en erken; maar zal het niet eenigermaate myn misslag verkleinen, wanneer ik u vraage, hoe het mogelyk zy, om my te wederhouden, van alles te zeggen, „ wat ik kan, wanneer ik zulk een Paradys, als *Zwitserland*, voor oogen hebbe? Ik geloove wel dat ik niet „ vry van geestdryvery ben, met opzigt tot de Veldschoonheden der Natuur; doch men zou bykans geheel ongevoelig moeten weezen, wanneer men, over „ een Land als dit schryvende, zich koel en afgemeeten „ konde uitdrukken." —— Met dit alles valt de Heer WATKINS niet te beschuldigen van het overgedreevene en opgesmukte, als hy dusdanige Veldschoonheden afmaalt. Zyn penseel is eer kragtig dan uitvoerig.

De gewoone Reisvoorvalletjes gaat hy met stilzwygen voorby, of zy moeten een trek van 't Volkscharacter, en iets veraangenaamends, opleveren.

Eene korte Geschiedenis van elk Canton, en van derzelver onderscheidene Regeeringsvormen deelt hy mede, en verwolykt dit anders dor berigt, zo veel de aart der zaake toelaat, door afwisselingen en tusschen-bedenkingen. Geheel het Werk door hoort men den vryheidminnenden *Engelschman*. Zie hier een staaltje, en teffens een van zynen schryftrant. By het Dorpje *Fluellen* zich scheep begeevende, om het Meir van *Lucerne* over te vaaren, schryft hy: „ Met geene mogelykheid kan ik een „ denkbeeld vormen van iets schooner, dan het geen „ deeze overheerlyke plas, met de omliggende Cantons, „ oplevert. De hoschen aan deszelfs oevers; de diepte „ en helderheid van het water; deszelfs glinsterende op-

„ per-

„ pervlakte, met de algemeene ſtilte van den avond,
„ deedt een zagt inwendig genoegen by ons geboo-
„ ren worden, en verwekte zulke aangenaame aandoe-
„ ningen van vermaak als ik nooit te vooren gevoelde.
„ Daar dan de geest (gelyk ik zulks hier ondervond)
„ vatbaar is om tot zulk een trap van Zelfsgenot te ge-
„ raaken, hoe kunnen dan de menſchen zoo dol zyn,
„ zoo blind voor hun eigen belang, dat zy denzelven
„ door toorn verkiezen te beroeren en van ſtel te hel-
„ pen; waarom is hunne rede zoo veel zwakker dan
„ hunne hartstogten, daar zelfs deeze onbezielde voor-
„ werpen der Natuure eenen zoo aangenaamen indruk
„ op ons maaken, en ons, als 't ware, ſchynen te over-
„ reden, dat de rust der Ziele de uitgeleezendſte wellust
„ is, dien wy kunnen genieten? —— Ik werd wakker
„ gemaakt uit deeze mymering, door een der Schuiten-
„ voerders, die, beſpeurende dat wy geen *Hoogduitsch*
„ verſtonden, ons in ongemeen vloeijend *Latyn* aanſprak.
„ Gy zult denken dat my dit geene geringe verwondering
„ baarde, maar neen, ik begreep ſpoedig genoeg, om
„ deeze verwondering te voorkomen, dat men zulks hier
„ aan hadde toe te ſchryven, dat zy Vrye Luiden en
„ gebooren Wergeevers van hun Land waren! 'Er doet
„ zich eene manlyke ongedwongenheid in hunne ge-
„ ſprekken, en houding, op, welke toont, hoe onafhan-
„ gelyk zy zyn. Zy beſchouwen alle andere menſchen,
„ hoe onderſcheiden ook door het fortuin, als hunne Ge-
„ lyken, en betoonen hun zoo veel agting als zy ver-
„ dienen. Ik houde de Ingezetenen der *Zwitſerſche Can-*
„ *tons*, wier Regeeringsvorm *Democratisch* is, voor een
„ lichaam van meer vrye Luiden dan de Goedsheeren of
„ Ambagtlieden van *Engeland*; en wel om deeze reden,
„ vermids zy, uit hoofde van hunne meerdere Gelyk-
„ heid, onafhangelyker van elkander zyn; buiten welke
„ ik geloove geene moeite te zullen behoeven, om u te
„ overtuigen, dat de Vryheid ſlegts gedeeltlyk kan plaats
„ hebben. —— Met dit alles zoude ik, by aldien ik
„ tot de laagſte klaſſe myner Langenooten behoorde,
„ niet willen ruilen met een Burger van deeze Cantons,
„ wanneer ik zie op onze Regtsbank voor Gezwoor-
„ nen; onze Acte van *Habeas Corpus*, en onze Vryheid
„ van de Drukpers, die my toeſchynen alle hunne voor-
„ regten oneindig te overtreffen." —— De Brief, waar-

in WATKINS dit ſchreef, was den 2 Aug. 1787 gedag-tekend.

Te *Lauſanne* zich bevindende, voeren zy, met een boot, in het vlek *Ouchie*, of de haven van *Lauſanne*, over het Meir, na *Miellieire*, in het Hertogdom van *Chablais*, een gedeelte der Staaten van zyne *Sardiniſche* Majeſteit. „ Ach!" roept de Schryver uit, „ welk eene ſchielyke „ verwisſeling van overvloed met gebrek, van vryheid „ met ſlaavernij, en van geluk met elende! nergens kun„ nen de uitwerkzels van onderſcheidene Regeeringsvor„ men by twee Volkeren meer in 't oog loopende zyn, „ dan aan de wederzydſche oevers van het Meir. Aan „ den kant van *Zwitſerland* ontmoet het oog niets, of „ het hart van den Menſchenvriend verheugt 'er zich „ over; aan dien van *Chablais* ziet hy niets, dan 't geen „ hem weedom veroorzaakt. Hier kan gevolglyk de Wys„ begeerte de tegen elkander overſtaande gevolgen beſpie„ gelen van eene vrye en eigendunkelyke Regeering, en de „ vryheid begroeten als den grootſten zegen, naast de Ge„ zondheid, dien de Schepper der Natuur kan verleenen. „ Hoe meer ik haar zie, hoe meer ik verliefd op haar wor„ de. *Miellieire* is een Bedelaars-hok, 't geen op een ſmalle „ ſtrook lands ligt, tuſſchen het Meir en de rotſen van „ achteren, die 'er als op ſchynen te leunen, en het in 't „ water te dringen. De Ingezetenen zyn zo elendig, als de „ ledigheid, armoede en het bygeloof, hen kan maaken. „ Daar zy voornaamlyk hun kost op het Meir moeten „ zoeken, kan ik niet begrypen hoe zy beſtaan kun„ nen in eenen ſtrengen winter, wanneer het water by „ aanhoudenheid met ys bedekt ligt. Men bezoekt door„ gaans deeze plaats, om *Lauſanne* en *den tegen-oever*, „ op het voordeeligſte, te beſchouwen: inzonderheid, „ daar deeze geheele oord zo fraai is afgeſchilderd door „ de leevendige pen van ROUSSEAU, in zyne *Nouvelle Heloiſe*."

In de beſchryving der byzondere Cantons, hadt de Heer WATKINS, wiens waarneemingen zeer veel over de Menschkunde loopen, zyn gevoelen over het Character van elk derzelven gezegd; en, in 't ſlot van zynen laatſten Brieve deezes Deels, geeft hy de meer algemeene Characktertrekken, in deezer voege, op. „ Men onderſtelt, „ dat de *Zwitſers*, met hunne Bondgenooten, een aan„ tal van twee Millioenen Zielen uitmaaken. Hunne lee-

„ yens-

„ wenswys is veel eenvoudiger, dan die van hunne Na-
„ buuren, vermits zy meer bepaald worden door hunne
„ Regeeringen, blyvende de wetten tegen de weelde on-
„ der hen nog ſteeds in kragt, en alle uitſpanningen,
„ gelyk als Hazardſpelen, Komedies, Operaas, ja zelfs
„ Dansſen, buiten vastgeſtelde tyden, ſtrikt verooden.
„ Daar elk Burger een Soldaat is, (uitgezonderd de
„ Geestlykheid,) houden zy alle Zondagen, naa den Kerk-
„ dienst, Krygs-Exercitien. Zy maaken veel werks van
„ de opvoeding der Jeugd, gelyk blykt aan hunne open-
„ baare Kweekſchoolen en Academien, waarvan de voor-
„ naamſte te *Bazel* en *Bern* zyn. — Om u een ſchets te
„ geeven van het Nationaal Karacter, zal ik my bepaa-
„ len tot de *Democratiſche Kantons*, overmids, naar myn
„ inzien, by deezen, het volk meer van de geaartheid
„ en zeden der aloude *Zwitſers* behouden heeft, dan in
„ de overigen. En hieromtrent denk ik zeer gunſtig
„ over hen, alleen met uitzondering van die der laagere
„ Klaſſen, die andere Landen bezogt hebben, of met
„ Reizigers te doen hadden: daar de zulken, gelyk in
„ alle andere Landen, doorgaans bedrieglyk en inhaalig
„ vallen. Wat, egter, het gros der Ingezetenen van dee-
„ ze Kantons betreft, zy ſchynen my toe zuinig te zyn,
„ zonder baat- of ſchraapzugt; dapper zonder hoogmoed,
„ en gastvry zonder gemaaktheid; jegens Vreemdelingen
„ zyn ze beleefd en hoflyk, zonder hen laſtig te val-
„ len, of eenig ſlinksch oogmerk te laaten blyken. Zy
„ hebben niet veel op met die onderſcheidingen van
„ rang, geboorte en fortuin, welken in andere Landen
„ van *Europa*; en zelfs in de overige *Zwitſerſche Kan-*
„ *tons*, zo gedienſtig gevierd worden; daar zy gewoon
„ zyn de waardy van den ſtand, naar de verdienſten van
„ den Perſoon, af te meeten. Elk een is hier onderrigt
„ nopens de voordeelen van zyn eigen vrye Regeering,
„ en, daar hy bewust is in eigen perſoon een zamen-
„ ſtellend deel daarvan uit te maaken, zo wel uit be-
„ lang, als uit beginzel, een waar Patriot. Zy zyn zo
„ zeer aan hun Land verkleefd, dat verſcheide Soldaaten
„ van de *Zwitſerſche* Regimenten, die in vreemden dienst
„ zyn, naa een langduurend afweezen, aan 't kwynen
„ ſlaan, en ziek worden, uit verlangen om na huis te
„ keeren. Krygen zy hier toe geen verlof, (gelyk zy
„ egter altyd doen, uit hoofde der kwaade gevolgen van
„ eene weigering,) dan ſchieten zy 'er zeker het leeven

„ by

„ by in; daar geen bevordering, noch vermeerdering van „ inkomen, in ſtaat is, hunne kwyning te geneezen. Het „ eenigst dat hun kan helpen, in dit geval, is na huis „ te gaan; en dit is ook altyd een onfeilbaar geneesmid„ del voor deeze kwaal, welke men de *Zwitſerſche Ziek„ te* (*) noemt. — In het huislyk leeven ſtemmen hunne „ afzonderlyke deugden met hun Volks-karacter overeen. „ Jegens hunne Ouders zyn zy dankbaar en gehoorzaam; „ zeer liefhebbend en oplettend omtrent hunne Bloed„ verwanten; ſtandvastig in Vriendſchap; als lieden van „ aanzien edelmoedig, en weldaadig als menſchen."

De Heer Vertaaler heeft hier en daar eene opheldere*n*de Aantekening, aan den voet des blads, gevoegd, en die van des Schryvers Aantekeningen onderſcheiden.

(*) „ Men noemt deeze Ziekte in 't Hoogduitsch *das Heim„ weh*e. Daar niets meer aanleiding geeft, om aan de plaats, „ welke wy beminnen, te denken, dan de *Muzyk* welke wy „ 'er hoorden, zyn, om die reden, alle Volksliedjes en ge„ meene Deuntjes van 't Land, by de Zwitſerſche Regimen„ ten, in vreemden dienst, ten ſtrengſten verboden."

Catechismus der Weetenſchappen, Schoone Kunſten en Fraaije Letteren, uit verſcheidene beroemde Schryveren, en inzonderheid volgends de Schets van den beroemden Baron VAN BIELFELD, *ſamengeſteld, met Dichtregelen verrykt, en opgedragen aan de Maatſchappyë der Verdienſten, onder de Zinſpreuk:* Felix Meritis, *door* AREND FOKKE, SIMONSZ., *Médelid derzelver Maatſchappyë, enz. enz. IIIde Deels, 3de Stuk. Te Amſterdam, by* Arend Fokke, Simonsz. *In gr.* 8*vo.* 304 *bl.*

Het vervolg der Weetenſchappen, van welken de Schryver noch niet geſprooken had, wordt in de volgende agt Zamenſpraaken voorgedragen; zynde de XVIIIde tot de XXVſte van het geheele Werk. 1. *De Philologia, of Taalkunde, in het algemeen* 2. *Linguæ Orientales, of de Oosterſche Taalen.* 3. *Linguæ Eruditorum & Palæographia, of de Geleerde Taalen en oudoude Schryfwyze.* 4. *Linguistica, of Hedendaagſche Taalkunde.* 5. *Historia Scientiarum, of de Geſchiedenis der Weetenſchappen.* 6. *Notitia auctorum & Biographiæ, of de Kennis der Schryveren en Levensbeſchryvingen.* 7. *De re Bibliothecaria, of de Boekbeoordeelkunde, Maandwerken en Boekverzamelingen*, en 8. *De re Scholastica, &c., of over de Schoolen, Collegiën, Univerſiteiten, Academiën, Geleerde en andere Maatſchap-*

schappyen, *enz.* Wordende elke Zamenspraak door een Dichtstukje geëindigd.

Meermaalen gaven wy eene Proeve uit dit Werk, en zullen heden daar mede vervolgen, door onze Leezers iets van de Kennis der Schryveren, uit dit Stuk, mede te deelen. De Zamenspraak vervolgt dusdanig:

„ PETRUS. Behoort een, Student, of Liefhebber der Geleerdheid, ook *Boekenkennis* te bezitten?

„ ERNESTUS. Voorzeker, deze is hem zeer noodig; althands kennis dier Boeken, welke in het vak van zyn begunstigde Studie voorkomen; want, alhoewel hy uit de *Kennis der Schryveren* weet, welke keuze hem uit dezelve te doen valt, zoude hy nog in verschillende uitgaven, enz. kunnen dwaalen; en iets voor goede munt aanneemen, dat, in laatere drukken, veranderd of verbeterd is: Hy moet daarom *a.*) wel degelyk de Tytels der Boeken leeren kennen, *b.*) geene zinspeelende Tytels voor natuurlyke aanneemen, *c.*) wanneer eenig Werk een dubbelen Tytel heeft, hetzelve niet voor twee onderscheidene Werken aanzien, *d.*) geen twee Aucteuren, die denzelfden naam draagen, met elkanderen verwarren, gelyk PLINIUS den Natuurkenner, met PLINIUS DEN JONGEN; MUSÆUS den Kerkelyken Geschiedschryver, met MUSÆUS den Dichter, enz. *e.*) zich wel toeleggen om te weeten, in hoe veele Afdeelingen, Boeken, Deelen of Banden, een Werk verdeeld is. *f.*) De Tytels, welke met woordverkortingen geschreven zyn, wel leeren invullen, *g.*) alle de verschillende drukken van een Boek kennen, en weeten welke de beste zy, *h.*) de Plaats der druk, het Formaat en het Jaar van uitgave kennen, *i.*) weeten wie de Uitgeever is, of geweest is, *k.*) weeten of een druk met Nooten, Aanmerkingen, korte Begrippen, Registers, Voorrede, of Opdragt vermeerderd is, *l.*) of dit alles goed, middenmaatig, of slegt is, *m.*) weeten welke *Auctеur* deezer Nooten is, dan of de Text uitgegeeven is, *cum notis Variorum, met Aanmerkingen van verscheidene Auctеuren*, *n.*) of het Werk verdeeld is in Hoofdstukken of *Paragraphen*, en voorzien is van Bladwyzers (*Indices*), korten Inhoud (*Summaria*), Kanttekeningen (*Marginalia*), enz. *o.*) of de Uitgave schoon is, met opzicht tot den Letter, Correctie, Papier, enz. *p.*) of het Werk versierd is met Prenten of andere Figuuren, *q.*) of een Boek in achting is, of het beöordeeld is, of de beöordeelaars de Stof, den Styl, of den persoon des Schryvers, beöordeeld hebben, *r.*) of de beöordeelaars onpartydig geweest zyn dan niet, bevoegde of onweetende Rechters, enz. men zoude 'er nog by kunnen voegen, *s.*) de pryzen der Boeken, en der onderscheidene Drukken, te kennen.

„ LEONARD. My dunkt, dat al wat UEd. daar opgenoemd heeft, behalven de kennis der beöordeelingen, eer tot den Boek-

Boekhandel en de kunde van een Boekverkooper behoort, dan wel tot die van een Geleerden!

„ ERNESTUS. Hier grenzen zekerlyk die beide kundigheden aan een, en daar uit kan men opmaaken, dat een goed Geleerde niet geheel onkundig in den Boekhandel, even als een goed Boekverkooper, niet ten eenemal vreemdeling in de Geleerdheid zyn kan; want de eerſte zoude anders dikwyls gevaar loopen om ſlegte Editiën, of defecte Boeken, tegen veel geld aan te koopen; en de laatſte zoude zynen handel volſtrekt niet met voordeel kunnen dryven, zo hy in dit ſtuk onkundig ware.

„ PETRUS. Ik geloof met dat al, dat 'er wel Boekverkoopers zyn, die van dit alles niets weeten, en echter hunnen handel even goed voordzetten.

„ ERNESTUS. De Boekhandel is in zo veele byzondere vakken verdeeld, die elk byna een handel op zich zelven zyn, dat men hier omtrent weinig algemeens zeggen kan, dit echter is waar, dat zulke Boekhandelaars, welke zich met het koopen en verkoopen van oude Werken ophouden, allernoodzaaklykst deze kunde behooren te bezitten. —— 't Kan u zelfs te ſtade komen, iets algemeens, ten minſten wegens de beſte Uitgeevers der Claſſiſche Autheuren te weeten, daarom heb ik eenige der beſte Uitgeevers dier Werken hier op een Lystje geſteld; wanneer gy nu een Grieksch of Latynsch Claſſiſch Scryver wilt aankoopen, of denzelven ergens te koop vindt, en gy ziet 'er deeze Drukkers naamen onder, dan kunt ge verzekerd zyn, dat ge ten minſten met geen ſlegte *Editie* bedroogen zult worden.

„ De beſte Drukken der Griekſche en Latynſche Autheuren zyn voornaamlyk die van ALDUS MANUTIUS, een geleerd Boekdrukker, welke, in den jaare 490, te *Venetiën* eene Drukkery oprichtte, de Curſyf Letteren uitvondt, en zo naauwkeurig op zyne uitgaven was, dat hy pleeg te zeggen: *Si poſſem, mutarem ſingula errata numme aureo.* Dat is: *Zo ik konde, wilde ik gaarne elke drukfout, al koste zy my een Ducaat veranderen.* Na zyn dood zette zyn Zoon ALDUS, met even veel ſmaak, de Drukkery voort. PHILIP en BERNARD JUNTA, als mede ASCASIUS en BADIUS, waren voorname Drukkers te *Florencen*, omtrend het Jaar 1517. Onder de Franſchen HENDRIK en ROBERTUS STEPHANUS, welke laatſte zyne Druikproeven openlyk ten toon ſtelde, en de fouten die men hem aanwees betaalde 'Er zyn veele Drukkers uit dit geſlacht geweest, welke dien naam gevoerd hebben. By dit getal kan men nog voegen WECHELIUS, MOREL en ADRIANUS TURNEBUS. Onder de Duitſchers munt uit JOH. FROBENIUS, de vriend en tydgenoot van den geleerden ERASMUS, gelyk ook JOHAN HERBST, of OPORINUS, welke mede zeer ſchoon drukte. HIERONYMUS COMMELINUS, van *Doornik* in *Vlaanderen*, zette zich

zich te *Heidelberg* neder, en richtte aldaar mede een zeer schoone Drukkery op. *Antwerpen* kan zich op zynen CHRISTIAAN PLANTYN, in het vak der Boekdrukkunst, beroemen; deeze was te *Mont-Louis*, niet verre van *Tours*, geboren, en stichtte, na verscheidene reizen gedaan te hebben, te *Antwerpen*, eene der voornaamste Drukkeryën. Hy hadde zo veele Arbeiders in 't werk, dat zy hem, dag aan dag, meer dan 100 Goudguldens kostten; want hy was eigenaar van drie Drukkeryen, één te *Antwerpen*, één te *Leyden*, en één te *Parys*. *De Biblia Polyglotta, of Veeltaalige Bybel*, is een der heerlykste Gedenkstukken van zyne kunst. Onze Ridder CATS getuigt zelve, in zyn *twee-en-tagtig jaarig Leven*, van de beroemdheid deezer Drukkery, in deeze Verzen:

Myn Oom was zeer geleerd, en heeft ook veel geschreeven,
Zyn Boeken zyn bekend, als die nog heden leeven;
PLANTYN! *uw Drukkery draagt hier ook kennis van,*
Als die veel is gebruikt by menig deftig man.

„ Te *Leyden* zyn nog, als geleerde Drukkers van voorige tyden, beroemd, de ELZEVIERS; zy hebben zeer veel kleine *Editiën*, en Classische Autheuren, zeer zuiver en *Correct* gedrukt: gelyk ook te *Amsterdam*, de BLAAUWS, de JANSZOONE VAN WAASBERGEN, de WETSTEINS en HAAK. De Augsburgsche uitgaven *ad insigne Pinus*, of die een *Pynappel* op het Tytelblad uitgedrukt hebben, zyn mede beroemd, doch behooren onder de *Moderne* uitgaven; gelyk ook de Engelsche uitgaven van *Oxford ex Theatro Sheldoniano*, enz. en de nieuwere *Editiën* van BASKERVILLE, welke allerzindelykst en keurig gedrukt zyn. Zo ook de Fransche *Editiën*, met de Letter van DIDOT, enz."

Het Ontwerp van den Heere VAN BIELFELD haast ten einde zynde, hebben wy, bladz. 185, in de Samenspraak tusschen PETRUS en ERNESTUS, het oogmerk van den Heere FOKKE, voor het vervolg van dit Werk, ontdekt, dat wy ook hier moeten plaatzen. Hy belooft: dat, zo dra de *Cursus* van algemeene geleerdheid, volgens het Plan van VAN BIELFELD, afgewerkt zal zyn, hy alles met *Byvoegzelen*, van hier en daar overgeslagen zaaken, of nieuwigheden, vermeerderen zal; en dan op alles een *Woordelyk* en *Zaakelyk Register* maaken, het welk aan de Leezeren van deezen *Catechismus* tot een klein *Kunstwoordenboek* zal kunnen verstrekken. —— Wy hoopen op eene spoedige vervulling van deeze openlyk gedaane belofte!

Cha-

Characters en Levensſchetſen van merkwaardige ter dood veroordeelde Perſoonen. Uit het Hoogduitsch. Eerſte Deel. Te Campen, by J. F. Nieman; 1794. *Behalven het Voorberigt*, 170 *bladz. In gr.* 8*vo.*

Characters en Levensſchetſen van merkwaardige ter dood veroordeelde Perſoonen leveren doorgaans eene zeer onderhoudende, en, wanneer zy wel geſchreven zyn, eene zeer nuttige, lectuur op. Vooreerst toch, wy lezen gaarne alles, wat ons verwondering baart, en het is niet te lochenen, dat de buitengewoone ſterkte van geest, en de zeldzaame trap van doorſlepenheid, die wy meestal in groote booswigten aantreffen, onze ziel met eene verwondering vervullen, die volmaakt van hetzelfde zoort is, als die, waar mede wy alle verhevene voorwerpen, het zy in de natuurlyke of in de zedelyke waereld, beſchouwen. Ja! BLAIR heeft zelfs niet ten onregte de uitſpooriglieden van buitengewoone menſchen tot het *zedelyk verhevene* gebragt, voor zo verre die uitſpooriglieden eene zeldzaame en verwonderenswaardige kracht van geest onderſtellen. „ Werkingen van eene meer dan gemeene Deugd, (zegt hy,) zyn wel de gewoonlykſte en vruchtbaarſte bronnen van het Zedelyk Verhevene. Doch dit belet niet, dat wy ook ſomtyds in gevallen, waarin de Deugd in 't geheel geen deel heeft —— aan het karakter niet eenen merkelyken trap van grootheid zouden toekennen, zo dra in de gezindheden of daaden eene buitengewoone maate van kracht of ſterkte van geest doorſtraalt. Een bewys hiervan is de verwondering, welke wy den doorluchtigen Roover, of den dapperen Muiter, niet kunnen onttrekken, hoe verre wy ook immer vervreemd zyn, van derzelver gedrag, op zich zelven beſchouwd, goed te keuren (*)." Daarenboven, hoe veele nuttigheden kunnen wy, en voor onze vorderingen in de *Menschkunde*. en voor de beſtiering van ons eigen hart, trekken uit de *beſchouwing* van den aart en het gedrag van merkwaardige ter dood veroordeelde Perſoonen, het zy dezelven onſchuldig of ſchuldig hun yzelyk lot ondergingen. In het eerſte geval levert het beſtaan van de Rigters, in het tweede dat van de veroordeelden zelven, ſtoffe op tot een aantal allernuttigſte aanmerkingen. Wy zien de bron en de langzaame of meer ſnelle voortgangen der yzelykſte ondeugden in de harten der menſchen; wy leeren den verbaazenden invloed van een aantal zeer geringe omſtandigheden op de wending van hunne characters kennen; wy bevroeden, hoe gemakkelyk zommigen, waar uit nu

(*) *Leſſen over de Redekunst en fraaie Weetenſchappen*, IIde Deel, bl. 86.

en de afſchuwlykſte booswigten gegroeid zyn, by een weinig andere rigting, in de vorming hunner jeugd, of by andere omſtandigheden, als waarin zy nu geplaatst waren, de edelſte menſchen hadden kunnen worden; wy trekken daaruit de heilzaamſte vermaaningen voor ons zelven, die voor de opvoeding van ons kroost, en voor de leiding onzer eigene wilsneigingen, de beſte vruchten voortbrengen kunnen; en, terwyl wy nimmer met trotſche verachting, maar altyd met een gegrond medelyden, de verſte afwykingen onzer ongelukkige medemenſchen van het ſpoor der deugd beſchouwen, worden wy behoedzaam op ons eigen gedrag, en poogen dagelyks toe te zien, dat ook wy niet vallen.

'Er is onder ons ſchen van dit zoort van characterſchetſen in onze taal nog weinig voorhanden. Men heeft eenige van de voortreflyke *Uittreksels uit crimineele Acten en Geſchiedenisſen*, die in MEIJSNER's *Skizzen* gevonden worden, vertaald; en onlangs lazen wy, met zeer veel genoegen, in het Mengelwerk van de *Vaderlandſche Bibliotheek* (*), een Stukje, dat hier toe behoort, en dat tot veele belangryke aanmerkingen aanleiding geeft, getiteld: *de Zonderlinge Roover*, overgenomen uit GORANI's *Memoires Secrets des Cours, des Gouvernemens, & des Mœurs des Principaux Etats d'Italie.* Maar een geheel Werk, opzettelyk ingerigt tot eene verzamelplaats van zulke ſchetzen, misten wy nog. Het was dus een zeer goede keus van den Boekverkooper *Nieman*, dat hy zoodanig een Werk, als een *eerſteling zyner drukpers*, gelyk hy in de zeer beſcheiden Voorreden voor hetzelve zegt, aan zyne Landgenooten aanbieden wilde; en wy wenſchen en verwachten, dat deeze eerſteling gunſtig genoeg zal ontvangen worden, om hem in zyn nieuw begonnen Werk aan te moedigen.

Dit Eerſte Deeltje bevat zes Stukken. Het eerſte van dezelven is overgenomen uit POCKELS *Denkwürdigkeiten zur bereicherung der Erfahrungſeeleneiehre und Charakterkunde, Erſter ſammlung*, Halle 1794; het laatſte uit GRUNERS *Almanach für Aerzte und Nichtaerzte*, voor het Jaar 1782; en de vier overigen uit de *Biographien hingerichteter Perſonen, die ſich durch ihre hohe würde, gelehrſamkeit, Verbrechen, Unſchuld oder Martern auszeichneten*, uitgegeven te Neurenberg, 1790—1792, 3 Deelen, in 8vo. Wy zullen den inhoud kortlyk opgeven:

1. JOHAN HEINRICH JULIUS RUTGERODT, *een monſter van menſchelyk bederf — uit gierigheid: in het Jaar 1775 gerad-braakt.* Dezelfde man, van wien LAVATER, in zyne *Phyſiognomiſche Fragmenten* (†), gewaagt. Hy pleegde, waarſchynlyk, uit eendrift van de eigen gierigheid, die de hoofdtrek van zyn char-

(*) VI^te Deel, No. 7, bl. 331—334.
(†) *Zwölfter Verſuch*, bl. 194.

racter was, nog meer moorden, die niet bekend gewordén zyn. Maar de twee, die hy in het Gerigt bekende, waren die van zyne Dienstmaagd, met welke hy eerst een ongeoorloflyke verkeering had gehouden, en welke hy naderhand, toen hy met een ander Meisje in den Echt zou treden, liever van kant helpen wilde, dan door een gering geld afkopen, en tot zwygen brengen: en die van zyne Huisvrouw, tegen welke hy, reeds kort na hun Huwelyk, een haat opvattede, om dat haar bruidschat niet aan zyne verwachting beandwoordde; en welke hy ten laatsten ombragt, om dat zy niet *zo kaarig was*, als hy, en om dat zy een paar nieuwe venſters in *haar kamer*, en een nieuw kleed voor een bruiloft, hebben wilde.

II. ZIRINUS KUHLMANN, een Dweeper en gewaande Propheet, die, na overal, ook in Holland, rondgezworven te hebben, eindelyk in 1689, benevens KOENRAAD NORDERMANN, te *Moscou*, waar men niet verlicht genoeg was om zulke menschen in een Gekkenhuis op te ſluiten, in plaats van ze te ſtraffen, levendig verbrand werd (*).

III. PAUL HECTOR MAIR, Raadsdienaar, Stads- en Proviantkasſier te *Augsburg*, een man, die in het begin zeer getrouw in zyne ambten was, maar naderhand, eerst door in den Smalcaldiſchen oorlog een weinig in zyne rekeningen te rug te raaken, en vervolgens door zyne prachtige en wellustige levenswyze, verleid werd, om zich aan Stads zaaken te vergrypen; die dit lange jaaren achtereen deed, zonder ontdekt te worden; maar eindelyk in 1579 betrapt, en met de koorde geſtraft werd.

IV. NICKEL LIST, berucht Roover, die, na zich, jaaren achter een, aan verſcheiden Dieſtallen en Kerkrooveryen ſchuldig gemaakt te hebben, in Maart 1699, te *Zelle*, ter dood verdoordeeld is.

V. URBANUS GRANDIER, Predikheer van *S. Pierre du Marché*, te *Loudun*, in de Provincie *Poitou*, en Dombeer van het heilige Kruiskapittel aldaar, Vriend van den beroemden SCÆVOLA SAMMARTHANUS, door den haat van monniken, die zoo goed niet prediken konden als hy, van tovery beſchuldigd, en, door de bewerking van RICHELIEU, wiens trotschheid hy beledigd had, in het jaar 634 te *Loudun* onſchuldig verbrand: eene geſchiedenis die aan den nadenkenden lezer duidelyk doet zien, welke eigenlyk de oplaaring zy die voor eene natie wenſchelyk is; en welke eene maate van de heilloosſte onkunde en zwartſte ondeugd gepaard kan gaan met de blinkendſte vertooning van een' fynen ſmaak voor de ſchoone kunſten. „ Dit

„ toe-

(*) Men zie, over deezen ongelukkigen man, behalven die geenen, welken door onzen Schryver zelven genoemd worden, STOLLH, *Introd. ad hist. liter.* p. 665, en de Schryvers aangehaald by WALCH, *Bibliotb. Theol. II*, 90, en SAXE, *Onom. liter. V*, 216.

„ tooneel" (zegt de Schryver, met regt, aan het einde van dit verhaal) „ het welk de kenmerken der duistere eeuwen van „ barbaarschheid en blindheid oplevert, viel voor in het zo „ uitmuntende en zo geroemde tydsgewricht van Frankryk, „ het tydsgewricht der fraaije geesten en der geniën, het welk „ een CORNEILLE, MOLIERE en LA FONTAINE, zag ontstaan; en „ de bewerker hiervan was die beroemde Kardinaal, die zich „ de eer van eenen beschermer van opklaaring en konsten toe„ eigende, en wien de stoute Fransche Academie voor haaren „ stichter erkent. Arme Menschheid (*)!"

VI. JOHANN NIKOLAUS GOLDSCHMIDT, een Koehoeder te *Eichelborn* niet ver van *Weimar*, om het pleegen van twee moorden, en het eeten van menschenvleesch, den 24sten July 1772, te *Berka* aan den *Ilm* geradbraakt. By het verhaal dezer zonderlinge geschiedenis is eene Verhandeling van GRUNER over het eeten van menschenvleesch gevoegd, waarin deze stof wel niet is uitgeput, maar toch menige goede aanmerking over dezelve gevonden wordt.

Men zal uit deze korte opgave zien, dat de geschiedenis der meeste personen althands, waar van wy hier characters- of levens-schetzen vinden, vry belangryk is, en dat dus de keuze van den Vertaaler over het algemeen goedkeuring verdient. Zyne Overzetting is ook vry goed, doch by het éene stuk ongelyk beter, dan by het andere. Hier en daar hebben wy Hoogduitsche woorden, die in onze taal volstrekt onbekend zyn, en Hoogduitsche spreekwyzen en woordvoegingen, waargenomen, die wy in het vervolg gaarne vermyd zagen: zoo als bl. 44 *in vooruit*, bl. 108 *beenkleederen*, bl. 150 en 156 *jagttoorn*, enz. Wy zouden hier ook onder rekenen *doort* voor *daar* (Hoogd. *dort*) bl 42, maar waarschynlyk heeft de Vertaaler daar opzettelyk de oude beryming van het lied, waaruit aldaar een couplet aangehaald wordt, gevolgd. — Op bl. 133 vindt men een zwaare drukfout. 'Er staat DESORBONNE, even als of 'er van een' Schryver van dien naam gesprooken werd, in plaats van *de Sorbonne*.

Wat de wyze betreft, waar op de geschiedenissen verhaald zyn, de eerste en de laatste is, door de Schryvers zelven, of doorvlochten met aanmerkingen, of verrykt met byvoegzels, die dezelven regt nuttig maaken, en bevorderlyk ter bereiking van die oogmerken, waar toe wy zeiden, dat zulke verhaalen gebruikt kunnen worden. Van de vier overigen kunnen wy dit getuigenis niet geven. Zy zyn weinig meer dan drooge verhaalen, waar by de Leezer zelf al het leerzaame voor zich overdenken moet, zonder dat hy hierin eenige hulp van den Schry-

(*) Verg. VOLTAIRE, *Histoire du Siecle de Louis XIV*, T. I, p. 36.

Schryver erlangt: en menigmaal ontbreekt het hem zelfs aan genoegzaame kennis van omſtandigheden, om zyne overdenkingen met vrucht te laten werken. De Vertaler heeft dit gebrek eenigermaate poogen te vergoeden, door by zommige deser Verhaalen zeer nutrige Aanmerkingen te voegen. Wy zullen hiervan nog een paar Proeven aan onze Leezers mededeelen, en daar mede dit Uittrekzel beſluiten.

Zie hier een paar van de Aanmerkingen, by de *Levensſchets* van P. H. MAIR gevoegd: „ MAIR's Ryzik was van eene andere godsdienſtige gezindheid als hy, en hy, de *bedrieger*, de *hoereerder* de *echtbreeker*, drong by de deelgenoote zyner *ondeugden* nog aan op het veranderen van haare *godsdienſtige* gevoelens, en het aannemen van de zynen. Zonderling verſchynzel voorwaar! Hoewel zo zonderling niet, daar men het zo menigvuldig by veele menſchen ziet plaats grypen. —— Hoe menig een is 'er niet, die, by den ondeugendſten wandel, zeer ſterk op rechtzinnigheid in het geloof aandringt! Waarlyk de mensch is zich zelven, in veele opzichten, een onoploslyk raadzel. Welke verwarde denkbeelden moet men niet van den Godsdienst hebben, welke onwaardige begrippen van waarheid en deugd, wanneer men waant, dat rechtzinnigheid in de leer het gebrek aan godsvrucht kan vergoeden. Leeraars van JESUS Godsdienst, werkt dit rampzalig vooroordeel, waar door een MAIR mede werd in het verderf geſtooten, en zo veelen met hem, toch niet in de hand met uwe verheffing van het *geloof* ten koste van de deugd! Gy laadt 'er eene zwaare verantwoording door op u, en maakt uwe u toevertrouwde zielen 'er ongelukkig door! Christenen! geloof hen niet, want hun Zender ſpreekt anders; die zegt: „ Een kwaade boom kan geen goede vruchten voortbrengen, en zy zullen niet allen, die tot my zeggen, Heere, Heere! in het hemelryk komen, maar die daar *doen* den wil van mynen hemelſchen vader!"

„ MAIR nam een christelyk- en ſlichtelyk *einde*, *zegt* het verhaal. Het moet allen menſchenvriend zekerlyk verheugen, wanneer hy beſpeurt, dat een booswicht zich nog vroeg of laat verbetert, en *alle* waarde kan men ook zulk eene bekeering of verbetering niet afſpreeken. Evenwel blyft die altyd zeer in verdenking by eenen ieder, die den mensch en de deugd maar eenigszins van naby kent. Pyn, banden, en vreeze voor den dood, kan veel bewerken, dat men voor eene waare bekeering houdt, terwyl het niets anders is, dan eene zekere verweeking van hart of character, eene ſlaaffche vreeze, die geene moeder van waare Christlyke deugd kan wezen. Het ware uit dien hoofde te wenſchen, dat men die zogenaamde bekeeringen van misdaadigers in hunne laatſte oogenblikken wat minder uitbazuinde; want men heeft voorbeelden, helaas! genoeg, dat dezelve anderen tot het kwaad verleid hebben, om zich ook *eens zo* ſlichtelyk te bekeeren, en zo een Christelyk zalig einde te neemen.

Meer-

Moorden heeft men ter bereiking van dit doel zien begaan (*). Laat ook eene zodaanige bekeering nog zo ernstig wezen, de vrucht, het bewyzen van dezelve door goede daaden, ontbreekt 'er aan, om dat 'er geene mogelykheid toe is. Meermaalen zyn ook dezulken, die zich in deezer voege uit vreeze voor den dood bekeerd hadden, naderhand, wanneer het gevaar voorby was, weêr tot dezelfde ondeugden vervallen, en laat ook het einde nog zo stichtelyk wezen (Christelyk, in den vollen zin van het woord, wilde ik het niet ééns noemen, want een Christelyke dood volgt alléén op een Christelyk leven) het ware nog veel stichtelyker geweest, wanneer men zich voor die ondeugden had gehoed, die den misdaadiger nu het leven kostten, of dat men voor eene goede zaak geleeden had. De Apostel zegt: „ wacht u, dat niemand onder u lyde als een dief, enz."

In het leven van NICKEL LIST was, bl. 116, verhaald, dat een zekere Jood, JONAS MEIJER genaamd, die aan zyne rooveryen deel had, en met hem gestraft werd, waarschynlyk door den geestelyken, die hem met te veel yver had poogen te bekeeren, tot het uitterste gebragt, zich nog op het oogenblik, toen men hem met de winde aan de galg optrok, aan de yzelykste verwenschingen tegen JESUS schuldig maakte; en dat zyn doode lichaam daar voor nog den volgenden dag, volgens een zeer ongerymd vonnis der Regeering van *Zelle*, op eene barbaarsche wyze gestraft werd. De Vertaaler neemt hieruit aanleiding, om, op p. 119-121, een paar zeer gegronde aanmerkingen te maaken tegen het doen verzellen van misdaadigers op het schavot door geestelyken, en tegen de harde gewoonte van aan een' gevangenen een' Leeraar van zyne eigene geloofsbelydenis te weigeren. Wenschelyk ware het, dat men ten minsten de verordening der Regeering van Hamburg van het jaar 1784 navolgde, waarby het verzellen van opzettelyke en verstokte boosdoeners op het schavot door geestelyken, voor het toekomende, verboden is (†).

(*) Het zou van nut kunnen zyn, dat de Vertaaler eene geschiedenis van deezen aart in een volgend Deeltje plaatste.

(†) Omtrent denzelfden tyd kwam te Hamburg een naauwkeurig Geschrift uit *over de gewoonte om misdaadigers door Leeraars tot de executie te laaten verzellen.* De schrandere Opsteller toont, "dat deze gewoonte, waarvan men in de vyf eerste eeuwen van het Christendom geen de minste spooren vindt, niet alleen geene nuttigheid heeft, maar in veele opzichten schadelyk is. Of dit Geschrift tot het bovengenoemd Verbod der Regeering aanleiding gegeven hebbe, dan of het geschreven zy, om de wysheid van dit gebod te doen zien, is den Recensent onbekend.

RICHARD FLEMMING, *of de Deugdzaame Staatsdienaar. Tweede Deel. Naar het Hoogduitsch. Te Utrecht by de Wed. Gif de* Waal en Zoon, 1793. *In gr.* 8*vo.* 432 *bl.*

Op het woordje *nu!* het welk FLEMMING, volgens het flot van het Eerfte Deel deezes Werks (*), als een teken aan den Scherprechter gaf, dat hy gereed was, om zyn hoofd van het ligchaam te laaten fcheiden, vervolgt het verhaal, met de aanvang van dit *Tweede Deel*: „ Daar lag —— het zwaard." De Scherprechter WILD begeerde niet te *houwen* in den hals van zynen Weldoener, en wierp dus het zwaard, in plaatfe van het hoofd, voor de voeten van den deugdzaamen Staatsdienaar neder. Dit verdient echter de goedkeuring van FLEMMING niet, doch WILD is zo fterk in zyne genegenheid voor denzelven, dat hy zich voor hem wil laaten onthalzen; zo dat een vreemde Scherprechter door den Schout ontboden, om het vonnis aan FLEMMING uit te voeren, *daar in* 't geheel geen middel toe ziet; roepende derhalven: „ *Myn* Heer! ik kan geen twee menfchen te gelyk het hoofd afflaan; en kort en goed, ik ben niet genegen, om één mensch hier te onthoofden; en daar mede afgedaan! Daar ftaan Grenadiers genoeg, laaten zy fchieten."

De ontroering, welke dit Tooneel verwekt, *wordt vervangen* door eene niet minder treffende, op de komst van een Lyfjaager van den Vorst, welke, met het Pardon in de hand, by het fchavot van vermoeidheid den geest geeft. Zeker Predikant EERHARD, vriend van FLEMMING, had den Vorst weeten te ontmoeten, even voor den tyd der te rechtftelling, wanneer deeze zich, zonder Gevolg, met de Hartenjagt vermaakte, en —— hoe gelukkig in deeze omftandigheid! tot aan den hals in eene Moeras gevallen was, uit welke EERHARD hem redde. De belooning voor deeze daad *was het* reeds gemeld Pardon, het welk op den rug van EERHARD, met 's Vorften beevende hand, gefchreven was, nadien 'er op dat oogenblik geen tafel werd aangetroffen.

Intusfchen eindigen de rampen van FLEMMING, met het gegeeven Pardon, niet. —— Hy wordt door den Vorst, op aanftooking van deszelfs echtgenoote, en van den verraderlyken INGENSTROOM, uit het land gebannen, en zyne goederen verbeurd verklaard. Hartige taal wordt over deeze verbanning gefproken. Een Onderofficier zegt, by deeze gelegenheid: „ Schriklyk is het, zo als het hier toegaat. Burger en Boerenvrienden worden van hunne Ampten beroofd, en Volksbe-

(*) *Zie onze beoordeeling, in de* ALG. VAD. LETT. *van* 1792, *bl.* 491.

beulen worden van tyd tot tyd meer begunſtigd. Braave Inboorlingen jaagt men het land uit, en vreemde bloedzuigers ſpeelen hunne rol in het land." —— Deeze redenen kunnen FLEMMING echter niet te rug houden, welke eerlang weder gevangen raakt, en, door dezelfde kwaadſtookers, nieuwe onheilen lydt: waarvan een dier Lieden het volgend verhaal doet, om FLEMMING's karakter te bezwalken, en dat van zyne Vyanden, zo veel mogelyk, in een gunſtig licht te plaatſen. De Vorst, den geheelen zamenhang der zaak willende weeten, en waarom FLEMMING in de gevangenis gezet is, antwoord E ** ——, met alle zyne welſpreekenheid, gekruid met menſchenhaat: —— „Die FLEMMING, wanneer ik hem by zynen waaren naam noemen zal, is een van de verkeerde menſchenvrienden, verlichters, volksſchoolmeesters, die zich ten nadeele van de Vorſten, en ten bederve der Natiën, meer dan ooit, beginnen uit te breiden. Na zynen moedwil in ** lang genoeg gepleegd, en eenen oproer verwekt te hebben, die door de waakzaamheid der Regeering nog in de geboorte is geſmoord, is hy aldaar eerst tot het Zwaard veröordeeld, maar vervolgens, door eene byzondere gunst, met zyne famielie het land uitgebannen. Daarop heeft een van uw Hoogheids Dorpredikanten hem opgenoomen. Dewyl het verre van hier en aan de uiterſte grens is, heeft men 'er niet terſtond kennis van kunnen hebben, tot het Hof van ** door eene aanſchryving verzogt heeft, om zyn verblyf aldaar niet te dulden. Het is wel te begrypen, dat dit Hof niet onverſchillig daar by zyn kon, wanneer zulk een landlooper zoo kort aan de grens geduld wierd, alwaar hy geduurig met zyne eens verleidde Medeburgers verkeeren kon. Uw Hoogheid heeft my gelast om u, geduurende uwe onpaslykheid, met geene rechtszaaken lastig te vallen. Men deed derhalven 't geen recht was, en het een Hof van het ander verwachten kan; men zond naamelyk een bevel aan den Predikant, om dien FLEMMING van zich te verwyderen. 'Er is zelfs nog een reden, waaröm hy aldaar niet heeft kunnen blyven; te weeten: hy heeft honderden van Boeren uit zyn Vaderland herwaards gelokt, die hem met geweld, en onder medewerking van een algemeen oproer, weder zouden te rug brengen. Daar uit zouden byna bloedige tooneelen tuſschen Uw Hoogheids onderdaanen en onze nabuuren ontſtaan zyn. Ja zelfs heeft deeze FLEMMING zich verſtout, zyne oproerige grondbeginſelen ter plaatſe van zyn verblyf te prediken, en de geheele gemeente tot oproer aan te zetten. Na dat hier over op nieuw eene aanſchryving uit ** inliep, heeft men zich genoodzaakt gevonden, om hem en zyne famielie het land uit te bannen. Toen dit alles reeds bezorgd was, kwam 'er nog een derde aanſchryving uit **, waarin gemeld wierd, dat FLEMMING zich zelfs in deeze Reſidentie ophield, met een dringend verzoek, om denzelven, ingevalle

hy

hy hier mogt betrapt worden, in bewaaring te neemen. *Men heeft* hem hier opgezogt, gevonden, en voor eenigen tyd naar K** gebragt. Maar vermits 'er van ** niets meer ingekomen is, heeft men hem, met bevél, om het land nimmer wederóm te betreden, op vryë voeten gesteld, en over de grens gebragt." —— De Vorst, die de zaak door zekeren Graaf, die in een naby gelegen Prieel alles hoort, geheel anders heeft hooren verhaalen, wordt spoedig uit zyne twyfeling geholpen, wanneer gemelde Graaf, toeschietende, den misleidenden E**, op eene duchtige wyze *logenstraft*, en voldoende bewyst: dat FLEMMING, op dat zelfde *oogenblik*, *nog* te K** opgesloten, en doodziek is. Dat hy, onder de *voorgaande* Regeering, niet alleen het Vorstelyke huis, maar ook het geheele land, wezenlyke dienſten gedaan heeft. Maar dat, toen de tegenwoordige Vorst zich aan zyne waereldkundige buitenspoorigheden overgaf, en de inhaalige INGENSTROOM het hoogste gezag voerde, 'er een Kabaal tegen hem gesmeed werdt, waarvan hy het slagtoffer wierdt. In 't kort, dat de naam van FLEMMING het geheele land door, met *achting* en dankbaarheid genoemd wordt. —— Deeze bewyzen maaken FLEMMING vry, stellen E** onder de verpligting, om den deugdzaamen Staatsdienaar te bedienen, zo lang hy ziek is, en d anna in hetzelfde vertrek opgesloten te worden, in het welk hy FLEMMING had laaten plaatsen. Eindigende dit Deel, met de aanmerkelyke woorden van den Vorst; *vergezeld* wordende van een slag voor het hoofd: „ Aldus worden de „ Vorsten misleid!"

Veele treffende Tooneelen, veele uitmuntende Zedelessen, die het geloof aan eene Voorzienigheid, en de onsterflykheid der Ziele —— het groote doel van deezen Roman —— leeren, versieren denzelven op ve le plaatsen. Intusschen is dit Werk, als Roman beschouwd, in veele opzichten gebrekkig. De gevallen verraaden te veel kunst in hun Zamenweefsel; zy overschryden de Natuur en de Waarschynlykheid, *en zo dra* de laatste ontbreekt, verliegt de deelneeming van den Leezer, die, by het waarschynlyke, tot zyn nut gewerkt zoude hebben.

Vryе Gedachten over de Opvoeding van het Menschdom. Te Zaandam, by H. van Aaken, 1794. *In gr.* 8vo. 43 *bl.*

Dit kleene Stukxken, welks Schryver zyn naam niet verkoozen heeft te noemen, behelst veele edele, der menschheid waardige, gedachten, is in een Dichterlyken styl voorgedragen, en kondigt overal aan, dat de Auteur vol is van warme Menschen- en Vryheidsliefde. Achter hetzelve zyn twee Gezangen, één aan JESUS KRISTUS, en één aan *Benj. Franklin*, beiden vol van het gelyke vuur.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Bybel een Werk der Godlyke Wysheid. Door DAN. JOACH. KÖPPEN, *Predikant te Zettemin in Pommeren. Met eenige bekorting uit het Hoogduitsch vertaald door* J. VAN DER ROEST, *Predikant te Haarlem. Tweede en laatſte Deel. Te Utrecht, by* J. de Waal, *Sam.*, 1794. *In gr.* 8vo. 386 *bl.*

Niet lang geleeden gaven wy verſlag van het Eerſte Deel deezes nutten Werks, met belofte van het toen ook reeds afgegeeven Tweede Deel ſpoedig te zullen aankondigen. Ons gegeeven woord zullen wy thans geſtand doen. Niet minder belangryk, dan voorheen, zyn de onderwerpen, welke hier worden behandeld. Men oordeele daar over, uit eene opgave van den hoofdzaaklyken inhoud; naa den voordragt van welken wy eenige byzonderheden zullen uitkippen. De Heer KÖPPEN vangt aan met een onderzoek, of eene Verzameling van Boeken, die een uit zo veele Deelen zamengeſteld geheel opleveren, als de Bybel, tot ſtand hebbe kunnen gebragt worden, zonder eenen byzonderen invloed van God. Om deeze Vraag behoorlyk te beantwoorden, handelt hy, vooreerst, over den Bybel, en deszelfs Oorſprong in 't algemeen, en vervolgens over de in den Bybel volvoerde oogmerken, elk in 't byzonder, met opzigt tot de Bybelſche Geſlagtrekening, de Openbaaring der heerlykheid van God, en eindelyk tot den Godsdienst en de Zedekunde; als zynde, gelyk in het Eerſte Deel uitvoerig was beweerd, de drie hoofdbedoelingen, in welke de Godlyke Wysheid in den Bybel voornaamlyk doorſtraalt. Thans volgt eene andere Afdeeling, behelzende een onderzoek omtrent de natuur des invloeds, welke zo wel by het beſchryven van den Bybel, als by het verzamelen der Bybelſche Boeken, heeft plaats gehad. Eene derde en laatſte Afdeeling loopt over onderwerpen, hoewel niet onmiddelyk tot het hoofddoel behoorende, die evenwel van ter zyde daar toe betrekkelyk kunnen gemaakt worden. Zy handelen over het geloof omtrent

den Bybel; over de vryheid van den Bybelſchen of *Proteſtantſchen* Godsdienst; over den Voorſlag om een Uittrekzel uit den Bybel te maaken; en eindelyk, over de Vraage, vanwaar het koome, dat de Bybel naar eene bronwel gelykt, uit welke alle Gezindheden putten? 't Geen de Eerw. KÖPPEN over den Oorſprong des Bybels voordraagt, mag te regt den naam voeren van een weluitgewerkt en veelafdoend betoog van de geloofwaardigheid der gewyde Schryvers, als zynde hier alles byeen gebragt, en nu en dan met niet allerwege voorkoomende aanmerkingen verrykt, 't geen de beste Verdeedigers van den geopenbaarden Godsdienst, vroeg en laat, over dit belangryk ſtuk hebben voorgedraagen. Vooral ſtaat de Schryver uitvoerig ſtil, op 't geen men zo menigmaal als eene zwaarigheid tegen de gewyde Schryvers heeft aangevoerd, dat zy, naamelyk, in hunne Verhaalen van eene zelfde zaak wyd ſchynen uit een te loopen; toonende hy, dat de geöpperde bedenking haaren grond heeft in het niet onderſcheiden tusſchen *tegenſtrydigheid in de zaak zelve, en verſcheidenheid in het Verhaal*; als mede, dat de *Eénheid in de zaaken*, en de daar mede gepaard gaande *verſcheidenheid in den Voordragt*, veeleer als een werk der Godlyke Wysheid moet beſchouwd worden, als dienende ten waarborge van de opregtheid en eerlykheid der Schryveren. In 't byzonder verledigt zich de Eerw. KÖPPEN, om, door de opgave der Hoofdbedoelinge van ieder geſchrift des N. Verbonds, deeze op één éénig doelwit uitloopende Verſcheidenheid te doen opmerken, om daar uit dit gewigtig gevolg af te leiden: „ Elk Schryver heeft zyn eigen „ ſtandpunt, houdt zynen eigenen gang, vestigt *zyn oog* „ byzonder op het een of ander ſtuk der Christlyke „ leere, en maakt daar aan vast alle zyne overige be„ grippen; en zo wordt de een door den anderen uitge„ breidt, nader bepaald, en volledig gemaakt. —— Ie„ der levert in een zekeren zin iets byzonders, alles „ hangt aan elkander, volgt uit elkander, en maakt een „ zamenhangend geheel voor den Godsdienst en de Ze„ deleer, als men het vereenigt met het O. Testament, „ dat overal tot een grond gelegd wordt."

Het beſluit, waartoe dit alles onzen Schryver leidt, bevat hy in de volgende aanmerking: „ Willen wy niet „ ſtellen, en wie kan dat? dat een blind geval een ver„ ſtandig en wel ingericht geheel voortbragt, dan moe„ ten

„ ten wy ook erkennen, dat de Bybel een Werk der
„ Wysheid zy. De, in de lichaamlyke wereld, met zo
„ veele gepastheid, tot zekere bepaalde oogmerken uit-
„ gekozene en vereenigde middelen, zyn voor gewoone
„ Verſtanden nog altyd het overtuigendst bewys, dat de
„ wereld het werk zy van een wys Weezen; en waar-
„ om zoude deze gevolgtrekking niet doorgaan met
„ opzicht tot den Bybel, in welken de geſchiktheid der
„ byzondere deelen, als middelen tot de bedoelde oog-
„ merken, veel duidelyker onder 't oog valt, en veel
„ minder duisterheid zich opdoet, dan by de gewrochten
„ der natuur? Maar was eene bloot menschlyke wysheid
„ toereikende? Menſchen bragten de boeken des Bybels
„ byeen, maar konden zy, als menſchen, de zich zo verre
„ uitſtrekkende oogmerken doorgronden, welke door den
„ Bybel bereikt zyn? en altyd overeenkomſtig dezelve
„ handelen? Dit kunnen wy van lieden, die zo veelen in
„ getal waren, in zo onderſcheidene tyden geleefd heb-
„ ben, en zo ongelyk waren in wyze van denken, ons
„ niet voorſtellen, ten zy 'er één ware, die alles, wat
„ 'er reeds gedaan wierd, en nog volgen zoude, die de
„ uitgebreidheid en het beſtek van 't geheel overzag, en
„ de geenen, die daar aan werkten, regeerde. En deze
„ is God, zyne Wysheid bragt dit Werk tot ſtand. De
„ Bybel, dus in zyn geheel aangemerkt, kon niet wor-
„ den dat hy is, zonder de medewerking van God."

Het geen onze Schryver, tot hier toe, in 't algemeen heeft voorgedraagen, zal by veelen een gereeden byval ontmoeten. Doch, wanneer hy voortgaat tot de bepaaling van de wyze, op welke het Godlyk toezigt of beſtuur, omtrent de onderſcheidene Schryvers, werkzaam geweest is, oppert hy, nu en dan, eene ſtelling, welke, ginds en elders, tegenſtand zal ontmoeten. Volgens 't heden vry algemeen aangenoomen gevoelen, bediende zich MOSES, tot het zamenſtellen zyner Oude Geſchiedenisſe, van berigten, gedenkteekenen, of andere ſoortgelyke bronnen van onderrigt, welke hem de aloudheid aan de hand gaf. Met beſcheidenheid, over 't geheel een doorgaande Karaktertrek van dit Werk, verzet zich KÖPPEN tegen deeze gedagte, als niets van belang voor zich hebbende, maar zeer veel, dat daar tegen ſtrydt. MOSES, evenwel, ſchreef als iemand, die kennis van zaaken hadt. Van waar hadt hy dan zyne berigten? „ 'Er blyft, zegt KÖPPEN, niets
„ over, dan dat hy ze verkreeg door eenen buitengewoo-

„ nen invloed van God. En vraagen wy (vervolgt hy) „ van welken aart die geweest zy, dan kan ik, volgens „ de natuur der geſlachtreeken- en geſchiedkundige by- „ zonderheden, niet anders denken, dan dat de Voorſtel- „ lingen daar van, door eene Godlyke werking, in de „ Ziele van MOZES zyn verwekt, dat is: *Hy had ze door* „ *eene Godlyke ingeeving.*"

Doch, hoewel de Eerw. KÖPPEN, in dit geval, eene dus uitgebreide Ingeeving onderſtelt, verre *is hy 'er* af om het Godlyk beſtuur omtrent de gewyde Schryvers *in* dien zelfden zin op te vatten. Hy ſtelt, naamelyk, tweeërlei ſoort van Ingeevinge: „ *Eene eerſte*, welke „ ſlechts nu en dan plaats hadt, wanneer eenig inwen- „ dig onderwys zich zelve terſtond, als van God komen- „ de, deed kennen door zekere buitengewoon leevendige „ indrukſels en gewaarwordingen: *Eene andere*, welke „ beſtond in eene beſtendige, ſchoon minder bemerkbaare, „ leiding en beſtiering van God, waar door *zy, welke* „ ze genoten, bewaard werden voor dwaaling, en hun „ woord als 't woord van God, moest worden aange- „ merkt." De eerſte eene Ingeeving van den *eerſten*, de andere die van den *tweeden rang* noemende, *meent* de Heer KÖPPEN de vraag te kunnen beantwoorden: „ *Van welke* „ hoedanigheid is de invloed of werkzaamheid Gods by „ 't vervaardigen van den Bybel geweest?" Niet overal van den zelfden aart, zegt hy, maar ongelyk in trap en maate, was die Ingeeving, naar dat de inhoud, de perſoonen en de omſtandigheden, verſchillende waren.

„ Het Geſlachtreeken- en Geſchiedkundige is grooten- „ deels onder eene ingeeving van eenen minderen, maar „ hier en daar onder die van den eerſten rang beſchree- „ ven.

„ Het gene de openbaring der Godlyke Heerlykheid „ betreft, met opzicht tot de Wonderwerken, even als „ het Geſchiedkundige, onder die van eenen minderen, „ en ten deele onder die van den eerſten rang; en, met „ opzicht tot Voorzeggingen, overal onder die van den „ eerſten rang.

„ Eindelyk: het gene den Godsdienst en het Zedelyke „ aangaat, is grootendeels beſchreven onder eene ingee- „ ving van eenen minderen; maar gedeeltelyk ook onder „ die van den eerſten rang."

't Geen de Schryver daar op laat volgen, dunkt *ons* niet genoegzaam duidelyk, en eerder eene gezogte, dan

eene

eene weezenlyke, onderſcheiding. „ In beide deeze wy-
„ zen van ingeeving (dus ſchryft hy) is iets *buitenge-*
„ *woons*, dat van den gewoonen loop en den aart der
„ dingen afwykt, en dus ook iets bovennatuurlyks; maar
„ of wy ons den Godlyken invloed in beide altyd als
„ eene *onmiddelyke* werking der Godheid moeten voor-
„ ſtellen, durve ik niet bepaalen, en dit ſchynt ook niet
„ noodig te weezen, het is genoeg, de werking was
„ Godlyk." Tuſſchen eene *onmiddelyke werking der God-*
heid, en tuſſchen eene Godlyke werking, verneemen wy,
in de daad, geen onderſcheid; het is eene zelfde zaak,
met een weinig verſchillende woorden uitgedrukt.

In de laatſte Afdeeling ontmoeten wy eenige aanmer-
kingen op den voorſlag van zommige Geleerden in
Duitſchland, om een uittrekzel uit den Bybel te maa-
ken, en dat, in plaats van den volledigen bondel der ge-
wyde boeken, ter leezinge aan te pryzen. De Schryver
keurt dien voorſlag af, met wederlegging der redenen,
die ter ſchraaginge daar van worden aangevoerd De
voornaamſte dier redenen zyn de volgende. *In den By-*
bel worden verſcheiden haatlyke, zelfs voor de Zedigheid
aanſtootlyke, dingen verhaald. Doch de Eerw. KÖPPEN is
van meening, dat het zorgvuldig bedekken dier aanſtoot-
lyke dingen veeleer de nieuwsgierigheid zou opwekken
by de zulken, voor welke men dezelve zoekt te verber-
gen, en dus nadeelig doen worden die zelfde dingen,
welke onſchadelyk zouden geweest zyn, indien men de
volwaſſenen zorgzuldig daaromtrent hadt onderrigt. Ge-
grond is de aanmerking, welke KÖPPEN daar nevens
voegt: „ Wy zien dagelyks allerleie haatlyke Karakters en
„ daaden voor onze oogen, wat is 'er dan aanſtootlyks
„ in, dat wy die in de Bybelſche Geſchiedenis ook aan-
„ treffen? Eene der bedoelingen van dat boek is juist
„ een tafereel van Zeden, zo wel kwaade als goede, in
„ daaden zelve te vertoonen, opdat een ieder, zelfs die
„ daartoe anders geene gelegenheid had, de noodige kennis
„ van menſchen en van de Zedelyke Wereld alleen uit zy-
„ nen Bybel zou kunnen verkrygen. Dit nut gaat verloo-
„ ren, wanneer men die tafereelen verdonkert." Meer
kragts eigent onze Schryver toe aan eene andere bedén-
king, volgens welke, door een uittrekzel, dat geen, 't
welk den Godsdienſt aangaat, met weglaating van zaaken,
die daar mede in geen onmiddelyk verband ſtaan, in een
korter beſtek kan byeen gebragt worden, en daar door

by den gemeenen man de kennis van den Godsdienst gemaklyker maaken. „ Evenwel (ſchryft KÖPPEN) by „ een naauwkeurig onderzoek bevindt men het anders. „ De eigenlyke Godsdienſtige Waarheden zyn overal „ door den Bybel verſpreid, meestal in korte ſpreuken, „ die op zich zelve ſtaan, en die by zekere gelegenhe- „ den, midden onder allerlei andere dingen, in welke zy „ als ingevlochten zyn, worden voorgedraagen. Zal men „ dus een eigenlyk zogenaamd uittrekſel maaken, dan „ blyven die waarheden toch altyd van elkander geſchei- „ den, en met veelerlei andere zaaken vermengd, en een „ Leezer zou daar uit, even als nu, voor zich zelven „ moeten uitkippen 't geen den Godsdienst en de Ze- „ denleere raakte. Want wat betreft Zamenſtellen en „ ſchriftuurlyke waarheden, tot zekere Hoofdſtukken ge- „ bragt, en in de geregelde gedaante eener Weetenſchap „ voorgedragen, deeze heeft men reeds van veerlerlei „ aart, en zyn gene bekortingen van den Bybel."

Eindelyk oppert onze Schryver eenige zwaarigheden tegen het vervaardigen van zodanig eenen verkorten Bybel. Wy zullen dezelve hier laaten volgen, naardien ons is voorgekoomen, dat veelen, ook hier te lande, van zodanig een uittrekzel niet afkeerig zyn. „ Ik zal aantoo- „ nen (ſchryft hy) dat zodanige uittrekſels uit den By- „ bel zeer aanmerklyke nadeelen ten gevolge zouden „ hebben. De vraag is *voorereſt*: wie zal ze maaken? „ Elke Godsdienſtige gezindheid heeft het zelfde recht „ daar toe, en zo wel haare onderſcheidene denkwyze, als „ die des Opſtellers, zal zich in de keuze, die men hier „ maakt, ontdekken. Het behoeft niet gezegd te wor- „ den, welke de dingen zyn die van eenen, *welke* de „ kenmerkende waarheden van 't Euangelie verwerpt, „ zouden worden voorby gegaan, en een echt Prote- „ ſtant zoude deze daar in vooral haare plaats geeven. „ Gene twee uittrekſels zelfs, ſchoon gemaakt van lie- „ den van dezelfde denkwyze, zouden met elkander „ overeenſtemmen, en *eene nog grootere verwarring en ſcheu- „ ring in 't Godsdienſtige zou het gevolg daar van zyn:* „ want, ſchoon de Bybel zelve in weezen bleef, by het „ algemeen invoeren van die uittrekſels, zouden veelen „ met het hoofdboek zelve onbekend worden, hun- „ nen Bybel in 't klein voor het zelfde boek daar mede „ houden, en in een nabuurige andere plaats eenen an- „ deren Bybel aantreffen; welk eene verwarring! Nu

„ wordt,

„ wordt, niet tegenſtaande zo menigerlei belydenisſen en
„ leerboeken, de gantſche Christenheid nog eenigermaate
„ byeengehouden, door eenen gemeenſchaplyken grondſlag,
„ den Bybel naamlyk; maar welk zou 't gevolg zyn, als
„ men begon te zeggen; daar heeft men eenen anderen
„ Bybel, dan hier?

„ Verder, wilde men het opgegeeven nadeel nog eenig-
„ zints voorkomen, dan moest men het volk opzettelyk
„ en by herhaaling beduiden, dat het een onderſcheid
„ te maaken had tusſchen den eigenlyken Bybel en het
„ uittrekſel. Maar dan is 't natuurelyk dat het vraage:
„ Waarom geeft men ons den Bybel zelven niet in han-
„ den? Het zal zich niet te vreden laten ſtellen met het
„ antwoord, dat 'er in dat boek veel zy, 't welk duis-
„ ter is; maar zich daarop beroepen, dat zeer veel ge-
„ maklyk zy te verſtaan, en vraagen: Waarom zouden
„ wy dat niet leezen? Zullen wy antwoorden; de Ge-
„ leerden zyn het in de Verklaaring daarvan nog niet
„ eens; het mogt aanſtootlyk en tegen de Rede ſtrydend
„ ſchynen, het kon ligt tot verkeerde begrippen en tot
„ bygeloof aanleiding geven, het is thans niet noodig
„ het te weeten, enz. Maar op zodanig een antwoord
„ past deze vraag: Waarom heeft God dan zulke onver-
„ klaarbaare, laage, aanſtootlyke, bygeloovige en nadee-
„ lige, dingen in den Bybel laten beſchryven? is hy dan
„ Gods woord niet? —— En op deze wyze *valt 'er,*
„ *door 't maaken van uittrekſels, altyd een zeer ongunſtig*
„ *licht op den Bybel*; want dit kan hem doen beſchou-
„ wen als een louter menſchlyke Verzameling, van
„ waar en onwaar, van goed en kwaad; en, behoudt
„ dit boek niet zyn Godlyk gezag, en zyne achtbaarheid,
„ op welke alles gebouwd is, dan is, met opzicht althans
„ tot het grootst getal der menſchen, de Godsdienst ver-
„ loren.

„ Eindelyk, uittrekſels leeveren ons de Bybel, gelyk
„ van zelve ſpreekt, niet in zyn geheel; en 't gene al-
„ tyd het meest zal lyden, en waar van men het meeste
„ zal bekorten, is het geſchiedkundig deel, dat het allerbe-
„ langrykſte is. De daadlyke openbaringen van God,
„ waarop niet alleen de leerſtellingen en geboden, maar
„ ook de bewyzen van derzelver Godlyken Oorſprong,
„ rusten, zyn daar mede verknocht. De zamenhang der
„ geheele Bybelſche geſchiedenis, de ontwikkeling van 't
„ Godlyk ontwerp, zyne voortduurende bedeelingen on-

„ der de Jooden, altyd met het oogmerk om zich als
„ God te doen kennen, zyn woord te houden, zyn
„ werk ter uitvoer te brengen, waar by het voorgaande
„ aan 't volgende licht, en het gene later is, aan 't
„ vroegere meer volledigheid byzet; dit overzicht van
„ het geheel maakt op het gemoed eenen treffenden in-
„ druk van de Godlykheid der Openbaring. En *dit*
„ *licht, 't welk eene zo vaste en volkomene overtuiging aan-*
„ *brengt, maar dat alleen van den Bybel, in derzelfs ge-*
„ *heel beſchouwd, afſtraalt, gaat door een uittrekſel álzyd*
„ *verlooren.* Men bekorte derhalven dit boek niet, (*dus*
„ beſluit KÖPPEN) maar men wende alle moeite aan om
„ het geloof, de hoogachting, en de liefde omtrend het
„ zelve, te herſtellen, het gebruik daarvan algemeener,
„ en het recht verſtand van deszelfs inrichting en in-
„ houd, gemaklyker te maaken; waartoe onze tyden
„ zeer veele hulpmiddelen aan de hand geeven."

In het Voorbericht ontmoeten wy eenige korte aanmerkingen van den Eerw. Vertaaler, welke zo wel 's Mans geoefend verſtand, als beſcheidene geaartheid, aankondigen. Hoewel alle de ſtellingen van zynen Autheur geen algemeenen byval zullen vinden, heeft hy, egter, zynen landgenooten geen kleinen dienst gedaan, met de toewyding zyner ſnipperuuren aan de Overzetting van dit Werk.

Nagelaten Leerredenen van G. J. ZOLLIKOFER, *Predikant der Euangelisch-Hervormde Gemeente te Leipzig. In het Nederduitsch vertaald. Zevende Stuk. Te Amſterdam, by de Erven* P. Meijer en G. Warnars, *1794. In gr.* 8*vo.* 315 *bl.*

't Is uit een beginzel van overtuiginge van de nuttigheid der Leerredenen van den godvrugtigen ZOLLIKOFER, dat wy ons haasten, deezen bondel, ten vervolge dienende op voorgaande Verzamelingen, onzen Leezeren aan te kondigen. Meer dan eens, by voorgaande gelegenheden, ons gevoelen, omtrent de wyze der behandelinge van den welſpreekenden Leeraar, gemeld hebbende, zullen wy het gezegde niet herhaalen. ZOLLIKOFER blyft volmaakt gelyk aan zich zelven. De zulken, derhalven, welke de vroeger afgegeevene Leerredenen met ſtigting hebben geleezen, zullen hier het zelfde voordeel kunnen behaalen. Elf Leerredenen zyn in

dit

dit zevende Stuk vervat. De volgende zyn daarvan de onderwerpen. *De dwaasheid — de ſchandelykheid — en de rampzaligheid van een zondig leven; de wysheid van een vroom en deugdzaam leven; de ſchoonheid en eerwaardigheid eener Christelyke denk- en levenswyze; de zaligheid eener deugdzaame en Christelyke denk- en levenswyze; over de valſche ſchaamte; over den agterklap; de voorbereiding tot den dood; het heilig Avondmaal eene opwekking van zuiverer, verhevener deugd en vroomheid; verantwoording van ons Christendom.*

Uit zulk eenen voorraad van belangryke onderwerpen iets ter proeve willende geeven, belemmert ons, niet weinig, het doen van eene keuze. Deeze bepaalt zich tot het voordraagen van den hoofdzaaklyken inhoud des Vertoogs over de *valſche Schaamte*; de kenmerken van welke hier aldus worden voorgedraagen. Als een eerſte kenmerk daar van vinden wy aangeweezen, „ *dat men „ zich over zyne natuurelyke bepaaldheid ſchaamt*, dat is „ te zeggen, dat men zich ſchaamt, om dat men in vee„ le zaaken onkundig, tot veele zaaken onvermogend „ en onbekwaam is, en in veele zaaken dwaalt en mis„ ſlagen begaat." — Geen ſchepzel, geen mensch, kan alles weeten, alles doen, overal werken. Elk mensch heeft, door zyne byzondere omſtandigheden, zyne byzondere beperkingen; uit hoofde van welke hy veele dingen niet kan weeten, niet moet willen, niet kunnen doen. „ Wien het derhalven moeite kost, om te zeggen: „ dat weet ik niet, dat verſtaa ik niet, dat kan ik niet, „ hier heb ik gedwaald, daar heb ik een misſlag begaan, „ daarin heb ik onrecht gehad; wie denkt, zich door „ zulk eene belydenis te vernederen, die ſchaamt zich „ over zyne natuurelyke begrensdheid, die ſchaamt zich „ daar over, dat hy een mensch is." Het gevolg hier van is, dat men „ oordeelt over zaaken, waarvan men „ geene kennis heeft, beſlist zonder gronden, verdedigt „ uit trotſche eigenzinnigheid de ongerymdſte gevoelens „ en ſtellingen, en bewimpelt zyne onkunde met woor„ den, die niets betekenen."

Het is verder *valſche Schaamte*, „ *als men zich over „ eene onſchuldige armoede en geringheid ſchaamt.*" Schaamen mogen en moeten zy zich, die door vadzigheid, of door verkwisting, tot een laagen ſtaat zyn vervallen. „ Maar geheel anders is het met den zulken gelegen, die „ buiten zyne ſchuld, die, niettegenſtaande een vlytig,

„ geregeld, deugdzaam gedrag, arm en gering is; die „ het enkel deswegen is, om dat hem zyne opvoeding, „ zyne uiterlyke omſtandigheden, zyne verbintenisſen „ met andere menſchen, en zo veele andere dingen, die „ niet van ons afhangen, niet gunſtig geweest zyn, of „ ook, om dat hy te edel dacht, te veel naar zyn ge„ weeten luisterde, om zich te willen bedienen van zo„ kere niet volſtrekt onſchuldige middelen om zich te „ verryken. —— Niet deeze armoede, niet deeze geringe „ ſtand, maar het valſche oordeel, dat wy over beiden „ vellen, vernedert en ſchandvlekt ons werkelyk." Van hier, dat de armen, ondanks hunnen ſtand, hunne waarde, als menſchen, moeten blyven gevoelen; nimmer hunne geringheid, door vermomming of kunstgreepen, te verbergen; noch zich voor de ryken en grooten, enkel om dat zy ryk en groot zyn, te vernederen. Den eerbied, aan hunnen hoogen ſtand verſchuldigd, mogen zy dezelven bewyzen, doch nooit moeten zy vergeeten, dat de ryken huns gelyken, hunne broeders zyn.

Een verder kenmerk der *valſche Schaamte* is, „ *als men* „ *zich over natuurelyke, buiten onze ſchuld veroorzaakte,* „ *lichaamelyke zwakheden, gebreken, ongeſteldheden, ziek*„ *ten,*" en een vierde, „ *als men zich over gegron*„ *de, maar niet algemeen aangenomene kundigheden, ge*„ *voelens en beginſels ſchaamt.* —— Kan het den mensch „ tot eere ſtrekken, dat hy een vuige ſlaaf, dat hy in „ de Maatſchappy der dwaazen een dwaas, is? Moet „ niet de wyze zelf denken, zelf onderzoeken, zelf tus„ ſchen het goede en het kwaade eene keus doen, en „ zich houden aan 't geen hy door nadenken en onder„ zoeken voor waar en goed erkend heeft, hoe zeldzaam „ zulks ook ſchyne, hoe weinigen het daarvoor ook er„ kennen mogten? —— Oordeelt niet zonder toereikende „ kennis van zaaken, —— vergelykt alles met 't geen „ de reden en de H. Schrift u leeren, zoekt in alle op„ zigten verzekerd te zyn van uw geloof; maar als gy „ dat gedaan hebt en doet, en gy hebt veele zaaken an„ ders leeren inzien en beoordeelen dan gemeenlyk ge„ ſchiedt, en gy hebt beginſels en leefregels omhelsd, „ die van de minſten aangenomen en gevolgd worden; „ dan moogt gy wel niet met uwe betere inzigten pra„ len, maar even zo min behoeft gy u over dezelve te „ ſchaamen, even zo min behoeft gy ſtrydig met de„ zel-

„ zelve te ſpreeken, of te handelen, uit vrees van door „ anderen gelaakt te worden."

Valſche Schaamte is het, wyders, „ *als men zich daar-* „ *over ſchaamt, dat men een beter, ingetogener, ſtiller* „ *leven leidt, dan de meeste menſchen leiden.*" 't Is deeze ſoort van ſchaamte, die niet zelden den mensch verleidt; om zich voor flechter uit te geeven, dan hy is, zich gebreken toe te ſchryven, die hy niet bezit, goede bedryven te ontkennen, die hy heeft gedaan, en zich kwaade bedryven te laaten aanleunen, die hy niet gepleegd heeft. „ Zo ſchaamt zich dikwyls de deugdzaa- „ me maar bloode Jongeling over zyne onſchuld, dat „ kostbaare kleinood, en brengt of laat zyne minder „ deugdzaame makkers in den waan, dat hy dezelve, „ even als zy, door buitenſpoorigheden verbeurd heeft. „ Zo ſchroomt dikwyls de oprechte, maar vreesachtige, „ Christen, om zynen Christelyken denktrant in al zyne „ uitgeſtrektheid, en in al zyne kracht, aan den dag te „ leggen, en der waereld te doen weeten, dat hy ſom- „ wylen afſtand doet van zyn recht; dat hy uit liefde „ tot den vrede en de eendracht vrywillig ſommige hem „ toekoomende voordeelen vaarwel zegt; dat hy alle „ wraakzucht uit zyn hart verbannen heeft; dat hy zy- „ ne vyanden werkelyk lief heeft. Maar wat is hier van „ de reden? Hy weet, dat deeze edele gevoelens, deeze „ grootmoedige daaden, van veele menſchen voor zwak- „ heid, voor ongevoeligheid, voor gebrek aan moed „ en hart uitgekreeten worden;" om welker berisping te ontgaan, by deezen Christelyken denktrant, dit Christelyk gedrag, verbergt.

Valſche Schaamte is het, eindelyk, „ *als men zich ſchaamt* „ *over godsdienſtige geſprekken, over zulke geſprekken, die* „ *God, den godsdienst, het Christendom, de zedelykheid ten* „ *onderwerp hebben.*" Vry algemeen is deeze ſoort van ſchaamte. „ Men vindt gewisſelyk veele huichelaars in „ de waereld, die zich door ſchynheiligheid verachtelyk „ maaken; menſchen, die eene geheel eigene taal voe- „ ren, die alle geſprekken over onverſchillige, of het „ dagelykſche, burgerlyke en huisſelyke, leven betreffende „ zaaken verachten en verwerpen, die alle, ook de on- „ ſchuldigſte boert verdoemen, die ten rechten en ten on- „ rechten tyde over enkel geestelyke, zedelyke, hemel- „ ſche zaaken, en wel meestäl op eenen geheel byzon- „ deren, of droevigen en zwaarmoedigen, of beuzelenden

„ en

„ en met de waardigheid der zaaken niet onvereenko-
„ menden toon ſpreeken, en die dan toch niet beter,
„ misſchien zelfs erger, denken en handelen, dan de gee-
„ nen, die deeze gedaante van godzaligheid niet hebben.
„ Dit heeft de godsdienſtige geſprekken, zelfs by welge-
„ zinde menſchen, in een kwaaden reuk gebragt. Dit
„ heeft veelen verſterkt in het geheel valſche vooroor-
„ deel, alsof vroomheid en vrolykheid, ernst en op-
„ geruimdheid, niet met elkander beſtaanbaar waren. Dit
„ brengt menigen braaven Dienaar van GOD en JESUS
„ CHRISTUS eenigermaate in verlegenheid, als het gezel-
„ lige geſprek over zaaken van den godsdienst loopt. Hy
„ zou 'er gaarne deel in neemen, gaarne zyne godsdien-
„ ſtige kundigheden uitbreiden, gaarne in zyne goede,
„ Christelyke gevoelens verſterkt worden, gaarne gees-
„ telyk leven mededeelen en ontvangen. Maar hy vreest
„ voor een' huichelaar, voor een' ſchynheiligen, of al-
„ thans voor een' mensch gehouden te worden, die de
„ groote waereld en den goeden ſmaak niet kent. Dit
„ is valſche, ſtrafwaardige ſchaamte. — Tracht wel niet
„ zulke godsdienſtige geſprekken op te dringen, niet by
„ ongevoeglyke gelegenheden op de baan te brengen, niet
„ tegen de verkiezing van het gezelſchap te vervolgen,
„ niet door droevigen ernst of door eenen gemaakten,
„ al te deftigen toon lastig en verdacht te maaken! Maar
„ ſchaamt u niet, om dezelve by geſchikte aanleidingen
„ op eene ongedwongene, beſcheidene, vrye wyze, met
„ blymoedigheid op de baan te brengen, of levendig te
„ houden. En laat dan uwen mond overvloeijen van dat
„ geen, waar van uw hart vol is. Laat de beſcheiden-
„ heid en de liefde alle uwe beoordeelingen en geſprek-
„ ken bepaalen en bezielen. Werpt u niet tot leeraars
„ op, maar leert gemeenſchappelyk met elkanderen. Laat
„ godsdienst en deugd geen duisternis en ſchrik, maar
„ licht, vrolykheid en vreugde, rondom u verſpreiden.
„ Dit is pligtelyk; dit is verkwikking en voedſel voor
„ weldenkende menſchen; en dit kan u onmogelyk tot
„ ſchande gedyen; het moet u by alle wyzen en bra-
„ ven tot eer ſtrekken."

Korte Voorſtellen ter Verheerlykinge van JESUS. *Door* C. G. SALTZMAN. *Gevolgd na het Hoogduitsch. Te Amſteldam, by* I. de Jongh, 1793. *In gr.* 8*vo.* 202 *bl.*

Onder den titel van *Korte Voorſtellen*, bevat dit Werkje eenen Bondel van *Leerredenen;* boven welke benaaming men, veelligt, de eerstgemelde heeft verkoozen, opdat de koopers, veele van welken eenigzins bang zyn voor den naam van Leerredenen, daar door niet afgeſchrikt zouden worden. Doch men weete, om, in dit geval, dien ſchrik te verjaagen, dat de Autheur van dit Werkje de beroemde en agtenswaardige, en by veelen ook met de daad geagte, SALTZMAN is: hier te Lande bekend door verſcheidene Schriften, die, by veelen, met graagte geleezen worden, vooral ook door een ſoortgelyk als het tegenwoordige, *ter Verheerlykinge van God*, in twee Deeltjes bevat, en waar op dit ten vervolge dient. De Vertoogen zyn vyf-en-twintig in getal. In eene Aanteekening, op den titel van 't eerſte Vertoog, ontmoeten wy het volgende berigt: „ Ik vinde by den aan„ vang van dit Deel nodig, mynen Leezer andermaal te „ herinneren, in 't oog te houden, dat de post, welke ik „ bekleede, my roept, tot leering en ſtichting van alle „ Christenen te prediken, en ik daarom in myne Voor„ ſtellen, die betrekking tot den perſoon en verrichtingen „ van onzen Zaligmaaker hebben, dat geene voordraa„ ge, wat door iedere Christelyke Religie [waarom niet „ *Gezindheid*?] aangaande dien hoogwaardigen Perſoon „ erkent wordt." Den regel, welken SALTZMAN zich zelven hier voorſchryft, heeft hy zorgvuldig in agt genomen; vermydende hy zorgvuldig alle geſchillen, en op zodanige waarheden aandringende, die algemeen erkend worden. „ De beſchikkingen van God, om de menschlyke „ Natuur te veredelen; de noodzaaklykheid dat God zyn „ beeld aan ons in JESUS zynen Zoon heeft voorgeſteld; „ over den Geest van JESUS; over het geloof aan JESUS; „ over de Geestlyke Waakzaamheid; over de pligten „ omtrent de Landlieden; de Godlyke Byſtand; de Ver„ zoekingen, en de overwinning der Verzoekingen; de „ oogmerken van God, by het zenden van zynen Zoon „ in de waereld:" deeze zyn eenige der onderwerpen, welke hier worden behandeld. By allen, welke, in hunne lec-

leesuure, verbetering van den wil, vertroosting van het gemoed, beoogen, en dit alles op eene wyze, welke, zonder het oordeel veel te vermoeien, het verstand overtuigt; by deeze durven wy het leezen deezer Vertoogen, in een uur van godsdienstige afzonderinge, gerust aanpryzen. Gelyk wy meermaalen gedaan hebben, moeten wy hier onzen wensch herhaalen, dat de Leeraars, meer algemeen, SALTZMAN'S Vertoogen in zo verre tot een *modél* namen, dat zy, zo in zaaklykheid als in beknopheid, dezelve naavolgden. De openbaare Godsdienstoefening, eene zeer heilzaame Instelling, welke nu, door de schraalheid en uitgerektheid der Leerredenen, dikmaals verveelt, zou dan, door de aanmoediging van godsvrugt en deugd, tot eenen zegen voor het menschdom dienen.

Korte Opwekkingen tot een Daadelyk Christendom, door E. L. J. F. *Eerste Stukjen. Te Amsteldam, by* I. de Jongh, 1793. *In gr.* 8*vo.* 16 *bl.*

Wie hy ook zy, die zynen naam onder de Letteren E. L. J. F. verbergt, 's Mans *oogmerk is allezins* welmeenend en pryswaardig. *Twee haatlyke ondeugden* gaat hy, in zyne *Korte Opwekkingen*, te keer; den Wraaklust en de Ondankbaarheid. Uit de Opgave der bladzyden van dit Stukjen blykt genoegzaam, dat de voordragt slegts oppervlakkig kan weezen. De denkbeelden, evenwel, zyn redelyk en verstandig, en allezins ingerigt ter bevorderinge van 's menschen waar geluk. Zie hier een enkelen trek: „ Wraakgierigheid is wreedheid *tegen ons* „ zelfs. Wiens hart meent gy, dat rustiger, vergenoegder, vrolyker is, dat van hem, die zynen bitterſten „ vyand zelven liefde toedraagt en bewyst, of van hem, „ die telken dage, door nieuwe stormen van wrevelmoedigheid en kwaadaartigheid geslingert, en op en „ neêr gedreeven wordt! Wie van beiden meent gy, dat „ zyn gezondheid meest bevordert, zyn beroep gelukkigst waarneemt, en, in het oog van verstandige en „ deugdzaame menschen, zig grooter, beminlyker, eerwaardiger vertoont? — Niemand myner Leezeren zal „ my de moeite vergen, om deeze vraagen voor hem te „ beantwoorden."

Be-

Beginſelen der algemeene oefenende Heelkunde, door DAVID VAN GESSCHER, *Heelmeester, Directeur en Secretaris van het Genootſchap:* Ter bevordering der Heelkunde, *te Amſterdam; Lid van verſcheidene Maatſchappyen van Weetenſchappen. Te Amſterdam, by de Wed.* J. Dóll *en* J. B. Elwé, 1794. *Behalven het Voorwerk,* 288 *bl. In gr.* 8*vo.*

De arbeidzaame VAN GESSCHER, aan wiens vlyt de Nederlandſche Heelmeesters reeds verſcheide nuttige Geſchriften te danken hebben, treedt thans weder met een nieuw Werk te voorſchyn, hetwelk ter verbreiding van Heelkundige kennis onder zyne Landgenooten by uitſtek geſchikt is. Uit aanmerking der groote uitgebreidheid en daaruit volgende kostbaarheid zyner *hedendaagſche algemeene oefenende Heelkunde*, begreep de Heer VAN GESSCHER, met zeer veel reden, dat het voor de belangen der Kweekelingen in de Heelkunst niet kwalyk gezorgd zoude zyn, indien men ten hunnen behoeve een Werk vervaardigde, hetgeen in een kleiner beſtek den noodzaaklykſten inhoud van het eerst genoemde bevatte. Met dit oogmerk dan, ontwierp hy deze beginſelen der Heelkunde, na 'er dikwerf toe aangezocht te zyn, waar van thans het eerſte Deel 't licht ziet, en het welk ook den korten inhoud van 't eerſte Deel zyner grootere Heelkunde in zich behelst. Hy bepaalt zich echter in dezen arbeid tot geen bloot uittrekſel, maar heeft tevens zorg gedragen, dat de meest wezenlyke verbeteringen, der algemeene oefenende Heelkunde, zinds den tyd der uitgaave dezes Werks, toegebragt, en begreepen in de Schriften van BELL, RICHTER, en veel anderen der beroemdſte hedendaagſche Heelkundigen, 'er kortlyk in worden voorgeſteld. Het Leerſtuk van de Wonden —— de Zweeren —— de Gezwellen —— de Uitzakkingen —— de Wangeſtalten en de Beenziekten, zyn de belangryke onderwerpen, die in dit Deel verhandeld worden. In de wyze van uitvoering is de Schryver zeer wel geſlaagd, en de kortheid, klaarheid en genoegzaamheid, welke hy zegt daarin bedoeld te hebben, zyn in hetzelve grootendeels bereikt. Wy wenſchen, dat het den nyveren Heelmeester aan geen gezondheid, tyd, of lust ontbreeken moge, om in dezen taak, welke een zo geſchikten

ten leid-draad, tot de kennis der uiterlyke gebreken van 't menschlyk ligchaam, aan de hand geeft, rustig voort te vaaren, en denzelven weldra gelukkig te voleinden.

Charterboek der Hertogen van Gelderland en Graaven van Zutphen, beginnende met de oudſte Brieven van die Landſtreeken, en eindigende met de Afzweering van Koning PHILIPS, *als laatſten Hertog. Opgezogt, byeengebragt, met verſcheidene Handſchriften vergeleeken, en met Aanmerkingen opgeheldert, door Mr.* PIETER BONDAM, *Profeſſor in de Rechten te Utrecht, en Hiſtorieſchryver van Gelderland. Iſte Deels IIIde Afdeeling.* Te Utrecht, *by* J. Altheer, 1793. *In gr. folio.* 233 *bl.*

Reeds in den Jaare 1783 zag de Eerſte Afdeeling des Eerſten Deels van dit *Charterboek* het licht. De veelvuldige arbeid daar toe noodig, en 'er met de daad aan beſteed, laat niet toe dat ſpoed de uitgaave van zulk een Werk vergezelle. Mogten wy by de Aankondiging van 't zelve van 's Hoogleeraars plan, en de hem verſtrekte hulpmiddelen, ſpreeken, en tevens vermelden, hoe zeer hy aan de opgevatte goede verwagting voldeedt (*), de voortgang van deezen Letterarbeid geregtigt dezelve tot dezelfde loffpraake, welke wy niet zullen herhaalen.

De IIIde Afdeeling, welke thans voor ons ligt, behelst de Charters en verdere Brieven, zo als gegeeven zyn geduurende de Regeering van OTTO DEN III; de eerſte is gedagtekend 31 Aug. 1230, en de laatſte den 10 Jan. 1271, den dag des Overlydens van deezen *Graave*, die *Ultimus* of de *Laatſte* genoemd wordt: dewyl hy de laatſte was die den Naam van OTTO droeg.

Oude Gewoonten, oude Regten, oude Geſlachtlysten, ontvangen in de Aantekeningen veel lichts; en de liefhebbers van de Betekenis veeler oude Woorden, byzonder in de Regten, treffen hier een ſchat van ophelderingen aan. Terwyl des Schryvers onvermoeide vlyt, door de vergelyking der Leezingen der dikwyls gebrekly-ke en kwaalyk geſchreevene of ten halven gegeevene oorſpronglyke ſtukken, ons de waare Leezing, of het geheel, ter

(*) Zie onze *Alg. Vaderl. Letteroef.* Vlde D. 1ſte St. bl. 201.

ter hand ſtelt. Menigvoud klaagt hy, en met zeer veel reden, over onnaauwkeurigheid en ſlordigheid in deezen. Inzonderheid doet hy het over AUB. MIRÆUS, als hy ſchryft: „ Wy hebben meermaalen reeds gezien, hoe „ ſlordig en willekeurig AUB. MIRÆUS met egte ſtukken „ van den ouden tyd heeft omgeſprongen. Deeze Brief „ (te weeten over *het* Patronaatſchap *der Parochi-kerk te* „ Ruurmonde, *aan de Abdis en het Convent van* St. Ma„ rie *aldaar afgeſtaan en overgegeeven*) levert daar van „ weder een allerdoorſlaandst bewys. Den hoofdzaakly„ ken inhoud van dit ſtuk heeft hy wel gegeeven; doch, „ zonder zynen Leezer daar van eenigzins te verwitti„ gen, een groot gedeelte tevens over geſlagen. Dit „ uitgelatene hebben wy uit een Affchrift van ANTONIUS „ MATTHÆUS alhier wederom aangevuld. — Door eene „ dergelyke willekeurige handelwyze heeft MIRÆUS ze„ kerlyk de dankbaarheid, welke men hem voor het uit„ geeven van zo veele oorſpronglyke Brieven verſchul„ digd is, en zynen by de naakomelingſchap daar uit „ voortvloeijenden roem, zeer verminderd en bezwalkt."

Behalven de veelvuldige even aangeſtipte belangryke nuttigheden, welke dit Charterboek, op die wyze bewerkt, buiten de groote hoofdzaak, kan verſchaffen, verdient inzonderheid onze opmerking, dat de Hoogleeraar BONDAM, in dit Werk, ook ten doele heeft, gelyk hy bl. 516 verklaart, „ alle echte Stukken en Charters by een „ te verzamelen, die niet alleen rechtſtreeks haare be„ trekking hebben tot *Gelderland*, of een gedeelte van „ dien; maar ook alle de zodanige, waarin onze Graa„ ven, en vervolgens onze Hertogen, zydlings zyn ge„ moeid, of betrokken geweest; en die overzulks ook „ kunnen dienen tot opheldering van de Staatkundige „ Historie van dit Gewest, als mede van de verrigtingen „ van deszelfs Vorſten."

Geen ongevallig ſtuk, hier toe behoorende, zullen wy onzen Leezeren mededeelen, wanneer wy eene Aantekening affchryven over eene byzonderheid in onze Vaderlandſche Geſchiedenisſen, die veelerlei beoordeelingen ondergaan heeft, en, zo 't ons dunkt, niet ongelukkig opgehelderd wordt, betreffende den zin, in welken Graaf OTTO en zyn Broeder HENRIK, Biſchop van *Luik*, *Voogden* van *Holland* en *Zeeland* genoemd worden. „ Schoon „ wel," dus luidt 's Hoogleeraars Aantekening op eenen *Brief*, *waar by* NICOLAUS, *Abt van Middelburg*, *aan*

Graaf OTTO, *en zyn Broeder* HENRIK, *in hunne hoedanigheid als* Voogden van Holland en Zeeland, *kennis geeft van zyne Uitſpraak, wegens een verſchil van zekeren* CONRADUS, *met de* Abdis *van* Rynsborch, *over eenige Landeryen*, den 10 July 1263, —— „ ſchoon wel deeze Brief geen de minſte betrekking tot ons *Gelderland* heeft, dan alleen voor zo ver onze Graaf OTTO, en zyn Broeder HENRIK, Biſſchop van *Luik*; alhier voorkomen in de hoedanigheid van Voogden, *Tutores*, van *Holland* en *Zeeland*, is egter dezelve uit dien hoofde zeer aanmerkelyk, *en verdiende* vooral ook in dit ons Werk geplaatst te worden, om reden, dat, gelyk de Heer KLUIT, aan wien wy de eerſte uitgaaf van deezen Brief verſchuldigd zyn, in zyne Aanmerking daar op, te recht melde, 'er tot nog toe geen een eenig Charter, buiten deezen Brief, gevonden wordt, waarin Graaf OTTO, in de hoedanigheid als *Voogd* over *Holland* en *Zeeland*, voorkomt. Men kan egter aan de zaak niet twyfelen. Het Verhaal van MELIS STOKE, in zyn IVde B. vs. 50—153, is al te zwaarwigtig om die Voogdy in twyfel te trekken, ſchoon ik niet ontkennen wil, dat 'er veele duisterheden en zwaarigheden zich daar omtrend opdoen, welke door de Schryvers tot nog toe niet genoeg opgelost zyn. Men kan onder anderen hier over nazien PONTANUS, *Hist. Lib.* VI. p. 147. WAGENAAR's *Vaderl. Hist.* IIIde D., bl. 7, 10. HENR. JUNGIUS, in eene te Harderwyk, doch onder eens anders naam, in 1760 uitgegeevene *Diſſertatio de Tutela feminarum apud Romanos & Batavos*, p. 45. *& ſeqq.* A. KLUIT, *Hist. Crit. Comitat. Holl. Tom. I. P. II. Exc. 7. p.* 329. JOH. MEERMAN, *Geſch. van Koning* WILLEM, IIde D., bl. 297. JOH. DIRK VAN LEEUWEN, *in Not. ad* CHRON. TIELENSE, *p.* 230; doch vooral ook, 't geen de in 's Lands geſchiedenis en Oudheden zeer ervaarene en oordeelkundige H. VAN WYN ons dien aangaande onlangs geleerd heeft, in zyne *Byvoegzels* en *Aanmerkingen* op het IIde Deel van WAGENAAR, bl. 7.

„ Verſcheidene tegenſtrydigheden zal men mogelyk kunnen oplosſen, en veele zwaarigheden uit den weg ruimen, indien men de omſtandigheden en voorvallen daaromtrend op volgende wyze begrypt; dat op Vrouw ALEID, Zuster van Koning WILLEM, en Weduwe van JAN *van Avennes*, naa doode van haaren Broeder FLORIS, die eerst de wettige Voogd des minderjaarigen Graafs geweest was, van regtswege, als de naaste Erfgenaam *en* Bloed-

ver-

verwante zynde, ook de Voogdy vervallen was, gelyk zy ook daarvoor door den Roomsch-Koning RICHARD erkend, en zy door denzelven met de *Tutela Fructuaria*, over *Holland* en *Zeeland*, beleend is geworden in 1262. Men zie den Brief zelf by VAN MIERIS, *Chart. van Holl.* Iſte D., bl. 333. —— Doch, dewyl zy een Vrouw was, en de Vrouwen geene plegtige handelingen of verbintenisſen vermogten aan te gaan, anders dan ten overſtaan en op het gezag van eenen door haar zelve te verkiezen *Voogd* of *Momboor*, *Mundiburnus*, *Curator* of *Tutor Sexus*, is zy ook verpligt geweest, daar toe iemand te verkiezen. Men zie den Schryver van de *Inſtit. Juris Principum privati*, *Lib. I. Tit.* 22. §. 133. *p.* 170.

„ Dit ook heeft ALEID gedaan, en den naasten Bloedverwant HENRIK, Hertog van *Brabant*, verkooren om haar in het beſtier der *Hollandſche* Voogdy by te ſtaan, als haaren daartoe verkooren *Momber* of *Voogd*, in alle gevallen en handelingen, die door eene Vrouw niet, dan ten overſtaan, en met toeſtemming, van eenen *Voogd*, verrigt konden worden. Op die wyze, denk ik, dat men verſtaan moet de woorden van eenen Brief van 1258, by v. MIERIS *d. l. p.* 329, alwaar men leest; *quem* (Ducem Brabantiæ) *Domina* ALEYDIS —— *ſecum* ELEGIT *ad gubernandam terram Hollandiæ & Zelandiæ, prout in* literis, *ſuper hoc confectis, plenius continetur.* Was die Brief, waar by zy den Hertog heeft aangeſteld, *elegit*, tot haaren *Momber* tot ons overgebleeven, en thans niet verlooren geraakt, zouden wy daar uit ongetwyfeld meerder licht kunnen ontvangen, en dus tevens leeren op wat voet, en *Inſtructie*, die aanſtelling tot *Voogd* door haar toen geſchied zy. Doch, by gebrek van dien Brief, kunnen wy 'er thans alleen naar giſſen. —— Naa doode van denzelven, is zy genoodzaakt geweest door die van *Holland*, om onzen Graaf OTTO en zynen Broeder HENRIK, als de naaste Bloedverwanten van den minderjaarigen Graaf, daartoe op nieuw te verkiezen.

„ Op die wyze nu is en de *Brabantſche* Hertog HENRIK, en, naa zyn dood, onze Graaf OTTO en zyn Broeder, de *Luikſche* Biſchop, geene eigenlyk gezegde *Tutores* of *Voogden* geweest over den minderjaarigen FLORIS DEN V; maar men moet, onzes bedunkens, dezelve rekenen en houden als *Tutores Sexus*, die door ALEID, welke de eigenlyke Voogdye toekwam, en dus ook met de *Tutela Fructuaria* beleend was, verkooren zyn geweest om als

Voogden, of *Mombers*, haar te adſiſteeren in alle gevallen, waar in zy, volgens regten, het gezag van een *Momber* noodig hadt. —— Indien men in dit daglicht de zaak beſchouwt, zal men veele zwaarigheden en tegenſtrydigheden hier omtrend gemaklyk kunnen oplosſen, en te gelyk gemaklyk reden kunnen geeven: waarom men in alle Brieven, zo ver tot onze kennis zyn gekomen, alleen maar gewag gemaakt vindt van ALEID, als wettige Voogdes, in een eigenlyken zin, over haaren *minderjaarigen* Neef, en niet van deeze, door haar *verkoorene*, *Mombers*."

De Heer BONDAM betuigt, dat dit alles wydloopiger en met verſcheiden bewyzen aan te toonen, zyn beſtek niet lydt; doch geeft ons hoope dit by eene andere gelegenheid te willen doen, en dan ook tevens zoeken uit te maaken, het verſchil over den tyd, wanneer FLORIS DE V het roer der Regeeringe zelve heeft opgevat.

Een voorbeeld van eenen anderen aart, ter opheldering van een Oud Gebruik in dit Gewest, verſchaft ons de volgende Aantekening. „ Wanneer oudtyds iemand doodgeſlagen was, waren de naaste Vrienden van den doodgeſlagenen, zo wel van de *Zwaard-* als van de *Spilzyde*, verpligt den Doodſlager te *vervolgen*, aan te vatten en voor den Rechter te brengen, by wyze van *Wapengerugt*, of, gelyk men eigenlyk, volgens het gevoelen van den Heer IDSINGA, in zyn *Staatsrecht*, I. D. bl. 229, moet ſchryven, *Wopengerugt*, of *Wopenroep*. Doch, indien hy niet gevat kon worden, maar ontvlugt was, waren de Vrienden verpligt over den ontvlugten Doodſlager te klaagen *met des dooden hand*.

„ Hoe men den dooden oudtyds niet mogt *begraaven*, maar ten minſten denzelven eerst zynen *Hand* moest *afwinnen*, om daar mede zyne klagte tegen den ontvlugten gerichtelyk in te ſtellen, ten einde de Rechter hem *woestballing des lands* en *vredeloos* mochte leggen; en welk onderſcheid 'er oudtyds gemaakt wierd tusſchen den Doodſlager met *Wopengerugt* te *overroepen*, of over denzelven *met des dooden hand te klaagen*, en, gelyk men eigenlyk ook zeide, hem *des dooden hand na te draagen*, behoeven wy niet omſlagtig aan te toonen. Zulks kan men ten vollen betoogd vinden by den Hoogwelgeboren Heer A. R. *Baron van* HEEKEREN *tot Zuideras*, in deszelfs *Amœnitat. Jur. Publ. Gelr.* Cap. III. p. 27—40.

„ Het zy genoeg, ter opheldering van de woorden (*Per in-*

incendium — non debet judicari) aan te merken, dat, wanneer de Vrienden des nedergeslagenen het gewoone *Wopen* over den Doodslager *uitriepen*, als dan alle ingezetenen, wilden zy niet in eene by de wetten doorgaans bepaalde brueke (gelyk, by voorbeeld, in *Overysſel* van *drie Pond*, zie het *Landrecht van Auerysſel van* M. WINHOFF, Part. III. Art. I. of volgens het *Landrecht van Wedde en Westwoldingerland*, Art. 264, van *vyfmarck*, *den Heeren tho broecke* vervallen, verpligt waren dezelven te volgen, en te helpen om den Doodslager in handen te krygen. Zo men hem in zyn huis of woonstede zogte, en aldaar niet vondt, mogt men vryelyk, zonder tegen den Doodslager te misdoen, of tegen den Heer te brueken, deszelfs huis afbreeken, of in brand steeken. Te recht melde de *Friesſche* Historieschryver UBBO EMMIUS *Rer. Friſ.* Lib. II. p. 35, dien aangaande, *jus fuisſe Propinquis* homicidæ domum, *qua vi*, *quove aſtu*, incensam *evertere citra* Legum metum, *donec ille pro noxa ſatisfaceret.* — Doch wanneer de Doodslager niet met *Wopengerugt* overroepen wierd, maar de Vrienden hem *des dooden hand nadroegen*, en met *klagelyke woorden*, gelyk men in een Oud Stuk leest by ORLER's *Beſchr. van Leyden*, Tom. I. p. 39, hem aan het Gerichte aanklaagden, en recht vorderden, zo de daader voortvlugtig was, en zich tegen die aanklagte in rechten niet verdedigde, werd hy *Woestballing* des Lands gelegd, en door den Rechter, met gevolg der aanweezende omstanders van dat *Hyemaal*, zyne Woonstede omver gehaald en verbrand. Dit leeren wy uit het CAPITULARE CAROLI MAGNI, van den Jaare 797, Art. 8, by BALUZIUS *Capit. Regg. Franc.* Tom. I. p. 278. „ *Si* „ *talis fuerit rebellis qui* justitiam facere noluerit, *& aliter* „ districtus esse non poterit, *& ad nos*, *ut in præſentia* „ *noſtra* justitiam reddat, venire despexerit, *condicto* com„ muni placito, *ſimul ipſi Pagenſes veniant*, *&*, *ſi unani*„ *miter conſenſerint*, pro districtione *illius* CASA INCENDA„ TUR." — In de Huldigings-brief der Stad *Staveren* van 1292 by SCHWARTZENBERGH in 't *Charterboek van Vriesland*, I D. bl. 124, vindt men hieromtrent dit navolgende: „ *Wie enen man* doitslaat *binnen bezetter zoene*, „ *jof over rechten handvrede* — *jof die den ghemeinen* „ vrede breket van den Poirte med doitslage, *men* „ *ſal* breken *zyn* huis *en* draghent buterpoirte, *ende* „ BARNENT." Meer andere bewyzen dier oude gewoonte kan men vinden aangehaald by den kundigen MATTH.

VON WICHT, in zyne *Aanmerk. op het Oostfries Landrecht*, Lib. I. C. 95. p. 196.

„ Dat ook deeze Gewoonte oudtyds in ons *Gelderland*, gelyk elders anders, heeft plaats gehad, blykt ten vollen uit de [boven aangehaalde] woorden van onzen Brief, waarby uitdruklyk RUDOLPH DE KOCK van onzen Graaf OTTO bedingt, dat, wanneer hy een Doodflag mogte begaan, en hy ontvlugt was, en dus door den Rechter *Woestbalking* des Lands gelegd was, zyn Huis of Slot, egter, door den Graaf, of door deszelfs Amptman, *niet zou* mogen verwoest en *verbrandt* worden, ten zy hy op *het* zelve mogte gevlugt zyn, wanneer de Vrienden des Dooden hem met *Wopengerugt* navolgden, en aldaar zogten te vatten, wanneer zy vryelyk, zonder te misdoen, ook dat Slot of Huis mogten in brand ſteeken, of verwoesten, zo hy zich daar uit verweerde, en niet vrywillig overgaf. Dit, en niets anders, wordt bedoeld door deeze woorden van onzen Brief, NISI *ego* —— *ad dictam munitionem* confugerem, *per* INCENDIUM *dicta munitio ab Comite* —— *non debet* judicari.

„ Dat dit *ſeer quaet gebruik*, en onredelyke gewoonte, in *Veluwe* by een uitdrukkelyk verbod naderhand is afgeſchaft geworden, leeren wy uit het *Gereformeerde* LANDRECHT *van* VELUWE, *Cap.* III. Art. 11. „ *Alſoo*" leest men aldaar, „ *bevonden wordt in Veluwen*, een zeer quaet „ gebruick *te zyn in het* vervolgen van Doodtſlagers, „ *door dien dat* des dooden Mans Vrunden met groote „ ongeſtuimicheyt in die Huyſen vallen van die daders, „ *und haere* Vrienden, *und*, *onder deckſel van* Hueſſue„ kinge, *und* vervolch des Doodtſlagers, *allerhande* moet„ wil und overlast aanrichten, *weſende een ſake van een* „ *zeer quade Conſequentie*, *die in Landen van Juſticie* „ *niet behoort geleden te werden. Soo ſal ſich voortaen* „ *niemant gelusten laten*, in 't vervolgen van perſoonen „ die eene nederlaech begaen hebben, *eenige moetwille*, „ *daetlikheyd*, *ſchade oft ongemack aen te richten by pene* „ *van reparatie der gedaner beſchadigung*, *ende daerenbo*„ *ven arbitralick geſtraft te worden*, *tot erkentenis des* „ *Gerichts*" Men zal, uit het geen wy hier kortlyk bygebragt hebben, thands gemaklyk de reden der afſchaffing van deeze oude gewoonte begrypen. De Heer SCHRASSERT heeft zulks met ſtilzwygen voorbygegaan in zynen *Comment. ad* d. l. p. 69."

Brie-

Brieven, geſchreeven op eene Reize uit Lotharingen naar Neder-Saxen; uitgegeeven door ADOLPH, VRYHEER KNIGGE. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amſterdam by* Weſsing en van der Hey, 1793. *In gr.* 8vo. 146 *bl.*

Bykans, zo niet volſtrekt, alles, wat uit de welversneede penne des Vryheers KNIGGE vloeide, en in onze Taal werd overgebragt, een bedryf, waarin men, ter oorzaake van het goed vertier, geenzins agterlyk geweest is, ſmaakte den *Nederlander*, en hebben wy, in veelvuldige Aankondigingen, hem het regt des welverdienden lofs meermaalen laaten wedervaaren. Wy kunnen en mogen dien niet onthouden aan deezen kleinen *Bundel Brieven*, de laatſte welke hy waarſchynlyk in dit Werelddeel ſchreef, daar hy gereed ſtondt om het onrustig tooneel, daar woelende, voor een vreedzaamer in *America* te verwiſſelen, en met de daad dit oogmerk volvoerd heeft.

Met dat opmerkend en ſcherpziend Oog, met dat kloek Verſtand, met dat uitgebreid menschlievend Hart, hem eigen, bezoekt hy waarſchynlyk voor de laatſte keer deeze Streeken, en zegt het laatst vaarwel aan veelen zyner Bekenden; dit moge nu een dan eenige ſomberheid in zynen geest wekken, zyne vrolyke geaartheid behoudt de overhand, en vergezelt men doorgaande den ſchertzenden KNIGGE, terwyl van tyd tot tyd zyn gewekte Dichtluim zich hooren laat; de Reisvoorvalletjes worden op zyn geestigen trant verhaald.

De voornaamſte Steden, door den Vryheer bezogt, en met de tusſchenvallende of by een uitſlap bezogte Plaatzen beſchreeven, zyn: *Metz*, *Saarbrug*, *Tweebruggen*, *Heidelberg*, *Frankfort*, *Hertzfeld*, *Merſchen*, *Caſſel*, *Hamelen*, *Pyrmont*, *Hannover*, *Celle*, *Nenndorf* en *Breemen*. Byzonder bevlytigt hy zich om de Volks- en Stedelyke Characters te ſchetzen, en 'er meer dan algemeene opmerkingen over mede te deelen. Uit die alle verkiezen wy ons eenigen tyd by de *Breemers* met onzen Reiziger op te houden. „ Het is," ſchryft hy, „ een tyd lang „ de mode geweest in verſcheide Journaalen, van de Ryks„ ſtad *Bremen* als van eene Plaats te ſpreeken tot welke „ de Verlichting nog niet doorgedrongen was, en waar „ de menſchen nergens zin in hadden, dan in eeten,

„ drinken, geldwinnen, en in eenen oud Rykssteedschen „ bokkesprong. Ik weet niet of ergens een of twee „ fraaije geesten, wier groote verdiensten men veelligt „ hier geen volkomen regt liet wedervaaren, zich door „ dergelyke smaadredenen aan het publiek hebben gezogt „ te wreeken; maar dat weet ik, dat de goede *Bremers*, „ deels uit bescheidenheid, deels dewyl zy het der moei„ te niet waardig agtten, op deeze beschuldigingen niet „ veel gelet, en op hunnen stillen weg voortgewandeld „ hebben.

„ Indien de waare Verlichting daarin bestaat, dat de men„ schen, by de volmaaking van hun verstand, voornaam„ lyk het daar op toeleggen, dat zy het gebruik hunner „ kundigheden met toepassing op hunne beroeping in het „ burgerlyk leeven voor oogen hebben —— indien men „ eene Stad niet van barbaarschheid en duisterheid be„ schuldigen mag; dewyl men aldaar eene menigte ge„ leerde en in alle takken der nuttige Weetenschappen er„ vaarene, Mannen aantreft —— indien deeze graad van „ Beschaaving de wenschlykste is, welke niet ten koste „ der Zedelykheid en echte *Duitsche* Bescheidenheid ver„ kreegen is —— dan behoort *Bremen* gewis onder de „ verlichte Steden. Maar doorreizende Vreemden heb„ ben dikwyls gezegd, dat zy hier eene zekere gemak„ lyke manier in den ommegang, en leevendigheid en „ vernuft in de gesprekken, misten —— en zy hebben „ gelyk gehad.

„ Ondertusschen valt het verklaaren van dit verschyn„ zel niet moeilyk. Een fyn vernuft en eene zekere „ aangenaame bespraaktheid zyn kinderen der ledigheid, „ der veelvouwige beoefening der schoone Weetenschap„ pen, en des gestaadigen ommegangs met Vreemdelingen, „ die alleen vermaakshalven reizen. Nu zyn hier wei„ nig ledige menschen: weinigen, die fraaije bevalligheid „ en modelectuur tot het hoofdvoorwerp hunner poogin„ gen maaken. Eindelyk ligt *Bremen* zo buiten den „ streek, dien de lediggaande trekvogels door *Europa* „ doen, dat meerendeels alleen zulke Vreemdelingen „ hier komen, die handelbezigheden hebben, en gevolg„ lyk worden de hoofden der Inwoonders alhier over 't „ algemeen niet met die aangenaame kleinigheden en vro„ lyke gesleepenheid verryld; maar zyn meer gevat op „ hunne beroepsbezigheden en op ernstige voorwerpen.

„ Komt het 'er u egter op aan, om, onder vier oogen,

„ of

„ of in een kleinen kring van verſtandige Mannen, een „ ſocratiſch geſprek over filoſoofſche ſtoffen, of over „ zulken, die een byzonder vak der Weetenſchappen be„ treffen, over Staatkunde, Handel en Manufactuuren, te „ houden, dan vindt gy daar toe veelligt hier meer ge„ legenheid, dan in menige Steden, waar deeze opper„ vlakkige zwetzery en eene zekere veelweetenſchap „ voor tekenen der fynſte beſchaaving gehouden wor„ den. —— Maar evenwel vinden de *Bremers* ſmaak in „ de genoeglykheid van een onderhoud, dat met eene „ wakkere helderheid van geest, fyn vernuft en ſcherp„ zinnige Weetenſchap, gezouten is. En wat het leezen „ van nieuwe Boeken belangt, zo wenden eenige Lees„ gezelſchappen en Leen-bibliotheeken allen vlyt aan om „ ook hier de hoofden en harten, de verbeelding en de „ neigingen der jonge lieden, door den geest van onze „ duizend en nog eens duizend Romans, Comedien, „ Ridder- en andere Vertellingen, te doen draaijen en „ ſuizebollen.

„ Eene Stichting, zo als men misſchien in geene eene „ *Duitſche* Stad vindt, is het *Muſæum* of de Natuurkun„ dige Maatſchappy, welke reeds ſedert eene ry van jaa„ ren beſtaan heeft. Een aantal van Perſoonen, deels Ge„ leerden, deels Kooplieden, die thans reeds over de hon„ derd en zeventig ſterk zyn, en hunne nieuwe Medele„ den door ballotteeren verkiezen, betaalt, naamlyk ieder „ Lid, jaarlyks tien daalders, waar voor een groot huis „ tot de Vergadering, beneffens een daar aan grenzende „ tuin gehuurd wordt. In het Huis vindt men eene da„ gelyks aangroeiende Bibliotheek, een Kabinet van Na„ turalien, een Verzameling van Inſtrumenten, Model„ len en dergelyken. Dagelyks, van 's morgens tot 's a„ vonds, zyn eenige kamers geſchikt en in den Winter „ verwarmd, om elk lid te ontvangen, die lust heeft om „ hier te leezen, of eenig ander onderhoud zoekt. Alle „ in- en uitlandſche politieke en geleerde tydingen en „ journaalen van eenig belang liggen dan gereed, en ieder „ brengt de aanmerkelykſte berigten, welke hy door „ byzondere Correſpondentie verkreegen heeft, mede in „ het gezelſchap. Des Maandags wordt door twaalf Le„ den, die zich daartoe verbonden hebben, beurtlings „ eene voorleezing gedaan over eenig geleerd Onderwerp, „ uit de Natuurlyke Historie, de Geſchiedenis, de Ster„ rekunde, enz. Deeze voordragt wordt zo ingerigt,

„ dat ze ook voor ongeſtudeerde Toehoorders belangryk
„ weezen kan."

Plaatsruimte verbiedt ons verder voort te vaaren over der *Bremeren* ſmaak in de Schouwburgen, in Muzyk, of ook hun van den Zedelyken kant te beſchouwen, gelyk de Heer KNIGGE vervolgens doet.

Bepaald heeft zich de Vryheer niet, in welken oord van *America* hy zich zal nederzetten; doch hy wil een Landman worden, waarſchynlyk in het *Geneſeedijſtrict*, aan het Meir *Ontario*, tegen over de *Engelſche* bezittingen *in Canada*, waarvan hy zeer onbedwongen eene korte beſchryving in dit Reisverhaal vlegt. Dan, welk een oord hy ook kieze, zyn verblyf beantwoorde aan zyne verkiezing, in den eerſten Brief met de volgende Dichtregelen uitgedrukt:

Een plaatsje zoek ik waar de vreê
De eenvouwigheid bekroont,
Waar, ver van glans en gloriezugt,
Beſcheiden ſtilte woont;

Waar ik, vereenigd met een vrind,
Op eene veilge baan,
En by de menigte onbekend,
Myn vryen weg kan gaan;

Waar my der vogten morgenlied
Na zachten ſlaap verkwikt;
Waar my, in 't kalm en bly genot,
Geen wapenkreet verſchrikt;

Waar oefening en weetenſchap
Den heldren geest verheft,
Der Zanggodinnen toverkragt
Myn hart bezielt en treft.

Terwyl ik ſoms een ledig uur
Met ſnaarenſpel verkort,
En ligte ſpys door maatigheid
My daaglyks ſmaaklyk wordt.

Wy wenſchen ook op zyne *Americaanſche* Lettergeſchenken vergast te worden, ook buiten het plan van een *Americaansch Archief*, *Magazyn* of *Journaal*, aan zynen Vriend in deezer voege opgegeeven: „ *Zodanig iets*
„ *heb-*

„ hebben wy nog niet. Neem eens; dat Gy voor u de „ verdienſte van dit Werk by het *Duitsch* publiek maak„ te. Ik konde u de nieuwſte geleerde en politie„ ke Tyd-ſchriften, die in *America* uitkomen, alle vie„ rendeelen des jaars zenden, en daar by, misſchien van „ de Medeleden van het Congres zelve, de naauwkeu„ rigſte en zich over het geheel uitſtrekkende berigten „ medegedeeld, bekomen, omtrent den aangroei der be„ volking, nieuwe openbaare ſchikkingen en ſtichtingen, „ vrugtbaar gemaakte gronden, uitbreiding van handel en „ manufactuuren, benevens de vorderingen van alle foor„ ten van aankweeking en onderwys. Men zal gewis „ van deeze dingen in *America* geen geheimen maaken, „ gelyk in eenige *Europiſche* Staaten. Daar toe is men „ te wys, heeft te gezonde begrippen van waare Staat„ kunde, en behoeft zich geene openlyke Rekenſchap te „ ſchaamen."

Berichten van Napels en Sicilie, byeen verzameld op eene Reis, gedaan in de Jaaren 1785 *en* 1786, *door den Heer* F. MUNTER, *Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Koppenhagen. Uit het Hoogduitsch vertaald. IIIde Deel. Met Plaaten. Te Haarlem by* A. Loosjes Pz. *In gr.* 8vo. 240 *bl.*

Wegens de twee voorgaande Deelen deezer Reize, hebben wy, naar verdienſten, met lof gewaagd (*), en dient dit Derde en laatſte om 'er meer licht aan by te zetten, terwyl ook de Hoogleeraar MUNTER niet alleen de goedheid gehad heeft om den Nederduitſchen Vertaaler zyn genoegen te betuigen over de Vertaaling van zyn Werk, maar ook eenige Verbeteringen en Byvoegzels mede te deelen, waarvan men zich in het laatſte van dit Deel bediende, en de overige, tot dit en de twee voorige Deelen behoorende, agteraan plaatſte. Eene toevoeging, waar door de Vertaaling dit vooruit heeft boven het Oorſpronglyke.

Dit Deel vangt aan met de Stad *Catania* op *Sicilie*; eene Stad voor de Geleerden van gewigt, die daarom

(*) Zie, wegens het Ifte Deel, *Algem. Vaderl. Lett.* voor 1793, Iſte St. bl. 206, en wegens het IIde Deel, hier boven, bl. 90.

om inzonderheid de aandagt van den Heer MUNTER trok, en tot eene meer breedvoerige beſchryving aanleiding gaf. Inzonderheid verdient de Hoogeſchool daar gekend te worden, en zal men niet kunnen naalaaten, over de Verlichting, welke de geleerde Reiziger hier aantrof, zich met hem te verheugen. „ Het is," ſchryft hy, „ voor my altoos eene ſtoffe van blydſchap, wanneer ik mag zien, dat het Licht, 't welk onder ons ſchynt, zich van tyd tot tyd, zelf tot de afgelegenſte oorden, *verſpreidt*; dat mannen, die onder het harde juk der *Inquiſitie* gebooren en opgevoed zyn, egter het pad der *waarheid* hebben gevonden; ja zelfs, dat men reeds zo verre gevorderd is, dat men, in weerwil van het Roomſche Regiſter van verboden Boeken, zodanige Werken openlyk kan leezen, en ze verder aan de ſtudeerende Jeugd kan aanbevelen. —— Het juk der Inquiſitie is verbrooken; het Napelſche Hof is niet zeer *bigot*, de vryheid van denken neemt van tyd tot tyd de overhand, en wordt door het leezen van goede Boeken (Proteſtantſche niet uitgezonderd,) zo ſterk bevorderd en uitgebreid, als 'er met mogelykheid in een Roomsch Land kan plaats hebben."

Oudheden en Penningverzamelingen worden beſchreeven en toegelicht; doch meer dan door deezen werden wy bekoord door het Character van een der Bezitteren van het grootſte en fraaiſte Kabinet, den Prins BISCARI, en kunnen ons niet weerhouden van de opgave der Geſchiedenis deezes waarlyk grooten Mans. „ Deeze eerwaardige Grysaart was," volgens de taal van den Heer MUNTER, „ een van die zeldzaame verſchynzels, die alles vereenigen, zo wel het vermogen als den wil, om in een uitgebreiden kring van menſchen een uitgebreid nut te kunnen ſtichten. Hy was geboorен in eene aanzienlyke en vermogende Familie, en veel beter opgevoed dan aan de Siciliaanſche Edelen in de eerſte helft van deeze eeuwe doorgaans ten deele viel. Reeds in zyne eerſte jaaren kreeg hy ſmaak aan de Weetenſchappen, en de uitwendige omſtandigheden van zyn huis veroorlofden hem zich daaraan geheel over te geeven, zonder dat hy noodig had de gunst van het Napelſche Hof te zoeken, of die laage en kruipende middelen by de hand te neemen, die bykans de geheele Adel van Sicilie, het zy uit noodzaaklykheid of uit verkiezing, in het werk ſtelt. Hy ſleet zyn geheele leeven te Catania, zyne Geboorteplaats, en op zyne goederen in Sicilie; een zeer klein gedeelte van het-

hetzelve alleen uitgezonderd, toen hy, tot bevordering van zyne oogmerken, eene reis deedt door geheel Italie. Zyn Vader hadt een Kabinet van Penningen verzameld, 't welk by zyn dood in goede orde was; dit was de grondflag van zyn aanzienlyk Muſæum, het welk zo groot en kostbaar is, dat men het naauwlyks voor eene verzameling van een privaat perſoon zou durven houden. Hy hadt zeer veele kunde in de Oudheden, voornaamlyk was hy zeer bedreeven in den alouden toeſtand van zyn Vaderland; uit dien hoofde was hy ieverig bezig met naſpooringen. Hy was de eerſte, die de oude overblyfzels van Catania liet opdelven, en het Hof wist over te haalen om jaarlyks eene ſomme van agthonderd Oncen te geeven tot onderhoud en naaſpooring van Siciliaanſche Oudheden. Hoe weinig deeze ſomme kon toereiken, kan elk gemaklyk begrypen, te meer, daar de helft hiervan geſteld wierd onder het beſtier van den Prins TORREMUZIA te Palermo, en de Prins BISCARI alleen over de helft kon beſchikken. Zyne onderneemingen waren veel te uitgebreid en te kostbaar, en dus betaalde hy, uit zyn eigen vermogen, de overige kosten.

„ Daarenboven moedigde hy de naarſtigheid der Inwoonders van Catania aan, hy was de Vader van Weezen, de Vriend en Toevlugt der armen en behoeftigen, de Beſchermer en Voedſterheer der Weetenſchappen, met één woord, hy ſtelde alles, wat in zyn vermogen was, in het werk om Catania te doen bloeien. Hy ſpaarde geen geld, wanneer hy meende iets goeds te bewerkſtelligen. —— Een Inſtituut om jonge Dogters te onderwyzen, en eene behoorelyke opvoeding te geeven, 't welk een zyner Voorvaderen geſticht hadt, en een Gasthuis voor Kraamvrouwen, 't welk vóór weinig jaaren opgericht is, zyn beide door hem ryklyk begiftigd; en de bloeiende toeſtand deezer beide Geſtigten mag men voornaamlyk aan zyne Vaderlandlievende gezindheid en edelmoedige poogingen toeſchryven. —— Op zyn Landgoed Ragona bouwde hy een brug van één-en-dertig boogen, over de Rivier Simathus; hy deedt Waterleidingen vervaardigen, waar door hy het water van een andere Rivier afleide, en na zyne Rysplantadien voerde, waar door hy tevens het water van de wegen en de laagten wegtrok, de eerſten verbeterde, en het land voor de nadeelige uitwaaſemingen bewaarde. De Brug en de Waterleidingen waren zo vast en hegt, dat ze meer dan eene eeuw

ſchee-

ſcheenen te kunnen verduuren. Dan eene ſterke overſtrooming, vergezeld van eene zwaare Orkaan, wierp alles onder den voet. Zonder in aanmerking te neemen het groot verlies, het welk hy geleden hadt, (de Brug alleen hadt hem negentig duizend ſcudi gekost,) gaf hy terſtond last om het werk op nieuw in orde te brengen. —— Toen Mesſina door de vreeslykſte Aardbeeving bykans geheel verwoest was, kocht hy terſtond een aanzienlyke voorraad van Graanen, zondt ze derwaards, en *liet ze* onder de behoeftigen uitdeelen.

„ Dit edelmoedig en onbaatzugtig beſtaan verwierf *hem* al het geen den braaven en verſtandigen man gelukkig kan maaken. Hy werd van het geheele Volk geëerbiedigd, en als een Vader bemind; de Siciliaanen rekenden het zich tot eene eer, dat hy hun Landgenoot was; elk zag, elk erkende, elk eerbiedigde zyne verdienſten, behalven alleen de Regeering te Napels. Deeze was 'ten zynen aanziene zeer onverſchillig, het Hof *liet zich niets* aan hem gelegen leggen. En is dit verſchynzel wel zo vreemd in de wereld? —— Intusſchen kreunde hy zich hier aan zeer weinig; ook behoefde hy de gunſten van het Hof niet.

„ Was hy in zyn openbaar *leeven een waar Patriot*, en leide hy de edelaartigſte grondbeginzels aan den dag, niet minder was hy, aan den anderen kant, in zyne huislyke verkeering, en in den kring zyner Vrienden, de gezelligſte en beminnenswaardigſte Perſoon. Hy leefde voor zichzelven gelukkig in den ſchoot zyner Familie, en altoos was hy vrolyk en opgeruimd van geest, vatbaar voor alle geneugten die de vriendſchap opleevert. De vreemdelingen, die in menigte te *Catania komen*, genooten in zyn huis alle de voorrechten, welke de gastvryheid kon aanbieden, en welke dan eerst regt in haare waarde gekend worden, wanneer men dezelve waarlyk behoeft. Ik voor my, tel het onder de gelukkigſte ontmoetingen myns leevens, dat ik dien braaven Man heb leeren kennen. De veertien dagen van myn verblyf in Catania, heb ik meestal geſleeten in zyn huis en in zyn gezelſchap, en zyn waardige Zoon, Monſignor PATERNO CAPELLO, hadt de goedheid van my zelve al het merkwaardige in Catania te toonen. Ik had dus de ſchoonſte gelegenheid om alle de antieke byzonderheden, die in het kabinet van den Prins voorhanden waren, naauwkeurig gade te ſlaan, daar *ik hier op*

zulk

zulk een voet leefde, als of ik een der huisgenooten geweest ware. De dankbaarheid gebiedt my, van deezen Man met dien nadruk te gewaagen; maar de taal van myn hart is ook overeenkomstig met de waarheid, en ik twyfel niet of myne Leezers zullen my gaarn willen gelooven, daar dit getuigenis overeenstemt met dat van alle Reizigers, die weezenlyk gevoel voor eer en braafheid hebben. Zo veel my bewust is, ben ik de laatste Vreemdeling geweest, die het geluk gehad heeft om hem te leeren kennen; toen reeds tekende zyne toeneemende verzwakking, dat de dood van tyd tot tyd met zachte schreden naderde, tot dat hy eindelyk, weinige maanden nadat ik hem ontmoet had, op den 1 Sept. 1786, te Catania overleedt —— te eerder ben ik uit dien hoofde verpligt, om zyn naam openlyk te noemen, op dat, gelyk hy, in het Zuiden van Europa, den eerbied en hoogagting van elk deelagtig was, hy ook nu nog in het Noorden van Europa, naa zynen dood, met dien eerbied en hoogagting genoemd worde, die men verschuldigd is aan den Weldoener van zyn Vaderland, en van zyne Medeburgers."

Breedvoerig is de beschryving van het *Museum*, door dien Prins gestigt, schoon de Heer MUNTER zich alleen bepaalt tot het *Oudheidkundige* gedeelte; het *Natuurkundige*, in welk vak hy zyne geringe bedreevenheid erkent, aan volgende Reizigers overlaatende. Terwyl hy ons berigt, dat de Natuurlyke Voortbrengzels van *Sicilie* thans zeer bearbeid worden door den Hoogleeraar in de Natuurlyke Historie, Don GIUSEPPI GIORNI, de eerste *Siciliaan*, die zich geheel alleen aan die weetenschap heeft toegewyd, en bovenal den *Ætna* naauwkeurig onderzoekt. Dit vermelden geeft hem gelegenheid om iets aan te teekenen ten opzigte van den vermaarden Kanunnik RECUPERO: „ Deeze was," schryft hy, „ wel is waar, de eerste Siciliaan, die met ernst aan de bearbeiding van de Natuurlyke Geschiedenis van zyn Vaderland dagt, en in 't byzonder zich toeleide om den *Ætna* te leeren kennen, en zyne onderzoekingen daar omtrent te beredeneeren. Dan het ging hem, gelyk het allen den geenen gaat, die hun eigen Leermeester zyn, of ook zyn moeten. De eerste grondslagen ontbraken aan zyn gebouw, en dus kon hy alle de zwaarigheden niet oplossen, die zich by een naauwkeurig onderzoek opdeeden. Ook durfde hy, uit vreeze voor de Inquisitie, alle zyne waarneemingen

en

en redenkavelingen daarover niet ontdekken. Omtrent vreemdelingen was hy vrymoediger; dan de onverantwoordelyke onbeſcheidenheid van BRYDONE hadt hem bykans de wreedſte vervolgingen van de zyde der Inquiſitie op den halze gehaald; ja, hy zou gewis een ſlachtoffer van deeze regtbank zyn geworden, indien hy niet de voorſpraak van den Prins BISCARI, en de veelvermogende hulp van Monſignor VENTIMAGLIA, hadt genooten. Zyne Kettery beſtondt hierin, dat 'er op den *Ætna* wel van twintig duizend jaaren herwaards Lava voorhanden was. Die bygeloovige dagen zyn nu vervlogen. Zints de Inquiſitie vernietigd is, mag elk over de Natuur denken, onderzoeken, en ſchryven, zo als hy wil."

De Heer MUNTER beklom deezen Berg in het ongunſtigſt ſaiſoen, in het holst van den Winter, met den Heer GIBS, en geeft des een zeer leezenswaardig verſlag; waar over hy dit regtmaatig oordeel velt: „ Dit verhaal zal den Leezer niet zo zeer treffen, als de Schilderagtige beſchryving van BRYDONE; maar ze wint het van de laatſte in geloofwaardigheid en egtheid. Ik geef ſlegts eene beſchryving van dingen, die ik gezien heb; maar hy ook van dingen, die hy niet gezien heeft." Eene Afbeelding van den Crater deezes Vuurbraakenden Bergs, in 1785, gaat hier nevens. Alleen het geen hy gezien en waargenomen heeft beſchryvende, wyst hy verder op de Schriften van BRYDONE, HAMILTON en DOLOMIEU; doch berigt by deeze gelegenheid, dat SPALLANZANI, een der grootſte en ſtoutſte Natuuronderzoekeren, in den Jaare 1788, in *Sicilie* geweest is en den *Ætna* onderzogt heeft; zynde hy thans bezig om zyne Ontdekkingen by-een te verzamelen en te rangſchikken. De *Hoogleeraar* MUNTER ſtaat in het denkbeeld van onheuglyk vroege Uitbarſtingen. Het een en ander wegens het langzaam vrugtbaar worden van de Lava opgehaald hebbende, ſchryft hy ten ſlot: „ 'Er moeten dus reeds te vooren uitberſtingen plaats gehad hebben, en, zonder ons in eenig onderzoek in te laaten, of de *Ætna* negen of achtduizend jaaren, vóór onzen tyd, reeds Vuurſtoffen hebbe opgeleverd, kunnen wy vry zeker vaſtſtellen, dat deeze Berg reeds verſcheide Eeuwen vroeger, dan de bekende Geſchiedenis begint, Vuurſtoffen hebbe opgeworpen; dat zyne omwentelingen misſchien ouder zyn dan de omwentelingen van den Aardbol, waar van ons bericht gegeeven wordt in het Mozaïsch Geſchiedverhaal, en dat

ze

ze misschien nog vroeger moeten gesteld worden dan de Schepping van den Mensch (*).

De Reis van *Catania* na *Mesfina* behelst veele byzonderheden, meest oudheidkundige. *Mesfina* zelve wordt beschreeven, en een akelig tafereel gemaald van den Verwoesten staat in den Jaare 1783, waarin ook alle de Kabinetten der Oudheden vernield werden. —— Wegens de oudtyds zo vermaarde *Charibdis*, treffen wy deeze waarneeming aan: „ Wiens verbeeldingskragt vooraf, door het leezen van de Schriften van VIRGILIUS en HOMERUS, is gaande geworden, en dan verwagt hier eene vervaarlyke en schrikverwekkende vertooning te zullen vinden, zal zich in zyne verwagting te leur gesteld zien. —— Men kan zelf regt door deezen draaikolk roeijen of zeilen, zonder dat men eenige beweeging bespeurt. Deeze draaikolk werd veroorzaakt door twee tegen elkander inloopende stroomen, die zich voor den mond van de Haven van Mesfina vereenigden; en deeze oorzaak is nog voorhanden. Dan, of de stroomen hebben, geduurende die reeks van eeuwen, haare kragt verlooren, of de Dichters hebben de vryheid gebruikt van de dingen te vergrooten: want tegenwoordig is deeze draaikolk van minder betekenis dan die op den Donau, welke laatste alleen gevaarlyk is, wanneer men een onervaaren Stuurman heeft. Deeze draaikolk ligt op de hoogte van den Vuurtooren, die op den hoek van den Landtong staat, omtrent twintig ellen van Land. Toen ik naby kwam, ontdekte ik niets dan twee witte gladde plaatzen, van omtrent twee ellen breed, en eenige draaijingen van weinig aanbelang, die zo veel kragt niet hadden, dat zy een boot konden overmeesteren. Men verhaalde my, dat, wanneer de Sirocco-wind waait, hy het sterkst van allen bruist, gelyk als het water, wanneer het hard kookt; maar ook dan kunnen groote booten zonder eenig gevaar over denzelven vaaren, en de kleine, offschoon zy 'er niet door kun-

(*) Wy kunnen, van deeze Byzonderheid in MUNTER's Berichten reppende, niet naalaaten onze Leezers tot opheldering te wyzen, na de *Brieven ter Verdediging van de Voortplanting des Christlyken Godsdiensts*, door R. WATSON, bl. 163, enz. Dit Werkje is, in den Jaare 1779, by onzen Drukker J. YNTEMA uitgekomen en nog voorhanden.

kunnen vaaren, loopen egter geen gevaar van het onderst boven gekeerd te zullen worden."

Eene volgende Afdeeling loopt over de aanzienlykſte *Italiaanſche Hoogeſchoolen*, en over *de Kerkhervorming in zommige Landen van Italie*. Van de Academie te *Pavia* ontmoeten wy het naauwkeurigst en breedvoerigst berigt, en kan men het niet leezen zonder de Verlichting, welke daar heerscht, te bewonderen, en de Verdraagzaamheid der Hoogleeraaren in de Godgeleerdheid. Men kent in de Bibliotheek geen lyst van Verboden Boeken, men leest de Proteſtantſche Schryvers zo wel als de Roomschgezinde. Zelfs heeft men zedert eenigen tyd een begin gemaakt met verſcheide Proteſtantſche Boeken na te drukken, om ze daar door voor de ſtudeerende Jeugd meer verkrygbaar te maaken. — Het Kweekſchool voor de *Duitſchers* en *Hongaaren* gaat hier in, met groote ſchreden, andere Kweekſchoolen vooruit. — In *Toscaane* is het ten aanziene der Verlichting *gunſtig* geſteld, men heeft 'er een begin gemaakt met de Kerkhervorming. Wat SCIPIONE DE RICCI, Biſchop van *Piſtoja* en *Prato*, daar aan gedaan heeft, zal men met genoegen leezen.

In den Kerklyken Staat is het ten deezen opzigte ſlegtst geſteld: „ de tedere voorzorg van den *Heiligen Vader* en van de waakzaame Inquiſitie hebben, met een heiligen yver, Geleerdheid en Vryheid uit *Bologna* verdreeven. De Hoogeſchool is nog op de leest geſchoeid der voorige eeuwen. De Hoogleeraaren berusten in de vorderingen hunner voorgangeren, zonder dat zy na eenige nieuwe ontdekkingen omzien; zy agten zich zalig by het oude te kunnen blyven, en zyn wars van alles wat naar nieuwigheid ruikt." Zo is het ook met de Kweekſchoolen te *Rome* geſteld.

De laatſte Afdeeling verſchaft ons eenige merkwaardige berigten betreffende de *Siciliaanſche Dichtkunst*, door den Vertaaler, met rede, niet weinig bekort; diens weinige Aantekeningen doen hem voor meer dan een vlugtig Vertaaler kennen.

De

De Gelykheid der Menſchen, en de Pligten daar uit voortvloeijende; Dichtſtuk. Naar het Latyn van den Heer JERONIMO DE BOSCH, *door* JAN GERARD DOORNIK. *Te Amſteldam, by* P. J. Uylenbroek, 1794. *In gr.* 8*vo.* 102 *bl.*

Toen de Heer JERONIMO DE BOSCH zyn Latynsch Dichtſtuk, *De Gelykheid der Menſchen*, in de Zaal van het Genootſchap, *Concordia & Libertate*, had voorgelezen, wekte de algemeene hem toegezwaaide lof de begeerte van den Heere DOORNIK op, om, ſchoon onkundig in de Latynſche Taale, de gedachten van den Heere DE BOSCH, over dit onderwerp, te weeten, als mede de wyze, op welke hy hetzelve behandeld had. De Latynſche Dichter voldeed niet alleen aan dit verzoek, maar nam zelfs de moeite, om eenige ſchoone gedeelten van zyn Dichtſtuk in het Nederduitsch te vertaalen, welke de Nederduitſche Dichter in Nederduitſche Vaerzen overbragt. Deeze Proeve beviel aan den oorſpronglyken Dichter, en ſpoorde den Heere DOORNIK aan tot eene tweede, en dus werdt het ontwerp geboren, om het geheele Dichtſtuk, naar eene Proſa-vertaaling van den Autheur, in Nederduitſche Vaerzen over te brengen, en in het licht te geeven.

Daar wy van het oorſpronglyk Dichtſtuk reeds verſlag gedaan (*), en eene Proeve gegeeven hebben, zullen wy onze Lezers, die, onkundig in de Latynſche Taale, die Proeve niet verſtaan hebben, welligt eenig vermaak verſchaffen, door de naarvolging van dezelve hier te plaatſen:

Maar mag een burgery, dus hoor ik iemand vraagen,
Een' onrechtvaardig Vorst van zynen troon verjaagen?
Een moeielyke vraag; een ſtuk, van 't grootst gewigt.
Dat hy, die dit beſchouwt gelyk 's volks recht en pligt,
Een vaste zeilkoers houde, op dat hy veilig lande,
Op Scylla niet vervall' noch op de Charybdis ſtrande.
Hy laate aan 't woeste volk de losse teugels niet,
Noch ſmeede een nieuw geweer voor 't wetteloos gebied.
Het algemeene nut moet hier vooral' hem raaden;
't Is menigwerf de toets van 't billyke onzer daaden:
Hy weeg', naauwkeurig, eerst al 't goed en al het kwaad,
Dat voort kan ſpruiten uit zo hagchelyk een daad;
En kiez' dan, zonder drift, met onpartydig oordeel,
Wat ſtaat en burgery het meeste ſtrekt tot voordeel.
De billykheid verbied dat ooit de tiranny
Van éénen —— duizenden tot ſmart en nadeel zy.

Wan-

(*) Zie hier voor, bl. 289.

Wanneer Menentius, door wreede folteringen,
De braafſte burgers durft naar 't heilig leven dingen;
Dat dan Hetruriè, door 't ſcherpe krygsgeweer,
Den vyand van zyn volk in 't woeden ga te keer:
Maar laat hier geen geſnap van een' Therſites gelden:
Sla geen geloof aan 't geen de lastertong durft melden
Van een' gemeensman, die, gehuurd tot laf verraad,
Den kleinſten misſlag maakt tot de zuiverſte euveldaad,
Wiens vuig, hebzugtig hart, vermaakende eer en plichten,
't Belang van 't Vaderland voor 't zelfbelang doet zwichten.
't Volks heil is de eerſte wet: voor haar legt de Opperheer
Zyn kroon, en de achtbre raad zyn bundelbylen neêr:
Geen oppermagt mag ooit die gulde wet verbreeken:
Maar laat dan ook 't gemeen geen haat noch wantrouw kweeken
Op hem die 't ryk beſtiert; dewyl 't, door drift verblind,
Wanneer 't verbetring wil bewerken in 't bewind,
Den Vorſten, die het hant en grimmig aan durft vanden,
Geduchte wapens geeft in hun getergde handen.

De Heer DOORNIK, welke deeze vrye naarvolging aan den oorſpronglyken Dichter heeft opgedragen, verdient, door deeze zyne yverige poogingen en welgeſlagde Proeve, den lof en byval zyner Landgenooten, die reeds met verlangen, op zulk eene naarvolging, van *de æqualitate hominum* des Heeren DE POSCH, gehoopt hadden!

Dichtlauren voor Nederlandsch Helden, beſtaande in Prysvaarzen, ter erkentenisſe van hunnen moed, gebleeken in de Verdeedeging der Veſtingen Maastricht, Willemſtad, de Klundert, enz. by den aanval der Franſchen op de Vereenigde Nederlanden, in February des Jaars 1793. Byeengebracht en verzameld, door een Gezelſchap Beminnaaren der Vaderlandſche Dichtkunst, binnen Amſteldam. Te Amſteldam, by W. Brave, 1793. *In gr.* 8vo. 280 *bl.*

Ter Nagedagtenis van wylen zyne Excellentie, den Heer JOHAN ARNOLD ZOUTMAN, *Vice-Admiraal van Holland en Weſtfriesland, enz. enz. Te Gouda by* H. L. van Buma en Comp., 1793. *In gr.* 8vo. 84 *bl.*

Wy voegen deeze twee Bundels Dichtſtukken by elkander, ſchoon de Dichters zelve, in hunne Staatkundige gevoelens, hemelsbreed met elkander ſchynen te verſchillen. In de *Dichtlaurieren* hebben C. VAN EFFEN, J. M. SOBELS, M. DE WITTE, geb. VAN ZUYLEKOM, E. J. B. SCHONK, H. HEY, G. J. DE LA HOUSSAYE, D. HOUTMAN, J. DE VRIES, en eenige ongenoemden, hun yver en zucht getoond, om die Krygslieden te verheer-

heerlyken, welken, in het voorgaande jaar, zommige Vestingen van den Staat, tegens den aanval der Franschen, verdeedigden. In de *Nagedachtenis* stellen J. BESSAN, M. VAN HEYST, Wed. VINKENRA, J. WEDDING, G. KNOOP, D. STOOP, H. C. HARREMA, G. VAN LENNEP, PETRONELLA MORNS, J. VAN DYK, J. VOORMAN, J. A. HEMMINGA, A. C. W. STARING, S. KONING EN G. C. C VATERENDER, de Overwinning op *Doggersbank*, door JOHAN ARNOLD ZOUTMAN op de Engelschen bevogten, by gelegenheid van zyn overlyden, in het blinkendst licht. In beide Bundels treft men goede, middenmaatige, en zelfs minder dan middenmaatige, Verzen aan; hebbende de beide Gedichten van den Student VAN EPEN, welke den eersten prys by het Amsteldamsch Gezelschap behaald heeft, zulk een hoogen vlucht en stoute wendingen, dat zy een gunstig vooruitzicht, voor de bekwaamheid van deezen Dichter, in het vervolg opleveren. Zie hier, ter proeve, eenige der eerste Coupletten uit den *Voorzang*.

Civilis edel kroost! — rechtschapen Batavieren! —
ô Scipioos! wier hart voor haard en outer brandt,
Die, by de Zegepraal van uwe Veldbanieren,
Den voorspoed, rust en vreê, hergeeft aan 't Vaderland:
U vlogt het juigchend hart steeds schittrende eerepalmen,
Verëeuwigd door de Poëzy! ——
Door schaatrend krygsgejuig — door dankre zegegalmen,
Ten spyt van dwang en slaverny!

*

Ja: toen dit plekjen grends in ydle waterplassen,
Nog voor uw staarend oog in slib bedolven lag ——
Eer nog de glotnde Zon op uwe veldmoerassen,
Met koestrend liefdevuur en zorg, ter neder zag —
Eer 't, door zyn vruchtbaarheid, een' weg naar 't goud kon baanen,
Zong reeds, in Wodans heilig woud,
Den Barden-rei uw moed, by 't weppren van de Vaanen,
Op heure gulden vryheid stout.

*

Toen zong men reeds, verheugd, der Batten heldendaaden —
Toen was reeds fiere moed aan wakkre deugd gehuuwd —
Toen fierde Poëzy u reeds met laurbladen! ——
Wyl de Adriana 't gejuich op wind en golven stuuwt!
Op dat de Nazeef roeme op zyn doorluchte Vadren:
Welaan dan, dappre Erf! welaan!
Bruischt nog dat heldenbloed — dat dichtvuur in uw adren?
Wel! —— gryp dan 't elpen speeltuig aan!

Wy kunnen niet afzyn, om ook iets, uit een der Lykzan-

gen op ZOUTMAN, by deeze gelegenheid, mede te deelen. De Heer D. STOOP begint de zyne aldus:

Vry gevochten Batavieren!
Heft met ons een Lykzang aan,
Wilt Held ZOUTMANS *grafzerk cieren,*
Met een dankbre liefde traan;
Altoos waart gy trotsch op Helden,
Die hun goed en leven ſtelden,
Voor 's Lands vryheid, voor uw Eer:
Zyt gy geen Bataven meer?

✽

Ja gewis, gy zyt Bataven;
Niets verandert uwen aart:
't Vryë hart vereert geen Slaaven;
Is voor boei' noch band vervaard:
Nog geen zes paar jaar geleden,
Toen Held ZOUTMAN *had geſtreden,*
En Brittanjes Vloot verwon,
Deed elk Dichter, wat hy kon.

✽

Toen ſprak elk van ZOUTMANS *glorie,*
Met een hart vol waare vreugd;
Van zoo eedele victorie
Zong en ouderdom en jeugd:
In die vryë blyde dagen
Zag men ZOUTMANS *linten draagen;*
Ja, gantsch Neêrland prees dien Held
Die 's Lands glorie had herſteld.

✽

Grootbrittanje met zyn Vlooten
Onder PARKERS *trotsch bevel,*
Had de vryë Zee geſloten,
En hields Neêrland in de knel;
ZOUTMAN, *die met Bato's Helden*
Strydende het recht herſtelde,
Van der Volken vryë Zee,
Keert vol roem naar Hollands Reê.

✽

Toen, toen loonden Neêrlands Vadren
ZOUTMAN *voor deez' heldendaad,*
Toen, toen werkten al de radren,
By de Leden van den Staat:

Moed

Moest 'er menig Zeeheld ſneeven,
Neêrland, altyd ruim in 't geeven,
Deelde aan weduw en aan ſpruit
Dankbre liefdegaven uit.

*

Dit, dit deed den moed herleeven
By den vryen Batavier;
ZOUTMAN *deed de Britten beeven*
Voor zyn Arm en Krygsbanier:
ZOUTMAN *heeft den Belg gewrooken,*
Britſche kluisters ſtout verbroken;
ZOUTMAN *heeft 's Lands roem herſteld,*
En der Britten trotsch geveld.

*

Eer en grootheid daalen, ryzen,
Naar het wufte lot zich keert,
Maar een ZOUTMAN *zal men pryzen*
Waar men moed en braafheid eert;
Nederlands Historiebladen
Zullen all' de glorie-daaden
Melden van deez' ſtrydbren Held,
Die 's Lands luister heeft herſteld.

Blykbaar is het, dat men, in dit eerst geplaatſte Vers, veel meer verbeelding en een hooger vlucht zal aantreffen dan in het laatſte, dat maar zagtkens heenen rolt: doch men zal in de *Nagedachtenis* ook die Verwytingen en Scheldnaamen niet vinden, die, hier en daar, in de *Dichtlaurieren* gevonden worden, zo als *Aterling, gevloekte Fielt, Aartsmonſters, Volksberoerders, Landverraaders, Muiters*, die om Neêrlands goud gaan hunkeren, enz. Zulke uitdrukkingen ontluisteren de ſchoonſte Poëzy, en ontëeren de zaak die men daar door waant te verdedigen.

De Nagedachtenis van Amſtels ouden en gryzen Burgervader, HENRIK HOOFT, Danielsz., *op den laatſten Augustus* 1794 *overleden, vereeuwigd in, en door, eene Lykreden, in eene Maatſchappy van Vaderlanders uitgeſproken. Te Amſterdam,* 1794. *In gr.* 8vo. 38 *bl.*

Het kon niet wel anders zyn, of het overlyden van den Burgemeester HOOFT (by veelen zo zeer bemind en gepreezen, als by anderen gehaat en gelaakt, wegens zyne politieke gevoelens) moest aanleiding geeven tot het vervaardigen

van zodanige Geſchriften, die de byzondere denkwyze van hunne opſtellers, omtrend dien Man en zyne daaden, kenmerken. De Redenaar, of Opſteller deezer Nagedachtenis, behoort tot de zulken, die met den Heere HOOFT, in denkwyze, overeenſtemmen, en, als zodanig, bekent hy, met een neergeſlagen oog: „ overtuigd te zyn, van in lang dat geen niet gezegd te hebben, wat zyn hart gevoelde, en eenen Man, zo als HOOFT was, door zyne gevoelens en daaden, wel waardig ware." Na eene korte Inleiding, maakt hy eenige melding van ſommige beroemde Mannen, welken het geſlacht van HOOFT heeft opgeleverd; als van JAN CORNELISZOON HOOFT, in 1579 Schepen, en veele jaaren Kolonel, van *Amſteldam;* van CORNELIS PIETERSZOON HOOFT, in den Jaare 1585 Raad van dezelfde Stad; ook door andere Redevoeringen genoeg bekend; van den beroemden Geſchiedſchryver en Dichter, PIETER CORNELISZOON HOOFT, Drost van *Muiden;* van HENDRIK HOOFT, in 1672, Burgemeester van *Amſteldam*, en mede bewerker van den Vrede, in 1678; van GERRIT HOOFT, bekend door zyne onderhandelingen met den Graave D'AVAUX, en de beſchuldigingen van Prins WILLEM *de Derde*, hem aangewreeven; en eindelyk van DANIEL HOOFT, Vader van den onlangs overleden Burgemeester, over wien deeze Lykreden gehouden is, zynde in 1709 Schepen, in 1718 Raad, en in 1737 Burgemeester van *Amſteldam*, geworden.

Op bl. 18, begint de Redenaar eigenlyk van HENRIK HOOFT DANIELSZ. te ſpreeken. Den 23ſten Juny 1716 geboren zynde, zag men hem, in den Jaare 1738, den post van Commisſaris; in 1744 dien van Schepen; in 1776, dien van Raad ter Admiraliteit; en zedert, tot den eerſten December 1787, dien van Burgemeester, waarneemen. Hy bleef nog ruim een half jaar, na de omwending, zyne wooning in *Amſterdam* houden. Meermaalen ontſtonden 'er beweegingen voor zyn huis; en of dit, of wel iet anders hem daartoe bewoogen hebbe; op den 13den van Grasmaand, des volgenden Jaars 1788, vertrok hy uit het midden zyner Stadgenooten; vertrok te ſcheep naar *Honfleur*, eene Franſche Zeehaven, en van daar naar *Parys*. Onſtreeks een half jaar hield hy zich, naderhand, te *St. Omer* op, waarna hy weder naar het Vaderland te rug trok; en in de Provincie *Overyſſel*, te *Zwol*, in het huis van den Vaderlander PALLAND VAN ZUITHEM, zynen intrek nam. Na eenigen tyd aldaar vertoefd te hebben, keerde hy tot zyn geliefd Buitenverblyf, *de Stolp* genaamd, aan de *Hakkelaarsbrug*, by *Muiderberg*, te rug. Waarna hy, zeven of agt weeken geleden, zyne laatſte verblyfplaatſe hield, op het Buitengoed van (zyne Zuster,) Mevrouw VALKENIER (*Valkenheining* genaamd,) by *Laenerſloot*; aldaar zynde, overviel hem een verval van levenskragten, het welk, gevoegd by veele jichtſtoffen, den Grysaart zodanig marteldeu, dat hy, op die Plaats, op den laatſten Augustus *deezes jaars*,

op

op Zondag voormiddag (om 10 uuren,) onder den aanval eener hevige beroerte, in den ouderdom van 78 jaaren, 2 maanden en 8 dagen, den geest gaf.

Deeze Schets wordt, hier en daar, door eenige Dichtregelen verlevendigd, en de denkwyze van den Heere HOOFT nu en dan eenigzins ruimer voorgedragen. Het geheele ſtuk, echter, draagt te veele blyken van den haast, met welken het is opgeſteld. Ook kunnen wy den Antheur, benevens onze Leezers, op goeden grond verzekeren: dat Burgemeester HOOFT, geenzins om eenige beweegingen voor zyn huis, de Stad *Amſterdam* heeft verlaaten, maar wel, volgens zyn eigen getuigenis, om vry te kunnen wandelen, en de vermaaken van het Buitenleven te kunnen genieten; wordende het eerſte hem, als 't ware, door de menigte nieuwsgierige Menſchen, die hem in *Amſterdam* omringden, verboden; terwyl de geplonderde en misvormde toeſtand zyner Buitenwooning, zo wel als de partydige denkwyze van zommigen in de nabuurſchap, hem een gerust en aangenaam verblyf, in zyne *Stolp*, onmogelyk maakten. Ook weet men, dat hy geenszins aan eene beroerte is overleden, maar aan de gevolgen eener Koortſe, die hem in het been was geſlagen.

Het leeven van JEANNE DE ST. REMY DE VALOIS, *gewezen Gravinne* DE LA MOTTE, *door haar zelve beſchreven. Twee Deelen. Te Dordrecht by* de Leeuw en Krap, 1793. *In gr.* 8*vo.* 786 *bl.*

Bylagen tot het leeven van bovengemelde, behelzende Brieven van de Koningin van Frankryk, en den Kardinaal DE ROHAN. *Uit het Fransch vertaald. Zonder jaargetal, of naam van Drukker of Vertaaler. In gr.* 8*vo.* 64 *bl.*

Zoo wonderbaar is deeze Levensgeſchiedenis, dat wy dikmaals getwyfeld hebben, of wy geen' Roman voor ons hadden. Wy zouden zelfs nog heden twyfelen, indien, in de *Voorrede*, niet door de Schryfſter verzekerd werdt, dat dit Werk naauwkeurig overeenkomt met het oorſpronglyke, met haar eigen hand geſchreven, en in handen geſteld van den Heer BEW, No. 28, in *Paternoster-Row* te *London:* zynde de Vertaaling gemaakt naar de uitgave, welke gedrukt is naar een Exemplaar, met de eigen hand der Gravinne getekend, en gevonden onder de papieren van den Heer DE LA PORTE. *Intendant* van de *Civile Lyst*, enz. zynde het eenigst dat nog overig was van de geheele uitgave, welke het Hof hadt opgekogt, en die het in de Ovens van de Porcelein-fabriek te *Sevres* heeft laaten verbranden.

De Gravin DE LA MOTTE rekent haar geſlacht, van Vaders

zy

zyde, uit het huis van *Valois*, van het welk HENDRIK DE DERDE, mede afkomſtig zynde, het laatst den Koninglyken troon van *Frankryk* beklom, en naderhand vermoord werdt. Haare Moeder, MARIA JOSSEL, was van eene geringe geboorte, en verleidde haaren Vader, zo dat deeze een Huwelyk met haar ſloot, tegen den zin van zyne Ouderen. Het ongeluk volgde welhaast deeze verbindtenis; terwyl het kwaade humeur der Vrouw, de uit dien echt voortgeſprooten Dochter niet zelden mishandelde, waar door de oneensgezindheid en de armoede te gelyk hun leeven bitter maakten. Nog een Kind zynde, moest de Gravin, op bevel van haare Moeder, de voorbygangers het volgende toeroepen: „ Myne Heeren, of Mevrouwen, hebt medelyden met een arme Wees, die in eene „ regte lyn van HENDRIK DE TWEEDE van *Valois*, Koning van „ *Frankryk*, afſtamt." Terwyl haar Vader gevangen werdt genomen, om dat men waande, dat hy, op eene bedrieglyke wyze, zich een naam toeëigende, die men geloofde dat uitgeſtorven was. Hy ſtierf, en zyne Vrouw verwisſelde ſpoedig haar verlies, met een Soldaat, die de Dochter even zo ſlegt behandelde, als de Moeder reeds gewoon was te doen.

Eene menigte voorvallen, die alle elkander vervangen, en op eene onderhoudende wyze voorgeſteld worden maaken het byna onmogelyk, om 'er kortelyk een doorgaand en aaneenhangend bericht van te geeven. Het zo veel gerucht maakend geval van den Kardinaal DE ROHAN, ten opzichte van zeker Halsciersaad van de Koningin van *Frankryk*, wordt hier omſtandig voorgedragen, ſchoon niet zeer tot lof van de twee laatſte perſoonen, hoewel Mevrouw DE LA MOTTE den ſchyn van ſchuld op zich geladen had. Haare ſtraf, haare door de Koningin zelve begunſtigde vlucht, maar voornamelyk de *Bylagen* tot deeze Levensgeſchiedenisſe, getuigen zeer veel ten nadeele van den Kardinaal. De Koningin, ſchoon even misdaadig, ſchynt beiden hier te ſlim geweest te zyn, vertoonende haare brieven genoegzaam, dat zy te veel doorzicht had om CAGLIOSTRO anders dan een Kwakzalver te beſchouwen, die evenwel bekwaamheid genoeg bezat, om de Gravin, zo wel als de Kardinaal, als twee ſpeelpoppen van zyn bedrog te behandelen. De dood der Gravin, 20 Augustus 1791, wordt in een *Aanhangzel* beſchreven. Men kan dit Werk als een gepaste *Bydrage* beſchouwen, tot het geen men, zedert eenigen tyd, in *Frankryk*, zo ten opzichte van het gedrag van het *Hof*, als de opſluiting in de *Bastille*, geſchreven heeft: nadien het beide, in verſcheidene gevallen, opheldert, en den afkeer doet billyken, die ſommigen tegen die beiden getoond hebben: zo dat *Hof* en *Bastille* te *Parys* thans alleen nog maar by naame bekend zyn.

Aardſch

Aardsch Geluk en 's menschen Welzyn, een Nuttig Leesboek voor Kinderen, die gelukkig willen worden. Door J. W. SCHWARZ. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Rotterdam en 's Hertogenbosch, by* A. Danserweg Wz., *en* de Wed. C. A. Vieweg en Zoon; 1794 *In* 8vo. 413 *bl.*

Met het grootste regt draagt dit Lees-boek deezen titel. De Schryver zegt, in zyn Voorbericht, dat hy zich Kinderen voorstelt van agt tot twaalf jaaren, welke hy niet slegts bloote kennis, maar vooral goede Gemoedsneigingen, door dit Geschrift, tragt in te boezemen, en wy durven, met de grootste ruimte, verklaaren, dat, indien zyne Gesprekken en Vertellingen, welke hy in zyne Verhandelingen heeft ingevlogten, den Kinderen, en zelfs Volwassenen, de waarde der Deugd, en de afschuwlykheid der Zonde, niet als met de handen, om zo te spreeken, tasten doen, het niet zyn schuld, maar die zyner Leezeren is. Zyn styl is gemeenzaam zonder plat, eenvouwig zonder laag, te zyn, en ademt overal warme deelneeming in het geluk des Opkomenden Geslagts, 't welk hy met de Edelheid van hun bestaan tragt bekend, en tot de beantwoording daar aan begeerig en bekwaam, te maaken. —— De Inhoud van dit Boekjen bestaat in vier Afdeelingen: de 1ste gaat over de Grondlegging tot 's menschen Geluk; de 2de, in twee Stukken verdeeld, over onze pligten omtrend God, en ons gedrag jegens onze medemenschen in 't gemeen; de 3de over ons gedrag jegens de geenen, met welken wy in eenige betrekking staan; en de 4de over ons gedrag (plichten) jegens ons zelven. Dit alles loop af in agt en vyftig Gesprekken, die allen onderling om den prys als schynen te dingen. —— Wy beveelen dit Werkjen aan allen, wien in eenige opzichten de vorming van het verstand en hart der Jeugd is toevertrouwd, en 't zal niet onnut eene plaats beslaan in de Verzamelingen van zodanige Menschenvrienden, die, ter bevordering van het Algemeen Nut, dezelven voor minvermogenden opentellen. — De Vertaaler verdient, ondan 's alle de menigvuldige Germanismen, welken hy in zyne Overzetting heeft behouden, allen dank; maar niet de Uitgeevers, wegens de Druk- en Spelfouten, waarvan dit Werkjen krielt, en waarover de Vertaaler met dubbel regt klaagt. —— 't Is toch te bejammeren, dat de Drukkers, of liever Uitgeevers, indien zy 'er zich zelven niet mede *kunnen* of *willen* verledigen, zich niet voorzien van goede Correctors, die, vooral indien de Schryver of Vertaaler afweezig is van de Pers, zeer noodzaaklyk zyn; en bovenal in Werkjens die voor de Jeugd geschikt zyn, als welke niet bekwaam is, om terstond de nodige verbetering te maaken, en, door zodanige fout-volle Boeken, ligtelyk eene verkeerde spel-

ling

ling aanneemt, of ook wel denkt, dat het onverschillig zy, hoe men daar in te werk ga. —— Eene waarschouwing, die, indien, gelyk wy wenschen, het Werkjen voorhanden herdrukt moest worden, of voortgelyken, door deeze Uitgeevers, wierden gemeen gemaakt, door hen zal worden in acht genomen.

De Geschiedenis van ISAAK JENKINS, *en* SARA *zyne Vrouw, en derzelver drie Kinderen. Een Volksboek. Uit het Engelsch, naar de Vyfde Uitgaave. Te Haarlem, by* F. Bohn, 1794. *In 8vo. 48 bl.*

Deeze Geschiedenis draagt alle de Kenmerken eener *echte* Gebeurenis, ten minsten zy is zo natuurlyk mooglyk, als iets van dien aart zyn kan. — Zy is opgedraagen aan de Maatschappye tot Nut van 't Algemeen, en is zo geheel met den aart derzelve strookende, dat wy geen oogenblik twyffelen, of zy behoort aldaar te huis. —— De verfoeijelykheid der Dronkenschap, en de nadeelige invloed die dezelve heeft op het welzyn der Huisgezinnen, de Opvoeding, en het daarop volgend ongeluk, der Kinderen, tevens met de schadelyke gevolgen derzelve voor de Gezondheid, worden hier met levendige kleuren afgemaald; en men vind, in het kleen beflek van dit Werksken, veel meer Onderwys voor den Gemeenen man, dan in veele uitvoerige Verhandelingen, over dit onderwerp geleerdelyk en met opzet geschreeven, te samen. *Het is te wenschen*, dat het leezen van dit Boeksken, op veelen, die uitwerkzelen moge hebben, die de eenvouwige redeneeringen van Mr. LANGFORD gehad hebben op I. JENKINS. —— Het sterk verdier hiervan in Engeland strekke ten voorbeelde voor onze Nederlanderen, en doe ook hier zyn vrugt!!

Italie het Land der Liefde; of Brieven door Myn Heer van D. *aan Mejufvrouw van* R., *geduurende zyne reize naar Italie geschreven, en eenige Antwoorden op dezelve. Door Mej.* C. V. D. W..... *Te Rotterdam, by* N. Cornel, 1794. *In gr. 8vo. 272 bl.*

„ Italie, het Land van woeste wellustige Liefde, en dolle „ wraakzuchtige Minnenyd," zo had de titel moeten zyn; ten minsten dan had het Werkjen beter aan zyn Opschrift voldaan. Het bevat een reeks van sentimenteele, tot verveelens toe herhaalde, Liefdes-betuigingen, die ons dikwyls deeden neigen om het Boek ter neder te leggen, te meer, om dat de tusschenkomende Verhaalen niets zeer belangryks opleverden. —— 't Is te wenschen, dat, gelyk CLEMENTINA haaren ALEXIS (dus heeten de Helden van deezen Roman,) van zich verwyderde, om hem van het overgedreevene in zyne Liefde te genezen, zo ook het leezen van dit Boek de al te teder gevoelende hartjens van zyne Leezers en Leezeressen van die dwaasheid tot gezond menschen-verstand zal doen te rug keeren.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Onderwys in den Godsdienst, door J. VAN NUYS KLINKENBERG, *A. L. M. S. S. Theol. & Phil. Doctor, Hoogleeraar in de H. Godgeleerdheid en Kerkelyke Geſchiedenis, aan het Illuſtre Athenæum, en Predikant in de Gemeente, te Amſterdam; mitsgaders Lid van het Zeeuwsch Genootſchap der Weetenſchappen te Vliſſingen. Elvde en laetſte Deel. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1794. *In gr.* 8vo. 717 *bl.*

Dezulken, die uit liefhebbery, of om andere redenen, meer of min ophebben met de, dus genaamde, Geſchilvoerende Godgeleerdheid, en ook daarom zich het Werk van den Heere VAN NUYS KLINKENBERG hadden aangeſchaft, zyn in hunne billyke verwagting te leur geſteld. De Profeſſor hadt, by de afgifte van het Eerſte Deel van zyn *Onderwys*, beloofd, zyn Werk in Negen Boeken te zullen verdeelen, en in het laatſte daar van de *Wederleggende Godgeleerdheid* te behandelen. Nu zegt zyn Hoog Eerw. „ Vermits dit Werk reeds aenmerkelyk grooter is geworden, dan ik, in den beginne, gedacht had, —— ben ik te raede geworden, dit *Onderwys in den Godsdienst*, met de afgivte van dit laetſte Deel, over de *Chriſtelyke Zedenleer*, te beſluiten." Maar welke is dan de reden, waarom de Profeſſor van plan is veranderd? Zy is, „ om dat eene *Wederleggende Godgeleerdheid*, in welke alle tegenwerpingen der geenen, die de zaeken anders begrypen, ter toetſe gebracht en beantwoord worden, *nog ettelyke Deelen zou vorderen*." Wy twyfelen of deeze reden algemeen voor voldoende zal worden opgenomen. Immers, indien het alleen aan de uitvoerigheid der bewerkinge moet worden toegeſchreeven, dat het plan gebrekkig voltooid is, behoorde de Profeſſor, by tyds, zyn gegeeven woord in de gedagten te hebben gehouden, en aldus verhoed, om door uitvoerigheid aan de eene zyde, welker bekorting, daarenboven, veelen niet onaangenaam zou geweest zyn, aan den anderen kant zynen arbeid niet plotzeling te

moeten afbreeken, en, gelyk zeker voornaam Nederlandsch Dichter van zommige Vaerzen plagt te zeggen, *zyn Werk te doen ophouden, voor dat het geëindigd is.* Voorts zal de bekentenis, dat de beloofde, maar niet volvoerde, Wederleggende Godgeleerdheid „ nog ettelyke Deelen „ zou vorderen," zommigen, aangaande de vastheid en klaarheid van des Profesfors Syftema, veelligt, niet de gunftigfte gedagten doen opvatten. De eenvoudige, ongetooide waarheid is niet aan zo veel tegenfpraake onderhevig. Of de Profesfor moest tot zyn plan *noodig* geoordeeld hebben, eene wederlegging van *alle, dus genaamde*, Ketters, van welke de Kerkelyke *Historie*fchryvers, Vader IRENÆUS, onder andere, de naamlyst en de begrippen optellen: eene moeite, evenwel, welke, beftaanbaar met eene goede uitvoering eener Wederleggende Godgeleerdheid, zeer wel zou hebben kunnen gefpaard worden.

Van de elf Hoofdftukken, aanvang neemende met *het* Twaalfde van het Achtfte Boek, zullen wy den Inhoud, of de Titels, melden. Zy loopen over de volgende onderwerpen: Over de zonden tegen onzen Naesten; over de plichten der Christenen, met betrekking tot den *Burger*ftaat; over de plichten der Christenen, met *betrekking* tot de Kerk; over de plichten der Christenen, *met op*zicht tot het Huwelyk; over de zonden, met betrekking tot het Huwelyk; over de wederkeerige plichten van Ouderen en Kinderen; over de wederkeerige plichten van Heeren en Dienstbooden; over eenige byzondere plichten, in onderfcheidene levensftanden; over de plichten der Christenen, in byzondere gevallen, en onderfcheidene omftandigheden; over de drangredenen van *de Christelyke* Zedenleer; over de veel vermoogende *hulpmiddelen* der Christelyke Zedenleer.

Dit alles wordt hier behandeld met eene uitvoerige omflagtigheid, nederdaalende tot alle byzonderheden, welke tot het geftelde Hoofdonderwerp eenigzins betrekkelyk kunnen gemaakt worden; doch, met dit alles, wederom met eene beknoptheid, door welke de verlangde onderrigtingen, dikmaals, vrugtloos gezogt worden. Dus, b. v. over eenige byzondere plichten in onderfcheidene leevensftanden handelende, worden aan de onderrigting van Kooplieden, Geneesheeren, Advokaaten, Landlieden, Zeelieden, Leermeesters in de fchoolen, en

de

de Geleerden, door den Hoogleeraar flegts twintig bladzyden van zynen zeer ruimen letterdruk toegewyd.

Intusschen, en ondanks alle de bovengemaakte aanmerkingen, mogen wy den Hoogleeraar KLINKENBERG den lof van arbeidzaamheid niet betwisten; wy voegen 'er nevens, dat, uit hoofde der uitvoerigheid, zyn Werk van nut zyn kan voor dezulken, die het, over een of ander byzonder geval, in de beſtuuring van het zedelyk of uitwendig gedrag, wenſchen te raadpleegen. By wyze van afſcheid zullen wy des Schryvers gedagten mededeelen over een byzonder Vraagſtuk, of Geweetensgeval, ontleend uit het Hoofdſtuk, handelende over de plichten der Christenen omtrent den Burgerſtaat. In het ſlot daar van oppert de Profesſor de volgende Vraag: „ Mag men, „ aen de OVERHEID haer hoog gezach ontneemen, wanneer „ zy haere macht, tot onderdrukking van het Volk, misbruikt? moet een Volk de verkorting van deszelvs „ rechten en voorrechten, wanneer de OVERHEID zich, „ als een vyand der ingezeetenen, gedraegt, en in eenen „ toomeloozen dwingeland verandert, altoos geduldig „ verdraegen? en mag een Volk zich, in zulk een geval, niet met verëenigde maeht, tegen den Onderdrukker, verzetten?" Zie hier, op dit alles, des Heeren KLINKENBERG's antwoord. „ Deeze vraeg (ſchryft hy) „ dient naeder bepaeld te worden. —— Zo veel is zeker, „ dat enkele perſoonen, die, of in hunne verbeelding, „ of zelvs in de daed, door eenige Overheid, mishandeld „ en onderdrukt worden, zich, tegen het openbaer Gezach, niet verzetten moogen. Trouwens het gebeurt „ zelden, en misſchien nooit, dat alle ingezeetenen, met „ de Overheid, in alle gevallen, te vreede zyn. Welke „ geduurige onlusten, en ſchroomlyke verwarringen, zouden 'er, in elk eenen Staet, ontſtaen, wanneer byzondere perſoonen, die meenen, dat zy, door de Overheid, beleedigd, en, in hunne rechten, gekrenkt zyn, „ zich, tegen den Opperheer, of de Overheden van laegeren rang, met geweld, verzetten mogten. De Apostelen hebben, aan de byzondere Christenen, ook toen „ de wreedaert NERO heerschte, eenvouwig de onderdaenigheid bevoolen, Rom. XIII: 1—5. Tit. III: 1, 2. „ 1 Petr. II: 17; en PETRUS, die leerende, dat een knecht „ zynen Heere moet onderdaenig zyn, niet alleen den „ goeden en den beſcheidenen, maer ook den harden, „ 1 Petr. II: 18, vooronderſtelde blykbaer, dat een Chris-

„ ten zich, tegen eenen harden Opperheer, niet verzet-
„ ten mooge; daer de wederſpannigheid van eenen ſlaev
„ ſlechts één huisgezin beroert, maer de tegenkanting
„ van byzondere perſoonen, tegen de Overheid, onbe-
„ reekenbaer veel onheil, aen eenen ganſchen Staet,
„ veröorzaakt.

„ De Vraeg betreft derhalven niet byzondere perſoo-
„ nen, maer een *geheel* Volk; wanneer deszelvs Burger-
„ lyke en Godsdienſtige Voorrechten, door eenige HOOGE
„ OVERHEID, welke, in eenen onverbiddelyken *Dwinge-*
„ land, veranderd is, gekrenkt en vertrapt, en de inge-
„ zeetenen onrechtvaerdig en wreedäertig mishandeld
„ worden.

„ Omtrent dit geval, zegt de Heer KLINKENBERG, heeft
„ het Euangelie volſtrekt niets bepaeld. —— Het Chris-
„ tendom verſchaft, aen den eenen kant, deszelvs bely-
„ deren geene nieuwe rechten en voorrechten, maer ook,
„ aen de andere zyde, het beroovt niemand van die
„ voorrechten, welke hem, als mensch en burger, toe-
„ koomen. —— Dit algemeene is zeker, dat God het
„ geluk van menſchen en volken bevoorderen wil; der-
„ halven kan by de Dwingelandy, en de onderdrukking,
„ geenszins goedkeuren; dat God het *Ambt der Overhe-*
„ den heeft ingeſteld, tot welzyn van menſchen en van
„ volken, en gevolgelyk niet geheele volken, om den
„ wil der Overheden, geſchaepen hebbe; en dat de Vor-
„ ſten zo wel, als alle andere menſchen, verplicht zyn,
„ een verdrag heilig te onderhouden.

„ Uit de Zedenleer daerom van het Euangelie, kun-
„ nen wy niet afleiden, hoe zich een geheel Volk, in
„ geval van eene geweldige onderdrukking, gedraegen,
„ en welke middelen het by de hand neemen moete. ——
„ Men neeme daerom de toevlucht tot het recht der Na-
„ tuur, het welk, door het Euangelie, geenszins kan ver-
„ nietigd of gekrenkt worden.

„ De grondſlag der Burgerlyke Regeering, (vervolgt de
„ Hoogl.) is, in een *onderling verdrag*, gelegen. ——
„ Nu hebben de menſchen, door zich in Burgerlyke
„ Maetſchappyen te begeeven, zich onderworpen, niet
„ aen eene geweldige overheerſching, maer aen een recht-
„ maetig beſtuur, het welk geene andere bedoeling heeft,
„ dan het algemeen geluk van den geheelen Burgerſtaet.
„ —— De grondwetten van den Staet bepaelen hoedae-
„ nig dat beſtuur weezen moete. Deeze grondwetten

„ zyn

„ zyn van tweederlei zoort; of natuurlyke, welke zo
„ zeer, tot het weezen der Regeering, behooren, dat,
„ zonder dezelve, geen gezach, en derhalven geene Bur-
„ gerlyke Maatſchappy, beſtaen kunne; of willekeurig,
„ welke afhangen van de byzondere Verbindtenisſen,
„ welke, tusſchen het Volk, en hen, aan wien het Be-
„ ſtuur is opgedraegen, zyn aengegaen. —— Wanneer
„ nu deeze grondwetten, door de Overheeden, geſchon-
„ den, en de Beſtuurers, in plaets van beſchermers, on-
„ derdrukkers des Volks, worden, dan verlieſen zy alle
„ aenſpraek, op de gehoorzaemheid der Burgeren. Dan
„ is het verdrag, tusſchen de Beſtuurers en het Volk,
„ verbrooken, en de grondſlag van den Burgerſtaet ver-
„ nietigd.

„ Op dien grondſlag hebben onſe Voorvaders het juk
„ der Spaenſche dwinglandy mannelyk afgeſchud, en
„ PHILIPS *den Tweeden* vervallen verklaerd, van de Re-
„ geering deezer Landen. —— Trouwens, wanneer een
„ Opperheer het onderling verdrag geſchonden heeft,
„ ontſlaet hy even daer door de ingezeetenen van hunne
„ verplichting, welke, in dat verdrag, gegrondvest
„ was.

„ Maer (dus gaat de Heer KLINKENBERG voort) hier
„ uit volgt geenszins, dat men zich, om allerlei gebree-
„ ken of misbruiken der Regeering, tegen de Overheid,
„ verzetten mooge; niets minder dan dit. —— Alle men-
„ ſchelyke zaeken hebben gebreeken, en het is onmooge-
„ lyk, dat eenige Regeering, hier op aerde, in alle op-
„ zichten, volkoomen zy. —— Men vindt altoos en
„ overal onrustige menſchen, die, over het gedrag der
„ Overheeden, onvergenoegd zyn; trouwens zeer veelen
„ zyn, zelvs over het beſtuur der altoos wyſe en wel-
„ daedige Voorzienigheid, niet te vreede. Een verſtan-
„ dig en vreedzaem Burger maekt onderſcheid, tusſchen
„ gebreeken, welke weezenlyk zyn, en welke eenen
„ ſchyn hebben. Vindt hy eenige weezenlyke misbruiken,
„ hy weet evenwel, dat elk een byzonder mensch niet
„ geroepen worde, om dezelve te verbeteren. Men
„ moet (ſchryft VERNET) de zorg hier van overlaeten,
„ aen de geenen, die bekwaem zyn, om 'er van te oor-
„ deelen, en, door hunnen rang, naeder verplicht zyn,
„ hulpe toe te brengen. Zelvs als men, uit hoofde van
„ zynen ſtand, geroepen wordt, om verändering in den
„ Staet voor te ſtellen, moet men niet werken, dan door

„ geregelde zachte en wettige, en geenszins door gewel-
„ dige weegen, welke de orde zouden beroeren, en
„ meer kwaed, dan goed, veröorzaeken.

„ Veranderingen in de Regeering, en hervorming in
„ den Burgerſtaet, te willen maeken, is altoos eene zeer
„ zorgelyke onderneeming, en gemeenlyk is het genees-
„ middel erger, dan de kwael zelvs. Alle zoorten van
„ opſtand hebben de droevigſte gevolgen, en zo dra 'er
„ het onkundig Gemeen in betrokken wordt, worden de
„ orde, de rechtvaerdigheid, en de verdienſten, zeer
„ ſpoedig geheel onderdrukt." —— Zo als, by voor-beeld, de vroegere en laatere Geſchiedenisſen van ons Vaderland, in meer dan één opzigt, door de treurigſte ondervinding, kunnen leeren!!!

Leerredenen door G. KARSDORP, J. DE JAGER *en* J. A. S. HOEKSTRA, *Leeraaren der Mennoniten Gemeente te Hamburg en Altona, met een voorafgaand Verteog, waarin geteont word dat Genade en Plicht, de Leer van Jezus en zyne Apostelen, ook de Leer van Menno en der waare Mennoniten of Doopsgezinden is. Gedrukt voor rekening van den Uitgever. Altona by Jacob Schultz,* 1794. *Behalven het Voorwerk van CXLII bladz. In gr.* 8*vo.* 286 *bl.*

Onder den opgeſtapelden hoop van Boeken, welke, geduurende het aanmerkelyk tydverloop onzes Letterkundigen arbeids, ons in handen zyn gevallen, kunnen wy bezwaarlyk ons een Werk herinneren, waarin, gelyk men ſpreekt, alle zeilen zo ſtyf geſpannen waren, om *hetzelve* te rekken, als omtrent het hier aangekondigde Boekdeel is geſchied. De Eerw. JOANNES ALBERTUS S. HOEKSTRA vertoont zich hier als een groot liefhebber van rymen: want beter naam kunnen wy niet geeven aan de dus genaamde dichtregels, welke hy zo aan 't hoofd, als hier en daar in de Leerredenen zelve, en vervolgens aan het ſlot, geplaatst heeft; de meeste van welke, indien zy al met den inhoud der Leerredenen in eenig verband ſtaan, eene voegzaamer plaats zouden gevonden hebben in eene afzonderlyke Verzameling, op de onderſtelling, naamelyk, dat de Prediker zyne gedagten als te fraai aanmerkte, dan dat zyn Eerw. dezelve aan de waereld mogt onthouden: waaromtrent wy, egter, de vry-

vryheid gebruiken, van zyn Eerw. te verſchillen. Gedoogde ons beſtek zulk eene uitweiding, wy houden ons verzekerd, dat onbevooroordeelden, met zeer geringe moeite, van de gegrondheid onzer oordeelvellinge zouden kunnen overtuigd worden. Heeft iemand lust, het rymſtukje in het *Voorwerk*, bl. XXIX, enz. te leezen, getiteld: *Dankbaarheid en Vriendſchap tot eer van Jezus*, hy zal wel ras verneemen, dat de welmeenendheid, in die Coupletten doorſtraalende, de volſtrekte afweezigheid van allen dichterlyken ſmaak geenzins kan vergoeden.

Op de Lof- en andere Gedichten volgt een „ Vertoog, „ waarin getoond word, dat Genade en Plicht, de Leer „ van Jezus en zyne Apostelen, ook de Leer van Menno „ en der waare Mennoniten of Doopsgezinden is." Welk zogenaamd Vertoog, hoofdzaaklyk, niets anders behelst, dan eene aaneenſchakeling van ſchriftuurgetuigenisſen, en van uittrekzelen uit de aloude Geloofsbelydenisſen der Doopsgezinden, als mede uit de Godgeleerdheid van eenen, eertyds onder hen vermaarden, Leeraar, ABRAHAM VERDUIN; alle welke aanhaalingen hier enkel worden nedergeſteld, zonder dat de Eerw. HOEKSTRA ſchynt bedagt te hebben, hoe ook deeze menſchlyke getuigenisſen voor verſchillende uitleggingen vatbaar zyn, en hoe de twistende partyen onder die Gezinte, voor rechtzinnige *Mennoniten* willende aangezien worden, dezelfde Belydenisſen dikmaals, ter begunſtiginge van hunne dikwyls wyd van een loopende begrippen, hebben aangevoerd. Het wel geſchreeven Werkje van den Frieſchen Leeraar JAN KLAASZ *van Grouw*, onder den titel van *Leere der Doopsgezinden*, zou hier van ten bewyze kunnen dienen. Maar de Eerw. HOEKSTRA is niet de eerſte onder de Godgeleerden, die, zyne Rechtzinnigheid willende aan den dag leggen, de bewyzen meer telt dan weegt, meer blyken van yver dan van gezond oordeel en goeden ſmaak vertoont.

Op het *Vertoog* volgt al wederom een rymſtukje, waarin wy, onder andere, de volgende Coupletten ontmoeten; die wy, ter proeve van 's Mans dichtvermogen, den Leezer zullen mededeelen:

„ En dat ſteeds de *Mennoniten* ——
„ Zelfs door alle tyden heen: ——
„ Op het ſpoor van hunnen Vader ——
„ Ievrig en blymoedig treên.

„ Kan ons hun *Getuignis* ſtaaven ——
„ Als een ſchets van hun gemoed ——
„ En — naar 't voorbeeld van hun *Meester* ——
„ Vaak verzeegeld door hun bloed.

„ Hy toch, die *den Dood* van *Jezus* ——
„ Als *verzoenende* veragt:
„ Of die, by 's Verlosſers Lyden,
„ Niet *de Deugd* als *Plicht* betragt.

„ Is een Leerling van *Socinus* ——
„ *En geen waare Mennoniet* ——
„ Zoo als elk uit deze blaadren ——
„ Hier, uit dit ons Voorſtel, ziet."

Wat het Werk zelve aangaat, het bevat, in alles, acht Leerredenen: de vier eerſte zyn van den Heere HORRSTRA, de vier overige van 's Mans amptgenooten, de Heeren KARSDORP en DE JAGER. De meesten zyn, dus genaamde, Gelegenheids-Redevoeringen, ter gelegenheid der Intrede van den eerstgenoemden in de Gemeente te *Altona*, by de Belydenis, Doop, Voorbereiding en Avondmaal. Zy zyn, meestal, van eenen ſtigtelyken inhoud, met gemoedelyken ernst aandringende *op de gehoorzaamheid* aan God, door het geloof in JESUS CHRISTUS. De zulken onzer Leezeren, welke in dergelyke ſoort van Schriften zyn bedreeven, zullen den aart en het beloop deezer Leerredenen zich gereedlyk voorſtellen. Anderen, wier lectuure en denkwyze eene verſchillende wending heeft, zouden, met een doorloopend Verſlag, weinig gediend zyn. Die daar toe lust hebben, wyzen wy tot het Werk zelve.

Een Woord op zyn tyd: of hoe zal een Christen zich gedraagen in deeze bedenkelyke Omſtandigheden? Voorgeſteld in eene Leerrede over Epheſ. V: 15 *en* 16, *den* 17 *Augustus* 1794, *door* H. W. VAN DER PLOEG, *Leeraar der Doopsgezinden te Crefeld. Te Crefeld by* A. ter Meer, *te Amſterdam by* J. ten Brink Gz. *Ten voordeele der Armen. In* 8vo. 30 *bl.*

Indien de pligt eens Christen-Leeraars medebrenge, zyne Gemeente altoos te onderhouden over belangryke onderwerpen, en, diensvolgens, te letten op tyden en om-

omſtandigheden, welke tot byzondere Geestlyke behoeften kunnen aanleiding geeven, heeft de Eerw. VAN DER PLOEG, in zynen tegenwoordigen Voordragt, eene wyze keuze gedaan, althans wat het onderwerp zyner Leerrede betreft. Doordrongen van de tegenwoordige bedenkelyke omſtandigheden, in welke, nevens een goed gedeelte van Europa, zyne Crefeldſche Gemeente zich bevondt, wierdt zyn Eerw. te raade, aan dezelve eenige bedenkingen voor te houden, naar 's Mans begrip, dienſtig zo tot verligtinge des kommers onder de drukkende of dreigende ongevallen, als om het uitwendig gedrag te beſtuuren. In zyne raadgeevingen daaromtrent is zyn Eerw. niet ongelukkig geſlaagd. *Vertrouwen*, *Geduld*, *Hoop* en *Liefde*: deeze zyn de werkzaamheden, welke als dienſtige hulpmiddelen worden aan de hand gegeeven. Alleenlyk zou de Leeraar zyn onderwerp, hier en daar, wat meer hebben kunnen uitwerken; en vooral zou eene ernſtige Toepaſſing, aan het ſlot, niet kwalyk gevoegd hebben. Thans wordt alles eenigzins plotſeling afgebroken met de bewerking der hoofdbedenkingen. Maar de Verhandeling zou hier door eenigzins verder zyn uitgedyd; en de Crefeldſchen zyn, veelligt, meest geſteld op korte Leerredenen.

Geſchiedenis der Hervormde Kerke te Antwerpen, van de twaalfde Eeuw tot den tegenwoordigen tyd; door ADRIAAN UITTENHOVEN, *Predikant te Aardenburg. Eerſte Deel. Te Amſterdam by* M. Schalekamp, 1794. *In gr.* 8*vo.* 310 *bl.*

De Eerw. UITTENHOVEN is voorheen Predikant geweest te Antwerpen, en had gelegenheid de Kerkenraads-Handelingen der Hervormde Gemeente aldaar te kunnen doorbladeren; toevallig kwam hem het (zo het ſchynt) min bekend Werkje van JOANNES CAROLUS DIERICXSENS, getyteld: *Antverpia Christo naſcens & oriens, ſeu acta eccleſiam Antverpienſium &c. concernentia; apud Joan. Franc. van Soest*, 8*vo.* in handen, en hem bekroop de lust, om, in navolging van den Eerw. W. TE WATER, die, met een goed gevolg, de *Historie van de Hervormde Kerk te Gent* geſchreeven had, voor de beminnaaren der Hervormings-Geſchiedenis in Nederland, de Geſchie-

ſchiedenis der Hervormde Kerke te Antwerpen te ſchryven.

Hoewel men (behalven 't geen de Schryver uit DIERICXSENS heeft aangevoerd) de voornaamſte Lotgevallen der Antwerpſche Kerke, by onze meest bekende Geſchiedſchryvers, als HOOFT, BRAND, CERISIER, MILLOT, en anderen, kan vinden, en men dus niet veele nieuwigheden alhier aantreft, zo heeft echter dit Werk dat nut, dat, het geen elders verſtrooid en afgebrooken word voorgeſteld, hier met veel naauwkeurigheid is byeengezameld, en naar de Orde des Tyds gerangſchikt, en dus als onder één opſlag voor 't oog geſteld word. —— Men heeft alle reden, om, uit de voortzetting van dit Werk, (waar toe wy den Eerw. Schryver tyd en lust, aanmoediging en behulp, toewenſchen,) de ontdekking van nog geheel nieuwe, ten minſten weinig bekende, omſtandigheden, de Hervormde Kerke te Antwerpen betreffende, te verwagten, en ziet die met nieuwsgierigheid te gemoet.

Liet ons beſtek het toe, dan zouden wy gaarne onzen Leezeren het een of ander gedeelte deezer zo zeer belangryke Geſchiedenis mededeelen; maar wy moeten hen tot het Werk zelf verzenden, *en durven hier by verzekeren*, dat zy, in dit Vak, meer dan *één* byzonderheid zullen aantreffen, die, in de Kerkelyke Geſchiedenis van Nederland, verre zyn van belangloos geacht te kunnen worden.

Nederduitsch Woordenboek, of Alphabeth van alle Kruyden, Wortels, Zaaden en Gommen, enz. met eene daar agter gevoegde Catalogus generalis omnium fere Simplicium in theſauro ſanitatis præſtantium ſecundum numerum, & alphabethum eorum in ordinem redactus. *Door* J. BOOGH, *Apothecar te Oudewater. Te Amſterdam by* J. J. Wysmuller en Zoon, 1794. *Behalven het Voorberigt*, 68 *bl.*

Volgens het Voorberigt der Drukkers aan den Lezer, is dit Werkje „ niet alleen zeer nuttig en dienſtig, „ maar zelfs onöntbeerlyk voor de Heeren Apothecars, „ Drogisten, Verf, Kruiden, en Zaadverkoopers; nog „ niet zo zeer voor hun zelven, als wel voornaamlyk „ voor hunne Leerlingen, dewelke (als 'er iets gevraagd „ word)

„ word) zig terſtond door middel van dit Werk, of „ liever Handboek, zullen weeten te helpen." —— Ja een Werk, hoedanig zy zeggen, dat, zo verre hun bewust is, tot hier toe niet is in 't licht gegeven. —— Het beſtaat eigenlyk uit eene alphabetiſche lyst van Geneesmiddelen, waar agter de Latynſche naamen gevoegd zyn, gelyk men voor de meeste Apotheekboeken geplaatst vindt; en voorts uit de Catalogus eener Simplicie-kast.

De grootſte byzonderheid, die wy 'er in hebben aangetroffen, is de menigte feilen en misſtellingen in de benaamingen, vooral der Latynſche woorden, waardoor dezelve op de zonderlingſte wyze misvormd, en dikwils geheel onverſtaanbaar geworden, zyn. Zo leezen wy, b: v: WALVISCH, *Orka*, *Byares*, *Gacholos*. —— *Pruna Gallica* wordt vertaald *Pruymen van Gallilea*, enz. Dewyl 'er, echter, by de Apothekers of Zaadkoopers weinig vraag naar Walviſchen is, en het den leerlingen om het even is, of hunne Meesters de Pruimen uit Frankryk of Galilea ontvangen, heeft men uit zodanige fouten weinig nadeel voor de Maatſchappy te wachten; maar, wanneer wy b: v: lezen *Simaruba bast*, in 't Latyn *Cortex medianus Jambuci*, dan vreezen wy, dat de Leerlingen, op dit Handboek afgaande, en beide deze middelen voor eenzoortig houdende, wel eens doodelyke mengſels voor ongelukkige Lyders zullen gereed maaken. In de *Catalogus Simplicium* ziet het 'er niet veel beter uit: hier leest men b: v: onder de Metaalen, *Cinoum*, *Potas*; onder de Vruchten, *Grandes Querci*, *groote Eyken*, waarſchynlyk voor *Glandes Querci*, *Eikels*, die ook zeker al zo gemaklyk in eene Simplicie-kast kunnen geſloten worden.

Daar echter de Uitgevers, ter meerdere aanmoediging hunner koopers, belooven, dat, byaldien dit Werk goeden aftrek vindt, zy een tweeden druk in 't licht zullen geeven, die vooral niet minder dan deze zal zyn, kunnen wy met reden verwachten, dat het getal der fouten in dezen tweeden druk ten minſten niet grooter zal zyn.

Leerboek der Apothekerskunst. Uit het Hoogduitsch, naar de vierde verbeterde Uitgaave van K. G. HAGEN, *Doctor der Geneeskunde en Professor aan de Hooge School te Koningsberg, enz. Eerste Deel. Te Utrecht by* J. de Waal Samz., 1794. *Behalven het Voorwerk, 600 bl.*

Hoewel 'er reeds voor eenige jaaren van dit nuttig Werk eene Nederduitsche uitgaave is te voorschyn gekomen, waardoor onze Landgenooten gelegenheid gehad hebben, de waarde van hetzelve te leeren kennen, verschilt zy echter zeer veel van die, welke thans wordt aangeboden. Immers, daar de algemeene goedkeuring van dit Leerboek, en de aanpryzingen van de oordeelkundigste Mannen, hetzelve een zo gereeden en herhaalden aftrek hebben doen vinden, dat de Schryver het genoegen heeft gehad, om zyn Werk binnen veertien jaaren ter negende maale herdrukt te zien, en nadien 'er tevens in dien tusschentyd zoo veele en zoo gewigtige verbeteringen en ontdekkingen in de Artzeny- en Artzeny-Mengkunde gemaakt zyn, waarmede hy telkens gezorgd heeft, zyne nieuwe uitgaave, en *vooral deze laatste*, te verryken, is dit Werk ook *zoo zeer in omvang* en uitgebreidheid toegenomen, en met zoo veele verbeteringen voorzien geworden, dat eene nieuwe Vertaaling van hetzelve voor den Nederduitschen Lezer van het grootste aanbelang, ja zelfs onöntbeerlyk, geworden was; daar het, buiten twyfel, de beste, zoo niet de eenigste, handleiding is, welke in dit vak zoo zeer ten dienste der Leerlingen is ingericht.

In dit Eerste Deel komen twee Afdeelingen voor: de eerste handelt over de *Apothekerskunst in het algemeen*, en bevat de volgende onderdeelingen: *algemeene inhoud der Apothekerskunst — de invloed der Lucht en des Vuurs by pharmaceutische bewerkingen — de nuttigheid der Apothekerskunst, ten aanzien van ruuwe Geneesmiddelen — de pharmaceutische Werktuigen — de Leemen* (luta) *— de pharmaceutische merktekenen, — de gewigten en maaten — pligten der Apothekers.* De tweede Afdeeling gaat over de *ruuwe Geneesmiddelen*, en is in de volgende Hoofdstukken verdeeld: *de ruuwe Geneesmiddelen in het algemeen — de Geneesmiddelen uit het Ryk der Dieren — optelling dier Geneesmiddelen — beschryving der Planten in het*

Iet algemeen — inzameling en bewaaring der Planten — beſtanddeelen der Planten — derzelver optelling, welke als Artzenyen gebruikt worden — de Geneesmiddelen uit het Ryk der Delfſtoffen — de verſchillende ſoorten van Aarden en Steenen — van de joden-lym (bitumina) (liever aardolien en harſten) — *van de Zouten — van de Metaalen.*

In de behandeling van alle deze onderwerpen is de Schryver met veel oordeel te werk gegaan, en heeft doorgaans van de beste en echtſte bronnen gebruik gemaakt. Hy is zeer zorgvuldig in het opgeeven van de uiterlyke kentekenen der Geneesmiddelen, en laat tevens niet na, om de vervalſchingen aan te wyzen, waarmede, door hebzucht, of onkunde, de echte hulpmiddelen zoo dikwerf verbasterd worden, terwyl hy te gelyk de manier opgeeft, om zodanige vermengingen te ontdekken, en aan den dag te brengen; iets, waardoor de nuttigheid van dit Leerboek niet weinig vermeerderd wordt. Om eene proeve van 's Schryvers behandeling te geeven, zullen wy overneemen, het geen hy van het *Muscus dier* en de *Muscus* aantekent.

„ Het Muscus dier, (*Moſchus Moſchiferus*) dit Dier, 't welk omtrent drie voeten lang is, en in Tartaryen, Siberiën en China voorkomt, heeft twee groote voorüitſtaande Tanden, en voor het overige eenige overeenkomst met eene Ree. Agter den navel wordt men eene byzondere met hairen bezette beurs gewaar, die dikwyls drie duim lang en twee duim breed is, doch waar van ſlechts omtrent één duim uitſteekt. Hierin is de zo bekende Muscus (*Moſchus*) beſlooten, welke de gedaante van eenen klomp geronnen bloed heeft, en beſtaat geheel uit kleine, meer of min vaste, klompjes, die ligtelyk van elkander kunnen geſcheiden worden, en op het gevoel eenigzints ſmeerig zyn, eenen bitteren ſmaak, en ongemeen ſterken, ten uitterſten doordringenden byzonderen, reuk hebben. De hoeveelheid daarvan bedraagt in éene Blaas ten hoogſten drie Drachmen. De Muscus wordt ons of in Blaazen (*Moſchus in veſicis*), of, zonder dezelve, in klompjes (*Moſchus ex veſicis*) gebragt: de laatſte is altoos van vervalſching verdagt, en moet in Apotheeken geheel niet gebruikt worden. Zelfs by de eerſte moet men met het inkoopen voorzichtig zyn, en, daar men het in het bedrog by deeze kostbaare waar reeds zo ver gebragt heeft, om zodanige Blaazen kunſtig na te maaken, zo moet men naauwkeurig daar op acht geeven, of 'er onder de buiten-

tenſte hairige huid, die niet te dik of te lang van haïr zyn moet, nog een dun bruin vlies zy. Menigmaal vindt men, dat 'er door eene kleine opening, welke door het hair bedekt is, ſtukjes Lood ingebragt zyn. De vervalſchingen zelf geſchieden op eene zeer verſcheidene wyze. Men geeft wel voor een kenmerk van goeden Muscus op, dat een weinig daar van, op gloeijend Yzer gelegd, weinig of niets moet terug laaten, doch dit is ontoereikend en valsch, dewyl zelfs van de echte altoos Aſſche moet overblyven. De gewoonlykſte vervalſching geſchied met gedroogd bloed, en ook deeze is het moejelykst te ontdekken. Het eenigst middel is het wryven met drooge Potäsch, wanneer zich daar by eene vlugtig loog-zoutachtige reuk openbaart, zo heeft men grond om te vermoeden, dat 'er bloed of fyn gehakt vleesch onder gemengd is, dewyl zuivere Muscus onder deeze behandeling geen ſpoor van vlug Loog-zout geeft. De Asphalt kan ligter ontdekt worden, gedeeltelyk om dat de ſtukjes, dan doorgebrooken zynde, blinken; gedeeltelyk door het ſmelten op heetgemaakt Blik, wanneer de Muscus, die hier niet mede vervalscht is, eene kool nalaat. Veelen beweeren zelfs, dat al de Muscus, welke naar ons toe komt, niets dan eene *compoſitie* is, dewyl 'er eene zo groote hoeveelheid in Europa van gebruikt wordt, en de echte zelfs in China, alwaar deszelfs uitvoer zeer ſtreng verbooden is, tegen Zilver opgewogen wordt. Behalven de reeds bygebragte kentekenen onderſcheidt men ook den Muscus naar de plaats, van waar hy vervoerd is. Die uit China, Tonquin, (*Moſchus Orientalis ſive Tunquinenſis*) en Bengaalen komt is de beste, en reeds van buiten is hy kenbaar door zyne bruine verwe, en door de korte en weinige hairen, waarmede hy bedekt is. De reuk van deeze ſoort is ongelyk ſterker en doordringender, en ze is ook veel hooger in prys dan de Siberiſche of Rusſiſche (*Moſchus Moscoviticus*) waar van het hair op den Bal wit is. - De Muscus moet in weltoegeſlooten Vaatwerk of Glaazen bewaard worden, anderzints verliest dezelve veel van zyne kragt. De zuiverſte Wyngeest berooft denzelven geheel van zyne geur, gelyk ook water, 't welk 'er wordt overgehaald. Van geenerlei vocht wordt hy volkomen opgelost."

Wy hoopen, dat de Vertaaler, die zoo veel bevoegdheid tot dezen taak aan den dag legt, ook het tweede Deel, waarin de verſchillende *pharmaceutiſche* Bewerkin-

kingen, en de onderſcheide Bereidingen zelve, behandeld worden, op eene even zoo wel uitgevoerde wyze eerlang moge in het licht brengen.

Burgerlyke en Handelkundige Geſchiedenis van de Engelſche Volkplantingen in de West-Indiën. Door BRYAN EDWARDS, *Schildkn. Eerſte Deel. Uit het Engelsch. Te Haerlem by* A. Loosjes, 1794. *In gr.* 8vo. 194 *bl., behalven de Voorreden.*

Schoon wy, door een zamenloop van omſtandigheden, het oordeelkundigst Maandwerk, 't geen in *Engeland* uitkomt, *the Monthly Review*, doorgaans *vry laat* krygen, ontvingen wy dat Stukje, waarin *the History Civil and Commercial of the British Colonies in the West-Indies*, in den Jaare 1793 uitgekomen, beoordeeld wordt, *zeer laat* (*); zo dat wy die Beoordeeling naauwlyks geleezen hadden, of het bovengemelde *Eerſte Deel* der *Nederduitſche Vertaalinge* kwam ons ter hand. De Aankondiging der Vertaalinge herinnerden wy ons; doch vonden ons verrast door de zo ſpoedige uitgave.

Zo veel wy, uit dit Eerſte Deel, alleen het Eerſte Boek bevattende, kunnen oordeelen, hebben onze *Engelſche Broeders Recenſenten* deezen Letterarbeid op de rechte waarde geſchat, als zy, in den aanvang hunner Beoordeelinge, zich in deezer voege laaten hooren: „ Voor den Wysgeerigen en beſpiegelenden geest, die „ een wyduitgeſtrekt overzigt neemt van de verloopene „ tydperken, en de trapswyze opklimmingen gadeſlaat, „ waardoor het Menschdom uit een ſtaat van Barbaarschheid opgevoerd is tot die hoogte in Kunſten en „ Weetenſchappen, waartoe het, in de tegenwoordige „ Eeuwe, gekomen is, moet eene Geſchiedenis van de „ Eilanden, die, door derzelver ryke, en wy hadden bykans gezegd onwaardeerbaare, Voortbrengzelen, zo „ veel

(*) *The Monthly Review for June* 1794. Toevallig hadden de *Reviewers* hunne Beoordeeling van dit Werk uitgeſteld tot de *Rev. for July*; doch, door twee agtereenvolgende Beoordeelingen, met breede uittrekzels, te geeven, en een derde te belooven, „ hoopen zy regt te laaten wedervaaren aan een Schryver van „ Mr. EDWARDS uitſteekende verdienſten, en vergoeding te ſchenken voor dit verwyl."

„ veel toebrengen aan onze Nationaale Grootheid en
„ Rykdom, een Onderwerp van het hoogſte aanbelang
„ weezen, en desgelyks voor bykans alle rangen van
„ Leezers. —— Wanneer dat Onderwerp nog meer on-
„ zer aandagt waardig gemaakt wordt, door de wyze
„ waar op het is uitgevoerd, door de deftigheid van
„ ſtyl, en uitſteekende bekwaamheden des Geſchiedſchry-
„ vers, vangt de Beoordeelaar zyne taak aan met een ge-
„ noegen naar evenredigheid vermeerderd; terwyl de Lee-
„ zer, by de uiterſte *Voldoening*, niet kan misſen het ge-
„ wigtigſt *Onderwys* te bekomen. Zulk eene taak wagt
„ ons; en dit zal de belooning weezen van hem die het
„ Werk voorhanden leest.

„ De Schryver ſpeurt de onderſcheide voorwerpen,
„ welke zich aan hem agtervolgend opdoen, na, met den
„ geest eens Wysgeers, en de onbekrompene denkbeelden
„ van een waar Patriot; by voorkomende gelegenheden
„ ten toon ſpreidende de zamengepaarde kundigheden van
„ den Natuurkundigen, den Staatsman, en den Koopman.
„ De Heer EDWARDS heeft dit Werk ondernomen met
„ het groot voordeel van in Perſoon, geduurende eene
„ menigte van jaaren, in de Landen, welke hy beſchryft,
„ gewoond, en naauwkeurig onderzogt te hebben, de
„ geſteltenis, de geaartheid en het verſtand, der Inwoon-
„ deren. Zonder, derhalven, den nuttigen arbeid zyner
„ Voorgangeren in het vak der Geſchiedenisſe te ver-
„ werpen, belooft hy zynen Leezeren een meer oorſpron-
„ lyk Werk, dan tot nog, over dit Onderwerp, het licht
„ ziet; een Werk, gegrond op *Gebeurtenis*, niet op *Be-*
„ *ſchouwing*; op *Ondervinding*, niet op *Beſpiegeling*."

Wanneer Boekbeoordeelaars, wier lof ſchaars en wier ſcherpheid in het aanwyzen van misſlagen veelvuldig is, op gemelden trant over een Werk ſpreeken, boezemt zulks een gunſtig voorgevoelen in. —— Dan wy leggen onzer Medebroederen Beoordeeling ter zyde, om voorts ons eigen oordeel te gebruiken omtrent het vertaalde gedeelte. —— Billyk dat wy eerst de Voorreden inzien, om kennis met den Schryver te maaken, en den aart zyns Arbeids in 't algemeen te ontdekken.

„ Myne pooging," dus ſpreekt hy zelve, „ is: aan den Leezer een geſchiedkundig Verſlag mede te deelen van den oorſprong en voortgang van de Vastigheden, door onze eigene [de Engelſche] Natie in de *West-Indiſche* Eilanden geſticht; —— Hunne conſtitutioneele inrichtin-

gen,

gen, inwendig beſtuur, en Staatkundige Stelzels, omtrent hun vastgehouden, te ontwikkelen. —— De zeden en geſteldheid der tegenwoordige Inwoonders, als onder den invloed van het luchtsgeſtel, ligging en andere plaatslyke oorzaaken ſtaande, te beſchryven; in dat gedeelte van myn boek een verhaal van den *Africaanſchen* Slaavenhandel invlegtende, met ſommige waarneemingen over het character en den geest der Negers, en aanmerkingen over het ſtelzel der Slaaverny, dat in onze Colonien plaats heeft. —— Een uitgebreider verhaal, dan tot nog het licht gezien heeft, te geeven van de Suiker-Eilanden in 't algemeen, en van hunne ryke en waardige Goederen, Suiker, Indigo, Koffy en Catſou, in 't byzonder. —— Eindelyk de veelvuldige en wydſtrekkende takken van hunnen handel open te leggen; de betrekking van dezelve op elkander en op de groote belangen, de Manufactuuren, Scheepvaart, Inkomſten en Landen van *Groot-Brittanje*, aantoonende. — Deeze, te gelyk met verſcheide zydelingſche onderzoekingen, zyn de Onderwerpen, waaromtrent ik gepoogd heb, nuttige en aangenaame berichten in te zamelen, en aan het algemeen mede te deelen."

By de bekentenis, dat derzelver belangrykheid niet zal betwist worden, en deeze ziet een ieder, die geen vreemdeling is omtrent de kort aangeduide onderwerpen, beklaagt hy zich, dat zyne bekwaamheden niet meer geëvenredigd zyn aan de taak, die hy ondernomen heeft. Wy houden dit zyner nederigheid ten goede. Het is ons, in het doorleezen van dit Deel, voorgekomen, dat hy geen te zwaaren last voor zyne ſchouderen op zich genomen heeft.

Dan, eer de Heer EDWARDS tot de zuivere Staat- en Handelkundige Onderzoekingen toetreedt, „ waagt hy het „ 't oog terug te ſlaan op de plaats en geſteltenis van de „ *West-Indiſche* Eilanden, toen zy eerst door COLUM„ BUS ontdekt werden," en poogt de meest uitſteekende trekken in het Character en den geest van hunne oude Bewoonders af te ſchetzen. Tot een onderzoek van dien aart kwam hy niet alleen met het oogmerk om gelykvormigheid aan zyn werk te geeven; maar ook, om dat hy, veele jaaren zich opgehouden hebbende in de Landen van welke hy ſchryft, zich vermeet te denken, dat hy eenigzins beter bevoegd is om te oordeelen over den invloed van het luchtsgeſtel en de ligging op de geſteltenis van den aart en de verſtanden hunner bewoon-

ders, dan veele van de Schryvers, welke, verſtooken van dat voordeel, het ondernomen hebben ſtelzels zamen te ſtanfen, en beſluiten over dit onderwerp te maaken.

Tot het maaken van deeze aanmerkingen kreeg hy aanleiding door de beſpiegelingen van den Heer BUFFON en andere *Franſche* Theoriſten, aangaande den ſtaat en het Character der *Americaanſche* Volken; door hem, en nog meer door den Schryver der *Recherches Philoſophiques ſur les Americains*, zo laag geſteld, als of zy ſchepzels waren van geene betekenis in het Boek der Natuur, of eigenlyk geen *Menſchen*, maar weezens van een tweeden en ondergeſchikten rang in de ry der ſchepping. Ten aanziene van ROBERTSON voegt hy 'er nevens: „ Schoon „ deeze onze eigene geleerde Geſchiedſchryver veel te „ verligt is, om deeze gevoelens in de volkomenſte uit„ geſtrektheid aan te neemen, die, in de daad, niet zon„ der verontwaardiging kunnen geleezen worden, is het „ egter onmogelyk te ontkennen, dat zy eenigermaate „ invloed gehad hebben op zyne waardeering van het „ *Americaansch* Character." Dit zegt hy niet alleen, maar bewyst het door voorbeelden, die in de Voorreden zelve moeten geleezen worden. Terwyl hy in dit Deel BUFFON'S, DE PAUW'S, ROBERTSON'S en den Abt RAYNAL'S misſlagen op veele plaatzen met den vinger aanwyst, en de eer der Menschlyke Natuure handhaaft.

Wat de andere Afdeelingen van zyn Werk aangaat, denkt hy, „ dat ze goeddeels nieuw zullen zyn voor de „ meeste zyner Leezers. Nimmer heeft hy eenig Boek „ gezien, dat zelfs voorgeeft een beknopt en genoeg„ zaam verſlag van den oorſprong en voortgang van on„ ze Nationaale Bezittingen in de deelen tusſchen den „ keerkring van *America* op te leveren. Het Stelzel van „ Landbouw, in de *Weſt-Indiën* in gebruik, is meestal „ zo onbekend aan het Volk in *Groot-Brittanje*, als die „ van *Japan*."

Wat hy van den Slaavenhandel, en de daarmede gepaard gaande omſtandigheden, zegt, verſchilt, volgens zyne bekentenis, „ weezenlyk veel van 't geen over dit onder„ werp gezegd is. Doch heeft ten minſten dit voordeel, „ dat het grootſte deel zyner waarneemingen gegrond is „ op perſoonlyke kennis en daadlyke ondervinding; en „ wat betreft de zeden en hoedanigheden der gebooren „ *Africaanen*, als onderſcheiden door nationaale kleeding „ en characteristike trekken, durft hy denken, dat zyne

„ aan-

„ aanmerkingen beide nieuw en belangryk zyn." — „Met „ dit alles," en deeze betuiging doet veel af, „ is zyn „ eerſte voorwerp *Waarheid* en geen Nieuwheid."

Vroegere Schryvers heeft hy moeten raadpleegen; en hier van met oordeel gebruik gemaakt. Dan liever zogt hy hulp by *levende Perſoonen* dan by *Geſchriften*, wanneer zyne eigene bronnen gebrekkig waren. Tot zyn geluk hadt hy kennis gemaakt met Mannen, tot welken, uit hoofde hunner plaatslyke, en voor den Koophandel belangryke, kundigheden, de *Engelſche* Staatsmannen en Raadsheeren zich zouden mogen begeeven ter ondersteuning van hun eigen crediet, en tot voordeel van het algemeen.

Zyne ſchuldpligtige dankbaarheid legt hy af aan EDWARD LONG, *Schildk.*, den Schryver van de Geſchiedenis van *Jamaica*, die hem, wat dit Eiland betrof, allen byſtand boodt; aan THOMAS CAMPBELL, *Schildk.*, die hem een groot deel der ſtoffe verzorgde voor de Geſchiedenis van *Grenada*; aan JOHN BRAITHWAITE en ALEXANDER DOUGLAS, *Schildk.*, voor 't geen zy hem verſchaften, *Barbados* en *St. Christophorus* betreffende; aan BENJAMIN VAUGHAN en GEORGE HIBBERT, *Schildk.* en Kooplieden te *Londen*, voor veele uitſteekende en belangryke aanmerkingen, welke hem eindelyk in ſtaat geſteld hebben om de Handelkundige onderzoekingen na te zien, met eene maate van genoegzaamheid, welke hy wanhoopte ten dien tyde te zullen verkrygen; zynde wel verzekerd, dat dit gedeelte zyns Werks, om veele redenen, meest aan berisping zou onderhevig zyn.

Zo toegerust, zo geholpen, heeft hy de pen ter vervaardiging van dit Werk, voor den Wysgeer en den Koopman hoogst belangryk, opgevat. Hoe hy het volvoerd hebbe naar het oordeel zyner Landgenooten, kan blyken uit het getuigenis der Heeren, die, het geheele oorſpronglyke Werk geleezen hebbende, 'er een zo voordeelig getuigenis van gaven, als wy in den aanvange deezer Aankondiginge vermeld hebben.

Wy moeten den Hoofdinhoud des Eerſten Boeks, 't geen dit Deel der Vertaalinge beſlaat, opgeeven. Het voert ten Opſchrift: *Een algemeen overzigt over den alouden Staat en Inwoonders der Engelſche Volkplantingen in de West-Indiën*; het is onderſcheiden in vier Hoofdſtukken. Het I. *Aardrykskundige Verdeeling. Naam. Luchtſtreek. Zee- en Landwind. Schoonheid en byzonderheid van*

het Groeiend en Dierenryk. Pragt en verheevenheid van de Bergen: bedenkingen over hunnen oorſprong, enz. — Het II. *Van de Caraïbes, of de oude Inwoonders van de leefwaardſche Eilanden. Oorſprong. Zwaarigheden betreffende eene naauwkeurige naaſpeuring van hun character. Een verhaal van zodanige byzonderheden als meest betwist zyn nopens hunne Zeden en Manieren, Perſoonen en Huislyke Gewoonten, Opvoeding hunner Kinderen, Kunſten, Manufacturen en Landbeſtuur, Godsdienſtige Plegtigheden, Begraafenisſen, enz. Eenige aanmerkingen uit het geheel afgeleid.* — Het III. *Van de Inboorelingen van Hispaniola, Cuba, Jamaica en Portorico. Hun Oorſprong. Getal. Perſoonen. Geest en Geſteldheid. Beſtuur en Godsdienst. Gemengde Aanmerkingen, betreffende hunne Kunſten, Handwerken en Landbouw. Wreedheid der Spanjaarden, enz.* — Het IV. *Landdieren tot voedzel dienende. Viſchen. Wild Gevogelte. Indiaanſche wyze van Viſchen en Vogelen te vangen. Eetbaare Planten, enz.* — By het Eerſte Boek is een gewigtig *Aanhangzel, behelzende eenige Waarneemingen over den Oorſprong der Caraïben.*

De breede opgave van des Schryvers oogmerk en plan, welke wy gepast en noodig keurden, by de Aankondiging des Eerſten Deels van een Werk, *'t welk uit eenige* Deelen beſtaan zal, belet ons tegenwoordig uit hetzelve Proeven op te geeven, den daar aan gegeeven lof ſtaavende. Wy verzekeren onze Leezers, dat dit Werk een Vertaaler heeft aangetroffen, die het oorſpronglyke eer aandoet, in taal en ſtyl hetzelve op zyde ſtreevende, en bovenal gelukkig in het ſchilderagtige, waarin de Heer EDWARDS zo zeer uitſteekt, te treffen. Hiervan hadden wy eerst ten oogmerke ten voorbeelde by te brengen, wat wy in het I *Hoofdſt.* ontmoeten van de ſchoonheid deezer Eilanden, doch het is te omſlagtig; wy bepaalen ons tot de grootſte en verſchriklykſte voorwerpen der onbezielde natuur. „ Het is," dus ſchildert hy dezelve, „ in de grootheid, uitgeſtrektheid en hoogte van de „ Bergen der Nieuwe Wereld, dat de Almagt de wonderen van zyn Alvermogen ten duidelykſten heeft aan „ den dag gelegd. Die van *Zuid-America* worden onderſteld byna tweemaal de hoogte van de hoogſte in „ het oude halfrond te bereiken, en zelfs onder den evenaar zyn hunne toppen met eeuwigen ſneeuw bekleed. „ By deeze verbaazende gevaarten kunnen de hoogſte „ toppen van de meest verheven bergen der *West-Indi-*

„ *ſche*

„ *ſche Eilanden* niet vergeleken worden; ſommige egter
„ van deezen ryzen niet te min tot eene ontzettende
„ hoogte, en zyn onder de eerſte voorwerpen, die de
„ aandagt van den reiziger vestigen. De Bergen van
„ *Hispaniola* in 't byzonder, wier golvende kruinen op
„ een afſtand van dertig mylen in Zee ontdekt worden,
„ ver boven de wolken met eene verſtommende heerlyk-
„ heid opryzende; en de blaauwe bergtoppen van *Ja-*
„ *maica* zyn, zo verre ik weete, nimmer geheel bezogt.
„ Noch de nieuwsgierigheid, noch de geldzugt, hebben
„ het tot dus verre gewaagd het toppunt van deeze ver-
„ heven ſtreeken te beklimmen. Op zodanige van de-
„ zelve, als bezogt zyn, heeft men bevonden, dat de
„ natuur eene geheel nieuwe ſchepping heeft willen ſtich-
„ ten. Daar 'er de luchtſtreek verandert, worden 'er
„ ook boomen, vogelen en inſecten waargenomen, die
„ mede verſchillen van die, welke wy beneden ontdek-
„ ken. Eenen aanſchouwer, die hier aan niet gewoon is,
„ van deeze hoogte naar beneden ziende, ſchynt het ge-
„ heele tooneel een toverſpel. Het eerſte voorwerp dat
„ de oogen treft, by het aanbreeken van den dag, is
„ eene groote uitgeſtrekte damp, de geheele oppervlakte
„ der valleijen bedekkende. Daar de grenzen van het
„ Eiland volkomen afgeſcheiden en zigtbaar omſchreeven
„ zyn, heeft het Eiland als dan de treffendſte gelykheid
„ na een groote uitgeſtrektheid waters, wyl de Bergen zo
„ veele Eilanden in het midden van een ſchoon Meir gely-
„ ken. De Zon in kragt winnende, verandert het tafe-
„ reel. De hangende dampen ſtygen opwaards en ver-
„ ſmelten in de lucht, alle de ſchoonheden der natuur,
„ en de zegepraalen der menſchlyke vlyt, vertoonende,
„ verhoogd en opgeluisterd door den vollen glans der zon
„ onder den keerkring. —— In het evennagts jaargety
„ vertoonen zich gewoonlyk tooneelen van nog grooter
„ luister; want, daar alles kalm en ſchoon is in de hoo-
„ gere gewesten, worden 'er beneden wolken gezien
„ langs de zyden der Bergen, als vast ſamengepakte
„ lichaamen heendryvende, tot dat zy, door opeenſtape-
„ ling, al zwaarder en zwaarder wordende, ten laatſten,
„ in groote ſtroomen waters, in de vlakten nederſtorten.
„ Het geluid van het onweder wordt door den aanſchou-
„ wer boven duidelyk gehoord; de blikſem veraf zynde,
„ ziet hy de donkerheid door zyne ſtraalen verlichten; ter-

„ wyl de donder, in duizend echos herhaald, ver beneden zyne voeten klaatert."

De Vertaaler belooft, in een kort Voorbericht, dat by een der volgende Deelen de Kaarten van de *West-Indische Bezittingen*, die in het oorspronglyke gevonden worden, het licht zullen zien. Met hem twyfelen wy niet, of de zindelykheid der Uitgave zal aan allen, die dezelve voor een aangenaam toevoegzel van een Werk houden, niet onaangenaam zyn. Wy zien het vervolg deezes Arbeids, zo wel voegende by ROBERTSON's sterk getrokkene Beschryving van *America*, met verlangen te gemoete.

Waarneemingen en Aanmerkingen, aangetekend gedurende eene Reize naar de Eilanden Teneriffe, Amsterdam, Marias-Eilanden by van Diemensland, Otaheite, de Sandwich-Eilanden, Owhyhee, de Vossen-Eilanden op de Noordwestkust van America, Tinian, en van daar na Canton, in het Brigantynschip DE MERCURIUS, *onder Bevel van* JOHN HENRY COX, *Schildknaap. Uitgegeeven door* GEORGE MORTIMER, *Luitenant onder de Zeetroepen. Uit het Engelsch vertaald door* J. D. PASTEUR. *Te Leyden by* A. en J. Honkoop, 1793. *In gr.* 8vo. 132 *bl.*

Een Dagverhaal eener Scheepsreize, door den Heer COX, deels uit nieuwsgierigheid, deels om den Pelteryhandel op de Noordwestkust van *America* te dryven, ondernomen, in February 1789 aangevangen, en tot *Canton*, in *China*, op den 1 Jan. 1790 gebragt, met eenen omweg, op welken zy de, op den Tytel vermelde, Eilanden en Kusten aandeeden. Verwonderen zich de Leezers, vraagen zy tot wat oogmerk zy zulk een omweg na de plaats hunner bestemming namen? kunnen zy niet begrypen, welke reden de Reizigers hadden om na *Oonolaska* te gaan. Tot antwoord berigt de Luitenant MORTIMER, in eene korte Voorreden; „dat hy niet ten vollen bewust is, „welke beweegredenen Capitein COX hadde voor 't geen „hy deedt; maar alleen van hem verstaan hadt, dat, „naardien hy noodzaaklyk na *China* moest, hy liever „verkoos in zyn eigen Schip de reis te doen, dan met „eenen Oost-Indiachvaarder; voornaamlyk om dat hy

„ zeer

„ zeer verlangde, om de Eilanden in de *Zuidzee* te be-
„ zoeken, en hy was vry zeker dat de verwagting van
„ den Heer cox geenzins groot was, dat hy, in dit jaar-
„ getyde, eenigen handel op den kust zou dryven: naar-
„ dien hy wel wist, dat hy veel te laat zou komen;
„ maar dat hy wenschte vroeg in *China* te zyn, om,
„ met het volgend jaargetyde, ten behoorelyken tyde,
„ na de Noordwestkust te ſtevenen."

Wat het Dagverhaal zelve betreft, is het, gelyk alle Dagverhaalen van dien aart, opgevuld met veele ſcheeps-byzonder- en kleinigheden, die voor den Schryver van gewigt mogten weezen; doch by weinige Leezers iets weegen, en eer verveelen dan genoegen ſchenken. — Uitvoeriger berigten, dan deeze *Waarneemingen* en *Aanmerkingen* opleveren, hebben wy reeds van de Plaatzen en Kusten, waar over dezelve loopen, dat van de *Maria Eilanden* uitgezonderd; deeze zullen den nieuwsgierigen zeker genoegen verſchaffen, en wyzen wy hem tot het Werkje zelve; dewyl de overneeming voor ons beſtek te lang is.

Volgens den Heer MORTIMER, „ heeft deeze Reis van
„ cox verſcheide nuttige oogmerken bevorderd, en mis-
„ ſchien in niets meer dan in het onderzoeken van het
„ Eiland *Amſterdam*; want men heeft hem reeds verze-
„ kerd, dat het berigt omtrent dat Eiland, in zyne Reis
„ vervat, eenige vermogende Kooplieden heeft aange-
„ ſpoord, om Schepen uit te rusten om Robben te gaan
„ ſlaan, en tot de Walviſchvangst in deszelfs nabuur-
„ ſchap; en twyfelt hy zeer weinig aan den goeden uit-
„ ſlag van deeze onderneeming; naardien men onderſtelt
„ dat op het nabyliggend Eiland *St. Paulus* ook zulk
„ eene menigte dier Zeedieren gevonden wordt."

Wy zullen, wat hy van dit Eiland zegt, plaatzen, 't geen ons teffens zynen ſchryftrant zal toonen. — „ Den
„ negen-en-twintigſten Mey, ten half twee uuren naa den
„ middag, zagen wy het Eiland *Amſterdam* Noordoost
„ ten Oosten van ons, en des avonds ten half negen
„ uuren ankerden wy, met ons beste tui-anker, aan de
„ Oostzyde van het Eiland, op een-en-twintig vademen
„ Water, zwart zand, omtrent eene myl van den Wal.
„ Naardien de *Mercurius*, naar alle waarſchynlykheid,
„ het eerſte Engelsch Schip is, dat ooit by dit Eiland
„ geankerd is, zal het den nieuwsgierigen Leezer mis-
„ ſchien niet onaangenaam zyn, dat ik eene byzondere

„ beſchryving van 't zelve geeve. Het eenigst berigt, „ dat ik van het Eiland *Amſterdam* heb kunnen bekomen, „ is geweest in de Uitleggingen van den Heer DALRYMPLE van zyne Kaarten van Havenen, enz. in welke „ een kort uittrekzel is van eenen VLAMING, eenen *Hollander*, die het in het Jaar 1697 bezogt heeft. Dit berigt, „ ſchoon kort, is vry naauwkeurig (*).

„ Den dertigſten, des morgens, voer ik met den Heer „ COX naar den Wal. Wy landden in een groote baai, „ of liever kom, welke door de omliggende bergen gevormd, en door dezelve volkomen tegen den wind beſchut, wierd. Volgens VLAMING was 'er geene opening „ uit Zee in deeze kom in zynen tyd; doch thans is „ 'er een eng Kanaal, door welk een bank ligt, waarop „ wy in 't invaaren ſtooteden; doch eenigen van ons „ Volk uit de ſloep ſpringende, trokken dezelve 'er gemaklyk over; dit kan egter niet altoos geſchieden, gelyk ik zedert ondervonden heb; want met onzen Derdenwaak aan wal gaande, ſtooteden wy weder, en de „ golf met groot geweld over de bank breekende, was „ de boot terſtond gevuld; zo dat wy haar niet dan met „ moeite redden konden.

„ By ons eerſte landden *vonden wy het ſtrand met* „ zulk eene menigte van *Zeehonden bedekt, dat wy ge*„ noodzaakt waren dezelve te verdryven, voor wy uit de „ boot kwamen; daar waren ook verſcheide Zee-leeuwen, „ of Zee-Wolven, van een allerontzagchlykſte grootte en „ van een verſchriklyk aanzien, onder; wy maaten eenen „ derzelven, en bevonden hem een-en-twintig voeten „ lang, en ten naasten by zoo veel in den omtrek heb-

„ ben-

(*) De VERTAALER maakt hier de volgende aanmerking: „ Men „ vindt ook een kort berigt van het Eiland *Amſterdam*, in de „ Reize van ABEL TASMAN, *Hiſt. Beſchr. der Reizen*, D. XVIII, „ in welk Deel ook het berigt van VLAMING te vinden is; doch „ het komt my allerwaarſchynlykst voor, dat de Reiziger het „ Eiland *St. Paulus* voor het Eiland *Amſterdam* heeft aangezien, en het is niet te verwonderen, dat de Schryver deeze „ dwaaling niet bemerkt heeft zoo hy omtrent het Eiland „ geen ander berigt gezien heeft, dan een uittrekzel uit de „ Reis van VLAMING. Het gezigt, dat hy in het oorſprongſyke van de kust in Plaat geeft, met het gezigt van het „ Eiland *St. Paulus* in het aangehaalde Werk vergelykende, „ zal men myne giſſing gegrond vinden."

„ bende. Deeze Dieren zyn vuil wit van kleur of ſteen-
„ kleurig, zeer onſchadelyk, en zo log en lui dat zy
„ zich niet bewoogen, als wy hen naderden, ten zy zy
„ aangetast wierden, wanneer zy naar Zee weeken met
„ open ſmoel en hunne koppen ſchuddende; doch zonder
„ eenig geluid te maaken. Sommigen waren zeer moeilyk
„ te dooden; want, ſchoon zy verſcheiden Snaphaanko-
„ gels in hunne koppen en keelen ontvangen hadden, en
„ op verſcheide plaatzen van hun lyf met halve pieken
„ gewond waren, zo dat het bloed hun uit het lyf
„ ſtroomde, vonden zy egter nog middel om in de Zee
„ te ontſnappen; een derzelver werd, egter, met den
„ eerſten ſchoot en een enkelen kogel gedood; ik denk
„ dat de kogel in de hersſenen is doorgedrongen. De
„ Zee-leeuwen gelyken veel naar Robben, in gedaante,
„ en zyn, even als zy, met vier pooten of vinnen voor-
„ zien, van welke zy de twee agterſte zomtyds opge-
„ rigt draagen, wanneer zy naar eenen ſtaart gelyken.

„ In de kom, die zo effen als een vyver en in het
„ midden dertig vademen diep is, is eene groote ver-
„ ſcheidenheid van verſchillende ſoorten van visch, voor-
„ namelyk ſchoone roode baars of rots-visch, die al-
„ lerlekkerst van ſmaak is, van welke wy verſcheiden
„ vongen, en in weinig minuuten kookten in eenige hee-
„ te bronnen, welke wy digt aan den oever van de kom
„ vonden, zoo dat men te gelyk den eenen voet in koud
„ en den anderen in brandheet water kan zetten. Van
„ deezen visch, op de verhaalde wyze klaar gemaakt,
„ aten de Heer cox, ik, en verſcheidene van ons Volk,
„ en wanneer zy naderhand naar wal gezonden wierden
„ om Robben te dooden, hadden zy zich ſlegts van eene
„ vischlyn, biſchuit en water, te voorzien om eenen uit-
„ muntenden maaltyd te doen. Wy ſtaaken den Ther-
„ mometer in eene van deeze heete bronnen, en hy rees
„ byna in een oogenblik tot honderd vyf-en-tachtig en
„ eene halve graaden.

„ Het geheele Eiland, dat omtrent vier mylen om-
„ treks heeft, is met een ſoort van grof gras of riet be-
„ dekt, dat eene goede ſchuilplaats voor de Robben
„ verleent. In het boven aangehaalde berigt van den
„ *Hollander*, zegt hy, dat 'er zoet water op de toppen
„ der bergen is; of dit waar zy of niet kan ik niet zeg-
„ gen; naardien wy niet in ſtaat waren dezelve te be-
„ klimmen, wegens hunne ſteilte en de lengte van het

„ riet; en wy konden geene in deeze ſtreeken vinden, „ die beklimbaar waren.

„ Wy vonden, door verſcheide herhaalde waarneemin- „ gen, dit Eiland te leggen op de Zuidlyke breedte van „ acht-en-dertig Graaden en drie-en-veertig minuuten; „ deszelfs lengte vonden wy te zyn, acht-en-zeventig „ graaden, dertien minuuten. De Thermometer ſtondt „ eens op vyf-en-veertig graaden, en, geduurende het „ overige van ons verblyf aldaar, van vyf-en veertig „ tot vier-en-vyftig graaden. De bank, op welke wy ge- „ ankerd waren, ſtrekt langs de geheele lengte van de „ Oostzyde van het Eiland, en krielt van zulk een over- „ vloed van visch van verſchillende ſoort, dat wy in den „ tyd van een half uur zoo veel konden vangen als voor „ al het Scheepsvolk, voor verſcheide maaltyden, kon „ dienen; zy waren zoo gulzig dat het aas niet in 't „ water was of zy beeten toe, en dikwyls haalden wy „ 'er twee te gelyk op, elk van acht of negen ponden „ zwaarte.

„ Toen het 's morgens vroeg eens zeer helder was, „ onderſcheidden wy duidelyk van het halfdek het Eiland „ *St. Paulus* in het Noord-Noord-Oosten, op zeventien „ mylen afſtands (*)."

Zy vonden zich eens *genoodzaakt by een ſterke koelte* uit het Noord-Oosten het anker te kappen; welks weder zoeken en vinden voor ons te breed beſchreeven wordt; dan zy kwamen 'er weder, en lieten, ter plaatze waar zy geland waren, een vlesch, met een ſteenhoop omringd, waarin zy een ſtuk perkement gedaan hadden; met den naam van het Schip, dien van deszelfs Bevelhebber, de dagtekening, enz. op hetzelve geſchreeven, ten gedenkteken dat zy het bezogt hadden.

„ Wy bekwamen omtrent duizend Robbenvellen van „ zeer uitmuntende hoedanigheid, terwyl wy ons aan „ het Eiland *Amſterdam* ophielden, behalven verſcheide „ vaten goede traan tot ons gebruik.

„ Daar zou misſchien goed voordeel te haalen zyn met „ een Schip naar het Eiland *Amſterdam* uit te rusten, „ om Robbenvellen en Olie te verzamelen. Daar zou „ aan den wal eene loots kunnen opgerigt worden om „ de

(*) Dit zal dan, merkt de VERTAALER op, het Eiland *Amſterdam* geweest zyn.

„ de traan van de Robben en Zee-wolven te kooken,
„ die in overvloed en uitmuntend goed te bekomen zou-
„ de zyn. Het zou ook goed zyn, dat men zich voor-
„ zage van het noodige gereedſchap om Walviſchen te
„ vangen, naardien wy, geduurende ons verblyf aan het
„ Eiland, eene menigte van Walviſchen zagen van de
„ ſoort die men Cachelotten noemt. Het Schip zou dan
„ na *China* kunnen ſtevenen, daar de vellen en de traan
„ waarſchynlyk eene goede markt zouden vinden. Want,
„ ſchoon de *Chineezen* veel tegen traan hebben, ſcheen
„ egter het monſter, dat wy hun van Robben-traan brag-
„ ten, hun zeer wel aan te ſtaan, en zy zouden 'er onge-
„ twyfeld eenen zeer goeden prys voor betaalen. En, in
„ de daad, de traan, die wy bekwamen, was zeer goed,
„ zeer helder, en hadt naauwlyks eenige reuk, zy was
„ ten minſten geheel vry van dien garſtigen ſtank van
„ Walviſch-traan."

Wy kunnen niet voorby uit dit Reisboek nog op te te-
kenen, dat zy op *Owhyhee*, het Eiland, waar de groote
COOK zo ongelukkig zyn leeven eindigde, van de Inboo-
relingen verſcheide Legpenningen bekwamen, eenige als
geſchenken, andere door inkoopen; deeze Penningen wa-
ren hun gelaaten door de *Amerikaanen*, en waren uitge-
deeld onder hen en het volk van de verſchillende plaat-
zen, die door *de Columbia* en *de Washington*, twee Sche-
pen, den Vereenigde Staaten toebehoorende, en in de
Peltery Eilanden op de Noordwestkust van *America* be-
hoorende, bezogt waren. Deeze Penningen, van Piauter
gemaakt, hadden omtrent de grootte van een Engelsch
Kroonſtuk, en waren zeer net geſtempeld. Aan de eene
zyde met de afbeelding der beide Schepen, en een
Engelsch omſchrift, 't welk op deezen zin nederkwam:
De Columbia en *de Washington*, onder het bevel van
J. KENDRICH. Aan de andere zyde werd dit omſchrift
dus vervolgd: *Te Boston in Noord-America uitgerust
na den Stillen Oceaan*; en in het midden, *Door* J. BAR-
REL, S. BROWN, C. BALFINCH, J. DARBY, C. HATCH,
J. M. PINTARD 1787. „ Deeze Penningen ſchynen op
„ die verſchillende plaatzen, die de *Americaanen* aan-
„ deeden, gelaaten te zyn, met inzigt om de eerſte Reis
„ van dien aart te gedenken, die door hen ondernomen
„ was, en om die den Inboorelingen in het geheugen te
„ prenten; het welk, naar myne gedagten, eene zeer goe-
„ de

„ de handelwyze is, wel waardig de naarvolging van „ alle toekomende Zeevaarders, die op ontdekkingsreizen „ mogen gezonden worden."

Stukken voor de Vaderlandſche Historie, uit de Verzameling van Mr. G. VAN HASSELT. *Tweede Deel. Te Arnhem en te Amſterdam by* W. Troost en Zoon *en* J. Allart. *In gr.* 8*vo.* 373 *bl.*

Omtrent dit Tweede Deel deezer oude Oorſpronglyke Stukken, hebben wy onze Leezers te rug te wyzen tot het Verſlag van het Eerſte, om hun te onderrigten wat zy daar in te wagten hebben (*).

De oorſpronglyke Stukken, in dit Deel gegeeven, betreffen *Gelderland* in de dagen des Hertogs van ALVA, van welken geesſel onzes Lands, wiens Naam alleen nog ſchrik baart, vinden wy hier veele Brieven, als mede van GILLES VAN BERLAYMONT en van ALVA's opvolger L. DE REQUESENS; en veelen die deezen, in het verdrukken der Landzaaten, ten dienſte ſtonden. Wien het lust van Verbeurtverklaaringen van Goederen, van het ſlechten van Huizen, van het doemen, *blaaken, branden en moord*daadig ombrengen, te leezen, kan hier in de eigene taal der Vryheids-vyanden zelve te recht raaken.

Opheldernde Aanmerkingen, omtrent Perſoonen en Zaaken, treffen wy aan den voet der bladzyden aan: als by voorbeeld. „ De Broer van GILLES VAN BERLAY„ MONT hiette LANCELOT, en daarom by PONTANUS, LA„ DESLAUS. SLIGTENHORST berispt PONTANUS daar over „ in zyn XIV B. bl. 525; meenende, denkelyk om dat „ LANCELOT hem niet bekend was, dat PONTANUS ÆGI„ DIUS en niet LADESLAUS hadt moeten zeggen. Doch „ die berisping was faut, en ſtondt minder wel aan ie„ mand, die CAREL VAN BRIMEU, [ook by P. C. HOOFT „ en E. VAN METEREN kwalyk VAN BRIMEN, en op fol. „ 72 vſo. VAN BREMEN geſchreeven,] telkens VAN BRI„ NEN noemt, en den Griffier THOMAS ROOS, TIMON; „ die bl. 553, ten opzigte van STRADA en THUANUS, „ zeide, *hoc vitium tam pronomina [quam nomina noſtra*„ *tium*

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 't Jaar 1791. 1ſte St. bl. 197.

„ *tium perperam exprimendi vel detorquendi, exteris ple-*
„ *risque & inter hos etiam florentisſimo Scriptori* THUANO
„ *admodum familiare.* —— Wy zullen in 't vervolg Brie-
„ ven van LANCELOT aantreffen."

Wegens den tyd der voorgenomene Bouwing eens Kasteels te *Arnhem*, treffen wy, by eenen Brieve, door den Hertog van ALVA, te *Bruſſel*, den 25 Mey des Jaars MDLXXI, geſchreeven, deeze opheldering aan; „ En
„ dus dwaelt P. BOR in zyn IV B. fol. 176, met voor
„ den aenvang van dit Kasteel, het Jaer 1569, op te
„ geeven. *Het Casteel dat hy aldaer wilde maecken is ooc*
„ *datelyc ontworpen door den Marquis de Vitello ende den*
„ *Ingenieur Pachieco naer het faſſoen van het Antwerp-*
„ *ſche Casteel —— dan is eerst aengevangen te maecken*
„ *in't naervolgende jaer van* 1569. —— FAM. STRADA geeft
„ nog een jaar vroeger voor den opbouw van dit Kasteel
„ op. *Zie Dec.* 1, Lib. VII."

By gelegenheid des Bekendmaakings Briefs van REQUESENS, dat hy tot Opvolger van ALVA benoemd was, vinden wy deeze characterſchetzende oude aantekening: „ REQUE-
„ SENS, *non ut moderatiore uteretur imperio ſed paulo tec-*
„ *tius veſtigiis tyrannicis Albani inſiſteret, propoſitumque*
„ *urgeret a Rege Hiſpaniarum miſſus erat.* Dus leezen
„ wy in het *Breve Chronicon Arctoæ Partis Germaniæ &*
„ *Vicinarum Gentium ab anno* MDLXXXI *usque ad*
„ MDLXXXVII, p. 21, 22. Een Werk, 't welk wy
„ voornaamlyk aanhaalen om daar mede onze Historie-
„ ſchryvers bekend te maaken. Het is een Quartyn; my-
„ ne uitgave is van 1587. zonder naam of plaats, doch
„ daar is nog eene vroegere."

Ten aanziene van ALVA's gedrag naa de overgifte der Landvoogdye aan REQUESENS en diens lot naa zyne wederkomſte in *Spanje*, luidt eene Aantekening: „ ALVA
„ de Landvoogdye aan REQUESENS hebbende overge-
„ draegen, verliet daerop daedlyk de *Nederlanden* niet,
„ maer hield zich by vervolg (volgens het ſchryven van
„ VIGLIUS aen JOACH. HOPPER: *Ep.* CCXVII) nog daer
„ in met ongeoorlofde beſchikkingen over onbegeevene
„ Ampten op, vervroegende de dagtekeningen der Last-
„ brieven, tot voor den tyd dat hy 't bewind hadt ne-
„ dergelegd. Zulke zaken verrigt en geene andere meer
„ te beſtellen zynde, ging hy weder na *Spanje*. ——
„ Edoch aldaer niet *met de Ongenade van zynen Heer ten*
„ *grave*. —— ALBA *ging met de ongenade van zynen Heer*
„ *ten*

„ *ten grave: hy hadt met een roekelooze hand in het Re-*
„ *gaal van de Kroon getast, door onmiddelyk uit de bron*
„ *der onſterflykheid te ſcheppen :* zyn zwierige en zeer
„ pragtige woorden uit de vertaelde *Geſch. van den Af-*
„ *val der Vereenigde Nederlanden van de Spaanſche Re-*
„ *geering* van FRED. SCHILLER, D. I. bl. 152, maer die
„ geen ſteek houden."

Het kan niet misſen of deeze Oirkonden moeten licht verſpreiden op oude Gebruiken. Gegrond is, derhalven, het vertrouwen des Uitgeevers, wanneer hy by *de eerſte* van een reeks Brieven, behoorende tot het afſterven van Vrouwe ELIZABETH *van Brunswyk Lunenburg, Hertogin van Gelderen*, in den Jaare MDLXXVI, zegt, dat een zeventien-tal ſtukken, daartoe behoorende, „ al was het alleen om
„ daar uit de Plegtigheden by de oude Begraafenisſen te
„ leeren kennen, en daar uit dat onderwerp, zo als het
„ van den Heere LE FRANCQ VAN BERKHEY en zyne voor-
„ gangers wierd behandeld, aan te vullen, niet ondien-
„ ſtig zal geoordeeld worden"; nochte voor opheldering
„ van die hoogſtaatige Begraafenisſen, welke by vervolg
„ in ons Land, by voorbeeld, van die van Prins WILLEM
„ DEN I, plaats hadden."

By een deezer Brieven ontmoeten wy *eene Oudheid- en* Taalkundige opheldering *ten opzigte* van *de* woorden *Tortys* en *Toorts*, welke wy ten ſlot deezer Aankondiging nog zullen overneemen. „ *Tortyſen* en *Toortſen* zyn zaa-
„ ken van dezelve betekenisſe. *Toorts* komt van *Tortys*,
„ *Tortys* en *Toorts* heet een *Fakkel*; *Tortys* komt a *tor-*
„ *quendo*, om dat het pit, het lemmet van de Fakkelen,
„ gedraaid word. In het bovenſtaande ſtuk en by ver-
„ volg vindt men niet te min het woord *Toorts* en *Tor-*
„ *tys* by onderſcheiding aangevoerd. Het verſchil, geloov
„ ik, en vergelyk D. HUYDECOPER op M. STOKE, III D.
„ bl. 188, dat alleen hierin beſtondt, dat de *Toortſen* ge-
„ draagen wierden, en dat de *Tortyſen*, daar voor te
„ zwaar zynde, op blakers, voormaals *Schottelen* ge-
„ noemd, ſtonden. In de Arnhemſche Stadsrekening van
„ 1440 vindt men dit woord *Schottelen* en *Schottelekeers-*
„ *ſen*, en ik heb die plaats in myn *Kronyk*, bl. 23, aan-
„ gevoerd. De *Tortyſen* ſtonden; en daar van daan *Stal-*
„ *licht*, dat is *Stand-Staand-licht*. Zie HUYDECOP. hier
„ boven, KILIAAN en my aldaar. Zy ſtonden te *Arnhem*
„ by een aanzienlyk Steekſpel, 't geen in 1441 aan een
„ *Utrechts* in veele opzichten ten voorbeeld ſtrekte, (K.

„ BUR-

„ BURMAN's *Utr. Jaarb.*,) en op die wyſe waren ook „ by 't Gevegt van den *Bon Chevalier* Mesſire JACQUES „ DE LALAIN, dat hy met den *Siciliaan* JEAN DE BONI„ FACE hieldt, *Torches allumées.* Zie GEORGE CHASTEL„ LAIN, *Chap.* XXVIII. —— Over het gebruik van het „ draagen der *Toortſen* wordt in *de Aenmerk.* op het V D. „ van de *Vaderl. Hist.* bl. 47, in een noot, gehandeld."

Recht en Praktyk, in Brieven; uitgegeeven door GERRIT VAN DER JAGT, *Burger, Notaris, enz. in de Beverwyk. Te Haarlem by* J. Tetmans, 1794. *In* 8vo. 219 *bl.*

Wie de *Schryver* zy van dit Boekdeeltje, 't welk op den Tytel ten Zinſpreuk voert: „ *Ongepubliceerde* „ *Wetten verbinden niet, al waar het dat ze door den druk* „ *waren gemeen gemaakt.* Generale Regulen, n. 236" weeten wy niet. Dan de *Uitgeever* of *Verzamelaar*, die zeer waarſchynlyk met den Schryver één en dezelfde *Ikheid* uitmaakt —— wy zeggen *zeer waarſchynlyk* —— ontdekt zich, als dezelfde, „ die, in den Jaare 1775, te *Hoorn* „ iets hadt uitgegeeven over het *Notarisampt*, boven ver„ wagting, misſchien boven verdienſten, in een der „ Maandwerken zeer aangepreezen." Wy ſloegen onze *Letteroefeningen* van dat Jaar na, en vonden in het IV D. 1 St. onzer *Hedendaagſche Vaderlandſche Letteroefeningen*, bl. 453, de *Annotatien, betreffende het Notarisampt; door* GERRIT VAN DER JAGT, als tamelyk, vermeld; doch die zo zeer ophemelende aanpryzing niet —— misſchien heeft een ander *Maandwerk*, ons onbekend, hem de maat des lofs voller gemeeten. By die Uitgave hadt hy, om zyne eigene woorden te gebruiken, „ uit eene onbe„ dagtheid der jeugd, naagelaaten zich nader te om„ ſchryven," dit tragt hy, in een Voorreden aan den *Leezer*, *Landgenoot* en *Medeburger!* thans te voorkomen, en hoe? kortlyk dus. „ *De tytel van Burger, hem reeds* „ *lang door Burgemeesteren in de* Beverwyk *gegeeven, is* „ *by hem de waardigſte.* Naa deeze zeer veel lichts geevende omſchryving, durft hy *Leezer*, *Landgenoot* en *Medeburger*, „ verzekeren, dat deeze Verzameling geene „ mindere nuttigheid, dan het voorige, zal kunnen te „ wege brengen, zo lang de zaaken in haare tegenwoor-

„ di-

„ dige gedaante zyn." —„ Veelen," laat hy 'er op volgen, „ veelen toch hebben, zedert lang, een afkeer „ veeler bronnen, waar uit men niet kan nalaaten te „ putten en aan te bieden, op dat aan de behoefte eenigzins voldaan wordt. Dit aangebodene dan is maar ten „ deele eigen werk, waar toe de voorgangers, dat men „ zo ſpreeke, echter ſcheering en inſlag leverden." — Dit is ons zo duister als zyne volgende Verdediging des Schryvers, „ dat deeze mogelyk beter zou gedaan hebben, met het *Regt* en de *Praktyk* meer onder elkander „ te mengen." De tytel van dit Boekje is nogthans RECHT en PRAKTYK, en, wordt 's Uitgeevers wensch vervuld, dan moge het ſpreekwoord, op de rugzyde des Tytels geplaatst: *Wagt u voor hem die één Boek geleezen heeft*, „ op hem toepaſelyk zyn, die, met een goed verſtand, dit „ Boekje zal geleezen, meermaalen herleezen, en daarvan „ een goed gebruik gemaakt hebben."

Zo veel van den Uitgeever, en diens veelbeloovenden ophef, vermeld hebbende, moeten wy nu dit *Zakwerk*, zo noemt het de *Beverwyk/che Burger*, zeker van wegen de beknoptheid, wat nader inzien; althans *één* leezen.

Van de XXII Brieven, die eerst voorkomen, behelzen de twee eerſte *eenige Gronden der Natuurlyke Regtsgeleerdheid*, volgens den Hoogleeraar PESTEL — Brokwerk. — De twee volgende zyn een elendig geraamte der *Verhandelinge van den Heer* P. PAULUS, *over de Gelykheid der Menſchen*. — Om van zo iets, dat men het *Roomſche Regt* noemt, een denkbeeld te geeven, volgt hy in vier Brieven den Hoogleeraar VOET. Den *chaos*, zo als hier het *Roomſche Regt* genoemd wordt, vinden wy in deeze vier Brieven niet ontward.

Het betert 'er, nogthans, niet aan, als de Schryver met den IX Brief, uit zyne eigene Aantekeningen, het een en ander mededeelt, beſtaande in korte *Onderrigtingen*, veelal van weinig beduidenis, met derzelver *Opſchriften*. Ons oog viel op dat van *Proceſſen*, en wy vonden het *te keurig* om 't niet over te neemen. „ Een Rechtsgeleerde van de zeventiende Eeuw zeide reeds, *het geheele recht is een woeste Zee van oneensheid!* Wacht „ u van Rechtsgedingen of Proceſſen! Wilt gy nog iets „ onzer Verzenmaakeren? daar is 't,

„ Schudt

„ Schudt men eens den pleitzak uit,
„ Vol twist en kyveraadje,
„ 't Schrift kost al een mooie duit;
„ Maar gemeenlyk is 't beſluit ——
„ Pieraadje.

„ Geenszins behage u het *kunſtig kyven*, wel het *net* „ *en zinryk ſchryven*. Ik zegge u niet

„ Hoe het pleitrad draait en loopt,
„ Hoe men woorden zift en knoopt.

„ In 't Jaar 1702 werdt, volgens WAGENAAR, de Koning „ van *Pruiſſen* voor het Hof van *Holland* gedaagd. In „ zaken die ſpoed vereiſchen, gebruikt men in gansch „ *Noordholland* of *Westfriesland*, met bewilliging van den „ Schout, eene vaardige wyze van rechtspleeging, Vlot„ recht genoemd."

De Characterſchetzen van Notarisſen in den X Brief, leveren ons, om de verandering, een Tooneeltje van een *Notaris* met eenen VRYHART, die de Ontvanger deezes Briefs, zo de Schryver zegt, „ wel zal onderſcheiden „ van hem, die over de *waare Conſtitutie* geſchreeven „ heeft."

De XI Brief begint. „ Nu, myn jonge Vriend, zullen „ wy een aanvang maaken," —— waar van? Dit blykt by de Stukken, die tot den XXI Brief voortgezet worden, en loopen over Regtszaaken, den Notarisſen voorkomende, in den voorgeplaatſten *Inhoud* aangeduid. Men zal 'er veel in vinden dat men 'er niet verwagtte, onder anderen, een *Catalogus van Boeken*, enz. enz. enz.

De laatſte of XXII Brief behelst een Raadgeeving. Iets van de Historie der Rechten. Over de Hervorming van 't Recht. Wetten in Verzen. —— Alles oppervlakkig, en dus weinig beduidend.

Drie Bylaagen beſluiten dit Boeksken. A. voert tot opſchrift, *de Engelſche Praktyk*, en beſtaat in een niet zeer duidelyk verſlag van de handelwyze, door de zodanigen te houden, die hier te Lande *Engelſche Effecten* bezitten. De Schryver is 'er niet voor, dat onze Landgenooten „ hun geld laaten onder een Volk dat hun Vader„ land onwettig beoorlogd heeft." —— B. *Byzonderheden in de Manier van Procedeeren*, —— welke niet veel om 't lyf hebben. —— De Bylage C. die ten opſchrifte voert: *Waar aan niet al getwyfeld en wat niet al quaſtieus ge-*

weest is, beſtaat bykans geheel uit het geestige Vertoog des Heeren VAN EFFEN, te vinden in het Tweede Deel van den *Hollandſchen Spectator*, bl. 439; doch door dien Vaderlandſchen Schryver niet geſchreeven *ten proeve eener twyfelagtige zaak*; maar om de Loosheid eens Advocaats, om Praktyk te winnen, geestig te gispen.

Onze Leezers mogen wy ten ſlot verzekeren, op het woord des Voorredenaars, „ dat op dit *Zakwerk* geen „ vervolg te wagten is." Wy beklaagen noch hun, noch onszelven, over deeze aanzegging des Verzamelaars, *dien* wy gelooven, dat over de Beoordeeling van dit Werkje niet zo zeer in zyn ſchik zal weezen, als over die van het vroeger door hem geſchreevene, zo hy anders op onze Beoordeeling, hier boven gemeld, gedoeld hebbe. —— Zou men, naa dit alles, *zich wel zeer wagten moeten voor den Man die dit éene Regt- en Praktyk-Boekje geleezen en herleezen heeft!!*

HERMANNI ARNTZENII, *J. U. D. Gymnaſii Goudani Prorectore*, Epistola Critica de quibusdam Pindari Thebani locis, ad virum clarisſimum JOANNEM RUARDI, J. U. D. *In Academia* Groningana Eloq. Ling. Gr. & Lat. & *Antiq. Gr. Profeſſorem* Ordinarium. Trajecti ad Rhenum, apud *B. Wild & J. Altheer*, MDCCXCIII, 99 pp. 8vo. m. f.

Onder de menigvuldige Romeinſche Dichters, die de Gedichten van HOMERUS vertaald, nagevolgd, of verkort hebben, munt vooral uit de Schryver van het kort begrip der *Ilias*, dat thans doorgaans op den naam van PINDARUS *den Thebaner* (*) pleegt aangehaald te worden. De meest bevoegde Regters (†) hebben aan den maaker van dit Dichtſtuk den lof gegeven, dat hy veel verruſt en oordeel toont te bezitten; dat hy van de gebreken der laatere Romeinſche Dichters, gezwollenheid en puntige gekunſteldheid, vry is; dat zyne taal, hoewel niet geheel zonder gebreken, echter meestal zuiver en cierlyk mag genaamd worden; en dat hy een niet ongelukkig na-

(*) WERNSDORF beeft, met veel vernuft en geleerdheid, gepoogd te bewyzen, dat RUFUS FESTUS AVIENUS de maaker van hetzelve is.

(†) Om thans geene Getuigenisſen van vroegere Geleerden aan te haalen, zeggen wy alleen, dat VALCKENAER de cierlykheid van dit Dichtſtuk pryst, *Diatr. ad Eurip. reliq.* p. 101, en dat WERNSDORF 'er van ſchryft: „ Sane poëma illud arteute legentibus apparet auctor bono ingenio & judicio præditus, a vitiis ſcriptorum ſequioris aevi, ut a tumore & acuminum affectatione, alienus, ſermonis vero Latini caſtitate & elegantia, tum imitatione vetuſtiorum poëtarum ſatis felici laudabilis, &c."

navolger is van vroegere Dichters. Hy verdiende dierhalven de achteloosheid niet, met welke hy meer dan anderhalve eeuw door de Geleerden is behandeld geworden; en men is veel dank verſchuldigd aan die geenen, welken, in onzen leeftyd, hunne vlyt en vermogens ter zuivering van den bedorvenen tekst van dit boekje, en ter opheldering van hetzelve, aangewend hebben. Voornaamelyk is het zederd eenige jaaren vlytig bearbeid geworden door onze Landgenooten, P. BONDAM, JO. SCHRADER, A. VAN DORP, JO. VAN DER DUSSEN, en A. DE ROOY. De geleerde HIGT zou 'er eene nieuwe uitgaaf van bezorgd hebben, indien zyn te vroege dood dit voornemen niet vernietigd had (*). Doch het geen deze niet heeft kunnen doen, zal, zoo wy hopen, binnen kort volvoerd worden door den beroemden VAN KOOTEN, wiens uitgave, gelyk wy vernemen, genoegzaam geheel afgedrukt ligt. De beste uitgave, die wy 'er tot dus verre van hebben, is die van WERNSDORF (†), wiens aanmerkingen tot herſtelling der waare lezing, opheldering van moeilyke plaatzen, en aanwyzing van de navolgingen van andere Dichters, zeer veel hebben bygedragen, en die 'er, by wyze van Voorrede, eene uitmuntende Verhandeling voor heeft geplaatst, over den maaker van dit Dichtſtuk; over de verſchillende uitgaven van hetzelve, en den arbeid door onderſcheiden geleerden daar aan beſteed; over de redenen, waarom men het op naam van PINDARUS geſteld heeft; over de Latynſche overzetting van HOMERUS, waar van zich de Dichter, by de vervaardiging van hetzelve, ſchynt bedient te hebben; over andere Latynſche Dichters, die HOMERUS vertaald, nagevolgd, of verkort, of met hem dezelfde gebeurtenisſen bezongen hebben, en over hunne fragmenten, enz. —— Wy rekenden het voor zommige onzer Lezers niet ondienſtig, dit algemeener verſlag vooraf te zenden; laat ons nu van den arbeid ſpreken, door den Heer ARNTZENIUS aan dit Dichtſtuk beſteed.

Hy heeft zich, ter verbetering van zynen Schryver, van drie hulpmiddelen bedient; 1. van een handſchrift, dat hy zelf ſchynt te bezitten, maar waar van hy volſtrekt geen verder narigt geeft; 2. van de aantekeningen van eenen ongenoemden Geleerden, van welken hy ook niets naders mededeelt, zoo dat wy niet weeten hoe dezelven in zyne handen gekomen zyn, en 3. van een gedeelte der afgedrukte bladen der nieuwe uitgave van onzen Dichter, die wy van den Heer VAN KOOTEN verwachten. Deze bladen zegt hy, dat hem door de vriendelykheid van den Heer NODELL ten gebruike gegeven zyn; maar hy meldt 'er niet by, of dit met medeweeten van den Heer VAN KOOTEN geſchied zy, veel min, of deze hem de vryheid ver-

(*) Zie VALCKENAER, op de a. p.
(†) In de *Poëtæ latini minores*, T. IV. P. II. Altenb. 1785.

verleend hebbe, om een openlyk gebruik van dezelven te maken, vóór dat zyne uitgave geheel afgedrukt en in het licht verſcheenen was. Wy willen echter hopen, dat de Heer ARNTZENIUS hier toe verlof zal gehad hebben, dewyl wy hem anders van onbeſcheidenheid niet vry zouden kunnen pleiten.

Het bevreemdt ons voorts, dat wy, in dezen geheelen brief, niet éénmaal melding vinden van de uitgave van WERNSDORF, waarvan wy zoo even ſpraken. Heeft ARNTZENIUS dezelve niet gebruikt? . . . Dit kunnen wy byna niet denken, daar het toch zeer onachtzaam of onvoorzichtig weezen zou, zich aan de verbetering van eenen Schryver te begeven, zonder de laatſte, zeer bekende en ligt verkrygbaare, uitgave van denzelven, door een zeer beroemd man bezorgd, te raadpleegen. En, heeft hy ze gebruikt, waarom dan toch, in het jaar 1793, op verſcheiden plaatzen, nog verbeteringen, als nieuw, voorgeſteld, die WERNSDORF, reeds in 1785, in den tekst had laaten drukken (*): en waarom dan eenige algemeene aanmerkingen over den Latynſchen Dichter, (b. v. dat hy doorgaands VIRGILIUS en OVIDIUS navolgt; dat hy zomtyds zelfs HOMERUS verlaat, om VIRGILIUS te volgen) die WERNSDORF reeds zeer goed voorgeſteld en bewezen had, nog zoo uitvoerig herhaald? Over het geheel moeten wy zeggen, dat dit boekje maar zeer weinige bladzyden beſlaan zou, indien de Schryver alleen zyne eigene, en alleen nieuwe, aanmerkingen medegedeeld, en in *loci communes* minder uitgeweid had.

Voor het beste van het boekje moet men misſchien houden de aanmerkingen op eenige plaatzen van zommige andere Latynſche Schryvers, die de Schryver hier en daar in het voorbygaan behandelt, als OVIDIUS, LUCIUS AMPELIUS, PRISCIANUS, enz. Echter zyn ook deze aanmerkingen niet alle nieuw. By voorbeeld, *a Cæcilio*, voor *a Cæci filio*, by LUCIUS AMPELIUS, cap. XVI, was reeds door PARIZONIUS verbeterd. —— In de plaats van PRISCIANUS *Periég.* vs. 666, welke de Heer ARNTZENIUS verbetert, p. 52, ſchynt de fout niet aan den afſchryver, maar aan PRISCIANUS zelven, te liggen.

Op bl. 15, 16, lezen wy: „ Vi ſua non carent, & ad exprimendum τὸ πάθος utique accommodata *Chryſeidis* illa, quibus, rapta *Briſeide*, Apollinis auxilium, vel mortem ſibi implorat:

Quid coluiſſe juvat (mihi) tua Numina, Delphice, prodest, &c. „ Van waar die misſtelling, *Chryſeidis* voor *Chryſis*, en *Briſeide* voor *Chryſeide*, oorſpronglyk zy, kunnen wy niet zeggen. Voor een gewoonen Letterzetter is zy te geleerd, en voor den Schryver te lomp.

(*) Men vergelyke b. v. de uitgave van WERNSDORF met de aanteekeningen van onzen Schryver op vs. 639, 672, 699, 854, 945, enz.

Ee

Eenige Bydragen voor Genie en Menſchen-gevoel. IIIde Stuk. Te Utrecht by G. T. van Paddenburg en Zoon, 1790. *In 8vo. 187 bl.*

Dit derde Stukje van eene verzameling, welke wy aanhoudend met genoegen leezen, is door een toeval langer blyven liggen. Wy achten het echter niet te laat, om 'er melding van te maken, daar zy verdient aangeprezen, en meer algemeen gelezen te worden. Het behelst twee Verhandelingen, *over de Poëtiſche Taal* —— en *over de Poëtiſche compoſitie van eenige Schilderſtukken.* —— *De Terugreeping*, een zedelyk verhaal van MEISZNER, waar van het eerſte gedeelte in het voorgaande Stukje gegeven was. —— *Hovaardy en Trotschheid*, eene Vertelling. —— Vier Dichtſtukjes, *Orpheus* —— *Myn Beſluit* —— *Myn Meisje* —— *De Vergenoegde Boer* —— en *Liefdeverklaring.* —— *Weleer* (een lykklacht van een' minnaar over zyn meisje). —— Voorts, onder het opſchrift *Miſcellanea*, eenige zedelyke bedenkingen, fabelen, enz. —— en eindelyk zeven *Anecdoten.*

De Verhandeling *over de Poëtiſche compoſitie van eenige Schilderſtukken* begint met de billyke klacht, dat veelen, zelfs onder de fynſte kenners, de ſchoone kunſten alleen beſchouwen van den kant van het vergenoegen, dat zy verſchaffen, zonder hunne aandacht te vestigen op het zedelyk nut, dat zy baaren kunnen. De Schryver ſpreekt in het byzonder van de heilzaame indrukken, die de waardige voorſtelling der Bybelſche Geſchiedenis, door den beitel, het graveerzyzer, den etsnaald, of het penceel, op onze harten kan voortbrengen. Hy wil misſchien in het vervolg eenige nog niet bewerkte ſituatiën en tydvakken op-, en eenige nieuwe ontwerpen aan de hand geven. Voor het tegenwoordige bepaalt hy zich tot eene korte beoordeeling van eenige bekende Werken van RAPHAËL, BENVENUTO GARASALO, ANDREAS LINGI, GAUDENTIO FERRARI, HIERON. MUTIEN, ROMANELLI, FETI, MOLA, A. SACCHI, PAUL VERONESE, en anderen. Zyne aanmerkingen zyn doorgaans juist. Eene van dezelven nemen wy gaarne over: „ De Heilige geſchiedenis moet met het diepzinnige der plechtigheid en den ernst der Religie zelfs worden voorgedragen. Waar dezen ontbreken, daar miſſen wy, in den beſten tekenaar, en den keurigſten Schilder, zeer veel van de ſtoutſte en gelukkigſte afbeelding. Die hier niet meer eischt, als 'er gewoonlyk gegeven wordt, die weet niet, waartoe hy geregtigd is, en eert den kunſtenaar te weinig, terwyl hy niet genoeg van hem vordert. Is, by voorbeeld, de Criticus niet veel te goedig, die niet volkomen eene geheel andere afbeelding der

Engelen verlangt, als wy tot nog toe gezien hebben? De voorſtelling der Engelen, als kindertjes, of als hoofden in de wolken, zyn te verre beneden alle beoordeeling, dan dat ik 'er iets van zou kunnen zeggen: maar waar in beſtaan toch de grootere afbeeldingen van deze verhevene Geesten? Zyn zy wel iets meer, als Vrouwen met Vleugelen? Ik ten minſten ken maar zeer weinige uitzonderingen. Waren dan de Grieken maar alleen in ſtaat, in de hoofden, en in de houdingen van hunne donderende Jupiters, alles, wat verheven is, te vereenigen? Het is een der wonderlykſte contrasten, dat wy, terwyl wy nog geen Engelen weten te tekenen, ons evenwel durven onderwinden, om God den Vader af te beelden. Het is hier eigenlyk wel de plaats niet, om op te merken, dat zelfs de grootſte Kunſtenaar dit nooit ondernemen moest; maar ik kan toch ondertuſſchen niet nalaten te zeggen, dat het byna tegen den Godsdienst ſtrydt, dit te doen, terwyl het, buiten dat, onmogelyk is, om, onder deze voorſtelling, niet volkomen te bezwyken." —— Wy pryzen deze gantſche Verhandeling aan onze Schilders en andere Kunſtenaars ten ſterkſten aan. —— Het geen echter de Schryver, bl. 27-29, zegt, aangaande de Mythologiſche werken, hadden wy gaarne wat nader bepaald gezien, daar 'er buiten twyfel in de Mythologie verſcheiden onderwerpen zyn, die insgelyks, waardig behandeld zynde, eene zeer heilzaame uitwerking op het hart hebben kunnen.

Uit de Dichtſtukjes ſtrekke het volgend ten proeve:

MYN BESLUIT.

Zal ik voor 't Nageſlagte leven,
Dat my ſtechts na myn dood beloont,
Naar vergelegen naroem ſtreeven,
Terwyl 't geluk digt by my woont?

Een Ad'laar vlieg', met ſterke ſpieren,
Hoog tegen 't Zonlicht. In 't verſchiet,
Ziet hem de Duif ten Hemel zwieren,
En ſtreelt zyn duifje, en volgt hem niet.

Uit de *Miſcellanea* deelen wy het eerſte mede: „ De Muſen worden door de Staatkunde der Grooten beſchermd; maar zoo, als de Slaven van hunne Heeren beſchermd worden, in eene beſtendige gevangenis, enkel om tot hunne oogmerken dienſtig te weezen, om de gemakkelykheden van het leven, met de behoeften, die daaraan verknocht zyn, door hun te vermeerderen; om de menſchen weekelyk, vreesachtig, en onderdanig te gewennen, en hun hunne ketenen waardig te maken. Maar even

even dezelfde Staatkunde, die de gemeene wetenſchappen beſchermt, is in geſtadige vreeze voor den wasdom van dezelven. Zy weet haar zekere afgemeeten paalen te ſtellen; weet der ziele ketens aan te leggen, en ſtroomt heure verhevene vlugt: zy ſchryft der vrye gedachte wetten voor; zy leidt de gevangene Geniën aan den band rond, en beſtuft het onderzoek van nieuwe waarheden, en de voortplanting van meer verlichte kennis."

Uit de *Anecdoten* kiezen wy de volgende ten proeve: „ Villars bedreigde eenen Proviandmeester, dat hy hem zou laten ophangen; maar de man gaf hem tot antwoord: Mynheer de Generaal! Men hangt geen mensch op, die 100,000 Daalers bezit. —— En, als men in Frankryk de voorige Biſchoppen aan hunne pligten herinnerde, zoo waren zy gewoon te antwoorden: Men predikt niet, men deelt geen Sacramenten uit, wanneer men 100,000 Livres aan Lyfrenten heeft."

Gezangen der Liefde. Te Amſterdam by J. Allart, *1794. In gr. 8vo. 160 bl.*

Schreef Mejuffrouw POST weleer *voor Eenzaamen*, haar hart heeft zedert zulk eene verandering ondergaan, dat zy deeze Gezangen aan de *Liefde* heeft toegewyd. Daar liggen nu alle die ſchoone *Gelderſche* landtafreelen, die betooverende en vruchtbaare ſtreeken om *Arnhem*, vol boſchen, bergen, dalen, bronnen, akkers, weiden en kronkelende beekjes! Zekerlyk kunnen deeze geene bekoorlykheid meer hebben, nu de Dichteres verliefd is geworden; ten minſten mag men dit beſluiten, om dat zy het zelv telkens zegt: nu eens in haar *Offer der Liefde*, hoe zy, die, als *Solitaire*, voorheen, op duizend plekjes, met haar boek, een rustplaats vond, nu geen rust meer kan vinden, nadien deeze door de *Liefde* vermoord is:

Sinds is Natuur hier dood voor my,
En de Eenzaamheid verveelend,
Geen denkbeeld, dan de Liefde alleen,
Is voor myn hart meer ſtreelend.
Sinds ik u kende, is 't vruchteloos
In deeze lieve ſtreeken
't Geluk te zoeken; 't is me alom
Op 't liefſte plekje ontweeken, enz.

Wat is het bedroefd, op deeze wyze verliefd te zyn! Wat zyn die gevoelige harten van de Dichters, maar vooral die der

Dichteresſen, te beklaagen, die zodanig door de Liefde gefolterd worden, dat zy aan *Hutjes*, aan *Fonteinen*, aan *Hermitagies*, aan *Boschduiven*, (wy zwygen van *de kwynende Maan!*) en zelfs aan *Honden*, moeten klaagen!

De kwellingen der liefde
Zyn meer dan haare vreugde,
Zy drukken 't jagend harte;
Het vuur der oogen kwynt;
In weêrwil dezer zorgen,
In weêrwil van dit lyden,
Verwensch ik toch de liefde
Voor mynen jongling niet.

*

't Is waar die kalme dagen,
Toen 'k zorgeloos kon lagchen,
De min by naam maar kende,
En deelde in al de vreugd
Der Schepslen, die me omringen;
Toen ik met volle teugen
Alom geluk kon drinken,
Die dagen zyn voorby.

Waarlyk eene *treurige verandering*, die de Dichteres, in dien deele, op volgende wyze voorſtelt:

ô! Wat is myn ziel veranderd
Door der liefde treurigheid!
Voortyds was ik altyd vrolyk,
Als Natuur my open lag;
Blyde met een dansend mugjen,
En een wemelenden worm,
Gaf een magre bloem der heide,
Gaf een blaadjen my vermaak;
In het ryk van plant en dieren
Was de bron van myn genot;
'k Dronk daar uit met volle teugen
't Reinſte vergenoegen in.
In het ryk van plant en dieren
Vloeit voor my die bron niet meer;
'k Smacht van dorst, en vind geen dropjen
Van dit rein genoegen meer:
Al 't vermogen om te deelen
In der Schepſelen geluk,
Is in my als uitgeſtorven;

*'t Vol-

'k Voel geen zagte banden meer.
Onopmerkzaam treed ik 't bloemtjen,
Hoe het geure en gloeije, plat:
Vogels, alles zingt rondom my,
Ik alleen zing niet, en kryn.
Weggezonken in gedachten,
Pluk ik dikwyls blaadjens kort;
Onbedachtzaam ſlaat myn ſtokjen
Plantjens van hun wortels af;
'k Zie daarna, met ſpyt, de brokken
Der vernielde ſchoonheid aan;
'k Schaam my even, 'k zucht en zink weêr
In myn diepe ſtille ſmart.
Liefde! gy die 't hart vertedert,
Maakt gy tevens koel en norsch?
Liefde! —— ja zyt ge ongelukkig,
Dan is uwe kwelling wreed.

Gelukkig, dat de kwellingen der Liefde niet altyd duuren! Gelukkig, wanneer dezelve vervangen worden door een gezegend Huwelyk, dat in ſtaat is om alle deeze kwellingen te doen vergeeten. Mejuffrouw POST ſchynt dit geluk ten deele gevallen te zyn; want zy zingt, bl. 56, in een ſchoon Stukje: *aan de Noordzee*, dat de Liefde haar, op *Noordwyks* barren grond, nu met *ſtil genoegen* doet zingen. Vervolgens verlaat zy *Beekhuizen*, *Biljoen*, den *Kei-* en *Oſſenberg*; neemt affcheid van alle haare Vrienden in *Gelderland*; van den *houten lepel* in 't hermiete kluisjen; van den *Sleutel* tot dat mosſen hutje; in 't kort van alle die geliefde voorwerpen voor *Eenzaamen*; om met haaren OVERDORP, te *Noordwyk*, nieuwe genoegens te ſmaken; wordende deeze *Gezangen der Liefde* door haar *Huwlykslied* geſloten.

Over het geheel bevallen deeze Gezangen zeer wel, ſchoon 'er verſcheidene regels in voorkomen, die niets meer dan proſa zyn. Eere heeft haar hart, dat het de opwellingen niet ontveinsde, en haare vrymoedigheid, dat zy zich, zonder bloozen, aan de ſtrenge regels der *Etiquette* onttrokken heeft. Wy ſchryven dit als Mannen, ſchoon wy, onze Vrouwen daar over gevraagd hebbende, ten antwoord kreegen: dat al ware het zo, dat zy zo verliefd waren als Juffr. POST, zy het toch niet zeggen, en nog minder ſchryven, zouden. Welk eene geveinsdheid!

Be-

Beſpiegelende Uitſpanningen en Geeſtelyke Liederen, op het Engelenzang en de Komst van JEZUS CHRISTUS *in het Vleesch, door* ADRIANUS GROENENDYK, *Ouderling te Rotterdam. Iſte Stukje. Te Rotterdam by* Abraham Groenendyk, 1793. *In gr.* 8vo. 56 *bl.*

Het oogmerk van den Ouderling GROENENDYK, om zich bezig te houden met Godvrugtige Beſpiegelingen, is loflyk en nuttig; en de Onderwerpen, die hy behandelt, zyn waarlyk verheven; maar juist daarom gelooven wy, dat hy beter zoude gedaan hebben, wanneer hy zyne *Uitſpanningen* niet had uitgegeeven, ten minſten niet algemeen; nadien zyn poëtisch genie (indien hy eenig *poëtisch* genie heeft, want in deeze Proeve blykt het niet!) op verre na niet in ſtaat is, om de door hem verkozene Stoffen eenigzins hunner waardig te behandelen. Zyne *Uitſpanningen* zyn niet anders dan gerymde regels, in welke de gezonde zin deerlyk is mishandeld geworden; en die overal de grootſte onkunde in Spraak en Spelling verraaden. Men zie, ten voorbeelde, de volgende *Lofzang* (*van*) MARIA.

Waakt op myn Ziel, Verheft den Heere,
Wilt hem met ſtem en Snaren eeren,
Hy wil uw Zaligmaker *zyn,*
Hy heeft uw laagheid, doen uitbreken,
Dat Volken zullen Zalig ſpreken.
Uw Zaligheid, in 't algemeyn,
Door zynen arm zeer Sterk,
Verrigte hy dit Werk,
Die laagheid ziet,
Maar Troſſche waan, zal niet beſtaan,
By 't licht, van Jezus *Rykgebied.*

*

Hy rukt van Hoogverheve Troonen,
Op dat die nedrig zyn, daar wonen,
Verheft die uit het laage ſtof,
Die hongrig zyn, wil hy verzade,
Met zalig licht van zyn genade,
En lyden tot zyn Eer en Lof,
Hy nam ook Abraham,
Zyn Zaad dat na hem kwam,
In 't Vreé-Verbond,
Na 's Hemels *raad, in 't Vrouwenzaad,*
Gemaakt voor 's Weerelds ruime rond.

Wy

Wy zullen geene Aanmerkingen op deezen *Lofzang* maaken, de Stof is te ernſtig, dan dat wy de belagchelykheid van den Voordragt zouden aanwyzen. Ieder ziet die genoeg. En by, die de woorden van den Tekst niet duidelyker en treffender vindt, dan deeze *Uitbreiding* of *beſpiegelende Uitſpanning*, zal welligt door het volgend Staaltje, uit het *Chriſten A. B. C.* overtuigd worden, dat de Opſteller even zo veel *Smaak* als *Genie*, in dit eerſte Stukje, aan den dag legt. Het A. B. C. begint met AAA, en eindigt met ZZZ, moetende deeze letters by den aanvang dus driemaal genoemd worden. Wy kiezen maar eenige van de byzonderſte.

QQQ *Hy is geneigt tot u*
Hy zit aan 's Vaders *rechterhand*,
Hy zend zyn Geest ten onderpand
QQQ *Hy is geneigt tot u.*

TTT *De* Tyriers *deelen mee*
De Mooren *uit het verre Land*,
Zyn ook in Jezus *Kerk geplant*
TTT *De* Tyriers *deelen mee.*

VVV (*) *ô* Sulamiet *myn Duiv*
Leert my en trek my door uw Geest,
Dan is 't myn Zalig Jubelfeest,
VVV *ô* Sulamiet *myn Duiv.*

XXX *Geen* Paus *of* Crucifix
Vergeeft ons Schuld maar Jezus *bloed*,
Op Golgotha *voor ons geboed*,
XXX *Geen* Paus *of* Crucifix.

Wanneer zal men eens ophouden van ſoortgelyke Rymeiaryen in 't licht te geeven? die den ſchoonen Godsdienſt van JEZUS wezenlyk onteeren; en, ſchoon met het beste oogmerk vervaardigd, de Spotters telkens, als 't ware opzettelyk, in de hand werken? Wanneer? —— Zo dra men den onkundigen niet meer zal vleyen, dat ook zyn werk nuttig kan worden; en hy naar den raad van kundigen wil luisteren.

(*) Hier moet men zingen *uiv! uiv! uiv!* —— Want hoe zou het anders rymen op *Duiv?*

Leer-

Leerryke en aangenaame Onderhoudingen voor de Jeugd. Te Leyden by D. du Mortier en Zoon, 1794. *In* 8vo. 76 *bl.*

De ſtichtend vermakende Leeraar van Kinderen en Kindervrienden. Gevolgd naar het Hoogduitsch van den Heere SALZMAN. *Te Leyden by* A. en J. Honkoop, *in* 8vo. 166 *bl.*

Indien Ouders, Voogden en Leermeesters van Kinderen, hunne moeite wilden aanwenden, om hunne Onderwyzelingen ſoorgelyke Boekjes in handen te geeven, en te leeren gebruiken; indien de Kinderen hunnen leeslust mogten opgewekt gevoelen, maar maate verſtandige en welmeenende Mannen zich bevlytigd hebben, om in hunnen kring als neder te daalen, en hen, op eenen aangenaamen en leerzaamen trant, over hunne verplichtingen, en, om aan dezelven op eene gemaklyke wyze, en met waar zelfsvergenoegen, te kunnen beantwoorden, te onderhouden; (indien, zeggen wy, dit geſchiedde,) zou men zeker verwagten mogen, dat zulke Werkjes reeds eene merkelyke verandering in de Denk- en Handelwyze der Jeugd, en zelfs in die van meergevorderden in Jaaren, zouden hebben te weeg gebragt. Maar 't is, helaas! te beklaagen, dat de Uitwerkzelen van zulke nuttige Geſchriften niet meer zigtbaar zyn. *Ondertuſſchen* verblydt zich de Menſchen- *en Kindervriend, dat de Lust*, om zo veel Nut, als moogiyk is, aan den Medemensch toe te brengen, niet word uitgebluscht, maar, in tegendeel, van tyd tot tyd, ſchynt aan te wakkeren; gewislyk is de Hoop, dat, eindelyk, deeze welgemeende poogingen zullen gelukken, en de Ondervinding, dat dezelven, ſchoon ze in 't algemeen niet zo veel nuts doen als men wel zoude wenſchen, echter niet geheel vrugteloos zyn, de moedgeevende Dryfveer voor hen, die gelooven in dit vak iets te kunnen bydraagen, om hunne kragten te beproeven, waarin wy van harten wenſchen, dat zy zullen volharden en wel ſlaagen! —— De twee Stukjes voorhanden verdienen zeker geen geringe plaats onder de menigvuldige Geſchriften van deezen aart, en worden, uit dien hoofde, door ons, ten ſterkſten, ter Leezing aanbevoolen.

LETTER-OEFENINGEN.

De Boeken der Chronieken. Naar het Hebreeuwsch: met korte Aanmerkingen voor Ongeleerden: door Y. VAN HAMELSVELD. *Te Amſteldam, by* M. de Bruyn, 1792, 1793. *In gr.* 8vo. 224 *en* 136 *bl.*

De Boeken der Chronieken zyn later geſchreven dan die der *Koningen*: en zy zyn dierhalven geenszins dezelfde, die de Schryver van *de Boeken der Koningen* dikwyls aanhaalt, onder de benaming van *de Boeken der Chronieken*, of *de Jaarboeken der Koningen van Iſraël* of van *Juda*. —— Zy worden weinig geleezen, om dat de veelvuldige geſlachtregisters, en de uitgebreide berigten van burgerlyke, kryga-, en godsdienſtige Schikkingen, door DAVID, SALOMO, en anderen, gemaakt, de Lezers afſchrikken; waarby nog komt, dat zy gezegd worden, zeer gebrekkig en vol fouten afgeſchreven tot ons gekomen te zyn. —— Wanneer men ze echter met oplettendheid leest, dan moet men, met HIERONYMUS, zeggen: „ Men zou zich zeer bedriegen, als men geloofde, op „ eene waare Bybelkunde te mogen roemen, zonder de „ Boeken der Chronieken te kennen." —— Het naaſte oogmerk van den Opſteller was voor zyne Tydgenooten te ſchryven; maar echter behelst zyn werk, en zelfs de geſlachtlysten daar in, fragmenten der geſchiedenis, die ook voor ons van zeer veel aanbelang zyn; b. v. de berigten van de veroveringen der *Iſraëliten*, waar door zy zich hebben uitgebreid tot aan den *Euphraat*, 1 Chron. V: 9—23, enz., waar door wy niet alleen verzekerd zyn van de letterlyke vervulling der belofte, aan ABRAHAM gedaan, maar ook een regt denkbeeld verkrygen van de uitgeſtrektheid des lands, door de Iſraëliten bewoond, van hunne talrykheid, en de magt hunner Koningen. —— Daarenboven, daar de Schryver dezer boeken andere bronnen zyner geſchiedenis geraadpleegd heeft, dan die van de Boeken *Samuëls* en der *Koningen*, heeft hy niet alleen een aantal onſchatbaare byvoegzels en opheldering op hunnen arbeid, maar onderſteunt ook, door zyn

gezag, de geloofwaardigheid zyner verhaalen, zelfs daar, waar hy van hun verſchilt, en wanneer zyne berigten met de hunne ſtryden. — Zy zyn zeker eerst na de Babyloniſche gevangenis, en waarſchynlyk door EZRA, geſchreven: doch dan is het geſlachtregister van ZERO-BABEL, 1 Chron. III: 19, door een ander vervolgd. — De Schryver had zeker echte Stukken voor zich, misſchien wel de Hofjaarboeken, door de Hofgeſchiedſchryvers der Iſraëlitiſche Koningen opgeſteld (verg. 2 Sam. VIII: 16.)

Dit berigt aangaande deze Boeken, uit de algemeene aanmerkingen van den Heer VAN HAMELSVELD getrokken, meenden wy vooraf te moeten zenden: wy gaan nu over, om zyne gedachten over eenige byzondere plaatzen mede te deelen.

1 BOEK, Kap. II: 18. De Hebr. text is hier duister en genoegzaam onverſtaanbaar. Misſchien is de eenvouwige lezing deze: „ KALEB *gewan by* AZUBA *zyne Huiswrouw*, *eene Dochter* JERIÖTH, *derzelver Zoons waren*, enz. Volgends de gewoone lezing zal misſchien JERIÖTH een bywyf van KALEB geweest zyn, en dan zou ik de volgende woorden, *by dezelve*, betreklyk maaken tot AZUBA; terwyl, vs. 42, MESA zyn eerstgeboren, enz. uit zyn bywyf JERIÖTH zal geboren zyn. *Want de zoons der* bywyven werden, by de *Hebreën*, voor *zoonen* des vaders, die 's vaders ſtaat volgen, gehouden, anders dan in het *Romeinſche* regt geſchiedt. Het eerſte is echter het eenvouwigſte. Deze geſlachtlysten hebben over het geheel veel geleden, enz."

Uit de geſchiedenis, Kap. IV: 41. verhaald, beſluit onze Uitlegger, dat de byzondere Stamvorſten, zelfs onder de regeering der Koningen, een zeker *zoort* van heerſchappy hebben gevoerd, niet ongelyk aan die der *Arabiſche Emirs*: en hy gist, dat men daaruit misſchien verklaaren kan de ongelykheid van magt en volkrykheid, die wy, in verſcheiden tyden, aangetekend vinden van het Koningryk der Iſraëliten.

Op Kap. VII: 6. tekent hy aan: „ In de geſlachtlysten van BENJAMIN, Gen. XLVI: 21. Num. XXVI. 38, 39. 1 Chron. VIII: 1, 2, en te dezer plaatze, komen verſcheiden moeilykheden voor. In de eerſte plaats, Gen. XLVI: 21, worden tien zoons van BENJAMIN opgenoemd; in de twee volgende plaatzen, Num. XXVI en 1 Chron. VIII, vyf zoons; hier ſlechts drie, en nog wel telkens met onderſcheiden naamen. Misſchien zyn van *Benjamin's* tien

tien zoonen vyf zonder nakomelingen overleden, en (van) de geſlachten der vyf overigen in den verderflyken oorlog van dezen ſtam met de overige ſtammen, Richt. XX, XXI, twee geheel uitgeroeid, zoo dat 'er maar drie zyn overgebleven, die hier gemeld worden. Wat de naamen betreft, daar in kunnen ſchryffouten plaats hebben; ook hadden niet zelden dezelfde perſoonen meer dan éénen naam."

Kap. XIV: 14. vertaalt hy: „ *Gy moet niet regelrecht op hen aanvallen, maar eenen omweg nemen, om hen in den rug te komen, en te overvallen*, enz. „ Naar de gewoone lezing (zegt hy in de aantekeningen) en Vertaaling van den Hebr. tekst, zou het zyn: *Gy zult niet opirekken achter hen heenen:* maar dan is 'er eene openbaare ſtrydigheid met 2 Sam. V: 23, daar aan DAVID uitdruklyk geboden wordt, om hen van agteren aan te vallen; dusch, wanneer men de Hebr. Accenten hier verlaat, en den Text eenigzins anders leest, zegt hy volſtrekt hetzelfde, het geen 2 Sam. V. gelezen wordt."

Kap. VII: 17. neemt hy de Overzetting van MICHAËLIS over: *En toont my den luister van eenen op het hoogst verheven mensch, ô Jehovah God!* „ Ik verſta de woorden niet, (zegt hy) zoo als zy hier in het *Hebreeuwſch* gevonden worden, en volg daarom de Vertaaling, die MICHAËLIS van deze plaats gegeven heeft. Men zou misſchien ook kunnen vertaalen: *gy hebt my aanzienlyk gemaakt boven de gewoone wyze der menſchen*, met eene kleine verändering in de lezing der *Hebreeuwſche* woorden."

Op Kap. XXI: 1, waar de Vertaaling luidt: *Eens ſtondt de Satan tegen Iſraël op, en porde David aan, om Iſraël te tellen*, vinden wy de volgende Aantekening: „ SATAN betekent *een tegenparty, een beſchuldiger, een lasteraar.* —— Sommigen denken aan eenen raadsman van DAVID, die het met *Iſraël* niet wel meende. —— Doch dit ſchynt niet de bedoeling van den Schryver te wezen. —— In 2 Sam. XXIV. lezen wy', dat JEHOVA's toorn ontſtoken was, enz. nu ſchynt onze Schryver dit te verklaaren; de SATAN ſtondt als een beſchuldiger tegen Iſraël, en hy was het, die, onder Godlyke toelaating, DAVID aanporde, het geen 2 Sam. XXIV. aan JEHOVA wordt toegeſchreven, wiens Voorzienigheid alles beſtuurt."

By Kap. XXII: 14, ſprekende van de 100,000 talenten gouds, en de 1000,000 talenten zilvers, die David aldaar gezegd wordt tot den tempelbouw beſpaard te hebben,

tekent by het volgende aan: „ Wanneer men deze ſchatten, by welken nog gevoegd moeten worden die Hoofdſt. XXIX: 3, 4, 7, voorkomen, naar de gewoone berekening tot ons geld brengt, zou men bykans twyfelen, of 'er wel zoo veel ſchats op de geheele aarde voorhanden zy. Ik heb de zwaarigheden, die de Ongeloovigen hier uit ontleenen, beantwoord *Byb. verd.* VIII Deel, bl. 28 volgg. Ik zeg hier alleen, dat het vooreerst mogelyk is, dat de getallen, door ſchuld der *Afſchryveren*, bedorven zyn; maar voornaamlyk, dat wy *de rechte* waarde der talenten, die hier bedoeld zyn, niet weten. MICHAËLIS heeft de ſom, by rekening, verminderd tot 196 millioenen daalers. —— En zeker is het, dat DAVID, gedurende zyne regeering, in alle zyne voorſpoedige oorlogen, verbaazende ſchatten heeft kunnen opleggen."

Hoofdſt. XXIV: 10, by de verdeeling der Prieſteren in vier-en-twintig klaſſen, lezen wy, dat het achtſte lot uitkwam voor ABIA. „ Dit is merkwaardig (zegt onze uitlegger) om Luc. I: 5, 8. Dewyl men daaruit meent te kunnen beſluiten, dat JESUS in *October*, maar niet in *December*, moet geboren zyn. Het achtſte lot viel in de laatſte helft der vierde maand *June*, of het begin van *July*, dus kan ELISABETH, *huisvrouw van den Prieſter* ZACHARIA, *zwanger geworden zyn in het laatst van July* of in *Auguſtus*, zes maanden daarna wordt MARIA zwanger, dus op het einde van December, of begin van *January*."

Kap. XXIX: 7. wordt een Perſiſche munt *Darkemon* of *Daricus* genoemd, omtrent welken hy aantekent, dat dezelve naar eenen Perſiſchen Vorſt DARIUS dus genoemd is, dat waarſchynlyk het Griekſche woord *Drachma* daar van afſtamt, en dat men zoodanigen gouden *Daricus* op $2\frac{1}{2}$ ducaat rekent: en hy voegt 'er by: „ Wanneer de Schryver van dit Boek deze munt hier noemt, wil hy enkel de waarde dezer vrywillige gift bepaalen, zonder dat hy wil zeggen, dat de gift in deze munt, die veel jonger is, zou opgebracht wezen."

II BOEK, Kap. II: 13, waar de overzetting luidt: „ Ik „ zend u dan eenen ſchranderen en kunſtkundigen man, „ HURAM, [dien ik den eernaam van] *myn vader* [geef]," vinden wy de volgende aantekening: „ Deze kunſtenaar, die even zoo heette, als de Koning, draagt den naam van *'s Konings vader*, als eenen eertitel, zoo als de Europiſche Koningen iemand *oom* of *neef* betitelen. ——

Te

Ten ware, dat ABI by HURAM gevoegd moet worden, zoo dat zyn volle naam geweest is HURAM-ABI." Het laatſte komt ons verre het waarſchynlykſte voor.

Kap. XI: 12. wordt verhaald, dat, by de ſcheuring van het Ryk, onder REHABEÄM, alle Prieſters en Leviten uit geheel Iſraël tot hem overgingen, dewyl JEROBEÄM en zyne zoonen hen van het Prieſterambt verſtieten. Hier op vinden wy de volgende Aantekening: „ JEROBEÄM wilde aan dezen niet toelaten, om den Godsdienst te *Jeruſalem* te gaan bedienen, en zy weigerden den Kalverdienst te *Dan* of *Bethel* te bedienen; dus beſloten zy, om naa *Juda* te verhuizen. Tot een verbaazend nadeel van het Iſraëlitiſch ryk, het welk dus op eens beroofd werdt van den geheelen Stam der Geleerden! —— Wee het land, daar de uitbreiding der waarheid en der verlichting geſtremd, en dus *het nut van het algemeen* aan de inzichten van byzonder belang of heerschzucht opgeofferd wordt!"

De legermagt van ASA wordt Kap. XIV: 8. gerekend op 300,000 man uit *Juda*, en 280,000 man uit *Benjamin*, en dus te zamen op 580,000; in de daad een zeer verbaazende menigte, welke veelen, en (naar onze gedachten) niet ten onregte, ook ter dezer plaats een ſchryffout in de getallen heeft doen vermoeden, hoedanige in deze boeken zeer veelvuldig gevonden worden. VAN HAMELSVELD echter twyfelt aan de gegrondheid van dit vermoeden, om dat alle man de wapens moest voeren. „ Het is waar (zegt hy) men ſchynt met zulke magt geen reden van vreeze te hebben voor een leger van 1000,000 man, gelyk ASA echter vreesde, toen ZERAH de *Kuſchiter* tegen hem opkwam, vs. 11, 12; maar de krygskunde hadt toen ſlechts eenen geringen trap van volmaaktheid bereikt, dus deedt het grooter getal toen altyd veel af."

Meer waarſchynlyk vindt hy een fout in de getallen, Kap. XVI: 1, waar hy het volgende aantekent: „ BAËSA, de Koning van *Iſraël*, is overleden in het 26ſte jaar van ASA, dus kan hy onmooglyk met dien Koning oorlog gevoerd hebben in deszelfs 36ſte jaar, en dus 10 jaaren na zyn dood. Waarſchynlyk is het getal hier, en misſchien in het laatſte vers van het voorige hoofdſtuk, fout geſchreven door de Affchryvers, of men moest (voegt hy 'er evenwel by) deze 35 en 36 jaaren willen rekenen van het eerſte jaar van REHABEÄM, toen de ſcheuring der beide ryken plaats hadt, dan zou het 36ſte

jaar zyn het 15de van ASA. En waarom zou men dus niet mogen tellen?"

Op Kap. XX: 2. zegt hy: „ Verſcheiden Uitleggers willen hier (in plaats van *Syrië*) *Edom* lezen, om dat 'er, gelyk uit vs. 10 en 23 blykt, ook *Seïriten* of *Edomiten* onder deze Stammen waren, en 'er anders in 't geheel niet van *Syriërs* gerept wordt in dit verhaal. Doch het is zeker, dat *Syrië* de waare lezing is. *Edom* lag immers niet aan de Oostzyde van de doode *Zee*? Men moet het verhaal wel begrypen. JOSAFAT hadt *den Israëlitiſchen Koning* bygeſtaan in eenen krygstogt tegen de *Syriërs*, thans komt 'er onverziens een geducht leger van beöosten de doode Zee, *Moäbiten*, *Ammoniten*, enz. aantrekken, die Zee om, en zy zyn reeds in *Juda* gevallen, en tot *Hazezon Tamar* doorgedrongen; het gerucht, niet regt de reden van den tocht bevroedende, verbeeldt zich, dat het een *Syrisch* leger is, het welk eenen tocht bezuiden de doode Zee om na *Juda doet*, en onder weg de *Ammoniten*, *Moäbiten*, en andere volksſtammen, het zy vrywillig of gedwongen, medeneemt, en dus eene geduchte krygsmagt uitmaakt, om den Koning van *Juda* te ſtraffen, wegens zynen krygstocht tegen de *Syriërs*. Doch het *gerucht bedroog zich, gelyk* dat meermaalen gebeurt."

Kap. XXVI: 7. heeft de gewoone Vertaaling, overeenkomſtig de tegenwoordige lezing van den grondtekst, *de Mëuniten*. Maar HAMELSVELD leest hier de *Ammoniten*. Die *Mineërs*, die, ten Zuiden van *Mekka*, in gelukkig Arabië woonden, en aan welken men hier anders gewoonlyk denkt, komen hem voor te verre van de hand te zyn: en de *Ammoniten* volgen onmidlyk vs. 8; zy deeden ussïa hulde met geſchenken, als een gevolg van zyne overwinning, op hen behaald, vs. 7.

Wy beſluiten hier ons Uittrekzel, en hopen binnen kort met onze Lezers de Vertaaling van, en Aanmerkingen op, de Boeken *Ezra*, *Nehemia*, en *Esther* door te lopen.

Leer-

Leerrede over de Redelyke, Christelyke, Republikeinſche Vaderlandsliefde, naar aanleiding van 2 PETRI I: *vs.* 7^b. *Gehouden op den Avond van den Algemeenen Dank- Vast- en Bededag, den* 26 *Maart* 1794. *Door* W. GOEDE, *Leeraar des Christendoms in de Euangelisch Lutherſche Gemeente te Campen. Te Amſteldam by* M. Schalekamp, 1794. *In gr.* 8vo. 66 *bl.*

In de Inleiding tot de hier aangekondigde Leerrede onderzoekt de Eerw. GOEDE, waarom de Chriſtelyke Godsdienst, zo min als de Vriendſchap, de Vaderlandsliefde uitdruklyk hebbe aanbevolen, en geeft, van dit verzwygen, redenen, die ons allezins voldoende zyn voorgekomen. Zy zyn ontleend, deels uit den aart der zaak zelve, deels uit de omſtandigheden van tyden, in welke de Leere van JEZUS wierdt verkondigd; terwyl, intuſſchen, in die Leere verſcheiden byzonderheden voorkoomen, welke de waare Vaderlandsliefde niet ſlegts niet afkeuren, maar veeleer begunſtigen en aanmoedigen. In de Verhandeling zelve ſtelt de Leeraar zich twee zaaken voor: te weeten, te doen zien, wat *niet*, en wat *al*, voor Vaderlandsliefde moet worden aangezien. Het is geene Vaderlandsliefde, wanneer men het land zyner geboorte voor het eenige beste op den geheelen aardbodem houdt; of wanneer men de Staatkundige inrichting, de zeden en gewoonten, welke aldaar plaats hebben, boven alle andere hoog waardeert; of wanneer men de gebreken, welke aldaar heerſchen, telkens uitbromt, en eene geheele omwenteling in het Staatsbeſtuur als het eenig redmiddel telkens als eene wenſchelyke zaak voordraagt; of wanneer men het Volk, waartoe men behoort, voor het meest, zo niet eenig door God beminde Volk houdt, en op andere Natien, 't zy vrienden of vyanden, met verachting nederziet; of, eindelyk, wanneer men meent, uit Patriotisme, andere volken te mogen en te moeten mishandelen, en den nationaalen haat niet ſlegts met woorden, maar ook met daaden, te betoonen. Niet onaartig maakt de Eerw. GOEDE, in het ſlot zyner eerſte Afdeelinge, deeze aanmerking: „Wy yveren gewoonlyk zo voor de rechtzinnigheid in onze begrippen van den Godsdienst, dikwyls „ zelf met onverſtand. Wy ſchrikken voor den naam van „ Kettery, en hooren niet zonder huivering de lyst van

„ *Aanen* en *Isten* opnoemen, uit vreeze, dat zy ons „ moogen besmetten. Wy zyn byzonder sterk ingenomen tegen de Jooden: — en nogthans koesteren wy, „ in onze Staatkundige en Godsdienstige manier van denken, eene menigte Joodsche Ketteryen en Rabbynsche „ onrechtzinnigheden."

Hier op gaat de Eerw. GORDE over, om de echte Vaderlandsliefde stellig te schetzen. Zy bestaat, „ in een „ oprecht, verstandig en yverig streeven, om *het algemeene* best van dat land, waar aan men door *geboorte* „ of inwooning is verbonden, by iedere *gelegenheid*, „ met alle mogelyke zorgvuldigheid en naauwgezetheid, „ te bevorderen." Dit denkbeeld wordt vervolgens nader ontwikkeld, met aanwyzing, hoe de Vaderlandsliefde, zo wel in eene Eenhoofdige als in eene Republikeinsche Regeering, kan plaats hebben; aan welke laatstgemelde hy, evenwel, verre den voorrang geeft: waarom hy zich dan ook verledigt tot het beantwoorden der *Vraage*: „ Waarin bestaat het Republikeinsch *Patriotisme* eigenlyk, of wat is het Characteristieke van hetzelve?" Met veel oordeel en bescheidenheid, hoewel slegts met eenige losse trekken, volgens des Leeraars bedoeling, wordt deeze Vraag beantwoord, *en de voordeelen, welke* een Republikein boven den *onderdaan eener Eenhoofdige* regeeringe geniet, ontwikkeld. Naar gewoonte behelst de Toepassing een beklag over den zinkenden staat van het Vaderland, met ernstige Vermaaning, om, door Zedebetering, en door andere gepaste hulpmiddelen, zo niet den ouden bloei te herstellen, immers den verderen teruggang te verhoeden.

Naar ons inzien verdient deeze Redevoering aanpryzing, zo wel om den bescheidenen voordragt, als om den zaaklyken inhoud. Alleenlyk dunkt ons de *Voorafspraak* een weinig te uitvoerig. Meer dan eens hebben wy, onder het aanhooren van diergelyke uitgerektheid, ondervonden, dat dezelve den toehoorderen verveelde.

Ge-

Geloofsbelydenis van een Waarheidzoekende onder de Sans-Culottes, ten nutte van zyne Broederen, en van den Gemeenen Man, gelyk ook ter voldoening van des Nieuwsgierigen. Getrouw in 't Nederduitsch vertaald. Alomme te bekoomen. In 8vo. 40 bl.

Een zonderling flag van SANS-CULOTTE is deeze, welke hier de pen voert: wat Landsman hy zy, weeten wy niet. Volgens den titel, op welken wy leezen, dat zyn boekske *in 't Nederduitsch* vertaald is, zouden wy moeten gelooven dat hy elders t'huis hoort. Doch dan moet hy in ons Land wel eene naauwe correspondentie hebben, daar uit de Voorreden blykt, dat hy van de Scheuring der Lutherſchen te *Amſterdam* niet onkundig is, ja, zelfs weet, dat zeker Leeraar onder de Doopsgezinden in die Stad, zints eenigen tyd, van ſentimenten is veranderd. Hoe 't zy, de ſchryvende SANS-CULOTTE waarſchuwt zyne Leezers, dat die naam hen niet moet bang maaken, als wierdt daar door een ligtzinnige, of een Godverzaaker, aangekondigd. „ Hoort, myne Vrienden (ſchryft hy) „ onder de SANS-CULOTTES zyn goede en edeldenkende „ waarheidszoekers, welke liefhebbers zyn van leezen en „ onderzoeken, zoo wel als ſlegte en ligtzinnige — en „ dus ſtaat het immers ook onder u lieden, welke my „ wel met de ſterkſte verzekering gezegd hebben, niet „ alleen, dat men 'er onder uwe geringere veelen vindt, „ welke volſtrekt als zonder Godsdienst zyn, en niet beter dan Heidenen; maar ook, dat men thans onder uwe grooten en aanzienlyken wel *Atheisten*, *Deisten* en *Naturalisten* vindt, en zulken, die zich als „ verachters van den Godsdienst betoonen, ſchoon zy, om „ aan een ampt te komen, of dat te kunnen behouden, „ nog boven dien de laagheid van ziel hebben, om „ door een zoort van belydenis te veinzen, dat zy tot „ de Christenen, of wel Gereformeerde Christenen, behooren."

Misſchien zal eene korte opgave van den hoofdzaaklyken inhoud van dit zonderling getiteld boeksken veelen onzer Leezeren niet onaangenaam weezen. De onbekende Schryver vangt aan met eene korte aanwyzing, „ dat „ de mensch verpligt is, om Godsdienst te hebben." Dit leidt hy daar uit af, om dat het aan het allerhoogſte

Weezen, de erkentenis van wiens daadlyk beſtaan hy vooraf onderſtelt, niet onverſchillig zyn kan, hoedanig wy leeven: om dat het allergoedertierenſte Weezen al het mogelyke geluk zyner ſchepzelen moet willen; dat is, de ſchepzelen moeten, zo veel mogelyk is, hem gelykformig tragten te worden; 't welk door deugd en goed doen alleen kan geſchieden, om dat een mensch zonder Godsdienst ondeugend is; en om dat hy eene zucht na eene grooter en eeuwige gelukzaligheid heeft. *Eene volgende* ſtelling houdt in, „ dat het niet onverſchillig *is*, wat „ voor een Godsdienst de mensch heeft;" en eene daar op volgende: „ Het is allerwaarſchynlykst, dat 'er een „ geöpenbaarde Godsdienst is." —— „ Onze Wysgeeren en Vrygeesten (zegt SANS-CULOTTE) ſtellen ons „ thans den mensch zeer verſtandig voor: maar zy zouden zekerlyk zeer dwaaslyk van GOD en de deugd „ ſpreeken, zoo zy niet hunne beste denkbeelden uit den „ Bybel ontleend hadden." Naa vervolgens te hebben aangeweezen, welke merkteekenen eene waare Godlyke Openbaaring moet bezitten, onder welke hy plaatst, dat deeze den natuurlyken Godsdienst niet moet tegenſpreeken, tragt SANS-CULOTTE te doen zien, dat niet eene van de opgegeevene Openbaaringen, *behalven den Bybel, de* aangeweezene kenmerken *bezitte; maar dat, daarentegen*, alle merkteekens van eene waare Godlyke Openbaaringe in den Bybel der Christenen gevonden worden. De Bybel ſpreekt den natuurlyken Godsdienst zo weinig tegen, dat hy denzelven veel meer verfraait en verhoogt. „ De „ kortziende is 't alleen die gelooft, dat de Bybel hier „ en daar de Rede tegenſpreekt. Maar wysbegeerte, „ oordeelkunde, kennis der Oudheden en Natuurkunde, „ neemen deeze ſchynbaare tegenſtrydigheden hoe langs „ hoe meer weg." De denkbeelden, welke ons door den Bybel, aangaande GOD, worden ingeboezemd, zyn veel edeler, dan 'er buiten denzelven in 's menſchen hart zouden zyn opgekomen. Thans voert SANS-CULOTTE eenige byzondere merkteekenen aan, de Godlykheid van den Bybel uitwyzende. De Bybel is het oudſte Boek in de waereld. De verſchillende Schryvers van dit Boek voeren allen dezelfde taal; zy ſpreeken elkander nooit tegen. De Zedenleere des N. Testaments is Gode betaamelyker, en beter in ſtaat om de menſchen gelukkig te maaken, dan alle andere voorgewende Godlyke Openbaaringen. Waare wonderen zyn 'er geſchied, „ en

„ (ſchryft

„ (ſchryft SANS-CULOTTE) zy moeten ter bevestiging van „ den Bybel geſchied zyn; anders zouden de Opſtellers „ van den Bybel nooit als boden van GOD zyn aange„ merkt. Wanneer JESUS en zyne Jongeren geene won„ deren deeden, dan was ieder een dwaas, die ten „ gevalle van hun zynen overgeërfden Godsdienst liet „ vaaren." De Bybel behelst Voorzeggingen, die volkomen vervuld zyn. Uit deeze en meer andere bewyzen leidt SANS-CULOTTE af de Godlykheid van den Christlyken Godsdienst. In 't slot maakt hy, in antwoord op eenige zwaarigheden, deeze twee algemeene bedenkingen: Wanneer de zonden verminderen, dan verminderen ook de twyfelingen; en: 'Er zullen altyd twyfelingen blyven, om dat 'er weinige zodanige waarheden zyn, dat tweemaal twee vier, en dat alle cirkels rond zyn; en dat ook zelf de Natuurlyke Godsdienst zyne duisterheden heeft.

Uit deeze opgave zal blyken, dat wy den Steller van dit boeksken niet t'onregt een zonderling ſlag van SANS-CULOTTE noemden, in aanmerking genomen zynde het denkbeeld, welk omtrent de Br... loozen veelal wordt gevoed. Met voordagt ſtonden wy op den inhoud wat langer ſtil, om dat hier, in een omvang van veertig bladzyden, meer aanleiding tot naadenken, dan in meenig boek van vierhonderd, wordt gegeeven.

Principes de la Religion Naturelle. à Haarlem chez *C. Plaat*, 1794. *Behalven de Voorrede*, 46 *bl. in* 8*vo.*

Grondbeginzelen van den Natuurlyken Godsdienst. Uit het Fransch vertaald. Te Haarlem by C. Plaat, 1794. *Behalven de Voorrede*, 54 *bl. in* 8*vo.*

Dit boekje is verdeeld in twaalf Leſſen, waarin de volgende onderwerpen verhandeld worden: I. Wat de mensch is, en wat hy het meest begeert? II. Wat de Godsdienst, en welk zyn oogmerk is? III. De middelen, door welke wy tot kennis van den Godsdienst kunnen komen. IV. Dat 'er een God is; eerſte waarheid van den Natuurlyken Godsdienst. V. VI. Dat God van eene volmaakte Natuur is, of alle de volmaaktheden bezit; tweede waarheid van den Natuurlyken Godsdienst. VII. Dat God de waereld beſtiert door zyne Voorzienigheid; der-

derde waarheid van den Natuurlyken Godsdienst. VIII. Dat God aan den mensch eene wet heeft voorgeschreeven; vierde waarheid van den Natuurlyken Godsdienst. IX. Dat God de betragting van zyne wet wil beloonen, en de overtreeding derzelve wil straffen; laatste waarheid van den Natuurlyken Godsdienst. X. Dat de Natuurlyke Godsdienst zeer nuttig is. XI. Dat de Natuurlyke Godsdienst ongenoegzaam ter zaligheid, en, hier door zelfs, eene Openbaaring noodzaaklyk geworden is. XII. Dat het zeer waarschynlyk, of geloofbaar, is, dat God aan de menschen deeze Openbaaring, die voor haar noodzaaklyk was, vergund heeft; en wat deszelfs kenmerken zyn.

De Schryver is de Heer A. PH. DE LA ROCHETTE, Predikant by de Walsche Gemeente te Haarlem, die zich tot dus verre van dit opstel by het onderwys zyner Leerlingen pleegde te bedienen, en die hetzelve nu in het licht gegeven heeft, deels om de gewoone gebreken der Handschriften te vermyden, deels op dat ook andere Onderwyzers en verlichte Ouders hetzelve zouden kunnen gebruiken. Wy kunnen het met grond aanpryzen, daar het volledig, beknopt, en, zoo ver de aart der onderwerpen toelaat, duidelyk is; en vooral, daar de waarheden van den Natuurlyken Godsdienst anders doorgaans geheel of gedeeltelyk weggelaten worden in de Onderwyzingen, die by onderscheiden Christelyke Gemeenten in gebruik zyn; een gebrek, waar over de Schryver, in zyne Voorrede, met regt zeer ernstig klaagt.

De Vertaaling van dit Stukje is vervaardigd door A. CROOCQ, Catechizeermeester en Krankenbezoeker te Haarlem, welke op eene plaats van de Voorrede des Schryvers, waar van de Overzetting gesproken wordt, eene aantekening geplaatst heeft, die wy hier letterlyk zullen opgeven: „ Welkers swakte en gebreeken, ik vooraf zoo „ gereed erkennen, en wel zoo zeer gevoelen — als dat „ zy mogelyk berispt zullen worden." Men ziet uit deze weinige woorden reeds genoegzaam de onkunde van dezen man in de regelen onzer taal; maar daarenboven heeft zyne Vertaaling doorgaans eene stytheid en stroefheid, die de lezing van dezelve zeer onaangenaam maakt. In hoe verre nu eene vrywillige erkentenis van het gebrekkige van zynen arbeid hem ontschuldige wegens de onderneming van een' taak, waar toe hy niet geroepen was, moge de Lezer zelf beslissen.

Phar-

Pharmacopœa Amſtelodamenſis nova. Amſtel. apud *P. H. Dronsberg*, 1792. *In 4to. Behalven het Voorwerk*, 210 *bl.*

Hoewel men zich in de afgelopen Jaaren in *Schotland*, *Engeland*, *Zweeden* en elders, ongemeen beyverd hadt, om de openlyke Apotheekboeken te verbeteren, derzelver noodlooze omſlagtigheid te verminderen, en de bereidingen naar de uitvindingen en ontdekkingen van onzen tyd in te richten, was echter tot nu toe aan dezen zoo nuttigen arbeid in ons Vaderland de hand nog niet geſlagen. De nuttigheid of liever noodzaaklykheid hiervan heeft ongetwyfeld de *Inſpectores* van het *Collegium medicum* te Amſterdam doen beſluiten, om ook deze zoo wigtige taak te onderneemen, en hunne *Pharmacopœa*, welkers gebrekkigheid, door den ouderdom van meer dan eene halve Eeuw, voorzeker niet gering geworden was, op nieuw te overzien, en naar den toeſtand der Geneeskunde in het tegenwoordig tydsbeſtek te verbeteren. Dat hunne pogingen niet ongelukkig zyn uitgevallen, hiervan geeft deze *Pharmacopœa nova* (in tegenſtelling der voorige, die *renovata* heette, aldus genoemd,) de duidlykſte bewyzen. Alömme hebben de Opſtellers, zo wel ten aanzien van de keuze, als van de ſaamſtelling der Geneesmiddelen, de verouderde Voorſchriften, die uit zoo veelerleie, dikwyls ſtrydige, inmengſels plagten te beſtaan, en het kenmerk dier tyden droegen, waarin de kennis der *Materies Medica* even gebrekkig, als de beöefening der Scheikunde onvolkomen was, geheel achterwege gelaten, en derzelver plaats met anderen aangevuld, die, hoe zeer uit een minder aantal ingrediënten beſtaande, dit gemis, door eene grootere werkzaamheid en door de ervaring der beroemdſte Artſen geſtaafd geneesvermogen, ryklyk vergoeden. In de Voorſchriften der onderſcheide bereidingen, en de wyze van derzelver bewerking, zyn ook doorgaans de vorderingen, welke men nieuwlings in de Artzeny- en Scheikunde gemaakt heeft, zeer wel in acht genomen, en meestal naar de ondervindingen der beste Scheikundigen, voor zoo verre dezelve geſtrekt hebben, om, met den minſten omſlag en de geringſte kosten, tevens werkzaame en gelykvormige *præparata* te verkrygen, ingericht.

Pryslyk is ook de voorzorg, welke de Opſtellers gehad hebben, om den wyngeest, die tot zoo veele bereidingen

ge-

gebezigd wordt, en van welks behoorlyke geſchiktheid derzelver geneeskrachten grootendeels afhangen, alzoo, zo veel moogiyk, van een bepaalden graad van fynheid te hebben; zynde met dit oogmerk een ſoort van vochtweger, onder den naam van *Hygrometer*, doch die beter *Areometer*, ter onderſcheiding van de gewoone vochtmeters van den Dampkring, zonde genoemd zyn, ingevoerd, diens gebruik achter de *Pharmacopœa* beſchreven ſtaat, en waarvan elk Apotheker verpligt is, zich te moeten voorzien.

Het beſtek van ons Tydſchrift laat niet toe, dat wy ons in byzonderheden inlaaten, of de Voorſchriften dezer Apotheek afzonderlyk doorgaan, en ter toetſe brengen; hierdoor zoude het in de daad wel niet moeilyk vallen, nu en dan gelegenheid tot aanmerkingen te vinden: doch wy moeten bekennen, dat het Werk over 't algemeen grootlyks is aan te pryzen, en te meer lof verdient, wanneer men de moeilykheden, die aan zodanig een arbeid eigen zyn, behoorlyk in acht neemt, gelyk dezelve in de Voorreden dezer *Pharmacopœa*, (die, even gelyk het geheele Werk, zeer duidlyk en in goed Latyn geſchreven is,) worden opgegeven, en die tevens dienen kan ter oplosſing van verſcheiden zwarigheden, welke *men veelligt, by het eerſte* doorlezen van dit Apotheek-boek, *tegens het invoeren* of uitlaaten van ſommige bereidingen, zoude willen bybrengen.

Wenschlyk ware het, dat 't voorbeeld van het Amſterdamsch *Collegium Medicum* ook op andere plaatſen van ons Vaderland naargevolgd, en nog wenschlyker, dat 'er eenmaal eene algemeene *Pharmacopœa* voor geheel Nederland vervaardigd werd, waardoor dezelfde Geneesmiddelen, op alle plaatſen, op dezelfde wyze, bereid moesten worden; op dat de menigvuldige verwarringen, ja zelfs ſchadelyke gevolgen, die, uit de verſchillende ſaamſtellingen van eens benoemde hulpmiddelen, niet zelden voortſpruiten, eindelyk, tot welzyn onzer Landgenooten, hierdoor éénmaal een einde mogten neemen.

Has-

Handelingen van het Geneeskundig Genootschap, onder de Zinspreuk: Servandis Civibus. *Zestiende Deel. Te Amsterdam by* Petrus Conradi, 1792. *In gr.* 8vo. 174 *bl.*

Het Deel voorhanden, waarschynlyk het laatste, welk men van dit Genootschap te wagten heeft, behelst een tweetal Prysverhandelingen, ter beantwoording van het volgend Voorstel: „ Hoedanig is het juiste denkbeeld der *Paraphrenitis*? Verdeelt zy zich ook in soorten, „ naar den onderscheiden aart der aangedaane Deelen, als „ het Middelrif, Hartzakje, *Mediastinum*, enz.? Welke „ zyn de tekenen, die haar van alle andere Ziekten on„ derscheiden? En eindelyk: Zyn 'er, onder de Ziek„ ten, daar zy uiterlyk de meeste overeenkomst mede „ heeft, ook zulke, die eene geheel strydige behandeling, „ namelyk voor eene *Paraphrenitis* volstrekt doodelyk, ver„ eischen? Heeft dit laatste ook byzonder zyn opzigt tot „ sommige Epidemische Ziekten? tot welke dan meest?" — De Eerste is van den Heer J. R. KLYNPENNINCK, Stads Medicinæ Doctor te Nymegen, en onlangs aldaar overleden. Naar aanleiding van het Voorstel is dit Antwoord in vier Hoofdstukken gesplitst. In het eerste wordt de bepaaling der *Paraphrenitis* uit de beste Schryvers opgegeven, en tevens beweerd, dat de Ziekten van het *Mediastinum* en Hartzakje geen soorten van dezelve uitmaaken. In het tweede geeft hy de tekenen op, die de *Paraphrenitis* eigen zyn, en te gelyk de onderscheidende kenmerken van zodanige Ziekten, waar mede zy de grootste overeenkomst heeft. In het derde wyst hy aan, welke Ziekten onder de zo evengenoemde, op dezelfde wyze als de *Paraphrenitis* behandeld, doodlyk zouden afloopen; waar onder vooral de *pleuritis* en *peripneumonia biliosa* betrokken worden. Eindelyk wordt in het laatste Hoofdstuk aangetoond, in welke Epidemische Ziekten men ten dezen opzichte de grootste behoedzaamheid noodig heeft, als b. v. in sommige Gal-Rot-Zenuw-Koortsen, ook in eenige *febres Exanthematicæ*, als Scharlaken-Gierst-Vlek-Koortsen, enz. Alhoewel de Hr. KLYNPENNINCK zeer weinig van zyne eigene ervaring schynt by te kunnen brengen, blykt het echter, dat hy met de beste Autheuren over dit onderwerp bekend is; ook heeft hy de kenmerken en ge-

neo-

neezingen dier Ziekten, die zo dikwerf het mom van waare ontſtekingen vertoonen, en als zodanig zeer verkeerd behandeld worden, inzonderheid volgens de Leerſtellingen van den wydberoemden STOLL, zeer naauwkeurig opgegeven en met veel oordeel behandeld.

Het tweede Antwoord heeft tot Opſteller den Heer D. FAS, Med. Doct. te Leyden. In hetzelve worden voornaamlyk de eerſte gedeelten der Vraage, wegens den aart, de onderſcheiding en kentekenen, der *Paraphrenitis*, uitvoerig behandeld, terwyl het laatſte, de ſtrydige geneeswyze naamlyk der gelykſchynende *Epidemiſche* Ziekten, waaromtrent het voorgaande Antwoord zich voornaamlyk bezig hield, ſlegts ter loops wordt aangeroerd. Niettemin laat ook deze Schryver veel belezenheid en geneeskundige kennis blyken, en de aanmerkingen, die hy wegens de oorzaaken, ſaamſtellingen en merktekenen, der genoemde Ziekte mededeelt, verdienen wel gelezen te worden.

Eindelyk wordt dit Deel, als gewoonlyk, met Waarneemingen beſloten. De eerſte behelst een belangryk voorbeeld eener gelukkig geſlaagde doorbooring der Blaas, boven de ſaamvoeging der Schaambeenderen, in eene hardnekkige opſtopping van water; door *den Heere* S. POPTA, Stads Heel- en *Vroedmeester te Harlingen*. De tweede, door den Heere A. W. BRANS SCHIPPERS, Med. Doct. te Zegwaardt, betreft de zonderlinge uitwerkſelen van Kreefts-oogen, die, tegens den witten vloed gebruikt, eene geweldige bloedſtorting der baarmoeder veroorzaakten, en, herhaalde reizen gegeven, telkens het zelfde gevolg hadden.

Romeinſche Geſchiedenisſen, door M. STUART. *Met Kaarten en Plaaten. Derde Deel. Behelzende de Geſchiedenis van het Gemeenebest, van den Ondergang der Fabiën tot aan den Inval der Galliers. Te Utrecht by* B. Wild en J. Altheer, 1793. *In gr.* 8*vo.* 553 *bl.*

In het wyduitgeſtrekte veld der Algemeene Geſchiedenisſen zyn alle oorden niet even ryk; dit ontmoet men desgelyks in de bepaalder Geſchiedenisſen van een enkel Volk, en treft men ook dus eene ſchaarschheid aan in de *Romeinſche Geſchiedenisſen*, anderzins volop leverende

van

van ſtoffe voor den Geſchiedboeker. Deeze ſchraalheid wordt onmerkbaar, of liever blyft verborgen, voor den Leezer, indien de Geſchiedſchryver, meer bedagt, om hem, op eene genoeglyke wyze, bezig te houden, dan om hem eene volkomene Geſchiedenis te ſchenken, zich vergenoege, met die ſchaarſche plekken lugtig voorby te ſtappen, en alleen in de ryker voorziene zich op te houden; doch dit kan niet wel gedaan worden door eenen Schryver, die de ſchakels des tyds, zonder 'er één over te ſlaan, volgen wil, en, ten dien opzigte, eene volkomene Geſchiedenis leveren: welk laatſte des Eerw. STUART's doel is.

Het Tydperk der *Romeinſche Geſchiedenisſen* op den Tytel aangeduid, ſchoon een vak van vyf-en-tachtig Jaaren bevattende, deelt niet zelden in deeze ſchaarſchheid, of behelst eene aaneenſchakeling van Voorvallen, die, in 't breede geboekt, eene verveelende eenzelvigheid zouden baaren, by welke de leeslust, ſchoon door een ſtyl als STUART voert geprikkeld, bezwaarlyk wakker zou kunnen blyven. Om dit te voorkomen dient eene kunſtige verſcheidenheid, welke hy in de wyze van voordragt meesterlyk bezigt; dan nog meer dat hy zich in die gelykſoortige gevallen der kortheid bevlytigt, en een onbedwongener loop aan zyne pen geeft, wanneer nieuwere, of uit anderen hoofde belangryker, zaaken zich aanbieden. Een Geſchiedboeker ſchept de ſtoffe niet, hy moet de voorkomende bewerken, 't geen, ter oorzaake van het boven aangeduide, dikwyls niet weinig werks in zich heeft, zal men het geenzins verwekkende eentoonige voorkomen.

Dit Derde Deel behelst het Vervolg des *Tweeden Boeks*, en vangt aan met het *Vyfde Hoofdſtuk, van den Onderdergang der Fabiën tot aan de Aanſtelling der Tienmannen*. De *heerschzugt* der *Conſuls* en de *zwakheid* der Gemeensmannen vertoonen zich beurtelings. Inzonderheid wordt hier onze aandagt getrokken door het Voorſtel van den Gemeensman, C. TERENTIUS ARSA, tot het invoeren van een Algemeen Wetboek, 't welk *Rome*, in 't Jaar haarer Bouwinge 292, nog ontbrak. „Uit geringe beginzelen groot „ geworden," zo ſpreekt onze Geſchiedboeker, „was „ haare burgerlyke Maatſchappy in het zelfde geval ge„weest, met alle andere oorſpronglyke vereenigingen van „ onbeſchaafde menſchen, van zeer lang het gemis van „ algemeene Wetten niet te gevoelen, hoe noodzaaklyk

„ dezelve ook mogen zyn, voor het maatſchappelyke ge-
„ luk (*). —— De weinige byzondere Wetten, door
„ ROMULUS aan zyne ruuwe ſpitsbroeders medegedeeld,
„ waren de regels niet gebleeven voor de meeste zyner
„ Opvolgers, die, even als hy, in alle andere zaaken,
„ waar voor geene Wetten bepaald waren, over recht en
„ onrecht, uitſpraak gedaan hadden, naar hun eigen
„ beste weeten of willekeurig goeddunken. De Raad en
„ *Conſuls* waren de Koninglyke regeering, zoo wel in
„ deeze bediening en beoordeeling des rechts, als *in der-*
„ zelver overig gezag, opgevolgd, en hadden zich, *hier*
„ in, gehouden aan de eenvoudige beginzelen van het
„ recht der natuur, aan de gebruiken der Voorouderen,
„ en aan de eerſte inſtellingen van ROMULUS en zyne
„ Opvolgers, voor zoo verre zy daar van de overblyf-
„ zels nog hadden kunnen vinden in de geheiligde boe-
„ ken, die by de Prieſters bewaard werden, en waartoe
„ zy alleen den toegang hadden. Deeze gronden *hun-*
„ ner rechtspleeging hadden zy zorgvuldig verborgen ge-
„ houden voor het Volk, het welk, door gedurige oor-
„ logen afgetrokken, zich ook niet hadt toegelegd op
„ eene eigene overdenking van de algemeene beginzelen
„ des rechts, en voorts meestal *op hunne landeryen*
„ woonende, en alleen op de marktdagen in de Stad ko-
„ mende, buiten de algemeene vergaderingen niets van
„ het burgerlyke beſtuur der Overheden wisten. —— In
„ zeer veele gevallen waren de Raad en de *Conſuls* dus
„ wetgeevers en rechters tevens, en in allen byna was
„ hun oordeel boven alle verantwoording, daar niemand
„ uit het Volk de wettige gronden hunner uitſpraaken
„ kon beoordeelen.

„ Is beide nu allergevaarlykst, zelfs in de best moge-
„ lyke maatſchappy van menſchen, die, met de edelſte
„ gevoelens van burgerlyke gelykheid, nog feilbaare men-
„ ſchen blyven, hoe hagchelyk moet het dan alzins met
„ de burgerlyke vryheid van den geringen *Romein* ge-
„ ſtaan hebben, wiens Overheden den zotſten waan op
„ hunne geboorte koesterden, en van geene kieschheid
„ in de middelen wisten om den geringen burger te on-
„ derdrukken, en zich op allerlei wyzen boven hem te
„ doen gelden. —— Het is waar, de aanſtelling der Ge-

„ meens-

(*) *Conſid. ſur les Rom.* T. II. p. 148——151.

„ meensmannen beſchermde den Volkeling tegen den bal-
„ daadigen Adel; maar wat vermogt dezelve tegen die
„ heimlyke dwinglandy, welke, onder het voorwendzel van
„ recht, haare offers kiezen kon, om ze met het zwaard
„ der Geregtigheid zelve te ontzielen."

De Raad en de Adel hadden te veel eigenbelang by deeze weezenlyke gebreken in den Staat, dan dat zy zich tegen zulk een allerwenschlykſte verbetering niet met alle magt zouden verzet hebben. De tegenwerkingen, de vertraagingen, veel te breed voor ons beſtek, leeze men by STUART zelve, en voele wat elk edeldenkend *Romein* moest gevoelen. Men zie by hem in hoe veel bogten men zich wrong ten aanziene van de aanſtelling der *Tienmannen*.

Van deezer Aanſtelling af tot aan de Wederaanſtelling der *Conſuls*, geeft ons het *Zesde Hoofdſtuk* een verslag; STUART vangt het aan met deeze aaneenſchakelende bedenking: „De rustlooze begeerte der Gemeensluiden, om
„ de uitſpraak van het recht niet langer te zien afhan-
„ gen van de willekeurige begrippen der Grooten, en
„ het wederkeerig verlangen van deezen, om de dreigen-
„ de rechtbank des Volks voor eenen tyd ten minſten
„ geſlooten te houden, hadden thans zamengewerkt aan
„ eene volkomene verandering van *Romes* ganſche Staats-
„ beſtuur. De burgerlyke vryheid; aan de heerschzugtige
„ poogingen der Koningen ontworſteld, en met zo veel
„ beleids tegen de overheerſching der *Conſuls* beveiligd,
„ was intuſſchen, door den yver dier twee ſtaatkundige
„ Partyen, aan de goede trouw eener regeering overge-
„ laaten, in wier handen de wetgeevende, uitvoerende
„ en rechterlyke, magt, zonder het minſte opzigt, geſteld
„ was; terwyl het Volk de eenige grens van dat beſtuur,
„ in de tydsbepaaling van één jaar beſtaande, alleen
„ ſcheen te zullen bewaaken en verdedigen tegen hun,
„ die dat nieuwe Staatsgeſtel te vroeg zouden willen om
„ ver rukken. —— Wat moest de vryheid niet vreezen
„ van zulk een onbepaald vertrouwen, en hoe ont-
„ kwam zy de boeijen, welken haare te yverige verde-
„ digers haar zelve hadden om de handen gewron-
„ gen (*)?"

Met rede mogt de Geſchiedſchryver deeze vragen doen

ten

(*) MACHIAV. *Diſc. Polit.* L. I. Ch. 35, 40. MONTESQ. *Esprit des loix*, L. XI. Ch. 15.

ten' oprigte van een Tienmanſchap, „ die vóór de aanvaarding van hun ampt reeds dagelyks heimlyke byeenkomſten hielden, om de middelen te beraamen, hoe zy hun ſlechts voor één jaar verkreegen gezag duurzaamer zouden maaken, en zich onderling door eeden verbonden, om elkander nimmer tegen te werken. In die zamenkomſten werd de overweldiging en dwinglandy kunſtmaatig geleerd; APPIUS gaf 'er zyne leſſen, wier voornaame inhoud hier op uitkwam, dat men alles, wat eenig beſtuur betrof, naar zich trekken, en om geene byeenroeping van den Raad, veel min van het Volk, denken moest, wanneer men vry wilde regeeren. In één woord, het geheele Genootſchap der nieuwe Tienmannen was vóór de aanvaarding van hunne ampten reeds eene heillooze zamenzweering tegen de vryheid van het Gemeenebest." —— Men leeze de Geſchiedenis van die Tienhoofdige Dwinglandy, en beeve! Gelukkig, dat de gedrochtlyke regeering van tien willekeurige, en even veel vermogende, Dwingelanden, die hun buitenſpoorig gezag aan de oneenigheden in het Gemeenebest waren verſchuldigd geweest, geen drie volle jaaren duurde; wanneer het Staatsbeſtuur weder op den ouden voet kwam.

„ De dwaasheden," betuigt STUART, „ welken de „ ſchrandere MACHIAVEL in het beleid van de Regeering „ der Tienmannen aanwyst, en de haatlyke kleuren, „ waar mede de Ouden dezelve eenpaarig hebben afgeſchilderd, ſtaan echter zoo geheel over tegen de wysheid, welke geheel *Europa* aan hun ingevoerde Wetboek heeft toegeſchreeven, en tegen den eerbied, waar mede diezelfde Ouden altyd van hunne voorſchriften hebben geſprooken, dat de oordeelkunde in twyfel geraaken moet, of de ſchetzen hunner dwinglandyen, ons door de Ouden afgemaald, niet nog meer aan een overdreevene zucht voor de vryheid by de Naakomelingſchap, dan aan de eenvoudige waarheid, zyn toe te ſchryven (*)."

De oudheid is zo gelukkig niet geweest in het ongeſchonden bewaaren hunner Twaalf Tafelen van Wetten, als in het overbrengen van de verſchriklyke tafereelen hunner onſtaatkundige overheerſching. Naa de oorzaaken hier

(*) Golnam. Geſch. der Römer, Th. I. 6. 200, 201.

hier van opgegeeven te hebben, ſlaat de Heer STUART dezelve te boek, met eenige toelichtende aantekeningen. „Hoe gebrekkig die overblyfzelen mogen weezen, „oordeelt hy het geheel, waaryan zy zekerlyk deelen „zyn, al te naauw verbonden met de ganſche inrichting „des *Romeinſchen* Staats, dat zy nog te groot eenen „invloed hebben op de algemeene rechtsgeleerdheid en „rechtsoefening van deezen tyd, dan dat zy derzelver „plaats in deeze *Geſchiedenisſen*, met het rechtmaatigſte „gezag, niet zouden invorderen."

Het *Romeinſche* Volk, welks Lotgevallen, *van de Wederaanſtelling der Conſuls naa het Tienmanſchap tot aan den Vejiſchen Kryg*, in het *Zevende Hoofdſtuk* beſchreeven worden, vondt in de toen eerst aangeſtelde *Conſuls* niet ſlechts Verlosſers van het ondraaglyk juk der dwinglandye, maar tevens *Conſuls*, die voordeeliger Wetten voor den Burgerſtand maakten, dan de Gemeensmannen nog ooit hadden durven voorſtellen. Zy, met naamen L. VALERIUS POTITIUS en M. HORATIUS BARBATUS, waren, om met onzen Geſchiedboeker te ſpreeken, „niet „minder door hunne eigene, dan door de overgeërfde gevoelens hunner Vooröuderen, edelmoedige „eerbiedigers van de algemeene rechten der burgermaatſchappy, en vonden in eenen Staat, die oorſpronglyk op eene onnatuurlyke ongelykheid, tusſchen „Burgers en Medeburgers, gevestigd was, gereede aanleiding om hunne rechtſchapener denkwyze openlyk „aan den dag te leggen. Daar de Raadsheeren zich tot „nog toe niet gehouden hadden geegt aan de beſluiten „van alle de overige burgers, deeden deeze *Conſuls* in „eene algemeene Volksvergadering in het veld van *Mars* „eene Wet vaſtſtellen, *dat de Beſluiten der Wykvergaderingen (Plebiſcita) Wetten voor het ganſche Volk zouden zyn.* Om het recht van beroeping van elk Burger op het geheele Volk, een recht, waar mede de burgerlyke Vryheid ſtaan of vallen moest, en het geen de Tienhoofdige Heerſchappy geheel hadt vernietigd, niet ſlegts te herſtellen, maar ook voor eeuwig onſchendbaar te maaken, deeden zy deeze nieuwe Wet doorgaan; *dat niemand ooit eenige Overheid boven dit recht „zou mogen verhoffen, en dat hy, die zulks zou willen „doen, met recht van elk kon omgebragt worden.*"

Met een ſtil misnoegen droegen de meeste Grooten het invoeren van deeze en eenige andere de Burgerlyke Vry-

heid kragtdaadig begunstigende Wetten. Zo zeer begunstigd en in gezag gestyfd vielen 'er Regtsvorderingen voor. Het Volk stelde Penningmeesters te velde aan. Doch ontmoette het Volk tegenstand van twee eischen. De eerste, de affchaffing der Wet, welke het Huwlyk tusschen de *Patriciers* en *Plebejers* verboodt; en de tweede, dat een van beide de *Consuls* altyd een *Plebejer* behoorde te zyn. Men redenvoerde in den Raad daar tegen; doch de Voorsteller dier eischen, de Gemeensman CANULEIUS, liet zich voor het Volk hooren: „ Reeds „ lang zag ik, ô *Romeinen!* met welk eene veragting de „ Raadsheeren op u nederzagen, en u naauwlyks als „ Medeinwooners van *Rome* konden dulden; maar nooit „ duidelyker dan nu, uit hunnen afkeer van voorstellen, „ welke hun waarlyk slechts herinneren, dat gy hunne „ Medeburgers zyt. Wy vraagen eene wederzydsche „ Huwlyks-vereeniging met hun, welke niet geweigerd „ wordt tusschen nabuuren en vreemdelingen; wien wy „ zelfs het Burgerrecht, welk immers nog veel belangryker „ is, toestaan. Voorts eischen wy te rug, 't geen een „ onvervreemdbaar eigendom des Volks is; dat het zelve „ de hoogste ampten in den Staat den geenen moge op„ draagen, wien het dezelven meest *waardig keurt.* Verdienen beide deeze eischen *zulk eene woede*, als waar „ door men zich naauwlyks van geweld tegen my kon „ onthouden? Zou dan het land zoo noodzaaklyk ten „ gronde moeten gaan, wanneer het Volk niemand „ buiten stoot van de hoop om mede den Staat eens „ te bestuuren? Zou het dan waarlyk even onverschillig zyn, of een slaaf of een vrygeboren het land „ regeerde, dan of een *Plebejer* of een *Patricier* het roer „ in handen hieldt. Dus denkt men, dus spreekt men „ echter, en wat kan u leevendiger den diepen smaad van „ uwen rang doen gevoelen. Een *Burger Consul* ware in „ hun oog eene heiligschennis. — Zou men onder de „ *Plebejers* geene waardige menschen vinden, die het purper zouden vereeren?

„ Het is waar, wy dringen op eene nieuwigheid; maar „ mogen 'er dan nooit nieuwigheden plaats hebben, „ schoon ze nuttig zyn, schoon ze voor een nieuw „ Volk onontbeerlyk zyn? Dus wierd alles veroordeeld, „ het geen ROMULUS, NUMA, TULLIUS, invoerden, dus „ wierd de geheele vestiging van ons vrye Gemeenebest, „ met alle de nieuwe aanstellingen van onderscheidene

„ Over-

„ Overheden, veroordeeld. De Wet der Tienmannen om-
„ trent het Huwlyk was nog onlangs eene nieuwig-
„ heid (*), hierom eischen wy haare afschaffing niet;
„ maar om het schreeuwende onrecht, het welk zy aan
„ het talrykste gedeelte der Burgers doet. Vreezen zy
„ waarlyk voor ontheiliging van hun bloed, laaten zy
„ hunne zoonen en dogteren afhouden van eene bur-
„ gerlyke vereeniging; wy zullen hunne kinderen geen
„ geweld aandoen, dit laaten wy voor den Raadsheerly-
„ ken wellust over; maar dat zulks door eene Wet ver-
„ boden is, moet den Burger onverdraaglyk zyn, en den
„ Staat altyd in twee partyen deelen. Men verbiede ons
„ dan ook maar naast eenen *Patriciër* te woonen, met
„ hem denzelfden weg te gebruiken, of dezelfde lucht
„ in te ademen! Hunne voorgewende vermenging van
„ rangen lydt zelfs geenen last; wanneer de kinderen
„ immers hunnen Vader volgen, winnen wy by de groot-
„ ste toegeevenheid voor ons voorstel niets anders dan
„ dat onze menschlyke en burgerlyke gelykheid openlyk
„ erkend wordt. —— By wien rust eindelyk het Op-
„ pergezag, by den Raad of by het Volk? Voor allen is,
„ na de verbanning der Koningen, de Vryheid gelyk-
„ maatig bevogten. Het Volk kan naar welgevallen
„ Wetten maaken, die het heilzaam oordeelt, en het is
„ dwingiandy wanneer de *Consuls* wervingen tot gezogte
„ oorlogen, als straffen tegen 's Volks voorstellen, gebrui-
„ ken. Gelukkig, wy tellen ze niet, en verklaaren thans
„ plegtig, ô *Consuls!* dat het Volk gereed is uw ge-
„ leide tegen waare of gewaande vyanden te volgen,
„ wanneer gy hun het onderlinge Huwlyksrecht weder-
„ geeft, en aan waare verdiensten den toegang tot de
„ hoogste waardigheden vergunt; maar dat niemand de
„ wapenen op zal vatten voor trotsche meesters, die den
„ onzen geen deel aan hunne eer, geen deel aan hunne
„ liefde, vergunnen! "

Dit

(*) „ Geene Wet had eigenlyk nog vóór dien tyd eene Hu-
„ welyksvereeniging tusschen beide de standen verboden;
„ waar tegen de dwaaze vooroordeelen van edel en onedel
„ bloed krachtig genoeg geweest waren; doch zulk eene Wet
„ hadt den Tienmannen noodig geschcenen, na dat de toe-
„ neeming van den Volksinvloed in het Staatsbestuur dien
„ scheidsmuur meer en meer ondermynd had. "

Dit Hoofdſtuk ontvouwt ons voorts de invoering der *Krygstribunen*, van het *Cenſorſchap*, en het daarſtellen der Soldy voor de *Romeinſche* Krygsknegten, welke laatſte byzonderheid wy in ons plan byzonderder hadden te vermelden; doch wy zyn reeds breed genoeg geworden, en moeten alleen by al het uitgetrokkene nog voegen, dat het *Achtſte Hoofdſtuk*, waar mede dit Deel ten einde loopt, ons den *Vejiſchen Kryg* beſchryft, waarin, naa een tienjaarig onopgebrooken beleg, de beroemdſte Stad van *Etrurie* ten gronde ging.

De Oude en Nieuwe Conſtitutie der Vereenigde Staaten van Amerika uit de beſte Schriften in haare gronden ontvouwd, door Mr. GERHARD DUMBAR, *Lid van de Maatſchappy der Nederlandſche Letterkunde te Leyden, van het Provinc. Utrechtſche Genootſchap, en van het Genootſchap* Pro Excolendo jure Patrio, *te Groningen. Tweede Deel. Te Amſterdam by* J. A. Crajenſchot, 1794. *In gr.* 8vo. 276 *bl.*

Toen wy het Eerſte Deel van dit Waarheid- en Vryheidlievend Werk aankondigden (*), betuigden wy, ten ſlot, na het Vervolg te verlangen, *en beloofden*, niet in gebreke te zullen blyven, om dien verdienſtlyken arbeid, zo ras dezelve ons in handen kwame, op eene wyze denzelven waardig, bekend te maaken, en zullen ons van de volbrenging deezer belofte kwyten. Doch kunnen wy niet naalaaten, vooraf, uit het geen de Heer DUMBAR aan den Leezer zegt, met veel genoegen, het volgende over te neemen: „ Het gewigt der „ Onderwerpen, in dit Tweede Deel behandeld, doet ons „ denken, dat zy, die het voorige met genoegen ontvangen hebben, dit met geene mindere belangneeming zullen doorbladeren. Gaarne zouden wy zien, „ dat het ook in de handen van zulken onzer hedendaagſche Schryvers vallen mogt, welken, om de woorden „ der *Letteroefeningen* de onzen te maaken, *als zy van Volksregeering ſpreeken, altoos het oog van de* Vereenigde „ Staaten van America *afwenden* (†), of, gelyk wy, ten

„ hun-

(*) Zie boven, bl. 168.
(†) Ald. bl. 178.

„ hunnen) voordeele; zouden verkiezen te onderſtel-
„ len, nog nooit met voldoende aandagt het oog daar
„ op gewend hebben. Indien de zodanigen de Histo-
„ rie, de Staatsgeſteldheid, en den tegenwoordigen toe-
„ ſtand van *Noord-America* overwogen hadden, zouden
„ zy begrypen, dat het, om het ſchadelyke van de Po-
„ litieke Vryheid door voorbeelden te toonen, niet ge-
„ noeg is, tegen eene Natie te declameeren, die, door
„ buitenlandſche wapenen aangevallen, door verraadery
„ en burgerkryg verſcheurd, nog nimmer het bedaarde
„ tydpunt heeft kunnen vinden, welk geſchikt was om
„ die Vryheid op eenen vasten grondſlag te vestigen.
„ *America* biedt het eerſte voorbeeld aan van een Volk,
„ welk, in 't midden van de diepſte rust, dat is in eene
„ omſtandigheid, waarin de verſchillende begrippen en
„ hartstogten onbelemmerdst kunnen te voorſchyn ko-
„ men, zich zelf eene Conſtitutie heeft gegeeven, die
„ geheel op *Volksvryheid* is gebouwd. Men bewyze,
„ dat, daar de *Volksvryheid* de *Burgerlyke* verdelgt; dat,
„ daar de *Gelykheid* tot die dwaaze uiterſten wordt ge-
„ dreeven, welken men derzelver Voorſtanders zo onge-
„ rymdlyk opdringt; dat de duizenden, die uit alle hoeken
„ van *Europa*, inzonderheid uit dat Britſche Ryk, welks
„ zogenaamde Conſtitutie eertyds zo algemeen werd be-
„ wonderd, hunne door verjaaringe geheiligde Regee-
„ ringen derwaards ontvlieden, en meer en meer ande-
„ ren aanlokken, niet anders zyn dan eene ſchaare van
„ misleiden, die, hunne *Burgerlyke Vryheid* door de
„ Politieke uitgeroeid en vermoord vindende, blootlyk
„ medegenooten zoeken, om in hun onheil te deelen,
„ en daar door hunne ſmert te verlighten. Men bewyze
„ dit of —— mien zwyge. *Hic Rhodus, hic Salta!*"

Dit Tweede Deel is op denzelfden voet als het voor-gaande ingerigt. De twee eerst voorkomende Afdeelingen, de X en XI. by voortgang, bevatten Hiſtoriſche Berigten van DUMBAR's eigen opſtel, en draagt de X ons voor: *De verdeeldheid der Gemoederen in* America *over het Ontwerp der Nieuwe Conſtitutie —— Aanneming van dezelve in de onderſcheidene Staaten*, Penſylvanie, Delaware, Nieuw Jerſey, Georgie, Connecticut, Maſſachuſetts, Maryland, Zuid-Carolina, Nieuw Hampshire, Virginie, Nieuw York. —— Noord Carolina *verſchuift die aanneming.*

De XI geeft ons op, *het Beſluit van het Congres tot het in werking brengen van de Nieuwe Conſtitutie* —— *Opening van het Nieuwe Congres* —— *Verkiezing van Preſident en Vice Preſident* —— *Eerbewyzingen aan den Preſident* —— *Het Nieuwe Congres regelt de Departementen der Uitvoerende Magt, de Geregtshoven, de Telling des Volks en het ſtuk der Naturalizatie* —— *Aanneeming van de Nieuwe Conſtitutie door* Noord Carolina *en* Rhode Eiland.

Geſchiedkundige Berigten, die ons den moeilyken weg aantoonen, langs welken men, met veel behoedzaamheids en overlegs, het gewenschte einde bereikt heeft. —— Geſchiedkundige Berigten, hier en daar doormengd met treffende gevallen. —— Wy kunnen ons niet wederhouden van de verkorte opgave der Verkiezinge van den groo-ten WASHINGTON tot Preſident met eenpaarige Stemmen van alle de Kiezers. „ Nooit hadt men op deeze Pla-„ neet eene algemeener en zuiverder nationaale vreugde „ aanſchouwd, dan die, welke op WASHINGTON's verkie-„ zing in aller harten huisvestede, in aller oogen was „ te leezen. Men zag de zegepraal der Deugd; eene „ zegepraal, welke zelf den overwonnenen geene verne-„ dering kostte; dewyl, wie ook *zichzelven op den* „ tweeden trap van *verdienſte jegens het Vaderland* „ plaatzen mogte, niemand weigeren kon aan WASHING-„ TON den eerſten toe te kennen. Genootſchappen van „ de ſtrydigſte beginzelen beyverden zich om in dit ſtuk „ hunne eensgezindheid openbaar te maaken, door brie-„ ven van plegtige gelukwenſching aan den nieuwen Pre-„ ſident te doen overhandigen. Verſcheide Steden deed-„ den hetzelfde. Iets daar uit mede te deelen zou over-„ tollig zyn. Men voege, in zyne verbeelding, alle de „ uitdrukkingen zamen, welken ongeveinsde boogagting „ en verſche dankbaarheid kunnen doen gebooren wor-„ den, en derzelver inhoud is gevonden. Een deezer „ ſtukken zonderen wy maar uit, dat naamlyk van de „ Burgers van *Alexandria*, een Steedje in de nabuur-„ ſchap van *Mount-Vernon*, de verblyfplaats van den „ Generaal, waar uit wy dat gedeelte zullen trekken, welk „ tevens ſtrekken kan, om den Leezer een denkbeeld te „ geeven van de wyze op welke deeze groote Man, ze-„ dert dat hy, in den Jaare 1783, het hoogſte Krygs-„ ampt, niet alleen vrywillig, maar met vreugd, voor

„ den ſtand van een byzonder Burger verwisſeld, en zyn „ zwaard tot eene ſikkel verſmeed hadt, tot nu, dat zyn „ Vaderland andermaal oordeelde deszelfs dienst niet te „ kunnen derven, zyne dagen hadt geſleeten. „ „ De „ „ eerſte en de beste der Burgeren, (dus luidt het) „ „ moet ons wederom verlaaten, onze Ouden verliezen „ „ hun cieraad, onze Jongelingen hun voorbeeld, on„ „ ze Akkerbouw hunnen verbeteraar, onze Koophan„ „ del hunnen vriend, onze opkomende Akademie haa„ „ ren beſchermer, onze Armen hunnen weldoener, en „ „ de binnenlandſche Scheepvaart van de *Potowmack*, „ „ welke nuttige zaak door uwe onophoudelyke poo„ „ gingen reeds ten deele tot ſtand gebragt is (*), „ „ haaren inſteller en bevorderaar." "

„ Dan, welke betuigingen zulke geſchriften ook mog„ ten bevatten, zy konden niet dan flaauw zyn, verge„ leeken by de uitwendige tekenen van algemeene vreugd, „ welke den Preſident vervolgens overal op zyne reis „ na *Nieuw-York* vergezelden. De plegtige optogten „ van gewapende Burgeryen, de begroetingen met grof „ en klein geſchut, het luiden der klokken, het afſteek„ ken van vuurwerken, deeze en diergelyke dingen ver„ dienen hier naauwlyks genoemd te worden. Eene „ meer harttreffende vertooning zweefde by elken ſtap „ voor de oogen van deezen Man des Volks. Duizen„ den, tienduizenden, waren geſchaard langs de wegen, „ niemand ſcheen zichzelven te kunnen voldoen, in het „ genoegen, welk hy gevoelde, aan anderen te doen „ blyken; maar elk keerde voldaan na zyne wooning; „ dewyl het hem ten minſten nog eenmaal in zyn lee„ ven hadt mogen gebeuren, zynen besten Vriend, hem, „ wiens

(*) In eene breedere Aantekening vinden wy vermeld, dat de Regeering van *Virginie* WASHINGTON, ter erkentenis van zyne gedaane dienſten, in het bevaarbaar maaken van de *Potowmack* en de *James* Rivier, 50 Aandeelen in het Fonds der daartoe opgeregte Compagnie aanboodt; doch hy antwoordde beleefdelyk, „ dat hy, eens het onwrikbaar beſluit genomen hebbende om zyne hand voor alle belooning in Geld te ſluiten, „ daar van, ook in dit geval, niet kon afgaan; maar dat hy het „ hem toegedagte, indien de Regeering dit goedvondt, gaarne tot oogmerken, die het algemeen welzyn bevorderen „ konden, zoude beſtemmen." Zie *Amer. Muſ.* Vol. I. p. 106.

„ wiens weldaaden zich mede over zyne laate Nakoome-
„ lingſchap konden uitſtrekken, te aanſchouwen.
„ Ondertuſſchen was in dit alles niets dat den Heer
„ WASHINGTON vreemd konde voorkomen. Toen hy zy-
„ nen gewigtigen post, naa 't ſluiten van den Vrede,
„ hadt nedergelegd en na zyne haardſtede te rug keerde,
„ ontving de amptlooze Burger overal dezelfde tekenen
„ van eerbied als thans de Hoofdperſoonadie in de Re-
„ geering des Lands. Deezen volgden hem ook nader-
„ hand, toen hy, naa het eindigen der eerſte *Zitting* van
„ het Congres, eenen togt deedt om de Oostlyke Staa-
„ ten van het Bondgenootſchap te bezoeken. —— Mog-
„ ten de Beheerſchers der aarde eenmaal getuigen zyn
„ van zulk een tooneel! Zy zouden dan zien, dat waare
„ grootheid, de grootheid van den Mensch, niet noo-
„ dig heeft, eene reeks van Voorvaderen op te tel-
„ len, voor welken de Volken gewoon waren *in* 't ſtof
„ te buigen. Ook voor hun buldert het geſchut, ook
„ voor hun ontſteekt men zogenaamde Vreugdevuuren en
„ Illuminatien; doch de ſtoet die hen omringt zal hen
„ vergeefsch zoeken diets te maaken, dat haare toejui-
„ ching de toejuiching der Natie is, en dat de op hoog
„ bevel brandende lampen iets meer *aanduiden dan* de
„ onderwerping *van* een door *vrees beteugeld Volk.* ——
„ Maar neen! Blyft op eenen afſtand, Veroveraars der
„ aarde, die tienduizenden vernielt, om u van duizenden,
„ met welken gy den kring uwer heerſchappye hebt
„ uitgebreid, te doen aanbidden en te doen vloeken. Blyft
„ opgeſlooten in den kring van uwe vleijers, op dat de
„ waarheid u nimmer genaake, en u een ſpiegel voor-
„ houde, waar in gy voor de eerſtemaal *uzelven* zoudt
„ bezigtigen, en uwe weezenlyke betrekkingen tot alles
„ wat u omringt leeren kennen. Vernederde hoog-
„ moed is te ondraaglyke ſtraf voor de troetelkinderen
„ der weelde; egter zoude het onhoflyke ſpiegel u doen
„ zien, dat de Wysgeer, de Menſchenvriend, op eenen
„ ALEXANDER durft nederzien, terwyl hy de Godheid
„ looft, dat eens een WASHINGTON was gebooren!"

De volgende Afdeelingen zyn wederom genoegzaam uit *the Federaliſt* getrokken; met die invlegtingen en uitlaatingen, welke deeze Onderwerpen belangryk voor allen kunnen maaken. De XIIde Afdeeling heeft deezen Inhoud: *Inleiding tot de beſchouwing van den aart en de waarſchynlyke uitwerkzelen der Nieuwe Conſtitutie, ten einde daar uit*

den

den graad van derzelver volmaaktheid te beoordeelen —— Voor- en nadeelen der onderſcheide Regeeringsvormen —— De grondſlag der Conſtitutie Republikeinsch —— Europiſche Staaten oneigenlyk Republieken geheeten —— Nadeelen der oude Volksregeeringen door de Vorderingen in de Staatkunde ontweeken.

Deeze geheele Afdeeling, ſchoon kort, is voor ons ter overneeminge te lang, hoe gaarne wy ook ons Werk daar mede zouden opcieren; men treft 'er eene bondige ontwikkeling aan van veele denkbeelden, die veelal lang uitgeſponnen en daar door verdonkerd zyn. Het zal den Leezer niet verdrieten, een en ander, hier uit ontleend, aan te treffen. Uit voorheen beredeneerde ſtellingen, zegt hy, „ is ten overvloede op „ te maaken, dat, wanneer wy van eene Republikeinſche Regeering ſpreeken, men onze uitdrukking niet „ behoort te verwarren met die van zommige Staat„ kundige Schryvers, die, niet zo zeer op den waaren aart der dingen als op de in gebruik zynde benaamingen het oog vestigende, het woord *Republiek* „ dikwerf op zodanige Staaten toepaſſen, in welken geen „ kenmerk van eene Volksregeering is te beſpeuren. Het „ is eene doorgaande gewoonte, de *Vereenigde Nederlanden* met den naam van Republiek te beſtempelen, „ hoewel niet het geringſte gedeelte der Oppermagt van „ het Volk afkomſtig is. Dezelfde titel wordt aan *Venetie* gegeeven, ſchoon daar het groote lichaam des Volks „ door een handvol erflyke Edelen op de volſtrektſte wyze wordt overheerd; als mede aan *Poolen*, hoewel daar „ niets te vinden is dan een mengzel van Ariſtocratie en „ Monarchie, en wel zulk een ſlegt mengzel als men „ met mogelykheid uit beide zou kunnen maaken. Niet „ gepaster heeft men *Groot Brittanje*, welks Regeeringsvorm alleenlyk een Republikeinſchen tak heeft, die „ met eene erflyke Ariſtocratie, en een eenhoofdig beſtier, verbonden is, op de lyst der Gemeenebesten geplaatst. Deeze voorbeelden van Staaten, wier Regeeringswyzen byna zo zeer van elkander als van eene weezenlyke Volksregeering verſchillen, toonen de groote onnaauwkeurigheid, met welke men het woord *Republiek* in het behandelen van ſtaatkundige onderwerpen „ heeft gebezigd."

Naa aangetoond te hebben dat de Regeeringsvorm in de *Vereenigde Staaten van America*, met vollen regt, den naam van

van *Republikeinsch* verdient, vaart de Heer DUMBAR voort: „ Dan juist deeze omſtandigheid, dat de Regeeringsvorm „ van *Noord-America* volſtrekt Republikeinsch is, zal by „ zommigen eene genoegzaame reden opleveren, om daar „ tegen uit te vaaren, en dezelve als een broeinest van „ verwarring, kabaalen en beroerten, af te ſchilderen. „ Ook behoeft het den geenen, die met de geſchiedenis- „ ſen der kleine Gemeenebesten van *Griekenland* en *Italie* „ bekend zyn, aan geene ſtoffe tot declameeren te ont- „ breeken. Het is onmogelyk dezelve te leezen zonder „ den ſterkſten afkeer te gevoelen van de onrust, welke die „ Republiekjes in onophoudelyke beweeging hieldt, en „ van de ſchielyke opvolging van omwentelingen, welken „ dezelven ſteeds tuſſchen de beide uiterſten van onder- „ drukking en regeeringloosheid deedt ſlingeren. Vindt „ men 'er ſomtyds dagen van kalmte, zy ſchynen alleen- „ lyk te dienen om ſtoffe te vergaderen tot nieuwe on- „ weerswolken. De tuſſchenpoozen van gelukkiger tyden, „ welken 'er zich nu en dan vertoonen, beſchouwen wy „ zelfs met een mengzel van leedweezen; ontſtaan uit de „ bedenking, dat die behaagelyke tooneelen weldra door de „ woedende baaren van verdeeldheid en oproer zullen over- „ ſtelpt worden. Indien 'er eenige ſtraalen van kortſtondige „ glorie uit de duisternisſe voortſchieten, wier vlugtig ſchyn- „ zel onze oogen voor een oogenblik kan doen ſchemeren, „ zullen dezelve ons te gelyk herinneren, hoe beklaagens- „ waardig het is, dat de gebreken in de Regeeringsvor- „ men ſteeds moesten in den weg ſtaan, om de yverigſte „ poogingen van Mannen van de uitmuntendſte talenten „ en verheevenſte gevoelens, welke van tyd tot tyd in „ die Republieken ontſtonden, van allen goeden uitſlag „ ten nutte van de gemeene zaak te berooven.

„ De wanorden, die de jaarboeken van die Republie- „ ken ontcieren, hebben aan de Predikers van het Des- „ potismus redeneeringen aan de hand gegeeven, om niet „ alleen op den vorm van een Republikeinsch Beſtier, „ maar tevens ook op de gronden van alle Burgerlyke „ Vryheid, aan te vallen. Men heeft den Voorſtanders van „ eene vrye Regeeringswyze, met een kwaadaartig genoe- „ gen, en als in zegepraal, alle de rampen, aan die voor- „ maalige Republieken overgekomen, voor de voeten ge- „ worpen, en het beſluit opgemaakt, dat Vryheid nim- „ mer met de behoorelyke Ondergeſchiktheid in eene Maat- „ ſchappy konde gepaard gaan. Gelukkig zyn 'er eene

„ ly-

„ lyke weinige roemrugtige voorbeelden van Staaten, die „ eeuwen lang onder het genot van Vryheid gebloeid heb- „ ben, met welken men de troostlooze drogredenen van „ zulke Predikers kan wederleggen; en nog meer bemoe- „ digend is het, dat men eene gegronde en welgevestigde „ hoop mag voeden, van in *America* een gebouw te heb- „ ben zien opregten, welk tot een duurzaam gedenkteken „ van derzelver dwaalingen zal kunnen ſtrekken.

„ Ondertusſchen kan men niet ontkennen, dat de af- „ beeldſels, welken de zodanigen van Republikeinſche Re- „ geeringen hebben opgegeeven, dikwyls niet dan te veel „ gelykenis hadden met het oorſpronglyke, waar van zy „ werden ontleend: en, indien men in laater tyd geen „ volmaakter ontwerpen hadt weeten uit te denken, zou- „ den de verlichte Vryheidsvrienden zich tot de noodzaa- „ kelykheid gebragt gezien hebben, om de zaak van die „ ſoort van Regeeringswys als onverdeedigbaar te laaten „ glyden. —— Maar de Staatkunde heeft, zo wel als de „ meeste andere weetenſchappen, groote vorderingen ge- „ maakt, zo dat men thans de uitwerking van verſcheide „ inrigtingen, die by de Ouden of geheel niet of zeer ge- „ brekkig bekend waren, zeer wel verſtaat. Hier toe be- „ hooren: de regelmaatige verdeeling van gezag tusſchen „ onderſcheiden Departementen, welken onderling in even- „ wigt ſtaan, en elkander in bedwang houden; het inſtel- „ len van Regtbanken, wier Leden niet kunnen afgezet „ worden, ten zy men hun geregtlyk van wanbedryf „ overtuige; de Vertegenwoordiging van het ganſche Volk „ in de Wetgeevende Vergadering, door middel van Ge- „ deputeerden, door het Volk verkooren; alle deeze din- „ gen zyn of geheel nieuwe uitvindingen, of hebben ten „ minſten haare grootſte volmaaking in de hedendaagſche „ tyden ontvangen. Zy zyn middelen, en wel kragtdaa- „ dige middelen, om de voordeelen van eene Republi- „ keinſche Regeeringswyze te behouden, en tevens de on- „ volmaaktheden, waar aan dezelve zoude kunnen onder- „ hevig zyn, te verzagten of te vermyden."

Aangemerkt hebbende, dat de Uitgebreidheid des Lands in *America* veel zal toebrengen om het *Americaanſche* Ge- meenebest in ſtand te houden, gaat hy over om die Stel- ling, welke zommigen vreemd zal voorkomen, en door de *Antifederaliſten* in *America*, als een tegenwerping tegen de Nieuwe Conſtitutie, werd aangedrongen, te verdeedigen. Dit is zyne taak in de XIII Afdeeling, behelzende: *Ge-*

dag-

dagten van den Heer DE MONTESQUIEU *over geconfedereerde Republieken* — *Geſchiktheid van een grooten geconfedereerden Staat tot het ſtuiten van Factien* — *Onderſcheiding tuſſchen eene zuivere Volksregeering of Demokratie in eene Republiek* — *De uitgebreidheid der Vereenigde Staaten niet te groot voor eene Republikeinſche Regeeringswyze.*

De XIV Afdeeling behelst: *Oogmerken eener Bondgenootſchaplyke Regeering* — *Magt van 't Congres ter verzekering van 's Lands veiligheid van buiten* — *Die magt behoort onbepaald te zyn* — *Staande Krygsmagt in Vredestyd* — *Waarom 's Lands verdediging niet aan de byzondere Staaten is overgelaaten* — *Wetten tegen eene ſtaande Krygsmagt onuitvoerelyk* — *Het Congres kan geen Geld tot onderhoud des Legers voor langer dan twee jaaren toewyzen* — *Voordeelen van eenen Bondgenootſchaplyken Staat boven een enkelvoudigen in het bewaaren van de Vryheid* — *Onwaarſchynlykheid dat het Congres ooit een ontwerp van Overheerſching zal kunnen uitvoeren, of zelfs beraamen.*

In de XV Afdeeling komt ons voor: *Magt van 't Congres tot bewaaring van inwendige rust* — *Door welke middelen het Congres zich van de uitvoering zyner eigene verordeningen kan verzekeren. Het Congres handhaaft den Republikeinſchen Regeeringsvorm, en waakt tegen oproer in de Staaten* — *Militie* — *Andere punten van Gezag aan het Congres gegeeven.* — *Heffing van Schattingen* — *De behoeften der Unie en der byzondere Staaten vergeleeken* — *Regtsgebied van het Congres over de Plaats van zyn verblyf, over Sterkten, Magazynen, enz.*

Ten laatſten wordt, in de XVI Afdeeling, *De Stelregel, dat de Wetgeevende, Uitvoerende en Regterlyke, Magten van elkander geſcheiden, en aan verſchillende handen behooren toevertrouwd te worden, in het waare licht geplaatst* — en *De middelen, om ieder Departement van Gezag binnen zyne paalen te houden, en daar in te handhaaven, overwogen.*

Geen onzer Leezeren twyfelt, of wy waren dikwyls in bekooring om ook uit deeze Afdeelingen iets te ontleenen. Dan wy moeten, onzes ondanks, ons te vrede houden met de bloote Opgave van den *Inhoud*. Welhaast hoopen wy het Derde en laatſte Deel te zullen ontvangen, „ waar in „ de byzondere Inrigting van den *Americaanſchen Regee-* „ *ringsvorm* ſtukswyze zal overwogen worden."

Re-

Reize door Spanje, gedaan in de Jaaren 1786 *en* 1787, *in 't byzonder met opzigt tot den Landbouw, Manufacturen, Koophandel, Bevolking, Belastingen en Inkomsten van dat Land, door* J. TOWNSEND, *A. L. M. en Predikant te Pewsey in het Graafschap Wilts. IIde Deels* 2*de Stuk. Te Haarlem, by* A. Loosjes, Pz. *In gr.* 8vo. 211 *bl.*

Wanneer een Werk, van eenige uitgestrektheid, by Deelen uitkomende, zich zelven, in alle opzigten, gelyk blyft, valt in het Vak der Beoordeelinge weinig of niet te verrigten, en mogen wy overzulks, met TOWNSEND's *Reize door Spanje*, ons werk der Beoordeelinge afgedaan rekenen, en ons beroepen op 't geen wy des ter aanpryzinge een en andermaal gezegd hebben (*), althans wy vinden volkomen vryheid om zo te handelen, ten opzigte deezes Tweeden Deels Tweede Stuk.

De Heer TOWNSEND vangt aan met eene Opgave van de tegenwoordige Volkrykheid van *Spanje*, door hem gesteld op 10,268,150; dan de Vertaaler, die wel niet veele, doch meestal gewigtige, aanmerkingen maakt, stelt, volgens de *Censo Espanol*, door het Hof zelve uitgegeeven, het getal der Ingezetenen van *Spanje* op 10,409,879; een verschil daaruit ontstaande, dat de Heer TOWNSEND het groot getal Geestlyken onder deeze algemeene som niet gebragt heeft, terwyl hy 's Schryvers misslag in de telling der Kloosterlingen aanwyst. Leezenswaardig zyn des Schryvers opmerkingen over de oorzaaken van de mindere volkrykheid in *Spanje* dan voorheen. Veel komt hier in voor om het Volkscharacter te ontwikkelen. Onder anderen gaat hy het denkbeeld, van de *Spanjaarden* veelal gevormd, te keer. „ Wy moeten," schryft hy, „ ons geenszins „ verbeelden, dat de *Spanjaarden* uit den aart lui zyn; „ in tegendeel; zy zyn opmerkelyk wegens hunne behen„ digheid, bekwaam tot de sterkste inspanningen, en gedul„ dig onder allerlei vermoeienissen. Dat zy den arbeid „ schuwen, moet derhalven toegeschreeven worden aan „ andere oorzaaken, waar onder, met opzigt tot zom„ mige bezigheden, het nationaal vooroordeel eene der

„ voor-

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letterref.* voor 1792. I D. 1 St. bl. 124. Voor 1793. I D. 1 St. bl. 84. en hier boven, *bl.* 89.

„ voornaamſte is." —— „ Zo het Volk," leezen wy wyders „ zich de tegenwoordige geſteldheid van zaaken ten „ nutte maakte, ten einde de Inquiſiteurs te verbannen, „ en zyne Vryheid te handhaaven; zo hetzelve, vergenoegd in de bezitting van eene der rykſte Landen op „ den Aardbodem, de grenzen van deszelfs overgroot „ Ryk inperkte; zo het zyne uitzigten bepaalde binnen „ den omtrek van zyn eigen Schiereiland, en de kunſten „ aankweekte, welke de gezellinnen des vredes zyn; zo „ het, ter opwekking van algemeen vlytbetoon, de mun„ niken Orders afſchafte, het getal van zyne Feestdagen „ verminderde, goede Wetten met opzicht tot den Veld- „ en Akkerbouw beraamde, en de kluisters afwierp, met „ welke zyn Koophandel tot hier toe geboeid geweest is; „ dan mogen wy ons gerust verzekerd houden, dat, uit „ aanmerking van den grond, het klimaat, den overvloed „ van water, de natuurlyke voortbrengzelen, de rivie„ ren, de havens, de plaatslyke ligging, geen land van „ dezelfde uitgeſtrektheid beter bevolkt, ryker en mag„ tiger, dan *Spanje*, weezen zoude."

„ Het Character des Konings levert ons geen Man van groot Verſtand, maar van een goed Hart, op. Bovenal behaagde ons, dat hy in de keuze zyner *Staatsdienaaren* alleen met de welvaart van zyn Volk *raadpleegt*, en gemeenlyk zeer gelukkig is in die keuze. De opgegeevene Charácterſchetzen van eenige der voornaamſten wyzen dit uit. „ Het moet," luidt de taal van TOWNSEND na deeze opgave, „ een *Engelschman* zeer byzonder in 't oog vallen, wanneer hy alle de gewichtigſte Ampten in den „ Staat alleen in handen ziet van menſchen, die uit de „ laagere klaſſen daar toe verheeven zyn, en onder dee„ zen niet één Man te vinden van hooge geboorte, niet „ één Grande van *Spanje*. De laatstgenoemden zyn al te „ zamen werklyk geplaatst waar zy behoorden geplaatst „ te worden, dat is, zy zyn Kamerheeren, Opzichters „ van de kleêrkamer, Opperſtalmeesters en diergelyke „ meer, dus alle naby den troon, deelende in al deszelfs „ luister, terwyl het zwaare werk en de verantwoordelyk„ heid der amptsverrichtingen aan anderen worden over„ gelaaten, die bekwaamer zyn den last daar van te dra„ gen. In *Engeland* is het verre weg geheel anders ge„ ſteld: daar worden de voornaamſte Heeren, van hunne „ jeugd af, opgeleid tot hooger uitzichten; op de Scho„ len wordt hun reeds eene edele eerzugt *ingeboezemd*,

„ en

„ en wanneer zy vervolgens in het Huis der Gemeenten
„ zitting neemen, zien zy daar, dat de pooging, om wee-
„ zenlyke kundigheden op te doen, en daar in boven an-
„ deren uit te munten, de eenige weg is om tot macht
„ en aanzien te geraaken. Dit geeft zodanigen ſpoorſlag
„ tot naarſtigheid, dat veelen der grootſte Mannen en be-
„ kwaamſte Ministers, in ſpyt van derzelver erflyke ryk-
„ dommen en eeretytels, onder den eerſten Adel gevon-
„ den worden. —— Daar en tegen is in *Spanje*, onder
„ de hoogſte rangen, alles in traage vadzigheid wegge-
„ zonken, de Grandes, te vreden met hunne erflyke ryk-
„ dommen en eeretytels, vernederen zich tot bloote wel-
„ lustelingen, en zyn dus voor den Staat verlooren. Zo
„ algemeen is daar zelfs eene verwaarloosde opvoeding,
„ dat het de voornaamſte Ministers zeer moeilyk valt, om
„ bekwaame Mannen, ter vervulling van de mindere Amp-
„ ten, te kunnen vinden." Die ſchaarsheid aan bekwaa-
me Mannen heeft ook, gelyk onze Reiziger met de ſtuk-
ken toont, ten gevolge, dat de bekwaamen van de eene
post tot de andere geroepen worden, eer zy in die welke
zy verlaaten, alles gedaan hebben, wat zy konden doen,
of de zaak noodwendig vorderde.

Van *Madrid* trekt de Heer TOWNSEND na *Sevilla*, en maakt onder den weg zyne leerryke bedenkingen over den Grond, den Land- en Veebouw, de Belastingen, en de hier en daar nieuw aangelegde Volkplantingen. Te laatstgemelder Stede van den Aardsbisſchop allerheuschst ontvangen, hadt hy, door deezen, middel om alles op de beste wyze te bezigtigen, en ons eene Beſchryving dier Stad te geeven. Veel behaagen vondt hy in de zamenſtelling te zien van een nieuw Orgel voor de Hoofdkerk, „ aan 't
„ welk vyfduizend drie honderd Pypen aangebragt zyn,
„ en dat honderd en tien Registers heeft, welk, volgens
„ verzekering van deszelfs maaker, vyftig Registers meer
„ is, dan in het beroemd Orgel te *Haarlem* (*)."

's Rei-

(*) „ Ik meende, in den eerſten opſlag," merkt de *Vertaaler* op, „ dat onze Schryver zich hier, ten aanzien van de beide Orgels te *Haarlem* en *Sevilla*, vergist hadt; doch bevinde, na by bevoegde kenners deswegens onderzoek gedaan te hebben, dat zyne opgave zeer echt kan weezen: alzo het gansch niet onmogelyk is, om honderd en tien Registers in een Orgel aan te brengen. Dat te *Haarlem* maar niet zo zeer uit door het getal zyner Registers (hebbende zelfs het Orgel te *Zwolle* twin-

's Reizigers oog werd onthaald op de ſchoonſte Schilderſtukken. De verbaazende Snuiffabriek en de Zydefabriek trokken zyne aandagt. De *el quemadero*, of de Verbrandingplaats, geeft hem gelegenheid om over de Inquiſitie te ſpreeken, en twee gevallen, van laate dagtekening, te verhaalen, die in het Werk zelve moeten geleezen worden. Gevallen, geſchikt om den rechtmaatigen afſchrik van zulk een Gerigtshof te verſterken. Hy voegt 'er by. „ Ik „ kan niet nalaaten, in 't voorbygaan aan te merken, „ dat de Oorſpronglyke Inquiſitie, onder den naam van „ Geestlyk Gerechtshof (*Spirituel Court*), hedendaagsch „ in *Engeland* beſtaat, alwaar, even als in *Spanje*, de „ arme lieden, door het misbruik van deszelfs gezag, „ wel het meeste lyden moeten. Het ſerpent, dat by ons „ zyn fenyn ſchynt verlooren te hebben, ligt ſlechts in „ onmagt, maar is niet dood; en zo onze Regeering, in „ vervolg van tyden, eene merkelyke verandering mogt „ ondergaan, zou hetzelve kunnen herleeven, en voor „ onze Naakomelingen even verderflyk worden als het ten „ aanzien onzer Voorvaderen is geweest."

De Landſtreek, omtrent *Sevilla*, is laag, aan overſtroomingen onderhevig; doch de grond ryk en in vrugtbaarheid onuitputtelyk; onder de Voortbrengzelen munt het *Zoethout* uit: „ Men zegt, dat van dit laatſte jaarlyksch „ niet minder dan vierduizend Centenaars, of ten naasten by tweeduizend Ton, uit *Spanje* gevoerd wordt, „ waarvan men onderſtelt, dat een zeer aanmerkelyk gedeelte wordt opgekogt door de Brouwers van het zogenaamde *Porter*, in *Londen*. Konden deeze Brouwers ſlechts bewoogen worden om de zogenaamde „ *Indiſche Coculus* (*Kokelskerrels* of *Cocculi Indi*) daar uit „ weg te laaten, dan zou men het gebruik van Zoethout, zonder de minſte verhindering, aan dezelven zeer „ gerust mogen toelaaten." — By nader onderzoek bevondt de Heer TOWNSEND den invoer deezer Droogerye zeer aanzienlyk en ſteeds toeneemende, en moest hy uit den invoer in de buitenhavens van het Ryk beſluiten, dat de Brouwers te *Londen* het gebruik deezer aan-

ge-

tig Registers meer), maar hoofdzaaklyk door de ſterkte en volkomenheid der Registers. Het Orgel te *Sevilla* ka dus zeer wel vyftig Registers meer hebben, en nogthans, in vergelyking met dat Vaderlandsch kunstwerk, in zyne ſoort ongelyk ſlegter weezen."

genaame en onſchadelyke Droogerye tot het brouwen van *Porter*, aan die der overige Steden en van het Platteland, geleerd hebben.

De Lugtſtreek van *Sevilla*, en het omliggende Land, heeft op Gezondheid niet te roemen. Te ſchreep begaf zich onze Reiziger, de *Guadalquivir* afzakkende, na *St. Lucar*, van waar hy op *Cadiz* ging. Deeze Stad is het voorwerp zyner Waarneeminge in eene volgende Afdeeling. 't Geen hy vermeldt van het *Hospicio*, of algemeen Werkhuis, het voornaamſte Gesticht te dier Stede, en dat in zyne ſoort het beste beſtuurd wordt, verdient de aandagt van elk, die in den aanleg of beheering zulker Gebouwen deel heeft, ten hoogſten. Liet onze plaatsruimte het toe, wy zouden het afſchryven. Desgelyks treffen wy hier hoogst belangryke aanmerkingen aan over de Oorzaaken, die de Voortplanting des Menschlyken Geſlachts vertraagen, of waar door dezelve tot een vast getal bepaald wordt; welke wy alleen te dier zelfde oorzaake der Leezinge kunnen aanpryzen. Het zyn uitweidingen, doch niet van een loutet beſpiegelenden aart; maar op voorkomende Proeven gegrond. Zo is het ook gelegen met zyne gedagten over den *Spaanſchen* Koophandel. Hy toont, met voldingende bewyzen, „ dat de Kooplieden in „ *Spanje* aan groote en zeer byzondere nadeelen zyn „ blootgeſteld, niet alleen wegens den aart der Re„ geeringe zelve, die volmaakt willekeurig is, en uit „ hoofde van de onkunde, verkeerde begrippen of onachtzaamheid, welke, by de beste Ministers zelve, zo dikwyls „ plaats hebben; ook niet alleen ter oorzaake van de „ ongerymde beletzelen en verbiedende Wetten, Mono„ polien en drukkende Belastingen; maar insgelyks door „ het wangedrag der Provinciaale Gouverneurs, die, by „ hunne uitſpraaken tuſſchen twistende partyen, zich „ niet zelden door baatzuchtige oogmerken laaten ver„ leiden."

De Heer TOWNSEND deedt te *Cadiz* een kleinen uitſtap, om de Tuighuizen en Dokken te *Caraca* te bezigtigen; en zag daar iets, 't geen hy waardig keurt naagevolgd te worden; „ te weeten, om den voorraad van Masten „ te beveiligen tegen wormen, en te beletten, dat zy „ door de zon, den wind en het weer, niet beſchadigd „ worden, begraaft men dezelve in Zand; zy worden, „ door dit eenvoudig middel, veele jaaren goed be„ waard."

Wat de Zeemagt van *Spanje* betreft, vermeldt onze Reiziger: „ Sedert den laatst geëindigden Oorlog, heeft „ *Spanje* de uiterſte poogingen aangewend, ten einde „ haare Zeemagt op een geduchten voet te brengen. „ Geduurende myn verblyf aldaar, was inzonderheid al„ les in beweeging, en de Minister van het Zeewezen „ beyverde zich, om, zo veel in zyn vermogen was, een „ ſterke Vloot uit te rusten." Om te toonen hoeveel de *Spaanſche* Zeemagt in weinige jaaren toegenomen heeft, geeft hy eene lyst van derzelver ſtaat in de Jaaren 1776 en 1788.

Stukken.	Schepen in 1776.	Schepen in 1788.
112	1	10
94		3
80	5	3
74		42
70	41	
68		5
64	4	5
60	6	
58		4
54		1
40		2
34		40

Van de kleinder Fregatten, als van weinig aanbelang, maakt hy geen gewag; doch deeze aanmerking voegt hy 'er nevens: „ Deeze lyst toont duidelyk aan, dat de „ Zeemagt van *Spanje*, indien wy alleenlyk op de me„ nigte van Kanonnen zien, bykans verdubbeld is; doch „ ſlaan wy het oog, zo op het getal der grooter Sche„ pen, als derzelver ſterkte, dan zien wy die magt veel „ meer dan verdubbeld. Wanneer wy, wyders, de oog„ merken van het tegenwoordig Ministerie, benevens den „ byzonderen ſmaak en neiging van den nieuwen Sou„ verein, in aanmerking neemen, dan mogen wy daar uit „ beſluiten, dat noch kosten zullen geſpaard worden, „ noch dat het aan de uiterſte oplettenheid ontbreeken „ zal, ten einde de Zeemagt van dit Ryk ſteeds meer en „ meer geducht te maaken."

Zeer belangryk zyn 's Schryvers overweegingen, hier aan gehegt, over het Vraagſtuk, of *Spanje* zich behoort toe

te

te leggen om een voornaamen rang onder de Zeemogenheden te bekleeden; gepaard met de beſchouwing der nadeelen, aan buitenlandſche en verafgelegene Bezittingen vast, met die des Oorlogs; welke in het Werk zelve moeten geleezen worden.

En zal het niemand verdrieten, maar veeleer verluſtigen, wanneer hy ten einde van dit Stuk over de meer plaatslyke, de Schouwburgen, de openbaare Predikatien, de Boetedoeningen, de Lykplegtigheden, leest, en 's Reizigers genoeglyke verkeering te *Cadiz*; waar hy onder zyne Vrienden telde, Don ANTONIO ULLOA, den Reisgenoot van Don GEORGE JUAN. „ Deezen," op dat wy dit ten ſlot hier byvoegen, „ vondt hy een volkomen „ Wysgeer, een verſtandig en zeer kundig man; leevendig in zyne geſprekken, en even gemeenzaam als „ beſchaafd van zeden en manieren. Toen ik twee „ Schildwachten aan zyne deur zag ſtaan, verwagtte „ ik in deszelfs uiterlyk voorkomen min of meer trotschheid; doch vond niets minder dan dit. Deez' groote man, zeer klein van perſoon, ongemeen mager, „ bukkende onder den last zyner jaaren, gekleed als „ een boer, en omringd van eene menigte van kinderen, met het jongſte, omtrent twee jaaren oud, ſpeelende op zyne knie, zat, ten einde het uchtend-bezoek zyner Vrienden te ontvangen, in een vertrek, „ welks grootte en huisraad myne opmerking voor „ eenige oogenblikken aftrokken van den Man, die het „ voorwerp van mynen eerbied was. Deeze kamer was „ twintig voeten lang, veertien breed, en minder dan „ acht voeten hoog. Hier in lagen verward door elkander, ſtoelen, tafels, koffers, doozen, boeken en papieren, een bed, een pers, zonneſchermen, kleederen, timmermans gereedſchappen, wiskundige werktuigen, een barometer, een klok, ſnaphaanen, ſchilderyen, ſpiegels, delfſtoffen, mineraalen, hoorns en ſchelpen, zyn ſcheepsketel, bekkens, gebrooken aardenkruiken, Americaanſche Oudheden, geld, en een fraaije „ Mummi van de *Canariſche* Eilanden, of ten minſten „ den romp daarvan met het hoofd en de armen; want „ naardien deeze tot het dagelyksch ſpeelgoed zyner „ kinderen behoorde, hadden dezelven zich vermaakt met „ deeze Mummi de tanden uit te trekken, en de leden „ daar van te breeken." —— ULLOA liet hem onder de buitenlandſche Delfſtoffen veelerhande Zeeſchelpen zien,

die hy naby de kruinen der hoogſte bergen in *America* zelve verzameld hadt, van welken eenige boven den grond, andere in kalkſteenen rots, gevonden waren.

Beknopte Beſchryving, nevens eene naauwkeurig afgezette Kaart der Zeven Vereenigde Nederlanden, in 't Koper gebragt door J. VAN JAGEN, *en opgeſteld door wylen den Heere* W. A. BACHIENE, *uitgegeeven ten dienſte van allen, welken een ſpoedig en klaar denkbeeld van de ligging, ſterkte en geſtaldheid, der byzondere Landen en Steden in de Zeven Vereenigde Provincien wenſchen te verkrygen. Te Amſterdam by* D. Onder de Linden en Zoon, 1793. *In gr.* 8vo. 47 *bl.*

Beknopte Beſchryving, nevens eene naauwkeurig afgezette Kaart der Oostenrykſche Nederlanden, in 't Koper gebragt door J. VAN JAGEN, *en opgeſteld door wylen den Heere* W. A. BACHIENE, *nooit voor deezen gedrukt, doch thans met eenige veranderingen (door den tyd noodzaaklyk geworden) uitgegeeven ten dienſte van allen, welken een ſpoedig en klaar denkbeeld van de Ligging, Sterkte en Geſteldheid, der byzondere Landen en Steden in de X (zogenaamde) Oostenrykſche Provincien wenſchen te verkrygen. Vierde Druk. Te Amſterdam by* D. Onder de Linden en Zoon, 1794. *In gr.* 8vo. 52 *bl.*

Wy voegen deeze twee Stukjes van gelyken aart en aanbelang zamen. De tydsomſtandigheden, de Tooneelen van den Oorlog, in de opgemelde Gewesten reeds gevoerd, en nog met zo veel verwoestens geſpeeld, maaken de kennis deezer Streeken voor allen belangryk. Breedvoerige Beſchryvingen, met Kaarten, zyn 'er genoeg voorhanden; doch een Handboekje gereedlyk te raadpleegen, by het leezen der Nieuwspapieren, zo beknopt en tevens zo zaakryk, als deeze beide, zal men bezwaarlyk elders aantreffen. Zy voldoen aan de breede Tytels. De naamen, zo van den Opſteller als van den Graveerder der twee Kaarten, zyn genoegzaame waarborgen van derzelver juistheid en zindelyke uitvoering.

Buiten aanmerking der Tydsomſtandigheden, welke zeker eene meerdere vraag na dit ſlag van Handboekjes moeten maaken, blykens de *vierde Druk* van het eene —— zyn deeze twee Werkjes, van zo weinig omſlags en kostbaarheids, allergeſchiktst om den Landzaat eenige plaatslyke en geſchiedkundige Weetenſchap te ſchenken van het Land zyner Wooninge, en de aangrenzende Landen. Waren deeze algemeener verſpreid, elk zou met meer verſtands de berigten in de Nieuwspapieren leezen, met meer oordeels over de voorvallen ſpreeken, en geene beſchaamenswaardige onkunde verraaden omtrent

meest Voorwerpen, welker kennisverkryging zo gereed open ligt.

Wy konden, deeze Stukjes voor ons hebbende, niet naalaaten te wenschen, dat dezelve op de *Nederduitsche Schoolen* in deeze Landen werden ingevoerd, om ook de Kinderen der geringste Ingezetenen eenig denkbeeld te doen verkrygen van iets, 't welk een vroeg ingedrukt onuitwischbaare spooren zou naalaaten. —— Desgelyks mogt men, in de *Leesbibliotheeken voor den Gemeenen Man*, hoedanig 'er een eerst te *Haarlem*, door het Departement te dier Stede van de Maatschappy TOT NUT VAN 'T ALGEMEEN, zeer onlangs is opgerigt, en welk loflyk voorbeeld wy vernemen, dat op meer dan eene plaats staat gevolgd te worden, dergelyke Stukjes ter Leezinge aanbieden, onder andere, die tot de Kennis van den Vaderlande betrekking hebben.

Onzydig Verhaal, wegens de Belegering van 's Hertogenbosch, door de Franschen, van den twee-en-twintigsten September 1794. tot de Overgaaf der Stad, op den twaalfden van October dezelfden Jaars; volgens het Dagregister, door eenen Inwooner dier Stad, geduurende het Beleg, gehouden. Te Amsterdam by M. de Bruyn, 1794. *In gr. 8vo. 40 bl.*

„ Daar de overgave der Hoofdstad *'s Hertogenbosch* aan de *Franschen* eene algemeene verlangenheid in ons Gemeenebest, veroorzaakt heeft, is het geen wonder, dat, daar over, zeer verschillende redeneeringen, en daar onder verhaalen; zyn gehoord, welke of uit kwaadwilligheid, of uit te onvredenheid, of uit onkunde, gebooren, zeer vreemde denkbeelden omtrent die gebeurtenis veroorzaakt hebben.

„ Om deeze tegen te gaan is het oogmerk van dit Bericht. Hetzelve is genoegzaam geheel een Afschrift van het Dagregister, gehouden van een voornaam Inwooner dier Stad, welke tevens gelegenheid gehad heeft, om, geduurende het Beleg, veele byzonderheden te zien, te hooren en op te merken; en wiens Aantekeningen door verscheide geloofwaardige Getuigen zyn bevestigd." —— Dus luidt de Aanvang: en hier aan beantwoordt het kort, maar leezenswaardig, Werkje, 't welk wy geheel eenvoudig vonden, en welke Eenvoudigheid, onder andere, ons tot een bykomend bewys der Egtheid en Geloofwaardigheid strekte.

Wy zullen uit het *Dagverhaal* niets overneemen, dewyl het daartoe niet wel geschikt is. Op 't zelve volgt de opgaaf van eenige tydingen, nas het intrekken der *Franschen* in die Veste; doch die met geen gelyken trap van zekerheid vermeld worden.

Overneemens geschikt keuren wy de volgende Bedenking:

„ De Leezers zullen, waarſchynlyk, met verwondering in het Dagverhaal het detail van den hoogen prys van ſommige leevensmiddelen hebben gezien (*), daar het algemeen bekend is, dat de Magiſtraat, eenige weeken vóór de berenning der Stad, allen Koopliedeu en Winkeliers op het ernſtigſte had aangemaand, zich ryklyk te proviandeeren, en, by uitlaan van groote partyen, het uitgegeevene weer te vervullen.

„ Doch die verbazing zal ophouden, wanneer men zich herinnert, dat niet alleen een groote mas van *Hanoverſche* en *Heſſiſche* Bagagie, maar ook het Hospitaal der eerstgenoemden, weeken lang naby de Stad *'s Hertogenbosch* gelegen heeft; en vooral, dat eene talryke Armée, uit *Engelſchen*, *Hanoverſchen* en *Heſſen*, beſtaande, in en by die Stad lang heeft gecampeerd; de conſumptie, daar door veroorzaakt, en door de ruime leevenswyze der *Engelſchen* en hunne rykelyke betaaling, gansch zeer vermeerderd, is byna ongelooflyk. —— Alleen twee bewezen blyken daar van kunnen doen oordeelen, hoedanig die geweest zy. —— Een Koopman in ſterke Dranken verkogt, behalven eene aanzienlyke, doch niet geſpecificeerde, quantiteit Brandewyn, nog zeven Stukvaten Genever op éénen dag; en was in den naamiddag nog genoodzaakt, twee Ankers van zynen Buurman te leen te vraagen. — Een Handelaar in Tabak had, in nog geen twee dagen, over de honderd duizend Ponden, in kleine partyen, verkogt, en verklaarde drie dagen later geen rood te weeten, alzo zyne ganſche proviſie van die grootte, aan welke hy in ordinaire tyden den geheelen winter genoeg had, reeds was geconſumeerd.

„ Dit veroorzaakte de ſchaarſchheid van de bovengenoemde Artikelen, wyl 'er geen genoegzaame tyd was tuſſchen het vertrek, het zo onverwagt vertrek, der *Engelſchen*, en de komst der *Franſchen*, tot de vereischte proviandeering; te meer, daar de *Meyery*, anders een ruimen toevoer aanbrengende, door te vooren gemelde menigte en leger ontbloot, en zelfs door zommige Wapenknegten beroofd, was.

„ Wat het vry algemeen zeggen betreft, dat, indien de Stad hee drie dagen langer gehouden hadt, de Vyand had moeten retireeren, of volgens den eenen door gebrek aan Geſchut, of volgens den anderen door het vermeerderen der Inundatie, wyl de *Maas* hooger werd; hetzelve is volkomen ongegrond; want het verdubbeld ſchieten in de laatſte dagen, en de groote voorraad van Geſchut en Ammunitie, van welke de *Franſchen*, door de

(*) De Boter klom tot 42 Stuivers, de Kaas tot 8, de Kaarsen, die naauwlyks te krygen waren, tot 12 Stuivers het pond. Een vierde van een ſchepel Aardappels koste 24 Stuivers, en eenige Winkels verklaarden geen Zeep of Olie meer te hebben. Voor den meer vermogenden was geen Tarwenbrood, en alleen tegen hooge pryzen eenige Groente te bekomen.

de overgave van *Crevecoeur*, waren meesters geworden, weerleggen het eerstgezegde; en het laatste is loutere onkunde, daar, al werd de *Maas* nog zo hoog, dit geen het minste water aan de Stad kon aanbrengen, wyl de vyand *Crevecoeur*, door welks Sluizen het in moest vloeijen, in handen hadt, en de Dam, in de *Diesa* gelegd, allen anderen weg daartoe volkomen sloot."

In een Naaschrift worden de redenen, die oorzaak tot de Overgave opleverden, gegeeven, met eene en andere bedenking vergezeld. „ Redenen," zegt de Schryver, „ over welke het ons niet betaamt een beslissend oordeel te vellen; maar welke ten minsten de verdenkingen, wegens een onbezonnen overgeeven der Stad, als ongegrond vertoonen."

Het Rechtsgeding van LODEWYK DEN XVI, *geweezenen Koning der Pratschen, of volledige en echte Verzameling van alle Rapporten aan de Nationaale Conventie gedaan, en van de verscheidene gevoelens, betrekkelyk dit Rechtsgeding, door de Vertegenwoordigers des Volks, of andere Personen, op het Nationaale Spreekgestoelte, voorgedraagen, of door den Druk gemeen gemaakt; en dus van alle Stukken, tot dit groote Rechtsgeding betrekkelyk, tot de eindelyke uitspraak van het Vonnis toe. Eerste Deel, Eerste en Tweede Stuk. Te Duinkerken by* van Scheile en Comp. *en te Haarlem by* J. Teemans, 1793. *In gr.* 8vo. 484 *bl.*

Behalven dat deeze breede Tytel genoegzaam uitwyst wat wy in dit Werk te wagten hebben, stelt het *Berigt der Uitgeeveren* ons in staat, om den voet, daar in gehouden, onzen Leezeren onder 't oog te brengen. Zy zeggen: „ Welk eene „ denkwyze men ook voeden moge over de tegenwoordige „ Tyds- en Staats-omstandigheden, zeker is het, dat zy de op„ merking en het onderzoek verdienen van elk redelyk wee„ zen, dat, in de Maatschappy der Waereld, geen volstrekte „ vreemdeling begeert te blyven. Onder de geschiedenissen van „ onze dagen behoort inzonderheid het Rechtsgeding van LO„ DEWYK DEN ZESTIENDEN. De volledige mededeeling van alle „ de egte Stukken moet voorzeker aangenaam weezen voor „ veele duizenden onzer Landgenooten, die 'er, uit welke te„ genstrydige beginzels dan ook, een gewigtig belang in stel„ len; en zulks te doen op eene wyze, die zelfs den ge„ ringsten zweem van partydigheid verbant, kan niet anders „ dan door een algemeen genoegen bekroond worden.

„ Beide deeze einden hebben wy ons voorgesteld in de uit„ gave van deeze Stukken, en geene onzer Leezers, om 't „ even welke Staatsparty zy toegedaan zyn, zullen 'er den „ kleinsten trek in vinden, die naar partyzugt heit. Wy leve-

„ ren

„ ren de Stukken van dit altoos gedenkwaardig Proces zo als „ ze zyn, onverminkt, en zonder eenige de minste toevoegzels „ of aanmerkingen, en, even gelyk wy hier begonnen zyn, „ zullen wy ook dit altoos belangryke Werk, zo spoedig „ mogelyk, voltooien."

Voor een Uittrekzel zyn deezè Stukken niet vatbaar, alleen kunnen wy de Lyst daar van opgeeven, en de Namen der Spreekeren, of der Inlèveraaren, zullen veelal gewigts genoeg hebben tot het uitlokken der nieuwsgierigheid, om te zien en te hooren wat elk hunner in deezen te berde bragt. Hoe zeer over één Stuk loopende, is 'er veel verscheidenheids in.

In het Eerste Stuk hebben wy voor ons —— *Rapport van* LOUIS JEROME GOHIER —— *Rapport van* DUFRICHE-VALAZÉ —— *Rapport en Ontwerp van een Decreet, gedaan door* JEAN MAILHE —— MOYRE BAYLE *aan zyne Medegedeputeerden* —— *Voorstel van* PETION —— *Gevoelen van den Burger* MORISSON —— *Gevoelen van den Burger* SAINT JUST —— *Gevoelen van* CLAUDE FAUCHET —— *Gevoelen van* FRANÇOIS ROBERT.

In het Tweede Stuk treffen wy aan —— *Gevoelen van den Burger* ROURET —— *Gevoelen van den Burger* GREGOIRE —— *Gevoelen van* P. MELLINET —— *Brief van* THOMAS PAYNE, *aan den Presidents der Nationaale Conventie* —— *Gevoelen van* THOMAS PAYNE —— *Redenvoering door* J. PETION —— *Voorstel van* COUTHON —— *Gevoelen van den Burger* GERTOUX —— *Gevoelen van* P. MANUËL —— *Gevoelen van* MICHEL ARENA —— *Gevoelen van* CONDORCET —— *Gevoelen van* C. E. ASSELIN —— *Gevoelen van* JOSEPH SERRE —— *Zitting van* 30 *Nov.* 1792. —— *Gevoelen van* A. G. CAMUS —— *Gevoelen van* A. GUY KERSAINT.

Het Voor en Tegen, of volkomene Verzameling der Gevoelens, uitgesprooken in de Conventioneele Vergadering, betreffende het Pleidooi van LODEWYK DEN XVI. *Men heeft hier alle de echte Stukken der Pleiting bygevoegd, naar de origineele Paryſche uitgave van* BUISSON *en* CHAUDE *in het Eerste Jaar der Republiek. Eerste Stuk van het Eerste Deel*, 1793. *Te Amsterdam by* J. de Coster, *in gr.* 8*vo.* 142 *bl.*

Onder deezen Tytel hebben wy den aanvang, of het Eerste Deels Eerste Stuk, deszelfden Werks, waar van wy, in het laatst voorgaande Artykel, Twee Stukken aankondigden.

Uitwyzens den Inhoud loopt het juist zo verre als het bovengemelde Eerste Stuk. En, naar luid van het Voorbericht der *Fransche Uitgeeveren*, zullen zy „ de verschillende Stukken „ in hun geheel uitgeeven, zonder die te veranderen of ergens in

„ te

„ te vermaken; met een woord, Textgewyze, en zonder ons „ zelven eenige de minſte aanmerking te veroorlooven."

Dubbel komen wy dus in de gelegenheid om ons deeze oorſpronglyke Stukken zonder inmengzels te verſchaffen. — Dan, behalven dat de Vertaaler van het *Regtsgeding* den Vertaaler van het *Voor en Tegen* zo merklyk in den arbeid vooruit is, heeft eene vergelyking van een en ander ſtuk ons ten vollen overtuigd, dat de Vertaaling des eerstgemelden die des laatstgenoemden verre weg overtreft. En is het van geen gering belang, eene goede Vertaaling te hebben van Stukken, waarin de meesten zich op klem van welzeggen hebben uitgelegd.

Jeugdige Gedichten van GERRIT VAN LENNEP.

Ad dominam facilis aditus per carmina quæro:
Ite procul, Muſæ, ſi NIHIL *iſta valent.*
TIBULLUS.

Te Leyden, 1794. *In 8vo.* 81 *bladz.*

Indien wy in ons Tydſchrift een byzondere Rubriek voor *Prullaria* hadden, dan moest dit boekje, voor alle anderen, eene plaats op de lyst derzelven hebben. Wy kunnen met de grootſte oprégtheid betuigen, hartelyk gezind te zyn, om jonge lieden, in welken wy één vonkje waare genie zien, aan te moedigen, en hunne gebreken te verſchoonen. Maar wy houden het evenwel tevens voor een heiligen plicht, om geene toegevendheid te gebruiken ten koste van de waarheid; en wy meenen, dat het getal van Jongelingen, die door onverdienden lof onherſtelbaar bedorven zyn, vooral niet minder is, dan van hun, die door eene te ſtrenge berisping zyn neêrgedrukt. Een Jongeling, die, in één zyner liedjes, den onſterflyken BELLAMY aldus durft aanſpreeken:

'k Trachtte u immer na te ſtreeven
In uw ongekunſteld ſchoon ——
'k Trachtte, zo als gy, te zingen,
Wars van laffen woordenpraal.

Heb ik dan, beminde Dichter!
Heb ik hier dan in geſlaagd,
't Is door 't lezen uwer zangen,
Die ik ſchoon —— *en godlyk noem:*

en die ondertuſſchen zelf niets anders voor den dag brengt, dan gedachtenlooze of laffe beuzelpraat; zulk een Jongeling verdient over zyne vermetelheid eene geſtrenge beſtraffing: en die be-

beſtraffing, wel ontvangen zynde, is het eenige middel, om hem —— niet tot een' Dichter, want dat zal hy wel nimmer worden —— maar tot een draaglyk mensch, te maaken. —— Onder de Lofverſen, voor dezen bundel geplaatst, is 'er één van J. W. VAN SONSBEEK. Deze vertelt, dat hy *op een morgen in zyn nachtjapon te peinzen zat op een onvoorbeeldig lofdicht; dat zyn dichtaêr niet wou vloeiën; dat hy belde; dat ylings zyn zangſter, in haar ſlaapjak, kwam binnen ſluiven*; dat hy haar met de zeer welſprekende aanſpraak

Toe, dikteer my eens een rympje,
Ter verëering van de zangen
Van myn dierb'ren vriend van LENNEP,

begroette; en dat het antwoord was:

Zeg eens, moet ik u dan altyd
Opgewarmde ſpys opdisſchen?
Moet ik u dan daagliks zeggen,
Dat al dis VAN LENNEPS *nimmer*
Lofgezangen noodig hebben?
Neen, geloof my, hunne naamen
Zullen onuitwischbaar blyven,
Zoo in 't Album van APOLLO
Als in VENUS's *Portefeuille.*

Dit ſtukje vinden wy zoo fraai, dat wy niet na kunnen laten, 'er onze Lezers op te onthaalen. *Wy denken, dat* het een zeer geſchikt middel zal zyn, om hunne lachſpieren in beweging te brengen, en dus ter bevordering hunner gezondheid mede te werken. Maar wy krygen 'er tevens aanleiding uit, om hen te waarſchuwen, dat zy toch vooral onzen GERRIT VAN LENNEP niet verwarren met den zeer uitmuntenden Jongeling, en zeer begaafden Dichter, DAVID JACOBUS VAN LENNEP, met wien hy, door SONSBEEK's zangſter, zeer onwaardigiyk wordt zamengepaard.

Iets over 't Rouwdraagen. Met agt Modellen. Amſterdam, by W. Holtrop, 1794. *In groot 8vo. 16 bl.*

De dood van Neêrlands ingezetenen was, voor hunne Nabeſtaanden, ſints lange, zoo kostbaar als omſlagtig, door de veele plechtigheden, welken daadelyk na het overlyden plaats vonden: als 1) door een prachtig *bekendmaaken.* 2) Door een gewoonlyk *Rouwbeklag.* 3) Het kostbaar en nadeelig *begraven in de Kerken.* 4) Het langdurig *ſluiten der Sterfhuizen*; en eindelyk, 5) door het draagen van *Rouwgewaad.* In de jongstverloopene jaaren, ſchafte men zeker, nu en dan, eenige van die gebruiken af; doch de laatſte, namelyk het *Rouwdraa-*

draagen, bleef tot heden in gewoonte. De Schryver van dit kleine ſtukjen, niet willende beſliſchen (zo als in HALLO's *glücklicher Abend. Th. 2. Z. 183* gedaan wordt) of deeze gewoonte geheel en al diende vernietigd te worden; tracht alleen het lastige kostbaare, drukkende en dikwils ruſneuſe, daar van te verbeteren, door het invoeren en draagen van Linten; waar toe hy agt Modellen opgeeft, kunnende onderſcheidenlyk als Rouwtekens gedraagen worden, 1. over *Echtgenooten*, 2. *Ouders*, 3. *Kinderen*, 4. *Broeders* en *Zusters*, 5. *Grootouders*, 6. *Kleinkinderen*, 7. *Oems* en *Tantes*, en 8. over *Neeven* en *Nichten*.

„Het zou (zo als de Schryver wél zegt) noodelooze moeite zyn, breedvoerig voor te ſtellen, hoe het aanſchaffen van Rouwkleederen altyd ten uiterſten laſtig en kostbaar is, en hoe het dikwils gebeurt, dat de Rouw over 't hoofd van een talryk Huisgezin, met wiens afſterven alle middelen van beſtaan ophouden, de ondergang van geheel 't Huisgezin naar zich ſleept; of ten minſten een zeer gevoeligen ſlag toebrengt; en dit, — ô wreed en onnatuurlyk bedryf! —— dit geſchied dan dikwils, zo 't heet, ter Eere van eenen Man of Vader, die alléén tot nut van de zynen leefde, die niets als 't nut van de zynen wenschte, en wiens dood, die hem om de zynen welligt alléén hard viel, zyne overblyvende dierbaare panden te meer moet knellen, dewyl van 't weinige, dat hy kon nalaaten, nog zoo veel, mogelyk alles, aan de allerongerymdſte gewoonte moet worden opgeofferd; terwyl daarenboven al het menigvuldig Zwart, dat men ſteeds voor zich ziet, en met zich torst, de droefheid, die men in waarlyk treurige gevallen (in anderen is het Rouw-draagen enkele ydelheid) zo treffend gevoelt, zo veel mogelyk nog vergroot, en alle verádeming tracht af te weeren."

„Men ziet uit het geſtelde, dat het oogmerk van den Uitvinder deezer weinig kostbaare Rouwdragten alzins pryswaardig is; verdienende daarom zyn Plan de goedkeuring van zodanige lieden, zo als wy 'er reeds kennen, die moeds genoeg hebben, om de eerſte voorbeelden te geeven, zo in het draagen van zulke, of ſoortgelyke, eenvoudige Rouwtekenen, als in dezelve door testamentaire diſpoſitiën aan te pryzen. Dat de dankbaare zuchten van diepbedrukte Weduwen en Weezen, hunne zo wel als des Schryvers nutte poogingen, daar voor toegewyd mogen worden, is ook onze wensch!

Co-

Geſchiedenis der Rampſpoeden van den Heer ANTHONY AUGUSTINUS THOMAS DU F. *Uit het Engelsch van Mevrouw* WILLIAMS. *Te Dordrecht, by* de Leeuw en Krap, 1794. *In 8vo. 38 bl.*

Ook dit klein Werksken behelst een Verhaal van de haatlyke Gemoedsgeſteldheid eens Tyranniſchen en Onnatuurlyken Vaders, die, na dat hy, in de eerſte Levensjaaren van zynen Zoon, op hem en zyne Broeders en Zusters, gelyk op zyne Egtgenoote, al de zwaarte van eenen *Despotiſchen* vuist had laaten weegen, hem, toen hy eene Vrouw naar *zyn hart*, maar niet naar den zin zyns Vaders, had genoomen, door eene vervloekte list, uit Engeland, *waarwaards* hy gevlugt was, in Frankryk te lokken wist, en daar eene harde en langduurige gevangenis deed ondergaan, welke hy, met *groot* gevaar van zyn leven, ontvluchtte, —— tot dat hy, na het uitſtaan van veele Rampſpoeden, door den dood zyns ontmenschten Vaders, en zyner Moeder, in zyne natuurlyke regten herſteld werd. —— Leezers, die eenig menſchelyk gevoel bezitten, zullen dit boeksken niet nederleggen, zonder het gedrag van den Vader te verfoeijen, en het edel Character van den Zoon, en zyne onbezweekene Huwlyks-Liefde, met *verwondering* en goedkeuring te beſchouwen.

Nieuwe Sentimenteele Reize. Eerſte Deel. Met Plaaten. Naar den Franſchen vyfden Druk. Te Leyden, by J. van Thoir, 1794. *In 8vo. 148 bl.*

Of deeze Reizen, indedaad, van den beroemden Hr. STERNE zyn, word ons zo min op het Titelblad gezegd, als in de dubbelzinnige Advertentien, die wy daarvan in de Couranten hebben geleezen. —— Doch 't zy hier mede zo als 't wil, de Schryver, die zich Yorick en zyn knegt La Fleur noemt, en zich op oude bekendheid in Frankryk beroept, zy dan STERNE of niet: in 't eerſte geval heeft, by ons, de goede STERNE veel van zyn vuur verlooren; en in 't laatſte geval zyn deeze Sentimenteele Reizen verre beneden de eerſten.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Bonheurs uit de Mode. Heldendicht. In drie Zangen. Door Mr. E. J. B. SCHONCK. *Te Haarlem by* A. Loosjes Pz. *In gr.* 8vo. *54 bl.*

De aanleiding, tot het vervaardigen van dit boertig Heldendicht, kreeg de Dichter SCHONCK door het leezen van BODDAERT's *geroofde Hairlok*, naar POPE, en onze herinnering in de beoordeeling van dat Werkje: dat onze Natie, tot hier toe, nog van zulke Heldendichten verstooken was. Hy geeft dit Stukje echter niet als genoegzaam op, om dat gebrek te vergoeden; maar om andere Dichters daar door op te wekken, om ook onze Natie niet langer zonder boertig Heldendicht te laaten. Wél voorgaan, doet wél volgen.

De Hoofdpersonaadjes van dit Proefstukje zyn twee bekende *Coëffures*, de *Bonheur de la Vie*, en de zogenaamde *Pamela*, van welke de eerste de lydende, de laatste de zegevierende, is. De Dichter begint zyn Heldendicht op de volgende boertige wyze:

ô Zang-Nymf! 't zy ge thans op mutze-bollen woont,
Het zy ge u by 't toilet der Jufferschap vertoont,
Of een Charlotte-hoed u ten verblyf kan strekken;
Ai wil my, op myn beê, den rasfen val ontdekken
Van floddrige *Bonheur*, voor nette *Pamela?*
Geef, dat ik dus dien val op myne Citer slaa,
Dat zelf de Jufferschap, met luistergreetige ooren,
Dien zang nog liever dan een minnelied moog' hooren,
Waar in men haare deugd en fiere kuisheid meldt.
't Gaat wel, my dunkt dat reeds myn boezem zachtkens zwelt.
Ik voel alree myn geest, door minnelyke lonken
Van SAARTJES mutze-bol, in yvergloed ontvonken,
Hy blaast dien yver aan, door SAARTJES stuif *soufflet*.
Ik word op geurig vocht vergast van haar Toilet,
Waar by geen hengsten-dat van Helikon mag haalen.
't Lust my de zelfmoord van een Juffersmuts te maalen,
Door wreevlen nyd ontvonkt in 't winderig gemoed
Van SAARTJES konkelkap. Is 't mooglyk, dat ook 't bloed

By gaas of kamerdoek den bpezem kan doen zwellen?
Ik dacht, dat wind óf vocht alleen haar kon ontstellen.
Ik dacht dat styve gom of meel gekookt tot pap,
En ingewreeven met de hand der Jufferschap,
Het flodderig petist alleen maar kracht kon geeven.
Zoo is dan ook de nyd meê door dat doek geweeven!...(*)

LA TOUR, de Mutzenmaakster, die kort te vooren nog een geheele baal met gaas had stuk gesneeden, ziet dat haare neering vervalt. Zy vorscht de oorzaak daar van na, en een vlugge Naaister vindt die in de *invoering* der *Bonheur*:

„ Dat floddrig mutzentuig, die weidsché konkel, ja;
„ Die, durft zy zeggen, die is de oorzaak onzer schaê.
„ Geen jonge Juffer met de naald zoo onbedreeven,
„ Of zy weet zelf het doek ligt dat fatzoen te geeven,
„ Dewyl die flodderkap, verstooken van fatzoen,
„ Noch evenredigheid, noch houding, hóéft van doen."

Deeze ontdekking dryft de Mutzenmaakster naar de Godin der Modes, smeekende dezelve om herstel van haare Fabryk, en de verdere invoering van de *Pamela*, in plaatse van de *Bonheur*. VERTUMNA verhoort de bede van LA TOUR, doende haare *Raadslieden, in de zaal van het Modeslot*, te zamen komen, om de beste middelen te beraamen. Het besluit is, dat de Droomgod zich naar SAARTJES Slaapvertrek zal begeeven, om haar de *Bonheurs* op de afschuwelykste wyze voor te stellen. Dit geschied, vindende hy Juffrouw SAARTJE

Nog op haar Ledikant, in diepen slaap gedompeld;
Daar hy haar straks het brein met droomen overrompelt,
Van Eunjers, Bytebauws en Hekzen, gansch beroofd
Van harlens, alleen met *bonheuren* op het hoofd,
Voor wier afschuwlyk oog zelfs jonge en kloeke helden,
Aan Mavors dienst gewyd, het op een loopen stelden.

De Kamerjuffer, naa dit verschynzel, by het weidsch *toilet* komende, hoort met verwondering de uitspraak en het bevel haarer Juffer, benevens alles wat ten nadeele der eerst zo zeer geliefde *Bonheurs* geschied is. Naauwlyks vraagt

(*) VIRG. *Aen. L. I. v.* 15.
——— *Tantæne animis cœlestibus iræ?*

vraagt SAARTJE: waar is myn *Pamela*? of een hair van Sylfen zweeft naar dat Kapzel toe:

Zoo vliegen op den wenk der wankelzieke Grooten,
Ook zonder hun bevel, de mindre huisgenooten;
Schoon echter ook een deel dier geesten, minder zwak
Van harsens, zich in 't gaas der konkelmuts verstak,
Om, zonder zich aan 't ras verkeeren iets te kreunen,
De *Constitutie* van dit huizel te ondersteunen.

Beklaaglyk is hier op het noodlot van *Bonheur*. Niet alleen dat het roode Lint, op haar kruin, van schrik verschiet, maar haar ruimen bodem wordt zo sterk geschud, dat dezelve als ineen gekneepen wordt. Door den reuk der geurige *pomade* weder eenigzins by haare zinnen gebragt zynde, berst zy eerst in zuchten, daarna in schelden, uit; het welk de zachtzinnige PAMELA, —— die nu ook de zegepraalende is, en derhalven gemakkelyk zachtzinnig kan zyn — niet weet te stuiten; zelfs niet met de volgende woorden, die zy haare mededingster, ter vertroostinge, voorhoudt:

——, dit is *Modes* loop, zoo wentelt 's Werelds kring,
Zoo leeft de Jufferschap steeds by verandering.
Sla *Modes Jaarboek* op, waar vindt ge thans *Dormeusen*,
Waar de *a la Grecque* muts, waar knorrige *Boudeusen*,
Waar is de *belle poule*, en 't *alliantie* lint? ...
Zie, of ge aan één toilet 'er staaltjes meer van vindt.
Heeft niet het Kapzel zelf gedoopnaamd naar *Minerve*,
Met dat van *Pompadour*, zyn wezen moeten derven?
Hoe hoog *Fontanje* ook rees, ver boven dyk en duin,
Zy viel met anderen, in eens, van 's Juffers kruin.
Laat af dan, bid ik u, op eenwige eer te hoopen?
Wat zou toch L'OLIVIER, wat ZOU LA TOUR, verkoopen,
Indien de mode van een muts, of kraag, of mouw,
Tot die verfleeten waar, by meisjes duuren zou?
Neen, ik zie zelf alreê karkassen samen vlechten,
Het doek is reeds op 't raam, dat ook myn roem zal flechten.

Hoe zachtzinniger de *Pamela* spreekt, hoe meer de woede en toorn van de *Bonheur* klimt, die zich van haare mededingster geenzins als Zedemeesteres wil laaten ringelooren. Haare woede slaat dus eindelyk geheel tot wanhoop over, zo dat ze zelf de schaar vat, zich zelve, met dat moordtuig, wond op wond geeft, en weldra geheel verschipperd op den grond nederzinkt.

Vrouw JUNO, Patrones van de *Bonheur*, medelydend hebbende met derzelver dood, verzoekt, in den *Tweeden Zang*, aan haaren Man JUPYN, dat hy haar zo geliefde Muts by de Starren gelieve te plaatſen. Dit verzoek toegeſtaan zynde, ylen JUPYN's Dienaars naar beneden, zoeken alle de ſnitzels op, naaijen die aan elkander, en plaatſen de dus hernaaide *Bonheur*, digt by het hair van BELINDE, of de *geroofde hairlok* van POPE, aan den hemel. Dit maakt VENUS, of de Avondſter, die, met haar *brillant* gezicht, het eerst dit nieuwe *tintellicht* ontdekt, nieuwsgierig, wie het daar geplaatst *heeft*; *en* van welk een afkomst het is. Zy vraagt zulks aan MARS, maar die weet meer van het ſmeeden zyner Wapenen, dan van nieuwe Sterren, te ſpreeken. PHOEBUS voldoet haare nieuwsgierigheid maar half, en de redenen van MERKURIUS beſlisſen, ten deezen opzichte, ook niets. Zy brengt dus de zaak op het *Salet* der Goden en Godinnen, waar alles van ſtukje tot beetje verhandeld wordt, doch niet zonder hevige geſchillen, *over het recht* om een Muts te vergoden, dat inmiddels reeds uitgeöefend is: doch welke geſchillen, eindelyk, met den *Tweeden Zang*, een vriendelyk einde neemen.

Uit den Hemel brengt de Dichter, in den *Derden Zang*, zyne Leezers weder op *Aarde*, *beſchryvende de gevolgen*, welken het noodlot van *Bonheur* heeft, zo dra het gerucht, op de wieken van ſonker LORRINJET, aan de kaptafel van SAARTJE verſcheenen is. Dit gerucht wordt niet onaartig, zeer *modern*, en zo perſoneel, beſchreven, dat men het heden in duizend jonge Heeren zou kunnen kennen:

't Is, als nog, met honderd ooren
Voorzien, om, waar het kan, wat nieuws te mooger hooren,
En heeft, by ieder oor, ook eenen wyden mond,
Waar meê het daadelyk 't gehoorde nieuws verkondt.
't Is ſcherp van ſtem en bleek, met ingevallen kaaken,
Bevallig in zyn foort om Juffers te vermaaken.
Het heeft op 't mager (*) hoofd een hoed, zoo hoog en groot
Van bol en maakzel, als een hollands Zuikerbrood,
En om den hals een doek, vóór opgezet met huiven,
Zoo bol en rond gelyk de borst van Kroppers-duiven;
Om 't rank en ſpichtig lyf een rood gebloemd *gilet*,
Met kleine knoopjes rechts en links zeer digt bezet.

Hier

(*) VIRG. *Aeneid. L. IV.* vs. 177. —— *Caput inter nubila condit.*

Hier over heen een Frak, voorzien met lange ſtreepen,
Waarin het lighaam en ook de armen zyn gekneepen.
Een broek van Caſimir, al even glad en ſtrak,
En twee horlogies in den een en andren zak,
Waar aan twee Kettingen met ſleutels nederhangen,
Zoo lang en breed als of 't 'er dieven meê wou vangen.
't Heeft gespen op den net en ſpitsgeneusden ſchoen,
Zoo groot van maakzel, als belachlyk van ſatzoen.

Aan dit *Gerucht*, of Jonker LORRINJET, vertelt SAARTJE haar nacht- of liever morgengezicht, van de *a la Bonheur* gekapte Toverkollen; en hoe of die, in haare kamer, op den bezemſtok reeden. 't Gerucht ſpot, in den beginne, met het verhaal, doch, tot reden gebragt zynde, vertelt het alles, met niet weinig vergrooting, aan elke Dame; niet als gedroomd, maar als waar geſchied. De gevoelens, over de oorzaak daar van, zyn geheel verdeeld. De ſentimenteele CHARLOTTE, wier kwynende ſtreepjes, in een zacht *Adagio*, even als haare zuchten, voortvloeijen, de medelydende CHARLOTTE, ſmelt geheel weg. Anderen ſpotten met het verhaal, tot dat SAARTJE zelve de waarheid van alles in het gezelſchap omſtandig voordraagt; waarvan het natuurlyk gevolg is, dat niemand der Dames *Bonheuren* meer wil draagen, en alle tot de zo geliefde *Pamela* overgaan; het welk in den Winkel van LA TOUR vry wat drukte veroorzaakt.

„ 'Er moeten (*zegt zy, aan haar Winkeldochters*) dezen dag
nog dertig *Pamelaas*
„ Gereed zyn, 'k zal daarna u alles breed vertellen."
Meer ſprak zy niet, en 't gaas vloog reeds langs maat en ellen,
De ſchaaren knarſten, in den een en andren hoek,
Met ſchrafelend gepiep, door gaas en kamerdoek.
Terwyl vast de armen, als of zy aan koordjes hingen,
By 't vlytig naaijen, fluks dan op dan neder gingen.
De houten mutze-bol, wiens byſtand nimmer faalt,
En altyd dienſtbaar is, wierd voor den dag gehaald;
En kreeg, het geen ſinds lang aan hem niet was gegeeven,
Door 't nieuwe kapzel, weêr bevalligheid en leven.
De kleine JANETON, ſchoon jong, nooit zoomeus moe,
Bragt haar gezoomden ſtrook met dubblen yver toe.
Weêr andren naaiden dien op ſtevige karkaſſen,
Of plooiden linten, elk wist op zyn plicht te paſſen.
Niet anders was de vlyt, toen 't grof Cyklopen-rot
ÆNEAS Wapens ſmeedde, in ÆTNAAS rookend grot.

Op *deeze wyze* loopt dit boertig Heldendicht, dat veele geestige trekken heeft, ten einde. Hetzelve geeft een goed uitzicht op beter; immers was de ſtryd der *Kikvorſchen* en *Muizen* ook het eerſte boertig Heldendicht der Grieken niet! Intuſſchen twyfelen wy, of de Juffer-ſchap deeze Zangen wel *liever dan Minneliederen* zal hooren: eensdeels om dat 'er niets van Liefde in-komt, en anderdeels, om dat 'er in den Tweeden Zang te veel dichterlyk cierſel gevonden wordt, voor het welk maar weinige Juffers berekend zyn. Dan *dit* raakt de Juffers van onzen tyd, en geenzins de Heldendichter, *die* haar een boertig Dichtſtuk, op eene ſtoffe die haar eigen is, in handen geeft.

Het Leven van F. L. KERSTEMAN, *Profeſſor Honorair en Doctor der beide Rechten. Betrekkelyk tot alle de onderſcheidene tydperken, waaronder zyne wonderbaare Lotgevallen, in verſchillende gelegenheden, gebeurd zyn. Door hem zelven beſchreven. Twee Deelen. Te Amſterdam, by* J. B. Elwe. *In gr.* 8*vo.* 306 *en* 288 *bl.*

F. L. KERSTEMAN, wiens Grootvader, *in de Vrouwelyke linie*, afſtamde *van het oud en doorluchtig* huis van BREDEROPE, werdt, na den afloop van een zwaar proces, tuſſchen zyne Ouderen gevoerd, door zyne Moeder, met en benevens zyn ouder Zuster en jonger Broeder, opgevoed: hebbende in zyn zesde jaar, by gelegenheid eener zwaare ziekte, met zyn eigen doodkist gespeeld; die hem zekerlyk naderhand te klein, of hy voor dezelve te groot, is geworden.

Zyn Moeders Zuster vervolgends met een ryk en aanzienlyk man getrouwd zynde, die naderhand te *Rotterdam* in regeering gekomen is, nam deeze aangetrouwde Oom de zorge over hem op; liet hem van zyn elfde tot aan zyn veertiende jaar in een Fransch Kostſchool te *Voorburg* onderwyzen, en gaf hem toen de keuze wat hy wilde worden, *Advocaat*, *Predikant* of *Geneesheer*. KERSTEMAN het eerſte gekozen hebbende, werdt hy, in zyne geboorteplaats *'s Gravenhage*, op een voornaam Procureurs Comptoir beſteld; moetende ten zelfden tyde in de Latynſche taale onderwezen worden.

Het ergerlyk leven dat *Patroon* en *Klerk* hield; (van welke de laatſte, om aan geld te komen, geſlotene brie-

ven

den met *addressen* maakte, en dezelve door een boodschaplooper deedt bezorgen) deed beiden welhaast van elkander scheiden. Nauwelyks zestien jaaren bereikt hebbende, en nog veel te jong geächt wordende om naar de Hoogeschoole gezonden te worden, zondt men den jongen Klerk, met zeker Fransch Heer, ROUGEMONT geheeten, naar *Parys*, ten einde zich aldaar in de Rechtsgeleerdheid te oefenen. In deezen ROUGEMONT trof hy eigenlyk een beſpieder, die de overrompeling van *Gent* veroorzaakte; en in deszelfs gewaanden Neef WILLIAM eene jonge Juffer aan, die den Franschman overäl volgde en geleidde. Te *Parys* gekomen zynde, raakte hy in kennis met zekeren BRITTONVILLE, wiens levensloop wonderbaar genoeg was; als mede met zekeren HEYNE, die zich verbeeldde dat de aardbol meer driekant dan rond was; en die des nachts een koets met zes paarden, in de volle Maan, zag ryden. Eene geveinsde krankheid des ligchaams, maar eene wezenlyke ziekte in de beurs, van KERSTEMAN, werdt gevolgd van een Wisselbrief van dubbele waarde, en een bevel om binnen veertien dagen weder naar *Holland* te keeren.

Nu volgde eerlang de ſtudie tot *Advocaat*: eerst twee jaaren te *Leyden*, in de gronden van het Natuurlyk recht, en in het beſchreven Roomſche recht, onder den Hoogleeraar VITRIARIUS; vervolgens anderhalf jaar te *Utrecht*, onder den ouden Profeſor VOORDA. Daar deeze ſtudie niet agter een geſchiedde, maar door den Oorlog van het jaar 1747, of liever door den tegenzin van KERSTEMAN in het Studentenleven, afgebroken werdt, zo was zyn vertrek uit *Leyden* mede een gevolg van eene wellustige en wilde levenswyze; welke hem als *Cadet* dienst deed neemen, om *Bergen op Zoom* te helpen verliezen; naar welke plaatſe hy in Guarniſoen gezonden wierdt.

Als *Vaandrig* en *Werfofficier* te rug gekeerd zynde, ontſtond eene byzondere vryëry, in welke KERSTEMAN niet ſlaagde. Hier op volgde zyn eerſte proefſtuk als *Schryver*, liggende hy toenmaals met zyn Regiment te *Bredä*; daarop volgde eene groote armoede, welke echter door zyn' Oom weder vergoed werdt: en eindelyk zyne hervatte, en reeds gemelde, ſtudie aan de *Utrechtſche* Hóógeſchoole. Een vermaaktogtje, met één zyner Vrienden, uit die Stad naar *Amſterdam* doende, bragt hem hetzelve in gezelſchap met den beruchten Doctor en Astrologist

LUDEMAN; wiens wonderen hy naderhand, onder de benaaming van Meester FRANCISCUS, beſchreven heeft, en van welke wonderen hy nog eenige proeven in deeze Levensbeſchryving mededeelt.

Na zes weeken te *Harderwyk*, als Candidaat, onder den Hoogleeraar PAGENSTECHER, dagelyks twee uuren lang, de private lesſen bygewoond te hebben, werdt KERSTEMAN aldaar, als *Doctor Juris*, gepromoveerd. Begaf zich daarop naar *Rotterdam*; en van daar naar *Parys*, om aantekeningen voor iemand te houden, wegens een zeldzaam Proces dat daar bepleit werdt. Van daar te *rug* gekomen zynde, wachtte hem eene andere Commiſſie te *Groningen*; welke verricht, en weder te *Rotterdam* gekomen zynde, door een vertrek naar *Zaltbommel* werdt gevolgd; om aldaar de Jeugd, zo de *Hiſtorie-* als *Aardryksknnde*, benevens de *Franſche taal*, te onderwyzen; met welk onderwys hy in Mei 1761 een begin maakte. Hierop volgde zyn Huwelyk, dat hem de *Lectorsplaats* te *'s Hertogenbosch* deed afſlaan; zynde zyne Vrouw niet te beweegen, om haare geboorteplaats *Bommel* te verlaaten: weshalven hy, ſchoon in 1764 te *Heusden* het *Lectoraat* aanvaard hebbende, echter in *Bommel* bleef woonen.

Een voorval met zekeren ADRIANUS BEMME, *een berucht* Zwendelaar te *Utrecht*, *bragt* KERSTEMAN *te Zaltbommel* in een kwaaden naam, zodanig dat hy 'er geen drie dagen meer vertoefd zoude hebben, indien hy zulks niet om zyne Vrouw gedaan had. Na het afſlaan van het *Lectorſchap* te *Middelburg*, en het overwinnen van verſcheidene zwaarigheden, bereikte hy, anderhalf jaar laater, eindelyk zyn oogmerk, wanneer hy, met vrywillige goedkeuring van zyne Vrouw, zyne vaste woonplaats te *Amſterdam* verkoos, alwaar zy hem, met haare twee kinderen en huishouden, beloofde te zullen volgen, het welk evenwel niet geſchied is.

KERSTEMAN gedroeg zich zodanig te *Amſterdam*, dat hem voor zes maanden de Pleitbank ontzegd werdt; en ſchoon hy aanvanglyk als *Rechtsgeleerde*, als *Autheur* en als *Aſtrologist*, eenige winst behaalde, maakte een zamenloop van zwendelaaryen hem die groote Stad eindelyk te benaauwd. Dezelve verlaaten, en den Wintertyd te *Bommel* doorgebragt hebbende, werdt hy vervolgens te *Schoonhoven* gearresteerd, en van daar naar *Rotterdam* in de gevangenisſe gevoerd; aldaar juist op zyn 45ſten verjaardag, voor de eerſtemaal, verhoord, beſchuldigd zynde wegens

het

het maaken van een valſchen Wisſelbrief, onder de *firma* van ELZEVIER en ROCQUETTE te *Rotterdam* getrokken. Daarna werdt hy in een donker en onaangenaam vertrek opgeſloten. Op den 19den Augustus 1773, kwam die zaak in ordinair proces; in de maand van December des volgenden jaars, werdt dezelve vier dagen agter een bepleit. Eenigen tyd daarna werdt de beſchuldigde krankzinnig, door dien hem des nachts, als met een zagte ſtem, in de ooren geblaazen werdt: *ik ben de Duivel die u komt bezoeken.* Kan men den Schryver gelooven, dan heeft de beruchte KAAT MOSSEL, die meer dan tien jaaren daarna in hetzelfde vertrek gevangen zat, over eene dergelyke ontmoeting geklaagd; ſchoon hy zich, zo als hy wel gewenſcht had, nimmer in de gelegenheid bevonden heeft, om haar daar over te ondervraagen.

Twee jaaren gevangen gezeten hebbende, werdt hy op den 7den Maart 1775 gevonnist, om 30 jaaren in Stadswerkhuis gevangen te blyven, en vóórds voor al zyn leven gebannen uit *Holland* en *Westfriesland*. Intuſſchen werdt hy, op den 19den April 1786, uit die gevangenis ontſlagen, en vervolgens van dat bannisſement volkomen bevryd. Hy deed vóór zyn vertrek, namelyk 23 April, in de Kerk van het Werkhuis te *Rotterdam*, eene openbaare Redevoering van affcheid, die veele Lieden tot zich getrokken had, en hem aanmerkelyke giften bezorgde. Deze *Redevoering*, benevens een *Aanſpraak* van *Dankzegging* en *Zegenwensch*, door hem in gemelde Werkhuis, 12 January 1783, gedaan, zyn beide in het *Tweede Deel* deezer Levensbeſchryvinge te vinden.

Geduurende de elfjaarige gevangenis van KERSTEMAN, te *Rotterdam*, was zyne Vrouw, als mede zyne Moeder, geſtorven. Hy begaf zich, derhalven, aanvanglyk by zyne Zuster te *Voorburg*, van daar naar *Zwol*, en vervolgens naar eenige andere Plaatſen; in de meeste zyn beſtaan zoekende met voor de Drukpers te ſchryven, en met het trekken van Horoscoopen. Eindelyk begaf hy zich weder naar *Amſterdam*. Hier eens een nacht in den *Bayert*, met de arme Vreemdelingen, dan weder op het *Franſche Pad*, met de Bedelaars, gelogeerd hebbende, bezorgde Schout PAPEGAAY hem, op zyn verzoek, in het zogenaamde *nieuwe Werkhuis*; welk verblyf de Regenten van dat Huis hem ſterk hadden afgeraaden. Aldaar in het Bad geweest zynde, werdt hy, door afgematheid en andere ongemakken, ziek; doch herſtelde eerlang, door het

gebruiken van goede geneesmiddelen en gepast voedzel, zo dat hy, na een verblyf van zeven weeken, gemelde *Werkhuis* weder verliet; hebbende hy deeze *Levensbeschryving*, in den ouderdom van 64 jaaren, aan het huis van een Koperslager geëindigd; met oogmerk om zyne verdere wederwaardigheden aldaar voor den Boekverkooper ELWE op het papier te stellen; om daar uit, na des Schryvers dood, de kosten der begravenisse te kunnen vinden.

Wy hebben deeze Levensbeschryving omstandig willen schetsen, ten einde onze Leezers iets meerder van den man zouden kunnen weeten, welken zich Meester FRANCISCUS liet noemen, en de meeste geschriften, op den naam van den *Astrologist* LUDEMAN uitgekomen, heeft opgesteld. Veele Lieden wisten reeds lang, dat die beruchte *Horoscooptrekker* nimmer iets van dien aart in het licht gegeeven had; anderen waren overtuigd dat hy te gebreklyk schreef, om iets in het licht te kunnen geeven; zynde het nog onlangs, uit BALDINGER's *Magazyn voor Artsen*, en wel byzonder uit een bewaard Horoscoop van LUDEMAN, gebleken, dat zyne opstellen zo dwaas, als zyn' styl barbaarsch, moeten geweest zyn. En hoe beschaamd moeten nu zodanige Lieden staan, welke de gewaande Voorzeggingen *van LUDEMAN, vooral in* de laatste jaaren, meerder, ten minsten zo veel, als den Bybel, geloofden, en als zo veele Godspraken telkens aanweezen; daar KERSTEMAN zelve, een zwervend *Avanturier*, en opsteller van die Schriften, verklaart, dat hy, als de maaker van alle deeze voorzegkundige Geschriften, voor de volstrekte echtheid van dien niet in de bres springen, noch de geloofwaardigheid daar van bepleiten *wil*.

Behalven de Levensbeschryving van KERSTEMAN, zal men in dezelve verscheidene byzondere gebeurtenisen en voorvallen aantreffen, welken waarlyk wonderlyk genoeg zyn. Van dien aart zyn de geschiedenisen van BRITTONVILLE, welken hy te *Parys* had leeren kennen; van J. M. PORTELET, een valsche Munter, welke met hem in het Werkhuis te *Rotterdam* opgesloten was; en van MARIA KANTZ, of de *Bedriegelyke Juffrouw*. Ook zyn eenige voorvallen in zyn eigen leven ons byzonder genoeg voorgekomen, waar van het volgende tot een staal kan dienen.

„ Het gebeurde (zegt de Schryver, D. I. bladz. 276) dat ik my op een morgen by den Grave van NASSAU LA LECQ,

LECQ, Hoofdofficier der Stad *Utrecht*, bevond, om met hem te raadpleegen, hoedanig men zich in het geval van een gevangen Smokkelaar gedraagen moest. Zo dra dit mondgeſprek afgelopen, en met gemeen overleg dienaangaande een beſluit genomen was, vroeg hy my, al ſchertſende, na den uitſlag van de ontmoeting, welke my, drie jaaren geleden, met den beruchten Zwendelaar ADRIANUS BEMME bejegend was; op een vrolyken trant daar by voegende, dat ik misſchien, wegens de ontydige kraambevalling van de Tabaksverkoopers Weduwe, in zyn ſchuldboek aangetekend geweest zou zyn, by aldien de zamengevoegde charakters van *Profeſſor* en practiſeerend *Advocaat* my in dat opzicht niet gedekt hadden. — Hoor, myn Heer de Graaf! antwoordde ik, op geen minder ſpottenden toon, als gy het durft waagen om my over deeze beide gevallen in rechten te betrekken, zullen wy zien, hoe wy die ſchuld te zamen behooren te vinden. Ik bedank u hartelyk voor dat onzeker buitenkansje, hernam hy; myn voorzaat heeft, in zynen tyd, als Hoofdofficier van deeze Stad, met den Advocaat VAN CULENBURG zulk een ſterke proef ondergaan, dat ik my in geene andere proceſſen hoegenaamd met Advocaaten inwikkelen wil. — Het geviel, ruim twee maanden daarna, wanneer ik inmiddels myn zomerverblyf te *Maarſſen* genomen had, dat ik, door een voornaam Logementhouder te *Utrecht*, aldaar ontboden werdt, om met een perſoon van hooge geboorte, die eene aanzienelyke waardigheid in het Staatsbewind bekleedde, ryplyk te overleggen hoe men best de bedreven misdaad van een Student, zyn bloedverwant zynde, en die wegens deeze oorzaak in handen van den Hoofdofficier gevallen was, afmaaken zoude. Ik was van begrip, dat, terwyl zyn Neef de Student daar over bereids in hechtenis zat, wy, om geen onnodig geld te verſpillen, voorzichtig moeſten te werk gaan; te meer, aangemerkt ik by ondervinding wist, dat de Graaf van NASSAU, in ſoortgelyke voorvallen, geen onhandelbaar of bloedgierig Hoofdofficier was. Doch in het midden van onze raadpleeging, kwam de onverwagte tyding, dat de perſoon, met welken de gevangen Student in duël met den degen gevochten had, aan zyne bekomene wonden, binnen den negenden dag was komen te overlyden, waar door dit ongelukkig geval, het welk anderzins, ten opzichte van gevaarlyke gevolgen, niets

te

te beduiden had, toen volgends de Wetten volſtrekt doodſchuldig moest worden verklaard."

„ Ongeacht zodanige onaangenaame vooruitzichten, liet ik my daar door niet affchrikken, om, ter behoudenisſe van het leven van den gevangen Student, een kans by den Hoofdofficier te waagen: „ Ik weet de oorzaak „ waarom gy by my komt" zeide hy, zo dra ik in de kamer getreden was —— hoe is het mogelyk, myn Heer de Graaf! dat gy zulks zo net raaden kunt? vroeg ik met een nagebootſte verwondering: „ Wel!" hernam hy „ ik „ kan wel denken dat gy komt om over de zaak van den „ ongelukkigen Student te ſpreeken. Het ſpyt my waar„ lyk, dat een jongman van zulk eene deftige famille, in „ de fleur van zyne jaaren, zyn leven verliezen moet; „ want ſchoon 'er, in al den tyd dat ik het Hoofdoffi„ cierſchap bekleed heb, nog geen doodrecht voor de „ Stad geſchied is, zo moet ik echter, in dit geval, „ myn' pligt betrachten." —— Daar ik nu begreep, dat my de pas daar door afgeſneden wordt, wendde ik het geſprek op een anderen boeg; zeggende: dat, hoe zeer ik juist niet gekomen ware, om met hem over het geval van den gevangen Student te ſpreeken, en daar toe ook met geen byzonderen last voorzien ware, ik gaarne zesduizend guldens voor dat klein *ſtukje Schildery, dat vlak* boven zyn hoofd hing, zoude willen verſpillen, indien 'er een middel ter ontvlugtinge voor deezen jongeling kon bedacht worden: „ Wat het eerſte betreft" antwoordde de Graaf, „ daar moet gy de Gravin over ſpreeken, „ want ik ben geen Schilderyverkooper; en aangaande „ het laatſte, kan ik niets doen, om dat het buiten myn „ magt is; en, behalven dat, tegen myn' eed en pligt, „ als Hoofdofficier, ſtrydt." Na vervolgends nog een poos over onverſchillige zaaken, raakende de Crimineele rechtspleeging, met hem geſprooken te hebben, verzocht ik nadrukkelyk om het geluk te verkrygen van *Mevrouw de Gravinne* eens alleen te mogen ſpreeken; zonder de minſte bedenking ſtond hy myn verzoek toe; en na affcheid van my genomen te hebben, gaf hy zyne Gemalin daar van kennis, die daarop welhaast in het voorſalet kwam, het geen van dat gevolg was, dat wy, na eene onderhandeling van een klein half uur, de koop van het bewuste Schildery, hoe ongemaklyk zy daar van ſcheen te willen afſtappen, voor vyfhonderd goudenen Ryders eens

wier-

wierden. Zodanigen grondſlag met een vooruitziend oogmerk geheel gelukkig gelegd hebbende, verſpreidde zich den volgenden morgen, heel vroeg, het gerucht door de gantſche Stad, dat de opgeſloten Student, door de achtloosheid van den knecht van den Cipier, uit zyne gevangnis ontſnapt was: de knecht van den gevangenbewaarder over dit pligtverzuim weggejaagd zynde, werden, zo wel door den Hoofdofficier als door de Regeering, alle mogelyke poogingen aangewend, om den ontvluchten Student te achterhaalen; maar, vermids zulks vruchteloos afliep, bleef de zaak daar by berusten; terwyl ik geen reden had om my over de ſchaale belooning te verheugen noch te beklaagen."

Over het algemeen, kykt, in de meeste plaatſen deezer *Levensbeſchryving*, de oude Zondaar uit, die zich nog al te levendig de gebeurtenisſen en de hartstochten zyner Jeugd herinnert, welken hem ongelukkig gemaakt hebben. Wel verre van hem derhalven als een nuttig voorbeeld ter navolginge aan te pryzen, wenschten wy wel, dat hy hier en daar wat meer afſchrik voor de Ondeugd had ingeboezemd, en de galante voorvallen met minder vermaak had te boek geſteld. Heeft hy zich dikmaals moeten verwonderen, dat een mensch, met een redelyk oordeel begaafd, zo ver van het ſpoor der gezonde reden dwaalen kan, om, met verzaaking van zyn zelfbelang, een verkeerden weg in te ſlaan; men zal zich niet minder verwonderen, dat iemand, door zo veele tegenſpoeden geleerd, op het laatst van zyn leven, geene betere raadgeevingen, en gepaste waarſchouwingen voor anderen, —— daar hy zo veel gelegenheid toe had —— in zyne Levensbeſchryving heeft medegedeeld.

CATHARINA HERMAN, *Tooneelſpel, door Mr.* JAN JACOB VERRUL. *Te Amſterdam, by* J. Allart, 1793. *In gr.* 8*vo.* 112 *bl.*

CATHARINA HERMAN, eene Noordhollandſche Vrouw, was de Echtgenoote van een dier ongelukkige Scheepelingen, welke, gedurende het beleg van *Oostende*, door de Spanjaarden verraſt, en in ketens geklonken wierden. Naauw vernam zy het ongeluk, haaren man overgekomen, of zy beſloot, om hem, zo het mogelyk ware, uit zynen kerker te verloſſen. Na gedeeltelyk haar lang hoofd-

hoofdhair afgeſneden, en zich in mansgewaad verkleed te hebben, begaf zy zich op reis naar de vyandelyke legerplaats voor *Oostende*. Deezen gevaarlyken togt gelukkig doorgeworſteld hebbende, ontmoette zy hier de grootſte gevaaren. Haare ongemeene ſchoonheid namelyk trok de oogen, haare ſpraak de aandacht, van het Spaanſche Krygsvolk tot haar; maakte haar verdacht, en deedt haar eerlang voor een' verſpieder van MAURITS houden. Dit vermoeden bragt haar in eene gevangenisſe, alwaar zy geheel onkundig bleef van het lot haares Echtgenoots. Op zekeren dag echter, werdt zy uit deeze wreede *onkunde*, door nog wreeder bericht, getrokken. Zy vernam, dat zeven der Hollandſche gevangenen ter dood gebragt zouden worden, om den dood van zeven Spanjaarden, door de onzen op den wal van *Oostende* insgelyks gedood, met gelyke ſtraffe te wreeken; en dat de overigen naar *Spanjen* vervoerd zouden worden, om aldaar den Koning als ſlaaven te dienen. In deezen angst en onzekerheid wegens HERMAN's lot, kwam haar een Vader Jeſuit bezoeken, om haar, volgens gewoonte, de biegt af te neemen. In deezen eenen Menſchenvriend vindende, beſloot zy, hem haar geheim te openbaaren. Verbaasd over de trouw en den moed deezer waarlyk *groote Vrouw*, beloofde de eerwaardige *Vader haar allen mogelyken* byſtand. Aan KAREL VAN LONGUEVAL, Grave van BUCQUOI, Gouverneur van *Henegouwen*, en, by afwezigheid van Hertog ALBERT, Opperbevelhebber der Spaanſchen voor *Oostende*, maakte hy zyne ontmoeting bekend, en verwierf van deezen, dat CATHARINA in den kerker van haaren man wierd overgebragt. Deezen te ontmoeten, deedt haar van onmagt zwymen. Tot zich zelv' herkomen, openbaarde zy verder haar voorneemen, en verhaalde, hoe zy alles, wat zy kostbaar bezat, verkogt had, om haaren man vry te koopen; dat zy, om dit zelf ten uitvoer te brengen, vermomd herwaards gekomen was; doch dat zy, indien dit doel haar mislukte, beſloten had, haaren man in de ſlaverny of in den dood te verzellen. De Graaf van BUCQUOI dit hoorende, begeerde dit edel paar te zien. Verwonderd en diep getroffen door zulk eene ongemeene getrouwheid, kon hy aan de ſtem van zyn hart niet wederſtaan, en gaf de beide Echtgenooten de volle vryheid.

Dit is de geſchiedenis van CATHARINA HERMAN, welke in KOK's *Vaderlandsch Woordenboek* gevonden wordt, en door

door den Heere J. J. VERGUL tot een' grond van dit Tooneelſpel gelegd, en zo na mogelyk gevolgd, is. Wy hebben hetzelve met veel aandoening en genoegen gelezen; de Verſen zyn vloeijend en kragtig; de karakters volkomen naar de natuur en de geſchiedenis; en de gevoelens inneemend. Dit, zo verre de leezing aangaat. Intusſchen gelooven wy niet, dat dit Tooneelſpel op het Tooneel zelve genoeg voldoen zoude. De perſoonen ſpreeken te veel, en werken te weinig, zy putten de ſtoffe als uit, waar door zy geene levendigheid genoeg voor den Aanſchouwer bezitten. Onder anderen miſſen de *Alleenſpraaken*, in dit Stuk, die woeling van verſchillende hartstochten, die alleen in ſtaat is, om het invoeren eener Alleenſpraak te doen goedkeuren. Het Stuk had zaakelyker, en een derde kleiner, kunnen zyn.

Daar het voor 't eerst is, dat de Dichter in dit vak arbeidde, zal hy zeker onze Aanmerkingen niet euvel duiden: in welk vertrouwen wy 'er de volgende nog zullen byvoegen: Een Tooneelſpeldichter behoort zorg te draagen, dat hy de verraſſing, die de ontknooping van de daad moet veroorzaaken, niet vooraf verzwakke, door te vroeg, al ware het ſlechts van ter zyde, te laaten blyken, waar het eindelyk op uit zal loopen. Dit laatſte ſchynt ons toe in dit Tooneelſpel te geſchieden. Reeds in het midden van het Stuk, (bl. 50 en 51) kan men duidelyk voorzien, dat HERMAN en CATHARINA door BUCQUOI vrygegeeven zullen worden. Het geval der beide gelieven is hem, door den Biegtvader, reeds volkomen bekend geworden. Men kent zyn toegeeevend karacter, en, even zo zeer, dat van zyne Gemalin, die daadelyk vraagt:

Bucquoi! gloeit in uw hart één vonk van tederheid,
Kunt ge al de wreedheid van dier Droeve lot bezeffen ——
En aarſelt ge eenen ſtond haar aan dit leed te ontheffen?

Het Antwoord van BUCQUOI, op die vraag, ontdekt veel te veel wat men van hem kan verwagten, indien de twee lydende perſoonen hunne onſchuld en braafheid doen blyken —— die de Leezer en Aanſchouwer nu reeds kennen, en dus, by de verdere ontdekking, niets anders dan eene vrygeeving kunnen voorzien.

Ge-

Gellefde! (*zegt hy*) ik ben als gy verſtomd, my zelv' ontvoerd,
Door dit tafreel van trouw en jamren diep geroerd;
Maar dat die eerſte drift in onze ziel bedaare,
TOT ZICH DIT WEREL GEHEIM VOLKOMEN OPENBAARE.

Het is waar, de wreede ALONZO is van een tegengeſtelt gevoelen, en men zou iets ten nadeele van zyne zyde kunnen verwagten; maar hoe weinig kan hy doen tegen iemand, die (*bl.* 92.) maar te zeggen heeft: *Volbreng wat ik begeer!* —— Ook de opkomst van CATHARINA, in het *Eerſte Bedryf*, *Derde Tooneel*, maakt aldaar eene gaaping, die tot verſcheidene vraagen gelegenheid kan geeven: als 1, hoe komt CATHARINA zo aanſtonds *in het midden* der Legerhoofden? —— Kan een onbekende dat zo doen? 2. Waarom verſtaat BUCQUOI zo onverwagts het Tooneel, dat ALONZO zelv' 'er verwonderd over ſtaat? —— enz. Alle gewrongenheid loopt, meer dan elders, in een Tooneelſpel daadlyk in 't oog.

GEORGE WALLER's *Leven en Zeden, naar waarheid of waarſchynlykheid beſchreeven, door hem zelven. Naar 't Hoogduitsch.* *Te Dordrecht by* de Leeuw en Krap, 1794. *In gr.* 8*vo.* 294 *bl.*

Indien de Schryver van dit Stuk gedagt heeft, dat hy zich zelven een Compliment maakte, in hoope dat het tegenovergeſtelde op hem, door gunſtige Leezers, zoude terug ſtuiten, vreezen wy, dat hy in zyne verwachting zeer te leur geſteld zal zyn. Na herhaalde leezing, zeggen wy, met den Schryver, dat „ dit boek *een Stuk zonder plan en goede order is, in het welk noch ſentiment, noch zedenkunde, noch gevoel, heerscht.*" !!!

RE-

REGISTER

VAN

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

Die in dit Stuk oordeelkundig tevens en vrymoedig verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

A.

Aanmerkingen (Opheldernde) op de Verhandeling van Mr. *P. Paulus*, over de Vraage: *In welk een Zin kunnen de Menſchen gezegd worden Gelyk te zyn, enz.* Amſt. by *D. M. Langeveld*, in gr. 8vo. *f* 1-4-0 320

Agron, (*P.*) Eenzaam Tydverdryf. Amſt. by *M. Schalekamp*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 478

Algemeene Geſchiedenis der Tegenwoordige Eeuwe. Iſte Deel. Harl. by *V. v. d. Plaats*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 183

Alphen, (*H. v.*) De waare Volksverlichting, met opzigt tot den Godsdienst en Staatkunde beſchouwd. Eerſte Gedeelte. Utr. by *de Wed. J. v. Terveen en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 212

Anthologia Poëtica: in uſum Gymn. Amſtelodamenſis. Amſt. apud P. den Henget, *in* 12mo. *f* 1-0-0 96

Arntzenii, (H.) *Epistola Critica*, *ad virum Clariſſ.* J. Ruardi. *Traj. apud* B. Wild & J. Altheer, *in* 8vo. *f. m. f* 0-16-0 598

Artz (De) voor de Minnaresſen der Schoonheid. Utr. by *H. v. Emenes*, in 8vo. *f* 1-5-0 303

Aſchenberg, (*H.*) Poëzy. Amſt. by *P. J. Uylenbroek*, in 4to. *f* 3-0-0 186

B.

Bachiene, (*W.*) Beknopte Beſchryving, nevens eene naauwkeurig afgezette Kaart, der *VII Vereenigde Nederlanden*. Amſt. by *D. Onder de Linden en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0-17-0 648

Beknopte Beſchryving, nevens eene naauw-

naauwkeurig afgezette Kaart, der *Oostenrykſche Nederlanden*. Amſt. by *D. Onder de Linden en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0-17-0 648

Backer, (*J. A.*) De Moerbeziën-boom, Herders-Zangſpel. Amſt. by *D. M. Langeveld*, in 8vo. *f* 0-6-0 50

——— Mengelingen uit myn Portefeuille. IIde Deel. Amſt. by *A. B. Saakes*, in 8vo. *f* 1-16-0 192

Barlow, (*J.*) Raadgeeving aan de Bevoorregte Standen in de onderſcheiden Staaten van *Europa*, enz. Utr. by *G. T. v. Paddenburg en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 497

Bedenkingen (Ernſtige) op zekeren Rondgaanden Brief van de Cardinaalen en Aartsbisſchoppen van de Gallicaanſche Kerk, enz. Alom, in gr. 8vo. *f* 0-4-0 489

Bemmelen, (*J. v.*) Leſſen voor de eerstbeginnenden in de Engelſche Taal. Leyd. by *A. en J. Honkoop*, in 12mo. *f* 0-16-0 291

Bergen, (*H. C.*) Gedenkwaardigheden uit het openbaar Leeven van *Jeſus*, enz. Met een Voorbericht van den Heer *H. Muntinghe*. Iſte en IIde Deel. Leyd. by *A. en J. Honkoop*, in gr. 8vo. *f* 5-16-0 436

Berichten (Eenige) omtrent de Pruisſiſche, Oostenrykſche en Siciliaanſche, *Monarchiën*, *benevens zommige* daar aan grenzende Staaten. Iſte Deel. 's Hag. by *I. v. Cleef*, in gr. 8vo. *f* 2-8-0 459

——— (Noodige) aan de Nederlanderen, wegens *Dumourier*. 1ſte Afl. Amſt., in gr. 8vo. *f* 0-6-0 468

Beſchryving (Beknopte) van den Rhynſtroom, benevens de Steden, Dorpen en Plaatzen, aan deszelfs Oevers gelegen. Amſt. by *A. B. Saakes*, in 4to. *f* 4-16-0 336

——— der Stad Parys, bevattende een beknopt Verſlag van den tegenwoordigen Staat der voornaamſte Geestlyke en Waereldlyke Geſtichten, welke binnen derzelver omtrek gevonden worden. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 419

Bewaar uw Vuur en Kaarslicht wel! Of Leerreden over de noodzaaklykheid om met vuur en licht voorzigtiglyk om te gaan. Amſt. by *J. R. Porter*, in gr. 8vo. *f* 0-5-8 153

Blair, (*H.*) Leerredenen. Vde en VIde Deel. Amſt. by *W. Holtrop*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 57

Bondam, (*P.*) Charterboek der Hertogen van Gelderland en Gra-

Graaven van Zutphen. Iſte Deels 3de Afd. Utr. by *J. Altheer*, in gr. 8vo. *f* 6-0-0 536

Bennet, (*G.*) Vyftal Leerredenen, ter aanpryzing van Onderzoek in Zaaken den Godsdienst betreffende. Utr. by *W. v. Yzerworst*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 197

Boogh, (*J.*) Nederduitsch Woordenboek, of Alphabeth van alle Kruiden, Wortels, Zaaden en Gommen, enz. Amſt. by *J. J. Wysmidler en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 574

Bosch, (H. de) *Carmen de Æqualitate Hominum*. *Amſt. apud* P. den Hengst, *in 4to. f. m. f* 2-0-0 289

——— (De Gelykheid der Menſchen, en de Pligten daar uit voortvloeiende. Naar het Latyn van) Door *J. Gz. Doornik*. Amſt. by *P. J. Uylenbroek*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 555

Box, (*W.*) aan het Publiek. Amſt. by *J. B. Elwe*, in gr. 8vo. *f* 1-2-0 337

Brez, (J.) *La Flore des Inſectophiles*. *Utr. chez* B. Wild & J. Altheer, *in gr.* 8vo. *f* 2-0-0 406

Brief aan *W. Box*, wegens het door hem uitgegeeven Berigt aan het Publiek, enz. Alom, in gr. 8vo. *f* 0-4-0 337

—— van een Heer uit Utrecht aan zyn Vriend te Amſterdam, over eenige Gebreken in den Bybel, vertaald door *Y. v. Hamelsveld*. Amſt. by *Bom*, enz. in gr. 8vo. *f* 0-4-0 111

Briefwisſeling van den Generaal *Dumourier*, met den Oorlogsminister *Pache*. Dordr. by *de Leeuw en Krap*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 470

——— van den Generaal *Miranda*, met den Generaal *Dumourier*, en de Ministers van Oorlog *Pache* en *Beurnonville*. 's Hag. by *I. v. Cleef*, enz., in gr. 8vo. *f* 1-0-0 470

Brieven van *Albert* aan zynen Vriend, van het begin zyner verkeering met *Charlotte* tot haaren Dood. Utr. by *G. T. v. Paddenburg en Zoon*, in 8vo. *f* 1-10-0 386

—— (Wysgeerige, Staat- en Historiekundige,) tusſchen een gevoelig *Nederlander* en het beminnelykſte *Bataviſche* Meisjen. 2de Stukje. Amſt. by *J. L. v. Laar Mahuët*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 435

Briſſot, (*J. P.*) Nieuwe Reize in de Vereenigde Staaten van Noord-America. Iſte Deel. Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 2-2-0 367

Brown, (*L. W.*) Proeve, betreffende de Gelykheid der Menſchen, als ook der Rechten, die daar uit voortvloeijen, en de Pligten, die hier op ſteunen. Utr. by *de Wed. S. de Waal en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 229

Brückner, (*J. C. F.*) Beknopte Cliniſche Verhandeling over den Typhus, enz. 's Hag. by *J. F. J. de Agé*, in gr. 8vo. *f* 0 8-0 354

Bruining, (*G.*) Leerreden over *Judas* vs. 14 en 15. Rott. by *N. Brakel*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 300

Bydragen (Eenige) voor Genie en Menſchen-Gevoel. 3de Stuk. Utr. by *G. T. v. Paddenburg en Zoon*, in 8vo. *f* 1-6-0 601

Byvoegzels en Aanmerkingen voor het Zesde en Zevende Deel der Vaderlandſche Historie van *Jan Wagenaar*. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 2-0-0 29 en 82

——— voor het Achtſte, Negende en Tiende, Deel. *f* 2 8-0 357 en 407

C.

Cappenberg, (*W.*) Notaris te Amſterdam, aan het Publiek. Amſt. by *A. Mens Jsz.*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 337

Casquet, (J. F. du) *Traité des Declinations & Conjugations de la Langue Françaiſe. Dordr. chez N.* v. Eysden en Comp., in 8vo. *f* 0-12-0 291

Catteau, Tegenwoordige Staat van Zweeden. Utr. by *B Wild en J. Altheer*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 127

Characters en Leevensſchetzen van merkwaardige ter dood veroordeelde Perſoonen. Iſte Deel. Camp. by *J. F. Nieman*, in gr. 8vo. *f* 1-2-0 512

Chomel, (*M. N.*) Vervolg op dien Algemeen, Huishoudelyk, Natuur Zedekundig en Konst-Woordenboek, door *J. A. de Chalmot*. Verrykt met Konstplaaten. 16de Stuk. Camp. by *J. A. de Chalmot*, en Amſt. by *J. Yntema*, in gr. 4to. *f* 5-0-0 259

——————— 17de Stuk. *f* 5-15-0 305

Christianus, Onderzoek, of, en in hoe verre, de Leeraars van Jezus Godsdienst 'er zelf oorzaak van zyn, dat het Christendom zo weinig vruchten toont by deszelfs Belyderen; enz. Alom, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 62

Cuperus, (*P. T.*) Brieven over het voortzetten van Schaapen,

pen, en het verfynen van derzelver Wol, in de *Vereenigde Nederlanden*. Gouda by *W. Verblaauw*, in gr. 8vo. *f* 0-10-0 144

Cras, (*H. C.*) Verhandeling over de Gelykheid der Menſchen, en de Rechten en Pligten, welke uit die Gelykheid voortvloeijen. Haarl. by *C. Plaat*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 492

D.

Dalrymple, (*D.*) De Tweede Oorzaaken, welke Mr. *Gibbon* heeft geſteld voor den ſpoedigen Voortgang van het Christendom, onderzogt. Utr. by *W. v. Tzerworst*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 209

Dichtlauren voor Neêrlandsch Helden, beſtaande in Prysvaerzen. Amſt. by *W. Brave*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 556

Doornik, (*J. G.*) De Krygskunst, in zes Zangen. Naar het Fransch van *Frederik de II*, Koning van *Pruiſſen*. Amſt. by *P. J. Uylenbroek*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 138

Drukkunst, (De) eene Verhandeling, uitgeſprooken in eene aanzienlyke Maatſchappy. Amſt. by *J. Koning*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 382

Dumbar, (*G.*) De Oude en Nieuwe Conſtitutie der Vereenigde Staaten van *America*. Iſte Deel. Amſt. by *J. A. Crajenſchot*, in gr. 8vo. *f* 1-14-0 168

——— IIde Deel. *f* 1-16-0 632

E.

Eckartshausen, (*Van*) Het Beſtaan en de Werkingen van het Dierlyk Magnetismus, en het Magnetisch Somnambulismus. Dordr. by *de Leeuw en Krap*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 115

Edwards, (*B.*) Burgerlyke en Handelkundige Geſchiedenis van de Engelſche Volkplantingen in de West-Indiën. Iſte Deel. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 579

Endre, (*S. v.*) Het Godsdienſtig Huisgezin, in aangenaame en leerzaame Geſprekken. Iſte Deel. Utr. by *W. v. Tzerworst*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 401

Ewald, (*J. L.*) De oplettende Bybelbeſchouwer, vry nagevolgd door *J. A. S. Hoekstra*. Iſte Deel. Utr. by *de Wed. S. de Waal en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 2-16-0 5

——— Overdenkingen over het Lyden, den Dood en de Opſtanding, van *Jeſus*. Utr. by *de Wed. S. de Waal en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 2 0-0 293

——— De Vraag, wat behooren Adel en Grooten thans

thans te doen? beantwoord. Amſt. by *W. Holtrop*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 322

Ewald, (*J. L.*) Over de Volksverlichting, haare Grenzen en Voordeelen; nevens drie Leerredenen, over de waare Christlyke Verlichting, door *J. G. Roſenmuller*. Amſt. by *W. Holtrop*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 350

———— Over de Volksverlichting. Utr. by *de Wed. S. de Waal en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1-2-0 350

———— Brieven aan *Emma*, over de Philoſophie van *Kant*. Utr. by *W. v. Tzerwoest*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 395

Eyk, (*J. v.*) Liederen voor den Landman. 1ſte Stukje, Amſt. by *J. Allart*, in 12mo. *f* 0-4-0 141

F.

Fokke Simonsz., (*A.*) Catechismus der Weetenſchappen, ſchoone Kunſten en fraaije Letteren. IIIde Deels 3de Stuk. Amſt. by *A. Fokke Simonsz.*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 508

Fragmenten voor Wandelaaren. Rott. by *A. Danſerweg*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 238

Frank, (*J. P.*) Geneeskundige Staatsregeling. Met Aanmerkingen vermeerderd, door *H. A. Bake*. IVde Deels 2de Stuk. Leyd. by *de Erven F. de Does*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 450

G.

Gebeden der Portugeeſche Jooden, door een Joodsch Genootſchap uit het Hebreeuwsch vertaald. IVde Deel. 's Hag. by *L. Cohen*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 155

Gedagten (Vrymoedige) over de zogenaamde Formulieren van Eenigheid. Alom, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 443

Gelder, (*J. de*) Grondbeginzelen der Cyfferkunst. Opgehelderd door een menigte uitgezogte Voorbeelden, enz. Rott. by *N. Cornel*, in gr. 8vo. *f* 4-10-0 145

Geloofsbelydenis van een Waarheidzoekende onder de *Sans-Culottes*. Alom, in 8vo. *f* 0-8-0 617

Gerard, (*A.*) Leerredenen. 1ſte Stuk. Haarl. by *E. Wz. Cramerus Jun.*, in gr. 8vo. *f* 1-2-0 347

Geſchiedenis (De) van Sir *Charles Grandiſon* verkort. Leyd. by *Honkoop* en *du Mortier*, in 12mo. *f* 0-12-0 196

———— (Korte) van een Onanist, die zichzelven geneezen heeft. Dordr. by *de Leeuw en Krap*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 451

Ge-

Geſchiedenis (De) van *Iſaak Jenkins*, en *Sara* zyne Vrouw en derzelver drie Kinderen. Een Volksboek. Haarl. by *F. Bohn*, in 8vo. *f* 0-6-0 564

——— der Rampſpoeden van den Heer *A. A. T. du F.* Dordr. by *de Leeuw en Krap*. *f* 0-6-0 656

Geſcher, (*D. v.*) Beginzelen der algemeene oefenende Heelkunde. Iſte Deel. Amſt. by *de Wed. J. Döll* en *J. B. Elwe*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 535

God, de Mensch en de Bybel, in eenige Geſprekken voorgedraagen aan Ouders en Onderwyzers, enz. Dordr. by *N. v. Eysden*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 449

Goede, (*W.*) Leerrede over de Redelyke, Christlyke, Republikeinſche Vaderlandsliefde. Amſt. by *M. Schalekamp*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 615

Graaf (De) en zyn Liefje. Rott. by *A. Danſerweg Wz.*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 147

Graav *Donamar*, Brieven, geſchreeven ten tyde van den Zevenjaarigen Oorlog in Duitschland. Iſte en IIde Deel. Amſt. by *J. de Coſter*, in gr. 8vo. *f* 3-12-0 243

Groenendyk, (*A.*) Beſpiegelende Uitſpanningen en Geestlyke Liederen. 1ſte Stuk. Rott. by *A. Groenendyk*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 606

H,

Hagen, (*K. G.*) Leerboek der Apothekerskunst. Iſte Deel. Utr. by *J. de Waal Samz.* *f* 4-0-0 576

Hamelsveld, (*T. v.*) Het Tweede Boek van *Samuel*, met korte Aanmerkingen voor Ongeleerden. Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 1

——— I *Koningen*. *f* 1-10-0 107

——— II *Koningen*. *f* 1-8-0 481

——— *Chronieken*. *f* 2-10-0 609

——— Aardrykskunde des Bybels. IVde Deel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 53

Handelingen van het Geneeskundig Genootſchap, onder de Zinſpreuk: *Servandis Civibus*. XVIde Deel. Amſt. by *P. Conradi*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 623

Haſſelt, (*G. v.*) Stukken voor de Vaderlandſche Historie. IIde Deel. Arnh. by *W. Troost en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 2-8-0 590

Hazeu Csz., (*J.*) Gezangen op de Geboorte, enz. van *Jeſus Christus*. Amſt. by *N. T. Gravius* en *J. Hazeu Csz.*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 190

Hermes, (*J. T.*) Eene Geſchiedenis voor de Jufſenſchap. III Deelen. Utr. by *G. T. v. Paddenburg en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 3-15-0 51

Heyne, Verhandeling over de Vryheid en Gelykheid in de Republiek der *Athenienſeren*, toegepast op die in *Frankryk*. Alom, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 470

Historie (Beknopte) der Onlusten in de Nederlanden, ſedert de Onderhandelingen over de Gewapende Neutraliteit in 1780, tot op deezen tyd. IVde Deel. In Brabant, in gr. 8vo. *f* 2-10-0 89

—— (Vaderlandſche) vervattende de Geſchiedenisſen der Vereenigde Nederlanden, zints den aanvang der Noord-Americaanſche Onlusten, en daar uit gevolgden Oorlog met onzen Staat, tot den tegenwoordigen tyd. Ten Vervolge van *Wagenaar's* Vaderlandſche Historie. Xde Deel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3-12-0 222

Huzard; *Inſtruction ſommaire aux Voitures Conducteurs de Fourgons & autres Voitures publiques, &c. a la Haye chez* I. v. Cleef, *in gr. 8vo. f* 0-12-0 491

J. en I.

Jagt, (*G. v. d.*) Recht en Practyk in Brieven. Haarl. by *J. Tetmans*, in 8vo. *f* 0-16-0 595

Janſon, *The New Pocket Dictionary of the Dutch and English Languages. Rott. by L. Bennet. In half 4to* formaat. *f* 2-14-0 291

Ida van Zwaben, Kleindogter der Keizerinne Giſela. Alkm. by *J. Hand*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 100

Iets over het Rouwdraagen. Met acht Modellen. Amſt. by *W. Holtrop*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 654

Itahe, het Land der Liefde, of Brieven door myn Heer van D. aan Mejuffr. van R., door Mej. C. V. D. W.... Rott. by *N. Cornel*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 564

K.

Kaſteleyn, (*P. J.*) Chemiſche en Phyſiſche Oefeningen. Iſte en IIde Deel. Leyd. by *Honkoop* en *v. Tiſſelen*, in gr. 8vo. *f* 6-0-0 160

Kerſteman's (*F. L.*) Leeven, door hem zelven beſchreeven. II Deelen. Amſt. by *J. B. Elwe*, in gr. 8vo. *f* 3-12-0 662

Kinsbergen, (*Van*) Beſchryving van den Archipel, tot nut van den Krygsman, Zeevaarenden en Handeldryvenden. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 326

Klinkenberg, (*J. v. Nuys*) De Bybel, door beknopte Uitbrei-

breidingen, en opheldernde Aantekeningen, verklaard. XXVſte Deel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 4-10-0 149

Klinkenberg, (*J. v. Nuys*) Onderwys in den Godsdienst. IX en Xde Deel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 9-6-0 202

——— XIde en laatſte Deel. *f* 4-16-0 565

Kluizenaar (De) in Helſa. Leyd. by *P. H. Trap*, in gr. 8vo. *f* 1-2-0 244

Knigge, (*A. F. Vryheer v.*) *Pieter Klaus*. IIde en IIIde Deel. Haarl. by *F. Bohn*, in gr. 8vo. *f* 2-10-0 239

——— Brieven, geſchreeven op eene Reize uit *Lotharingen* na *Neder-Saxen*. Amſt. by *Weſſing en v. d. Hey*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 543

Köppen, (*D. J.*) De Bybel een Werk der Godlyke Wysheid. Iſte Deel. Utr. by *de Wed. S. de Waal en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 2-6-0 341

——— IIde Deel. *f* 2-18-0 521

Kotſebue, (*A. v.*) Het Lyden der Ortenbergſche Familie. Iſte Deel. Utr. by *G. T. v. Paddenburg en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 339

Krom, (Herm. Jo.) *Diatribe de authentia Dialogi Juſtini Martyris cum Tryphone Judæo. Editio altera. Accedit Mantiſſa vindicans & illuſtrans. Traj. apud* W. ab Yzerworst, *in* 8vo. *f. m. f* 0-12-0 154

——— Godgeleerde, Uitlegkundige en Wysgeerige, Verhandelingen. IIde Deels 2de Stuk. Midd. by *P. Gilliſen*, enz. in gr. 8vo. *f* 0-18-0 389

L.

Leeraar (De ſtichtend vermaakende) van Kinderen, gevolgd naar het Hoogduitsch van den Heer *Salzman*. Leyd. by *A. en J. Honkoop*, in 8vo. *f* 0-11-0 608

Leerredenen over eenige Geboden der Wet Gods. Leyd. by *A. en J. Honkoop*, in gr. 8vo. *f* 1-4-0 298

——— door *G. Karsdorp*, *J. de Jager* en *J. A. S. Hoekſtra*, met een voorafgaand Vertoog. Alton. by *J. Schultz*, in gr. 8vo. *f* 2-0-0 570

Leeven (Het) van *Jeanne de St. Remy de Valois*, geweezen Gravinne *de la Motte*. II Deelen. Dordr. by *de Leeuw en Krap*, in gr. 8vo. *f* 4-0-0 561

——— Bylaagen tot het zelve. *f* 0-12-0 561

Leeven en Dood van *Casimire*, in leeven regeerende Gravin van *Lippe*. Utr. by *W. v. Yzerworst*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0. 477
Lennep, (*G. v.*) Jeugdige Gedichten. Leyd. in 8vo. *f* 0-12-0 653
Leonore van Belfond. Niet vertaald. Dordr. by *N. v. Eysden* en *B. J. Morks*, in gr. 8vo. *f* 1-10-● 339
Loo, (*J. v.*) Vierde, vyfde en zesde, Bedeſtond. Utr. by *W. v. Yzerworst*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 153
Loosjes Pz., (*A.*) Het Hout, of Boschgedachten, in zes Beſpiegelingen. Met Platen. Haarl. by *A. Loosjes Pz.* in gr. 8vo. *f* 4-4-● 237
——— Charlotte van Bourbon. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 383
Lot (Het) der Menſchen na hun Dood. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 308

M.

Maatſchappy, (De) Een Leesboek voor Lieden van Smaak en Vernuft. Rott. by *N. Cornet*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 52
Man, (*M. J. de*) Gedachten over de Bloed- en Watervloeijing uit Jeſus doorſtokene zyde. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 0-12-● 358
Maron, Gebed en *Formulier van het H. Avondmaal*, ten gebruike van de Proteſtantſche Kerk te Parys. In gr. 8vo. *f* 0-8-0 404
Martinet, (*J. F.*) Huisboek voor Vaderlandſche Huisgezinnen. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3-12-0 203
Meerman, (*J.*) De Burgerlyke Vryheid in haare heilzaame, de Volksvryheid in haare ſchadelyke, gevolgen voorgeſteld, inzonderheid met betrekking tot dit Gemeenebest. Leyd. by *S. en J. Luchtmans*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 176
Memorien van den Generaal *Dumourier*, door hemzelven geſchreeven in 1793. II Deelen. Amſt. in gr. 8vo. *f* 2-2-0 466
Menschkunde, of Verzameling van de beste en voortreflykſte Waarneemingen en Ondervindingen over de Menſchen. Dordr. by *de Leeuw en Krap*, in gr. 8vo. *f* 1.16-0 112
Mercier, Het Jaar Tweeduizend vierhonderd en veertig. Een Droom. IIde Deel. Haarl. by *F. Bohn* en *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 230

Mid-

Middelen om tot Vrede te kunnen geraaken. Alom, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 501

Missive aan Mr. *P. Paulus*, Schryver eener Verhandelinge over de Vraage: *In welken Zin kunnen de Menschen gezegd worden Gelyk te zyn, enz.* in gr. 8vo. *f* 0-6-0 319

——— van de H. H. Gecommitteerden wegens Zeeland, tot de Zaaken der O. I. Comp., van den 6 Maart 1794. Alom, in gr. 8vo. *f* 0-5-8 376

Moens, (*P.*) en *B. Bosch*, Mengelingen. Amst. by *J. L. v. Laar Mabuët*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 430

Mortimer, (G.) Waarneemingen en Aanmerkingen, aangetekend geduurende eene Reize na de Eilanden *Teneriffe*, enz. Leyd. by *A. en J. Honkoop*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 586

Muller, (*C.*) De Naarstigheid der Kinderen beloond, in aangenaame en leerzaame Verhaalen en Gesprekken. Rott. by *J. Meyer*, in 8vo. *f* 0-9-0 194

Munter, (*F.*) Berichten van Napels en Sicilie, byeenverzameld op eene Reis, gedaan in de Jaaren 1785 en 1786. IIde Deel. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 90

——— IIIde Deel. *f* 1-10-0 547

N.

Naagedagtenis (Ter) van wylen zyn Excellentie den Heer *Johan Arnold Zoutman*. Gouda by *H. L. v. Buma en Comp.* *f* 1-5-0 556

——— (De) van Amstels ouden en gryzen Burgervader, *Henrik Hooft Danielsz.* vereeuwigd. Amst. in gr. 8vo. *f* 0-8-0 559

Nederland, (Aan) ter gedagtenisse van den dapperen Hopman *Kropff*. 's Hag. by *J. F. Jacobs de Agé*, in gr. 8vo. *f* 0-3-0 49

Nederlands spoedige Verlossing; zynde een beknopt Verslag van de meest weetenswaardige Gebeurtenissen. Delft by *J. de Groot*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 338

Negerslaaven, (De) Treurspel, in vyf Bedryven. Rott. by *A. Danserweg Wz.*, in 8vo. *f* 1-0-0 378

Newton, (*J.*) Leerreden, uitgesprooken binnen Londen, op den Algemeenen Vast- en Bededag. Amst. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 488

O.

Oldenborg, (*P. v.*) De Belegering en Verdediging van de *Willemſtad*, in Maart 1793. Dordr. by *A. Blusſé en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 4-16-0 228
Olm, (*M. v.*) Tydrekenkundige Oefeningen, en Vervolg. Gron. by *N. Veenkamp* en *A. Groenewolt*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 186
Onderhoudingen (Leerryke en aangenaame) voor de Jeugd. Leyd. by *D. du Mortier en Zoon*, in 8vo. *f* 0-4-0 608
Opwekkingen (Korte) tot een daadlyk Christendom, door E. L. J. F. 1ſte Stuk. Amſt. by *J. de Jongh*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 534
Oskamp, (T. L.) *Tabulæ Plantarum Terminologicæ. Lugd. Bat. apud* A. & J. Honkoop, *in fol. m. f. f* 1-10-0 22

P.

Paulus, (*P.*) Verhandeling over de Vraage: *In welken Zin kunnen de Menſchen gezegd worden Gelyk te zyn? En welke zyn de Regten en Pligten die daar uit voortvloeijen?* Haarl. by *C. Plaat*, in gr. 8vo. *f* 1-6-0 315
Payne, (*T.*) Burgerpligt leerende Redenvoeringen, gerigt aan het Volk. Duink. by *v. Schelle en Comp.*, *in gr.* 8vo. *f* 0-4-0 47
Pfenninger, (*J. K.*) Oude Joodſche Brieven. VIIde Deel. Leyd. by *L. Herdingh*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 245
Pharmacopœa Amſtelodamenſis nova. Amſt. apud P. H. Dronsberg, *in* 4to. *f* 3-4-0 621
Ploeg, (*H. W. v. d.*) Leerreden over *Eph.* V: 15, 16. Cref. by *A. ter Meer*, in 8vo. *f* 0-6-0 572
Portefeuille van Rozette. 1ſte en 2de Stuk. Rott. by *N. Cornel*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 479
Pörtner, (*H. D.*) Nagelaatene Leerredenen. 2de Stuk. Amſt. by *Weſſing en v. d. Hey*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 250
———— Leerredenen by gelegenheid van het Kersfeest. Amſt. by *W. Brave*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 400
Post, (*E. M.*) Kinderlyke Traanen. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 98
———— Gezangen der Liefde. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 2-10-0 605
Priestley, (*J.*) Lesſen over de Geſchiedkunde en Algemeene Staatkunde. Iſte Deel. Dev. by *L. Leemhorst*, in gr. 8vo. *f* 2-15-0 161

Proe-

Proeve van uitgekipte Vertaalingen uit *Meisners Stisfen.* Rott. by *N. Cornel*, in 8vo. *f* 0-18-0 99
—— (Nieuwe) voor het Verſtand, den Smaak en het Hart. Door eenige Nederlanders. 1ſte Stukje. Utr. by *G. T. v. Paddenburg en Zoon*, in 8vo. *f* 1-5-0 242
—— van den Geest der Jacobynen van Parys, getrokken uit het Dagboek hunner Zittingen van de Maanden January tot Maart des Jaars 1792. Amſt. by *W. Brave*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 502

R.

Raynal, (*W. T.*) Wysgeerige en Staatkundige Geſchiedenis van de Bezittingen en den Koophandel der Europeanen, in de beide Indiën. Iſte en IIde Deel. Amſt. by *M. Schalekamp*, in gr. 8vo. *f* 7-4-0 48
Regtsgeding (Het) van *Lodewyk den* XVI. Iſte Deels 1ſte en 2de Stuk. Duink. by *v. Schelle en Comp.*, in gr. 8vo. *f* 4-2-0 651
Reize langs den Rhyn, van *Maintz* tot *Duſſeldorp*, behelzende eene zo naauwkeurige als belangryke Beſchryving der Steden, Dorpen en Vlekken, aan den Oever des Rhyns gelegen. Iſte Deel. Haarl. by *F. Bohn*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 423
—— (Nieuwe Sentimenteele) Iſte Deel. Leyd. by *J. v. Thoir*, in 8vo. *f* 1-5-0 656
Richard Flemming, of de Deugdzaame Staatsdienaar. IIde Deel. Utr. by *de Wed. S. de Waal en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 2-16-0 518
Rochette, (A. Ph. de la) *Principes de la Religion Naturelle. Haarl. chez* C. Plaat, *in* 8vo. *f* 0-8-0 619
———————— Grondbeginzelen van den Natuurlyken Godsdienst. Uit het Fransch vertaald. Haarl. by *C. Plaat*, in 8vo. *f* 0-8-0 619

S.

Salzman, (*C. G.*) De Boode uit Thuringen, beſtaande in Schetzen tot een Tafereel van Menschlyke Gelukzaligheid. IVde Deel. Amſt. by *G. Roos* en *J. ten Brink Gz.*, in 8vo. *f* 1-10-0 195
———————— Korte Voorſtellen ter Verheerlyking van *Jeſus*. Amſt. by *J. de Jongh*, in gr. 8vo. *f* 1-12-0 533
Schonck, (*E. J. B.*) De Bonheurs uit de Mode. Heldendicht, in drie Zangen. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 0-15-0 657

Schouwtooneel (Historiesch) van 's Werelds Lotgevallen, of kort aaneengeschakeld Berigt der voornaamste Gebeurtenissen van deezen Tyd. IIde Deels 1ste en 2de Stuk, No. 1. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 10-15-0 415

Schwarz, (*J. W.*) Aardsch Geluk en 's Menschen Welzyn, een nuttig Leesboek voor Kinderen, die gelukkig willen worden. Rott. by *A. Donserweg Wz.*, in 8vo. *f* 1-10-0 563

Smollet, De gevallen van *Peregrine Pickle*. Iste Deel. 's Hag. by *I. v. Cleef*, in gr. 8vo. *f* 2-8-0 432

Solingen, (A. van) *Oratio Inauguralis, de præstantia Recentiorum in Arte Obstetricia progressuum, &c. Med. apud* P. Gillisen & Viduam J. P. Gillisen, *in* 8vo. *f. m. f* 0-18-0 404

Speciebus (*De*) *Plethoræ diversis, quatenus inde Hæmorrhagiæ uterinæ oriri queunt, &c. Amst. apud* A. Fokke Simonsz., *in* 8vo. *f. m. f* 0-12-0 210

Spiegel voor het Menschdom. Iste Deels 1ste Stuk. Amst. by *H. Molenyzer*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 340

Staat (Tegenwoordige) der Vereenigde Nederlanden; behelzende het begin der Beschryvinge van het Landschap *Drenthe*. 1ste Stuk. Amst. by *J. de Groot, enz. in gr.* 8vo. *f* 1-10-0 116

———— vervattende een aanvang der Beschryving van *Stad en Lande*. Iste Deel. Amst. by *J. de Groot*, enz., in gr. 8vo. *f* 3-12-0 451

Staverinus, (*J. S.*) Reize van Zeeland, over de Kaap de *Goede Hoop*, na *Batavia*, *Bantam*, *Bengalen*, enz. II Deelen. Leyd. by *A. en J. Honkoop*, in gr. 8vo. *f* 3-12-0 279

Streek, (*N. C. v.*) geb. *Brinkman*, Zedelyke Verhaalen, Fabelen en Vertellingen, voor de Nederlandsche Jeugd. Amst. by *J. B. Elwe*, in 8vo. *f* 1-5-0 387

Stuart, (*M.*) Romeinsche Geschiedenissen. IIde Deel. Behelzende de Geschiedenis van het Gemeenebest, van deszelfs Vestiging tot aan den Ondergang der *Fabiën*. Utr. by *B. Wild en J. Altheer*, in gr. 8vo. *f* 3-15-0 271

—— IIde Deel. *f* 3-15-0 624

Sylloge Opusculorum ad Doctrinam Sacram pertinentium. Edidit H. Muntinghe, *S. S. Theol. D. &c. Tom. I & II. Lugd. Bat. apud* A. & J. Honkoop, *in* 8vo. *maj. f* 4-8-0 253

Tiel-

T.

Tielke, (*J. G.*) Onderrigt voor de Officieren, die zich in den Velddienst zoeken bekwaam te maaken. IIde en IIIde Deel. Arnh. by *J. H. Moeleman*, in gr. 8vo. *f* 11-5-0 23

Townsend, (*J.*) Reize door Spanje, gedaan in de jaaren 1786 en 1787, in 't byzonder met opzigt tot den Landbouw, Manufactuuren, Koophandel, Bevolking, Belastingen en Inkomsten, van dat Land. IIde Deels 1ste Stuk. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 1-8-0 39

——— IIde Deels 2de Stuk. *f* 1-10-0 641

U.

Uittenhoven, (*A.*) Geschiedenis der Hervormde Kerke te Antwerpen, van de twaalfde Eeuw tot op den tegenwoordigen tyd. Iste Deel. Amst. by *M. Schalekamp*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 573

V.

Veit-Rosenstok. Een geestige Roman, door *W. T.* Utr. by *H. v. Emenes*, in gr. 8vo. *f* 3 0-0 51

Vereul, (*J. J.*) Catharina Herman, Tooneelspel. Amst. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 669

Verhaal (Onzydig) wegens de Belegering van 's Hertogenbosch en de Overgaaf dier Stad. Amst. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 0-7-0 649

Verhandelingen, raakende den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst, uitgegeeven door *Teyler's* Godgeleerd Genootschap. XIIIde Deel. Haarl. by *J. Enschedé en Zoonen*, en *J. v. Walré*, in gr. 4to. *f* 4-0-0 13 en 63

——— uitgegeeven door de Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen te Haarlem. XXIXste Deel. Haarl. by *C. Plaat*, in gr. 8vo. *f* 3-12-0 74

——— (Beredeneerd Register, of Hoofdzaaklyke Inhoud der) die in de XXVIII Deelen van de Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen voorkomen, opgemaakt door *J. F. Martinet*. Haarl. by *C. Plaat*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 74

——— van het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelyke Wysbegeerte te Rotterdam. XIde Deels 1ste Stuk, in gr. 4to. *f* 2-12-0 490

Verzameling van Casus Positien, Voorstellingen en Declaratien, enz. 1ste Stuk. Amst. by *P. H. Dronsberg*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 135

Ver-

Verzameling van Redenvoeringen, openlyk uitgeſprooken door de beroemdſte Mannen van ons Vaderland. Dordr. by *de Leeuw en Krap*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 151

Villaume, Brieven over den Oorſprong en de Oogmerken van het Kwaad. IIde Deel. Utr. by *G. T. v. Paddenburg en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 2-6-0 444

Vloten, (*Van*) De Bybel vertaald, omſchreeven, en door Aanmerkingen opgehelderd. VIIde Deel. Utr. by *G. T. v. Paddenburg en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 4-6-0 101

——— VIIIſte Deel. *f* 4-0-0 437

Voor (Het) en Tegen, of volkomene Verzameling der Gevoelens, uitgeſprooken in de Conventioneele Vergadering. Iſte Stuk van het Iſte Deel. Amſt. by *J. de Coster*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 652

Vraagen (Onze) van den Dag. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 146

Vrye Gedachten over de Opvoeding van het Menſchdom. Zaand. by *H. v. Aaken*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 520

W.

Waarom zyn zo veele menſchen bevreesd voor den Blikſem en den Donder. Amſt. by *A. B. Saakes*, in gr. 8vo. *f* 0-4-0 146

Wackerbarth, (*A. J. L. v.*) *Pieter de Groote* en *Karel de Groote* met elkander vergeleeken. Amſt. by *W. Holtrop*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 472

Walker, (*R.*) Leerredenen over eenige Onderwerpen, betreffende de Beoefening van den Christlyken Godsdienſt. IIIde en laatſte Deel. Utr. by *W. v. Yzerworst*, in gr. 8vo. *f* 3-4-0 9

Waller's (*G.*) Leeven en Zeden, naar waarheid of waarſchynlykheid beſchreeven, door hem zelven. Dordr. by *de Leeuw en Krap*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 672

Watkin, (*T.*) Reizen door *Zwitzerland*, *Italien*, *Sicilien*, en de *Griekſche Eilanden*, na *Konſtantinopolen*, en van daar te rug door een gedeelte van *Griekenland*, over *Raguſa* en de *Dalmatiſche Eilanden*, in den Jaare 1787, 1788 en 1789. Iſte Deel. Haarl. by *F. Bohn*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 503

Weyde, (*C. L. v. d.*) *Henry* en *Louiſe*. Eene Nederlandſche Geſchiedenis, in gemeenzaame Brieven (niet vertaald.) Iſte Deel. Leyd. by *D. du Mortier en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 2-18-0 285

Witte, *Jun.* (*J. E. de*) Schetzen voor het Menschlyk Hart. IIde Deel. Amst. by *de Wed. J. Dóll*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 429

Woordenboek, (Vaderlandsch) oorspronglyk verzameld door *J. Kok*. XXVIIste Deel. Amst. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3-12-0 124

Wy, (*G. J. v.*) Nieuwe Manier van Cataract of Staarsnyding; beneffens Heel- en Vroedkundige Waarneemingen. Amh. by *W. Troost en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 71

Y.

Ypey, (*N.*) Verhandelingen, den Vestingbouw betreffende. Amst. by *J. B. Elwe*, in gr. 8vo. *f* 2-10-0 25

Z.

Zollikofer, (*G. J.*) Nagelaaten Leerredenen. 7de Stuk. Amst. by *de Erven P. Meyer en G. Warnars*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 528

Zuckert, (*J. F.*) Genees- en Zedenkundige Verhandeling over de Hartstochten. Hard. by *J. v. Kasteel*, in gr. 8vo. *f* 2-8-0 254

BLADWYZER

DER

VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN,

In de *Letteroefeningen* voorkomende.

A.

ADAM (De Val van) als voordeelig beſchouwd, 446. Hoe dezelve onvermydelyk ware, 448

Adel in *Duitſchland* geraaden wat te doen in deeze verlichte dagen. 323

Afbeeldingen der Bybelſche Geſchiedenisſe, welke onvoegelykheden 'er in moeten vermyd worden. 601

Albicores, welk eene Zeevisch. 282

ALVA verliet, de Landvoogdy aan REQUESENS overgegeeven hebbende, de *Nederlanden* niet terſtond, 593. Stierf niet in *Spanje* met 's Konings Ongenade. *ald.*

Ambagten, (*De Drie*) Dichtſtukje. 189

America, (*Noord-*) Lof der daar ingevoerde Conſtitutie, 171. Vergelyking van de Omwenteling aldaar met de *Franſche*, 175. Hoe zich, in de *Vereenigde Staaten van America*, de Burgerlyke en Volksvryheid vereenigt, 178. Men vindt 'er geen *Kerk*, maar *Godsdienst*, 499. Heeft zich zelve eene Conſtitutie gegeeven op de *Volksvryheid* gebouwd, 633. Mag alleen een *Republiek* heeten, 637. Daarom geen broeinest van verwarring, kabaalen, enz. 638. Of gelyk te ſtellen met de kleine Gemeenebesten in *Grieksenland* en *Italie*. *ald.*

Americaanen (De oorſpronglyke) door veele Schryvers te laag geſteld. 582

Amſterdam, (Beſchryving van het Eiland) 587. Menigte van Zeehonden aldaar, 588. Ligging van 't zelve, 590. Tot de Robben- en Cachelotten-vangst geſchikt gekeurd. *ald.*

Arnhem. (Opheldering van den tyd der voorgenomene Bouwing des Kasteels te) 593

Athenen, (Tegenwoordige geſteldheid van) 328. Hoe deerlyk de Rivieren de *Illiſus* en *Eridanus* verloopen zyn, 329. Welke voorraad het omliggend *Land oplevert*. *ald.*

Avondmaals-Lied. 246

B.

Bantam, ſlegte Ververſching, welke de Schepen daar krygen. 289

Barnſteen, welk een Voortbrengzel. 42

BEIRIS, Hoogleeraar te *Helmſtad*, een wonder van Werkzaamheid. 461

Berlyn, hoe ſterk bevolkt, 461. Ongebondenheid aldaar, als openlyk gewettigd, 462. Evenredigheid haarer Bewoonderen tot die des geheelen Ryks. *ald.*

Bethſaïda, Oorſprong van den naam deezer Plaatze, 53. Waar men 'er in de Schriften des *N. T.* van gewaagd vindt, *ald.* Geſchil over de ligging, 54. Hoe men de zwaarigheid, hier uit ontſtaande, oplost, door

het

het met POCOCKE voor het *Bethfida* te houden, 54. Anderen ſtellen twee *Bethſaidas*, 55. Doch dit is noodloos; eene aanmerking over de ligging dier Stad neemt alle zwaarigheid weg. *ald.*

BISCARI, (Prins) Geſchiedenis der zes grooten Mans. 548

Boekdrukkers. (Opgave van eenige der voornaamſte en beste) 510

Boekenkennis, welk eene den Geleerden noodig. 509

Bologna. (Ongunſtige toeſtand van de Hoogeſchool te) 554

Bonyt, welk eene Zeevisch. 282

Bremers (De Eer der) tegen den blaam van Onkunde en Stugheid gehandhaafd, 543. Verſlag van het *Muſæum*, of de Natuurkundige Maatſchappy te dier Stede. 545

Brielle (Byzonderheden van het bemagtigen der Stad) door de *Watergeuzen.* 33

Brieven der Apostelen, derzelver herkomst. 6

BRUTUS. (Characterſchets van) 278

BUIS, (PAULUS) Advocaat van *Holland*, zyne Verrigtingen. 262

Burgerſocieteiten in ons Vaderland opgerigt, van welk een aart, 225. Hoe men daarover naar billykheid te oordeelen hebbe. *ald.*

Bybel (Drie oogmerken in de Verzameling der Schriften van den) bedoeld. 343

—— (Ingeeving der Schryveren van den) beſchouwd als onderſcheiden in trappen. 524

—— (Het maaken van een Uittrekſel van den) afgekeurd. 525

C.

Candia (Oorzaaken der tegenwoordige Onvrugtbaarheid van het Eiland) 327

CANUTIUS, zyne Redevoering over de Volksgelykheid. 630

Catania, Vryheid van Boeken ook der Proteſtanten te leezen op de Hoogeſchool aldaar vergund. 548

Charibdis, eene zo gevaarlyke Draaikolk niet als de Dichters willen. 553

Chriſtendom, (Waar in zommige dryvers van Nieuwigheden het) naar het oordeel van BONNET, doen beſtaan. 198

CHRONYKEN, (De Boeken der) van welk eene nuttigheid, 609 Door wien opgeſteld. 610

CHRON. II: 18. opgehelderd. *ald.*

—— IV: 41. wyst uit, dat de byzondere Stamvorſten niet ongelyk waren aan de *Arabiſche Emirs.* *ald.*

—— VII: 6. Over *Benjamin's Zoonen*, op andere Plaatzen vermeld, met hen hier gezegde overeengebragt. *ald.*

—— XIV: 14. 20 vertaald, dat het met 2 SAM. V: 23. overeenſtemt. 611

—— XXI: 1. Over den Satan, die DAVID tot de Volkstelling aanporde. *ald.*

—— XXII: 14. Begrooting van DAVID's Schatten. *ald.*

—— XXIV: 10. Hoe het daar gemelde kan ſtrekken om LUK. I: 5 en 8. op te helderen. 612

—— XXIX: 7. Over de Munt daar bedoeld. *ald.*

CHRON. II: 13. hoe te verſtaan. *ald.*

—— XI: 12. Over het doen verhuizen van den Prieſterſtand. 618

—— XIV. Over ASA's Legermagt. *ald.*

—— XVI: 1. Misſlag in de getallen. *ald.*

2 Chron. XX: 2. hoe te verſtaan. 614
——— XXVI: 7. anders te leezen. *ald.*
Compagnie, (*Oost-Indiſche*) Verſlag van derzelver zeer verlegenen toeſtand in den Jaare 1794. 376
Conſtantinopolen, 't getal der Inwoonderen klein naar de grootte der Stad. 334
Coriolanus, diens Uiteinde, 276. Zyn Characterſchets. 278

D.

Dankbaarheid, den Kinderen aangepreezen. 195
Doodſlager (Het Huis van een voortvlugtigen) mogt oudtyds in *Gelderland* door de Vrienden des vermoorden ſtraffoos in brand geſtoken worden, 540. In de *Veluwe*, by een uitdruklyk gebod, dit afgeſchaft. 542
Doodſtraffen, op welk een grond het Regt daar toe der Overheid toegekend. 299
Drenthe, van hoe veel aanziens, in vroegeren tyde, by de Lands-Regeering, 117. Aanzien van den Landdrost, 119. Koffy en Thee daar onbelast en veelvuldig in gebruik, 120. Geſtempeld Papier is 'er niet in zwang, *ald.* Er zyn bykans geen anderen dan *Hervormden*, 121. Geen wet tegen het vernachten van een Roomsch Prieſter heeft 'er plaate, *ald.* Geen Klokkengelui, maar het Trommelen van een Tamboer, verwittigt het aanvangen van de Godsdienſtoefeningen. *ald.*
Droogte, welke Zeevisſchen, 281
Duitschland, hoe men 'er na Vryheid haakt. 322

E.

Einde, (Jacob van den) Advocaat van *Holland*, zyne voornaamſte lotgevallen. 262
Engeland, den invloed van het Miniſterie aldaar op de kiezing der Parlements-Leden gepreezen, 180. Denzelven gewraakt. 181
Etna, het denkbeeld van zeer vroege Uitbarſtingen diens Bergs voorgeſtaan. 551
Ezechiel, Aanmerkingen over diens ſtyl en ſchryfwyze. 438
——— IV: 1—4. opgehelderd. *ald.*
——— ——— 4—17. toegelicht. 440

F.

Franklin, als Staatsman en als Nieuwsſchryver, beſchouwd. 374
Frankryk. (Oorzaak van de Ongodsdienſtigheid in) 495

G.

Gelykheid (*Zedelyke*) der Menſchen, waarin gelegen, 16. Hoe verre die gaat in den Burgerſtaat. 18
——— (*De Voordeelen der*) geſchetst, 66. Gelykheid der Menſchen als in een Staat van Beproeving beſchouwd. 67
——— (Waar denkbeeld van de) 236
——— Redenen, waarom de Gelykheid der Menſchen zo zeer de ſtoffe van den dag geworden is, opgeſpeurd. 494
Geſchied- en *Staatkunde*, hoe deeze elkander toelichten. 163
Geſchut. (Overdenking in Eenzaamheid op het hooren van) 430
Godsdienst en *Staatkunde*, hoe vereenigd ſchadelyk, 214. Op welk eene wyze zamenverbonden heilzaam. 215
——— (Eigenlyke) Verrigtingen moeten van invloed op' ons Burgerlyk gedrag zyn. 349
Gons, (Aart Maartens van der) Adv.

Advocaat van *Holland*, diens Verrigtingen. 261
Gors (Adriaan van der) volgt diens Vader in dat Ampt; hoofdzaakelyke inhoud van zyne bedryven. 262
Gelven. (Over de Beweeging en Gedaante der) 81
Gottingen, (Inrichting der Hoogeschoole te) 460. Hoe het met de Lesſen in de Godgeleerdheid daar geſteld is. *ald.*
Grandier, (U.) onſchuldig door bewerking van richelieu verbrand. 514
Granvelle, (De Cardinaal) blyk van zyn onverſchrokken moed. 31
Greatrakes, (V.) een dweepend Geneezer van Kwaalen, door het Dierlyk Magnetismus. 115
Groningen, (De Biſchopelyke Amptenaar hadt geen Regtsgebied in de Stad) 454. Oorzaak van het groot Gezag dier Stad in dat Gewest, 455. —— Zie verder *Stad en Lande*.

H.

Haaijen, Beſchryving van deeze verſlindende Viſchen, en de wyze op welke men dezelve vangt. 283
Hamburg, (Het vergezellen van Boosdoeners op 't Schavot te) in 't Jaar 1784 verboden. 517
Hanoveraanen, tot hun ongeluk, in Krygsdienst aan Groot-Brittanje onderworpen, 459. Gelukkig dat de Inkomſten in het Land verteerd worden. 460
Hartstochten, hoe derzelver beweeging te regelen. 256
Hendrik, Biſchop van Luik, en diens Broeder, Graaf otto, in welken zin *Voogden* van *Holland* en *Zeeland* genaamd. 537
Hendrik de IV, waar deszelfs Standbeeld te Parys geſlaan heeft, 421. Verſlag van de Vervaardiging van 't zelve. *ald.*
Hertogenbosch, hooge prys eeniger Leevensmiddelen geduurende het beleg, 650. Redenen daar van. *ald.*
Hiſpaniola. (Schilderachtige beſchryving der Bergen op) 585
Hokanson, (Olof.) een Zweedſche Boer, van veel invloeds op het Ryksbeſtuur, en aldaar zeer geëerbied. 133
Hoofdſteden. (Gebreken der te groot wordende) 462
Hooft, daniels. (Hendrik) verlaat *Amſterdam* niet om eenige beweegingen voor zyn huis, 561. Aan welk Ongemak hy ſterft. *ald.*
Huwelyken met de linkerhand, in *Pruiſſen* den Adel vergund; hoe zeer te wraaken. 464

J. en I.

Jeremia XXXI: 26. toegelicht. 393
—— diens Character. 437
Jesaïa LIII: 1-8. Van vloten's Uitbreiding of Omſchryving dier Bybelplaatze. 104
Ingeving van de Heilige Schriften als in onderſcheide trappen voorgeſteld. 524

K.

Kaap de Goede Hoop, Beſchryving van den *Tafelberg* aldaar. (Zie *Tafelberg*.) De miswyzing van het Kompas het gemaklyk en byna het zekerst middel om de *Kaap* aan te doen. 288
Kant, (Aanmerkingen over de duisterheid der Wysbegeerte van) 395. Tegenoverſtelling van het Zedelyk Beginzel van jesus christus en dat van kant. 398
Kats, (Jacob) Raadpenſionaris van *Holland*. 264

BLADWYZER.

Kerk en Godsdienst, menigmaal met elkander verward, zeer van elkander onderscheiden, 498. In de Staaten van *Noord-America* vindt men geen *Kerk*, maar *Godsdienst*. 499

KERSTEMAN, (F. L.) kort verslag van diens Leevensloop, 662. Is de vervaardiger der meeste Schriften op den naam van LUDEMAN uitgekomen. 666

Klenken, (Onderscheide) door de *Joden* in het Ochtend-Gebed op het Nieuwejaarsfeest geblaazen. 156

1 KON. II: 5, enz. toegelicht. 107
—— XVII: 6, 14 en 17. verklaard. 109
—— XIX: 8. opgehelderd. 110
—— XX: 30. hoe te verstaan. *ald.*
—— XXII: 19. enz. opgehelderd. *ald.*

2 KON. I: 9. toegelicht. 481
—— I: 17. Vereffening van dit Vers met het III: 1. en VIII: 16. *ald.*
—— II: 11. spreekt van een Onweer, waar in ELIA ten Hemel voer. 482
—— —— 20 en 23. opgehelderd. *ald.*
—— III: 16—19, ELISA's Godspraak op nieuw vertaald. *ald.*
—— VI: 26. anders vertaald. 483
—— —— 33. aangevuld. *ald.*
—— VIII: 15. Verscheide gevoelens over den dood van BENHADAD. *ald.*
—— XIV: 8 en 11. opgehelderd. 484
—— XVII: 2. tydrekenkundig goedgemaakt. 485
—— XIX: 35. Wie 'er de verdervende Engel zy. *ald.*
—— XX: 8. Wat men door den *Zonnewyzer* te verstaan hebbe. 486

2 KON. XXV: 7. Op welk eene wyze ZEDEKIA geblind werd. 486
Kwaad, (*Natuurlyk*) als aanleidelyk tot het Goede beschouwd. 445
—— (*Zedelyk*) Nut daarvan, 446. Als de bron van *Geluk* aangemerkt. 447

L.

Labdakum, (Het Kasteel) te *Syracuse*, beschreeven. 94
Legpenningen, door de *Americanen* op schaars bezogte Plaatzen ter Gedagtenis gelaaten. 591
Lemnos, tegenwoordige Staat van die Stad en Eiland. 330
Lente. (Lof der) 238
Londen, (In) onthoudt zich de tiende Man van geheel *Engeland*. 462
ald. Lootsmanmeejes, welke Zeevisschen. 284
LUDEMAN, (De meeste Schriften op den naam van) door KERSTEMAN vervaardigd. 666
Lykstatien (*Onderscheide* gevoelens, die by ons opryzen, als men verschillende) bywoont. 58, 59

M.

MAIR, (P. H.) vervalt tot een schenddaadige Leevenswyze, 514. Aanmerkingen op zyn Character en Uiteinde. 516
MARCUS V: 1-19. als een bewys voor het daadlyk bestaan des Duivels aangevoerd. 346
Masten, tegen het bederf in Zand bewaard. 645
Meer- of *Moerdamp*, oorsprong dier Benaaminge; deeze, verkeerd voor een Damp uit de *Zee* en *Moerasſen* genomen, is eigenlyk de Damp van afbrandende Veenlanden, 122. Niet ongezond. 125
Memorie van Consideration en Elucidatien, door den Raad van Sta-

Staaten ingeleverd, wel niet door eene *Tegen-Memorie* by *Holland* wederſproken; doch deeze niet te min vervaardigd; en waarom niet ter tafel gebragt. 223
Mensch, (De) in 't algemeen beſchouwd. 113
Metelin, Volkrykheid van dit Eiland, 330. Wat hetzelve oplevert. 331
Micony, een Eiland alleen door Zeevaarenden bewoond. 333
MIRÆUS, (AUB) over zyn ſtoutdig omſpringen met Stukken van den ouden tyd, gelispt. 537
MOSES, diens Ontmoeting met een *Egyptiſchen* Man, den Kinderen ter leeringe voorgeſteld. 7
Muscus-Dier, Beſchryving van 't zelve, 577. *Muscus*, veelal vervalscht, hoe de rechte te onderkennen. 578

N.

Napoli di Romania. (Tegenwoordige geſteldheid en Handel van) 328
Negropont. (Tegenwoordige ſtaat van het Eiland) 329
Nieuwied, voordeelig berigt deezer Stad. 428

O.

OLDENBARNEVELD, (J. VAN) Berigt van dien *Advocaat* van *Holland*. 262
Omwentelingen, tot bevordering van Volksvryheid, veelal en waarom van Wantrouwen vergezeld, 172. Die in *Noord-America* met de *Franſche* vergeleeken. 175
Ogel (Het) in de Hoofdkerk te *Sevilla*, met dat te *Haarlem* vergeleeken. 643
OTTO (Graaf) en zyn Broeder HENDRIK Biſchop van *Luik*, in welk een zin *Voogden* van *Holland* en *Zeeland* genoemd. 537
Overheid (Beantwoording der Vraage: mag men aan de) haar hoog Gezag ontneemen, wanneer zy hunne Magt tot Onderdrukking van het Volk misbruikt? 567

P.

Papierengeld, Nadeelen van 't zelve. 371
Parys. (Tegenſtelling van *Oud* en *Nieuw*) 419
PAULUS van *Ægina*, in zyne Vroedkunde onder de *Grieken* te hoog geſteld. 405
PAUW, (ADRIAAN) Verſlag van deezen Raadpenſionaris van *Holland*. 263, 264
Pavia. (Verlichting en Verdraagzaamheid op de Hoogeſchool te) 554
PETER DE I, (CZAAR) eenige Charactertrekken van dien Vorst, en verſlag van zyne laatſte Leevensoogenblikken, 183. Met CAREL DEN GROOTEN zonderling vergeleeken. 474
PETRUS, (Apoſtel) hoe men diens val uit een zedelyk oogpunt konne beſpiegelen. 295
PHILIPS WILLEM, Zoon van WILLEM den 1. uit *Leuven* na *Spanje* gevoerd en geſlaakt, 407. Wil op zekere voorwaarde geene Goederen aanvaarden, 408. Som, voor eens, door de Staaten aan hem geſchonken, 409. Neemt zyn verblyf te *Breda*, *ald.* Niet *Spaansch* gezind, blyk hiervan, *ald.* Uit den Lande geheouden, 410. Eenigzins met een gunſtiger oog aangezien, *ald.* Men ging zyne wegen na, 411. Verſchynt ter Staatsvergaderinge, 412. Te *Breda* ingehuldigd, 413. Zyne Gemalinne in *Holland* onthaald, *ald.* Zyne Leevenswyze en Character. 414

POPLICOLA, diens Character. 274
Prophest (Het Character van eenen) geſchetst, 102. Hoe ſoms als Staatsmannen hoog geagt, of verſmaad, *ald.* De komst van den MESSIAS te voorſpellen hun hoofdwerk niet. 103
——— (De duisterheden in de Schriften der) veel opgehelderd door de betere kennis van de Taal der *Oosterlingen*, en der toelichtingen van Reizigeren in het *Oosten*, 390. Waarom ze nog zomtyds duister blyven, *ald.* Wanneer men alle Accommodatie in de Aanhaalingen wil verbannen, wikkelt men zich in veele zwaarigheden, 391. Men verſpreidt duisterheid over de Prophetiſche Schriften, door de kort op handen zynde vervulling voorby te zien, en die in laater Tydperken te zoeken, 392. De Prophetien zyn veelal Redevoeringen, *ald.*
Pruisſen, Onderzoek of hetzelve onder eene willekeurige Monarchie ſtaat, 463. De ſtaat der Boeren nadert aan Slaavery. 464

Q.

Quoten in 's Lands Gewoone Lasten, nieuwe Verdeeling derzelven, 415. Hoe veel elk der Gewesten in de Buitengewoone draagt. *ald.*

R.

Raadpenſionaris, welk een Ampt in *Holland*, 260. Zwaarwigtigheid van 't zelve, *ald.* Eerst onder den tytel van *Advocaat van Holland*, 261. Verſlag van eenigen die deeze Waardigheid bekleed hebben, 262. Wat tot zyn Ampt behoort, 265. Jongſte Inſtructie hem gegeeven, *ald.* Welke Wedde deeze trekt, 270. Geringheid der Wedde voortyds. *ald.*
RECUPERO, (De Kanunnik) hoe hy zwaarlyk de Vervolging der Juſtitie ontkomen. 552
Republiek (Met den naam van) worden de *Vereenigde Nederlanden*, *Venetie*, *Poolen* en *Groot-Brittanje*, verkeerd beſtempeld, 637. De *Vereenigde Staaten van Noord-Americe* verdienen alleen deezen naam. 638
REQUESENS, met welk een oogmerk, volgens een oud *Schryver*, na de *Nederlanden* gezonden. 593
Rhyn, Schilderagtige Beſchryving van het gedeelte dier Riviere, op de hoogte van de *Trierſche Tol* en Overampt Stad *Boppard*. 425
Romeinen, (Gebrek aan een Wetboek by de) van welke gevolgen. 625
Rouwdragt, (Eene onkostbaare) voorgeſteld. 654
RUTGERODT (J. H. J.) diens hoogaand boos Character. 513

S.

Sabbath, (Het gebod van den) hoe voor de *Christenen* als verbindend aangemerkt, 10. Waarom door de eerſte *Christenen* op den Eerſten Dag der Weeke veranderd. 11
Saloniki, welk een Voorraad men daar aantreft, 330. Getal der Inwoonderen. *ald.*
Samos, wat dit Eiland oplevert, 333. Bevolking van 't zelve. *ald.*
SAMUËL I: 18. anders vertaald. 2
——— V: 6, 8. beter overgezet. *ald.*
——— VI: 4. is de naam UZZA waarſchynlyk uit den Hebreeuwſchen Text uitgevallen. 3.
——— VIII: 2. DAVID's gedrag omtrent de *Moabiten* verſchoond. *ald.*

2 SA-

BLADWYZER.

2 SAMUEL XII: 31. lydt den zagten zin niet dooi zommigen daar aan gegeeven. 3

——— XVIII: 9. ABSALOM hing niet aan zyn hair. 47

——— XXIV: 1. De toeſchryving van DAVIDS Volksſtelling aan JEHOVA opgeheldert. 5

Schaamte, (*Valſche*) in verſcheide opzigten ontvouwd. 529, enz.

Schattingen, Voordragt van derzelver vrywillige opbrenging. 232

Schepping, een tooneel van Gods goedheid. 60

Schepraden, in de Watermolens, hoe dezelve in 't algemeen gemaakt worden, beſchreeven, 75. Voorgeſtelde Verbeteringen, 76. Voordeelen daar aan vast, 77. Onderſcheide Schepraden in één Molen aangepreezen, 79. Zwaarigheden daar tegen opgelost. *ald.*

Schipper (*De*) *en zyn Stuurman*. Dichtſtukje. 190

Schorpioen-Olie, met recht van de lyst der Geneesmiddelen uitgeſchrapt. 406

Sevilla, (Aanmerking over het nieuw Orgel in de Hoofdkerk te) en Vergelyking van 't zelve met het Orgel te *Haarlem*. 643

SJAARDEMA, (SIKKE) Trekken van Vaderlands- en Vryheidsliefde, deezen Frieſchen *Poeſtaat* toegekend, 125. Zyn Prief aan Koning WILLEM; Penningen van hem geſlaagen, *ald.* Twyfelagtigheid deezer Geſchiedeniſſe. 127

Sicilien. (Van de Advocaaten en den Adel op) 91. Het Paleis der Inquiſitie daar ontruimd. *ald.*

Smyrna, (Tegenwoordige geſteldheid van) 331. Hoe zeer verdedigbaar, 332. Neemt toe in Volkrykheid, en welke Voortbrengzels het omliggend land oplevert, 332. Koophandel. 333

Snoek. (*De*) Dichtſtukje. 187

Spanje (De Bezittingen der Mannen in) volmaakt van die der Vrouwen onderſcheiden. 40

——— (De Koning van) zyne leevenswyze, 44. Een dol liefhebber van de Jagt. *ald.*

——— (Van de *Cortejas* in) veele Geestlyken neemen die Post by de Dames waar, 46. De Biſſchoppen daar van vrygeſprooken. *ald.*

——— Opgave der Volkrykheid, 641. Aanmerking tot verdediging van het Character der *Spanjaarden*, tegen de beſchuldiging van luiheid, *ald.* Hoe de Koning te wérk gaat in de keuze zyner Staatsdienaaren. 642

——— hoe zeer de Koophandel daar belast is, 645. Opgave van de Zeemagt, in de Jaaren 1776 en 1788. 646

Spiegelglazen, verbaazend groote te *St. Ildefonſo* vervaardigd. 44

SPREUKEN XXX: 28. anders en duidlyk vertaald. 394

Staarſnyding (Eene nieuwe wyze van) opgegeeven. 70

Staatskunde en *Geſchiedkunde*, hoe zy elkander toelichten. 163

——— en *Godsdienst*, hoe vereenigd ſchadelyk, 214. Hoe zamengevoegd heilzaam. 215

——— hoe deeze de *Muſen* beſchermt, hekelend voorgedraagen. 602

Stad en Lande, waarom dit Gewest de laagſte plaats in de Bondgenootſchaplyke Gewesten bekleedt, 452. Welvaard van dat Gewest, en Oorzaaken hier van, *ald.* Getal der Inwonderen, 453. Zwaare Schatting, daar door LALAING geheeven. 457

Stand-

Standbeelden. (*De twee*) Eene Vertelling. 386
Suikerriet, welke ſoorten daarvan zyn, 305. Naamen van de gewoone ſoort, *ald.* Groeit in de *Oost-* en *West-Indien*, 306. Hoe de Plant 'er uitziet, *ald.* Hoe de Wyze van Voortteeling, 307. Hoe men de Suiker bereidt, 308. Menigvuldig gebruik van dit Gewas, 309. Voor- en nadeelen daarvan. 310
Syracuſe, (Beſchryving van het oude) 92. Byzonder berigt van het Kasteel *Labdalum*. 94

T.

Tabak, veelvuldig in Soorten, 310. Benaamingen, *ald.* Wanneer in *Europa* eerst bekend geworden, 311. Waar dit Gewas natuurlyk groeit, 312. Hoedanig eene Plant het geeft, *ald.* Geneeskundig gebruik, *ald.* Over het rooken en ſnuiven, 313. Schadelykheid en nutheid, 314. In de *Noordelyke Landen* groeiende, verſchilt veel van de *West-* en *Oost-Indiſche*. *ald.*
Tafelberg aan de *Kaap de goede Hoop* bezogt, 284. Moeilykheid van dien te beklimmen, 285. Schoon gezigt op den zelven, 286. Koude aldaar, *ald.* Hoe het daar bovenop geſteld was, 287. Men vindt 'er Water, doch geen Vyvers, *ald.* Een ſtraal zoet water in het afklimmen aangetroffen, *ald.* Moeilykheid in het afdaalen. 288
TARQUINIUS SUPERBUS, diens Character ſchets. 274
Tenedos, Tegenwoordige Staat van dit Eiland. 330
Tienmannen, hunne Dwinglandy in *Rome*. 628
Toegevendheid. (*Gulle*) Dichtſtukje. 190
Toorts en *Tortys*, wat die woorden betekenen, en derzelver onderſcheiden gebruik by de Ouden. 594
Tuscane, (In) is het met de Verlichting gunſtig geſteld. 554
Turken (Onbekwaamheid der) in de Navigatie en Zeetactiq. 334. Oorzaaken hier van, 335. Tegenwoordige ſlegte geſteldheid der Turkſche *Zeemagt*. 336

U.

Uitſtel van gewigtige zaaken den Mensch eigen, en hoe zeer te wraaken. 251
ULLOA, (ANTONIO) bezoek by hem afgelegd. en verwarring daar aangetroffen. 647
Unie van Utrecht, (Het beleid van Prins WILLEM den I, ten opzigte der) naagespeurd. 82

V.

Vaderlandsliefde, waarin veelal verkeerd geſteld, 615. Waarin dezelve beſtaat. 616
Veenlanden, *in Friesland*, *Groningen*, *Overyſſel* en *Drenthe*, door afbranding tot de Boekweitteelt gereed gemaakt, 122. Dit afbranden veroorzaakt den zogenaamden *Meer-* of *Moerdamp*. 123
Vestingwerken. (Voorſtellen over den aanleg der) 25. Over de *Steenen Profilen*, 27. Over onregelmaatigen Vestingbouw, 28. *Linien*, hoe best aan te leggen. *ald.*
Volksomwentelingen, derzelver Oorzaaken. 496
Volksregeering by Repreſentatie, geene Regeeringloosheid. 372
Voogden over *Holland* en *Zeeland*, in welken zin Graaf OTTO, en HENDRIK Biſchop van *Luik*, zo voorkomen. 537
Voorzeggingen des O. V: op den *Meſſias*, hoe zeer te waardeeren, 200. Moesten by de *Joden* aan-

aangedrongen worden, 201. Hoe de oude Geloovigen dezelve konden verſtaan. *ald.*
Vorſten, als Beroerders der Wereld afgemaald. 235
Vraag zonder Antwoord. Dichtſtukje. 189
Vrede (Middel, om in den tegenwoordigen Oorlog tot) te geraaken, aangeweezen. 501
Vryheid, (*Burger-* en *Volks-*) geene Vyandinnen, maar Tweelingzusters. 178

W.

Wanneu. (Vreemd vooroordeel in *Schotland* tegen het gebruik der) 41
Wantrouwen, veelal de Gezellinne van Omwentelingen om de Vryheid daar te ſtellen. 172
WASHINGTON's Verkiezing tot Voorzitter, verwekt eene algemeene vreugde; treffende Beſchryving hier van. 634
Watergeuzen, derzelver bedryf by het inneemen van *Brielle* door veele byzonderheden opgehelderd. 33, enz.
WILLEM DE I *van Oranje*, diens beleid in het aangaan der *Unie van Utrecht* naageſpeurd. 82, enz.
Willemſtad, eenige Byzonderheden van het Beleg. 228
Wiſſelbrief (De Houder van een) verliest zyn regt van aanſpraak op den Remittant, in geval, van de zyde des Houders, verzuimd is, behoorelyk te proteſteeren. 136
WITT, (JOHAN DE) Raadpenſionaris van *Holland*. 264
Wolle, (Inlandſche) hier geteeld, zo goed als de Spaanſche. 145

X.

XANTIPPE. Een Anecdote. 292

Z.

Zeeland. (Van de herkomst des tytels van *Eerſten Edelen* in) 360. Hoe het thans daar mede geſteld is. 366
Zeemans-leven, in een ongunſtigen dag gezet. 370
Zoethout, in groote menigte uit *Spanje* in *Engeland* gevoerd, en daar tot het brouwen van de *Porter* gebruikt. 644
Zweeden, welke ſchilderachtige Vertooningen dit Ryk oplevert, 130. Beſchryving der Boeren-Postmeesters, *Chivergoors* geheeten, *ald.* De Boeren maaken 'er een Orde op den Ryksdag uit, 131. Welk eene aanzienlyke vertooning zy daar maaken, 132. Uitmuntenheid van hunnen Stand, *ald.* Van hoe veel invloeds op de Regeering, door het Voorbeeld van den Landman OLOF HOKANSON beweezen, 133. Strenge Vaſtſtelling in dat Ryk omtrent de zodanigen die den daar vastgeſtelden Godsdienst verlaaten. 135
Zwitzerland, hoe het zich daar by de Volksvergaderingen toedraagt, 183. Gelykheid de bron van Vryheid aldaar, 505. Characterſchets der Inwoonderen. 506